زوردۇن سابىر

ئانا يۇرت

(1)

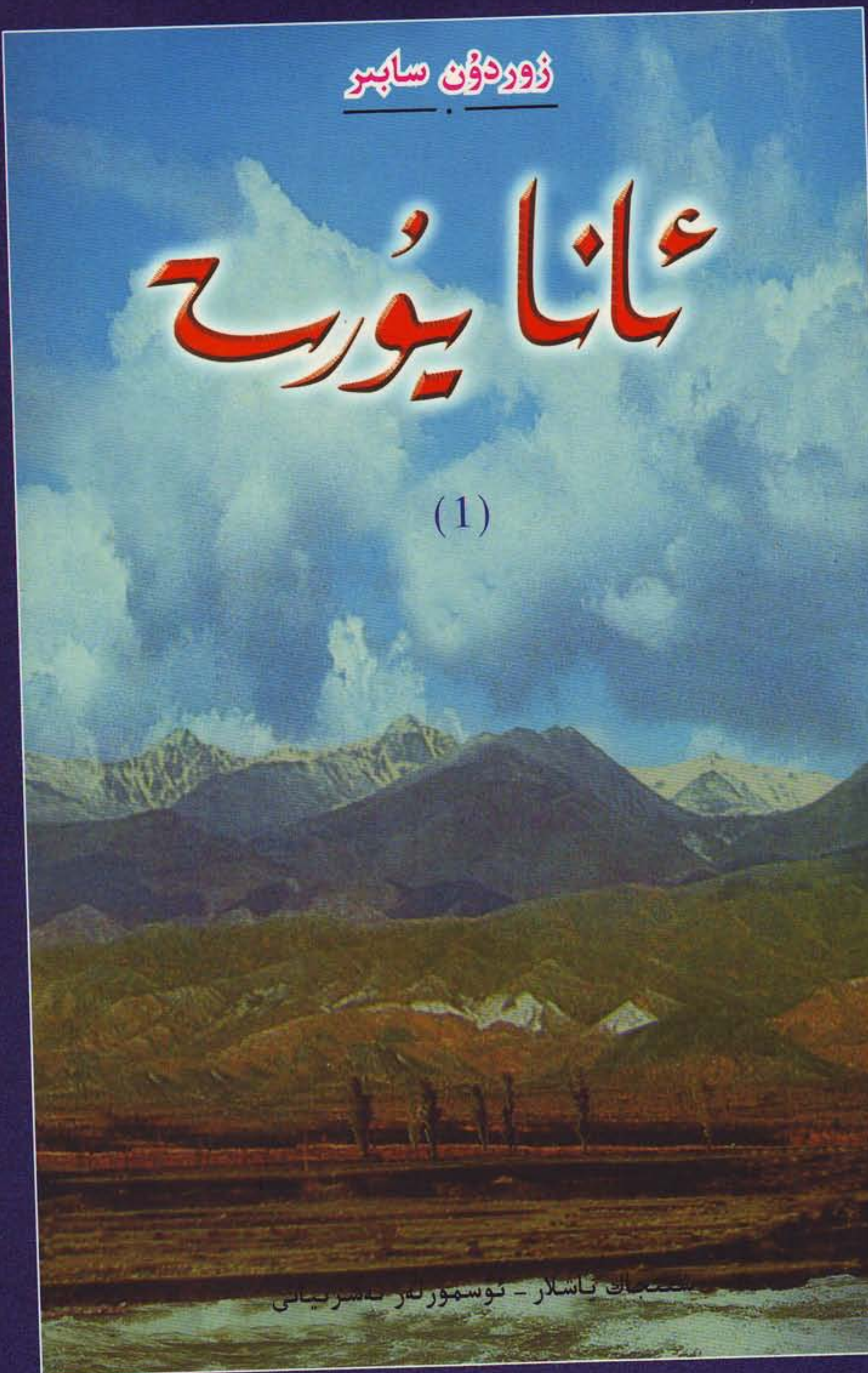

ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

زوردۇن سابىـر

زوردۇن سابىر

ئانا يۇرت

تارىخىي رومان

(1)

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

«ئانا يۇرت» رومانىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر :
ئابدۇشۈكۈر تۇردى ، ئىمىن ئەخمىدى ، ئابلەت نۇردۇن ،
ئابدۇكېرىم راخمان ، مەتىمىن ھوشۇر ، سۇلتان ھاشىم ،
ئازات سۇلتان ، نىجات مۇخلىس

مەسئۇل مۇھەررىرلىرى : ئابدۇراخمان ئەبەي
مەسئۇت خالىت
مەسئۇل كوررېكتورلىرى : ئابلىز ئابباس
ۋەلى زەيدىن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : شادىيە ھاشىم

ئانا يۇرت

(تارىخىي رومان)

(1)

ئاپتورى : زوردۇن سابىر

*

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 100 - قورۇ ، پ : 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى : 850×1168 مم ، 32 كەسلەم ، باسما تاۋىقى : 18.5
2000 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى
2006 - يىل 12 - ئاي 6 - بېسىلىشى
ISBN 7 — 5371 — 2970 — 3/I · 988
باھاسى : 26 .00 يۈەن
(ئۈچ كىتابنىڭ ئومۇمىي باھاسى : 78 .00 يۈەن)
بېسىلىشتا ، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ ، تېگىشىپ بېرىمىز

نەشرىياتتىن

ئاتاقلىق يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ «ئانا يۇرت» ناملىق بۇ ترىلوگىيىسىدە 1940 - يىللاردا شىنجاڭ تارىخىدا يۈز بەرگەن ئەڭ زور ۋەقە — «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» ئاساسىي تېما قىلىنغان . ئەسەردە بۇ ئىنقىلابنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبلىرى ، ئەگرى - توقاي ، مۇرەككەپ تارىخىي مۇساپىلىرى ، ئاخىرىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىپ شانلىق غەلىبىگە ئېرىشكەنلىكى ماركسىزملىق تارىخىي قاراش ئاساسىدا يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن يورۇتۇپ بېرىلگەن ھەمدە داھىي ماۋزېدۇڭنىڭ : «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پۈتۈن جۇڭگو خەلق دېموكراتىك ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنىڭ بىر قىسمى» دېگەن يۈكسەك باھاسى ئەينەن تارىخىي پاكىتلار بىلەن دەلىللەنگەن . ئاپتورنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە پۈتكەن بۇ بۈيۈك ئابىدە ئاجايىپ يارقىن تارىخىي ۋە بەدىئىي چىنلىق تۇيغۇسى ، مۇرەككەپ ھېس - تۇيغۇلارغا باي ئىنچىكە تەسۋىرلىرى ، يېقىملىق بەدىئىي ئۇسلۇبى ، راۋان ، مەنىلىك تىل سەنئىتى بىلەن بىر پۈتۈن دەۋرنىڭ تارىخىي ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سىزىپ بەرگەن .

ئاپتور ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئىجادىيەت داۋامىدا ئەينى دەۋردىكى تۈرلۈك ئىجتىمائىي قاتلام ۋە تەبىقىدىكى كىشىلەرنىڭ ، ئىنقىلابقا ھەر خىل مەقسەت - مۇددىئا ۋە ئاڭلىق - ئاڭسىز رەۋىشتە قاتناشقان شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتا ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشى ، مەدەنىيەت قاتلىمى ۋە خاسلىقى

بىلەن ئىنقىلابتىكى رولى ۋە تەرەققىياتىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ماس هالدا يېزىشقا ئالاهىدە كۈچ سەرپ قىلغان . بۇ هال بىر تەرەپتىن ، روماننىڭ بەدىئىي چىنلىق تۇيغۇسىنى ئاشۇرسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، تارىخىي چىنلىقنىڭ ئەينەن يورۇتۇلۇشىغا ئىمكان بەرگەن . بولۇپمۇ ئەينى چاغدىكى «شەرقىي تۈركىستان» ، «ئىستىقلالىيەت» ، «غازات» بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىققان بۆلگۈنچىلەر بىلەن ۋەتەننىڭ بىرلىكى ، خەلقنىڭ ئازادلىقى ، مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكى ، ئىتتىپاقلىقى ۋە بەخت - سائادىتى ئۈچۈن قان كېچىپ كۈرەش قىلغان ۋەتەنپەرۋەر قەهرىمانلار ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن كۈرەش چىن ، جانلىق ، ئوبرازلىق تەسۋىرلەنگەن . شۇڭا ئەينى دەۋرنىڭ تىنىقى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان بۇ يىرىك ئەسەر دەۋرىمىز ياشلىرىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا ئەڭ ياخشى بىر بەدىئىي ئوقۇشلۇق هېسابلىنىدۇ .

ئەسەردە ئەينى دەۋردىكى ماكان ، زامان ئەينەنلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن بەزىدە سەلبىي شەخسلەرنىڭ ئاغزىدىن بېرىلگەن سەلبىي سۆزلەرنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ توغرا چۈشىنىشىنى ، سەلبىي سۆز - ئاتالغۇلارغا تەنقىدىي قارىشىنى ئۈمىد قىلىمىز .

ئاتاقلىق يازغۇچى زوردۇن سابىر «ئانا يۇرت» ناملىق بۇ ترىلوگىيىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بابلىرىنى نەشرىياتىمىزغا تاپشۇرۇپ ئون كۈندىن كېيىن يۈرەك كېسىلى بىلەن ئۇشتۇمتۇت ۋاپات بولدى . ئەپسۇس ، مەرهۇم بۇ يىرىك بەدىئىي ئەمگىكىنىڭ بوگۈنكى كۆركەم نەشر نۇسخىسىنى كۆرەلمەي كېتىپ قالدى . ئىشىنىمىزكى ، مەرهۇمنىڭ ئىخلاسمەن ئوقۇرمەنلىرى بۇ كىتابنى ئۆز قەلبىگە ئىلهام ۋە ئوزۇق ئېلىشتىكى بىر ۋاستە ۋە مەنبە قىلغۇسى ، ئۇلارنىڭ زوق - ئىلهاملىرىدىن قاناتلانغان ئارزۇ - ئارمانلىرى مەرهۇمنىڭ پاك روهىنى تېخىمۇ شادلاندۇرغۇسى !

1

— ۋاي ئوغرى! …

ئايدىڭ كېچە. يىگىرمە توققۇز ئائىلىلىك بۇ كىچىككىنە يېزىدا ئەزەلدىن بۇنداق ئاۋاز ئاڭلىنىپ باقمىغان. كىشىلەر پەقەت ئەزان ئاۋازى، ناخشا ئاۋازى، ئات كىشنىگەن، بۇقا ئازنىغان، ئىت هاۋشىغان، بۇك - قاراڭغۇ باغلاردا هۇۋقۇش هۇۋلىغان ئاۋازلارنى كېچىلىرى ئۆيلەردە، هويلىلاردا ياكى ئېتىزلىقلاردا ئالدىلىرىدا يانپاشلاپ يېتىپ ئاڭلاپ كەلگەن، خالاس. بىرىم كېچىدە بۇ يېزا شۇنچىلىك جىمجىت، جانلىقلار ئۇيقۇدا، مەهەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئۆستەڭلا تۇگىمەس ناخشىسى بىلەن تەبىئەتنى مەدهىيىلەپ شارقىرايدۇ. پاكار ئۆيلەر باغلارنىڭ سوقما تاملىق قورۇقلىرى ئارقىلىق بىر - بىرىگە تۇتىشىپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئۆگزىلىرى يانداش ئۆيلەر بۇ يەردە يوق. بۇ يېزىنىڭ مال - ۋاران، توخۇ - غازلىرىمۇ ئۆز ئۆيلىرىنىڭ ئالدىدىكى بوشلۇقتا تۈنەيدۇ، ئۇلارنى چۆچۈتىدىغان سۇرلۇك ئاۋازمۇ، قوپال قىلىقلارمۇ بۇ يەردە يوق، بۇ يەر ئادەتتە ئەنە شۇنداق خاتىرجەم ۋە كۆڭۈللۈك.

— ۋاي ئوغرى! …

ناهايىتى قورقۇنچلۇق ۋارقىرىغان بۇ ئاۋاز يېزىنى چۆچۈتۈۋەتتى، بىردىنلا پۈتۈن مەهەللە ئىتلىرى غەزەپ بىلەن هاۋشىپ كوچىغا چىقتى، خورازلار تەڭلا چىللاشتى، كالىلار مۆرەشتى، ئاتلار كىشنەشتى، ئۆيلەردە چىراغلار يېنىپ، ئادەملەر تەمتىرەشىپ يالاڭ كىيىملىرى بىلەنلا كوچىغا چىقىشتى. ئۇلار بىر-

بىرىدىن :
— توۋلاۋاتقان كىم؟ — دەپ سوراشتى ۋە ياقىلىرىنى
تۇتۇشۇپ :
— پاھ ، يەر تەۋرىگەندەك بولدى - ھە !…
— چاقماق چۈشكەندەك دېگىنە…
— توپان سۇيى كەلگەندەك… ، — دېيىشىپ ئاۋاز چىق-
قان تەرەپكە — مەھەللىنىڭ ئۇ بېشىغا قاراپ يۈگۈرۈشتى .
مەھەللىنىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى يالغۇز ئۆي ئۆستەڭ بويى-
دىكى باغلار ئارىسىدا بولۇپ ، ھويلا تاملىرى ئېگىز ، غورۇلىرى
مەھكەم ئىدى . ئۆي ئىگىسى پىششىق ئادەم بولغاچقا ، ئادەملەر
بىلەن كەمدىن - كەم ئارىلىشاتتى . بۇ ئۆينىڭ ئايال خوجا-
يىنى — كىرلەشكەن قىزىل ماتا ياغلىقنى ئېڭىكىدىن چىگىۋې-
لىپ قار چۈشكۈچە يالاڭ ئاياغ يۈرىدىغان كەم سۆز ئايالمۇ
مەھەللە ئۆيلىرىدىن زادىلا نان ، چاي ئۆتنە ئالمايدىغان ، نان
ياقسا باشقا ئاياللاردەك كۆك سۈت سوراپ باشقا ئۆيلەرگە بالا
ئەرگۈزمەيدىغان ، ھەتتا توي - تۆكۈنلەرگە ئامالسىز بېرىشقا
توغرا كەلگەندىمۇ ئاياغ كىيىم ياكى ياغلىق - كۆڭلەك سوراپ
قوشنىلىرىنىڭ ئىشىكىگە دەسسىمەيدىغان غەلىتە ئايال ئىدى .
بۈگۈن بۇ ئايالنىڭمۇ ئاغزى ئېچىلغان :
ئون مېتىر ئورۇس تىرىكىسى ، ئۈچ مېتىر مەخمەل ،
بېرىنجىكى پەدىمەن ، مەسكاپ ئۆتۈك ، ھۇ - ھۇ - ھۇ… ئىلاھىم
قولىغا دۆيدۈرگە چىقار ، سىل بولۇپ ئۆلەر… ھۇ - ھۇ - ھۇ…
ئۇلۇغئاخۇن ئىسىملىك ئۆي ئىگىسى — قويۇق قاشلىرى
ئاستىدىكى سارغۇچ يوغان كۆزلىرىدىن دائىم گۇمان ئالامەتلىرى
چاقناپ تۇرىدىغان ، قويۇق ساقاللىق ، مەيدە يۇڭلىرى بۇدۇر ،
ياز بويى ماتا ئىشتىنىنىڭ پۇچقىقىنى تىزىدىن يۇقىرى تۇرۇپ ،
قوي يۇڭىدىن ئېشىلگەن ئىشتانبېغىنى تىزىدىن تۆۋەن ساڭگىلى-
تىپ ئالدىراش يۈرىدىغان قاۋۇل دېھقان يەردە زوڭزىيىپ ئولتۇ-

رۇۋېلىپ ناله قىلماقتا ئىدى :
— ئوغلۇمنى ئۆيلەيمەن دەپ تۆت يىلدىن بېرى تاپقان -
تۇتقىنىمنىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ ساندۇققا يىغقانىدىم . بۇ ئويۇمنى
خۇدادىن باشقىسىغا ئېيتمىغانمەن . نەدىن بىلدى بۇ كاساپەتلەر ،
تۈگۈلۈككە ئارغامچا باغلاپ ساڭگىلاپ چۈشكىنىنى تۇيماپتىمەن .
چاشقاننىڭ شەپىسىنى تۇيۇپ ھاۋشىيدىغان ئالا قانجۇقنى نېمە
غەپلەت باستىكىنتاڭ ، ساندۇقنى ئېچىپ ، مال - دۇنيانى تاغارغا
تىقىپ ماڭغۇچە خوۋالىق ياتقىنىمنى دېمەمدىغان ، ۋاي ، ۋاي
ئىسىت… خوتۇن ئۆندەرەپ نوقۇدى ، كۆزۈمنى ئاچسام سارايدىن
بىرى ئېتىلىپ چىقىپ بېشىمغا چومىقىنى تەڭلەپ تۇرۇپ :
— مىدىرلىساڭ خېمىر قىلىۋېتىمەن ! — دەپ توۋلى-
دى . مەن چىدىدىم ، جېنىم ئامان قالسا مال - دۇنيانىڭ كارى
چاغلىق دېدىم ، ئەمما لېكىن خوتۇن چىدىمىدى . «تويلۇق مال ! » دەپ
چىرقىرىۋىدى ، كالتەك ئۇنىڭ بېشىغا تەگكىلى تاسلا قالدى ،
مەن ئوغرىنى گەۋدەم بىلەن تورىۋېلىپ تالاغا ئۆزۈمنى ئات-
تىم - دە :
— ۋاي ئوغرى ! … — دەپ ۋارقىرىدىم…
ئۇلۇغئاخۇن ئوغرىلارنىڭ ئاۋۋال ھويلىغا ، ئاندىن باغ ئى-
شىكى بىلەن باغقا چىقىپ ئۆستەڭ ياقىلاپ پىيادە ماڭغانلىقى ،
كېيىن ئات بىلەن قاچقانلىقى ، ھويلىدا ھېپىزخاننىڭ بىر ئوغ-
رىنىڭ پۇتىغا يامىشىپ ئۇنىڭ پاچىقىنى چىشلىگەنلىكى ، ئۆزى-
نىڭ ئايالىنى قوغدايمەن دەپ چوماق يېگەنلىكى ، ئىككى ئىتنىڭ
ئوغرىلارنى قوغلاپ چىقىپ كەتكەنلىكى ، ئوغرىلارنىڭ قامچىسى
قىلىپ قالغانلىقى… قاتارلىق ئىشلارنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي
يېنىشلاپ سۆزلەيتتى .
— بولدى ! — دەپ كۆزلىرىنى ئويناتتى ھاشىم پوچى
ئىسىملىك ۋېجىككىنە ، يوغان كۆز يىگىت ، — ئېگىز بوي ،
بۇرۇتلۇق دېدىڭما ، بۇ چوقۇم ئەمەت ئوغرى !

— ياق، بۇ سەپەر ئوغرىنىڭ ئۆزى!

— غېنى ئوغرى، جەزمەن شۇ. ئېگىز دەيسەن، غېنى بولماي كىم، ئۇنىڭدىن ئېگىز كىم بار بۇ تۆگىگىرەكتە؟

— ياق، غېنى گادايلارنىڭ ئۆيىگە تەگمەيدۇ.

— ئۇلۇغئاخۇننى ئۇلۇغۋاي دېگىلى نېكەم، ئۇنىڭ يېرى ئاز بولغىنى بىلەن مېلى جىق، ئۇمۇ باي!

— ھەي ساراڭ، غېنى ئوغرى دېگەن ھېقىدىۋاي، مۇراپ ھاجىم، سىدىر شاڭيولاردەك قورۇ-قورۇ قويى، ئۇيۇر - ئۇيۇر يىلقىسى، قوتان - قوتان كالىسى، ساڭ - ساڭ ئاشلىقى، ساندۇقلىرىدا ئالتۇن - كۈمۈشى بار بايلارنى قاقشىتىدىغان ئەركەك ئوغرى. ئۇلۇغئاخۇننىڭ تويلۇق مېلىغا ئەمەت، سەپەردەك پاسكىنا ئوغرىلار تەگمىسە غېنىدەك ئوغۇل باللار قاراپمۇ قويمايدۇ - دە!

— بۇ چوقۇم يانچىلارنىڭ ئىشى!

— ياق، رەسلىكلەرنىڭ[1] ئىشى، هازىر چېلەكلىكلەردىنمۇ نى - نى ئوغرىلار چىقىۋاتىدۇ.

— كۆزەتچى قويمىساق بولمىدى. كۆزەت قىلايلى خالايىق. بۇنىڭغا كۈندە بىر كۈن كۆزەتچىلىك كېلىدۇ، قورقما، مۇنۇ ئۇنىڭغا مەن كۆزەتچىلىك قىلىمەن، ها - ها - ها...

مەھەللىنىڭ مۇتىۋەللىسى، ئىمام - مەزىنى، قازىلىق قىلىپ كېلىۋاتقان مىرا ئىسىملىك كەمبەغەل، گەپدان، گۆشكە ئامراق، پاكار، يوغان قورساق ئادەم بامداتتىن يېنىپ ئۇلۇغئاخۇننىڭ هويلىسىغا كىرىپ كەلگەندە، شەرق قىزىرىپ كۈن چىققاي دېگەنىدى.

— مىڭبېگىگە ئەرز يېزىپ پۈتۈن مەھەللە بارماق باسايلى، — دەپ قولىنى قىلىچتەك شىلتىدى مىرا قورساق، —

---

(1) رەسلىكلەر — روسىيىلىكلەرنى دېمەكچى.

بۇ ئەلۋەتتە يانچىلارنىڭ ئىشى. ئات ئىزلىرى ھاجىمنىڭ كۆزلىكىگە كىرىپ كەتكەن. ساۋدانباي ئىزچىلىقتا ئۇستا قازاق. ئۇ دېگەن تۈلكىنىڭ ئىزىغا بىرلا قاراپ ئەركەك - چىشىسىنى ئايرىيدۇ. ئۇ كۆزلەككە بارغۇچە ئىز قوغلىدى، مۇراپ ھاجىمنىڭ كۆزلىكى ئوغرىلارنىڭ ئۇۋىسى. ئەرز يازايلى!

— مىرا قازى دېگەندەك قىلايلى، — دېدى مەھەللە ئىمامى كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە، مەيدىسىگە چۈشىدىغان ئاپئاق ساقىلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ، — شىڭ دۇبەن ئاتىمىزغا يازايلى، غوجام ئاتىمىزغا يازايلى...

— كىم يازىدۇ، كىمگە يازىمىز؟ — دېدى مەھەللىنىڭ ئەڭ چوڭ بېيى تەكەببۇرلۇق بىلەن قىسقا قارا ساقىلىنى ئوچۇملاپ قويۇپ، — سىز يېزىڭ ئىمام، مىرا قازى دەپ بەرسۇن!

— شۇنداق بولسۇن، يېزىڭ ئەمىسە ئىمامئاخۇن!

— مەن ئوقۇيالايمەن، لېكىن يازالمايمەن، — دېدى ئىمام مەيۈسلىنىپ، — قەغەزمۇ، قېرىنداشمۇ يوق.

— سىزدە نېمە بار، نېمىنى قىلالايسىز ئىمامئاخۇنۇم، تۆت خولۇق ۋەخپە يەرنى تېرىپ بېرىمىز، دۆۋە قىلىپ ئورۇپ بېرىمىز. خامانغا ئەكېلىپ غارام قىلىپ بېسىپمۇ بېرىمىز. سىز شۇنىمۇ قارغا مىلەپ ئارانلا ئالىسىز. قۇشناچىمىنىڭ قولى تەگمىسە ئۇمۇ يوق تېخى!

مۇشۇ يېزىنىڭ ئەڭ چوڭ بېيى — يۈز خو يەر، تۆت چوڭ باغ، بىر قورۇ قوي، ئون سەككىز كالا، ئالتە ئاتنىڭ خوجايىنى، ئۆگزىدىكى چىرايلىق بېسىلغان بېدە - چۆپلىرى كوندىراپ - قارىيىپ كەتكەن، قوتان - ئېغىللىرىنىڭ ئارقىسىدىكى قىغ ئۆگزە بىلەن تەڭلەشكەن، كاتتا قورۇنىڭ ئىگىسى مۇختەر باي مەھەللە ئىمامىنى دائىم مۇشۇنداق سىلكىشلەشكە ئادەتلەنگەنىدى. بۇنىڭ سەۋەبى، بۇ ئىمام يېڭىساردىن بۇ مەھەللىگە يېڭى چىققاندا، مۇختەر باينىڭ دادىسى ئوسمان ھاجىغا

چاكار بولۇپ تۆت يىل قوغۇن تېرىغان ، مېلىنى باققان ، سۈيىنى توشۇپ ، ئوتۇننى يېرىپ جان كۆيدۈرسىمۇ بايغا ئىشچى يارىماي تىل - هاقارەت ئاڭلاپلا كەلگەنىدى . هاجىمۇ ئۇنىڭ ئىسمىنى بىلمەيلا «قاشقالىق» دەپ چاقىرىپ دۇنيادىن ئۆتكەنىدى . مۇختەر باي دادىسىنىڭ تىلىغا ۋارىسلىق قىلمىغىنى بىلەن ئىمامنى بەرىبىر هويلا خىزمەتچىسىدەك كۆرەتتى . ئەمدىلىكتە مۇختەر باي سۇندى ، دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، ئىنىلىرى ئۆي ئايرىپ مىراس بۆلۈشتى ، شۇڭا ئۇنىڭ يېرى ۋە مال - ۋارانلىرى بۇرۇنقى سانىنىڭ يېرىمىدىنمۇ ئازىيىپ ، ئارانلا بىر ئايلىقچى ، بىر مالچى ياللىيالايدىغان بولۇپ قالدى . مەهەللىنىڭ ئىمامى بولسا مالايلىقتىن قۇتۇلدى ، هازىر خېلى چوڭ قورۇ - جايى ، ئىككى ئات ، ئالتە كالا ، ئون بەش قوي ، تېخى بىر جۇۋىزىمۇ بار . ئۇنىڭ يېرىنى جامائەت تېرىپ بېرىدۇ ، بۇغدىيىنىمۇ مەهەللە ئورىدۇ ، هەتتا توپانلىرىنىمۇ باشقىلار سورۇپ بۇغدىيىنى چەشلەپ ، ئورىسىغا كۆمۈپ بېرىدۇ . شۇڭا ئىمام تىترەپ تۇرغىنى بىلەن ، مەهەللىنىڭ ئوتتۇراهال بايلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان . مۇختەر باي ئۇنىڭدىن ئەنسىرەيدۇ ، ناۋادا تۆر نارانېملىرىدىن ئەلهەمدۇ بىلەن قۇلهۇۋاللاهۇ ئەهەدتىن باشقا بىرنەچچە تۆشتاق سۈرىنى بىلىدىغان بىرى چىقسىدى ، ئۇ بۇ «قاشقالىق» نى مەهەللىدىن هەيدىۋېتەتتى ، مۇختەر باي شۇڭا ئىمامغا قىرتىڭ - سىرتىڭ تەگمەكتە :

— دەڭا ، كىم يازىدۇ ، كىمگە يازىمىز بۇ ئەرزنى ؟

— نۇر يازسۇن ! — دېدى ئىمام ئاپئاق ساقىلىنى خېلى ئۇزاق سىيپاپ خىيال سۈرگەندىن كېيىن ، — شۇ بالا يازالايدۇ .

— كىم ئۇ ، هە ، بىزنىڭ زىيەكنىڭ بالىسىما ؟

— هەئە ، شۇ بالا ، مۇختەر باي ، — دېدى مۇتتەۋەللى بىردىنلا هاياجانلىنىپ ، — زىيەك بالىسىنى شەهەردە ئوقۇتۇۋاتىدۇ ، ئۇ بالامنى ئوقۇتۇپ مەسئۇد ئەپەندىدەك ، رەخىمجاندەك ئوقۇمۇشلۇق ئادەم قىلىمەن دەيدۇ تېخى . بىزنىڭ مەهەللىنىڭ تۇنجى ساۋاتلىق ئادىمى شۇ زىيەكنىڭ بالىسى نۇرى بولۇپ قالدى مۇختەرباي .

— ساۋابلىق ئىش ، تولا ساۋابلىق ئىش ، — دەپ گەپ باشلىدى ئىمام ، — مېنىمۇ دادام رەهمەتلىك قەشقەر خانلىق مەدرىسىگە قۇلىقىمدىن تۇتۇپ ئەكىرىپ بەرمىگەن بولسا ، ئابدۇقادىر داموللام ، قۇتلۇق شەۋقىگە ئوخشاش كاتتىلارنى كۆرەلەمتىم ؟ نۇرى ئوقۇغاچقا هېكىمبەگ غوجامنى ، مۇتائالى خەلپىتىم ، زوردۇن مۇپتى ، تۇرداخۇنبايلارنى كۆرۈپتۇ ئەمەسما ! سەنمىنجۇينىڭ خىتايچىسىنىمۇ ، ئۇيغۇرچىسىنىمۇ يادقا بىلىدىكەن . بەك ئەقىللىق بالا بوپتۇ . ساۋابلىق ئىش ، پەيغەمبىرىمىز ئۆزى ساۋاتلىق بولالمىغان ، ئەمما ساۋاتنىڭ قەدرىگە بەك يەتكەن . ئىتلىرىڭغىمۇ بىلىم ئۆگەت دېگەن ئەمەسمۇ !

— نېمە دەيدۇ مۇنۇ قاشقالىق ! — دېدى مۇختەرباي بىردىنلا خاپا بولۇپ ، — پەيغەمبىرىمىز شۇنداق دېگەنما ؟

— كۇپۇرلۇق ، — دېدى ئىمام ساقىلىنى سىيپاپ ، — شەك كەلتۈرۈش كۇپۇرلۇق بولىدۇ…

— كۇپۇرلۇق دېدىڭما ؟ — مۇختەربايىنىڭ بىردىنلا سەپراسى ئۆرلىدى ، — سەن قاشقالىق نېمىنى بىلەتتىڭ ، بىزنىڭ ئۆيگە شەهەرنىڭ هەممە بايلىرى ، نى - نى ئۆلىمالىرى چىققان ، پاقلان يەپ ، قىمىز ئىچىپ ئايلاپ - ئايلاپ ياتقان ، بىز ئالتە ئوغۇل مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەن بىلەن كاتتىلارنىڭ گەپلىرىنى ، هەتتا هېكىمبەگ غوجامنىڭ گەپلىرىنىمۇ ئاڭلىغان ، لېكىنزە ئىتلار خەت تونۇسۇن دېگەن گەپنى ئاڭلاپ باقمىغان . مېنىڭچە ، بىز ئىتتىنىمۇ تۆۋەنكەنمىز - دە . ساڭا ئوخشاش بىر ساياق كەلگۈندىگە يۇندا بېرىپ ، ئۇستىخان تاشلاپ بەرگەندىكىن…

— بېگىم، مەن گەپنى سىلىگە قاراتمىدىم، ئۆزۈمچە...، — ئىمام غالىلداپ كەتتى. ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك ساقىلى شۇنداق تىترىدىكى، مۇشۇ يېزىدا ئۆسۈپ، مۇشۇ يېزىدا ئاقارغان بۇ داڭلىق ساقالنىڭ بۇنچىلا تىترىگىنىنى ھازىرغىچە ھېچكىم كۆرمىگەنىدى.

—قويساڭا، مۇختەر ھۇي! — دېدى بىر دېھقان بىللە ئۆسكەن دوستىنى ئەيىبلەپ، — دېمىسىمۇ نۇرىدىن باشقا ساۋاتلىق بولمىسا بۇ مەھەللىدە.

— بۇ تۆڭگىرەكتە دېگىنە، بىر مەھمۇت چۇجاڭدىن باشقا خەت تونۇيدىغىنىمىز يوق - دە!

— نۇرنى چاقىرىڭلار! — دېدى مۇختەرباي ئاچچىقىدىن بىردىنلا يېنىپ، — بالا يازسۇن، سەن دە ئىمام، ئاغزىڭ يۇگۇرۇك ئەمەسمۇ، بەيگىگە سالغۇدەك ئاغزىڭ باردە قاشقالىق!

مۇختەر باي شۇنداق، ھەرقانداق ماجىرانى چاقچاققا، ھازىرنى تويغا ئايلاندۇرۇشقا ئامراق.

— دېيدىغاننى ئويلاپ قويدۇم، — دېدى مىرا «قازى» سوزۇپ سۆزلەپ، — بالا يازىدۇ، مەن دەپ بېرىمەن.

— كىمگە يازىمىز؟

كۆپچىلىك جىمىپ قېلىشتى.

— شۇ دۇبەن ئاتىمىزغا يازىمىز - دە ئەلۋەتتە، — دېدى، چىرايىغا قان يۇگۇرۇپ، يۇرىكى ئورنىغا ئەمدىلا چۈشكەن مەھەللە ئىمامى.

— سىلىگە قويۇپ بەرسە، قوتاندىكى كالام قىسىر قالدى، قانداق قىلىمەن دەپمۇ ئەرز يازىلا، ئىمامئاخۇنۇم!

— ۋەخپە يەرگە سۇنىڭ بېشى تەگمىدى دەپ مىڭبېگىگە ئەرز يازغان ئادەم بۇ!

— پوشكالنىڭ مېيى چۇچۇمەپتۇ دەپ قاسىم تەرسانىڭ ئۈستىدىن ئەللىكبېشىغا شىكايەت سۇنغان...

— ئىشتانبېغى قېچىپ كەتسە مۇتىۋەللىنى چاقىرىپ...

— ساقىلى قىچىشسا پىتىنىڭ ئۈستىدىن ھۆكۈماتقا ئەرز!...

ھا - ھا - ھا ... ھى - ھى...

ئوغرىنىڭ ۋەھىمىسى، ئۇلۇغئاخۇننىڭ يىغىسى، ھېپىزدىخاننىڭ نالىسى ھەش - پەش دېگۈچە كىشىلەرنىڭ يادىدىن كۆتۈرۈلدى، ئۇلار گويا بۇ يەردە ھېچ ئىش بولمىغاندەك قاقاقلىشىپ كۈلۈشكە باشلىدى. مۇنداق سورۇنغا خوجايىنلىق قىلىشقا ئادەتلەنگەن مۇختەر باي قاپقارا، يىرىك ساقاللىرى ئارىسىدىكى ئاپئاق چىشلىرىنى يالتىرىتىپ تېلىقىپ كۈلۈپ، ئادەملەرنى چاقچاققا كۈشكۈرتەتتى:

— ھە، قېنى رېھىم توغاي سايرا!

— مۇسا قاغا، گەپ قىل.

— ھەمرا توقۇم، جىمىپ قالدىڭغۇ؟

— سۇلتان پالاز، نادىر بويناق، تۇرسۇن قانجۇق... ھا - ھا - ھا...

— ھاي، ھاي، ھاي، مۇختەرباي ئۇكام، بۇگۈن ھازا، ئۇكام يېرىم ھازا! ئۇلۇغئاخۇننىڭ ئون يىل يىغقان - تۈگكىنى بىراقلا ئوغرىلاندى، يانچىلار بىزگە كۈن بەرمەيۋاتسا بىز تاراتچىلار پىسەنت قىلماي كۈلۈۋېرىمىزمۇ، يانچىلارنىڭ ئۈستىدىن ئەرز يازايلى. ئەنە نۇرىمۇ كەلدى، — دېدى مىرا «قازى» ھەربىر سۆزنى دانىمۇ دانە، سالماق سۆزلەپ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — نۇرى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، سەل - پەل ئېگىلىپ سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ۋابەركەتەھە! — ئىمام ئورنىدىن يېرىم قوزغالدى.

— ۋەئەلەيكۇم، كەل بالام! — دېدى مىرا قازىمۇ مىدىرلاپ قويۇپ، — پاھ، يائاللا قازارەن ...

— كەلدىڭما، ھە. بورىغا چىق! — دېدى مۇختەرباي

ئۆستەڭ بويىدىكى يازلىق چايخانىنىڭ سۇپىسىغا سېلىنغان بورا ئۇستىگە باداشقان قۇرۇشقان مەھەللە چوڭلىرىنىڭ قاتارىنى شەرەت قىلىپ، — ياخشى ئوقۇپسەن ـ ھە، بالدۇر چىققان قولاقتىن كېيىن چىققان مۈڭگۈز ئۆتۈپ كېتىپتۇ دېگەن مۇشۇ ـ دە!

قىسقا يەڭلىك ئاق كۆڭلەك، تاسما پوتا ئۆتكۈزۈلگەن كۆك شىم، كۆك شەپكە كىيگەن، پۇتلىرىغىمۇ يېڭى سەندەل كىيىۋالغان زىلۋا بوي، ئاق يۈز، قارا كۆز، قارا قاش، ئون تۆت — ئون بەش ياشلاردىكى تولىمۇ چىرايلىق بۇ بالىغا ھەممىلا ئادەمنىڭ ھەۋىسى كەلدى. بۇنداق كىيىملەرمۇ، بۇنداق چىرايمۇ بۇ مەھەللىگە يات، تېخى ئۇنىڭ سالام قىلىشلىرىچۇ…

— رەھمەت، ئۆرە تۇرۇۋېرەي، — دېدى بالا سەل قىزىرىپ ـ ھودۇقۇپ، — قېرىنداش، قەغەزىمۇ ئالغاچ كەلدىم…

— پاھ، سۈت قەغەز، — دېدى ئىمام قەغەزنى ئالىقىنىغا قويۇپ، — قاراڭلار، مۇنۇ قەلەممۇ رەسىمنىڭ ئىكەن تېخى!

ئادەملەر قېرىنداش بىلەن قەغەزنى قولدىن ـ قولغا ئېلىپ سىلاشتى، ھەتتا پۇراپمۇ بېقىشتى.

— ھوششەرە، — دېدى مۇختەر باي نۇرىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ، — بىزنىڭ مەھەللىنىڭ تۇنجى ئەپەندىسى سەن، ھەممىدىن بۇرۇن شەھەرگە كىرىپ ئوقۇدۇڭ، يارايسەن، خالايىق ئاڭلاپ قويۇڭلار، زىيەك[1] خەقنىڭ ئىشكىدە چاكار بولۇپ يۈرۈپ بالىسىنى شەھەردە ئوقۇتۇپتۇ.

— قانچە يىل بولدى، ھوي زىيەك؟

— ئىت يىلى ئەكىرگەن…

— قويساڭا، ئىت ـ كۈچۈكلىرىڭنى، تۆت يىل بولدىمۇ؟

— ھەئە…

---

[1] زىياۋۇدۇننىڭ ئاغزاكى ئاتىلىشى (ئا).

— 1934 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى «روشەن» مەكتەپكە بىرىنچى سىنىپقا كىردىم، — دېدى نۇرى جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن، — بۇ يىل تۆت يىل بولدى.

— بۇ يىل قانچىنچى يىل؟ — سورىدى مۇختەر باي گاڭگىراپ.

— خۇدايىم بۇيرۇسا 1938 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى، — دېدى مىرا «قازى» تەكەببۇرلۇق بىلەن، — ھە قېنى، قەغەزنى كىرلەشتۈرۈۋەتمەيلى، قېرىنداشنى سۇندۇرۇپ قويمايلى، قازارەن…

ئۇستەل ئورنىغا قىزىرىپ سىلىقلاشقان نانتاختا قويۇلدى. نۇرىنىڭ قولىغا ھەممە ئادەم قاراپ تۇرۇشتى. ئۇ «خىمىچېسكى» قېرىندىشىنى ھۆلدەپ قويۇپ قەغەزنىڭ بېشىغا «ئەرزە» دېگەن خەتنى يازدى. كۆپچىلىك تەڭلا:

— پاھ! ھوي…، — دېيىشىپ كەتتى.

2

مىڭبېگىنىڭ قورۇ ـ جايى كاتتا دەرۋازىلىق، ئۆيلىرى تۇڭلۇڭلۇك، ھويلا ئىچى تال باراڭلىق، قۇچاق يەتمەيدىغان چوڭ تۇۋرۇككە چىرايلىق، لېكىن مايلىشىپ كەتكەن چىراغپاي مىخلانغان، سول تەرەپكە ئات ئېغىلى ۋە ئامبار سېلىنغان، ئوڭ تەرەپتە باغقا كىرىدىغان ئىشىك كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇدۇلغا قارىسىڭىز، ئۆيگە كىرىدىغان ئىشىك كۆزىڭىزگە تاشلىنىدۇ. قوش قاناتلىق دالان ئىشىكىدىن كىرگەندە ئوڭ تەرەپكە چوڭ سۇپا جايلاشقان، قارىغاي لىم، تۇۋرۇكلەر، چاقماق كۆزلۈك تۇڭلۇك پەنجىرىسى، باغقا قارايدىغان چاقماق سالاسۇنلۇق بىر جۈپ پەنجىرە، دالان سۇپىسى ئۇستىگە سېلىنغان گۈلسىز قارا كىگىزلەر، كىگىزلەرگە سېلىنغان كۆرپىلەر،

تىزىلغان ياستۇقلار ، ئۈچ پەلەمپەيلىك ساراي ئىشىكى ، سولدى-
كى ئاشخانا ئىشىكى... سارايىنىڭ تۈگۈلۈك پەنجىرىسى ، نەقىشلەن-
گەن تام - تورۇسى ، لىمتاق ، ئويۇقلار ، ئۆي ئىچىگە سېلىنغان
ئاجايىپ چىرايلىق ئانار نۇسخىلىق ، ئىران نۇسخىلىق خوتەن
گىلەملىرى ، يىپەك زىلچىلار بۇ يۇرتتىكى باشقا ئۆيلەردە يوق .
نۇرى ساراي ئۆيگە كىرگۈچە ھەممىگە سىنچىلاپ قارىدى . ئۇنىڭ
خېتىنى كاتىپ مىڭبېگىگە ئوقۇپ بېرىۋىدى ، مىڭبېگى ھەيران
قېلىپ :

— كىم يازغاندۇر بۇ خەتنى ؟ — دەپ سورىدى .

— زىياۋۇدۇن دېگەن كەمبەغەلنىڭ ئوغلى نۇرى يېزىپتۇ .

— ئۇ بالىنى تېپىپ كېلىڭلار ! — دەپ بۇيرۇق بەردى
مىڭبېگى خىيال بىلەن ئېڭىكىنى سىلاپ ، — پاھ ، ئاجايىپ
ھە ؟ گېپىنى قارا بۇ كىسپۇرۇشنىڭ ، ئوغرىنىڭ ئەدەپ كېتىشى
يۇرتنىڭ ياخشى باشقۇرۇلمىغىنىدىن دېگىنىنى قارا !...

ئۇ خىيالغا پاتتى . دېمىسىمۇ ئوغرىلار ئەدەپ كەتتى . غېنى
ئوغرى تەپ تارتماستىن مىڭبېگىنىڭ قەپەستەك ھويلىسىغا كى-
رىپ ، يولۋاستەك تۆت ئىتىنى زەھەرلىك گۆش بىلەن مەست
قىلىپ ، ئېغىلا شەھەردىن ئاچىققان ئورۇس ھارۋىسىنى سۆرەپ
ئېتىزمۇ ئېتىز مېڭىپ ، قاش دەرياسىدىن ئۆتكۈزۈپ سامىيۇزدى-
دىكى كۆزلىكىگە ئاپىرىۋالدى . مىڭبېگى ئىز قوغلاپ كۆزلەككە
كىرسە ، غېنى ئوغرى ئەمدىلا تەرىنى سۈرتۈۋاتقانىكەن .

— تاپ بېسىپلا كەلگىنىنى ماۋۇ قۇماينىڭ — دېدى ئۇ
مىڭبېگىنى كۆرۈپ ، — ئىككى يايىسىنىڭ قىلچىلىرىنى قانداق
قىلاي ، ئوغۇل بالا بولساڭ سەنمۇ سۆرەپ ئەكەت ، ماڭا ئوخ-
شاش !

مىڭبېگى «قۇماي» دەپ لەقىمىنى ئاتىغىنىغا مىڭ ئۆلۈپ-
مىڭ تىرىلدى ، لېكىن ئۇ ئالدىدا غېمىدىمۇ يوق ، گىرەدەپ

ئولتۇرغان دېۋىدەك بەستلىك ، ئاق سېرىق ، سۈرلۈك يۈزىنى
چېچەك ئىزى قاپلىغان ئادەمنى نېمىمۇ قىلالايتتى ؟ ئۇ غېنى
ئوغرىنىڭ يالىڭاچ بەدىنىگە ئەيمىنىپ قارىدى ، ئوغرىنىڭ كۆك-
رىكىدىكى بۆلجۈك گۆشلەر دەريا بېلىقىدەك سەكرىمەكتە ، ئۇ-
نىڭ پاكىز چۈشۈرۈلگەن بېشىنى سىلاۋاتقان قوللىرى بەشلىك
ئارىدەك يوغان ، بىلەكلىرى چار بۇقىنىڭ يانپىشىدەك مەزمۇت .

— ئابدۇغېنى ئۇكام ، قىزىقىپ كەلدىم . ساناپ باقسام
يىگىرمە ئىككى كىچىك ئېرىق ، ئالتە غول ئېرىق ، ئۈچ ئۆس-
تەڭ ، بىر دەريادىن سۆرەپ ئۆتۈپسەن . ھەرقانداق ئاتمۇ ، ئۆ-
كۈزمۇ سەن قىلغاننى قىلالمايدۇ ، ئون ئۆكۈزنىڭ كۈچى باركەن
جۇمۇ سەندە ئۇكام !

— شۇنىڭ ئۈچۈن ئىككى يايىنى باشلاپ كەپسەندە ؟ ھاي
جارقىن ، مېھمانلارنىڭ ئېتىنى ئال !...

— نۇرىنى ئەكەلدىم ، — پاكار ، كۆك كۆز ، سېرىق
بۇرۇت ، دوغىلاق بىر ئادەم مىڭبېگىگە خۇشامەت قىلىپ
چۈڭقۇلدىدى ، — بايىتالغا مىنگەشتۈرۈپ ئەكەلدىم بۇ ئەپەندىنى .

— كەل ! — مىڭبېگى بوسۇغىدا پەيدا بولغان ئون بەش
ياشلاردىكى چىرايلىق بالىغا قاراپ تەستە كۈلۈمسىرىدى ، —
زىيەكىنىڭ بالىسىمۇ سەن ؟

— ھەئە ، زىياۋۇدۇننىڭ ئوغلى ، — كۆك كۆڭلەك ،
كۆك ئىشتان ، بېشىغا شەپكە ، پۇتىغا سەندەل كىيگەن شەھەر
بالىسى مىڭبېگىگە تىك تۇرۇپ جاۋاب بەردى .

— نەدە ئوقۇيسەن ؟

— شەھەردە .

— ئۇنى بىلىمەن ، شەھەرنىڭ قەيرىدە ؟

— دۆڭمەھەللىدىكى «روشەن» مەكتەپنى پۈتتۈردۈم ،
ئەمدى ئەكسىنىرنىڭ ئالدىدىكى گىمنازىيىدە ئوقۇيمەن .

— هە ، دامولللا جاللاپنىڭ قورۇسىنىڭ ئالدىدا ، هە راست نوغايگوتقا (نوۋگورت — يېڭىشەهەر دېمەكچى) چىقىدىغان چوڭ يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ، ئۆگزىسى قەلەي مەختەپما ؟

نۇرى مىڭبېگكە هەيران بولۇپ قارىدى : قارا ساقال ـ بۇرۇتى تولىمۇ يىرىك ، مەيدە تۈكلىرى ئۇچۇق كۆكرىكىدىن سىرتقا چىقىپ تۇرغان ، چوڭقۇر ، سەل قىزارغان يوغان كۆزلىرى كەڭ ، قويۇق قاشلىرى ئاستىدا مارىلاپ تۇرغان بۇرنى تولىمۇ يوغان بۇ ئادەمنىڭ باغلاشمىغان جۈملە ، خاتا ئىسىملارنى ئىشلىتىپ تەكەببۇرلۇق بىلەن قىلغان گېپى ئۇنىڭ ساۋاتسىز ، بىلىمسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى . بۇ ئادەم قانداقمۇ ئون ئىككى يۈز بېگىلىك شۇنچە چوڭ زېمىندىكى يىگىرمە نەچچە مىڭ ئۆيلۈك دېهقاننى باشقۇرالايدىكىن ؟ نۇرى تىنماي كىتاب ، گېزىت ـ ژۇرنال ئوقۇيتتى . ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقى توغرىسىدا ، هازىرقى شىڭ دۇبەن ۋە ئۇنىڭ ئىدارىلىرى توغرىسىدا جىق گەپلەرنى بىلىۋالغان . ئۇ يەنە شەهەردە ئوقۇغۇچى دوستلىرى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن مۇئەللىملەرنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغان ، هېكىمبەگ غوجامنىڭ پاشا غوجا ئىسىملىك ئوغلىنىڭ ، تېيىپزات خەلپىتىم دېگەن كاتتا ئادەمنىڭ تارىخ ، جەمئىيەت ، سىياسەت ۋە جۇغراپىيە توغرىسىدىكى گەپلىرىگە قۇلاق سالغان . هەيدەروف ئىسىملىك تىل مۇئەللىممۇ ئۇلارغا تىلنىڭ رولى ، قائىدىسى ، مەنىلىرى توغرىسىدا ، توغرا سۆزلەش ، توغرا يېزىش ، چىرايلىق سۆزلەش ، چىرايلىق يېزىش توغرىسىدا كۆپ سۆزلەپ بەرگەن . ئۇنىڭ قارىشىچە ، خاتا سۆزلەش مەدەنىيەتسىزلىك ، مەدەنىيەتسىزلىك بولسا بىر خىل ياۋايىلىق هېسابلىناتتى .

— هە ، نېمىگە كۈلىسەن ؟ — دېدى مىڭبېگى ئۆزىدىن خۇدۇكسىنىپ ، — خاتا گەپ قىلمىغاندىمەن شەهەرلىك ؟

— ياق ، توغرا دېدىلە ، مىڭبېگىم ، گىمنازىيە شۇ يەردە .

— سىلەرنى بىز خەق ئوقۇتامدۇ ، ئورۇسلارمۇ ؟

— ئۇيغۇر ، تاتار ، ئۆزبېك ، قازاق ، رۇس ، خەنزۇ مۇئەللىملەر بار .

— نېمە ؟ سەن شۇنچە جىق خەقنىڭ زۇۋانىنى بىلەمسەنا ؟

— ئۇلار بىزچە سۆزلىيەلەيدۇ .

— مۇنداق دە ! هە ، ئوغرىلارنىڭ كۆپىيىشى يۇرتنى ياخشى باشقۇرمىغاننىڭ ئىشى دەپ يېزىپسەن ، بۇنى ساڭا كىم ئۆگەتكەن ؟

— مەن ئۇ گەپلەرنى كىتابلاردىن ئۆگەنگەن .

— كىم يازغان كىتابلار ئۇ ؟

— سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رومانلىرى .

— سەن ئورۇسچە بىلەمسەنا ؟

— ياق ، ئۇلار تاتارچە ، ئۆزبېكچە كىتابلار .

— نېمە ؟ نېمانداق ئادەم چۈشەنمەيدىغان گەپلەرنى قىلىدىسەن بالا . تاتار دېگىنىڭ نوغاي ، ئۆزبۈەك دېگىنىڭ ئەنجانلىقما ؟

— هەئە .

— ئۇلارنىڭ خېتىمۇ بىزچىما ؟

— ياق ، لاتىنچە .

— نېمە ؟ لاتىنچە دېگىنىڭ ئورۇسچىما ؟

— ئوخشاپراق كېلىدۇ . ياۋروپادىكى ئورتاق يېزىق .

— نېمە ؟ تېخىمۇ تەس گەپ قىلغىلى تۇردۇڭغۇ . نېمە دېدىڭا ، يارپا دېگىنىڭ مەسكاۋمۇ ؟

— موسكۋامۇ ياۋروپادا… ئالتە قىتئەنىڭ بىرى…

— ۋاي ـ ۋۇي… تېخىمۇ تەسلەشتى . بولدى ، بىزچە گەپ قىلە ! بايىقى گەپنى شۇ قىتئە يازدى دېگىنە !…

نۇرى كۈلكىدىن ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇرالىدى . ئۇ ئالدىدا ئولتۇرغان كۆرۈنۈشى سۈرلۈك ئادەمنى زاماندىن تولىمۇ يىراقتا ، مىڭ بىر كېچە چۆچەكلىرىدىكى بۇلاڭچى ـ قاراقچىلارغا

ئوخشاپ كېتىدىكەن دەپ ئويلىدى . بۇ ئادەم قانداقمۇ مەھەللە
خەلقىنىڭ ئەرزىنى ھەل قىلالىسۇن ، قانداقمۇ خەلقنىڭ ھالىغا
يېتەلىسۇن ؟ بىردىنلا ئۇنىڭ مەھەللىسىدىكى دېھقانلارغا ئىچى
ئاغرىپ قالدى .

مىڭبېگى قاتتىق ئەسنىدى ، ئاندىن كېيىن كېكەردى . بۇ
ئىككىلا قىلىق نۇرنى يىرگەندۇردى . ئۇنىڭ مۇئەللىمى بۇ
قىلىقلارنى نۇرغۇن قېتىم مەسخىرە قىلغان . نۇرى بىر قېتىم
قىز ساۋاقدىشىنىڭ يېنىدا تۇيۇقسىزلا ئەسنەپ قويۇۋىدى ، تېرە
سودىسى قىلىدىغان باينىڭ قىزى ئۇنىڭغا چۆچۈپ قاراپ قاشلد-
رىنى سۈزۈپ :

— ئەسنىگەندە قولىڭىز بىلەن ئاغزىڭىزنى توسۇۋېلىڭ ، —
دېگەنىدى . نۇرى نومۇستىن يەرگە كىرگۇدەك بولغان . ئۇ ھازىر
بايىقى ئىككى قىلىقنىڭ يىرگىنىشلىك ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ
تۇرۇپتۇ . بىردىنلا ئۇنىڭ كاللىسىدا «بۇ ئادەمدە كىشىنى يىر-
گەندۇرىدىغان قىلىقلاردىن نەچچىسى باركىن ؟» دېگەن سوئال
پەيدا بولدى . نەق شۇ چاغدا مىڭبېگى ئوڭ قولىنى قوينىغا
تىقىپ قولتۇقىنى تاتىلاشقا باشلىدى . ئۇ بىردىنلا قاپىقىنى تۈ-
رۈپ گەپ باشلىدى :

— نېمىگە ئۆرە تۇرۇۋېرىسەن ، ھە ، راست گەپنى قىلە ،
بۇ يەردە راستلا ئوغرى كۆپ ، قازاقلارنى ھېسابلىماي ، بىز
خەقتىنلا ئون نەچچە داڭلىق ئوغرى بار . سەپەر ئوغرى دەريا
ياقىسىدىكى جاڭگالنىڭ قاپلىنى بولدى . غېنى ئوغرى قاش بويى-
نىڭ يولۋىسى ، ئەمەت ئوغرى ، ھوشۇر ئوغرى ، ئىمرەمزە قا-
ۋان ، سىدىر تايغان ، ئىبراھىم قانجۇق ··· ۋاي ـ ۋۇي ، ھەممى-
سىلا ئوغرى ، بۇ خەقنىڭ تولىسى تارانچى ، ئۇلارنىڭ كۆزى
بايلاردا . گادايلارنىڭ كالىسى قىشۇ ياز تالادا ياتىدۇ ، ئوغرى
كەلمەيدۇ . بايلار غورۇلىرىنى مىختا پانا قېقىپ ، ئىت باغلاپ ،
ئېغىللىرىغا كۆزەتچى قويۇپ ساقلىسىمۇ ، ئۇلارنىڭ مال ـ ۋاراد-

لىرى قوتان ، ئۇيۇرى بىلەن ئوغرىلانغان . تېخى بۇ ئوغرىلار
ھۆكۈمەتنىڭ بانكىلىرىغىمۇ تېگىش قىلدى . راست ، ئوغرى
تولا . بۇ مېنىڭ قولۇمدىن ئىش كەلمىگەنلىكىمۇ ؟ سەن شۇنداق
دەپ يېزىپسىنا ، جالاپنىڭ بالىسى ، بۇ گەپنى ئاشۇ مۇختەر قاۋان
يا بولمىسا مىرا كۆسەي يازدۇرغاندۇر ، راستىنى دە ، بول-
مىسا···

— ياق ، ئۇلار دېمىدى ، ئۆزۈم يازدىم !

— سەن نېمىشقا ھۆكۈمەتكە تىل تەگكۈزدۇڭ ئەمىسە ؟

— ھۆكۈمەتنى تىلغا ئالغىنىم يوق ، يۈزبېگى ، مىڭبېگد-
لەر ئوبدانراق ئىشلىسە دېدىم شۇ ، مىڭبېگىم .

— مەن سېنى يامۇلغا ئەۋەتىپ بېرىمەن ، بىلدىڭمۇ ،
بۇگۈنلا ماڭدۇرىمەن ، سەن ئىتنىڭ بالىسى قالغان ئوقۇشنى
يامۇلدا ئوقۇيسەن !

— مەن جىنايەت ئۆتكۈزمىسەم ، ئۇنىڭ ئۇستىگە مەن
تېخى ئون بەش ياش بالا . ماڭا قانۇن ئىگە .

— نېمە ، قانۇن ؟ مېنىڭ گېپىم قانۇن ئەمەسمىكەن ؟
سەن جالاپ···

ئۇ گېپىنى تۈگىتەلمىدى . ئۆيگە سېرىق چاچلىق ، پۇرمە
بەل گۈللۈك كۆڭلەك كىيگەن بىر ئايال ئېتىلىپ كىردى .

— يولسىزلىق قىلماڭ ، مىڭبېگى ! — بۇ مىڭبېگىنىڭ
شەھەردە ئۆي تۇتۇپ ، باينىڭ پۇلى بىلەن ئىككى قىزىنى ئوقۇتۇ-
ۋاتقان توقال ئايالى ئىدى ، — بالىنىڭ گېپى يوللۇق ، ھەممە
گەپنى سەبىخە ئىككىمىز ئاڭلىدۇق ، بۇ بالا توغرا ئېيتىدۇ .
قولىڭىزدىن كەلسە بۇ بالىنى ئەمەس ، غېنى ئوغرىنى يامۇلغا
سولىتىڭ . كېلىنىڭىزنى خەلقئالەم ئالدىدا ئېلىپ قاچقان سە-
پەر ئوغرىنى تۇتۇپ بېرىڭ !

— بولدى ، ئاسىيە ! — دېدى مىڭبېگى تۆت باي بىلەن
تالىشىپ يۈرۈپ بەش يۈز قوي خەجلەپ ئارانلا ئېرىشكەن توقالغا

يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ ، — بۇ هارىمى بىلەن چېقىشىپ قويدۇم ، يامانلاپ كېتىپ قالما يەنە خوتۇن !

— سەبىخە بۇ بالىنى تونۇيدىكەن ، بۇ بالا مەكتەپ بويىچىلا ئەمەس ، شەهەر بويىچىمۇ ئەلاچىكەن . سىزنىڭ يۇرتىڭىزنىڭ گۈلىكەن . سىزنىڭ تۆت خوتۇنىڭىزدىن ئون ئۈچ بالىڭىز بار ، بىرىمۇ ساۋاتلىق ئەمەس . ئەتىۋارلىق بالىڭىز قەمىردىن مەدرىسىدە تۆت يىل ئوقۇپ هەپتىيەكتىن چىقالمىدى . مانا ، بالا دېگەن نۇرىدەك بولسۇن . بالىلىرىڭىزغا ئۈلگە قىلىڭ بۇ بالىنى . بۇ بالا هېسابتا هېچكىمنى ئالدىغا ئۆتكۈزمەيدىكەن ، شېئىر يازالايدىكەن ، رەسىم سىزالايدىكەن ، دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتالايدىكەن . قالتىس بالىكەن ، پۇشكىندەك ، ئابدۇللا توقايدەك ، نەۋائىيدەك…

— ها - ها - ها… پاه ، قالتىسكىنا ! — دېدى مىڭبېگى ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ كۈلۈپ تۇرۇپ ، — يۇقىرى چىق ، بالام ، بىر مېهمان قىلىۋالاي ، نوغاي هەدەڭ سېنى پەيغەمبەر قىلىۋەتتىغۇ ، هاي ، قوزا سويۇڭلار ، قىمىز ئەكېلىڭلار ، ئەتىۋارلىق مېهمان كېلىپ قاپتۇ !

مىڭبېگىنىڭ بېغى ئەجەبمۇ كۆڭۈللۈك . قېلىن قارىياغاچلىقلار ، قۇچاق يەتكۈسىز تېرەكلەر شاخلىرىدىكى قاغىلارنىڭ تولىلىقى ، خۇددى دۇنيادىكى هەممە قاغىلار شۇ يەرگە توپلانغاندەك . سوپىسوپىياڭلارنىڭ ، گۇگۇكلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى ، يۇگۇرۇشۇپ يۈرگەن ياۋا توشقانلارچۇ تېخى ؟ بۇ باغ رىۋايەتلەردىكى سىرلىق ئورمانلىققا ئوخشايدۇ . باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆستەڭچۇ تېخى . ئۇنىڭ بويلىرىدىكى قاپاق تېرەكلەر بۇ قاشادىن - ئۇ قاشاغا يېتىۋالغان ، ئۇ هەم كۆۋرۈك ، هەم ئىلەڭگۈچ . غولى كاۋاكشىغان تېرەكلەر ئارىسىدىكى ئاق ئۈجمىچۇ ؟ ئۇ بەلكى نەچچە يۈز يىلدىن بېرى مېۋە بېرىپ كېلىۋاتقاندۇر . قويۇق ئالمىلىقلار ئارىسىدىكى چىمەنلىك تېخىمۇ كۆڭۈللۈك ،

ياتساڭ كۆرپە ، موللاق ئاتساڭ ماموق ، ئۇڭدا يېتىپ ئاسمانغا قارىساڭ بىر سىرلىق دۇنيا…

— بۇنداق باغ شەهەردىمۇ يوق ، — دېدى سەبىخە . ئۇ ئەمدىلا ئون بەش ياشقا كىرگەن ، تولىمۇ چىرايلىق ، ئۇزۇن يەڭلىك ئاق كوپتىسىدىن كۆكرەكلىرى ئەمدىلا بىلىنىشكە باشلىغان ، ئۇزۇن ئىككى ئۆرۈمە چېچى هەم توم ، هەم يالتىراپ تۇرىدىغان زىلۋا قىز ئىدى ، — مەن بۇ باغنى ياخشى كۆرىمەن . بۇ باغ چاربىباغقا ئوخشايدۇ .

— راست ، — دېدى نۇرى قىزنىڭ ئۇماق ، قىپقىزىل لەۋلىرىگە تەلمۈرۈپ قاراپ چاقچاق ئارىلاش ، — بۇ باغ چاربىباغنىڭ ئۆزى ، سەنەم جانىم چاربىباغلار خاس ئىكەنىن بىلمىدىم !… دېگەن مۇشۇ بولسا كېرەك .

— ۋىيىەي ! — قىز ئانار دانىسىدەك قىزىرىپ يەرگە قارىدى ، — ئۇنداق دېسىڭىز قېچىپ كېتىمەن بىكار !

نۇرى خىجىل بولۇپ يېنىدا ئېقىۋاتقان ئۆستەڭگە قارىۋالدى . ئېگىلگەن سۆگەت شاخلىرى چېچەك سۈيى بىلەن تولۇپ ، شوخلىنىپ ئېقىۋاتقان سارغۇچ سۇنى تويماي سۆيمەكتە ، بۆك دەرەخلەر ئارىسىدىن گۇررىدە كۆتۈرۈلگەن قۇشقاچلار ئۇلارنىڭ بېشىدىكى قېرى قارىياغاچ شېخىدا بەس - بەستە ۋىچىرلاشماقتا ، ئاشىقىنى تولا چىللاپ چارچىغان زەينەپ «كاككۇك كا… كا… كاككۇك» دەپ هارغىن ئاۋازدا نالە قىلماقتا . مانا نەدىدۇر ئايغىر ئەسەبىيلىك بىلەن كىشنىدى ، تېرەكلەرنىڭ تۆپە شاخلىرىدىكى غورالداي ، قۇرغۇي ، كۆكىنەكلەر چۇرقۇراشتى ، كەپتەرلەر كۆپكۆك ئاسمان قەرىدە گۈل چىقىرىپ پەرۋاز قىلىشتى . ئىيۇل ئېيىنىڭ هەممە گۈزەللىكى گويا شۇ دەقىقىدىلا ئۆزىنى كۆرسەتتى ، ئىنسانغا راهەت - پاراغەت بېرىشكىلا ئۆزىنى بېغىشلىغان ئۇلۇغ تەبىئەت ئۆز پەرزەنتلىرىنى نېمىشقىدۇر پۈتۈن مۇهەببىتى بىلەن ئالقىشلىدى . نۇرىنىڭ تومۇرلىرىدا گويا قان

ئەمەس ، ئوت ئاقتى ، ئۇنىڭ يۈرىكى شۇ دەقىقىدە بىر پارچە چوغقا ئايلاندى ، ۋۇجۇدى گويا بىر كۈچلۈك چاقماق ئۇرۇلغاندەك سىلكىندى . ئۇ هاياتىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن هاياجانلىق هېسسىيات قايىنىمىدا هوشسىزلاندى ، ئۇنىڭ تىلى ئۆزىنىڭ ئەمەس ، ئۇنىڭ سۆزمەنلىكى ، باتۇرلۇقى ، جاسارىتى كۆلگە ئايلاندى . ئۇ يەرگە قاراپ تۇرۇپ يېڭى تىلى چىققان بالىدەك دۇدۇقلىدى :

— ... ياق ... سىز سەبىخە...

ئۇنىڭ بۇ گېپىگە بالىلىق ئۈمىدسىزلىكى ، نامرات ئارزۇلىرىنىڭ نابۇت بولۇۋاتقانلىقى ، ئۈنسىز نالە - پەريادى سىڭگەندى . ئۇ باي قىز بىلەن نامرات ئوغۇلنىڭ ئارىسىدا ئورتاق خۇشاللىق بولمايدۇ ، پەقەت پاجىئەلا بولىدۇ ، نامراتلار ئارزۇسى بايلارنىڭ ۋۇجۇدىغا يات ، شېرىن خىيال مېۋىسىز دەرەخ ، مەن خىيال بىلەن خۇشال بولۇشقا ئادەتلەنگەن ، سەبىخە بىلەن ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ بېغىدا ئەمەس ، بەلكى بىر ئۆمۈر خىيال بېغىدىلا بىللە بولاي ، دېگەنلەرنى ئويلىدى-دە ، ۋاقىتسىز سۇنغان گۈل بەرگىدەك سۇلىشىپ :

— مەن كېتەي ، — دېدى .

— تېخى ئەتىگەن ، — دېدى قىز چېچىنىڭ ئۇچىنى چۇۋۇپ تۇرۇپ ، — يۈرۈك ، ئۈجمە يەيلى ، ئاندىن كېيىن سورايدىغانلىرىم بار تېخى .

ئۇ قىزغا ئەگىشىپ ئەيمىنىپ مېڭىپ قېرى ئۈجمىنىڭ تۈۋىگە كەلدى . شاخلار شېرىن ئۈجمە بىلەن تولغان ، يەرمۇ دەسسىگۈسىز ئۈجمە . ئۇلار يەردىن ئەڭ پاكىز ، شىرنىلىكلىرىنى تېرىپ يېدى .

— ئۈچىغا چىقىپ ئۈزۈپ يەيلى ، قاراڭا ، قارغۇجىلار جېنىدا شېخىدىكىنى يەۋاتىدۇ . ها - ها - ها··· — دەپ كۈلدى قىز .

ئۇنىڭ كۈلكىسى شۇنچىلىك يېقىملىق — گويا تەمبۇرنىڭ ئاۋازى ، شۇنچىلىك زىل — جانان چىنىنىڭ ئاۋازى ، شۇنداق سىرلىق — گويا تېپىشماق ئىدى .

نۇرى قىزنىڭ بىر يېرىگە بەدىنى تېگىپ كەتسە خۇددى چوغ تېگىپ كۆيۈپ كېتىدىغاندەك ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، دەرەخ غولىغا يامىشىپ يۇقىرىغا ئۆرلىدى . قىزمۇ يالاڭ ئاياغ بولۇۋېلىپ شاخلارغا يامىشىپ ئۇنىڭ يېنىدىلا ئۆرلىمەكتە . نۇرى ئۈچ ئاچىماق شاختا ئولتۇرۇۋېلىپ شىرنىسى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ئۈجمە دانىلىرىنى تېرىپ ئالىقىنىغا تولدۇردى . بۇنداق شىرنىلىك ، مەرۋايىتتەك يالتىراپ تۇرىدىغان مېۋىنى قانداقمۇ ئاغزىغا سالسۇن ؟ ئۇ كىچىكىدىنلا ياخشى مېۋە كۆرسە ئاپىسىغا ياكى ئۇكىسىغا بېرىشكە ئادەتلەنگەن ، ئۇ ئىختىيارسىز هالدا تۆۋەنگە قارىدى . ئۇنىڭ تۆۋەنگە قارىشى بىلەن قىزنىڭ يۇقىرىغا قارىشى بىرلا ۋاقىتقا توغرا كەلدى . ئۇ قىزنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن يالقۇنلۇق كۆزلىرى ، كۈلۈمسىرەپ تۇرغان لەۋلىرىگە چەكسىز لەززەت ، ۋەهىمە ۋە تەشنالىق بىلەن قارىدى - دە ، قىزىرىپ - هودۇقۇپ قولىدىكى ئۈجمىنى قىزغا سۇندى . قىزنىڭ قوللىرى شاختا ئىدى ، قىز ئاغزىنى ئاچتى . نۇرى ئۈجمىنى ئۇنىڭ ئوماق ئاغزىغا ساناپ تۇرۇپ بىر تالدىن سېلىۋىدى ، ۋۇجۇدى بەختتىن گويا شامالدا نازىغان تال چىۋىقىدەك تىترىدى··· نۇرى كەچقۇرۇن مەهەللىسىگە قاراپ پىيادە يولغا چىقتى . مىڭبېگىنىڭ باغلار بىلەن قورشالغان مەهەللىسى ، تۆت تەرەپكە كېتىدىغان هارۋا يوللىرى ئارقىدا قالدى . نۇرى باغلاردىن قۇشتەك شۇڭغۇپ ئۆتۈپ ، مەهەللىنىڭ سەگەك ئىتلىرىنى هاۋشىتمايلا غول ئېرىق بويىغا يەتتى ۋە دېهقانلار سۇ ياقىلاپ پەيدا قىلغان چىغىر يول بىلەن جەنۇبقا قاراپ ماڭدى . ئۇ هېچقاچان بۈگۈنكىدەك هاياجانلانمىغانىدى . ئۇ ئالدىدىكى سار تاغنىڭ قارلىق چوققىلىرىغا ، قاپتاللىرىدىكى قارىغايلىقلىرىغا ، ئىلى دەرياسىنىڭ نېرىقى قىر-

غىقىدىكى چەكسىز دالا ، قىرلارغا شائىرانە ھېسسىيات بىلەن تويماي نەزەر سالدى . تۇرۇپ – تۇرۇپلا ئۆزىدىن يىراقلىشىۋاتقان مىڭبېگى كۆزلىكىگە قايرىلىپ قارىدى . گويا ئۇ يەر نۇرىنى چىلىلماقتا ، مەڭگۈلۈك ئەركەم بولغىن دەپ يالۋۇرماقتا ، ئۇنىڭغا ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ گۈزەل نەرسىنى تەقدىم قىلماقتا ئىدى . ىىراق ئۇنى بىر يوشۇرۇن كۈچ بۇ يەردىن كېتىشكە ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىماسلىققا ئالدىرىتىۋاتاتتى . بۇ كۈچ ئىككى ئېغىز گەپنىڭ كۈچى . نىمىشقىمۇ نۇرى بۇ گەپلەرنى قايتا – قايتا تەكرارلاپ قەسەم ئورنىدا يادلىۋالغاندۇر – ھە ؟ يادلىسىمۇ قەسەم قىلىۋالمىغان بولسا بوپتىكەن : «نەپسىڭگە بېرىلمە ، مۇھەببەتكە قۇل بولما ، بۇ ئىككىسى مۇراد – مەقسەت يولىدىكى ئىككى تىك داۋان» .

ئۇ قارلىق چوققىلارغا قارىدى . چوققىلار بۇلۇتلارغا تۇتاشقان ، بۇلۇتلار چەكسىز ئاسمانغا باغلانغان . «ئاشۇنداق ئېگىز ئىككى داۋان ، — دېدى ئۇ چىغىر يول بويىدىكى تېۋىلغا ، چىغلارنىڭ نوتىلىرىنى سىيپاپ قويۇپ ، — مۇراد – مەقسەت نېمە ؟ ئۇنىڭ يولىچۇ ؟ لومونوسوفتەك ، دارۋىندەك ، پۇشكىندەك ئادەمگە ئايلىنىش . لومونوسوف ئون تۆت يېشىدا باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەن ، تىرىشىپ يۈرۈپ ئالىم بولالىغان . بولغاندىمۇ يەتتە پەننىڭ ئالىمى… نيۇتون ئۆيلەنمىگەن ، نوبېلمۇ شۇنداق . مۇھەببەت ، راھەت – پاراغەتكە بېرىلىش ئادەمنى نابۇت قىلىدۇ… توغرا ، ئۇ قىزنى ئۇنتۇپ كېتەي ، كەينىمگە بۇرۇلۇپ ئۇ مەھەللىگە قارىماي… » ئۇ شۇنداق دېدى – دە ، بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى . ئۇنىڭ ئالدىدا يەنە سەبىخە پەيدا بولدى . ئۇنىڭ ئۆستەڭ بويىدا ، چىمەنلىكتە ئېيتقان گەپلىرى نۇرىنىڭ يادىغا كەلدى… قىز ئانىسىنىڭ : «داداڭ ئالمۇتىدا بىگۇناھ ئېتىلىپ كەتكەن . داداڭ ياخشى ئوقۇغان ، رۇسچىغا ئۇستا ، چىرايلىق ئۇيغۇر يىگىتى ئىدى . مەن داداڭ بىلەن موسكۋادا تونۇشۇپ

قالغان ، ئىككىمىز ئالمۇتىدا توي قىلغان . داداڭ باينىڭ قىزىنى ئالغىنى ئۈچۈن بولشېۋىكتىن قوغلانغان ، كېيىن ئالمۇتىدا ئالاش ئوردا ، شەيخۇلئىسلام دېگەن ناملار بىلەن ئېتىلىپ كەتكەن . داداڭ رەھمىتى ئىككى قىزىمنى ئېلىپ غۇلجىغا كەت ، قىزلىرىمنى ياخشى ئوقۇت ، دەپ ماڭا قاتتىق جېكىلىگەن . ماڭا ئوخشاش ئوقۇغان مەدەنىيەتلىك تاتار قىزى بالىلىرىنى ئوقۇتمەن دېمىسە مۇشۇ قوپال مىڭبېگىگە توقاللىققا تېگەتتىمۇ ؟ مېنىڭ بەدىنىم ھايات ، روھىم ئۆلگەن . سىلەر ياخشى ئوقۇپ ، يارامىلىق ئادەم بولۇڭلار» دېگەن گەپلىرىنى كۆز ياشلىرى بىلەن ئېيتىپ بەرگەنىدى . نۇرى خىيالىدا ، چىغىر يولدا ، چىغ – تېۋىلغىلارنى قۇچاقلىغىنىچە كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ : «خەير خوش ، سەبىخە ، مۇھەببەت ساڭىمۇ ئوخشاشلا تىك داۋان ، ئالەمەت – تەلىيىمىز بولسا ئاپاڭ بىلەن داداڭدەك بىر چوڭ شەھەردە ئۇچرىشىپ قالارمىز . ساڭا ۋەدە بېرىمەنكى ، تۇنجى مۇھەببىتىم بىلەن دۇنيادىن ئۆتىمەن : نيۇتون ، نوبېل ، نەۋائىيدەك… » دەپ سەبىخە بىلەن خىيالەن خوشلاشتى .

3

زىياۋۇدۇن بالىسىنىڭ تەلپىنى زادىلا رەت قىلمىغان . بالىسىمۇ دادىسىغا ئارتۇق تەلەپ قويۇپ باقمىغانىدى . بالىسى بۈگۈن تۇيۇقسىزلا :

— دادا ، مەن شەھەرگە كىرىپ مۇسابايوفلار زاۋۇتىدا ئىشلەيمەن . تەتىل تۈگەشكە يەنە بىر يېرىم ئاي بار ئىكەن . ئازراق بولسىمۇ پۇل تاپاي ، دادا . بۇ يەردە ۋاقىت بىكار ئۆتۈپ كېتىدىكەن ، — دېدى .

دادا ئوغلىنىڭ ئىككى كۈندىن بۇيان خىيالچان ، غەمكىن

بولۇپ قالغىنىنى سەزگەن. ئۇ: «مېنىڭ بەش بالىنىڭ غېمىدە سەدپارە بولۇپ يۈرگىنىمگە چىدىماپتۇ ـ دە» دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، ئوغلىنىڭ مۇنداق تەلەپ قويۇشىنى زادىلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئوغلىنى ئوقۇتىمەن دەپ قارغا مىلەپ ئاشلىقىنى ئېلىپ بولۇپلا، تۆت بالىسى بىلەن ئايالىنى كۆتەك هارۋىسىغا سېلىپ، شەهەردىكى هال ـ ئوقتى ياخشى ئادەملەرنىڭ ئېغىللىرى يېنىدىكى هەم قاراڭغۇ، هەم كىچىك بىر ئېغىز ئۆيىنىڭ قىشلىق ئىجارىسىگە ئۈچ خو بۇغداي بېرىپ، ئات هارۋىسى بىلەن شەهەردە ئولتۇرۇپ تۇرمۇش كەچۈردى. يېزىدىكى كەڭ، ئازادە ئۆي، باغلىرىنى تاشلاپ، خەقنىڭ هويلىسىدا قورۇنۇپ ـ ئەيمىنىپ يەر دەسسەپ يۈردى. ئايالى ئۆي ئىگىسىنىڭ نېنىنى يېقىپ، كىرىنى يۇيۇپ، هويلىسىنى سۈپۈرۈپ قىشنى ئۆتكۈزۈشكە كۆندى. ئۆزى باش توخۇ بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كەتسە، خۇپتەندىن كېيىن بوز ئېتىمۇ، ئۆزىمۇ هالىدىن كەتكەن چاغدىلا ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، مورا ئوچاق ئالدىدا شۇ كۈنى قار توشۇپ ياكى پىلچى خاڭدىن كۆمۈر ئەكىرىپ سېتىپ تاپقان پۇلىنى ساناپ، هەر كۈنى تاپقان پۇلىنىڭ نەق يېرىمىنى ئايالىغا بېرەتتى ـ دە:

— يىغىپ قوي خوتۇن، ئوغلىمىز شەهەر بالىلىرىنىڭ ئالدىدا بويۇن قىسىپ قالمىسۇن! — دەيتتى. ئۇ تۆت يىلدىن بېرى شۇنداق قىلىپ كەلمەكتە. هازىر ئۇنىڭغا: «زىيەك شەهەرلىك» دېگەن لەقەممۇ سىڭىپ قالدى. تۆت يىلدىن بېرى تارتقان جاپا، تۆككەن تەرىنى مۇنۇ ئەقىللىق ئوغلى هېسابلاپ يۈرگەن چېغى ـ هە، بولمىسا هۇسەنباينىڭ زاۋۇتىدا هاك، كىسلاتا پۇرىقىدا دىمىقتا بولۇپ ئىشلەش قانداق قىلىپ ئۇنىڭ ئېسىگە كەلسۇن؟

— نېمە دەيسەنوي بالام، نېمە كەم، نېمىگە قولۇڭ يەتمىدى، دېمەمسەن ئاۋۋال؟

— گەپ بۇنىڭدا ئەمەس، دادا، ئۆز ئەمگەك تەرىمىنىڭ تەمىنى تېتىپ باقاي دەيمىنا!

— ئۇنداق بولسا ئۆيدە تېتى، — دېدى زىياۋۇدۇن ئوغلى بىلەن پەخىرلىنىپ، — ئەتىدىن باشلاپ بېدە باغلا، سەن كەتكۈچە بۇغداي پىشىدۇ، كۆرگەنسەن، چوڭ ئېتىزغا بەش خو بۇغداي چاچقان، تاختا بوپتۇ، هەر باش، غولى قاپقارا، بىر تالمۇ ئاپىخان، سۇلۇ يوق. خۇدايىم بۇيرۇسا خوردىن ئون خودىن ئاشلىق ئالىمىز. ئەللىك خو بۇغداينىڭ ئون بەش خورى دەنگە كەتسە، ئوتتۇز بەش خورى قالىدۇ. ئۇرۇق، ئوزۇققا ئون بەش خورى كەتسىمۇ يىگىرمە خورىنى ساتىمىز، بالام، ئۈچ خو يەرنىڭ زىغىرىمۇ، بىر خو ئارپا، ئىككى خو سۇلۇمۇ ياخشى ئوخشىدى. قىرو چۈشكۈچە يىغىپ بولىمىز. ئىنىلىرىڭ بەرا بىلەن دەرامۇ ئىشقا ياراپ قالدى. بەرا تۆت ئورمىچىنىڭ بېغىنى باغلاپ بىر گۇڭغا ئىشلىيەلەيدۇ، كۈنىگە يەتتە يۈز باغ چۆپ باغلايدۇ ئۇكاڭ، دەرامۇ تولۇقتا ئات مىنەلەيدۇ، چاي توشۇيالايدۇ، بۇغداينىڭ بۇيىسىنى ئاشۇ ئىككىسى ئوتىدى. ئات سۇغىرىش، ئوقۇر تازىلاش، ئاتقا چۆپ سېلىش، توخۇغا دان چېچىش، ئىتقا ئاش ئېتىش ئاشۇلارنىڭ ئىشى، بالام. شۇنچە باغنىڭ قورىيىنى ئورۇپ، مىڭ نەچچە يۈز تۈپ قارىياغاچنىڭ شېخىنى پۇتاپ، ئۈچ مىڭ باغدەك شاخ ـ قوراي قىلىپ بېسىۋەتتى، ئۇنىڭ هەممىسىنى ئاپاڭ بىلەن ئىككى ئىنىڭ قىلدى، بالام. بۇ يىل خۇدايىم بۇيرۇسا ئۈچىنچى ئىنىڭ هەمرانىڭ خەتنە توينى قىلىپ بولۇپلا شەهەرگە كۆچۈپ كىرىپ كېتىمىز، ئۆيگە مۇختەربايىنىڭ قويچىسى قاما قازاقنى ئولتۇرغۇزۇپ قويىمەن.

تىنىمسىز دادا ئوغلىغا تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچقۇزۇپ، ئاخىرقى بىر تاغار بۇغدىيىنى غەلۋىر بىلەن تاغارغا قۇيغاچ يۇقىرىقى ئۇزۇن گېپىنى ئاخىرلاشتۇردى:

— زاكىر ئەپەندىم : زىياۋۇدۇن ، بالاڭنى ئوقۇتقىن ، مەن بۇنداق ئەقىللىق بالىنى كۆرمىگەن ، بالا ئوقۇتقىلى ئون تۆت يىل بولدى ، بۇنداق ئۆتكۈر بالىنى ئۇچراتمىدىم ، دېگەچكە ، ئاپاڭ ئىككىمىز قانچىلىك جاپا تارتساقمۇ سېنى ئوقۇتايلى دېيىشكەن ، بالام ، قىسىنىدىغان يېرىڭ بولسا دە ، كۈچۈم يەتمىسە مۇختەر بايمۇ قاراپ تۇرمايدۇ . بىز بىر تۇغقاننىڭ بالىسىغۇ ، يامىنىغا كەلسە دادامدىن قالغان مۇشۇ سەكسەن خو يەرنىڭ ئوتتۇز خورىنى ئاتۇشلۇق بايلارغا ساتىمەن . بىر خورىغا بىر قوي بېرىڭلار دېسەم ، هازىرلا ئوتتۇز قويلۇق بولۇۋالىمىز . ئوتتۇز قوي كېلەر يىلى ئوتتۇز قوزا تۇغسا ، يىگىرمىسى ئەي بولسىمۇ…

— گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس ، دادا !…

— ئەمىسە نېمىدە ، دېمەمسەن ؟

— جاپالىق ئىش بىلەن چېنىققاي دەيمەن .

— جاپانىڭ ھەممىسى سەھرادا تۇرسا شەھەردە نېمە قىلاتتىڭ ؟

— سېسىق پۇراق ، زەي يەر بۇ يەردە يوق . ئېتىزنىڭ ئىشى ئېغىر بولغىنى بىلەن ئۆزى گۈزەل ، نەگىلا قارىساڭ بۆدۈنە «ۋىت ـ ۋىلىق» قىلىپ تۇرغان ، ھەممىلا يەر گۈل ـ چېچەك . قارا ، زىغىر ـ قىچا ، تىكەنلىرىمۇ گۈل بۇ يەرنىڭ . بۇ يەردە بەدىنىڭ چارچىغان بىلەن روھىڭ ياشىرىپ تۇرىدۇ ، دادا .

— پاھ ، پاھ ، قەنتتەك گەپ قىلدىڭا ، بالام . مەنمۇ قىشچە شەھەردە هارۋام بىلەن مەدىكارچىلىق قىلىمەن ، لېكىن خىيالىم يېزىدا بولىدۇ . ھەر كۈنى مۇشۇ مەھەللە چۈشۈمگە كىرىدۇ . ئاۋۇ ئۆستەڭ ، مۇنۇ كارىز ، چىغىرتماتلىق ، كوركىرىشىپ تۇرغان پاقىلار ، ئاۋۇ قىزىلگۈل ئارىسىغا ئۇۋا سالىدىغان بۇلبۇل چۈشۈمدىن چىقمايدۇ . روھ دېدىڭما ، راست ، ئادەمنىڭ جېنى يايراپ كېتىدۇ…

— دادا ، ماقۇل دېگىنە ، ھۇسەنبايىنىڭ زاۋۇتىدا مېنىڭ تونۇشلىرىم بار . ئىشلەپ باقاي ، بۇ يەردە زېرىكىپ قالدىم ، ئاغىنىلىرىمنىڭ گەپلىرىمۇ ، قىلىقلىرىمۇ ماڭا ياقمىدى .

زىياۋۇدۇن جىمىپ قالدى . يازنىڭ كۆڭۈللۈك ئاخشاملىرى سەھرا بالىلىرى تەلۋىلىكتىن نېمىلەرنى قىلمايدۇ . ياش ئەر ـ خوتۇنلارنىڭ دېرىزىلىرىنى مارىشىۋاتقان ، خەقنىڭ باغلىرىغا ، قوغۇنلۇقلىرىغا ئوغرىلىققا چۈشۈۋاتقان . گەپلىرىچۇ تېخى ، مۇختەر باينىڭ كېچىلىرى كىملەرنىڭ ئۆيلىرىگە شۇڭغىغانلىقى ، ئۆي ئىگىسى ئاياللىنىڭ نازلىرى ، ئەرلەر ئارىسىدىكى ئاشنا تالىشىش ، كۈنداشلىق جېدەللىرى ، ئاياللارنىڭ ئۆستەڭ بويىدىكى تىللاشلىرى ، ئاتلار ، بۇقىلار ، ئىتلار ، خورازلار توغرىسىدىكى ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن تالاش ـ تارتىشلار ، ھەتتا بۇ تالاشلاردىن پەيدا بولىدىغان مۇشتلىشىشلار… بۇ ئىشلارنىڭ قايسىبىرى ئوغلىنىڭ دىتىغا ياقسۇن ؟ نۇرى بىكار بولسىلا كىتاب ئوقۇيدۇ ، خىيال سۈرىدۇ ، سۆزلىسە چوڭ ـ چوڭ ، باشقىلار بىلمەيدىغان ئىشلارنى سۆزلەيدۇ . گېرمانلارنىڭ نەلەرگىدۇر ھۇجۇم قىلغانلىقى ، روسىيىدىكى ئىشلار ، كۈلىدىكى سوقۇشلار ، ياپونلارنىڭ جۇڭگوغا بېسىپ كىرگەنلىكى ، شېڭ دۇبەننىڭ سۆزلىرى ، سەنمىنجۇيى ، خائىن قىلىنغان بايلار ، يەنە ئادەملەر چۈشەنمەيدىغان ئاللىنېمىلەرنى سۆزلەيدۇ . راست ، ئۇنىڭ ئىچى پۇشتى ، ئۇ شەھەردىكى ئاغىنىلىرىنى ، ئەپەندىلىرىنى سېغىندى…

— بوپتۇ بالام ، — دېدى ئاخىر كۆڭۈلچەك زىياۋۇدۇن ئوغلىنىڭ خۇشال چىرايىغا قارىغانسېرى ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ ، — ئانداق بولسا مەن سېنى هارۋا بىلەن شەھەرگە ئەكىرىپ قوياي . بىر هارۋا شاخ ـ قوراي ، تۆت توخۇ ، ئەللىك ـ ئاتمىش تۇخۇم ئېلىۋالساق ، سەن خەجلىگۈدەك پۇل چىقىپ قالىدۇ . مەن سېنى هاشىم تەمبۇرنىڭ ئۆيىگە ئەكىرىپ

قوياي . بىلمىسەڭغۇ ، مېنىڭ ئاغىنەم ، ئۆيى ناغرىچىدا . ھە ، ھېلىقى سېرىق ھاشىم شۇ...

لېكىن ئوغلى خۇشال بولۇشنىڭ ئورنىغا جىمىپ قالدى . دادا ئوغلىنىڭ مۇھەببەتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ئەتەي ئازاب قاي-نىمىغا ئۆزىنى ئاتماقچى بولۇۋاتقىنىنى نەدىن بىلسۇن . ئۇلار-نىڭ يېنىغا زىياۋۇدۇننىڭ ئىشچان ، ئاق كۆڭۈل ئايالى چىقتى . قارىقۇمچاق ، قاش - كۆزى چىرايلىق ، سەل دورداي كالپۇك-راق ، ئىنچىكە ئىككى ئۆرۈمە چېچىنى يېلىم بىلەن قاتۇرۇپ قەلىقەي ياغلىقىنى ئېگىكى ئاستىدىن باغلىۋالغان ئورۇق ، يالاڭ ئاياغ ئايال ئوغلىغا قاراپ زوق بىلەن كۈلۈۋىدى ، ئۇنىڭ چىراي-لىق كۆزلىرىنىڭ قۇيرۇقلىرىدا قويۇق ، چوڭقۇر قورۇقلار پەيدا بولدى :

— بالام نۇرۇم ، سېنى قىشلاقتامغا ئەچۇشۇپ تۇغقانلارغا كۆرسىتىپ چىقاي ، شاگىيو داداڭ ، ئىمام داداڭ ، داداڭنىڭ باي تۇغقانلىرى سېنى كۆرۈپ ھەيران قالسۇن ، بىر چاي قاينىغىچىلا يېتىپ بارىمىز . ئۇكاڭ ئىمھانىنى ھاپاش قىلىۋالىمەن ، قالغاز-لارمۇ ئەگەشمەيدۇ ، ھازىرلا ماڭىمىز ، بالام .

— ياق ، ئاپا مەن كىتاب ئوقۇيمەن .

— ئوقۇپ تويمايدىكەنسىنا ، ۋاييەي ، ئاپاڭنىڭ كۆڭلىنى ئايا . بىر ماختىنىۋالاي ، ئەپەندى ئوغلۇمنى بايلارنىڭ خوتۇنلى-رىغا بىر كۆز - كۆز قىلىۋالاي ، يۈر ، گەدەنكەشلىك قىلما ساقام .

— ياق ، ئاپا بارمايمەن ! — دېدى نۇرى ئاپىسىغا ئەركى-لەپ ، باللارغا خاس ئاۋازدا يېلىنىپ ، — تاپشۇرۇق كۆپ .

— نېمەڭ ئۇ ، تاپشۇرۇق دېگىنىڭ ؟

— يازىدىغان خەت ، چىقىرىدىغان ھېساب ، يادلايدىغان نۇرغۇن گەپلەر .

— شەھەرگە كىرگەندە قىلىۋالارسەن ، ماڭ ، ياسانغىن

بالام . سامىيۇزىدە تويدا بىر ھويلا خوتۇنغا ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ نوغاي خوتۇنى سېنى ماختاپ ۋارقىراپ سۆزلەپتەك ، ھازىر مە-ھەللىنىڭ ھەممە خوتۇنلىرىنىڭ ئاغزىدا سەن . قۇشناچىم ھەدەم ئەتەي بىر ئاتلىق ئادەم چىقارتىپ ، سېنى ئەچۇشسۇن ، كۆرىمىز دەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ . ۋيييەي ، ھېلىقى مىڭبېگىنىڭ خوتۇنى نېمىلەرنى دېۋېدىكىنتاڭ ، خوتۇنلار ۋييەي ، زىيەكىنىڭ بالىسى نۇرى چوڭ بولغاندا لەيلۇن[1] بولغۇدەك ، كۆرۈۋالايلى دېيىشىپ ، ئوت - كاۋاپقا چۇشۇپلا قاپتەك !

— ھەي رەيھان ، خوتۇن خەق دېگەننىڭ كۆزىمۇ ، تىلىمۇ يامان . بوپتۇ ئەمىسە ، ئىمامغا بىر تال تۇمار پۈتكۈزۈپ بالاڭنىڭ بوينىغا ئېسىپ قوي جۇمۇ !

— ماڭ ، ماڭ نېرى ، — دېدى نۇرى چالۋاقاپ تېرىد-كىپ ، — نەدىكى خۇراپاتلىقنى !...

— نېمە دېگىنىڭ بۇ ؟ تىلتۇمار ئاسمىساڭ بۇ خوتۇنلارنىڭ يە كۆزى تېگىدۇ ، يە تىلى تېگىدۇ !

— شەھەرگە ھازىرلا كېتىمەن ، ئۇنداق قىلساڭلار !

— شاگىيو بوۋاڭ بىر غۇنان ئات مىندۇرگۇدەك . بىزنىڭ غازى ھاجىنىڭ نەۋرىسى ، ھەدىلشا ھاجىنىڭ ئەۋلادىدىن بىر كاتتا ئادەم چىقىدىكەن - دە ! چىغلىقمازاردىن نېزەرخان غوجام چىقتى ، بىزدىن ئەمدى نۇرىدەك ئەپەندى چىقسا بېشىمىز كۆككە تاقىشىدۇ ، بالىنى ئەچۇشۇڭلار ، بىر كۆرمىسەم بولمايدۇ ! دې-گۇدەك تېخى .

— ئۇنداق بولسا ئاپاڭ بىلەن چۇش ، بالام . مىڭبېگىنىڭ نوغاي خوتۇنى ، شاگىيو بوۋاڭ تىلغا ئالغاندىكىن بويۇن تولغىما ، بالام .

— ياق ، چۈشمەيمەن ! — دېدى نۇرى راستىنلا خاپا

[1] لەيلۇن — لېنىن دېمەكچى .

بولۇپ، — هازىر ئەمەس، مەن گىمنازىيىنى تۈگىتىۋالاي، ئاندىن كېيىن كۆرۈشەي، بۇنداق قىلساڭلار مەن راستىنلا قېچىپ كېتىمەن!

بالا هويلا ئالدىدىكى تاشلىق دۆڭدىن غورۇ ئاتلاپ كەڭ هويلىغا ماڭدى. زىياۋۇدۇن بىلەن رەيهان بىر - بىرىگە قاراشتى. ئۇلارنىڭ مۇھەببەتلىك كۆزلىرىدە، بەخت بىلەن مىدىرلىغان لەۋلىرىدە ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز خۇشاللىق، غۇرۇر ۋە ئۈمىد، ئىشەنچ ئىپادىلەنمەكتە. ئۇلار بىر كاتتا ئادەمنى تەييارلاش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - كۈچ ۋە بارلىقىنى سەرپ قىلىشقا قەسەم قىلىشىۋاتقاندەك بىرلا ۋاقىتتا باشلىرىنى لىڭشىتتى.

بەختلىك ئەر - خوتۇن پاكىز ئۆگۈتنى ئوبدان نەمدەپ، ئۆزلىرى توقۇۋالغان قىل تاغارنى قوللاپ كۆتۈرۈپ، پاكىز سۈپۈرۈلگەن كەڭ هويلىنىڭ سۈپىسىدىكى تۈۋرۈككە يۆلەپ قويدى.

— بالا قېنى، خوتۇن؟

— قاراپ باقسۇنا ھەي!

بىرى باغ ئىشىك بىلەن باغقا، يەنە بىرى چاقماق پەنجىرىلىك سارايىنىڭ دېرىزىسىگە يۈگۈرۈشتى.

— يوقما؟

— يوق تۇرامدا؟

ئىككىسى بىردىنلا دالان، ئاشخانا، ئېغىللار ۋە كىچىك باغنىڭ ئىچىگە، گۈللەرنىڭ تۈۋىگە قاراپ چىقتى.

— نۇرى قېنى؟

نۇرى باغنىڭ قورۇق تېمىدىن ئاتلاپ، مەھەللىنىڭ تۇتاش باغلىرىنىڭ بىردە سۆڭگۈچلىرىدىن ئۆمىلەپ، بىردە شورىلىرىدىن شۇڭغۇپ شەھەر يولىغا چىقىپ بولغانىدى.

زىياۋۇدۇن قارىياغاچ سايىسىدە چۈنقاپ بېشىنى لىڭشىتىپ، قۇيرۇقى بىلەن كۆكۈيۈن قوروپ تۇرغان بوز ئاتنى

مىنىپ خوتۇنغا:

— بالاڭ بەڭۋاشلىق قىلىپ شەھەرگە قاچتىمۇ نېمە؟ — دەپ ئېتىنى دېۋىتىۋىدى، بوز ئات ئېرىنچەكلىك بىلەن ئېغىر قەدەم ئېلىپ قۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپ تېزەكلىدى - دە، ئالدىرىماي ماڭدى. ئېتىنى جېنىدەك كۆرىدىغان دېھقان بالا ۋەسۋەسىسى بىلەن ئىختىيارسىز بىر قامچا سالدى. ئات چىچاڭلاپ قاتىرىدى.

نۇرى مەھەللىسىدىن خېلى يىراقلىشىپ قايرىما ئۆستەڭ قىرىغا چىقىپ مەھەللىسىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. مېھرىبان ئاتائانىسى هازىر ۋەسۋەسىدە، بەلكى ئۆكىلىرىمۇ ئەنسىرىمەكتە. ئۇ كىمدىن، نېمە ئۈچۈن ئۆزىنى قاچۇردى؟ ئۇ نەگە، نېمە قىلغىلى بارىدۇ؟ ئۇ بۇلارنى ئويلاپمۇ ئۇلگۈرەلمىگەن: ئۇنىڭ قەلبىنى ئۆزىنى مۇھەببەتتىن قاچۇرۇش ئىستىكىلا ئىگىلىۋالغان، مانا هازىر ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ مۇھەببىتىدىنمۇ ئۆزىنى قاچۇرماقتا. ئۇ گويا بىر چوڭ جۇدالىق ئۈچۈن ئۆزىنى مەقسەتلىك تەربىيىلەۋاتماقتا، يېقىن كەلگۈسىدە بولىدىغان بىر كاتتا ئازاب - ئوقۇبەت سىناقلىرى ئۈچۈن ئۆزىنى چېنىقتۇرماقتا، ئۇ دېھقانلارغا يات، شەھەردىكى باي باللىرىغا دۈشمەن بىلىنىدىغان مەقسەتلىك هالدا ئازاب ئىزدەش يولىغا ماڭماقتا، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىنى دەۋرىنىڭ قەھرىمانى، كەلگۈسىنىڭ گىگانت ئادىمى بولۇشقا مۇناسىپ هېسابلاپ… ئۆز - ئۆزىدىن پەخىرلەنمەكتە. ئۆزىنى ۋە يۈرەك پارىلىرىنى ئازابلاش هېسابىغا ئېرىشىدىغان بۇ پەخىرلىنىشنىڭ قىممىتى قانچىلىك؟ بۇ قىممەتنى هېسابلاشنىڭ يولى نېمە؟ ئەمدىلا ئون بەش ياشقا كىرگەن، سوۋېت كىتابلىرىنىڭ، يېڭى ئىدىيە تارقاتقۇچى ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ تەسىرى تۈپەيلى، ئۆزى هەيران قالغان ياۋروپا سەركەردىلىرىنىڭ ئىزى بىلەن مېڭىشقا ئۆزىنى بېغىشلىغان ئۇيغۇر بالىسىنىڭ هازىرچە بۇ مۇرەككەپ سوئاللارغا نەق جاۋابى يوق. ئۇنىڭ قەلبىنى بىرلا: مۇئەللىمى ئېيتقان ياخشى ئادەم

بولۇش ئۇچۇن بىر ئۆمۈر ئازاب چېكىشكە، ھەرقانداق قىيىنچى-
لىق ئالدىدىمۇ تەمتىرىمەسلىككە ئۆزىنى تەييارلاش دېگەن سۆز-
لىرى ئىگىلىگەن. ئۇ مۇشۇلارنى ئويلاپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ
ئەنسىرەشلىرىنى ئۇنتۇدى ۋە: «تېخى چۈش بولمىدى، يازنىڭ
كۈنى ئۇزۇن، يولسىز مېڭىپمۇ شەھەرگە يېتىپ بارالايمەن.
نۇرغۇن قېتىم پىيادە ماڭدىم، بار - يوقى قىرىق كىلومېتىرلا
يولغۇ بۇ. دەريا ياقىلاپمۇ، يامانيار بىلەن توپا كېچىپمۇ قاراڭغۇ
چۈشكۈچە شەھەرگە كىرەلەيمەن» دەپ ئويلىدى - دە، يولدىن
چىقىپ تەپتەكشى تاختا بولغان چەكسىز بۇغدايلىققا شۇڭغۇدى.
بۇغدايلار ئارىسىدىكى چوڭقۇر تۇغانلىق ئېرىقلار، چىغ - تېۋىل-
غىلار ئارىسىدىكى ھەرە ئۇۋۇلىرى، ھېلىدىن - ھېلىغا ئۇركۈپ
قاچىدىغـان يـاۋا توشقانلار، ھاڭگىت، قاقىرلار بىلەن ئوينى-
شىپ يۈگۈرۈپ مېڭىش ئۇنىڭ ئۈچۈن كۆڭۈللۈك ئەمەك بول-
دى. ئۇ ئىككى قىرغىقى ياپيېشىل چىمەنلىك ئېرىقتىن دۈم
يېتىپ سۇ ئىچىپ، ئالىقانلىرىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى -
دە، مەھەللىسىدىن شەھەرگە ماڭىدىغان يولغا قارىدى. دادىسى
ئاق بوز ئاتنى ئۆكىرەڭ تاشلىتىپ شەھەرگە قاراپ كېتىپ
باراتتى. دادىسىنىڭ ئۆڭگەن چىرايى، ئاپىسىنىڭ ياشلىرى لى-
غىلداپ تۇرغان كۆزلىرى، سەبىخەنىڭ يۇرەككە مەڭگۈلۈك مۆ-
ھۈر بولۇپ بېسىلغان ياقۇتتەك لەۋلىرى ئۇنىڭ ھېسسىياتچان
قەلبىنى چىمىلدىتىپ خىيال ئېكرانىدىن ئۆتتى: «ياق، مەن
تېرە زاۋۇتىنىڭ ھاك - كىسلاتا پۇرىقىغا ئېتىزنىڭ ئىپار ھىدى-
نى تېگىشمەن. مۇھەببەت لەززىتىنى روھىي ئازابقا ئالماشتۇ-
رىمەن. بىلىپ تۇرۇپ شۇنداق قىلىمەن. سوۋۇروف، كوتۇ-
زوف، لېنىن، ستالىن، ماكسىم گوركىي، ماياكوۋسكىي،
پاۋىل كـورچـاگىندەك پـولات ئىرادىـلىك بـولـۇپ چىقى-
مەن…»

نەق شۇ چاغدا ئۇنىڭ قاپىقىنى ھەرە چاقتى، ئۇ ئېچىشىۋات-

قان يەرگە لاي سۈۋىۋىدى، تېخىمۇ ئېچىشتى. ئۇ چىشىنى
كىرىشتۈرۈپ: «يەنە چاقسۇن، ئون، يۈز ھەرە چاقسۇن، ۋاي
دېسەم يىگىت ئەمەسمەن» دېدى ۋە غەرىبكە — ئۆزىنى تۇرلۇك
سىناقلار بىلەن كۈتۈپ تۇرغان شەھەرگە قاراپ ئېرىق ئىچى
بىلەن يۈگۈرۈپ كەتتى.

زىياۋۇدۇن نامازدىگەر بىلەن سولىشىپ، بۇقا بوز ئېتىمۇ
سالپىيىپ مەھەللىگە قايتىپ كەلدى. مەھەللىگە كىرىش بىلەنلا
ئۆستەڭ ياقىسىدىكى چىمەنلىككە توپلاشقان خەلق:

— كەلدى، زىيەك كەلدى! — دەپ ۋارقىراشتى. ئۇ
چۆچۈپ ئېتىدىن سەكرەپ چۈشتى. دائىم بېشى ئاغرىپ يۈرىدى-
غان رەيھاندىن ئەنسىرەپ:

— نېمە بولدى، خالايىق ھوي! — دەپ ۋارقىرىدى.

— نېمە بولاتتى، ماۋۇ قاشقالىق تارانچىلارنىڭ ئانىسىنى
قويدى! — دېدى، مۇختەر باي كۆپچىلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا چىد-
مىغالمىدى، روزىيىمنى ئولتۇرغان ئۈستى يالىڭاچ ئادەمنى
كۆرسىتىپ، — بول زىيەك، مۇنۇ كىگىزچىنىڭ بېشىنى
چىمغا بىر پاتۇرۇپ باققىنا!

بۇ يەردە ئوغلاق تارتىش، مەشرەپ - پېرە ئويناش، چېلى-
شىش كۆڭۈللۈك ئويۇن. مەھەللىنىڭ داڭلىق ئوغلاقچىلىرى،
ئورمىچىلىرى (كۈنىگە بىر خودىن بۇغداي ئورۇدىغان)، چې-
لىشچىلىرى، ناخشىچى، ئۇسسۇل - ئۆلەڭچى، قىزىقچىلىرى
بار. ئۇلارنىڭ خوجايىنىمۇ، پۇۋلەپ كۆپتۈرگۈچىسى، ھىمايە
قىلغۇچىسىمۇ مۇشۇ مۇختەر باي، ئۇنىڭ بىرمۇ قېتىم بەيگىنىڭ
بېشى بولالمىغان بولسىمۇ ئەتىۋارلاپ باقىدىغان بەيگە ئاتلىرى،
يۇرتمۇ يۇرت ھۆركىرەپ يۈرۈپ داڭق چىقارغان ساياق بۇقىسى،
ھەتتا بۆرە ئالىدۇ دەپ ماختىنىدىغان «قالماق» ئىتلىرىمۇ بار.
ئۇ ئۆيىدىكى ھايۋانلىرى، مەھەللىسىدىكى ھېلىقىدەك ئادەملى-
رى بىلەن ھەر يەر - ھەر يەرلەردە ماختىنىدۇ. ھەتتا بىر قېتىم

تاھىر يۈزىنىڭ شاكىيوسى بىلەن كىمنىڭ مەھەللىسىدە قاغا جىق-
لىقى ھەققىدە سوقۇشۇپمۇ قالغان. ئۇ قۇم ئارىشاڭغا ھەر يىلى
بەشىنچى ئاينىڭ بەشىنچى كۈنىگە ئۈلگۈرتۈپ چېلىشچىلارنى
تەييارلايدۇ. يېنى يەرگە تەگمىگەنلىرىگە پاقلان، كىگىز، چەك-
مەن، پىيما مۇكاپاتمۇ بېرىدۇ تېخى. مەھەللە غۇرۇرى ئۈنىڭ
جېنى، مەھەللىسى ئۇياتقا قالسا ئۇ ئازابلىنىپ ئورۇقلاپ كېتىد-
دۇ ھەتتا.

— چۇشە زىيەك، ماۋۇ قالماقنىڭ بۇتى ھەممىنى يىقىت-
تى. مەيدىسىگە لىككىدە ئېلىپ مەيداننى پىرقىرىتىپ ئاتىدىغى-
نى بالاكەن بۇنىڭ. ئۆزۈڭ جۆندىمىسەڭ تۈگىدۈق ۋۇي!

مۇختەرباي قاپقارا ساقاللىرى ئارىسىدىن سەدەپتەك چىشلى-
رىنى كۆرسىتىپ، ئازاب بىلەن ھىجىيىپ - شىكايەت قىلىپ
زىياۋۇدۇننىڭ ئېتىنى ئۆز قولى بىلەن ئالدى، ئاندىن ئۇنىڭ
بېلىگە كۆك سەرگەز پوتىسىنى باغلىدى ۋە ئورنىدىن تۇرغان
تۇلۇق تېشىدەك ئۇيۇل كەلگەن دېھقان چېلىشچىغا:

— سەنمۇ ھۇنىرىڭنى كۆرسەت، زىيەكمۇ شۇ، چاپۇتلى-
مايسەن، چىرماق ئۇرمايسەن دەپ غىڭشىما، كۆزۈڭگە توپا
چاچمىسىلا، پۇتۇڭنى تارتىۋەتمىسىلا بولدى، قوپە قاشقا-
لىق! — دېدى ۋە كۆپچىلىككە قاراپ، — زىيەك تاشلىۋەتسە
بىر قوزىلىق قوي، قاشقالىق تاشلىۋەتسە تارانچى قىلىۋالىمەن.
بىر خو يەر بېرىمەن! — دەپ ۋارقىرىدى.

بىرى، ئۇن پۇتلۇق تاغاردەك دىقماق، بوينى يوق، بېشى
غىلتاڭ، قوللىرى قىسقا، يىگىرمە ئالتە - يىگىرمە يەتتە ياش-
لىق قارا بۇرۇت قىران يىگىت، يەنە بىرى، ئېگىز، قاتاڭغۇر،
ئاق سېرىق، ئوتتۇز سەككىز ياشلىق ئادەم مەيداننى ئايلىنىپ
چاتلىرىنى كېرىپ مېڭىپ چېلىشقا چۈشتى. پاكار ھەدەپ ئې-
گىزنىڭ پوتىسىغا قول سۇناتتى، ئېگىز ئۇنى مۈرىسىدىن ئىتتىد-
رىپ يېقىن كەلتۈرمەيتتى. مەھەللە خەلقى ئىككىگە بۆلۈنگەن:

ئىمامئاخۇنۇم بىلەن مىرا «قازى» باشلىق «قاشقالىق» لار
(ئاقسۇ، كۇچا، خوتەندىن كەلگەنلەرنىمۇ بۇ يەرنىڭ «تارانچى»
لىرى «قاشقالىق» دەيدۇ) بىر تەرەپ، مۇختەرباي باشلىق تاران-
چىلار بىر تەرەپ.

— ھابلا يولۋاس، كۆتۈرۈپ ئۇر !··· — دەپ ۋارقىرى-
دى ئىمامئاخۇنۇم يۈرتدىشىغا مەدەت تىلەپ.
— تەتۈر چىماق بىلەن بېشىنى تىكلىۋەت، زىيەك !
— قول قايرىشقا !···
— يانپاشقا !···

ئۇلار خۇددى ئىككى بۇقا تاقاشقاندەك بىر - بىرىنى ئىتتىد-
رىشىپ، «پەم تالىشىپ» چىمەنلىكنى تىلغىۋەتتى. ئاخىر پاكار
يىگىت زىيەكنىڭ يۈزىدىن تۇتۇۋالدى. ئۇ زىيەكنى قورۇپ تار-
تىپ بىلەن لەۋلىرى «ۋا !···» دەپ كۆتۈرۈشىگىلا زىيەكنىڭ
قولى يۈزى ئۇنىڭ يۈزىگە چىماق بولۇپ يۆگىشىپ بولدى.
يىگىت ئۇنى دۇچەي تۇتۇردى. زىيەك ئوڭ قولىنى ئۇنىڭ
مۈرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ پوتىسىدىن تۇتتى - دە، ئۆزىنىڭ
دۇچى بىلەن ئۆزىنى يىقىتىش ئۇسۇلىنى ئىشلىتىپ يىگىتنىڭ
پۇتلىرىنى ئاسمانغا، بېشىنى چىمەنلىككە تىك قىلدى ۋە سول
قولى بىلەن ئۇنىڭ پۇچقاقلىرىنى تۇتۇپ تارتىپ ئاستىغا يىقىد-
تىپ، كۆكرىكىگە مىنىپ تارمۇش قوللىرى بىلەن پېشانىسىدىن
بېسىپ تۇرۇۋالدى. يىگىت تېپىرلىدى، لېكىن ئۇنى ئۆرۈۋې-
تەلمىدى. مۇختەرباي بىرىنچى بولۇپ زىيەكنى يۆلىدى ۋە تۇر-
غۇزۇپ مۈرىسىگە ئۇرۇپ ۋارقىرىدى:
— خالايىق، بۈگۈن كەچ بىزنىڭ بوستاندا مەشرەپ !
— ھېساب ئەمەس، — دېدى يىگىت تەستە قوپۇپ
يىغلامسىراپ، — چاپۇتلاپ يۈرىدىيا !···
— چاتىراڭنى سىلاپ باق، ئاختىلاپ قويمىغاندۇ ھا -
ھا - ھا !···

مۇختەربايغا ئەگىشىپ كۆپچىلىك تېلىقىپ كۈلۈشتى .

— بالا قېنى ، دادىسى ! — رەيھانىنىڭ يىغا ئارىلاش نالىسى زىياۋۇدۇننى كۈلكىدىن توختاتتى .

— يوق ، خوتۇن . بالىنى جىرغىلاڭغا بارغۇچە دېرەكلەپ بېرىپ تاپالمىدىم ، شەھەرگە كەتمىدى ، بىرەر قوغۇنلۇققا كەتكەن ئوخشايدۇ !

— نۇ… نۇ… نۇرىما ؟ — دېدى مۇختەربايىنىڭ مالىيى كېكەچلەپ سۆزلەپ ، — نۇ… نۇ… نۇرى… بۇغداي قى… قى… قى… قىرىدا تېكىساقال …

— قورقما ، — دېدى مۇختەر باي ئايال زاتىنى كۆرسىلا زۇۋانىنى باسالمايدىغان ئادىتى بىلەن رەيھانگۈلگە چاقچاق قىلىپ ، — ئېرىڭ قوزىلىق قويىنى ئالا - ئالمايلا باشلىرىڭنى قاتۇرۇپ تاراپ تەييار بوپسىنا !

— قويسىڭىزچۇ ، مەن بالا كويىدا ، باي ئاكا !

— ئاڭلىدىڭغۇ ، بالاڭ تېكىساقال ئېلىپ يۈرۈپتۇ . ماڭا ئون تۇخۇملۇق سېغىز ئەكېلىدۇ . ھا - ھا - ھا…

كۆپچىلىك يەنە ھۇزۇرلىنىپ قىقاس - چۇقان سېلىپ كۈلۈشتى .

كۈلكە بىلەن يىغا ، راھەت بىلەن ئازاب دائىم بىللە ، ئۇلار قېرىنداش . كۆپچىلىك كۈلمەكتە ، رەيھان يىغلىماقتا ، مۇختەر باي ماختانماقتا :

— قالتىس چىماقچى بۇ !

— بۇنىڭ چىمىقى ئامبۇر !

— ياق ، ئۆزۈڭ سېرىقيۈگەك !

— ھا - ھا - ھا…

— ھى - ھى - ھى…

— جېنىم بالام ، نەدىسەن ! چېچىمنى تاراپ ، ئوسما قويۇپ ، ياسانغىنىم خوپ بولدىمۇ ئەمدى ، تۇغقانلارغا نېمىمۇ دەرمەن ئەمدى ! — مانا بۇ رەيھانىنىڭ نالىسى ، لېكىن ئۇنىڭ

نالىسىنى كىچىك قىزى ئىمھانەمدىن باشقا ھېچكىم ئاڭلىمايدۇ . بالا غەمسىز ئانا كۆكسىنى ئېمىپ تۇرۇپ كىچىككىنە بارماقلىرى بىلەن ئانا كۆزىدىن تامچىۋاتقان ياشلارنى ئويناپ كۈلمەكتە . بەلكى ئوغلى نۇرىمۇ ھازىر بىر يەردە غەمسىز ، ئانىسىنى يىغلاتقانلىقى ئۇچۇن مۇنۇ ئۇكىسىدەك ، ئاشۇ دادىسىدەك ، موزايىنى مىنىۋېلىپ «چۇ» دەپ دىۋىتىپ قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقان كىچىك ئىنىسىدەك نەلەردىدۇر كۈلۈۋاتقاندۇر ھەرقاچان . غەم - قايغۇ ، كۆز يېشىنى ئانىلارغىلا بەرگەنمۇ ، ئەگەر باي بالىلىرى غەمسىز بولسا رەيھانگۈل غەمسىز يۈرگەن بولماسمىدى . مۇشۇ يىگىرمە توققۇز ئۆيلۈك مەھەللىنىڭ نەچچە مىڭ خولۇق يېرى رەيھانىنىڭ بوۋىسى بىلەن زىياۋۇدۇننىڭ بوۋىسىنىڭ يەرلىرى ئىكەن . ئەرلەر ھەر - زېمىن سېتىپ مۇشۇ مەھەللىنى بىنا قىلغۇچە مەشرەپ - پەرە لوپىلاپ دۇنلىرىنى كۈلكە بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ . خوتۇن - قىزلارچۇ ؟ ھەمما - زاردىن ، غەم - غۇسسىدىن باشقىنى كۆرەمەيدۇ . رەيھانگۈل ئون بەش يېشىدا زىياۋۇدۇنغا ياتلىق بولغاندىن بېرى غەم - قايغۇ ، كۆز يېشىدىن باشقا نېمە كۆردى . يارىچە ئەرلەر بىلەن تەڭ ئېتىز ئىشىنى قىلىدۇ . سۆرەمگە ئات مىنىدۇ ، چۆنەك تارتىدۇ . چىغ ئۆرۈپ باغلىق ئېتىدۇ ، باغ باغلايدۇ ، خامانىنىڭ ئاخىرقى قوشقاۋاقلىرى ئۆيگە توشۇلۇپ بولغۇچە ھەر دان ئاشلىق ، ھەر باغ چۆپ - بېدە ، پاخال - توپانغىچە رەيھان غەم قىلىدۇ . موزايىنىڭ ئىچى سۈرۈپ قالسا ئۇخلىماي بېشىدا ئولتۇرۇپ تاڭ ئاتقۇزىدۇ . ئۆينىڭ ئىشى : تېزەك چاپلاش ، كۈكۈم يېيىش ، توخۇغا ئۈۋلىق سېلىش ، نان ياقسا يوغان ياغاچ تەڭنىدە لىگشىتىپ خېمىر يۇغۇرۇش ، نان يېقىش ئۇچۇن ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ كۆك سۈت تىلەش ، تونۇرنى كۈكۈم ، سامان بىلەن قىزىتىش ، نان راسلاش ، ھەتتا بىر ھېجىر شاكاراپ ، يەڭلىك ، لاخشىگىرلەرنىمۇ تونۇر بېشىغا توشۇش ، تونۇرنىڭ تۇرخۇنىنى ئېتىش… ھەممىنى ئۆزى يالغۇز

قىلىدۇ. ئوغۇللار بۇ ئىشلارغا ئېگىلىپمۇ قويمايدۇ، ھەممە ئىش ئانىنىڭ. ئۆي ئىشىمۇ، ئېتىز ئىشىمۇ ئانىنىڭ. ئانىلار يىغلاشقا، ئەجىلىدىن بۇرۇن ئۆلۈپ كېتىشكە يارالغان. ئەرلەر كۆلۈشكىلا، بەخىرامان ئويناشقىلا يارالغان. ئاھ، ئانا بولماقنىڭ تەسلىكى… مانا ھازىر زىياۋۇدۇن مەشرەپتە، رەيھان بالىلىرىنى ئۇخلىتىپ قويۇپ، ئاللىقەيەرلەردە يۈرگەن ئوغلىنىڭ غېمىدە يىغلىماقتا. ئۇنىڭ كۆز يېشى قىشلاقتامىنىڭ بۇلاقلىرىدەك توختىماي ئاقماقتا، ئۇنىڭ بېشى تاراتانىڭ تاشكۆمۈرىدەك قاتقان. كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ. يازنىڭ بۇ ئايدىڭ كېچىسى ئۇنىڭ ئۈچۈن گويا بىر تەگسىز زىندان، بۇ زىندان ئۇنىڭ خىياللىرىدەك قورقۇنچلۇق.

كېچە جىمجىت، نەلەردىندۇر ناخشا ئاڭلانماقتا. بۇ شەھەردىن چىقىۋاتقان ھارۋىكەشمۇ، سۇ تۇتۇۋاتقان دېھقانمۇ ياكى پوخادىن چىققان خوتۇنپەرەس بىرىمۇ، كىم بولسۇن، ئاۋازى ساز، يېقىملىق ناخشىچىكەن. ياش ئايالنىڭ غەمخانە قەلبىگە شادلىق نۇرى شوڭغۇغاندەك بولدى ـ دە، ئېغىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ:

— نۇرى بالام ناخشىغا ئەجەب ئۇستا، لېگەننى داپ قىلىپ ئاۋۇشلىرىچۇ تېخى. ئۇرما ناخشىسىنى، غېرىب ـ سەنەملەرنى دوراشلىرىچۇ؟ نەلەردە يۈرىدىغانسەن، كىيىملىرىڭ يىرتىلسا، كىر بولسا قانداق قىلارسەن؟ — ئۇ بالىسىنىڭ ئۆيدە قالغان كىيىملىرىنى باغرىغا بېسىپ يەنە يىغلىدى. شۇ چاغدا بىرى باغقا قارىغان چاقماق پەنجىرىنى قاقتى. ئۇ چۆچۈپ قارىۋىدى، پەنجىرىگە ئېسىلغان سېغىزخان ئۆلۈكىدىن (قىشتا ئاسقانىدى، ھازىرغىچە تۇرۇپتۇ) باشقا ھېچنېمە كۆزىگە كۆرۈنمىدى.

— كىم؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

— مەيەرگە چىق رەيھان! — دېدى تونۇش ئاۋاز، — ئېرىڭ زىيەك سولايمان قاشقالىقنىڭ ئۆيىگە شۇڭغۇدى، بىلمەمسىنا، ئۇنىڭ خوتۇنى زىيەكنىڭ ئوينىشى، بول چىق، تۆت-

بۇلۇڭ چاي، قەلىقەي ياغلىق ئەكەلدىم.

— بېشىڭنى يە ئىلاھىم، ئۆلىدىغان قاۋان!

— غىڭشىما قانجۇق، مەن بۇ مەھەللىدە كىمنى ساق قويغان. كاجلىق قىلساڭ كىرىمەن بىكار!

— ئۆل ئىلاھىم، تۇغقان بولغىنىڭ قېنى، مۇختەر باي دېسە زىياۋۇدۇننىڭ ئاغزىغا بىر كېلىسەن، ئۆز قېرىندىشىڭغا پەيلىڭنى بۇزۇپسەندە جوھۇت! زىياۋۇدۇن كەلسە تېرەڭنى تەتۈر سويىدۇ قاۋان!

— چىق دەيمەن غىڭشىماي، زىيەك ھازىر تۇنىساخان سەتەڭنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويۇۋاتىدۇ، ھى ـ ھى ـ ھى!…

— يوقال!

— ئاپلا، دەپ قالما يەنە!

— بېشىڭغا پالتا بىلەن سالىمەن بىكار!

— ھاھا كۆزۈمگە كۆل كۆرۈندۈڭ، بولمىسا ماڭا خوتۇن كەممۇ، نەچچىسى ھازىر مۇختەر باي قاچان كېلەركىن دەپ تۈڭلۈك، پەنجىرىدىن يولتۇز ساناپ پارقىراپ ياتىدۇ دېگىنە!

— بېشىڭنى يە ھايۋان! — دېدى رەيھان بوقۇلداپ يىغلاپ، — يامانلىقىڭدىن كېلىنلىرىڭ بوزۇق، ئوغۇللىرىڭ بوزۇق، ئېغىلىڭنىڭ ئارقىسىغا ئۆتكىنە، كېلىنلىرىڭنى ماراپ كۆرسۇڭقا چۈشكەن ئىتتەك نەچچىسى ياتىدۇ.

— بولە، بىرى كېلىۋاتىدۇ دەيمەن!

— ئىلاھىم، زىياۋۇدۇن بولغىيدى!

راست دېگەندەك ھويلىغا ناخشا ئېيتىپ زىياۋۇدۇن كىرىپ كەلدى. دېرىزىدىكى مۇختەرباي دەرھال غايىب بولدى.

— نېمانچە خۇشال، — دېدى رەيھان ئاي يورۇقىدا ئېرىگە دومسىراپ، — نەدىن؟

— قاشقالىقنى بېسىۋېلىۋىدىم، مۇختەرباي مەشرەپ قىلىپ بەردى. تېخى بىر قوزىلىق قوي مۇكاپات بەردى دېگىنە

خوتۇن !
— سىزچۇ ، سۇلايماننىڭ خوتۇنىغا نېمە بەردىڭىز ؟
— ساراڭ بولدۇڭمۇ خوتۇن ، تېخى مەشرەپ تارىمىدى . ناخشا بىلەن ئۇسسۇل تازا قىزىۋاتىدۇ . مەن سېنى دەپ قېچىپ چىقتىم ، كۆڭلۈڭ يېرىم ، ئەنسىرەپ تۇرالمىدىم .
— نېمىگە ناخشا ئېيتىسىز ئەمىسە ؟
— بىز تارانچى خەق دارغىمۇ ناخشا ئېيتىپ بارىدىغان ساراڭ خەق . سىڭىپ كەتكەن خۇيدە بۇ خوتۇن !
رەيھان پىخىلداپ كۈلدى . زىياۋۇدۇن خوتۇنىنىڭ يېنىغا ئانىدىن تۇغما بولۇپ شۇڭغۇدى ـ دە ، خوتۇننى ئايدىن نومۇس قىلىپ كاڭ تەرەپكە — تامنىڭ تۈۋىگە تارتتى . رەيھانگۈل قاۋۇل دېھقاننىڭ تونۇش ھىدى ، تونۇش بەدىنى ۋە ئۆزىگە چەكسىز راھەت بېغىشلايدىغان كېچىلىك ھەرىكىتىدىن بۈگۈن بۆلەكچىلا راھەتلىنىپ ، ئېرىنى ئۆزىمۇ كۈندۈزى دەپ بىرەلمەيدىغان سۆپەتلەر بىلەن كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپ نازلىنىپ ، تولغىنىپ تۇرۇپ مەدھىيىلىدى . ئۇنىڭ مەقسىتى پەنجىرە سىرتىدىكى مۇختەربايىنىڭ ئىچىگە ئوت يېقىش ئىدى . ئۇ مەقسىتىگە يەتتى…

مۇختەرباي ئەتىسى قارىگىر يورغىسىنى توقۇتۇپ ، قۇرغۇيىنى بىلىكىگە قوندۇرۇپ ، ئىككى ماشكىسىنى ئەگەشتۈرۈپ ئادىتى بويىچە ئېتىز ئارىلاپ بۆدۈنە ئوۋلاشقا چىقتى . مەھەللىدىن چىقىسىلا ئۇنىڭ يېرى ، بۇغدايلىرى تەكشى تاختا بولغان . چەكسىز ئېتىزلىق تەكشى تەۋرىنىپ داۋالغۇپ تۇراتتى . ئېرىق بويلىرى قويۇق چىغ ، تېۋىلغا ، ھەر خىل گۈل ـ قورايلار بىلەن كۆركەملەشكەن ، لېكىن ئۇنىڭ قارىگىر يورغىسى ھەرقانداق يەردىن يول تېپىپ پۇتلاشماي ماڭالايدۇ ، ئۇنىڭ قەدەملىرى چاققان ، مېڭىشى سىلىق . بۈگۈن نېمە ئۈچۈندۇر ئات ھەدېسىلا مۇدۈرۈپ ئۇنىڭ چىشىغا تەگمەكتە . بۆدۈنىلەر كۈرۈلدىشىپ

ئۈچۈپ چىقىپ تۇردى ، لېكىن قۇرغۇي ئۈچۈپ بېرىپ قىردىكى ئۈجمە شاخلىرىغا قونۇۋېلىپ بىرمۇ بۆدۈنە ئالالمىدى . بۇرۇن قۇرغۇيلار ئۈچۈپ چىققان بۆدۈنىنى كۆكسى بىلەن ئۇراتتى ، بۆدۈنە يەرگە چۈشۈشى بىلەن ماشكىلار ئۇلارنى چىشلەپ ئىگىسىنىڭ ئالدىغا تىرىك پېتى ئەكېلەتتى . مۇختەرباي بولسا ئىتتىك بەكىسى بىلەن ئۇلارنى ھۇزۇرلىنىپ بوغۇزلاپ غانجۇغىسىغا باغلايتتى ، بۈگۈن ئۇ بىرمۇ بۆدۈنە ئوۋلىيالمىدى . بەك خاپا بولدى ، ئۇنى ئاز دەپ زىياۋۇدۇننىڭ بەش خولۇق چوڭ شېڭىغا كېلىۋىدى ، كۆڭلى تېخىمۇ غەش بولدى : ئۇنىڭ بۇغدىيى مۇختەر باينىڭكىدىن ياخشى ئوخشىغان . ھەر باش ، ھەر غول ، قاپقارا يوپۇرماقلىرى مول ھوسۇلدىن دېرەك بېرىپ تۇرۇپتۇ . ئۇ كۆپكۆك گۈللىرى بىلەن چىرايلىق كۆرۈنىدىغان زىغىرلىقنىڭ قىرىغا كېلىپ زىغىرىغا سۇ تۇتۇۋاتقان زىياۋۇدۇنغا ۋارقىرىدى :
— ھەي زىياۋ ، زىغىرىڭمۇ ، بۇغدىيىڭمۇ ئوخشاپتۇ ، بۇ يىل شەھەرگە كىرمە ، قىشچە مەشرەپ ئوينا !
— باي ئاكا ، بالىنى ئوقۇتمىسام بولمايدۇ ـ دە !
— شەھەردە يېقىن بۇرادەرلىرىم بار ، بالاڭنى ئۆيلىرىدە تۇرغۇزۇپ ئوقۇتۇۋېرىدۇ .
— ئۇغۇ شۇنداق ، لېكىنزە !
— نېمە لېكىنزە ـ پېكىنزە ، قارا ، بۇغدىيىڭ ئوخشاپتىغۇ ! مېنىڭ ئون خو بۇغدىيىمدىن يەتتە خودىن چىقسا يەتمىش خو ، سېنىڭ بەش خو بۇغدىيىڭدىن ئون بەش خودىن چىقسا يەتمىش بەش خو ، ھە ماقۇل ، ئون ئىككى خودىن چىقسىمۇ دېگىنە…

— بۇ يەرگە ئۈچ بوز ياتقۇزدۇم ، تۆت يېرىگە خامان ياسىدىم ، پادا ـ كاللارغا ، سىزنىڭ قويلىرىڭىزغا ئۈچ يىل ئۇدا مۇشۇ يەردىن قورۇ قىلغۇزدۇم . سېسىغان سامان ، ئات ـ كالا

قىغى ، سۇيدۇكى يەرنى تازا كۆچلەندۇردى···

— بىلمەن ، بىزنىڭ بۇغدايدىن ياخشى دېدىمغۇ ! — دېدى باي ئەلەم بىلەن ، — زىغىرنىڭمۇ ياخشىكىنا ، ئالتە - يەتتە خودىن زىغىر ئالسەن ، دېۋىدىمغۇ ، بۇ يىل قىش شەھەرگە كىرمە ، سەن بولمىساڭ مەشرەپ قىزىمايدىكەن . قارا ، ئاخشا- قى مەشرەپنى سەنلا قىزىتتىڭ ! — «ئاخشام» سۆزىنى تولىمۇ ئازاب بىلەن تىلغا ئالدى مۇختەرباي ، چۈنكى ئۇنىڭ خىيالىدىن ، قۇلىقىنىڭ يېنىدىن زىياۋۇدۇننىڭ ئاۋازى ، رەيھاننىڭ ناز بىلەن ئېيتقان : «باتۇرۇم ، پادىشاھىم··· » دېگەندەك مەدھىيىلىرى تېخىچە نېرى كەتمىگەن . ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ : «سەن قانجۇققا بىر تېتىمىسام !» دەپ قەسەم ئىچكەندى . مە- ھەللىدە ھېچبىر خوتۇن ئۇنىڭ تەلپىنى رەت قىلغان ئەمەس ، ھېچبىر ئايال ئۇنى «قاۋان» دەپ تىللىغان ، رەسۋالارچە ئۇنىڭغا ئۆز ئېرىنى كۆز - كۆز قىلغان ئەمەس . مۇختەر باي بۇ ئىنتى- قامنى ئالماي قويمايدۇ . ئۇنى بۇ يىل شەھەرگە كىرگۈزمىسىلا رەيھانغا ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ .

— شەھەرگە كىرمىسەم بولمايدۇ ! — دېدى زىياۋۇدۇن تەرسالىق بىلەن ، — ئۆينى ساڭا بېرەي ، قازاقلىرىڭ مال قىشلاتسۇن ، نۇرىنى ئوقۇتمەن ئاكا ، جان كەتسىمۇ بۇ بالىنى پۇخادىن چىققۇچە ئوقۇتىمەن . كۆرۈپ تۇرمىسا ئانىسى چىدىماي- دۇ ، مەنمۇ شۇ !

— ھەي ساراڭ ، ماقۇل دە دەيمەن . بۇ يىل مۇنۇ رەسى- لىكلەر بىلەن يۈز بېگىلىك تالىشىدىغان گەپ ! مىڭبېگىلىكنى ئابدۇمەر قاشقالىققا تارتقۇزۇپ قويۇپ قاسىم مىراب ، سىدىر شاڭيو ، مۇسا شاڭيو ، تۇرسۇن يۈز بېشىلارنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى . تارتىۋالمىساق بولمايدۇ . رەسىلىكلەر ، قاشقالىقلار يەر- لىرىمىزنى ئىگىلەپ بولدى . بىلىدىغانسەن ، سېنىڭ بوۋاڭ ، مېنىڭ دادام مۇشۇ تۆڭگىرەكنىڭ خوجىسى ئىدى . سېنىڭ بى-

لەن مېنىڭ ئۈچ - تۆت مىڭ خودىن يېرىمىز بولماي ، نېمىدەپ يەتمىش - سەكسەن ، ئوتتۇز - قىرىق خودىن يېرىمىز بولىدى- كەن ، مېنىڭ سەكسەن ، سېنىڭ قىرىق خو . بىز غازى ھاجى ، ھىدىلشا ھاجى ، نېدىرشا باينىڭ تۇخۇمى تۇرۇپ ، شۇنچىلىك يەرگە خوجايىن . ئابدۇمەر قاشقالىق ، سېتىۋالدى تۇلكىدەك رەسىلىكلەر يۈز خو ، توقسان خو يەرنىڭ خوجايىنى . ئۇن قورۇ قوي ، ئۇن نەچچە مالاي ، نەچچە خوتۇن ، ھۆكۈمەت تامغىسى شۇلارنىڭ قولىدا تېخى . ئۇلار نەدىن ئالدى ؟ بىزدىن تارتىۋال- دى ، بۇلىۋالدى ، ئالدىۋالدى . گالۋاڭ تارانچىلار بىر تال يىڭنى- گە ئىككى پۇتلۇق يەرنى ، بىر كېسەك چايغا بىر تۈپ قارىياغاچ- نى ، بىر تال لوبۇغا بىر قوينى تېگىشىۋەردى . مانا ئەمدى ئۇلار خوجايىن ، بىز قۇل . ۋاي ئاناڭنى ، ئۇلارنىڭ كېرىلىپ كەتكى- نىنى تېخى !

— بۇ دېگەنلىرىڭ راست . بىزنىڭ يېرىمىز بىلەن كۆكلى- گەن - دە ، ئۇلار .

قويۇپ بەرسەڭ خوتۇن - قىزلىرىڭنىمۇ تارتىۋالىدۇ . قاشقالىق دېگەن بىر قارىياغاچ ، بىر تۈپى بىر يىلدا مىڭ تۈپ بولىدۇ . رەسىلىك دېگىنىڭ سېرىقيۆگەك ، پەيدا بولسا ھەممىگە چىرمىشىدۇ . كەتمە ، زىيەك ، قىشچە ئۇلار بىلەن ياقىلىشىمىز تېخى !

مۇختەرباي ئاخىر زىياۋۇدۇنغا ھېلىقى بىر قوزىلىق قويغا ئىككى پاقلان قوشۇپ بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ، ئۇنى شەھەرگە بۇ يىل كۆچۈپ كىرمەسكە ماقۇل قىلدى . مۇختەرباينىڭ دېيىشى- چە : بۇ يىل قىش تارانچى بايلىرىنىڭ مەشرىپىنى مۇختەر باي- نىڭ ئۆيىدىن باشلارمىش . مۇختەر باي مالايلىرىنى تاغقا چىقى- رىپ ، تونۇش قازاقلىرىغا قىشلىق قىمىز ئۈچۈن ئۈچ بىيە تەييارلاشنى بۇيرۇپتۇ . تۆل بىيىدىن بىرنى ، راسا سېمىز تايدىن بىرنى قىشلىق سوقۇمغا ئاتاپتەك ، شەھەردىن سازچى - چاقچاق-

چىلارنى ئاچىقىپ قىشچە باققۇدەك . ھېكىمبەگ غوجامنى بىرىنچى مەشرەپكە تەكلىپ قىلىپ قاسىم مىراب بىلەن ئالدىغا كىرگۈدەك . غوجامغا زىياۋۇدۇننى ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ ئۇنىڭ تۇڭگان قاچ ـ قاچتا ئورۇسلار بىلەن چىقىشىپ تۇڭگانلارنى قوغلاشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ، ئۇستا مەرگەن ، ئوغلاقچى ، چېلىشچى ، ناخشىچى ، داپچى ۋە ئورمىچى ئىكەنلىكى ، ئۇنىڭ ئوغلى نۇرىنىڭ شەھەردە ئوقۇپ داڭق چىقارغانلىقىنى بىرمۇبىر سۆزلىگۈدەك . زىياۋۇدۇن ئېتىزدىن بۇگۈنكىدەك خۇشال قايتىمىغان . ئۇ كەچقۇرۇن بوز ئېتىغا بىر تۇرمەل قاشقا بېدىنى ئارتىپ ، بېدىنىڭ ئۇستىدە سىڭايان ئولتۇرۇپ ئورغاقنى داپ قىلىپ ، يەتتە ئاۋۇشنىڭ ئەۋجىگە ۋارقىراپ مەھەللىگە كىرىپ كەلدى . ئۇ قىڭغىر ياقىلىق ئاق ماتا كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋەتكەن ، يىرتىق مالىخىيىنى كۆزىگە كىيىپ ، رەڭگى ئۇڭتۇلغان كىر دوپپىسىنى كەينىدىن چىقىرىپ قويغان ، تېخى قۇلىقىغا ئېتىز گۈللىرىدىن قىسىۋالغانىدى . ئۇ مەسچىتنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە ، مەسچىت ئالدىدىكى قېرى قارىياغاچقا يۆلىنىپ ئولتۇرۇشقان جامائەت ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن قاراشتى .

— زىيەك باخشى ، روزا ـ رامزاندا نېمىگە كاركىرايسەن ، روزاڭ بۇزۇلامدۇ ھەي شەلىك ! — دېدى ئاخشامقى مەشرەپكە نارازى بولغان مىرا «قازى» قوللىرىنى شىلتىپ .

— قازارەن ! — دېدى مەھەللە ئىمامى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ زىياۋۇدۇننى ئەيىبلەپ ، —زىياۋۇدۇن روزا تۇتمايدۇ ، زوغا قويمايدۇ ، ئىپتار قىلمايدۇ ، مەسچىتكىمۇ دارىمايدۇ ، ئىمانى سۇيۇق بۇ يېتىمنىڭ !

زىياۋۇدۇن چوڭلارنىڭ گېپىگە خاپا بولمىدى . ئۇ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ كۆپچىلىككە سالام بەردى ۋە ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى تېگىگە بېسىپ داق يەردە تىزلىنىپ ئولتۇردى :

— بەندىچىلىك ، دېگەنلىرى راست ، سىڭىپ كەتكەن

خۇي ، ناخشا ئېيتماي يۈرەلمەيدىكەنمەن . راست ، خۇدانىڭ ئۈچ پەرھىزىنى ياخشى ئادا قىلالمايۋاتىمەن . ئەمما ئىمان بىلەن ئۈشرە ـ زاكاتنى ئۇنتۇمىدىم .

— راست ، — دېدى ئىمام دەرھاللا ، — بۇغداي چەشلىسە باش بۇرنىنى ئۆشرىگە ۋەخپە سېڭغا تۆكىدۇ . قولى ئوچۇق يېتىم بۇ . زاراتگاھلىقنىڭ يېنىدىكى ئىككى پۇت يەرنى ۋەخپىگە بېرىۋەتتى تېخى .

— بىر خولۇق يەر ، — دەپ تۈزەتتى زىياۋۇدۇن ، — چىغىرتماقلىقىمۇ ئىككى پۇت كېلىدۇ ، ئىمامئاخۇنۇم .

— يازىچە ئاياغ سۇيى كۆل بولۇپ پاقا كوركىراپ چىقىدىغان يېرىڭنىمۇ ھېسابلامسىنا ؟ بوپتۇ ، ئۇمۇ ۋەخپىنىڭ يېرى بولسۇن .

نەق شۇ چاغدا قارىغىر ئېتىنى ئوينىتىپ مەسچىت ئالدىدىن **مۇختەرباي ئۆتتى** ـ دە ، زىياۋۇدۇننى كۆرۈپ ئېتىنىڭ بېشىنى **تارتتى** :

— نېمىگە تىزلىنىۋالدىڭ زىيەك ، گۇناھىڭ نېمە ؟ قاشقالىقتا يەر بەرگىنىڭ ، چېلەكلىككە سۇ بەرگىنىڭ گۇناھىڭمۇيە ؟ تۆرە ، ئېگىلمە بۇلارغا !

— روزا تۇتماپتىكەن ، — دېدى مىرا «قازى» خۇشياقمىغاندەك مىدىرلاپ قويۇپ ، — ئىمامئاخۇنۇم نەسىھەت قىلىۋاتىدۇ .

— روزا دېگەن نېنى يوقنىڭ ئىشى ، ناماز دېگەن ئىشى يوقنىڭ ئىشى ، — مۇختەر باي قارا ساقاللىرى ئارىسىدىن ئاپئاق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلدى ، — مەنمۇ روزا تۇتمىدىم ، ئەمما جامائەتنى ئىپتاغا چاقىردىم ، قېنى ئىمامئاخۇن ، جامائەتنى باشلاڭ ئەمىسە !

ئۇ ئېتىنى ئويناقلىتىپ يۈرۈپ كەتتى ، ئۇنىڭ بېشىدىكى ئىككى مارجىنى بار قالپاق ئىمام ئۈچۈن خاننىڭ تاجى ، ئاق

خەسە كۆڭلەك ئۈستىگە باغلىۋالغان قارا پوتىسى قورقۇنچلۇق مىسران قىلىچ . ئىمام ئورنىدىن ئۆزىگە ياراشمىغان چاققانلىق بىلەن دەس تۇرۇپ :

— ماشائاللا ، ھېلىلا بارىمىز مۇختەر بېگىم ! — دېدى .

بۇ كۆرۈنۈشلەر ، بۇ ئاۋازلار زىياۋۇدۇنغا تولىمۇ ياقتى . ئۇنىڭ بىر نەۋرە ئاكىسى بۇ يەرنىڭ پادىشاھى ، ئۇنىڭ قىل دېگىنىنى قىلىسىلا زىياۋۇدۇن خارلانمايدۇ ، بويۇن قىسمايدۇ . ئۇ تېخىمۇ خۇشال بولۇپ بوز ئېتىنى يېتىلەپ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى . ھويلىدىكى سۇپىغا — كىگىز ئۈستىگە سۇپرىسىنى يېيىپ ئاش يېيىۋاتقان رەيھانگۈل ئېرىگە ھەم زوق ، ھەم ھەيران بولۇپ قارىدى :

— نېمانچە گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتىڭىزنە !

—بۇغدايمۇ ، زىغىرمۇ قالتىس ، خوتۇن !

— ۋاقتىدا ئورۇپ - يىغىپ ، شەھەرگە بۇرۇنراق كىرىپ كېتەيلى ، غېمىم نۇرىدا ، ھۆسەنبايىنىڭ زاۋۇتىنى نەدىن بىلىۋال- دىكىن بۇ بالا...

رەيھانگۈل بىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ ئېشىنى نوغۇچقا تۇرمەل- لىدى ۋە ئۇنى ئەپچىل قاتلاۋېتىپ :

— بۇ يىل قىممەت بولسىمۇ ئاشۇ سايبويى ، دۆڭمەھەللى- دىن چوڭراق ئۆي تاپايلى . قارادۆڭ ، كۆكمەسچىت نۇرىغا يى- راقلىق قىلىدۇ . مەكتىپىگە يېقىنىراق بىر يەردە ئولتۇ- رايلى ، — دېدى .

— خوتۇن ، بۇ يىل شەھەرگە كىرمەيدىغان بولدۇق .

— نېمىشقا ئەمدى ؟

— مۇختەر باي ئاكام نۇرىنى شەھەردىكى ئاغىنىلىرىنىڭ- كىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدىغان بولدى .

— ياق ، خەقنىڭ ئۆيىدە بوينىنى قىسىپ يۈرسۇنمۇ ! بالامنىڭ قېشىدا تۇرمىسام كۆڭلۈم زادى تىنچىمايدۇ .

— يېقىن بۇرادەرلىرىم بار ، بالاڭنى ئۆيلىرىدە تۇرغۇزۇپ ئوقۇتۇۋېرىدۇ ، دەيدۇ .

— ياق ، ياق ، ياق ! — دېدى ئايال بىردىنلا ئاچچىق- لاپ ، — كۆچىمىز دېدىم كۆچىمىز !

— بىز كۆچسەك بەرا بىلەن دەرا ئوقۇشسىز قالىدۇ ، خوتۇن .

— نېمە ، تۇرۇپلا ئۇلارنىمۇ ئوقۇتىدىغان بولۇپ قالدى- ڭىز ؟ ئۇلارنى قىشلاقتامدا ئوقۇتايلى . ئاپاملارنىڭكىگە ئاپىرىپ قويىمىز ، شۇ يەردە دەرس ئوقۇيدۇ . كەنجى ئوغلىنىڭ خەتنە تويىنى قىلىپ بولۇپلا شەھەرگە كۆچىمىز !

— كۆچمەيمىز ، خوتۇن !

— ياق ، سىز كۆچمەڭ ، مەيلى ، مەن كۆچىمەن ! — ئايال ئاچچىق بىلەن قىڭراقنى ئاشتاختىغا ئۇرۇپ ئاش كېسىشكە باشلىدى .

بۇ ئىناق ئەر - خوتۇن ئوتتۇرىسىدىكى تۇنجى ئىختىلاپ رەيھانگۈلگە قانچىلىك قاتتىق تەسىر قىلغان بولسا زىياۋۇدۇنغا ھەم قاتتىق تەسىر قىلدى . ئۇ ھېچقاچان ، ھېچكىم بىلەن قىزىد- رىشمىغان ، كەمدىن - كەم خاپا بولىدىغان خۇش پېئىل ئادەم ئىدى ، بۇگۈن مانا ئايالىغا كۆڭلىدە تۇنجى قېتىم نارازى بولۇپ سىنچىلاپ قارىدى . ئايالىنىڭ بىر ئۆرۈم چېچى ئالدىغا چۈش- كەن ، كۆز قۇيرۇقلىرىنى چوڭقۇر قورۇقلار قاپلىغان ، ئىككى زىنىقى ئولتۇرۇشۇپ بوينىدىمۇ چوڭقۇر سىزىقلار پەيدا بولغاند- دى . ئۇ تۇنجى توي ئاخشىمى ئون بەش ياشلىق بۇ باي قىزىغا زوقمەنلىك ، كۆيۈك ئىچىدە مۇشۇنداق زوقلىنىپ قارىغان . ئۇ چاغدىكى رەيھانگۈل ئون تۆت كۈنلۈك ئاي ئىدى . ئۇ چاغدا بۇ ئايالنىڭ ھەممىلا يېرىدىن ھارارەت تېپىپ ، كىشىنىڭ بەدىنىنى كۆيدۈرەتتى . ھازىر بۇ ئاي چىراي غۇۋا بۇلۇتلار بىلەن قاپلاند- غان ، يىللار ئۇنى سوۋۇتقان ، ئۇ ھازىر قىش ئاخشىمى تۇمان

ئاربسىدا قالغان نۇرسىز ئايغا ئوخشاپ قالغانىدى . ئۇ ، ئايالىـ
ىنىڭ تەرسالىق قىلالايدىغانلىقىنى بۈگۈنلا كۆردى . گېپىنى يىر-
مىسام بوپتىكەن دەپ ئويلىدى ئۇ . بىراق ئۇنداق قىلسا مۇختەر-
باي ئۇنى خوتۇنىنىڭ چىرايىغا بېقىپ ئىش قىلىدۇ ، دەيدۇ .
مۇختەرباي بىر گەپ قىلغان هامان پۈتۈن مەهەللە ئوخشاش
سۆزلەيدۇ . ئۇ چاغدا زىياۋۇدۇننىڭ نېمە هۆرمىتى قالىدۇ ، كىم
ئۇنى ۋاي دەيدۇ . ئايالىنىڭ رايىغا باقمىسىچۇ ؟ ئۇنىڭ خۇشالـ
لىقلىرى يىلتىزسىز قامغاقتا ئوخشاپ قالمامدۇ ؟ ئۇنىڭغا كېلىـ
دىغان هايات هارارىتى ئۆچۈپ ، تۇرمۇشنىڭ لەززىتى تۈگىمەمـ
دۇ ؟

هارۋىنى قاياققا تارتىش كېرەك ؟ بىر ياققا قارىسا تىك
هاڭ ، يەنە بىر يېقى تىك تاغ ، زىياۋۇدۇن سۇپىدا ئولتۇرۇپ
بېشىنى تاتىلاشقا باشلىدى . كىچىككىنە قىزى يانپىشى بىلەن يەر
سىلاپ كېلىپ ئۇنىڭ تىزىغا ياماشتى . ئىككى ئوغلى بىر خوراز-
نى تالىشىپ ۋارقىراشماقتا ، كىچىك ئوغلى بويۇنچاق بىلەن
باغلانغان موزاينى نېمىشقىدۇر چىۋىق بىلەن ئۇرماقتا ئىدى .
ئايالىنىڭ قايىقى تۇرۇلۇۋىدى ، هەممە ياق كۆڭۈلسىزلىك بىلەن
تولدى . ئايالى جانان چىنىدەك جاراڭلاپ كۈلگەن بولسىدى ،
هەممە ياق نۇرلىنىپ ، هويلىنىڭ ئىچى شادلىق بىلەن تولغان
بولاتتى .

— مۇختەر ئاكام خەتنە تويىمىزغا يەنە ئىككى توخلا
بەردى ، — دېدى ئۇ خوتۇنىنى خۇش قىلىش ئۈچۈن .

— شۇنىڭ ئۈچۈن ئاكىڭىزنىڭ دېگىنىـى دېگـەن بوپتىـ
كەن ـ دە ! — رەيھانگۈل تېخىمۇ خۇيلاندى ، — دېدىمغۇ ،
سىز ئاكىڭىزنىڭ يېنىدا قىشلاڭ ، مەن ئوغلۇمنىڭ يېنىغا كىرد-
مەن . هارۋىنى ماڭا بېرىڭ ، كۆمۈرچىلىك قىلالايمەن ، قارمۇ
توشۇيالايمەن . بەرا بىلەن دەرانى ئېلىۋالسام قىينالمايمەن !...
رەيھانگۈل پاخال ئەكىرگىلى باغ ئىشىككە ماڭدى . زىياۋۇ-

دۇن غەم تېغى ئاستىدا نېمە قىلارىنى بىلمەي بېشىنى سىلاپ
ئولتۇرۇۋەردى : «ئۇھ ، — دېدى ئۇ ئەلەم بىلەن ، — ماۋۇ
باش قېتىنچىلىقنى !... »

4

ئورما باشلاندى .

بۇ چاغدا يېزا كوچىلىرىدا موزايلاردىن باشقا جانلىق كۆرۈنـ
مەيدۇ . ئاياللار قاپاقلىرىغا ئەتكەنچايلىرىنى قاچىلاپ ، قىل
خۇرجۇننىڭ ئىككى بېشىنى چاي ، نان ، چىنىلەر بىلەن تولدۇ-
رۇپ ، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرى بىلەن قىزىق يەرنى گۇرسۇلدىتىپ
دەسسەپ ئېتىزغا يۈگۈرۈشىدۇ . ئۇششاق بالىلارمۇ دادىلىرىنىڭ
ئورما ئورۇشىغا زوقلىنىپ باش تېرىپ ، ئات يۆتكەپ ، باغلىق
توشۇپ ئېتىزلاردا يۈرۈشىدۇ . بۇنداق چاغلاردا مەهەللىدە خو-
رازلار جىمجىتلىقنى مەدھىيىلەشكەندەك بەس ـ بەس بىلەن
چىللاشسا ، تېرەكلەرنىڭ تۈپ شاخلىرىنى ئېگىپ قونۇۋالغان
قاغىلار گويا ئومۇمىي خور ئورۇندىشىۋاتقاندەك قاقىلدىشىپ
پەسىل گۈزەللىكىگە هۆسن قوشىدۇ . كۆز پەسلىدىكى توقچىـ
لىق ، ئاۋاتچىلىق ، مەمۇرچىلىق ئەنە شۇنداق شەكىللەنگەن ئوخـ
شايدۇ . يىگىرمە توققۇز ئۆيلۈك ئىككى توپقا بۆلۈنگەن . ئۇلار
لاپقۇتلىشىپ ، سول تارتىپ ئورما ئورۇشىدۇ . بىر خو بۇغدايغا
ئۈچ گۈڭ كەتسە زىياۋۇدۇننىڭ بۇغدىيىغا ئون بەش گۈڭ كېتىـ
دۇ ، بېغى بىلەن يىگىرمە گۈڭغا يېتىپ بارىدۇ . دېمەك ، بۇغدى-
يىنى «يىغىۋېلىش» ئۈچۈن زىياۋۇدۇن توپتىكىلەرگە يىگىرمە
كۈن ئورما ئورۇشۇپ بېرىشى كېرەك . بىراق ، ئۇ مۇشۇ ئورغاق
سېلىشىدا ئىككى ـ ئۈچ ئادەمنىڭ ئورمىسىنى ئورۇيدۇ ، قا-
راڭ ، ئۇنىڭ سولىمۇ هەممىدىن كەڭ ، ئۇنچىسىمۇ چوڭ ، ئور-

غاق سېلىشى تېز ھەم پاكىز . ئۇنىڭ ئالغان سولى ئىككى يېنىدىكىنىڭ سولىنى قوشسىمۇ ئۇلارنىڭكىدىن چوڭ . ئۇ چاتلە-رىنى كېرىپ ، ئوڭ قولىدىكى ئىتتىك ئورغاقنىڭ يېنىغا سول قول بارماقلىرىدىكى ئويماقلىرىنى «تاق - تاق» تەگكۈزۈپ ئورغاق سالسا كىشىنىڭ زوقى قوزغىلىدۇ . تۆت ئورمىچىنىڭ بېغىنى باغلىسا بىر گۈڭ ئۆتكۈزەلەيدىغان باغچى زىياۋۇدۇندەك ئىككى ئورمىچىنىڭ ئۆنچىسىنى ئارانلا ئۇلگۈرتۈپ باغلىيالىسا كېرەك . زىياۋۇدۇننىڭ ئۈچ ئۆنچىسىلا بىر باغ كېلىدىكەن ئەمەسمۇ ! يەرگە ئەمدىلا يورۇق چۈشكەندە ، ئىتىزغا بېرىپ ئەتىگەنلىك چايغىچە بىر سول ئېچىۋېتىدىغان بۇ ياش مەھەللە توپى خىللانغان ئورمىچىلاردىن قۇرۇلغان . ئۇلار چۈشتە كۈن قايرىلغىچە باغ سايىسىدە ئۇخلىۋېلىپ ، «ھە - ھۇ» بىلەن ئورمىغا بىر چۈشسە ، پېشىنلىك چايدىن كېيىن يەنە ئىتىزغا ماڭىدۇ . كەچقۇرۇنلۇقى ئورما ناخشىسى باشلىنىدۇ ، بۇ چاغدا ئورما ئاۋۇمايدۇ ، ناخشا ئەۋجىگە چىقىدۇ . «ئالتۇنوم» نى زىياۋۇدۇندەك تولۇق ، مۇڭلۇق ۋە يۇقىرى ئاۋازدا ئېيتالايدىغان ھېچكىم يوق...

زىياۋۇدۇننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئەمدىلا ئون بىردىن ئاشقان بەرا دادىسىنىڭ كەينىدىن باغ باغلاپ يۈرۈپ شۇنداق ئويلايتتى : «دادام ئىككىمىز ئىككى گۈڭ ئۆتكۈزۈۋاتىمىز . ئۆگۈنلۈككە بىزنىڭ بۇغدايغا چۈشىمىز ، ئىككى كۈندىلا ئورۇلۇپ باغلىنىپ بولىدۇ . بۇ توپىنىڭ بۇغدىيى تۈگىگىچە بىزنىڭ يەنە ئون ئىككى گۈڭمىز ئاشىدىكەن . بۇ ئون ئىككى گۈڭغا بىرىنىڭ ئۈچ خو بۇغدىيىنى بولىۋالسام بىر خو يەرگە بىر خو بۇغداي بېرىدۇ . ئۈچ خو بۇغداينى ساتسام ئۈچ يۈز مىڭ تەڭگە ، ياق ، ئۈچ يۈز ئون بەش مىڭ تەڭگە بولىدۇ ، بىر مەسكاپ ئۆتۈك ، شىم - تۇجۇركا ، قۇلاقچا كېلىدۇ . ئاشقىنىنى ئاكامغا بەرسەم خۇشال بولۇپ مۇرەمگە ئۇرۇپ ، يامان كۆكىنەك ، دەپ قويە-

دۇ- دە...» ئۇنىڭ شېرىن خىيالى شۇنداق ئاخىرلاشتى . ئۇ تۇيۇقسىز دادىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ خىيالدىن سەگىدى :

— بەرا ، بالام ، ماڭ ، ئاتنى يۆتكىۋەت ، قارا ، چىۋىنقاپ ئوت يېمەي تۇرىدۇ .

بەرا باغلىقنى بېلىدىن چاقىلىق بىلەن سۇغۇرۇۋېلىپ يەرگە تاشلىدى - دە ، دادىسىنىڭ ئۆنچىلىرىنى باغلىق ئۈستىگە ئىككى باشلىق قىلىپ قويدى - دە ، ياغاق تېرىدىن تىزلاق ئېسىلغان ئوڭ تىزى بىلەن ئۆنچىنى تىزلاپ بۇغداينى چىڭ باغلىدى ، ئۇنىڭ باغلىق تۇتقان قوللىرى تولىمۇ ئەپچىل ئىدى . ئۇ دادىسىغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ :

— ئاتنى سۇغىرىپ ، يۆتكىگەندىن كېيىن سۇغا چۆمۈلۈۋالاي ، ئۆنچىلىرىم كۆپىيىپ كەتسە باغلىشىپ بېرسەن - ھە؟ — دېدى .

— ماڭ ، تېز كەل ، ۋۇي كۆكىنەك ! — دېدى زىياۋۇدۇن . ئۇ يەنە يېنىدىكى ئورمىچىغا بالىسىنى ماختاشقا باشلىدى ، — يامان ئىشلەيدۇ ، تىنىم تاپمايدۇ ، دېگىنە !

— سېنى دورىدى - دە ، قارا ، ناخشىسىنى تېخى !

بالا چۆڭگۈلداپ ناخشا ئېيتىپ ، بوز ئاتنى مىنىپ سۇغا كېتىپ بارماقتا ئىدى .

كۆز پەسلىنىڭ بۇنداق كۈنلىرى دېھقانلار ئۈچۈن تولىمۇ كۆڭۈللۈك ، لېكىن مۇختەر باي ئۈچۈن بۇ كۆز كۆڭۈلسىز باشلاندى . ئۇ رەيھانگۈلدىن دەشنەم يېگەن ئاشۇ كۈندىن باشلاپ كۈندىن - كۈنگە روھسىزلاندى . قولى يەتمەيدىغان شاخ بارلىقىنى تۇنجى قېتىم بىلىش ئۇنىڭ غۇرۇرىنى يەرگە ئۇردى . دېگىنى دېگەن ، قىلغىنى قىلغان بولۇپ ئۆسكەن باي بالىسى ئۈچۈن ئەرزىمەس بىر ئايالنىڭ «يوقال قاۋان» دېگەن گېپى مىڭ دەررە ، يۈز شاپىلاقتىنمۇ يامان ، يۈزىگە يۇندا چاچقاندىنمۇ ئار تۇيۇلدى ، لېكىن بۇ نومۇس ئۇنىڭغا نېمىشقىدۇر رەيھان ئىسمى-

لىك بۇ ئايالنى سىرلىق قىلىپ قويدى . ئۇنىڭ خىيالىنى شۇ
خوتۇن ئىگىلىۋالدى . ئۇ خىيالىدا شۇ خوتۇن بىلەن تاكاللاشتى :
«سەن قانجۇق نازلىنىۋاتىسەن !» ، «ياق ، نەپرەتلىنىۋاتىمەن» ،
«بەربىر تېگىمگە چۈشىسەن» ، «ياق ، بېشىڭغا دەسسەيمەن» ،
«مەن سېنى يالۋۇرتقۇزىمەن !» ، «ياق ، يالۋۇرساڭمۇ تىللاۋې-
رىمەن»… ئۇ بىردىنلا ئالتە بالىسىنىڭ ئانىسى بولغان خوتۇنى-
نى ، نەۋرىلىرىنى تىللايدىغان ، مالاينى سىلكىيدىغان ، جىمى-
غۇرلىشىپ زىياۋۇدۇننىڭ قورۇسىنىلا ئەگىيدىغان ، رەيھانگۈل-
نى كۆرسە يۈرىكى ئوينىاپ كېتىدىغان بولۇپ قالدى . بالا ۋاقتىدا
دادىسى بىلەن غوجامنىڭ كاتتا ھويلىسىغا كىرىپ بىر قىزنى
كۆرۈپ مانا مۇشۇنداق بولۇپ قالغانىدى . ئۇ چاغدا مەدرىسىدە
ئوقۇيدىغان روزاخۇن ئىسىملىك دوستى بۇ ھالنى ئاشىق بولغان-
نىڭ بەلگىسى دېگەنىدى ، لېكىن ئۇ ھازىر ئەللىكتىن ھالقىغان
ئادەم . نەۋرىلىرى بەيگىگە ئات مىنگۈدەك بولدى . بۇ يېشىدا
ئاشىق بولغىنى نېمىسى ؟ يەنە كېلىپ تېخى بەش بالىنىڭ ئانى-
سى ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقان نەۋرە ئىنىسىنىڭ ئايالىغا ـ ھە ؟
ياق ، ياق ، ياق ! بۇ ئاشىقلىق ئەمەس ، غەزەپ ـ نەپرەت ،
ئۇيات- نومۇس ، ئۆچ ئېلىش… ئۇنداقمىكىن دېسە مۇختەر باي
رەيھانگۈلنى كۆرسىلا دۇدۇقلاپ ، كۆز ئۈزەلمەي ، تەمتىرەپ
قالىدۇ . قېرىلارنىڭ ئاشىق بولۇشى كىتابلاردا بارمىكىن ، پال
ئاچقۇزۇپ باقايمىكىنيە ؟ ئۇ بىر كۈنى شەھەرگە كىرىپ دىۋانە
مەھەللىسىدىكى داڭلىق رەمچىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ :
— قېنى تاپە ، مەندە قانداق كېسەل باركىن ، — دېدى .
— سەۋدا ! — دېدى چارساقال ، ئورۇق بوۋاي ئۇنىڭ
تومۇرىنى تۇتۇپ ، ئالىقانلىرىغا ئۇزاق قاراپ ، سىزىقلارنى سا-
ناپ ، پىچىرلاپ بىر نېمىلەرنى ئوقۇپ .
— بۇ نېمە دېگىنىڭ ؟
— ئىشقىي بىقارار !

— چۈشەنگۈدەك گەپ قىلساڭچۇ ؟
— كۆيۈك ! — دېدى بوۋاي ۋارقىراپ ، — بىرىگە
كۆيۈپ قاپلا ، بېگىم .
— قانداق قىلاي ئەمدى ؟
— خېنىم سىلىدىن بىزاركەن .
— بىلىمەن ! جاجىسى نېمە ئۇنىڭ ؟
— تاۋار ـ دۇردۇن ، تاۋاردەك گەپ ، قەنت ـ شېكەر ،
شېكەردەك گەپ !
— مەن ئۇنداق گەپ قىلىپ باقمىغان .
— ئۇنداق بولسا كۆيۈپ كۈل بولىدىلا .
— قېرىلارمۇ ئاشىق بولامدۇ ؟
— سەۋدانى ئىگىسى سالىدۇ ، بېگىم . لوقمان ھېكىم
توقسان يېشىدا يىگىرمە ياشلىق بىمارىغا ئاشىق بولۇپ ، ئۆزى-
نىڭ يېشىدىن يىگىرمە ياشنى قىزغا تەقدىم قىلغان .
— يائاللا ، بالا ـ قازالا ئىشكەنغۇ بۇ ! رام قىلغىلى
بولامدۇ ئۇنى ؟
— ياق ، بېگىم ، ئازابقا چىدىسىلا ، ئىنساپ بىلەن مۇز
كۆڭۈلنى ئىللىتقىلى بولىدۇ . سوغۇق گەپ ، سوغۇق چىراي
ئىللىق كۆڭۈلنىمۇ مۇزلىتىدۇ . سىلىنىڭ تەبىئەتلىرى سو-
غۇقكەن !
— بولدى ۋۇي ، قاشقالىق ! — مۇختەر باي رەمچىنىڭ
ئالدىغا بىر سىقىم پۇل تاشلىدى ـ دە ، ئۆزىنىڭ ھەممە سىرىنى
كىر داستىخانغا ياڭاقتەك بىرمۇبىر تۆككەن بوۋايغا نەپرەتى
بىلەن تىكىلۇق قىلدى ، لېكىن ئۇ ئۆيىگە چىقىپ رەمچىنىڭ
دېگەنلىرىگە ئىقرار بولدى : «نېمىدەپ بۇ قارا خوتۇنغا ئاشىق
بولىمەن ، ياق دېگىنى ئۆچۈنلىما ؟»
ئۇ زىياۋۇدۇننىڭ ھويلىسىغا خىلمۇخىل باھانىلەرنى تېپىپ
كۈندە بىر كىرىدىغان ، ھەرخىل ئىشلارنى قىلدۇرۇپ ، غەمخور-

لۇق قىلىنغان بولۇۋالدى . زىياۋۇدۇن بۇنى ئۆزىگە قىلىنىۋاتقان قېرىنداشلىق دەپ ئويلاپ خۇشال بولاتتى ، رەيھان بولسا نىيىتى يامان دەپ ئويلاپ چۈنەكلىككە چىقىپ لازا ، پەمىدۇر ، پىيازلىرىغا ئېڭىشىۋالاتتى . باي ھويلىدا ساقال - بۇرۇتى چېكىلگەن ، قىڭغىر ياقىلىق ئاق كۆڭلىكىنىڭ پېشى تىزىغا چۈشكەن ھالدا يوغان قورسىقىنى تومپايتىپ تۆردىن سۇپىغىچە ، غورۇدىن باغ ئىشىكىگىچە نەچچە قېتىملاپ مېڭىپ تىنماي سۆزلەيتتى :

— سېنىڭ بالاڭ مېنىڭ بالام . مەيلى ئۇچىلىسىنى ئوقۇتۇۋەرگىن . چىقىمىغا مانا مەن بار . يامىنىغا كەلسە ئۇن قوي ، يىگىرمە قوينىڭ ئىشىغۇ ، بىر ھارۋا ئاشلىقنىڭ ئىشىغۇ ، قانداق دېدىم ، ھوي رەيھانگۈل !

— رەھمەت ، مۇختەرباي ئاكا !

— ھاي رەيھان ، قېتىق ئەكەل ، باي ئاكام قېتىققا ئامراق !

رەيھان ئېرىنىڭ دېگىنىنى يەرگە قاراپ ئۈن - تىنسىز ئورۇندايتتى ۋە بايغا ھەر قېتىم ئېگىلىپ تەزىم قىلاتتى .

— ھەممىمىز قېرىنداش ، غازىباي ، ھىدىلشاباي ، نىيدىرشابەگ... بىر تارانچى ، مۇشۇ يەردىن ئۈنۈپ چىققان يەرلىكلەرنىڭ تۇخۇمىدىن...

بۈگۈن رەيھانگۈل كالا سېغىپ ، ھويلا سۈپۈرۈپ ، كۆكۈم يېيىپ ، كۈمىلاچ چاپلاپ بولۇپ سۈت سورۇپ قازانغا ئېڭىشىپ تۇرغاندا ، ھويلىغا ۋارقىراپ - كۆكىرىپ مۇختەر باي كىرىپ كەلدى :

— ھوي رەيھانگۈل ، پاھ ، قېتىقىڭ ئەجەب تېتىدا ، بىر ھېجىر قۇيساڭا !

— سۈزمە قىلىۋەتتىم ، يېڭىسى تېخى ئۇيۇمىدى .

— سۈزمەڭدىن ئەكىلە ئەمىسە !

رەيھانگۈل دالاندا ئۇخلاۋاتقان كىچىك ئوغلىنى ئويغىتىۋېتىپ بايغا ھېجىردا سۈزمە سۇندى . باي ھېجىرنى ئەمەس ، ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى . رەيھان قولىنى ئىتتىك تارتىۋىدى ، ھېجىر يەرگە چۈشۈپ سۇنۇپ كەتتى .

— بولدى ، جانان چىنە تۆلەپ بېرىمەن ، — دېدى باي چىنە سۇنۇقىنى يىغىۋاتقان رەيھانگۈلنىڭ مۈرىسىگە ئاستا پەپىلەپ ، بۇ ئىش ئۇنىڭ ئۈچۈن چەكسىز ھۇزۇر تۇيۇلدى ، — ماڭا قاراپ بىرلا كۈلۈپ قويساڭ... — باي ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا تەمشەلدى . رەيھانگۈل بۇرۇلۇپ دالان ئۆيگە ماڭدى .

— بولە ساقام ، قىسماق بېرىمەن ، چېيىڭنى ئىچ ، ئېتىزغا بارىمىز !

— يورغا مىنەمسەن ساقام ، — دېدى باي ئۆيدىن چىقىپ كېرىلىۋاتقان ئوماق ئوغۇلنىڭ ئېڭىكىدىن ئەركىلىتىپ ، — قارا كۆزلىرىڭ ئاپاڭنىڭكىدەك چىرايلىق ، پاھ ، قاش - كىرپىكلىرىڭچۇ تېخى ، كۈتمۈكۈت ئۆزى . چوڭ بولغاندا ساڭىمۇ قىزلار ئاشىق بولىدۇ .

ئۇ «ئاشىق» دېگەن سۆزنى ئالاھىدە چوڭ ئاۋازدا ئېيتتى .

— ئاشىق دېگەن نېمە ئاپا ؟

— ئەسكى گەپ بالام...

— باي چوڭ دادامۇ ئەسكى گەپ قىلامدۇ ؟

— قىلىدىكەنغۇ تاڭ ! — دېدى رەيھان باغ تەرەپكە ئالدىراپ مېڭىپ ، — ۋايىيەي ، چۈنەكلىككە قاغىلار چۈشۈپتىغۇ ، قويت !

— مەن تېرەككە چىقىپ قاغىلارنىڭ ئۇۋىسىنى بۇزىمەن ، تۇخۇمىنى چاقىمەن ، بالىسىنى يەرگە تاشلايمەن ! — دېدى ئوغۇل .

— بۇزساڭ ئۇلار يەنە ئۇۋا سالىدۇ ، ساقام !

شۇ چاغدا ئۆيدىن يىغلاپ - تەمتىلەپ كىچىك قىز چىقتى . بايغا بۇ نارەسىدىلەر ئانىسىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ئۆزىگە نارازى-

لىق بىلدۈرۈۋاتقاندەك تۇيۇلدى . ھويلىغا باينىڭ بالىسى ئۇنى ئىزدەپ كىرىپ ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ چاپارمىنى كەلگىنىنى ئېيتمىغان بولسا ، باي بۇ ھويلىدا قاچانغىچە تۇرۇپ نېمىلەرنى دەيتتىكىن . رەيھانگۇل ئاخىر ئېغىر يۇكتىن قۇتۇلۇپ بالىلىرىنى زوق بىلەن سۆيۈپ كەتتى :

— زىيەك باخشىنىڭ كۇچۇكلىرى ، بولۇڭلار ، چېپىڭلارنى ئىچىڭلار ، ئېتىزغا بېرىپ باراڭدا قاق سالىمىز ، چىلگە يەيسىلەر ، يانغاندا ئىككى بوغماق شىۋاق سۇپۇرگە تېرىپ كېلىمىز ، — دېدى . ئۇلار ئالدىرىشىپ شۇ كۈننىڭ لەززىتىگە ئىنتىلىشتى .

رەيھانگۇل بالىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قوغۇنلۇققا باردى . تارانچىلاردىن قوغۇنچى كەم چىقىدۇ ، بۇ مەھەللىدە پەيزاۋات ، يېڭىساردىن كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغان ئۇستا قوغۇنچىلار بار . زىياۋۇدۇن شۇلاردىن قوغۇن بېقىشنىڭ يوللىرىنى ئۆگىنىۋالغان : ئۇنىڭ يازلىق تاۋۇزلىرى پىشتى ، قوغۇنلىرىدىن شېكەرسۈيى ، ئابىناۋات ، كۆكچى ، بېسىۋالدى ، بىشەكشىرىن ، ھەتتا كېيىن پىشىدىغان مىژگان ، سېرىق قوغۇنلىرىمۇ تەييار بولدى . رەيھانگۇل باراڭنىڭ بىر شېخىنى قويماي قوغۇن قېقى قىلىپ ، شەھەردە قىشلاشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپمۇ قويدى .

مانا ئۇ ئېرىنىڭ يېنىغا — ئورما ناخشىسى ئاڭلانغان يەرگە قاراپ قىزىنى كۆتۈرۈپ ، ئوغلىنى ئەگەشتۇرۇپ بۇك ئوتلارنى ئارىلاپ ، سۇزۇك سۇلۇق ئېرىقلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ خۇشال - خۇرام كەلمەكتە .

زىياۋۇدۇن ئورما ناخشىسى ئېيتماقتا :

ئايدىڭدا ئورغان ئورمام
ئېتىزلاردا باغ قالدى .
ئاز كۈن ئويناپ ئايرىلدۇق ،
يۈرەكلەردە داغ قالدى…

رەيھانگۇلنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى . «داغ» قالغىنى نېمىسى - ھە ؟

شۇ چاغدا ئورمىچىلارنىڭ يېنىغا مۇختەرباي بىلەن مىڭبېگىنىڭ چاپارمىنى كەلدى . ناخشا جىمىدى .

— ۋەئەلەيكۇم ! — دېدى مۇختەرباي روھسىز ھالدا ، — ئىشىڭلار ئىلگىرى !

— ئېيتقىنىڭ كەلسۇن !

— مۇنۇ چاپارمەن زىيەككە خەۋەر ئېلىپ كەپتىكەن !

— نېمە ؟ !

زىياۋۇدۇن بىلەن رەيھان تەڭلا چۆچۈپ سورىدى ، ئۇلارنىڭ ئېسۇ خىيالى ئوغلىدا ئەمەسمۇ !…

— مۇنداق ئىش ، — دېدى چاپارمەن ، — ئاخشام ئالا بايتال لوزۇڭنىڭ يايىسى چىققانىدى ، داڭزىدىن زىياۋۇدۇن قىرىق خو يەرنىڭ ئۈچ يىللىق دەننى تۆكمەپتۇ دېگەن ھېساب چىقىپتەك !

— نېمە ؟ — دېدى زىياۋۇدۇن ئاسمانغا قاراپ ، — ھەر يىلى قىرىق خو يەر ئۈچۈن ئون يەتتە خو بۇغداي ئەكىرىپ شەڭگەن يامۇلغا تۆكۈۋاتىمەنغۇ !

— داڭزىدا سېنىڭ سەكسەن خو يېرىڭ باركەن ، — دېدى مۇختەر باي چۈشەندۈرۈپ ، — سەن تېخى بىلمەمسىنا ، ئەيسا شاڭيولار تېرىۋاتقان ئاۋۇ ئۆستەڭنىڭ ئاستىدىكى قىرىق خو يەر سېنىڭ . ئۇلار ئۈچ يىلدىن بېرى دەن تۆكمىگەن . يەر سېنىڭ نامىڭدا بولغاندىكىن ، ئۈچ يىللىق دەنگە ئەللىك بىر خو بۇغداي تۆكىدىكەنسەن ، زىيەك !

— ۋىيەي ! — رەيھانگۇلنىڭ مېڭىسى زىڭىلداپ ، كۆزى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى ، — نېمە دەيدىغاندۇر !…

— داڭزىدىكىنى مەن نەدىن بىلەي . — دېدى زىياۋۇدۇن ئاچچىق كۈلۈپ قويۇپ ، — سەكسەن خو يېرىم بولسا ياخشىغۇ ، قىرىق خونى تېرىپ نېنىنى يېگەن ئاكىلىرىم دەننىمۇ تۆكەر !

— شۇنداق بولىدۇ - دە !

— تۆكمەي بولامدۇ !

— شاڭيوملارمۇزە !

كۆپچىلىك كەچكى قۇياش يورۇقىدا ئورغاقلىرىنى يالت - يۇلت قىلغۇزۇپ تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىراشتى .

— چاپارمەن بېگىم ! — دېدى تېيىپ ئىسىملىك سۆزمەن دېھقان ، — ئالا بايتال بېگىمگە دەڭ ، قىچىشقان يەرنى تاتىلىسۇن ، قىچىشمىغان يەرنى تاتىلىماي...

— ھەي تېيىپ ، تىلىڭغا ئىگە بول ، — دېدى مۇختەرباي تەمەننا بىلەن ، — بىلەمسەن ، ئالا بايتال كېلىۋاتىدۇ دېسە بۆشۈكتىكى بالا چىرقىرايدۇ ، تۇغماس خوتۇنمۇ تۇغۇۋېتىدۇ . زەنجىر بىلەن باغلاپ ، كالىدەك قوشاقداپ ھەممىمىزنى يامۇلغا سولىمىسۇن يەنە ئۇ قاشقالىق !

— سىنىڭمۇ ئاكاڭ باركەن - ھە ، مۇختەركا !

— ئەنسىرىمە زىيەك ، — دېدى مۇختەرباي تەنتەنىلىك ۋارقىراپ ، — شاڭيولار دەننى تۆكىدۇ ، تۆكمىسە كۆزلىكىگە ئوت قويۇۋېتىمىز . مەن مىڭبېگىگە ئېيتىپ قويىمەن ، يايلار شاڭيو ئاكامنى قىستايدۇ ، سەن قورقما ، رەيھانگۈلنى ئەكەل ، ئاتقا مىنگەشتۈرۈپ ئاپىرىپ قوياي ، قارا ، قورقۇپ تاتىرىپ كەتتى بىچارە !

رەيھانگۈل «ياق» دەپ بولغۇچە ، زىياۋۇدۇن خوتۇنىنى بوۋاقتەك يەردىن كۆتۈرۈپ قارىگىرنىڭ ساغرىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ بولدى . ئات تېپچەكلىدى ، رەيھانگۈل قورقۇپ مۇختەربايىنىڭ قارا پوتىسىنى تۇتۇۋالدى ، مۇختەرباي زىياۋۇدۇننىڭ كىچىك قىزىنى قۇچىقىغا ئېلىپلا ئېتىنى دېۋەتتى .

ئات يورغىلاپ مەھەللە يولىغا چىقتى .

— چىڭ تۇت ، ئۈركۈيدۇ مۇنۇ ئات ، مېنى چىڭ قۇچاقلىمىساڭ تاشلىۋېتىدۇ ! — دەپ چاقچاق قىلدى مۇختەرباي .

رەيھانگۈل بىردىنلا كۆڭلىدىكى نەپرەتنى ئۇنتۇدى . ئۇ يېقىملىق ، تىترەڭگۈ ئاۋاز بىلەن :

— باي ئاكا ، —دېدى «باي» سۆزىنى چىڭ-راق ئېيتىپ ، — ئالا بايتال دېگەننى رەھىمسىز ئادەم دېيىشىدۇ ، ئاۋۇنى باغلىۋېتەرمۇ ؟

— زىيەكنىما ؟

— ھەئە !

— دېدىمغۇ ، باي ئاكاڭنىڭ كۆڭلىنى ئالساڭ زىيەكنىڭ بىر تال مويىمۇ تەۋرىمەيدۇ !

— ئاكام تۇرۇپ ئۆز سىڭلىڭىزغا يامان نىيەتتە بولماسسىز - ھە ؟

— يامان نىيەت دېگەن نېمە ئۇ ؟ دېگىنىڭنى بېرىمەن ، سەنمۇ شۇنداق قىلىسەن - دە !

باي سول قولى بىلەن دۇمبىسىگە چاپلىشىپ ئولتۇرغان رەيھاننىڭ ساغرىسىغا ئۇرۇپ قويدى . رەيھان جىمىپ قالدى ۋە گەپ يۆتكەپ :

— ھە ، راست بىر باغلام شىۋاق سۇپۇرگە تېرىۋالماقچىدىم ، توختىسىڭىزا قىزىمنى ئېلىۋالاي ، — دېدى .

مۇختەرباي شۇزامان ئېتىنى دېۋەتتى ، شوخ ئات مەھەللىگە قاراپ ئويناقلاپ يورغىلىدى ، رەيھان ۋارقىراشقا باشلىۋىدى ، باي :

— ھېلىقىدەك ۋارقىرا ، ھېلىقى زىيەككە ۋارقىرىغاندەك ! — دېدى ۋە ئېتىنى يەنە دېۋەتتى . ئات پۇرقۇپ - پۇرقۇپ ئېرىقلاردىن ئاتلىغان پېتى مەھەللىگە ئەمەس ، مەھەللىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى قارىياغاچلىقا قاراپ ئۇچقاندەك يۈگۈ-

روۋپ كەتتى .

رەيھان ۋارقىرىدى ، باينىڭ دۈمبىسىگە ئۇردى . قىزى ئانا بىلەن تەڭ چىرقىرىدى ، لېكىن باي پەرۋا قىلمىدى . رەيھان قارىياغاچلىقتا بارسىلا ھېچ ئىش بولمىسىمۇ يامان گەپ تارقىلىشىنى بىلەتتى . چۈنكى بۇ مەھەللىدە بۇ خىل گەپلەر مەززىلىك تاماقنىڭ پۇرىقىدەك تېز تارقىلىدۇ ئەمەسمۇ !

قايرىما ئۆستەڭگە يېتىپ كەلگەندە ، رەيھان قۇملۇق قىرغاقتا ئۆزىنى ئاتتى ـدە ، يەرگە چۈشۈپ نەچچە دومىلاپ يۆگىمەچلىكتە توختىدى . ئۇنىڭ جەينىكى سۈرۈلگەندىن باشقا ، ھېچيېرى ھېچنېمە بولمىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرغۇچە باي ئېتىنى توختاتتى ۋە ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ بالىنى يەرگە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ رەيھاننى يۆگىمەچلىككە بېسىۋالدى . رەيھان نە ۋارقىراشقا ، نە تېپىرلاشقا ئۈلگۈرەلمىدى . باينىڭ يىرىك ساقاللىرى ئۇنىڭ يۈز ، بويۇنلىرىغا سۈركەلدى . باي ئۇنىڭ ئىككى پۇتىنى ئىككى ياققا قايرىپ تىزلىنىۋېلىپ سول قولىنى ئىشتاندېبغىغا سوزغاندىلا ، رەيھان يالاڭ ئاياغ ئوڭ پۇتى بىلەن باينىڭ چاتىرىقىغا قاتتىق تەپتى . باي بىر ئىڭرىدى ـ دە ، سىڭايان بولۇپ قالدى . رەيھان تېز ئورنىدىن تۇرۇپ چىرقىراۋاتقان قىزىنى باغرىغا بېسىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ :

— ئۆلمەيدىغان قاۋان ! — دېدى .

باي ئورنىدىن تەستە تۇرۇپ يەردىن قالپىقىنى ئېلىپ كىيدى ۋە رەيھانغا قاراپمۇ قويماي :

— قانجۇق ! — دەپ تىللىدى ـ دە ، ئېتىغا مىنىپ كەينىگە بۇرۇلدى ۋە شەھەر تەرەپكە قاراپ ئېتىنى چاپتۇرۇپ يۈرۈپ كەتتى .

رەيھان قىزىنى كۆتۈرۈپ ، بىر باغلام شىۋاق تېرىپ ئۆيىگە كەلگەندە گۇگۇم چۈشكەن ، ئورمىچىلار ئوت ئارتىلغان ئاتلىرىغا مىنىشىپ «ئورغاق بېشى» بولىدىغان ئۆيگە پولۇ يېيىش ئۈچۈن

كېتىپ باراتتى .

— ئەمدى كەلدىڭما؟ — دېدى زىياۋۇدۇن خوتۇنىغا ئاتلىق ياندىشىپ، ئاندىن كەينىگە قايرىلىپ مىنگىشىۋالغان ئوغلىغا، — ماۋۇ قوغۇن - تاۋۇزلارنى ئاپاڭ بىلەن ئۆيگە ئاپىرىۋېتىپ پولۇ يېگىلى بارغىن، دەرانىمۇ باشلىۋال، — دەپ جېكىلىدى .

رەيھان ئوغۇللىرى بەرا، دەرا، ھەمرا ۋە قىزى ئىمھان بىلەن ھويلا سۇپىسىدا ئولتۇرۇپ خۇشال - خۇرام تاۋۇز چېقىپ يېدى ۋە بالىلىرىغا:

— كاۋا ئېشى ئېتىپ بېرىمەن، بىردەمدىلا، — دەپ قويۇپ چېلەكنى كۆتۈرۈپ ئۆستەڭگە ماڭدى. خۇشلۇق بىلەن خاپىلىق، كۈلكە بىلەن كۆز يېشى پات - پاتلا ئالمىشىپ تۇرىدىغان بۇ كىچىككىنە مەھەللىدە كۈن بىلەن تۈننىڭ، ھەپتە - ئايلارنىڭ ئالماشمىقىمۇ تېز ۋە ئاسان. يازىچە نەلەرگىدۇر ياۋاپىلىشىپ كېتىشكەن توخۇلار غازاڭ بىلەن تولغان باغلاردىن پاخال ۋە سامان دۆۋىسىگە ئايلانغان ھويلا - ئېغىللارغا ياتسىراپ بوجۇيۇپ كېلىشىدۇ. بەس - بەس بىلەن چىللىشىۋاتقان، تاجلىرى قىپقىزىل، يېڭىدىن جالا چىقارغان چۈجە خورازلار يازدىن بېرى ئەگەشتۇرۇپ، قانىتى ئاستىدا پەپىلەپ ئۇخلىتىپ باققان ئانىلىرىنى تونۇمىغاندەك، ئۆز خوجايىنلىرى بولغان بەرا - دەرا ئىسىملىك ئادەم بالىلىرىنىمۇ تونۇمايدۇ. ئىككى پۇتى بىلەن ماڭىدىغان بۇ ئادەملەر ئۇلار ئۈچۈن باغدا دائىم ئۇلار كۆرىدىغان مولۇن مۈشۈك، توشقان، ئىت، موزايلاردەك تۆت پۇت بىلەن ماڭىدىغان ھايۋانلارغا ئوخشاش. ئۇلار ھازىر قايسى كوكات ئاستىدا تۇخۇمدىن چىققىنىنى بىلمىگەندەك، ئاز كۈندە بۇ يەردە نېمىلەر بولىدىغىنىنىمۇ بىلمەيدۇ. تەبىئەت تىلسىز، لېكىن ئۇ ھەممىنى ئىشارەت بىلەن ئۇقتۇرالايدۇ. ئاۋۇ شوخ خورازلار بولسا مېكىيان قوغلاش، دانلاش ۋە ھاياجان بىلەن چىللاشتىن

باشقىنى بىلمەيدۇ ھەم بىلدۈرەلمەيدۇ. ناۋادا بىلگەن بولسىدى،
مۇختەربايىنىڭ مۇشۇ قاراڭغۇ باغنى يازدىن بېرى قانچە ئايلانغاذ-
لىقى، بىر ئايالنىڭ باغقا چىقىشىنى تەقەززا بولۇپ كۈتۈپ،
چۆپلەر ئارىسىدا نەچچە قېتىم تۈنەپ چىققىنىنى ئىگىلىرىگە
ئېيتىپ بەرگەن بولاتتى. ھەر يىلى ئارىلاپ - ئارىلاپ ئورما
ئورۇپ قويىدىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنىڭ ھەممىگە قادىر ئەزد-
مەتلىكىنى كۆپچىلىككە كۆرسىتىپ قويىدىغان مۇختەرباي بۇ
يىل بىر قېتىممۇ ئورغاق تۇتمىدى. ئۇ پات - پات مەسچىتكە
كېلىپ جۇمە ئوقۇپ، مەھەللە ئىمامىغا سېسىق گەپ بىلەن
زەربە بېرىپ، بۇ مەھەللىنىڭ خوجايىنى ئىمام، مۇتىۋەللى ياكى
ئەللىكبېشىمۇ ئەمەس، بەلكى ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قو-
ياتتى. ئۇ بۇ يىل بۇ ئىشنىمۇ تاشلىدى. ئۇنىڭ ئەس - خىيالى
رەيھان بىلەن، ئۇ رەيھاننى كۆرۈشنىلا ئويلايتتى، خىيالىدا
ئۇنىڭغا: «زىبەكنى تاشلا، ماڭا تەگ، توقاللىققا ئۇنىمىساڭ
چوڭ خوتۇن بول، ئاق باش گۈلنىسابۇۋىنى ئالتە بالىسى بىلەن
ئۈچ تالاق قىلىشقىمۇ مەن رازى! » دەپ يېلىناتتى، زارلىناتتى.
ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ دۇنيادىكى ھەممىلا ئىش مەنىسىز، بىرلا
رەيھان ھاياتىنىڭ ئۆزى، مەنىسى، بارلىقى ئىدى. ئۇ بېغىغا
چىقىپ قىزىلىرىدىن گۈللەرنى سورايتتى، بىر گۈلنى رەيھانگۈل
دېسىلا شۇنى تۇيدۇرماي پۇرايتتى، ئۆستەڭ بويىدا رەيھانكۆكى
بار ئىكەن دېگەننى ئاڭلاپ، ئۆستەڭ بويىدا ئۇخلايدىغان بولۇۋال-
دى. ناۋادا بىر كىشى ئۇنىڭدىن كەبىنىڭ قەيەردىلىكىنى سورى-
سا، ئۇ ئىككىلەنمەي كەبە دېگەن مۇشۇ زىبەكنىڭ ئۆيى دېگەن
بولاتتى. ئۇ قوش قاناتلىق دەرۋازىسىنىڭ ئورۇندۇقىغا ئولتۇ-
رۇپ، سائەت - سائەتلەپ زىبەكنىڭ غورۇ ئىشىكلىك ھويلىسىغا
قارايتتى. بىرى كېلىپ:
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئولتۇرۇپسىز! — دېسە، ئۇ:
— نەدە؟ — دەپ ئەس - ھوشىنى بىلمىگەن ھالدا

قوپاللىق قىلاتتى .
مانا ياز تۈگەپ ، كۆڭۈللۈك كۈز ئاخىرلاشتى ، توي -
تۆكۈن ، ئوغلاق ، بەيگە پەسلى باشلاندى . كەچ كۈز مەزگىلى
زىياۋۇدۇننىڭ ئۆيىدە ھەر كۈنى تالاش - تارتىش ، ھەر سائەت
گەپ تالىشىش بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى .
— قـار قېلىن يېغىشتىن بۇرۇن شــەھەرگە كۆچۈپ كىد-
رەيلى ! — دەيتتى رەيھان ھەر كۈنى ئەتىگەندە ھاۋاغا قاراپ
قويۇپ ، — قاراڭ ، ھاۋانىڭ ئەلپازى يامان !
— تېخى ئۈزاكۇنلا ئوغلۇڭنى يوقلاپ چىقتىمغۇ خوتۇن ، —
دەيتتى زىياۋۇدۇن تولا تەكرارلانغان گەپتىن بىزار بولۇپ ، —
خەتنە تويىنى ئۆتكۈزۈۋالايلى ، ئاندىن كېيىن بىر گەپ بولار !
— تويىنى مەشەدە قىلىپ ، بالىنى شەھەردە ياتقۇزايلى .
— ياق خوتۇن ، مۇختەرباي ئاكام ئۇنىمايدۇ !
— بالا ئۇنىڭمۇ ، سىزنىڭمۇ ؟
— ئاتا يوللۇق ئاكا ئۇ دېگەن !
— ۋاييەي !...
رەيھانگۈل باينىڭ قىلمىشلىرى : يازىچە پەنجىرىدىن كەتمد-
گەنلىكى ، ئېسىلغانلىقى ، يېلىنغانلىقى ۋە يامان نىيەتتە بولغاذ-
لىقلىرىنى ئاشۇ «ۋاييەي» بىلەنلا ئىپادىلەيتتى . لېكىن زىياۋۇ-
دۇن بۇ ئايالىلار تىلىنىڭ بۇنچىلىك جىق مەنىسى بارلىقىنى نەدىن
بىلسۇن . ئۇ ئايالىغا تەسەللى بېرىپ ، خۇش قىلىش ئۈچۈن :
— نۇرى ھۇسەنباينىڭ زاۋۇتىدا ئىشلەپ خېلى پۇل تېپىپ-
تۇ خوتۇن . پۇل بەرسەم زادى ئالمىدى ! توقاچلىرىڭ بىلەن
قايماقلىرىڭنىلا ئالدى . ھاشىم تەمبۇر بىلەن تونۇشتۇرۇپ قويد-
دۇم . ئوغلىمىز قالتىس ئوقۇۋېتىپتۇ . باي ئاكامنىڭ بىر ئاغد-
نىسىنىڭ بالىخانىلىق ئۆيىدە ياتىدىكەن...
— ياق ، ياق ، بالام خەقنىڭ ئۆيىدە قورۇنىدۇ ، قۇرىسۇن
ئۇنداق بالىخانا...

بۇ گەپلەر كۆندە بىرنەچچە قېتىم بولۇپ تۇراتتى .

مانا ئۇ بۇگۇن سۇپىنىڭ گىرۋىكىدە تۇرۇپ دۇمچىيىۋېلىپ يوغان تەڭنىدىكى لىق خېمىرنى ئېگىلىپ تولغىنىپ چەيلىمەكتە . زىياۋۇدۇن كىچىك قىزىنى تىزىغا ئولتۇرغۇزۇپ رەيھاننىڭ جۇدەڭگۈ چىرايىغا ، ئورۇق قوللىرىنىڭ خېمىر چەيلىشىگە ، يوغان خېمىرنى ئۆرىگەندە بويۇن تومۇرلىرىنىڭ كۆپۈشىگە ، پۇتلىرىنىڭ تىترەشلىرىگە قاراپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ بۇ ئۆمۈرلۈك ھەمراھىنى بۇ تۇرمۇش ئازابلىرىدىن قۇتۇلدۇرغۇسى كېلەتتى ، لېكىن چارىسى يوق ، خېمىرنى ئەر كىشى يۇغۇرسا توخۇنى چانىغا قوشقاندەك كۈلكىلىك بولىدۇ ، ئۆرۈشۈپ بەرسىچۇ ؟ ياق ، تارانچى ئەرلىرى قازان بېشىغا يولىمايدۇ ، بۇ بىر نومۇسلۇق ، خۇددى كوچىدا ئانىدىن تۇغما ماڭغاندەك بىر ئىش . ئوچاققا كۆكۈم يۆلەپ قويۇپتۇ . سامان ئارىلاش كۆكۈم كۆيۈپ ئوچاقمانتىغا يامرىماقتا ، ئۇنى زىياۋۇدۇن ئىچىگە تىقىۋەتسە بولىدۇ ، لېكىن بۇ ھەم خوتۇن كىشىنىڭ ئىشى ، ئۇنداق قىلسا خوتۇنىغا ئۆز قولى بىلەن ئوسما قويۇپ قويغاندەك بولىدۇ ، ئۇ تولىمۇ مەسخىرىلىك ئىش !

— ئوت تېشىغا چىقىپ كەتتى خوتۇن !

رەيھان پوپۇچ كىيگەن پۇتلىرى بىلەن ئوتنى تۈزىدى . تالادىن بەرا يۈگۈرۈپ كىردى :

— ئاپا ، موزاي ئېمىپ كەتتى !...

— موزايىنى باغلاپ قوي ساقام . خېمىرنى كاڭغا دۈملەپ قويۇپلا كالا ساغىمەن .

بەش تونۇر نان ياقماق رەيھانغا مۈشكۈل ، زىياۋۇدۇنغا ئىش ئەمەس . شوخ موزايىنى ئۆزى باغلاپ كالىنى يالغۇز ساغماقمۇ زىياۋۇدۇنغا ئىش ئەمەس . قىزى يىغلىدى :

— قىزىڭنى بەزلىسەڭچۇ خوتۇن !

— ئويۇقتىن نان ئېلىپ بېرىڭ ، تاختۇشتا قايماقمۇ بار ،

يېگۈزۈپ قويۇڭ!

— نېمە دەيسەنوي!

— بىر قولۇمنى ئون قىلالمايۋاتسام قاراپ تۇرامسىزا؟

— خوتۇن بول دەمسىنا؟

يازىچە باغ باغلاپ، پايخان ھەيدەپ، ئورما ئورىسام ئەر بولدۇڭ دېمەيسىزۇ، ئەمدىزە بالىغا قايماق يېگۈزگەنگە ۋايىدى!...

زىياۋۇدۇن ئادىتى بويىچە كۈلۈپلا قويدى. نېمىلا بولمىسۇن ئۇ شۇ كۈنى بالا باقتى، بەرا بىلەن دەرا ئانىسىغا قارىشىپ تونۇرغا ئوتۇن سالدى، راسلانغان نان ـ توقاچلارنى تونۇر بېشىغا توشۇدى، كىچىك ئوغلىنىڭ خەتنە تويى ئۈچۈن مۇختەرباي بەرگەن ئۈچ قوي، بىر قوزىغا چۆپ بەردى، ئۆيگە ئۆستەڭدىن سۇ توشۇدى. مانا قاراڭغۇ چۈشۈۋېدى، بۇ ئىككى بالا غورو سېلىپ [illegible] بالا قاقتى. زىياۋۇدۇن بۈگۈن رەيھاننىڭ ئىشلىرىغا [illegible]دۇر زەن قويدى. ئۇ يەرگە يورۇق چۈشمەستە ئورنىدىن تۇرۇۋېدى، مانا قاراڭغۇ چۈشۈپتۇ، بىردەم جىم تۇرغىنى يوق. شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىش ئۈچۈن يازىچە قۇرۇتقان ئالما، قوغۇن قاقلىرى، پەمىدۇر، لازا، بوجا گۆشلەر، بىر باداڭ ئۇن، ئون نەچچە قاپاق ياغ، ماتا ـ شاتىۋاردىن بولسىمۇ ئىچىگە يۇڭ سېلىپ تىكىلگەن يوتقان ـ كۆرپە، توزغاق ـ سامان تىقىلغان قۇراق ۋە لەستىك ياستۇقلار، باي ئاكىلىرى بىلەن سوقۇشۇپ يۈرۈپ، قىشلاقتامدىن تاغار ـ تاغاردا يۇڭ ئاچىقىپ باستۇرغان گۈلسىز كىگىزلەر، تىكىلگەن كىيىم ـ كېچەك، بېسىلغان قوراي ـ تېزەك... ھەممىسى رەيھاننىڭ قولى بىلەن پۈتكەن. مانا ئەمدى ئۇنىڭ خوتۇنى رەيھانگۈل بېشىنى تىزىغا — جەينەكى بىلەن تايانغان ئوڭ قولىنىڭ ئالىقىنىغا قويۇپ، كەچ كىرگۈچە ئالدىراپ نان يېقىپ چارچىغان سول قولى بىلەن ئىسسىق تونۇرغا سانسىز قېتىم باش تىقىپ قىزارغان يۈزىنى سىلاپ،

خۇمارلاشقان كۆزلىرىنى ئېرىگە تىكىپ ئولتۇرۇپتۇ . تولۇن ئاينىڭ قارىياغاچ شاخلىرى ئارىسىدىن شامالدا لىغىلداپ چۈشۈپ تۇرغان غۇۋا يورۇقىدا رەيھان ئۇنىڭغا تولىمۇ چىرايلىق ، مېھرىلىك ۋە مۇلايىم كۆرۈندى . ئۇ زىياۋۇدۇننىڭ قۇچىقىدا ئۇخلاپ قالغان يالغۇز قىزىنىڭ مەڭزىنى سىلاپ قويۇپ :

— ئاق سېرىقلىقى سىزگە ، قاش - كۆزى ماڭا تارتىپتۇ ، نۇرىدەك چىرايلىق بولىدىغان ئوخشايدۇ ! — دېدى .

— ساڭا ئوخشاش چىرايلىق !

بەلكى زىياۋۇدۇننىڭ ئايالىنى بىرىنچى قېتىم مەدھىيىلىشى بولسا كېرەك ، رەيھان بۆلەكچىلا جانلىنىپ ، كۈلۈپ :

— ئىچىمگە ئوت كەتتى ، مۇزدەك تاۋۇز يېسەكمىغۇ ! — دېدى . زىياۋۇدۇن دەرھال ماڭماقچى بولۇپ مىدىرلىدى . بۇمۇ بەلكى تۇنجى قېتىم خوتۇن كىشىنىڭ ئىشىغا مىدىرلىغىنى بولسا كېرەك :

— مەن ئاچىقاي ، خوتۇن ، باللار ئاق تېرەك - كۆك تېرەك ئويناۋاتىدۇ .

— ياق ، مىدىرلىماڭ ، بالا ئويغىنىپ كەتمىسۇن ، ئۆزۈملا ئاچىقاي .

رەيھان چاققانلىق بىلەن تونۇر بېشىدىن چۈشۈپ باغ ئىشىك بىلەن ھويلىغا ماڭدى .

زىياۋۇدۇن خېلى كۈتتى ، رەيھان چىقمىدى ، ئۇ رەيھاننىڭ پات - پاتلا شا بولۇپ قالىدىغىنىنى ، بۇ شا بولۇشنىڭ بۇ يىل كۆپىيىپ قالغىنىنى بىلەتتى . ئۇ ئەنسىرەپ :

— رەيھان ! — دەپ ۋارقىرىدى .

قىزى ئويغىنىپ يىغلىدى .

— بەرا ، دەرا ، ھەمرا !··· ، — ئۇ باللىرىنى ۋارقىرىدى . ھويلىغا چىرقىراپ يىغلاپ ھەمرا يۈگۈرۈپ كىردى :

— دادا ، دادا ، باغ ئىشىكىدە ئالۋاستى ياتىدۇ !

زىياۋۇدۇن تونۇر بېشىدىن قىزىنى كۆتۈرگەن پېتى سەكرەپ چۈشۈپ باغ ئىشىكىگە يۈگۈردى .

رەيھان سۇنايلىنىپ ئوڭدا ياتاتتى ، ئۇنىڭ چاچلىرىغا سامان - چۆۋالار يېپىشقان ، خېلىلا كۆتۈرۈلگەن ئاي يورۇقىدا ئۇنىڭ يېرىم ئوچۇق كۆزلىرى زىياۋۇدۇنغا تىكىلگەن ، لېكىن نۇرسىز . ئۇزۇن كىرپىكلىرى ھەرىكەتسىز ، ئۇزۇن ، قاپقارا قاشلىرى قېتىپ قالغاندەك ، يېرىم ئوچۇق ئاغزى بىرنېمە دېيىشكە تەمشىلىۋاتقاندەك كۆرۈندى . زىياۋۇدۇن ئۇنىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى . ھاياتىدا ياش چىقىپ باقمىغان ئەر كۆزىدىن ھايات پاجىئەسىنىڭ مارجانلىرى چاچراپ چىقتى . ئۇ تىترەپ تۇرۇپ مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمغان ھەمراھىنىڭ گۈزەل نامىنى ئاتاپ بار كۈچى بىلەن ۋارقىرىدى :

— رەيھان !

ئۇنىڭ ئاۋازى پۈتۈن مەھەللىگە ئاڭلاندى . بىرىنچى بولۇپ بۇ ھويلىغا مۇختەرباي يېتىپ كىردى ۋە رەيھاننىڭ جەستى ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغىنىچە زىياۋۇدۇننىڭ يىرىك قوللىرىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ :

— قېرىندىشىم ! — دەپ ۋارقىرىدى .

بىردەمدىلا ھويلا ، كوچا ھازىچىلار بىلەن تولدى . رەيھانگۈل باينىڭ قىزى . زىياۋۇدۇن توي قىلغاندا پۈتۈن مەھەللە مۇشۇنداق قوزغىلىپ بۇ ھويلىدا تۇنجى توي كېچىسىنى تۆڭلۈك ماراپ ئۆتكۈزگەنىدى . لېكىن باي قىزى بىر ئەر ئۈچۈن ئون نەچچە يىل كۆرمىگەننى كۆرۈپ ، قىلمىغاننى قىلىپ ، ئۆز ساداقىتىنى مەڭگۈلۈك قۇچاقلاپ ، ئۇلار بىلەن خوشلاشقاندا ئوخشاشلا ھويلىدا بىر كېچىنى تۈنەك بىلەن ئۆتكۈزدى . پەرقى : بىرىدە شادلىق ، ھاياجان ئۇلارغا ھەمراھ بولغان . بۈگۈن بولسا قايغۇ ، كۆز يېشى ئۇلارغا ھۆكۈمران .

زىياۋۇدۇن تاڭغا يېقىن سۈپىدا ، توقۇم ئۈستىدە ئۇخلاپ

قالدى . ئۇ چۈش كۆردى ، چۈشىدە ئۆزىنىڭ ئەڭ گۈزەل ھايات خاتىرىسىنىڭ بېشى ، ئەڭ تەسىرلىك بەتلىرىنى ئوقۇدى .

... زىياۋۇدۇن ئاپىسىنى كۆتەك ھارۋىغا سېلىپ قىشلاقتامغا چۈشتى . ئۇ ئاپىسىنىڭ نېدىرشا ئىسىملىك تاغىسىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپلا ئىككى چېچى تېقىمىغا چۈشىدىغان بىر قىزنى كەينىدىن كۆردى . يوغان ئۇن ساندۇقىدىن تەڭنىگە ئۇن ئېلىۋاتقان قىز كەينىگە قايرىلىپ ، ئېتىنىڭ بوغىسىنى چىقىرىۋاتقان زىياۋۇدۇنغا قارىدى . بۇ قايرىلىپ قاراش ئەمەس ، ئوق ئېتىش ، سالما تاشلاش بولدى . ئۆزىگە ھازىرغىچە بىرمۇ قىز بالا تەبەسسۇم بىلەن قاراپ باقمىغان يىگىتنىڭ يۈرىكىگە ئوت تۇتاشتى ، ۋۇجۇدىغا قوقاس چېچىلدى . ئۇ بوغنى ئالىمەن دەپ قايتىدىن سالدى ، ھودۇقۇپ ھارۋىنىڭ شوتا ياغىچىغا پۇتلىشىپ ئوڭدا يىقىلدى . ئۇنىڭ قالپىقى قىزنىڭ ئالدىغا دومىلاپ باردى ، قىز قاقاقلاپ كۈلۈپ ئۇنىڭ قالپىقىنى قولىغا ئالدى ۋە زىياۋۇدۇننىڭ قولىغا بەرمەي تىكلەكلىك ئارىنىڭ ئۇچىغا ئىلىپ شوخلۇق بىلەن ئۆگزىگە چۆرۈۋەتتى . زىياۋۇدۇن قالپىقىنى ئالغىلى دەرۋازا سىرتىدىكى شوتىغا ياماشتى . ئۇ ئۆگزىگە چىقىپ قالپىقىنى ئېلىپ چۈشەي دېسە شوتا يوق ، شوخ قىز باغدىكى قېرى قارىياغاچتا ئىلەڭگۈچ ئۇچۇۋاتاتتى ، ئۇ پۇتلىرىنى ئۇدۇلدىكى دەرەخ غولىغا تەڭكۈزۈپ ھېچ ئىش بولمىغاندەك «گۈ - گۈ - گۈك» دەپ ئوينىماقتا ئىدى .

زىياۋۇدۇن ئۆگزىنىڭ لېۋىگە كېلىپ ئولتۇردى ، قىزنىڭ ئۇچۇۋاتقان تۇم چاچلىرىغا ، يىپەك كۆڭلەك ئىچىدىكى ئەۋرىشىم بەدىنىنىڭ تولغىنىشلىرىغا ، ھەر قېتىم قايرىلىپ ئۆزىگە قارىغاندا پەيدا بولىدىغان بىر جۈپ زىناق ۋە ئويناق قارا كۆزلىرىگە ھەۋەس ، زوق ۋە ئۆزىمۇ چۈشەنمەيدىغان بىر خىل قايناق ھېسسىيات بىلەن تىكىلىپ قارىدى . ئاخىر قىز ئۇنىڭ يېنىغا لەيلەپ كەلگەندە ئاۋازلىق قىلىپ :

— سەن پىشقان ئۈجمە ، مەن توقۇناق قاغا بولۇپ قالسامكەن ! — دېدى .

قىز يەنە بىر ئايلىنىپ كېلىپ :

— ھەي قاغا ، مالڭ كەت ، تېخى ئۈجمە پىشمىدى ! — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى .

زىياۋۇدۇن كەچتە يار بويىدىكى بۇلاقتا ئېتىنى سۇغىرىۋاتقاندا ، ئويۇقسىز ئۇنىڭ بويىنىغا مۇزدەك سۇ قۇيۇلدى . ئۇ چۆچۈپ قارىدى ، رەيھان چىغىر يول بىلەن بۇلاق بېشىدىن يۇقىرىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىپ باراتتى... «قاغا بولسام ، كەينىدىن ئۇچسام !» دەپ ئويلىغانىدى شۇ چاغدا زىياۋۇدۇن .

شۇنىڭدىن كېيىن زىياۋۇدۇن ھەدېسىلا قىشلاقتامغا يۈگۈرىدىغان ، قوم ئارىشالڭ كۈنلىرى ئۆيگە نەچچە كۈنلەپ كەلمەيدىغان بولۇۋالدى . ئاخىر ، يىگىت ئارزۇسىنى ئاتا چۈشەندى . ئۇ تۇققانلىرىغا گەپ يۈرتىۋىدى ، نېدىرشا ھاجىم بۇ ئىشنى ئاڭلاپ ئاچچىق بىلەن :

— بۇ نەۋرەمگە شەھەردىن سېتىۋالدى باينىڭ ئەلچىلىرى چىققان ، ھەممىنى بىلىپ تۇرۇپ يەنە ئېغىزلانغىنى نېمىسى ، بۇ شاۋۇدۇننىڭ شاللىقىنىڭ !... — دېدى . شاۋۇدۇن زىياۋۇدۇننىڭ دادىسى ئىدى . ئۆز ۋاقتىنىڭ چوڭ زېمىندارى ، ھازىرقى ۋەيرانچىلىقنىڭ بوۋىسى بولغان ئۇ كىشى ئاللىقاچان ئالەمدىن ئۆتكەن بولغاچقا ، ئۇنىڭ تۇل خوتۇنىنىڭ يۈز - خاتىرىسى قالمىغانىدى .

بىر كۈنى كەچقۇرۇن نېدىرشا باينىڭ قورۇسىدىكى مالاي قىز مەھەللىدە پەيدا بولدى . ئۇ زىياۋۇدۇنغا :

— ئۈجمە پىشتى ، بۇلاق بويىغا چۈشتى دەيدۇ رەيھانگۈل ، — دېدى .

— قاچان ؟

— بۈگۈن كەچ !

زىياۋۇدۇن ئاغىنىسى بىلەن ئىككى ئاتلىق بولۇپ قاراڭغۇ
چۈشكەندە بۇلاقنىڭ نېرىسىدىكى تاللىققا كەلدى . بىردەمدىن
كېيىن سايىنىڭ شېغىللىرىنى شىلدىرلىتىپ بايىنىڭ قىز نەۋرد-
سى پەيدا بولدى . زىياۋۇدۇن ئۇن - تىنسىز ئۇنىڭ پۇتلىرىنى
ئۈزەڭگىگە دەسسەتتى ۋە قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاتقا مىندۈردى ،
ئۆزى ئېگەرنىڭ كەينىگە مىندى . ئۇلار چاپچالمازاردىكى يىراق
تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە دەريادىن ئاتلارنى ئۈزدۈرۈپ ئۆتۈپ بېرد-
ۋالدى (كېمە كېچىسى ماڭمايتتى) . ئۇ يەردە ئۈچ كۈن تۇردى .
قىز قېچىش ئومۇمىي ئادەت ، ئەمما باي قىزىنىڭ قېچىشى چوڭ
نومۇس . نېدىرشا باي — ئېگىز ، قاتاڭغۇر ، سەپرا ئادەم زىيا-
ۋۇدۇننىڭ ئەلچىلىرىنى تىللاپ :
— بىر قانجۇق ئۆلدى ناھايىتى ، ئۇنداق نەۋرىمىز يوق ،
كۆزۈم كۆرمىسۇن ئۇ رەسۋانى ! — دېدى .
ھاقارەتلەنگەن قىزنىڭ تويى ئاددىي ، نىكاھى كاتتا بولدى .
شۇنىڭدىن بېرى باي قىزى زىياۋۇدۇننىڭ كەڭ ھويلىسىنىڭ
خوجايىنى ھەم مالىيى ، قولىغا قول ، پۇتىغا پۇت بولۇپ يىللارنى
ئۆتكۈزدى ، ھويلا ئۇنىڭغا سۆيۈملۈك بالىلارنى ، ئۇلارنىڭ مۇ-
ھەببىتىنى ، شادلىقى ھەمدە يۈزلىرىگە قورۇق ، سانسىز جەب-
رى - جاپالارنى ھەدىيە قىلدى . نىھايەت ، ئۇنى ئۆز قولى بىلەن
مۇشەققىتى يوق ئالەمگە ئۇزاتتى .
بۇ چۈش ئەمەس ، زىياۋۇدۇننىڭ خىيالى ، ئۇ ئۇخلىمىدى ،
ھايات دەپتىرىنى ۋاراقلىدى ، ساۋاتسىز بولسىمۇ گەرچە...
ئەتىسى يىغا - زار ۋە داغدۇغا بىلەن رەيھاننىڭ مېيىتى
ئۇزىدى .

5

— ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك دېگەن شۇ ! — دېدى
مىرا «قازى» قولىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ ، — ھۆكۈمەت بىلەن

ئىرەكەشكىلى بولامدۇ ؟
— قازارەن ئالىمادىس ! — دەپ ساقىلىنى سىيپىدى
مەھەللە ئىمامى بېشىنى لىڭشىتىپ .
ئۇچىلىرىغا پەرىجە ، تاشلانمىغان جۇۋا ، شالۋۇر ، كىگىز
پايپاق بىلەن پۇرمە چورۇق كىيىشىپ ، پۇتلىرىنى ئاستىغا باس-
قىنىچە ، مەسچىت تېمىغا يۆلىنىپ كۈنگە قاقلىنىپ ئولتۇرۇش-
قان يۇرت چوڭلىرى كۈندىلىك پارىڭىنى باشلىۋېتىشكەنىدى .
ئۇلۇغئاخۇننىڭ ئۆيىگە ئوغرى چۈشكەن كۈنى ئوتتۇرىغا چىققان
مەھەللە باتۇرلىرىنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ ھېچ ئىش بولمىغاندەك
ئۆز ئىشلىرى بىلەن بولۇپ كەتكىنىگە مانا ئۈچ ئايدىن ئاشتى .
ئادەملەر يازغان ئەرز ، قىلىشقان چوڭ گەپلىرىنى تامامەن ئۇند-
تۇشتى . ۋەھالەنكى ، تۈنۈگۈن زىياۋۇدۇن تۇتۇپ كېتىلگەنىدى ،
يەنە يېڭى باتۇرلار پەيدا بولدى :
بۇ مىڭبېگىنىڭ ئىشى ، مىڭبېگىنى ئۆلتۈرۈپ تازا سالايلى !
— غوجامغا ئەرز سۇنايلى !
— ياق ، بۇ ئالا بايتالنىڭ ئىشى ، مۇختەرباي ئالا بايتالنى
ئۆزىچىلا «ۋۇي قاشقالىق !» دەپتۇ ئەمەسمۇ ، مانا ئەمىسە دەپ
زىيەكنى باغلاپ كەتتى !
تۈنۈگۈن قىبلىدىن ئاچچىق شامال چىققان كۈنى ، مەھەللد-
گە قىلىچ ئاسقان ئىككى چېرىكنى ئەگەشتۈرۈپ ئالا بايتالنىڭ
بۇرۇتلۇق چاپارمىنى كىرىپ كەلدى - دە ، «زىياۋۇدۇننىڭ
ئۆيى قايسى ؟» دەپ سورىدى .
— ئاۋۇ شۇ ! — دېيىشتى شۇ يەردە ئولتۇرۇشقان
قىزىقچىلىققا ئامراق دېھقانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ . ئىككى
دېھقان ئۇلارنى زىياۋۇدۇننىڭ غورۇلۇق ھويلا ئىشىكىگە باشلاپ
كەلدى .
— زىيەك ، ھوي زىيەك !
بېشىغا ئاق كىگىز قالپاق كىيىپ ، تىزىغا چۈشىدىغان قارا

پەشمەت ئۈستىدىن ئاق پوتا باغلىۋالغان زىياۋۇدۇن ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ساقاللىرى ئۆسكەن، قاپىقى ئىششىغان، كۆزلىرى قىزارغانىدى، ئۇ كىچىك قىزىنى پەشمىتىگە يۆگەپ كۆتۈرۈۋالغانىدى. ئۇ يايىلارغا چۆچۈپ قارىدى.

— ئۆيگە كىرىڭلار، ئۆيگە! — دېدى ئۇ ھودۇقۇپ.

— ساڭا چاقىرىق ئاچىقتۇق، شەڭگەن يامۇلدىن! — دېدى چاپارمەن قوينىدىن پۇرلەشكەن قەغەزنى چىقىرىپ، — ھازىرلا ماڭىسەن، بالاڭنى قويە!

— نېمە دەيدۇ ھۇي مۇنۇ، خوتۇنۇم ئۆلۈپ كەتكەن، ئەتە قىرىق نەزىرى، نەزىر بېرىۋالاي، بالالىق ئىش بولسىمۇ!

— «بالالىق» دەيسەنغۇ! — دېدى چاپارمەن كۆل رەڭ چاپانلىق، بېلىگە تاسما پوتا باغلىغان، پۇتىغا گوجەي يۆگەپ، پاختىلىق خەي كىيىۋالغان يايىلارنى كۆرسىتىپ، — مۇنۇلار ئۇقۇپ قالسا «تانابىڭ غىر!»

— ئۇقتۇرۇپ قوي بۇلىرىڭغا، سەن بىز خەق بولغاندىكىن!

— تولا سۆزلىمە! ھازىرلا مىڭبېگىنىڭ ھويلىسىغا بارىسەن. ئۇ يەردە ساڭا ئوخشاش ئۈچ - تۆت يىل دەن تۆكمىگەن گالۋاڭلاردىن يەتتە - سەككىزى بار، شۇلار بىلەن بىر قوشاققا قېتىلىسەن، ماڭ!

— ئۈچ - تۆت يىلىڭ نېمىسى ھوي، مەن ھەر يىلى دەن تۆكۈۋاتىمەن!

— مېنىڭ كارىم يوق، ماڭ، مەن ھەيدەپ ئاپىرىشىنىلا بىلىمەن!

زىياۋۇدۇن بالىنى ئەكىرىپ قويۇش ئۈچۈن غورۇدىن ئېڭىشىپ ئۆيگە مېڭىۋىدى، چاپارمەن ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇۋېلىپ تارتتى.

— ئۆيۈڭگە ئەمەس، مايادقا، ھوي گالۋاڭ!

— بالىنى ئەكىرىپ قوياي ھوي، ئەزرائىل بولساڭمۇ غەرەز ئۇق دە!

— غەرەز! — چاپارمەن گۈرەنلىرىنى كۆپۈرۈپ يېنىدىكى ئىككى يايىغا قارىدى، — باغ!

زىياۋۇدۇن كەينىگە بۇرۇلۇپ بولغۇچە ئىككى چېرىك ئۇنىڭ قوللىرىنى كەينىگە قايرىپ چىگە ئارقان بىلەن جەينەك ۋە بېغىشىدىن باغلىۋالدى. زىياۋۇدۇننىڭ قىزى چىرقىراپ يىغلىدى، ئۆيدىن قېينانىسى بىلەن بىر ياش جۇۋان يۈگۈرۈپ چىقتى، ئېغىلدىن بەرا بىلەن دەرا، ئۇلارغا ئەگىشىپ ھەمرا قوللىرىغا ئارا - كالتەكلەرنى ئېلىشىپ يۈگۈرۈشۈپ چىقىشتى، زىياۋۇدۇن ئۇلارنىڭ يايىلارغا تەڭلىگەن تاياقلىرىنى گەۋدىسى بىلەن توراپ:

— تەگمەڭلار بالىلىرىم، ئۇرماڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى. يايىلار نەيزىلىك مىلتىقلىرىنى تەڭلىگىنىچە، زىياۋۇدۇن باغلانغان ئارقاننىڭ ئۇچىنى چاپارمەنگە تۇتقۇزۇپ مەھەللىنىڭ تەسكەي تەرىپىگە قاراپ ماڭدى، زىياۋۇدۇننىڭ بالىلىرى يايىلارغا ئېتىلىپ كەلدى، ئۇلار ئادەملەرنىڭ تۇتۇۋالغىنىغا قويماي بىر يايىنىڭ دۈمبىسىگە ئارا بىلەن بىرنى سالدى.

— ئەييا! — شالاڭ ساقال، ھىڭگاڭ چىش، پاناق يايى تەرىنى سەت تۇرگەن ھالدا ئىڭراپ نەيزىنى بالىغا قارىتىپ يۇگۇردى، — شا سىنى!

ئۇ بالىغا نەيزە ئۇرۇشىغا بىر چوماق ئۇنىڭ بېشىغا تەگدى. ئۇ سەنتۈرۈلۈپ كەتتى ۋە بېشىنى تۇتۇپ ۋارقىرىدى:

— ژىنى شەنرېن!

يەنە بىر يايى قورقىنىدىن ئاسمانغا قارىتىپ ئوق چىقاردى. مەھەللىنىڭ ئىتلىرى ھاۋشىپ كەتتى، قاغىلار قاقىلدىشىپ ئەتراپنى بىر ئالدى، ئادەملەر ئۆيلىرىدىن چىقىپ ئوپۇر-توپۇر بولۇشتى. جىمجىت مەھەللە بىردەمدىلا قىقاس، ۋاراڭ-

چۇرۇك ، ۋارقىراش ـ جارقىراش بىلەن ۋەھىمە ئىچىدە قالدى . زىيەكنىڭ يېنىدا بىردىنلا مۇختەرباي پەيدا بولدى . ئۇ بىر يايىنى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ قوڭىغا بىرنى تەپتى ، ئاندىن ئىككى يايىنىڭ ئۇزۇن مىلتىق ، نەيزىلىرىنى تارتىۋېلىپ غەزەپ بىلەن خىرقىرىدى :

— ۋۇي ئاناڭنى··· سېسىق توڭگۇزلار ! — ئۇ زىياۋۇدۇننى بوشىتىپ يايى ـ چېرىكلەرگە ھۆرپەيدى ، — ماڭ بېرىپ ئېيتىش ! يامان بولسا ئالا بايتالنىڭ ئۆزى كەلسۇن ، ئۇ ئالا بايتال بولسا مەن قارا قاۋان !

يايىلار كەتتى ، پۈتۈن مەھەللە ئەندىشىگە چۆكتى . مۇختەرباي قارىگىر ئېتىنى مىنىپ چىقتى ـ دە :

— غوجامغا ئېيتىمەن ! — دەپ شەھەرگە قاراپ راۋان بولدى . ئۇ كەتكەندىن كېيىن زىياۋۇدۇن ئۆيىدىن چىقتى .

— جاننى ئالسىمۇ ئالدىغا باراي ، مەن بارمىسام ئۇلار ئۇن بولۇپ كېلىدۇ . ئابدۇل ئاداش ، بالىلارغا قارا ، ئەۋەتمە ، ھويلىدىن چىقارما جۇمۇ ! — دېدى ئۇ ۋە مىڭبېگىنىڭ كۆزلىكىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

مانا بۇگۇن مەھەللىدىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممە ئادەم مەسچىت ئالدىغا توپلانغان ، ئۇلارنىڭ كۆزى شىمالغا كەتكەن مىڭبېگى كۆزلىكىنىڭ يولىدا : ئۇ ياقتىن بىر قارا بوران كېلىدىغاندەك ، يەنە بىرلىرىنىڭ كۆزلىرى شەھەر يولى — غەربكە كەتكەن هارۋا يولىدا ، ئۇياقتىن گويا يېڭى بىر قۇياش چىقىدىغاندەك .

— غوجامنىڭ ئالا بايتالغا چامى يېتەر ـ ھە ؟

— يەتمەي ۋاھ ، غوجامنىڭ يەتتە بوۋىسى بۇ يەرنىڭ خوجايىنى تۇرسا !

— ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن ئالا بايتال دېگەن جاڭجۇڭ بىلەن بىللە ئەپيۇن چېكىدىغان قاشقالىق ـ دە !

— جاڭجۇڭ ، دوتەي دېگەنلەر شېڭ دۇبەندىن قورقار ـ ھە ؟

— شېڭ دۇبەندىن ياپونمۇ قورققۇدەك . كۆرمىدىڭمۇ ، بىزنىڭ ئىلىغا ياپون كەلمىدى .

— نى ـ نى بايلىرىڭنى خائىن قىلىپ زىندانغا تاشلىغان شېڭ دۇبەن ئالا بايتالدىن قورقاتتىمۇ ؟

— نىزەرخان غوجام كەلسىدى !

— ھېكىمبەگ غوجاممۇ تېتىيدۇ ، مۇختەرباي ئاچقالامدىكىنتاڭ !

— ئاچقماي ! — دېدى مىرا «قازى» ھاۋادا قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، — شاھلىق بېگىم غوجامنىڭ يانچىلىرىنى باشقۇرالماي قالسىلا مۇختەر باينىڭ دادىسى رەھمىتى ئوسمان ھاجىمغا يالۋۇراتتى . مۇراپ ھاجىم ، ئوسمان ھاجىملارنىڭ دادىلىرى خالزاتخان غوجاملار بىلەن دوست ئىكەن ، يەتمىش ـ سەكسەن يىل ئىلگىرى سەكسەن ئۈچ يۈز بېگىلىك يەرنىڭ دېھقانلىرى قوزغىلىپ ئابدۇرۇسۇلبەگنىڭ پېشىنى تۇتۇپ خاننىڭ سىپىلىغا ھۇجۇم قىلغاندىمۇ ، بىزنىڭ ھاجىملارنىڭ دادىلىرى كالا دېگەننى دوكۇرتۇپ ئاپىرىپ سويۇپ ، ئۇن دېگەننى تۆگە ـ تۆگىلەپ توشۇپ غازاتچىلارنى باققانىكەن ، سادىر قاڭرۇقنىمۇ نەچچە قېتىم كۆرۈپتىكەن . ئەلاخان سۇلتان مۇشۇ قىشلاقتام ، مازارلارغا كەلگەندىمۇ بىزنىڭ ھاجىلىرىمىزنى يوقلىغانىكەن !···

«قازى» دېھقانلار چۈشەنمەيدىغان تىل بىلەن سۆزلىگەن بۇ سۆزلىرىنى تېخىمۇ تەسلەشتۇرۇش ئۈچۈن :

— موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمدىن «پەجمۇردە بولغان قۇرئاننى قانداق قىلىش لازىم» دەپ سورىغان توقىلەك شاڭيو بىلەن بىزنىڭ ئوسمان ھاجىمكەن . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم : «ئۇنداق قۇرئاننى تاغارغا سېلىپ دەرياغا تاشلىۋەتكۈلۈك» دېگەندە ، «مانا ئەمىسە ئۆزلىرى پەجمۇردە بولغان قۇرئان» دەپ ئاخۇنۇمنى ئىلى دەرياسىغا تاشلىغاندا ، تاغارنىڭ بىر بېشىنى تۇتقانمۇ ئوسمان

هاجىم ئۆزىكەن··· — دېگەندەك تارىخىي ۋەقەلەرنى قوشۇپ
قويدى .
— ۋاي كەلدى ! — دەپ ۋارقىرىدى مەسچىت ئۆگزىسىگە
چىقىۋالغان كەيمە تاز ، توپا چىراي كورەك جۇۋىلىق بىرەيلەن ، —
ئاتلىقلار كېلىۋاتىدۇ ، ئەنە ، ئەسكى تامدىن چىقتى !
دېھقانلار ئوپۇر - توپۇر بولۇشتى . ئويناقلاپ تۇرىدىغان
تورۇق ئات مىنگەن ئامدۇمەر مىڭبېگى بىلەن كۆك ئات مىنگەن
سۇرى يامان بىرى ، ئۇلارغا ئەگىشىپ چاپارمەن ، يۇز بېشى ،
ئەللىكبېشىلار ، باشلىرىغا تۆپە ، شەپكە كىيىشكەن ئاتلىقلار مە-
ھەللىگە كىرىپ كېلىشتى .
كۆپچىلىك ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ مەسچىت تېمىغا يۆلد-
نىپ ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشتى . ئاتلىقلار توختاش-
تى . قارا ساقال ، قۇش بۇرۇن ، تۆپىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋال-
غان مىڭبېگى قامچا دەستىسى بىلەن ئېگەرگە تايىنىپ تۇرۇپ :
— نىياز بېگىم تۈنۈگۈنكى ئىشتىن ناھايىتى خاپا بول-
دى ! — دېدى يېنىدىكى سۆسەر تۇماق ، كۆك پەرىجە كىيىپ
بويىنىغا كۆك سەرگازدىن «شارپا» ئورىۋالغان ، سارغۇچ ساقال ،
قاڭشارلىق ، كۆزلىرى سۇرلۇك ، ئېگىز ، قاتاڭغۇر ئادەمنى
كۆرسىتىپ ، — مۇختەر ئۆيىدە بارمۇ ؟
— يوق ، شەھەرگە كەتتى !
— خەپ ! — دېدى ھېلىقى سۇرلۇك ئادەم ئاچچىق
بىلەن ، — ئاڭلاپ قويۇش خالايىق ، كىمدە كىم گەدەنكەشلىك
قىلىپ بىزگە ياندىكەن ، ئۇنى باغلايمىز ، ئاسىمىز ، سولايمىز ،
ئۇرىمىز !
ئۇلار گۇپۇرلىشىپ جەنۇبقا يۇرۇپ كېتىشتى .
بىر قۇزغۇن مەسچىت ئالدىدىكى قېرى قارىياغاچنىڭ شې-
خىغا قونۇپ قاقىلدىدى . ئۇنىڭ ئۇنى بايىقى ئادەمنىڭ ئاۋازىنى
ئەسلىتەتتى .

— ئالا بايتال دېگەن شۇ ! — دېدى مىرا «قازى» دېمى
ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئادەملەرگە بايىقى «سۇرلۇك» ئادەمنى
تونۇشتۇرۇپ ، — بىلىدىغىنى شۇ : باغلايمىز ، ئاسىمىز ، سو-
لايمىز ، ئۇرىمىزلا !
— مۇختەرباي بولغان بولسا قانداق قىلارىدىكىن ؟
— باغلايدۇ - دە ، قارا ، مۇختەر باي دېمەستىن «مۇخ-
تەر» دېگىنىنى ئۇنىڭ .
— مۇختەرباي ئۇنىڭدىن قورقمايدۇ جۇمۇ ! ئۇ بولغان
بولسا «ۋۇي قاشقالىق !» دەيتتى - دە !
— دېيەلەمدا ؟
— دېمەيچۇ !
بۇ مەھەللىنىڭ خوجايىنى ، بېيى ، ھىمايىچىسى مۇختەرباي
ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ھەممىدىن بىلىملىك ، ھەممىدىن چوڭ ، ھەم-
مىدىن كۈچلۈك ئىدى .
— زىيەكنى نېمە قىلىۋەتتىكىن ؟
— باغلاپ ئامبارغا سولاپ قويۇپتەك !
— كېچىلەپ شەھەرگە ئەكېتىپتەك !
— ۋاي بىچارە !
— «ھالۋىنى ھېكىم يەيدۇ ، تاياقنى يېتىم» دېگەن شۇ .
— دەننى ئەيسا ھاجىلار تۆكمىسۇنۇ ، سولاققا زىيەك چۈش-
سۇن !
بۇ چاغدا مۇختەر باي قارىگىر ئات ئۇستىدە خىيال بىلەن
كەلمەكتە ئىدى .
ئۇ تۈنۈگۈن كەچقۇرۇن شەھەرگە يېتىپ كىردى . قارا دۆڭ
مەسچىتىنىڭ پەشتىقىدا ئۇنى بوم چىقىدىغان مەزىن نامازشامغا
ئەزان ئېيتىۋاتقان چاغ ئىدى . ئۇ مەسچىتنىڭ ئۇدۇلىدىكى هوي-
لىدىن بېشىغا چاقچان سەللە ئوراپ ئالدىراپ چىقىپ كېلىۋاتقان
ئوتتۇرا بوي ئادەمنى كۆردى - دە ، ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ

سالام بەردى :
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، تېيىپزات خەلپىتىم !
— ھە ، مۇختەربايمۇ سىز ، سالامەت تۇردىڭىزمۇ ؟
تېيىپزات ئىسىملىك بۇ تېتىك ، قارا ساقال ئادەم غۇلجى-
نىڭ قازىكالان خەلپىتى مۇتائالى خەلپىتىمنىڭ ئەڭ يېقىن
مۇرىتى ، بىلىمى ۋە ئەخلاقى بىلەن تونۇلغان داڭلىق ئادىمى
ئىدى . ئۇ غوجام بىلەنمۇ يېقىن ئىدى .
— غوجام بىلەن كۆرۈشكىلى بولارمىكىن خەلپىتىم ، —
دېدى مۇختەرباي خەلپىتىمنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ .
— نېمە ، بىرەر كۆڭۈلسىزلىككە يولۇقتۇڭلارمۇ نېمە ؟
— ئاشۇ ئالا بايتال دېگەننىڭ زۇلۇمى ! — دېدى مۇخ-
تەرباي غەزىپىنى يوشۇرماستىن ۋارقىراپ ، — كۆن بەرمەيدى-
غان بولدىغۇ ئۇ قاشقالىق !
— ھاي ، ھاي··· مۇنۇ قارا دۆڭلۈكلەرنىڭ تولىسى شۇ
ھە ، مۇختەر باي ، بۇ مەھەللىنى گەيجاڭ باقىدۇ دېگەننى ئاڭلى-
مىغانمۇ ؟ ھە ، مۇنداق دەڭ ، غوجام بۈگۈن ئەتىگەن روزى
تەمبۇر ، ھەسەن تەمبۇرلارنى ئېلىپ لىققىدە ئىككى خادىك ئادەم
بىلەن ئارائۆستەڭگە قاسىم مىرابنىڭكىگە چايغا ماڭدى . مىراب-
نىڭ تۆت تاش تۈگمىنى ماڭغان چېغى ، شۇنىڭ خۇشاللىقى
ئوخشايدۇ .
— ئانداق بولسا مەن ياناي ! — دېدى مۇختەرباي ئېتى-
نىڭ چۇلۋۇرىنى يىغىپ تۇتۇپ .
— ئۆيگە كىرىپ قونۇپ كەتمەمسىز ، مۇختەرباي ؟
— رەھمەت خەلپىتىم ، غوجامنى مىرابنىڭ ئۆيىدىن تاپاي
ئەمىسە !
ئۇ قارىگىرنى يورغىلىتىپ بىردەمدىلا جىرغىلاڭ كۆۋرۈكى-
گە يېتىپ كەلدى . ئۇ كۆۋرۈكنىڭ ئۇ قېتىدىكى دۆڭگە چىقىپ
ئېتىنىڭ تۆشىبېغىنى چىڭىتتى . ئاچا يول بېشىدىكى دۆڭدە تو-

رۇپ ئوڭ ياقتىكى يولغا قارىدى . بۇ يول چوڭقۇر جىلغىلاردىن
ئۆتۈپ ، ئىلى دەرياسىنى ياقىلاپ شەرققە مېڭىپ موڭغۇلكۈرە ،
تېكەس ، توققۇزتارا ، كۈنەسلەرگە ، ھەتتا شوتىدىن ئۆتۈپ مۇز
داۋاندىن ئېشىپ ، باي ، ئاقسۇلار بىلەن قەشقەر ، خوتەنلەرگە
كېتىدىغان چوڭ كارۋان يولى . بۇ كولدۇرمىلىق تۆگىلەر ،
ئېشەكچىلەر ، بورا ، شاخ - شۇمبا سايمۇەنلىك ھارۋىلار ، كار-
ۋانلار توپا توزۇتۇپ توختىماي مېڭىپ تۇرىدىغان يول . ئۇ دەريا-
نىڭ ئۇ قېتىغا قارىدى : ئاشۇ تاغنىڭ تۆۋىنىدىكى سارغۇچ ئې-
دىرلار ، چەكسىز كەتكەن بېدىلىك ، ئۇ يەر - بۇ يەردە قارا -
قۇرا كۆرۈنگەن تارانچى يېزىلىرى ئۇنىڭغا تونۇش : سوپۇنبۇ-
لاق — خونىخايدىن چاپچالمازارغىچە جاغىستاي ، قاينۇق ، يال-
غۇز ياغاچ ، قوغۇنچى يېزىلىرى مەشرەپ ۋە چاقچاقنىڭ كانى ،
دېھقانلار ئۆيلىرىدىكى جىنچىراغ يورۇقىدا كۆڭۈللۈك ئوينىشىپ
قاراڭغۇ قىشنى ئۆتكۈزىدۇ . مۇختەر باي ئۇ يەرلەرگە تولىمۇ
ئامراق . ئۇدۇلدىكى تۈزلەڭلىك — مۇشۇ توغراقتىن تارتىپ
ياماتۇغىچە بولغان كەڭ زېمىن ئۇلارنىڭ مىڭبېگىلىكى . نەچچە
يۈز يىللاردىن بېرى دەريا بويلىرىدىكى يارلىق ، جاڭگال -
ئورمانلىقلارنى پاناھ تارتىپ ئولتۇرۇپ كەلگەن تارانچىلار بۇ
كەڭ زېمىننىڭ خوجايىنى - ئىگىسى . نېمىشقا بۈگۈن بۇ يەرگە
قەشقەردىن چىققان ئابدۇمەر مىڭبېگى بولۇۋالىدۇ ، ئاقسۇدىن
چىقىپ دوتەينىڭ يالىقىنى يالاپ چوڭ بولۇۋالغان ئالا بايتال
زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىنى باغلاپ
ئۇرىدۇ - ھە ؟ ئۇنى ئاز دەپ كولخوز بولۇشتىن قورقۇپ رەسى-
دىن قېچىپ كەلگەن چېلەكلىكلەر ، غالجاتلىقلار ، كەتمەنلىك -
پۇشكەكلىكلەر تېخى تارانچى بېيى مۇختەر باي بىلەن شاڭيولۇق
تالىشىدۇ - ھە ؟ غوجام ئۆز پۇقرالىرىغا نېمىشقا ئىگە بولمايدۇ···
مۇختەربايىنىڭ ئويلىغانسېرى غەزىپى ئۆرلەپ ، كىمنىدۇر تىللى-
غۇسى ، ئۇرغۇسى كېلەتتى . ئۇ ئۇزەڭگىنى دەسسەپ ئېتىغا

سەكرەپ مىندى ـ دە ، توپا ـ چاڭلىق كارۋان يولىغا ئەمەس ،
يار ياقىلاپ كەتكەن يالغۇز هارۋا يولىغا قارىتىپ دىۋىتتى .
ئالدىدىكى يېزا رۇسلار جايلاشقان توغراق يېزىسى . ئۇلار
تۈگمەن بېقىپ ، بېلىق تۇتۇپ ، هەسەل هەرىسى قىلىپ غۇلجى-
نىڭ سۇ ياقىلىرى ، بۇك دەرەخلىك جىلغىلىرىغا ئۆگىنىپ
قېلىشقان . 1881 ـ يىلى ئۇلار يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىشكەنى-
دى ، لېكىن چار پادىشاهى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ئىلىغا يەنە
قېچىپ كېلىشتى . هازىر ئۇلارنىڭ بىر قىسمى بۇ ئىككى يېزى-
نىڭ قەنتىنى چاقماقتا . بۇ يەرلەردە تاۋۇز شۇنداق ئوخشايدۇ-
كى ، پىچاق بىسى تېگەر ـ تەگمەيلا يېرىلىدۇ ، يېسەڭ تىلنى
يارىدۇ . رۇسلارنىڭ ئىتلىرى ئاتنىڭ ئۈستىدىكى ئادەمگە هۇرە-
دەيدۇ . بومبا ساقاللىق بوۋايلار ، كەڭ كۆڭلەك كىيىدىغان يو-
غان قورساق مارجانكىلار ئىتلىرى بىلەن پەخىرلىنىپ قاقاقلاپ
كۈلىدۇ . تېخى ئۇلارمۇ تارانچى يېرىنىڭ خوجايىنى . شەهەردى-
چۇ ؟ ئەنجانلىقلار بىلەن نوغايلار تاختايلىق ، ئەينەك دېرىزىلىك
ئۆيلەرنىڭ ئىگىلىرى : ئۇلار سودىگەر ، دۇكاندار ، ئوقۇمۇشلۇق
ئەمەلدار . نەگىلا قارىسا تارانچىغا كۈن يوق . تۆت تال بۇغدايىنى
تېرىپ قويۇپ ، يازىچە سايىدە يېتىپ چوڭ گەپ قىلىپ ، قارغا
مىلەپ ئاشلىق يىغىپ تاپقان ـ تەرگىنىنى دەنگە ، چۆپ ئۇچىغا
تۇتۇپ بېرىپ شىللىسىنى قورۇپ يۇرگىنى يۇرگەن… ياق ،
مۇختەر باي تارانچىلارنى ئويغىتىدۇ ، بۇ كەڭ زېمىنىنىڭ خوجا-
يىنلىرىنىڭ كۆزىنى ئاچىدۇ .
ئۇ توغراق رۇسلىرىنىڭ ئىتلىرىنى قامچىسى بىلەن ئۇرۇپ
ئاچچىقىنى چىقىرىپ ، تۆۋەنكى توغراقنىڭ داڭلىق بۇلىقى يېنىدا
ئاتتىن چۈشتى ، مۇزدەك بۇلاق سۈيىنى ئوچۇمداپ ئىچتى ،
ئاندىن ئېتىغا مىنىپ سول تەرىپىدىكى قېرى قارىياغاچلار ئارى-
سىدا قاتار ـ قاتار تۇرۇشقان رۇس ئۆيلىرىگە قاراپ تۇكۇردى :
«قارا ، ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىلىرىمۇ قازاقنىڭ كىگىز ئۆيلىرىدەك

ئۇچلۇق ، هارۋىلىرىمۇ تۆت چاقلىق تېخى ، ۋۇي دوزاختىن
قېچىپ چىققان جوهۇتلار ، ئۆز يېرىڭگە سىغماي بىزنىڭ يەرگە
قېچىپ كېلىشتىڭ ، سەنلەرنىڭ پادىشاهىڭ غۇلىمىغان بولسا
رەسلىكلەر بۇ يەرگە كېلىپ مەن بىلەن شاڭيولۇق تالىشاتتى-
مۇ ، هەممە بالا ـ قازانىڭ كاتتىۋېشى سەن يۇڭلۇقلار !… بۇ
يەردە ئەمدى چۇمۇلىدەك تېز كۆپىيىپ ئۆزۈڭنىڭ چار پادىشا-
هىڭنى تىكلەمسەن تېخى ، كىم بىلىدۇ .» ئۇ ئېتىنى ئويناقلى-
تىپ كەڭ سازلىققا چىقتى . ئۇ يەردە قازاق مالچىلار مال بېقىپ
يۇرەتتى : «مۇشۇ قازاق دېگەن بولىدىغان ئىقلىمكەن ، مېلىڭنى
باقىدۇ ، نە يېرىڭگە ، نە شەرىڭگە كۆز قىرىنى سالمايدۇ… » دەپ
ئويلىدى ئۇ ئۆزىچە كۈلۈپ .
ئۇ كۆز باغلانغاندا بۇلاقبېشى مەهەللىسىگە يېتىپ كەلدى
ۋە دۆڭدىن چۈشۈپ قارا سۇ ياقىلاپ كەتكەن يول بىلەن كۈنپې-
تىشقا قاراپ ماڭدى . جىمجىت كېچىدە تۈگمەن شارقىراتمىسى
گۈركىرەيتتى ، تۈگمەن تېشىنىڭ ئاۋازى تاقىلداپ ئاڭلىنىپ
تۇراتتى : «پاھ ، سۇنى سۆزلەتكەن مىراب !» دەپ غودۇڭشىدى
ئۇ .
قارا ئېرىق دەپ ئاتىلىدىغان سۇغا چىرايلىق كۆۋرۈك سې-
لىنغان . ئۇ كۆۋرۈككە قاراپ تۇرغان كۈنگەي دەرۋازا ئالدىدا
ئاتتىن چۈشتى . چوڭ دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى كىچىك دەرۋازىدىن
بىر ئادەم چىقتى ۋە سالامدىن كېيىن مۇختەربايىنىڭ ئېتىنى
ئالدى .
— تازا مۇقام ئېيتىۋاتىدۇ ، روزى تەمبۇر ! — دېدى
مالاي ئاتنى يېتىلىگىنىچە چوڭ دەرۋازىغا مېڭىپ .
چوڭ هويلىغا چىراغ يېقىلغانىدى . سۇماي تولدۇرۇلغان
دىڭخۇلۇ (قارا چىراغ) هويلىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى . دەرۋا-
زىنىڭ سول تەرىپىدىكى ئۆيلەر كىرسىن لامپىسى بىلەن يورۇ-
غان . ئۆيدىن يالغۇز كىشى ئېيتىۋاتقان مۇقام ئاڭلىناتتى . مۇڭ-

لۇق ، ئەمما گەپلىرى چۈشىنىكسىز بولسىمۇ ئايەتتەك تەسىرلىك مۇقاملارنى مۇختەرباي كۆپ ئاڭلىغان ، مۇختەرباي مۇقامچىنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقىنىنى بىلمەيدۇ ، لېكىن ئۇنىڭ تەمبۇرى بىلەن ئاھاڭىغا ئامراق . بۈگۈن نېمە بولدىكىن ، مۇقام ئۇنىڭغا تېخىمۇ تەسىر قىلماقتا . ئۇنىڭ يىغلىغۇسى ، ۋارقىرىغۇسى ، ياقىلىرىنى يىرتقۇسى كەلدى . ئۇ دالانغا كىرىپلا پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ سۇپىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇردى . گىلەم سېلىنغان يوغان ئۆي مېھمان بىلەن تولغان . يۇقىرىدا لەستىك يېكەندازلار ئۈستىدە ماموق ياستۇقلارغا تايىنىپ ھېكىمبەگ غوجام ئولتۇراتتى ، ئۇنىڭ يانلىرىدا شەھەر بايلىرىدىن بىرنەچچىسى ، بېرىسىدا يېزا بايلىرى ، مۇقام مۇرىتلىرى ۋە تىڭشىغۇچىلار باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇشاتتى . مۇقام «بى - بى - بى… » بىلەن ئاخىرلاشتى . دۇتار بىلەن داپ تەمبۇرگە ئەگەشتى . روزى تەمبۇر ، ھەسەن تەمبۇر ۋە ناخشىچىلار بار ئاۋازى بىلەن ناخشا ئېيتىشتى :

ھەر كىشىنىڭ دەردى بولسا يىغلىسۇن يار ئالدىدا ،
قالمىسۇن كۆڭلىدە ئارمان بەلكى ئىنزھار ئالدىدا…

مۇختەرباي مىجىلداپ يىغلاشقا باشلىدى . ئۇنىڭ دەردى ئازمۇ ؟ ئۇنىڭ سەۋەبىدىن رەيھانگۇل ۋاقىتسىز غازاڭ بولدى . ئۇنىڭ ئېرى — باينىڭ پەخىرلىنىدىغان ئادىمى زىياۋۇدۇن باغلاندى . ئۇلارنىڭ چۆچۈرىدەك باللىرى قارا يېتىم بولۇپ چۇرقىرىشىپ - يىغلىشىپ قېلىشتى ، ئالا بايتال دېگەن كەلگۈندى ھۆكۈمەت يايىلىرىنى باشلاپ يۇرۇپ ئۇنىڭ ئادەملىرىگە گۆلەيدى ، قامچا شىلتىدى ، پوپوزا قىلدى… ھېچكىم ئۇنىڭ يىغىسىنى تىڭشىمىدى ، مۇختەرباي دەردلىك بولماي كىم دەردلىك بولسۇن ، ئۇ يىغلىماي كىم يىغلىسۇن !

— يىغلىما ھوي ! — دېدى بىرى ئۇنى ئىللىق پەپىلەپ .
— ياخشى كەپسەن ، يۇرە ، غوجامنىڭ يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ قوياي !

ئۇ پەپىلىگۈچىگە قارىدى — ئۇنىڭ ئالدىدا ئېڭىشىپ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئادەم — ساھىبخان قاسىم مىراب ئىدى . قارا ساقال ، ئاق يۈز ، گەۋدىلىك كەلگەن بۇ ئادەم غۇلجا ۋادىسىدىكى ئارا ئۆستەڭ ، بايتوقاي ئۆستەڭ ، كوسۇن ئۆستەڭلىرىگە خوجايىنلىق قىلىدىغان ؛ ئەتىيازدا چاپتۇرۇپ ، لاتقىلىرىنى تازىلاتقۇزۇپ ، چېچەك سۈيى كېلىشتىن بۇرۇن قاش دەرياسىغا بۇقا قويغۇزۇپ ، تۇرمەل ئەكىرگۈزۈپ ، سۇ باغلاتقۇزۇپ ھەممە يۇرتنىڭ غول ئېرىقلىرىغا باراۋەر سۇ بېرىشكە كېپىللىك قىلىدىغان ئادىل مىراب مانا مۇشۇ ئىدى . ساز توختاش بىلەن مۇختەر باي ئۆيگە كىردى ۋە ھەممە ئادەم بىلەن بىرمۇبىر كۆرۈشۈپ ، ئىككى قولى بىلەن ئۇلارنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ ئەھۋاللىشىپ چىقتى - دە ، غوجامنىڭ يېنىغا بېرىپ يېكەنداز ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ غوجامنى دۇئاغا تەكلىپ قىلدى . غوجام دۇئا قىلدى ، كۆپچىلىك دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن ، غۇلجا چاقچاقچىلىرى مۇختەربايىنى «چاقچاق مۆلدۈرى» بىلەن كۈتۈۋالدى :

— يەر - جاھان توڭلىمايلا جاڭگالدىن تۈزگە چىقىپسىزغۇ ھوي !
— ئورۇسلار كۆرۈپ قالمىغاندۇر ، ھە !
— لايغا بىرلا ئېغىنىۋالسا ئوقمۇ ئۆتمەيدۇ جۇمۇ !
— ئايلانمىقى تەستە !
— تۈڭگان قاچ - قاچتا كىرگەن ئورۇس تانكىسى مۇشۇمۇ يە !…

«قاۋان» مەركەز قىلىنغان چاقچاقلارغا ھېكىمبەگ غوجام تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلدى . مۇختەر باي دەسلەپ تېرىكتى .

بىرى ئۇنىڭ لەقىمىنى ئېيتسا ئۇ ھەمىشە تېرىكەتتى، لېكىن ھازىر تېرىكىپ تەڭ كېلەلمەيتتى ـ دە! ئۇ غوجامغا ئەگىشىپ زورمۇزور كۈچىنىپ كۈلدى. غوجام قاتاڭغۇر، ئورۇقراق، قاڭشارلىق، سارغۇچ قارا ساقىلىنى چىرايلىق چېكىپ، بۇرۇتىغا ئۇلاشتۇرۇپ دۈگىلەك چەمبەر ھاسىل قىلىنغان، چىشلىرى ئاپئاق، كۆزلىرى چىرايلىق ئادەم ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم قاقاقلاپ كۈلگەندە، پۈتۈن ئۆيدىكىلەر ئۇنىڭ كۈلكىسىگە ئەگىشەتتى. مۇختەربايىنىڭ نەزىرىدە بۇ ئادەم ئىلى تارانچىلىرىنىڭ پاسىبانى — ھىمايىچىسى ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ چۇلۇقاي يېزىسى، شاھلىق يېزىسى قاتارلىق يەرلەردە يانچىلىرى بار. بۇ يانچىلىرىنىڭ ھەممىسى تارانچى. ئۇنىڭ چوڭ بوۋىسى مۇساگۇڭ، ئورانزىپ، مەزەمزات، بوۋاق غوجا ۋە ئىسمىنى مۇختەرباي بىلمەيدىغان ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ھەممىۋاسى تارانچىلار ئىدى. تارانچىلار مەزەمزاتنى مانجۇلارنىڭ قاماقخانىسىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغان، مانجۇلارنىڭ سېپىللىرىنى بۇزۇپ، تۇخۇمىنى قۇرۇتۇپ بۇ يەردىن ھەيدىۋەتكەن. شۇ چاغلاردا مۇختەربايىنىڭ بوۋىسى ئەلاخان پالۋانغا ئەگىشىپ بايانداي سېپىلىغا ھۇجۇم قىلغان. سادىر پالۋان لەخمە كولاپ سېپىل ئاستىغا دورا ئەكىرگەندە، مۇختەربايىنىڭ بوۋىسى سادىر پالۋانغا لەخمە كولىشىپ بەرگەن. رەھمىتى دادىسى ئوسمانھاجى ھەر يىلى نورۇز ۋاقتىدا موللاتوختىيۈزىگە بېرىپ سادىر پالۋاننىڭ روھىغا ئاتاپ نەزىر قىلاتتى. خۇدايىم بۇيرۇسا ئەتىيازلىققا مۇختەربايمۇ شۇنداق قىلىدۇ.

— ھە، گەپ قىل، مۇختەر باي! — دېدى قاسىم مىراب مۇلايىم ئاۋاز بىلەن، — نېمانداق ھەممىسىلا سېنى چەنلەيدۇ ـ ھە!

— بىر چوڭ چاي قىلىپ لەقىمىڭنى يەڭگۈشلىۋەت، — دېدى روزى تەمبۇر — بۇغداي ئۆڭ، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق ئادەم

ئالدىرىماي گەپ قىلىپ، — قانداق دېدىم، غوجام، سىلى بۇنىڭغا بىر لەقەم قويۇپ بېرەملا يە؟

— ساڭىمۇ؟ — دېدى غوجام مۇلايىم، ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ، — لەقەم قويۇش خىزىرنىڭ ئىشى دەيدىكەن ئەمەسمۇ.

— خىزىر دەردمەنگە يولۇقارمىش، — دېدى سېمىز بىر چاقچاقچى يېنىچە يانپاشلاپ يېتىپ، — بۇ ئاغىنە دىۋانە مەھەللىسىدە ئۈچ كۈنلا ئامىن دەپ ئولتۇرسا چوقۇم خىزىر ئەلەيھىسسالام كېلىپ يولۇقىدۇ!

— يولۇقىدىغان بولسا ئۈچ ئاي دېسىمۇ ئولتۇراتتىم، — دېدى مۇختەر باي بىردىنلا مەيۈسلىنىپ، — دەردىم ئىچىمگە پاتمايۋاتىدۇ. غوجام ئاكا، بۇ ئالابايتالنىڭ ئەلىمى!

— قاۋان دېگەنمۇ بايتالدىن قورقامدىغان! — دېدى يەنە بىر چاقچاقچى گەپنى كۈلكىگە ئايلاندۇرۇپ، — ئىككى نەيزەڭ بىلەن قارنىنى يېرىۋەتمەمسەن!

لېكىن بۇ قېتىم غوجام كۈلمىدى. ئۇمۇ مۇختەر باينىڭ غەمكىن ھالىغا قاراپ ئۇنىڭ بىر ئىش بىلەن ئۆزىنى ئىزدەپ كەلگىنىنى بىلگەندى. ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

نېرىن يېيىلىپ بولۇپ سىنچاي تارتىلغاندىن كېيىن، مۇختەرباي غوجامغا ھال ئېيتىشقا باشلىدى. غوجام «لەۋەي» دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ ئاڭلىدى، مۇختەر باي گېپىنىڭ ئاخىرىنى:

— بۇ قاشقالىق بىلەن رەسلىكنىڭ دەستىدىن بىزگە كۈن يوق بولدىغۇ، غوجام، ئۆزلىرى ئىگە بولمىسىلا كۈنىمىز تەس! — دېدى.

غوجام بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— ئۇلاردىنمۇ يامىنى بار تېخى — دېدى ئۇ، — قاشقالىق، رەسلىك دەۋەرمەڭلار، ئۇلارمۇ بىز خەققۇ.

مۇختەر باي كېچىلەپ قايتىپ كەلدى. ئۇ مەھەللىسىنىڭ

چېتىگە كەلگەندە يورۇق چۈشكەنىدى . ئۇ مەھەللىنىڭ سىرتىدى-
كى قەبرىستانلىققا كەلدى . ئەلھەمدۇ بىلەن ئاتتىن چۈشۈپ ،
توپىسى يېڭى قەبرىنىڭ بېشىغا ئېغىر قەدەم بىلەن كېلىپ زوڭ-
زىيىپ ئولتۇردى .

— قېرىندىشىم ! — دېدى ئۇ رەيھانگۈلنىڭ قەبرىسىدىن
بىر سىقىم توپىنى ئېلىپ كۆزلىرىگە سۈرتۈپ ، — بالىلىرىڭغا
ئۆزۈم ئىگە ، خاتىرجەم يات ، مەن گۇناھىمنى يۇيىمەن ، ئۆزۈم-
نى ئاقلايمەن . قىلغان - ئەتكىنىمنى تۈگۈشكە تۈگۈپ بىرىگە
لام - جىم دېمەي ئۇ دۇنياغا ئېلىپ كەتتىڭ . دۇنياغا تۆرىلىپ
ساڭا ئوخشاش بىر ئېسىل ئادەمنى كۆرمىدىم . زىيەك ئۈچۈن
ئاتا - ئاناڭدىن كەچتىڭ ، مېنى دەپ جېنىڭدىن كەچتىڭ ! باشقا
بىرى ئۈچۈن ئۆزىنى ئوتقا تىقىدىغان ئادەمنىڭ بارلىقىغا مېنى
سەن ئىشەندۈردۈڭ . توۋا ، «قۇربان بېرىش» دېسە نېمىكىن
دەيتتىم ، تېگىگە يەتكەندىمۇ ئىشەنمىگەنىدىم . سەن مېنى ئىشەن-
دۈردۈڭ !…

ئۇ ئالىقىنىدا سېغىز توپىنى مىجىپ بۇقۇلداپ يىغلىدى .
ئۇنىڭ خىيال ئېكرانىدا باشقا بىرى ئۈچۈن جان بېرىشنىڭ
ئۈلگىسى بولغان بىر گۈزەل ئايال پەيدا بولغىنى تۇيەيلى ۋۇجۇ-
دى شۈركىنىپ ، يۈرىكى ئويىنىدى . «خوتۇن كىشى ھە ! —
دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە ، — قانچە خوتۇننىڭ قويىنىغا كىردىم ؟
ئىشىك مۇجۇقلىرىنى قومۇرۇپ ئۆيلىرىگە كىرسەم ، مېنىڭ
مۇختەرباي ئىكەنلىكىمنى بىلىپ غىڭ - پىڭ قىلماي مېنى رازى
قىلىشقان شۇ خوتۇنلارنى ئېلىۋەتكەن تىرنىقىمغا ئالمايتتىم ،
تۇڭلۇكتىن پوتىلارنى ئۇلاپ ئېسىلىپ چۈشۈپ قويىنىغا كىر-
سەم ، مېنى دەپ تارتقان جاپايىڭىز ئۈچۈن دەپ مېنى چىڭ
قۇچاقلىغان ياش كېلىنلەرنى قۇل ئورنىدا دۇشكەلەيتتىم . ئو-
رۇسلار زەيناۋۇدۇن شاڭيونى مەسئۇد ئەپەندىنىڭ ئۇرۇقى سەن
دەپ ئاتقاندا ، خوتۇنى يۈگۈرۈپ چىقىپ : «ئوغلۇمنى ئاتتىڭ ،

ئېرىمنى ئاتتىڭ ، ۋۇي كاپىرلار مېنىمۇ ئاتە» دەپ ئوققا ئۆزىنى
تۇتقاندا ، ھەممە خەق ئۇنى قەھرىمان ئانا دېيىشتى . مەن ئىچىمـ-
دە كۈلدۈم : كۈچۈكى ئۈچۈن قانجۇقمۇ ئادەمگە ئېتىلىدۇ ،
مېكىيان جېنىدا چۈجىكى ئۈچۈن ئىتقا ئېتىلىدۇ . قانجۇق بىلەن
مېكىيانمۇ باتۇرمۇ دېگەنىدىم… ئۆز بېشىغا كەلمىگۈچە بىلمەيدى-
كەن كىشى . ئاشىق بولماق ئاسان ئەمەس ، ئەزىز جاندىن كەچ-
مىگۈچە دېگەن ناخشىنى ئابدۇۋەلى بىلەن زېكرىنىڭ ئەجەبمۇ
مۇڭلۇق ئېيتقىنىنى مىڭ قېتىملاپ ئاڭلىغان ، ئەمما مىت قىل-
ماي قويىمغانىدىم ، بۇدا قاسىم مىرابنىڭ مېھمانخانىسىدا بۇ
ناخشىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ يىغلاپتىمەنا ؟ غوجام سەز-
گۈردە ، ھوي مۇختەرباي ، دەردىڭ بار ئوخشىمامدۇ ، لەۋەي ،
دەيدۇ تېخى… مەسۇم شاڭيو ، باھام شاڭيولار غوجامنىڭ گېپى-
نىڭ تېگىگە يەتتى ، شۇڭا قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى . پاھ ، بىزنىڭ
بايلىرىمىزنىڭ مەشرەپلىرى نېمانداق كارامەت ، غوجام چېغىدا
پاشاپ بېگىگە بويسۇنۇپ يەكتىز ئولتۇرىدىكەنا ، مەنمۇ يۈز
بېگى بولمىسام بولمايدىكەن- دە . ھەممىسلا يۈز بېگى ، مىڭبې-
گى ، پالانى باي ، پوكۇنى بەگزادە ، بىرلا مەن مۇختەر باي ، مەن
قانچىلىك باي ؟ يەتمىش- سەكسەن خو يەر قانچىلىك بايلىق ؟
بىر خو يەر بىر قوي دېگەن سۆز . ئىككى يۈز قويغا سەكسەن
قوي قوشۇلسا ئىككى يۈز سەكسەن قوي ، ئات - كالا ، باغ -
ۋارانلىرىم قوشۇلسا بەش يۈز قويمۇ بولسۇن ! ھەي ، تارانچىلار
كۆرەڭلەيمىزۇ ھالىمىز چاغلىق !… ئۇ شىۋاق ئۇستىگە قىيساي-
دى ، ئۇنىڭ ئاسماندىكى تولۇن ئايغا كۆزى چۈشتى . ئاي پاياند-
سىز ئاسماننىڭ خوجىسى . ئۇ ئاستا سەيلە قىلىپ پايانسىز
ئاسماننى كېزىدۇ . ئۇنىڭ نە دۈشمىنى ، نە رىقابەتچىسى يوق .
ئۇنىڭغا نە ئۆلۈم ۋەھىمىسى ، نە بايلىق ، مەنسەپ ۋەسۋەسىسى
يوق . ئۇ غەمسىز ، مۇشەققەتسىز ، ۋەھىمىسىز . ئادەملەرمۇ
شۇنداق بولغان بولسا ، دۇنيادا يىغا ئاۋازى ، كۆز يېشى ، جۇدا-

لىق دېگەن نەرسىلەر بولمىسا ، ھەممىلا يەردە ھۆر - پەرىلەر
بىلەن شوخ ئەرلەرنىڭ مۇھەببىتىلا بولسا... ئۇ خورەك تارتىشقا
باشلىدى ، ئۇنىڭ ئېتى قەبرىلەر ئارىسىدا شىۋاق ، قارا بېدىلەرنى
ئاچ كۆزلۈك بىلەن يەپ يېگى تاڭنى كۈتۈۋالدى .

ئەتىگەنلىكى رەيھانگۈلنىڭ ئاپىسى قىزىنىڭ قەبرىسىگە كې-
لىپ ئاجايىپ كۆرۈنۈشنى كۆردى . مۇختەر باي رەيھانىنىڭ قەب-
رىسىنى قۇچاقلاپ دۈم ياتاتتى . جىمجىت قەبرىستانلىقتا قاتتىق
خورەكتىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى . خورەك تولا يىغلاپ ئاۋازى
پۈتۈپ كەتكەن ئادەمنىڭ نالىسى ، پەريادى ۋە ئەلىمىگە تەڭكەش
ئىدى ، ئانا خىرقىرىغان ئاۋازى بىلەن قىزىنىڭ قەبرىسىگە يۈزد-
نى يېقىپ يىغلىدى :

— جېنىم بالام ، يۈرىكىمنىڭ پارىسى قىزىم — رەيھان-
گۈل...

قارىگىر ئات ئىگىسىنىڭ ئەتراپىدا ئوتلاپ ، ئارىلاپ يەر
چاپچىپ كىشنەپ قويۇپ ئىگىسىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىكىنى قىل-
ماقتا ئىدى . بۇ ئات بۇ يىل توققۇز ياشتا ، ئۇنىڭ تۆت ياش
ۋاقتى ئاجايىپ خاتىرىلەرگە گۇۋاھ . شۇ يىلى ، يەنى 1933 -
يىلىنىڭ كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە «تۈڭگان قاچ - قاچ» بوپتۇ
دېگەن خەۋەرنى شەھەردىن كۆتەك هارۋىسىغا قېتىلغان چابدار
بايتالنى ئۆكىرەڭ تاشلىتىپ قېچىپ چىققان زۇليا كاسكا ئى-
سىملىك ئادەم ئۆيمۇئۆي كىرىپ ھەممە ئادەمگە يەتكۈزدى . شۇ
چاغدا «تۈڭگان قاچ - قاچ» دېگەننىلا بىلگەن دېھقانلار كېيىنچە
بۇ ئىشنىڭ مەنىسىنى بىلىشتى .

ئىلىنىڭ «خاقانى» جاڭ پېيىۋەن شىڭ دۇبەننىڭ ئەسكەر-
لىرى بىلەن سوقۇشۇپ سەندۇخېزىغىچە قىستاپ بارغاندا ، سو-
ۋېت ئەسكەرلىرى شىڭ شىسەيگە ياردەمگە كېلىپ ، جاڭ پېي-
يۈەننىڭ ئەسكەرلىرىگە زەمبىرەك ، تانكىلار بىلەن ھۇجۇم قىلىپ ئەب-
جىقىنى چىقاردى . جاڭ پېيىۋەننىڭ ئەسكەرلىرى پىتىراپ قاچ-

تى ، بىر قىسمى مۇزداۋاندىن ئاشمەن دەپ توڭلاپ ئۆلدى ، يەنە
بىر قىسمى ئىلقىنىڭ يۇقىرىسىدا تاغدىن ئېشىپ قاچماقچى بول-
دى . جاڭ پېيىۋەن شۇ سەپەردە يىراقتىكى توپ - توپ يىلقىنى
كۆرۈپ ئەسكەر دەپ ئويلاپ قورقۇپ ئۆزىنى ئېتىۋالدى . شۇ
چاغدا جاڭ پېيىۋەننىڭ تۇڭگان يىگى ۋاڭ قادىر ، زازازا ، لى-
ۋىر ، تەيساخۇن دېگەن تۇڭگان بايلىرى بىلەن بىرلىشىپ غۇلجا
شەھىرىنى ئىگىلىۋېلىپ ، تۇرپان ، توقسۇن ، پىچاننى بېسىپ
ياتقان يىگىرمە مىڭ ئەسكەرنىڭ بېشى بولغان يىگىرمە ئىككى
ياشلىق گاسىلىڭ (ماجۇڭيىڭ) بىلەن بىرلىشىپ ، پۈتۈن شىن-
جاڭدا تۇڭگان ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلەش ئۈچۈن قوزغىلاڭ كۆ-
تۈردى . ئۇلار غۇلجا شەھىرىنى بىرنەچچە كۈن سورىدى - دە ،
قورغاستىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «تارباغاتاي» قىسىملىرى ھۇ-
جۇم قىلىپ كىرگەندە تانكىلارغا قارشى پالتا كۆتۈرۈپ ، زەمبى-
رەككە تاياق - توقماق بىلەن تاقابىل تۇرۇپ تەڭ كېلەلمىگەندىن
كېيىن ، ئىلى دەرياسىنى بويلاپ شەرققە قاراپ قاچتى . مانا بۇ
قېچىش «تۇڭگان قاچ - قاچ» دەپ ئاتالدى . ئەنە شۇ قاچ -
قاچتا تۇڭگانلار يول بويى ئورۇسلارنى ئېتىپ ، ئات ، ئۇن ،
گۆش بۇلاپ ماڭدى ، بولۇپمۇ ياخشى ئاتلارنى بۇلىدى .

مۇختەرباي شۇ كېچىسى «شاغىلقتام» مەھەللىسىگە بىر
باينىڭ كېلىنىنى «ئوۋلاش» ئۈچۈن چۈشتى . ئۇ تۆڭلۈكتىن
ئارقانغا ئېسىلىپ چۈشمەكچى بولۇۋاتقاندا مىلتىق ئاۋازى ئاڭلان-
دى . مىلتىق بۇ يەرلەرگە يوچۇن ، ئۇنىڭ ئاۋازى گويا جەددال-
نىڭ نەرىسى . ئىتلار ھاۋشىپ قورۇلىرىنى چۆرگىلەشتى ، قې-
رىلار ئەپسۇن ئوقۇپ ، بالىلار چىرقىراشتى . گويا مەھەللىگە
جەددال كەلگەن ، بەختسىزلەر ئۇنىڭ قولىغا چۈشىدۇ ، ئۇنىڭ
قولى بەجايىكى ۋەيلۇن !

مۇختەرباي قېچىشقا ئۈلگۈرەلمىدى ، ئۇ كالا ئېغىلىغا كى-
رىپ قارىگىر ئېتىنى بىر جۈپ ساپان ئۆكۈزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا

باغلىدى ، ئاندىن ئاتنى يوپۇقلاپ ، بېشىغا يالغان مۈڭگۈز ياساپ كىيگۈزۈپ ئۆكۈز قىلىپ قويدى ـ دە ، ئۆزى بىر كورەك جۇۋىنى كىيىپ مالاي قىياپىتىگە كىرىۋالدى . تۇڭگانلار ئۆيلەرنىڭ دەرۋازا ، غورۇلىرىنى ئۆرۈپ ـ چېقىپ ئۆيمۇئۆي كىرىپ : «ياخشى ئات ، نان ، گۆش چىقار !» دەپ ۋارقىراشتى . ئۇزۇن مىلتىقلاردىن قورققان دېھقانلار ئۇلارنىڭ دېگىنىنى قىلدى . كىچىككىنە مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەسچىت ئالدىدا بىردەمدىلا ياراغ ئاتلار ، ئۇن ، گۆش ، نان ئارتىلغان ئات ـ ئۆكۈزلەر توپى پەيدا بولدى . بېشىغا تۇلكە تۇماق كىيگەن ، ياغاق جۇۋىلىق ئۈچ نەپەر تۇڭگان يىگىت مۇختەرباي ئۆكۈزگە ئوت سېلىۋاتقان ئېغىلغا بېسىپ كىردى :

— ئات بارمۇ ؟

— ئۆكۈز بار .

نەق شۇ چاغدا قارىغىر يات ئاۋازدىن ئۈركۈپ ، يەر چاپچىپ قاتتىق كىشنىۋەتتى .

— ئۆكۈز ئات ! — دېدى تۇڭگان قارىغىرنىڭ ئوقۇرىغا كېلىپ . بىرى مۇختەربايغا مىلتىق تەڭلىدى . مۇختەرباي :

— مەن مالاي ، مەن ئات باقار ! — دېدى قورقۇپ .

— ماڭ ! — دېدى تۇڭگان ئۇنىڭغا مىلتىق تەڭلەپ .

مۇختەرباي قارىغىرغا ئەگىشىپ مەسچىت ئالدىغا چىقتى ، ئاندىن كېيىن تۇڭگان ئەسكەرلەرنىڭ ئۇزۇن ـ تۇلۇك كارۋىنىغا قېتىلىپ ياماتۇغا قاراپ شەرققە يول ئالدى ، كېيىنچە ئىلى دەرياسىنىڭ شۇرمەل ئېقىپ تۇرىدىغان كېچىكىدىن ئاتقا مىنىپ ئۆتۈپ شارغوجا (سارۇچىن) ، تەمتە يېزىلىرىنى بۇلاپ ماڭغان ئالاماندىن قالماستىن ، بىردە پىيادە يۈگۈرۈپ ، بىردە ئۆكۈزگە مىنىپ ئۆچكىلىك تېغىنىڭ قارلىق ، قارىغايلىق داۋانلىرىدىن ئېشىپ تېكەس بازىرىغا كەلدى . تېكەستىكى بۇلاڭچىلىقنىڭ گۇۋاھچىسى ، تۇڭگانلارنىڭ ئات باقارى بولۇۋالغان كورەك جۇ-

ۋا ، تېشى يوق تۆپە كىيىۋالغان مۇختەر باي قارىغىر ئېتىنى دەپ شۇ جاپانى تارتقان . ئۇنىڭ ئېتى ھازىر تۇڭگان قاچاق باشلىقىنىڭ ئاستىدا . ئاتنىڭ ئېگەر ـ جابدۇق ، كۈمۈش شالدىرمىلىرى ، قۇشقۇن ، ئۇزەڭگە باغ ، يۈگەنلىرىدىكى قىممەتلىك تاشلارمۇ ھازىر تۇڭگان باشلىقىنىڭ . ئۇ كېچىلىرىلا ئاتقا يەم بەرگەن بولۇپ قارىغىرنىڭ ياڭاقلىرىغا يۈزىنى ياقالايدۇ . ئاتنىڭ يايلى ، كوكۇلىلىرىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ ، دۈمبە ، يوتا ، بويۇنلىرىنى مۇھەببەت بىلەن سىيپاپ ، تاتىلايدۇ . ئات جانىۋار ئىگىسىنى يېنىشلاپ ـ يېنىشلاپ پۇرايدۇ .

ئۇلار ئۇزاق سەپەردە كۈنلەرنى ئاشۇنداق ئۆتكۈزدى ، موڭغۇلكۈرەنىڭ شوتا يېزىسىدىكى بۇلاش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، شوتا دېگەن غول بىلەن جەنۇبقا — مۇزاتقا قاراپ ماڭدى ، تۇڭگانلارنىڭ نېمىلەرنى دېيىشكىنىنى مۇختەرباي نەدىن بىلسۇن . ئۇ ئات بېقىش ، ئوت قالاش ، ئوتۇن تېرىشنى بىلىدۇ . ئۇ قېچىپمۇ كېتەلەيتتى ، لېكىن ئۇ قارىغىرنى تاشلاپ كېتەلمەيدۇ ـ دە ! ئاتنى ئېلىپ قېچىشنىڭ زادىلا يولى بولمايدۇ . تۇڭگان ئەسكەرلەر سېغىنىزخاندىمۇ سەگەك . ئۇ شۇ تۇرقى دۈم يېتىپ ـ دۈم قوپۇپ ، لاي ، قار ، سۇلارنى كېچىپ مۇز داۋانىغىمۇ يېقىن باردى . تىك قارلىق چوققىلار ، قارىسا يۈرەك ئاغىدىغان چوڭقۇر سايلار ، ئاتلىق ئادەم بىلەن بويلىشىدىغان قار دۆۋىلىرى . مۇنداق قورقۇنچلۇق جاينى مۇختەرباي ئۆمرىدە كۆرمىگەن ، ئۆرلىگەنسېرى يول تارايدى ، مۇشكۇلات كۆپەيدى ، مۇختەرباي بىلەن بىللە شوتىدىن يول باشلىغۇچى قىلىپ ئېلىۋالغان يەنە بىر ئاقسۇلۇق ماتاچىمۇ بار ئىدى . ئۇ بۇ يولدا ئېشەك ـ قېچىر بىلەن تولا ماڭغاچقا ھەممىلا يەرنى ئوبدان بىلەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارقىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان رۇس ئەسكەرلەرمۇ يىراقتا ، بەلكى شوتا غولىغا كىرمىگەن ھەم كىرمەيتتى . قوغلاشتىن قۇتۇلغان تۇڭگانلارمۇ ئەمدى ئانچە ئالدىراپ

كەتمىدى . قارىغاي ئاستىلىرىدا مال سويۇپ ، قازان ئېسىپ تويغۇچە يەپ ، نامازلىرىنى ئوقۇشۇپ ئالدىرىماي مېڭىشماقتا ئىدى . مۇز داۋان يېقىنلاشتى ، بۇ يەردە نە قارىغاي ، نە تۇز يەر يوق . ھەممىلا جاي قار ـ مۇزلۇق چوققىلار . يولدا پەقەت بىر ـ بىردىنلا مېڭىشقا بولاتتى . ئاتلار ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا ماڭاتتى . ئارراقلا بىخەستەلىك قىلىپ بىر قەدەم خاتا بېسىلسا ، تىك چوققىلاردىن تەگسىز ھاڭلارغا قاراپ ئۇچىدىغان گەپ . يول باشلىغۇچى خۇدانىڭ جۇدۇنسىز كۈننى تاللاپ مۇز داۋاندىن ئېشىش تەكلىپىنى بېرىۋىدى ، تۇڭگان باشلىق ــ قارا ساقال ، قاپىقى يامان ئادەم :

— ماڭ ، ئۆلگەن ئۆلۈپ ، قالغىنى قالار ! — دېدى ساپ ئۇيغۇر تىلىدا .

بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ ماڭغان ئۇزۇن كارۋان ئەنە ئاشۇنداق خەتەرلىك يول بىلەن مۇز داۋاندىن ئاشماقتا . ھېلىدىن ـ ھېلىغا مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىناتتى . بۇ ، ئادەم ياكى ئۇلاغ غۇلىدى دېگەن سىگنال بەلگىسى . قارا ساقال باشلىق شۇنداق دېگەچكە ، ھەربىر قازاغا بىر قېتىم مىلتىق ئېتىلاتتى . قارا ساقال قارىگىرنىڭ ئالدىدا . ئەڭ ئالدىدا ماتاچى بىلەن ئىككى مۇھاپىزەتچى ، قارا ساقالنىڭ كەينىدىمۇ ئىككى مۇھاپىزەتچى بار . ئۇلارنىڭ كەينىگە مۇختەر باي كىرىۋالغان . ئۇنىڭ ئەس ـ خىيالى قارىگىردە ئىدى . ئادەملەر بەزى جايلاردا ئۆمىلەپ ماڭاتتى . بەزى جايلاردا يول باشلىغۇچى قولىدىكى كۈرەك بىلەن قار كۈرەپ يول ئاچاتتى . چەكسىز كەتكەن قاتمۇقات قارلىق چوققىلار ، تىك يار ، ھاڭلارنىڭ سانى يوق ، مۇختەرباي ھاياتىدا بۇنداق مۇشكۈلچىلىكنى كۆرمىگەن ، ئۆمرىنى ئات ئوينىتىپ ، خوتۇن ـ قىزلارنى ئوۋلاپ ئۆتكۈزگەن باي بالىسى جاھاندا مۇنداقمۇ مۇشكۈلات بولارىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن ـ دە ! ئۇنىڭ نە يېگىنى ، نە ئارامى ، نە ئۇيقۇسىنىڭ تايىنى يوق .

پۈتۈن غېمى جېنىدا ، ئۇ ھايات قېلىشىنىلا ، قارىگىرنىڭمۇ ھايات قېلىشىنىلا ئويلايتتى . ئۇ نەچچە قېتىم كېچىلىرى ئېتىنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ بۇقۇلداپ يىغلىدى ، لېكىن ئۇ ئېتىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىشنى ھاياتىدىكى خائىنلىق دەپ ئويلاپ ، ئۆلسە ئات بىلەن بىللە ئۆلۈشكە ئۆز ـ ئۆزىگە قەسەم بەرگەنىدى .

بىر قۇش «كاك ـ كاك ـ كاك !» قىلىپ قورقۇنچلۇق سايرىدى ، يول باشلىغۇچى شۇ ھامان توختاپ :

— يامان بولدى ، شىۋىرغان چىقىدىغان بولدى ! — دەپ چىرقىرىدى .

— نېمە ؟ ! — قارا ساقال ئۇنىڭغا شىپقىدى .

— ئۇلاي (ئۇلار قۇش دېمەكچى) سايرىدى ، جۇدۇن بولىدۇ دوتەي !

— قانداق جۇدۇن ؟

— قاتتىق شىۋىرغان ، كۆز ئاچقىلى بولمايدۇ ، ماڭماق تەس !

— تۇرساقچۇ ؟

— قارغا كۆمۈلۈپ قېتىپ قالىمىز !

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز ؟

— بىز ھازىر ئاغرالدىغا[1] كەلدۇق ، — دېدى يول باشلىغۇچى تەستە سۆزلەپ ، — بىر ئاش پىشىم ئۆمىلىسەك داۋاندىن ئاشالايمىز !

— ئۆمىلە !

ئوك تەرەپتىن قاتتىق بوران ئۇرۇشقا باشلىدى . ئادەملەر تىك تۇرالمىدى . ئۆمىلەپ مېڭىش باشلاندى . مۇختەر باي ئادەم قۇدرىتىنىڭ ئۇلۇغ ئىكەنلىكىنى شۇ قېتىم كۆردى . ئادەملەر كۆزلىرىنى ئاچقىلى بولمايدىغان شىۋىرغاندا تەمتىلەپ ـ مۇدىر-

① ئايغىر ئالدى — يەنى سوغۇق ، ئايغىرنىمۇ ئۆلتۈرىدىغان جاي دېگەن سۆز .

شىپ ئىلگىرىلەشتى . بىرلا قەدەم خاتا باسقانلىرى تىك ھاڭغا
غۇلاشتى ، ئات ، ئېشەكلەرمۇ بۇنداق چاغدا ئەقىل تاپالايدىكەن .
يول باشلىغۇچىنىڭ ھەربىر ئىزى ئۇلارنىڭ ھايات يولى ، ھەممى-
لا جان ھاياتلىق ئۈچۈن توغرا قەدەم بېسىشى كېرەك . بۇ
بۇيرۇقنى ھايۋانلارمۇ چۈشىنىپ ئىجرا قىلىشتى… قارا ساقال
باشلىق قارىگىرنى مۇختەربايغا تاپشۇرۇپ :

— چەنتۇ ، ئاتنى ساق ئەچۈشكىن ، بولمىسا كاللاڭ يوق
بولىدۇ ! — دېدى .

— سەن دېمىسەڭمۇ شۇ ! — دېدى مۇختەرباي كۆز
ياشلىرىنى جۇۋا يېڭى بىلەن سۈرتكىنىچە ، ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى
بېلىگە چىڭ باغلاپ ، — ماڭ جانىۋىرىم … ئىزىمنى بېسىپ !

ئۆمىلىگۈچىلەر مۇز داۋاندىن ئېشىپ قىرىق ئىككى پەللى-
كى بار پەسكە يۈزلەندى . ئەمدى يانپاش بىلەن سىيرىلىپ چۈ-
شۈش باشلانغانىدى . يول باشلىغۇچى ئاخىر دائىم نەزىر- چىراغ
قىلىنىدىغان «شىپالىق» دېگەن نام بىلەن تونۇلغان تۈزرەك
يەرگە چۈشۈپ بىر دۆڭگە چىقتى - دە ، ئىككى قولىقىنى تۇتۇپ :

— ئاللاھۇ ئەكبەر ، ئاللاھۇ ئەكبەر !… — دەپ ئەزان
قىچقاردى .

مەيدانغا ئىككى مۇھاپىزەتچى بىلەن قارا ساقال باشلىق ،
ئۇلارغا ئەگىشىپلا قارىگىرنى يېتىلەپ مۇختەر باي چۈشتى ،
قالغان ئادەملەردىن تېخى خەۋەر يوق ئىدى :

— يارايسەن چەنتۇ ! — قارا ساقال جۇۋىسى بىلەن
تۆپىسى مۇزغا ئايلانغان مۇختەربايىنى بارمىقى بىلەن كۆرسى-
تىپ ، — داداڭ مۇز ، ئاپاڭ قار ، قارا ئات ئاق ئات بولدى .
ماجۇڭيىڭنىڭ ئېتىغا ئوخشىدى ! — دېدى ئۇ ئاپئاق قارغا
مىلەنگەن ، ئەمما قۇلاقلىرىنى شىڭتايتىپ ئۈچىدىغاندەك تېپىر-
لاپ تۇرغان قارىگىرنى زوق بىلەن سىلاپ ، — سەن چەنتۇ
ئەمدى مۇشۇ ئاتنىلا باقىسەن ، بولامدۇ !

— بولىدۇ ، دوتەي !
— دوتەي ئەمەس ، ماسىلىڭ دېگىن !
— ماقۇل ، ماسىلىڭ !

مۇختەرباي ماسىلىڭنىڭ ئات باقارى بولۇپ قالدى .

كەچقۇرۇن ماسىلىڭنىڭ ئادەم - ئۇلاغلىرى داۋاندىن چۈ-
شۈپ بولدى . نېپىز قار ياغقان بوراندىن خالىي سايدا بىرنەچچە
يۈز ئادەم ، ئات - ئۇلاغ پەيدا بولدى . تۇڭگان ئەسكەرلىرىدىن
يەتمىش ئالتىسىنىڭ جەسىتى مۇز ھاڭلىرى ئىچىدە قالغان ،
ئات- ئۇلاغلاردىن بىر يۈز ئون ئىككىسى ئۈستىدىكى يۈكلىرى
بىلەن ئىز - دېرەكسىز يوقالغان . ئۇلار كاللارنى سويۇپ ،
ئوتۇن تېرىپ ئوت قالاپ نەزىر قىلىشقا كىرىشتى . مۇختەر باي
يۇلغۇن - شىۋاقلارنى تېرىپ ئەكېلىپ قارىگىرنى باقتى ، يايلى-
قۇيرۇقلىرىدىكى مۇز - قارلارنى تازىلىدى ، ئۇنىڭدىن چىن
قەلبىدىن ئەپۇ سوراپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى :

— بەڭۋاشلىقىم ساڭا زۇلۇم بولدى . قاشقالىقىنىڭ كېلى-
نىنى دەپ شاغىلىقتامغا چۈشمىگەن بولسام مۇشۇ بالا يوق ئىدى ،
ئىسىت ، ئىسىت… جانىۋىرىم مېنى كەچۈرگىن !

شۇ كېچىسى تۇڭگانلار باي ناھىيىسىنى بۇلىدى ، مال-
ۋاران ، يېمەك - ئىچمەك ، ئالتۇن - كۈمۈش ، ھەتتا بىرنەچچە
چىرايلىق خوتۇننىمۇ ئەكېلىشتى . تۇڭگان ئەسكەرلەر تولىمۇ
كۆرەڭلەپ ، تولىمۇ قىلىقسىزلاشتى . ئەتىسى بايدىن چىقىپ
يېرىم يولدا بىر توپ يات ئەسكەرلەر بىلەن توقۇنۇشتى ، ئۇلارمۇ
تۇڭگان ، لېكىن خېشىلىقلار ئىكەن . غۇلجا تۇڭگانلىرى خېدۇڭ-
لۇقلار ئىدى . ئۇلار نېمە تالىشىشتىكىنىتاڭ ، كېچىسى ئېتىش-
تى . قارا ساقال باشلىق بىلەن بىرنەچچە تۇڭگان باشلىق ئوق
تېگىپ ئۆلدى . بىرنەچچە يۈز تۇڭگان خېشىلىقلارغا ئەل بولدى .
مۇختەرباي ئەمدى ماخۇسەن ئەسكەرلىرىنىڭ ئات باقارى بولۇپ
قالدى . ئۇلار ئاقسۇدا گاسىلىڭ كەلگۈچە تۇرۇشتى . ئەتىسى

گاسلىك بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان ، ھەربىيچە سارغۇچ كىد-
يىم كىيگەن ، بېلىگە تاسما پوتا باغلاپ تاپانچا ئاسقان ، قاڭشار-
لىق ، قارا قاش ، قارا كۆز ، ئاق يۇزلۇك چىرايلىق يىگىت نەچچە
مىڭ ئەسكەرگە ئىنچىكە ، تولىمۇ ساز ئاۋازدا بىرنېمىلەرنى
سۆزلىدى . ماتاچىنىڭ دېيىشىچە ، ئۇ : «بىز شېڭ شىسەينى
يوقىتىشقا ئازلا قالغان . ئۇرۇمچىنىڭ تۆپىلىكلىرىنى ئىگىلەپ
راسا ھۇجۇم قىلىپ يىگىرمەمىڭ ئەسكەر بىلەن شېڭ شىسەينى
غۇلىتايلا دېگەندە ، ئورۇسلار زەمبىرەك ، مىناميوت ، تانكىلىرى
بىلەن ھۇجۇم قىلىپ بىزنى ئۇپراتتى ، شېڭ شىسەينىڭ قىزىل-
ئۆڭگىچىگە تاقالغان پىچىقىمىزنى قولىمىزدىن تارتىۋالدى··· » دېگۇ-
دەك . مۇختەرباي چۈشەنمەي ماتاچىدىن :
— ئورۇسلار نېمىشقا تۇڭگانغا بولۇشماي خىتايغا
بولۇشتى ؟ — دەپ سورىۋىدى ، ماتاچى — سېرىق ساقال ،
مەڭزى قىزىل ئادەم :
— نېمىشقا بولاتتى ، ئورۇسمۇ ، خىتايمۇ كاپىر ئەمەسمۇ ! —
دەپ جاۋاب بەردى .
تۇڭگان ئەسكەرلىرى ئاقسۇدىن قەشقەرگە بارغۇچە ، قاقاس
تاغلارنى ياقىلاپ يول - يولغا بۆلۈنۈپ چۆللەردە قونۇپ ، ئۇچرى-
غانلا يەردە ئادەملەرنى بۇلىدى . مۇختەر باي ئېتىنى مىنىپ
قېچىشنىڭ زادىلا يولىنى قىلالمىدى . مىدىرلا قىلسا ئۇنىڭغا
مىلتىق تەڭلەكلىك ئىدى . ئۇ چۆللەردە پىيادە ماڭدى ، ئاياغلى-
رى تىتىلىپ ، يالاڭ ئاياغ قالدى . قەشقەرگە بارغۇچە ئاچارچى-
لىق ، ئۇسسۇزلۇق ۋە ھېرىش - چارچاشنىڭ دەردىنى ھارغۇچە
تارتتى . نەچچە قېتىم تاياق يېدى ، تىل ئاڭلىدى . ھاياتىدا كۆر-
مىگەن خورلۇق ، كەمسىتىشلەرنى كۆردى . ئۇلار قەشقەر شەھى-
رىگە كىم بىلەندۇر سوقۇشۇپ كىرىشتى . كىملەردۇر تۆمۈر
سىجاڭنىڭ كاللىسى دەپ بىر ئادەمنىڭ بېشىنى خۇرجۇنغا سې-
لىپ ماخۇسەننىڭ ئالدىغا قويۇشتى . قانچىلىغان ئۇيغۇرلارنى

چاپتى ، ئاتتى ، تىرىك كۆمدى . مۇختەرباي ئويلاپمۇ باقمىغان
ۋەھشىيلىكلەرنى كۆردى . ئۇلار قەشقەردە ھېلىقى گاسلىڭ
دېگەننى يولغا سالدى . ئۇ يىگىرمە ئاتلىق ئادەم بىلەن نۇرغۇن
ئالتۇن - كۈمۈشنى ئېلىپ توققۇزاق دېگەن يەردىن قىبلىگە —
تاغقا قاراپ يۈرۈپ كەتتى . ماخۇسەننىڭ نەچچە مىڭ كىشىلىك
ئەسكىرى قەشقەردىن چىقىپ يەكەن ، يېڭىسار ، پوسكام ، قاغى-
لىق دېگەن يەرلەرنى بۇلاپ ، ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈپ ، تىرىك
كۆمۈپ ، ئاخىر گۇما دېگەن كىچىككىنە شەھەرگە كېلىپ ئو-
رۇنلاشتى . مۇختەرباي بۇ ئۇزۇن چۆللەردە قانچە ئاي ، قانچە
يىل سەپەر قىلغىنىنى بىلمەيدۇ ، ئۇ باشقىلا بىر ئادەمگە ، بەدى-
نىدە بىر تالمۇ گۆش يوق ، بىرنەچچە كۈندە ئارانلا بىر قېتىم
يۈزىنى يۇيىدىغان ، پۇتلىرى قاداق ، بەدەنلىرى پىت - سىركە
بىلەن تولغان ، كىيىملىرى جۇل - جۇل بىر ئادەمگە ئايلاندى .
ئۇ قارىغىرنىڭ نۇرۇق ، دۇمبىسى يېغىر ، يايلى شالاڭ ، قۇيرۇ-
قى قىڭغىر ، تۇياقلىرى ئۇپرىغان مۆڭكۈگەك بىر قىرچاڭغۇغا
ئايلانغىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇردى . ئۇ ئېتىنىڭمۇ ،
ئۆزىنىڭمۇ مۇشۇ چۆللەردە ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىغا ئىشەندى ، بۇ
ئۆلۈم كۈنىنىڭ كېيىنرەك كېلىشى ئۇچۇن بار كۈچى بىلەن
تىرىشتى . ئۇ ئۆلۈمنىڭ بەكمۇ ئاسان ۋە تېز بولۇشىنى كۆزى
بىلەن كۆردى . ئادەم بويى كولانغان ئورىلارغا ، پۇت - قولى
باغلانغان ، ئاغزى تېڭىلغان ئادەملەر تىرىك پېتى تاشلاندى ،
ئورىلار توپا بىلەن تىندۇرۇلدى . قاتار - قاتار ئۇيغۇر ياشلىرى
ئىنسان ئايىغى باسمىغان چۆللەردە ئاشۇنداق ھالاك بولدى .
ئۇلارنىڭ ئورىسىنى كولاشقا ، ئۇلارنى كۆمۈشكە باشقىلار بىلەن
مۇختەربايمۇ كۈچ چىقاردى . ئۇنىڭ شۇنداق قىلماي نېمە ئىلا-
جى ، كۆممىسە ئۆزى كۆمۈلىدۇ . ئۇ كۆمۈلسە قارىغىرنى كىم
باقىدۇ ؟ گۇما شەھىرىدە قانچە ۋاقىت تۇرغىنىنى ئۇ بىلمەيدۇ .
بىر كۈنى ماخۇسەن — قارا بۇرۇت ، ئېگىز قوماندان :

— مەن كەشمىرگە، ئاندىن كېيىن ھىندىستانغا كېتى-
مەن، مەن بىلەن يىگىرمە ئادەم بىللە ماڭىدۇ، قالغانلار ھازىر-
دىن باشلاپ ئۆز جېنىغا ئۆزى ئىگە! — دەپ ۋارقىرىدى.
ماخۇسەن بۇلاپ - تالانغان بايلىقنى يارامىلىق ئات - تۆگى-
لەرگە ئارتىپ يولغا چىقتى. ئۇنىڭ قارىسى يوتمەيلا توپا- چاڭ
توزۇتۇپ ئەسكەر بېسىلغان ماشىنىلار كېلىشكە باشلىدى. ماشى-
نىلار شۇنچىلىك جىقكى، مۇختەرباي ئۆمرىدە بۇنداق جىق
«كوڭكا» كۆرگەن ئەمەس. ئۇ قارىگىرنى ئېلىپ ياڭاقلىق باغقا
مۆكۈشكە ئارانلا ئۈلگۈردى. ئېتىشىش باشلاندى، تۇڭگانلارنىڭ
ئۆلگىنى ئۆلدى، قاچقىنى قاچتى. تۇتۇلغانلىرى ئورۇسلارنىڭ
جازاسىغا ئۇچرىدى: تۇڭگان ئەسكەر باشلىقلىرىدىن قىرىق ئا-
دەمنىڭ قولى باغلاقلىق، پۇتى چۇشەكلىك ھالدا شەھەر سىرتى-
دىكى قۇملۇققا كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىنى بىلەكتىن
سەل ئىنچىكە بىر تال سىم بىلەن بىر چىگىش قىلىپ باغلاپ
قورشىدى - دە، سىمنىڭ ئىككى بېشىنى ئىككى ماشىنىغا
باغلاپ ئىككى ياققا تارتتى. مۇختەرباي چاچراپ چىققان كۆزلەر،
ساڭگىلىغان تىللار، ھەتتا پىشقان قوغۇندەك ئۈزۈلگەن تۇڭگان
باشلىرىنىمۇ كۆردى. ئادەملەر نېمىشقا بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈ-
شىدۇ، ئۇلار نېمە تالىشىدۇ، بۇلارنى مۇختەرباي چۈشەنمەيتتى.
مانا شۇ چاغدىلا مۇختەربايغا قېچىشقا پۇرسەت تۇغۇلدى. ئۇ بىر
تۇڭگان بىلەن گومىنىڭ بىر يېزىسىغا چىقىۋالدى. ئۇلار ئۈچ
ئاتنى شۇ يەردە يېرىم يىل مىدىرلاتماي باقتى - دە، باھار
پەسلىدە ئۆز يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقتى.
مۇختەر باي ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ تۆت يىل ئۆتكەندىن
كېيىن، كەچ كۈزدە، ھەممە يەرنى غازاڭ قاپلىغاندا تۇيۇقسىزلا
قارىگىرنى ئويىنىتىپ مەھەللىسىدە پەيدا بولدى.
مانا ئەمدى قارىگىر زاراتگاھلىقتا ئوتلاپ يۈرمەكتە، مۇخ-
تەرباي رەيھاننىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ بەخۇدۇك ئۇخلىماقتا.

ئۇ بۇنداق توپىغا مىلىنىپ راھەتلىنىپ ئۇخلاشنى ئاشۇ ئۇزۇن،
جاپالىق سەپەردە ئۆگەنگەن. ئۇ ھازىر يەنە ئەركە باي، لېكىن
ئۇ جەبرى - جاپا سەرگۈزەشتىلىرىگىمۇ باي.

٥

... ئىلى دەرياسى ئەجەب كەڭ، ئەجەب گۈزەل دەپ ئويلايتتى-
تىم، ئەمدى ئۇنىڭ تارىيىۋاتقانلىقىنى، بۇلغىنىۋاتقانلىقىنى
بىلدىم. بىزنىڭ يېرىمىزدە بەزىدە ئۆز ئىگىلىرىگە ئورۇن تېپىل-
مايدۇ، ئانا تۇپرىقىمىزغا ھەر كۈنى نەچچە يۈزلىگەن، مىڭلىغان
ئادەمنىڭ قېنى تۆكۈلىدۇ، ئەجەبا شاڭخەي كوچىلىرىدا لۈكچەك-
لىنىپ قېلىپ يۈرگەنلەردىن جياڭ جيېشى جۇڭگونى سورىغاننى
قار دەپ، شۇڭا شەمسەي كېلىپ شىنجاڭغا دۇبەن بولۇۋالدى.
ما جۇڭيىڭ، جاڭ پېييۈەن، ليۇ ۋېنلۇڭ دېگەنلەر بىزنىڭ
يېرىمىزگە كېلىپ خوجايىنلىق تالاشتى. ئۈچ مىليوندىن جىق
ئۇيغۇر ۋە يەنە باشقا مىللەتلەرمۇ بار جايدا يۇرت سورايدىغانلار
باردۇر دەپ ئويلاپمۇ قويمىدى، ھەي ئۇيغۇر، سەن بىر تىنچ
ئوتلاقتا ئوتلاۋاتقان قوي، سىرتتىن بۆرە كەلسىمۇ، ئېيىق كەل-
سىمۇ كەلگەنلىكى مەخلۇقنى ئۆزۈڭگە ئوخشاش قوي دەپ ئويلاي-
سەن، ئۇنى يايلاقتا ئوتلىسۇن، يايلىسۇن دەيسەن، ئۇنىڭ قەس-
تى ئوت - چۆپتە ئەمەس، سەندە. ئۇ سېنى ئوزۇق قىلماقچى،
ئوتلۇقۇڭنى يوقاتماقچى، سەن بۇنى بىلمەيسەن، بىچارە غوجاند-
ياز ھاجى بۆرە بىلەن ئېيىقنىڭ ئالدىمىغا چۈشتى. ۋەھشىي
ھايۋاننى قوي دەپ ئويلاپ ئۇلارنىڭ ئۇۋىسىغا كىردى، بىز ھازىر
ئۇنى خائىن دەپ تىللاۋاتىمىز، قوشاقلارغىمۇ قاتتۇق تېخى.
بىزدىن چىققان نىزەرخان غوجا چېغىدا ئىلىنىڭ دوتىيى بولۇۋ-
دى، غوجانىيازنى خائىن دېسە خائىن دەپ تىللايدىغان بولۇۋال-

ـدى . تۇرداخۇنبايدىن دوتەيلىكنى ئۇنىڭغا ئېلىپ بېرىپ ، تۇردا-
خۇنباي ، سىراجىدىنبايلارنى خائىن قىلىپ تۈرمىگە سالغىنىغا
بۇ غوجام شۇنچە خۇشال بولامدىغاندۇ ـ ھە ؟ ئالتە بۈيۈك سىيا-
سەت دېگىنى قەغەزدە ، ئېغىزدىلا ئېيتىلىدىغان گەپكەن ، بولمى-
سا ئالتە بۈيۈك سىياسەتنىڭ[1] بىرى مىللەتلەر باراۋەر بولۇش
ئەمەسمىدى . قېنى ئۇ باراۋەرلىك ؟ ھوقۇق ئىگىلىرى تامامەن
خەنزۇ ، ئۇلارنى باقىدىغانلار بىز خەق ، تۈرمىلەردە ئۆلۈۋاتقان ،
ھەممىلا جايدا تۇتۇلۇۋاتقانلارمۇ بىز خەق !

ھەممە گۇناھ تارانچىدا ، يەر تېرىغان بۇغدايچىدا ،
باشقا كەلگەن بۇ دەردلەرگە ھامان چىدا ، ھامان چىدا !...

بۇ شېئىرنى كىم يېزىۋىدى ـ ھە ؟ نەسۇھا دامولىلىمۇ ؟ ئۇ
كىشىنى ، زىغىر پاخىلىدا تىزلىنىپ ئوقۇيدىغانلارنى ئورۇن-
دۇق- ئۈستەلدە ئولتۇرۇپ ئوقۇيدىغان قىلىپ قويغىنىغا سەن
جەدىت دەپ دەررە بىلەن ئۇرۇپ ماڭالماس قىلىۋېتىشتى بىزنىڭ
چالا موللىلىرىمىز . بىچارە دامولام ئاخىر غۇلجىنى تاشلاپ
چەت ئەلگە يامانلاپ كەتتى ... بىزنىڭ ئادەملىرىمىز قاچانغىچە
يول ئىزدەيدىكىنتاڭ . شېڭ دۇبەنگە تايىنىپ بەخت تېپىش يو-
لى ، سابىت دامولىلىنىڭ يولىنى تۇتۇپ ئىسلام جۇمھۇرىيىتى
قۇرۇش يولى ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايىنىپ بايلارنى يوقىتىپ ،
كەمبەغەللەر دۆلىتى ــ سوتسىيالىزم قۇرۇش يولى ، گومىن-
داڭنى ئاغدۇرۇپ ، شېڭ شىسەينى يوقىتىپ يەنئەندىكى ماۋزې-
دۇڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ كەمبەغەللەرگە ھاكىمى-

[1] ئالتە بۈيۈك سىياسەت — جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ، سوۋېت ئىتتىپاقى
بىلەن ئىناق ئۆتۈش ، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش ، تىنچ بولۇش ، قۇرۇلۇش قىلىش ،
پاك بولۇش...

يەتنى تۇتقۇزۇش يولى... نېزەرخان غوجامنىڭ ئاغزىدىن شېڭ
دۇبەن چۈشمەيدۇ ، موللامىلار سابىت دامولىنى ماختايدۇ ، غوجا-
نىياز ھاجىنى تىللايدۇ ، مامۇت سىجاڭ دېگەن كىشىنىڭ ئارزۇ-
سىنى قىلىدۇ... مەنچۇ ؟ ھازىرغىچە نېمىشقا ئۆزۈمدىن : سېنىڭ
تەشەببۇسىڭ نېمە ؟ دەپ سوراپ باقمىدىم ـ ھە ؟ شۇنچە كىتاب
ئوقۇدۇم ، شۇنچە تالاش ـ تارتىش ، مۇلاھىزىلەرنى ئاڭلىدىم ،
شۇنچە ئويلىدىم ، شۇنچە نەپرەتلەندىم ، ئىرادەم كۈچلۈك ، ئۆ-
لۈشكە قەسەمىيات قىلدىم ، ھەممىنى تىللىدىم ، ھەممىدىن نەپ-
رەتلەندىم ، ھەممىنى ياقتۇرمىدىم ، ھەممىدىن ۋاز كەچتىم...
مەن نېمە قىلماقچى ؟ نېمىشقا بۇ سوئالغا جاۋاب تەييارلىمىدىم-
ھە ؟ نېمىشقا ئاپامنىڭ ئۆلۈمى ، دادامنىڭ ناھەق سولىنىشى ،
ئۇكىلىرىمنىڭ خورلىنىشى بىلەنلا بولۇپ قالىمەن ـ ھە ؟ دادام
شەكگەن يامۇلدا ياغاچ سالاسۇننىڭ ئىچىدە ناخشا ئېيتىپ ئولتۇ-
رۇپتۇ ، چوڭ ئىنىم مۇختەر باينىڭ قويچىسى ، ئىككى كىچىك
ئىنىم كىچىك دادامنىڭ ئۆيىدە ، سىڭلىم موماملىنىڭ يېنىدا ،
مەن بولسام بىر سەرگەردان ، بېشىم قايغان ، پۈتۈم تايغان يەردە
يۈرىمەن ، ھۆسەنباينىڭ زاۋۇتىدا ئىشلەپمۇ باقتىم ، بۇ يىل
قىشلىق تەتىلدە پىلچى خاڭغا چۈشۈپ بىر ئاي مەدىكار بولۇپ
كۆمۈر ئۇۋاقلىرى ئۈستىدە دۈم يېتىپ ـ دۈم قوپۇپ ئىشلەپ
خېلى پۇل تېپىۋالدىم ، ئۇكىلىرىمنى خۇش قىلىدىغان بولدۇم ،
ئاھ ۋەيرانچىلىق ! دادام سولانمىغان بولسىمۇ بۇ كۈنلەرنى ماڭا
كۆرسەتمەس ئىدى . تۇغقانلار يەرنى سات دېيىشىدۇ ، يەر دادام-
نىڭ . دادامنىڭ بايلىقى بىلەن ياخشى كۈن كۆرسەم مېنىڭ
قەسەملىرىم ، ۋەدىلىرىم بىكار بولمامدۇ ؟ مەن ئېغىر ئەمگەككە
پىشتىم ، قوللىرىم قاداقلاشتى ، تاپانلىرىم ئېيىقنىڭ تاپىنىدەك
بولدى ، تاش ئۈستىدە ئۇخلىيالايمەن ، ئۈچ كۈن بىرنېمە يېمى-
سەممۇ كۆزلىرىم تورلاشمايدۇ ، ئەڭ مۇھىمى ، تاتار قىزىنى
بۇرۇنقىدەك سېغىنمايدىغان بولدۇم . بىچارە قىز ھازىر تاشكەنت-

كه ئوقۇشقا كەتتىمكىن ياكى تېخىچە گىمنازىيىدە ئوقۇۋاتامدى-
كىن . ئۇنىڭ قەيسەر ئانىسى قىزىنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆزىنى
قۇربان قىلىپ نېمىگە ئېرىشەركىن ؟...
نۇرى تاراقلاپ كېتىپ بارغان ئىككى ئات قوشۇلغان كۆتەك
هارۋىدا ئولتۇرۇپ ، باش - ئاخىرى يوق خىياللار بىلەن بىردە
ئۆزىدىن پەخىرلىنىپ ، بىردە ئۆزىنى تىللاپ سېغىنىش ، ئازاب
ۋە هەسرەت ، ئۈمىد بىلەن تولغىنىپ نەچچە سائەتنى ئۆتكۈزدى .
هەممە يەرنى ئاپئاق قار قاپلىغان ، هارۋا چاقىدىن چىقىدىغان
«غاچ - غاچ» بارغانسېرى كۈچەيمەكتە ، قۇياش تۇمان ئىچىدە
توڭلاپ قالغاندەك ، ئىلى دەرياسى ياقىلىرىدىكى قويۇق ئورمانلار
قېتىپ قالغاندەك ، نېرىدىكى بۈيۈك تاغ قارىغايلارنى قۇچاقلاپ
ئۇخلاپ قالغاندەك ، گويا دۇنيادا ئىككى ئات قوشۇلغان دېھقان
هارۋىسىلا تۆمۈر تارتىلغان ئىككى چاقى بىلەن قارلىق ، كاتاڭ-
لىق يولنى غىچىرلىتىپ كېتىپ بارغاندەك ، نۇرىغا بۇ قىش
مەنزىرىسى زېرىكىشلىك ۋە تەنهالىق يېغىپ تۇرغان كۆڭۈلسىز-
لىك بىلەن تولغاندەك تۇيۇلدى . ئۇنىڭ هەممىنى : مۇنۇ قىشنى-
مۇ ، قارنىمۇ ، ئاۋۇ مۇز ئاستىدا ياتقان دەريانىمۇ ، يامانيار دەپ
ئاتىلىدىغان بۇ كەڭ ساينىڭ تىك يارلىقلىرىغا ئۇۋا سېلىشقان
قاغا - قۇزغۇنلارنىمۇ ، چىغ تۈۋىدىن ئۈركۈپ چىققان توشقان
ۋە قار ئۈستىدە ئىز قالدۇرۇپ ، ئۆزى غايىب بولغان ياۋا توڭ-
گۇزلارنىمۇ تىللىغۇسى كەلدى .
— مۇزلىدىڭمۇ نۇرى ؟ — دېدى هارۋىنىڭ دوغىسىغا
جەينىكى بىلەن تايىنىپ ، ئاق پىيما كىيگەن ئاياغلىرىنى شوتى-
دىن ساڭگىلىتىۋالغان ، يۈڭلىرى قوپال ، چالا ئەيلەنگەن ، قىر-
قىلمىغان قوي تېرىسىدىن جۇۋا - شالۋۇر ، بېشىغا تاشلانمىغان
تېرە قۇلاقچا كىيىپ ئۆزىنى قىشنىڭ غالىب ئادىمى هېسابلىۋال-
غان خۇشخۇي دېھقان ئۇنلۇك قىلىپ ، — ئاۋۇ تاغاردا هەدەڭگە
ئېلىۋالغان مەخمەل چاپان بار ، كىيىۋال بولمىسا...

— ياق ، مۇزلىمىدىم ، — دېدى قۇلاقلىرى ئېچىشىۋات-
قان ، پۇتى كۈيۈشۈپ ، قاتتىق مۇزلاۋاتقان بولسىمۇ بىلىندۇر-
مەي پۇتلىرىنى هارۋا پەنلىرىگە تىنىمسىز هالدا ئۇرۇپ كېتىۋات-
قان نۇرى چاندۇرماسقا سېلىپ ، — كېچىگە قالىمىزمۇ نېمە ؟
— تېخى هېزىۋەتنامغا كەلمىدۇق ، گۇركىرەتمە يولنىڭ
ئوتتۇرىسى . سونۇقنىڭ كۆچىنى تۈزدە كۆرسەن تېخى ، تولا
توھىلىق قىلما دەيمەن ، پۇتۇڭنى ئاۋۇ قىل تاغار بىلەن ئورى-
ۋال . سونۇق كۈچىيىۋاتىدۇ . قارا ، ئاتلارنىڭ يايلىنى قىرو
باسقىلى تۇردى ، چاقمۇ قالتىس غىچىرلاۋاتىدۇ .
— مۇزلىمايمەن ، — دېدى نۇرى خۇددى ئۆزىگە ئۆزى
جەڭ ئېلان قىلىۋاتقاندەك قاتتىق ئاۋازدا سۆزلەپ ، — سوۋۇ-
روف قاتتىق سوغۇقلاردىمۇ بېشىغا بىر چېلەك سۇ قۇيىتتىكەن
دېگىنە !
— كىم ئۇ سولۇنۇپ دېگىنىڭ ، جۇنۇپ يۇرمەيدىكەن- دە
بىزدەك ؟
— جۇنۇپ دېگىنىڭ نېمە ، گايىتكا ؟
— ها - ها... بىلمەمسىنا ؟ بىلمەيلا قوي ، ئېشەكنىڭ
قۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپمۇ باقماپسەن - دە ، هى - هى...
نۇرى جىمىپ قالدى . ئۇ هارۋىكەشنى ئىچىدە تىللىدى :
«يېپىشنى ، ئۇخلاشنى ، ئاشۇنىلا بىلىدۇ بۇ خەق ، خەلق دېگەن
نېمە ؟ ئۇنىڭ دەردى نېمە ، تەلپى نېمە ؟ مىللەت دېگەن نېمە ،
ئۇنىڭ هالى قانداق دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ . ئۈچ - تۆت
مىليون ئۇيغۇرنىڭ توقسان توققۇز پۇتۇن يۈزدە توقسان توققۇزى
مانا مۇشۇنداق . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ خەلقنى باشقا مىللەتلەر باشقۇ-
رىدۇ . ئۇلار باشقىلار ئۈچۈن ئىشلەيدۇ ، شېڭ دۇبەندەك هەربىي
بىلمى بار ، كاللىسى ئىشلەيدىغان ئادەمدىن بىزدە بىرى بولسى-
مىغۇ كاشكى . لېنىن ، ستالىن ، ماكسىم گوركىيلارغۇ يۈز
يىلدىمۇ چىقمايدۇ ، هېچبولمىسا چاپايوفتەك قورقماس باتۇردىن

بەش ـ ئالتىسى بولسىمىغۇ. غېنى ئوغرىنى خەقلەر ماختايدۇ،
سادىر پالۋاندىن قېلىشمايدۇ دېيىشىدۇ. ئۇنى چالا ـ بۇلا كۆرۈپ
قالدىم. دۆڭشوپاڭ دېگەن يەرگە غېنى ئوغرى كەپتۇ دېگەننى
ئاڭلاپ گىمنازىيەدىن توپىدەك يۈگۈرۈشۈپ كەلگىنىمىزنى قا-
رىمامدىغان. ساۋۇت، ئالىم، ئەكبەر، ئەزىز بەشىمىز ئوغرىنى
كۆرگىلى يۈگۈرۈشۈپ كەلسەك، دۆڭشوپاڭنىڭ جاڭگۈيدىسى
بىزنى كىرگۈزمىدى: چىقىشە شۇمتەكلەر، ئۇرىدۇ، چاپىدۇ،
ئۆلتۈرىدۇ دەيدۇ تېخى، بىز قورقۇپ قالىدىغاندەك. ئوغرىنى
كۆردۇق، نېمانداق ئاغزى يامان. ھەي بالىلار دېسە بولمامدۇ،
ھەي جالاپ خوتۇننىڭ بالىلىرى دەپ قىچقاردى بىزنى قاراڭغۇ
بۇلۇڭدا هاراق ئىچىۋېتىپ. قامەتلىك، چوقۇر، ئاق سېرىق بىر
ئادەمكەن. مالىخىيمۇ ئادەم قورققۇدەك سۆرلۈك. ئېتىچۇ تې-
خى. تالاغا چىقىپ ئاتقا مىنىپ، پاتقاق چاچرىتىپ توخۇ بازىرىدا
ئات يۈگۈرتكىنىچۇ...»
ئۇ سوغۇققا چىدىيالمىدى. يۈتلىرى ئۆزىنىڭ ئەمەسلا،
قۇلىقى ۋىژىلداپ كۆيمەكتە. تىزلىرىمۇ كۆيۈشۈپ، تىلى قېتىپ
قالغاندەك گەپكە كەلمەيدۇ.
— توختا گايىتكا، مەن بىردەم چۈشۈپ يۈگۈرەي!
— تىررر ـ ۋوھ! دېمىدىممۇ، تۈزدە ئاناڭنى كۆرسەن
دەپ، ھە، راستىمكەن؟
— ياق، تېخى ئانامنى كۆرمىدىم. سېنىڭدىن باشقا ھېچ-
كىمنى كۆرمىدىم. ئاتلىرىڭنى قامچىلا، مەن ئاتلىرىڭ بىلەن
چېپىشىمەن.
— چۇ! — دېدى هارۋىكەش تۇپتۇز ئېگىز تۇزلەڭدە
ئاتلىرىنى قامچىلاپ. ئاتلار ئۈكىرەك تاشلىدى، نۇرى بار كۈچى
بىلەن يۈگۈردى. بېشىغا سوكنا شەپكە، ئۇچىسىغا كونا ئۆرە
ياقىلىق تىرىكە چاپان، پۇتىغا كونا تەتۈر باشلىق باجىنگىر
كىيگەن، كۈندىن ـ كۈنگە بەدىنى تولۇپ يېتىلىپ بېرىۋاتقان

ئون ئالتە ياشتىن تۆت ئاي ئاشقان ئوقۇغۇچى يىگىت دېھقان
ئاتلىرى بىلەن تەڭ يۈگۈرۈپ ئۆزۈن تۈزنى تۈگەتتى. دېھقان
ئاخىر بالىغا قايىل بولۇپ زوق بىلەن نەزەر تاشلىدى:
— داداڭدىن ئېشىپ چۈشىدىغانسەن نۇرى. داداڭ زىيەك
مەھەللىنىڭ [illegible] يايلارنى ۋاك دېگۈزەلمە-
يدۇ. مۇشۇنداق [illegible] دېسەك، ئازمان بولۇپ
قالىدۇ، [illegible] دېدى ئۇ هارۋىغا سەكرەپ چىقىۋالغان يىگىتكە
قوپال دېھقان تىلىدا سۆزلەپ، — سەنجۇسەن دېگەنمۇ بىزدەك
رەيرەپلەرنى بوزەك قىلىدۇ، غېنى ئوغرىنى سەنجۇسەندە كۆڭ-
لەكچان يورگودەك دەيدا. جېنى تۆمۈر ئوخشىمامدۇ ـ ھە،
شۇنداقتە، بولمىسا تۈرمىنىڭ تېمىنى تىرنىقى بىلەن تېشىپ
قاچالايتتىمۇ ـ ھە!
نۇرى قاقاقلاپ كۈلدى:
— تىرناق بىلەن تام تەشكىلى بولاتتىمۇ، بۇمۇ بىر مۇبا-
لىغە!
— بۇ نېمە دېگىنىڭ هوي نۇرى؟
— كۆپتۈرمە گەپ.
— مۇنداق دە، قوينى پۈۋلىگەندەك، پۈۋلەپ يوغىناتقان
گەپ دېگىنە؟
— ھەئە. ناخشا ئېيتامسەن گايىتكا؟
— ئېيتسام ئېيتتىما، مانا تۈمشۇق بايتوقايغىمۇ كېلىپ
قالدۇق. بۇ مەھەللىنىڭ چىرايلىق قىزلىرى ھەيران قالسۇن،
بىر ئېيتاي تازا!

ئويمان بايتوقاي سازى،
ئۆردەكتىن تولا غازى.
بايتوقايدا يارىم بار،
ئۆلتۈردى ئۇنىڭ نازى!...

ئۇنىڭ ئاۋازى يۇقىرى ، جاراڭلىق ئىدى . مەھەللىنىڭ ئىتلىرى ئۆگزىلەردىكى بېدە ـ سامانلار ئارىسىدا قىرو بېسىپ ياتقان يەرلىرىدىن چۆچۈپ ـ سىلكىنىپ ئەنسىز قاۋاشتى ، ئادەملەر هويلىلىرىدىن چىقىشىپ ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاشتى . گايىت خىرىلداپ كۈلدى :

— قانداق ، يېغىرىغا تەگدىمۇ ؟

— يارايسەن ، — دېدى نۇرى كۈلۈپ ، — هۆكۈمەتنىڭمۇ يېغىرىغا تېگىدىغان بىر باتۇر چىقىسىدى ، هۆكۈمەتنىڭمۇ ئىتلىرى هاۋشىپ ، ئادەملىرى تىللاشسا جانلىرىم يايراپ كېتەتتى ـ دە !

— نېمە دېگىنىڭ بۇ هوي نۇرى ، هۆكۈمەت دېگەن بىر غالجىر ئىت ، خەلق دېگەن تەمتىلەپ ماڭىدىغان بوۋاق . هۆكۈمەتكە كىمنىڭ چامى يېتىدۇ ئۇكا ؟

— خەلق دېگەن دەريا . بىلەمسەن ، ئۈچ ـ تۆت مىليون خەلق دېگەن چوڭ دەريا . شېڭ دۇبەننىڭ ئون ـ يىگىرمە مىڭ ئەسكىرى بار . شىنجاڭدا ئىككى يۈز نەچچە مىڭ خەنزۇدىنمۇ ئاران ئوندىن بىرى شېڭ دۇبەننى قوللايدۇ ، خەلق دېگەن دەريا ، هۆكۈمەت دېگىنىڭ ئەخلەت . دەريا ئەخلەتنى ئېقىتىپ كېتىدۇ . بىراق دەريا توڭلاپ قالغان ، خەلق ئويغىنىدۇ ، توڭ ئېرىيدۇ ، زۇلۇم تىغى سۆڭەككە يەتتى . نەچچە مىڭ ، نەچچە يۈز مىڭ بىگۇناھ ئادەم ئۆلتۈرۈلدى . شېڭ دۇبەن جياڭ كەيشىنىڭمۇ نەچچە مىڭ ئادىمىنى ئۆلتۈرۈپ بولدى . ئۇ ئەمدى زورىيىۋېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ قارشى چىقىۋاتىدۇ . ئۇنىڭ سوۋېت كومپارتىيىسىگە ئەزا بولغىنىمۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولىمىز دېگىنىمۇ يالغان . ئۇ بىزنىلا ئەمەس ، پۈتۈن جۇڭگونى سورىماقچى !

— نېمىلەرنى دەۋاتىسەن هوي نۇرى ، نەدىنمۇ تاپقانسەن

ئادەم بىلمەيدىغان بۇنچە جىق گەپلەرنى ـ هە ؟

— رۇسۇلوف دېگەن بىر ئۇستازىم بار . ئۇ سوۋېتتىن قېچىپ كەلگەن . مەخسۇس شىنجاڭنى تەتقىق قىلىدۇ .

— بۇ نېمە دېگىنىڭ ، ئوڭكەي ئادەم چۈشەنمەيدىغان گەپلەرنى قىلىدىكەنسىنا ؟

هارۋا ئاچىلداپ مەھەللىگە كىردى .

نۇرى ئۇكىلىرىغا ئېلىۋالغان بازارلىقى بوپلانغان خالتىسىنى كۆتۈرۈپ هارۋىدىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە ، ئۆزىنىڭ قورۇسىغا يۈگۈردى .

— هېچكىم يوق ! — دېدى هارۋىكەش هارۋىسىدىن چۈشۈپ ، — يۈر ، بىزنىڭكىدە قون ، كاۋا يەيسەن دەيمەن ، شېكەر كاۋا !

— ئۇكىلىرىم باردۇر ئۆيدە ، — دېدى نۇرى غەمكىن ئاۋاز بىلەن ، — كىچىككىنە تۇرۇپ مالاي بولۇپ قالغىنىنى دېمەمسەن ، بىچارە ئۇكىلىرىم !...

ئۇنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلدى : مېھرىبان ئانىسىنى ئەمدى مەڭگۈ كۆرەلمەيدۇ ، ئۇنىڭ ئانىلىق مۇھەببەت چاقناپ تۇرىدىغان يېقىملىق ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىيالمايدۇ . باللىرى بىلەن چەكسىز پەخىرلىنىدىغان ، هەرقانچە ئىش بولسىمۇ كۈلۈپلا تۇرىدىغان دادىسىچۇ ! ئۇ بىگۇناھ باغلاندى ، تاياق يېدى ، تۈرمىدە ياتماقتا . نۇرى غۇلجا شەھىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شەڭگەن يامۇلغا كىرىپ دادىسىنى كۆردى . زىياۋۇدۇن قارىغاي چەنزىلەردىن قىلىنغان سالاسۇن ئىچىدە تۇرۇپ ئوغلىنى يەنىلا شۇ كۈلكىسى بىلەن كۈتۈۋالدى .

— دادا... — دېدى نۇرى بۇقۇلداپ يىغلاپ ، — گۇناھسىز قامالدىڭ ، نېمىشقا ئادالەت يوق بۇ جاهاندا ؟

— مەيلى ئەمەسمۇ ، يىغلىما ، ئوغۇل بالىمۇ يىغلامدۇ ، ئۇكىلىرىڭمۇ يىغلاشمىسۇن . ئېيت ، كىم يىغلىسا شۇ دادىسى-

نىڭ بالىسى ئەمەس ، بەرا بىلەن دەرا يىغلىمايدۇ ، كىچىك ئۇكاڭ بەك نازۇك ، ئۇمۇ ئاكىلىرى بىلەن قوي بېقىشۇېتىپتەك تېخى ، ھى - ھى - ھى…

دادىسىنىڭ تۇرمىدىمۇ كۈلۈپ تۇرغان چىرايى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى - دە ، ۋۇجۇدى تىترىدى .

— ھەممە گۇناھ تارانچىدا ، ھامان چىدا ، ھامان چىدا ، — دېدى ئۇ ئىشىكى ئالدىدا توختاپ ، — دېھقان بولۇشنىڭ ئۆزىلا گۇناھ ئىكەن - دە ، ئۇيغۇرلارنىڭ توقسان پىرسەنتى گۇناھكار ئىكەنغۇ ، يەر بولمىسا باشقىلارغا مالاي بولىسەن ، يېرىڭ بولسا ئۇنىڭ جاپاسىنى تارتىسەن ، دەن تۆكىسەن ، چۆپ ئۇچى تۆلەيسەن ، تۆلىسەڭمۇ تۆلىمىدىڭ دەپ سولايدۇ تېخى !

ئۇ ئەتراپىدىكى قار بىلەن چۈمكەلگەن ئۆيلەرگە قارىدى ، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يېزىسى غۇۋا ئاي يورۇقىدا ئۆزىنىڭ قەلبىدەك غەمكىن ، سۇلغۇن كۆرۈندى . جىمجىت مەھەللە ئېغىر ئۇيقۇدا . بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ھاياتتىن گويا ئاق نان ، ئەتكەنچاي ، شېرىن ئۇيقۇدىن باشقىنى تىلىمەيدۇ . شىڭ دۇبەننىڭ تارىخىنى رۇسۇلوف ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى : ئىككى قېتىم ياپونىيىدە ، بىر قېتىم شاڭخەيدە ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇغان . ئۇ ھۆكۈمران بولۇشنىلا ئويلىغان ، ئوقۇشىمۇ ، تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئىشلىشىمۇ مۇشۇ مەقسەت ئۈچۈن بولغان . بۇ ئويىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن باشقىلارغا يېلىنغان ، خورلانغان ، لېكىن يەنە پۈتۈن ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ ئۆزىگە ياخشىلىق قىلغان ، ھەتتا ئۇنى ھالاكەتتىن قۇتقۇزغان ئادەملەرگىمۇ يۈزسىزلىك قىلالىغان . مىڭلىغان ئادەملەر ئۇنىڭ قولى بىلەن ئۆلگەن . تۇرۇپلا مېھرىبان ، تۇرۇپلا خائىن ، تۇرۇپلا قاتىل بولۇش ئۇنىڭ تەبىئىتىگە ئايلانغان . ئۇ ئەجەب چوڭ نىمىلەرنى تەلەپ قىلىدىكەنۇ ، بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز مۇلايىم ھايۋانلارغا ئوخشاش يەمدىن باشقا نەرسىنى تەلەپ قىلمايدىكەن . مانا ھازىر پۈتۈن يېزا ئۇيقۇدا ،

ئۇلار ئۈچۈن ئۇيقۇ بىر لەززەت . ئۇلار ھازىر دۇنيادا نېمىلەر بولۇۋاتقىنىنى بىلمەيدۇ ، بىلىشنىمۇ خالىمايدۇ . ئۇلار ئۈچۈن دۇنيا دېگەنمۇ مۇشۇ يېزا ، مۇشۇ جىمجىت مەھەللە . بايلىق ، يەر ، بەخت ، تاماق بىلەن بالا… ئىلى ۋادىسىدا نەچچە ئون ئاتا باشمان يەرلىك تارانچىلارمۇ ، 1760 - يىلىدىن كېيىن يەتتە تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ خوتەن ، قەشقەر ، يەكەن ، ئاقسۇ ، كۇچالاردىن جازالىنىپ چىقىپ تارانچى بولۇپ كەتكەنلەرمۇ ، ھەتتا تۇرپان ، قۇمۇل ئاقسۆڭەكلىرىگە ئەگىشىپ چىقىپ بۇ يەرنىڭ ھۆكۈمرانى يادى جاپاكەش دېھقىنى بولۇپ قالغان تارانچىلارمۇ بايلىقنىڭ نېمە دېسەڭ يەر بىلەن قوي دەپ جاۋاب بېرىدۇ . مۇساباي ، سابىر ھاجىلارغا ئاپىرىن . ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتىغا ياۋروپا سانائىتى بىلەن سودا ئىشلىرىنىڭ ئەۋرىشكىلىرىنى ئېلىپ كىردى . شەھەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۆزى ئېچىلىپ ئەتراپىغا قاراشنى ئۆگىنىۋالدى . لېكىن مېنىڭ يېزام ، مېنىڭ خەلقىم تېخىچە ئېغىر ئۇيقۇدا ، دادامنىڭ تۇرمىدە يېتىپمۇ كۈلۈپ تۇرۇشى بىكار ئەمەس . شۇ يەردىمۇ ئۇ ئىزدىگەن تاماق بىلەن ئۇيقۇ بار ئەمەسمۇ ؟ ناۋادا ئۇ ئىنسان ھەقىقەت ئۈچۈن كۈرەشكۈچى دېگەن قانۇنىيەتنى بىلىۋالغان بولسىدى كۈلمىگەن بولاتتى . ئۇنىڭ قەلبىگە نەپرەت تولغان ، ۋۇجۇدىدا ئىنسانىي خورلۇقنىڭ ۋولقانلىرى پارتلىغان . ئۇ ئۆزىنى ھەقىقەت ئۈچۈن كۈرەشكۈچى ھېسابلىغان بولسىدى ، ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى يوقلاپ كەلگەندە : «بالام ، ئىنساننىڭ قەدىر - قىممىتى ھەقىقەت ئىزدەشتە ، ھەقىقەت ئىزدە ، ئۇنى تاپ ، ئۇنى قورال قىلىپ ئىشلەت !» دېگەن بولاتتى… نۇرى غورۇدىن ئېغىشىپ ھويلىسىغا كىرىۋدى ، سامانلىقتىن بىر ئىت يۈگۈرۈپ چىقىپ ھاۋشىمايلا ئۇنىڭغا ئۆرىدەپ ئېسىلدى . ئۇ خالتىسى بىلەن ئىتنى ئۇردى ، لېكىن ئىت ئىككى ئالدى پۇتىنى ئۇنىڭ ئىككى مۈرىسىگە ئېلىپ ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ھازىرلا چاينىۋېتىدىغاندەك خىرقىرىدى .

نۇرى هودۇقۇپ ئىتنىڭ ئىككى قۇلىقىدىن چىڭ تۇتۇۋالدى .
ئىت تېپىرلاپ ، ئالدى پۇتلىرى بىلەن ئۇنىڭ يۇزلىرىنى تاتىـ
لاپ ، كەينى پۇتلىرى بىلەن ھەدەپ چىرماق سالاتتى . شۇ چاغدا
پەگاغا بېشىنى قويۇپ ياتقان قېرى قانجۇقمۇ ھاۋشىپ ، ئېلىشىـ
ۋاتقانلارنىڭ يېنىغا كەلدى . نۇرى بار ئاۋازى بىلەن :
— بەرا ، دەرا ! — دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى . ئىت
تولىمۇ قاۋۇل ئىدى ، نۇرى تامغا يۆلىنىۋالمىغان بولسا ئوڭدىـ
سىغا چۈشكەن بولاتتى . ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى . ئىتنىڭ بارلىق
قورالى ئاغزى بىلەن چىشى ، قورالىنى ئىشلىتىشكە يول قويمىـ
سام‌لا مېنى ھېچنەرسە قىلالمايدۇ ، دەپ ئويلىدى . ئۇ بۇ گەپنى
دادىسىدىن ئۆگىنىۋالغانىدى . ئۇ بىرىنچى قېتىم دۈشمەن بىلەن
ئېلىشماقتا ، ئۇ يېڭىلمەسلىكى كېرەك ، قۇلىقىنى قويۇۋەتمىسىلا
يەڭگىنى شۇ . ئۇ ھۇسەنباي زاۋۇتىدا ، پىلىچى خاڭدا ئېغىر
ئەمگەك قىلىپ يۈرۈپ يېتىلدۈرگەن قارا كۈچىنى ئىشقا سېلىپ
ئىت بىلەن ئېلىشىۋاتقاندا ، ئۆينىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ كورەك
جۇۋا يېپىنچاقلىۋالغان بىرى چىقىپ ۋارقىرىدى :
— كىم ئانداغى !
— مەن نۇرى !
— قوي بارىس !
ئىگىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىت غىڭشىدى ، نۇرى ئۇنىڭ
قۇلىقىنى قويۇۋەتتى . ئىت لوكۇلداپ تونۇر بېشىغا ، ئاندىن
كېيىن ئۆگزىگە چىقتى ـ دە ، چۆپ ئۈستىدە تۈگۈلۈپ ياتتى .
— ئى پالۋىنىم ، جولبارىستى جەڭدىڭبا ! — دەپ قاقاقـ
لاپ كۈلدى ئۆيدىن چىققان گەۋدىلىك ئادەم .
— قاما ئاغاي ، ئىتلىرىڭ مېنى تانىمادىغۇي !
— ئوۋرىمىكىن دەپ قالدىغۇي ، جۇر ـ جۇر ، نى دەگەن
سوۋۇق ئاۋ ، قايدان كەلە جاتىرسىن ؟
— قالادان !

— ئەكەڭنى كۆردىڭبا ؟
— كۆردىم .
— قالاي ئىكەن ئۇل پالۋان .
— تەۋىر جاقسى !
— ئۇندا بولادىغۇي !…
ئۇلار بىردە ئۇيغۇرچە ، بىردە قازاقچە سۆزلىشىپ ئۆيگە
كىردى . دالانغا كىرىش بىلەن ئۇنىڭغا يىغا ياماشتى . ئانىسى
ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىدىغاندەك ئىشىكلەرگە تەلمۈردى . ئۇنى
قاما سارايغا باشلىۋىدى ، ئۇ :
— دەرا بىلەن بەرا نەدە ؟ — دەپ سورىدى .
قاما ئاشخانىنى شەرەت قىلىپ «ئۇخلاۋاتىدۇ» دېدى .
نۇرى ئىنىلىرىنى كۆرۈشكە ئالدىراپ دالانغا مېڭىۋىدى ،
قاما سارايدىن سۇ ماي بىلەن يانىدىغان قارا چىراغنى ئاچىقىپ
ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى :
— بىشارالار قويلارغا چۆپ چاچتى ، سىيىرلارغا ھەلەپ
ئەتتى ، جادۇ بىلەن ئاتلارغا بېدە تۇۋرادى ، جاڭاغانا كىرىپ
ياتتى . كىشكىنتايىڭمۇ بار ئەلى…
نۇرى ئاشخانىغا كىردى . كاڭدا ئۈچ ئىنىسى ئۇخلاۋاتاتتى .
دەرا كىچىك ئىنىسىنى بىرى بولاپ كېتىدىغاندەك چىڭ قۇچاقـ
لىۋالغان ، ئۇلارنىڭ ئۈستىدە تونۇش چىت يوتقان . بەرا —
تېرىككەك ، تىرىشچان ئىنىسى ئۇلارغا دۈمبىسىنى قىلىپ شاتىـ
ۋار يوتقاننى يېپىنىپ تۈگۈلۈپ ياتاتتى . قازان بېشىدىكى چاقـ
ماق پەنجىرىگە بالىلار بۇ يىل قەغەزمۇ چاپلىماپتۇ . يەڭلىك
بىلەن توقۇمنى تېرەپ قويغانىكەن ، بىر چېتى ئوچۇق قالغان
پەنجىرىدىن زەھەردەك ئاچچىق سوغۇق كىرمەكتە . مورا ئوچاقـ
نى كۈل بېسىپ تۇرۇپتۇ . مايلاشقان مورا بېشىغا قايسى ئۇكىـ
سى يازدىكىن : «نۇرمۇھەممەت» دېگەن ئىسمىنى كۈيە بىلەن
يېزىپ قويۇپتۇ . ئانىسى سۇپا قىرلىرىنى ، قازان بېشلىرىنى

سېغىز لاي بىلەن سۇۋاپ سىرلىغاندەك قىلىۋېتىدىغان ئاشخانا
هازىر تونۇغۇسىز هالغا كەپتۇ : پەگادا قان ، قوي قۇمىلاقلىرى ،
كىگىز سېلىنمىغان داق يەرلەر تىلغانغان ، قازان بېشىنى توپا
باسقان ، چىنىلەر قاپقارا ، قاسماق… ئۇ ئۆكىلىرىنىڭ پېشانىلى-
رىگە سۆيدى ، باشلىرىنى سىلىدى ، كىچىك ئۆكىسىنىڭ بېشىغا
ئىككى تال تاز يارىسى چىققان ، بالىنىڭ يۈز - بويۇنلىرى ،
قوللىرى قاپقارا كىر ، پۇتلىرى قوتاندىكى قوينىڭ پۇتىنىڭ
ئۆزى… ئۇنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلدى ، لېكىن ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋال-
دى . «يىغلاش بىلەن نېمە ئىش پۈتىدۇ . دادامنىڭ بۇ گېپى
توغرا ، ئوغۇل بالا دېگەن يىغلىماسلىقى كېرەك !» ئۇ ئوچاقماز-
تىدىن كەسلەنگەن ئوتۇنلارنى ئېلىپ مورا ئوچاققا تىزدى ، كۆل-
لەرنى يىغىپ تازىلىدى ، تۇترۇق سېلىپ چىراغ بىلەن ئوت
تۇتاشتۇرۇۋىدى ، قاتتىق ئوتۇن چاراسلاپ گۇركىرەپ ياندى . ئۇ
خۇشال بولۇپ كۈلۈمسىرىدى . كۆپتىن قۇم چۆگۈنگە سۇ ئېلىپ
ئۇنى ئوتقا قاقلاپ قويدى . پەنجىرىلەرنى ھىملىدى ، ئۆينى تازى-
لىدى ، مورا يېنىغا داستىخان سېلىپ بازاردىن ئاچىققان گىر-
دە ، سامسا ، تاڭگا ، شىمشكا ، كەمپۇت ، پىششىق گۆشلەرنى
يايدى . چىنىلەرنى يۇيۇپ چاي دەملىدى - دە ، ئاپىسىدىن مىراس
قالغان پاكىزلىق بىلەن ئۆينى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولۇپ ، ئۇ-
كىلىرىغا ئاچىققان ، كىيىلگەن بولسىمۇ خېلى چىرايلىق كىيىم-
لەرنى ئايرىم - ئايرىم قىلىپ تىزدى . ھەممە تەييارلىقى پۈتكەن-
دىن كېيىن ئاۋۋال بەرانىڭ ئاپىسىغا تارتقان چىرايلىق بۇرنىنى
ئاستا چىمدىدى :

— بەرا ، تۇرە ساقام !

چۆشىدە ئاكىسىنى كۆرۈۋاتقان ئون تۆت ياشلىق قاۋۇل بالا
لاپپىدە كۆزىنى ئېچىپ خۇشاللىقىدا ئاكىسىنىڭ بوينىغا ئېسىل-
دى ۋە :

— دەرا ، ھەمرا ! — دەپ ئۆكىلىرىنى ئىرغىتىپ بىر-

دەمدىلا ئويغاتتى .

زىياۋۇدۇن بىلەن رەيھانگۈلنىڭ يالقۇنلۇق مۇھەببىتى يۇل-
تۇزلارنى تۇغدى . مۇھەببەت بېغىنىڭ باھار - يازلىرى ئۆتۈپ ،
زىمىستان قىش قىرولۇق مەزگىلى ھۆركىرىگەن بۇ مۇبارەك
ئۆيدە ھاياتنىڭ مۇھەببەت مايسىلىرىنى كۆردى . ئىنسان تەقدى-
رىنىڭ «تۇغۇلۇش ، ياشاش ، يوقىلىش ، يەنە تۇغۇلۇش» بىلەن
دەۋرلىنىدىغان چەمبىرەكسىمان مۇساپىسى بۇ ئاشخانىدا يەنە
ئەكس ئەتتى…

باللار شۇنچىلىك شادلاندىكى ، ئۇلار گويا ھاياتنىڭ پاجى-
ئەسىنى كۆرمىگەن ، ئىنسانلار ئارىسىدىكى مەڭگۈلۈك جۇدالىق-
تىن گويا ئۇلار بىخەۋەر : ئۇلارنىڭ ھەممە نېمىسى تەل ، ئۇلار
ھازىر ھېچنېمىنى ئارزۇ قىلمايدۇ . ئۇلار ئۈچۈن بەخت مانا
مۇشۇ مىنۇتلار… ھەي باللار ، قەلبىڭلار باھار قۇشلىرىغا ئوخ-
شايدۇ ، باغلاردا يېشىل ياپراقلار پەيدا بولسىلا ، مەڭگۈ غازاڭ
پەسلى ، زىمىستان پەسلى بولمايدۇ دەپ ھاياتنى كۈيلەيسىلەر ،
سىلەر كېپىنەكلەرگىمۇ ئوخشايسىلەر : گۈللەر ئېچىلسىلا دۇن-
يانىڭ ھەممە يېرى ھەمىشە شىرنە دەپ قاناتلىرىڭلارغا بەخت
پەيلىرىدىن كۆچ بېرىپ توختىماي پەرۋاز قىلىسىلەر… باللار
كۈلكىسى ئاڭلانغان يەر ئەڭ گۈزەل ، باللار شادلىقى ھايات
شادلىقى ، باللار بەختى ئىنسان ئارزۇسى…

ئۇلار يەپ - ئىچىپ ، بىر - بىرىنى قۇچاقلاپ ، سۇ ئىسسى-
تىپ يۇيۇنۇپ تاڭ ئاتقۇچە شادلاندى . تاڭ ئالدىدا ئۇخلاپ قېلىش-
تى . مۇختەربايىنىڭ مالچىسى قاما تاتلىق ئۇخلاۋاتقان باللارنى
كۆرۈپ ئەتىگەنلىك قورۇ ئىشلىرى : تۆت بوز قويغا ئوت چې-
چىش ، كالىلارغا سامان بېرىش ، ئاتلارنى سۇغىرىشقا ئوخشاش
ئىشلارنى خوتۇنى بىلەن ئىككىسى قىلىشتى .

تۆت ئوغۇل چىرايلىق كىيىنىپ ھويلىغا چىققاندا ، ھويلىدا
سەنسەن جۇۋىنى يېپىنچاقلاپ ئۇلارنىڭ خوجايىنى — دادىسى-

نىڭ بىر نەۋرە ئاكىسى مۇختەر باي سۇپىدا كېرىلىپ تۇراتتى ،
باللار ئۇنىڭغا سالام بېرىشتى .

— ۋەئەلەيكۇم ، ھە نۇرى ، چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قاپ-
سەنغۇ ؟ ھە ، ئوقۇپ بولدۇڭمۇ ، قويۇۋەتتىمۇ ؟

— قىشلىق تەتىل ئاخىرلاشتى . تەتىلدە بىر ئاي پىلىچى
خاڭدا ئىشلىدىم . قولۇمغا ئازراق پۇل كىرگەن ، ئۇكىلىرىمنى
يوقلاپ چىقىشىم !

— ئاچ قالدۇق دېمىگەندۇر بۇلار - ھە ، — دېدى
مۇختەرباي مېھرىبانلىق بىلەن ، — بىزنىڭكىدە تۇرۇڭلار دې-
سەم زىبىز ئۇنمايدۇ بۇلار . كىچىكى چېغىدا ئاكىلىرىنى كى-
نەپ كېلىۋاپتۇ . ئۇكىلىرىڭدىن خاتىرەڭنى جەم قىل ، نۇرى .
ئالتە بالام ئون بولدى شۇ . ئاپاڭ رەھمەتتى ئېسىل خوتۇن
ئىدى . ئاڭلىغانسەن ، ئاپاڭغا موماڭ يۈز قوي ، ئون كالا ، ئۈچ
ئات مىراس بېرىپتۇ .

— دادامغا قالغان مىراس بېشىغا بالا بولدى ، ئاپامغا
قالغان مىراسمۇ شۇدۇ . مىراس ئالمايمۇ ياشىغىلى بولىدۇ ،
مۇختەر چوڭ دادا . دادامنى پارا بېرىپ بولسىمۇ قۇتۇلدۇرۇۋال-
ساق بولاتتى .

— نېزەرخان غوجام توققۇزتارانىڭ ھاكىملىقىدىن دوتەي
بولۇپ ئۆسۈپتەك . غوجام ئادىل ئادەم . ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ
ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىدۇ . شاڭيو چوڭ دادىلىرىڭنىڭمۇ
ئەدىپىنى بېرىدۇ . ھېلىقىدەك قىلىپ غوجامغا بىر ئەرز يازغى-
نا ، نۇرى .

نېزەرخان غوجامنى ھەممىلا ئادەم خەلقپەرۋەر ئادەم دەپ
ماختايتتى . لېكىن رۇسۇلوف ستالىنچە قويۇۋالغان يىرىك قارا
بۇرۇتىنى سىلاپ : «ياخشىلىقىنى بىلمەيمەن ، لېكىن غوجانىياز
ھاجىنى ھەممىلا يەردە خائىن دەپ تىللىغىنىغا قاراپ شېڭ
دۇبەننىڭ كانىيىكەن دەپ ئويلاپ قالدىم» دېگەنىدى . ھەممىلا

ئىشتا رۇسۇلوف ۋە رەخىمجان سابىر ھاجىنىڭ تاتار ئۇستازى
ئەمىن ئەۋزىنىڭ قاراشلىرىنى ئۆلچەم قىلىشقا ئادەتلەنگەن ياش
يىگىت باي چوڭ دادىسىغا ئۆز پىكرىنى ئوچۇقلا دېدى ، —
بەزىلەر نېزەرخان غوجامۇ شېڭ دۇبەننىڭ سادىق ئادىمى دەيدى-
كەن . دېمىسىمۇ ئۇ ئادەم گىمنازىيىگە كېلىپ دوكلات بەردى .
دوكلاتىدا شېڭ دۇبەننى قالتىس ماختاپ ، ئالتە بۈيۈك سىياسەت-
نى بەخت ئەكېلىدىغان سىياسەت ، دېدى .

— شۇنداق دېمەي قانداق قىلاتتى . مەنمۇ تۆت يىل ماخۇ-
سەننى ماختاپ ئالىي قوماندان ، داھىي دېدىم ، ئىلاج قانچە ؟ جان
باقماق پەرز دېگەن گەپ مۇشۇنداق يەردە ئىشلىنىدۇ ، گالۋاڭ !

نۇرى جىمىپ قالدى . ئۇ دادىسىنىڭ ناھەق زىيانكەشلىككە
ئۇچرىغانلىقىنى نېزەرخان غوجامغا مەلۇم قىلىش نىيىتىگە كەل-
دى .

ئۇ قىشنىڭ بىر كۈننى ئۇكىلىرى بىلەن تولىمۇ كۆڭۈل-
لۈك ئۆتكۈزدى . ئۇلار چانا بىلەن قىشلاقتامغا چۈشۈپ سىڭلى-
سىنى يوقلىدى . مومىسى ئاۋۋال نەۋرىلىرىنى بىرمۇبىر سۆيۈپ
قۇچاقلىدى ، قىزىنى قوشاقلا قېتىپ يىغلىدى . چوڭ دادا ،
كىچىك دادىلىرى باللارنى قوي سويۇپ مېھمان قىلىشتى . شاڭ-
يولارنىڭ زىياۋۇدۇنغا قىلغان يۈزسىزلىكىنى ئەيىبلەپ ، نۇرى-
نىڭ دادا جەمەت باي تۇغقانلىرىنى قارغاشتى···

كەچتە ئۆيگە يانغاندا ، چوڭ دادىسى ئۇلارغا سوقۇم ئۈچۈن
ئىككى قوي ، ئۇن ، ياغ ، نان - توقاچلارنى بەردى . باللار چانا بىلەن
قاقاقلىشىپ كۈلۈشۈپ قاراڭغۇ چۈشكەندە مەھەللىسىگە قايتىپ چىقتى .
كەچتە يەنە مۇختەرباينىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدى . نۇرى ئاخشىمى
ئۆيىنى ياخشى ئىسسىتىپ ئۇكىلىرىنى مورا ئوچاقنىڭ چۆرىسى-
گە ئولتۇرغۇزۇپ ، «مىڭ بىر كېچە»دىن چۆچەك ئېيتىپ بەر-
دى . يېرىم كېچىدە ئىتلار قاتتىق قاۋاشتى . ھويلىدا بىرلىرى
دۈكۈرلەشتى . باللار قورقۇپ بۇلۇڭلارغا مۆكۈشتى . نۇرى

قىزىقىپ دالانغا چىقىپ پەنجىرىدىن سىرتقا قارىدى . هويلىدا تۆلكە تۇماق كىيگەن ، تولىمۇ گەۋدىلىك ئىككى ئادەم قاما بىلەن گەپلىشىۋاتاتتى . نۇرى ئۇلارنىڭ يېنىغا چىقتى ۋە سالام بېرىپ ئاتلىرىنى قولىدىن ئالدى .

— غېنى ئوغرى ، — دەپ نۇرىغا پىچىرلىدى قاما بېشىغا تۆلكە تۇماق ، ئۇچىسىغا قىسقا جۇۋا كىيگەن بەستلىك ئادەمنى كۆرسىتىپ ، — بۆرىۋاي ئىككىسى قېچىپ كەپتۇ . ئۇلارنى تۇتقىلى ئادەم چىققانىكەن .

نۇرى چالا - بۇلىلا بىر قېتىم كۆرگەن غېنى ئوغرىنىڭ نامىنى ئاڭلاپ خۇشال بولدى .

— بىزنىڭ ئوقۇغۇچىلار سىزنى قالتىس ماختايدۇ غېنى ئاكا ، سىز سادىر پالۋان بولالايسىز - هە ، — دېدى ئۇ غېنىغا .

— ها - ها··· — دېدى غېنى كۈلۈپ ، — مېنىڭ سادىر قاڭرۇقتەك يامۇلدا تولا يېتىپ بېشىم بىر قۇچاق بولمىدى تېخى ، سەن نەنىڭ ئوقۇغۇچىسى ؟

— گىمنازىيىنىڭ .

— هە ، هېلىقى شېڭ دۇبەننىڭ مەكتىپىنىڭ بالىسى ئىكەنسەن - دە ؟

— هەئە .

— شېڭ دۇبەننىڭ تامىقى تاتلىقمىكەن ؟

— ئۇ دېگەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى بىلەن قۇرۇل- غان مەكتەپ غېنىكا .

— ئورۇسنىڭ پۇلى نەدىن كەلگەن ؟

— ئۇ دېگەن باي ، كۈچلۈك ، سوتسىيالىستىك دۆلەت .

— پاھ ، پاھ ، قالتىس گەپدان ئىكەنسەنغۇ ، هە . يۇرە ، ماۋۇ قازاقنىڭ گۆشى پىشقۇچە ماڭا دەرس سۆزلەپ بېرە !

ئۇلار قامانىڭ تەر ۋە گۆش پۇراپ تۇرىدىغان ئۆيىگە كىر- گەندىن كېيىن غېنى :

— پاھ ، پاھ ، هېلىمۇ سۇدا يۇرىدىغان قاما دېگەن هايۋان بولغىنىڭ ، بورسۇق بولغان بولساڭ ئۆيۈڭ قانچىلىك سېسىق بولارىدى . پىتلىرىڭ يوق كۆرپە - تېكمەتلىرىڭمۇ باردۇر- هە ، قازاق ؟ — دەپ چاقچاق قىلدى .

— پىت بولمىسا ئورۇس بولۇپ قالمايمەنمۇ غېنىكا ، ئورۇس بولۇپ قالسام ساڭا كۈن يوققۇي !···

— ها - ها··· مەيلى پىتلاۋەرگىن ، پىتلىرىڭ ئۇچسا ئۇچسۇن ، ئورۇس بولما . شېڭ دۇبەننىڭ ئەقلى ئورۇستىن كېلىدۇ . ئۇ ياقتا بىز خەقنى قىرىپ تۈگەتتى . قالغىنىنى ئەمدى شېڭ دۇبەننىڭ قولى بىلەن يوقاتماقچى .

— ئابلايقاننى قۇرۇتۇپ ، قازاقلارنى ئالاش ئوردا دەپ قىردى ، قۇدايارقاننى جوغالتىپ شەيخۇلئىسلام دەپ ئۆزبەكلەرنى قۇرۇتتى . ئۇيغۇرۇڭ نېمە نە ؟ — دېدى بۆرىۋاي ئىسمىلىك قارا بۇرۇت ، ئىككى مەڭزى خوراز تاجىسىدەك قىزىل يىگىت . ئۇ يېنىچە يېتىپ كىگىزنى قايرىپ «چىرت» قىلىپ تۈكۈرۈپ قويدى - دە ، سۆزىنى داۋام قىلدى ، — سەن غېنى بۆرىۋايغا ئەگىشىپ ئوغرىلىق قىلىشتىن باشقا نېمىگە يارايسەن ؟

— چۇ سىلىڭنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلايمەن ! — دېدى غېنى كۈلۈپ قويۇپ ، — ئەڭ چوڭ ئوغرى ئاشۇ چۇ سىلىڭ . ئۇ شېڭ دۇبەننىڭ قېيناتىسى ، ئۇلار ئىككىمىزدەك شېرىك ئوغرىلار . تېخى بىزنى تۇتۇپ تۈرمىگە سالغۇدەك . تۈر- مىدىن يەتتە قېتىم قېچىپ قۇتۇلدۇم . ئەمدى تۇتۇلسام ساق قويمايدۇ جۇمۇ . هەي قاما ، ئاتلارنى سامانلىققا تىق . مۇختەر باينىڭ ئېتىدەك كىشنەپ قويۇپ بالا تاپمىسۇن جۇمۇ . كاپىر ئەسكەرلەرنىڭ مىلتىقلىرى يامانكەن . شېڭ دۇبەنمۇ قالتىس مەرگەنكەن . گاسىلىڭ ، جاڭ سىلىڭ ، غوجانىيازلارنى شۇنداق تىرىپىرەن قىلىۋەتتىكىن .

— راست قىيىن ئەكەن ، بۇل چىڭ چىساي دېگەننىڭ !

— تۇتۇلسا قىيناپ ئۆلتۈرىدۇ . قولۇڭنى باغلاپ ، تۆت
تېمىغا ، يەرگە تۆمۈر زىخ قېقىلغان ، مىدىرلىغىلى بولمايدىغان
بىر كىشىلىك ئۆيگە ئۆرە تۇرغۇزۇپ ئىشكىگە قۇلۇپ سېلىۋې-
تىدىكەن ، تېپەي دېسەڭ پۇتۇڭ كىشەندە ، تىللايسەن ، قارغاي-
سەن ، تىك تۇرۇپ قىينىلىپ ئۆلىسەن . ئۇنىڭ مۇشۇنداق مىڭ
خىل قىيناش ئۇسۇلى باركەن... پاھ ، پاھ... ئەتىلا نىلقـا
تاغلىرىغا — ئـەكبـەر باتـۇرنىڭ يېنىغـا قېچىپ كېتەيلى
جۇمۇ...

نۇرى گېپى ئوچۇق ، ئەمما قوپال ، ھېكايىلەردىكى قەھرى-
مانلاردەك سىرلىق ، چېچى تاقىرلىشىشقا باشلىغان ، كۆزلىرى
سارغۇچ ، بۇرنى قىسقا ، گەۋدىسى تولىمۇ مەزمۇت ، يوغان كەل-
گەن بۇ ئادەمگە ئوبدانلا قىزىقىپ قالدى .

— غېنىكا ، سىز بىرنېمىدىن قورقامسىز ؟ — دەپ
سورىدى ئۇ .

— قورقىمەن .

— نېمىدىن ؟

— چىرايلىق خوتۇنلاردىن . نېمىشقا دەمسىنا ؟ ئۇنىماي
تۇرۇۋالسا ئۇرساڭ ئۆلۈپ قالىدۇ ، ھا - ھا - ھا...

— خۇدادىنچۇ ؟

— جاننى دېمىسەم قورقمايتتىم خۇدا دېگىنىڭدىنمۇ...

— سىز داڭلىق ئوغرىما ؟

— ھەئە . پاھ ، ئەجەب چىرايلىقكەنسەنا ، قىز بولۇپ
قالغان بولساڭزە ، ھەي...

— چوڭ بايغۇ دەيمەن سىز - ھە ؟

— نەدىكىنى ، بىر قېتىمدا بىر ئۆيۈر يىلقا ئوغرىلاپ
كەلسەك يېرىمىنى مۇنۇ قازاق ئالىدۇ . ئون گادايغا بىردىن ئات
بېرىمەن ، ئۆزۈمگە يەنە ئاشۇ بوز ئېتىم قالىدۇ . ئوغرىلايمەن ،
كەمبەغەللەرگە بېرىمەن . بۇ جاھاندا نېمە تولا ، كەمبەغەل تولا ،

ئۇلارنى باي قىلىپ بولغىلى بولامدۇ .

نۇرى يېنىچە ياتقان غېنىنىڭ بىلىكىنى ئاۋايلاپ تۇتۇپ
باقتى . ئۇنىڭ بىلىكى نۇرىنىڭ پاچىقىدەك توم ئىدى .

— شىڭ دۇبەن قالتىس چامباشچى ئىكەن دېيىشىدۇ ،
ئۇنى يېڭەلەمسىز غېنىكا ؟ — دېدى نۇرى كۈلۈپ تۇرۇپ .

— بېرىپ ئېيت ئۇ لامزەللىگە ، يەكمۇيەك چىقسۇن . ئۇ
ئۇنىنى ئۇرسۇن ، مەن بىرنى ئۇراي ، يە بولمىسا تاپانچا - پاپانچى-
سىنى قويۇپ ئۆزىدەك توققۇزنى باشلاپ ئون بولۇپ كەلسۇن ، —
دېدى غېنى مۇشتۇمىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، — بۆرىۋايدىن سو-
را ، غالجىرلاشقان بۇغرىنى بىر مۇشت بىلەن تىك چۈشۈردۈم .
مىلتىق ، پىلىموت ، زەمبىرەك دېگەنلەرنى قانداق لامزەللى چى-
قىرىۋىدىكىنتاڭ . ھەزرىتى ئەلى ، ئاۋامىسلىم دېگەن پالۋانلار
قارا كۈچ بىلەن دۈشمەنلىرىنى دۇمبالىغانىكەن . ھازىرقى قو-
راللار بار بولغان بولسا ئۇلارمۇ پالۋان بولالماسمىكىنتاڭ .

غېنى ئوغرىنىڭ گېپىمۇ ، مۇلاھىزىسىمۇ غەلىتە ئىدى .
نۇرى بۇنداق غەلىتە ئادەمنى تۇنجى قېتىم كۆرمەكتە . ئۇ دادى-
سىنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرىۋىدى .

— ماۋۇ ئابدۇمەر مىڭبېگى دېگەن قاشقالىق پارا يېگەن
گەپ ، — دېدى غېنى خاپا بولۇپ ، — غوجامغا دەپ نېمە
قىلىسەن . بولدى ، زىياۋۇدۇننى ئۆزۈم قۇتۇلدۇرىمەن !

— قانداق قىلىپ ؟ — نۇرى خۇشاللىقتىن ئېچىلىپ
كەتتى .

— قۇتۇلدۇرىمەن ، ئەمما تاغقا ئاچىقىپ كېتىمەن ، —
دېدى غېنى ئەسنەپ تۇرۇپ ، — ئابدۇمەرنىڭ بىر تالاي خوتۇنى
بار ئىكەن . ئۇنىڭ راسا كېلىشكەن بىر قىزى بار ئىكەن . خەپ
توختا ، شۇ قىزىنى ئاچىقىپ رەسۋا قىلمىسام...

نۇرىنىڭ يۈرىكى جىغ قىلىپ قالدى . ئۇنىڭ يۈرىكىدە
لاۋۇلداپ يېنىشقا تەييار تۇرغان يوشۇرۇن بىر ئوت بار ئىدى .

شۇ ئوتقا تۇترۇق تەگدى ، ئۇنى بىرى پۇۋدىدى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ، يۈرىكى ، تومۇرلىرىدا ئوت پەيدا بولدى . ئۇ ئىختىيارسىز ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ باغقا قاراپ يۈگۈردى . قېرى قارىياغاچنىڭ يېنىغا بېرىپ يالقۇنجىغان ئاۋازدا :

— سەبىخە ! — دەپ ۋارقىرىدى .

لېكىن سەبىخە نەدە ، ئۇ نېمە ئويدا ، بۇلار نۇرىغا قاراڭغۇ . مۇھەببەتنىڭ كۈچى ھەممىدىن يامان ، ئۇ ئادەمنى ئەقىلدىن ، ئىرادىدىن ، ھەتتا بىر ئۆمۈرلۈك ئىستىقبالدىن مەھرۇم قىلالايدۇ . بۇ گەپلەرنى نۇرى كۆپ تەكرارلىغان . لېكىن ئۇ مۇھەببەتنىڭ ئاشۇ كۈچىگە تاقابىل تۇرالىغۇدەك ئىرادە تەييارلىيالمىغان . ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يىگىتلەرگە خاس قەيسەرلىك بىلەن بالىلارغا خاس گۆدەكلىك ئېلىشماقتا ئىدى...

نۇرى ئەتىسى شەھەرگە — گىمنازىيىگە قايتىپ كەلدى . ئىككى قەۋەتلىك ، قاڭالتىر ئۆگزىلىك ياتاقنىڭ ئىككىلا قەۋىتىدە ھەربىر ئۆيىگە سەككىزدىن تاپچانكا قويۇلغان ئوقۇغۇچىلار ياتىقى بار . ئىشىك تۈۋىدىكى تاپچانكا نۇرىنىڭ . ئۇ ياتىقىغا كىرىپ دوستلىرىنى سەھرا توقاچلىرى ، قۇرۇت ، قاقلىرى بىلەن مېھمان قىلىۋاتقاندا ، ئۆيگە بىر ئوقۇغۇچى ئالدىراپ كىردى - دە :

— شەڭگەن يامۇلغا بۇلاڭچىلار كىرىپ ئۈچ چېرىكنى ئۆلتۈرۈپ تۈرمىدىن تۆت ئادەمنى بۇلاپ قېچىپتۇ . ھازىر شەھەرگە ئەسكەر يېغىپ كېتىپتۇ . ئاڭلاڭلار ، مانا گۈدۈك ! — دېدى .

گىمنازىيىنىڭ ئالدىدىكى زاۋۇت ، ئاندىن كېيىن مۇسابايوفلار زاۋۇتى كەينى - كەينىدىن گۈدۈك بەردى . بۇ ھەربىي ھالەت بولغانلىقىنىڭ بەلگىسى ، ئەمدى كىم كوچىغا چىقسا ئېتىلىدۇ . نۇرىنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى . ئۇ غېنى ئوغرىنىڭ : «داداڭنى مەن قۇتقۇزىمەن !» دېگەن سۆزىنى يادىغا ئالدى . ئەسكەرلەر گىمنازىيىنى ئاختۇرۇپ قالسا بۇلاپ كېتىل-

گەن زىياۋۇدۇننىڭ ئوغلى نۇرىنى چوقۇم تۇتىدۇ . ئۆلگەن ئۈچ چېرىك ئۈچۈن ياۋسىلىك چوقۇم نۇرىنىڭ ئۈكىلىرىنى قوشۇپ ئۆلتۈرىدۇ . نۇرى ئۈكىلىرى بىلەن ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇشى كېرەك . ئۇ كىمدىن ياردەم سورايدۇ . رەخىمجانچۇ ؟ ياق ، ئۇنى بۇ ئىشقا چاتسا بالانى كۆپەيتمەمدۇ ؟ ساشكىچۇ ، ئەمىن ئەۋزى ، رۇسۇلوفچۇ ؟ ياق ، ئۇلار ياردەم قىلالمايدۇ . تەۋەككۈل قىلىپ نىزەرخان غوجامنىڭ ئالدىغا بېرىپ راست گەپنى قىلىش كېرەك .

ئۇ گىمنازىيىنىڭ ئارقا تېمىدىن ئارتىلىپ تاتار بايلىرىنىڭ بېغىغا ، ئاندىن كېيىن نوۋگورت كوچىسىغا چىقتى - دە ، تېرەكلەرنى دالدا قىلىپ ئۈچدەرۋازىغا قاراپ ماڭدى . غوجامنىڭ يېڭى جايى تېخى پۈتمىگەن ، ئۇ ئادەم تۆتىنچى كوچىنىڭ ئېغىزىدىكى كۆك دەرۋازىلىق قورۇدا .

ھېچ ئىش بولمىغاندەك چىرايلىق كىيىنىۋالغان نۇرى ، تاقىلداپ مېڭىپ ئىككى ئەسكەر پوستتا تۇرىدىغان تاشقىرىقى دەرۋازىغا كەلدى :

— ھە ، نېمە گەپ ؟ — دېدى ساقچى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ .

— ۋۇي ، مېنى تونۇمامسىز ؟ مەن غوجامنىڭ مۇھاپىزەتچىسى مۇسا فۇگۇەننىڭ ئوغلى ، دادام بىلەن كۆرۈشمەن !

— مۇسا ! — دېدى ساقچى بىر دېرىزىنى قېقىپ . مۇسا

— ئوتتۇز نەچچە ياشلىق ، قىلىچ ئاسقان ئادەم نۇرىنى كۆرۈپ :

— ھە ، شائىر ! — دېدى . بىر سورۇندا نۇرى شېئىر ئوقۇغاندا فۇگۇەن ئۇنى ماختىغانىدى .

— سىزگە دەيدىغان مۇھىم گەپ بار ئىدى !

— يۈر ، — دېدى ئۇ ۋە مۇھاپىزەتچىگە قاراپ ، — زىجىرىن ! — دەپ قوشۇپ قويدى .

غوجام يوقكەن . غوجامنىڭ ئەتىۋارلىق ئايالى ئەپرىز ئايىم

ئەھۋالنى ئۇقۇپ ، دەرھال توققۇزتارا ناھىيىسىنىڭ ھاكىمىغا
تېلېفون بېرىپ ، نۇرىنىڭ ئۇكىلىرىنى چېغلىقمازاردىكى غوجام-
نىڭ ئۆيلىرىگە يوشۇرۇشنى تاپشۇردى . نۇرىنى بولسا مۇسانىڭ
ھىمايىسىگە تاپشۇردى . غوجام كەچ كەلدى ، ئۇ ئايالىنىڭ گېپى-
نى ئاڭلاپ :
— ياخشى قىپسىز ، ئەمما شەپە چىقارماڭ ، ئەتىلا بالىنى
نۇسرەتبايلارنىڭكىگە يۆتكىۋېتەيلى ، — دېدى .
غوجام تۇڭگانلارغا قارشى چېغلىقمازاردا قوشۇن تەشكىللى-
گەندە زىياۋۇدۇن خىزمەت كۆرسەتكەن ، مۇختەر باي تۇڭگانلار-
نىڭ ئازابىنى جىق تارتقان ، غوجام ئۇلارغا پاناھ بولۇشقا قەرزدار
ئىدى . ۋاقتى كەلگەندە غوجام سوۋېت كونسۇلى ۋە ياۋسىلىڭ
بىلەن سۆزلىشىپ بۇ ئىشنى ياخشى ھەل قىلالايتتى .
نۇرى پاناھ جاي تاپتى . ئۇ دوستى رەخىمجان بىلەن كۆ-
رۈشتى . لېكىن ئەمدى ئۇنىڭ ئوقۇشى قانداق بولاركىن ، ئىس-
تىقبالىچۇ ؟

7

ئىلى دوتەي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى (ۋالىي)
نېزەرخان غوجام پېشىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ، كالاسكىدا
ئولتۇرۇپ كۆككۆۋرۈكتىن ئۆتتى - دە ، قەدىمكى ھاكىمىيەت
مەركىزى بولغان تۆمۈر قاڭالتىرلىق ، تاختايلىق ئۆيلەرنى ئو-
راپ تۇرغان چىرايلىق باغنىڭ دەرۋازىسىغا كەلدى . بۇ يەر ۋالىي
مەھكىمە ، گارنىزون قوماندانلىق شتابى ھەم بوز يەر ئۆزلەشتۈ-
رۈش ئەمەلدارىنىڭ قوماندانلىق شتابى ئىدى . غوجام — ئۇچى-
سىغا سۆسەر جۇۋا ، بېشىغا قاما تۆپە ، ئىچىگە كاستۇم - بۇرۇل-
كا كىيىپ گالستۇك تاقىغان ، يوغان بۇرۇن ، قارا بۇرۇت ، ئاق
يۈزلۈك ئادەم غەمكىن ۋە خىيالچان ھالدا كالاسكىدىن چۈشتى .

قارا بۇرۇت فۇگۇەن ئۇنى يۆلىۋىدى ، ئۇ يېنىكلا رەت قىلىپ
قاڭالتىرلىق بىنانىڭ پەلەمپىيىدىن ئىتتىك قەدەملەر بىلەن چى-
قىپ ئىشخانىغا قاراپ ماڭدى .
ئىشخانىغا گىلەم سېلىنغان ، قالغان جايلار روسىيىنىڭ
يۆلەنچۈكى ئېگىز ئورۇندۇقلىرى ۋە يوغان ئۈستەل - ئىشكاپلى-
رى بىلەن بېزەلگەن ، ئۆينىڭ تۆر تېمىغا لېنىن ، ستالىن ۋە
شېڭ دۇبەننىڭ رەسمى ئېسىلغان . غوجام شېڭ شىسەي —
قارا بۇرۇت ، يوغان كۆزلۈك ئادەمنىڭ سۈرىتىگە قاراپ قويغان-
دىن كېيىن جۇۋىسىنى خىزمەتكارغا بېرىپ ، بېشىغا گۈللۈك
يېشىل دۇخاۋا بۆك كىيىپ ئورۇندۇققا ئولتۇردى - دە ، دوتەي
كاتىپىنىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سالدى .
— چيۇسىلىڭ سىلىنى كەلسىلا ئىشخانىغا چىقسۇن ،
دېگەن ، — دېدى كاتىپ ، ئاندىن تۈرمىدىكى ئادەم بۇلاش
ۋەقەسىدىن كېيىن ھەربىي ھالەت بولۇپ يۈزدىن جىق گۇمانلىق
ئادەمنىڭ تۇتۇلغانلىقى ، سوۋېت كونسۇلىنىڭ ھوشيارلىقنى ئا-
شۇرۇپ ، زۆرۈر بولغاندا سوۋېت ئەسكەرلىرىنىمۇ ئىشقا سال-
مىز دېگەنلىكى ، شېڭ دۇبەننىڭ تېلېفوندا : «بۇ چوقۇم پانتۇر-
كىستلارنىڭ ئىشى ، سابىت داموللا ، غوجانىيازلار تۇتۇلغان بى-
لەن ئۇلارنىڭ ئادەملىرى تېخى تازىلىنىپ بولمىدى ، ئۇلار جەنۇ-
بىي شىنجاڭدىن شىمالىي شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ ھەرىكەت
قىلىپ يۈرىدۇ ، ئۇلارنى بىر ئاي ئىچىدە ئۈزۈل - كېسىل
تازىلاش كېرەك !» دېگەنلىكىگە ئوخشاش مۇھىم ئىشلارنى غو-
جامغا ئېيتتى . غوجام گەپ قىلمىدى . ئۇ كۆڭلىدە «بۇ غېنى
ئوغرىنىڭ ئىشى ، بۇنىڭ سابىت دامولللا ، غوجانىيازلار بىلەن
ئالاقىسى يوق » دەپ ھۆكۈم قىلدى . لېكىن بۇ ھۆكۈمنى قانداق
ئىپادىلەش كېرەك . ئىپادىلىمىسە نۇرغۇن بىگۇناھ ئادەملەر تۇ-
تۇلىدۇ . ئىپادىلىسە ئۆزى گۇمانلىق بولۇپ قالىدۇ - دە ، خاتىر-
جەملىك يوقىلىدۇ . ئاۋۇ قارا بۇرۇت شېڭ شىسەي يېنىدىكى

يوغان بۇرۇت ستالىندەك قاتتىق قول، رەھىمسىز، كەسكىن ئادەم. ئۇنىڭ ئۇچۇن غوجامنىڭ كاللىسىنى ئېلىش كونا خەينى چۆرۈۋەتكەنچىلىكلا بىر ئىش. ۋاباللچىلىقنىڭ ئالدىنى ئالمىسا خەلق نەپرىتى كەلكۈندەك يىمىرىلىپ كېلىدۇ، ۋاباللچىلىقنى توسۇي دېسە كاللا كېتىش خەۋپى بار...

غوجام كىم بىلەن مەسلىھەتلىششنى بىلمەي گاڭگىراپ چيۇ سىلىڭنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى. چيۇ زۇڭجۇن ئىسىملىك شەرقىي شىماللىق تۇەنجاڭ، كۇيئوغلىنىڭ بۇيرۇقىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان، قورساقتا، مال - دۇنياغا ئامراق، سېمىز، ياپون-چە بۇرۇت قويغان بۇ ئادەم ھازىر ئىلى قوراللىق قىسمىنىڭ سىلىڭى، ئىلىنىڭ باش ۋالىيسى بولغاچقا، دېگىنى دېگەن، ئەتكىنى ئەتكەندى. غوجام كىرگەندە ئۇ ئېگىز يۆلەنچۈكلۈك يۇمشاق ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ فرانسىيەدىن كەلتۈرۈلگەن بىرلى-يانت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكنى بارمىقىغا سېلىش بىلەن بەند ئىدى. ئۇنىڭ قىسقا بويۇنى ھەربىيچە كىيىم بىلەن پاگونلۇق مۇرىلىرىنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغان، شالاڭ چاچلىق، ئوتتۇرى-سى تاقىر بېشى ئۇستەلدىن سەللا كۆتۈرۈلۈپ چالا ئۇتلەنگەن كاللىدەك پارقىراپ تۇراتتى.

— چيۇ سىلىڭ، نېزەر فۇجۇەنيۇەن داۋ!

سىلىڭ ئورنىدىن مىدىرلىماي قويمىدى.

— ئوتۇر، ئوتۇر! — دېدى ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ غوجام-غا لاپپىدە قاراپ قويغاندىن كېيىن كۆڭۈلسىزلا.

— چاقىرپىتىكەنسىز، سىلىڭ جانابلىرى!

تەرجىمان تېز - تېز تەرجىمە قىلدى.

— بۈگۈن چۈشتىن كېيىن غۇلجا شەھىرىدىكى پۈتۈن خىزمەتچىلەر، بايلار، مۆئەللىملەر، چوڭ - چوڭ ئاخۇنلارنى

ئۇ قا ق كۇلۇبىغا[1] يىغىش كېرەك. شېڭ دۇبەننىڭ مۇھىم يوليورۇقى بار، يەتكۈزىمىز! — دېدى چيۇسىلىڭ قاتتىق، كەسكىن تەلەپپۇزدا.

— خوپ بولىدۇ، سىلىڭ جانابلىرى! — دېدى غوجام ئورنىدىن تۇرۇپ، — مەن ھازىرلا ئادەم ئەۋەتەي.

— سىز بايلارغا، سودىگەرلەرگە، چوڭ - چوڭ ئاخۇنلار-غا، ئۇيغۇر ئامبال، لوزۇڭلارغا ئادەم ئەۋەتىڭ، ئەسكەر، ساق-چى باشلىقلىرىغا ئۆزىمىز دەيمىز!

غوجامنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى. شېڭ شىسەي دائىم يىغىن، دوكلات، زىياپەت نامى بىلەن ئادەم تۇتاتتى. بۈگۈنمۇ شۇنداق قىلىسچۇ؟ ئۇ چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىدى. ئىچىدە ئۆزىگە ئاۋارىچىلىك تېپىپ بەرگەن ھېلىقى نۇرى دېگەن يادىغا ئالدى: شۇ ھارامى غېنى ئوغرىغا دادىسىنىڭ ھالىنى دېمىگەن بولسا بۇنچە ساراسىمە بولمىغان بولاتتى. بىر يۈز ئون يەتتە ئادەم بىگۇناھ قامالغان. يەنە قانچىنى تۇتىدۇ، قانچىنى ئۆلتۈرىدۇ، كىم بىلىدۇ تېخى؟ غوجانىياز ھاجىنىڭ شەرقىي شىمالغا ئادەم ئەۋەتىپ، ياپونلار بىلەن مەخپىي كېلىشىپ شىن-جاڭنى ياپونغا ساتماقچى بولغانلىقىغا غوجام ئىشەنمەيتتى. «خا-ئىن» دېگەن نام بىلەن دوتەي تۇرداخۇنباي، سىراجىدىنباي قا-تارلىق نۇرغۇن ئادەم تۈرمىگە تاشلاندى. تۇرپان، قۇمۇل، ئۈ-رۈمچى، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەنلەردە يۈزلىگەن بايلار، زىيالىي-لار، دىنىي زاتلار قامالدى، ئۆلتۈرۈلدى. ئارانلا يىگىرمە - ئوتتۇز مىڭ ئەسكىرى بار شېڭ شىسەي ئۈچ مىليون بەش يۈز مىڭ ئادەمنى قويىنى باشقۇرغاندەك باشقۇرماقتا: خالىسا سويى-دۇ، خالىسا تالايدۇ، خالىسا سولايدۇ. غوجامدەكلەر ئۇنىڭ قولىدىكى بىر كالتەك ناھايىتى...

---

① ئۇ قا ق كۇلۇبى — ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز كۇلۇبى.

بۇگۈن كۆزگە كۆرۈنگەن ئادەملەرنى يىغىپ تۇتامدۇ ياكى 1918 - يىللىرى ئورۇسلار ئۇيغۇرلارنى يىغىن دەپ چاقىرتىپ پىلىموت بىلەن قىرغاندەك قىرامدۇ تېخى ! ھەي بالا ، نېمىشقىمۇ غېنى ئوغرىغا دادامنى قۇتقۇز دەپ يېلىنغانسەن ، ھەي··· .

غوجام ئادەملىرىنى خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتتۈۋېتىپ كالاسكىغا ئولتۇرۇپ يەنە ئۆيىگە قايتتى . ھارۋىكەشنىڭ يېنىدا قىلىچ ئاسقان مۇھاپىزەتچى مۇسا ئولتۇراتتى ، بىر جۈپ ئات قوڭغۇراقلىرىنى جاراڭلىتىپ ئويناقلاپ ئۆكىرەك تاشلاپ باراتتى ، ھارۋا چاقلىرىدىن قار كۇمىلاچلىرى ئۇچۇپ چىقاتتى . غوجام قاتتىق سوغۇق بولۇشىغا قارىماي ئىچ - ئىچىدىن قىزىماقتا ئىدى :

— مۇسا ، ھېلىقى بالىنى نۇسرەتباينىڭ ئۆيىگە ئاپاردىڭمۇ ؟

— ياق ، رەخىمجان كونسۇلخانىنىڭ يېنىدىكى نوغاي دادىسىنىڭ ئۆيىدىكەن ، شۇ يەرگە ئاپىرىپ رەخىمجانىنىڭ قولىغا تاپشۇردۇم .

— تالا - تۈزگە چىقما دېگەنسەن ؟ سېنى بىرى كۆردىمۇ ، بىرى پېيىڭغا چۈشتىمۇ ؟

— ياق غوجام ، ئەپرىز بۇۋى خانىم كالاسكىنىڭ كەينىدە ئولتۇردى ، بالا ھارۋىكەش بولۇپ ماڭدى . مەن يېنىدا يول كۆرسەتتىم .

— ئىشنى پۇختا قىلىپسەن مۇسا !

غوجام تاشقىرىقى قورۇدىن ئالدىراپ ئىچكەركى قورۇغا ماڭدى . غوجامنىڭ ياش ، چىرايلىق ئايالى ئەپرىز بۇۋى بېشىغا چىرايلىق پۆپۈكلىرى بار فرانسۇز شلەپىسى ، ئۇچىسىغىمۇ فرانسىيىنىڭ ئەڭ يېڭى مودا كىيىمى — ئېسىل يۇڭ رەختتىن تىكىلگەن بېلى پۇرمە ، ياقىلىرى قايرىما ، پەشلىرى چېچىلىپ تۇرىدىغان قىشلىق پەلتوسى ، پۇتىغا ئەترەك ، ئېگىز پاشنىلىق خۇرۇم چېتىك كىيگەن ، قولىغا خۇرۇم تاشلىق ئېسىل پەلەي

سالغان ھالدا رەسىمگە چۈشىدىغاندەك كۈلۈمسىرەپ تىك تۇراتتى . غوجام ئۆزىدىن يىگىرمە ئىككى ياش كىچىك ، باي سودىگەر دادىسىغا ئەگىشىپ تاشكەنت ، ئورىنبورگ ، موسكۋا ، بېرلىن ، پارىژلاردا يۈرۈپ كۆزى ئېچىلغان ، تۇرمۇش ۋە پىكىر قىلىش ئادەتلىرىدە ئۇيغۇر ساددىلىقىنى چۆرۈپ تاشلاپ ، سۈنئىي قىياپەت بىلەن ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى ئىشەندۈرۈش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن ، زىلۋا ، سۈزۈك كەلگەن بۇ خوتۇننى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى . غوجام تۆت قېتىم ئۆيلەندى ، لېكىن ئالدىنقىلىرىدىن بالا تاپتىيۇ ، ھالاۋىتى كەم بولدى . مۇنۇ ياسانچۇق ، چىرايلىق ئايالدىن بولسا بالا كۆرمىدىيۇ ، تۇرمۇشنىڭ لەززىتىنى كۆردى . بۇ خوتۇننىڭ ھەممە قىلىقى — كۈلكىسى ، گەپلىرى ، ئەركىلەشلىرى ، غوجامنى كۈتۈشلىرى باشقىچىلا ئىدى ، غوجامغا سىرلىق ۋە لەززەتلىك تۇيۇلاتتى . ئاۋۋالقى ئاياللىرى نومۇس قىلىشنىلا ، قورقۇشنىلا ، نېمە دېسە ماقۇل دېيىشنىلا بىلەتتى . ئۇلار غوجامنى زادىلا رەنجىتمەيتتى ، رەنجىتمىگەنسېرى غوجامغا ئۇلار زېرىكىشلىك بىلىنەتتى . مۇنۇ ئايال بولسا غوجامنىڭ دېگىنىنى ئاڭلايتتى ، لېكىن ئۆزى بىلگىنىنى قىلاتتى ، غوجامغا ئەركىلەپ ، ئىككى قولىنى بوينىغا سېلىپ تۇرۇپ : «سىز ئۇنداق دېگەندىڭىز ، مەن مۇنداق قىلىپ قويدۇم ، ھە دەيسىزغۇ ھە !» دەپ چىرايلىق ، خۇمارلىشىپ تۇرىدىغان كۆزلىرى بىلەن غوجامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇۋالاتتى . غوجام بىردەمدىلا ئاچچىقىدىن يېنىپ : «ھۇي شەيتان !» دەپلا قوياتتى . مۇشۇ يول بىلەن غوجامنىڭ تاغدىكى نۇرغۇن ماللىرى ، توققۇزتاراغا ھاكىم بولغان تۆت يىل ئىچىدە يىغقان يىلقىلىرى بىلەن پادا - پادا كاللىرى ئالتۇن - كۈمۈشكە ئايلىنىپ بولاتتى . شۇنداق قىلىپ غوجام ئاستا - ئاستا ، ئۆزىمۇ سەزمەستىن گېرمانىيىلىكلەرنىڭ «باش قاتىدىغان ئىشقا يولۇقساڭ خوتۇنۇڭغا مەسلىھەت سال» دېگەن مەشھۇر ماقالى بويىچە ئىش قىلىدىغان بولۇپ قالدى .

بۈگۈن كۆزگە كۆرۈنگەن ئادەملەرنى يىغىپ تۇتامدۇ ياكى 1918 - يىللىرى ئورۇسلار ئۇيغۇرلارنى يىغىن دەپ چاقىرتىپ پىلىموت بىلەن قىرغاندەك قىرامدۇ تېخى ! ھەي بالا ، نېمىشقىمۇ غېنى ئوغرىغا دادامنى قۇتقۇز دەپ يېلىنغانسەن ، ھەي… .

غوجام ئادەملىرىنى خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتىۋېتىپ كالاسكىغا ئولتۇرۇپ يەنە ئۆيىگە قايتتى . ھارۋىكەشنىڭ يېنىدا قىلىچ ئاسقان مۇھاپىزەتچى مۇسا ئولتۇراتتى ، بىر جۈپ ئات قوڭغۇراقلىرىنى جاراڭلىتىپ ئويناقلاپ ئۆكىرەڭ تاشلاپ باراتتى ، ھارۋا چاقلىرىدىن قار كۇمىلاچلىرى ئۇچۇپ چىقاتتى . غوجام قاتتىق سوغۇق بولۇشىغا قارىماي ئىچ - ئىچىدىن قىزىماقتا ئىدى :

— مۇسا ، ھېلىقى بالىنى نۇسرەتباينىڭ ئۆيىگە ئاپاردىڭمۇ ؟

— ياق ، رەخىمجان كونسۇلخانىنىڭ يېنىدىكى نوغاي دادىسىنىڭ ئۆيىدىكەن ، شۇ يەرگە ئاپىرىپ رەخىمجاننىڭ قولىغا تاپشۇردۇم .

— تالا - تۈزگە چىقما دېگەنسەن ؟ سېنى بىرى كۆردىمۇ ، بىرى پېيىڭغا چۈشتىمۇ ؟

— ياق غوجام ، ئەپرىز بۈۋى خانىم كالاسكىنىڭ كەينىدە ئولتۇردى ، بالا ھارۋىكەش بولۇپ ماڭدى . مەن يېنىدا يول كۆرسەتتىم .

— ئىشنى پۇختا قىلىپسەن مۇسا !

غوجام تاشقىرىقى قورۇدىن ئالدىراپ ئىچكەركى قورۇغا ماڭدى . غوجامنىڭ ياش ، چىرايلىق ئايالى ئەپرىز بۈۋى بېشىغا چىرايلىق پۆپۈكلىرى بار فرانسۇز شىلەپىسى ، ئۇچىسىغىمۇ فرانسىيىنىڭ ئەڭ يېڭى مودا كىيىمى — ئېسىل يۇڭ رەختتىن تىكىلگەن بېلى پۈرمە ، ياقىلىرى قايرىما ، پەشلىرى چېچىلىپ تۇرىدىغان قىشلىق پەلتوسى ، پۇتىغا ئەترەڭ ، ئېگىز پاشنىلىق خۇرۇم چېتىك كىيگەن ، قولىغا خۇرۇم تاشلىق ئېسىل پەلەي

سالغان ھالدا رەسىمگە چۈشىدىغاندەك كۈلۈمسىرەپ تىك تۇراتتى . غوجام ئۆزىدىن يىگىرمە ئىككى ياش كىچىك ، باي سودىگەر دادىسىغا ئەگىشىپ تاشكەنت ، ئورىنبورگ ، موسكۋا ، بېرلىن ، پارىژلاردا يۈرۈپ كۆزى ئېچىلغان ، تۇرمۇش ۋە پىكىر قىلىش ئادەتلىرىدە ئۇيغۇر ساددىلىقىنى چۆرۈپ تاشلاپ ، سۇنئىي قىياپەت بىلەن ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى ئىشەندۈرۈش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن ، زىلۋا ، سۈزۈك كەلگەن بۇ خوتۇننى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى . غوجام تۆت قېتىم ئۆيلەندى ، لېكىن ئالدىنقىلىرىدىن بالا تاپتىيۇ ، ھالاۋىتى كەم بولدى . مۇنۇ ياسانچۇق ، چىرايلىق ئايالدىن بولسا بالا كۆرمىدىيۇ ، تۇرمۇشنىڭ لەززىتىنى كۆردى . بۇ خوتۇننىڭ ھەممە قىلىقى — كۈلكىسى ، گەپلىرى ، ئەركىلەشلىرى ، غوجامنى كۈتۈشلىرى باشقىچىلا ئىدى ، غوجامغا سىرلىق ۋە لەززەتلىك تۇيۇلاتتى . ئاۋۋالقى ئاياللىرى نومۇس قىلىشىنىلا ، قورقۇشنىلا ، نېمە دېسە ماقۇل دېيىشنىلا بىلەتتى . ئۇلار غوجامنى زادىلا رەنجىتمەيتتى ، رەنجىتمىگەنسېرى غوجامغا ئۇلار زېرىكىشلىك بىلىنەتتى . مۇنۇ ئايال بولسا غوجامنىڭ دېگىنىنى ئاڭلايتتى ، لېكىن ئۆزى بىلگىنىنى قىلاتتى ، غوجامغا ئەركىلەپ ، ئىككى قولىنى بوينىغا سېلىپ تۇرۇپ : «سىز ئۇنداق دېگەنىدىڭىز ، مەن مۇنداق قىلىپ قويدۇم ، ھە دەيسىزغۇ ھە !» دەپ چىرايلىق ، خۇمارلىشىپ تۇرىدىغان كۆزلىرى بىلەن غوجامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇۋالاتتى . غوجام بىردەمدىلا ئاچچىقىدىن يېنىپ : «ھۇي شەيتان !» دەپلا قوياتتى . مۇشۇ يول بىلەن غوجامنىڭ تاغدىكى نۇرغۇن ماللىرى ، توققۇزتاراغا ھاكىم بولغان تۆت يىل ئىچىدە يىغقان يىلقىلىرى بىلەن پادا - پادا كالىلىرى ئالتۇن - كۈمۈشكە ئايلىنىپ بولاتتى . شۇنداق قىلىپ غوجام ئاستا - ئاستا ، ئۆزىمۇ سەزمەستىن گېرمانىيىلىكلەرنىڭ «باش قاتىدىغان ئىشقا يولۇقساڭ خوتۇنىڭغا مەسلىھەت سال» دېگەن مەشھۇر ماقالى بويىچە ئىش قىلىدىغان بولۇپ قالدى .

بۇرۇن ھۆكۈمەت ئىشنى ئايالىرىغا تىنمايدىغان غوجام ئەمدى ھەممىلا ئىشنى خوتۇنىغا دەيتتى .

— ھە ، غوجام ، چىرايىڭىز ئۆمسىلىغۇ ، — دېدى ئەپرىز بۇۋى ئېرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، — تېخى ھازىرلا سانايى نەفىسىدىن ئادەم كەپتىكەن ، كەچتە «پەرھاد ـ شېرىن» درامىسىنى قويغۇدەك ، ئابدۇۋەلى جارۇللا پەرھادنىڭ رولىغا چىققۇدەك ، ۋاي ـ ۋۇي ، ئۇ يىگىتنىڭ ئاۋازىنىڭ ياخشىلىقى ، موسكۋاغا ، پارىژغا ئاپىرىپ كۆز ـ كۆز قىلىپ ئۇيغۇرلارنى دۇنياغا تونۇتقۇدەك ئاۋازى بارده ئۇ يىگىتنىڭ .

خوتۇنى غوجامنىڭ جۇۋا ، كەمچەت تۆپىسىنى ئۆز قولى بىلەن سالدۇرۇپ ئاسقۇغا ئاستى . غوجام ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ گىلەم ئۇستىگە تاشلانغان ماموق ياستۇقلارغا قىيسايدى ـ دە ، تولغان گەۋدىسىنى قىمىرلىتىپ تۇرۇپ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان خوتۇنىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويدى ۋە :

— باشقا بىرى بىز خەقنى تونۇتىدىغان بولدى ، — دېدى .

— كىم ئۇ ؟

— غېنى ئۇغرى ، ھېلىقى قاشلىق ئەخمەق !

— ۋاي ـ ۋۇي ، تۇرمىگە بېسىپ كىرىپ تۆت ئادەمنى بۇلاپ كەتكىنىگە شۇنچە پايپېتەك بولۇپ كەتكىنىنى بۇ ھۆكۈمەتنىڭ . ياپونلار بېسىپ كىرسە قانداق قىلارسىلەركىن ؟ غېنىنى تۇتۇپ بېرىڭ . نېمە ، قوغلاپ تۇتقىلى بولمىسا ئالداپ تۇتۇڭ . شىڭ دۇبەندىن ئۆگىنىڭ غوجام ، شىڭ دۇبەن ماجۇڭيىڭ ، جاڭ پېيۇەن ، غوجانىيازلارنى قانداق يوقاتتى ؟ قوغلاپما ؟ ياق ، كۈچى يەتمىگەننى ئالدىدى ، ياۋاشقا بۆرە ، يامانغا تۈلكە بولۇپ كۆرۈندى . دۇنيادا يالغۇز بىر غېنى ئۇغرىلا بولمىغاندىكىن ، يەنە بىرىگە بىر يامبۇ ياكى بىر چوكا ئالتۇن بېرىڭا ، غېنىنى ھازىرلا تۇتۇپ ئەكېلىپ بېرىدۇ .

غوجام جىمىپ قالدى : «ئىشنىڭ بۇنداق ئاددىي ، ئۇنۇملۇك ئۇسۇلىنى خوتۇنلارلا ئويلاپ تاپالايدۇ ، بىز ئەر خەقلەر نەدە تەسلىرى بولسا شۇنىڭغا باش قاتۇرىمىز . دانالاردىن دۆتلەر يارىملىق بولىدىكەن ـ دە ، شۇنىڭ ئۈچۈن ماۋۇ چيۇسىلىڭدەك ئالتۇن ـ كۈمۈش بالماۋۇزى ، جىن شۇرېندەك ئەپيۇنكەشلەر بىر خەلقنى سوراپ كەلدى . مەن مەنسۇر ئەپەندىگە مەسلىھەت سېلىپ كۆرەي . راست ، پانتۇركىستلارنىڭ ئىشى ئەمەس ، ئوغرىلارنىڭ ئىشى دەپ ھۆكۈمەتنى ئىشەندۈرگىلى بولىدىغۇ . غېنىنى تۇتۇشنىڭ ئامالىنى قىلاي . ئۇنى تۇتۇپ بەرسەم بىر يۈز ئون يەتتە ئادەم قويۇپ بېرىلىدۇ ، ئۆزۈممۇ غەمدىن قۇتۇلىمەن ئەمەسمۇ !»

— مۇسا ! — قىلىچ ئاسقان ئۇيغۇر مۇھاپىزەتچىسى پەيدا بولۇش بىلەن غوجام ياستۇقتىن ئۆرە بولدى ، — ماڭ ، نەدىن بولمىسۇن ھېلىقى مەنسۇر ئەپەندىنى تېپىپ كەل . ئۇنىڭ نەدىلىكىنى ئورۇس كونسۇلىدىكى ۋالىيۇشكىن ياكى بولمىسا ۋاقى ئەرزروفلار بىلىدۇ . تېپىپ ئېلىپ كەل . ئەپرىز بۇۋى ، بۇگۈن سانايى نەفىسىگە بارمايلى ، ئاشپەزلەرگە ئېيتىڭ ، قولداما قىلسۇن . قېزا ، قىرغاۋۇل ، ئۆلار گۆشلىرىدىن تەييارلىسۇن . بۇگۈن مېھمان كۈتەيلى ، مۇسا ، پوستلارغا ئېيت ، ئەرز قىلغۇچىلار بۇگۈن قوبۇل قىلىنمايدۇ . ئەپرىز بۇۋى ، بۇگۈن ناخشا ـ سازلارمۇ ئاڭلىمايلى ، كۆڭلۈمنىڭ ئارامى يوق !

ئەپرىز بۇۋى ئېرىنىڭ بوينىغا گىرە سالدى .

— خۇش ، خېنىم ؟

— مەن بۇگۈن جايىمىزنى كۆرۈپ كەلدىم ، — دېدى ئۇ قاپاقلىرىنى سۈزۈپ ئەركىلەپ ، — كوچىغا قارىغان قىرىق ئېغىز دۇكان ، ئىچكەركى قورۇدىكى ئاستى ـ ئۈستى تاختايلىق ئون ئالتە ئېغىز ئۆي ، تاشقىرىقى قورۇدىكى سەككىز ئېغىز ئۆي ، ئىككى چوڭ لاپاس ، ئىسكىلاتلار تولىمۇ چىرايلىق ئى-

كەن . سىزدىن بىر ئىشنى سورايمەن : دادام بىلەن ئاپام قېرىپ
قالدى ، ئىچكەركى قورۇدىن ئالتە ئېغىز ئۆينى ئاجرىتىپ ،
نوۋگورت تەرەپتىن دەرۋازا ئېچىپ ئايرىم قورۇ قىلىپ كۆچۈ-
رۈپ ئەكىرىۋالساق بولماسمۇ ؟
— يەنىچۇ بۇۋى ؟
— ھەبىبۇللا غوجام تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارمىسۇن . نې-
مىشقا دەمسىزا ، دېدىمغۇ ، ئۇ يەردە ئۇششاق سۆز تولا .
غوجام جىم بولۇپ قالدى . تۇنجى ئايالى سۇلتانى ئۇۋەيىس-
لىك شەيخ ئەۋلادىدىن بولغان گۆھەرخان ئايىم مەرھۇمەدىن
تۇغۇلغان تۇنجى ئوغلى توغرىسىدا گەپ بولۇۋىدى ، غوجامنىڭ
غېمىغا غەم قوشۇلدى . كەم سۆز ، ئىشلەمچان ، گىمنازىيىدە
ياخشى ئوقۇغان ئوغلى ھەبىبۇللا غوجام ئۇنىڭ تۆت ئوغلىنىڭ
ئالدى ، ئۇنىڭ تاشكەنتكە چىقىپ ئوقۇش ئارزۇسى تولىمۇ كۈچ-
لۈك ، لېكىن مۇنۇ خوتۇنى ئۇنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشىغا
قارشى . غوجام بۇ ئىشتىمۇ بۇياققا تارتسا ئۆكۈز ئۆلىدىغان ،
ئۇياققا تارتسا هارۋا سۇنىدىغان قىيىن ئەھۋالدا ئىدى .
— مەن ئويلىناي ، — دېدى غوجام ئۇھ تارتىپ قويۇپ ،
بالا بىلەن خوتۇن ئوتتۇرىسىدىكى كېلىشمەسلىكتە ئالىلىق خوتۇ-
نىدا ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، ئۇنىڭ تەلىپىنى رەت قى-
لىشقا پېتىنالماي ، — بالام ئاغىنىلىرى ئالدىدا بويۇن قىسىپ
قالمىسۇن دەيمىنا . دېمىسىمۇ ئازراقلا يولى بارلار تاشكەنتكە ،
ئىستانبۇلغا ، مىسىرغا ، ھىندىستانغا ئوقۇشقا بېرىۋاتىدۇ . باۋۇ-
دۇنباي ئەقلى بارلىكى ئۇيغۇر بالىسى بولسا كوچا - كوچىلاردىن
تېرىپ - يىغىپ چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقارغان . مەن بىر دوتەي
تۇرۇپ ئوغلۇمنى تاشكەنتكە ئوقۇشقا چىقىرالمىسام تۇغقانلار
نېمەدەيدۇ ، ئەل - ئاغىنە ، يۇرت - جامائەت نېمەدەيدۇ . بۇۋىم
ئېيتىڭا ، ھەبىبۇللا غوجام تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارسا سىزگە نېمە
زىيان بولىدۇ ؟

— ماڭا نېمە پايدا - زىيان ! — دېدى بۇۋى قاپىقىنى
سېلىپ ، — سىزنىڭ پايدا - زىيانلىرىڭىزنى ھېسابلاۋاتىمەن .
ئۇياقتا ئوقۇغانلارنى پانتۇركىست دەيدىكەن . بالىڭىز شۇنداق
بولۇپ قالسا سىزنىڭ دوتەيلىكىڭىز ساقلىنارمۇ ؟ بىلمىسىزغۇ ،
مەسئۇد سەبرى ئۈركىيىدە ئوقۇپ كېلىۋىدى ، ئۇنى پانتۇركىست
دېدى ، ئۇنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن قانچىنى ئېتىۋەتتى ،
لارى ئەختەمباينىڭ ئالتۇن - كۈمۈشى بىلەن ھىندىستانغا قې-
چىپ بېرىپ ئارانلا جېنىنى ساقلاپ قالدى .
— ئۇ دېگەن باشقا ئىش ، خوتۇن !
— ياق ، بىر ئىش . ھېكىمبەگ غوجامۇ بىخەستەلىك
قىلىپ گۆھەر بانۇمنى غوجانىيازنىڭ ئوغلى سەيدۇل شاۋېيگە
بېرىپ قويۇۋىدى ، تاسلا قالدى ، غوجانىياز خائىنىنىڭ شېرىكى
دەپ غوجامنى ئېتىۋەتكىلى . يېقىندىلا بولغان ئىشقۇ بۇ !
— بۇمۇ باشقا ئىش بۇۋى ! — دېدى نېزەرخان غوجام
غوجامنىڭ تەرسالىقىدىن بىزار بولۇپ .
ياق ، بىر ئىش ! — دېدى ئەپرىز بۇۋى غوجامدىن
بەتتەررەك خاپا بولۇپ ، — ئانداق بولسا مەن توققۇزتاراغا ،
دادامىلارنىڭكىگە كېتىمەن . دادام بۇ يىل ھەج قىلماقچى ، مەن
ئاپىرىمەن !
غوجامنىڭ ئەرۋاھى ئۇركىدى :
— ماقۇل ، دادىڭىز بىلەن ئاپىڭىز كۆچۈپ كىرسۇن ،
ھەبىبۇللا غوجا تاشكەنتكە بارمىسۇن ئەمىسە !
ئەپرىز بۇۋى تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ غوجامنىڭ بوينىغا نا-
زۇك قوللىرىنى سالدى . ئۇ سىرلىق كۆزلىرى بىلەن غوجامنىڭ
يوغان كۆزلىرىگە تىكىلدى . غوجامنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىدى ، ئۇ-
نىڭ قەلبىدىكى قارا بۇلۇتلار تاراپ ، ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئا-
جىزلىقىنى نامايان قىلغۇچى شەھۋەت ئىستىكى ئۇنى دەرھال
مەست قىلدى . ئۇ كۆزلىرىنى يۇمدى…

مۇسا فۇگۇەن كەچتە مەنسۇر ئەپەندى بىلەن ئۇنىڭ بىر ئاغىنىسىنى باشلاپ كىردى. مەنسۇر ئەپەندى — دوغىلاق، قارىقۇمچاق، كۆزلىرى يوغان، ئېغىر - بېسىق ئادەم يېنىدىكى دوستىنى تونۇشتۇردى.

— غوجام، بۇ كىشى مېنىڭ دوستۇم ئەزەمەتوف، — دېدى ئۇ ئېگىز، كۆزەينەك تاقىغان، سېرىق بۇرۇتلۇق، شىلەپىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان ئادەمنىڭ قولىنى غوجامنىڭ قولىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، — مېنى قانداق چۈشەنسىڭىز بۇ كىشىنىمۇ شۇنداق چۈشىنىڭ. موسكۋا جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىنى تۈگەتكەن. بۇ يەرگە شېڭ دۇبەننىڭ مالىيە ئىشلىرىغا ياردەم بەرگىلى كەلگەن مۇتەخەسسىس. ئەزەمەتوف بىلەن بىز يىگىرمىنچى يىللاردىن باشلاپ ساۋاقداش، مەسلەكداش!

— قېنى، قېنى ئىچكىرىگە! — دېدى غوجام مېھماننىڭ قوللىرىنى ئىككى قوللاپ چىڭ سىقىپ، — ئوبدان بولدى، يېڭى دوست تاپتىم. مېلىڭ مىڭغا يەتكۈچە دوستۇڭ مىڭغا يەتسۇن دېگەن ئەمەسمۇ، بولۇپمۇ مەن بىلىملىك دوستلارغا تولىمۇ موھتاج!

مېھمان، غوجامنىڭ خاراكتېرى كۆچلۈك ئادەم ئىكەنلىكىنى تەكەللۇپ سۆزلىرىدىنلا بىلىۋالدى. ئۇ مەنسۇر ئەپەندىگە:

— غوجام كىتاب ئوقۇيدىغان ئوخشايدۇ. تىلى كىتابى تىل، مەن تارانچى تىلى بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلىۋېدىم. ئىلى خەلقى بىر ياخشى رەھبەرگە ئىگە بوپتۇ. زامانغا لايىق ۋالىي ئەمدى سەھنىگە چىقىپتۇ! — دېدى قېلىن كۆرپىدە ئولتۇرۇۋېتىپ.

ئالدىغا ئاپئاق پەرتۇق تارتقان خىزمەتچىلەر يوپيورۇق ئېلېكتر چىراغلىرى يورۇقىدا تاكاسلاپ مېڭىپ يېمەكلىكلەرنى توشۇماقتا ئىدى. ئەزەمەتوف بويىنىدىكى قارا گالستۇكىنى بوشى-

تىپ قويۇپ قوللىرىنى كەردى:

— بۇ مېنىڭ غۇلجىغا تۇنجى كېلىشىم. خىيالىمدىكى غۇلجا بۇنداق ئەمەس - دە! مەن سوۋېتتىن كەلمىگەندەكلا ھەممىلا نېمە سوۋېتنىڭ، قاراڭ، لامپۇچكا، پەرتۇق، غوجامنىڭ ئۇچىسىدا كاستۇم - بۇرۇلكا، تېخى كاتلىت، ئىستاكان... خۇددى ئۆز ئۆيۈم. مەن كالىپىنىنىڭ، كرۇپسكايانىڭ ھوزۇرىدا بولغانمەن، خۇددى مۇشۇنچىلىكلا. ئوخشاشمايدىغان يېرى تاملاردىكى گىلەملەر بىلەن مۇنۇ تېگىمىزدىكى كۆرپىلەرلا!

— ئۇيغۇر ئادىتىنى كۆرسۇن دەپ مۇشۇنداق داستىخان تەييارلاتتىم، — دېدى غوجام ئاپئاق سالفىتكىلار بىلەن ۋىلكا - پىچاقلارنى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويۇۋېتىپ، — ئاۋۇ ئۆيىمىز تامامەن ياۋروپاچە. بىزنىڭ خانىم فرانسىيىگە بەك **چوقۇنىدۇ. ئۆيلىرىنى** فرانسۇزچە ياساپ ئۇيغۇرلارغا ياۋروپا **مەدەنىيىتىنى ئەكىرىۋاتىدۇ**؛ ئەنە ئۆزىمۇ كىردى.

لەپرىز بۇۋى بۆلەكچىلا ياسانغان. ئەنگلىيە سارجىسىدىن تىكىلگەن مەيدىسى ئوچۇق، يېڭى ئۇزۇن، چاچما ئېتەكلىك قارا كۆڭلەك، بېشىغا قىيپاش قىلىپ يەڭگىل شىلەپە كىيگەن. بويىنىدىكى مېداليونىنىڭ گۈل چىقىرىلغان برىليانت كۆزى كۆكىرىكىدە غىل - پال كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىككى كۆكسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئۇنىڭ تۆۋىنىدە يوغان، يېشىل كۆزلۈك ئالتۇن بۇلاپكا، تۇرۇلگەن بىلەكلىرىدە فرانسىيىدە سوقۇلغان جۇپ بىلەزۈك، ئالتۇن سائەت، بارماقلىرىدا ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكلەر يالت - يۇلت قىلىپ تۇراتتى. ئۇ شوخلۇق بىلەن رۇسچە:

— دوبرى ۋېچىر[1]! — دېۋىدى، مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى. ئۇ يالت - يۇلت قىلىپ كۆزنى چاقىدىغان بەدىنىنى تولغاپ، نازۇك قوللىرىنى مېھمانلار

① دوبرى ۋېچىر — خەيرلىك كەچ (رۇسچە).

بىلەن كۆرۈشۈشكە سۈندى .
— قالتىس ، قالتىس ئاڭ ! — دېدى ئەزەمەتوف ئۇنىڭ
قوللىرىنى سىقىپ ، — ئەرلەر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈش-
كەن تۇنجى ئۇيغۇر قىزنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن !
— تانىسغىمۇ ئۇستا ! — دېدى مەنسۇر ئەپەندى كۈلۈپ
تۇرۇپ ، — غوجامنىڭ تەشەببۇسلىرىمۇ ، تۇرمۇشىمۇ يېپيې-
ڭى . ئۇيغۇر تۇرمۇشىنىڭ يېڭى زامانىۋى ئۈلگىسىنى غوجامنىڭ
ئۆيىدىلا تەلتۆكۈس تاپالايسىز . مۇسابايوف ، سابىر ھاجىيوفلار
ئۇيغۇر تۇرمۇشىغا ياۋروپا سانائىتى ، ياۋروپا سودا - سېتىق
ئېڭى ، پەن - مائارىپىنىڭ نەمۇنىلىرىنى ئەكىردى . ئاڭ ، تۇر-
مۇشنى ئۆزگەرتىشتە ھېچكىم غوجامغا يەتمەيدۇ !
— ھېكىمبەگ غوجىنىڭ ئۆيىگە كىرسەڭلار خۇددى ئىك-
كى يۈز يىل بۇرۇنقى ئىمىن ۋاڭ ، مۇسا گۇڭلارنىڭ ئوردىسى-
نىڭ ئۆزى ! — دېدى غوجام ئۆزى بىلەن يوشۇرۇن ئۇزەڭگە
سوقۇشتۇرىدىغان ھېكىمبەگ غوجىلارنىڭ نامىنى مەنىلىك تىلغا
ئېلىپ ، — كىچىك ئوغلى قېيۇمبەگ بۇ يىل يىگىرمە ياشلارغا
كىرىپ بايۋەچچە بولدى تېخى . ئۇ بالىسى مەدەنىيەتلىك . بەلكى
ئون ئەۋلادتىن چىققان تۇنجى مەدەنىيەتلىك بالا شۇ بولسا كې-
رەك .
نېزەرخان غوجام ئۆزىگە يۇقىرى باھا بېرىۋاتقان سوۋېت
ئىتتىپاقى زىيالىيلىرىنىڭ بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىنى
ياخشى بىلەتتى . ئۇلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلغاندا ھەم قىزغىن ،
ھەم ئېھتىياتچان بولۇشنىمۇ بىلەتتى . شېڭ دۇبەن ئالتە بۈيۈك
سىياسەتنى يولغا قويۇپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۆرسەتمىسى
بويىچە ئىش قىلماقتا . ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كادىر ۋە پارتىيە
ئەزالىرىنى شىنجاڭغا كۆپلەپ ئەۋەتىپ ، شىنجاڭنىڭ ئىشلىرىنى
ياخشىلاشقا ياردەم بېرىشنى ، ھەتتا ئۆزىمۇ بولشېۋىك بولۇشنى
تەلەپ قىلدى . ئۇنىڭ كىچىك سىڭلىسى شېڭ شىتۇڭ سوۋېت

ئىتتىپاقىنىڭ موسكۋا شەھىرىدە جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىنى تۈ-
گىتىپ ، لېنىن مائارىپ ئىنستىتۇتىدا ئوقۇدى ، شۇ ئىككى
ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولغان يۇ شىۋسۇڭ ئىسىملىك يى-
گىتكە ئاشىق بولۇپ توي قىلىشۋالدى . ئۇ ھازىر ئۇرۇمچىدە ،
شېڭ دۇبەن بۇ كوممۇنىستنى بىلىملىك ، چېۋەر ، قابىل ، تۈز
ئادەم بولغاچقا ھۆرمەتلەيدۇ . ئۇ ھەرقانداق ئىشنى شېڭ دۇبەنگە
دەۋېرىدۇ . ئۇ ھازىر شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمى-
سىنىڭ باش كاتىپى ، قوشۇمچە شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى-
نىڭ مۇدىرى . غوجام ئۈرۈمچىگە بېرىپ يىغىنلارغا قاتناشقاندا ،
بۇ يىگىتنىڭ خەنزۇچە ، رۇسچە سۆزلەپ ، لېنىن ، ستالىن
تەلىماتلىرى ، ماركس - ئېنگېلسلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنى دا-
دىل ، چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىگىنىنى تەرجىمان ئارقىلىق
ئاڭلىغانىدى . غوجام شېڭ دۇبەن يۇ شىۋسۇڭدىن باشقا كىشى-
نىڭ گېپىنى ئاڭلىمايدىكەن ، دەپمۇ ئاڭلىغانىدى .
غوجام ھەرقانداق سورۇندا شېڭ دۇبەن ، ئۇنىڭ ئالتە بۈ-
يۈك سىياسىتى ، سوۋېت ئىتتىپاقى ، سوتسىيالىزم ، كوممۇنىزم
دېگەن ئاتالغۇلارنى تىلغا ئالماي سۆزلىمەيتتى . ئۇ يەنە ئۆزىنى
ھەقىقەت ۋە سەمىمىي - ساداقەتنىڭ نەمۇنىسى قىلىپ كۆرسى-
تىش ئۈچۈن ، ئۆزىنىڭ شېڭ دۇبەنگە سادىق بولۇپ ئىشلىگەن
ئىشلىرىنى بىرمۇبىر سۆزلەشنى ياخشى كۆرەتتى ، بۈگۈنمۇ
شۇنداق قىلدى .
— ئۇ شېڭ شىسەي دۇبەن بولغاندىن بېرىقى قىلىنغان
چوڭ - چوڭ ئىشلارنى : تاشكەنتكە ئوقۇغۇچى چىقارغانلىقى ،
سىرتتىن يىپەك ، پاختا ، يۇڭ رەختلەر ، ساماۋەر ، چىنە - قاچا
قاتارلىق سوۋېت بۇيۇملىرىنى ئەكىرگەنلىكى ، ئېلېكتر ئىستان-
سىسى ، ئۇن زاۋۇت ، تېرە زاۋۇت ، پەن زاۋۇت ، قەغەز زاۋۇت ،
نەسىللىك ئات فېرمىسى ، نەسىللىك ئاق قوي فېرمىسىغا ئوخ-
شاش زامانىۋى ئورۇنلارنى راۋاجلاندۇرغانلىقى··· قاتارلىقلارنى

زوق بىلەن سۆزلىدى. ئەزىمەتوف:

— مالىيە، بازاردا قالايمىقانچىلىق باركەن. پۇل پاخاللىقى ئېغىركەن، بازاردا ئەللىك تەڭگىگە بىر قاپ سەرەڭگە كەلمەيدىكەن، بىر تال تۇخۇمنى بەش يۈز تەڭگىگە سېتىۋالىدىكەنسىز، — دېۋىدى، مەنسۇر ئەپەندى:

— ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى ئايلىق مائاشىغا بىر تاغار پۇل ئېلىپلا، شۇ ھامان بازارغا بېرىپ ھەممە پۇلىغا نەرسە-كېرەك سېتىۋالىدىكەن. بولمىسا ئەتىسىلا باھا ئۆزگىرىپ كېتىدىكەن! — دەپ قوشۇپ قويدى. غوجام قاقاقلاپ كۈلدى.

— بۇ جىن شۈرېندىن قالغان ئەخلەت، — دېدى ئۇ بېشىنى ئىرغىتىپ، — بىزنىڭ بايتوقاي تەرەپتە مۇسا شاڭيۇ دېگەن بىر ئادەم بار. ئۇ ياڭ زېڭشىننىڭ ۋاقتىدىن تارتىپلا شاڭيۇ. دېھقانلاردىن دەن ئالغاندا ئون خو يەردىن ئۈچ خو بۇغداي ئالىدۇ ئەمەسمۇ، دەننىڭ ئۈچتىن بىرىنى شاڭيۇ ئالىدىكەن. مۇسا شاڭيۇ ھەر يىلى بىرنەچچە يۈز خو، نەچچە مىڭ خو بۇغداي يىغىۋالىدىكەن. بۇغداينى سېتىپ چاۋپيۇ (قەغەز پۇل) بىلەن لىڭپيۇ (پارچە پۇل) غا ئالماشتۇرۇپ، ئۆينىڭ سۇپىسىغا ئورا ياساپ تاغار-تاغاردا كۆمۈۋېرىپتۇ. بۇ پۇل ئۆلۈپ قالار دېمەپتۇ. جىڭ شۈرېن قاچقاندىن كېيىن، شېڭ دۇبەن 1933-يىلى 12-ئاپرېلدا تەختكە چىقتى-دە، چاۋپيۇ بىلەن لىڭپيۇنى ئەمەلدىن قالدۇردى. مۇسا شاڭيۇ نەچچە تاغار قەغەز پۇلنى قۇچاقلاپ، ھارۋىغا بېسىپ شەھەرگە ئەكىرسە بىر تىيىنغا يارىماپتۇ. بىچارە، چاۋپيۇ، لىڭپيۇ دەپلا يۈرىدىغان سەۋدايى بولۇپ قاپتۇ. كۆردۈڭلارمۇ، بىزنىڭ خەلقنىڭ نادانلىقىنى. بۇغداينى ئالتۇن قىلىشنىمۇ بىلمەيدۇ، ئەمما لېكىنزە، ئەخلەت قىلىشقا ئۇستا!

ئۇلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى. ئەپرىز بۇۋى ئالتۇن يالىتىلغان لېگەنگە فرانسىيە براندى ھارىقىنى سېلىپ ئىككى ئىستاكان

بىلەن ئېلىپ كىرىۋىدى، مېھمانلار تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى.

— بۇ ئەمدى قانداق بولغىنى، غوجىكا؟ — دېدى ئەزىمەتوف ھەيران بولۇپ، — غوجامنىڭ ئۆيىدە-ھە؟

— بولۇۋېرىدۇ، — دېدى غوجام چاقچاق قىلىپ، — قۇرئان كەرىمدە ياكى ھەدىستە براندى ھارام دېگەن سۆز يوق، ھا-ھا-ھا… شۇ يېرى، مەن بۇ ئىشتا يوق.

— خىيالىمنىڭ ئەكسىنى كۆردۈم، — تېز ھاياجانلىنىدىغان ئەزىمەتوف تارغىقىنى ئېلىپ سېرىق چاچلىرىنى تاراپ قويدى، — غوجامنى مەن ساقىلى كۆكسىگە چۈشىدىغان، ئۇزۇن چاپان كىيگەن، سەللە ئورىغان، قولىدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان ئادەم دەپ ئويلىغان. مانا باشقىلا بىر ئادەم ئالدىمدا تۇرۇپتۇ: كاۋكازچە بۇرۇت قويغان، ياۋروپاچە كىيىنگەن، خۇشخۇي، زامانىۋى رەھبەر!

غوجام تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى، ئۇ ئۆزىنىڭ خېلى بۇرۇنلا ئويغىنىپ، جەدىت يولىنى تۇتقان غوجىلاردىن ئىكەنلىكى، مۇسا جارۇللا بىلەن دوست ئىكەنلىكى، زامانىۋى مەدەنىيەت، ئىلىم-پەن بىلەن دىنىنىڭ بىر-بىرىگە زىت ئەمەسلىكى، بوۋىسى سەيدۇللاخان غوجام، قوش ناسىرخان غوجام، ئەمەتخان غوجام، غوجاملا غوجام، توختاخۇن غوجاملارنىڭ ھەممىسىلا يېڭىلىق، مەدەنىيەت، تەرەققىيات ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ ئۆتكەنلىكىنى ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي زوق بىلەن سۆزلىدى.

— ئەخمەتخان غوجام بوۋىمىزنى ئالساق، — دېدى ئۇ، — 1864-يىلى قوزغالغان مانجۇ ھاكىمىيىتىگە قارشى خەلق قوزغىلىڭىنى باشلىغانلارنىڭ بىرى، ھازىرقى ھېكىمبەگ ئىلياس جاھانگىر غوجىنىڭ خوتۇنى نۇرنىسا خېنىمنىڭ غۇلجىغا كەلگەن بىرىنچى بوۋىسى مۇسا گۇڭدىن ھېسابلىغاندىكى بەشىنچى بوۋىسى خالزات ھېكىم بىلەن مېنىڭ ئەخمەتخان غوجام بوۋام ھاكىمىيەت، تەرەققىيات ۋە خۇراپاتلىقتا بىر-بىرى بىلەن

چىقىشالمىغان . بىر - بىرى بىلەن ئۆچلەشكەن . مېنىڭ بوۋام مەزەمزاتنىڭ ئۆلۈمىگە ، ئابدۇرۇسۇلبەگ مېنىڭ بوۋامنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولغان . بۇ ئىشلارنى شائىرىمىز موللا بىلال ئۆزىنىڭ «غازات دەرمۈلكى چىن» دېگەن داستانىدا ئەينەن يازغان .

ئەزەمەتوف غوجامنىڭ تارىخ توغرىسىدىكى بىلىمىگىمۇ ھەيران قالدى .

— مەنمۇ غوجىلار ئەۋلادىدىن . 1882 - يىلقى كۆچ - كۆچتە دادىلار مۇشۇ ياقتىن قېچىپ چېلەككە بارغانىكەن . ئىمىن ۋاڭ توغرىسىدا بىلىدىكەنسىز - دە ، غوجام ، سۆزلەپ بېرەمسىز ؟ — سورىدى ئۇ .

— بىزدە ئىمىن تارىخ دېگەن بىر تارىخچى بار ، — دېدى غوجام ، — مەن سىزنى شۇ كىشى بىلەن ئۇچراشتۇراي ئەپەندىم . ئۇ كىشى پىششىق ، ھەممىنى يادقا دەپ بېرەلەيدۇ . مۇتائالى خەلپىتىممۇ پىششىق .

ئەزەمەتوف گويا بىر سىرلىق ئەۋلىياغا يولۇققاندەك ھاياجانلىنىپ براندىنى ئىچكەنسېرى جانلىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى . ئۇ مەنسۇر ئەپەندىدەك كەم سۆز ، سىرلىق ئادەم ئەمەس ئىدى . ئۇ ستالىننى ماختاشقا باشلىدى ، ئۇنىڭ دۇنيادىكى بىردىنبىر ئۇلۇغ ئادەم ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ كېلىپ :

— شېڭ دۇبەن ستالىننىڭ دېگىنىنى قىلسىلا ھەرقانداق كۈچ ئۇنى يېڭەلمەيدۇ ، ئۇنىڭغا ستالىن ھەر يىلى نۇرغۇن بولشېۋىكلارنى ياردەمگە ئەۋەتىدۇ ، قورال - ياراغ ، ئىقتىسادىي ياردەم بېرىۋاتىدۇ . شېڭ دۇبەن جياڭ جيېشىنىڭ نۇرغۇن ئادەملىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياخشى قىلىپتۇ . ستالىن ئۆزىنى قوللايدىغان مۇشۇنداق بىر ھۆكۈمەتنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى . نەنجىڭغا قارىساق بۇ يەرگە زۇلمەت كېلىدۇ ، موسكۋاغا قارىساق بۇ يەرگە نۇر ياغىدۇ ، — دېدى .

— ئەمما ، — دېدى ئاخىر ئۇ جىددىي ھالدا ، — شېڭ دۇبەن ئالتە بۈيۈك سىياسەتنىڭ ئاخىرىدىكى ئىككىسىنىمۇ ئىجرا قىلىشى كېرەك . مىللەتلەر باراۋەر ئەمەسكەن ، چيۇ سىلىڭ دېگەن خەلقنىڭ قېنىنى شورايدىغان ، پارىخور ، ھايانكەش ، ئەپيۇنكەش بىر قېرىكەن . ئاڭلىساق ئۇ بۇ قېتىم تۇتۇلغانلاردىن پۇل بەرگەنلىرىنى قويۇپ بېرىپتەك . مۇشۇ بىر تۇت - تۇتتىلا مۇسادىرە قىلىش ، پارا ئېلىش ۋە بۇلاش يولى بىلەن نەچچە مىليون سەر ، نەچچە يۈز مىليون سەر كۈمۈش ، ئالتۇن ، مال-چارۋا پايدا ئاپتەك !

چيۇ سىلىڭنىڭ گېپى چىقىۋىدى ، غوجام قورقۇپ دېرىزە قاپقىلىرىنى چىڭ ئەتتى ۋە ئەزەمەتوفقا :

— ھەممىنى خەلق بىلىدۇ ، خۇدا بىلىدۇ . ئەپەندىم ، غېنى ئۇغرىنىڭ بۇ ئىشى تولىمۇ يامان بولدى ، يامان زىيان بولدى ! — دېۋىدى ، ئەزەمەتوف تېخىمۇ قىزىپ :

— ئوغۇل بالىكەن ئۇ ، ئاشۇنداقتىن يۈزىلا بولسىدى ! — دەۋەتتى . مەنسۇر ئەپەندى بۇ قېتىم قاقاقلاپ كۈلۈپ غوجامغا :

— قورقماڭ ، غوجام ، كونسۇل دوباشىن ھەممىدىن خەۋەردار . چيۇ سىلىڭ بۇ قېتىم ئىشنى ئەتەي چوڭايتقان . مەقسىتى خەلقنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇش ، قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ باي بولۇۋېلىش . يۇ شيۇسۇڭ ئەپەندى شېڭ دۇبەنگە قېيناتىڭىز ئۇچىغا چىققان خىيانەتچى ، پارىخور ، ئەپيۇن ، قورال - ياراغ ئەتكەسچىسى ، ئۇنى ئىلىدىن يۆتكىۋەتمىسىڭىز چوڭ چاتاق چىقىدۇ ، دېدى .

غوجام بۇ ئادەملەرنىڭ ھەممىنى بىلىپ تۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ ، ئۇلار قورقمايدۇ ، ئۇلارنىڭ ئارقا تىرىكى چىڭ ، قولى ئۇزۇن ، قۇلىقى سەگەك ، تىلى ئۆتكۈر ، كۆزىمۇ روشەن ، لېكىن غوجام قورقۇپ ئۆگەنگەن . چۈنكى ئۇ ئۇيغۇر . غوجام دوتەي بولغىنى بىلەن ئەمەلدە بىر مالاي . سىزغان سىزىقتىن

بىر قەدەممۇ چىقالمايدۇ ، ھەرىكەت ، سۆز ، ھەتتا مېڭىش ـ
تۇرۇشتىمۇ شۇنداق . ئۇ ھەققانىيەت توغرىسىدا خىيال قىلىش-
تىنمۇ قورقىدۇ . ئۇ ئەركىن خىيال قىلىشتىنمۇ چەكلەنگەن...

ئىككى زاۋۇت كەينى ـ كەينىدىن گۇدۇك بەردى ، سىرتتا
شىۋىرغان ھۇۋلىماقتا ، نەلەردىدۇر مىلتىق ئېتىلماقتا . غوجام
شىۋىرلاپ بىرنېمىلەرنى ئوقۇۋىدى ، ئەزىمەتوف ئورنىدىن تۇ-
رۇپ :

— يەنە ئادەم ئۇتامدۇ ـ ھە ، مەن دوباشىنغا تېلېفون
بېرەي . ئۇ شېڭ دۇبەنگە ئېيتسۇن ، يولسىزلىقنى چەكلىسۇن .
يولسىز ئادەم ئۆلتۈرۈش ، خەلقنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش توختى-
مىسا يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ ! — دېدى ـ دە ، ياندىكى
تېلېفون بار ئۆيگە ماڭدى . مەنسۇر ئەپەندى :

— ياق ، توختاڭ ، ياخشىسى دوباشىن بىلەن ، چىۋ سىلىڭ
بىلەن يۈزمۇيۈز سۆزلىشەيلى ، — دېدى .

— مەن غېنى ئوغرىنى تۇتۇپ بېرىپ تۇتۇلغان بىچارىلەر-
نى قۇتقۇزۇۋالاي دېگەن ، — دېدى غوجام بىچارە قىياپەت-
تە ، — ئۇچ ئوغرىنىڭ كاللىسىنى بىر يۈز ئون يەتتە گۇناھ-
سىزنىڭ بېشىغا تېگىشمەكچى .

— ياق ، غوجام ، مۆرتى كەلگەندە ئۇچ كاللا ئۇچ مىڭ
كاللىدىنمۇ قىممەتكە چۈشىدۇ . دائىم يۇمشاق ۋاستىنىلا ئويلى-
ماي قاتتىق ۋاستىنىمۇ ئويلاش كېرەك . چىۋ سىلىڭدەك ئوغ-
رى ، قاتىللارغا خەلقنىڭ كۈچىنى تونۇتۇپ قويماي بولمايدۇ .
غېنى ئوغرى دېگەننى كۆرسەم چىۋ سىلىڭنى بۇلا ، ئۆزىنى ئات
دەپ قولىغا قورال تۇتقۇزاتتىم !

غوجام بىرى يۈزىگە مۇزدەك سۇ چېچىۋەتكەندەك ئەندىكتى .
ئۇ ھازىرغىچە زالىم ئەمەلدارلارغا قارشى غەزەپ بىلەن سۆزلى-
گەن مۇنداق ئەزىمەتنى تېخى كۆرمىگەنىدى .

سىرتتىن مۇسا يۈگۈرۈپ كىردى .

— ھە ، نېمە گەپ ! — دېدى غوجام .

— ھېلىقى نۇرى دېگەن بالىنىڭ چوڭ دادىسى مۇختەرباي
شەھەرگە قېچىپ كىرىپتۇ . ئۇنىڭ دېيىشىچە ، نۇرىلارنىڭ ئۆيى-
گە ئەسكەرلەر چىقىپ نۇرىنىڭ ئىككى ئىنىسىنى تۇتماقچى بوپ-
تۇ . قاما دېگەن مالچى بالىلارنى ئېلىپ قېچىپ كېتىشكە ئۈلگۈ-
رەلمەپتۇ . ئەسكەرلەر قاما دېگەن مالچى قازاقنىڭ يەتتە ياشلىق
قىزىنى ، نۇرىنىڭ سەككىز ياشلىق ھەمرا دېگەن ئىنىسىنى
ئېتىۋېتىپتۇ !

مۇسا ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىماقتا ئىدى ، غوجاممۇ ئۆپكى-
دەپ يىغلاپ كەتتى :

— «تۇڭگان قاچ ـقاچ» تا تۇڭگانلارمۇ بالىلارنى ئاتمى-
غان . ھازىر ئۆلگىنى ناھايىتى زو زۇڭتاڭنىڭ ۋاقتىدىن قالغان
ئۇچ ئەپيۇنكەش قېرى چېرىك . ئۇنىڭ خۇننى ئالىمىز دەپ
ئۆلتۈرگىنى ئوندىن ئاشتى ، تۇتقىنى يۈزدىن ئاشتى ! دوتەي
بولماق مانا مۇشۇنداق تەس . ھەقىقەت كۆمۈلۈپ كېتىدۇ ، ئۇنى
تاپىمەن دەپ يەر تاتىلىغان قول چانىلىدۇ . كۆڭۈل ئادالەتكە
ئىنتىلىدۇ ، ئۇنى بايان قىلغان تىل كېسىلىدۇ ، ئۇكىلىرىم
مەنسۇر ئەپەندى ، ئەزىمەتوف ، خەلقنىڭ يىغىسىنى ستالىنغا يەت-
كۈزۈڭلار . بولۇپمۇ ئۇيغۇرنىڭ يىغىسىنى يەتكۈزۈڭلار ! غوجا-
نىياز خائىن دېدى ، ھەئە شۇنداق دەپ خائىنغا ئۆلۈم تىلىدۇق .
مەن گىمنازىيىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا «غوجانىياز خائىن !» دەپ
سۆزلىسەم ، بىر ئوقۇغۇچى «سەن خائىن !» دەپ ۋارقىرىدى .
ئۇنى شۇ يەردىلا قولغا ئالدى . غوجانىياز نېمىگە خائىنلىق قىل-
دى دېگەن سوئالنى سوراشقا ھېچكىمنىڭ تىلى بارمىدى . شېڭ
دۇبەن ئۇ كىشىنى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى
تازىلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ باشلىقى قىلىپ ئالدىنقى سەپكە
ئەۋەتتۈىدى ، سابىت داموللىنى تۇتۇپ ئەكېلىپ شېڭ شىسەيگە تاپشۇ-
رۇپ بەردى . غوجانىياز ھاجى ياپون بىلەن تىل بىرىكتۈرمىسىمۇ

مامۇت سىجاڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنى تۇتۇپ تۇرالايتتى ، ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىۋالسىمۇ بولاتتى دېگۈسى كېلىدۇ كىشىنىڭ . مېنىڭ زادىلا ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ . دانا ستالىنمۇ شۇنداق يالغان دېلو ياساپ ئۆز دۈشمەنلىرىنى يوقىتاتتى ، شېڭ دۇبەن ستالىندىن ئۆگەندى ، غوجانىيازنى خائىن دەپ يوقاتتى ، نۇرغۇن بايلارنى خائىن قىلىپ بايلىقىنى مۇسادىرە قىلىپ بايلىق توپلىدى دېيىشىدۇ . غوجانىيازغا چېتىپ خائىن دەپ نەچچە مىڭ ئادەمنى تۈرمىگە سالدى ، ئۆلتۈردى . مانا ئەمدى بىرنەچچە ئاي بولا - بولمايلا بۇ تۇت - تۇت . زىياۋۇدۇن دېگەن دېھقان بىگۇناھ تۈرمىگە كىرىپ قاپتىكەن ، ئۇنىڭ ئاشۇ نۇرى دېگەن ئوغلى غېنى ئوغرىغا هال ئېيتىپتۇ . ئىچى كۆچلۈك ئوغرى تۆت ئوغرىنى باشلاپ كىرىپ چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈپ ، مىلتىقلىرىنى ئېلىپ تۆت ئادەمنى بۇلاپ ئاچقىپ كېتىپتۇ . قالغان جىنايەتچىلەرمۇ قېچىپ يامۇل قورۇقىدا تۇتۇلۇپ قاپتۇ . بولغان ئىش مۇشۇنچىلىك . جىنايەتچىلەرنى ئاستا - ئاستا تۇتقىلى بولاتتى ئەمەسمۇ... هەي ئىسىت...

ئەزەمەتوف بىر ئىستاكان براندىنى بىراقلا ئىچىۋەتتى ۋە مەست بولۇپ قالدى .

8

ئۇنىڭ قەلبىدە غەزەپتىن باشقا هېچنېمە يوق ، ئۇكىلىرى خەۋپ ئاستىدا ، دادىسى ئىز - دېرەكسىز ، ئۆزى مەكتىپىدىن ئايرىلغان . گەرچە داڭلىق باي بالىسى رەخىمجان ئۇنىڭغا هېسداشلىق قىلىۋاتقان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ مۇشكۇلاتلىرى هېسداشلىق بىلەن يەڭگىللەپ قالمايدۇ . ئۇ ئەۋلاد - ئەۋلادىدىن تارتىپ مۇشۇ زېمىننىڭ خوجىسى بولۇپ كەلگەن ئىلى دېھقىنىنىڭ ئوغلى . 30 - يىللارنىڭ بۇ كۈنلىرىگە كەلگەندە ئۆز ئۆيىدە تۇرۇشقىمۇ

ئامالسىز قالغان . بۇنداق تەڭسىزلىك ئىككى يۈز - ئۈچ يۈز يىللار ئىلگىرى ئامېرىكا قىتئەسىدە ئىندىئانلارنىڭ بېشىغا كەلگەن ، ئافرىقا نېگىرلىرىمۇ بۇ كۈننى كۆرگەن ، بۇ زىياۋۇدۇن ئائىلىسىنىڭلا پاجىئەسى ئەمەس ، پۈتۈن ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىغا كەلگەن قارا كۈن... ئۇ ئويلىغانسېرى غەزەپلىنەتتى ، ئەلۋەتتە غەزەپ يوقىتىشنىڭ مەهسۇلى . نۇرى تېخى كىچىك ئىنىسىنىڭ ۋەهشىيلەرچە ئېتىلغانلىقىنى كۆرمىدى . قانغا مىلەنگەن بالا جەسىتىنى كۆرۈش نەقەدەر دەهشەت ، پۈتۈن مەهەللە خەلقى قوللىرىغا تاياق - توقماق ، تاش - پالتىلارنى ئېلىشىپ ۋەهشىي ئەسكەرلەرنى خۇددى قوناقلىقنى تىلغىغان ياۋايى توڭگۇزلارنى قوغلىغاندەك قوغلىدى . بىچارە باللار ئەسكەرلەرنى كۆرۈپ خۇددى ئىت ئۇلارنى قوغداپ قالىدىغاندەك ئىتىنى يېتىلەپ ئۆگزىگە چىقىۋالغانىكەن . ساددا باللار مىلتىق ئوقىنىڭ شۇنچە يىراقتىن كېلىپ جان ئالىدىغانلىقىنى نەدىن بىلسۇن ! نۇرى تېخى بۇ باللارنىڭ جەسىتىنى كۆرمىدى ، مەهەللە خەلقى هۆڭگىرەپ يىغلىشىپ هەمرانى ئانىسىنىڭ يېنىغا «هەمراھ» قىلىپ كۆمگىنىنى ئۇ تېخى بىلمەيدۇ . ئۇنىڭ قەلبىدىكى غەزەپ ۋەهىمىنىڭ مەهسۇلى . ئۇ قان قەرز قىساسىنىڭ مەهسۇلىغا ئايلانسا ، كوچىدا كۆرۈنگەنلا چېرىككە تىغ ئۇرىدىغان ئوخشايدۇ . لېكىن بۇ چوڭ ئىشلارنى كۆڭلىگە پۈككەن يىگىتنىڭ قىلىدىغان ئىشى ئەمەس .

رەخىمجان ، قارا قاش ، قارا كۆز ، قاڭشارلىق ، ئاق يۈزلۈك چىرايلىق ، قامەتلىك يىگىت ئۆزىدىن خېلىلا كىچىك سەهرا ئوغلى نۇرىنىڭ يېرىك چاچلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ :

— نۇرى ، يالغۇز نەپرەت بىلەنلا بىر ۋەهشىي هاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋەتكىلى بولمايدۇ . شېڭ شىسەي هاكىمىيىتى هازىر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قوللىشىغا ئىگە . ئەمما شېڭ هامان بىر كۈنى ئىگىلىرىنى چىشلەيدۇ . جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋە-

كىللىرى دېڭ فا دېگەن كىشىلەر شېڭ شىسەينى : «شېڭ شى-
سەي كېلىپ چىقىشىدىن ئىپىتقاندا ، قارا نىيەت مىلىتارىست ،
ئىدىيىسىدىن ئىپىتقاندا ، يەرلىك خاقان ، ھەرىكىتىدىن ئىپىتقان-
دا ، بۆرە نەسىللىك توڭگۇز ! » دەپتۇ . مېنىڭ بىر رۇس ئاغىنەم
بۇ گەپنى ماڭا دەپ بەردى . نۇرغۇن رۇس ئاغىنىلىرىم شېڭ
دۇبەننى تىللايدۇ . ئۇ ھامان ئىگىسىنى چىشلەيدۇ دېيىشىدۇ .
ئويلىماسەن ، ھازىر ھەممىلا ئىش چاتاق : پۇل پاخاللاشتى ،
مال باھاسى كۈندىن - كۈنگە ئۆرلەۋاتىدۇ ، ئەمەلدارلار بىلەن
ئاچ كۆز بايلار زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىۋاتىدۇ ، خىيانەت -
پارىخورلۇق ئەۋج ئېلىپ خەلق كۈن كۆرەلمەيدىغان ھالغا يەت-
تى ، بۇنداق ئەھۋالدا خەلق چوقۇم قوزغىلىدۇ . غېنى ئوغرىنىڭ
ئادەملىرى ھازىر كۆپىيىۋېتىپتۇ ، بىر باي قەشقەر ئارقىلىق
ئەنگلىيىدىن نۇرغۇن قورال سېتىۋېلىپ غېنىلارغا چىقارتىپ
بېرىپتۇ . خەلقىمىز ھەرىكەتكە كەلدى نۇرى ، بىزنى بىر كۈنى
سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىمۇ قول-
لايدۇ . بىز قوراللىق ئىنقىلابقا تەييارلىنىشىمىز ، شىنجاڭدىمۇ
ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى قوزغىشىمىز كېرەك !

نۇرى سىياسىي سۆزلەرنى ياخشى كۆرەتتى . لېكىن ئۇ
گەپلەر بۈگۈنكىدەك تەسىر قىلمىغانىدى . ئۇ ئورنىدىن ئىرغىپ
تۇرۇپ :

— مېنىڭ جېنىم ئالىقىنىمدا ، بۇ جېنىمنى خەلقنى زو-
لۇمدىن قۇتقۇزۇشقا ئاتىدىم ! — دەۋەتتى .

رەخىمجان كۈلۈپ قويۇپ ئۇنىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويدى .

— تېخى سېنىڭ ئۆيۈڭدە مېنىڭكىدەك قانلىق پاجىئە
بولمىدىغۇ . بىزنىڭ ئائىلە بۇنىڭدىن بەش - ئالتە يىل بۇرۇنلا
قىرغىن قىلىنغان ، — دېدى ئۇ ئۇھ تارتىپ ، — مەن شۇ
قانلىق مەنزىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن . سەن بىزنى چوڭ
باي ، ھۆكۈمەتنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە دەپ ئويلايسەن ، ياق ، زۆ-

رۇر بولغاندا ھۆكۈمەت دېگەن بايلارنى كۆپرەك ئۆلتۈرىدۇ تې-
خى ! بىلىسەنغۇ ، مېنىڭ تۇغقانلىرىمدىن ھازىر سىراجىدىنباي
تۇرمىدە ، مەسئۇد كىچىك دادام نەنجىڭدا ، بۇلتۇر سېنتەبىردە
سىراجىدىنباي ئاكام بىلەن ئەكبەر ، ئابلىز دېگەن ئاكىلىرىم
ئۈرۈمچىدىن قايتىپ كېلىۋاتسا ، ئالېكساندىر دېگەنلەر ئۇلارنى
يولدىلا قولغا ئالغان . ئاندىن ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپ شېڭ شىسەي-
نىڭ تۈرمىسىگە سالغان . ئەكبەر ئاكام ئۆزىنى «مۇتىھەم» دەپ
تىللىغان ئورۇسنى «سەن ئورۇس مۇتىھەم !» دەپ قويۇپتى-
كەن ، شېڭ دۇبەننىڭ چېرىكلىرى ئاكامنى توك قىسقۇچ بىلەن
چېكىسىدىن قىسىپ كۆزلىرىنى چاچرىتىپ چىقىرىۋەتكەن . ئا-
كام ئاشۇنداق قىينىلىپ ئۆلگەن . ئابلىز ئاكامنىڭ تاشقىنىڭ
ئىككى تېشىنى قىسقۇچ بىلەن قىسىپ تارتىپ تۇرۇپ ، بەش يۈز
قامچا ئۇرۇپ قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن !... يەنە تېخى !...

رەخىمجان ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى . «يەنە تېخى» دىن كېيىن
تۆۋەندىكى ھېكايىنى يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەردى...

... 1933 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋاڭ قادىر ، زازازا ، لىۋىر ،
تەيساخۇن دېگەن تۇڭگان بايلىرى ھاجى تۇڭنىڭ جىڭ شۇرېنغا
قاراشلىق بىرىگاد ئەسكىرى بىلەن بىرلىشىپ ، غۇلجىدا ئىسيان
كۆتۈرۈپ شەھەرنى بىر ھەپتە سورايدۇ . تارباغاتايسكى... ناملىق سو-
ۋېت ئەسكەرلىرى غۇلجىغا شېڭ دۇبەنگە ياردەم بەرگىلى كىرىپ
زەمبىرەك ئېتىپ تۇڭگانلارنى باستۇرىدۇ . ئورۇس ئەسكەرلىرى
(سوۋېت ئەسكەرلىرى) رەخىمجاننىڭ دىلشات ئىسىملىك سو-
ۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن بىر نەۋرە ئاكىسى بىلەن زەينا-
ۋۇدۇن باينىڭ قىرىق نەچچە ئۇرۇق - ئەۋلادىنى مۆكۈنۈۋالغان
قورۇدىن ھەيدەپ ئاچىقىپ ئېتىۋېتىپتۇ . بالىغا چىدىماي زەينا-
ۋۇدۇن باي يۈگۈرۈپ چىقسا ئۇنىمۇ ئېتىۋېتىدۇ . قالغانلار ئى-
شىكلەرنى چىڭ تاقاپ قوشنا قورۇدىكى ھېلىم قازاق دېگەن
ئادەمنىڭ سامانلىقىغا مۆكۈنۈۋالىدۇ . سارەم موماي ئىككى جە-

سەتنى يۆتكەشكە ئادەم چىقىرىدۇ . شۇ چاغدا ئىشكلەرنى چېقىپ
سوۋېت ئەسكەرلىرى يەنە كىرىدۇ . مەريەمخان موماي تۆت ئەس-
كەرنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ :
— ئات كاپىر ، ئېرىمنى ئاتتىڭ ، ئوغلۇمنى ئاتتىڭ ،
جاننىڭ ئايىغۇچىلىكى قالمىدى ! — دەپ ۋارقىرايدۇ . تۆت
ئەسكەر بىر مومايغا تۆت پايدىن ئوق ئاتىدۇ !
ئورۇسلار ئۇلارنىڭ پۈتۈن مال - مۈلكىنى ، ئۆي بىساتىنى
بۇلاپ كېتىدۇ . رەخىمجان تامدىن ئارتىلىپ سوۋېت كونسۇلخا-
نىسىغا كىرىپ رۇس ئاغىنىلىرىنى باشلاپ چىقىدۇ . ئورۇسلار
ئەھۋالنى كۆرۈپ :
— خاپا بولماڭلار ، ئۇقۇشماسلىق بوپتۇ ، تۇڭگان ئائىلى-
سى دەپ مەلۇمات بەرگەنىكەن ، سىلەرنى تۇڭگان دەپ ئېتىپ
قويۇپتىمىز ! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ . رەخىمجان بۇ قانلىق
ۋەقەنىڭ شاھىتى ، ئۇ ناھەق ئۆلۈم ، بىگۇناھنىڭ قېنى قانچىلىك
ئازابلىق ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ . ئۇ ھازىرغىچە بۇ ۋەقەنىڭ ئۇ-
قۇشماسلىق ئىكەنلىكىگە زادىلا ئىشەنمەيدۇ . بەزىلەر نەنجىڭغا
قېچىپ كەتكەن كىچىك داداڭ مەسئۇدقا قارىتا ئۆچمەنلىكتىن
بولغان ئىش دېيىشىدۇ . سابىر ھاجىيوفلار تارىخى ھەممىگە بەش
قولدەك ئايان ، ئۇلار ئۆستەڭ چېپىپ ، يەر ئېچىپ ئىلى تۇپرى-
قىنى كۆكەرتكەنلەرنىڭ بىرىغۇ ! رەخىمجان ئاشۇ سابىر ھاجى-
نىڭ نەۋرىسى ، سابىر ھاجىنىڭ قىزى خەسىخان خېنىمنى قازاز-
دىن غۇلجىغا كۆچۈپ كەلگەن بىر نوغاي بايغا ياتلىق قىلغان .
ئۇلار بالا يۈزى كۆرمىگەن ، شۇڭا نۇسرەتباي رەخىمجاننى ھەدى-
سى خەسىخانغا بېقىۋېلىشقا بەرگەن . ئەۋزەلىنىڭ ئۆيى ئورۇس
كونسۇلخانىسىغا يانداش بولغاچقا ، رەخىمجان رۇس بالىلار بىلەن
ئويناپ چوڭ بولغان . سابىر ھاجىلار بالا - چاقىسىنى ئۇلىلى
دېگەن رۇس ئائىلە مەكتىپىدە ئوقۇتۇپ تەربىيىلىگەن ، كېيىن
ئۇلارنى ئابدۇراخمان ئەپەندى تەربىيىلىگەن . ئۇلار بالىلارغا تە-

بىئىي ، ئىجتىمائىي پەنلەرنى ئۆتكەندىن باشقا ، ئەخلاق ۋە ياۋروپا
مەدەنىيىتىنى سىڭدۈرۈشكە ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەن . شۇڭا
رەخىمجان گەپ - سۆزى سىلىق ، مۇئامىلىدە ئەدەپلىك چوڭ
بولغان . بولۇپمۇ رەخىمجان جەمئىيەت ئىشلىرىغا ئالاھىدە قىزى-
قىدۇ . ئۇنىڭ ئىككىلا ئائىلىسى رۇسلار بىلەن سودا قىلىپ ،
رۇس - تاتارلاردىن دوست تۇتۇپ ، تۇرمۇش ئادىتىدە تاتارلاشقان
ئائىلە بولسىمۇ ، رەخىمجان دائىم ئۆزىنىڭ مۇشۇ تۇپراقنىڭ
ئىگىسى بولغان ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇمىغان . ئاغىنىلىرى-
دىن بىرەرى چاقچاق بىلەن بولسىمۇ : «ئىشاك[1] !» دەپ قويسا ،
ئۇ دەرھال تاتىرىپ : «ساباك[2] !» دەپ رۇسچە جاۋاب قايتۇرى-
دۇ . ئۇ دائىم دوستلىرىغا : «مېنىڭ يەتتىنچى بوۋام ئاتۇشتىن ،
ئەمما شۇ بوۋامنىڭ ئايالى مېنىڭ يەتتىنچى مومام نەق مۇشۇ
يەرلىك . دادا جەمەتىم ئىلىغا كەلگىلى ئىككى يۈز يەتمىش يىل
بولدى . ئانا جەمەتىم مىڭ يىلدىن ئۇزاق تارىخقا ئىگە غۇلجا
دېھقىنى دەپ ماختىنىدۇ .» بۇ ئائىلىنىڭ تارىخىغا نۇرى تولىمۇ
قىزىقىدۇ . نۇرىغا رەخىمجان ئۆزلىرىنىڭ تارىخىنى تولىمۇ ئوبى-
رازلىق قىلىپ ھېكايە قىلىپ بەرگەن .
تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ نەۋرىسى ۋەيسخان تاغ غولىدىن ئې-
قىپ چىقىدىغان گۈزەل غولىغا دەپنە قىلىنىپ ، ئۇ يەر مازار
بولغاندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، ئۇستۇنئاتۇشنىڭ ئاختاما
(ئەختەم تام) دېگەن يېزىسىدىن بىر دېھقاننىڭ ئوغلى سۇلتانى
ئۇۋەيس مازىرىنى زىيارەت قىلىش ئىستىكى بىلەن تاشلىق ،
قۇرغاق يېزىسىدا تىرىشىپ - تىرمىشىپ پۇل يىغىدۇ . ئۇ
دادىسىدىن دۇئا ئېلىپ ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىدا
قەدىمىي قاراخانىيلار ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ بۇ پادىشاھىدىن پاناھ

① ئىشاك — ئېشەك .
② ساباك — ئىت (رۇسچە) .

تىلەپ نەزىر قىلىپ تۆگە ۋە قېچىر بىلەن يولغا چىقىدۇ . ئۇ
سۇسىز چۆللەرنى بېسىپ ، تەبىئەت نەقىشلىگەن قاقاس تاغنى
بويلاپ ئۇزاق مېڭىپ ئاقسۇغا ، ئاندىن كېيىن ماتا ـ شاتىۋار
سودىگەرلىرىنىڭ كارۋىنىغا قوشۇلۇپ گۇلە ـ قاق ، جىگدە ،
پىستە ـ بادام قاچىلانغان خۇرجۇنلىرى ئارتىلغان ئىككى تۆگىـ
سىنى قېچىرغا ئەگەشتۈرۈپ مۇزات داۋىنىدىن ئېشىپ ئىلى
ۋادىسىغا يېتىپ كېلىدۇ . چەكسىز يايلاقلار گۈللەر بىلەن چۈمـ
كەلگەن ، تاغ قاپتاللىرى ياپيېشىل ، رەت ـ رەت قارىغاي ،
ئىللىق شامال ئىپار پۇرىقىنى ئۇرۇپ تۇرىدۇ . بۇ يەرلەردە
ئاتۇشتىكىدەك نە كۆيۈك ئاپتاپ ، نە چاڭ ـ توزان يوق . تاغ
سۇلىرى ۋىلىقلاپ كۆلۈپ ، ئويناپ ـ سەكرەيدۇ ، ئوت ـ چۆپلەـ
رى قارامتۇل ، توق يېشىل رەڭلەردە مايلىغاندەك يالتىرايدۇ .
يىگىت تۆگە ـ قېچىرىنى ئاجايىپ يوغان قارىغايلاردىن ياسالغان
سالغا سېلىپ شوخ ئىلى دەرياسىدىن ئۆتكۈزىدۇ . ئۇ بۇنداق
دەريا ، بۇنداق سالنىمۇ ئاتۇشتا كۆرمىگەن . ئۇ ئاخىر سۇلتانى
ئۇۋەيس مازىرىغا كېلىدۇ . مازار نەچچە كىشىنىڭ قۇچىقى
يەتمەيدىغان تېرەك ، قارىياغاچلارنىڭ ئارىسىدا ئىكەن . ئۇ يەردىمۇ
ھېلىقى شوخ سۇ ، ھېلىقى ئىپار ھاۋا . يىگىت يەرگە ـــ زېمىنغا
ئاشىق بولۇپ قالىدۇ . ئۇ سۇلتانى ئۇۋەيس مازىرىنىڭ شەيخىـ
نىڭ شاتىۋار كۆڭلەك كىيىپ ، بېشىغا ماتا ياغلىق چىگىپ ،
يالاڭ ئاياغ يۈرىدىغان چىرايلىق قىزىغىمۇ ئاشىق بولۇپ قالىدۇ .
ئىلى ۋادىسىدىن كەتمەسكە ۋەدە بېرىپ شۇ «تارانچى» قىزىغا
ئۆيلىنىدۇ . تۇنجى ئوغلىغا تۆمۈر قوزا دەپ ئىسىم قويىدۇ .
تۆمۈر قوزىدىن پولات قوزا ئىسىملىك ئوغۇل تۇغۇلىدۇ . تۆمۈر
قوزا ئوغلىنى ئوقۇتىدۇ . ئوغلى پولات قوزا بۇلۇكەي يېزىسىدىن
ئۆيلىنىدۇ ۋە يۈز بېگى بولىدۇ ، ئۇنىڭ قول ئاستىدا بۇلۇكەي ،
بورۇسۇن ، قۇلۇستاي دېگەن ئۈچ ساي ، ساي سۈيىنى پاناھ
قىلىشقان ئۇيغۇر دېھقانلىرى بار ئىدى . ئۇ سايلارنىڭ سۈيىنى

بوزغا باشلاپ ئۆستەڭ چېپىپ ، بورۇسۇن ، ئارۋۇز يېزىلىرىنى
بىنا قىلىدۇ . جەنۇبىي شىنجاڭدىن جازالىنىپ چىققان ئۇيغۇرلار
بۇ يەرلەردە دېھقانچىلىق قىلىپ چيەنلۇڭ ھۆكۈمىتىنى باقىدۇ .
مەزەمزات ھېكىم دەۋرىدە پولات يۈز بېگى قاش دەرياسىدىن
باشلانغان ئاقئۆستەڭنى 1762 ـ يىلى قۇرۇلغان ھەربىي ھاكىمىـ
يەتنىڭ مەركىزى سۈيدۇڭ كۆرەگە يەتكۈزىدۇ . پولات يۈز بېگى
خۇشاللىقىدا ئۆستەڭدە ئېقىپ كۆرەگىچە بارغانمىش . بۇنىڭ
غوجەكيۈزىدىن ئارۋۇزغا ئاقىدىغان ساداڭئۆستەڭ ، سېغىزئۆسـ
تەڭ دېگەن تارماق ئۆستەڭلىرىمۇ بوپتىكەن . غۇلجا يېزىلىرى
كۆپىيىپ ، بوز يەرلەرنىڭ كۆكىرىشىدە پولات يۈز بېگىنىڭ
تۆھپىسى چوڭ بولغان . ئۇنىڭ تۆھپىسى ھېسابىغا شۇ چاغنىڭ
ھۆكۈمدارى مەزەمزات غوجىغا تەيجى مەنسىپى تەگكەن . شۇنىڭ
بىلەن ئۇ ھېكىم تەيجى ھېكىمبەگ دېگەن نامغا ئىگە بولغان .
پولات قوزىنىڭ باي قوزا ئىسىملىك ئوغلى ئارۋۇز يېزىسىدا
ئولتۇرغان . ئۇنىڭ بەش ئوغلى بولغان ، ئۇلاردىن سابىر ، ساـ
دىق ، تۇردى يۈز بېگىلەر كاتتا نام چىقارغان . سابىر بۇخارادىن
كېلىپ ئارۋۇزغا ئورۇنلاشقان بىر ئۆزبېك ئالىمغا ئۆزىنىڭ
قىزىنى بەرگەن . ئاندىن چوڭ ئوغلى ئەختەمنى شۇ ئۆزبېك
ئالىمغا قوشۇپ بۇخاراغا ئەۋەتىپ ئوقۇتقان . ئەختەمدىن باشلاپ
بۇ ئەۋلاد چەت ئەل بىلەن بېرىش ـ كېلىش قىلغان . شۇنىڭدىن
باشلاپ ئەختەم بىر چەتتىن ئوقۇپ ، بىر چەتتىن سودىگەرچىلىك
قىلغان . ئۈچ يىلدىن كېيىن ئىلىغا قايتىپ كېلىپ قازاقچىلىق
بىلەن شۇغۇللانغان ، نۇرغۇن چارۋىغا ئىگە بولغان . شۇ چاغدا
ئۇنىڭ سىڭلىسى مەيمۇنخان گېرمانىيىدىن تېرە ـ خۇرۇم زاـ
ۋۇتى ئەكىرگەن مۇسابايوفلارنىڭ ئەڭ چېۋەر ئوغلى باۋۇدۇن
بايغا ياتلىق بولغان . ئەختەمباي ئۆزىنىڭ تېرە ـ ماللىرىنى
زاۋۇتقا ئۆتكۈزۈپ ، كۈيئوغلىنىڭ ياردىمى بىلەن باي بولۇپ ،
دادىسى سابىرنى ھەج قىلدۇرۇپ سابىر ھاجى دېگەن نامغا ئىگە

قىلغان . ئىنىسى مەسئۇدنى تۈركىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن . مەسئۇد ئۇ يەردە ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگىتىپ مېدىتسىنادا ئوقۇغان . بۇ كىشىنى ئۇيغۇرنىڭ تۇنجى زامانىۋى دوختۇرى دېيىشكە بولىدۇ . ئەختەمباينىڭ باللىرى سىراجىدىنباي ، ئەكبەر ، ئابلىز ، خەمىتلەر ، سىراجىدىنباينىڭ ئوغلى ئەدھەم ، ئىنىسى مەسئۇد ئەپەندىنىڭ ئوغلى ئەرتۇغرۇللار تۈركىيىدە ، نەنجىڭدا ئوقۇغان . سىراجىدىنباي 1930 — 1932 - يىللىرى روسىيە ئارقىلىق بېرلىنغا داۋالىنىشقا بارغان… ئۇلار شۇنداق قىلىپ دۇنيا بىلەن تونۇشقان تۇنجى ئۇيغۇر — تارانچى بايلىرى بولۇپ قالغان .

هازىر نۇرىنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى بېرىپ ، ياۋروپادا ياسالغان تاختايلىق ئۆيدە تۇلكە تېرىلىرى سېلىنغان نەقىشلىك روسىيە ئورۇندۇقلىرىدا ئولتۇرۇپ يۇقىرىقى تارىخنى سالماق بىلەن سۆزلەپ بېرىۋاتقان يىگىت ئاشۇ سابىرهاجىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى نۇسرەتباينىڭ ئىككىنچى ئوغلى رەخىمجان . ئۇ ئۆزىنى سابىر هاجىيوف دېگەن فامىلە بىلەن ئاتايدۇ . ئۇنىڭ كىيىنىشى — كاستۇم - بۇرۇلكا ، خۇرۇم شىبلىت ، ئاپئاق كۆڭلەك ، چىرايلىق گالستۇك ، چاچلىرى قاپقارا ، سەل - پەل بۇدۇر ، بۇرۇت قويغان ، كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدۇ ، ئاۋازى جاراڭلىق ، يېقىملىق ، بايا ئۇنىڭ ئاشۇ چىرايلىق كۆزلىرىدىنمۇ تاراملاپ ياشلار تۆكۈلدى . «نۇرى ، سەن باي باللىرى غەمسىز بولىدۇ دەپ ئويلايتتىڭ ، بەزى بايلار غەم - غۇسسىگىمۇ ، دەرد - ئەلەمگىمۇ باي بولىدۇ» دېدى ئۇ .

نۇرىنىڭ خىيالى ئۇكىلىرىغا كۆچتى . جۇل - جۇل ، ياماق كىيىملەرنى كىيىپ ، يالاڭ ئاياغ يۈرىدىغان بەرا بىلەن دەرا ، كىچىككىنە ھەمرالار تېخىچە ئەينەكلىك پەنجىرە — دېرىزە دېگەننى بىلمەيدۇ . ئۇ مەھەللىدە بۇنداق دېرىزە يوق . دېرىزىلەرگە پەردە تارتىش ، تارتقاندىمۇ ئېسىل يىپەك پەردىلەرنى تارتىش

بەلكى ئۇلارغا كۈلكىلىك تۇيۇلار . تەكچىلەردىكى گۈللەرچۇ ، گۈل دېگەن باغدا بولمامدۇ ، پەنجىرىدە نېمە قىلىدۇ . ئۇ يەر دېگەن سۈت - قايماق قويىدىغان يەر ئەمەسمۇ ! سىم كارىۋات دېگەن ئۆزىچىلا لىڭشىپ تۇرىدىكەن ، ئۇ ياخشى سەگەنچۈك ئىكەن ، مۇنۇ ئۆزىچىلا ناخشا ئېيتىدىغان پاتېفون دېگىنىچۇ تېخى…

ئۇ ئۇكىلىرىنى ئەسلەپ بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغاندا ئىشىك چېكىلدى - دە ، سېرىق چاچ ، كۆك كۆز بىر قىز ئۆيگە ئۇسسۇل ئوينىغاندەك شوخلۇق بىلەن كىرىپ رۇسچە بىرنېمىلەرنى دېدى . رەخىمجان قىزغا نۇرىنى كۆرسىتىپ بىرنېمىلەرنى دېۋىدى ، قىز تەپ تارتماستىن نۇرىنى مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ :

— كراسىۋى① ! — دېدى .

— پەرىدە ، — دەپ تونۇشتۇردى رەخىمجان ئۇ قىزنى نۇرىغا . قىز قاقاقلاپ كۈلگەندە چىشلىرى مەرۋايىتتەك يالتىراپ كەتتى . نۇرىنىڭ يادىغا دەرھال سەبىخە كەلدى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدى دەرھال ئوتنى كۆرگەن بېنزىندەك يالقۇنلىدى .

قايغۇ بىلەن خۇشاللىقنىڭ ئالماشمىقى نېمانچە تېز ، بايىلا كۆز يېشى قىلغان رەخىمجان مانا پەرىدە بىلەن ۋالىسقا پىرقىراپ قاقاقلاپ كۈلمەكتە . رەخىمجان : «غەم - قايغۇنى ئۇنتۇيالىغان يىگىت كەلگۈسىگە دادىل قەدەم باسالايدۇ» دېگەنىدى ، ئۇ شۇنىڭغا ئەمەل قىلىدىكەن ، نۇرى قىلالارمۇ ؟

نۇرى ئۆزىنى رەخىمجانغا سېلىشتۇرۇپ كۆردى . ئۇ ئۆزىنىڭ ھەمىشە غەم - قايغۇ ئىچىدىلا يۈرىدىغانلىقىنى ياخشى چۈشەندى . بۇ ئۇنىڭ ئاجىزلىقى . ئۇنتۇش ، بۇمۇ بىر قەيسەرلىك . تاماكا تاشلاش مۇشكۈل بولسىمۇ ئىرادىلىكلەرگە ھېچ گەپ ئەمەس . لېنىن ئاپىسىنىڭ بىرلا نەسىھىتى بىلەن تاماكىنى

---

① كراسىۋى — چىرايلىق ، گۈزەل .

تاشلىغانلىكەنغۇ ، نۇرى نېمىشقا تېخىچىلا سەبىخەنى ئۇنتۇيالماي-
دۇ ؟ ئۇ يادىغا يەتسىلا ۋۇجۇدى قۇيۇنغا يولۇققان قورايدەك
سىلكىنىدۇ ، ئاتا - ئانىسى يادىغا يەتسىلا كۆزلىرىگە ياش كېلى-
دۇ ، ئۇكىلىرىنى ئويلىسا گېلىدىن غىزا ئۆتمەيدۇ . ئۇ ھەمىشىلا
ھېسسىياتقا تەسلىم بولىدۇ ، دېھقانلارچە ئاق كۆڭۈللۈك ئۇنىڭغا
بەزىدە ئاۋارىچىلىك تېپىپ بېرىدۇ ، رەخىمجاننىڭ ئېيتىشىچە ،
تولىمۇ ئاق كۆڭۈل بولۇپ كېتىش كەسپىي ئىنقىلابچىغا زىيان-
لىق ئىكەن ، قۇۋۇلۇق ، ھىيلىگەرلىكنىمۇ ئۆگىنىۋېلىش كې-
رەككەن ، نۇرى قىلالامدۇ ؟ قۇۋلۇق - ھىيلىگەرلىكنى ئۆگەن-
مەك رۇس تىلىنى ئۆگەنمەكتىنمۇ تەس ، ئۇ نېمىشقىمۇ دېھقان-
دىن تۇغۇلۇپ قالغاندۇر - ھە ؟…
تاتار قىزى پەرىدەنىڭ كۈلكىلىرىنىڭ ھەممىسىلا راستمى-
دۇر ؟ دېھقان قىزلىرى نېمىشقا ئۇنداق جاراڭلىق ، چىرايلىق
كۈلەلمەيدۇ - ھە ؟ ئۇ ئاپىسىنىڭ قاقاقلاپ كۈلگىنىنى زادىلا
ئاڭلىمىغان ، ئەمما كۆز يېشىنى كۆپ كۆرگەن ، يىغا ئاۋازىنى
كۆپ ئاڭلىغان . دادىسى بولسا ھەممىلا ئىشقا كۈلۈپلا قوياتتى ،
ھازىرمۇ نىلقا تاغلىرىدا ، قارىغايلار ئارىسىدا ياكى ئوغرىلار
بىلەن ئوغرىلىق قىلىپ ئېغىرچىلىققا يولۇققاندا : «نېمە بولى-
دۇ !» دەپ كۈلۈپلا قويۇپ يۈرەمدىغاندۇر . بىچارە ئانا باللىرى
ئۈچۈن ئوتتا كۆمەچ بولۇپ ھېچ راھەت كۆرمەي ياپپاشلا دۇنيا-
دىن ئۆتتى ، دادىسىمۇ ھېچ راھەت كۆرمىدى ، سانسىزلىغان
ئادەملەر بۇ دۇنياغا يىغا بىلەن كۆز ئاچىدۇ ، دەرد - ئەلەم ،
ئازاب - ئوقۇبەت بىلەن ياشاپ ئۇ دۇنياغا كېتىدۇ . نېمىشقا بۇ
دۇنيانىڭ راھىتى ھەممىگە تەڭ بۆلۈنمىگەن . شېڭ دۇبەننىڭ
قېيناتىسى ، ئايالى ، قېينىنىسى ھەممىسىلا ئالتۇن - كۈمۈش
ئىچىدە ياشايدۇ ، خالىغان يېرىگە بارالايدۇ ، خالىغىنىنى قىلالاي-
دۇ ، كۆزلىگىنىگە ئېرىشەلەيدۇ ؟ قىلىدىغىنى ئەسكىلىك ، ۋەھ-
شىيلىك . ئېرىشىدىغىنى راھەت - پاراغەت ، باياشاتچىلىق !… بۇ دۇنيا

رەزىللەر ئۈچۈن يارىتىلغانمۇ يە ؟
— مەرھەمەت ! — دېدى قىز . نۇرى چۆچۈپ قىزغا
قارىدى ، — خىيال بىلەن خۇش بولغىلى بولمايدۇ يىگىت ،
تۇرۇڭ تانسا ئوينايمىز !
— بىلمەيمەن ئەمەسمۇ ؟
— بىلمىگەنگە ئوينايسىز ، ھا - ھا - ھا…
قىز نۇرىنىڭ قوللىرىنى كېرىپ تۇتتى ، بىر قولىنى ئۇنىڭ
بېلىگە قويدى ۋە :
— سىز قىز ، مەن يىگىت ، ئېلىپ ماڭىمەن ، ئۆزىڭىزنى
بوش تۇتۇڭ ، — دېدى .
نۇرىنىڭ باجىنگىر كىيگەن ئاياغلىرى تانسىغا زادىلا كەلمى-
دى ، بۇنداق پۇتلار يول مېڭىشتىن باشقىغا يارىمىسا كېرەك .
قىز ھەدەپ ئۇنى پىرقىرىتىپ قاقاقلاپ كۈلمەكتە ، رەخىمجانمۇ
كۈلمەكتە ، ھەممىلا ئادەم كۈلمەكتە ، بىرلا نۇرى غەمكىن .
تالادىن بىرى يۈگۈرۈپ كىردى :
— بىر ساقاللىق دېھقاننى غوجامنىڭ بىر چېرىكى باشلاپ
كەپتۇ ، كىرسۇنمۇ ؟
— كىم ئۇ ؟
— ئىسمى مۇختەركەن !
— مۇختەر چوڭ دادام ! — نۇرى قىزنى قويۇۋېتىپ
ھويلىغا يۈگۈردى .
راستلا دەرۋازا ئالدىدا مۇختەرباي تۇراتتى . ئۇنىڭ ئۆڭسى-
لى ئۆچكەن ، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى .
— بارمۇ سەن نۇرى ! — دېدى ئۇ بۇقۇلداپ يىغلاپ .
— قارىمامسەن ، بۇ خۇمسىلار ھەمرانى !…
— ھـەمرانـى نېمـە قىلـدى ؟… — نۇرى غالىلداپ
تىترىدى .
— ئېتىۋەتتى !…

ئۇلار قۇچاقلىشىپ، بۇقۇلداپ يىغلاشتى، ئۇلارنىڭ مۇردىلىرى تىنىمسىز سىلكىنەتتى، تىزلىرى پۈكۈلەتتى. ئاۋازلىرى تولىمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى. رەخىمجانمۇ ئۇلارنى قۇچاقلاپ ھۆڭگىرەپ يىغلىۋەتتى... .

— جانغا جان، قانغا قان ئالىمەن! — نۇرى دەرۋازا كەينىدە تۇرغان ئورۇس پالتىسىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ ۋارقىرىدى.

— سەۋرى قىل! — دېدى رەخىمجان ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋېلىپ، — پالتا بىلەن بىرنىلا ئۆلتۈرەلەيسەن، بىز بىرگە يۈزنىڭ، ھەتتا مىڭنىڭ جېنىنى ئېلىشنىڭ يولىنى تېپىشىمىز كېرەك. نۇرى، ئىرادە دېگەن مانا مۇشۇنداق چاغدا ئىشلىنىدۇ!

مۇختەرباي بىلەن نۇرى شۇ يەردە قونۇپ قالدى.

شۇ كۈنى كېچىدە غۇلجىدا ئاجايىپ ۋەقە بولدى: غېنى ئوغرى نۇرغۇن ئادەمنىڭ بىگۇناھ تۇتۇلغان، ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، شەڭگەن يامۇلغا يالغۇز كېلىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلدى.

— چېرىكلەرنى ئۆلتۈرگەنمۇ، ئادەم بولغانمۇ مانا مەن! — دېدى ئۇ ساقچى باشلىقىغا، — تۇتۇلغان ئادەملەرنى قويۇۋەت!

بۇ گەپ شۇ كۈنىلا پۈتۈن غۇلجا شەھىرىگە تارالدى. رەخىمجان بۇ گەپنى كېچىدە ئاڭلىدى. ئۇ يەنە ئەزىمەتوفنىڭ بۇ ئىشنى موسكۋاغا مەلۇم قىلغانلىقى، موسكۋادىن شىڭ دۇبەنگە تۇتۇلغانلارنى دەرھال قويۇۋېتىش، نەق جىنايەتچىنى تېپىپ جازالاش كېرەك دەپ تېلېفون كەلگەنلىكى، شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىپى يۈشيۇسۇڭنىڭ شىڭ شىسەينىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— شىنجاڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئارقا سېپى. خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىقى ئاساسىي كۈچ. چوڭ ۋەزىيەتنى مۇھىم بىلىپ ئىلىدىكى بىگۇناھ تۇتۇلغانلارنى قويغۇزۇۋېتىڭ، خەلق

قوزغالسا ئاقىۋىتى يامان بولىدۇ! — دېگەنلىكى؛ ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى، شىنجاڭ ئىنستىتۇتى قاتارلىق مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ نامايىش قىلغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى توغرا ئىجرا قىلايلى دەپ شوئار توۋلىغانلىقى، لى يىڭچى ساقچىلىرىغا نامايىشچىلارنى باستۇرۇشقا بۇيرۇق بەرگەنلىكى، لېكىن شىڭ شىسەي جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋەكىلىنىڭ ۋە سوۋېت كونسۇلىنىڭ پىكرى بىلەن ئادەم تۇتۇش بۇيرۇقىنى بىكار قىلغانلىقى... قاتارلىق ئىشلاردىن خەۋەر تاپقانىدى.

غېنى ئوغرىنىڭ ئۆزىنى مەلۇم قىلغىنىنى ئاڭلاپ رەخىمجان ئەندىشىگە چۈشتى. مۇختەر باي قارىغىر ئېتىنىڭ غانجۇغىسىدىكى ئايپالتىنى پۇلاڭلىتىپ: «دېھقانلارنى باشلاپ كىرىپ يامۇل - پامۇللىرىنى تۈپتۈز قىلىۋېتىمەن!» دەپ ۋارقىرىدى. نۇرى بولسا: «ئوقۇغۇچىلارنى نامايىشقا تەشكىللەيمەن!» دەپ دەرۋازىغا يۈگۈردى. رەخىمجان ئۇلارنى توراپ:

— توختاڭلار، ئالدىراقسانلىق قىلمايلى! — دېدى.

— غېنىكامنى ئېتىۋېتەمسۇن، قۇتقۇزۇۋالايلى دەيمىز!

— ئاتالمايدۇ، چيۇسىلىڭ ئۇنى ئېتىپ قويسا بېشىغا بالا تاپىدۇ، ئۇ بوزەكلەرنىلا ئاتالايدۇ.

— غېنىكامدىن قورقىدىكەن - دە؟

— غېنىكامنىڭ ئادەملىرى جىق، كوچا - كوچىدا ماراپ ياتىدۇ. چيۇسىلىڭ بۇنى بىلىدۇ، چېقىلىپ قويسا بالاغا قالىدۇ - دە!

رەخىمجان ئۇلارنى ئۆيگە قايتۇرۇپ كىردى. ئۆزى «شەيتانچاق» مىنىپ سىرتقا مېڭىۋېتىپ، ئۇلارغا:

— مەن كەلگۈچە ھېچنەگە چىقماڭلار، سىرت ھازىرمۇ خەتەرلىك. مەن چۈشكىچە قايتىپ كېلىمەن، — دەپ جېكىلىدى.

مۇختەرباي ھويلىدىكى ئېتىنىڭ غېمىدە ، ئات تۇنۇگۇندىن بېرى ھېچنېمە يېمەي تاڭشۇرۇلغاندەك شىپپىدە بولۇپ كەتتى . مۇنۇ باينىڭ قورۇسىدا ئات يېگۇدەك بىرنېمە يوق ، ھەممىلا يەر سىرلانغان ياغاچ ، پاھ ، بۇنداقمۇ ئۆي بولىدىكەن ، ھېچبولمىسا بىر باغ قوناق شېخى تېپىلسىچۇ…

ئۇ ھويلىغا چىقىپ ئېتىغا بولكا ، نان ئۇۋۇتىپ بېرىشكە باشلىدى . ئۇ ھويلىنىڭ بىر چېتىدىكى لاپاسقا بېسىلغان تاي-تاي ماللارنى كۆردى ـ دە ، بېرىپ تۇتۇپ ، بىر چېتىنى قايرىپ كۆرۇپ باقتى : ھەممىسىلا ئېسىل رەخت ، كىيىم ـ كېچەك ، پولات ـ قاڭالتىر ، ئەينەك ، سەرەڭگە ، كىرسىن ، قەغەز ، قەلەم… ھەممىسىلا مۇختەربايىنىڭ مەھەللىسىدە يوق نېمىلەر ئىدى . مۇختەر باي مۇشۇنداق قىش پەسلىدە ئات ، كالا ، دۇگدىيىشىپ يۇرگەن ئاچ توخۇلار ئات ـ كالا ، توخۇلاردىن يەم تالىشىپ ئۇچۇشۇپ يۇرگەن كەپتەرلەر… قىغ ، تېزەك ، دۆۋە-دۆۋە قاتتىق ئوتۇن ، سامان ـ توپان ، چۆپ ـ بېدە… بۇ يەردە ئۇۋۇنقىمۇ تېپىلمايدىغان دېھقان بايلىقى بىلەن تولۇپ كېتىدىغان يوغان ھويلىسىنى ئەسلىدى . ئۇنىڭ بېغىمۇ بۇنداق قېلىن قارلىق قىشلاردا توشقان ئۇۋۇسىغا ئايلىنىدۇ ، نەچچە يۇز يىللىق قېرى قارىياغاچلارنىڭ كاۋاكلىرى ، بۇك چاتقاللارنىڭ ئاستى توشقانلارنىڭ مېھمانخانىسى . توشقانلار بۇ يەرلەردە ئۆزىنىڭ ياۋايى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ . ئۇ يەرلەردە بەزمە ، توي قىلىشىپ ، قۇرۇق شاخ ، قورايلار بىلەن ھۇزۇرلىنىپ ئوزۇقلىنىدۇ… مۇنۇ ھويلىدىكى كىچىككىنە مېۋىلىك باغ ، ھويلىدىن سالاسۇن بىلەن ئايرىلىپ تۇرۇپتۇ . ئاۋۇ تاراقلاپ تۇرىدىغان قۇدۇقنىڭ سۇيى ئەجەب سوغۇق ، لەززەتلىك ئىكەنا ، خۇددى قىشلاقتامنىڭ بۇلاقلىرىنىڭكىدەك . ئەينەك دېگىنىمۇ بولىدىكەن ، يە سوغۇق ، يە شامال ئۆتمەيدىكەن ئۆيگە . سامان قەغەزنى پەنجىرىگە چاپلاپ قويساڭ ھېلى سېغىزخان شىلىمىنى چوقۇلاپ

تېشىۋەتكەن ، ھېلى بوران چىقسا يىرتىلىپ كەتكەن . پاھ ، ئورۇس دېگەنمۇ زە ئادەمدىن باشقا ھەممىنى ياسايدىكەن ـ دە ! مۇنۇ رەخىمجان دېگەن بالا ئەپەندىمىكىن دېسەم سودىگەر ئىكەن ئەمەسمۇ ، سودىگەر تۇرۇپ دۇنيانىڭ چوڭ ـ چوڭ گەپلىرىنى بىلىدىكەنا ؟ لېنىن ، ستالىن ، مەسكاۋ ، پارىژ ، شېڭ دۇبەن ، غوجاملارنى كۆرگەندەكلا گەپ قىلىدىغۇ… — ھە جانىۋار ، مۇنۇ كىچىككىنە چۆپنى بولسىمۇ يە ، — دېدى ئۇ باغدىن — قار ئاستىدىن كوكات ـ قورايلارنى يۇلۇپ ئەكېلىپ ئېتىغا بېرىپ . شۇ چاغدا «ۋاڭ !» قىلىپ يېنىدىكى چوڭ باغدا مىلتىق ئېتىلدى . تېرەك باشلىرىدىكى قاغىلار قاقىلدىشىپ كۆپكۆك ئاسمان يۇزىنى ياپتى .

— پاھ ، بۇ نېمانچە جىق قاغا ، نېمانچە ئېگىز تېرەكلەر ! — ئۇ قوشنا باغقا باغ تېمىدىن شوتا بىلەن يامىشىپ چىقىپ قارىدى . قاڭالتىر بىلەن يېپىلغان ئۆيلەر ، ماشىنىلار ، مىلتىق تۇتقان ، پېشانىسىدە قىزىل بەلگىسى بار ، ئۇزۇن ماش رەڭ چاپان كىيىشكەن ئەسكەرلەر باغدا يۇرۇشەتتى . بىر ئەسكەر مۇختەر باينىڭ تولكە تۇماق كىيگەن بېشىغا مىلتىق تەڭلىدى ، ما خۇسەنگە ئەگىشىپ مىلتىقنىڭ نېمىلىكىنى ياخشى بىلىۋالغان مۇختەر باي ئۆزىنى ھويلىغا ئاتتى :

— ۋاي نۇرى ، بولمىدى !

— نېمە بولدى چوڭ دادا ! — نۇرى ھويلىغا يۇگۇرۇپ چىقتى .

— ئورۇسلار بىزنى ئاتقىلىۋاتىدۇ ! مىلتىقنى ماڭا تەڭلىدى !

— نەدە ، قېنى ؟ — نۇرى ئەتراپىغا ئالاقزادە بولۇپ قارىدى .

— ئاۋۇ ئېگىز تامنىڭ ئارقىسىدىكى باغدا !

— ئۇ دېگەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونسۇلخانىسى ، چوڭ

دادا !

— ئىچىدە ئەسكەر ، ماشىنا ، ئۇ ئەسكەر قويىدىغان ئورۇن ئوخشايدۇ ، سوقۇش بولامدۇ نېمە ؟

ئىنىسىنىڭ ئۆلۈمىنى ئاڭلاپ گاڭگىراپ قالغان ، غەزىپى تېخى تارالمىغان يىگىت غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى :

— ئىلاھىم بولسىدى ! مەن مىلتىق ئېتىشنى ئۆگىنىمەن چوڭ دادا ، ھەممە يەرنى سېتىپ مىلتىق ئالىمەن ، مىلتىق بولسىلا ھەممە نېمە بولىدىكەنغۇ !...

— يارايسەن نۇرى ، مەن ساڭا مىلتىق ئېلىپ بېرىمەن ، ئۆزۈممۇ بىرنى ئالىمەن ، ياخشى ئات بىلەن ياخشى مىلتىق بولمىسا زادى بولمايدىكەن . چوماق ، تاياقنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپتۇ !

نۇرى چوڭ دادىسىغا چيۇسىلىڭنىڭ بىر ئوغلى مىلتىق ، ئوق - دورا ، ئەپيۇن سېتىپ يۈرگەنلىكىنى دەپ بەردى . بىر مىلتىق ئوتتۇز قوينىڭ پۇلىغا كەلگۈدەك .

نۇرى ھازىرقى زامان قوراللىرى توغرىسىدا كىتابتىن ئوقۇۋالغانلىرىنى سۆزلەۋاتقاندا ، چوڭ دادىسى يوغان تۆگە ساندۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ خورەك تارتىشقا باشلىدى . ئۇ سىم كارىۋاتتا كېچىچە زادىلا ئۇخلىيالمىغانىدى...

نۇرى قولىغا بىر كىتابنى ئالدى - دە ، ئوقۇشقا كىرىشتى . ئۇ قولىغا كىتاب چىقسىلا ھەممىنى ئۇنتۇيتتى...

ھويلىغا رەخىمجان ئالدىراپ ، خۇشال كىرىپ كەلدى .

— خۇش خەۋەر ! — دېدى ئۇ تاختايلىق پېشايۋانغا ئالدىراپ چىقىپ ، — غېنىكامنى قويۇۋېتىپتۇ !

— نېمە ؟ — دېيىشتى نۇرى بىلەن مۇختەرباي ئۇيقۇ ۋە كىتابتىن تەڭلا ئويغىنىپ ، — راستما ؟

— راست . ئاخشام غېنىكام تۈرمىگە كىرگەنىكەن ، يالغۇز كىرگىنىگە قاراپ ئۇنىڭ بىر ھىيلىسى بار دەپ ساقچىلارمۇ قورقۇپتۇ... ئۇنى يالغۇزلا بىر كامېرغا سولاپ بەشئاتار تۇتقان

ئون چېرىكنى پوستقا قويۇپ چيۇ سىلىڭغا مەلۇم قىپتۇ . چيۇ سىلىڭ تۇتۇلغانلارنى قويۇۋېتىشكە بۇيرۇق بېرىپتۇ ، ھەربىي ھالەتنى بىكار قىپتۇ . غېنىكامنى دەرھال بىر يىلىك ئەسكەر ھىمايە قىلىپ ئۈرۈمچىگە يۆتكەشكە بۇيرۇق بېرىپتۇ . شۇ چاغدا ئىككى داڭلىق باي چيۇ سىلىڭغا غېنىكامنىڭ سىزگە قىلغان سوۋغىسى دەپ تۆت پارچە كېسەك ئالتۇن ، ئىككى پارچە زىخ ئالتۇننى تەقدىم قىپتۇ . ئۇلار :

— غېنى ئوغرى چيۇ سىلىڭغا تاپقان پۇلىنىڭ يېرىمىنى بېرىشكە ۋەدە بەردى . چيۇ سىلىڭ ، ھەر يىلى بەش يۈز تۇياق قوي ، يۈز ئات ، يۈز كالىغا ئىگە بولىدىلا ، — دەپ قوشۇپ قويۇپتۇ . چيۇ سىلىڭ دېگەن ئەپيۇنكەش پۇل دېسە ھەممىدىن كېچەلەيدۇ . دەرھال :

— غېنىنى قويۇۋېتىڭلار ! — دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ . بۈگۈن چوڭ يىغىن ئېچىپ چيۇ سىلىڭ سۆز سۆزلەپتۇ .

— ئالتە بۈيۈك سىياسەت بىزنىڭ ئەڭ مۇقەددەس قىبلەنەمايىمىز . ئىتتىپاقلىشىپ ياپونغا قارشى تۇرۇش بىزنىڭ شوئارىمىز ، ھازىر تۈرمىنى بۇلىغانلار تۇتۇلدى ، جەمئىيەت تىنچىدى ، ئىشلارنى ياخشى ئىشلەيلى ، مانا بۇ شېڭ دۇبەننىڭ ئۈمىدى ! — دەپتۇ ئۇ .

— پاھ ، ئالدىغاننى ئېلىپ ، ئۆلتۈرىدىغاننى ئۆلتۈرۈپ ئەجەب تىنچىيدىكەنا ! — دېدى مۇختەر باي ، — بىگۇناھ ئۆلگەن خەلقنىڭ ، ئاياللار ، بالىلارنىڭ دەۋاسى يوقمىكەن ؟ سورىقى يوقمىكەن ؟ ئۇ ئالتۇننى ئېلىپ تىنچىغان بىلەن بىز تىنچىمايمىز . ئۇكام رەخىمجان ، قانچە ئالسىڭىز ئېلىڭ ، ماڭا ئىككى مىلتىق ، مىڭ پاي ئوق جايلاپ بېرىڭ !

— بولىدۇ ، ئاكا ، مىلتىققا ئىگە بولىسىز ، ئاز كۈن تەخىر قىلىڭ ! — دېدى رەخىمجان مەنىلىك قىلىپ ، — خەلق ئويغىنىپ مىلتىققا قول سوزىسكەن دەيتتىم ، مانا بۈگۈن بۇ

ئارزۇيۇمنىڭ ئەمەلىيىتىنى كۆردۈم .

مۇختەرباي شۇ كۈنى نۇرىنى قارىغىرغا مىنگەشتۈرۈپ قەدىمىي كارۋان يولى بىلەن شەھەردىن مەھەللىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى . ھەممە ياق قېلىن قار ، شەھەر كوچىلىرى ھارۋا ، چانىلار بىلەن تولغان . تاشلەپكىدە يەنىلا دۇكانلار ئېچىلغان ، بازاردا ئادەم مىغ - مىغ . خىتاي بازىرىدا يولنىڭ چېتىگە داق يەردىلا كۆمۈر چوغى دۆۋىلەنگەن . ئۇ يەردە جۇل - جۇل كورەك جۇۋا ، كىگىز پايپاق ، پۇرمە چورۇق كىيىشكەن ، تىزلىرى ئوچۇق نامراتلار دۈگدىيىشىپ ئولتۇراتتى . بۇلار مەدىكارلار ، ئۇلار مۇشۇ مەدىكار بازىرىدا خېرىدار كۈتۈپ سائەت - سائەتلەپ تۇرۇشىدۇ ، مۈرىسىدىكى كەتمەن ، گۈرجەكلىرى بەدەنلىرى بىلەن تەڭ تىترەشكەن بۇ ئادەملەر مەيدە - پاچاقلىرى چاۋات بولۇپ كەتكۈچە ئوتقا قاقلىنىدۇ ، ئۇلار بەدىنىگە ھارارەت تاپقان ھامان قورسىقىنىڭ ئاچلىقىنى يادىغا ئېلىشىدۇ ، لېكىن ئۇلاردا قورساق تويدۇرىدىغان «ماھارەت» يوق . ئۇلار بىر كۈندە بىر قاتتىق نانغا ئىگە بولالىسا ھاياتىدىن رازى . ئۇلار كەچتە بۇ شەھەرنىڭ قارادۆڭ ، تاقچى دېگەن مەھەللىلىرىدىكى ئەرزان دەڭلەرنىڭ قۇرۇق بورا سېلىنغان ياتاقلىرىدا تىقىلىشىپ ، سىغدىلىشىپ يېتىشىدۇ . ئۇلارغا ھېچكىم پارىمۇ ، سەدىقىمۇ بەرمەيدۇ ، ئۇلار بۇ نەرسىلەرنى تىلىمەيدۇ ، ئۇلار ھەربىر كۈننى ئەنە شۇنداق تىترەپ - غالىلداش ، قوللىرىنى پۈۋلەش بىلەن ئاچ - يالىڭاچ ئۆتكۈزىدۇ . بۇلار گۇناھكارلار ئەمەس ، ئاق كۆڭۈل ئەمگەكچىلەر . ئۇلار نە - نەلەردىن «غۇلجا دېگەننىڭ بىر ئېرىقىدا ئالتۇن ، بىر ئېرىقىدا كۈمۈش ئاقارمىش» دەپ ئاڭلاپ ، ئۇزاق يولنى پىيادە مېڭىپ ، دېڭىز يۈزىدىن يەتتە مىڭ سەككىز يۈز مېتىر ئېگىزلىكتىكى مۇزات داۋانلىرىدىن ئېشىپ بۇ يەرگە بەخت ئىزدەپ كەلگەنلەر . ئۇلار بىرىنىڭ بىر تىيىن پۇلىغا كۆز ئالايتمايدۇ ، بىرىنى بىھۇدە رەنجىتمەيدۇ ، كىمنىلا كۆرسە ئىك-

كى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ، ئېگىلىپ سالام بېرىپلا تۇرىدۇ . ئۇلارنىڭ بۇ يەرگە ھۆكۈمران بولۇش تەمەسىمۇ ، غەرىزىمۇ يوق ، قورسىقى تويسىلا ئاۋۇ دۈمبىسىدىن كۆمۈر چۈشمەيدىغان ئىشەكلەرگە ئوخشاش ئۆمۈر بويى قۇل بولۇشقا رازى...

مۇختەرباي بۇ خىل ئادەملەرنى كۆپ كۆردى ، ئۇلار بىلەن بىللە ياشىدى ، تۆت يىللىق مۇساپىرلىق ئۇنىڭغا بۇ ئادەملەرنى تونۇشتۇردى . باي باللىرىدا يوق قىلىقلارنىڭ ئۇلاردا بارلىقىنى كۆزى بىلەن كۆردى . شۇڭا ئۇ بۇ يېتىمچى دەپ ئاتىلىدىغانلارغا ئالاھىدە ئامراق .

ئۇ خىتاي بازىرىغا كېلىپ بىر سامسىخانا ئالدىدا توختىدى :

— قانچە سامسالىق بار ھەي قاشقالىق ؟

— قانچىسى لازىمتى غوجام ؟

— ئاۋۇ دۈگدەيگەنلەرنى ساناپ كېلە ، نۇرى جۇگۇ ، ھەربىرىگە بەشتىن سامسا ، بىردىن گىردە ئېلىپ بېرەي .

— ياشاپ كەتسىلە غوجام ، ساۋاب دېگەننى ئۇسۇۋالىدىغان بولدىلا - دە !

— سەنمۇ پۇل دېگەننى ئۇسۇۋالىسەن ، قاشقالىق .

— قاشقالىق دەيدىكەنلا ، يەنە سامسا ئېلىپ بېرىدىكەنلىغۇ غوجام ، يېتىمچى دېگەننىڭ ھەممىسى قاشقالىق جۇمۇسىلا .

— خوتەنلىك ، ئاقسۇلۇق ، كۇچالىقلىرىمۇ بار ، ھەممىسىنىڭ تامغىسى «قاشقالىق» .

نۇرى يۈگۈرۈپ كەلدى :

— يەتمىش ئىككىكەن ، — دېدى ئۇ ھاسىراپ ، — تام تۈۋىدە ئىككى - ئۈچتىن بالىسى بار ئۈچ خوتۇنمۇ ئولتۇرىدۇ !

— ھە ، مەيلى ، سەكسەن بولسۇن ، تۆت يۈز سامسا ، سەكسەن گىردە نەچچە بولىدۇ . سانىۋال ، ئالە !

مۇختەرباي غانجۇغىسىدىكى قىل خۇرجۇننى سامسىپەزنىڭ ئالدىغا تاشلىدى . خۇرجۇننىڭ ئىككى بېشى لىققىدە قەغەز پۇل ئىدى .

كەچتە ئۇلار مەھەللىسىگە قايتىپ چىقتى . مەھەللە سىرتىدا زاراتگاھلىق بار ئىدى . نۇرى زاراتگاھلىقتا ئۇن سېلىپ يىغلىدى ، ئۇ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ تېزىغا كېلىدىغان قارنى كېچىپ ئاپىسى بىلەن ئۇكىسىنىڭ قەبرىسىگە قاراپ يۈگۈردى . مۇختەربايمۇ ئاتتىن چۈشتى ، ئۇنىڭ ساقال - بۇرۇتى قىرو باغلاپ ئاپئاق بولۇپ كەتكەنىدى .

— جېنىم ئۇكام ، ھەمرا ئۇكام !...

نۇرى ھۆڭگىرەپ يىغلاپ كىچىككىنە قەبرىنى قۇچاقلاپ تېپىرلىدى . مۇختەربايمۇ كىچىك قەبرە يېنىدىكى چوڭ قەبرىنىڭ ئالدىدا تىزلاندى .

— قېرىندىشىم ، باللىرىڭنى ئاسرىيالمىدىم... مېنى ئەپۇ قىل... — دېدى ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىققۇاتقان ئازاب - ئەلەم بىلەن قاتتىق سىلكىنىپ .

نۇرى قاراڭغۇ چۈشكەندە ھالسىرىغان ، مۈكچەيگەن ھالدا ھويلىسىغا كىردى . ھويلىدا ئىككى قولى بىلەن كورەك جۇۋا سىرتىدىن باغلانغان ئاق ماتا پوتىغا تايىنىپ ئېگىز بىر گەۋدە سەل ئېگىلىپ تۇراتتى .

— دادا ! — نۇرى بوقۇلداپ يىغلىغىنىچە ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈردى .

— يىغلىما بالام ! — دېدى زىياۋۇدۇن تىترەڭگۈ بوغۇق ئاۋازدا ئاستا بالىسىنىڭ يىرىك چاچلىرىنى سىلاپ ، — يىغلىما بالام ، يىغلاۋەرمەي بىزمۇ باشقىلارنى يىغلىتايلى !...

نۇرى دادىسىنىڭ تۇنجى ھېكمەتلىك سۆزىنى ئاڭلىدى .

9

قاراڭغۇ قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىنى غۇلجا ئۇيغۇرلىرى مەشرەپ بىلەن كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن . يېزىلاردا ، شەھەرلەردە ، بايلارنىڭ ، كەمبەغەللەرنىڭ مەشرەپلىرى ئۈزۈلمەيدۇ . بۇنداق مەشرەپلەرگە ھېكىمبەگ غوجام تېخىمۇ ئامراق . ئېگىز بويلۇق ، قاڭشارلىق ، كىچىككىنە سارغۇچ كەكە ساقاللىق ئۆزىگە ياراشقان ، كەم سۆز ، مۇئامىلىسى سىلىق ، خۇشخۇي كەلگەن ھېكىمبەگ غوجامنىڭ ئەتراپىغا شەھەر - يېزىلارنىڭ [illegible] ، ئەمەلدارلىرى ، داڭلىق چاقچاقچى ، گەپچىلىرى ، سا- [illegible] - ناخشىچىلىرى ئولىشاتتى . ئۇلار مەشرەپ بىلەن قىشنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزەتتى . بۇ خىل مەشرەپلەردە ھەممە ئېلى ناخشىلىرى ئېيتىلاتتى . ئۇسسۇلچىلار ھۇنەر كۆرسىتىدۇ ، چاقچاقچىلار قىزىق- قىزىق چاقچاقلىرى بىلەن غوجامنى كۈلدۈرۈپ ھاياتنىڭ كۆڭۈللۈك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . غوجام بۇ خىل مەشرەپلەردە ھۆكۈمەت ، سىياسەت ۋە جەمئىيەتتىكى چوڭ ئىشلار توغرىسىدا گەپ قىلىشقا رۇخسەت قىلمايدۇ . ناخشا ، ئۇسسۇل ، چاقچاق ، يېيىش - ئىچىش مانا بۇ مەشرەپنىڭ بارلىق مەزمۇنى .

غوجام قاتناشقان مەشرەپ ئەل ئىچىدە ھۆرمەتكە ئىگە ، بۇ مەشرەپلەرگە ھەممىلا ئادەم زوقلىنىدۇ ، لېكىن قاتنىشالايدىغانلار تولىمۇ ئاز . غوجامنىڭ كۆڭلىگە يېقىش ئەلۋەتتە شەرتلەرنىڭ بىرىنچىسى ، بۇ مەشرەپكە قاتنىشالىغانلار كېرىلىپ ماڭالايدۇ ، چوڭ - چوڭ سۆزلىيەلەيدۇ ، ئابرۇي ۋە پايدا تاپالايدۇ...

ئابدۇمەر مىڭبېگى ئۆزىگە ئوخشاش يېزا كاتتىلىرىدىن مە-
سۇم شاڭيو ، باھام شاڭيو ، تۇرسۇنبايلارنى ئەلچى قىلىپ يۇ-
رۇپ ، ئىككى يىل ئېتىشىپ بىر مەشرەپكە بۇ يىل ئارانلا قاتنى-
شالىدى . بۇگۇنكى مەشرەپنىڭ ساھىبخانىلىقى ئۇنىڭ . ئۇ شە-
ھەردىكى ئۆيىنى بۇلتۇردىن بېرى مۇشۇ مەشرەپ ئۇچۇن قايتى-
دىن ئېچىپ ياپتى ، ئاستى - ئۈستىنى تاختايلىق قىلىپ ،
قاپقاقلىق دېرىزىلەر قويغۇزدى ، دەرۋازىنىمۇ كۆك سىرلىتىپ ،
تاملىرىنى ئاپئاق ھاكلاتتى . ئاسىيە خانىمنىڭ دېگىنى بويىچە
مېھمانخانىنى ئېسىل يىپەك پەردىلەر ، گىلەم ، يىپەك يېكەنداز-
لار ، مامۇق ياستۇقلار بىلەن بېزەپ ، كىشىلەرگە زوق بەرگۇدەك
ھالغا كەلتۈردى . تاتار ئاياللىنىڭ سەبىخە ، پەرىخە ئىسىملىك
قىزلىرى ئۇچۇن ئايرىم ئۆي تەييارلاپ سىم كارىۋاتلار ، ئۇس-
تەل- ئورۇندۇقلار ، كىتاب ئىشكاپلىرىنى ياساتتى .

مانا بۇگۇنكى مەشرەپكە غۇلجا شەھىرىنىڭ كاتتىلىرى تو-
لۇق كەلدى . بىرلا نىزەرخان غوجام ئۇنىڭغا :

— مەشرەپمۇ بۇ ، ئېغىز مايلاشمۇ ؟ — دەپ قوپال جاۋاب
بەردى ۋە كەلمەي قويدى ، لېكىن بۇنىڭ بىلەن ئابدۇمەر مىڭبې-
گىنىڭ روھى چۈشۈپ كەتمىدى . ئۇ ئىچىدە : «خەپ توختا ،
سېنىڭ دوتەيلىكىڭنى تارتىۋالمىسام !» دەپ قەسەم ئىچتى .

بۇگۇنكىسى ئىشنىڭ بېشى ، كىم بىلىدۇ ، بىر - ئىككى
يىلدىن كېيىن نىزەرخان غوجىمۇ تۇرداخۇنبايدەك «خائىن» بو-
لۇپ تۈرمىدە ئۆلەمدۇ تېخى . شۇنداق بولسا شىڭ دۇبەن ئۆ-
زىگە سادىق ئادەمنى دوتەي قىلىدۇ - دە . ئابدۇمەر مىڭبې-
گى يېقىندا ئۆز ساداقىتىنىڭ بىرىنچى قەدىمى قىلىپ چيۇ
سىلىڭغا ئىككى زىخ ئالتۇن بىلەن بىر مەخپىي خەت ئەكىرىپ
بەردى . خېتىنىڭ مەزمۇنىنى ئۆزىلا بىلىدۇ . نىزەرخان غوجى-
نىڭ ئۈستىدىن يېزىلغان بۇ خېتىدە : «تۈرمىگە كىرگۈچى
زىياۋۇدۇن غېنى ئوغرىنىڭ شېرىكى ، زىياۋۇدۇننىڭ ئاكىسى

مۇختەر ما خۇسەنگە ئەسكەر بولۇپ ، شىڭ دۇبەنگە قارشى تۆت
يىل ئوق ئاتقان ، ئۇلارنىڭ ئارقا تىرىكى نىزەرخان غوجا . توق-
قۇزتارا ، نىلقا ناھىيىلىرىدە ھۆكۈمەتكە قارشى قورالىق تەشكى-
لات بار ، ئۇنىڭ باشلىقى مۇشۇ ھازىرقى دوتەي نىزەرخان غوجا»
دېگەن گەپلەرنى ئۇ بىكارلا يېزىپ قويمىغان - دە !

نىزەرخان غوجا قۇربان ھېيتتا مازاردا بولدى . ئۇ ھەممە
ئۆيلەرنى يۈز بېگى ، ئەللىكبېشى ، ئونبېشى ھەتتا نامرات دېھقاند-
لارنىمۇ قويماي پەتىلىدى . ئاشۇ مۇختەرباي ، زىياۋۇدۇننىڭ
ئۆيلىرىنىمۇ ھېيتلاپ ، ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ بوسۇغىسىغا دەس-
سەپمۇ قويمىدى . تېخى قۇربان ھېيت نامىزىدا قۇببىدە سېرىق
سەللىسىنىڭ بىر ئۇچىنى مەيدىسىگە چۈشۈرۈۋېلىپ نۇتۇق سۆز-
لەپ : «پارىخورلۇقنى يوقىتىش ئالتە بۈيۈك سىياسەتنىڭ بىرى .
[illegible] ، پورەشلار پارا ئېلىۋاتىدۇ دېگەن پىكىر بار ، پارى-
[illegible] خۇدا ئالدىدىمۇ ، ھۆكۈمەت ئالدىدىمۇ گۇناھقا بوغۇلغان-
لىق [illegible] دېدى . ئۇنىڭ تىلىنىڭ ئاستىدا تىل بار ، زىيەكنىڭ
[illegible] دەملىرىنى تۆككەنلىكى راست ، ئەيسا شاڭيونىڭ
ئۈچ يىل دەن تۆكمەي ئۇنىڭ يېرىنى تېرىغانلىقى ئۇنىڭغا بەش
قولدەك ئايان . لېكىن ئەيسا شاڭيو مەن ئاق دەپ تۇرۇۋاتسا ئۇنى
قارا دېيىشكە مىڭبېگىنىڭ تىلى قانداق بارسۇن . مىڭبېگىنى
سايلايدىغان ئىشنى ھېلىقى مالىيە نازىرى چىقارغانمىش ، قۇرد-
سۇن ، ئەيسا شاڭيولارنى رەنجىتسە ئابدۇمەر مىڭبېگىگە نەدىن
ئاۋاز كېلەتتى . پۈتۈن تارانچىلار ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ ئىش
قىلىدىغان تۇرسا… ئەيسا شاڭيونىڭ تورۇق يورغىنى مىڭبېگىگە
مىندۇرۇپ قويۇشىنى پارا دېگىلى بولامدۇ ؟ ھېكىمبەگ غوجامنى
سايرام كۆلى بويىدا قالماقلار قىرىق قوي ، تۆت تاي ، ئۈچ
قىسىر بايتال سويۇپ بىر ھەپتە مېھمان قىلدى . بۇلار پارا
ئەمەسمىكەن ؟ مۇشۇ غوجامغىلا يارىسام بايلارغا يارايمەن ، بايلار-
غا يارىساملا مىڭبېگى ، شەنجاڭ ، دوتەي بولۇپ ئۆرلەۋېرىمەن…

ناخشا بىلەن ساز قىزىماقتا، غوجام بېشىنى ساڭگىلىتىپ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئۇزۇن بارماقلىرىنى يۇمشاق خۇرۇم ئۆتۈكىنىڭ قونجىغا ئاستا چېكىپ پۈتۈن ئىشقى بىلەن ئىلى ناخشىلىرىنى ئاڭلىماقتا. زىكرى ئەلپەتتانىڭ دۇتارى، ئابدۇۋەلى جارۇللا دېگەن يىگىتنىڭ ئاۋازى، ھەرقانداق جان ئىگىسىنى ئېزىۋېتىدۇ:

ئۆستەڭنىڭ تېگى لايدۇر
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ.
زالىم تۇڭچىسى بەگلەر
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ···

غوجام ئۆزى بەگ تۇرۇپ نامراتلارنىڭ نالە - پەريادىغا نېمانچە قۇلاق سالىدىكىنە؟ غۇلجا تەۋەسىدىكى ئون يەتتە غولنىڭ ئۈچى ئۇنىڭ، ئىككى مىڭ ئۆيلۈكتەك يانچى ئۇنىڭ يېرىنى تېرىيدۇ. بۇغداي چەش بولغاندا ئۇنىڭ ئادەملىرى چىقىدۇ - دە، چەشنى ئونغا بۆلۈپ سەككىزىنى دېھقانغا، ئىككىسىنى غوجامغا بۇيرۇيدۇ. چۇلۇقاي، توخۇچىيۇز، شاغىلىقتام··· ئۇنىڭ يېرىنىڭ ھېسابى يوق، پۈتۈن غوللارنىڭ سۈيى، يۇرتلارنىڭ خېلى كۆپى، مۇنۇ شەھەر يېنىدىكى، جىرغىلاڭ ئەتراپىدىكى يەرلەرمۇ··· ھەممىسىلا ئۇنىڭ، ئۇ بىر كۈن ئەمگەك قىلمايدۇ، كىيىمگە توپا قوندۇرماي يازچە قوزا، قىمىز بىلەن تاغلاردا، مېۋىنىڭ شىرنىلىرىنى يەپ باغلاردا يۈرىدۇ، ئۇنىڭ ئاشلىقىنىڭ سانى يوق، مېلىمۇ شۇنداق. لېكىن ئۇنى ھېچكىم پارىخور دېمەيدۇ، مەن بىر يورغا ئالغىنىمغا ھەممىلا ئېغىزدا «پارىخور» دەپ تىللانماقتىمەن. تېخى مۇنۇ غوجام يەنە شۇ زىيەكتەك يالاڭ تۆشلەرگە كۆڭۈل بۆلۈپ نالە- پەرياد ئاڭلاشقا ئامراقكىنا!···

ناخشىلار تۈگەپ، مەرغۇلمۇ ئاخىرلاشتى. لېكىن پەگادا

زوڭزىيىپ ئولتۇرغان ساھىبخان ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ خىيالى ئاخىرلاشمىدى.

— قاشقالىق ھۆي! — دېدى ئىبراھىم كېمىچى ئابدۇمەر مىڭبېگىنى نوقۇپ، — ئۇخلاپ قالدىڭمۇ، ھوشۇڭدىن كەتتىڭمۇ؟

— ياق، بۇ ياق ئالتە قوزا، بىر تاي قانچە بولىدۇ دەپ ھېسابلاپ چىقىرالمايۋاتىدۇ! — دېدى بوۋىخان «كور» دېگەن چاقچاقچى چاقچاقنى ئۇنىڭغا مەركەزلەشتۈرمەكچى بولۇپ، — ھەر كۈنى سەھەردە تۇرۇپ قويچىلىرىدىن قانچە تۆل ئالدۇق دەپ سوراشنىڭ ئورنىغا، قويلارنىڭ قۇملىقى قانچە دەپ سورىغۇدەك.

— ھا - ھا - ھا···

ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ لەقىمى «خەسىس» بولغاچقا، ئۇنىڭ خەسىسلىكى چاقچاق بىلەن دۇمباللىنىشقا باشلىدى:

— توخۇلارغا تېرىقنى ساناپ بېرىدىغان خەسىس!

— كەپتەرلەر داننى كۆپ يەۋالسا شىڭ دۇبەنگە ئەرز يازغان خەسىس!

— سېغىزخان توخۇم ئوغرىلىسا قۇرغۇيلىرىنى جازالىغان خەسىس!

— ئاسىيەخان پۇل سورىسا بانكىنى كۆرسىتىپ قويغان خەسىس!

— پۇل جىق كەتمىسۇن دەپ تۇل خوتۇن ئىزدەيدىغان خەسىس!

— چوڭ ئوغلى ساراڭ بولۇپ قالسا باخشى چاقىرىشقا چىدىماي، ئۆزى باخشى بولۇپ پېرە ئوينىغان خەسىس!

— غەلۋىرگە ياماق سالىدىغان···

— قېتىققا چۈشكەن قىلنى شۈمەپ تاشلايدىغان···

— شامنى بىر ئاي چاينايدىغان···

— كۆڭلىكىگە كاۋا يوپۇرمىقىدىن ياماق سالىدىغان…

كۇلۇپ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ، ئۇچەيلىرى ئۈزۈلگۈدەك بولغان غوجام ئاخىر قولىنى كۆتۈرۈپ چاقچاقنى توختىتىشقا شەرەت قىلدى. چاقچاق توختىدى. ئابدۇمەر مىڭبېگى ئورنىدىن تۇرۇپ قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ:

— قېنى قىمىزغا باقايلى، تۆگىنىڭ قىمىزى. مەشرەپنى دەپ تۆت تۆگىنى ئۆيدە بېقىپ قىمىز قىلدۇردۇم. ئاخشام قىلغان، يېڭى قىمىز، غوجام! — دېدى ئۇ بىر قونغان قىمىزنى ئىچمەيدىغان غوجامغا ئالاھىدە چۇشەندۇرۇپ، — كاۋاپ ئالسىلا، غوجام.

— ھە، ھە، — دېدى غوجام، — ئەمدى خەسىس دېمىسەك بولغۇدەك، قىشتا تۆگە قىمىزى، پاقلان كاۋىپى… قولى جىق ئوچۇقكەن، ئوچۇقكەن…

كۆپچىلىك يەنە كۇلۇشتى.

— بايتال قېرىسا پەرت قىلىشىدۇ، خەسىس قېرىسا مەردلىشىدۇ، دېگەن ماقال بار، غوجام، — دېدى بوۋىخان يەنە چاقچاق باشلاپ، — قارىسىلا، مۇنۇ كاۋاپ چىشى قوزىنىڭ گۆشىدەك قىلىدۇ. نېمىشقا ئەركەك قوزىنىڭ گۆشىدىن قىلمىدى؟

— سىڭا يېنىدىن قارىسا شۇنداق كۆرۈنىدۇ، — دېدى زىكرى بوۋىخانىنىڭ بىر كۆزى ئەلەس بولغاچقا «كۆز» گە ھۇجۇم قىلىپ.

— مەن خاتا كۆرگەن بولسام ئابدۇۋەلى قاراپ باقسۇن ئەمىسە! — ئابدۇۋەلى جارۇللانىڭ لەقىمى «قارىغۇ» بولغاچقا بوۋىخان چاقچاقنى ئۇياققا يۆتكىدى.

— بۇ كاۋاپ قوي كاللىسىدەك قىلىدۇ، ھە، ئىبراھىم ئاكا! — دېدى ئابدۇۋەلى جارۇللا «تاز» لەقىمى بار ئىبراھىم كېمىچىگە ھۇجۇمنى توغرىلاپ.

— چاقچاق مايماق چىققىلى تۇردى، — دېدى ئىبراھىم

يېنىدىكى «توكۇر» لەقەملىك بىرىگە.

قېزا، كاۋاپ، قىمىز مېھمانلارنىڭ ئىشتىھا، ئىلھامىنى قوزغىدى. ئۇلار كۇلكە - چاقچاق بىلەن ھېلىدىن - ھېلىغا پىيالىلىرىنى ئوتتۇرىدا ئولتۇرۇپ قىمىزنى سورۇپ قۇيۇپ بېرىۋاتقان كىشىگە سۇنۇشاتتى. كاۋاپ توشۇغۇچىلار ھويلىدىن دەرۋازا يېنىدىكى تېگى ئامبارلىق ئېگىز ئۆيگە تاختاي پەلەمپەيلەردىن يۇگۇرۇپ چىقىشىپ - چۇشۇشمەكتە، ھەممىلا ئادەم بۇگۇنكى مەشرەپتىن رازى ئىدى.

مانا داستىخان يىغىلىپ يەنە ساز - ناخشا باشلاندى. زىكرى ئەلپەتتا ئىسمىلىك قارا قاش، ئاق يۈزلۈك يىگىت كۆڭلەكچان بولۇۋېلىپ، دۇخاۋا بۆكىنى كەينىگە سۇرۇپ قويۇپ «راك» مۇقامىنى باشلىدى. مۇقامنىڭ سۆزلىرى مەزمۇنى تىرەن يېزىلغان نەۋائىي غەزەللىرى. ئاڭلىغۇچىلار ئۇقمايدىغان گەپلەرمۇ كۆپ. لېكىن ئۇلار خۇددى خۇداغا ئېتىقاد باغلاپ ئىبادەتتە ئولتۇرۇشقاندەك جىم، ھەتتا پۇتلىرى تالدىغانلىرىمۇ مۇقام تۈگىگىچە مىدىر قىلىشماي پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن بۇ سىرلىق، مۇقەددەس ناخشىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن. ئۇلار ئۇچۇن ھازىر مۇشۇ مۇقام بەخت ھەم ئېتىقاد. ئۇلار ئۇچۇن دۇنيادا ئۇنىڭدىن يېقىملىق، جانغا ھۇزۇر ناخشا ياكى قىرائەت يوق. مۇقام بىر ئۇلۇغ روھنىڭ چىللىغۇچىسى، بىر گۇزەل تۇيغۇنىڭ ئويغاتقۇچىسى، بىر گۇزەل كېلەچەكنىڭ بېشارىتى… ئاخىر «بى - بى - بى» بىلەن مۇقام ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا زىكرىنىڭ يېقىملىق، بومراق ئاۋازىغا ئابدۇۋەلىنىڭ جاراڭلىق يۇقىرى ئاۋازى قوشۇلۇپ، ئىلى مەشرىپىنىڭ ناخشىلىرى باشلىنىپ كەتتى. جالالىدىن ئۇسسۇلچى ئورنىدىن تۇرۇپ پۇت، قول، بەل، باش، قاش، كۆز، ئېغىزلىرىنى ھەرىكەتلەندۇرۇپ ئۇسسۇلغا چۇشتى. ئۇنىڭ بەللىرى شۇنداق ئەۋرىشىمكى، كىمگە تولغىنىپ قاراپ قويسا شۇنىڭ ھەۋىسى قوزغىلاتتى، كىمگە

قاراپ قاش ئېتىپ قويسا شۇنىڭ شەھۋەت قىزغىنلىقى ئاشاتتى ، كىمگە ئېگىلىپ تەزىم قىلسا شۇنىڭ قەلبى ھۆرمەت غۇرۇرى بىلەن سۆيۈنەتتى ، بىراق ئۇ ھەممە ھۆرمەت ، ناز - كەرەشمىسىنى غوجامغا بېغىشلىغانىدى . ئۇ تولغىنىپ ئويناپ بىر تال كەمپۈتنىڭ يېرىمىنى ئۆزى چىشلەپ ، قالغان يېرىمىنى غوجامنىڭ ئاغزىغا چىشلىتىپ قويۇۋىدى ، ئۆيدە قىقاس كۆتۈرۈلدى···

جالالىدىن ئۇسسۇلچىنىڭ ئۇسسۇلى توگەش بىلەن ئابدۇمەر مىڭبېگى كۆپچىلىككە :

— مېنىڭ خوتۇنۇم بىر گارمون چېلىپ بەرسەم دەيدۇ ، — دەپ ئېلان قىلىۋىدى ، غوجام دەرھاللا :

— ھە ، ھە ، ھە··· ئورۇسنىڭ ئۇ نېمىسى سېنىڭ ئۆيۈڭگىمۇ كىرىپتۇ - دە ، ئاڭلىساق ئاڭلايلى ! — دېدى .

شۇ ھامان پەگادا كۆپچىلىككە تەزىم قىلىپ سېرىق چاچ ئاسيە بىلەن قىزلىرى پەيدا بولدى . ئاسيە غوجامغا ئالاھىدە تەزىم قىلدى ، ئاندىن كېيىن كۆپچىلىككە تەزىم قىلدى .

— مانا ، مانا يېڭىلىق ، — دېدى غوجام ئۇيغۇر مەشرىپىگە تۇنجى بولۇپ كىرگەن خوتۇن - قىزلارغا نارازىلىق بىلەن قاراپ .

— پاھ ، پاھ ، نوغايلارنىڭ چالىدىغىنىمۇ قالتىسكەنا !

سەبىخە كۆڭلەكچان ئىدى ، ئۇنىڭ بېلى پۈرمە كۆڭلىكى ئىنچىكە بەللىرىنى ، تولۇق كۆكسىنى ، چىرايلىق بويۇن ، يوتىلىرىنى گەۋدىلەندۇرگەنىدى ، ئۇزۇن ، توم ئىككى تال ئۆرۈمە چېچى ئەتراپىدا ئويناپ تۇراتتى . چىرايلىق قىز - چوكانلار ئۇچۇن ھەرنېمە قىلىشتىن يالتايمايدىغان مەشرەپ ئەھلىنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا تىكىلدى . ئۇلار ئولتۇرالماي قىمىرلاشتى ، بىر - بىرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاشتى ، كۆزلىرى بىلەن ياش ، چىرايلىق ، شوخ قىزنىڭ ئۆزلىرىنى بىردەمدىلا مەست قىلغان نازۇك ئەزالىرىنى شەرەت قىلىشتى . قىزنىڭ بۇ قېرىلارنىڭ

كۆزلىرى بىلەن كارى يوق . ئۇ گارموننىڭ تاسمىسىنى بويىنىغا سالدى - دە ، بارماقلىرىنى گارمون تىللىرىغا تەگكۈزۈپ يېقىملىق تاتار ناخشىلىرىغا ، ئاخىرىدا ئادىنوچكىغا ئوينىتىۋەتتى . گارمون ئادىنوچكىغا چېلىنىش بىلەن ئاسيە خېنىم ئوتتۇرىغا چۈشتى . ئۇ شۇنداق چاققان ، يېقىملىق ئاياغ ھەرىكىتى قىلدىكى ، جالالىدىن زادىلا ئولتۇرالماي ئۇنىڭغا ياندىشىتى . ئۆيدە قىقاس ۋە ھوششەرە قىزىپ كەتتى . ئادىنوچكا راسا ئەۋجىگە چىققاندا ، ئاسيە غوجامنىڭ ئالدىغا كېلىپ خۇشكەتتى قىلىپ تۇرۇۋالدى . غوجام يېنىدىكى سالىجانبايغا كۆز ئىشارىسى قىلىۋىدى ، سالىجانباي بىر سىقىم پۇلنى ئاسيەنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ پەتنۇسقا سالدى .

— غوجام دادا ، سىلىنى تانسىغا تارتىۋاتىدۇ ! — دېدى جالالىدىن ئاسيەنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندۈرۈپ .

— خۇپتەن بولدى ! — دېدى غوجام سوغۇقلا .

ئاسيە قىزلىرى بىلەن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن غوجام :

— ئابدۇمەر ، قىزلىرىڭ قالتىسكەنا ، چيۇسلىڭنىڭ بالىلىرى كۆرۈپ قالمىغاي ، خۇدايىم ساقلىسۇن ! — دېدى .

كۆپچىلىك تالا - تۈزگە چىقىشتى . بىرى ھويلىدا ئەزان ئېيتتى . ئۆيگە جايناماز سېلىندى . خۇپتەن ئوقۇمايدىغان زىكرى بىلەن ئابدۇۋەلىلەر تالاغا چىققاندىن كېيىن ، زىكرى :

— پاھ ، مۇنۇ قاشقالىقنىڭ نوغاي خوتۇنى پەرىزاتكىنە ، — دېۋىدى ، ئابدۇۋەلى :

— قىزى قالتىسكەن ، سانايى نەفىسىگە بەرسە ، شېرىننىڭ رولىغا چىقسا بولىدىكەن ، مەن پەرھاد بولسام ، — دېدى .

— ئۇ شېرىن بولسا پەرھادنىڭ رولىنى ماڭا بېرەرسەن ھە ، — دېدى زىكرى ، — كۆرمەي قېلىپ خاتا ئىش قىلىپ قويامسەنكىن دەيمىنا ! — ئۇلار كۈلۈشتى .

نېرىن تارتىلغاندىن كېيىن مەشرەپ ئاخىرلاشتى . كالاس-

كا ، خادىك ، كۆمۈش ئېگەر ـ جابدۇقلۇق يورغىلار بىلەن مېھمانلار يولغا چىقتى . خۇشاللىقمۇ ئۇزىدى . بايا مىڭبېگىگە غۇلجا خەلقى كۆلكە ئۈچۈنلا يارالغاندەك تۇيۇلغانىدى ، ئۇ ئۆمرىدە بۇنچىلىك جىق كۆلكىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرۇپتۇ . ھارۋىلار ، ئاتلار ئۇزاپ كەتسىمۇ يىراقتىن يەنە شۇ كۆلكە ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇردى…

— غوجام ياقتۇرمايدۇ دېسەم ئۇنىماي گارمون چالدۇرۇپ ، ئادىنوچكا ئوينىتىپ ، غوجام چوقۇم خاپا بولدى ، — دېدى ئاسىيە ئابدۇمەر مىڭبېگىگە كايىپ .

— نېمىشقا سىز ئۇنىڭغا تولغىنىپ قاش ئاتىسىز ! — دېدى مىڭبېگى ئاسىيەنى ئەيىبلەپ ، — غوجام سىزنىڭ غىلجىڭلىقىڭىزدىن خاپا بولدى !

— نېمە دەيدىغاندۇ ، خوتۇن خەقنىڭ غىلجىڭلىغىنىدىن خاپا بولغان ئۇيغۇرنى مەن تېخى كۆرمىدىم !

— ئەرلەرنى كۆرسە غىلجىڭلىمايدىغان نوغاي خوتۇننى مەن تېخى كۆرمىدىم !

— ئانداق بولسا نېمىگە ئالغان نوغاي خوتۇننى !

— بايلارنى دوراپ ـ دە !

— ھېلىھەم بولسىمۇ سەھرانىڭ يولى ئوچۇق !

— سىزگىمۇ قازاننىڭ يولى ئوچۇق !

— مەن بۇ ئۆيدىن چىقمايمەن . ماڭا بەرگەن تىلخېتىڭىز بار ، دىنىي نازارەتكە ئاپارسام تاتار قازىلار بار ، ھازىرلا كەشىڭىزنى توغرىلايدۇ .

— نوغاي داموللامدىن يۈزگە تېتىيدىغان مۇتائالى خەلپىتىم بار ، ھازازۇللارنى دوزاخقا بۇيرۇيالايدۇ !

ئۇلار گەپ تالىشىۋاتقاندا ، ئۆيگە ساقاللىق بىرى ھاسىراپ كىرىپ كەلدى :

— ۋاي مىڭبېگى ، يامان بولدى . چوڭ ئۆيگە بۇلاڭچى

كەلدى . ئالتە قازاق غېنى ئوغرى بىلەن كېلىپ مال قورۇدىن بىر ئۇيۇر يىلقا ، ئايىمىنىڭ ساندۇقلىرىنى ، سىلىنىڭ ھېلىقى يىغقانلىرىنى بۇلاپ كەتتى . غېنى ئوغرى … ئېيت ئاۋۇ ئابدۇمەر قاشقالىققا ، جېنى مېنىڭ ئالىقىنىمدا دەيدۇ ، تېخى !

ئابدۇمەرنىڭ بېشى پىررىدە ئايلاندى . بىرىنى قولغا كەلتۈرمەن دېسەڭ ، يەنە بىرى تىغ بولۇپ سانجىلىۋاتقان ، بىرىگە ئېرىشىمەن دېسەڭ ، ئوندىن ئايرىلىۋاتقان ، بېشىنى ياپساڭ قوڭى ئېچىلىپ قېلىۋاتقان ، بۇ قانداق جاھان ، ياخشى كۈن كۆرۈش ئۈچۈن شېڭ دۇبەنگە بېقىنماي بولمايدۇ ، ئىسىت ، غوجامغا قىلغان ئەقىدەم ، قارا ، ئۇلارنىڭ چاقچاقلىرىنى تېخى . غوجامنىڭ ئاغزىدىن بىر ئېغىز ياخشى گەپمۇ چىقمىدا ؟ لېكىن ئۇ غوجامنىڭ «قىزىڭنى چيۇ سىلىڭنىڭ باللىرى كۆرۈپ قالمىسۇن» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ قالدى . ئۇلارغا كۆرسىتىشنىڭ يولى بارمىكىن ، توختى تۆڭچى دەپ بىرى بار دەيدۇ ، يەنە بىر چوكا ئالتۇن خەجلىسەم كۆرۈشكىلى بولارمىكىن ؟ ئاپلا ، مۇنۇ غېنى دېگەن ئوغرىنىڭ مېنىڭ بىلەن قېرىشىپ قالغىنى نېمىسى ؟ بىر ئۇيۇر يىلقىنى ھەيدەپ كەتكەن بولسا ، ئۇنى ئاز دەپ خوتۇنىنىڭ زىرە ـ پىرە ، توگا ـ پوگالىرىنى ئالغان بولسا… ئۇنىڭ بىلەن تەڭ بولغىلى بولامدۇ ، قاشقىردەك ، چىلبۆرىدەك ئوغرى قازاقلىرى بار ئۇنىڭ…

— ئات توقۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ئاشقان نېرىنغا ئەمدىلا قول سالغان ساقاللىققا ، — بولە ، كېلىپ يە !

ئۇ ئېتىنى دەرۋازىدىن دىۋىتىپ چىقىپ كەتتى ، ئۇنىڭ نەگە ماڭغىنىنى ئاسىيە ئەلۋەتتە بىلمەيتتى . ئاسىيە تېخىچىلا ئۇخلىمىغان قىزلىرىنىڭ يېنىغا كىردى . سەبىخە خەت يېزىۋېتىپتۇ ، كىچىكى ئۇخلاۋېتىپتۇ . ئاسىيە قىزى بىلەن مۇڭدىشىپ ئىچىنى بوشىتىشقا ئادەتلەنگەن . كىتاب ئوقۇپ ، رۇس ـ تاتارلار گىمنازىيىسىدە تەلىم ئېلىپ كۆپنى ئۆگەنگەن ، ئەمدى ئون ئالتە ياشقا

كىرىپ ئەقلى يېتىشكەن قىزى دائىم ئۇنىڭغا يېڭىچە ، ياخشى
مەسلىھەتلەرنى بېرەتتى ، يېڭىلىقلارنى ئېيتىپ بېرەتتى . قىزى
ئانىدىن ھەممىلا جەھەتتە ئۆتۈپ ، ئانىسىنىڭ ھەۋىسىنى قوزغى-
ماقتا ئىدى . ئۇ ئۇستەلگە ئېگىلىپ ئولتۇرۇپ پۈتۈن دىققىتى
بىلەن خەت يېزىۋاتقان قىزىنىڭ ئۇستىدىن خەتكە قارىدى . ئۇ-
نىڭ «سالام خەت» دېگەن بىرلا سۆزگە كۆزى چۈشتى . قىز
خەتنى لاتىن يېزىقىدا يازماي ئۇيغۇرچە يازغانىدى . ئانا چۆچۈپ
خەتكە يەنە قارىدى ـ دە ، «نۇرى» دېگەن ئىسىمنى كۆرۈپ
قالدى . ئۇ پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ تام مەشكە يۆلىنىپ تۇرۇپ
قىزىغا سىنچىلاپ قارىدى : قالپاقلىق لامپۇچكا تۆۋەن چۈشۈرۈل-
گەن ، قىزىنىڭ ئاق سېرىق يۈزى يېرىم يورۇق ، يېرىمى
كۆلەڭگە — بەئەينى سۈرەتلەردىكى گۈزەللەرگە ئوخشايتتى ،
بولۇپمۇ قىزغۇچ يۈزىگە سايە تاشلاپ تۇرغان ئۇزۇن ـ ئۇزۇن
كىرپىكلىرى ، ئېقىپ چۈشكەندەك چىرايلىق بۇرنى ، ئەگمە قاش-
لىرى ، پىچىرلاۋاتقاندەك بىردە ئېچىلىپ ـ بىردە ھىملىشىپ
تۇرغان قىزىلگۈل پورىكىدەك لەۋلىرى ، توم چاچلىرى ئانىغا
ئۆزىنىڭ ياشلىقىنى ، ھېسسىياتىنىڭ قۇربانى بولۇشقا تەييار تۇر-
غان چاغلىرىنى ئەسلەتتى . ئۇ قازان شەھىرىدە تاتار ئوتتۇرا
مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقاندا ، تازا ھازىرقى سەبىخەدەك چىرايلىق ،
ھېسسىياتچان ئەمەسمىدى ؟ قېنى ئۇ گۈزەللىك ، قېنى ئۇ ئىند-
تىلىش ، قېنى ئۇ غايە ؟ ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ئۇنى ئاتا ـ ئانىسىز
قىلىپ قويدى . دادىسى ئېتىلدى ، ئانىسى ئورۇسلار بىلەن ياۋ-
روپاغا قېچىپ كەتتى . ئاسىيە بوۋىلىرى بىلەن قىرىم ـ قازان
تاتارلىرىغا قوشۇلۇپ قازاقىستانغا ، سىبىرىيىگە ھەيدەلدى . ئۇ
نەق ئون ئالتە يېشىدا سەبىخەنىڭ دادىسى ، ئۇيغۇر يىگىت بىلەن
تونۇشتى . ئۇ تېزلا دۇنيا مۇھەببەت ، لەززەت مۇھەببەت ، ھاياتـ
نىڭ ئۆزى مۇھەببەت دېگەن خۇلاسىگە كەلدى . ئۇلار ئاددىيلا
بىرنەچچە بوتۇلكا ۋودكا ، بولكا ۋە قەنت ـ گېزەك بىلەن ئالمۇ-

تىدىكى ئوقۇغۇچىلار ياتىقىدىلا توي قىلىشتى . ئۇنىڭ ئېرى
ئۇيغۇردىن چىققان بىر تالانت ئىگىسى ئىدى . ئۇ ئۇيغۇر ، قا-
زاق ، رۇس تىللىرىدا شېئىر يازالايتتى ، پۇشكىنىنىڭ ، لېرمونـ-
توفنىڭ شېئىرلىرىنى رۇسچە دېكلاماتسىيە قىلسا ، رۇس قىز-
لىرى ھاياجانلىنىپ ئۇنى قۇچاقلاپ سۆيۈپ كېتەتتى . ئۇ ئاجا-
يىپ ناتىق ئىدى ، رۇس تىلىدا «لېنىن تۇغى» دېگەن تېمىدا
سۆزلىگەن سۆزى مۇكاپاتلىنىپ ، «كومسومولسكى پراۋدا»
گېزىتىدە بېسىلغان . ئۇ يەنە ئاجايىپ ناخشىچى ، پۇتبولچى ۋە رەسسام
ئىدى...

لېكىن ئۇ ئىككى قىزىنى ئاسىيەگە تاشلاپ ئۇلار بىلەن
تۇزۇككىنە خوشلاشمايلا كېتىپ قالدى . كېيىن ئۇلار ئۇنى
ئېتىۋەتتى ، ئاسىيە ئۇنىڭ نېمە گۇناھ قىلغىنىنى بىلمىدى .
ئۇ شۇ دەۋرگە ، ئىستىبدات ھۆكۈمرانلارغا ئىچ ـ ئىچىدىن
نەپرەتلەندى . چۈنكى ئۇ ئېرىنىڭ بىگۇناھ ، ساپ ئىكەنلىكىگە
ئىشىنەتتى . راستىنلا شۇنىڭ ئۈچۈن ئېتىلغان بولسا ئۇ دەۋر-
گە ، ئۇ دەۋرنىڭ سەركەردىلىرىگە نەپرەتلەنمەي قانداق قىل-
سۇن ؟ ئۇ جان ساقلاش ، سۆيۈملۈك ئېرىدىن قالغان مۇنۇ
ئىككى قىزنى بېقىپ قاتارغا قېتىش ، ئانىلىق بۇرچىنى ئادا
قىلىپ ئۆزىنىڭ ئىنسان ئىكەنلىكىنى ئۆزىگە ئىسپاتلاپ بېرىش
ئۈچۈن ، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل بۇرۇن ئۆزىگە ئوخشاش زامان
قاچقۇنلىرى بىلەن بىللە غۇلجىغا قېچىپ كەلدى . قازان شەھ-
رىدىكى سۆيۈملۈك ئانا مەكتىپى ، كاتتا جاي ، باغلىرى ، ياۋرو-
پاغا قاتناپ تۇرىدىغان سېرىق ساقال ، سېرىق قاش ، ھەيۋەتلىك
كىيىنىپ ، ھاسا تۇتۇپ يۇرىدىغان دادىسى ، دائىم تەسۋى سىي-
رىپ ، كىتاب ئوقۇپلا يۇرىدىغان داموللا بوۋىسى ، تۈرك ئاياللـ-
رىدەك كىيىنىپ يۇرىدىغان مېھرىبان موممىسى ۋە فرانسۇزچە
ياسىنىپ ، ئالتۇن ئىچىدە يالت ـ يۇلت قىلىپ تۇرىدىغان ئانى-
سى ، گۈزەل قىرىم ، كاۋكاز ، ۋولگا ، قارا دېڭىز بويلىرى...

هازىر ئۇنىڭدىن تولىمۇ يىراقتا ، گويا چۈشتەك ، گويا بىر
گۈزەل ئارزۇدەك ئۇنىڭ خىيالى ۋە مۇھەببىتىگە ئايلاندى . ئۇ-
نىڭ قەلبىدە مۇھەببەت ، ئائىلە دېگەنلەر ئاللىقاچان كۆيۈپ كۈل-
گە ئايلىنىپ بولغان . ئۇ لېۋ تولستوينىڭ «ئاننا كارىنىنا»
رومانىدىكى ئاننادەك ئۆلۈم يولىنى تاللاپ بولغان ، لېكىن ئىك-
كى پۇتىغا ئىككى قىزى چاپلىشقىلىق ، ئۇ پويىز چاقىغا ئۆزىنى
ئاتالمايدۇ . ئۇ هازىر شۇ يازغۇچىنىڭ «تىرىلىش» رومانىدىكى
ماسلوۋا . بىرى ئۇنىڭغا مۇھەببەت توغرىسىدا گەپ قىلسا ئۇ
ماسلوۋادەك : «نېمە ئۇ مۇھەببەت دېگەن ، مەن ئۇنى ئاللىبۇرۇن
چۆرۈۋەتكەن !» دەپ جاۋاب بېرىدۇ . ئۇ ئۆزى ئۈچۈن ياشاشنى
تاماملىغان . ئۇ ئىككى قىزى ئۈچۈن ياشايدۇ . ئابدۇمەر مىڭبې-
گىنىڭ ئەلچىلىرىگە ئۇ : «مېنىڭ بەدىنىم قىزلىرىمنىبېقىشقىلا
يارىسا بولدى . شەھەردە ئۆي تۇتۇپ بەرسۇن ، قىزلىرىمنى
ئوقۇتسۇن ، مېنى ئۆملەپ يۈرۈپ خىزمىتىمنى قىل دېسىمۇ
مەيلى دەيمەن» دەپ جاۋاب بەرگەن . شۇڭا ئۇ مىڭبېگىنىڭ
دېگىنىنى قىلىدۇ هەم ئۇنىڭغا دېگىنىنى قىلدۇرىدۇ . ئۇ بۈگۈن
ئۆز مەيلى ئەمەس ، مىڭبېگىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بايلارغا ئاتى-
نوچكا ئويناپ بەردى . ئۇ ئۆزىگە تىكىلگەن ئونلىغان ئىشقىۋاز
كۆزلەرنى سەزدى ، بىرلىرى كۆز قىستى ، بىرلىرى قاش ئاتتى ،
بىرلىرى لېۋىنى تامشىدى... ئۇلار كۆڭلىدە : «ئاشۇ ساقاللىق ،
قوپال سەھرالىققا خوتۇن بوپسەن ، سەن شۇنچىلىك بىر خوتۇن ،
بىزنىڭ هەرقانداق تەلىپىمىزنى يەردە قويمايسەن !» دېيىشمەك-
تە . ئاسىيە خورلۇق ، كەمسىتىش دېگەنلەرگە كۆنۈك . ئۇ مۇن-
چىلاردا تازىلىق ئىشچىسى بولدى : «يۈيۈپ قويە» دېيىشەتتى
بىرلىرى يالىڭاچ پېتى ئىشىكنى قىيا ئېچىپ . ئۇ هاكچى رۇس
خوتۇنلار بىلەن كىر ماتا ياغلىقنى ئېڭىكىدىن چىگىپ چېلەك
تۇتۇپ كوچىلاردا تۇردى ، ئىشلەتكۈچىلەردىن ئۇنىڭغا : «هەي
مارجانكا ، ئۆينى هاكلاپ بولدۇڭ ، ئەمدى بىلىمنى تۇتۇپ قويە»

دېگۈچىلەر بولدى... ئۇ هەممىگە چىدىدى ، هەممىنى ئۇنتۇدى ،
قىزلىرى ئۈچۈن هەرقانداق خورلۇققا ، ئازابقا ، قۇربان بېرىشكە
ئۇ تەييار ، پەقەتلا قىزلىرى خورلانمىسا ، ئازابلانمىسىلا بولدى
...

— نېمە بولدى ، قىزىم ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى ئاسىيە
يىغلاۋاتقان قىزىنى مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ ، قىزى راستتىنلا يىغ-
لاۋاتاتتى .

— نېمەڭ كەم ، كىم ساڭا ئازار بەردى ؟ — دېدى ئۇ
قىزىنىڭ بېشىنى كۆكرىكىگە تېڭىپ ، — ئېيت ، قىزىم ،
هەرقانچە بالا ئىش بولسىمۇ ئاپاڭغا ئېيت !

— ئىچىم ئاغرىپ چىدىمىدىم ، ئاپا ! — دېدى سەبىخە
چۈشىنىكسىزلا يىغلاپ ، — مەكتىپىگە ئىزدەپ بارسام ، ساۋاق-
داشلىرى تۆت كۈن بولدى يوق ، دادىسى تۇرمىدىكەن ، ئۇكىلى-
رىنى چېرىكلەر ئېتىۋېتىپتۇ ، دېدى . ئۇكىلىرى كىچىك بالى-
لارغۇ ، ئۇلارنى نېمىشقا ئاتىدۇ . ئۇنىڭ دادىسىمۇ گۇناھسىز ،
ئاق كۆڭۈل دېھقان ، ئۇنى سولاتقان مېنىڭ مۇشۇ مىڭبېگى
دادامكەنغۇ...

— كىمنى دەۋاتىسەن ، سەبىخە ؟

— نۇرىچۇ ، ئالدىنقى يىلى يازدا بىزنىڭ چوڭ ئۆيگە ئەرز
يېزىپ ئەكەلگەن بالىچۇ ؟

— هە ، هېلىقى زىيەك دېگەننىڭ بالىسىما ، ئۇنىڭ ئاپىسى
چوڭ باينىڭ قىزىكەن ، ئانىسى تۇيۇقسىزلا ئۆلۈپ كېتىپتۇ دەپ
ئاڭلىغان . ۋاي قىزىم ، شۇ بالىنىڭ ئۇكىلىرىنى چېرىكلەر
ئېتىۋېتىپتۇمۇ ؟

— هەئە ئاپا . مۇنۇ دادام جاللاتكەن ، ئۇنىڭ دادىسىنى
ناھەق سولاتقان دادامكەن . غېنى ئوغرى ئۇنىڭ دادىسىنى تۇرمى-
دىن قۇتۇلدۇرۇپتىكەن ، چېرىكلەر بۇ پانتۇركىستلارنىڭ ئى-
شى ، قىساس ئالىمىز دەپ بالىلارنى ئېتىپتۇ . يۇزنەچچە ئادەمنى

تۆرمىگە سالدى ، ئۇلاردىن ئۆلگەنلىرىمۇ بار . سوۋېت كونسۇلى ئارىلاشمىغان بولسا بۇ چاغقىچە نەچچە مىڭ ئادەم تۆرمىگە كىرەتتى !

— بۇ شېڭ دۇبەنمۇ ستالىنغا ئوخشاشكەن ـ دە !

— ئۇنداق دېمە ئاپا ، ستالىن دېگەن داھىي ، ئۇلۇغ ئادەم !

— ئۇلۇغ ئادەملەرمۇ جاللاتلىق قىلىدۇ قىزىم ، سەن بۇنى تېخى بىلمەيسەن . مۇنۇ مىڭبېگى داداڭمۇ ئۆزىنى كاتتا چاغلايدۇ ، قارا ، سەن ئۇنىمۇ جاللاتكەن دېدىڭ . ھەممىسى ئوخشاش بۇ ھوقۇق تۇتقانلارنىڭ !

— سوۋېت ئىتتىپاقى دېگەن سوتسىيالىزم . ئۇ يەردە ئېزىش ، زۇلۇم دېگەن يوق ، ھەممە ئىش ئادىل ھەل بولىدۇ ، ئاپا !

— ئېزىش ، زۇلۇم بولمىسا ، ئادىل بولسا ، بوۋاڭنى داداڭنى نېمىشقا ئاتتى ئەمىسە ؟

— ئۇقۇشماسلىق بولغاندۇر بەلكى...

قىزنىڭ ئاۋازى پەسلەپ تىترىدى . ئۇنىڭ يادىغا ئۆز دادىسىنىڭ غۇۋا ئوبرازى ۋە دادىسى يازغان «ھەقىقەت» دېگەن شېئىردىكى :

ھەقىقەت قۇش بولۇپ ئۇچالمامدىكەن ،
سۇ كەبى كەلكۈن بوپ تاشالمامدىكەن ؟
بىر غېرىب كۆلبىسى ئوتتا كۆيگەندە
ئۆزىنى شۇ ئوتقا ئاتالمامدىكەن ؟ !

دېگەن مىسرالار كەلدى .

... ھەقىقەت ، ئادالەت ھەممە يەرنى كېزىپ يۈرسە ، ھەممە يەرگە ئۇچۇپ بارالىسا ، قەھرى بىلەن كەلكۈن بولۇپ ناھەقچىلىكنى يىمىرىپ تاشلىيالىسا بولاتتى... دادام قالتىس يازغاندا

كەن ، شۇنداق دادىنىڭ بالىسى بۇگۈن جاللاتنىڭ قىزى بولۇپ قالدىما...

قىز ئورنىدىن تۇرۇپ سۆسەر ياقىلىق جۇۋىنى يېپىنچاقلاپ پېشايۋانغا چىقتى . ئانا كىچىك قىزىنىڭ بېشىنى سىلاپ خىيال بىلەن ئۆز كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرماقتا ، بۇ ئۇنىڭ ئادىتىگە ئايلانغانىدى . سەبىخە پېشايۋانغا چىقىپ قار بىلەن ئېگىلگەن دەرەخ شاخلىرىغا ، شاخلارغا قونۇپ باشلىرىنى قاناتلىرىنىڭ ئاستىغا تىقىپ دۈگدىيىشىپ يېتىۋالغان توخۇلارغا قارىدى . توخۇلارنىڭ لاپاس تېگىدە قونداقلىرى بار ، ئۇلار زەھەردەك سوغۇقنىڭ كۆچىنى سىناش ئۈچۈن شاخقا چىقىپ يېتىۋالدىمۇ ياكى ئۇلارنىڭ مۇشەققەتنى تاللاش ئادىتى بارمۇ ؟ نۇرى مەقسەتلىك ھالدا شۇنداق جاپا ـ مۇشەققەتنى ئىزلىگۈدەك ، شۇڭا ئۇ سەبىخەدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگۈدەك ، سەبىخە ئۇنى قانچە ئىزدىدى ، ھېلىقى چېقىر ئۇجمە دەرىخىنى قانچە سېغىندى ، بولۇپمۇ نۇرنىڭ ئائىلىسىگە بەختسىزلىك كەلگەن بۇ كۈنلەردە ئۇ نۇرنى ئىزدەپ نەلەرگە كىرمىدى ـ ھە ؟ ئوغۇللارنىڭ ياتاقلىرىغا ، غوجامنىڭ ئېسىل ئۆيىگە ، ئاخىرىدا پەرىدە ئىسىملىك تاتار قىزنىڭ ياردىمى بىلەن رەخىمجاننىڭ ئۆيىگە... بىرمۇ بىر باردى . ھەممىنى ئاڭلىدى ، بىلدى ، ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرتىنىپ قىزلارغا خاس ئاجىزلىق بىلەن يالغۇز دەرەخ دالدىلىرىدا يىغلىدى . ئۇنىڭ كۆز يېشى ، يۈرەك پىغانى بىلەن نۇرنىڭ ھېچ ئىشى بولمىسىمۇ ، ئۇ بارغانسېرى ئۇنى سېغىنماقتا ، بارغانسېرى ئۇنى بىر كۆرۈش ئىستىكى قىيىنىماقتا ، يۈرەكلىرىنى ئەزمەكتە ، ئەمدى ئۇنىڭ چىدىغۇچىلىكى قالمىدى . ئۇ نەدىن بولسىمۇ نۇرنى تېپىشى كېرەك . ناۋادا ئۇ غېنى ئوغرىلار بىلەن تاغلارغا چىقىپ كەتكەن بولسا ، سەبىخە ئىككىلەنمەي قار كېچىپ ، سۇ يېرىپ ئۇنىڭ بىلەن بىر سەپتە بولىدۇ . ناۋادا قارا تەقدىر ئۇنى ئۆلۈمگە ھەيدەپ ئاپارسا ، سەبىخە ئىككىلەنمەي

كۆكرىكى بىلەن ئۇنى قوغداپ بىللە قۇربان بولىدۇ . خىيال ۋە
سېغىنىش ئۇنىڭ قەلبىدىكى مۇھەببەت ئۇچقۇنىنى يالقۇنغا ئايلانـ
دۇردى . ئۇ ئۆزىنىڭ تۇنجى ، شېرىن مۇھەببەت ئازابىنىڭ چەكـ
سىز ، دولقۇنلۇق دەرياسىغا چۈشكەنلىكىنى چۈشەندى . ئۇ ياكى
قىرغاققا ئۈزۈپ چىقىدۇ ، ياكى هالاك بولىدۇ . ئۇنىڭغا ئەمدى
باشقا يول يوق ، ئۇ هازىر شېرىن ، زۆهرە ، سەنەم… ئۇ هازىر
هايات درامىسىنىڭ قەهرىمانى . ئۇ هاياتنىڭ بۇ سىنىقىغا بەرـ
داشلىق بېرەلەيدۇ . ئۇ دادىسى يېزىپ قالدۇرغان شېئىرغا ئەمەل
قىلىدۇ :

تۇغۇلدۇڭ ، سەن ئۇچقۇن ، ئۆچمە گۇرۇلدە ،
هايات شۇ ، سەن شۇڭقار ، پەرۋاز قىل ئۆرلە…

ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە ئادەم هامان ئۆزىنى بىرنەرسىگە ئاتايدۇ ،
سەن بىر ئىشنىڭ قۇربانىسەن ، ياكى گۈزەللىكنىڭ ، ياكى رەـ
زىللىكنىڭ… دەپ پىچىرلىدى .

دەرۋازا تاراقلاپ ئېچىلدى ، هويلىغا ئاۋۋال كالاسكا ، ئارـ
قىدىن ئاتلىق ئادەم كىرىپ كەلدى . سەبىخە هەربىيچە كىيىنىپ
قىلىچ ئاسقان ، ئېسىل پەلتو ، كاستۇم ـ بۇرۇلكا ، قارا شلەپە
كىيگەن يەنە بىرىنىڭ كالاسكىدىن چۈشكىنىنى ، ئابدۇمەر مىڭـ
بېگىنىڭ ئۇلارنى ئېگىلىپ تۇرۇپ مېهمانخانىغا تەكلىپ قىلغىـ
نىنى كۆردى .

— ئاسىيە ! — دەپ ۋارقىرىدى مىڭبېگى مېهمانخانىنىڭ
ئىشىكى ئالدىدىكى قاڭالتىرلىق ئەگمەش پېشايۋان ئاستىدا ساـ
لاسۇنغا تايىنىپ تۇرۇپ . ئاسىيە قىزىنىڭ خېتىنى ئوقۇشقا
بېرىلىپ كېتىپ ئاڭلىمىدى . ئۇنىڭ پۈتۈن زېهنىنى قىزىنىڭ
نۇرىغا يازغان خېتى ئىگىلىۋالغان ، ئۇنىڭ قۇلىقى ، كۆزى ،
هەتتا مېڭىسى ئىشتىن توختىغان ، قىزىنىڭ بىر سەهرالىق

يىگىتكە ئاشىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئۇنىڭ كۆزى قاراڭغۇلاشـ
قان ، قۇلىقى پۈتكەن ، بېشى گاڭگىراپ قالغانىدى . ئۇ قىزىغا
هەم ئىچ ئاغرىتاتتى ، هەم غەزەپلىنەتتى . ئىچ ئاغرىتىشى بىچارە
قىزنىڭ تارتقان جاپاسىنى بىلگەنلىكىدىن بولسا ، غەزىپى مۇهەبـ
بەتنىڭ قۇلى بولۇشنىڭ قانداق ئاقىۋەت ئەكېلىدىغانلىقىنى بىلـ
گەنلىكىدىن ئىدى . ئۇ قىزىنى مۇشۇنداق مۇهەببەت پاجىئەسىـ
دىن قوغداش ئۈچۈن قانچىلىك تىرىشتى ـ هە ؟ ئۇ قىزىنى
يىگىتلەردىن قاچۇردى ، قىز دوست تۇتۇشقا ئۈندىدى ، هەتتا
مەكتىپىگە بېرىپ مۇئەللىمدىن قىزىنىڭ بۇ جەهەتتىكى ئىشلىـ
رىنى هەپتىدە بىر قېتىم سۈرۈشتۈرۈپ تۇردى . ئۇ قولىدىن
كېلىدىغانلىكى ئاماللار بىلەن قىزىنى مۇهەببەت پاجىئەسىدىن
قوغدىدى . ئاسىيە مۇهەببەت ئۆزىلا بىر پاجىئە ، قايسىبىر پىداـ
كار مۇراد ـ مەقسىتىگە يېتەلىگەن ؟ قىزلار ئۇنىڭغا ئىنتىلىدۇ ،
لېكىن ئۇنىڭ دەردۇ بالاسىنى چۈشەنمەيدۇ . ئۇنى بەخت دەپ
بىلىدۇ ، پاجىئە ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيدۇ… دەپ يۈردى .

— ئاسىيە ، ئۇخلاپ قالمىغانسىز ، — دېدى مىڭبېگى
ئۆيگە ئالدىراپ كىرىپ ، — يەنە مېهمان . بۇ قېتىمقىسى سىزـ
نى خۇش قىلىدۇ . ئۇلار سىزنىڭ هېلىقى سەكرەپ ـ يەر تېپىدىـ
غان ئۇسسۇلىڭىز بىلەن گارمونىڭىزنى يارىتىدىكەن . گېپىنى
چىقىرىۋىدىم ، كەچ بولسىمۇ بىر ئاڭلايلى دەپ كەلدى ! —
دېدى .

— خەلق نېمە كويدا ، سىلى نېمە كويدا دادا ، — دېدى
تالادىن ئۆيگە يېڭىلا كىرگەن سەبىخە غەزىپىنى يوشۇرالـ
ماي ، — باشقىلار جان قايغۇسىدا ، سىلەر بايلار ها ـ ها ـ
ها ، هى ـ هى ـ هى…

— باشقىلار دېگىنىڭ كىم قىزىم ؟ — مىڭبېگى غەزەپ
بىلەن سورىدى .

— دېهقانلار ، كەمبەغەللەر ، ئوقۇتقۇچى ، ئوقۇغۇچىلارـ

چۇ!

— كىم ئۇ ئەخمەقلەرنى شىڭ دۇبەنگە قارشى چىقسۇن دەپتۇ. تېخى ئاز، يۈزنى تۇتسا نېمە بوپتۇ، مىڭنى تۇتسۇن، نەچچە مىڭنى تۇتسۇن. غىنىدەكلەرنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ تۆت دەرۋازىغا بىر ئايدىن ئېسىپ سازايى قىلسا بولىدۇ! تولا گەپ قىلماي مېھمانلارغا گارمون چېلىپ بەر!

— يۈرۈڭ، مېھمانلىرىڭىزنى كۈتەيلى مىڭبېگى! — دېدى ئاسىيە ھەممە غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ، — مەن مېھمانلىرىڭىزغا گارمون چېلىپ بېرەي.

ئۇلار مېھمانخانىغا كىرگەندە شىڭ دۇبەنگە ئوخشاش قىزىل ئۆتۈك، سۇس يېشىل سوكنىدىن ھەربىيچە كىيىم كىيىپ، مۇرىسىگە پاگون تاقاپ، بېلىدىكى چىڭ باغلانغان تاسما پوتىسىغا قىلىچ، تاپانچا ئېسىۋالغان، قارا بۇرۇت، ئاق يۈزلۈك ئېگىز بىر خەنزۇ ئوفىتسېر بىلەن ياۋروپاچە كىيىنىپ بوينىغا بانتىك تاقىغان ئۇيغۇر ئادەم خەنزۇ تىلىدا سۆزلىشىۋاتاتتى.

— ياكاشىما؟ — دېدى ئوفىتسېر ئاسىيە بىلەن سەبىخەگە قولىنى ئۇزىتىپ. ئۇ ئاسىيە بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ، سەبىخەنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ قويۇۋېتىمىدى، سول قولىنى قىزنىڭ مۇرىسىگە قويدى.

— ئەيىيا، جىمۇ پياۋلياڭ![1] — دېدى ئۇ خۇددى ئاچ بۆرە قوزىغا ئىنتىلگەندەك، — تا دو دالا[2]؟

— شى ليۇسوي[3]! — دېدى ئۇيغۇر ئادەم كۈلۈپ.

— تەي خاۋلا[4]!

① پاھ، نېمىدېگەن چىرايلىق.
② ئۇ نەچچە ياشتا؟
③ ئون ئالتە ياشتا
④ ناھايىتى ياخشى.

— يى جيەن جۇڭ چىڭ[1]! — دېدى ئوفىتسېر ھاياسىزلىق بىلەن، — يىدىڭ ياۋ باتا نوڭداۋشۇ[2]، تابى شىڭ دۇبەندى خۇاڭ فانۇيلاڭ — مالىكوۋا خەي خاۋكەن[3]!

مالىكوۋا دېگەن ئىسىمنى بىرلا سەبىخە چۈشىنەتتى. ئۇ شىڭ دۇبەننىڭ رۇس تىلى تەرجىمانى، كاتىپى، ئەمەلىيەتتە شىڭ دۇبەنگە موسكۋادىن تەقدىم قىلىنغان قىز ئىدى. سەبىخەنىڭ تېنى شۈركەندى.

— نېمە دەيدۇ بۇ گېنېرال؟ — دەپ سورىدى ئابدۇمەر مىڭبېگى قىزىقىپ.

— قىزغا بەك چىرايلىقكەنسەن، بىرلا كۆرۈپ ھەيران قالدىم، شىڭ دۇبەننىڭ موسكۋادىن ئەكەلگەن قىز كاتىپىدىنمۇ قالتىسكەنسەن دەيدۇ.

— ھا - ھا - ھا! — مىڭبېگى ساقىلىنى سىيپاپ قاقاقلاپ كۈلدى، — گورمۇڭنى قالتىس چالىدۇ، ئورۇسچە قالتىس يازىدۇ، سۆزلەيدۇ، ئۇسسۇلغىمۇ باشى!

— ياكاشى! — دېدى ئوفىتسېر قىزنى قۇچاقلاشقا تەمشىلىپ، — ۋوشياڭ جىن تيەن جۇگىڭ تا[4]...

— بيە جاۋجى[5]! — دېدى ئۇيغۇر ئادەم ئۇنىڭغا خۇشامەت قىلىپ، — ۋېيكۇ جىن دايا[6]!

ئابدۇمەر مىڭبېگى ھېچ گەپنى ئۇقمايلا قاقاقلاپ كۈلەتتى. ئۇنىڭغا سەبىخەنىڭ ئوفىتسېرغا يارىغانلىقىنىڭ ئۆزى بىر چوڭ ئامەت. ئۇ مۇشۇ قىزى بىلەن خېلى چوڭ پايدىغا ئېرىشەلەيدۇ، غېنى ئوغرىنىڭ جاجىسىنى بېرىپ، ئۆزىنىڭ ياراملىق ئىكەنلى-

① بىر كۆرۈپ كۆيۈپ قالدىم.
② ئۇنى جەزمەن ئىندەككە كەلتۈرۈش كېرەك.
③ ئۇ شىڭ دۇبەننىڭ سېرىق چاچلىق خانىمى مالىكوۋادىنمۇ چىرايلىق ئىكەن.
④ مەن ئۇنىڭ بىلەن بوگۈنلا...
⑤ ئالدىرىماڭ!
⑥ نەپسىڭىز تاقىلداپ كېتىپتۇ - دە!

كىنى خەلققە كۆرسىتەلەيدۇ . سەبىخە ئۆزىنى ئوفىتسېردىن
يىرگەنگەندەك قىلىپ قاچۇرۇپ يۈرمەمدۇ ؟ ئۇنى ئوفىتسېرنىڭ
قويىنىغا ئىتتىرىش كېرەك ، ئانا بۇنى قىلىدۇ ، ئانىغا بۇنى
مىڭبېگى قىلدۇرالايدۇ :
— ئاسىيە ، قېنى قېزا ، پاقلان گۆشى ، يەنە ھېلىقىدەك...
مىڭبېگى قوللىرىنى «قولداما» ناملىق تاماققا شەرەت قىلـ-
دى . ئاسىيە سىرتقا مېڭىۋىدى ، قىزمۇ ئەگەشتى .
— ياق ، ياق ، — دېدى تەرجىمان ئادەم قىزنىڭ
ئالدىنى توراپ ، — سىز چيۇ تۇەنجاڭغا خىزمەت قىلىڭ ، چاي
قۇيۇڭ ، يېنىدا ئولتۇرۇڭ !
قىز يىرگىنىپ ئۆزىنى يېرىم قۇچاقلىغان تەرجىماننى سىد-
لىقلا سىلكىپ قولىنى تارتتى . ئۇ باياتىن بۇ يىرگىنىشلىك
مەخلۇقنىڭ قولىنى تۇتتى ، ئېڭەكلىرىنى سىيپاش ، دۈمبە ،
يەلكە ھەتتا كۆكسىگە قول تەگكۈزۈشكە چىشىنى چىشلەپ چىد-
دىغانىدى . ئۇ چەكسىز خورلۇق ھېس قىلدى . مۇنۇ ھەربىيچە
كىيىنىۋالغان ياۋۇز ئۇنىڭ ئەر كىشىنىڭ قولى تېگىپ باقمىغان
بەدىنىگە قول تەگكۈزدى . ئۇنىڭ نەزىرىدە سەبىخە بىر بىچارە
كۈچۈك ، ئۇ نېمىلا قىلسا قىز جىم تۇرۇشى ، قوبۇل قىلىشى ،
ھەتتا خۇشال بولۇشى كېرەك . گويا ئۇنىڭ قولىنىڭ بەدىنىگە
تېگىشى قىزنىڭ ئامىتى ، تەلىيى ، ھەتتا بەختى ! ياق ، قىز بۇ
خورلۇققا چەك قويىدۇ ، ئۇ ۋىجدانى ئالدىدا جاۋابكار ، ئۇ بىر
ئادەم ، بەلكى مۇنۇ ئۈچ ئەردىن ئېسىل ، ساپ ، قىممەتلىك .
ئۇ بۇلاردىن ۋىجدانى بىلەن ئۈستۈن . ئۇلاردا يوق نەرسە بۇ قىزدا
بار .
— ئاپامغا قارىشىمەن ! — دېدى ئۇ قولىنى ، مۈرىسىنى
چىڭ تۇتۇۋالغان يىرگىنىشلىك ئادەملەردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن
سىلكىنىپ ، — مېنى قويۇۋېتىڭلار !

— بۇراڭ نى زۇ[1] ! ۋو خېن شياڭ ، خېن شياڭ گىڭ
تا... ماشاڭ شاڭ چۇاڭ[2]ھى - ھى - ھى !...
— بولدى ، ئاپاڭغا مەن قارىشاي قىزىم ! — دېدى مىڭ-
بېگى ئاسىيەنى ئىتتىرىپ سىرتقا مېڭىپ ، — يۈر خوتۇن ،
قىزىمىز مېھمانلىرىمىزنى كۈتسۇن !
ئاسىيە ئەمدىلا سىرتقا چىقىۋىدى ، قىزنىڭ ۋارقىرىغان
ئاۋازى ئاڭلاندى . ئاسىيە دەرھال كەينىگە ياندى . ئوفىتسېر
قىزنى چىڭ قۇچاقلاپ ئۇنىڭ بويۇن ، باشلىرىغا ھەدەپ سۆيمەكتە
ئىدى .
— بۇ قانداق مېھمان ! — ئاسىيە ئوفىتسېرنى ئىتتىرد-
ۋېتىپ قىزنى قۇتقۇزۇۋالدى ، — مېھمان دېگەن ئىززىتىنى
ساقلىسا بولمامدۇ !
— قىزىڭ نېمىشقا ئىززىتىنى ساقلىمىدى ئەمىسە ! —
دېدى ئۇيغۇر تەرجىمان قوپاللىق بىلەن ، — قىز بالا دېگەن ئەر
كىشىنى قانداق كۈتۈشنى بىلىشى كېرەك . سەن قىزىڭغا نېمىش-
قا ئۆگەتمىگەن ، ئۇ قوپاللىقتىن باشقىنى ئۆگەنمەپتۇ ئەمەسمۇ !
— شۇنداق ! — دېدى ئاسىيە بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان قىزد-
نى باغرىغا بېسىپ ، — سېنىڭ تەربىيە كۆرگەن قىزلىرىڭ
باردۇر بەلكى ، شۇ قىزلىرىڭغا خوتۇنۇڭنى قوشۇپ ئۇنىڭ خىز-
مىتىگە سالساڭ بولغۇدەك .
تەرجىماننىڭ ئۆڭى ئۆچتى . ئۇ بىرنېمە دەي دېگۈچە ئابدۇ-
مەر مىڭبېگى ئاسىيەنىڭ قولىنى تۇتۇپ :
— ماڭ ! — دەپ قاتتىق سىلكىدى ، — كىمنىڭ
ئالدىدا ، نېمىدەپ كاپشىۋاتىسەن . زادى نوغاي خەقتىن ياخشى-
لىق يانمايدۇ كىشىگە !

① كەتمەيسىز !
② مەن ئۇنىڭ بىلەن ھازىرلا ياتقۇم بار .

ئۆي ئىگىلىرى چىقىپ كەتتى ، ئوفىتسېر ئوڭدا يېتىپ
تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ تەرجىمانغا خەنزۇ تىلىدا :

— ئۇ قىز مېنىڭ ، ئەتىلا ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭىمەن ،
سەن بۇگۈن كېچىلا ئۇنى ئىندەككە كەلتۈرگىن ! — دېدى .

— چوقۇم ، بۇ ئاسان ، بۇركۇتنىڭ چۆجىنى ئالغىنىدەكلا
بىر ئىش !

ئۇلارنى مىڭبېگى مېھمان قىلدى ، ئۇلار هاراقمۇ ئىچتى .
ئۇلار سەبىخەنى ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپ ئوقۇتىمىز ، ئەتىلا جيۇ
تۇەنجاڭنىڭ كىچىك ماشىنىسى بىلەن ماڭىسۇن ، دېدى .

مىڭبېگى خۇشال بولۇپ ، خوتۇنى بىلەن قىزىغا بۇ خەۋەرنى
ئېيتتى .

— ياق ، ئۆلۇكۇم بارىدۇ ، تىرىكىم بارمايدۇ ! — دېدى
سەبىخە غەزەپلىنىپ ، — مەن هېچنەگە بارمايمەن !

— قىزىمنى ئەۋەتمەيمەن ! — دېدى ئاسىيە ، — هازىرلا
ئۆيىڭىزدىن چىقىپ كېتىمەن ، هېچنېمە تەلەپمۇ قىلمايمەن .
بىزدىن رازى بولۇڭ مىڭبېگى !

— ياق ، ياق ، هېچنەگە كەتكۈزمەيمەن ! — دېدى مىڭ-
بېگى غەيرەتلىنىپ ، — كۆرگەنسىلەر ئاۋۇ گېنېرالنى ، ئۇ
دېگىنىنى قىلىدۇ ، ئۇ دېگەن شېڭ دۇبەننىڭ خوتۇنىنىڭ ئىند-
سى ، بىزنىڭ چيۇسىلىڭنىڭ ئوغلى !

مېھمانلارنى مىڭبېگى ئۇچ كۇندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە قىز-
نى ئېلىپ مېڭىشقا مىڭ تەستە رازى قىلىپ ، تاڭ ئاتارغا يېقىن
ئارانلا يولغا سالدى .

ئاسىيە ئەمدى ئۆزىنىڭ خاتىرجەم كۇنلىرىنىڭ ئاخىرلاشقد-
نىنى چۇشەندى . ئۇ قىزى ئۇچۇن ئوتقا كىرىشكىمۇ ، سۇغا
كىرىشكىمۇ تەييار ئىدى . ئۇ جېنىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ قويدى
ۋە ئەتىگەنلىكى مىڭبېگى خورەك تارتىپ قاتتىق ئۇخلاۋاتقاندا ،
ئۆز هالىنى ئېيتىپ ياردەم تەلەپ قىلىش ئۇچۇن ، ئۇيقۇسىزلد-

قى ۋە هاۋانىڭ قاتتىق سوغۇقلۇقىغا قارىماي نېزەرخان غوجام-
نىڭ ئۆيىگە — ئەپرىز ئايىمنىڭ يېنىغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى .

سەبىخە مىڭبېگىنىڭ ئېتىنى مالايغا ئېگەرلەتتى . ئاندىن
قېلىن كىيىنىپ ، يانچۇقلىرىنى ئالتۇن - كۇمۇش بىلەن تولدۇ-
رۇپ ئاتقا مىندى - دە ، كۇنچىقىشقا قاراپ يول ئالدى···

10

بۇ يەردە هېچ ئىش بولمىغاندەك كۆرۈنەتتى . يېڭى قار
يېغىش بىلەنلا مەهەللىنىڭ هەممە ئەرلىرى چوماقلىرىنى پۇلاڭ-
لىتىپ ، ئىتلىرىنى كاڭشىتىپ ، ئاتلىقى ئاتلىق ، پىيادىسى پد-
يادە هالدا توشقان قوغلىغىلى ئوۋغا چىققانىدى . بۇ مەنزىرە
ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ ئۆيىدىكى مەشرەپكە كەلگەنلەرنىڭ گويا
شەهەر شادلىققا چۆمگەندەك ، شەهەردە كۆز يېشى ، قايغۇ -
هەسرەت يوقتەك توختىماي قاقاقلىشىپ كۇلۇشكىنىگە ئوخشايد-
تتى .

يېڭى قاردا توشقانلار چۆپ ئىزدەپ چىغ تۇۋلىرىدىن ،
تېۋىلغىلار ئارىلىرىدىن چىقىپ سەكرىشىپ ئىز قالدۇرۇشد-
دۇ ، ئوۋچىلار ئۇلارنى تېپىۋېلىپ قېلىن قاردا ئىتلىرى بىلەن
قوغلايدۇ . قېلىن قاردا بىچارە توشقانلار كۆزلىرىنى چەكچەيتد-
ىشىپ ، جېنىنىڭ بارىچە يۇگۇرۇشىدۇ . قار بولمىغىنىدا ئۇلار
ئاتلىق ئادەمنى تۇگۇل ئالغۇر تايغانلارنىمۇ يەتكۇزمەيتتى . قاردا
تەس ، ئۇلار هىيلە ئىشلىتىپ قار تېگىگە مۆكۇۋالىدۇ . لېكىن
دېهقان چومىقى ئۇنىڭ قار بېتىدە بىلىنىپ تۇرغان دۇمبىسىنى
چەنلەپ ئۇرۇشنى ئۇ نەدىن بىلسۇن . ياكى ئىت ئۇنى بوغىدۇ ،
ياكى چوماق تېگىدۇ ، ئۇ بىچارە پۇتلىرىنى تېپىرلىتىپ جەك-
جەك قىلىدۇ ، دېهقان پىچىقى ئۇنىڭ قېنىنى ئېقىتىپ ئاۋازىنى

ئۆچۈردۇ . ئۇنىڭ ئۆلۈمى دېھقانغا شادلىق ، گويا دېھقان قايغۇسى شىلىڭ دۇبەنگە شادلىق بولغىنىدەك .

بۈگۈنكى «كەتتى قارا» بىلەن باشلانغان توشقان ئوۋلاشقا چومىقىنى كۆتۈرۈپ زىياۋۇدۇنمۇ چىقتى . ئۇنىڭ قەلبىدىكى قارا بۇلۇت «كەتتى قارا» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپلا تارالدى ـ دە ، ئۇ «ھەي شەيتاننىڭ ئىشى» دەپ قويۇپ ، پۈتىدىكى يۇڭ پايپاققا پۇرمە چورۇقنىڭ چېگىسىنى چىڭ ئورىدى ۋە قىسقا كورەك جۇۋىسىنى كىيىپ بېلىنى كۆلا بىلەن باغلىۋىدى ، چورۇق ، شالۋۇر ، كورەك جۇۋا ، بېشىدىكى تاشلانمىغان قۇلاقچىسى بىلەن تۇك تاشلىغان تېكىگىلا ئوخشاپ قالدى . ئۇ قاما قازاقىنىڭ جىرەن بايتىلىغا پارچە كىگىزنى توقۇم قىلىپ سالدى ـ دە ، كوچىغا قارىتىپ دېۋەتتى . ئۇنىڭغا باللارنى قوغداپ قالالمىغان ھېلىقى ئالا ئىت ئەگەشتى .

پۈتۈن مەھەللە ئەرلىرى ئورمانلىق باغلارغا ، ئېتىزلارغا «كەتتى قارا» بىلەن تارىلىپ كەتتى . مەھەللىدە يالغۇز نۇرىلا قالدى . ئۇنىڭغا نە ئوۋ ئوۋلاش ، نە كىتاب ئوقۇش ، نە دوستلىرى بىلەن پاراڭلىشىش خۇشياقمايتتى . ئۇ غەزىپىنى تېنىگە سىڭدۈرەلمەي ئازابلىناتتى : نە ـ نەلەردىن كېلىسەنۇ ، بىزنى باشقۇرىسەن ، ئېزىسەن ، بىكاردىنلا سولايسەن ، ئۆلتۈرىسەن ، سەن بىزنىڭ ئادەم ئىكەنلىكىمىزنى ھېسابقا ئالمايسەن ، بىزدىمۇ ئىنسانىي غۇرۇر بارلىقىغا ئىشەنمەيسەن . مەيلى ئىشەنمە ، ھېچبولمىغاندا بىزنىڭ نەپرەتلىنەلەيدىغىنىمىزنى بىلىشىڭ كېرەك . نەپرىتىنىڭ ئۆزى كۈچ ، غەزىپىنىڭ ئۆزى قورال ، سەن بۇنى ھېسابقا ئالمىدىڭ . سەن ھوقۇق ، مىلتىق ۋە پوپوزاڭغا ئارتۇقچە ئىشىنىپ كەتتىڭ ، ۋاقتى كەلگەندە ئۇ نەرسىلىرىڭ كارغا كەلمەيدۇ . شۇنداق چوڭ چارروسىيە نېمە بولدى ، لېنىن تۇغى ئاخىر روسىيىدە غەلىبە قىلدى . ياپونىيە تېخىچىلا مۇنۇ قالاق جۇڭگونى بېسىۋالالمىدىغۇ ، قورالى كاتتىلار كۈچلۈك بولسا بې-

سىۋالسا بولماسمىدى ؟ سەن شىلىڭ شىسەي غوجانىيازنى ئالداپ ئەكېلىپ ئۆلتۈردۈڭ ، ھىيلە بىلەن ماجۇڭيىڭ ، جاڭ پېيىۋەن ، لىيۇۋېنلۇڭ ، يەنە نۇرغۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ تەختكە چىقتىڭ ، لېكىن سېنىڭ تەختىڭمۇ ئاخىر گۇم بولىدۇ…

ئۇ مورا ئوچاق يېنىدىكى ئىككى قاتلاقلىق كىگىزدە پۈتىنى سۇنۇپ ئوڭدا يېتىپ ئاشۇنداق چوڭ ئىشلار ئۈستىدە باش قاتۇراتتى ، مۇلاھىزە قىلاتتى . ئۇ مەكتەپكە بېرىشتىن قورقاتتى ، غېنى ئوغرىلارغا قېتىلىپ تاغلارغا چىقىپ كېتىشتىن تېخىمۇ قورقاتتى . دادىسىنىڭ دېيىشىچە ، غېنى ئوغرىلار بىر كۈنمۇ بىر يەردە تۇرمىغۇدەك . ئۇلارنىڭ نە ئۆيى ، نە شتابى يوقتەك . ئۇلار ئاتلىرىنى ئويناقلىتىپ قازاق قىشلاقلىرىدا ، قارىغاي تەگلىرىدە ، بەزىدە دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىدە يۆتكىلىپ يۈرۈشىدىكەن . كۈندۈزلىرى ئۇخلاپ ، كېچىلىرى ئوغرىلىق ، بۇلاڭچىلىق قىلىشىدىكەن . ئۇلار بىللە بولسا نە كىتاب ئوقۇغىلى ، نە چوڭ ـ چوڭ ئىشلار توغرىسىدا پاراڭلاشقىلى بولمايدۇ ـ دە ، ئۇنداق ياشىغاننىڭ ئەھمىيىتى قانچىلىك ؟

نۇرى دائىم باشقىلارنىڭ «نۇرى لومونوسوف بولىدۇ» ، «چوقۇم نيۇتون بولۇپ فىزىكىنىڭ بىر يېڭى قانۇنىنى كەشىپ قىلىدۇ» ، «بۇ ، خىمىيە ئالىمى مىندېلېيېفنىڭ نەق ئۆزى» دېگەندەك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدە راستىنلا ئالىم بولۇشىغا ئىشىنەتتى . ئۇ ئالىملارنىڭ بالىلىق ھاياتىغا دائىر ئىشلارنى ئوقۇشقا قىزىقاتتى . ئۇلارنىڭ ئادەتلىرىنى دوراپ باقاتتى ، جاپا ـ مۇشەققەت ئۈستىدە ئۆزىنى سىنىماقچى بولاتتى … مانا ئەمدىلا ئون ئالتە ياشتىن ئاشقاندا ، ئۇنىڭ يۇمران مايسا مەزگىلى مۆلدۈر ئاپىتىگە يولۇقتى . ئۇ ئەمەلىيەتكە يۈزلەندى ، ئۆزىنى ئەمدى «ھېچنېمە بولالمايسەن» دەپ كېرەكسىز ئادەمگە چىقاردى ، ئۈمىدسىزلىك ، چۈشكۈنلۈك ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى مۇز بولۇپ توڭلاتتى ، قەلبىنى سېرىقيۇگەكتەك

چىرمىدى . ئۇ ئويلىغانسېرى ئازابلاندى ، ئازابلانغانسېرى ئۈمىد-
سىزلەندى . ئۈمىدسىزلىك ئەلۋەتتە هالاك بولۇشنىڭ باشلىنى-
شى ، ئۇ هالاك بولۇشقا رازىكى ، دادىسىنىڭ ئىزى بىلەن مېڭىپ
هاياتىنى يەرگە ، ئۆيگە بېغىشلاپ ياشاشنى خالىمايتتى . ئۇنىڭ
نەلەرگىدۇر كەتكۈسى كېلەتتى . ئۇ يېقىندا نېزەرخان غوجىنىڭ
چوڭ ئوغلىنىڭ دادىسى تاشكەنتكە ئوقۇشقا ئەۋەتمىگەنلىكى ئۇ-
چۈن ئۈرۈمچىگە قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىدى ، لېكىن نۇرى
كىمگە يامانلاپ قاچىدۇ ؟ دادىسى ، ئۇكىلىرى ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنى
بېغىشلىغان ، ئۇنىڭ ئوقۇشى ئۈچۈن هەرقانداق مۇشكۈلچىلىك-
لەرگە تەييار . ئۇلارمۇ نۇرىغا ئوخشاشلا ئازاب ئىچىدە ياشىماق-
تا . ئۇلار نۇرىنىڭ هاياتىنىڭ بىر قىسمى .

ئۇ بېشىغا كىرلەشكەن يۇڭ ياستۇقنى قويۇپ ، خىيال ئى-
چىدە ئازابلىنىپ ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆرۈلۈپ ياتقاندا ، تۇيۇق-
سىزلا ئۆي ئىشىكى ئېچىلدى - دە ، ئۆيگە ئىللىق بىر هاۋا ،
ئارقىدىنلا ئەتىر پۇرىقى ، ئاندىن كېيىن سەبىخە كىرىپ كەلدى .
ئۇ ئالدىدا تىك تۇرغان ، قىزىرىپ ، تولۇپ تېخىمۇ گۈزەللەشكەن
قىزنى كۆرۈپ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ يالاڭ ئاياغ پېتى سۇپى-
دىن يەرگە چۈشتى . قىز ئىشىك تۈۋىدە تامغا يۆلىنىپ هەيكەل-
دەك جىمجىت تۇراتتى .

— سەبىخە ! — دېدى نۇرى هاياجان ، هودۇقۇش ۋە
قورقۇش بىلەن قىزنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، — نەدىن ...
جەننەتتىنمۇ ؟

— دوزاختىن ! — قىز كۆزلىرىنى يۇمۇپ بۇقۇلداپ
يىغلاپ نۇرىغا تاشلاندى ، — نۇرى ، بارمۇسىز ؟

قىز بەدىنى ، قىز هىدى ، قىز هارارىتى ، قىز مۇهەببىتى
نۇرىنى قايتا تىرىلدۈردى ، ئۇ تۇنجى قېتىم ئۆزىگە تاشلانغان
قىزنىڭ چاچلىرىنى پۇرىدى ، قولىنى تۇتتى ، ئېڭەكلىرىنى يى-
رىك ئالىقانلىرى بىلەن سىلىدى . قىز كۆزلىرىنى ، لەۋلىرىنى

چىڭ يۇمۇپ خۇددى هازىرلا يىقىلىپ چۈشىدىغاندەك جانسىز
هالەتتە ئۇنىڭغا يۆلىنىپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ بىردىنلا سەبىخەنى
ئەسەبىيلەرچە سۆيگۈسى ، چىڭ قۇچاقلىغۇسى ، قۇچاقلىغان پې-
تى سۇپىغا ئاچىقىپ ئاۋۇ كىر ياستۇقتا جىم يېتىپ ئۇنىسىز ،
تىۋىشسىز هالدا قەلبىدىكى بىر يېرىم يىللىق سۆزلەر دۆۋىسىنى
يېشىپ كۆرسەتكۈسى كەلدى . لېكىن ئۇ جۈرئەت قىلالمىدى ،
تىترەپ تۇرۇپ :

— نەدىن ؟ — دەپ قايتا سورىدى ۋە ، — دادىڭىزنىڭ-
كىگە چىققانمۇ ؟ — دەپ قوشۇپ قويدى .

قىز جاۋاب بەرمەستىن سۆسەر ياقىلىق جۇۋىسىنى سالدى ،
بېشىدىن يۇڭ ياغلىقىنى ئالدى ۋە نۇرىنىڭ مۇرىسىگە تايىنىپ
مورا ئوچاق يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى :

— سىز يالغۇزمۇ نۇرى ؟

— هەممىسى ئوۋغا كەتتى !

— يول - يولدا ئوۋچىلار ، — دېدى قىز كۈلۈمسى-
رەپ ، —ئىتلار مېنىڭ ئېتىمنى ئۈركۈتۈۋەتتى .

— ئاتلىق كەپسىز - دە ؟

— ئاتلىق چىقتىم .

— شەهەردىنما ؟ — نۇرى هەيران بولۇپ سورىدى .

— هەئە ، شەهەردىن .

— كۆزلەكتىكى ئۆيۈڭلارغىمۇ ؟

— ياق ، سىزنىڭ ئۆيىڭىزگە...

— نېمە ، ئەتەي مەشەگىما ؟

— ئىشەنمەمسىز ؟ شۇنداق قىلماي ماڭا باشقا يول قالمىدى
نۇرى...

قىز ئەهۋالىنى قىسقىلا قىلىپ ئېيتىپ بەردى :

— مەندە خېلى جىق ئالتۇن - كۈمۈش بار . نۇرى ،
ئالمۇتىغا ياكى ئۈرۈمچىگە قېچىپ كېتەيلى .

— ئىككىمىزما ؟
— ھەئە ، نۇرى .
— مۇشۇ غۇلجىنى تاشلاپما ؟
— كەلگۈسىدە يەنە كېلىمىز ئەمەسمۇ ، — قىز نۇرىغا
ھەممە ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردى .
— ئىنتىقام ئالمايلا كېتىمىزما ؟ ياق ، مەن ھېلىقى چيۇ
دېگەن گېنېرالنى ، ئابدۇمەر دېگەن رەسۋا غالچىنى ، ھېلىقى
تەرجىمانىنىمۇ قوشۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن !
— ئۈچ ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ ھۆكۈمەتنى غۇلاتقىلى بولاتتى-
مۇ ؟ ئۇنداق ئەسكىلەر ھەممە يەردە تولۇپ تۇرۇپتۇ . ئاياغ ئاستى
قىلىنىۋاتقان يالغۇز مەنلىمۇ ؟ ئاپامچۇ ؟ قىلچە كۆڭلى يوق ياۋا
توڭگۇز بىلەن ياشاش ئاپامغا قانچىلىك ئازاب ، جېنىم ئاپام بەزى
كۈنلىرى ئۆلۈۋالماقچى بولىدۇ ، لېكىن بىزنى دەپ ئۆلۈمنى
يېڭىپ يەنە بايغا يالغاندىن ھىجىيىپ ، سۈنئىي يېقىنچىلىق قى-
لىشقا مەجبۇر بولىدۇ .
— ئاپىڭىزنى تاشلاپ كەتسىڭىز ئۇ ئازابلانمامدۇ ، مەنمۇ
بىچارە دادامنى تاشلاپ كېتەلمەيمەن ، سەبىخە !
— ئـۇنـداقـتـا… ئۇنداقـتا… سىز مـاڭا ئىگـە بو-
لۇڭ !… — قىز يەرگە قارىغىنىچە تىرناقلىرى بىلەن كىگىزنى
تىتىشقا باشلىدى .
نۇرى جىم بولۇپ قالدى . «ھەئە» دېيىش ئۇنىڭ ھايات
قانۇنىغا خىلاپ ، ئۇ مۇھەببەتتىن ئۆزىنى چەكلىمەكچى . «ياق»
دېسىچۇ ؟ قىزنى ۋەھشىي كۈچلەرنىڭ نابۇت قىلىشىغا تاشلاپ
بەرگەنلىك بولىدۇ . ئۇنىڭ ئەرلىك غۇرۇرى بۇنىڭغا يول قويماي-
دۇ . قانداق قىلغۇلۇق ؟ بۇنداق چاغدا رۇسۇلوف ياكى رەخىمجان
بولغان بولسىدى ، ئۇنىڭغا ياخشى مەسلىھەت بەرگەن بولاتتى .
ئۇ بىردەم جىم تۇردى - دە :
— بىز بۈگۈن كېچە شەھەرگە قايتىپ ، رەخىمجان بىلەن

مەسلىھەتلىشەيلى . ئۈچ كۈن تېخى تۇشمىدى . رەخىمجان سىزنى
ئۆزىنىڭ سودا شىركىتىنىڭ ئادەملىرى بىلەن سوۋېت ئىتتىپا-
قىغا يولغا سالامدۇ تېخى ، — دېدى .
قىز ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى ۋە ئىختىيارسىز ئۇنىڭ
كۆكرىكىگە بېشىنى قويدى . نۇرى يالاڭ كىيىم بىلەن ئۆزىگە
كۆكرەكلىرىنى ياققان قىزدىن ئۆزىنى قاچۇرالمىدى . قىز ئۇنى
مەھكەم قۇچاقلىۋالغانىدى .
— بىلەمسىز ، مەن سىزنى جېنىمدىنمۇ ئەلا بىلىمەن ،
سىزنى ئويلىمىغان بىر كۈنۈممۇ يوق . سىز ئۆزىڭىزنى قاچۇر-
غانسېرى مەندە سېغىنىش شۇنچە كۈچەيدى ، ئاخىر ،
ئاخىر زادىلا چىدىيالمىدىم ، نۇرى…
قىزنىڭ لەۋلىرى ئۇنىڭ لەۋلىرىگە تەگدى ، ئۇنىڭ ئىرادە
تورمۇزى بۇزۇلدى : ھايات لەززىتى مۇھەببەتتە ، ئىنسان قىممى-
تى مۇھەببەتتە ، تۇرمۇش سىنىقى ، ياشلىق تىلىكى يەنە مۇشۇ
مۇھەببەتتە…
قاراڭغۇ دېھقان ئۆيىگە ئۇشتۇمتۇت چولپان كېلىپ چۈش-
تى ، سۇپۇرۇكسىز شالتاق كىگىز ئۈستىگە تۇيۇقسىز ئىپار
ياغدى ، غەم - غۇسسە تۇمانلىرى قاپلىغان بىر قاراڭغۇ كۆڭۈلنى
بىردىنلا مۇھەببەت نۇرلىرى يورۇتتى ، قاغجىرىغان قەلبلەر چۆ-
لىدە ھايات باھارى كامال تاپتى… ئۇلار قانچىلىك قۇچاقلاشتى ،
قانچىلىك سۆيۈشتى بولغاي… بۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى . كىگىزدە
كىچىككىنە ، سۆسۈن قان ئىزى تۇراتتى… ئۇلار نومۇس قىلىپ
بىر - بىرىگە تەتۈر قارىشىۋالدى .
بىر قىزنىڭ مەھەللىگە يالغۇز ئاتلىق كېلىپ زىياۋۇدۇن-
نىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەتكىنىنى ئۆستەڭدە كاچكۇلدىن سۇ
ئېلىۋاتقان مۇختەر باينىڭ چوڭ كېلىنى ھەممىدىن بۇرۇن كۆر-
دى . ئاجايىپ ياسانغان ، ئاجايىپ چىرايلىق بىر قىزنىڭ ئاجايىپ
ئېگەر - جابدۇقلىرى بار ، ئويناقلاپ تۇرىدىغان ئاتنى مىنىپ

بويتاق ياش يىگىتنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كېتىشى ئاجايىپ چوڭ ئىش. كېلىن ئالاقزادە بولۇپ، ئىككى چېلەك سۇنى تاش تۇڭغا قۇيدى ـ دە، ياغلىقىنىڭ مۇرىسىگە چۈشۈپ قېلىشىغا قارىماي كونا كەشىنى شىپىلدىتىپ ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ بۇ چوڭ ئىشنى خەۋەر قىلىپ بولدى. گويا ئۇلۇغئاخۇننىڭ ئۆيىگە ئوغرى كەلگەندىكىدەك، ئالا بايتالنىڭ چېرىكلىرى زىيەكنى باغلاپ كەتكەندىكىدەك، چېرىكلەر ئىككى بالىنى ئېتىۋەتكەندىكىدەك مەھەللە ئاياللىرى بالىلىرىنى قولتۇقلىرىغا قىسىشقان، ئەسكى چاپانلىرىنى يېپىنچاقلاشقان، كونا پىيما، كالاچلارنى سۆرەشكەن ھالدا كوچىغا چىقىشتى ۋە زىياۋۇدۇننىڭ ئۆيىگە قارىشىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ: «توۋا» دېيىشتى.

— بۇ زاماننىڭ قىزلىرىدا ھايا يوق...

— شەھەر قىزلىرى دېگەن شۇ.

— پاھ، ئەپرىز ئايىمدىن قېلىشمىغۇدەك...

— نۆرىنى ئاشنىسى ئىزدەپ چىقىپتۇ.

— نىكاھ قىلغۇزمىسىمۇ ـ ھە؟...

ئاياللار ھال سورىغان بولۇپ، تىلەك تىلىگەن بولۇپ، قۇرۇت سورىغان بولۇپ، بەزىلىرى زىياۋۇدۇننىڭ ئۆيىدە نېنى بولمىسا نان يېقىپ بېرەيمۇ دېگىلى كىرگەن بولۇپ كەينى ـ كەينىدىن كىرىشىپ پەنجىرىدىن ئاستا ماراشتى. ئۇلاردىن بىرنەچچىسى سۆيۈشۈۋاتقان ياشلارنى كۆرۈپ كەشىنىڭ چۈشۈپ قالغىنىغا قارىماي: «ۋاي رەسۋاچىلىق!» دېيىشىپ قوشناچىمىنىڭ ئۆيىگە يۈگۈرۈشتى؛ بەزىلىرى نۆرىنى تىللىشىپ، ئۆلۈپ كەتكەن رەيھانگۈلنىڭ ئوغلىنىڭ شىكايىتىنى قىلىپ يىغلاشتى. لېكىن ئۇلارنىڭ تولىسىنىڭ ئاشنىلىرى بار، ئۇلار ئېغىللاردا، قىغىنىڭ، چىغىنىڭ، تامنىڭ دالدىلىرىدا ئاشنىلىرى بىلەن ئالدىراپ ـ تېنەپ ئىشنى تۈگىتىپ، ئىشتانلىرىنى كۆتۈرۈپ ئالاقزادە بولۇپ قېچىشاتتى. بۇ ئىشلار ئۇلار ئۈچۈن ئەيىب ئەمەس،

شەھەردىن بىر قىزنىڭ يىگىتنى ئىزدەپ چىقىشىلا چوڭ گۇناھ، ھاياسىزلىق، بۇزۇقچىلىق، نومۇسسىزلىق.

مانا بۇ يېزا ئادىتى، تارانچى ئەخلاقى، ئۇيغۇرلارنىڭ پىكىر قىلىش ئادىتى.

ھەتتا بۇ ئىشقا مەھەللە ئىمامى بىلەن مىرا «قازى»مۇ ئارىلاشتى.

— زىنا قىپتىمىشما؟ — دېدى ئىمام ئۇزۇن قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان كۆزلىرىنى «قازى»غا ئېرىنچەكلىك بىلەن لاپ قىلىپ تاشلاپ قويۇپ، — مۇشتەك تۇرۇپ ـ ھە! شەرىئەتتە چالما ـ كېسەك قىلىنىدۇ زىناخورلار...

— مۇشتەك تۇرۇشسا، — دېدى «قازى» تەستە ھېجىيىپ قويۇپ، — سىلى نەچچە ياشلىرىدا مادا ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەن ئىمامئاخۇنۇم؟

— قويسىلا، ئا... شۇمۇ گەپمۇ!

— قىلمىغان دەپ قەسەم ئىچەلەملا ئەمىسە؟

— نېمىشقا ئىچىتىم، قىلغان بولساقمۇ ئۇ دېگەن بالىلىق.

— ئۇ زىنا ئەمەستۇر ـ ھە؟

— ھايۋان بىلەن بولغان ئىش دېگەن ئۆز يولى بىلەن...

— شەرىئەت يولى بىلەن ئەمەس دېسىلە؟

— گۇناھسىز بەندە يوق جۇمۇسىلا بۇ ئالەمدە. شۇڭا خۇدايىم دوزاخنى ياراتقان. دوزاخ دېگەن ئىمانى بارلارغا بىر مۇنچا، يۇيۇنۇپ ـ تازىلىنىپ جەننەتكە چىقىپ كېتىدۇ. كاپىرلار دوزاختا قېلىۋېرىدۇ.

— قازارەن بۇ گەپلىرىنى شېڭ دۇبەن ئاڭلاپ قالسا، — دېدى «قازى» ئىمامنىڭ چىشىغا تېگىپ، — دوزاخنى بۇ دۇنيادىلا كۆرىدىلا ئىمامئاخۇنۇم!

— شېڭ دۇبەن تۇڭگانمىشقۇ؟

— ياق ، دىنسىز ئۇ !
— ئىمانى بولمىغنى بىلەن ئىنساپى بار پادشاھ ئۇ ،
كۆردىلىمۇ ، ئۇنىڭ شاراپىتىدىن نى ـ نى ئىشلار بولۇپ موسكد-
ۋسكى بوبرۇك ، كوڭكا ، ئېلېكترلار پەيدا بولدى . خۇدايىم
بەرگەن ، شىپىڭ دۇبەنگمۇ بۇ دۇنيانىڭ نېمەتلىرىنى…
ئۇلارنىڭ پارىڭى ئۇزاققا بارمىدى ، زىياۋۇدۇن ئېتىنىڭ
يايلىغا ئون نەچچە توشقاننى باغلاپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ
دە ، قىپقىزىل قىلىپ تېرىسىدىن ئايرىلغان ئىككى توشقاننى
ئىمامئاخۇنۇمغا سۇندى :
— ئالسىلا ، ئون ئىككىنى تۇتتۇپتىمەن ، ئىككىسى زا-
كات !
— بەللى ، بەللى ، — ئىمام ئورنىدىن تۇرۇپ توشقانغا
قول ئۇزاتتى ، — ھەربىرىڭلار ئىككىدىن زاكات بەرسەڭلار
قىشچە يەپ بولالمايمەن بۇنى !
— شىپىڭ دۇبەنگە بەش ـ ئالتىنى ئەۋەتىپ بەرمەملا بۇ
نېمەتتىن ، — دېدى «قازى» كۈلۈپ قويۇپ ، — قازارەن
شەھەرنىڭ مۇپتى ـ ئەلەملىرىدىن بولۇپ قالامىلا تېخى !
— ماشائاللا ، — دېدى ئىمام ئۆي تەرەپكە مېڭىپ ، —
زىياۋۇدۇن ، ئۆيۈڭدە مېھمان بار جۇمۇ ، نىكاھ ئوقۇتۇش لازىم
بولۇپ قالسا ھايت دەۋېتەرسەن !
— نېمە دەيدۇ ، — دېدى زىياۋۇدۇن «قازى» غىمۇ
ئىككى توشقان بېرىپ ، — بالامنىڭ قىرىقى توشمىدى . بۇ
ئىمامئاخۇنۇم ماڭا لايىق تاپقانمۇ نېمە ؟
— ساڭا دېمەيدۇ ، نۇرىنىڭ لايىقى . بىر پەرىشتىدەك قىز
ئارغىماق مىنىپ ھويلاڭغا كىرىپ كەتتى . بۇ ساراڭ ئىمام
بايىلا : نۇرى زىنا قىپتۇ دەيدۇ ، تېخى !
— نېمە دەيدۇ ھۇي ! — دېدى زىياۋۇدۇن كۈلـۈپ
قويۇپ ، — نۇرى ئۇنداق قىلىدىغان بالىمىدى…

زىياۋۇدۇن قاشاڭ ئاتنى دىۋىتتى . ئۇ ھويلىدا ئابدۇمەر
مىڭبېگىنىڭ خالتار ئېتىنى كۆرۈپ چۆچۈدى . لېكىن ئۆيگە
كىرىپلا ئۆي يىغىشتۇرۇۋاتقان سەبىخەنى كۆرۈپ خۇشال بولدى .
رەيھانگۈل ھايات ۋاقتىدا مىڭبېگىنىڭ نوغاي خوتۇنى بىلەن مۇشۇ
قىزنىڭ ياخشى گېپىنى تولا قىلاتتى .
— تىنچ تۇردىڭىزمۇ ، قىزىم ، — دېدى ئۇ توشقان
گۆشلىرىنى نۇرىغا سۇنۇپ ، — ئاپىڭىز تىنچمۇ ؟ — ئۇنىڭ
ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ نامىنى تىلىغا ئالغۇسى كەلمىدى ، —
ئاتقا ئوت تاشلاپ بېرەي ، قاڭتۇرۇپ قويۇپسىزغۇ ئۇ جانىۋارنى ،
بەيگىگە سالىدىغاندەك…
ئۇ ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ ئېتىنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى چىقار-
دى ـ دە ، ئۆز دۈشمىنىنىڭ ئېتىغا سىنچىلاپ قارىدى . يۈگەن ،
ئېگەر ـ جابدۇقلىرىغا ساپ كۈمۈشتىن نەقىشلەر ئويۇلغان ،
ئاتنىڭ كەڭ كۆكسىدىكى شالدىرمىنىڭ دۈگىلەك كۆزىنىڭ تاش-
لىرىچۇ تېخى . بۇنداق ئېسىل تاشلارنى زىياۋۇدۇن بىر ئۆمۈر
ئىشلەپمۇ كۆرۈپ باقمىغان . ئاتنىڭ قۇشقۇن ئۇلاڭلىرىمۇ ئاجا-
يىپ چىرايلىق ئىدى . مىڭبېگى مۇشۇ ئېسىل ئېگەرگە ئولتۇ-
رۇپ ، مۇنۇ ياخشى ئاتنى مىنىۋېلىپ ئادەملەرگە زۇلۇم سالاتتى .
ھېلىقى چاغدا يايلار ئۇنى مىڭبېگىنىڭ ھويلىسىغا باغلاپ ئاپار-
دى ، ئالتە دېھقاننى كالىدەك قوشاقداپ مىڭبېگىنىڭ دەرۋازىسى
ئالدىدىكى قېرى قارىياغاچقا باغلاپ قويدى . زىياۋۇدۇن شىلەپد-
لىك ، قاسقان شەپكىلىك ئادەملەر بىلەن بىللە چىققان مىڭبېگد-
گە :
— ئابدۇمەركا ، دەن تۆكمىگەننى باغلىساڭ ئەيسا شاڭيونى
باغلا ، يەر مېنىڭ نامىمدا بولغىنى بىلەن ، يەرنى ئۇ تېرىغان ،
قەسەم ئىچىمەن ، قۇرئان دەسسە دېسەڭمۇ دەسسەيمەن ، مەندە
گۇناھ يوق . بىكارلا تاياق يېدىم ، ئاكا ! — دېۋىدى ، مىڭبېگى
ئۇنىڭغا ئالىيىپ قويۇپ :

— دەردىڭ بولسا شەڭگەن يامۇلغا كىرىپ ئېيت ! —
دېدى - دە ، قاراپمۇ قويماستىن مۈشۈ ئېتىغا مىنىپ نەگىدۇر
كېتىپ قالدى . زىياۋۇدۇننى قىلىچ ئاسقان ئىككى ئاتلىق ،
كالتەك تۇتقان ئىككى پىيادە يايى ھېلىقى دېھقانلار بىلەن كېچە-
لەپ شەھەرگە ھەيدەپ ماڭدى . ئۇلار ئاچ ، چاڭقىغان ھالدا
ھەربىر قەدىمىنى تەستە يۆتكەپ ، شەھەرگە تاڭغا يېقىن ئارانلا
يېتىپ كەلدى . زىياۋۇدۇننىڭ بىلەكلىرى ئىششىپ كەتتى ،
پۇتلىرى قاپاردى . يايىلار ئۇلارغا جىرغىلاڭنىڭ سۇزۇك سۈيى-
دىن ئىچىۋېلىشقىمۇ رۇخسەت قىلمىدى .
زىياۋۇدۇن سەككىز كىشى ياتىدىغان ، تېگىگە سېلىنغان
بورىسى قارىداپ كەتكەن ، بىر ئارغامچا بوي ئېگىزلىكتە كىچىك-
كىنە بىر تۆڭلۈكى بار تۈرمىدە سوراقسىز يىگىرمە كۈن بۇرگە ،
چۈسىلارغا تالىنىپ ياتتى . كۈندۈزلىرى چەنزىلەرنى قويۇق تىك-
لەپ ، سىم بىلەن باغلاپ سالاسۇن قىلىپ قويغان تۈرمە ھويلى-
سىدا تۇرۇپ سالاسۇن يوچۇقىدىن مىڭبېگىنىڭ مۈشۈ ئېتىنىڭ
باغلاقلىق تۇرغىنىنى كۆردى . مىڭبېگىنىڭ تۈرمە يېنىدىكى
شەڭگەن ئىدارىسىگە چوقۇم يەنە زىياۋۇدۇندەك بىگۇناھلارنى
جازالىتىشقا ئەرز ئەكەلگەنلىكى ئېنىق ئىدى . توۋا ، بۇ قانداق
ھۆكۈمەت ، ئادىللىقنى چەيلەپ پايخان قىلىدىغان نەدىكى زالىم-
لارنى تېپىپ مىڭبېگى ، يۈز بېگى قىلىپ قويىدىكەنغۇ ! مۇنۇ
خالتار ئاتنىڭ تىلى بولغان بولسا ھەممىنى ئېيتىپ بېرەتتى ،
دەپ ئويلىغانىدى زىياۋۇدۇن . ئۇ ئەسكىگە قانات بولغان ياخشى
ئاتنىڭ ئېگەرلىرىنى ئالدى . ئۇنى ئوقۇرغا باغلاپ ، دۈمبىلىرىنى
سىلاپ ئۆگزىدىن كەنجى ئورام بېدە ئەچۈشۈپ سېلىپ بەردى .
ماللارغا ئوت سېلىپ يۈرگەن قاما ئوبدانلا مۈكچىيىپ قالغان
بېلىنى تەستە كۆتۈرۈپ :
— ياخشى باق ، سېنى قوغلاپ يۈرۈپ ئۇرۇشقا پايدىسى
بولىدۇ ، — دېدى ئاچچىق تەنە بىلەن ، ئارقىدىن ، — غېنى

ئىككى ئات بېرىۋىدى ئالمىدىم . ئابدۇمەرنىڭ يىلقىسىغا شېرىك
بولۇپ قويۇپ قالغان جېنىمدىن ئايرىلماي دېدىم ، — دەپ
قوشۇپ قويدى .
قاما قىزىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئەقلىدىن ئادىشىپ قالغان
ئايالىنى يۆلەپ ئۆيگە ئېلىپ ماڭدى . زىياۋۇدۇن تۇتۇلمىغان
بولسا بۇ ھويلىدا پاجىئە بولمىغان بولاتتى . ئەلۋەتتە چېرىكلەرگە
بۇ ھويلىنى كۆرسىتىپ بەرگەنمۇ مۈشۈ خالتار ئاتنىڭ ئىگىسى !
شۇنىڭ ئۈچۈن غېنىلار ئۇنىڭ پېيىگە چۈشكەن ، بۈگۈن ئاتلىرد-
نى بۇلىغان بولسا ، كىم بىلىدۇ ئەتە - ئۆگۈن جېنىنى ئالامدۇ
تېخى ! ئىلاھىم شۇنداق قىلسىدى...
زىياۋۇدۇن تېخى سەبىخە قىزنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەت-
تىن خەۋەرسىز . ئۇ ئەمدى مۈشۈ قىزنىڭ كاساپىتىدىن ئەزىز
ئوغلىغا زىيان - زەخمەت يېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى . ئۇ بىر
ئامال قىلىپ مۇنۇ كۆڭۈل سوراپ چىققان قىزنى ياخشى ئېتى
بىلەن يولغا سېلىۋېتىشى كېرەك . شۇنداق قىلمىسا ئۇنىڭ قۇلى-
قى تىنچىمايدۇ . ئۇ دېرىزىدىن نۇرنى چاقىردى . نۇرى چىققان-
دىن كېيىن :
— مۇنۇ قىز يوقلاپ چىققان بولسا ياخشى قىپتۇ . قاراڭغۇ
چۈشكۈچە يولغا چىقسۇن ، بۇ يەردە كەچ قالسا يول ئەنسىز ،
ھاۋا سوغۇق ، — دېدى .
— بىز ھازىرلا ماڭىمىز ! — دېدى نۇرى دادىسىنىڭ
مەقسىتىنى چۈشىنىپ .
— نېمە دەيسەنۋي ، سەن نەگە بارىسەن ؟
— سەبىخەنى ئورۇنلاشتۇرىمەن . ئۇ ئۆيىدىن قېچىپ چىق-
قان...
— نېمىشقا ھۆي ؟
— دادىسى چيۇ سىلىڭنىڭ ئوغلىغا تارتۇق قىپتىكەن !
— نېمە دەيدىغانسەن ھۆي ، ئانداق بولسا مەشەگە — ھە ،

بولمىسا مۇختەر ئاكامنىڭ ئۆيىگە...

— ياق، بولمايدۇ، شەھەرگە كىرمىسەك بولمايدۇ.

— بىر ئاتقا مىنگىشىپما؟ مانا مەن دەپ چىنىپ قالىسىلەردە.

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟

— ئاتنى چانىغا قاتايلى، چانىغا كۆنۈكمىدۇ بۇ ئات. كۆنۈك بولمىسا تېپىپ ۋەتۆەرىكىنى چىقىرىدۇ چانىنىڭ!

— قېتىپ باقايلى ئەمىسە!

ئۇلار خالتار ئاتنى چانىغا قوشۇپ ھويلىدا ھەيدەپ بېقىشۇدى، ئات تىنچ ماڭدى.

— يان ياغىچىنى ئۇزۇنراق قىلساق، پۇتىغا تەگمىسىلا بولىدىكەن، زادى ياخشى ئاتنىڭ خۇيى بولمايدۇ.

نامازدىگەردە قىز بىلەن نۇرى باشلىرىغا يۇڭ ياغلىق ئوراپ، پۇتلىرىنى كىگىزگە چۇمكەپ چانىدا ئولتۇردى. ئاتقا تاغاردىن قىلىنغان پالاس يوپۇق يېپىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئېسىل ئېگەر - جابدۇق كۆرۈنمىدى. زىياۋۇدۇن ئاتقا ئۆزى مىندى. ئاڭغىچە دەرا بىلەن بەرامۇ ئۇۋدىن قايتىپ كەلدى. زىياۋۇدۇن كورەك جۇۋا، تاشلانمىغان قولاقچا بىلەن تونۇغۇسىز ھالغا كىردى. يۇڭ ياغلىققا ئورىلىپ ئەسكى تاشلىق سەنسەن جۇۋىغا چۇمكەلگەن ئىككى «ئايال» ئولتۇرغان چانا زىياۋۇدۇننىڭ ھويلىسىدىن چىقىپ شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. غەربكە قىيسايغان قۇياش بىر - بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرغان ئىككى ياشنىڭ سوغۇقتا قىزارغان يۈزلىرىنى تېخىمۇ قىزارتقان. چانا چەكسىز كەتكەن ئاپئاق قار قوينىدا شۇنداق سىلىق، شۇنداق رىتىملىق سىلكىنىپ ماڭدى. چانىدىكىلەر — جۇۋا ئىچىدىكى ئىككى جۈپ قول ئاجراتقۇسىز بولۇپ چىرمىشىپ كەتكەن، ئۇلار ئانا يەر باغرىدا پەپىلىنىپ كېتىپ باراتتى. ئۇلار تۇمشۇق بايتوقايدىن ئۆتۈپ يۇقىرىغا ئۆرلىگەندىن كېيىن، جەنۇبتىكى مەنزىرە

ئۇلارنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ئۇنتۇلغۇسىز شېئىر مىسرالىرى بولۇپ تىزىلدى: چەكسىز سازلىق، قويۇق ئورمان، مۇز ئاستىدا قالغان دەريا، ئۈستى تەرەپتىكى ئاپئاق، كۆزنى چېقىپ تۇرىدىغان پايانسىز ئېدىرلار ۋە تۈپتۈز زېمىن. يۇقىرىسىدىكى كەچكى شەپەقتە قىزغۇچ كۆرۈنىدىغان بۇلۇتلارغا تاقاشقان ئاپئاق چوققىلار، ئۇلارنىڭ ئاستىدىكى قارامتۇل كۆرۈنىدىغان قارىغايلىقلار... ئويمان بايتوقاينىڭ يۇقىرىسى تۈزلەڭ، چانا بۇ تۈزدە بىر خىل تەۋرىنىپ ماڭدى: خۇددى ھەممە يەر ناخشا ئېيتىۋاتقاندەك، دۇنيادا خاپىلىق، دەرد - ئەلەم قالمىغاندەك. ئۇلارنىڭ ئىككى يېنىدىكى ئاپئاق قار ئۇنچىلىرى چانا ئاستىدىن سەكرىشىپ چىقىپ يۈزلىرىگە ئۇرۇلغاندا پەيدا بولىدىغان شادلىق ئۇلار ئۈچۈن ھايات خاتىرىسى. قىز شوخلۇق قىلىپ يېنىدىكى سۈت قەغەز بېتىدەك پاكىز قار بېتىگە ئېڭىشىپ تۇرۇپ «نۇرى، بۇغداي ئورى!» دەپ يازاتتى، خىيالچان نۇرى كۆرۈپ قويۇپ جاۋابەن: «سەبىخە، يېقىن كېلە» دەپ پىچىرلاپ قوياتتى. ئۇلار ئۈچۈن ئالەم ھېسسىيات، ھايات شېئىر، تۇرمۇش خۇشاللىق، ئانا يۇرتى تەڭداشسىز گۈزەل ئىدى. ئۆزىنىڭ ھەممىلا ئىشىنى ياراتمايدىغان، ئۆزىنى باشقىلاردىن دائىم تۆۋەن ھېسابلايدىغان نۇرى بۈگۈن ئۆزىنى ھەممىگە قابىل، ھەممىدىن ئۈستۈن ھېسابلاپ قالدى. ئۇنىڭچە ھېچكىم ئۇنىڭدەك بەختلىك ئەمەس، گۈزەل قىزغا ھېچكىم ئۇنىڭدەك مەھلىيا بولالمايدۇ، قىزنىمۇ ھېچكىم ئۇنىڭدەك ئۆزىگە جەلپ قىلالمايدۇ. شۇنداق بىر تەڭدىشى يوق گۈزەل، ئەقىللىق قىز ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالغانىكەن، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئاشۇنداق ئۈستۈن ھېسابلاشقا ئەلۋەتتە ھەققى بار، بولمىسا سەبىخە نېمە ئۈچۈن باشقا بىرىنى ئەمەس، ئۇنى تاللىۋالىدۇ. ئۆزىگە ئىشەنچ، غۇرۇر ۋە بەخت تەقدىم قىلغان قىزنىڭ نازۇك، مۇزدەك قوللىرىنى ئۇ يېنىشلاپ - يېنىشلاپ مۇجۇدى، بارماقلىرىنى ساندى. قىزلاردىن ئۆزىنى

قاچۇرىمەن دېگەن ئىرادىسى خۇددى تۆشۈك يانچۇققا سېلىنغان ئاچقۇچتەك نەلەرگىدۇر چۈشۈپ قالغان . رۇسۇلوفنىڭ «مۇھەببەت شېرىن دۈشمەن» دېگىنى ، دادىسىنىڭ بىر توشقان باركەن (پەقەت بىرلا توشقان) ، ئالتۇن تېزەكلەيدىكەن دېگىنىدەك كۈلكىلىك گەپ ئوخشايدۇ . دۇنيادىكى لەززەتلەرنىڭ لەززىتى ساپ مۇھەببەت باغلىغان قىزدىن كېلىدۇ ، مانا بۇ توشقان قورقۇنچاق هايۋان دېگەن ھەقىقەتكە ئوخشاش راست گەپ…

— شېئىر يازالامسىز نۇرى ؟

— يازالايمەن .

— قېنى ئوقۇپ بېقىڭا ئەمىسە .

— ئوقۇسام ئوقاي ، بۇ شېئىرنى سىزگە بېغىشلاپ يازغانمەن :

ئۇزاپ تۈنلەر ، ئاتار تاڭلار ، تاپالماي ئۇيقۇدىن لەززەت ،
ئازابتا تاۋلىنار قەلبىم ، مۇشەققەت مەن ئۈچۈن ئادەت .
نىگارىم بىلمىگەي مەڭگۈ مېنىڭ نە چۈن قاچارىمنى ،
كىرىپ جەننەتتە كۆرگەيمەن ۋىسال پەسلىگە قىلىپ تاقەت .

— نېمە ، ئاتلىنىپ ئالدىڭىزغا چىقمىسام مېنى جەننەتتىلا كۆرمەكچىمىدىڭىز تېخى ؟…

قىز باتناپ ، ناز بىلەن تەتۈر قارىۋالدى .

— مانا ، جەننەت دېگەن مۇشۇ ! — دېدى نۇرى قىزنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ…

زىياۋۇدۇن قۇلاقچىسىنىڭ قۇلاقلىرى بىلەن قۇلاقلىرىنى چىڭ باغلىۋالغان ، يۇڭلۇق قۇلاقچىدىن ئۇنىڭ قېپقىزىل ئىككى مەڭزى بىلەن چوكا مۇز قاپلىغان بۇرۇتلىرىلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ ئارقىغا قاراپمۇ قويمايتتى ، قاراشنىمۇ خالىمايتتى . ئۇ ياخشى ئات ئۈستىدە ئۆزىنى ھەممە ئادەمدىن قالتىس ، مەرتىۋىلىك ھېسابلايتتى . ئۆتكەن - كەچكەن يولۇچىلارغا يول بەرمەيتتى . ئۇ ئۆزىنى باشقىلارغا بىر ئۆينىڭ مالىيى قىلىپ كۆرسىتىدىغان جۇۋا ، شالۋۇر ، پۇرمە چورۇق ۋە كىگىز پايپاقلىرىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى . چانا ئاخىر گۈزەل تۈزلەڭنى تۈگىتىپ ، هارۋىكەشلەر چۈشۈپ تاماق يەپ ، چاي ئىچىدىغان ، مۆرىتى كەلسە سارايلىرىدا قونۇپمۇ قالىدىغان ، دائىم ئاۋات تۇرىدىغان گۈركىرەتمە ناملىق مەھەللىگە كەلدى . ئاشخانىدىن قويۇق ھور چىقماقتا ، ھور بىلەن لەززەتلىك تاماقنىڭمۇ پۇرىقى تارقالماقتا ئىدى . زىياۋۇدۇن چانىنى توختاتتى ۋە كەينىگە قايرىلىپ :

— بىر چىنىدىن تاماق يەيمىزمۇ نۇرى ؟ — دېدى .

— ياق ، — دېدى نۇرى ھاۋانى شەرەت قىلىپ ، — كەچ كىردى ، سوغۇق يامان ، دادا ، تېزرەك ماڭايلى !

ئاشخانا ئالدىدىكى موم ياغاچتا ياخشى ئېگەر - توقۇملۇق تۆت ئات باغلاقلىق تۇراتتى . ئۇلار ئەمدىلا مېڭىشىغا خالتار ئات ھېلىقى ئاتلارنى كۆرۈپ كىشنىدى ۋە ئاتلار تەرەپكە تارتىپ يېنىچە ماڭدى . زىياۋۇدۇن دىۋىتىسىمۇ بوي بەرمىدى : «ئات ئۆز ھەمراھلىرىنى تونۇپ قالدى» دەپ ئويلىدى زىياۋۇدۇن ئەنسىرەپ . ئۇ ئاتنى سىلكىپ بۇراپ مېڭىشىغا ئاشخانىدىن سەنسەن جۇۋا كىيگەن بىرى يۈگۈرۈپ چىقىپ :

— خالتارئات كىشنەۋاتىدۇ ، ئەنە ئۇ چانىغا قېتىۋاپتۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى . ئاشخانىدىن يەنە ئۈچ ئادەم چىقتى . ئۇلاردىن بىرى ھەربىيچە جۇۋىنىڭ پېشىنى قايرىپ تاپانچىسىنى چىقاردى :

— توختا !

زىياۋۇدۇن قورقۇپ توختىدى ۋە ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ ئۇلارغا سالام بەردى :

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم يايى بېگىم ، ھەئە بۇ…

— غېنى ئوغرىنىڭ شېرىكى ، تۇتۇلغانسەن !

ئۇچ يايى زىياۋۇدۇنغا يېقىنلاپ كەلدى .
— توختاڭلار ! — دېدى سەبىخە چانىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ، — ئات مېنىڭ ، مەن دادامنىڭ ئېتىنى مىنىپ سەھراغا چىققان ، نېمە بوپتۇ ئەمدى ؟
— مىڭبېگىنىڭ ئۇرۇقچىگە ماڭىدىغان نوغاي قىزى ! — دېدى يايى ئۆزىنى بىلەرمەن قىلىپ كۆرسىتىپ ، — شىپاڭ دۇبەننىڭ خىزمىتىگە يارىغان قىز شۇ !
— مىڭبېگى ئەتىگەنلا شەڭگەن يامۇلدا خالتار ئاتنىڭ گېپىنى قىلغان ، سىز سورىمايلا مىنگەنمۇ ئەپەندى قىز ؟
— شۇنداق ، دادام ئۇخلاپ قالغان ، سەھرادىكى دوستلىرىم بىلەن خوشلىشىپ كىردىم .
— خالتارنى چانغا كىم كۈندۈردى ؟
— كۆنۈككەن ، يايى بېگىم ، ياخشى ئاتنىڭ خۇيى بولمايدۇ . ئاتمۇ ئادەمگە ئوخشاش هايۋان ، ئەسكىلىرىنىڭ خۇيى ئەسكى بولىدۇ .
— ساڭا ئوخشاش - هە ، زىبەك ! — دېدى دوغىلاق بىرى . زىبەك ئۇنى تونۇدى . ئۇ هېلىقى يازلىقى ئۆزى بىلەن چېلىشقان چېلىشچى ئىدى . ئابدۇمەرنىڭ سايىسىدە بىردەمدىلا قىلىچ ئېسىپ يايى بولۇۋاپتۇ ، ئەمدى زىياۋۇدۇن ئۇنىڭ بىلەن چېلىشمايدۇ - دە !
— ماڭا ئوخشىسا ماڭا مۇنداق چانا سۆرەيتتى ، — دېدى زىياۋۇدۇن خالتار ئاتنى شەرەت قىلىپ ، — ئەسكى ئات دېگەن هېچنېمىگە يارىمايدۇ ، ئۇنى بورداپ سەمرىتىپ قېزىسىنى يېسەڭمۇ ئىچىڭ سۆرۈپ كېتىدۇ يايى بەگ ، ئاتنىڭ ئەسكىسى بىلەن ئادەمنىڭ ئەسكىسىنى خۇدايىم كۆرسەتمىسۇن !
ئۇ ئاتنىڭ تۇشۇاقلىرىنى چېكىپ ، چانىنىڭ ئۇلغۇرلىرىنى قاراپ چىقتى - دە ، ئاتقا سەكرەپ مىندى . ئاتلىقلارمۇ ئۇلار بىلەن بىللە ماڭدى .

— مىڭبېگىنىڭ ئۆيىگە بىللە كىرىمىز ! — دېدى چوڭ يايى ، زىياۋۇدۇنغا ياندىشىپ ، — خالتارنى چانىدىن چىقارغىن ، ئاۋۇ ئاتنى قوشايلى ، مىڭبېگى كۆرسە خاپا بولىدۇ .
— قىزىدىن سوراڭ يايى بېگىم ! — دېدى زىياۋۇدۇن ئاتنى توختىتىپ .
— هېزىۋەكتامدا يەنە بىر دوستۇم بار ، — دېدى قىز ئەهۋالنىڭ يامانلىقىنى كۆرۈپ ، — سىلەر كېتىۋېرىڭلار ، مەن ئاتنى ئۆزۈم ئەكىرىمەن !
— مىڭبېگىم سۆيدۈك كۆرەگە بارغۇدەك ، خالتار ئات بولمىسا بارالمايدۇ خېنىم ، — دېدى يايلار بېشى ، — مەيلى كىرىۋېرىڭ ، بىز سىزنى ساقلايمىز !
قىز ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى ئادەملەر ئەمەسلىكىنى چۈشەندى . نۇرىمۇ ئۇنى هېس قىلدى . ئۇلار قىزنى ئىزدەپ چىقىشقان ، قىزنىڭ قېچىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن هېلىقى ئوفىتسېرنىڭ مىڭبېگى بىلەن بىرلىشىپ چىقارغان ئادەملىرى ئىدى .
زىياۋۇدۇن ئۇلاردىنمۇ سەزگۈر كەلدى .
— غېنىكام بىزنى يامانىياردا ساقلاۋاتىدۇ ، سىلەر بىز خەق ئىكەنسىلەر ، بىكارلا ئۇنىڭ ئادەملىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالماڭلار يەنە ! — دېدى ئۇ .
يايلار بېشى غېنى ئوغرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئالاقزادە بولدى :
— سەن ئادەم قورقىتمەن دېمە ، ئاتتىن چۈش ، خالتار ئاتنى غېنى ئوغرى بۇلاپ كەتمىسۇن ، هېلىمۇ مىڭبېگىنىڭ بىر ئۆيۈر يىلقىسىنى بۇلاپ كەتتى . شۇمۇ يېتەر !
زىياۋۇدۇن هېچ ئىش بولمىغاندەك ئېتىنى دىۋىتىپ :
— جېنىڭلاردىن تويغان بولساڭلار ماڭا چېقىلىڭلار ! — دېدى . ئاتلىقلار پىچىرلىشىپ ئۇنى يانداپ خېلى ماڭدى . ئۇلار هېزىۋەكتامدىن ئۆتتى . زىياۋۇدۇن يامانىيارغا قاراپ ئېتىنى دە-

ۋىتتى . خالتار ئات ئۆكىرەك تاشلاپ يۈرۈپ كەتتى . يايىلار
پىچىرلاشتى ، ئاخىر توغراققا ماڭىدىغان يول بىلەن شەھەرگە
قاراپ ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈپ كەتتى .

زىياۋۇدۇن يامانيار دەپ ئاتىلىدىغان كەڭ سايغا چۈشتى .
سايىنىڭ ئىچىدە شىمالدىن چۈشىدىغان سۇدىن پەيدا بولغان تىك
ئەت توپىلىق جىرالار ، جەنۇبىدا قىلىن مۇز ئاستىدا دەريا ،
دەريانىڭ نېرىسىدا قويۇق ئورمانلىق بار ئىدى . زىياۋۇدۇن :

— ئۇلار ئەسكەر باشلاپ چىقىشقا ماڭدى . بىزگە ئەمدى
ئالدىغا مېڭىش خەتەرلىك ، بىر بولسا يۇقىرىدا قوغۇنچىغا ئۆتە-
دىغان يول بار ، بىز مۇز ئۇستىدىن ئەپلەپ مېڭىپ دەريادىن
ئۆتۈپ قوغۇنچىغا كېتەيلى ، يەنە بىر بولسا ئارقىمىزغا يېنىپ
خەلپەم مەھەللىسى بىلەن ئارائۆستەڭگە بېرىپ قاسىم مىرابنىڭ
ئۆيىگە بارايلى . ئۇ ئادەم بىزگە ئىگە بولىدۇ ! — دېدى .

— قاسىم مىرابنىڭ ئۆيىگە بارايلى ! — دېدى نۇرى .
زىياۋۇدۇن ئاتنى كەينىگە بۇرىدى . ھېزىۋەكتامدىن ئارائۆستەڭ-
گە بارىدىغان يول بار ئىكەن . ئۇ شىمالغا ئاتنى بۇرىدى . ئۇلار
بىردەمدىلا تەبىئىي قارىياغاچلىققا كىردى . خالتار ئات بارغانسې-
رى تىزگىن سىيرىپ ، ئويناقلاپ ماڭماقتا ئىدى .

ئۇلار قاراڭغۇ چۈشكەندە خەلپەمنىڭ مازىرىغا يېتىپ بار-
دى . ئۇ يەردە 1864 - يىلى ئىلى ئىنقىلابىغا قاتناشقان ئەزىمەت-
لەرنىڭ قەبرىسى ۋە مازارلىرى بار ئىدى . ئۇلار ئاتتىن چۈشۈپ
زىياۋۇدۇننىڭ تەلىپى بىلەن مازارغا بېرىپ دۇئا قىلدى . خەلپەم
مەھەللە ئۆز ۋاقتىدا سەكسەن ئۈچ يۈزبېگىنىڭ ئادەملىرى يىغى-
لىپ ، ئەلاخان پالۋاننىڭ رەھبەرلىكىدە ، شەھەردە بولۇۋاتقان
مانجۇ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئابدۇرۇسۇلبەگ باشچىلىقىدىكى
قوزغىلاڭغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن قوزغالغان جاي ئىدى . رۇسۇ-
لوف «غازات دەر مۈلكى چىن» داستانىدىكى ۋەقەلەرنى نۇرىغا
كۆپ قىتىم سۆزلەپ بەرگەنىدى . ۋەقەلەر تولىمۇ قىزىقارلىق ،

تەسىرلىك ئىدى . مەزەمزات ھېكىم ، سادىر پالۋان ، ئابدۇرۇ-
سۇلبەگ ، ئەلاخان پالۋان ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ، ئەخمەت
سىڭا كۆز ، ماھمۇت پوچى ۋە يەنە توقىلەك ، ئاقموللا يۈزبېگى-
لەر ، يەنە مۇشۇ خەلپەم توغرىسىدىكى ۋەقەلەر نۇرىغا ياد ئىدى .
مانا مۇشۇ قارىياغاچلىققا سەكسەن ئۈچ يۈزنىڭ قانچىلىك ئادى-
مى يىغىلغان بولغىيدى ، كالىلار سويۇلغان ، قازانلار ئېسىل-
غان ، قۇرئانلار ئوقۇلغان . خەلق زۇلۇمغا قارشى ئاجايىپ داغ-
دۇغا بىلەن قوزغالغان . ۋاقىت دېگەن ئاتقان ئوق . ئۇ ئىشلار-
نىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە ھەش - پەش دېگۈچە شۇنچە يىللار بوپتۇ .
زۇلۇم مۇشۇنداق كېتىۋەرسە ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئىلى
تۇپرىقىدا ئىككىنچى قېتىم چوڭ ئىنقىلاب بولىدۇ . رۇسۇلوف
بىرنېمىنى بىلمەي سۆزلىمەيدۇ - دە . ئۇ چاغدا بىچارە ئىلى
دېھقانلىرى سېپىلغا ، ئۆستەڭگە ، ۋاڭ خولۇ ئالۋىنىغا بىر يىلدا
ئىككى يۈز كۈندەك ئىشلەپ ، ئۆزىگە ئارانلا بىر يۈز ئاتمىش
كۈن ئىشلەيتتىكەن . ئاز كۈندە ئىشلەپ ئالغان ھوسۇلىنىڭ
ئوندىن ئالتە قىسمىنى ھۆكۈمەتكە بېرەتتىكەن . سېلىق ئېغىر-
لىشىپ دېھقانلار مىدىرلىيالماس بولۇپ قالغاچقا ، مەزەمزات
ھېكىم كۈرەدىكى جياڭجۈنگە ئاشلىق تاپشۇرالمىغان . جياڭجۈن
شۇڭا ئۇنى قاماپ قويغان . شۇنىڭ بىلەن ئىلى دىيارىغا يېڭىدىن
ھاكىم بولغان ئابدۇرۇسۇلبەگ قولىغا قورال ئېلىپ چىققان .
ھازىرمۇ شېڭ دۇبەنىنىڭ پۇلى پاخاللاشتى ، دېھقانلارنىڭ سېلىقى
ئون نەچچە خىلغا يەتتى . سېلىق - سەيسە ، ئالۋان - ياساق
خەلقنىڭ جېنىغا پاتتى . رۇسۇلوفنىڭ دېيىشىچە ، ھېكىمبەگ
غوجامىمۇ ، نېزەرخان غوجام دوتەيمۇ شېڭ دۇبەندىن نارازىكەن ،
لېكىن قاتتىقراق تىنالمايدىكەن . چيۇ سىلىڭ دېگىنى ئەپيۇن
چېكىش ، پارا ئېلىش ، ھايانكەشلىك قىلىش ، بۇلاڭ - تالاڭ
قىلىشتا بىرىنچىكەن . يەنئەندىكى كومپارتىيىنىڭ ماۋ زېمىن ئى-

سىملىك ئادىمى جۇ ئەپەندى دېگەن نام بىلەن ئۈرۈمچىگە مالىيە نازىرى بولۇپ كەپتەك . ئۇ ئادەم شېڭ دۇبەننى تەنقىد قىلالايدىكەن . رەخىمجان بۇ ئىشلارنى نەدىن بىلدىكىنتاڭ ، بەلكى رۇس ئاغىنىلىرى دەپ بېرىدىغاندۇر…

نۇرى دادىسى بىلەن سەبىخەگە توختىماي سۆزلىدى . زىياۋۇدۇن بالىسى بىلەن پەخىرلەنسە ، سەبىخە ئۇنىڭدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى .

ئۇلار سۇيى توڭلىمىغان قارا سۇنى بويلاپ تۈگمەنلەردىن ئۆتۈپ ، جەنۇبقا قارىغان چوڭ دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— مانا كەلدۇق ، هويلىسىغا كىرەيلى ئاۋۇال ، — دېدى زىياۋۇدۇن ئاتنى كىچىك دەرۋازىغا بۇراپ .

11

هېكىمبەگ غوجامنىڭ ئوردىسى غۇلجا شەھىرىنىڭ ئىچىدە . دەرۋازىسى جەنۇبقا قاراپ تۇرىدىغان ، هويلىسى كەڭ ، ئۆيلىرى كۆپ ، ئارقىدا بېغى بار قەدىمىي قورۇدا غوجام بالا - چاقا ، نەۋرە ، خىزمەتچىلىرى بولۇپ نۇرغۇن ئادەم بىلەن تۇرىدۇ . قورۇ ئالدىدىكى كەڭ يول بىلەن قىبلىگە يۈز قەدەم ماڭسىلا خانلىق مەدرىسىگە بارغىلى بولىدۇ .

غوجام قېلىن كۆرپىلەردە ماموق ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ، بىردە ئۆينىڭ تاختايلىق تورۇسىغا ، بىردە ئىشىك بېشىدىكى گەج بىلەن ياسالغان چىرايلىق نەقىشلەرگە قاراپ خىيال سۈرمەكتە ئىدى . غوجامنىڭ يىگىرمىلەردىن ئاشقان تولىمۇ چىرايلىق ، ئەخلاقلىق دەپ ماختىلىۋاتقان كىچىك ئوغلى قېيۇمبەگ غوجام ئۇنىڭغا خېلىلا جىق زايوم چۈشكەنلىكىنى ئېيتتى . يەرگە قاراپ زايوم تارقاتسا ھەممىلا يۈك دېھقانغا چۈشىدۇ - دە !

— بۇ نېمىسى ! — دېدى غوجام خاپا بولۇپ ، —

سېپىل سوققانمۇ خۇرجا ، ئۆستەڭ چاپقانمۇ خۇرجا ، دەن تۆلىگەنمۇ خۇرجا ، ۋابال ئەمەسمۇ خۇرجاغا ! — غوجامنىڭ ئاۋازى چىڭ چىقىپ كەتسە كېرەك ، ئۆيگە ئايالى كىردى :

— نېمە بولدى ، غوجام ، تاۋۇڭىز يوقمۇ ؟

— يوقسۇ ، بۇ ھۆكۈمەتكە نېمە بولدى دەيمىنا ، ھەدېسىلا مەن بىلەن ئېيتىشىدۇ . ئىككى قېتىم خۇدا ئوڭشاپ ئۆلۈمدىن ساق قالدىم . ئېسىڭدىمۇ ، خوتۇن ؟

— نېمىشقا ئېسىمدە بولمىسۇن ، بىچارە قىزىم گۆھەربانۇم هازىرمۇ تۇرپاندا مىرزا قاماقتا تۇرسا…

ئۇلار جىمىپ قېلىشتى .

1937 - يىلى 8 - ئايدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى غوجانىيازنىڭ چوڭ ئوغلى سەيدۇل شاۋيې باجگىر قاسىم جۇيجاڭ ، يۇنۇس تىڭجاڭ ، ئابلا دامولىلار بىلەن غۇلجىغا كېلىپ ئىلىنىڭ مۇئاۋىن دوتىيى تۇرداخۇنبايىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى . باي مېھمانلارنى غۇلجىنىڭ باغ ، يايلاقلىرىدا ئوينىتتى . قىرغىز مىللىتىدىن چىققان بۇ باي ئەمەلدار شۇنچە ھەشەم بىلەن كۈتۈپمۇ مېھمانلارنى تولۇق رازى قىلالمىدى . ئۇ غۇلجا بايلىرىنى مېھمانغا چاقىرىپ ، ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ئەزىز مېھمانلىرىنى تونۇشتۇردى . سەيدۇل شاۋيې تۇنجى قېتىم شاۋيېلىك نامى بىلەن چوڭ سورۇنغا كىرگەن قېيۇمبەگ غوجامغا قاراپلا قالدى .

— ئادەم بالىسىمۇ مۇنداق چىرايلىق بولىدىكەنا ! چاچلىرى ، قاش - كۆزى ، بۇرۇتى… بويلىرىچۇ تېخى ، قاراڭا ، كۈلكىسىنىڭ چىرايلىقلىقىنى… ، — ئۇ يېنىدىكى قاسىم جۇيجاڭ بىلەن يۇنۇس تىڭجاڭغا ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختىغىلى تۇردى .

— ئاشىق بولۇپ قالدىلىمۇ نېمە ھەي ، شاۋيې ؟ — دېدى چاقچاق قىلىپ يۇنۇس تىڭجاڭ .

— قىز بولغان بولسا ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالاتتىم ،

ئەمما بۇ كاساپەت ئوغۇل بالىدە...

— ئاڭلىسام بۇ بالىغا ئوپمۇ ئوخشاش ئىككى سىڭلىسى باردەك، چوڭى ئون ئالتە ياش، كىچىكى...

— راستما، ھەي تۇرداخۇن ئاكا، مەيەرگە كەلسۇنا! — سېمىز، دوغىلاق، دۆڭ قاپاق سەيدۇل شاۋىپ ئولتۇرالماي قالدى.

شۇ ئاخشىمىلا تۇرداخۇنباي قاسىم جۇيجاڭ، يۇنۇس تىڭجاڭلارنى باشلاپ غوجامنىڭ مۇشۇ مېھمانخانىسىغا ئەلچىلىككە كەلدى.

— ياق، قىزىم كىچىك، ئەمدىلا ئون ئالتە ياشقا كىردى، ئون سەككىز ياشقا كىرمىگەن قىزنى قىرىق ياشلىق ئادەمگە ياتلىق قىلسام شىڭ دۇبەننىڭ قانۇننى بۇزغان بولمامدىمەن! — دېدى غوجام ئۇلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ.

— سەيدۇل شاۋىپىنىڭ گېلىدىن غىزا ئۆتمەي، ئۇخلىيالماي بولالمايلا قېلىۋاتىدۇ غوجام، غوجانىياز رەئىسىمىز ئاڭلىسىمۇ بىزدىن رەنجىيدۇ - دە.

— لەۋەي، ئۇ ئادەم مېنىڭ گۆھەربانۇم قىزىمنى كۆرۈپتىكەنما؟

— ياق، غوجام.

— ئانداق بولسا بۇ قانداق كۆيۈك، ھەرقانداق بىر قىزنى توغرىلىساڭلا بولۇۋېرىدىكەنغۇ، تۇرداخۇنباي، غۇلجىدا قىز ئازمۇ؟

— سەيدۇل شاۋىپ قېيۇمبەگ غوجامنى كۆرگەن، چىرايى قېيۇمبەگ غوجامغا ئوخشىسىكەن دېگەن تەلەپنى قويۇۋالدى.

— لەۋەي، چىراي دېگەنمۇ دۈشمەن، دۈشمەن!

غوجام خاپا بولدى. ئەلچىلەر نائىلاج قايتىشتى. سەيدۇل شاۋىپ بۇ «شۇم» خەۋەردىن قاتتىق خاپا بولدى.

— چاغلىقكەن غۇلجا بايلىرى، — دېدى ئۇ

كۆكىرىپ - تاتىرىپ، — قۇمۇل ۋاڭلىرى نى - نى بانۇلارنى ھېكىمبەگ غوجىلارغا بەرگەنۇ، بۇ غوجام ئەجەب بىر قىزنى ئاياپ كېتىپتا!

سەيدۇل شاۋىپىنىڭ تەلىپىنى تۇرداخۇن دوتەي چيۇسىلىڭ بىلەن سوۋېت كونسۇلى دوباشىنغا ئېيتتى. سىلىڭ بىلەن كونسۇل غوجامنى چاقىرىپ قىزىنىڭ گېپىنى يەنە تىلغا ئالدى.

— مەن ئون ئالتە ياشلىق قىزىمنى ئەرگە بەرمەيمەن، چيۇ سىلىڭ بىلەن دوباشىن جانابلىرىغا تەقدىم قىلىمەن! — دېدى غوجام تامدەك تاتارغىنىچە ساقاللىرىنى تىترىتىپ، — قالغان ئىشلار ئەمدى سىلەرنىڭ، قىزىمنىڭ ئاتىسى ئەمدى سىلەر!

ناھايىتى كاتتا توي بولدى. بۇغا فېرمىسىدىن سىراجىدىنبايمۇ كەلدى. غوجامنىڭ بۇ باي، مېھرىبان كۆيئوغلى قىزنى ئۇزىتىپ ھەسەن دېگەن ئادەملەر بىلەن ئۈرۈمچىگىچە باردى. بىر ئايدىن كېيىن غوجانىياز «خائىن» دېيىلىپ قولغا ئېلىندى. ئۈرۈمچىدىن قايتىپ كېلىۋاتقاندا سىراجىدىنباينى، ئىككى ئىنىسىنى قوشۇپ شەھەرگە كىرمەستىلا تۇتتى. ھېكىمبەگ غوجامنى غوجانىيازغا قىزىنى بەرگەن، «خائىن» غا چېتىشلىق دەپ قولغا ئېلىش ئۈچۈن چاقىرتتى. تۇرداخۇنبايلارمۇ شۇ گۇناھ بىلەن قولغا ئېلىندى. غوجام ھەممە گەپ بولۇنۇپ ئەيىبلەنگەندىن كېيىن:

— لەۋەي، چيۇ سىلىڭ، مەن قىزىمنى دوباشىن كونسۇل بىلەن ئىككىلىرىگە بەرگەنمەن، يا غوجانىيازنىڭ ئوغلىغا بەردىممۇ؟ — دەپ سورىدى.

چيۇ سىلىڭ دۇدۇقلاپ قالدى. تېنىۋالاي دېسە دوباشىن ھايات ئىدى.

غوجام ئامان قالدى.

غوجام ئايىمغا قارىدى. ئايىم قىزى ئۈچۈن ئازابلىنىپ

يىغلىماقتا ، قىزى ھازىرمۇ ئاستانە دېگەن يەردە مىرزا قاماقتا . ئۇنىڭ نېمە گۇناھى بار ، ئۇ كەتكەندىمۇ زار قاقشاپ كەتكەن ئەمەسمىدى . گۇناھسىزلار جازالىنىدىغان جاھانمۇ بۇ يە؟ ...

يۇقىرىقى ئىشلارنى غوجام ئايىمى بىلەن ئەسلەپ بولۇپ :

— تۇڭگانلار تاسلا قالغان مېنى ئېتىۋەتكىلى ھە - ئايىم؟ — دېدى .

1933 - يىلى تۇڭگانلار غۇلجا شەھىرىنى بىر ھەپتە سورىدىغاندا ئۇلارمۇ ئادەم تۇتتى ، ئۆلتۈردى . تۇيۇقسىز ئون نەچچە قوراللىق تۇڭگان غوجامنىڭ مۇشۇ ئوردىسىغا بېسىپ كىرىپ غوجامنى باغلاپ ئېلىپ ماڭدى :

— سەن ئورۇسنىڭ ئادىمى ، ماڭ !

شەھەر ئىچىدىن غوجامنىڭ قوللىرىنى باغلاپ پىيادە ماڭغۇزۇپ تاشلەپكە بازىرىغا كەلگەندە ، تۆت ئوقەتچى خەنزۇ يۈگۈرۈپ كېلىپ تۇڭگانلارنىڭ ئالدىنى توراپ :

— ھاجىم تەيجىنى تۇتۇشقا بولمايدۇ ، ئېتىشقا بولمايدۇ ، ئۇيغۇرلار قوزغىلىدۇ . بىلەمسىلەر ، قارا دۆڭدە ھازىر دېھقانلار قوزغالدى . بۇ يەردە تۇڭگان كۆپمۇ ، چەنتۇ كۆپمۇ ؟ — دېۋىدى ، تۇڭگان قوراللىقلىرىنىڭ باشلىقى خەنزۇلارنى سىلكىپ :

— كارىڭلار بولمىسۇن ، مېڭىش ، بۇ دېگەن ئورۇسنىڭ ئادىمى . ئۇ بىزگە دۈشمەن ! — دېدى ، خەنزۇلار :

— ھاجىم تەيجى ياخشى ئادەم ، مانجۇلار مەزەم ھاجىمنى تۇتقان ، ئاخىر ئۆزلىرى تۈگەشتى ، سىلەرمۇ مۇشۇنداق بولىسىلەر ! — دېدى ۋە ئۇلارغا ئەگىشىپ تەختىيۇنمەھەللىدىكى تۇڭگان قوماندانلىق شتابىغا كېلىپ ھاجى تۇڭغا ، ھېكىمبەگ غوجىنى تۇتۇشقا ، ئېتىشقا بولمايدۇ ، دېدى . ھاجى تۇڭ :

— مەن نېزەرخان غوجامنى تۇتۇشقا بۇيرۇق بەرگەن ، ھېكىمبەگ غوجامنى نېمىشقا تۇتىسىلەر ، بۇ ئەقىلنى كىم كۆرسەتتى ، ئېتىلسۇن ! — دەپ بۇيرۇق بەردى . غوجامنى تۇتقان

باشلىقلار شۇ ھويلىدىلا ئېتىلدى .

شۇ كۈنى كەچتە غوجامنىڭ قىزى دادىسىنى كۆرگىلى ئەتىرەك دىراپ پەلتو كىيىپ كالاسكىدا غادىيىپ ئولتۇرغىنىچە شەھەر سىرتىدىن يېتىپ كەلدى . تۇڭگان قوراللىقلار ئۇنى توسۇپ :

— تاتار ، ئورۇس ، — دېيىشتى مىلتىق تەڭلەپ . بىرى :

— ياق ، ھاجىم تەيجىنىڭ قىزى ! — دېۋىدى ، دەرھال شەھەر دەرۋازىسىنى ئاچتى .

غوجام مانا شۇنداق قىلىپ تۇڭگان ئاتۇسىدىن ساق قالغان ۋە ھەيۋە تاپقانىدى .

ئەر - خوتۇن بۇ ئىشلارنىمۇ بىرلىكتە ئەسلەشتى . ھازىر شىڭ دۇبەن يەنە ئۇنىڭغا كۆز تىكمەكتە . يېقىنلىرىنى تۇتۇپ ، ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇماقتا . بولمىسا نېمىشقا سودىگەرلەر ، چارۋىدارلار زايومنى ئاز ئالىدۇ يۇ ، يەر تېرىيدىغانلار كۆپ ئالىدۇ ؟ ئىلى تەۋەسىدە غوجامدىنمۇ يېرى جىق ھېچكىم يوق . دېمەك ، بۇ زايومنى جىق سېتىۋېلىش كېرەك دېگەن سۆز . ئۇ شىڭ دۇبەنگە نېمە يامانلىق قىلىۋىدىكىنتاڭ ؟ ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى مۇساگۇڭدىن تارتىپ مىلىكىزات ، خۇشنىزات ، ئورانزىپ (توختى گۇڭ) ، خالزات (سۇگۇڭ) ، مەزەمزات ، خىزىرخان ، بوۋاق غوجام (ئىلياس ھېكىم) ، جاھانگىر (سوغىياس غوجاغىياس بەگ) يەنى ئۆزىگىچە بولغان ھېكىمبەگلەردىن قايسىبىرى خانىنىڭ پەرمانلىرى بويىچە ئىش قىلمىدى ؟ قىل دېگىنىنى قىلدى ، تۇر دېگەن يېرىدە تۇردى . گەرچە چيەنلۇڭ پادىشاھ ئورانزىپ بوۋىسىغا غۇلجا تەۋەسىدىكى شىمالىي يەتتە ، جەنۇبىي ئون يەتتە غولدىن ئۈچ غولنى تالىۋال دېگەندە ، ئۇ بوروسۇن ، تاشلىقساي ، جىرغىلاڭ غوللىرىنى تاللىۋالغان ، بۇ غوللارنىڭ سۇلىرىدىن يېڭىئاۋات ، چۇلۇقاي ، جىرغىلاڭ ئۈس-

تەڭلىرىنى چاپتۇرۇپ پۈتۈن ئېلى ۋادىسىنى كۆكەرتكەن . دېھقانلارغا بەرگەن يەرلەردىن چىققان ھوسۇلنىڭ ئوندىن ئىككىسىنى ھېكىمبەگلەر ئېلىپ ، ئوندىن سەككىزىنى دېھقانلارغا قالدۇرغان . شۇ ئوندىن ئىككى ئۈلۈش بۇغداي بىلەن شۇنچە جىق يەرلەرنىڭ دەنلىرىنى ھېكىمبەگ تۆلەپ كەلگەن . ئون ئاتىنىڭ تۆككەن دەنلىرىنىڭ تالونلىرى ھازىرمۇ ساندۇقلاردا ساقلاقلىق تۇرمامدۇ ؟ ھېكىمبەگ بولۇپ يۇرت سورىماق تولىمۇ تەس ، بىر ياقتا ھۆكۈمەت ، يەنە بىر ياقتا پۇقرا ، ھۆكۈمەتكە ياخشى كۆرۈنىمەن دېسەڭ خەلق تىللايدۇ ، پۇقراغا يان باساڭ ھۆكۈمەت سېنى ئەيىبلەيدۇ ، سولايدۇ ، ئاچچىقى كەلسە ئۆلتۈرىدۇ . مانجۇ خانلىرى ھېكىمبەگلەرنىڭ غېمى بىلەن ھېسابلاشقان ئەمەس ، لەشكەرلىرى تەييارنى يەپ ياتقان ، سانى يىلدىن - يىلغا كۆپەيگەن ، نەپسى يوغىناپ سېلىقنى سېلىۋەرگەن . دېھقان بىچارىنىڭ ھالى بىلەن ھېسابلاشمىغان ، مانا ھازىرمۇ قاتتىق سوغۇقتا ئالۋانغا ئىشلەۋاتقان دېھقانلار بارغۇ . پىچاق سۆڭەككە يەتكەندە مەزەمزات ھېكىم خانغا يانغان . ئاخىر خان بېشىنى يەپ ئېلى سۇلتانلىقى بارلىققا كېلىپ جاھان تىنچىغان . ئورۇسلار بۇ يەرنى بېسىۋېلىپ ئون يىل سورىدى . نۇراخۇن ئاقساقالنى ئەتىۋارلىدى ، بىزنى چەتكە قاقتى ، لېكىن نېمىلا دېگەنبىلەن ئورۇسلار يېرىمىزگە جىق يېڭىلىق ئەكەلدى ، ئادەملەر ئۆيلىرىگە ئەينەك قويىدى ، تاختايلىق ئۆي سالدى . ماشىنا كۆردى ، موسكۋېسكى سوكنا ، گىرىپ ، كۋىركوت ، مەخمەل ، دۇخاۋا ، گىرىپتىشىن دەيدىغان ئىسمى تەس رەختلەرنى كىيدى… بىراق ئورۇسلار چىقىپ كەتتى ، مانجۇلار يەنە كەلدى . شۇنچە خەق ئورۇسلارغا ئەگىشىپ كەتتى ، ئېلى تەۋەسىدە ئارانلا ئون ئالتە مىڭ ئۇيغۇر قالدى . شۇ كۆچ - كۆچلەردىمۇ بىز مۇشۇ ئوردا مەھەللىسىدىن مىدىرلىمىدۇق . ئون ئەۋلاد مۇشۇ ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتىنى قىلدۇق ، ئالا كۆڭۈللۈك ، ئاسىيلىق قىلمىدۇق .

بۇ ھۆكۈمەتكە يەنىلا بىز يامان . كۈيئوغۇل سولاقتا ، قىزىم نەزەربەندتە ، تېخى مېنىڭمۇ يېنىمدا ئادەم بار… مەن شېڭدۇبەنگە نېمە يامانلىق قىلىۋىدىمكىن ، كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قاپتىمەنغۇ تاڭ… غوجام يۇمشاق مەسىسىنىڭ قونجىنى سىلاپ چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغاندا ، ئۆيگە خەۋەرچى كىرىپ كەلدى .

— نىيزەرخان غوجام ئادەم ئەۋەتىپ ، سىلىنى دوتەي يامۇلغا چاقىرتىپتۇ !

ھېكىمبەگ غوجامنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى .

— لەۋەي ! — دېدى ئۇ مىدىرلاپ قويۇپ ، — كالاسكىنى قاتسۇن !

غوجام نەگىلا بارسا ئوغلىنى بىللە ئېلىۋالاتتى . بۇ كەنجى ئوغلى چىرايلىق بولۇپلا قالماي ، ئەقىللىق ، سەزگۈر ۋە كۆيۈمچان ئىدى . ئۇ دادىسىنىڭ قول - قانىتى ، مۇھاپىزەتچىسى ، غۇرۇرى ئىدى . سۆسەر تۆپە ، دراپتىن تاشلانغان قاما ياقىلىق بۆرە جۇۋا كىيگەن ، بوينىغا تۆگە يۇڭىدىن توقۇلغان شارپا ئورىغان غوجام بىلەن موسكۋېسكى سوكنىدىن قارا پەلتو ، بېشىغا يارىشىملىق قارا كۆرپىدىن قىلىنغان قۇلاقچا كىيگەن ئاق يۈزلۈك ، قاش - كىرپىكى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ، تولىمۇ چىرايلىق يىگىت قېيۇمبەگ غوجام كالاسكىنىڭ كەينىدە ئولتۇرۇپ مەدرىسە ئالدىدىن ئۆتتۈۋىدى ، ناغرىخانا ئالدىدا كۈنگە قاقلىنىپ تۇرۇشقان تالىپلار قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بېرىشتى . كالاسكا ئوڭغا ئايلىنىپ توغراكۆۋرۈككە قاراپ مېڭىۋىدى ، تۆت كوچا ئېغىزىدىكى دۇكانلاردىن ئادەملەر يۈگۈرۈشۈپ چىقىشىپ بىرنېمىلەرنى دېيىشتى . بىر جۈپ جەرەنقاشقا ئات ئويناقلاپ ، ئاياغلىرىدىن قار تۈگۈرچەكلىرىنى ئۈچۈرۈپ دوتەي يامۇل — سىلىڭبۇ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى . غوجام بىلەن قېيۇمبەگ غوجام كالاسكىدىن چۈشتى . دەرۋازىۋەن ئەسكەرلەر

ئۇلارنى كىرگۈزۈۋەتتى .

قېيۇمبەگ غوجامنى قولتۇقلىۋالغان . ئىككى ياقتا قاتار تېرەكلەر ، قارىياغاچلار شاخلاردىكى قېلىن قاردىن ئالدىغا ئېڭىشكەندەك كۆرۈنەتتى . ئۇلار سالام بېرىۋاتامدۇ ياكى هال ئېيتىۋاتامدۇ ؟ غوجامغا هال ئېيتىدىغانلار كۆپىيىپ كېتىۋاتقان بۇ كۈنلەردە تېرەكلەرمۇ ، قارىياغاچلارمۇ ئۇلارغا هال ئېيتىۋاتقاندەك كۆرۈندى . بايىلا ئۇلار دوتەي يامۇل ئالدىدا مۈكچىيىپ ، تىترەپ ئولتۇرۇشقان دەۋاگەرلەر توپىنى كۆرمىدىمۇ ؟ دەرەخلەرنىڭ مۈكچىيىشى ئەنە شۇلارغا ئوخشاپ قالغان...

— غوجام كەلدى ! — دېدى بىرى بىنانىڭ قاڭالتىر پېشايۋانلىق ، ئىككى چېتىدە سالاسۇنى بار ، پەلەمپەي بىلەن كۆتۈرۈلۈپ چىقىدىغان ئىشىكى ئالدىدا تىك تۇرۇپ ، — كەلسىلە ، كەلسىلە ، غوجام !

ئۇ ھەممىگە تونۇش تۇڭچى — تەرجىمان ئىدى . «ئۇ بۈگۈن نېمىگە خۇشال - ھە ؟» دەپ ئويلىدى غوجام دائىم كۆرسىلا سۈرلۈك كۆرۈنىدىغان تۇڭچىغا ھەيران بولۇپ :

— ھە ، بۈگۈن ياخشى خەۋەر بار ئوخشىمامدۇ ، لەۋەي...

— ئالامەت يېڭى خەۋەر ! — دېدى تۇڭچى ، — چيۇ سىلىڭ سىلىنى ساقلاۋاتىدۇ .

ئۇ غوجامنى چوڭ بىر زالغا باشلاپ كىردى . زالغا ھەربىي ، مۈلكىي ئەمەلدارلار ، بايلار ، سودىگەرلەر ، سوۋېت كونسۇلى ، قازىكالان ، ئەلەملەر ، چوڭ - چوڭ زىيالىيلار تولغانىدى . غوجام كىرگەندە كۆپچىلىك ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈردى . غوجام يۇقىرىدىن — نېزەرخان غوجامنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى . ھەممىلا ئادەم ئەندىشىدە ، دەككە - دۈككە ئىچىدە ، چۈنكى ھەممىلا ئادەم شېڭ دۇبەننىڭ مەجلىس ، زىياپەت دېگەن نام بىلەن ئادەملەرنى توپلاپ بىراقلا تۇتىدىغان ، ھەتتا شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلايدىغان مىجەزىنى ياخشى بىلەتتى . مانا ھا-

زىرمۇ چيۇ سىلىڭ ئىلىنىڭ ئەڭ چوڭ ھۆكۈمرانى ، ئەڭ چوڭ بېيى ، شەھەر گارنىزونىنىڭ قوماندانى ، ئۇنىڭ «پادىشاھىنىڭ پادىشاھى» دېگەن لەقىمى بار ئىدى . ئۇ ئالتۇن ، قورال ، ئەپيۇن سودىسى قىلىپ قالتىس بېيىغان . ئۇ ھەرقانداق ئادەمنى سېتىۋالالايدۇ ، ھەرقانداقىغا يانالايدۇ ، خالىغىنىچە ئادەم ئۆلتۈرەلەيدۇ . ئۇنىڭ ھوقۇقى ، پۇلى چەكسىز ، شۇڭا ئۇ تولىمۇ قورقۇنچلۇق ! يوغان باش ، سېمىز ، بويۇنى قىسقا ، شالاڭ چاچ ، قاشلىرى قويۇق ، كۆزلىرى بۆرتۈپ چىققان ، بۇرۇتى كۆتمەك ، تەرلەپ - مايلىشىپلا تۇرىدىغان بۇ قېرى كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى . بېلىدىكى قىلىچ ، تاپانچىسى ، ئىككى مۈرىسىدىكى پاگون ، ئېسىل رەختتىن تىكىلگەن ھەربىيچە كىيىم ، ئۇنىڭ قىسقا بويىنىنى تامامەن يوقىتىپ ، ئىككى پاگون ئوتتۇرىسىغىلا باش ئورنىتىلغاندەك قىلىپ قويغان . بۇ ھەربىيچە — جاللات كىيىمى ئادەملەرگە تولىمۇ سۈرلۈك ، قورقۇنچلۇق كۆرۈنەتتى . غوجام ئىچىدە بىرنېمىلەرنى ئوقۇپ : «لەۋەي ، مىڭ رۇي جياڭجۇنمۇ بۇنچىلىك سۈرلۈك ئەمەس ئىدى ، بۇ بىر غالجىر قاۋاننىڭ ئۆزىغۇ !» دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە .

چيۇ سىلىڭ ئېغىر قاپاقلىرىنى كۆتۈرۈپ قاراپ قويۇۋىدى ، نېزەرخان غوجام سۆز باشلىدى .

— شېڭ دۇبەن ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويغاندىن بېرى ، — دېدى ئۇ يادا بولۇپ كەتكەن سۆزلەرنى تەكرارلاپ ، — شېڭ دۇبەننىڭ دانا رەھبەرلىكىدە جەمئىيەت تەرەققىي قىلىپ ، ئاجايىپ زور غەلىبىلەر قولغا كەلدى . غۇلجا زېمىنىدىمۇ چيۇ سىلىڭ شېڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ سىياسەتلىرىنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىپ...

تۇڭچى تەرجىمە قىلدى ، نېزەرخان غوجام ئاق كاستۇمىغا ياراشقان گالىستۇكىنى پات - پات تۈزەپ قويۇپ ، شېڭ دۇبەننىڭ ستالىننىڭ رەسمى بىلەن بىللە ئېسىلغان رەسىمگە قاراپ ،

ئۆزىگە ياراشمىغان خۇشامەت تەلەپپۇزىدا چيۇ سىلىڭنى ، ئۇنىڭ
سادىقلىقى ، ئادىللىقى ، دانالىقى ۋە مېھرىبانلىقىنى ماختىدى .
ئارقىدىنلا چيۇ سىلىڭنى يامانلاپ ئۇنى زالىم ، ۋەھشىي ، زومى-
گەر ، قانخور دەپ تىللاپ شېڭ دۇبەنگە خەت يېزىلغانلىقى ، بۇ
خەت جۇ نازىرنىڭ قولىغا تەگكەنلىكى ، جۇ نازىر غۇلجىغا ئادەم
ئەۋەتىپ ، چيۇ سىلىڭنىڭ ئىشلىرىنى تەكشۇرۇپ مەخپىي ماتې-
رىيال توپلىغانلىقى ، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز چيۇ سىلىڭنى قوغداش
ئىكەنلىكى ، بۇ بىر شېڭ دۇبەنگە سادىق بولۇش - بولماسلىق
مەسىلىسى ئىكەنلىكى قاتارلىق گەپلەرنى قىلىشۇىدى ، ھېكىمبەگ
غوجام ئىچىدە : «پاھ ، نىزەرخانمۇ يېتىلىپتۇ ، مەن ھېكىمبەگ
بولغاندا بۇنچىلىك چىرايلىق گەپلەرنى ئۆگىنەلمىگەن···» دەپ
پىچىرلىدى .
ئارقىدىنلا چيۇ سىلىڭ ئورنىدىن تۇردى . ئۇ بىرىنچى
سۆزىنى :
— جۇ نازىر دېگەن ئەبلەخ ! — دېگەن گەپ بىلەن
باشلىدى ، — ئۇ دېگەن يەنئەندىكى كومپارتىيىنىڭ باشلىقى
ماۋزېدۇڭنىڭ ئىنىسى . ماۋزېدۇڭ بىزنىڭ دۇشمىنىمىز . ئۇ
شېڭ دۇبەننى يوقاتماقچى . ھوقۇق تارتىۋالماقچى . يېقىندا تېخى
ماۋزېمىن دېگەن بۇ ئوغرى يېڭى پۇل چىقاردى . پۇلنىڭ كەينىگە
ئاشۇ ماۋزېمىن ئىمزا قويۇپتۇ تېخى . ئۇ پۇل چىقارغۇدەك قانچى-
لىك نېمىدى ؟ تۆت مىڭ سەر ئۆلكە پۇلى بىر يۇەنگە تەڭمىش ،
بىر يۈز ئاتمىش قەشقەر پۇلى بىر يۇەنمىش ! يۇەن دېگىنى
شۇنچىلىك چوڭكەن . 1939 - يىلى ، مانا مۇشۇ يىل 2 - ئاينىڭ
1 - كۈنى ئۇ يېڭى پۇل تارقىتىلدى . بۈگۈن يەتتە كۈن بولدى .
ئۈچ ئايغىچە ئۆلكە پۇلى بىلەن قەشقەر پۇلىنى ئاشۇ يۇەنگە
ئالماشتۇرۇپ بولغۇدەكمىز . ئۆلكە پۇلى بىلەن قەشقەر پۇلىنى
يىغىپ كۆيدۇرۇۋەتكۇدەك !
چيۇ سىلىڭنىڭ ئاۋازى ئاغىل - تاغىل چىقتى . ئۇ يېنىدى-

كى نىزەرخان غوجىغا قاراپ قويۇپ تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىرىدى :
— جۇ نازىر دېگەن ئەبلەخ غوجانىيازنىڭ ئادەملىرى بىلەن
تىل بىرىكتۇرمەكتە . غۇلجىدا خائىنلار تولا ، ساماندەك . تازى-
لاش تۈگىمىدى ، ئىلقا ، كۈنەس تاغلىرىدا قوراللىق باندىتلار
پەيدا بولدى . ئۇلارنىڭ خورىكى تېخى سۇندۇرۇلمىدى ، ئۇلار
يوقىتىلمىدى . قەشقەر ئارقىلىق ئەنگلىيە قوراللىرى غۇلجىغا
كەلمەكتە . بايلار پۇل چىقىرىپ قورال سېتىۋېلىپ باندىتلارغا
بەرمەكتە ، زايوم تارقاتساق بەزىلەر دېھقانلارغا ۋابال بولدى ،
بايلار ئالسۇن ، دېھقانلارنىڭ سىلىقى كۆپىيىپ كەتتى ! دەپ
كاپشىماقتا . مەن چيۇ سىلىڭنى ھەيدىۋەتمەكچى بولغانلار مۇشۇ
ئولتۇرغانلار ئىچىدىمۇ بار . ئۇلار ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلمىسا
بىزنىڭ قوراللىق قىسىملىرىمىز يۈز - خاتىرە قىلمايدۇ . زەمى-
بىرەك ، ئايروپىلان ، تانكا بىلەن قوراللانغان گارنىزونلىرىمىز
بۆيرۇق كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ . ھايت دېسەكلا غۇلجا شەھىرى قانغا
بويىلىدۇ ، توپتۇز بولىدۇ . مېنىڭ ئوغلۇم ياخشى نىيەت بىلەن
بىر قىزنى ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپ ئوقۇتاي دېسە ، ئوغرىلار ئۇ
قىزنى ئوغرىلاپ كەتتى . مەن چيۇ سىلىڭ ئىلى خەلقىگە شۇنچە
ياخشىلىق قىلدىم . مەكتەپ ، دوختۇرخانا ، بانكا ، ئات ، قوي
فېرمىلىرى ، زاۋۇتلارنى قۇردۇم . سودا - سېتىقتا كەڭ يول
ئېچىپ بەردىم . غۇلجىدا مىللەتلەر باراۋەر ، دۆلەت خادىملىرى
پاك ، ئالتە بۈيۈك سىياسەت كەمكۈتىسىز ئەمەلىيلەشمەكتە .
تېخى مېنى خىيانەتچى ، پارىخور ، ئەپيۇن ، قورال سودىسى قى-
لىدۇ ، دېھقانلارغا ئېغىر سېلىق سالىدۇ ، ئېزىدۇ دەپ خەت
يېزىپتىمىش ! بۇ كومپارتىيىنىڭ تەشۋىقاتچىلىرىنىڭ يامان نى-
يەت بىلەن قىلىۋاتقان ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكىتىنىڭ بىر قىس-
مى ! بىز بۇزغۇنچىلارنى قاتتىق تازىلايمىز ، باستۇرىمىز !
ئۇ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ ھاۋادا پۇلاڭلىتىۋىدى ،
زالدىكىلەر ئالاقزادە بولۇشۇپ تەرەپ - تەرەپتىن : «يائاللا

يائاللا !» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى . غوجام ئىچىدە : «ھېلىمۇ
دېھقانغا بىر پارچە قاتتىق نانمۇ قويماي تالاۋاتقىنىڭ . كوچىدا
نېمە تولا دىۋانە ، يېتىمچى تولا ، دەۋاگەر تولا . سەن قايسى
خۇرجانىڭ دادىنى ئاڭلىدىڭ . ئىزدەيدىغىنىڭ ئالتۇن - كۈ-
مۈش ، مال - دۇنيا ، چىرايلىق قىز ! سەن ئادىل بولساڭ
دۇنيادا ۋەھشىيلىك قالمىغان بولامدۇ ، ھەي كاساپەت ، قىلى-
چىڭ بولمىسا چاغلىقلا بىرنېمىسەن ، كوچىدىكى ھەرقانداق ساراڭ
سەندىن ئەقىللىق...» دېدى . دائىم بولۇپ تۇرىدىغان بۇ خىل
يۇقىرى قاتلام يىغىلىشى ئاخىرىدا شەھەردە پات يېقىندا بولىدى-
غان ئىشلار ئۈستىدە ئۈستىلىرىگە ۋەزىپە ئېلىپ قايتقۇچىلارنىڭ
ئىپادە - ۋەدىلىرى بىلەن ئاخىرلىشاتتى . بۈگۈننىڭ ۋەزىپىسى
ئىككى ئىدى : بىرى ، چىۋ سىلىڭنى يامانلاپ خەت يازغانلارنى
تۇتۇش ، بۇنىڭ ئۇسۇلى گۇمانلىق ئادەملەرنى يىغىپ سوراق
قىلىش ئىدى . يەنە بىرى ، ئۆلكە پۇلى ھېسابىغا قىرىق بەش
مىليون سەر قەرز ۋەرەقىنى تارقىتىپ پۇل يىغىش ئىدى . بۇ
ئىككى ئىشنى بېجىرىشتە يىغىنغا كەلگەنلەرنىڭ ھەربىرى خىز-
مەت ئىشلىشى كېرەك ، ۋەزىپە ئىجرا قىلىشى كېرەك . ھېكىم-
بەگ غوجام غۇلجا ناھىيىسىدىكى مىڭبېگى ، يۈز بېگلەرنى
يىغىپ ئۇلارغا دېھقانلاردىن قەرز ۋەرەقى پۇلىنى تېز يىغىش
بۇيرۇقىنى يەتكۈزمىسە بولمايدۇ (قەرەلى بىر ئاي) ، يەنە ھەر
بىر يىغىن قاتناشچىسى ئۆز مىللىتى ئىچىدىن گۇمانلىق ئادەم-
نىڭ بەشىنىڭ ئىسمىنى دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ ئامانلىق ساق-
لاش ئىدارىسىگە مەلۇم قىلىشى كېرەك دېيىلگەچكە ، غوجامغىمۇ
بەش نەپەر گۇمانلىق ئۇيغۇرنى مەلۇم قىلىش ۋەزىپىسى يۈكلەن-
گەنىدى . ئادەملەر بېشى چۈشكەن ، خۇددى ھەربىرى يەلكىسىگە
ئون پۇتلۇقتىن تاش ئارتىۋالغاندەك ئېغىر تىنىپ ، دۈبەن مەھ-
كىمىسىدىن ئۇن - تىنىسىز مېڭىشىپ كوچىغا چىقىشتى . كا-
لاسكىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن ، غوجام ئوغلىغا :

— قانداق قىلارمىز ئوغلۇم ، كانىيىمغا ئىككى سىرتماق
سېلىندىغۇ ، لەۋەي ! — دېدى .
قېيۇمبەگ غوجام كۈلۈپ قويۇپ :
— خەلقنىڭ بويىنىغا سېلىنغىلى خېلى بولغانىدى دادا ،
خەلق چىدىسا بىزمۇ چىدايمىز . بۇ سىرتماق ئاخىر چىۋ سىلىڭ-
نىڭ قاۋان بويىنىغا يۆتكىلىدۇ ! — دېدى .
— شۇنداقمۇ ؟ پاتراق بولسىدى ، پاھ ، نېمانداق ئىنساپى
يوق سىلىڭ بۇ - ھە ؟ كومپارتىيە دېگىنىچۇ ؟ ئۇ قانداقراق
بالام ؟
— سوۋېت بولشېۋىكلار پارتىيىسىدەك .
— ستالىننىڭ يولىنى تۇتقانمۇ ؟
— ھەئە ، كەمبەغەللەرنىڭ يىغىسىنى يىغلايدۇ .
— مۇنداق دە ، چىۋ سىلىڭ تىللىۋىدىلا شۇنداقمىكىن
دېۋىدىم . خۇرجانىڭ غېمىنى يېسە ئادىل ھۆكۈمەتكەن ئۇ !
— ئۇ دېگەن پارتىيە ، دادا .
— پارتىيە دېگىنى ھۆكۈمەت ئەمەسمۇ تېخى ؟
— كەلگۈسىدە ھۆكۈمەت قۇرۇپ دۆلەتكە رەھبەرلىك
قىلىدۇ ، دادا .
— كەلگۈسى دېگىنىڭ نەچچە يىل ، بالام ؟
— بەش يىل ، ئون يىل كېتەر ، دادا .
— ۋاي - ۋۇي ئاڭغىچە بىز خەق قىرىلىپ تۈگەيدىغان
ئوخشايمىز . يەنە تۇت - تۇت قىلسا ، يۈزلەپ - مىڭلاپ ئۇيغۇر
يوقىلىدۇ دېگىنە ، بۇلارنىڭ بىز خەقنى ئۆلتۈرمەيدىغان يىلى ،
كۈنى بارمۇ ، بالام ؟
— بىزنىلا ئەمەس ، باشقا مىللەتلەرنىمۇ ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ ،
دادا . شېڭ دۈبەن جياڭ جيېشى ۋېيىيۈەنجاڭ ئەۋەتكەن گومىن-
داڭنىڭ ئادەملىرىدىنلا مىڭدىن جىقىنى ئۆلتۈرۈپتۇ . كىم ئۇ-
نىڭغا توسالغۇ بولسا شۇنى ئۆلتۈرىدۇ .

— پاھ ، تىنچلىق يوقكەندە بۇ دۇنيادا…
— ياۋروپادا ئۇرۇش بولۇۋاتىدۇ ، دادا . گېرمانىيىدىن
گىتلېر دېگەن بىرى چىقتى . ئۇمۇ ياپونلارغا ئوخشاش . ئىتالى-
يىدىن چىققان مۇسسولىن ، گىتلېر ، ياپونىيە ئۇچى بىرلىشىپ
دۇنيانى سورىماقچى .
— ۋاي - ۋۇي بىزنىڭ غۇلجىنى قايسىسى سوراركىن .
ئۇلار مۇنۇ چىۋ سىلىڭدىن ياخشىمۇ ، يامانمۇ ، بالام ؟
— ئوخشاش ، دادا .
— ھەممىسىلا ئالا بايتال دېگىنە بالام .
قېيۇمبەگ غوجام دادىسىنىڭ دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئۇرۇش-
خۇمار تەلۋىلەرنى غۇلجا شەڭگەن يامۇلىنىڭ باج يىغقۇچى لوزۇ-
ڭى ئالا بايتال لەقىمى بار نىياز لوزۇڭغا ئوخشاتقىنىنى ئاڭلاپ
قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى .
غوجام بالىسىنىڭ كۈلكىسىگە خاپا بولدى :
— ئېشەك ئۆلسە قۇيرۇقىنىڭ ئاستى غېجەك تارتىپتۇ
دېگەندەك ، بالام ، بۇ كۈلكەڭ نەلىرىڭدىن چىقىۋاتىدۇ .
— قىزىق ئوخشىتىش بولدى ، دادا . ئالابايتالغا ئوخشاتتى-
ڭىز . ئۇ ھازىر لوزۇڭ ئەمەسقۇ . يەنە ئۇنى ئۇنتۇماپسىز .
— ئۇ لوزۇڭ چېغىدا ھەر كۈنى بەش - ئون ئادەم ئۇنىڭ
زۇلۇمىدىن شىكايەت قىلىپ كېلەتتى ، بالام . مەن ئۇنى دۇنيادى-
كى ئەڭ چوڭ زالىممىكىن دېگەنىدىم . ئۇ كىچىكى دېگىنە
ئوغلۇم ؟
— شۇنداق ، ئۇ كىچىكى ، ئۇ بىر چۈمۈلە . يولۋاس ،
شىر ، بۆرىلەر بار ئەمەسمۇ دۇنيادا ، دادا .
ئۇلار ئۆيگە يېتىپ كەلدى .
غوجام ئوغلىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى . ئۇنىڭ يېنىدىلا
بولۇشىنى خالايتتى .
— يۇر بالام ، مەن شويلا بۇيرۇتۇپ قويغان ، بىللە تاماق

يەيلى ، — دېدى غوجام ئوغلىنى مېھمانخانىغا باشلاپ .
كەچتە زاۋۇتلار يەنە ئەنسىز ھۇۋلاشتى . نەلەردىندۇر مىل-
تىق ئېتىلدى . غوجام شۈك بولۇپ كەتتى . ئايىم بولسا ھەدەپ
سۆزلەيتتى ، يىغلايتتى . ئوغلىغا ، تۇرپان ئاستانىدىكى قىزىغا ،
تۇرمىدىكى سىراجىدىنباي ، ئەنۋەر ، ئابلىزلارغا سالامەتلىك تى-
لەپ دۇئا قىلاتتى . غوجامنىڭ تېنىگە چىن قەلبىدىن سالامەتلىك
تىلەيتتى . ئۇنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئەڭ چوڭ ئىشمۇ شۇ
ئىدى . كۆز يېشى ، دۇئا ، يالۋۇرۇش ئايىمنىڭ قولىدىكى بىر-
دىنبىر قورالى ئىدى .
— نېزەرخان غوجام كەلدى ! — دېدى خەۋەرچى ئالدى-
راپ كىرىپ .
— لەۋەي ! — دېدى غوجام ئورنىدىن تۇرۇپ ، —
دوتەيىنىڭ بۇياققا قانداق قىلىپ قەدىمى يەتتىكىنە !
ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىككى كاتتىۋېشى ، ئىككى غوجام — ئىك-
كى غوجىلار ئەۋلادى بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ ،
خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن زۇلۇم ئۈستىدە ، بۇ زېمىندا ياشاش
ئۈچۈن بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىشلىرى لازىملىقى ئۈستىدە
يالغۇزدىن - يالغۇز ئۇزاق سۆزلەشتى .
— مېنىڭ ئۈچىنچى بوۋام ئەخمەتخان غوجام سىزنىڭ
ئالتىنچى بوۋىڭىز مەزەمزات ھېكىمنى ھوقۇق تالىشىپ ئۆلتۈ-
رۈۋەتكىنى راست ، — دېدى نېزەرخان غوجام ئۇزاق تارىخنى
ئەسلەپ ، — لېكىن ئۇ دېگەن بىر تارىخ . ئۇ ئىشلار بىزنىڭ
بىر نىيەتكە كېلىپ خەلقىمىزنى بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرۇشى-
مىزغا توسالغۇ بولالمايدۇ . مېنىڭ شۇ بوۋامنىمۇ ئۆز ئۇيغۇرلى-
رىمىز ئۆلتۈرگەن . بىز ئۆز قولىمىز بىلەن ئۆزىمىزنى ئۆلتۈ-
رۈپ كەلدۇق . ياڭ زېڭشىن بىزنىڭ بۇ ئاجىزلىقىمىزدىن تازا
پايدىلاندى . ئەمدى بىز سەگەك بولمىساق بولمايدۇ ، غوجام .
بۈگۈن يىغىنىغا بىر يۈز ئون تۆت ئۇيغۇر كەپتۇ . ھەربىرى

بەشتىن ئۇيغۇرنى تۇتۇپ بەرسە بەش يۈز يەتمىش قېرىندىشىمىز تۇتۇلىدۇ. سوراق قىلىنىدۇ دېگىنىنى مەن بىلىمەن: قىينايدۇ، يىگىرمە نەچچە خىل قىيناش ئۇسۇلى بار. بارمىقىدىن ئېسىپ زىخقا ئولتۇرغۇزۇش، مۇزغا ئۆرە تۇرغۇزۇپ پەيلىرىنى تارتىشتۇرۇش، چېكىسىدىن قىسىپ كۆزلىرىنى چاچرىتىپ چىقىرىۋېتىش، تىرناقلىرىنى يۇلۇش، چاچلىرىنى بىر - بىردىن يۇلۇش، داغلاش، مېڭىسىگە مىخ قېقىش... ۋاي - ۋۇي قىيناش يوللىرى كۆپ. بەش يۈز يەتمىش ئادەم قىيناشقا چىدىماي قانچىدىن ئادەمنى تۇتۇپ بېرىدۇ تېخى!...

— سىز دوتەي، سوۋېت كونسۇلىغا دەپ باقسىڭىزچۇ!

— ئىشپىيون بار، غوجام. مەن سېزىپ تۇرۇۋاتىمەن، مېنىڭ ئۆمرۈم ئۇزاق ئەمەس. بۇ يىل ئەللىك سەككىزگە كىردىم. ئەللىك توققۇزغا چىقىشىمغا كۆزۈم يەتمەيدۇ، غوجام.

— ئۇنداق دېمىسىلە، بىلگۈچى ئىگىسى. تازا يامان ۋاقىتتا بۇ دوتەيلىك سىلىگە تېگىپ قالدى، ئۇنى دېمىسىمۇ. لەۋەي، قانداق قىلاي دەيلا؟

— ياۋ سىلىڭ دېگەن بىر كىشى چيۇ سىلىڭغا مۇئاۋىن بولۇپ كەلدى، شۇ كىشى يەنئەندىن كەلگەنلەرگىمۇ، موسكۋادىن كەلگەنلەرگىمۇ ھەرقانداق گەپنى ئېيتالىغۇدەك. شۇ ئادەمگە ھال ئېيتىپ باقسامىكىن دەيمەن.

— بۇ خەقنىڭ ھەممىسى بىر ئىقلىم تۇرسا، چېقىپ قويسا...

غوجام قولىنى قىلىچ قىلىپ بويىنىغا توغرىلىدى.

— ياق، ياق، غوجام، ياۋ سىلىڭ كومپارتىيىنىڭ ئادىمىمىش. جۇ نازىر بىلەن يېقىنمىش. جۇ نازىر شېڭ دۇبەنگە قاتتىق - قاتتىق گەپ قىلالىغۇدەك. قارىسىلا، يېڭى ئاقچا تارقاتقىنىنى؟ يېڭى ئاقچا پۇل پاخاللىقىنى ھەل قىلالايدۇ، غوجام. جۇ نازىر يەنە ئىلىدا، ئالتايدا ئالتۇن كانلىرىنى ئې-

چىش، ئالتۇن ھايانكەشلىرىنى چەكلەش ئىشلىرىنىمۇ يولغا قويۇپتۇ. شېڭ دۇبەن جۇ نازىرنىڭ گېپىگە كىرگۈدەك. ياۋسىلىڭ جۇ نازىر بىلەن يېقىنمىش. بىز ئىككى ئىشنى شۇ كىشىگە دېسەك، چيۇ سىلىڭغا شېڭ دۇبەن گەپ يېگۈزمىسە ئۇ باشقا ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدۇ، غوجام.

— بىز خەقتىن شېڭ دۇبەنگە گەپ يېگۈزەلىگۈدەك بىرى چىقمىدى - دە، لەۋەي، ئەجەب بىز خەقنى ياتلار سورايدىكەنا. بىز خەق دۆتمۇ ياكى يۆلەنچۈكىمىز يوقمۇ؟

— ئۆزلىرى بىلىلا غوجام، مانجۇ ھۆكۈمرانلارنى سىلىنىڭ چوڭ بوۋىلىرى ئىمىن ۋاڭ باشلاپ كىردى. ئۇلارغا غالدان بىلەن ئامۇرسانانى يوقىتىشىپ بېرىڭلار دەپ يالۋۇرمىغان بولسا بوپتىكەن. قالماقنىڭ زۇلۇمى بۇلارنىڭكىدەك بولماس ئىدى.

— ئىمىن ۋاڭ بوۋىمىز بۇلارنى كىرگۈزۈپ چىقماڭلار دېمىگەن بولغىيدى، — دېدى ھېكىمبەگ غوجام ئۇھ تارتىپ قويۇپ، — جۇڭغارلارنىڭ ئەلىمى ئۆتۈپ كېتىپ تۇرپانغىمۇ، يەكەنگىمۇ تەھدىت سالغاچقا ئامالسىز شۇنداق قىلغان. مەزەمزات ھېكىم، ئابدۇرۇسۇلبەگ، ئەلاخانلار مانجۇلارنى قوغلىۋېتىۋىدى، ئورۇسلار بېسىپ كىردى. ھېلىقى گا سىلىڭ دېگەن تۇڭگانمۇ شېڭ دۇبەننى ئۆرۈۋەتكىلى تاسلا قالغانىدى. ئۇنىمۇ يەنە شۇ ئورۇسلار ساقلاپ قالدى.

— ھەي غوجام، بۇ شېڭ دۇبەننىڭ پەيلى يامان، ئورۇسلارغىمۇ يانىدىغاندەك قىلىدۇ. ئۇ جياڭ ۋېيىۋەنجاڭدىن قورقۇپلا ستالىنىنىڭ قولتۇقىغا كىردى. ستالىنىنىمۇ ياقتۇرمايدۇ بۇ.

ئۇلار ئۇزاق، تولىمۇ قىزغىن سۆزلەشتى. ئاخىر ياۋ سىلىڭ بىلەن نىزەرخان غوجا سۆزلەشمەكچى بولۇپ سۆھبەتنى ئاخىرلاشتۇردى.

ئۇلار بىللە خۇپتەن ئوقۇدى. ھېكىمبەگ غوجام ئىماملىق قىلدى.

نىزەرخان غوجام قايتىپ كەتكەندىن كېيىن ھېكىمبەگ
غوجام ئۇزاققىچە خىيال سۈرۈپ جىم ئولتۇردى . ئۇ ئۆزىدىن
ياش ، ئورۇقچە كېلىنىپ ، بوينىغا گالستۇك تاقاپ ، ساقالمۇ
قويماي شېك دۈبەن ، ستالىنلارنى دوراپ بۇرۇت قويۇپ يۈرىدى-
غان بۇ دوتەيگە ئىشەنمەيتتى . غوجام ھېچكىمگە ئىشەنمەيتتى .
نېمىشقا بۇگۈن ئېھتىياتنى قايرىپ قويدى ـ ھە ؟ كىم بىلىدۇ ،
شۇ تاپتا نىزەرخان غوجا چىۋ سىلىڭنىڭ يېنىغا بېرىپ غوجام-
نىڭ بايىقى سۆزلىرىنى ئېيتىپ ، ئۆزىنىڭ بەش ئادىمىنىڭ
بىرىنچىسىگە غوجامنى كۆرسىتىپ بېرىۋاتامدۇ تېخى . غوجام-
نىڭ تارىخ بىلەن ئانچە خۇشى يوق ئىدىغۇ ، بۈگۈن نېمە بولۇپ
ئىككى يۈز يىلنىڭ ئالدىدىكى ئىشلارنى سوراپ كەتتى ـ ھە ؟
ياۋسىلىڭ دېگىنى غوجامنىڭ پېيىغا چۈشكەن ماشىنىمۇ تېخى .
ياخشى گەپنى كىم قىلمايدۇ . ياخشى گەپ قىلغاننىڭ قولى
پاكىز بولسا ، شېك دۈبەننىڭ ئىككى قولىمۇ غوجامنىڭ چىراي-
لىق قىزى مۇنەۋۋەر بۇۋىنىڭ قولىدەك ئاپئاق بولسا بولمايتتى-
مۇ ؟ شېك دۈبەننىڭ قوللىرى كۈنىگە ئون قوي بوغۇزلايدىغان
ئوقىتى ياخشى قاسساپنىڭ قولىدەك دائىملا قان تۇرىدىغۇ...

غوجام قېرىلارغا خاس گۇمانخورلۇق ، ئەندىشە بىلەن زادىلا
ئۇخلىيالمىدى . ئۇ يېنىدا ئۇخلاۋاتقان چىرايلىق خوتۇنىغا ھال
ئېيتماقچى بولدى . خوتۇنى مامۇق ياستۇقنى مەيدىسىگە تېڭىپ
ئۇيقۇغا كەتكەن . ئۇ بەلكى چۈشىدە يىراقتىكى ئامراق قىزى
گۆھەربانۇم بىلەن مۇڭدىشىۋاتقاندۇر . ھەي بىچارە ئانا ، ئانا
بولماقمۇ ، دوتەي بولماقمۇ ، زېمىندار بولماقمۇ تەس . ھېچنېمى-
سى يوق يېتىمچى ياكى دېۋانىلەرنىڭ غېمى يوقمىكىنتاڭ . ئۇ
تۈنۈگۈن مۇتائالى خەلپەتتىن :

ــ خەلپىتىم ، سىز شەھىرىمىزدىكى ئەڭ تەقۋادار ، ئەڭ
بىلىملىك چوڭ خەلپەت ، موللا تۇردى خەلپىتىمدىن ھېسابلىغان-
دا سىز يەتتىنچى ئەۋلاد خەلپەت ، لەۋەي ، ئېيتتىڭ ، دۇنيادا
غەمسىز ئۆتكەن ئادەممۇ بارمىدۇ ؟ ــ دەپ سورىۋىدى ، گەۋدە-
لىك ، ساقاللىق خەلپىتىم ئادىتى بويىچە غادىيىپ تۇرۇپ :

ــ نەسۇھا دامولىنىڭ :

قەدىردانىڭ بولمىسا قەدرىڭنى بىلمەس ھېچ كىشى ،
قەدىر بىلمەس ئادەمنىڭ سەن بىلەن نېمە ئىشى .

دېگەن ئىككى مىسرا شېئىرى بار . قەدىر بىلمەسلەر غەمسىز
بولىدۇ ، غوجام . قەدىردانلارنىڭ غېمى كۆپ بولىدۇ . مەن «ئە-
بۇۋابىل ئەنبىيە» ، «تاقۋائىدۇل ئىلال» (خارسىز) دېگەن كى-
تابلارنى يازدىم . شۇ كىتابلىرىمدا «غەم ـ قايغۇ ساۋاب ئىزدەش-
نىڭ ئالامىتى» دېدىم . «ئەمەلى ناماز» دېگەن كىتابىمدا يۈز
ئالتە پەرھىزنى يەشتىم . پەرھىزلەرنى ئادا قىلىشنىڭ ئۆزى
جەبرى ـ جاپالارنى ئىزدىگەنلىك بولىدۇ . غوجام ، ئادەم قېلىپى-
دىن چىققانلارلا غەمسىز بولىدۇ ، ــ دەپ جاۋاب بەردى ۋە
غوجامغا ئۆزىنىڭ ئىككى مىسرا شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى :

ئەي بۇرادەر يۈزدە ئالتە پەرھىزلەردىن يادە قىل ،
تا كىرەرسەن ئۇل قىيامەت ، ئۇ بېھىشقا بى دىلىل .

بىر يۈز ئالتە پەرھىزنى ئادا قىلىمەن دېگەن ئادەم ئەزىز
بەندە بولالايدۇ . ئەزىز بولۇش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر جەبرى ـ جاپا ،
غەم ـ غۇسسە بىلەن ياشىماق لازىمدۇر .

غوجام مۇتائالى خەلپىتىمنى ياخشى كۆرەتتى : ئۇ ئادەمگە
نېمىلا دېسەك بولۇۋېرەتتى ، لېكىن مۇنۇ نىزەرخان غوجام دېگەن
دوتەي قانداق ئادەمكىن . ئۇ پەيغەمبەردەك ئەللىك سەككىزدىن
ئەللىك توققۇزغا كىرمەيمەن دەيدىغۇ ، ئەمەل ئۆمۈرنىڭ مىتى-
سىمۇ نېمە ، بەلكى ئۇ ئادەم دوتەي بولماي مۇنۇ مۇتائالى خەلپى-
تىمدەك باغۋەنچىلىك قىلغان بولسا ياش تۇرۇپ ئۆلۈم ۋەھىمى-
سىدە بولمىغان بولاتتى... ئۆلۈم ھەق ، لېكىن نىزەرخان نې-
مىشقا پىسەنت قىلمايدۇ . تۇرپاندا ئۆتكەن ئىمىن ۋاڭ ئۈچۈن
ئوغلى سۇلايمان ۋالىڭ ئېگىز مۇنار تۇرغۇزدى ، مۇنارنىڭ ھەربىر
پەلەمپىيى يېرىم مېتىر كېلىدۇ . شۇنچە ئېگىز مۇنار ئىمىن
ۋاڭنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىسىنىڭ نىشانىمۇ ياكى بۇ دۇنيادىن مېھرىنى

ئۆزەلمىگەنلىكىنىڭ بەلگىسىمۇ… ئالتۇنلۇقتا ياتقان بوۋىلارچۇ… گۆرۈلدىگەن نېمە بۇ، بورانمۇ يە، ئىلى دەرياسىمۇ…

غوجام ئۇخلاپ قالدى، ئەمما تەبىئەت ئۇخلىمىدى. بوران گۆركىرىمەكتە، قارلار ئۇچماقتا، دەرەخلەر قار چاڭگىلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قاتتىق سىلكىنمەكتە، زاۋۇتلار ھۇۋلاشماقتا، قوراللانغان ساقچىلار، ئەسكەرلەر ھەم يېپىق دەرۋازىلارنى ئەسەبىيلىشىپ قاقماقتا. غوجام شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەن بولسىمۇ… تەبىئەت ئۇخلىمىغان، ھايات ئۇخلىمىغان، ئىنسان ئۇخلىمىغاندى…

… دىخۇا[1] شەھىرىنىڭ جەنۇب، شىمال قوۋۇقى ئارىلىقىدىكى زىچ ئۆيلەردىمۇ ھاياتلىق ئۆز يولى بىلەن بارماقتا. ئىشىكلىرى ھەم، قەدىمىي جۇڭگو بىناكارلىقىنىڭ ئۆلگىلىرىنى نامايان قىلىپ ياسالغان ئۆيلەردە ھاراق ئىچىۋاتقان، چاڭچىلە ئېيتىۋاتقان، ماجاڭ ئويناۋاتقانلار دۇنيادىن بىغەم. شىمالىي قوۋۇققا يېقىن جايلاشقان دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئورمانلىق بېغىدا قوراللىق ئەسكەرلەر تىك تۇرماقتا. ئىككىنچى قەۋەتتىكى كەڭ، ئازادە ئۆيدە قىزىل ئۆتۈك، ھەربىيچە كىيىم كىيگەن، مۈرىسىدىكى گېنېرال پولكوۋنىكلىق پاگون، بېلىدىكى قىلىچ، تاپانچىلىرى بىلەن سۈرلۈك كۆرۈنىدىغان ئاق يۈزلۈك، قارا بۇرۇتلۇق، يوغان كۆزلىرى بۆرتۈپ چىققان، چاچلىرى قويۇق ۋە قاپقارا، قىرىق ئۈچ ياشقا كىرگەن ساغلام بىر ئادەم تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ، ئۇياقتىن - بۇياققا گىلەم ئۈستىدە مېڭىپ يۈرمەكتە. بۇ ئادەم، بايىلا كىرىپ ئۆزىگە تەپ تارتماستىنلا:

① دىخۇا — ئۈرۈمچىنىڭ خەنزۇچە ئاتىلىشى.

— شېڭ دۇبەن، سەنمىنجۇيىنى ياخشى ئىجرا قىلىمەن دېسىڭىز قېيناتىڭىزنى غۇلجىدىن يۆتكىۋېتىڭ، بولمىسا غۇلجىدا چوڭ ۋەقە پارتلايدۇ! — دېگەن قاپ يۈرەكنى ئويلاپ قالدى.

شېڭ دۇبەنگە ھېچكىم بۇنداق تەلەپپۇزدا گەپ قىلالمايتتى، سۆزلىگۈچىنىڭ ئارقا تىرىكى يەنئەن، يەنئەن شۇنچە چوڭ جايمىدۇر - ھە؟

— لى يىڭچى! — دېدى شېڭ دۇبەن قاتتىق ۋارقىراپ.

— خوپ! — سىرتتا باياتىن بۇيرۇق كۈتۈپ تىك تۇرغان ۋىجىك، دوڭ قاپاق، سۈرلۈك ھەربىي باشلىق قاتتىق ۋارقىرىدى ۋە ئۆيگە كىرىپ دۇبەنگە ئىككى پۇتىنى جۈپلەپ چاس بەردى.

— ھازىرلا غۇلجىغا ماڭ، — دېدى شېڭ دۇبەن ساقچى باشلىقىغا بۇيرۇق بېرىپ، — نىلقا تاغلىرىدا قوراللىق باندىتلار پەيدا بوپتەك. غۇلجا بايلىرى پۇل چىقىرىپ قەشقەردىن كىرىۋاتقان قورال ئەتكەسچىلىرىدىن ئەنگلىيە قوراللىرىنى سېتىۋېلىپ باندىتلارنى قوراللاندۇرۇۋاتقۇدەك. بىزنىڭ نېزەرخان دوتەيىنى كۆزىتىۋاتقان مەخسۇس ئادەملىرىمىز بار. بېرىپ شۇلار بىلەن سۆزلەش، يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى ئوبدان ئىگىلە. چيۇ بوۋاي ماڭا ياخشى گەپىلا قىلىدۇ. خىزمەت قابىلىيىتى، ھوشيارلىقى توۋەن، ئەپيۇن چېكىدۇ، قېرىغىنىغا قارىماي خوتۇنپەرەس. ئۇنىڭ ئۈستىدىن سوۋېت كونسۇلىمۇ، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئادەملىرىمۇ ماڭا نۇرغۇن ئىشلارنى ئېيتتى. ئۇنى يۆتكەپ كەلمىسەك بولمىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ھېلىقى ياۋسىلىڭنى قويماقچىمەن، ئەھۋالىنى ئىگىلەپ كەل، گۇمانىم بار!

— خوپ، دۇبەن جانابلىرى، مەن ھازىرلا ماڭىمەن! — لى يىڭچى شەرقىي شىماللىقلارغا خاس ساداقەتمەنلىكىنى، چەبدەسلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم تىك تۇرۇپ چاس بەردى.

— هېلىقى تىزىملىك قېنى ؟

— مانا ، دۇبەن جانابلىرى !

لى يىڭچى قولىدىكى قاتتىق تاشلىق دەپتەرنى ئېچىپ بىر
ۋاراق ئۇزۇن قەغەزنى ئالدى . شېڭ شىسەي قەغەزنى ئېلىپ
ئۇستەل چىراغلىرى بار ئالاھىدە يېزىق ئۈستىلىگە كەلدى .
سىنچىلاپ قاراپ چىقىپ بىر نەچچىسىگە بەلگە ئۇردى :

— بۇلار ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدىغانلار ، دەرھال تۇرمىگە
تاشلانسۇن ، ئۇلارغا مۇنۇ ئىككىسىنى قوشۇپ قويدۇم .

— ئەتە ئەللىك تۆت ئادەم ئۇزايدىغان بولدى ، تۈنۈگۈن
قىرىق سەككىز ئىدى .

— كۆپىيىۋاتىدۇ دېمەكچىمۇسەن ؟

— ياق ، ئەكسىچە سۈرئەت تېخى مېنىڭ مۆلچەرىمگە
يەتمىدى . كىچىك كۆلەملىك جەڭدىمۇ كۈنىگە يۈز ئادەم ئۆلد-
دۇ . بىزنىڭ جېڭىمىز كىچىك جەڭدىنمۇ كىچىك بولۇۋاتىدۇ !

— ئالدىرىما ، چوڭ جەڭ ئالدىمىزدا ! — دېدى شېڭ
دۇبەن قولىدىكى كۆتۈرۈپ ، بۇ ئۇنىڭ چىقىپ كەت دېگىنى
ئىدى .

لى يىڭچى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇ :

— چى فۇگۇەن ! — دېۋىدى ، مۇھاپىزەتچىسى بوسۇغىدا
تىك تۇرۇپ :

— خوپ ! — دېدى .

— مالىكوۋا كىرسۇن !

ھايال ئۆتمەي سېرىق چاچ ، كۆك كۆز ، ئاق ، سۇزۇك بىر
قىز بوسۇغىدا پەيدا بولدى .

— ماڭا ئەمدى چولىڭىز تەگدىمۇ ، شېڭ دۇبەن ، — دەپ
نازلاندى قىز خەنزۇچە چىرايلىق سۆزلەپ .

— تۈن تېخى ئۇزۇن ، نەچچە مالىكوۋاغا يېتىدۇ !

سېرىق چاچ قىزنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ يادىغا 1938 - يىلى يازدا

ستالىن بىلەن كۆرۈشكەنلىكى ، ستالىنىنىڭ ئۇنى ماختىغانلىقى
يادىغا كەلدى ، شېڭ دۇبەن كومپارتىيىگە كىرىشنى ئوتتۇرىغا
قويۇۋىدى ، ستالىن : «ئاۋۋال كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالغا
كىرىڭ» دېدى . شېڭ شىسەي ستالىنىنىڭ ئالدىدا ئىككى پۇتىنى
جۈپلەپ چاس بېرىپ :

— مەن شېڭ شىسەي كوممۇنىزمغا سادىق ، ستالىنغا
سادىق جەڭچى ، ئۆلگۈچە سوتسىيالىزم ، كوممۇنىزمنىڭ دۇنيا-
ۋى غەلىبىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىمەن ! — دېدى .

— چىۇ زۈڭجۈن سىزنىڭ قېيناتىڭىز ، ئۇنى سىز ھۆر-
مەتلەيسىز . لېكىن ئۇ ئاقساقال ئىلىدا خىيانەتچىلىك قىلىپ ،
خالىغىنىچە ئادەم ئۆلتۈرۈپ ، پۇقرالارنىڭ مال - مۈلكىنى
تالان - تاراج قىلىپ سىزنىڭ ئوبرازىڭىزنى بۇلغىماقتا . گۇناھ-
سىز كىشىلەرنى تۇتىدىغان ، قامايدىغان قىلمىشلىرىڭىزنى ۋاق-
تىدا تۈزىتىڭ . ناۋادا چىۇ سىلىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولغان
بولسا ستالىن ئۇنى ئېتىۋەتكەن بولاتتى . سىزنىڭ ئۇنى قانات
ئاستىغا ئالغانلىقىڭىزنى ستالىن ئاڭلاپ قالسا… شېڭ دۇبەننىڭ
يادىغا ستالىنىنىڭ يىرىك بۇرۇتى ، قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان
سىرلىق كۆزلىرى كەلدى . ئۇنىڭ بەدىنى مۇزلىدى . ئۆزىنىڭ
ئۇستازى لېنىنىنىڭ يېقىنلىرىنى ئايىمىغان ستالىن ئۇنى ئاياپ
قويارمۇ ؟ ياق ، ئايىمايدۇ . كىم بىلىدۇ ، مۇنۇ سېرىق چاچ ،
چىرايلىق قىز ستالىنىنىڭ ئۇنى كۆزىتىشكە ئەۋەتكەن ئادى-
مىمۇ…

ئۇ قىزنىڭ نازۇك بەللىرىنى تۇتۇپ ئۇنى ئۆزىنىڭ خانىسى-
غا ئاستا ئېلىپ ماڭدى… ئۇلارمۇ ئۇخلاپ قالدى . لېكىن ھايات
ئۇخلىمىدى ، تەبىئەت ئۇخلىمىدى… غۇلجا شەھىرىنىڭ بىر
ئۆيىدە ھېلىھەم چىراغ يېنىق . ئۇ يەردە رۇسۇلوف نۇرىغا سۆز-
لىمەكتە…

12

رۇسۇلوف ئېگىز ، ئورۇق ، دۈمچەكرەك ، كۆزەينەك تاقى-
ۋېلىپ خىيال بىلەن يەرگىلا قاراپ ماڭىدىغان ئادەم . ئۇ غۇلجا
شەھىرىنىڭ قازانچى مەھەللىسىدە ئالمىلىق بېغى بار ، ياز كۈن-
لىرى ئىشىك ئالدىدا بىر ئېرىق سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان ، تولىمۇ
پاكىز ، تولىمۇ جىمجىت ، يوغان دەرۋازىلىق ھويلىنىڭ قىبلە
تېمىدىكى كىچىك ئىككى ئېغىز ئۆيدە ئىجارىگە ئولتۇرىدۇ . ئۇ
گىمنازىيىگە پىيادە بارىدۇ . مۇئەللىملەر ئىشخانىسىغا كىرىدۇ-
دە ، تىكلىمە ئەينەككە قاراپ كارىشناۋاي كاستۇم - بۇرۇلكىسىغا
ياراشقان قىزغۇچ گالستۇكىنى تۈزەشتۈرىدۇ ، ھېچكىمگە گەپمۇ
قىلماي ئۆزىنىڭ ئورۇندۇقىدا ئولتۇرۇپ ، ئۆتىدىغان دەرسىنى
ئىچىدە يەنە بىر قېتىم تەكرارلايدۇ . قوڭغۇراق «جىرىڭ» قىلى-
نىش بىلەنلا ئۇ سەكىكىزىنچى سىنىپىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا
پەيدا بولىدۇ… ئۇنىڭ تۇرمۇشىمۇ ، ئىشىمۇ ، پىكىر- خىيالىمۇ
ئۆزى تۈزگەن تەرتىپكە قاتتىق ئەمەل قىلىدۇ .

— رۇسۇلوف ئەپەندىم ، — دېدى تەنتەربىيە مۇئەللىمى
ئۇنىڭ بىلەن چېقىشماقچى بولۇپ ، — سىزنىڭ ئىسمىڭىز
نېمىكىن ؟

— رۇسۇلوف دېسىڭىز بولۇۋېرىدۇ ، — دېدى ئۇ مىيى-
قىدا كۈلۈپ قويۇپ .

— يوق دېگەن فامىلىڭىز - ھە ؟

— شۇنداق .

— ئىسمىڭىزچۇ ؟

— رۇسۇلوف !

— دادىڭىزنىڭ ئىسمى رۇسۇلمۇ ياكى بوۋىڭىزنىڭ ئىس-
مىمۇ ؟

— رۇسۇلوف ، ھەممىسى رۇسۇلوف ! — دېدى ئۇ بۇ
قېتىم سوغۇقلا قىلىپ . تەنتەربىيە مۇئەللىمى جىمىپ قالدى .
باشقىلار بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى ، ھېچكىم ئارتۇق گەپ
قىلمىدى . ھەممە ئادەم بىلىدۇ ، بۇ ئادەمدىن باشقا جاۋاب چىقى-
مايدۇ . ئۇ ئادەم قاچان ، قەيەردىن كەلگەن ، نەدە ئوقۇغان ،
نېمىشقا بىلىمى شۇنچە مول ، نېمىشقا قىرىق يەتتە ياشقا كىرگۈ-
چە ئۆيلەنمەيدۇ ، ئۇنىڭ مىللىتى زادى نېمە ؟ ئۇ ئۇيغۇرچە ،
قازاقچە ، ئۆزبېكچە ، تاتارچە ، رۇسچە ھەتتا خەنزۇچىمۇ سۆزلى-
يەلەيدۇ . نەدىن سوئال سورىساڭ جاۋابى تەييار ، ئادەملەرنىڭ
تەرجىمىھالى ، زور ۋەقەلەرنى يىل ، ئاي ، كۈنلىرىگىچە شۇنچە
تېز دەپ بېرەلەيدۇ . تارىخ ، پەلسەپە ، جۇغراپىيە ۋە باشقا ئىجتى-
مائىي پەنلەرنىمۇ ، تەبىئىي پەنلەرنىمۇ پۇختا بىلىدۇ . ھازىر
بىلىم يۇرتىدىكى مۇئەللىملەردىن ھېچكىم ئۇ بار يەردە بىرەر
ئىلمىي مەسىلە توغرىسىدا گەپ قىلالمايدۇ . ئۇ بىر سىرلىق
ئادەم ، ئۇ بىر لۇغەت ، قامۇس . ئۇنىڭغا ھەممىنىڭ ھاجىتى
چۈشىدۇ ، ھەممە ئادەم ئۇنىڭدىن ئەيمىنىدۇ ، ئۇنى ھۆرمەت
قىلىدۇ . ئۇ مۇدىر ئىشخانىسىغا كىرىپ قالسا ، ھېچكىمگە مى-
دىرلاپ قويمايدىغان سۇرلۇك مۇدىرمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتى-
دۇ . ئۇنىڭ مۇئامىلىسى سىلىق : «كەچۈرۈڭ» دېگەن سۆزنى
بۇ يەرگە رۇسۇلوف تارقاتتىمىكىن . ئاۋازىمۇ يېقىملىق ، ئۇ
دەرس سۆزلىسە ئوقۇغۇچىلار ۋاقىتنىڭ قانداق تۈگەپ كەتكىنى-
نى تۇيماي قالىدۇ . ئۇ كوچىدا ھېچكىمگە قارىماي ئۆتۈپ كېتىۋاتسا -
ماڭسا ، ئادەملەر «بىزگە بىر قاراپ قويسىدى !» دەپ ئارمان
قىلىدۇ . ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاشقا ھەممىلا ئادەم تەشنا ، لېكىن
ئۇ بىر نەچچىلا ئادەم بىلەن ئازادە سۆزلىشەلەيدۇ . مانا شۇلارنىڭ
بىرى مۇشۇ ياش يىگىت نۇرى . نۇرى بۇ مۇئەللىمگە بىر پارچە
ماقالىسى بىلەن ياراپ قالغان . ئۇ چاغدا رۇسۇلوف نۇرىنىڭ
سىنىپىغا ئەدەبىيات دەرسىگە كىرەتتى . ئۇ قولىغا ھېچنەرسە

ئالماستىنلا لېرمونتوفنىڭ «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» دېگەن كىتابىنى سۆزلەپ بەردى. باللار قىزىقىپ ئاڭلاشتى. رۇسۇلوف مۇئەللىم ئاخىرىدا سىلەرمۇ «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» دېگەن تېمىدا ئەسەر يېزىپ كېلىڭلار، دەپ تاپشۇرۇق بەردى. يەنە بىر قېتىمقى دەرستە مۇئەللىم بىر دەپتەرنى كۆتۈرۈپ:

— نۇرى زىياۋۇدۇن كىم؟ — دېدى.

— مەن! — دېدى نۇرى ئورنىدىن تۇرۇپ.

— ياتاقتىمۇ؟

— ھەئە، ئەپەندىم.

— ئالتىنچى سائەت دەرستىن كېيىن قىرائەتخانىغا كىرىڭ!

نۇرىنىڭ قىسقا ھېكايىسى مۇئەللىمگە ياققانىدى. نۇرى بىر ئات ئۈچۈن ۋەھشىي دۈشمەنىنىڭ ئىچىگە كىرىپ نەچچە يىللاپ كۈرەش قىلغان مۇختەر چوڭ دادىسىنى «زامانىمىزنىڭ قەھرىمانى» دەپ تەسۋىرلىگەنىدى.

— بىزگە ھازىر مانا مۇشۇنداق ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان نەرسە ئۈچۈن جېنىنى تىكەلەيدىغان مەردلەر كېرەك! — دېدى مۇئەللىم نۇرىنىڭ مۈرىسىگە ئۇرۇپ، — ئانا تۇپراقنىڭ بىر تال گىياھى، بىر تال تېشىنى جېنىدەك ئەزىز كۆرىدىغان مەردلىرىمىزدىن مىڭى بولىسىدى...، — مۇئەللىم ھاياجان بىلەن قىرائەتخانىدا ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭدى. ئۇ ئەتىسى نۇرىنىڭ ھېكايىسىنى سىنىپتا ئوقۇتتى. ئۇنىڭدا قولىدىن كىتاب چۈشمەيدىغان دېھقان بالىسىغا ئىشەنچ، ئۈمىد پەيدا بولغانىدى. ئۇ نۇرىنى ئۆز ئۆيىگە باشلاپ باردى. ئۇنىڭ ئىچكىرىكى ئۆيىدە بىرلا كارىۋات، بىر ئۈستەل - ئورۇندۇق، بىر گىتارلا بار ئىدى. قالغان يەرلەرگە پەنلەردىن تاختۇش ياساپ كىتابلارنى تىزىۋەتكەنىدى. تاشقىرىقى كىچىك دالاندا سۇپا، سۇ تۇڭى ۋە بىرنەچچە ساندۇق بار ئىدى. مۇئەللىم نۇرىغا ئۆيىنىڭ بىر ئاچقۇچىنى بەردى.

نۇرى ئۆيگە سۇ توشۇپ، ئوت قالاپ قويىدىغان، كىتابلاردىن خالىغىنىنى ئوقۇيدىغان بولدى. نۇرى ئۈچۈن رۇسۇلوف دۇنيادىكى ئەڭ مۇكەممەل ئادەم ئىدى. ئۇ رۇسۇلوفنىڭ دېگىنىنى ئۇلۇغ كىتابلاردىكى ھەقىقەتلەردەك مۇقەددەس بىلەتتى. «ئۇنىڭ قىل دېگىنىنى قىلسام، ئۇنىڭ مىجەز - خۇلقى، ئەخلاقىنى دورىيالىسالا يارامىلىق ئادەم بولالايمەن» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

مانا، بۈگۈن يەكشەنبە ئەتىگەندىلا ئۇ رۇسۇلوفنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ رۇسۇلوفقا دادىسى بىلەن كېچىدە قاسىم مىرابنىڭ ئۆيىگە كەلگەنلىكى، سەبىخە توغرىسىدىكى گەپلەرنى قاسىم مىرابقا دېگەنلىكى، قاسىم مىرابنىڭ ئەتىسى ئاتلىنىپ بۇ گەپنى دېيىش ئۈچۈن ھېكىمبەگ غوجامنىڭ قېشىغا كىرگەنلىكى، غوجامنىڭ بۇ ئىشنى نېزەرخان غوجامغا دېيىش زۆرۈر دېگەنلىكى، قىزنى غوجام ئۆزىنىڭ كىچىك قىزى بىلەن ئوردىدا ساقلاۋاتقانلىقىنى مەلۇم قىلدى. رۇسۇلوف قوشۇمىسىنى تۈردى:

— سىز ئۇ قىز بىلەن مۇھەببەتلەشكەنمۇ؟

— شۇنداق... — دېدى نۇرى قىزىرىپ يەرگە قاراپ.

— مەن سىزگە بۇنداق ئىشتىن ئۆزىڭىزنى قوغداڭ دېگەنىدىمغۇ؟

— جىق تىرىشتىم، ئەمما...

— قولۇمدىن كەلمىدى دېمەكچىمۇسىز؟

— ...

— سىز ھايات يولىدا بىرنەچچە قەدەم چېكىنىدىڭىز، — دېدى رۇسۇلوف جىمجىتلىقتىن كېيىن ئۆينىڭ ئىچىدە مېڭىپ يۈرۈپ، — ھېلىھەم توغرا ھەل قىلسىڭىز يول ئۇزۇن.

— ئۇ قىز ھازىر خەۋپ ئىچىدە. ئەتە ئۈچ كۈن توشىدۇ، ۋەھشىي بۆرىلەر ئۇنىڭغا تاشلىنىدۇ. ئۇ قوغداشقا موھتاج. چوڭ دادامنىڭ قارىغىر ئېتىدىن سەبىخە قىممەتلىك، ئەپەندىم.

— سىز ئۇنى قوغداشقا جېنىمنى ئاتىدىم دېمەكچىمۇ؟

— ئۇنىڭ پۈتۈن ئىشەنچىسى مەندە !
— ياخشى ، — دېدى رۇسلوف نۇرىغا تىكىلىپ قاراپ
قويۇپ ، — ئۇنى بىرلىكتە قوغدايمىز . سىزلا ئەمەس ، بىز
ھەممىمىز !
«بىز » دېگىنى كىم ؟ نۇرى چۈخچىلاپ سوراشقا پېتىنالمى-
دى .
— سىز ئۆيىدىن چىقماڭ ، مەن كەچرەك قايتىپ
كېلىمەن ، — رۇسلوف قېلىن پەلتوسىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈ-
رۈپ قويۇپ تالاغا ماڭدى ، — ئاۋۇ گۆشنى شورپا سېلىپ
قويۇڭ ، ئەنە نانمۇ تۇرۇپتۇ ، تەكرارلايمەن ، ھويلىدىن چىقماڭ !
نۇرى قازانغا گۆشنى سېلىپ ئوت ياقتى - دە ، كىتاب
ئوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى . ئۇ قازاننىڭ قايناپ سۇغۇلۇپ ، ئوت-
لارنىڭ ئۆچۈپ قالغىنىنى ، قورسىقىنىڭ ئاچقانلىقىنى ، تالانىڭ
تۇن پەردىسى بىلەن قاپلانغانلىقىنى تۇيماي «كاپىتان قىزى»
نىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەنىدى . ئۇ پوگاچيوفنى كۆڭلىدە غېنى
ئوغرىغا ئوخشاتتى . «غېنىكام ئۇقسا كەسكىن گەپ قىلاتتى»
دەپ ئويلىدى ئۇ مەشكە قايتىدىن ئوت قالاۋېتىپ . ئۇنىڭ خىيا-
لىغا پاجىئەگە يولۇققان كاپىتان قىزى كىرىۋالدى . بۇ كاپىتان
قىزى سەبىخە ، يىگىت نۇرى ، پوگاچيوف غېنى ئاكىسى . ئۇنىڭ
خىيالىغا سەبىخە كېلىش بىلەن ئۆيدە ئولتۇرالماي قالدى . ئىك-
كى كۈننىڭ ئالدىدا دادىسى ئۇلارنى خالتار ئات بىلەن قاسىم
مىرابقا تاپشۇرۇپ قويۇپ ئۆيىگە پىيادە كەتتى . قاسىم مىراب
ئاتنى مالايلىرىدىن ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ شەھەردىكى ئۆيىگە
كىرگۈزۈپ بەردى . مالاي مىڭبېگىگە :
— تونۇمايدىغان بىرى ئاتنى بىزگە ئەكېلىپ بېرىپ كەت-
تى ، قىزىڭىزنىڭ نەدىلىكىنى دېمىدى ! — دەپتۇ . مىڭبېگى
خاپا بولۇپ مالاينى تىللاپتۇ ، ئاسىيە خېنىم يىغلاپتۇ . «بۇ
چاغقىچە چىۋ سىلىڭنىڭ بالىسى خەۋەر تاپتى ، ئۇ چوقۇم ئىزدە-

ۋاتىدۇ !» دەپ ئويلىدى نۇرى رەللە بولۇپ . ئۇ سىرتقا چىقاي
دېسە رۇسلوفنىڭ «چىقما» دېگىنىدىن قورقتى . چىقماي دېسە
«سەبىخە نېمە بولغاندۇر ، غوجام دادىسىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن
بولسا ، ئۇ ھازىر ئۈرۈمچىنىڭ يولىدىمۇ ياكى چىۋ سىلىڭنىڭ
بىر مەخپىي ئۆيىدىمۇ !…» دېگەن خىياللار بىلەن ئازابلاندى .
ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا سەبىخەنىڭ چۇۋۇلغان سېرىق چاچلىرى ،
يىرتىلغان كىيىملىرى ، ئىششىغان قاپاقلىرى ، ياشلىق
كۆزلىرى كەلدى - دە ، ئۆيدىن ھويلىغا يۈگۈرۈپ چىقتى :
نەلەردىدۇر ئادەملەر ۋارقىرىشاتتى ، يىغلىشاتتى ، ئاتلار دۈپۈر-
لىشەتتى ، مىلتىق ئاۋازى كېلەتتى . قاپقاراڭغۇ تۈن قوينىدا
نېمىلەر بولۇۋاتقىنىنى ئۇ بىلمەيتتى . ئۇ يەنە ھەربىر يىغىن
قاتناشچىسىغا ئۆز مىللىتىدىن بەشتىن گۇمانلىق ئادەمنى كۆر-
سىتىش ۋەزىپىسى يۈكلەنگەنلىكىنى ، شۇ تۈن قوينىدا يۈزلەپ
ئادەمنىڭ تۇتۇلغىنىنى ، ئۈرۈمچىدىن ئالاھىدە ئەسكەرلەر كې-
لىپ شەھەردە قاتتىق ئاختۇرۇش ، تۇتۇش ئېلىپ بېرىۋاتقىنى-
نى ، قانچىلىغان ساۋاقداشلىرى ، مۇئەللىملىرىنىڭ تۈرمىگە
كىرىپ بولغىنىنى ، مۇشۇ كوچىدىمۇ قوراللىق ئەسكەرلەر ئۆيمۇ
ئۆي كىرىپ ئادەم تۇتۇپ يۈرگىنىنى بىلمەيتتى .
دەرۋازا قاتتىق ئۇرۇلدى . نۇرى دەرھال چىراغنى ئۆچۈر-
دى - دە ، ئۆينى سىرتىدىن قۇلۇپلاپ دېرىزىسىدىن ئۆيگە كىرىپ
دېرىزىلەرنى مەھكەم ئەتتى ۋە سىرتتىكى ۋەھىمىلىك ئاۋازلارغا
قۇلاق سالدى :
— ئاچ ! — دېدى بىرلىرى قاتتىق ۋارقىراپ .
ئۆي ئىگىسى قېرى ئىمام جىنچىراغنى كۆتۈرۈپ پېشايۋاندا
پەيدا بولدى .
— مانا ، مانا ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ۋە كەشنى شىپىل-
دىتىپ بېرىپ دەرۋازىنى غىچىلدىتىپ ئاچتى . ھويلىغا گۈلدۈر-
لىشىپ ئادەملەر كىرىشتى ، ۋارقىراشتى ، تەرەپ - تەرەپتىن

ئاختۇرۇشتى . مانا رۇسۇلوفنىڭ ئۆيىگىمۇ ئادەملەر كەلدى :

— بۇ نېمە ئۆي ؟

— ئەپەندىمگە ئىجارىگە بەرگەن .

— ئۇ قېنى ؟

— بويتاق ئادەم ، ئاغىنىلىرىنىڭكىگە كەتكەن ئوخشايدۇ .

— ئاچ !

— ئاچقۇچ ئۆزىدە !

— ئاچ دەيمەن !

— ئاچقۇچ مەندە يوق !

— قۇلۇپنى بۇز !

بىرى قۇلۇپنى پالتا بىلەن ئۇردى . نۇرى دالاننىڭ باغقا قارايدىغان دېرىزىسىنى ئاچتى ـ دە ، باغقا سەكرەپ چۈشۈپ دېرىزىنى يېپىپ قويدى . ئۆيگە ساقچىلار بېسىپ كىردى ، قەغەزلەر يىرتىلدى ، كىتابلار تالاغا تاشلاندى . بىردىنلا ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا گۈلخان پەيدا بولدى . خېلىدىن كېيىن ھويلا جىمىپ ئۆي ئىگىسى دەرۋازىنى ئەتتى . نۇرى باغدىن ھويلىغا چىقتى . كىتابلارغا ئوت قويۇلغان ، رۇسۇلوفنىڭ ساندۇقلىرى چېقىلغان ، ھەممە نېمە مالىمان قىلىنغانىدى···

··· ھەممە تارتقۇلۇق نۇرىغىلا كېلەمدۇ ، نەگىلا بارسا ، كىم بىلەن يېقىنلاشسا شۇ يەردە بالا ـ قازا بار ، تەقدىر ئۇنىڭ بىلەنلا ئېيتىشامدۇ ـ ھە ؟ مانا بايىلا رۇسۇلوف بىلەن چىرايلىق گەپلەرنى قىلىشىپ ، قەلبى شادلىق ۋە ئۈمىد بىلەن تولغانىدى . مانا بىردەمدىلا كۆڭلى غەشلىك ، سىغىنىش ، ۋەھىمە ۋە نەپرەت بىلەن ئۆرتەنمەكتە . ئەمدىلا ئون يەتتە ياشقا كىرگەن بىر بالا ئائىلىسىدىمۇ ، مەكتىپىدىمۇ ، جەمئىيەتتىمۇ خۇشاللىق تاپالمىسا ، بۇ ھاياتنىڭ ھېلىقى گۈزەل نۇرلىرى زادى نەدىكىن ؟ ئۇنىڭ خېلى كۆپ دوستلىرى بۇ نۇرنى ئىزدەپ تاپالماي بىرلىرى قېچىپ ، بىرلىرى يول تېپىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، تۈركىيىگە

كېتىشتى . ئۇلار چەت ئەللەردە ئىزدىگىنىگە ئېرىشەلەمدىكىن ؟ بۇ يەردىكىلەر ئارزۇ قىلىدىغان ئاشۇ يەرلەردىمۇ ئادەملەر نىجاتلىق ئىزدەپ بۇ يەرگە قېچىپ كېلىۋاتىدۇ تېخى ! دۇنيادا ھەممىلا ئادەمگە كۆڭۈللۈك تۇيۇلىدىغان ماكان يوق ئوخشايدۇ . ئۇ ئوقۇمىغان ، ئاپىسى ۋاپات بولمىغان بولسا بەلكى ئۆز مەھەللىسىدە شاد ـ خۇرام ياشىغان بولارىدى . ئوقۇدى ، ئاشىق بولدى ، ئادالەت ئۈچۈن ئىنتىلدى ، بۇ گۈزەل نەرسىلەر مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزدى ، ئۇنىڭ قەلبىنى بوغدى ، ھايات يولىنى ئېتىپ قويدى···

نۇرى خىيال بىلەن ھويلىدا ئۇزاق ماڭدى . ئۇ مۇزلىدى ، چارچاپ قاتتىق ئەسنىدى . رۇسۇلوفتىن تېخىچىلا شەپە يوق . ئۇ ئاخىـــر ھاڭغىرقاي تۇرغان قورقۇنچلۇق ئۆيگە كىردى . كىتابلارنىڭ يىرتىلغان بەتلىرى ، ساندۇقتىن تاشلانغان كىيىم ـ كېچەكلەر ، ھەممىلا جايدا چېچىلىپ ياتاتتى . ئۇنىڭ ئۆيىنى يىغىشتۇرغۇسى كەلمىدى . رۇسۇلوف قايتىپ كەلسە مۇشۇ كۆرۈنۈشنى كۆرسۇن دەپ ئويلىدى ئۇ . ئۇ چىراغنى ياندۇرۇپ ئۆزىنىڭ باجىنگىرىنى ئىزدىدى . بايا ئۇ بىر شىبلىتنى پۇتىغا سېپىپلا چىقىپ كەتكەنىدى . ئۇنىڭ كۆزى بىر رەسىمگە چۈشتى . رەسىمدە رۇسۇلوف قىسقا چاچ ، چىرايلىق بىر ئايال بىلەن كۈلۈپ تۇراتتى . بۇ كىمكىن ، رۇسۇلوفمۇ كۈلىدىكەن ـ ھە ؟ ساۋاقداشلار ئۇنىڭغا كۈلمىگەنلىكى ئۈچۈن «گوركىي» دەپ لەقەم قويۇۋالغان ئەمەسمىدى ، ئۇمۇ كۈلىدىكەنغۇ ؟ ئۇنى شۇنچە خۇش قىلغان بۇ ئايال ئۇنىڭ نېمىسىكىن ؟

ئايالغا سىنچىلاپ قارىۋىدى ، ئۇنىڭ چىرايى نۇرىغا تونۇشتەك بىلىندى . «بۇ ئاسىيە ئاپپايغا ئوخشايدىغۇ ـ ھە ؟ — دېدى ئۇ ئەجەبلىنىپ ، — رۇسۇلوف ئاسىيەنىڭ ھېلىقى ئېيتىلىپ كەتتى دېگەن ئېرى بولۇپ قالسىچۇ··· . ئىلاھىم شۇنداق بولسىكەن .» نۇرى شۇنداق بولۇشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى .

«ئۇنى بىز قوغدايمىز» دېگەندى رۇسۇلوف سەبىخەگە كەلگەن
خەۋپنى ئاڭلاپ . بىز دېگىنى كىملەركىن…

… نۇرى قورقۇنچلۇق چۈش كۆردى . ئۇ جۇۋىسىغا ئوردـ
لىپ كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرۇپ كارىۋاتتا ئۇخلاپ قالغانىدى .
مانا ، ئۆزىگە مىلتىق تەڭلەپ كېلىۋاتقان تۆت ئەسكەر بىلەن
ئېلىشتى . تۆت تەرىپىدە تۆت ئەسكەر ، مىلتىقلارنىڭ تۆت قارا
تۆشۈكى ئۇنىڭغا توغرىلانغان . بۇ قارا تۆشۈكلەردىن ئوت چىقىـ
دۇ ، ئەجەل ئوقى ئۇ ! تۆشۈكلەر يېقىنلاپ كەلدى . ھېچنەدە
يول يوق ، ئاسمان يىراق ، يەر قاتتىق . ئۇنىڭ ھايات يولى
ئېتىلگەن… يىراقتىن «نۇرى !» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ، بۇ سەبىخەـ
نىڭ ئاۋازى ، سەبىخەنىڭ ئاخىرقى ئاۋازىنى ئاڭلىدى . ئاخىرقى
قېتىم دىدارلىشىۋالسا بولاتتى . «سەبىخە !» نۇرى قاتتىق ۋارـ
قىرىدى . ئۇ ئويغىنىپ كەتتى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدى تىترىمەكتە ،
يۈرىكى ھازىرلا كۆكرىكىدىن سەكرەپ چىقىپ كېتىدىغاندەك
قاتتىق ئۇرماقتا : «سەبىخەگە نېمە بولغاندۇر ـ ھە؟ غوجامدا
ئىشەنچ يوق ، تۇتۇپ بەرگەن بولسىچۇ؟ چوقۇم تۇتۇپ بەردى .
بىزنىڭ ئادەملەر باشقىلارنى تۇتۇپ بېرىپ ئۆزىنى ساقلاشقا ئادەتـ
لەنگەن . ساق قالىمەن دېسەڭ يېقىنلىرىڭنى سات دېمىگەنمىدى
ھېلىقى ھەيدەر دېگەن مۇناپىق ! غوجام ئۇنى تۇتۇپ بەردى ، بۇ
چۈش ئەمەس ، ئەنە سۇبھى ، سەھەرنىڭ چۈشى چۈش ئەمەس ،
رېئاللىق !»

ئۇ باشقىنى ئويلىمىدى ، ھويلىغا ، تالاغا ، تار كوچىلاردىن
چوڭ كوچىغا قاراپ يۈگۈردى . كوچا جىمجىت ، ئۇ يەر ـ بۇ
يەردە قوتۇر ئىتلار سوكۇلدىشىپ يۈرۈشەتتى . ئۇ سۇدەرۋازا
مەھەللىسىگە كەلدى . ئۆستەڭدىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلۈپ ، سۇ
شارقىراپ ئاقماقتا ، بايلارنىڭ دەرۋازا ، دېرىزە قاپقىلىرى ھىم
يېپىلغان ، كىچىك ئىشىكلىك ئۆيلەردە ياشايدىغان نامراتلارنىڭلا
ھېچنېمە بىلەن ئىشى يوق ، ئىشىكلىرى قىيا ئوچۇق . مانا

تۇنجى ئادەم ، كىيىملىرى جۇل ـ جۇل ، مايلىشىپ كەتكەن
كۆمۈرچى ئېشىكىنى پۇتى بىلەن تېپىپ خاڭغا ئالدىرىماقتا .
ئەنە ، دۇمبىسىگە كىر خالتا ئارتىۋالغان يەنە بىرى پەيدا بولدى .
ئۇ سۇ بېشىغا ـــ خىتاي بازىرى تەرەپكە ئالدىراپ كېتىپ
بارماقتا . ئۇ چوقۇم ئاشخانىلاردىكى تاشلانغان تاماقلاردىن يېـ
مەكلىك يىغقىلى ماڭدى . مانا بوم ، ھەيۋەتلىك ئاۋاز بىلەن
شەھەر ئىچىدىن ئەزان ئاڭلاندى . غوجام چوقۇم بامداتقا چىقىـ
دۇ . مەدرىسىگە ئىلدام باراي… نۇرى يۈگۈرۈپ مەدرىسىگە ـــ
غۇلجا شەھىرىدىكى ئەڭ چوڭ خانىقاغا يېتىپ كەلگەندە ، ناغرىـ
خانىدىن مەزىنئاخۇنۇم ئاستا چۈشمەكتە ئىدى . «موللا بىلال
ئاشۇ پەشتاقتا ئولتۇرۇپ 〈غازات دەر مۇلكى چىن〉 داستانىنى
يازغانىكەن» دەپ پىچىرلاشقىنى ئۇلگۈردى نۇرى شۇ ئارىلىقتا .
ئۇ ئوڭ قولغا ئەگىلىپ ئوردا مەھەللىسىگە قاراپ ماڭدى .

«ئوردا» دەرۋازىسى ھىم ئېتىك ئىدى . ئۇ يان ئىشىككە
تەلمۈرۈپ خەش ئورۇندۇقتا ئولتۇردى . ئۇ تەلمۈرۈش ، تىت ـ
تىت بولۇش بىلەن قانچىلىك ئولتۇرغىنىنى بىلمىدى ، ئاخىر
ھويلىدىن يېنىك يۆتەلگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ، بىرى يان ئىشىكنى
ئاچتى . ئۇ قورۇ خىزمەتچىسى ئىدى .

ـــ نېمىگە بۇ يەردە ئولتۇرىسەن بالام؟ ـــ دېدى تېۋىلغا
سۆپۈرگە تۇتۇۋالغان پاكار ، چارساقال ئادەم نۇرىغا سىنچىلاپ
قاراپ ، ـــ سەنمۇ ھېلىقى قىزنىڭ ئىشى بىلەن كەلگەن ئوخشىـ
مامسەن؟

ـــ شۇنداق ، چوڭ دادا .

ـــ كەتتى ! ـــ دېدى بوۋاي قولى بىلەن كۇنپېتىشنى
كۆرسىتىپ ، ـــ ئاخشاملا كەتكەن .

ـــ نەگە؟

ـــ رەسگە ـ دە . قېيىمبەگ غوجام ، نېزەرخان غوجاملار
ئېلىپ كەتتى ، كاتتا قىز ئوخشىمامدۇ ئۇ ـ ھە؟ غۇلجىنىڭ

كاتتىلىرى ئارىلىشىپ كەتتى ئەجەب ! ھى - ھى - ھى···

نۇرى ھېچنېمىنى چۈشەنمىدى . ئۇ يەنە بىرنېمىلەرنى سوراي دېگۈچە بوۋاي يەر سۈپۈرۈشكە كىرىشىپ كەتتى . نۇرى ئىختىيارسىزلا قولىغا تامغا يۆلەكلىك گۈرجەكنى ئالدى ۋە يولدىكى قاتقان قار - مۇزلارنى گۈرجەشكە باشلىدى .

— ياخشى بالام ، ياخشى ئىشلە ، پۇلۇم يوق ، ئەتىگەنلىك ئىسسىق گىردە بىلەن چاي بېرىمەن ! غوجام چىقمىدى ، — بوۋاي ئارتۇق بىرنەرسە چۈشەندۇرۇپ بېرەلمىدى . سەبىخەنىڭ ماشىنا بىلەن كەتكەنلىكى راست بولدى . ئۇنى ئۈرۈمچىگە يولغا سالدىمۇ ياكى راستىلا سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ ؟··· سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن بولسا نۇرى ئۇنىڭغا ئاق يول تىلەيدۇ ، بەخت تىلەيدۇ ، ئۇنى كۈتىدۇ ، تاكى چاچلىرى ئاقىرىپ بېلى مۈكچىيىپ ، ئاخىرقى ئۈمىدى ئۈزۈلگىچە . ناۋادا ئۇنى ئۈرۈمچىگە يولغا سالغان بولسىچۇ ؟ ئۇ چاغدا نۇرىمۇ ئاشۇ يىرتقۇچ ئۇۋۇسىغا بارىدۇ . سەبىخەنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئاخىرقى كۈچى تۈگىگىچە كۈرەش قىلىدۇ . ئۇ سەبىخەنىڭ ئوقۇيدۇ ، خىزمەت قىلىدۇ دېگەن ناملار بىلەن بېرىپ يىرگىنچلىك ئادەملەرنىڭ كۆڭۈل ئېچىش ، ھۇزۇرلىنىش قورالىغا ئايلىنىپ قېلىشىغا ھەرگىز يول قويمايدۇ . ھېچبولمىغاندا بىرى بىلەن ئېلىشىپ جانغا جان ئېلىشىنىڭ يولىنى تاپىدۇ . ئىلاھىم سەبىخە سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن بولسىدى ، ئۇ مەيلى كەلگۈسىدە قايتىپ كەلسۇن - كەلمىسۇن ، ئۇ ھامان خورلانمايدۇ ، ئادەملەردەك كۈن كەچۈرۈپ نۇرىنى ئەسلەپ تۇرىدۇ···

نۇرى غوجام بىلەن كۆرۈشۈشكە پېتىنالمىدى . ئۇ نېزەرخان غوجامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇ كىشىگىمۇ ئاۋارىچىلىك تېپىپ بېرىشنى خالىمىدى . ئۇ ئۆز نەزىرىدە مېنى ھۆكۈمەت ئىزدەپ يۈرىدۇ دەپ ئويلايتتى . ئۇ دائىم ھۆكۈمەتنىڭ يامان گېپىنى قىلىپ ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇش كويىدىكىلەر بىلەن ئارىلىشىپ

يۈرگەچكە ، ھۆكۈمەت مېنىڭ ئوي - خىيالىمنى بىلىپ بولدى دەپ قارايتتى . بولۇپمۇ گىمنازىيىدىن بىرنەچچە مۇئەللىم ، ئوقۇغۇچىلارنى تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ۋەھىمىسى كۈچەيدى . ئۇ دائىم «تۇتۇپ كەتسە قانداق قىلىمەن» دەپ ئۆز - ئۆزىدىن سورايتتى ، لېكىن ئۇنىڭ جاۋابى ئېنىق ئەمەس ئىدى . ئەمما ئۇ ئۆزىنى قاتتىق قىيناش ، ئاچارچىلىق ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك ئازابقا تەييارلىماقتا ئىدى : قاتتىق يەردە ياتاتتى ، ناچار تاماق يەيتتى ، ئويۇن - تاماشىغا بېرىلمەيتتى··· ئۇ بوۋاينىڭ چېلەك تۇتۇۋالغىنىغا ئۇنىماي سەبىخەنىڭ خەۋىرىنى ئېلىش ئۈچۈن خىتاي بازىرى ، ھەرەمباغلار بىلەن ئايلىنىپ سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ يېنىدىكى رەخىمجانلارنىڭ ئۆيىگە كەلدى . رەخىمجان يوق ، موماي : «رەخىمجان قورغاسقا كەتتى !» دەپ قويدى . دېمەك ، رەخىمجانمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە كەتكەن . ئۇ بېشى چۈشكەن ، قورسىقى ئاچ ھالدا ئارقا كوچىلار بىلەن مېڭىپ شەھەرنى ئايلاندى . ئۇ قانچىلىك ماڭغىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ . بىرى ئۇنى نوقۇغاندىلا بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى . ئۇ نېزەرخان غوجامنىڭ قوغدىغۇچىسى مۇسا ئىدى : «كالاسكىدا غوجام بار ، ماڭ ، كالاسكىغا چىق» دېدى مۇسا ئۇنى ئالدىرىتىپ .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ! — نۇرى غوجامغا سالام بەردى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، بالام كالاسكىغا چىق ! — دېدى غوجام ھارۋىكەشنىڭ يېنىنى شەرەت قىلىپ ، — مەن سېنى مەكتىپىڭگە ئاپىرىپ قوياي . سېنىڭ ئوقۇيدىغان ۋاقتىڭ بۇ بالام . ھېلىقى ئابدۇمەر دېگەن دۆيۈز سىلەرگە جىق كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىپ بېرىپتۇ . قاسىم مىراب ماڭا ھەممىنى دېدى بالام . ئەمدى قورقما ، چىۋ سىلىڭ ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ كەتتى . بۈگۈن ئۈزىتىپ قويدۇق . تۇتۇلغانلارنى قويۇۋېتتۇق ، ياۋ سىلىڭ دېگەن بىر ياخشى ئادەم غۇلجىغا سىلىڭ بولۇپ كەلدى .

ئۇ كىشى بۈگۈن چۈشتىن كېيىن گىمنازىيىگە بېرىپ سۆز سۆزلەيدۇ .

— سەبىخەچۇ غوجام ؟

— هە ، هېلىقى ئابدۇمەرىنىڭ ئۆگەي قىزىمۇ ؟

— هەئە ، شۇ قىز .

— ها - ها··· — غوجام قاقاقلاپ كۈلدى ، — ئۇ قىز بۇ چاغقىچە ئالمۇتىغا يېتىپ باردى ، ئاپىسى ، سىڭلىسى بىللە كەتتى . ئۇلار ئابدۇمەرىنىڭ ئۈستىدىن ئىسيان كۆتۈردى . قېيۇمبەگ غوجاملار ئۇلارنى يولغا سېلىپ قويدى !

— غوجام ياخشى قىپتۇ ! — دېدى نۇرى ئون نەچچە كۈندىن بېرى تۇنجى قېتىم خۇشال بولۇپ ، — غوجامغا رەھمەت !

— ياخشى قىلدىمۇ ، يامان قىلدىمۇ تېخى مەلۇم ئەمەس . چيۇ سىلىڭنىڭ چىشىغا تېگىپ قويدۇق ، ئاخىرى قانداق بولاركىن !···

نۇرىغا تاغدەك كۆرۈنگەن ئىش غوجام ئۈچۈن كىچىككىنە ئىشكەن . ئۇنىڭ نۇرغۇن سوئاللىرى بار ئىدى ، لېكىن سوراشقا پېتىنالمىدى . ئۇ بىر ئىشنى بىلدى : ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭلىرى كىچىكلىرىنىڭمۇ غېمىنى يەيدىكەن ، بىر قىزنى پالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن شۇنچە چوڭلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىققانلىقى نۇرىنى هاياجانلاندۇردى .

— ئەمدى بىزنى تۇتامدۇ ، غوجام ؟

— تۇتقۇدەك ئىش قىلماي ، ياخشى ئوقۇڭلار باللىرىم ، سىلەر قىلىدىغان ئىشلار تېخى جىق . ئۇ ئىشلار كەلگۈسىدە بولىدۇ . ئاڭلىسام ، سەن بالام دەرسلەردە ياخشىكەنسەن ، ئەپرىز ئايىم هەدەڭ دائىم ماختايدۇ سېنى ، ئاسىيە خېنىممۇ كېتەر چېغىدا بىزنىڭ ئايىمغا سېنى ئالاهىدە جېكىلەپتۇ . مېنىڭ ئوغلۇم هەبىبۇللامنى بىلىدىغانسەن ؟

— بىلىمەن ، غوجام دادا .

— ئۇمۇ ئوقۇشنى ياخشى كۆرەتتى . ئۇ هازىر ئۈرۈمچىدە ئوقۇۋاتىدۇ .

كالاسكا گىمنازىيىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختىدى . نۇرى كالاسكىدىن چۈشتى . غوجام ئۇنىڭغا پۇل بەردى :

— خەجلە بالام . مانا بۇ جۇ نازىرنىڭ ئىمزاسى بار يېڭى پۇل — يۇەن ! پات - پات ئۆيگە بېرىپ تۇرغىن - هە !

كالاسكا ساي بويىدىكى يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى ، نۇرى هاياجانلىنىپ قاراپ قالدى . كالاسكا ئوڭغا — نوۋگورتقا بۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇ ئىككى قەۋەتلىك ياتاق بىناسىغا قاراپ ماڭدى .

مەكتەپ قوينى تولىمۇ كۆڭۈللۈك . ئۇ يەردىكى كۈنلەر مەنىلىك ئۆتىدۇ . نۇرى ساۋاقداشلىرىدىن ئىككى هەپتە كېيىن قالغان ، ئۇ يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن كونسپېك كۆچۈرۈشى ، هېساب - ئالگېبرا ئەمەللىرىنى ئىشلىشى ، نۇرغۇن فورمۇلىنى يادلىشى كېرەك . كىتابلار ئۇنىڭغا ئارام ، ئۇ هەربىر فورمۇلىنى يادلىغاندا ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولىدۇ . پاكىز ، چىرايلىق كۆچۈرۈلگەن كونسپېكلىرى بىلەن پەخىرلىنىدۇ . ئۇ ئازاب ، ۋەھىمە ، كۆڭۈلسىزلىكلەرنى تېزلا ئۇنتۇدى . ئۇ ئاخشىمى كەچلىك تەكراردىن چۈشۈپ ياتاقتا ساۋاقداشلىرى بىلەن يەنە ئاۋۋالقىدەكلا دۇنيا ، جەمئىيەت ، بايلىق ، نامراتلىق ، ئىلىم ، تەبىئەت هەتتا قىزلار توغرىسىدا سۆزلىشەتتى . ئوقۇغۇچىلىق هايات ئۈمىد ، خۇشاللىق ۋە ئىشەنچ بىلەن تولغان . بۇ هايات پۈتۈن ئۆمۈر مۇساپىسىنىڭ هېسسىيات ۋە ئۈمىدكە باي گۈزەل بابى . لېكىن بۇ مۇساپىنى بېسىۋاتقانلار بۇنى هېس قىلالمايدۇ . دوستلىرى بىلەن ئىلىم ئۈستىدە ، يېڭىلىقلار ئۈستىدە تالىشىش قانداق قىزىقارلىق - هە ! بۇ تالاشلار بەزىدە دوستلارنى ئارازلاشتۇرۇپ قويىدۇ ، لېكىن ئۇ يەنىلا كۆڭۈللۈك .

نۇرى ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئابرۇيلۇق، چۈنكى ئۇ تولىمۇ ئۆتكۈر ۋە تىرىشچان. ئوقۇغۇچىلار بىر نەرسىنى بىلمىسىلا ئۇنىڭدىن سورايدۇ. بىر ئىش قىلماقچى بولسىمۇ ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىدۇ، ئۆيىدىن خالتا كەلسە ئۇنى مېھمان قىلىدۇ. سىنىپ باشلىقى، ئوقۇغۇچىلار ۋەكىلى سايلىماقچى بولسا ھەممە ئوقۇغۇچى ئۇنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ سىزغان رەسىمى، يازغان شېئىرلىرى دائىم مەكتەپ تام گېزىتىگە چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تەنتەربىيىدىمۇ شۆھرىتى بار. مەكتەپ ۋالىبول كوماندىسىنىڭ ئەڭ ياخشى ھۇجۇمچىسىمۇ ئاشۇ نۇرى. ھازىر ئۇنىڭ بويى ئۆسۈپ بىر مېتىر سەكسەن تۆت سانتىمېتىرغا يەتكەن، بۇلجۇڭ گۆشلىرى تاشتەك چىڭ، ناخشا ئېيتسا ئاۋازى يېقىملىق، دۇتار چالسا كىشىنىڭ دىلىنى ئېزىدۇ.

ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقى مائارىپىنىڭ ئەتراپلىق تەرەققىي قىلدۇرۇش تەلىپى بويىچە تەربىيىلەنگەن. شۇڭا ئۇنى ئوقۇغۇچىلارلا ئەمەس، ئوقۇتقۇچىلارمۇ ياخشى كۆرىدۇ.

مانا بىر ھەپتە بولدى، مەكتەپنىڭ ئەڭ ياخشى ئوقۇتقۇچىسى رۇسۇلوف ھېچنەدە يوق. ئۇنى كۆرگەن ئادەممۇ يوق، ئۇنىڭ خەۋىرىمۇ يوق. مەكتەپ رەھبەرلىرى ئۇنىڭ ئۆيىگە ئادەم ئەۋەتتۇيدى، بارغان ئادەم: «ئۇنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرۇپ كىتابلىرىنى كۆيدۈرۈۋېتىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئۆيىدىن كەچقۇرۇن چىقىپ كەتكەنلىكى، كەچتە ئۇنىڭ ئۆيىگە ئەسكەرلەرنىڭ كىرگەنلىكىنى بىرلا نۇرى بىلىدۇ، لېكىن ئۇ بۇ توغرىدا ھېچكىمگە تىنمىدى. رۇسۇلوفنىڭ يوقىلىپ كېتىشى نۇرى ئۈچۈنمۇ بىر سىر. ئۇ: «بىز قۇتقۇزىمىز» دېگەن ئەمەسمىدى، قۇتقۇزغۇچىلار ئىچىدە ئۇ نېمىشقا يوق ئەمىسە؟ ئۇنى تۇتۇپ كەتكەن ياكى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولسا، شۇ چاغقىچە دېرىكى بولماسمىدى؟ تۇتۇلغانلارنىڭ كۆپى قويۇپ بېرىلدى. ئۆلگەنلەرنىڭمۇ جەسىتى تېپىلدىغۇ؟ رۇسۇلوف بۇلارنىڭ ئىچىدە يوق،

ھەممىسىلا رۇسۇلوف توغرىسىدا سۆزلەشمەكتە، بىرلا نۇرى جىمجىت.

— سەن رۇسۇلوفقا ھەممىدىن بەك چوقۇناتتىڭ، بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمايسەنغۇ، ھەي نۇرى داڭگال، — دېدى ئۇنىڭ يېنىدىكى كارىۋاتتا ياتىدىغان خونخايلىق يوغان باش ئوقۇغۇچى خىيال سۈرۈۋاتقان نۇرىنى نوقۇپ، — ئېيتقىنا، ئۇ ھاياتمۇ، ئۆلدىمۇ؟

— ئۇ چوقۇم ھايات!

— نەدىدۇر، ئەمىسە؟

— ئۆزى بىلىدۇ ـ دە!

— بۇ قانداق جاۋاب، ھەي داڭگال؟

— توغرا جاۋاب شۇ!

باللار كۈلۈشتى، نۇرى كۈلمىدى. بۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمى، چۈنكى ئۇ رۇسۇلوفنىڭ سىرلىق ھەرىكەتلىرىدىن ئۇنىڭ بىر مەخپىي ئىشى بارلىقىنى سېزىپ قالغانىدى. ئۇ بەلكى لېنىن، ستالىنلاردەك مەخپىي تەشكىلات قۇرۇپ يەر ئاستى ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقاندۇر. بولمىسا نېمىشقا «بىز قۇتقۇزىمىز» دەيدۇ.

نۇرىنىڭ ئەس ـ خىيالى شۇ رۇسۇلوفتا. ئۇنىڭغا ھېچكىمنىڭ ھېچقانداق گېپى خۇشياقمايدۇ. مانا ھازىرمۇ يېنىدىكى ئوقۇغۇچىنىڭ قوپال گېپى، باللارنىڭ كۈلكىلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى:

— گەپ قىلمايسەنغۇ ھوي، سۇغا چۈشۈپ ئېزىلىپ كەتتىڭمۇ يە، داڭگال!

— ياق، ئۇ تاشقا ئايلىنىپ كەتتى!

— گەپ قىلماڭلار ھوي، ئۇ ھازىر شېئىر يېزىۋاتىدۇ.

— ياق، ھېساب چىقىرىۋاتامدىكىن دەيمەن!

— نۇرى، سېنى جۆيلۈسىمۇ قاپىيىلىك جۆيلۈيدۇ دەيدۇ-

غۇ، راستمۇ؟

— دۇنيادا قانچە خىل ئۇسۇملۇك بار، ھەي نۇرى؟

— نەچچە دەريا بار، شۇنى دېگىنە!

— ياق، ئۇ ئاختارمىلىقنى بىلىدۇ، داڭگال بولغاندىكىن…

— گەپ قىلمىغانغا قارىغاندا ئۇ چوقۇم بىرىگە ئاشىق!…

جاۋابسىز قالغان سوئاللار باللارنى زېرىكتۈردى، باللارنىڭ ئاۋازى ئاستا - ئاستا پەسەيدى.

— ئۇ، رۇسولوف بىلەن سۆزلىشىۋاتىدۇ! — دېدى ئاخىرقى بىرى. شۇنىڭ بىلەن چاق-چاق، سوئاللار ئاخىرلاشتى - دە، ياتاق جىمىپ قالدى.

نۇرى راستتىنلا رۇسولوف بىلەن سۆزلەشمەكتە ئىدى:

— بىزدىمۇ سوتسىيالىزم بولامدۇ، ئەپەندىم؟

— چوقۇم بولىدۇ.

— كوممۇنىستىك پارتىيە بولمىسىمۇ بولۇۋېرەمدۇ؟

— ياق، كوممۇنىستىك پارتىيە رەھبەرلىك قىلمىسا سوتسىيالىزم ئۆزلۈكىدىن قۇرۇلمايدۇ - دە.

— بىزدىمۇ پارتىيە قۇرۇلامدۇ؟

— قۇرۇلىدۇ.

— قاچان؟

— پات يېقىندا!

— سىز نېمىشقا سوۋېت بولشېۋىكلار پارتىيىسىگە كىرمىگەن؟

— قوبۇل قىلمىدى.

— نېمىشقا؟

— شەرتىم توشمىسا كېرەك.

— شەرتى چىڭمۇ ئەمىسە؟

— چىڭ، ناھايىتى چىڭ!

— بولشېۋىكلارنىڭ شەخسىي مۈلكى بولمامدۇ، راست؟

— بولىدۇ، لېكىن ئۇلار ئۆز ھاياتىنى خەلقنىڭ ئىشىغا ئاتىۋەتكەن.

— ئۇلار ساپلا نامراتلارمۇ؟

— ئاساسەن شۇنداق. ئۇلار شەخسىي پايدا بىلەن ھېسابلاشمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى پۈتۈن دۇنيادا ئادەمنى ئادەم ئېزىدىغان، بىر قىسىملا باي بولۇپ كۆپچىلىك نامراتچىلىقتا ياشايدىغان ناھەقچىلىكنى يوقىتىپ كوممۇنىزمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش.

— كوممۇنىزم قانداق بولىدۇ، مۇئەللىم؟

— ماددىي بايلىق چەكسىز مول بولىدۇ. ئادەملەر قابىلىيىتىگە يارىشا ئىشلەيدۇ، ئېھتىياجىغا قاراپ تەمىنلىنىدۇ. نېمىنى قىلالىسا شۇنى قىلىدۇ، نېمە لازىم بولسا شۇنى ئالالايدۇ. ئەسكەر، دۆلەت، مىللەت دېگەنلەر بولمايدۇ. ھەممە ئادەم باباراۋەر بولىدۇ.

— ئائىلە، بالا - چاقىچۇ؟

— مۇھەببەت ھەممىدىن ئۈستۈن بولىدۇ. كىم - كىمنى خالىسا شۇنىڭ بىلەن بىللە ياشايدۇ، خالىمىغاندا ئايرىلىپ كېتىۋېرىدۇ.

— ئەجەب قىزىقكەنا، مەكتەپچۇ؟

— بەلكى ھازىرقىدەك بولماس. ئادەملەر ئاڭلىق ھالدا ئۆزلۈكىدىن ئوقۇيدىغان بولىدۇ. پەن - تېخنىكا بەك يۇقىرى دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان بولغاچقا، ھەممە نەرسىلەر ئىلىم - پەن بىلەن بولىدۇ، شۇڭا ئوقۇماقمۇ ئاسان بولىدۇ. ئوقۇش تۇرمۇشنىڭ ئېھتىياجى بولۇپ قالىدۇ. ئادەملەر تاماق يېمىسە، ئۇخلىمىسا بولمىغانغا ئوخشاش، ئوقۇمىسىمۇ بولمايدۇ، شۇڭا ئۆزلۈكىدىن ئوقۇشقا مەجبۇر بولىدۇ…

… نۇرى ئاڭلىمىغاننى رۇسولوفتىن ئاڭلىدى. ئۇنىڭ ھايات، جەمئىيەت ۋە دۇنيا توغرىسىدىكى چۈشەنچىلىرىدە ئاجايىپ

يېڭىلىقلار پەيدا بولدى. ئۇنىڭ خىيالىدىكى جەمئىيەت بىلەن
خىيالىدىكى ئادەملەر ئەتراپىدىكىلەر بىلەن زادىلا ئوخشاشمايد-
تى. ئۇنىڭچە، بىرلا رۇسۇلوف ھەقىقىي مۇكەممەل ئادەم ئى-
دى. جەمئىيەت، تۇرمۇش بولسا ئۇنىڭ خىيالىدىكىدىن تولىمۇ
يىراق، تولىمۇ پەرقلىق ئىدى. بۇ خىل جەمئىيەتنى، ئادەملەر-
نى ئۆزگەرتىش بىر ھەقىقىي ئىنساننىڭ ئىنسانىي بۇرچى ھېساب-
لىناتتى. شۇڭا ئۇ ئۆزىنى رېئاللىقنى ئۆزگەرتىشتە مەسئۇلىيد-
تى بار جاۋابكار ئادەم ھېسابلايتتى. شۇڭا ئۇ «ھايات —
كۈرەش دېمەكتۇر» دېگەن سۆزنى دائىم تەكرارلايتتى.
نۇرى خىيالىدا رۇسۇلوف بىلەن ئۇزاق سۆزلەشتى، ئۇنىڭ
بىلەن قىلىشقان سۆزلەرنى ئىچىدە تەكرارلىدى. ناۋادا ئۇ بىرەر
كېلىشمەسلىككە يولۇققان بولسا، مەن ئۇنىڭ ئىزىنى بېسىپ
يولىنى داۋاملاشتۇرىمەن. بىزنىڭ ئۇيغۇرلىرىمىزدىن يۈز نەپەر
رۇسۇلوف مەيدانغا چىقسۇنا، ھەربىرىنىڭ يۈزدىن مۇرىتى بولسا
بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدا قانچىلىك چوڭ ئۆزگىرىش بولارىدى-
ھە؟ «غوجاملار ئادىل بولغان تەقدىردىمۇ ئەمگەكچىنى چۇشەن-
مەيدۇ. سەۋەبى، ئۇلارنىڭ قوللىرىدا بىر تالمۇ قاداق يوق.
ھالاۋەت ئۇلارغا خۇدا بەرگەن نېمەت. ئۇلارنىڭ ھالاۋىتى بەربىر
ئەمگەكچىنىڭ قان - تەرىدىن كەلگەن. ئۇلار بۇنى ئىقرار قىل-
مايدۇ. ئىقرار قىلسا ئۆزلىرىنىڭ ئەزگۈچى ئىكەنلىكىگە ئىقرار
بولغان بولىدۇ...» رۇسۇلوفنىڭ غوجاملار توغرىسىدىكى بۇ
سۆزلىرىنى ئەسلىگەندىن كېيىن نۇرى نېزەرخان غوجامنىڭ
ئۇچەرۋازىدىكى كاتتا قورۇ - جايى، قىرىق ئېغىزلىق دۇكان،
ئۆيىدىكى باياشاتچىلىق، ئەپرىز ئايىمنىڭ قول - بويۇن، قۇلاق-
لىرىدىكى ئالتۇنلارنى بىرمۇ بىر كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى...
... ئۇ باش - ئاخىرى يوق خىيال، شېرىن ئارزۇ ۋە
كەلگۈسى ئىشلارنىڭ پىلانلىرى ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ، قاچان

ئۇخلاپ قالغىنىنى سەزمىدى.
ئەتىگەنلىكى ئۇنى تەرتىپ مۇدىرى سىلكىپ ئويغاتتى...

13

يەنە يېڭى باھار، يېڭى قاتىلاڭچىلىق. لاتقا تىنغان ئۆستەڭ-
نى ئىككى يۈزبېگىلىك يەرنىڭ دېھقانلىرى چېپىشى كېرەك.
زىياۋۇدۇن ئىككى كۈندىن بېرى يوغان كەتمەن بىلەن ئۆستەڭ
چېپىۋاتىدۇ. ئالا قارغا، قارنىڭ نەمىگە بۇ يىل ئارانلا ئۈچ خو
بۇغداي چۆكۈرۈۋالدى. بىر ئۆكۈزنى مۇختەرباي بەردى، بىرىنى
قامادىن كۈزلۈككە ئاشلىق بېرىمەن دەپ ئالدى. ئۈچ خو بۇغداي-
دىن سەككىز خودىن چىقسا يىگىرمە تۆت خو ھوسۇل چىقىدۇ،
مانا ھازىر ئۇنىڭ قولىدا سەكسەن خو يەر بار. بىكاردىن -
بىكارلا سولاقتا يېتىپ، تاغمۇتاغ ئوغرىلارنىڭ كەينىدە قاتراپ
يۈرۈپ كۆرمىگەننى كۆردى. كەنجى ئوغلىدىن ئايرىلدى، نە-
زىر، دەۋا - دەستۇر قىلىمەن دەپ مانا ھازىرغىچە قەرزگە
بوغۇلدى. يەنە ئۈچ خو كەنجى بۇغداي، ئۈچ خو زىغىر، ئىككى
خو سۇلۇ، ئىككى پۇت يەرگە قوغۇن - تاۋۇز تېرىمىسا بولماي-
دۇ. ئۇنىڭ قولىدا نە ئۇرۇق، نە پۇل يوق. ئۇزۇنغا سوزۇلغان
قىش ئۆگزىنىمۇ قۇرۇقداپ بولدى. قاما ھويلىدىن ماللىرىنى
ھەيدەپ كۆكلەمگە كۆچۈۋىدى، ئۆگزىدە شاختىن باشقا ھېچنېمە
قالمىدى. ھەلەپ بەرمىسە ئۆكۈزلەر ساپان سۆرىيەلەمدۇ؟ يەر-
دىن يىگىرمە خونى ئىجارىگە بەرمىسە كۈزلۈككە يىگىرمە بىر
خو دەنگە نېمىنى تۆكىدۇ؟ قەرز ۋەرەقىگە ئىككى قويى كەتتى.
شۇنىڭ بىلەن مۇختەرباي بەرگەن ئاخىرقى قويلارمۇ تۈگىدى.
ھازىر تۆتىنچى ئاي، سەككىزىنچى ئايدا بۇغداي پىشىدۇ. يېڭى
ئاشقا يەنە تۆت ئاي بار. ئوزۇقلۇق ئۇچۇن ئارانلا ئۈچ پۇت
بۇغداي بىلەن ئۈچ شىڭ تېرىق قالدى. ئۇلار ئارانلا بىر ئاي

يېتىدۇ ، قالغان ئۈچ ئايغىچۇ ؟

ئۇ كەتمەننى تېقىمىغا قىسىپ ، ئورۇقلاپ - قېرىپ كەتكەن بوز ئاتتا سىڭايان ئولتۇرۇپ ، ئۆستەڭ ياقىلاپ كەتكەن چىغىر يول بىلەن كېتىۋېتىپ ، ئۆزىنىڭ ئاخشام چالا قالغان خىيالىنى داۋاملاشتۇرماقتا : «بەرا ئىمامنىڭ ئۆيىدە ئۈچ ئايلىق مالاي بولسام دەيدۇ ، ئۇرۇقنى ، قوشنى چىقىرىپ ئۈچ خو بوغداي ھەيدەپ بەرگۈدەك ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە بىر چىشى موزاي بەرگۈدەك . ئەمدىزە بالامنى قاشقالىقتا مالايلىقتا بېرەمدىمەن ؟ مۇختەر ئاكام ئاڭلىسا قامچىلاشتىن يانمايدۇ . بىچارە ، ئەجەب كۆيۈمچانغۇ ، ئەيسا شاڭيوكاملارمۇ دادامنىڭ ئورۇق - پۇشتى تۇرۇپ ، ئۈستۈمدىن تۆھمەت قىلىپ نەچچە ئاي سولاتتى . نېزەرخان غوجام قەسەمگە قىستىمىغان بولسا نېمىلەرنى كۆرسىتەتتىكىن تېخى !...»

ئۇ قازىخانىدىكى ئىشلارنى ئەسلىدى :

— قەسەم ئىچەمسىز ، شاڭيوم ؟ — دەپ سورىدى ئەلەمئاخۇنۇم — قاپقارا ساقىلى ، سارغۇچ سەللىسى ئاق سۇزۇك چىرايىغا ياراشقان ئادەم ئەيسا شاڭيونىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ .

— ئىچىمەن ، تەقسىر ، يەر مېنىڭ .

— راستمۇ ؟

— قەسەم ئىچىمەن ، ئەلەمئاخۇنۇم !

— شەرىئەتتە ئۈچ مۇسۇلماننىڭ گۇۋاھلىقى بار تۇرۇپ قەسەم ئىچكەن ئادەم مۇناپىق دېيىلىدۇ ، شاڭيوم . مانا مۇنۇ ئەرزگە ئوتتۇز تۆت ئادەم : يەر زىياۋۇدۇننىڭ ، شاڭيوم ئىگىلىۋالغان ، دەننى ئۈچ يىل تۆكمىگەن ، بۇ جاۋابكارلىقنى شاڭيوم زىياۋۇدۇنغا تۆھمەت قىلىپ ئارتىپ قويغان دەپ ئىمزا قويۇپتۇ !

ئەيسا شاڭيو «مۇناپىق» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ غالىلداپ تىترىدى ۋە زىياۋۇدۇننىڭ تىزلىرىغا قولىنى قويۇپ يىغلىدى :

— مېنى كەچۈر ، قېرىندىشىم ! يەر سېنىڭ ، دادىڭنىڭ مىراس قالدۇرغان ئات ، قوي ، كالىلىرىمۇ بار ، ھەممىنى بېرىمەن !...

زىياۋۇدۇننىڭ بىردىنلا دىلى ئېرىدى ، ئۇ شاڭيومنى قولتۇقىدىن يۆلەپ قازىخانىدىن بىللە چىقتى . خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك :

— سېنىڭ - مېنىڭ دېگۈچىلىك نېمىسى بار دەيسەن ، ئاكا ، مانا ئۇقۇشماسلىق تۈگىدى . يەر مېنىڭ ، سىلەر تېرىغان ، تېرىغاندىكىن دەننى تۆكۈسىلەر ، بۇنىڭدىن كېيىن يەر ماڭا ئۆتتى ، ئەمدى يەرنىڭ دەن - پەنلىرى مېنىڭ گەدىنىمدە ! — دېدى . ئۇ ئۆزىنىڭ بىگۇناھ يېگەن تاياق ، تارتقان ئازابلىرى ۋە ئۇنىڭ سەۋەبىدىن پۈتۈن شەھەردە يۈز بەرگەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى «ئۇقۇشماسلىق» دېيىشكە چىن كۆڭلىدىن رازى بولدى .

مانا ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆستەڭ چاپماقتا . سەكسەن خو يەرنىڭ خوجايىنى بولغاچقا ، ئۇ ئېغىر كەتمەن بىلەن تاكى كوسۇم دۆڭدىن ئۆتكۈچە ئۆستەڭ چېپىشى ، باشقىلار بىر كەتمەن لاتقا تاشلىسا ئۇ بويىدىن ئېگىز قىرغاقلارغا ئون كەتمەن لاتقا ئېتىشى كېرەك . ئۇ شۇنداق قىلمىسا قەرزىنى ئادا قىلالمايدۇ . شۇنچە يەرنىڭ خوجىسى بولسۇنۇ ، يەيدىغىنى ، ئورۇقلۇق ، ساپانلىرىمۇ يوق بولسۇن ، ئۇنى ئاز دەپ بالىسى باشقىلارغا مالاي تۇرسۇن تېخى ! دادىسىنىڭ ، رەيھاننىڭ روھى قورۇنمامدۇ ، بۇنداق قىلسا ئۇنىڭ ئەر بولغىنىغا ھەممە ئادەم لەنەت ئوقۇمامدۇ ؟ ياق ، بالىنى چاكارغا بېرىشكە بولمايدۇ . قېيىنانىسى تولا يىغلاپ ئەقلىدىن ئازدى ، مانا ئىككى ياشقا ئەمدىلا كىرىپ تاتلىق تىلى چىققان قىزىمۇ ئەمدى ئۇنىڭ يېنىدا . زىياۋۇدۇن تالاغا چىقسا ئەر ، ئۆيگە كىرسە خوتۇن . خېمىر يۇغۇرۇپ قوتۇرماچ سالىدۇ . كاۋا ، ياڭيۇغا كالا گۆشىنى ئارىلاشتۇرۇپ قورداق ئېتىدۇ ، قوشنىلىرىنىڭ ئۆيىگە سۈتكە قاچا ئەكىرىپ قويۇش ،

بىر سىلىم - يېرىم سىلىم چاي تىلەش ، قىزنى پات - پات
يۇيۇپ ، پاكىز كىيدۇرۇپ ئەركىلىتىپ خۇشال قىلىش ، توخۇ-
لارغا دان چېچىش ، سۇ ئەكىرىش ، كۆل ئېلىش ، ئۆي سۈپۈ-
رۈش ، قاچا يۇيۇش... تېخى چۆنەك ئوتاش... ۋاي - ۋۇي ،
ئۇنىڭ ئىشىنىڭ جىقلىقى . بەرا بىلەن دەرا هازىر ئون بەش ،
ئون ئۈچ ياش بولغىنى بىلەن ئۆيىنىڭ ئېغىر ئىشلىرى شۇلارنىڭ
بويىندا . ئۇلار كۈندىن بىرى هويلا ، ئېغىللارغا تىنىپ كەتكەن
كالا - قوي قىغلىرىنى چىقىرىپ بولۇپ هازىر ھەدەپ ئېتىزدا
ئېرىق چاپماقتا... چەكسىز كەتكەن بوزلۇق ئۇنىڭ يېرى . ئاۋۇ
قويۇق قىياق باسقان يەر بۇ يىل تۆتىنچى يىلى بوز ياتماقتا ،
بۇ يەرلەرنى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەنلەر ئىجارە بەرگىن دەپ
تالاشماقتا . مۇختەر باي ئۇنى تىللىدى . «رەسلىككە بەرمە ،
قاشقالىققا تېخىمۇ بەرمە !» دەيدۇ ئۇ . تارانچىلار ئىجارىگە يەر
تېرەتتىمىكىن . بۇ يەرنىڭ بايلىرىمۇ ، تىلى ئۇزۇنلىرىمۇ چې-
لەكلىكلەر بىلەن قاشقالىقلار تۇرسا ، تارانچى دېگەننىڭ يەردىن
باشقا ھېچنېمىسى بولمىسا ، ئادەمنى تەتۈر قىيناپ نېمە قىلىدى-
غاندۇ بۇ مۇختەر باي . ھە دېسىلا قاشقالىق ، رەسلىك ، تارانچى
دەيدىكەن . ھېلىقى تۇرمىدە زىياۋۇدۇننىڭ بېشىنى سىلىغان
ساقاللىق موللام قاشقالىق . ھېلىقى گەپ قىلمايدىغان ، قاپىقى
يامان ئەپەندى رەسلىككەن ، ئۇلاردەك ياخشىنى مەن بۇ يەردە
تۇگۇل ، شەھەردىمۇ كۆرمىگەن . ئۇلار شىڭ دۇبەننى ئۆلگۈدەك
تىللايدىكەن ، شىڭ دۇبەنگە قارشى جىنىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ
قويۇپتۇ . دېمىسىمۇ بىزنىڭ پېيمىزنى قىرقىۋاتقان ، جىنىمىز-
غا تىغ بولۇپ قادالغانلار ئاشۇ شىڭ دۇبەن ، چىۋ سىلىڭ دېگەن-
لەر بولماي نېمە ؟ مېنىڭ بالامنىڭ نېمە گۇناھى بار ؟ جېنىم
بالام ، قانغا بويالغان كۆڭلەكلىرىڭنى بىكار ساقلاۋاتمايمەن ،
قانغا قان ، جانغا جان ئالمىسام مەن دادا بولماي كېتەي !...
ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار تۆكۈلدى . ياشلار قو-

رۇق باسقان ئورۇق مەڭزىنى يۇيۇپ ئۆتۈپ ، ئاقىرىشقا باشلىغان
سارغۇچ ، شالاڭ بۇرۇتلىرىنى ، تۇرمىگە كىرگەندىن بېرى ئۇس-
تىرا تەگمىگەن ئېڭەكلىرىنى قاپلىغان سېرىقىدىن ئېقى تولا
ساقاللىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ، تومۇرلىرى كۆپۈشۈپ تۇرغان يو-
غان ، يىرىك قولىنىڭ دۈمبىسىگە چۈشتى .
ئۇ ئېتىنى ئاستا دېۋىتىپ قويۇپ كۆزىنى بارغانسېرى ئۆر-
لەۋاتقان قۇياشقا يۆتكىدى . ئەتراپ ياشىرىشقا باشلىغان ، قىرلار
كۆكەرگەن ، سۆگەتلەر جالا سالغان ، تورغايلار چىۋىلدىشىپ ،
مۇڭلۇق سايرىشىپ ئاسمان قەرىگە كۆتۈرۈلمەكتە . يېنىك ئاق
بۇلۇتلار ئۇلارنى چىللىماقتا ، يالغۇز زىياۋۇدۇنلا دۇنيادا غەملىك
ئادەم ، ئۇنىڭ يەلكىسىدە هايات يۈكى ، بۇ يۈك ئۇنىڭ شادلىقى-
نى ، ئارامىنى ۋە ئۈمىدىنى يۇتماقتا ، شۇڭا ئۇ بارغانسېرى
ئېغىرلاشماقتا ، يەلكىسى قاچانغىچە بەرداشلىق بېرەركىن ، ئۇ
قاچانغىچە بۇ ئېغىر يۈكنى كۆتۈرەركىن . ھېلىقى سوۋېت ئىت-
تىپاقلىق ئەپەندى : «تاڭ يېقىن» دەيدۇ . موللام بولسا : «بۇ
خۇدايىمنىڭ سىنىقى ، ئاخىرى خەيرلىك !» دەيدۇ . ئۇلار نە -
نەلەردىن كېلىپ تۇرمىدە ياتماقتا . ئۇلارنىمۇ غېنى ئوغرىلار
قۇتۇلدۇرۇۋالدى . ئۇلار هازىر نەدىكىن ؟...
قىقاس - چۇقان ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى . ئۇ ئۆستەڭ
بويىدا قولىنى كەينىگە تۇتۇپ مالىخىينى كۆزىگە كىيىپ ،
بۆكىنى گەجگىسىدىن يېرىم چىقىرىۋالغان ئابدۇمەر مىڭبېگىنى
كۆردى . ئۇنىڭ ئەتراپىدا كەتمەنلەر يالت - يۇلت قىلماقتا ،
ئىككى قىرغاقتا لاتقىلار ئۇچۇپ چىقماقتا ، ئادەملەر ۋارقىراش-
ماقتا . ئۇ يەردىكى ئېغىر ئەمگەك بەزمىگە ئايلانغان . توۋا ،
دېهقان دېگەن غەلىتە خەق ، ئېغىر ئىشتىن خۇشاللىق تاپالايدۇ .
ئەمگەك تەرىدىن بايلىق ياراتقاننى ئاز دەپ بەدەن ئازابى بىلەن
روھىنى ئاۋۇندۇرالايدۇ . ئىنسان خۇشاللىق ئىزدەپ خاپىلىق
تاپىدۇ ، خاپىلىق بەزىدە خۇشاللىققا بوسۇغا بولالايدۇ ...

زىياۋۇدۇن ئېتىنى قويۇۋېتىپ ئۆستەڭگە ــ تىزىغىچە سۇغا
كىرىپ توقاي بولۇپ ئاقىدىغان ئۆستەڭنىڭ بۇ جەينىكىگە تىنغان
قېلىن لاتقىغا يوغان كەتمەننىڭ بىسىنى كۈچ بىلەن ئۇردى ۋە
كەتمەننى سىلكىپ لاتقىنى قىرغاققا كۈچ بىلەن ئاتتى . ئۇ ئاتقان
لاتقا مىڭبېگىنىڭ يېنىغا چۈشۈپ ئۇنىڭدىن چاچراپ چىققان لاي
مىڭبېگىنىڭ كىيىمىگە چاپلاشتى .
ــ كۆزۈڭ يوقمۇ ؟ ! ــ دېدى مىڭبېگى قوپال گۈركى-
رەپ .
ــ كۆزۈم بار ، لېكىن لاينىڭ كۆزى يوق ـ دە !
ــ گەپدانلىق قىلىسەنغۇ ؟ !
ــ دەيمىنا ! كۆزى بولسا بۇ لاي بىزدەك قارغىش تەگكەن-
لەرگە چاچرىمايتتىمۇ ؟
ــ سەن زىيەك ، جالاپ خوتۇننىڭ بالىسى !...
زىياۋۇدۇن كەتمەننى سىلكىپ ئىككىنچى لاتقىنى غەزىپى
بىلەن مىڭبېگىگە قارىتىپ ئاتتى :
ــ ئىت چېغىدا بېشىغا قونغان چىۋىننى قورۇيدۇ ، بېشى-
مىزدا تۇرۇۋالغۇچە ، نوغاي خوتۇنۇڭنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرما-
سەن !
ــ سەن ئىتنىڭ بالىسى ، ئاغزىڭغا ، ئىمانىڭغا مىڭنى !...
مىڭبېگى مالايلىرىنى تىللايدىغان ئادەت تىلى بىلەن زىياۋۇ-
دۇننى تىللاپ قىرغاقتىن نېرى كەتتى . مىراب ، يايلار يۈگۈرۈ-
شۈپ كەلدى .
ــ ۋاي ـ ۋۇي ، غېنى ئوغرىنىڭ پايتىمىسى ! ــ دېدى
مىڭبېگىنىڭ يايىسى قوللىرىنى شىلتىپ ، ــ چىق ، مايافقا
چىق !
ــ يامان بولساڭ چۈشمەمسەن !
ــ غېنى ئوغرى ئاڭلاپ قالىدۇ جۇمۇ يايى ، ئەنە ئۇنىڭ
كۆزلىكى ، قاش دەرياسىنىڭ ئۇ قېتىدا سامىيۇزىدىلا !

ــ ئەنە غېنىكام ، هەي غېنىكا !
دېھقانلار تەرەپ ـ تەرەپتىن كۈلۈشۈپ يايىنى مازاق قىلىش-
تى . يايى «غېنى ئوغرى» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ راستىنلا
چۆچۈدى . تۇرمىگە بېسىپ كىرىپ ئەسكەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ زىيا-
ۋۇدۇنلارنى قۇتقۇزغانمۇ ، ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ ئۆيىدىن خادىك
هارۋىسىنى سۆرەپ ئەكەتكەنمۇ شۇ غېنى ئەمەسمۇ ، ئۇ مىڭبېگى-
دىن ، چيۇ سىلىڭدىنمۇ قورقۇنچلۇقتە !
«زىياۋۇدۇن مىڭبېگىگە لاتقا ئاتتى !» دېگەن گەپ بىردەم-
دىلا ئۆستەڭ چېپىۋاتقان ئىككى يۈزدەك دېھقانغا ، مىراب ، يۈز
بېگى ، ئەللىكبېشى ، ئونبېشىلارنىڭ قۇلىقىغا يەتتى . دېھقانلار
كۈلۈشتى ، ئەللىكبېشى ، يۈز بېگى ، مىرابلار مىڭبېگىنىڭ ئەت-
راپىغا ئولىشىپ ئۇنىڭدىن هال سوراشتى ۋە ئۇنى ئەتەي ۋەسۋە-
سىگە سالدى :
ــ زىيەكنى سولىتىۋېتىش لازىم . يەنە سولىتىش كې-
رەك !
ــ زادى ئۇنىڭ قاپىقى يامان ، هۆكۈمەتكە يانىدۇ ، مىڭبې-
گىگە لاي ئاتقىنى هۆكۈمەتكە ئاتقىنى !
ــ ئەتەي قىلغان ئىش بۇ !
ــ گەپلىرىنىڭ تېگى بار دە !...
ئاخىر ئۇلار زىياۋۇدۇننى جازالاش ، يەنى ئەللىك دەررە
ئۇرۇشنى قارار قىلدى . ئەللىكبېشى قىرغا كەلدى .
ــ چىقە زىيەك ! ــ دېدى قارا ساقال پاكار ئادەم .
ــ نېمىگە ؟
ــ ئەللىك دەررە يەيسەن ، چىق ، ئۆلمەيسەن تۆگە !
ــ نېمە قىلغىنىمغا ؟
ــ لاتقا ئاتقىنىڭ كىچىك ئىشما ؟
ــ ئەتەي قىلدىممۇ ، كىم ئۇنى قىرغاقتا تۇرۇۋالسۇن
دەپتۇ ، چاچراپ كەتتى شۇ !

— چىق دەيمەن، بولمىسا يايلار باغلاپ ئاچىقىدۇ!
— چىقسام چىقتىم، ئۇرە قېنى!

زىياۋۇدۇن لايغا مىلەشكەن يالاڭ ئاياغ، يوغان پۇتلىرى بىلەن ئېغىر قەدەم تاشلاپ ئۆستەڭ ئىچىدىن چىقتى. ئۇ تېرە پىنجىكىنىڭ ئالدىنى ئېچىۋەتكەن، تىزىغىچە تۇرۇلگەن ماتا ئىشتىنىنىڭ ئىشتانبېغىنى تىزىغىچە ساڭگىلىتىۋالغان، ئىچىگە تارتىشقان قورسىقىنىڭ تۆۋەن تەرىپى يۇڭ، كەڭ، مەزمۇت كۆكسى كېرىلگەن كۆرۈنۈشتە قىرغاقتا تىك تۇرۇپ، كىرلىشىپ رەڭگى يوقالغان دوپپىسىنى قولىغا ئېلىپ بېشىنى تاتىلىدى.

— ئۇرسا نېمە بولاتتى! — دېدى ئۇ ئاچچىق كۈلۈپ قويۇپ، — نەدە ياتمەن هۆي!

— ئاۋۇ چىملىقتا يات! — دېدى ئەللىكبېشى يالغۇز قارىياغاچ ئاستىدىكى كوكۇل مەيداننى شەرەت قىلىپ.

زىياۋۇدۇن خۇددى چېلىشقا ماڭغاندەك پۇچقىقى تۇرۇلگەن، مەيدىسى ئوچۇق، يالاڭۋاش بولۇۋېلىپ يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ جازاغا، جاپاغا ئۆزىنى ئاتاپ قويغاندەك پەرۋاسىز، ناھەقچىلىككە ئاچچىق كۈلكىسى بىلەن جاۋاب قايتۇردى.

— نېمە بولىدۇ! — دېدى ئۇ ئادەت سۆزىنى تەكرارلاپ، — ئۆلەتتىمۇ، ئۇرۇۋالسۇنا!

ئۇ سۇنايلىنىپ دۈم ياتتى، ئەللىكبېشى ئۇنىڭ پىنجىكىنى قايرىدى.

— كىم ئۇرىدۇ، دەررە يوق، قامچا بىلەنما؟ — دېدى ئۇ دۇدۇقلاپ.

— مۇتىۋەللى، — دېدى مىڭبېگى مەھەللە مۇتىۋەللىسى — مۇختەر باي بىلەن دائىم ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرىدىغان، هال ـ ئوقىتى خېلى ياخشى، گەۋدىلىك ئادەمنى قولى

بىلەن شەرەت قىلىپ، — قوپە!

— ياق، مەن ئۇرمايمەن! — دېدى ئۇ چۆچۈپ.
— مۇختەربايدىن قورقامسىنا؟
— هەئە!
— ۋۇي لامزەللى، مۇتىۋەللىلىكىڭدىن قالدىڭ، هەي نادىر يۇز بېگى!
— ياق، ياق مەن ئۇرمايمەن!
— رەسلىك دەپ تارانچىلار يامان كۆرۈپ قالىدۇ دەمسەن؟
— هەئە، جان باققىلى قويۇڭ بىزنى ئاقساقال!
— ئاسىم شاڭيو سەن ئۇر!
— ياق، تارانچى تارانچىنى ئۇرمايدۇ!
— مىڭبېگى ئۆزى ئۇرسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى بىر دېھقان.
— ئۆزى ئۇرسۇن! — باشقىلارمۇ ۋارقىراشتى.
— يايى! — مىڭبېگى پىچاق يېگەن بۇقىدەك هۆركىرىدى.
— ياق، ياق، مەن ئۇرسام بولمايدۇ. غېنى ئوغرى ئۇنىڭ دوستى، مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ!
— هەي مادا ئېشەك! — دېدى مىڭبېگى غەزەپ بىلەن، — يايى بولماي ئۆل كۆتلەش!
— كىم ئۇرىدۇ، ئەللىك قامچىنى؟

هېچكىم جاۋاب بەرمىدى. نەدىندۇر بىرى:

— مىڭبېگىنى ياتقۇزۇپ بەرسە مەن ئۇراتتىم! — دېدى.
— قايسىڭ، قايسىڭ دەيمەن! قايسى مەرەز ئۇ كوتۇلدىغان؟!

دېھقانلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى. بىر قىزىقچى ئوتتۇرىغا

چىقتى :

— مەن ئۇراي زىيەك باخشىنى !

— ھە ئۇرە !

— بىراق قامچا بولمايدۇ - دە ؟

— دەررە بولمىسا ئەمىسە !

— ماۋۇ پوتام بىلەن ئۇراي دېگەن !

ئۇ بېلىدىكى دەسمالدەك كىر ، سەرگاز پوتىنى قولىغا ئالدى . دېھقانلار تېخىمۇ كۈلۈشتى .

— يوقىلە ، پالكۆز !

— مەشرەپلەردە شۇغۇ ، مىڭبېگىم !

— ئۆزۈم ئۇرىمەن ! — مىڭبېگى يوغان چامداپ زىياۋۇدۇننىڭ يېنىغا كېلىپ قامچىسىنى ئېگىز كۆتۈردى .

— غوجام كەلدى ! — دەپ ۋارقىرىدى بىرى شۇ چاغدا . ئابدۇمەر مىڭبېگى قولىنى چۈشۈرۈپ چۆچۈپ قارىدى .

يۇقىرىدىن راستىنلا بوز ئات مىنگەن نېزەرخان غوجام بىرنەچچە ئادەم بىلەن ئېتىنى ئوينىتىپ كەلمەكتە ئىدى . مىڭبېگىنىڭ قوللىرى تىترىدى ، ئۇ قامچىسىنى يەرگە تاشلىدى ۋە خالايىققا :

— دوتەي جانابلىرى ھال سوراپ كەپتۇ ! — دەپ ئۈنلۈك ۋارقىرىدى .

زىياۋۇدۇن بولسا مىدىر قىلماي دۈم يېتىۋەردى . بېشىغا گۈللۈك يېشىل دۇخاۋا بۆك ، ئۇچىسىغا ئاق رەختتىن كاستۇم - بۇرۇلكا كىيگەن ، قارا بۇرۇتلۇق ، ئاق يۈزلۈك ، قاڭشارلىق ئادەم — نېزەرخان غوجام قولىدىكى قامچىسىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ كۆپچىلىككە ئېھتىرام بىلدۈردى - دە :

— ھارماڭلار ، ئەزىمەتلەر ھارماڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى . كۆپچىلىك قىرغاققا چىقىشىپ تەرەپ - تەرەپتىن سالام قىلىشتى . بۇرۇندىنلا مۇشۇ خەلق بىلەن بىللە ياشىغان ، ھېيت-

لاردا مەھەللىمۇ مەھەللە ئايلىنىپ ئۆي بېسىپ ھېيتلايدىغان ، خۇشچاقچاق غوجامنىڭ ئىلى ۋىلايىتىنىڭ باشلىقى بولغاندىن كېيىنمۇ ئۆستەڭ چېپىۋاتقان يۇرتداشلىرىدىن ھال سوراپ شەھەردىن چىقىشى كۆپچىلىكنى تەسىرلەندۈرگەنىدى . ھېلىقى پالكۆز چاقچاقچى غوجامنىڭ بىر قىزىق ئىشقا بېغىشلاپ يازغان ئىككى مىسرا شېئىرىنى ۋارقىراپ ئوقۇدى :

بۇغىدىن قورقساڭ قارىغايغا — شاخقا چىق ،
خوتۇندىن قورقساڭ ئارقىغا — باغقا چىق !

كۆپچىلىك چۇقان سېلىپ كۈلۈشتى . قىزىقچى تېخىچە دۈم ياتقان زىياۋۇدۇنغا ئاتاپ شېئىر ئوقۇدى :

زىياۋۇدۇن يېتىۋەرمەي قىرغاققا چىق ،
غوجام كەلدى ، ئەمدى قورقما ماياققا چىق !

كۆپچىلىك تېخىمۇ كۈلۈشتى . غوجام ئاتتىن چۈشۈپ دېھقانلارنىڭ يىرىك قوللىرىنى بىرمۇ بىر سىقىپ كۆرۈشتى ، ئاخىردا مىڭبېگى باشلىق يۇرت چوڭلىرى بىلەن كۆرۈشتى ۋە چاقچاق قىلىپ :

— ئۆستەڭنىڭ تېگى تاشلىق
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ .
زالىم تۆڭچىسى بەگلەر
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ .

دېگەن ناخشا بار ئەمەسمۇ ، سىلەر قىر بېشىدا تۇرۇۋالماي پۇچقاقنى تۇرۇپ ، ئۆستەڭگە چۈشۈپ كەتمەن چېپىڭلار ، سۇدىن بىز يۇرت چوڭلىرى جىق پايدىلىنىمىزۇ ، ئۆزىمىز ئۆستەڭ چاپمايمىز ، قانداق دېدىم ، ئابدۇمەر مىڭبېگى !

— دۇرۇس ، دۇرۇس ، غوجام ، مەنمۇ شۇ چۈشەي دەۋاتاتتىم !

— شۇنداق ، غوجام كەلمىگەن بولسا مىڭبېگىنىڭ قامچىسى زىيەك باخشىنىڭ ساغرىسىغا چۈشەتتى ، غوجام !

قىزىقچىنىڭ گېپى بىلەن كۆپچىلىك يەنە كۈلۈشتى . غوجام قاقاقلاپ كۈلۈپ زىياۋۇدۇننىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ :

— ئازغان - تازغان تاياق - قامچا سېنىلا تاپىدىغان بولۇپ قالدى ، زىياۋۇدۇن ، مىڭبېگىنىڭ ئايىغىغا لاي ئاتقىنىڭ بول - ماپتۇ ! — دېدى - دە ، دەرھال مىڭبېگىگە بۇرۇلدى ، — ئۈستەڭ بېشىغا قامچا ئەكەلمەڭ ، پاقلان ئەكېلىڭ ، مىڭبېگى ، پاقلان بولمىسا بۇغداي سۆزى بولسىمۇ بولىدۇ ، قانداق دېدىم !

— دەپ قاقاقلاپ كۈلدى . غوجام نېرى بېرىپ پۇتىدىكى شىبلى-تىنى سالدى ، يالاڭ ئاياغ بولۇپ ، ئىشتاننى تۈرۈپ بىر دېھقان-نىڭ كەتمىنىنى ئالدى . ئۇ ئاپئاق پاچاقلىرى بىلەن لايغا كىرد-ۋىدى ، مىڭبېگى ، يۈزبېگى ، مىراب ، ئەللىكبېشىلارمۇ ئۇنى دوراپ يالاڭ ئاياغ بولۇشۇپ ئۈستەڭگە چۈشتى .

— ھەي شېرىپ ، ئورما ناخشىسى ، پايخان ناخشىسى باركەنۇ ، نېمىشقا ئۈستەڭ ناخشىسى يوق ، ئېيتامىسەن قېنى ! — دەپ ۋارقىرىدى غوجام ۋە كەتمىنىنى لاتقىغا چاپتى .

قاش دەرياسىدىن باشلىنىدىغان ئاقئۈستەڭ ، ئارا ئۈستەڭ ، بايتوقاي ئۈستىڭى ، كوسۇم ئۈستىڭى مانا مۇشۇ كۈنلەردە ئاۋات-لىشىدۇ ، ئۇنىڭ باغرى ناخشا ، چاقچاق ، قىزغىن ئەمگەك بىلەن يىلدا بىر قېتىم بايرام كۆرىدۇ . دېھقان ھەممە خۇشاللىقىنى ئەمگەكتىن تاپىدۇ ، ئۇنىڭ ھالاۋىتىمۇ ، غۇرۇرىمۇ ، سەنئىتىمۇ ئەمگەك . كەتمەن بېتىگە لىقشتىپ لاي ئېلىپ يۇقىرىغا ئېتىش ئۇنىڭغا ھۇزۇر ، ھەر قېتىم ئاتقىنىدا ، ئۇ كۈن نۇرىدا يالت قىلغان كەتمەن يۈزىگە قاراپ ھۇزۇرلىنىدۇ ، ئۇ شۇ ئىش بىلەن تەبىئەتنى ئۆزگەرتىۋاتىمەن دەپ ئويلايدۇ ، ئۇنىڭ روھىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە خوجايىنلىق تۇيغۇسى ئويغىنىدۇ . ئۇ ئۆزىنى خوجايىن ھېس قىلغاندا ، ئۇنىڭ ئۆزى دەسسەپ تۇرغان ئانا يەرگە بولغان مۇھەببىتى يەنىمۇ ئۇرغۇپ ئاشىدۇ . ئۇ ھەربىر كەتمەن لاتقىنى ئۈستەڭ باغرىدىن يۇلۇۋېلىپ قىرغاققا ئاتقاندا ،

ئۆزىنى ئۆزگەرتكۈچى ، قۇتقۇزغۇچى ھېسابلايدۇ - دە ، ئۆز - ئۆزىدىن پەخىرلىنىدۇ . ئۇ شۇ چاغدا ھەربىر تىنىقىنى ناخشا ، ھەربىر نەپسىنى مۇزىكا ھېسابلاپ چەكسىز ھۇزۇر ، مىسلىسىز گۈزەللىك سېزىمىغا ئىگە بولىدۇ . شۇڭا ھازىر گەپ - سۆزسىز ئىشلەۋاتقان كەتمەنچىلەر ئىچىدە غەمكىن ، چۈشكۈن ئادەم يوق . ھەممە دىلدا شادلىق ، ھەممە چىراي تەبەس-سۇملۇق ، ھەممە قەلب بەخت ئىچىدە… .

دېھقاننى ئىنسان قىلىپ تونۇتقان بۇ ئۇلۇغ ئىش غوجامغا ھە دېگەندە ئېغىر تۇيۇلدى . ئۇ كەتمىنىنى لايغا قۇلاقىچە پاتۇرا-لىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ قەلبىدە بىردىنلا غۇرۇر ۋە ھەۋەس پەيدا بولدى - دە ، ئېغىر ئەمگەكنىڭ راھىتىنى ھېس قىلدى .

— پاھ ، دوتەيىنىڭ ئۇستىلىدىن ئۈستەڭنىڭ لېيى راھەتكىنە ، — دېدى ئۇ يېنىدىكى سېمىز يۈز بېگىگە قاراپ كۈلۈپ ، — قاراڭا ، تەرلىدىم ، ئىدارىدە خىجىل بولۇپ تەرلى-گەندىن كەتمەن چېپىپ تەرلىگەن نەقەدەر ياخشى - ھە !

دېھقانلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى . بۇ كۈلكە زىياپەتلەردىكى خۇشامەت شولىسى بىلەن خورلانغان سۈنئىي كۈلكىلەردىن نەقە-دەر ئۇستۇن - ھە ! ئىنسان چىن قەلبىدىن كۈلەلىسە ھاياتنىڭ مېغىزىنى چاققان بولىدۇ ، بولۇپمۇ ئۆز ئەمگىكىدىن ھۇزۇرلى-نىپ كۈلەلىسە… دېھقان كەتمىنى غۇلجا ئاسمىنىدا نەچچە يۈز-مىڭ قېتىم يالت - يۇلت قىلغاندۇر ، قەدىمىي زامانلاردا ئۈس-تەڭ بولمىغان بۇ يەرلەر ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ماكانى ئىدى . دېھقان كەتمىنى بۇ يەرگە يېڭى ھايات پەسلىنى ئەكەلدى . چو-رۇق ھېكىم بۇنىڭدىن نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى ئاقئۈستەڭنى چېپىشقا دېھقانلارنى توپلىدى ، دېھقان كەتمىنى ھاۋادا نەچچە يالتىرىدى ، بۇنىڭ سانى يوق ، ئەنە شۇ يالت - يۇلت قىلغان كەتمەنلەر قاش دەرياسىنىڭ شوخ تاغ سۈيىنى ئىلى ۋادىسىدىكى بۇ ئېسىل زېمىنغا باشلىدى . بۇ ئىش توسۇن ئاتنى كۆندۈرگەن-

دەك ، ياۋايى بۇغا ـ مارالنى قولغا ئۆگەتكەندەك ، ئاسماندىكى
قىران بۈركۈتنى بىلەككە قوندۇرغاندەك كۆڭۈللۈك ئىش . ئا-
دەملەر بۇ يەرنى بۆرىلەر ، قاۋانلار بىلەن تالىشىپ نۇرغۇن جەڭ-
لەرنى قىلدى . ئىنسان غالىب كەلدى ، بۇ يەرنىڭ ئاچ-
قۇچىلىرى — تارانچىلار مانجۇ ھۆكۈمدارلىرىنىڭ بېقىش ئۇ-
چۈن بۇغداي ، ئارپا ، تېرىق تېرىپ كەتمەنلىرىنى ھاۋادا يەنە
يالتىراتتى . لېكىن مانجۇ ئەسكەرلىرىنىڭ نەپسىنى قاندۇرالمى-
دى ، دېھقان ئەمگىكى ھېسابىغا زىندان ، كىشەن ، تاياق -
توقماق ئۆلۈم بىلەن ئۇچراشتى… ئۆلۈم دېھقانلارنى سۆيۈملۈك
يەرلىرىنى تاشلاپ قېچىشقا زورلىدى . 1864 - يىلىغىچە قازانچى
ۋە جىرغىلاڭ غوللىرىغا قېچىپ بارغان دېھقانلار نەچچە مىڭدىن
ئېشىپ كەتتى . مىڭ يىللار ئىلگىرىلا ئىلى دەرياسى بويلىرىدا
ماكان تۇتۇپ ئەۋلاد قالدۇرغان تارانچىلار ، تۇرپان ، قۇمۇل
بەگلىرىگە ئەگىشىپ 1759 - يىلىدىن باشلاپ غۇلجا ۋادىسىغا
كېلىپ ماكانلاشقان قۇمۇل ، تۇرپان تارانچىلىرى ۋە چيەنلۇڭ
خاننىڭ ئەسكەرلىرىگە ئاشلىق تېرىپ بېرىش ئۈچۈن خوتەن ،
يەكەن ، قەشقەر ، ئاقسۇ ، كۇچالاردىن يەتتە قېتىم سۈرگۈن
قىلىنىپ بۇ يەرگە چىقىپ ماكانلاشقان تارانچىلار ئەنە شۇنداق
زۇلۇم دەستىدىن ماكانلىرىنى تاشلاپ تاغلارغا قاچتى . ئاخىر
سادىر پالۋان ئۇلارنى باشلاپ ، ئابدۇرۇسۇلبەگ باش بولۇپ
قوزغىلاڭ — ئىسيان كەلكۈنىگە كېلىپ قوشۇلدى . ئۇلار
مۇشۇ كەتمەنلىرىنى قورال قىلىپ باياندای سېپىلىغا ھۇجۇم
قىلدى . مانجۇلار دېھقان كەتمەنلىرىنىڭ زەربىسىگە چىدىيالماي
دورا ئېچىشىپ ئۆلۈۋالدى . ئاخىر 1867 - يىلى ئىلى تۇپرىقى
مانجۇ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدى . لېكىن بۇ يەرگە كۆز تىككەنلەر
مانجۇلارلا ئەمەسكەن . 1879 - يىلى چار پادىشاھ ئورۇسلىرى
«ئىلى سۇلتانلىقى» نى بېسىۋالدى . ئورۇس پادىشاھى گېنېرال
كالپاكوۋسكىينى بۇ يەرنىڭ ھۆكۈمرانى قىلىپ ئەۋەتتى . ئەلا-

خان سۇلتان بىچارە ئالمۇتىدىكى «سۇلتان قورغان» دېگەن يەر-
گە قامىلىپ توقا ئىسمىلىك شىبە ئايالىنىڭ مۇھەببىتىدىن باشقا
ھەممىدىن قۇرۇق قالدى… ئورۇسلار غۇلجىنى ئون يىل سوراپ
1881 - يىلى چىقىپ كەتكەندە ، غۇلجا دېھقانلىرى مانجۇلارنىڭ
ئىنتىقام ئېلىشىدىن قورقۇپ ، يەنە ئانا يۇرتىنى تاشلاپ چەت
ئەلگە كەتتى . مانجۇ خانى «ئەپۇ ئومۇمىي» ئېلان قىلىنىۋىدى ،
يۇرتىدىن مېھرىنى ئۈزەلمىگەن دېھقانلار يەنە چەت ئەلدىن قاي-
تىپ كېلىپ يەرلىرىگە كەتمەن چاپتى . ئۇلار ئۆز پايدىسى بىلەن
ھېسابلاشمىدى ، ئۇلارغا يەر ، ئۆستەڭ ، كەتمەن بولسىلا بولات-
تى . ئۇلار ھېچنېمىنى ئارزۇ قىلمىدى ، ئۇلارنىڭ قولىدىن
كەتمىنىنى تارتىۋالمىسىلا ئۇلار خۇشال بولۇۋېرەتتى . كەتمەن
ئۇلارنىڭ خۇشاللىقى ، بايلىقى ، غۇرۇرى… شۇڭا ئۇلارنىڭ ناخ-
شىسى يىغىسىدىن تولا ، كۈلكىسى خاپىلىقىدىن تولا…

نېزەرخان غوجام تارىخىي رېئاللىق ۋە كەلگۈسى توغرىسى-
دىكى خىياللىرىنى ئۇزاق داۋاملاشتۇرالمىدى . ئۇ خىيال بىلەن
يۈزدىن كۆپ كەتمەن چاپتىمىكىنتاڭ !

— غوجام ! — دېدى بىرى ۋارقىراپ ، ئۇ ئاڭلىمىدى .

— دوتەي جانابلىرى ! — دېدى بىرى خەنزۇ تىلىدا

ئاخىر . غوجام چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى .

نېرىدا ئاتلىرى تەرلەپ كەتكەن قوراللىق ئۈچ ئەسكەر تۇ-
راتتى . غوجام ئۆستەڭدىن چىقىپ ئەسكەرلەرنىڭ يېنىغا باردى
ۋە قايتىپ كېلىپ ئۆستەڭ قىرىغا چىقىپ :

— خەير - خوش ، ئەزىمەتلەر ! — دېدى .

ئۇنىڭ چىرايى تۇتۇق ، ئاۋازى گۆڭگا ئىدى . ئۇ مىڭبېگى
قۇيغان سۇدا قولىنى يۇيدى . ئاندىن كىيىنىپ ئاتقا مىندى ۋە
زىياۋۇدۇنىڭ يېنىغا كېلىپ :

— زىياۋۇدۇن ، ئېتىڭغا مىن ، يۈر ، مەن بىلەن چىغلىق-
مازارغا بارغىن ، سەن ماڭا قورۇق تام سوقۇپ بەرگىن ! —

دېدى .
دېھقانلار غوجامنى ئورىۋېلىشتى ، ئۇلارنىڭ قاداق قوللىرى
غوجامغا سۇنۇلدى ، لېكىن غوجام بىرنەچچە دېھقان بىلەن كۆرۈ-
شۈپ ، ئېتىنىڭ بېشىنى كۇنپېتىشقا بۇرىدى .
غوجام بىرنەچچە ئاتلىقلار بىلەن ئۇزىدى ، دېھقانلار خېلى-
غىچە قاراپ تۇرۇشتى .
— غوجام چۈشكەن تەۋەررۇك ئۆستەڭ بۇ ، چۈشەيلى ،
چاپايلى ، — شۇنداق دەپ ۋارقىرىۋېدى بىر قىزىقچى ، دېھقانلار
چۇقان - قىقاس بىلەن ئۆستەڭ چېپىشقا كىرىشىپ كېتىشتى .
غوجام ئەسكەرلەرگە بىرنېمىلەرنى دەپ يولغا سېلىۋەتتى ،
ئۇ ئارقىسىغا كىرىۋالغان يۇرت كاتتىلىرىغا :
— مېنى يېڭى دوتەي بىر چوڭ زىياپەت بار دەپ چاقىرىپ-
تۇ . كىرمىسەم بولمىغۇدەك . چيۇ سىلىڭ كەتتى ، يېڭى سىلىڭ
كەلدى . خۇدايىم بۇيرۇسا ئىشلار ياخشى بولۇپ قالار دەيمەن .
ھازىر ئەتىياز — قاتىلاڭچىلىق ، مەن چىغلىقمازاردىكى ئۆيۈمدە
تۇغقانلار بىلەن پۇتتۇرىدىغان بىر ئىشىم بار ، شۇنى قىلىپ
بولۇپ بۇگۈن كەچ شەھەرگە قايتىمەن ، سىلەر بىلەن مۇشۇ
يەردە خوشلىشاي ! — دېدى .
مىڭبېگى ، يۈز بېگى ، بايلار ، دىنىي زاتلار غوجامغا دۇئا
قىلىشىپ خوشلىشىپ قايتىشتى . غوجام مۇھاپىزەتچىسى مۇسا
ۋە زىياۋۇدۇن بىلەن قالغاندىن كېيىن :
— زىياۋۇدۇن ، سېنىڭ بالاڭ تولا ياخشى بالا . ئىلىمگە ،
يېڭىلىققا ئۆزىنى ئاتىغان ئېسىل بالا . سەن بالاڭنى ئوقۇتىمەن
دەپ نۇرغۇن قىينالدىڭ ، ماڭا مۇختەر باي ھەممىنى دەپ بەر-
دى . مۇسابايلار ياۋروپادىن سانائەت بىلەن يېڭى مائارىپنى ئە-
كىردى . ئۇيغۇرلار خېلى ئويغاندى ، لېكىن تېخى يەنىلا ئۇيقۇدا .
بىز خەقتىن ئالىملار چىقسۇن ، ئۇلار بىزنى دۇنياغا تونۇتسۇن .
بۇنداق بالىلار مىڭنىڭ ، يۈز مىڭنىڭ ، ھەتتا مىليوننىڭ ئىچىدە

بىر . مېنىڭ سېنىڭ ئوغلۇڭغا كۆزۈم چۈشتى . مەن بۈگۈن
ساڭا بىر مۇھىم ئىشنى قىلغۇزماقچى . زىياۋۇدۇن ، بۇ ئىشنى
بىر سەن ، بىر مۇسا ، بىر مەن بىلىمەن جۇمۇ ! — دېدى ۋە
ئېتىنى ئېتىز ئارىلاپ ماڭغان چىغىر يول بىلەن شەرقىي
جەنۇبقا — ئىلى دەرياسىنىڭ ئۇ قېتىدىكى قارلىق چوققىلارنىڭ
ئاستىدا كېسىم - كېسىم بولۇپ كۆرۈنۈپ تۇرغان سەكسەن بەل
دەپ ئاتىلىدىغان چىرايلىق يوتىلار ئاستىدىكى بۇك دەرەخلىك
مەھەللىگە قارىتىپ دېۋەتتى .
ئاتلار يورغىلاپ — ئۆكىرەڭ تاشلاپ ، ئېرىقلاردىن چاققان
سەكرەپ ، تېخى قار نەمى كەتمىگەن ، قىرلىرىدىكى قويۇق چىغ
ۋە تېۋىلغىلىرى بىلەن ھەيۋەت كۆرۈنىدىغان كەڭرى دالا قوينىدا
گويا چەكسىز كائىناتتا پەرۋاز قىلىۋاتقان قۇشلاردەك ئەركىن ،
رىتىملىق يۈگۈرۈشۈپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى .
زىياۋۇدۇن كىچىككىنە توقۇم سېلىنغان ئورۇق ئېتىنىڭ
تولا ھارۋا سۆرەپ قوپاللاشقان قەدەملىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ ئۆزى-
چىلا كۈلمەكتە . ئۇ يېنىدىكى مۇھاپىزەتچى مۇساغا :
— غوجام شۇنچە خەقنىڭ ئىچىدىن مېنى تاللىدا ! پاھ ،
بېشىم ئاسمانغا يەتتى ! — دېۋىدى ، مۇسا :
— ئاڭلىدىڭغۇ ، ئوغلۇڭنىڭ ھۆرمىتى ! — دېدى كۈ-
لۈپ .
— رەيھان ھايات بولغان بولسا ! — دېدى زىياۋۇدۇن
بىردىنلا خورسىنىپ . ئۇ ئۇدۇلىدىكى مەھەللىگە قارىدى ، ئۇ
يەردە يارىبېشى ، ياپپېشىل سازلىق ، ئادەم پۇتىنى سۇغا چىلىسا
پۇتنى چىشلەيدىغان ئۇششاق بېلىقلار ، سۈپسۈزۈك ، مۇزدەك
سۇلۇق بۇلاقلار ، نەچچە يۈز يىللىق قېرى قارىياغاچلار بار .
رەيھان بۇ يەردە ئون ئالتە يىل قارا سۇلاردىكى بېلىقلاردەك
ئەركىن ، يېكەن ئارىلىدىكى قۇشلاردەك خۇشال ياشىغان . زىيا-
ۋۇدۇن ئۇنى ھەممىدىن ، ئاخىر ئەزىز جېنىدىن ئايرىدى . مانا

ئەمدى ئۇ ئۆز جىنىنى ئاتىۋەتكەن ئوغلى بىلەن پەخىرلىنەلمەيدۇ… ئىسىت ، ئىسىت ، مۇشۇ مۇھەببەت ، مېھىر - شەپقەت دېگەن نەرسىلەر نېمىشقا يارالغان بولغىيدى ، ئادەملەرمۇ چىلبۆرىلەردەك ئالتە ئايدىن كېيىنلا بالىلىرىنى تونۇمايدىغان بولۇپ يارالغان بولسا بولماسمىدى ؟…

ئاتلار بارغانسېرى قىزىپ - يۈگۈرۈشۈپ ، تىزگىن سىيرىپ بەسلەشكىلى تۇرغاندا ، چىغلىقمازارنىڭ گۈمبەزلىرى كۆرۈندى . قۇنتەيجىلەر قەدىمدىن تارتىپ ئادەملەرگە كىگىز ئۆي تىكىش ئۈچۈن توپا تۇشۇتۇپ ياساتقان «كوسۇمدۆڭ» دەپ ئاتىلىدىغان سۇنئىي ئېگىزلىك نامى بىلەن «كوسۇممازار» دەپ نام ئالغان بۇ مازارنى قويۇق چىغ ئوراپ تۇرغاچقا ، ئادەملەر چىغلىقمازار دەپ ئاتاشقان . بۇ مازار نېزەرخان غوجامنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ مازىرى . ئۇلار ئاتتىن چۈشۈپ گۈمبەزلەر ئارىسىدىكى مەسچىت ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇشتى . غوجام قىرائەت قىلدى . ئۇلار دۇئادىن كېيىن ئاتلىرىنى سوۋۇتقاچ ئاستا مېڭىپ ، مەسچىت يېنىدىكى چوڭ قورۇنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى . بۇ قورۇ غوجام تۇغۇلغان ، چوڭ بولغان ئانا ماكان . ئۇلار ئاتلىرىنى يېتىلەپ ھويلىغا كىردى . ھويلا كەڭ ، يىگىرمە نەچچە ئېغىز ئۆي ، ئات ئېغىل ، لاپاس ۋە ئارقىدىكى باغلىرى بىلەن تولىمۇ چوڭ ئىدى .

— بۇ قورۇنى چوڭ ئوغلۇم ھەببۇللا غوجامغا قالدۇرماقچىمەن ، — دېدى غوجام دەرۋازىنى چىڭ ئەتكۈزۈپ ، ئاتلار باغلىنىپ بولغاندىن كېيىن ، — بالام ئۇرۇمچىدە ھەربىي مال دوختۇرلۇق ئوقۇشىغا كىرىپتۇ . مەكتىپىنى پۈتكۈزۈپ ئەڭ يىراق بىر يەرگە خىزمەتكە كەتكۈدەك . ئۇنىڭ ماڭا ئاچچىقى بار . مەن ئۇنىڭ موسكۋاغا ياكى تاشكەنتكە ئوقۇشقا بېرىشىغا يول قويمىغان ئەمەسمۇ !…

غوجام زىياۋۇدۇننى بىر ئۆيگە باشلاپ كىرىپ :

— سەن مۇشۇ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىنى ئادەم بويى چوڭقۇرلۇقتا كولا ، زىياۋۇدۇن ، — دېدى .

زىياۋۇدۇن كەتمىنى بىلەن چىرايلىق ئۆينىڭ سۇپىسىنى ئوتتۇرىدىن چاناشقا باشلىدى . غوجام چىقىپ كەتتى . زىياۋۇدۇننىڭ كەتمىنى بىردەمدىلا ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىن زىياۋۇدۇن چۆككۈدەك بىر ئورا پەيدا قىلدى . غوجام مۇسا بىلەن يەنە بىر ئادەمگە بىر تاش كۇپىنى كۆتۈرتۈپ ئەكىردى ۋە ئۇنى زىياۋۇدۇنغا سۇنۇپ :

— بۇ تاش كۇپىنى مۇشۇ يەرگە كۆمىمىز ! — دېدى ئۇ ، — ھە ئېغىرمىكەن ، ئېغىر بولمايزە ، ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ كۆرگىن ، ساپلا ئالتۇن بىلەن كۈمۈش . بۇ دۇنيا ھەببۇللا غوجام بىلەن نۇرىنىڭ . ئۇلارغا يازغان خەتمۇ شۇنىڭ ئىچىدە . قاچان بۇ بالىلار ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ چوڭ ئىشلارغا تۇتۇش قىلىدىكەن ، زىياۋۇدۇن بىلەن مۇسا ئىككىڭلار بۇ دۇنيانى ئېچىپ ئۇلارغا بېرىسىلەر . يەنە بىر ئېيتىپ قوياي ، بۇ سىرنى مەن ، مۇسا ، زىياۋۇدۇندىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ . مۇنۇ ئادەم پاك ، كېكەچ ھەم مېنىڭ يىگىرمە يىللىق چاكىرىم . ئۇ ماڭا بەدىنىمدەك سادىق !

زىياۋۇدۇن كۇپىنىڭ ئاغزىنى ئاچتى . يالت - يۇلت قىلغان ئالتۇن - كۈمۈشلەر ئۇنىڭ كۆزىنى چاقتى . ئۇلار كۇپىنىڭ ئاغزىنى چىڭ بېكىتتى . ئۇنى ئاۋۋال تاختاي بىلەن يېپىپ ئاندىن توپا بىلەن چىڭىتىپ كۆمدى . تەييارلانغان سامانلىق لاي بىلەن سۇپا سۇۋۇلىۋىدى ، ئۆي ھېچ ئىش بولمىغاندەك بۇرۇنقى ھالىتىگە كەلدى .

قايماقلىق ئەتكەنچاي ، ئاق نان بۇ يەرنىڭ ئېسىل تامىقى . زىياۋۇدۇن ئوبدان غىزالىنىپ ، غوجام بىلەن بىللە ئاتلىنىپ يولغا چىقتى . «تۇۋا ، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە ، — بۈگۈن قانداق كۈن بولدى - ھە ، بايىلا بېشىمدا قامچا ئوينىغان ، مانا

هازىر ئايغىمدا خەزىنە ! توۋا… »

ئۇنىڭ بېشىدا غەم ، شۇ تۇرقىدا قىزى «دادا» دەپ يىغلاپ تېلىقىپ قالدىمىكىن . توۋا ، قىزى دادىغا نېمانچە ئامراق ، دادىسى بوينىغا قولىنى سېلىپ ، يىرىك قولى بىلەن دۇمبىسىنى سىلىمىسا ئۇخلىمايدۇ . ھەتتا تاماق يېسىمۇ دادىسىنىڭ تىزىدا ئولتۇرۇپ يەيدۇ . دادىسى ئۆستەڭگە سۇغا چىقسا چېلەكنىڭ قۇلىقىغا ئېسىلىپ بىللە چىقىدۇ . كىچىك ئوغلىنىڭ پىراق ئوتىنى مۇشۇ قىزى پۇۋلەپ ئۆچۈرمەكتە . بۇ قىزى چوڭ بولسا نېمە بولاركىن ، ئانىسىدەك مۇھەببەتنىڭ قۇربانى بولمىسۇن ئىلاھىم…

— زىياۋۇدۇن ، قاچانغىچە قارا تۇتىسەن ، ئۆيلەپ قويايمۇ يە ؟

— ياق ، غوجام ، قارام بىلەن ئۇ دۇنياغا كېتەي جۇمۇڭ .

— يەرلىرىڭنى سات ، شەھەرلىك بولۇپ كەت . مەن ساڭا ئۆي - جاي قىلىپ دۇكان ئېچىپ بېرەي ، قانداق ؟

— غوجام ، بالىلارنىڭ ئانىسىنى تاشلاپما ؟ بۇ ، بۇ بولماسمىكىن دەيمىنا ؟

— روھى قورۇنمايدۇ . بالىلىرىنى ئوقۇتىسەن ، ۋاقتى-ۋاقتىدا ياغ پۇرىتىپ ، قۇرئان تىلاۋەت قىلدۇرۇپ تۇرىسەن ، مېنىڭمۇ ئالدىنقى خوتۇنۇم ئۆلۈپ كەتكەن . تۇپرىقى مازاردا . مەن شەھەردىغۇ ؟

— سىزنىڭ يولىڭىز باشقا ، غوجام . بىز دېگەن پۇقرا ، سەھرادا يۈرگىنىمىز تۈزۈك…

— باشقا بالىلىرىڭمۇ نۇرىدەكمۇ ؟

— ئىككىسى مېنى دورىدى ، جاپاغا ئامراق ، غوجام . ئېتىلىپ كەتكەن ئوغلۇم نۇرىنى دورايتتى . زېرەك بالا ئىدى ئۇ ، قۇچاقتا قىزىم بار ، غوجام .

— ئۇنىڭغا كىم قارايدۇ ؟

— مومىسى قىزىنىڭ دەردىدە ئېلىشىپ قالدى . ئۆزۈم قاراۋاتىمەن .

— ساڭا تەس ئىكەن ئەمىسە . ئېتىز ئىشى ، قازان بېشى ، ئالۋان - ياساق ، بالىلار غېمى… ۋاي - ۋۇي ، شۇنداق قىل ، ئۆيلەپ قوياي ، سەكسەن خو يېرىڭنى خېلى پۇلغا يارىتىپ بېرەمەن !

— ياق ، غوجام . يەر دېگەن ئالتۇن قوزۇق !

— ئەخمەق ، تارانچى دېگەننىڭ ئەخمەقلىقى شۇ . يەر ، يەر دەپلا ئۆلۈپ كېتىدۇ . ھۇسەنباي ، باۋۇدۇنبايلار ئىككىساقتىن يەر كۆتۈرۈپ چىقمىدى . قارا ، ھازىر دۇنيانى كېزىپ يۈرىدۇ ، قولىنى نەگە سۇنسا شۇ يەرگە يېتىدۇ !

— ئۇلار دېگەن يول تاپقان خەق ، غوجام . بىز دېگەن يەردىن قول ئۈزەلمەيمىز . يەر بىزنىڭ جېنىمىز - دە !

غوجام قاقاقلاپ كۈلۈپ :

— بوپتۇ ئەمىسە ، ئەمما لېكىن ئۆيلىنىۋال . ئۆلگۈچە قارا تۇتىمەن دېگىنىڭ بولمىدى ، زىياۋۇدۇن ، — دېدى .

غوجام ئېتىنى دېۋىتىۋىدى ، تىزگىن سىيرىپ ئويناقلاپ تۇرغان بوز ئات باشلىرىنى ئوينىتىپ يورغىلاپ كەتتى . جىرەن ئاتلىق مۇسانىڭ بېلىدىكى قىلىچى ئۇياق - بۇياققا سىلكىنەتتى .

زىياۋۇدۇن ئاچا يولغا كەلگەندە توختىدى :

— غوجام ، ئۆيگە بارسىلا ئەمدى ، مۇختەر ئاكام تازا خۇش بولىدۇ . ئۇ سىلىنى ئاچىقالماي ھەلەك . ئۇ بۇ يىل كۈزدە يەنە يۈزبېگىلىكنى تالاشماقچى . مىڭبېگىلىكنى قاسىم مىرابقا ئېلىپ بېرىمىز دەپ چېپىپ يۈرىدۇ . ئابدۇمەر قاچانغىچە گەجگىمىزدىن باسىدىكىنتاڭ !

— خەير - خوش ، زىياۋۇدۇن ! — دېدى غوجام جاۋاب بەرمەستىن ، — مۇختەربايغا سالام دېگىن !

غوجامنىڭ ئېتى كۈنپېتىشقا — شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ

كەتتى . زىياۋۇدۇن ئۇلارغا ئۇزاق قاراپ تۇردى . جەنۇبتىكى
قارلىق چوققىلار ، ياپيېشىل قارىغايلار ، يېيىلىپ ئېقىۋاتقان
ئىلى دەرياسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى قويۇق ئورمانلار گويا
غوجامنى قوغلاپ ، خوشلىشىشقا كېتىۋاتقاندەك بىلىندى . ئۇنىڭ
كۆڭلى نېمىشقىدۇر مىسكىن بولدى . غوجام سۆز - ھەرىكەتلى-
رى ئارقىلىق گويا ئانا يۇرتى بىلەن ئاخىرقى قېتىم خوشلىشى-
ۋاتقاندەك بىلىنمەكتە ئىدى···

14

نېزەرخان غوجام «پەرھاد - شېرىن» دراممىسىنى خانىمى
بىلەن بىرىنچى قاتاردا ئولتۇرۇپ كۆردى . ئۇنىڭغا دراما ناھايى-
تى ياقتى . رەخىمجان ، قېيۇمبەگ ، زىكرى ، ئابدۇۋەلى جارۇل-
لاغا ئوخشاش كۆزگە كۆرۈنگەن يىگىتلەر رولغا چىققانىدى .
ھېكىمبەگ غوجام باشلىق شەھەر كاتتىلىرى تولىمۇ خۇشال
بولۇشۇپ قۇرۇلغىنىغا بەش - ئالتە يىل بولغان سانائى نەفىسىگە
پۇل ئىئانە قىلىشتى . نېزەرخان غوجاممۇ خېلى جىق پۇل ئىئانە
قىلدى . ئويۇن ئاخىرلاشقاندا ، ئارتىسلار ، سانايىنەپىسىنىڭ
مەسئۇللىرى بىلەن كۆرۈشتى . ئۇلار كۆپچىلىكنى رىغبەتلەندۇ-
رۇپ :

— فرانسىيىلىكلەر ، رۇسلار قىلالىغاننى ئۇيغۇرلارمۇ
قىلالايدۇ . بىزنىڭ ئون ئىككى مۇقامىمىز بار ، بۇ مۇقام كاتتا
بايلىق . بۇ بايلىق بىلەن قانچىلىك كۆرەڭلىسەك بولۇۋېرىدۇ .
لېكىن ھازىر كۆرەڭلەيدىغان زامان ئەمەس ، بايلىقىمىزنى باش-
قىلارغا كۆرسىتەيلى ، ئۇيغۇر دېگەن خەلقنى دۇنيادىكى باشقا
خەلقلەرمۇ تونۇسۇن ! ئۇيغۇرنى دۇنياغا سىلەر تو-
نۇتالايسىلەر ! — دېدى .

ئۇ قايتىپ كېلىپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى . ئۇنىڭ خىيالىغا

بىگۇناھ تۈرمىگە كىرىۋاتقان ، ئۆلتۈرۈلۈۋاتقان تونۇش - بى-
لىش ، ئاغىنە - تەڭتۇشلىرى بىرمۇبىر كەلمەكتە . تۇرداخۇنباي
بىر قېتىم مەست بولۇۋېلىپ نېزەرخانغا : «غالچىلىقتىن باشقىغا
يارىمايدىغان ئوخشايمىز غوجام . تۇر دېگەن يەردە تۇرساق ، قىل
دېگىنىنى قىلساق ، دە دېگىنىنى دېسەك ، بىزدە تىرناقچىلىك
ئەركىنلىك بولمىسا بىزنىڭ نەرىمىز ئادەم» دەپ يىغلىغانىدى .
ئۇ ھازىر تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلدى . غوجام تۈنۈگۈنلا گىمنازىيىگە
بېرىپ ئوقۇغۇچىلارغا شېڭ دۇبەننى ھىمايە قىلىش توغرىسىدا
سۆزلىدى ۋە ئاخىرىدا ئوچۇم - ئوچۇم پۇلنى ئوقۇغۇچىلارغا
چېچىپ : «شېڭ دۇبەننىڭ شاپائىتى !» دېدى . نۇرغۇن ئوقۇغۇ-
چىلار پۇلغا كۆز قىرىنى سالمىدى . غوجام ياشلارنىڭ كۆزلىرى-
دىكى نەپرەت ئۇچقۇنلىرىنى سەزدى . ئۇ گىمنازىيىدىن چىقىۋې-
تىپ ئۇ قا ق كۇلۇبنىڭ ئالدىدا ئىككى ئەسكەرنىڭ بىر ئۇيغۇر
بالىسىنى قانغا مىلەپ ئۇرۇۋاتقىنىنى كۆردى . بىر ئايال غوجام-
نىڭ كالاسكىسىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋېلىپ :

— غوجام ، بالىنى قۇتقۇزۇۋالسىلا ، گۇناھسىز بىچارە ،
بىكار تاياق يەۋاتىدۇ ! — دەپ يىغلىدى . غوجام مۇسانى ئاجرى-
تىشقا ئەۋەتتى . مۇسا بېرىۋىدى ، بىر ئەسكەر مۇسانىڭ مەيدىسى-
گە بىر مۇشت ئۇردى . ئاخىر غوجام چىدىماي ئارىلاشتى :

— ياۋىسلىڭغا ئېيتىمەن ، نېمىشقا ئۇنى ئۇرىسىلەر ؟

— سەن كىم ؟ — دېدى كۆزلىرى قانغا تولغان مەست
ئەسكەر غوجامغا گۆلىيىپ .

— مەن دوتەي نېزەرخان !

— ھا - ھا - ھا··· سەن دوتەيمۇ ؟ ياق ، سەن دېگەن
بىر تاياق ! چەنتۇلار دېگەن قوي ، ئۆچكە !···

مۇسا ھېلىقى ئەسكەرنى غەزەپ بىلەن تازا سالدى . ئادەملەر
ئىككى ئەسكەرنى قاتتىق ئۇرۇۋەتتى··· ئاجايىپ ئەزىمەتلەر تۈر-
مىدە تاياق يېمەكتە ، ئازاب چەكمەكتە ، خەلقنىڭ يىغىسىنى

يىغلىغان نى - نى ئەل سۆيەر ئەزىمەتلەر جانلىرىدىن ئايرىلدى : مەخپىي ياكى ئاشكارا ئۆلتۈرۈلدى . غوجام قانچىلىغان ناھەق ئىشلار ، ۋابالچىلىقلارنى بىلدى ، بىرىگە تىنمىدى ، ئىچىگە يۇتتى . غالجىرلىق تېخىمۇ كۈچەيمەكتە ، دېھقانلارغا سېلىنىۋاتقان سېلىق ئون تۆتكە يەتكەن ، ئۇلار ئاچ - زېرىن ، يالاڭ - يالىڭاچ . مۇنۇ تۆت توكتوك ئەمەلدارلار ، ئەسكەرلەر يەپ - ئىچىپ ، مەست بولۇشۇپ قىن - قىنىغا پاتمايۋاتىدۇ . باشقا مىللەتلەرنى كەمسىتىش ، خورلاش ئېقىمغا ئايلاندى . ھەتتا بىر قىسىم دۇكاندار خەنزۇلار چېغىدا ئۇيغۇر خېرىدارغا مالنى تاشلاپ بېرىدۇ . خېرىدار ياراتماي ماڭسا تىللايدۇ ، ھەتتا ئۇرىدۇ ، مېلىنى مەجبۇرىي ئالغۇزىدۇ . لېكىن يەنىلا ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى ماختايدۇ . ئۇنىڭ بىرى مىللەتلەر باراۋەر بولۇش ئەمەسمۇ ، قېنى ئۇ باراۋەرلىك ؟...

غوجامنىڭ ئالدىدىن ئۇنى مازاق قىلىپ كۈلۈۋاتقان ھەر خىل چىرايدىكىلەر ئۆتمەكتە . ئۇنى «چوماق» ، «ھەيكەل» ، «غالچا» دەپ تىللاۋاتقان ھەر خىل ئاۋازلار قۇلىقى ئەتراپىدا جاراڭلىماقتا . غوجام ئۇياقتا - بۇياقتا ئۆرۈلۈپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى . قېلىن كۆرپە ، لۆم - لۆم سىم كارىۋات ئۇنىڭ بەدىنىگە پاتماقتا ، ئېسىل مامۇق ياستۇقلار ئۇنىڭغا تاشتەك قاتتىق بىلىنمەكتە .

— نېمە بولدىڭىز غوجام ، سوغۇق چاي ئىچەمسىز ؟ — دېدى يېنىدا ئاپئاق ئىچ كۆڭلەك بىلەن ياتقان ياش خوتۇنى ئەپرىز ئايىم غوجامنىڭ يالىڭاچ مەيدىسىگە چىلىق ، سىلىق كۆكسىنى يېقىپ تۇرۇپ .

— ماقۇل ئىچەي ! — دېدى غوجام خوتۇنىنىڭ چۇۋۇلغان چاچلىرىنى ئوڭشاپ ، — ئېيتىڭا ، خەلق مېنى يامان كۆرەمدۇ ، ياخشى كۆرەمدۇ ، راست گەپنى قىلىڭ !

— ھەر ئىككىلىسى ، — دېدى خوتۇنى قولى بىلەن

ئىستاكاندا ئېرىگە چاي ئىچۈرۈۋېتىپ ، — سىز تۇرماق شېڭ دۇبەننىمۇ ياقتۇرمايدىغان ، يامان كۆرىدىغانلار بار . سىزنى «غالچا» دەيدىغانلار بار ، مىللەتپەرۋەر دەيدىغانلارمۇ بار .

— قايسىسى جىق ؟

— ئالدىنقىلىرى جىقمىكىن .

— مېنى كېيىن چۈشىنىپ قالىدۇ . بەلكى مەن ئۆلگەندىن كېيىن چۈشىنىشەر !

— ۋايىەي ، يوقىلاڭ گەپنى قىلماڭ ، سىز ئۆلسىڭىز مەنمۇ بىللە ئۆلىمەن !

خوتۇنى دەرھال كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ئېرىگە ياماشتى . غوجام خوتۇنىنىڭ بېشىنى سىلاپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى...

ئەتىسى كەچقۇرۇن ئۇرۇمچىدىن يېڭىلا كەلگەن كىچىك ماشىنىدىن پاكار ، قوڭغۇز قاپاق ، قاسقان شەپكىسىنى كۆزىگە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان ، كىچىككىنە بۇرۇت قويۇۋالغان بىر ئادەم چۈشتى - دە ، قولىنى كەينىگە قىلىپ قاڭالتىر بىلەن يېپىلغان بىر قەۋەتلىك بىنالارغا ۋە ئېگىز تېرەكلەرگە قىزىقىپ قارىدى . ئۇنىڭ ئالدىغا بىنا پەلەمپەيلىرىنى بىراقلا دەسسىگۈدەك ئالدىراش يۈگۈرۈپ ئۇزۇن ، قارا ، خەنزۇچە قىڭغىر ياقىلىق چاپان كىيگەن ، ئېگىز ، ئورۇق بىرى چۈشتى ۋە ئىككى قولىنى جۈپلەپ پېشانىسىگە توغرىلاپ ئېگىلىپ تۇرۇپ :

— جيۇياڭ ، جيۇياڭ[1] ، ئەجەب كەلدىڭىز لى سىلىڭ . بەك ياخشى بولدى ، قېنى ، قېنى ! — دەپ بىنانى كۆرسەتتى . ھەربىي كىيىم كىيگىنى شېڭ دۇبەننىڭ ئامانلىق ساقلاش ئالاھىدە قىسمىنىڭ باشلىقى لى يىڭچى ، قارا چاپانلىقى بۇ يەرگە يېڭىدىن كەلگەن دوتەينىڭ ياردەمچىسى ئىدى .

[1] جيۇياڭ ، جيۇياڭ — جانابلىرى بىلەن دىدارلىششقا كۆپتىن بېرى تەشنا ئىدىم .

لى يىڭچى دېگەن نام مۇشۇ ۋىجىك، قوڭغۇز قاپاق ئادەمگە
قويۇلغان. ئۇ مۇشۇ نامى بىلەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرىكىنى
جىغىلدىتالايدۇ. چۈنكى ئۇ ھەر قېتىم شېڭ دۇبەننىڭ ئىشخاند-
ىسىغا كىرىپ چىقسىلا، شۇ كۈن كېچىسى نۇرغۇن ئادەم جېند-
ىدىن ئايرىلىدۇ. ئۇ ئۇزۇن تىزىملىكنى قاتتىق تاشلىق دەپتىرد-
ىدىن چىقىرىش بىلەن جالالاتلار تەييار بولىدۇ: مىلتىق، دار،
دورا ياكى تىرىك كۆمۈش دەرھال باشلىنىدۇ. شۇڭا لى يىڭچى
دېگەن نام جاللات دېگەن نامنىڭ ئۆزى، ئۇ نەگىلا بارسا شۇ يەردە
پاتپاراقچىلىق، ئەنسىزچىلىك، ئۆلۈم ۋەھىمىسى كەچ كۈزنىڭ
قارا سوغۇقىدەك ھەربىر جاننى تىترىتىدۇ.

ھەرقانداق ئادەم ھاياتىدا بىر ئىشقا ھەۋەس باغلايدۇ. لى
يىڭچى قاتىللىققا ھەۋەسكار، ھەر كۈنى كەم بولغاندا ئون ئادەم-
نىڭ جېنىنى ئالمىسا ئۇنىڭ ئىچى پۇشىدۇ. ئۇ ھەتتا جەمئىيەت-
تە سەل - پەللا ياخشى نام چىقىرىپ ھىمايىگە ئېرىشكەن ئادەمنى
كۆرسىلا، ئۆزىنىڭ يۇرتىدىكى شەرقىي شىماللىق باشلىقى شېڭ
شىسەيگە ئۇنىڭ ئۈستىدىن يالغان ئەنزە ياكى جىنايەت ياساپ
كۆرسىتىدۇ - دە، شېڭ دۇبەننىڭ كۆزىگە قارايدۇ، ئۇنىڭ
ئۈن- تىنسىز يوليورۇقىنى چۈشىنىۋالالايدۇ. ھەتتا ئۇ ئادەمنى
قانداق ئۇسۇلدا ئۇجۇقتۇرۇش لازىملىقىنىمۇ بىلىۋالالايدۇ. ئۇ
يىگىرمە نەچچە خىل ئۆلتۈرۈش ئۇسۇلىنىڭ بىرىنى شۇ ھامان
تاللىۋېلىپ جاللاتلىرىنى ئىشقا سالىدۇ. ئۇنىڭ قۇلىقى شۇنچى-
لىك ئۇزۇن، بۇرنى شۇنچىلىك سەزگۈر، قولى شۇنچىلىك
ئۇزۇن، ئۇ ئۈرۈمچىدە تۇرۇپ ئەڭ يىراق خوتەن، قەشقەر،
قۇمۇل، غۇلجا، ئالتاي ھەتتا چەت ئەللەردىكى يېڭىلىقلارنى تېز
بىلىپ، تېز قول سالالايدۇ. ئۇنىڭ ئادەملىرى كىملەرنىڭ خە-
تەرلىك ئادەملەر ئىكەنلىكىنى يادقا بىلىدۇ. نارازىلار، قارشى-
لار، ئاغدۇرمىچىلاردىن باشقا بىلىملىك، ئابرۇيلۇقلار، قابىلى-
يەتلىك، قەيسەرلەر، ھەتتا پۇلدارلارنى ئۇلار ئاچ بۆرىدەك پۇ-

راپ - تىمىسقىلاپ ئىزدىشىدۇ...

لى يىڭچى — مۇشۇ ۋىجىككىنە بىر ئادەم شۇڭا باشقىلارغا
دىۋىدەك چوڭ، قورقۇنچلۇق كۆرۈنىدۇ.

دوتەي ياردەمچىسىنىڭ پوكولۇپ تىترىشى، ئارقىدىنلا پە-
لەمپەيدىن دوتەينىڭ يۈگۈرۈپ چۈشۈشى، گارنىزون ئەمەلدارلى-
رىنىڭ چاس بېرىپ تىك تۇرۇشلىرى ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن ئىدى.

مەمۇرىي مەھكىمە ئەمەلدارلىرىنىڭ ئالدىدا نېزەرخان غو-
جامۇ پەلەمپەيدىن ئالدىراپ چۈشۈپ ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈ-
رۈپ:

— خۇش كەپسىز، مەرھابا، مەرھابا! — دېدى خۇددى
يېقىن قېرىندىشىنى كۆرگەندەك خۇش بولۇپ، — مەرھەمەت،
مەرھەمەت!

بۇ سۈنئىي خۇشاللىق ئىچىگە قانچىلىك نەپرەت، ۋەھىمە
يوشۇرۇنغىنىنى ئۇلار ھەر ئىككى تەرەپ بىلىدۇ. شۇنداق بول-
سىمۇ ئۇلار قۇچاقلىشىدۇ، يۈزلىرىنى بىر - بىرىگە يېقىشىدۇ،
بىر - بىرىنى مەدھىيىلىشىدۇ ۋە ھۆرمەتلىشىدۇ:

— كەلگىنىڭىزگە بەك خۇشال بولدۇق!

— شېڭ دۇبەن سىزنىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى ئىجرا
قىلىش يولىدا كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىڭىزدىن بەكمۇ مىننەتدار،
بۇ قېتىم ئالاھىدە سالام ئېيتتى!

— شېڭ دۇبەن ياشىسۇن!

— شېڭ دۇبەن غۇلجا خەلقىنىڭ قەلبىدە بەك يۇقىرى
ئىناۋەتكە ئىگە!

— شېڭ دۇبەننىڭ رەھبەرلىكىدە غۇلجا پۈتۈنلەي يېڭىلاند-
ى. مەكتەپ، دوختۇرخانا، زاۋۇت، فېرمىلار يوقتىن بارلىققا
كېلىپ، خەلقىمىز بەخت قوينىدا باياشات، خاتىرجەم ياشىماقتا!

ئادەمنىڭ بەزى ناخشىلارنىڭ ئەۋجىگە ئاۋازى يەتمىگەندەك،
مەدھىيە ۋە ئالقىش - مىننەتدارلىقنى ئىپادىلەشكىمۇ بەزىدە

ئاۋاز يېتىشمەي ، سۆز تېپىلماي قالدۇ . غوجام بۈگۈن ئۆزىنىڭ تىل كەمبەغىلى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى ، ھېچ گەپ تاپالمىغاندا : «ياشىسۇن» دېگەن ئوڭاي سۆزنى تەكرارلاۋەردى...

كەچتە كاتتا زىياپەت بولدى . غۇلجىنىڭ ھەربىي ، مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى تولۇق كەلگەندىن سىرت ، چوڭ بايلار ، دىنىي زاتلار ، مەشھۇر زىيالىيلار ، سوۋېت كونسۇلىنىڭ رەھبەرلىرى زىياپەتكە قاتناشتى . ئالتە بۈيۈك سىياسەت ، شېڭ دۇبەننىڭ تۆھپىلىرى قەدەھ سۆزى ، ناخشا - كۈي ۋە ئادەتتىكى پاراڭلاردىمۇ ھارغۇچە مەدھىيىلەندى . مەدھىيىلىنىۋاتقان بۇ شەخسنىڭ ئۆز قولى بىلەن غوجانىياز ھاجى باشلىق نەچچە مىڭلىغان ئادەمنىڭ جېنىنى ئالغانلىقىنى ، شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭدىكى ھەممىلا ئادەمنىڭ يۈرىكى يارا ئىكەنلىكىنى ھېچكىم خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى . شۇنداق ، ئىنسان بەزىدە پىكىر قىلىش ھوقۇقىدىنمۇ مەھرۇم بولىدۇ ، ئويلىنىش ، خىيالمۇ ئۇنىڭ جىنايىتى بولۇپ قالىدۇ . چىرايلىق چىراغلار يالت - يۇلت قىلىپ تۇرغان ، ھەممە ئادەم چىرايلىق كىيىنگەن ، ھەممە چىرايدىن شادلىق چاقناپ تۇرغان سورۇندا كىممۇ پاجىئە ، ناھەقچىلىك ۋە قاباھەت توغرىسىدا ئويلىسۇن ! مانا غوجام سۆز ئالدى .

— شېڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە ، — دېدى ئۇ ئاقۇش كاستۇمىغا ياراشقان سۇس كۆك گالستۇكىنى تۈزەپ قويۇپ ، — شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلق پاراۋان - باياشات تۇرمۇشقا ئېرىشتى . نامرات دېھقانىنىڭ بالىلىرى مەكتەپ يۈزى كۆردى . ھازىر گىمنازىيە ، قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپى ۋە باشقا مەكتەپلەردە مىڭغا يېقىن نامرات دېھقانىنىڭ بالىسى ھۆكۈمەت راسخوتى بىلەن ئوقۇماقتا ، مەن ئۇلارنىڭ سالىمىنى ، مىننەتدارلىقىنى لى گېنېرال ئارقىلىق شېڭ دۇبەنگە يوللىماقچىمەن !

— ياخشى ، ياخشى ! — دېدى چالا مەست بولۇۋالغان لى

يىڭچى رومكىسىنى غوجامنىڭ بېشى بىلەن تەڭ كۆتۈرۈپ ، — غوجامغا شەربەت تۇتۇڭلار ، بىلىمەن ، غوجام ھاراق ئىچمەيدۇ ، مېۋە سۈيىنى ياخشى كۆرىدۇ !

— بۇ ، بۇ... بۇ ! — غوجام دۇدۇقلىدى . بىر گۈزەل رۇس قىزى تاكاسلاپ كېلىپ غوجامغا قىرلىق ئىستاكاندا مېۋە سۈيى تۇتتى .

غوجام ئىككىلەندى ، لېكىن قىزنىڭ چىرايلىق كۆك كۆزلىرى ، كۈلۈپ تۇرغان لەۋلىرى ئۇنى «ياق» دېيىشتىن توسۇدى . ئۇ ئىستاكاننى قولىغا ئالغاندا ، قىزنىڭ يۇمشاق قوللىرى ئۇنىڭ قولىغا تەگدى .

— قېنى مەرھەمەت ! — دېدى لى يىڭچى رومكىسىنى ئۇنىڭ ئىستاكانىغا تەگكۈزۈپ ، — دوستلۇق ، غەلىبە ، سالامەتلىك ئۈچۈن !

غوجام لى يىڭچى بىلەن تەڭلا ئىستاكاننى كۆتۈرۈۋەتتى . ئۇنىڭ يېنىغا نەدىندۇر مۇسا يۈگۈرۈپ كەلدى ، لېكىن ئۇ كېچىككەنىدى . شەربەت — لەززەتلىك ، سارغۇچ ئىچىملىك ئۇنى زوقلاندۇرۇپ ئۇنىڭ ئاشقازىنىغا بېرىپ قۇيۇلۇپ بولغانىدى .

زىياپەت كەچ تۈگىدى ، مەدھىيە ، كۈلكە ۋە چاقچاق بىلەن ئادەملەر ماشىنىدا ، كالاسكىدا ، ھارۋىدا ، پىيادە ئۆيلىرىگە قايتىشتى .

غوجام كالاسكىدا كېلىۋېتىپ بىئارام بولۇپ مۇساغا :

— شەربەت ياقمىدى ، مۇسا ! — دېدى .

— ئىچمىسىڭىز بولاتتى ، دوختۇر ئەكېلەيمۇ ، غوجام ؟

— ياق ، ئۆيگە بېرىپ ئەپرىز ئايىمنىڭ قىزىق چېيىنى ئىچسەم ئوڭشىلىپ قالىمەن .

لېكىن ئۆيگە بېرىپ ئۇ ئىچمىدى ، ياندۇردى ، دوختۇر كەلدى ، دورا قىلدى ، ئۇ توختىماي ياندۇردى ، ئاخىر قان قۇستى ، بىر ھەپتە قان قۇسۇپ ياتتى . سەككىزىنچى كۈنى :

ـــ ··· هايۋان ··· ئىسست ! ··· ـــ دېدى ـ ده ، مەڭگۈلۈك- كە كۆز يۇمدى . ئەتىسى ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى مۇسا تۈرمىگە تاشلاندى . ئۇنىڭغا «غوجامغا زەھەر بەرگەن » دېگەن جىنايەت يېزىلدى . ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ جىنايىتى رۇس قىزى ئېلىپ ماڭ- غان شەربەت قۇيۇلغان ئىستاكانغا بىرىنىڭ تولىمۇ ئۇستىلىق بىلەن بىرنەرسە سالغانلىقىنى كۆرۈپ قالغانلىقى ئىدى .

چيەنلۇڭ خاننىڭ يارلىقى ۋە ھىمايىسى بىلەن تۇرپان ھۆ- كۈمرانى ئىمىن ۋاڭ ئىككىنچى ئوغلى مۇسا گۇڭنى غۇلجىغا ئەۋەتكەندىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان توققۇز ئەۋلاد غۇلجىدا «ھېكىم » دېگەن نام بىلەن ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى باشقۇرغاندىن سىرت ، ياڭ زېڭشىن ، جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر- لەردە بىرەر ئۇيغۇر ياكى باشقا مىللەت دۆلەت ھاكىمىيىتىگە قاتنىشىپ باقمىدى . شېڭ دۇبەن «دوتەي » دېگەن نام بىلەن مۇئاۋىن ۋالىيلىققا ئىككى ئادەمنى تەيىنلىدى . ئۇنىڭ بىرىنچى- سى تۇرداخۇنباي ئىسىملىك قىرغىز ئىدى . ئۇ بۇ چوڭ باينى غوجانىياز ھاجىغا چېتىپ «خائىن » دەپ تۈرمىدە ئۆلتۈردى . ئۆزى دائىم ماختايدىغان ئىككىنچى دوتەي نىيزەرخان غوجامنى نېمە ئۈچۈن ئۆلتۈردى ؟ بۇ سىر ھېچكىمگە مەلۇم ئەمەس . خەلققە : «ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى مۇسا ، غوجامنىڭ ئايالى بىلەن دۇنياسىنى كۆزلەپ قەستەن قىلغان » دېگەن سۆزنىلا تارقاتتى . مۇسا نېمىشقا ئۇنداق قىلىدۇ ؟ بۇ سوئالغا ھېچكىم جاۋاب بېرەل- مەيدۇ . مانا ھازىر پۈتۈن غۇلجا ماتەمدە ، سىلىڭ ، دوتەي ، كونسۇللار غوجامنىڭ يېڭى پۈتكەن ھەيۋەتلىك ئۆيىگە ھال سو- راپ كېلىشتى . غوجامنىڭ تاۋۇتىنى شەھەر خەلقى ، ئوقۇغۇچى- لار كۆتۈرۈشۈپ شەھەردىن يىگىرمە كىلومېتىر يىراققا ـــ شەرققە قاراپ پىيادە ئېلىپ بېرىشتى . مىڭلاپ ـ تۇمەنلەپ ئادەملەر بېلىگە ئاق باغلاپ بۇ كۆيۈمچان ، كىبىرسى يوق ، خۇشچاقچاق دوتەيگە چىن يۈرىكىدىن ياش تۆكۈشتى . لېكىن

ھېچكىم «غوجامنى شېڭ دۇبەن ئۆلتۈردى! » دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. ھەتتا بۇنداق ئويلىغانلارمۇ كەمدىن ـ كەم، يوقنىڭ ئورنىدا بولدى. «رىزقى شۇنچىلىك» دېگەن سۆز بىلەن ھەممە پاجىئەنى خۇلاسىلەشكە ئادەتلەنگەن ئۇيغۇرلىرىمىز غوجامنى چىغلىقمازاردىكى ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىپ بولۇپ، غوجامنىڭ غەلىتە ئۆلۈمى توغرىسىدا پىكىر قىلىشنى تاماملاپ، «ئەمدى كىم دوتەي بولاركىن» دېگەن تې- مىدا سۆزلىشىشكە قىزىقىشتى. چوڭ ـ چوڭ چايلاردا، مەش- رەپلەردە بولىدىغان گەپلەر: «زاكىرجان غوجام مۇئاۋىن دوتەي بولارمىش ـ ھە؟ » ، «ياق، ئەمدى غوجىلار بولماس، دوتەي بۇ قېتىم ھۆسەنبايلاردىن چىقىپ قالارمىكىن» ، « ··· ياق، ھېكىمبەگ غوجام دوتەي بولىدۇ جۇمۇ! » ··· بولۇپ قالدى. ھېچكىممۇ: «دوتەي قىلىدىكەن، ئىككى يىل بولار ـ بولمايلا ئۆلتۈرىدىكەن، ئۇنىڭ نېمە قىزىققۇچىلىكى بار ـ ھە؟ » دېگەن سوئالنى سوراپمۇ قويمىدى. ئەمەل تۇتۇش بېشىنى سىرتماققا تىقىش، ھالاكەتكە يېقىنلىشىش ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرسىمۇ، بىزنىڭ بايلىرىمىز يەنە شۇ ئورۇننى تەمە قىلىشاتتى. خەلقلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىك، ئادىل ئادەملىرىنى يەنە شۇ ئو- رۇنغا تەكلىپ قىلاتتى.

1939 ـ يىلىنىڭ كۈز ئايلىرى ئەنە شۇنداق باشلىنىپ، ئادەملەرنىڭ خىيالىدىن نىيزەرخان غوجامنىڭ ئىسمى، چىرايى ۋە سۆپىتى ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. ھازىر غوجام- نىڭ دەرۋازىسىدا پوستمۇ يوق، ئۇ يەرگە كالاسكىلار، ماشىنى- لارمۇ كىرىپ ـ چىقمايدۇ. ئۇنىڭ خىزمەتچىلىرى، ئاشپەزلى- رىمۇ كېتىشكەن. ئەپرىز ئايىم ئاتا ـ ئانىسى ۋە غوجامنىڭ ئىلگىرىكى ئايالىدىن بولغان كىچىك ئوغلى بىلەن چوڭ قورۇدا يالغۇز قالغان. خېنىم ھازىر بۇرۇنقىدەك كالاسكىدا غادىيىپ ئولتۇرۇپ كوچا ئايلىنىدىغان، توي ـ تۆكۈن، ئولتۇرۇشلاردا

كۆزگە تاشلىنىدىغان يەردە ئولتۇرۇۋېلىپ، ئۆزىنىڭ چەت ئەلچە كىيىملىرى بىلەن ئالتۇن بېزەكلىرىنى كۆز - كۆز قىلىدىغان، ئاياللار ئارىسىدا غوجامنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى ساناپ ماختىنىپ، ھەممىنى ئۆز ئاغزىغا قارىتىۋالغان لەززەتلىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىدىن مەھرۇم. ئۇ ئېرىدىن ياپپاشلا تۇل قالغىنىغا ئېچىنمايدۇ. ئېچىكى بىلەن ئالىقانلىرىغا تايىنىپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن قىلىدىغان خىياللىرىنىڭ مەزمۇنىمۇ ئېرى بىلەن ئۆتكەن كۆڭۈللۈك چاغلارنى ئەسلەش ئەمەس، ئۇ غوجامدىن قالغان شۇنچە جىق ئالتۇن - كۈمۈش، ئۆي - جاي، يەر، تۈگمەن، مال - ۋاراننى قانداق بىر تەرەپ قىلىشنىلا، بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتنى قانداق ئۆتكۈزۈش كېرەك دېگەن ئىشلارنىلا ئويلايدۇ. ھايات ئەنە شۇنداق ھەم مۇرەككەپ، ھەم ئاددىي نەرسە. چۈشەنمىسەڭ ھېسسىياتقا بېرىلىسەن، چۈشەنسەڭ، يول تاپالىساڭ ئاددىي نەرسە... ئەپرىز بانۇمدەك چىراي، گەپ - سۆز ۋە ناز - كەرەشمىدە يېتىلگەن ئاياللار ئۈچۈن پانىي دۇنيادىكى جەننەتنىڭ ئىشىكلىرى ھەممە يەردە ئوچۇق!

ئەپرىزبانۇم بېشىدىكى ئاق ياغلىقنى يۇلۇۋېلىپ سىم كاردىۋاتقا ئاتتى - دە، روسىيىدە ياسالغان گۈل ۋە نەقىشلىك تىكلىمە ئەينەك ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئۆزىگە قاراپ كۈلۈمسىرىدى.

— غىياسىدىن غوجام!

— ھە، نېمە بولدى ھەدە؟ — ئاق يۇزلۇك يەتتە ياشلاردىكى بالا ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىردى.

— مەيەرگە كەلگىن ساقام! — دېدى ئايال بالىنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ، يۇزلىرىنى ئالىقىنى بىلەن سىيپاپ، — ئەمدى داداڭ يوق، مانا بىزنى ساقلايدىغان ئەسكەرلەرمۇ، مۇسا ئاكاڭمۇ يوق، ئاشپەزلەرمۇ كەتتى. مانا ئىككىمىزلا قالدۇق!

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار قۇيۇلدى. بالا ئۇنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئېتىپ ئۆپكىدەپ يىغلىدى:

— دادام ئۆلۈپ كەتتى، مەنمۇ ئۆلۈپ كەتسەم بولاتتى، جېنىم دادام، كۆيۈمچان دادام!

— يىغلىما ساقام. داداڭغا ھەممە ئادەم يىغلىدى، ياتقان يېرى جەننەت بولغاي. داداڭ يوق، ئەمما ئاپاڭ مانا مەن بار. سېنى ئۆزۈم ئوقۇتىمەن، ياخشى باقىمەن، تاشكەنتكە، موسكۋاغا، پارىژغا ئوقۇشقا ئەۋەتىمەن، بالام. داداڭ سېنى ماڭا تاپشۇرغان ئەمەسمۇ؟

— ئاپا، جېنىم ئاپا!

— ھە، ئەمدى يىغلىما ساقام. مېنى ئاپا دە، ھەدە دېمىگىن - ھە.

— ماقۇل ئاپا!

— سېنىڭ چىغلىقمازاردا ئىككى ئاكاڭ، ئۇرۇمچىدە بىر ئاكاڭ بار. ئۇرۇمچىدىكى ئاكاڭنى خوتەنگە خىزمەتكە ئەۋەتىپتۇ. بالام، ھازىر چىغلىقمازاردىكى ئىككى ئاكاڭ مىراس دەۋاسى قىلىۋاتىدۇ. مىراس بۆلگىلى قازىلار كەلگۈدەك. قازىلار كەلسە سەن نېمە دەيسەن؟ ئاپام بىلەن بىللە تۇرىمەن دەيدىغانسەن - ھە!

— مەن ئاپام بىلەن بىللە تۇرىمەن دەيمەن، ئاپا!

— ياخشى ساقام، شۇنداق دە. ئىككى كىشىلىك مىراسقا بىز نەق پۇل، ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئالايلى جۇمۇ؟

— ماقۇل.

— چىغلىقمازاردىكى ئىككى ئاكاڭغا يەتتە يۈز قوي، ئىككى يۈز كالا، سەكسەن ئاتنى بېرەيلى. يۈز ئون خو يەرنىمۇ ئۇلار ئالسۇن.

— ۋاي - ۋۇي، ماڭا دادام مىنىدىغان ئاتنىمۇ بەرمەمدۇ؟

— ئۇنى ئالمىز ساقام. خوتەندىكى چوڭ ئاكاڭغا مۇشۇ جاينى قىرىق ئېغىز دۇكان بىلەن، چىغلىقمازاردىكى جاينى قالدۇرايلى.

— ئىككىمىزگىچۇ، ھېچنېمە قالمامدۇ ئەمىسە؟

— ياق، بىزگە نەق پۇل، ئالتۇن - كۈمۈشلەر، ئۆي - جابدۇق ھەممىسى قالىدۇ. داداڭنىڭ قانچىلىك پۇلى، ئالتۇن - كۈمۈشلىرى بارلىقىنى يېزىپ قويۇپتىكەن. ھەممە ئادەم بىلىدۇ. بىز ئىككىمىز نەق پۇل بىلەن ئالتۇن - كۈمۈشكە تۇرايلى جۇمۇ؟

— ماقۇل، ئاپا!

قازىخانىغا يېزىدىكى ئوغۇللار ئەمەس، بىرىنچى بولۇپ ئەپىرىز ئايىم بارغان ۋە غوجامنىڭ ھەممە بايلىقىنىڭ سانىنى يېزىپ بەرگەن، بالىغا دېگەن گەپنىمۇ ئەرزىسىگە قوشۇپ يېزىپ تاپشۇرغانىدى. غوجام بىر كۈنى كېچىدە ئايالىغا بولغان سادىقلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن چىغلىقمازاردىكى ئۆيگە كۆمۈلگەن ھېلىقى دۇنيانى: «بىچارە ئوغلۇمنىڭ ھەققى» دەپ پۈرىتىپ قويغانىدى. ئەپىرىز ئايىمنىڭ ئەس - خىيالى نەچچە كۈندىن بېرى شۇ بايلىقتا قالغانىدى.

مانا، ئايلار ئۆتتى، دۇنيادا چوڭ ۋەقەلەر بولدى. ياۋروپادا ئۇرۇش ئوتى يالقۇنجاپ پۈتۈن يەر شارى يالقۇن ئىچىدە قالدى. ياپونىيە جۇڭگو زېمىنىغا بېسىپ كىرىپ شاڭخەي، نەنجىڭغا ئوخشاش چوڭ شەھەرلەرنى ئىگىلىدى. جۇڭگو تۇپرىقىدىكى ھەممىلا ئادەم ۋەتەن غېمىدا بولۇۋاتقان شۇ كۈنلەردە، ئەپىرىز ئايىم «نەزىر» قىلىمەن دەپ چىغلىقمازارغا چىقتى.

كۈزنىڭ يامغۇرى ھەممىلا ئادەمنى ئۆيگە سولىغان، نامرات دېھقان ئۆيلىرىدىن يامغۇر ئۆتۈپ، ئادەملەر پاناھ ئىزدەپ مەسچىتلەرگە كۆچۈپ كىرىۋالغان كۆڭۈلسىز كۈنلەردە، ئەپىرىز ئايىم ئۆزىنىڭ ئىككى ئادىمىگە ھېلىقى غوجام دۇنيا كۆمگەن دالاننىڭ سۇپىسىنى كولاتتى، ئالتۇن - كۈمۈشنى ئېلىۋېلىپ كۆپنى غوجامنىڭ بىر خۇرجۇن ئىش قەغەزلىرى بىلەن قايتىدىن تولدۇرۇپ ئوتتۇرىسىغا ئۈچ تۇخۇم سېلىپ چاندۇرماي كۆمۈپ

قويدى ۋە كېچىككىنە غىياسىدىن غوجىنى چىغلىقمازاردا قالدۇرۇپ، يامغۇرغا قارىماي لەمپىلىك ھارۋا بىلەن ئۆز يۇرتى توققۇزتارا ناھىيىسىگە يۇرۇپ كەتتى.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتمەيلا نىزەرخان غوجامنىڭ بۇ ئارزۇلۇق خوتۇنى توققۇزتارا ناھىيىسىنىڭ كاتتا بېيى، ياشىنىپ قالغان يېڭى ھاكىمغا توقاللىققا تېگىۋالدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا ھاكىمنىڭ چوڭ خوتۇنى ۋاپات بولدى. ئەپىرىز ئايىم ھاكىمنىڭ سۆيۈملۈك خوتۇنى ۋە ئەقىلچىسى بولۇپ قالدى.

بۇ ھېكايىنى ئاڭلىغان نۇرى دائىم ئۆزىنى ماختايدىغان ۋە ئۆزىگە نۇرغۇن ياخشىلىق قىلغان ئەپىرىز ئايىمغا نەپرەتلەنمىدى. چۈنكى ئۇ ھازىر ئادەملەر توغرىسىدا نۇرغۇن يېڭى - يېڭى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولغان، ھاياتنىڭ ھۆجەيرىسى بولغان ئائىلە ۋە ئۇنىڭ ئۇلى ھېسابلىنىدىغان مۇھەببەت توغرىسىدىمۇ يېڭىچە ئۇقۇملارغا ئېرىشكەنىدى.

ئۇ ھاكىمىيەتكىلا، شىڭ دۇبەنگىلا غەزەپلەندى. ئۇنىڭ زامانىغا، زامان ھۆكۈمرانلىرىغا بولغان غەزىپى كۈندىن - كۈنگە كۈچەيمەكتە ئىدى. ئۇ: يەنە نۇرغۇنلىغان سۆيۈملۈك ئادەملەر شىڭ دۇبەنىنىڭ قانلىق قىلىچى بىلەن ئەزىز جانلىرىدىن ئايرىلىدۇ، بۇ زورلۇقنىڭ چېكى بارمۇ، ئۇ قاچان؟ دېگەنىنىلا ئويلايتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن غوجامنىڭ كۈلۈپ تۇرىدىغان، قارا بۇرۇت چىرايى نېرى كەتمىدى. يېنىغا تاپانچا ئېسىپ يۈرىدىغان، كەم سۆز، تولىمۇ مېھرىبان مۇسانىڭ خىيالچان، خۇشخۇي چىرايى، كەڭ مۈرىلىك گەۋدىسى نۇرىنىڭ خىيال ئېكرانىدىن زادىلا ئۆچمىدى. مۇسا تولىمۇ ھوشيار، ئۇمىدۋار ئادەم ئىدى. ئۇ بىر كۈنى نۇرىنى يوقلاپ ياتىقىغا بارغانىدى.

— غوجىكام سېنى قالتىس ماختايدۇ نۇرى، — دېگەنىدى ئۇ نۇرىغا غوجام ئەۋەتكەن بىر كاللەك پۇل ۋە توقاچ - گۆشلەرنى بېرىپ، — چوڭ بولغاندا بىر كاتتا ئادەم بول. بىز

ئۇيغۇرلاردىن نېمىشقا لېنىن ، ستالىندەك ئادەملەر چىقمايدۇ-
ھە ؟ سەن چىقــىســەن ئــۇكام ، سەن كاتتا ئادەم بولالايسەن .

مۇسا ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ خونخاي دېگەن يەردە خوتۇنى ،
ئىككى بالىسى بارلىقى ، ئۇنىڭ بوۋىسى يۇز بېگى ئىكەنلىكىنى
سۆزلەپ بەرگەن : كۆچ - كۆچ بولغاندا (1882 — 1883 -
يىللىرى) ھېۋىز يۇزبېگى كۆچمەيمەن دەپ تۇرۇۋالغان . دېھقان-
لار كەتمەن ، ياركەنت دېگەن شەھەرلەرگە كېتىشكەن . ھېۋىز
يۇز بېگى كەتكەن دېھقانلارنىڭ يەرلىرىگىمۇ دەن تۆلەپ ھالىدىن
كەتكەن ، پۇتۇن بايلىقىنى تۈگەتكەن . بۇرۇن ئۇ ئادەم ھەر يىلى
ئورۇسقا نۇرغۇن مال ئۆتكۈزۈپ ، ئورۇستىن مال ئەكىرىپ
سودا بىلەن بېيىغانىكەن . شىبەلەر ئۇنىڭغا يەرلەرنى بىزگە بېرى-
سەن دەپ زۇلۇم سالىسىمۇ ، ئۇ يەرنى بېرىشكە زادى ئۇنىمىغان ،
ھەممە تەئەللۇقاتىنى سېتىپ يۇرۇپ يەرلەرنىڭ دەننى تۆلىگەن .
ئاخىر مىنگودىن كېيىنكى ھۆكۈمدار : «ئۇ بىزنى باقمەن دەپ
كەتمىگەن ، ئۇنــى نېمىشــقا يەرنــى بەرگــن دەپ قىينايسى-
لەر !» دەپ شىبەلەرنى ئەيىبلەپ ئۇنى قوغداپ قالغان . مۇسا-
نىڭ دادىسى سېلىم يۇز بېگى ھەر يىلى ئورۇسقا ئوتتۇز ئۈچ
مىڭ تۇياق مال ئۆتكۈزۈپ رەسىدىن موسكۋىسكى سوكنا ، يىپەك
رەخت ، شولكىۋاي ، بولاتناي ، بوبرۇك ، مەخمەل ئوخشاش ئې-
سىل رەختلەر بىلەن قەنت ، ساماۋەرگە ئوخشاش نەرسىلەرنى
ئەكېلىپ سودا قىلىپ يەنە بېيىغان . كېيىن رۇسلار ئۇنى ئەت-
كەسچى دەپ ئېتىۋەتكەن . مۇسا دادىسىنىڭ ناھەق ئېتىلغانلىقى-
نى توققۇزتارا ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى نىزەرخان غوجامغا ئەرز
قىلغان ، ئۇ ئۆزىنىڭ باتۇر ، قەيسەرلىكى بىلەن 1933 - يىلىدى-
كى تۇڭگان قاچ - قاچتا خىزمەت كۆرسىتىپ غوجامغا ياراپ
قالغانىكەن . غوجام ئۇچۇن جېنىنى ئاتىۋەتكەن ئەزىمەت ئاشۇ-
غۇ ! «شېڭ دۇبەن دېگەن بۇ جاللات بىزنىڭ ئەڭ ياخشى ئادەملى-
رىمىزنى يوقىتىدىكەن ، ئۇنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى نەسلىمىزنى

قۇرۇتۇش ئوخشايدۇ . بىز قاراپ تۇرۇپ يوقالغۇچە ئېلىشىپ
يوقىلىشىمىز ياكى ئــۇنى يوقىتىشىمىز كېرەك !» دەپ ئويلىدى
نۇرى ياتىقىدا ئوڭدا يېتىپ .

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار ئاقتى ، ئۇ بىردىنلا
يېنىدىكى دوستىنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ :

— مەن قەسەم قىلىمەن ، بۇ ئىنتىقامنى ئالماي قويماي-
مەن ، ئىنتىقام ئالىسام ئادەم ئەمەسمەن ! — دەپ ھۆڭگىرەپ
يىغلىدى .

كىم ئۇنىڭ بېشىنى سىلىسا شۇنىڭغا ئەجەل تىغى تېگىۋاتى-
دۇ . رۇسۇلوف ، غوجام ، مۇسالار ئۇنىڭ يارىتىدىغان غەمخور-
چىلىرى ئىدىغۇ ، ئۇنىڭ قەلبىگە تۇنجى مۇھەببەت ئوتىنى سال-
غان سەبىخە ھازىر نەدە ؟ بۇ زامانىنىڭ قارا كۈچلىرى ئۇنىڭ
بىلەنلا قېرىشامدۇ - ھە ؟ غەزەپ - نەپرەتنىڭ بولۇشىلا
كۇپايىمۇ ؟ غەزەپ - نەپرەتنى كۈچكە ، ملتىققا ئايلاندۇرىدىغان
پەيت تېخى كەلمىدىمۇ - ھە ؟ رۇسىيىدە پەيدا بولغان لېنىن
ئۇيغۇرلاردىن قاچان چىقار - ھە ؟ يەنئەن ، ماۋزېدۇڭ دەيدىكەن ،
ئۇلارنىڭ ئادەملىرى زۇلۇمغا ، ئېزىلىشكە قارشىكەن . ئەزگۈ-
چىلەرنى ئاغدۇرۇش ئۇچۇن كۈرەش قىلىدىكەن . ئۇلارنىڭ ئا-
دەملىرى ئۇرۇمچىگىمۇ ، غۇلجىغىمۇ كەلدى دېيىشىدۇ . ئۇلارنى
تاپقىلى بولماسمۇ ؟ سەۋر - تاقەت دېگەننىڭ چېكى بولىدىغۇ .

— مەن چىدىيالمىدىم ، — دېدى ئۇ يېنىدىكى باتۇر
ئىسمىلىك دوستىنى ئاستا تۈرتۈپ ، — ئوقۇپ نېمە قىلىمىز
باتۇر ، مۇئەللىم بولۇپ بىرىنچى سىنىپ بالىلىرىغا ئا ب س
نى ئۆگىتىدىكەنمىز . مېنىڭ چوڭراق ئىشلارنى قىلغۇم بار ،
دېگىنە ، قانداق قىلساق بولىدۇ ؟

— نېمىنى قانداق قىلساق دەيسەن ؟

كۆزى ئۇيقۇغا كەتكەن دوستى ئۇنىڭغا چۈشىنىكسىز جاۋاب
بەردى .

— يۇر ، تۆۋەنگە چۈشەيلى .

— سوغۇقتا نەگە ؟

— ئۆزىمىزنى تاۋلايلى ، سوغۇقتىن قورقساق قانداق پارتىزان بولالايمىز !

ئۇلار كېيىنىپ ئىككىنچى قەۋەتتىكى ياتىقىدىن تۆۋەنگە چۈشتى . ئاچچىق شامال دەرەخلەرنىڭ ئاخىرقى يوپۇرماقلىرىنى ئۈچۈرۈپ ئەكېلىپ نۇرنىڭ يۈزىگە ئۇردى . نۇرى يوپۇرماقنى قولىغا ئېلىپ :

— بىزمۇ بىر يوپۇرماق ، ھالىمىزغا باقماي بورا'ن بىلەن ئېلىشماقچى . بىلەمسەن ، ھازىر قۇمۇل ، ئالتاي تاغلىرىدا ، پامىر تاغلىرىدا پارتىزانلار ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ . بىزنىڭ تاغلىرىمىزدىمۇ ئەكبەر باتۇر ، غېنى باتۇرلار ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ . لېكىن كۈچ ئاجىز . ما خۇسەن يىگىرمە مىڭ ئەسكەر بىلەن شېڭ دۇبەنگە ھۇجۇم قىلىپ تارمار بولدى . بىزدە قورال يوق ، ھېچبولمىسا مىڭ تال بەشئاتار بولسىدى ، ھەربىر مىلتىقتا ئون تالدىن ئوق بولسا ، ئاستا - ئاستا قوراللانغىلى بولاتتى . ھازىر ياۋروپادا قاتتىق سوقۇش بولۇۋاتىدۇ . گىتلېر پولشاغا ھۇجۇم قىلدى . ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيە گېرمانىيىگە ئۇرۇش ئېلان قىلدى . سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ دەككە - دۈككىدە ئاداش . ياپونلار شەرقىي شىمالنى بېسىۋالغاننى ئاز دەپ ھازىر شىمالىي جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرمەكتە . دۇنيا مالىمان ، شىنجاڭمۇ مالىمان بولسا بولاتتى .

— بىرنەچچە يىلدا ئىسھاقبېك لۇيجاڭ ھەدېسىلا شېڭ دۇبەن ئۈچۈن كەتمەن چاپتى ، — دېدى باتۇر تۇيۇقسىز ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك ، — ئىككى پولك ئەسكىرى بولغاندىكىن شېڭ دۇبەنگە قارشى چىققان بولسا - ھە ؟

— ئۇ چاغلاردا شېڭ دۇبەننىڭ ھىيلىگەرلىكىنى بىلمىدى - دە ، بىلگەندە مىلتىقىنى ئارقىغا قاراتقان بولاتتى .

— تاغقا چىقىپ پارتىزان بولساق قانداق دەيسەن ، باتۇر ؟

— ياق ، مەن دادام بىلەن ئاپامنى باقمىسام بولمايدۇ ، ئاداش . دادام سىل كېسەل ، ئۇكىلىرىم كىچىك ، ئۇلار ھازىر بىر كۈن ئاچ - بىر كۈن توق ئاران - ئارانلا كۈن ئېلىۋاتىدۇ .

— ھەممە خەلق شۇ . ھەممىلا يەردە ئاچارچىلىق ، غۇربەتچىلىك ، ئۇنى ئاز دەپ ھەممىلا يەردە ئادەم ئۆلتۈرۈش ، تۇتقۇن قىلىش بولۇۋاتىدۇ . شېڭ دۇبەن يەنە «خائىن - سۇيىقەستچىلەر گۇرۇھى» دەپ يالغان دېلو ياساپ چىقىپ ھەممىلا يەردە ئادەم تۇتۇۋاتقۇدەك . غوجامنىڭ ئۆلۈمىگە زادىلا چىدىمىدىم . ھازىرلا بىرىنى ئۆلتۈرۈپ ئىنتىقام ئالغۇم بار ، لېكىن ئۇنىڭ بىلەن زۇلۇمنى يوقاتقىلى بولمايدۇ - دە !

ئىككى يىگىت مەكتەپ تەنتەربىيە مەيدانىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ ئۇزاق مۇڭداشتى . شەھەر جىمجىت ئۇيقۇدا ، نەلەردىندۇر مىلتىق ئېتىلدى ، بىر يەردە مەستلەر ئاغىل - تاغىل ۋارقىراپ ناخشا ئېيتاتتى .

ئۇلار دەرۋازىغا كەلدى ۋە رېشاتكىدىن يامىشىپ چىقىپ ئۇ قا ق كۇلۇبىنىڭ ئالدىغا باردى . كۇلۇب ئالدىدىكى بۇلۇڭلاردا دۈگدىيىشىپ مۇساپىرلار ئولتۇرۇشاتتى .

— ئۇلارنىڭ ھەممىسى چوقۇم ئۇيغۇر ! — دېدى باتۇر .

ئۇلار مۇساپىرلارنىڭ يېنىغا كەلدى . غالىلداپ تىترىشىپ ، كونا چەكمەن ، كورەك جۇۋىلارغا ئورىلىپ بىر - بىرىگە دۈمبىلىرىنى چاپلىشىپ ئولتۇرۇشقانلار راستتىنلا ئۇيغۇرلار ئىدى .

— نەدىن كەلدىڭ ؟

— قەشقەردىن !

— سەنچۇ ؟

— ئاقسۇدىن .

— مۇنۇ بوۋايچۇ ؟

— ئۇ مۇشۇ يەردىن . ئۇ ساراڭ .

— شېڭ دۇبەننىڭ مىللىتىدىن بىرىمۇ يوق ، نەدە ئەمەل ،

نەدە بايلىق ، نەدە ئاسان پايدا بولسا ئۇلار شۇ يەردە !

باتۇر قوللىرىنى شىلتىپ سۆزلەشكە باشلىدى — ئۇ نۇرىنىڭ ئالدىدا تىك تۇرۇۋېلىپ ، گويا قەسەم بېرىۋاتقاندەك ۋارقىراپ ، قوللىرىنى شىلتىدى :

— زۇلۇم بار يەردە قارشىلىق بولىدۇ . قارشىلىق ئىنقىلاب دېگەن سۆز . ماقۇل ، ئاداش ، سەن نەگە بارساڭ مەن شۇ يەرگە باراي ، يامىنى كەلسە مېنىڭ ئۆيۈمدىكىلىرىم مۇنۇلاردەك تالادا قالار ، دېۋانىلىك قىلار . گېپىڭ توغرا ، ھەممە خەلقنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن بۇ !

نۇرى ئۇنى يېپىلىپ ئېقىۋاتقان سۇنىڭ بويىغا ئېلىپ كەلدى ، سۇ ئاستا شارقىرايتتى ، شامال دەرەخلەرنى ھۇۋۇلدىتىپ ئەدىمەكتە ئىدى .

— بىز ئاۋۋال بىر تەشكىلات قۇرساق ، — دېدى نۇرى ، — ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان ، خائىنلىق قىلمايدىغان ، بۇيرۇققا بويسۇنىدىغان دوستلاردىن ئاۋۋال ئونىنى تاللايلى ، ئاستا - ئاستا كۆپەيەيلى ، قاتتىق مەخپىي ھەرىكەت قىلايلى . مەن جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم . قىساس ئېلىش ، خەلقىمىزنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئون قېتىم ئۆل دېسىمۇ ياق دېمەيمەن !

— مۇئەللىم بولساق باللارنى ساۋاتلىق قىلىدىكەنمىز شۇ . سەن دېگەندەك ، جاننى چوڭ - چوڭ ئىشلارغا تىكىش كېرەك . مەن مانا سېنىڭ بىرىنچى ئەسكىرىڭ .

— مەن بۇ يىل ئون يەتتە ياشقا كىردىم . ئەمدى بالا ئەمەسمەن . ھەممىلا ئادەم ئۆز پاشىسىنى قورۇسا خەلق مەڭگۈ زۇلۇمدىن قۇتۇلالمايدۇ . بىر مىللەتنىڭ بىرنەچچە يۈز ، بىرنەچچە مىڭ پىداكارلىرى بولغاندىلا ئۇ مىللەت ئويغىنالايدۇ ، قوزغىلالايدۇ ، ئۆزىنى ئۆزى قۇتقۇزالايدۇ . رۇسۇلوف مۇئەللىم دائىم مۇشۇنداق دەيتتى ، ئاداش ، مانا ئىككىمىز تۇنجى قېتىم

خەلقىمىزنىڭ ھۆرلۈكى ئۈچۈن ئاخىرقى تىنىقىمىزغىچە كۆرەش قىلىشقا قەسەم ئىچكەن ئۇيغۇر يىگىتلىرى . بىز باشقا مىللەتلەرنىمۇ ، ھەتتا خەنزۇلارنىمۇ يېنىمىزغا توپلايلى ، ئەكەل قولۇڭنى ، بىز ھازىردىن باشلاپ پىدائىي ، قەسەم ئىچىمىز !

ئىككى يىگىت ھاياجان بىلەن بىر - بىرىنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ قەسەم ئىچىشتى .

— خەلقىمىزنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇشقا جېنىمىز پىدا !

— غايىمىزدىن تايمايمىز ، خائىنلىق قىلمايمىز ، شەخسىي غەرەزدە بولمايمىز . ئەقلىمىز ، كۈچىمىز ، ھاياتىمىز خەلقىمىزگە تەئەللۇق !

— پىداكارلارنى كۆپەيتىمىز ، كۈچىمىزنى زورايتىمىز ، قاتتىق مەخپىي ئىش قىلىمىز ، ئەتىدىن باشلاپ ھەربىرىمىز ئۆزىمىزدەك پىدائىيدىن بىردىن تاپىمىز !...

1940 - يىلى كېلىش ئالدىدا ، غۇلجا ئاسمىنىدا قارا بۇلۇتلار تۇرۇلۇپ غەربتىن شەرققە ئاقماقتا ، قەھرىتان قىش باشلىنىش ئالدىدا غۇلجا تۇپرىقىدا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ يەرنىڭ ئاھ - زارىنى كۆككە ، بۇلۇتلارغا ئاچىقماقتا...

غۇلجا ئاسمىنى ئىككى ياشقا تېخىمۇ قاراڭغۇلاشقاندەك سۈرلۈك بىلىنىشكە باشلىدى .

— كېلەر قېتىم كۆرۈشكەندە تۆت بولىمىز .

— يەنە بىر قېتىمدا سەككىز .

— ئارىفمېتىك پروگرېسسىيە بويىچە كۆپىيىمىز !

— ياق ، گېئومېترىيىلىك پروگرېسسىيە بويىچە !...

15

مۇختەرباي يەنە خاپا . ئۇنىڭ قاپىقى ئېچىلمىغىلى بىر ئايدىن ئاشتى ، بۈگۈن ئۇنىڭ قار يېغىپ تۇرغان قاپىقىغا بوران

قوشۇلدى . يەرگە يورۇق چۈشمەستە خوتەندىن ئېلىپ كەلگەن
كۆك چەكمەن چاپىنىنى يېپىنچاقلىۋېلىپ خوتۇنىغا : «تەرەتكە
ۋاقتىدا سۇ بەرمىدىڭ !» دەپ ۋارقىرىغان پېتى ھويلىغا چىقىۋې-
لىپ ھۇجرىلىرىدا ئۇخلاۋاتقان ئۈيلەنگەن ئىككى ئوغلىنى ئىشى-
كىنى تېپىپ تىللاپ ئويغاتتى ، كەنجى ئوغلىنى ئاشخانىدا ، كاڭ-
دا ياتقان يېرىدىن ۋارقىراپ تۇرغۇزدى . «سەھەر قوپساڭ سائا-
دەت ، ھەمبەخلىرىڭ پاراغەت !» دېگەن خۇش بولغاندا دەيدىغان
سۆزىنى بىرىگىمۇ ئىشلەتمەي ، ھەممىسىنىلا : «پوقچا پېتىپ
يېتىشامسەن !» دەپ تىللىدى . شۇنداق قىلىپ ئۇ ھەممىگە ئىش
بۇيرۇدى . باللار ئۆگزىگە چىقىپ بېدىلەرنىڭ ئۈستىگە زىغىر
پاخىلى ياپتى ، ھويلا سۈپۈردى ، ئات سۇغاردى ، ئوتۇن كەسلى-
دى ··· ئۇ ھەممىنى يەنە تىللاۋەردى : «نان قېپىلار !»
«ھارام تاماقلار !»··· ئۇنىڭ خاپىلىقى تۈنۈگۈنكى ئوغلاق تار-
تىشتىن پەيدا بولغان . بۇ مەھەللىنىڭ نە يارامىلىق ئاتلىرى ، نە
تېقىمچى يىگىتلىرى قالمىغان چېغى ، ئۇن نەچچە ئوغلاقچى
ئۆلگۈدەك تېپىرلاپمۇ ئوغلاقنى مەھەللىگە ئەكېلەلمەي تارتقۇ-
زۇپ قويدى . ھەتتا مۇختەرباي قارىگىر ئېتىنى ياقۇپ ئوغلاقچى-
غا بېرىپ ئاتنىڭ ساغرىسىغا قامچا سالدى . قارىگىرنىڭ بېشىنى
مۇختەرباي ئۆزى يېتىلىدى ، ئىككى ياندىن ئىككى يىگىت ياندا-
داشتى ، قارىگىر سوزۇلۇپ يىلاندەك تولغىنىپ كەتتى ، شۇنداق-
تىمۇ قارشى تەرەپنىڭ تېقىمچىسى ياقۇپنىڭ تېقىمىدىن ئوغلاق-
نى يۇلۇپ ئاچىقىپ كەتتى ۋە قىرىشقاندەك ئابدۇمەر مىڭبېگى-
نىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى . ئابدۇمەرنىڭ ئاستىدىكى ئويناقلاپ
تۇرغان دەملىك قارا ئات شۇنداق يۇگۇردىكى ، چىغلار ، ھەر -
ھەر غول ئېرىقلاردىن ئۇچقاندەك سەكرەپ ئۆتۈپ توپتىن ئۇزۇپ
چىقىپ ، يول - يولدا توسۇپ تۇرغان دەملىك ئات مىنگەن
قوغلىغۇچىلارغا تۇتۇلماسلىق ئۇچۇن ، ئېتىز ئارىلاپ يۇگۇرۇپ
بىردەمدىلا كۆزدىن يىتتى . مۇختەرباي مەھەللىنىڭ ئەڭ ياخشى

ئېتى بىلەن قوغلاپمۇ ئابدۇمەرنىڭ قارىسىنى كۆرەلمىدى . مە-
ھەللىنىڭ بوسۇغىسىغا كەلگەن ئوغلاقنى تارتقۇزۇپ قويغىنىغا
كېچىچە ئۇيقۇسى كەلمەي تېرىكىپ چىقتى . بۇگۈن سەھەردىكى
قوزغالغان سەپرالىق ئەنە شۇنىڭ داۋامى ئىدى .
— تېخى بامداتقا ئەزان ئېيتمىدىغۇ ، نېمانچە قىلىدىكىنە ، —
دېدى گۈلنىسابۇۋى ئاقارغان چاچلىرىنى كەينىگە تاشلاپ قويۇپ ،
— ئوتتۇز يىلدىن بېرى تەرىتىگە سۇ بېرىپ بۇ ئادەمنى رازى
قىلالمىدىمغۇ تاڭ !
مۇختەربايدىن بىر ياشلا كىچىك ، قىز ۋاقتىدا تۆت تۆگىدە-
رەكتە تەڭدىشى يوق گۈزەل ھېسابلانغان بۇ خوتۇن ھازىر مۇخ-
تەربايىنىڭ ئانىسىغىلا ئوخشاپ قالغان . ئۇلار بىر يەردە تۇرسا
ھېچكىم گۈلنىسابۇۋىنى مۇختەربايىنىڭ ئايالى دېمەيدۇ . ئالتە
بالىغا قورساق كۆتۈرۈپ ، ئالتە قېتىم قورقۇنچلۇق ئىنجىق
بىلەن نازۇك ئاۋازلىق بوۋاقنى بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقۇزماق ئاسان-
مۇ ؟ ئۇ ئېرىنىڭ دەردىنىمۇ ، بالىلىرىنىڭ جاپاسىنىمۇ يەتكۈچە
تارتتى . گۈلنىسابۇۋى مانا شۇنداق ئانا . ئۇنىڭغا ھايات ئالتە
بالىنىڭ ئوتلۇق مېھرى بىلەن بىللە ھازىرقى كۆرۈمسىز ھالى-
تى ، مۇكچەيگەن بەل ، ئاقارغان چاچ ، چىشسىز ئۇمچەيگەن
قورۇق چىرايىنى خاتىرە قالدۇردى . لېكىن ئانا چىرايىدىن كەت-
كىنىگە ، مۇختەربايىنىڭ سوغۇقلىشىپ كەتكىنىگە ھېچقاچان ئا-
زابلانمىدى . ئۇنى قېرىتىۋەتكەن ئازاب مۇختەربايىنىڭ يېرىم كې-
چىدە كېلىپ ئوغرىلىقچە بويىنى سۇغا سېلىشلىرى بولدى .
خوتەنگە ئاتنى دەپ كەتكەندە گۈلنىسابۇۋى ئېرىنىڭ سالامەت
قايتىپ كېلىشىنى بەش ۋاخ نامىزىدا دۇئا قىلىپ تىلىگەندە ،
ھەر قېتىمقى دۇئاسىنىڭ ئاخىرىغا : «ئىلاھىم شەيتانغا ئازمى-
سىدى» دېگەن سۆزنى قوشۇپ قويغانىدى . لېكىن سۈت بىلەن
كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقىدىغان ئوخشايدۇ ، مۇختەر باي
ئادەم سىياقىدىن ئايرىلىپ قايتىپ كەلدىيۇ ، بىر ھەپتە

ئۆتەر - ئۆتمەيلا يەنە يېرىم كېچىدە قاراڭغۇ ئات ئېغىلىغا كىرىپ بويىنى سۇغا سالدى. بۇنداق ئىش ھەر قېتىم تەكرارلانغاندا، گۈلنىسابۇۋى يوتقانىنىڭ گىرۋىكىنى چىشلەپ سىلكىنىپ - سىلكىنىپ بۇقۇلداپ يىغلىدى. لېكىن ئېرىگە بىر قېتىم قاپاق كۆتۈرۈپ، بۇ ئىشتىن تارتقان ئازابىنىڭ تىنۇشىنى چىقارمىدى. ئۇنسىز ئازاب، شاۋقۇنسىز غوۋغا ئۇنى بۇرۇن قېرىتتى، بۇرۇن مۈكچەيتتى.

— مەزىن دېگەن كاڭ - كاڭ خوتۇننى ئېمىۋاتامدۇ نېمە! — دەپ ۋارقىرىدى مۇختەر باي ئۆتۈكىنى تامغا تېپىپ كېيىۋېتىپ، — ئاغزىغا چىۋىن چىچىپ قويسا قورۇيالمايدىغان كاڭ - كاڭ مەزىنلىك قىلىمەن دېگۈچە پىت باقسا بولىدۇ، ئۆزۈم بېرىپ ئەزان ئېيتمىسام!

ئۇ ئۆيىدىكى ھەممە ئادەمنى ئويغىتىۋېتىپ، ھويلا - ئارامنى پاكىز سۈپۈرگۈزۈۋېتىپ، بېشىغا سۆسۈن تۆپىسىنى كىيىپ مەسچىتكە قاراپ ئالدىراپ ماڭدى. يولدا كېتىۋېتىپ جاراڭلىق، توم ئاۋازى بىلەن:

— زىيەك، ھوي زىياۋۇدۇن! — دەپ ۋارقىراپ قويدى. ھەر قېتىم بۇ ھويلىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە ئۇنىڭ يۈرىكى ئويناپ كېتىدۇ - دە، قەدەملىرى ئېغىرلىشىدۇ، ئۇنىڭ يادىغا رەيھانگۈل كېلىدۇ ئەمەسمۇ!

مانا ئۇ مەسچىتنىڭ شوتىسىنى غارسىلدىتىپ ئالدىراپ مىڭىپ ئۆگزىگە چىقتى ۋە بارماقلىرى بىلەن قۇلىقىنى بوش تۇتۇپ:

— ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھۇ ئەكبەر... ھەييۇئەلەسسالا!... — دەپ ئەزان توۋلىدى.

ئۇنىڭ ئەزىنى ئاڭلىنىش بىلەن يىگىرمە توققۇز ئۆينىڭ ھەممىسىدىن قۇرۇق يۆتەل ئاۋازى ئاڭلاندى، دەرۋازىلار غىچىرلاپ، غورۇلار تاراقلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى گويا جەڭ

سىگنالى، دۆلەت بۇيرۇقى، خاننىڭ ھۆكۈمى...

— نېمانچە ئۇخلايسەن، ھەي ئىمام! — دېدى ئۇ سەزسەن جۈۋىغا ئورىلىپ ئەسنەپ كېلىۋاتقان ئىمامغا ۋارقىراپ،

— قۇشناچىم يوتقاندىن چىقارمىدىمۇ يە؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، تېخى ئەتىگەن ئەمەسمۇ، مۇختەربەگ، تېخى باش توخۇدىن ئەمدىلا ئۆتتى...

— نەدىكىنى، ھاۋا تۇتۇق بولغاچقا شۇنداق...

— ياق، بىزنىڭ ئۆيدە سائەت بار، غوجام...

— سائەت، ھەي قاشقالىق، مەھەللىگە بىرىنچى قېتىم سائەت ئاچىققان سەن بولامسىنا، يالغان ئېيتما دەيمەن!

— يالغان ئەمەس. بۇ قېتىم شەھەرگە كىرىپ مەدرىسىدە مۇتائالى خەلپەمنىڭ ۋەزىنى ئاڭلىدىم. ئۇ زات نامازنىڭ ۋاقتى ھەققىدە سۆزلىدى. سائەت بولمىسا بولمايدىكەن دەپ تۆت خو بۇغدايىنىڭ پۇلىغا بىر سائەت سېتىۋالدىم. سېتىۋالدىبايىنىڭ دۇكىنىدىن...

— پاھ، پاھ، ھەممىنى ئاللايسەن، جاھاننى ئالدى قاشقالىق بولدى - دە، نىزەرخان غوجام ئۆلۈۋىدى، ئابدۇمەرنىڭ قۇيرۇقى دىڭگايغىلى تۇردى!

— بىگىم، ھېچكىم يوقكەن، سىلىگە دەپ باقاي، ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ تۆت ئاتىسى مەشەدە ئۆتۈپتۇ، قاچانغىچە قاشقالىق بولىدۇ، مەنغۇ ماقۇل قاشقالىق!

— ئون ئاتىسى ئۆتسىمۇ ئۇ قاشقالىق!

— سىلىچا؟

— مەن نېمىكەنمەن؟

— ئابدۇراخمان ھاجىم ھەممىنىڭ تارىخىنى بىلىدىكەن، سىلىنىڭ ئون بىرىنچى ئاتىلىرىمۇ يەكەندىن كەلگەنىكەنيا!

— پوقنى يەپتۇ، ئۇ دېگەن ھىندىلشالارنىڭ ئاتىسى، ھىندىلشالارنىڭ ئوننىچى ئاتىسى تاجىك. مېنىڭ ئاپام شۇلارنىڭ

تۇخۇمى. دادام مۇشۇ يەرلىك، سەن نېمىنى بىلەتتىڭ ھەي زاغرىچى!

— شۇنداق، بىلمەيمەن، بېگىم! ھېكىمبەگ غوجاملار تۇرپان، قۇمۇلدىن، ھۇسەنبايلار ئاتۇشتىن، سابىر ھاجىلارمۇ ئاتۇشتىن، نېزەرخان غوجامنىڭ نەچچىنچى بوۋىلىرىمۇ يەكەن سەئىدىيە خانلىقىدىن،··· ئۇلار ئىسمايىلبەگ غوجامغا چېتىلارمىش···

— بولدى، بولدى، كىگىز كىتابىڭنى ياپ ھەي قاشقالىق، سەللەڭنى تۈزە!

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دەپ جامائەت بىر - بىردىن كەلگىلى تۇردى.

— بۈگۈن بامداتتىن كېيىن ئەتسەپ قىلىمىز، كىم بامداتقا كەلمىگەن بولسا يالىڭاچلاپ ئۆستەڭگە تاشلايمىز، ئاڭلىغاندىمىز جامائەت!

— شۇنداق قىلايلى··· قالتىس گەپ بولدى!

— بۈگۈن بىر تۇرۇۋاپتىكەن مۇنۇ قارا قاۋان!

— شۇنداق قىلمايمۇ بولمىدى···

— بىر ئاز كۆتەيلى ئەمىسە···!

مانا بۇ يىگىرمە توققۇز ئۆيلۈك مەھەللىنىڭ تۆۋەنكى مەھەللىسىنىڭ كۆڭۈللۈك سەھىرى.

سۇبھى كۆتۈرۈلۈشتىن بۇرۇن بامدات ئوقۇلۇپ بولدى.

— ئابدۇسالام قىڭغىر شەھەرگە كىرىپ كېتىپتۇ، — دېدى مىرا «قازى» ئادەملەرنى بىرمۇ بىر يوقلىما قىلىپ بولۇپ، — بامداتقا چىقمىغان شۇ زىياۋۇدۇن بىر ئادەم!

— زىيەك! — دېدى مۇختەرباي ئۆزىنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسىنىڭ ئەتسەپكە تۇغرا كېلىپ قالغىنىغا نارازى بولۇپ، — ھەممىلا بالا - قازا شۇنى چۆرگىلەمدۇ - ھە، گېپىم گەپ، مەن بارماي، جامائەت بېرىپ ئۇنى ئۆستەڭگە

تاشلاڭلار.

يامغۇر ئارىلاش قار ياغماقتا، كوچىلار سېرىق غازاڭ بىلەن تولغان. ئادەملەر دۈگدىيىشىپ زىياۋۇدۇننىڭ قورۇسى ئالدىغا كەلدى. يوغان ھويلىدا قوتۇر ئالا قانجۇقتىن باشقا ھېچنېمە يوق. ئادەملەر غورۇدا تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— ھاي زىيەك!

— چىقە كاپىر!

يوغان ھويلىنىڭ ئۈچ ئېغىزلىق ئۆيىنىڭ ئالدى سۇپا، پېشايۋانلىق. پېشايۋاندىكى كەپتەر، قۇشقاچلار ئاۋازنى ئاڭلاپ پۇررىدە ئۇچۇشتى. ئالا قانجۇق قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىپ سولىدىكى ئېغىلغا قاچتى. ئوتتۇرىدىكى ئىشىك ئېچىلىپ كورەك جۇۋا يېپىنچاقلىغان زىياۋۇدۇن پەيدا بولدى:

— نېمە بولدى ھۇي، جامائەت سىلەرگە!

— ئەتسەپ! — دېدى مۇتەۋەللى دەررىسىنى پۇلاڭلىتىپ، — بۇ ياققا چىق، سېنى سۇغا باسىمىز!

— سەن ھەرقاچان جۇنۇپ، خوتۇنۇڭ ئۆلگىلى نەۋاخ، ماڭ گەدەنكەشلىك قىلماي!

— نېمە بولدى ھۇي؟

زىياۋۇدۇن سەل مۈكچەيگەن ئېگىز گەۋدىسىنى ئالدىرىماي قىمىرلىتىپ سۇپىدىن چۈشتى ۋە جامائەتنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— تۇتۇڭلار ئۇنى!

بەش - ئالتە كۈچتۈڭگۈر ئۇنىڭ ئالدىغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى ۋە قول، بەللىرىنى تۇتۇشتى.

— قويۇۋېتىڭلار ھۇي، ئۆزۈم باراي زادى!

زىياۋۇدۇن بىر سىلكىنىۋىدى، كۈچتۈڭگۈرلەر داجىشتى. زىياۋۇدۇن كۆپچىلىكنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ئۆستەڭگە قاراپ ماڭدى.

— تاشلاڭلار ئۇنى··· قايىنامغا!

ئادەملەر قىقاس ـ چۇقان بىلەن يەنە ئۇنىڭغا يېپىلدى . زىياۋۇدۇن جۇۋىسىنى تاشلىدى ـ دە ، كۆڭلەك ـ ئىشتانلىرىنى سالدى . كۆپچىلىك كۈلۈشتى ، ئۇيۇلۇشتى ، قىچىشتى :

— ۋاي ، كاپىرەي ، هاڭگىنىڭ ئۈزىلىغۇي !

— تازا دىخسىراپتۇ ـ دە !

— هاياسىز كاپىر !

— كىيىمىنى ئايىدى ـ دە ، بۇ بويتاق !

زىياۋۇدۇن كۆپچىلىكنىڭ ئىتتىرىشىنى ساقلىمايلا قارامتۇل بولۇپ تىنچ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭگە ئۆزىنى ئاتتى . بىر دەم يېتىپ چىقتى ـ دە ، غالىلداپ تىترەپ تۇرۇپ :

— بولدىمۇ جامائەت ! — دېدى .

قېرىلار ئاللىقاچان كېتىشكەن ، ئۇنىڭ دېمەتلىكلىرىلا قالغانىدى :

— پاھ ، ئاق بېلىق ئىكەنسەنغۇ هوي كاساپەت !

— بولە تېز چىق ، جۇۋاڭنى كىيە ، سىل بولىسەن كۇسپاڭ !

بىرى ماختاپ ، بىرى تىللاپ ئۇنى تېزلا كىيىندۇردى . چېلەكلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ سۇ ئالغىلى ئاياللار كەلگىلى تۇرۇۋىدى ، هەييارلار :

— ئۆستەڭ ئۈچ كۈنگىچە هارام . ماۋۇ قوتۇرماچ جۇنۇپ سۇنى بۇلغىۋەتتى ! — دەپ ۋارقىراپ ئادەملەرنى كۈلدۈردى .

زىياۋۇدۇن كىيىنىپ بولغاندىن كېيىن مۇختەر باي قىرغاقتا پەيدا بولدى .

— هەي زىيەك ، بۈگۈن ئۇ قاتتىن بىر بەيگە ئات ئەكەلدۇرىمەن ، تۇنۇگۇن سەن يوق ، ئوغلاقنى بورىچىلىقلارغا تارتقۇزۇپ قويدۇق . بۈگۈن هېۋىز سەپرانىڭ تويىكەن ، ئوغلاق تاشلىغۇدەك . سەن بىزنىڭ قىزىل ئاتنى مىنىپ بارىسەن ، تېقىمغا هارۋا ئېتى ياخشى . يۇلۇپ ئاچىقسەن ـ دە ، ماڭا بېرىسەن . مەن

بىر يەرنى كۆزلەپ قويدۇم . ئوغلاقنى شۇ يەرگە تاشلايمەن ، قالغان گەپنى كېيىن ئاڭلايسەن ! — دېدى .

ئۇنىڭ گېپى بۇيرۇق ، دېمەك ، زىياۋۇدۇن بۈگۈن مەهەللە ئابرۇيى ئۈچۈن ئوغلاقتا چۇشۇپ باشقا مەهەللىلەرنىڭ تېقىمچىلىرى بىلەن كۈچ سىنىشىدۇ . ئۇنىڭ يەڭگۈدەك كۈچى بارمۇ ، ئۇ هازىر بۇرۇنقى تۇرگۇن يىگىت ئەمەس ، يىللار ئۇنىڭ يىلىكىنى شوراپ ئۇنى قىممەتلىك بايلىقلىرىدىن ئايرىماقتا . لېكىن مۇختەر باينىڭ گېپى بۇيرۇق ، ئۇنىڭ جىق ياخشىلىقىنى كۆرگەن زىياۋۇدۇن ئۇنىڭ يۈز ـ خاتىرىسى ئۈچۈن ئاخىرقى كۈچ ماهارىتىنى كۆرسىتىدۇ ـ دە .

بۇنىڭدىن بەش كۈن بۇرۇن هېۋىز باينىڭ ئۈچ نەۋرىسى — بەلۋاغلىرىغا ئالىيىشىل ياغلىقلار چېگىلگەن ، قۇلاقچىسىغا ئۇكە قادىلىپ ، كوكۇلىسىغا ياغلىق چېگىلگەن ، ئاتلىرىنى مەخسۇس ئادەملەر يېتىلىگەن ئۈچ ئوماق بالا بۇ مەهەللىگە كىرگەندە ، هەممىلا ئۆي ئۇلارغا پوتا باغلاپ ، ياغلىق چىگىپ ، يانچۇقلىرىغا پۇل ، قەنت ـ گېزەك ، پىششىق تۇخۇم سېلىپ خۇشاللىق بىلەن مۇبارەكلەشكەنىدى : «هېۋىزباي بەيگىنىڭ ئالدىغا تۆگە ، كەينىگە قوزا قىپتۇ . ئونىنچى ئاتقىچە مۆهۈر بەرگۈدەك» دېيىشكەنىدى . ئادەملەر هەيرانۇ هەۋەس بىلەن بۇ خەتنە تويىنى ئۇلۇغلىغان . مانا بۈگۈن هاۋانىڭ تازا يامان كۈنى شۇ توي بولىدۇ . بەيگە ، ئاخىرىدا ئوغلاق . مۇختەرباي توي سوۋغىسى قىلىپ بىر غۇنان ئات تەييارلىدى . ئۇ مۇختەر باي ئائىلىسىنىڭ ئابرۇيىدە !

هېۋىزباينىڭ ئۆيى يار بېشىدا — بۈك دەرەخلىك ئارىسىدا . چوڭ دەرۋازا جەنۇبقا قارىغان ، ئالدى كەڭ سەينا ، تۆۋەن تەرىپى چەكسىز كەتكەن سازلىق ، نېرىسى قويۇق ئورمان ، ئورمان ئارىسىدا ئىلى دەرياسى . دەريانىڭ ئۇ قېتى پايانسىز تۈزلەڭ ، ئۈستى قارلىق ئۆچكىلىك تېغى . قورۇنىڭ ئورنىمۇ ،

مەنزىرىسىمۇ گۈزەل ، تۇرمۇشقا ئەپچىل . سازلىق مال بىلەن
تولغان ، قاراسۇ سازلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەن ،
ئۇنىڭ دەرياغا قۇيۇلۇش ئېغىزىغا ئىككى تاشلىق تۇگمەن ياسال-
غان ، تۇگمەن ئەتراپى قويۇق تاللىق ، جىغانلىق ، ـــ قىرغا-
ۋۇل ، توشقان ـ جەرەنلەرنىڭ ماكانى . بۇ قاراسۇدا بېلىقلار
شۇنچە كۆپ ، يازدا پۇتۇڭنى چىلاپ ئولتۇرساڭ ، هەر ـ هەر
چاربېلىقلار كېلىپ ئوينىشىپ پۇتۇڭنى چىشلەپ باقىدۇ . تېخى
سۇ چاشقىنى ، قامىلارنىڭ كۆپلۈكىچۇ ؟ هېۋىزباينى باي قىلغان
مۇشۇ يەر . ئوت ـ چۆپى ، ئوتۇن ـ ياغىچى ، سۈيى ، ياۋايى
هايۋانلىرى بايغا ئولجا . ئۇ هەر يىلى رەسىگە نەچچە مىڭ تۇياق
قوي ، نەچچە يۈز ئات ـ ئۆكۈز ، ئېسىل قاما ، تۈلكە ، بۆرە
تېرىلىرى ۋە قوي ، كالا ، ئات تېرىلىرى ، يۇڭ ، ئات يايلىغا
ئوخشاش چارۋا مەهسۇلاتلىرىنى ئۆتكۈزۈپ ، ئۇياقتىن رەخت ،
قەنت ـ گېزەك ، پالتىدىن تارتىپ سوقا قاتارلىق دېهقانچىلىق
سايمانلىرى ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ئەكىرىپ پۇل ـ بايلىققا
تىنىپ كېتىدۇ . ئۇنىڭ يېرى بىلەن مېلىنىڭ سانىنى ئۆزىدىن
باشقا هېچكىم بىلمەيدۇ . ئۇ بىر غەلىتە ئادەم : ئادەملەرگە ئانچە
ئارىلاشمايدۇ ، گېپى ئاز ، تۇيدۇرماي غىپلا قىلىپ هەج قىلىپمۇ
كەلدى ، هەتتا ئۆزىنى «هاجى» دېگۈزۈش ئۈچۈن داۋراڭ سالمى-
دى . ئۇ يۈز بېگى ، مىڭبېگى دېگەندەك مەنسەپلەردىن «توشقان
ئىتتىن قاچقاندەك» قاچىدۇ . هەتتا ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسىغا
ئوغرىلارمۇ تەگمەيدۇ . «هېۋىزباينىڭ مالايلىرىدا بەشئاتار بار-
كەن» ، «هېۋىزباينىڭ ئىتلىرى ئادەمنى ئاتتىن ئۆرۈۋال-
دىكەن» ، «هېۋىزباينىڭ ئايغىرلىرى ئادەمنى تالايدىكەن» ،
«بۇقىسى قاۋاننى يېرىۋېتىپتۇ !»… دېگەندەك سىرلىق گەپلەر
ئەل ئىچىدە رىۋايەت…
مانا بۈگۈن شۇ باي ئۈچ نەۋرىسىنىڭ خەتنە تويىنى كاتتا
قىلىپ ئۆتكۈزىدۇ . مۇختەر باي بۇ تويغا ئالاهىدە ياسىنىپ ،

ساقال ـ بۇرۇتىنى چەكتۈرۈپ ، چىبەرقۇت پەشمىتىنى كىيىپ ،
بېلىگە قارا پوتا باغلاپ ، مەسكاپ ئۆتۈكىنى قوي يېغىدا مايلاپ ،
تۆپىسىنى كۆزىگە كىيىپ ، قىزىل دۇخاۋا بۆكىنى گەجگىسىدىن
چىقىرىپ قويۇپ ، ئاتتا تىك ئولتۇرۇپ مەهەللە ئەرلىرىنىڭ
ئالدىدا ئېتىنى ئوينىتىپ يېتىپ كەلدى . ئات باغلاشقا خادىلار
قادىلىپ ، ئارقانلار تارتىلغان يەرگە كېلىپ ئاتتىن چۈشۈۋىدى ،
ئات ئالغۇچىلار يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ ئۇنىڭ ئېتىنى ئالدى . ئۇ-
نىڭ ئالدىغا هېۋىزباينىڭ ئۆزى كەلدى : كەكە ساقال ، ۋىجىك ،
خۇمار كۆز ، قىزىل يۈز ـــ پاكىز ئادەم ئىنچىكە ، مۇلايىم
ئاۋاز بىلەن :
ـــ رەهمەت ، رەهمەت مۇختەرباي ! ـــ دېدى ئۇنىڭ
يىرىك ، يوغان قوللىرىنى كىچىك ، نازۇك قوللىرى بىلەن چىڭ
سىقىپ ، ـــ شەهەردىن غوجاممۇ چىقتى . قېنى سارايغا ، غوجام
بىلەن هەمداستىخان بولۇشقا مەرهەمەت !
هېۋىز باينىڭ تىلىمۇ بىر بايلىق ، ئۇ دىنىي ، پەننىي كىتاب-
لارنى جىق ئوقۇيدۇ . ئورۇسچە ، خەنزۇچە سۆزلىيەلەيدۇ . قا-
زاقچە ، ئۆزبېكچە ، تۈركچە دېگەنگىمۇ سۇ .
هېۋىزباي ناچار كىيىنگەن دېهقانلار بىلەنمۇ ئاشۇنداق قىز-
غىن كۆرۈشۈپ ، ئۇلارنى مەخسۇس تەييارلانغان ئۆيلەرگە تەك-
لىپ قىلدى . ئون پۇتلۇق گۈرۈچ يەيدىغان قازاندىن ئالتىسىدە
پولۇ تەييارلانغان ، قازان بېشلىرىدا ئادەملەر پالتىلار بىلەن
دۆۋە ـ دۆۋە كالا ـ قوي گۆشلىرىنى پارچىلاشماقتا . چەبدەس
يىگىتلەر لېگەن ـ تاۋاقلارنى كۆتۈرۈشۈپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرمەك-
تە . تەرەپ ـ تەرەپتىن توپ ـ توپ ئاتلىقلار ، هارۋىلىقلار
ئۇزۇلمەي كېلىشمەكتە ، قورساقلىرى تارتىلىپ كەتكەن بەيگە
ئاتلىرىنى سوۋۇتۇپ چىرايلىق ، چەبدەس كىيىنگەن باللار ئەت-
راپتا يۈرۈشمەكتە . ئادەملەرنىڭ كۈلكە ـ چاقچاقلىرى ، ئا-
ياللارنىڭ يازلىقى تېرەك بېشىغا قونۇپ قاقىلداشقان توقۇناق

قاغىلاردەك چۇكۇلداشلىرى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ئاچچىق شامالنىڭ ھۇۋلاشلىرىنى بېسىپ كەتكەن ، ئادەملەر قار ئارىلاش يېغىۋاتقان يامغۇرنىمۇ ئۇنتۇشقان .

ھېۋىزبايىنىڭ تويى ئۈچۈن ھەپتە - ھەپتىلەپ تەييارلىق كۆرۈشكەن دېھقانلار بۇنداق چاغلاردا ئاسماندىن تاش - شېغىل ياغسىمۇ بەرىبىر خۇشال . بۇ كۈن ئۇلار ئۈچۈن ئۇنتۇلغۇسىز خاتىرە . بۇنداق كۈنلەر ئۇلار ئۈچۈن بىر يىل يەتكۈدەك سۆھبەت خاتىرىلىرىنى قالدۇرالايدۇ . ئۇلارنىڭ ھاياتى مۇشۇنداق كۈنلەر بىلەن مەنە تاپىدۇ ، يېڭىلىنىدۇ…

مانا ، باغلانغان ئاتلار شۇنچىلىك كۆپەيدى : ھېچقاچان بۇنچىلىك كۆپ ئات بىر يەرگە توپلانغان ئەمەس ، ئىككى مىڭ بېگىلىك يەنى يىگىرمە يۈز بېگىلىك يەرنىڭ ئادىمى بۇ يەرگە توپلانغان . شەھەردىن چىققان مېھمانلار تېخى بۇنىڭ سىرتىدا . نەچچە يۈز ، تاكى مىڭلىغان ئادەم بىلەن ئاتنىڭ توپلىنىشى ھەم ھەيۋەتلىك ، ھەم سۈرلۈك . ھەممىلا ئادەم بىر قىلىقى بىلەنلا نام چىقىرىۋالسام دەيدۇ ، ھەممىلا ئادەمدە شۆھرەت تەمەسى ، ئارمان ئىستىكى .

— ھەي ، ئوغلاقتا سەركە تاشلانغۇدەك !

— سەركىنى قانداق ئېلىپ قاچقىلى بولىدۇ ، ئېتىمغا باسماقمۇ تەس !

— ئاۋۇ باغنىڭ ئېتىمغا مىنىپ ، پىيادىلەر ئېتىمغا باسايلى .

— يىگىرمە يىگىت پىيادە بولۇپ چۈشىمىز . باغلىۋالساقلا ئۆگزىگە ئاچىقىپ كېتىمىز !

مانا بۇ نەلەردىن پىيادە كېلىشكەن دېھقانلارنىڭ ئارزۇسى .

— سەن زىيەك تېقىمداپ توپتىن يۇلۇپ ئاچىقىپ بەرسەڭلا ، مۇختەرباي ئالدىغا ئېلىپ مەھەللىگە ئۇچىدۇ .

— مۇختەربايىنىڭ قولا ئېتى قولانغا ئوخشايدۇ جۇمۇ !

— نى - نى ئاتلار تۇرمامدۇ . ئاۋۇ كۆك ئاتنى قارا ، قۇلاقلىرى قارلىغاچنىڭ قانىتى . قارا ، جانىۋارنىڭ تۇرالماي تېپىچەكلەۋاتقىنىنى !

— دېسەم - دېمىسەم ئۇ بىر ساپساپچى !

— كۆرىسەن ، ئاشۇ ئات ئوغلاقنى ئېلىپ قاچسا !

مانا بۇ چەۋەندازلار ۋەسۋەسىسى .

ھەممىلا ئادەم شان - شەرەپ ، ئۈستۈنلۈك ھەققىدە باش قاتۇرماقتا .

ئادەملەر ئۆيلەردىن مايلاشقان ئېغىز - بۇرۇتلىرىنى مەغرۇر سۈرتۈشۈپ يار بېشىغا مېڭىشماقتا . ئاتلىقلىرى ئاتلىق ، پىيادىلىرى پىيادە .

دەريا بويىدا چۆرگىلىمە چېپىشىش ئۈچۈن مەيدان ھازىرلانغان . سازلىق - چىمەنلىك ، تۈپتۈز يەرنىڭ ئۇيەر - بۇيېرىگە تۇغلار قادىلىپ يول بەلگىسى ئۈچۈن تۇغلارنىڭ باشلىرىغا ياغلىقلار چىگىلگەن . ھەربىر ئەگىمدە مەخسۇس ئاتلىق قاراۋۇللار قويۇلغان . بۈگۈنكى بەيگىگە ئەڭ تاللانغان يىگىرمە سەككىز بەيگە ئېتى تەييارلانغان . ھەربىر ئات ھەربىر يۇرت - مەھەللىنىڭ غۇرۇرى ، شان - شەرىپى . شۇ ئات شۇ يۇرت كاتتىلىرىنىڭ يە بېشىنى تىك قىلىدۇ ، يە يەرگە ساڭگىلىتىدۇ . بىر ئايدىن بېرى تاڭ ئاشۇرۇپ تەييارلانغان ئاتلار بىر - بىرىدىن كۆركەم ، خىيالچان كۆرۈنىدۇ . ھەقىقىي بەيگە ئېتى بەيگە ئالدىدا خىيالچان ، شۈك بولۇپ قالىدۇ . تېپىچەكلەپ ، ئېغىزدۇرۇق چايناپ ، يەر چاپچىپ ئالدىراۋاتقانلىرى دېھقان تىلى بىلەن ئېيتقاندا ، بىردەمگىلا يۈگۈرىدىغان ساپساپچى ئاتلار . مەيداننى بىر ئايلىنىش بەش مىڭ مېتىر . مانا شۇ بەش مىڭ مېتىرلىق ئايلانمىنى يىگىرمە ئايلىنىش كېرەك . ئۇزۇنغا چېپىش بولغان بولسا شەھەرنىڭ ئۇ تەرىپىگە — تەلكە ئېغىزىغا چېپىپ بارغان بولاردى ، بۇنداق يۈز كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئاتنىڭ ئېتى چە-

دىمىسا كۆرگەنلا ئات ياراۋەرمەيدۇ - دە!

مانا، ئاتلار پەللىگە ماڭدى. بەيگە مەيدانى سانجاق ئادەم.

ئاتلار ماڭغاندا، دەريا تەرەپتىن گەۋدىلىك بىرى ۋارقىراپ چىقىپ كەلدى.

— مېنىڭ ئېتىممۇ بەيگىگە چۈشىدۇ! — دېدى ئۇ — بېشىغا ئاق مالىخاي كىيگەن، چاققان، قىسقا كورەك جۇۋىلىق، مەيدىسى ئوچۇق ئادەم.

— غېنى ئوغرى! — دېدى ئادەملەر بىر - بىرىگە ھەيران ۋە خۇشال بولۇشۇپ.

غېنى ئوغرىنىڭ ئاۋازى كىمنى قارىتالمايدۇ. ئۇنىڭ يېنىدىكى كۆكسى كەڭ، ساغرىسى چوڭ، بېلى ئىنچىكە، قۇيرۇقى بوغۇلغان تورۇق ئات بېشىنى لۆڭگە بىلەن تېڭىۋالغان قازاق بالا بىلەن بىرىپ بەيگىچىلەر توپىغا قېتىلدى.

— بۇ ئوغرى بەيگە ئاتنى نەدىن ئوغرىلىغاندۇ؟

— رەسىدىن ئوغرىلاپ كەلدى جەزمەن!

— كۆنەسىنىڭ ئېتىدەك قىلىدۇ.

— تورغاۋۇتنىڭ بولسا مېڭىشى ياخشى، بەيگىگە يارىمايدۇ!

— قالماق ئېتىدەك قىلىدۇ جۇمۇ!

— ياق، قازاق ئېتى!

— بەرناۋۇلدەك ئېگىز - ھە!

— قارا، ئاياغ ئېلىشىنى، ئىتتىك ئاتتەك قىلىدۇ!...

ھەممە ئادەمنىڭ كۆزى پەللىدە. مانا، ئاتلار قاتار تىزىلدى، مانا، پاختا بەن مىلتىق ئېتىلدى، ئاتلار قويۇپ بېرىلدى. بىر - ئىككى چۆرگىلىگۈچە ئاتلار توپ - توپ بولۇپ يۈگۈرۈشتى، ئاستا - ئاستا سوزۇلۇپ ئالدىدا ئون، ئوتتۇرىدا بەش، ئاخىرىدا ئون ئۈچ ئات يۈگۈرۈپ بارماقتا، ھەربىر توپىنىڭ ئارىلىقى بەش - ئالتە مېتىر... مانا، ئونىنچى

چۆرگىلەم باشلىنىۋىدى، ئاتلارنىڭ ياخشى - يامىنى خىللىنىشقا باشلىدى. نەچچە ئات سەپتىن چىقىپ كەتتى. مانا، يىگىرمە سەككىز ئاتتىن ئون ئالتىسى يول تالىشىپ كېتىۋاتماقتا، ئون بەشىنچى ئايلىنىشقا كەلگەندە، ئالتە ئات بىر قاتار، ئون ئات بىر قاتار بولۇپ قالدى. غېنى ئوغرىنىڭ ئېتى ئاخىرقى سەپتە. پاھ، تورۇق ئات يۈگۈرگەنسېرى قىزىپ، ئايىغى ئېچىلىپ ئۆزۈپ چىقىشقا باشلىدى. مانا، ئاخىرقى ئىككى ئايلىنىش، بالا بەيگىچىلەر ئاتلىرىنىڭ تىزگىنلىرىنى قويۇۋەتتى، ئاتلارنىڭ قەدەملىرى شۇنچىلىك تېز، تۇياقلىرى كۆرۈنمەي قالدى. قۇلاقلىرى يوپۇرۇلغان، ئىككى ئالدى ئايىغىنى تۇمشۇقىنىڭ بىقىنىدىن چىقىرىپ يۈگۈرۈۋاتقان ئاتلار ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ماھارىتىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. كۆك ئات، قارا قاشقا، خالتار ئات ئالدىدا تەڭ كېتىۋاتاتتى. بىردىنلا ئۇلارغا غېنى ئوغرىنىڭ ئېتى يېتىشىۋالدى. مانا، ئاخىرقى ئايلىنىش، ئاتلار ئۇچماقتا. تەرەپ - تەرەپتىن ياندىغۇچىلار چىقىپ بەيگە ئاتلارغا يانداشىپ ئاتلارنىڭ پېشانىلىرىنى سىيپاپ، يېنىك قامچىلاپ قويۇپ، بەزىلىرى چۇلۇۋۇرىنى تۇتۇپ يېتىلەپ چېپىپ ئاخىرقى پەللىنى تالاشماقتا. مانا، قارا قاشقا ئالدىغا ئۆزۈپ چىقتى. پەللىگە يۈز مېتىر قالغاندا غېنى ئوغرىنىڭ ئېتى ئۇنىڭغا يانداشتى. ئىككى ئاتنىڭ بېشىمۇ، قەدەملىرىمۇ تەڭ، ئاخىرقى يىگىرمە - ئوتتۇز مېتىر قالغاندا، غېنىنىڭ ئېتىنىڭ بېشى بىر غېرىچ ئۆزۈۋىدى، قارا قاشقىنىڭ ياندىغۇچىسى غېنىنىڭ ئېتىنىڭ تۇمشۇقىغا بىر قامچا ئۇرۇۋەتتى. ئات بىرلا سىلكىنىۋىدى، قارا قاشقا ئۇنىڭدىن بىر غېرىچ ئالدىغا ئۆتتى. پەللىگە بەش مېتىر قالغاندا ئىككى ئات يەنە تەپمۇتەڭ بولۇپ قالدى. پەللە ئارقىنىغا غېنىنىڭ قازاق بالىسى بىرىنچى بولۇپ قامچىسىنى ئۇردى. لېكىن ئادەملەر:

— قارا قاشقا بىرىنچى! — دەپ ۋارقىراشتى. ۋارقىراشقانلار كاتتىلار ئىدى، بەيگە باشقۇرغۇچىمۇ ئۇلارغا

ئەگىشىپلا :

— قارا قاشقا ! — دەپ ئېلان قىلىۋەتتى .

— ۋاي ئاناڭنى ! — دېدى غېنى باشقۇرغۇچىغا قامچىسىنى تەڭلەپ ، — تورۇق ئات بىرىنچى دە ، ھېچقىز !

چۇقان كۆتۈرۈلدى . ئادەملەر ھەقىقەت بىلەن خۇشامەتنىڭ كۈرىشىنى باشلىۋەتتى !

— قارا قاشقا !

— تورۇق ئات !

ۋارقىرىشىش ، تىللىشىش ، ئاخىرىدا قامچىلىشىش باشلىنىپ ، دەريا بويىدىكى تۈزلەڭدە بىر يەرنىڭ سۈيى ، يېنى بىلەن چوڭ بولغان ئەزىمەتلەر بىر - بىرىنىڭ بېشىنى يېرىپ ، ئاتتىن بىر - بىرىنى تارتىپ چۈشۈرۈشۈپ جەڭ مەيدانى پەيدا قىلىشتى . جېدەل تازا ئۇلغايغاندا ، بوز ئات مىنگەن ، ئەت رەڭ پەلتو كىيگەن ، سۆسەر تۆپىلىك ئادەم — ھېكىمبەگ غوجام بوز ئات ئۈستىدە تۇرۇپ قولىنى ئېگىز كۆتۈردى . شاڭيولار دەرھال ئۆز ئادەملىرىنى تىنچىتىش ئۈچۈن مەھەللە چوڭلىرىغا ۋارقىراشتى . ئاخىر جېدەل جىمىدى ، ھەممە ئادەم غوجامنىڭ ئېغىزىغا قاراشتى .

— ئىمان بىلەن گەپ قىلىڭلار ! ھەي خۇرجالار ، لەۋەي ، تورۇق ئاتنىڭ بىرىنچى بولغىنى راستىقۇ ، ھەممە ئادەم كۆردى - دە ! — دېدى غوجام ھۆكۈم ئېلان قىلغاندەك ئىنچىكە ، سالماقلىق ئاۋازى بىلەن .

— غوجام بولمىسا بۇ خەق بىر - بىرىنى يەيدۇ !

— غوجام شۇنىڭ ئۈچۈن يۇرت ئاتىسى - دە !

غېنى غوجامنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ۋارقىراپ تۇرۇپ :

— ماڭا كەلگەن تۆگىنى غوجامغا تۇتتۇم ، قېنى غوجام دۇئا قىلسىلا ! — دېدى .

كۆپچىلىك قىقاس كۆتۈردى ، تەرەپ - تەرەپتىن مەدھىيـ

لەر كەلدى :

— ئامىن !

— ئاپىرىن !

— ھوششەررە !

— ئوغرى ئەمەس ، باتۇر !

قار ياغماقتا ، ئادەملەر ئۈستىدە قويۇق ھور - تۇمان پەيدا بولغان . غېنى گېپىنى تۈگىتىپلا ئادەملىرىنى ئەگەشتۈرۈپ دەريا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى . ھېۋىزباي ئۆز قولى بىلەن نار تۆگىنى غوجامغا تۇتتى .

— بۇ نېمىسى ، لەۋەي !

— غېنى باتۇرنىڭ سىزگە تۇتقان مېلى !

— ياق ، ئوغرىنىڭ شېرىكى بولسۇن دەمسىلەر مېنى !

غوجام چاقچاق قىلىۋىدى ، غوجامغا ئەگىشىپ چىققان «جوھۇت» لەقىمى بار ، سېمىز ئادەم خادىك ئۈستىدە ئۆرە تۇرۇپ :

— ئەمىسە دۇئا قىلاي ، ماڭا ھەرقانداق نەرسە ھالال . مەن دېگەن جوھۇت ! — دەپ چاقچاق قىلدى .

ئادەملەر قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى . نار تۆگە خادىكنىڭ كېيىنگە باغلاندى .

تەرەپ - تەرەپتىن «ئوغلاق ، ئوغلاق !» دېگەن قىقاس كۆتۈرۈلدى . شۇزامان مەيدانغا يوغان ئالا تېكە كەلتۈرۈلدى . قاسساپلار ئۇنى مەرىتىپ ياتقۇزۇپ پۇتلىرىنى تاڭدى - دە ، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ كانىيىغا پىچاق سۇردى .

كاللىسى ، ئىچ - قارنى ئېلىنغان تېكە چىمەنلىككە قويۇلدى ، بىلەكلىرى تۈرۈلگەن ، چاققان كىيىنگەن ئوغلاقچىلار تەرەپ - تەرەپتىن ئات دېۋىتىپ كېلىپ يەرگە ئېڭىشىپ بىر قولى بىلەن تېكىنى ئېلىپ باقتى ، ھېچكىم ئۇنى يۇلۇپ تېقىمىغا باسالمىدى ، ئالدىغا ئالالمىدى . بوز ئات مىنگەن زىياۋۇدۇن پىششىق ئۇلاڭ ۋە قوشلاپ چىۋ ئۇلاڭ تارتىلغان قاۋۇل ھارۋا

ئېتىدىن ئىككى قولى بىلەن ئوغلاقنا ئېگىشتى . ئۇ باشقىلاردەك
بىر قولىدا ئات يايلىنى تۇتۇپ ، بىر قولى بىلەن تېكىنىڭ كەينى
پۇتىدىن تۇتماستىن ، ئىككى قولى بىلەن تېكىنىڭ ئىككى كەينى
پۇتىدىن تۇتۇپ پۇتلىرى بىلەن ئۇزەڭگىگە چىڭ تىرەپ تۇرۇپ ،
تېكىنى يەردىن يۇلۇۋالدى ـ دە ، ئوڭ پۇتىنى چاققانلىق بىلەن
كۆتۈرۈپ ، ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۇزەڭگە باغنى تېكىنىڭ قور-
سقى ئۇستىگە قويدى ، ئاندىن تۆۋەنگە قارىتىپ چىڭ دەسسەپ
ئىككى قولى بىلەن تېكىنىڭ ئىككى كەينى پۇتىنى چىڭ تۇتۇپ
ئاتنى دېۋىتتى . ئۇنىڭ ئېتى مىدىرلىغۇچە ئونلاپ تېقىمچىلار
ئۇنى مىدىرلىغۇسىز قىلىپ قورشىۋېلىشتى .

بوز ئات — شەھەرگە ئون خو بۇغداينى ھارۋا سۆرەپ
ئەكىرەلەيدىغان قاۋۇل ھارۋا ئېتى گويا ئون خو يۇك بىلەن
ھارۋىسى پاتقاققا پېتىپ قالغاندەك يۇلقۇنۇپ كۈچىنىپ سىلكىنى-
دى ، لېكىن ئوغلاقنىڭ ئالدى پۇتىنى ئۆزىگە ئوخشاش ئىككى
ئات ئىككى ياققا تارتماقتا ، يۇرت ـ يۇرتنىڭ تېقىمچىلىرى بۇ
يەرگە توپلانغاچقا ، داڭلىق تېقىمچى يالغۇزلا زىياۋۇدۇن
ئەمەستە ! شۇڭا بوز ئات يۇلۇپ چىقالمىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە
زىياۋۇدۇننىڭ ئىككى قولىنىڭ يېنىدىمۇ بىرنەچچە قاۋۇل قول
ئوغلاقنى قاماللاپ تۇتۇپ ، ئۇنىڭ تېقىمىنى يۇقىرىغا كۆتۈرۈپ ،
ئۇنى ئۆرۈۋېتىش ئۇچۇن كۈچىمەكتە ئىدى .

مۇختەرباي ئېتىنى كەينىچە سو قىلىپ ئوغلاقچىلار ئارىسى-
غا كىرىشكە ھەرىكەت قىلماقتا ۋە ھەدەپ :

— زىيەك ، ئاتنىڭ تىزگىنىنى ماڭا تاشلا ! — دەپ
ۋارقىرىماقتا ئىدى . زىيەكنىڭ ئاغزىغا قامچىسى چىشلەكلىك ،
ئۇ ئۆپكىدەك قىزىرىپ ، ئالدىغا ئېگىشىپ ئونچە ئادەم بىلەن
ئېلىشماقتا ئىدى .

بوز ئات ئۆرىدەپ تۇرۇپ ئالدىغا بىر يۇلقۇنۇۋىدى ، تېقىمى-
داشقان ئىككى ئاتنى سۆرەپ توپتىن يۇلۇنۇپ چىقتى . مۇختەر-

باي يېنىدىكى بۆرىۋاي ئىسىملىك قازاققا :

— تارت ، تارت ! — دەپ ۋارقىراپ ئۇنى زىياۋۇدۇنغا
ياندىشتۇردى . زىياۋۇدۇن بىلەن بۆرىۋاي ئوغلاقنى ئارىغا ئالدى ،
مۇختەر باي : «ھا ـ ھا ـ ھاي… !» دەپ ۋارقىراپ ئوغلاققا
يېقىنلاشقانلارنى ئېتىنىڭ كۆكسى بىلەن ئۇرۇپ ، ئوغلاقنى توپ-
تىن يۇلۇپ ئاچىقتى . ئۇچ ئاتلىق ئوغلاقنى ئارىغا ئالدى .
ئۇنىڭ قالغان ئوغلاقچىلىرى باشقا يۇرتنىڭ ئاتلىرىنى يېقىن
كەلتۈرمىدى ، ئوغلاق سازلىققا ، كېيىن يار ياقىلاپ كۈنچىقىش-
قا ، ئۇيەردىن ئۆرلەپ شىمالغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى . مىڭلىغان
ئاتلىقلار ئۇلارنى قورشاپ ، چوڭ ئالامان بولۇپ شىمالغا سىلجى-
دى… ئۇلار ئۆمىلىشىپ ، يۇرت ـ مەھەللە ئابرۇيى ئۇچۇن جان
تىكىپ تاكى گۇگۇم چۈشكۈچە ئېلىشتى . ئاخىر كەچ كىرگەندە ،
مۇختەرباي ئېغىر ئوغلاقنى ھېلىقى يۇگۈرۈك — دەملىك ئېتى-
نىڭ ئالدىغا ئالدى ـ دە ، مەھەللىسىدىن ئۆتۈپ ، ئابدۇمەر
مىڭبېگىنىڭ كۈزلىكىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى ۋە ئەكېلىپ مىڭ-
بېگىنىڭ ھويلىسىغا تاشلىدى .

ئوغلاق تاشلاش قەيسەرلىكنىڭ بەلگىسى . تاشلىغۇچىنىڭ
بوينىغا مىڭبېگى قائىدە بويىچە ياغلىق باغلىدى ۋە :

— خالايىق ، بۈگۈن كەچ بىزنىڭكىدە مەشرەپ ! — دەپ
ۋارقىرىدى . «مۇختەرباي ھېۋىزباينىڭ ئوغلىقىنى ئابدۇمەر
مىڭبېگىنىڭ ئۆيىگە تاشلىدى !» دېگەن خەۋەر بىردەمدىلا ھەممە
يەرگە تارالدى .

— بۇ نېمە قىلغىنى مۇختەرباينىڭ ـ ھە ؟

— مىڭبېگىنى سىنىماقچىمىدۇر !

— مىڭبېگى توپاق سويۇپ مەشرەپ بەرگۈدەك !

— ھەرقاچان مۇختەر باينىڭ كۆزى مىڭبېگىنىڭ چىراي-
لىقىغا چۈشكەن گەپ !

— قايسىسى ، نوغاي توقالدىن كېيىنكىسىما ؟

— ياق ، كېيىنكىسىدىنمۇ كېيىنكىسى . ئالتۇن چىشلىق
سەتەڭ...

— چىرايلىقنى كۆرسە بىزنىڭ مۇختەر باي جېنىنىمۇ
ئۇنتۇپ قالىدۇ ـ دە !

تالادا لەپىلدەپ قار ياغماقتا ، تۆت ئېغىز ئۆيدە لىق ئادەم .
بالىلار سىرتتا قاڭتۇرۇلغان ئاتلارنى سوۋۇتۇپ يۈرمەكتە . ئۆي-
لەردە كۈلكە ، ناخشا ـ ساز . گويا بۇ خەلقنىڭ غېمى يوق ، گويا
بۇ خەلققە قايغۇ يوقتەك ، ھەممىلا چىرايدا كۈلكە ، ھەممىلا
كۆڭۈل شادلانغان . ئۇلارنىڭ شادلىقى گوياكى تاغ سۈيى ، بەئەي-
نى يايلاق گۈللىرى . ئۇلارنىڭ قەلبى نارەسىدىدەك ساپ ، شەب-
نەمدەك يالتىراق . شەھەر ۋەھىمىسى بۇ يەردە يوق ، ھوقۇق
زوراۋانلىقى بۇ يەرگە كۆلەڭگە تاشلىمىغان . بۇ يەردە ناخشا ،
خۇشلۇق ۋە كۈلكىدىن باشقا ھېچنېمە يوق...

مەشرەپ يېرىم كېچىدە ئاخىرلاشتى . مۇختەرباي ھې-
لىدىن ـ ھېلىغا ھويلىغا چىقىپ ئۆيلەرنى چارلىدى . ھۇجرا
ۋە تۈڭلۈكلۈك پەنجىرىلەرنى كۆزەتتى . چوڭ قورۇدىن باشقا ،
ياندا يەنە مالچىلار قورۇسىمۇ باركەن . چوڭ دالاننىڭ ئىچىدە
ئۈچ ئىشىك ، يېڭى توقال سولدىكى ھۇجرىدا تۇرىدىكەن...

مۇختەرباي كەچ ئۆيگە قايتتى . ئۇنىڭ خىيالىغا مىڭبېگى-
نىڭ ئالتۇن چىشلىق ، كۈلۈپلا تۇرىدىغان يېڭى ئالغان توقىلى
كىرىۋالدى . مىڭبېگى خوتۇننى كۆز ـ كۆز قىلىشقا ئامراق ،
كۈندۈزى ھېۋىزباينىڭ تويىغا خادىكقا سېلىپ ئاپارغان چىرايلىق
ئايالىغا ھەممىلا ئادەم قىزىقىپ قاراشتى . بولۇپمۇ مۇختەربايدەك
خوتۇنپەرەسلەر باھانە تېپىپ ئۇنىڭ يېنىغا باردى ، ھەتتا گەپ
تاشلاپ ، ئۆزىگە قارىتىپ كۈلدۈرۈۋالدى تېخى... كۈلدۈردى ـ
دە ، كۆڭلىگە نەپسى بالاسىنىڭ شەيتانلىرىنى چىللىدى . ئۇ بىر
ئامال قىلىپ ئۇنىڭ لەززىتىنى تېتىپ بېقىشقا باش قاتۇردى .
ئۆزىگە ئوخشاش نەپسى بالاسىنىڭ ئەسىرى بولغۇچىلاردىن ئىك-

كىنى تاپتى ـ دە ، مەسلىھەتنى پىشۇرۇشقا كىرىشتى .

ئاخىر ئايغاقچى ئۇنىڭغا : «مىڭبېگى ئەتە شەھەرگە كىرىدى-
كەن» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى . تەلىيىگە شۇ كۈنى كەچ مىڭ-
بېگىنىڭ كۈزلىكىگە يېقىن مەھەللىدە پېرە بولىدىكەن . ئۇلار
پېرىگە بارىدىغان بولۇشتى .

پېرە ھەم داۋا ، ھەم ئويۇن . داۋالانغۇچى شىپا تاپىدۇ .
قالغانلار كۆڭۈل ئاچىدۇ : باخشى ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ ،
تۇغنى تۇتۇپ مۇڭلۇق يەتتە ئاۋۇشنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن
«جىن» لىرىنى چاقىرىپ كەلگۈچە ، ئادەملەر داپچىلارنىڭ بار-
ماقلىرىدىن ، ئاۋۇشلىرىنىڭ مۇڭلىرىدىن راھەتلىنىپ يايراپ
كېتىدۇ . باخشى قولىغا خەنجىرىنى ئېلىپ تۇغنى ئايلىنىپ
كېسەلنى قوغلاپ يۈرۈپ خەنجەرلىگەندە ، ئادەملەر شىپالىق تى-
لەپ «ئاللا !» دەپ ۋارقىرىشىپ روھنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كېتى-
دۇ . باخشى چوڭ ئويۇنغا چۈشۈپ قۇيۇنغا ئايلىنىپ پىرقىرىغاندا
بولسا ، ئادەملەر گويا غايىبانە كۈچنى سېزىدۇ ـ دە ، ئورۇنلىرى-
دىن تۇرۇشۇپ «ئاللا !» دەپ توۋلاپ ، كېسەل ئادەمنىڭ ئازاب-
تىن قۇتۇلۇشىغا ھەمدەم بولۇشىدۇ... نەق مۇشۇ پاتپاراقچىلىق
باشلانغاندا ، مۇختەر باي ئۆينىڭ تۆرىدىن پەگاغا چۈشتى ۋە
ئىككى دوستىنى ئېلىپ ئۆيدىن چىقتى . داپ ، شاۋقۇن ئاۋازى
ئاستا ـ ئاستا يىراقلاشتى . ئۇلار ئاتلىرىنى باغقا باغلىدى ـ دە ،
ئۆگزىگە ياماشتى . ئۇلار ئۆگزىگە چىقتى ، ئىتلار سەزمىدى .
ئۇلار ئۇزۇن قارا پوتىنى تۈڭلۈكنىڭ بەل ياغىچىغا باغلى-
دى ، مۇختەر باي ئالدىراپ ـ تېنەپ پوتىنى تۇتۇپ ساڭگىلاپ
دالانغا چۈشتى . ئاندىن سۈپىنى سىلاپ يۈرۈپ سولغا بۇرۇلدى
ۋە ھۇجرا ئىشىكىگە باردى . ئۇ ھۇجرا ئىشىكىنى مۈرىدەپ
مۇجۇقتىن چىقىرىپ ئاچتى ۋە ئۆيگە كىردى . ئۆي ھۇپپىدە
ئەتىر پۇرايتتى . ئۆينىڭ تۈڭلۈك پەنجىرىسىدىن غۇۋا يورۇق
چۈشۈپ تۇراتتى . ھېلىقى گۈزەل ئالتۇن چىشلىق خېنىم ئاپئاق

ياستۇققا چاچلىرىنى يېيىپ ، سۇتتەك ئاق ئىچ كىيىم بىلەن
ئوڭدا يېتىپ يالغۇز ئۇخلاۋاتاتتى . مۇختەرباي ھەممىنى ئۇنتۇ-
دى . ئۇ كىيىملىرىنى سېلىپ خۇددى ئۆز ئۆيىدىكىدەك يوتقاننى
قايرىپ ئايالنىڭ قوينىغا شۇڭغۇدى . ئايال يىرىك قول ، تىكەن-
دەك ساقالنىڭ غىدىقلىشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ تېپىرلىدى ،
لېكىن ۋارقىراشقا ئۈلگۈرەلمىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېغىر ، ئەم-
ما يېقىملىق بىر گەۋدە چىقىۋالغان ، يىرىك بىر قول ئۇنىڭ
نازۇك پۇتلىرىنى قايرىپ ، قاۋۇل بىر گەۋدە چاتىرىسىغا يېپىش-
ماقتا ئىدى :

— مىدىرلىما ، يە رەسۋا بولىسەن ، يە ئۆلىسەن ! —
دېدى ئەر يۈزىنى ئايالنىڭ يۈزىگە يېقىپ تۇرۇپ . ئايال قارشى-
لىق قىلمىدى… ئېرىدىن تىلىگەن راھەتنى يات ئەردىن
تاپتى - دە ، ئۆزىنى ئوڭدىسىغا تاشلاپ ، ئەرنىڭ بوينىنى قۇچاق-
لاپ :

— سىز كىم ، نېمانچە قارام ! — دەپ پىچىرلىدى .

— مەن مۇختەرباي !

— مىڭبېگى سىزنى دائىم تىللايدۇ .

— ئۇ مېنىڭ دۈشمىنىم ، مانا شۇ تاپتا قىساس ئېلىۋاتى-
مەن !

— مەنمۇ شۇ !

— تېپىشىپتىمىز ئەمىسە !

ئىككى تەن بۇ قېتىم نەپسى تاقىلداپ ئىختىيارى ھالدا يەنە
جۈپلەشتى . ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى بىھوش . بىرى نازۇك تەن-
نىڭ جىلۋىسىدىن ، يەنە بىرى قوپال تەننىڭ قۇۋۋىتىدىن چەك-
سىز راھەتلىنىپ شۇ ھالغا كەلگەنىدى…

— مۇختەر ، بول ئەمدى ، پوتىغا ياماش !

تۈگلۈك پەنجىرىدىن ئىككى دوستىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى .
ئۇلار پەنجىرىنى قومۇرۇپ ، بەل ياغىچىغا پوتا باغلاپ چۈشۈرگە-

نىدى . مۇختەرباي ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭماقچى بولۇۋىدى ، ئا-
يال :

— ياق ، ياق… يەنە بىردەم ! — دەپ ئۇنىڭغا ئېسىلدى .
مۇختەرباي ئايالنىڭ يۇمشاق ، نازۇك ، پۇراقلىق بەدىنىگە يەنە
ياماشتى…

— بولدى هوي ، مەن چىدىمىدىم…

— مەن چۈشەي ئەمدى !

— تازا تويمايدىغىنى ئوخشىمامدۇ !

ئۆگزىدىكى چاقچاق بىردىنلا يوقالدى . ئۆگزىدە ئوپۇر -
توپۇر ، دومىلىشىش ، مۇشتلىشىش باشلىنىپ كەتتى . مۇختەر-
باي ئالدىراپ - تېنەپ كىيىندى - دە ، دالانغا ئۆزىنى ئاتتى .
ئۇ دالانغا چىقىشقا ئۈلگۈرەلمىدى ، بەش - ئالتە ئادەم ئۆيگە
بېسىپ كىرىپ ئۇنى كالتەك - چوماق بىلەن ئۇرۇشقا باشلىدى .

مۇختەربايىنىڭ بۇ خوتۇنغا كۆز سېلىپ يۈرگىنىنى ئەڭ
بۇرۇن ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ ئىنىسى ئەنسەرىدىن تەلۋە سەز-
گەن ، ئۇ مۇختەر بايىنىڭ مەقسەتلىك بۇ ئۆيگە ئوغلاق تاشلىغى-
نى ، پېرىدىن غىپپىدە چىققانلىرىنى سەزگەن ۋە پېيىگە چۈشكە-
نىدى . ئۇ يالغۇز كېلىشكە پېتىنالماي ئادەم يىغىپ كەلگۈچە
ئارىلىقتا خېلى ۋاقىت ئۆتكەنىدى . مانا ئۇنىڭ ئون ئىككى ئادى-
مى بۇ ئۈچ خوتۇنپەرەسنى باغلىۋالدى .

— قايناق سۇ قاينات ، مۇختەرنىڭ قوڭىغا قايناق سۇ
قۇيىمىز ! قىرىق كۈنگىچە قوڭىدىن قان ئېقىپ قاقشاپ ئۆلىدۇ ، —
دېدى ئەنسەر تەلۋە تۈۋرۈككە باغلانغان ، باش - كۆزى قانغا
بويالغان مۇختەربايىنىڭ مەڭزىگە بىر مۇشت ئۇرۇپ .

— ھېچقىسى ! — مۇختەرباي ئىڭراپ تۇرۇپ ئەنسەرنىڭ
چاتىرىسىغا كۈچ بىلەن تېپىۋەتتى .

— ۋاي - ۋاي… — ئەنسەرىدىن ئىككى قولىنى چاتىرى-
سىغا تىقىۋېلىپ دادلىدى ، — بول ، دوڭغايتىڭلار — ئۆز

قولۇم بىلەن نوگاي تىقىپ ، قايناق سۇ قۇيىمەن !

تەلۋىنىڭ ئادەملىرى مۇختەربايىنىڭ باغلاقلىق قولىنى كەينىگە قايرىپ دوڭغايتتى . چىراغ تۇتۇپ بىرىنۋاتقان قىرى مالاي يالۋۇردى :

— بالىلار ، ئىنساپ قىلىڭلار ، گۇناھىنى مەن تىلەي !

— قويۇۋېتىڭلار ، ئۇنى مەن چىللىغان !

يىرىم يالىڭاچ ئايال چىرقىراق ئاۋازدا ۋارقىراپ ھويلىدا پەيدا بولۇۋىدى ، ھەممىسى چۆچۈپ كېتىشتى…

— چىللىغان بولساڭ سەن بۇزۇقمۇ شۇ ! — دېدى ئەنسەرىدىن ئاكىسىنىڭ ئارزۇلۇق خوتۇنىنىڭ تولغان كۆكسىگە يالت قىلىپ قاراپ قويۇپ ، — ئاكامنىڭ كۆڭلى قارا بولمىسا ساپلا ۋاپاسى يوق بۇزۇقلارنى تېپىپ چىقاتتىمۇ شەھەردىن !

دالاندىن ئىككى ئايال ئېتىلىپ چىقىپ توقالنى چىرقىرىتىپ سۆرەپ ئەكىرىپ كەتتى . بىر ئاياقتا قايناق سۇ ۋە نوگاي كەلتۈرۈلدى . نوگايىنى ئەنسەرىدىن دوڭغايتىلغان مۇختەر باينىڭ يوغان ، قارامتۇل كاسىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توغرىلاپ تىقماقچى بولغاندا ، قىرى مالاي ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئاتتى . نەق شۇ چاغدا ھويلا دەرۋازىسى يوغان ئېچىلىپ ، ھويلىغا ئاتلىقلار باستۇرۇپ كىردى . بۇلار زىياۋۇدۇن باشلاپ كەلگەن يىگىتلەر ئىدى . چىراغ ئۆچۈرۈلدى ، ھويلىدا مۇشتلىشىش ، كالتەكلىشىش ، بوغۇشۇش باشلىنىپ كەتتى…

ئاتلىقلار تاڭ ئېتىش ئالدىدا مەھەللىگە قايتىپ كېلىشتى . ئۇلار لام - جىم دېيىشمىدى . مۇختەرباي ئۆزىنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغان بىر نەۋرە ئىنىسى زىياۋۇدۇننىڭ ئىشىكىگە كەلگەندە :

— توۋا قىلدىم ئۇكام ، ئەمدى خوتۇن خەقنىڭ كەينىدىن چاپمايمەن ! — دېدى يىغلامسىراپ .

— ھېچ ئىش يوق ! — دېدى زىياۋۇدۇن .

ھايات شۇنداق : خۇشاللىق ، خاپىلىق ، ئامەت ، پاجىئە ، رەسۋاچىلىق ، مەردلىك بىر - بىرىنى قوغلىشىپ يۈرىدىغان بۇ چوڭ زېمىن نى - نى شادىمان كۈنلەرنى كۆككە ئۇچۇرۇۋېتكىنىگە ئوخشاش ، پاجىئە ۋە ئار - نومۇسلۇق چاغلارنىمۇ يۇتۇۋېتەلەيدۇ .

16

… لېكىن ئىنسان ئۇنداق ئەمەس ، ئۇ زېمىندەك كەڭ قورساق ، مەردانە ئەمەس . ئۇ بەزىدە قۇياشنىمۇ ، ھارارەتنىمۇ ، ھەتتا قەھرىتان زىمىستاننىمۇ ئۇنتۇپ قالىدۇ . بەزىدە ئۇنىڭغا يەر يۈزىگە قۇياش كۈلۈپ قارىمايدىغاندەك ، زېمىن يارىلىشىدىنلا گۆرىستان بولۇپ يارالغاندەك ، دەسسەپ تۇرغان بۇ زېمىندا نالە - پەريادتىن باشقا ھېچنېمە يوقتەك بىلىنىدۇ .

نۇرى جۇدالىقنىڭ نېمىلىكىنى ئەمدى بىلدى : ئۈمىدسىزلىك بىلەن تۇمانغا ئايلانغان بۇ قاراڭغۇ دۇنيا ، شۇ قاراڭغۇلۇقتا تەمتىلەپ روجەك ئىزدىگۈچىنىڭ ئاھ - دادى بولسا كېرەك . سەبىخەمۇ مۇشۇنداق كۈندىمىدۇ ، ئۇ نەدە ، ھالى قانداق ؟… ئۇ ئۆزىنىڭ ھەرقانچە قىلىپمۇ مۇھەببەت تورىدىن قۇتۇلۇپ چىقالمىغانلىقىنى بىلدى . ئۇنىڭ مۇھەببەتسىز ياشاشقا ئۇرۇنۇشى ئۆز - ئۆزىنى ئالداش ، سۇنئىيلىك ئىكەنلىكىگە ئىشەندى . سەبىخە ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ قالدى . بۇ پاكىتنى ئىنكار قىلىشقا ئۇنىڭ ئىلاجى يوق . بولۇپمۇ ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ قولىغا تەگكەن ، باش - ئاخىرى يوق بىر پارچە خەت ئۇنىڭغا ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغان رېئاللىقنىڭ مىسلىسىز زەربە كۈچىنى ئىسپاتلىدى .

خەتنى سەبىخە ئۈرۈمچىدىن يازغانىدى . ئۇ ھازىر نامىدا ئوقۇغۇچى ، ئەمەلىيەتتە نەزەربەندتە ئىكەن . ئۇ ئاپىسى بىلەن

سىڭلىسىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىكەن . خەت «ئۇنتۇپ كېتىڭ» ، «ئۇ بىر چۈش بولۇپ قالسۇن» دېگەن سۆزلەر بىلەن ئاخىرلاشقان بولسىمۇ ، نۇرىنىڭ جاۋابى «ياق» دېگەن سۆزلەرگە مەركەزلەشتى . نۇرى بۇ قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ ئاخىر رەخىمجان ئارقىلىق ئۆزىگە تەگكەن خەتنى رەخىمجان بىلەن پەرىدەنىڭ مېھمانلىرىغا بەرگەن چېيىدا تاپشۇرۇۋالدى . نۇرى ئۇ خەتنى تولا ئوقۇپ يادلىۋالدى ، خەت نۇرىنىڭ قوللىرىدا تولا مىجىلىپ كونا دەسمالغا ئايلاندى . سامان قەغەزگە خىمىچىسكىي قەلەم بىلەن يوغان ـ يوغان قىلىپ يېزىلغان بىر ۋاراق خەتكە پاكىز بىر يۈرەكنىڭ ئىللىق كۆز يېشى ، زۇلۇم ـ خورلۇقلىرى سىغقاندى . ئۇ ئۆزىنىڭ نۇرىدىن باشقا ھېچكىمنى ئويلىمايدىغانلىقىنى ، لېكىن دىدارلىشىش ئەمدى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تومتاق سۆز بىلەن يازغان . رەخىمجان غۇۋا گەپلەرنى چۈشەندۈرۈپ :

— ئۇنى خورلاپتۇ . ئۇنىڭ قىزلىق ئار ـ نومۇسىنى ئاياغ ئاستى قىپتۇ ، ئۇ ئەمدى سېنى كۆرۈشكە پېتىنالمايدىكەن... — دېۋىدى ، نۇرى :

— ئۇنىڭ خاھىشى ئەمەس ، ئۇنىڭدا نېمە گۇناھ ! — دېدى كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ .

— شۇنداق قارامسىنا نۇرى ؟ سەن بىزنىڭ مىللىي پسىخكىمىزدىن ھالقىپ كەتتىڭغۇ ئۇكام !

— ھەقىقەت مېنى شۇنىڭغا مەجبۇرلىدى !...

— بەدەن بىلەن روھتىكى خاھىشنىڭ بىرلەشمىكى تەس ، مەن نەزەرىيە جەھەتتىن بۇنى بىلىمەن . رۇسلار ھاياتقا شۇنداق قارايدۇ . لېكىن بېشىمغا كەلمىگەچكە مەن بۇ خىل سىناققا بەرداشلىق بېرەلەيمەنمۇ ، بىلمەيمەن !

— تۇرمۇش ئادەملەرنى سىنايدىغان بىر مەيدان ، تومۇرلىرىدا ساپ قان ئاققان ئادەم ھەقىقىي پاكلىقنى قوبۇل قىلالايدۇ .

ھەقىقەت ئادەمنى بەزىدە قەھرىمان قىلىۋېتىدۇ ، بەزىدە بىچارە قىلىپ قويىدۇ . لېكىن ئۇ ئادەمنى ھەرگىز رەسۋا قىلىۋەتمەيدۇ !

مانا ، بۇ يىل مەكتەپ پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلارمۇ مۇزاكىرىدە . ئۇلار شېڭ دۇبەن ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويغاندىن بېرى شىنجاڭدا پەيدا بولغان يېڭىلىقلار ، ياخشىلىقلارنى پاكىتلار بىلەن سۆزلىمەكتە : بولۇپمۇ مائارىپ جەھەتتە راستىنلا بەك چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولغان — بۇ خىل پاكىت ياڭ زېڭشىن ، جىن شۇرېن دەۋرىدىلا ئەمەس ، ئىلگىرىكى تارىختىمۇ كۆرۈلۈپ باقمىغان . ھازىر ئون ئۈچ مىللەتنىڭ ئۆز ئۇيۇشمىلىرى بار . ئۇيۇشمىلار مەدەنىيەت ، مائارىپنى مىسلىسىز راۋاجلاندۇردى . ھازىر شىنجاڭ بويىچە ھۆكۈمەت ۋە ئۇيۇشمىلار قاردىمىقىدىكى مەكتەپلەرنىڭ سانى ئىككى مىڭ تۆت يۈز ئۈچكە ، ئوقۇغۇچىلىرى ئىككى يۈز يەتمىش بىر مىڭ بىر يۈزگە يەتكەن . ئوقۇتقۇچىلار سانى ئالتە مىڭ يەتمىش بىرگە يېتىپ ، جىن شۇرېن دەۋرىدىكىدىن ئوتتۇز يەتتە پۈتۈن يۈزدە يەتمىش ھەسسە كۆپەيگەن . بۇ ئوتتۇز سەككىز ھەسسە دېگەن سۆز ! تېيىپ ھاجىنىڭ چىرايلىق كاستۇم ـ بۇرۇلكا كىيگەن ئابدۇرېشىت ئىسىملىك تۇغقىنى بۇ سانلىق رەقەملەرنى نەدىن بىلىۋالدىكىن ، بۇ راستىلا بىر پاكىت...

لېكىن شېڭ دۇبەننىڭ تۈرمىدە ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئادەملىرىنىڭ سانىنى مۇشۇنداق ئېيتىپ بېرەلەيدىغان بىرەر ئادەم چىقسىدى ، بەلكى ئۆلگەنلەرمۇ ئىككى يۈز يەتمىش بىر مىڭدىن جىق بولسا كېرەك . «سەن ئابدۇرېشىت ھەرقانچە ماختاپمۇ جاللاتنى ئاقلىيالمايسەن . سوۋېت ئىتتىپاقى 1934 ـ يىلى بەش مىليون ئالتۇن رۇبلى ، 1937 ـ يىلى يەنە ئىككى مىليون بەش يۈز مىڭ ئالتۇن رۇبلى ياردەم قىلغاندىن كېيىن ، شېڭ دۇبەننىڭ بۇ يەتتە مىليون بەش يۈز مىڭ ئالتۇن رۇبلىنىڭ كۆپ قىسمىنى

ھەربىي خىراجەتكە ئىشلىتىپ خەلقنى باستۇرغانلىقىنى ، ئاز
قىسمىنىلا سانائەت ، سودا ، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇ-
رۇش ، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىغا ئىشلەتكەنلىكىنى نې-
مىشقا خەلققە ئېيتالمايسەن . سەن ئابدۇرېشىت بايىقى سانلىق
رەقەملەر بىلەن گىدەيمە ، مەن نۇرى نېزەرخان غوجامدىن يېزد-
ۋالغان مۇشۇ يەتتە مىليون بەش يۈز مىڭ ئالتۇن رۇبلىنى
ئېيتسام بىكارلا لەت بولىسەن . تارىختا قايسى ھۆكۈمران كۈچ-
لۈك بىر چەت دۆلەتنىڭ بۇنچىلىك چوڭ ياردىمىگە ئېرىشەلد-
گەن ! سەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىككى يۈز يەتمىش بىر مىڭ نەچچە
يۈزگە يەتكەنلىكىنى بىلىدىكەنسەن ، سەبىخەدەك خورلانغانلارنىڭ
سانىنىمۇ بىلەمسەن ؟ مېنىڭ كىچىككىنە ئىنىمدەك بىگۇناھ ئې-
تىلغان نارەسىدىلەرنىڭ سانىنىچۇ ؟··· »

كىم نېمىلا دېسە نۇرىنىڭ تەتۈر جاۋابى تەييار ئىدى .
ئۇنىڭغا سۆزلىگۈچىلەرنىڭ ھەممىسىلا يالغانچى ، خۇشامەتچى ،
سۇيىقەستچى بولۇپ تۇيۇلاتتى . راست گەپ ، شىڭ دۇبەننى
تىللاش ، ھاقارەتلەش ، پاش قىلىش ، خەلقنى ئۇنى يوقىتىشقا
كۈرەشكە چاقىرىش . بۇنداقلار نېمىشقا سەھنىگە چىقمايدۇ ؟···
ئۇ تىت - تىت بولاتتى ، تېرىكەتتى ، لېكىن سەھنىگە چىقالمايت-
تى . گىمنازىيىنىڭ ئاشخانا زالىغا ئادەم لىق تولغان . سۆزلىگۈ-
چىلەرنىڭ ھەممىسىلا مەدھىيىلىگۈچىلەر ، تەمەخورلار ، ياخشى-
چاق بولغۇچىلار ئىدى . نۇرى چىقىپ راست گەپلەرنى سۆزلىسە
ئۇنى ھازىرلا تۈرمىگە سالىدۇ . ئۇ تۈرمىدىن قورقمايدۇ ، لېكىن
تۈرمىگە كىرىۋالسا سەبىخەنى كىم قۇتقۇزۇپ كېلىدۇ ؟

ئۇ سەبىخەنى قۇتقۇزىمەن دەپ ئۆز - ئۆزىگە قەسەم بەرگە-
نىدى . ئۇنىڭ خىيالىغا ئۇرۇمچى دېگەن شەھەرنىڭ تۇمانلىق
كوچىلىرى ، ۋەھشىي ھۆكۈمرانلىرىلا كىرىۋالغانىدى .··· مانا
ئەمىدى ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھېچكىمنىڭ ئاۋازى كىرمىدى .
سەبىخە — چىرايى سۇلغۇن ، سېرىق چاچلىرى چۇۋۇلغان ،

چىرايلىق قوي كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان ، ئىلگىرىكى نۇرلىنىپ
تۇرىدىغان قىزىل مەڭزى پۇرلەشكەن ، دەسسەلگەن ئالمىغا ئوخ-
شاپ قالغان بەختسىز قىز ھازىر ئۆزىگە چەكسىز ھايات -
مۇھەببەت لەززىتى ئاتا قىلغان ھېلىقى چىرايلىق لەۋلىرى بىلەن
شىۋىرلىماقتا : «··· بىز ماشىنا بىلەن ئاپام ، سىڭلىم ئۈچىمىز
غۇلجا شەھىرىدىن يولغا چىقىپ ، باياندايغا كەلگەندە ئارام تاپ-
تۇق ، سۇيدۇڭگە كەلگەندە خۇشال بولۇپ كۈلۈشتۇق . چىڭىسى-
خوزىغا كەلگەندە ئەسكەرلەر ماشىنىمىزنى توختاتتى ، شوپۇرنى
ئەچۇشۇپ كەتتى ، بىردەمدىن كېيىن باشقا بىر شوپۇر چىقىپ
ماشىنىنى ئۇچقاندەك تېز ھەيدەپ تەلكىنىڭ داۋىنىغا قارىتىپ
يۈرۈپ كەتتى . بىز چۈشۈپ قالىمىز دەپ ماشىنىنى ئۇردۇق .
لېكىن بولمىدى . بىزنى ئىككى ياقتىن ئەسكەرلەر قورشاپ ماڭ-
دى ، سايرام كۆلى··· ئاخىر بەشىنچى كۈنى ئۈرۈمچىگە كەل-
دۇق . بىزنى نۇرباغ دېگەن يەردە قاڭالتىردىن ييپىلغان بىر
ئۆيگە ئەكىرىپ سولىدى··· ئەمدى شۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى
ئەسلەش مەن ئۈچۈن ئازاب ھەم ئەسلىيەلمەيمەن . ئۇلار مېنى
بىھوش قىلىپ ئاياغ ئاستى قىلغىنىنى ئۈچ كۈندىن كېيىن
ھوشۇمغا كېلىپ بىلدىم . ئۆلۈۋېلىشىنىڭ ئەمدى ھاجىتى قالمى-
غانىدى ، مەن بولغانغان بەدىنىمنى قۇربان قىلىپ قىساس ئې-
لىش نىيىتىگە كەلدىم . لېكىن قىساس ئالماق ئۆلمەكتىنمۇ ،
ياشىماقتىنمۇ تەس . ئۇلار مېنى مەست قىلىپ ، بىھوش قىلىپ
بىر نەچچە ئاي خورلىدى .···ھازىر مەن ھېلىقى سىز كۆرگەن
سەبىخە ئەمەس ، ئاپام بىلەن سىڭلىمنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيمەن .
ئىككى قىز مېنى كۈتىدۇ . ئەمەلىيەتتە مېنى كۆزەت قىلىدۇ .
مەن ھېچنەگە چىقالمايمەن ، ھەپتىدە ئىككى قېتىم ھېلىقى چيۇ
دېگەن ھايۋان كېلىدۇ ، ئۇ مەندىن كۆلكە - خۇشاللىق تەلەپ
قىلىدۇ . لېكىن مېنىڭ بەدىنىمدە قىساس ئوتىدىن باشقا ھېچ-
نەرسە يوق . بىز خۇدايىمغا نېمە گۇناھ قىلغان ؟ دادام بىگۇناھ

ئېتىلدى ، ئاپام بىز ئۈچۈن ۋۇجۇدىنى ساتتى ، مەن ئەمدى ئۇلارنىڭ ئىزىدىن كېتىۋاتىمەن . مېنىڭ زادىلا ياشىغۇم يوق ، بىراق ئاپام بىچارە ئۈچۈنلا ھاياتىمنى ساقلاپ قېلىۋاتىمەن… مانا ھازىر ھىيلە ئويلاپ تاپتىم 〈ئوقۇپ بىلىم ئېلىپ سىلەرگە خىزمەت قىلاي !〉 دەپ يالۋۇرۇۋىدىم ، ئىككى ئاي بولدى كۇرس-تا خەنزۇ تىلى ئۆگىنىۋاتىمەن . يەنىلا ئىككى قىز بىللە ، بۇ خەتنى تولىمۇ تەسلىكتە سىلەرگە ئەۋەتتىم . بىلمەيمەن تېگەم-دۇ- تەگمەمدۇ . ماڭا خەت يازىمەن دېمەڭ ، ھايات ئىكەنلىكىمنى بىلىپ قويسىڭىزلا بولدى . ئۈمىدىم : مېنى ئۇنتۇپ كېتىڭ ، ياخشى كۈنلىرىمىزنى بىر ياخشى چۈش دەپلا چۈشىنىڭ… »

نۇرىنىڭ قۇلىقىغا ھېچقانداق گەپ كىرمىدى . ئۇ بىر ئامال قىلىپ ئاشۇ پاناھسىز قىزنى قۇتۇلدۇرۇشنى ، قىساس ئېلىشنىلا ئويلايتتى . ياش قىزنى مۇھەببەتتىن ، ئىنسانىي غۇرۇر ۋە ئەر-كىنلىكتىن مەھرۇم قىلغان قارا كۈچلەرگە ئۇنىڭ نەپرىتى كۆز-دىن - كۆنگە ئېشىپ ، ئۆزىنى كونترول قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى ، لېكىن ئۇ يەنىلا سەگەك ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىدى .

ئۇنىڭ قۇلىقىغا يەنە شېڭ دۇبەننىڭ تۆھپىلىرىنى سانىغۇ-چىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى : «شېڭ دۇبەن تەختكە چىققاندىن بېرى ۋەخپىلەرنى يىغىپ مائارىپقا ، مەدەنىيەتكە ئىشلەتتۇق ، يالغۇز قەشقەردىلا ئافاق غوجام مازىرىنىڭ ئون ئالتە مىڭ مو ، چاپان بازىرى چوڭ مەسچىتىنىڭ بەش مىڭمو ، ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئۈچ مىڭ مو ۋەخپە يېرى بار ئىدى ، ھازىر… » بىر ئوقۇغۇچى ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى :

— قەشقىرىڭنى قويغىنا ئاداش ، غۇلجا ناھىيىسىنى ئالاي-لى ، ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى تېيىپ ھاجى ئاكىنىڭ دېيىشىچە ، مەكتەپلەر ، دارىلئېتام ، دارىلئاجى-زىن ، تىياتىرخانا ، كىنوخانىلار ، كىتابخانىلار…

— توختىغىنا ، قەشقەر ھېيتگاھ كۆلۈبىغا بىر مىڭ ئالتە يۈز كىشى سىغىدۇ ، غۇلجاڭدا بارما ؟

— قەشقەردە غېرىب - سەنەم بارما ؟

— بولمامتىكىن ، پەرھاد دېگەنمۇ قەشقەرلىق جۇما ؟

— ئەمىسە نېمىشقا قەشقەر ئۇيۇشمىسى قۇرمايسەن ؟

— سەن تارانچى ئۇيۇشمىسى قۇردۇڭما ؟

ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى :

— ھاي - ھاي ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ھەم قەشقەرنىڭ ، ھەم خوتەننىڭ ، ھەم ئىلىنىڭ ، نېمانداق گالۋاڭ خەق بۇ ! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى يىغىن باشقۇرغۇچى ، — بىزنىڭ سۆزد-مىز تېمىدىن قاچمىسۇن ، بىز ئۆزىمىزدە شېڭ دۇبەن ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويغاندىن بېرىقى ، يەنى 1933 - يىلى 12 - ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن پەيدا بولغان زور نەتىجىلەر-نى ، بۈيۈك مۆجىزىلەرنى ئەسلەپ زاماننى قەدىرلەش تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈشىمىز كېرەك . بىزگە ھازىر ھۆكۈمەت يازلىق ، قىشلىق كىيىم - كېچەك ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگەن دەرسلىك كىتاب ، تاماق - ياتاق ھەممىنى بېرىپ ئوقۇتۇۋاتىدۇ . مۇشۇنىڭ ئۆزىلا شېڭ دۇبەن ئاتىمىزنىڭ شەپقىتى . ئاغرىساق بىكارغا داۋالىنىمىز ، كىر بولساق بىكارغا مۇنچىغا چۈشىمىز ، بىكارغا كىنو كۆرىمىز ، تىياتىر كۆرىمىز ، مۇشۇلارنىڭ ھەممى-سىنى دادىلىرىمىز قىلىپ بېرەلەمدا !؟ بۇرۇنقى ھۆكۈمەتلەر قىلىپ باققانما ؟ ياق ، ياق ، ياق ! پەقەت شېڭ دۇبەننىڭ ئالتە بۈيۈك سىياسىتىلا بىزنى مۇشۇ كۈنگە ئىگە قىلدى . بىز بۇ كۈننى قەدىرلىشىمىز كېرەك . ھەرقانداق نارازىلىق ، تەتۈر ھە-رىكەتلەرنى يوقىتىشىمىز ، غوجانىيازدەك ، سابىت داموللىدەك ، غۇلجىدىن چىققان تۇرداخۇنباي ، سىراجىدىنبايدەك تۈزكورلارنى قەتئىي تازىلىشىمىز كېرەك !… .

نۇرى چۆچۈپ خىيالدىن بېشىنى كۆتۈردى . سەھنىدىكى

چېچى كۆزىگە چۈشۈپ تۇرىدىغان، ئورۇق، كۆزەينەكلىك ئادەم بايىقى گەپلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلاپلا : «ئارىمىزدىكى نۇرىدەك» دەۋېتىدىغاندەكلا قىلاتتى . ئۇ چوقۇم مۇشۇ ئەلپازدا سۆزلەيدىغاندەك قىلاتتى ، يالغۇز نۇرىنىلا دېسە مەيلى ، ئەمدىلا ئون ئالتىگە كۆپەيگەن ھەمراھلىرىنى دەۋەتمىسە بولاتتىغۇ . بۇ ئون ئالتە يىگىت يېقىندىلا دەريا بويىدا — قويۇق ئورمانلىق ئىچىدە قەسەم بېرىشىپ نەق مۇشۇ مەدھىيىلىنىۋاتقان شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا پۈتۈن خەلقنى قوزغاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشماقچى بولۇشقان ئەمەسمىدى . ئون ئالتە يىگىتنىڭ ئىچىدىن خائىن چىقمايدۇ دېگىلى بولامدۇ ؟... نۇرىنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ كۆڭلىدىكى سىرىنى يۈرەك سوقۇشى ئاشكارىلاپ قويىدىغاندەك ، يۈرىكى ئۆزىگە خائىنلىق قىلىدىغان بىر خىل ۋەھىمە - ئەنسىزچىلىك ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا مېڭىۋىدى ، ئېگىز بويلۇق تەنتەربىيە مۇئەللىمى :

— نەگە قاچىسەن ؟ — دەپ گۆلەيدى . نۇرىنىڭ يۈرىكى جىغ قىلىپ قالدى . تەنتەربىيە مۇئەللىمى گويا ئۇنىڭغا قورال تەڭلەۋاتقاندەك بىلىنىپ كەتتى - دە ، ئۇ ھودۇقۇپ :

— ئۇ... ئۇبۇرنى... — دېيەلىدى ئارانلا .

مۇئەللىم كۈلۈپ كېتىپ :

— يولۋاستىن مېكىيانغا ئۆزگىرىپ قاپسەنغۇ ، نېمە بولدۇڭ نۇرى ؟ — دەپ سورىۋىدى ، نۇرى دەرھال ئەسلىگە ياندى :

— ئورۇسچە گەپ تەسكەن ئەپەندىم ، ھى - ھى...

ئۇ تالاغا چىقىپ ئۆزىنى ئەيىبلىدى : «تېخى مەخپىي تەشكىلاتنىڭ باشلىقمەن ، تۇرمە ، قىيناق ، جازا دېگەنلەرنى كۆرمەي تۇرۇپ ھالىم بۇ ، تەسكەن ، ئىنقىلابچى بولماق تەسكەن ، ئىرادىلىك ، قەيسەر بولماق تولىمۇ قىيىنكەن !... » .

ئۇ ياتىقىغا كىردى - دە ، سەبىخەنىڭ پۇرلىشىپ كەتكەن

خېتىنى يەنە ئاچتى . «بىر قىزنى قۇتۇلدۇرالمايمەن ، تېخى پۈتۈن خەلقىمىزنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرىمەن ، دەپ قەسەم ئىچمەمەنا ! قۇرۇق غەزەپ - نەپرەت بولسىلا بولمايدىكەن ، غەيرەت ، قەھرىمانلىق بولمىسا بولمايدىكەن . غېنىكامدەك ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان بولسام ئىدىم ، رۇسۇلوفتەك بىلىملىك بولسام ئىدىم ، غوجامدەك ھىمايىگە ئىگە بولسام ئىدىم ، ئۇ چاغدا يولباشچى ، داھىيغا ئايلىنالايتتىم !... ، — ئۇ مەيۇسلەندى ، يەنە تۇرۇپلا ، — سىناقلارغا دۇچ كەلمىدىم ، تۈرمىگە كىرەيمۇ يە ، تۈرمىدىن قاچالىسام ، سوراقچىنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ ئۆزۈمنى ئاقلىيالىسام ، خەلق مېنى دەپ جېنىنى تىكەلىسە ئاندىن ئابرۇيلۇق بولغان بولىمەن !... ياق ، تۈرمىگە كىرمەك ئاسان ، بىر ئەسكەرگە شاپاق ئاتساملا ياكى بىر جاڭگۇيدىنى تىللىساملا ھازىر تۈرمىگە كىرىمەن . مەن تۈرمىگە كىرىپ قالسام سەبىخەنى كىم قۇتۇلدۇرىدۇ ؟ »

ئۇ كارىۋىتىدا ئوڭدا ياتتى . خىيالىغا سەبىخەنىڭ يالىڭاچ تېپىرلاۋاتقان گەۋدىسى ، ئۇنىڭ بەدىنىگە چاپلىشىۋالغان كۆزلىرى يۇمۇق ، چىشلىرى ھىڭگاك يات بىر يىرگىنچلىك مەخلۇقنىڭ ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشلىرى كېلىش بىلەنلا ، ئۇ بەجايىكى سەۋدايىدەك ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى - دە ، ۋارقىرىدى :

— بىـوغۇزلايمەن !

— كىمنى ؟ كىمنى بوغۇزلايسەن ، نۇرى زىياۋۇدۇن ؟ — ياتاق ئىشىكى ئالدىدا ھېلىقى تەنتەربىيە مۇئەللىمى پەيدا بولدى ، — نېمە قىلارىكىن دەپ پېيىڭگە چۈشسەم بىر مەخپىي خەتنى ئوقۇدۇڭ ، ئاندىن ئۆلتۈرىمەن ، بوغۇزلايمەن ! دەپ چىرقىرىدىڭ ، قېنى ، بايىقى قەغەزنى ئەكەلگىن ، ئاندىن كېيىن راست گەپنى قىل ، كىمنى بوغۇزلايسەن ؟

— دادامدىن كەلگەن خەت ئۇ ، دادامنى مىڭبېگى ئۇرۇپتۇ !

— يالغان . تۈنۈگۈندىن بېرى ياتاقتىن چىقمىدىڭ ، سەھرالىق بىلەن كۆرۈشمىدىڭ ، خەتنى كەپتەرلىرىڭ ئەكەلمەيدىغاندۇر - ھە ؟

— سىز نەدىن بىلىسىز ، مۇئەللىم ؟

— بىلىمەن ، سېنىڭ نەگە بارغىنىڭ ، نېمە قىلغىنىڭ ، نېمىلەرنى دېگىنىڭ ماڭا بەش قولدەك ئايان !

— سىز پايلاقچىكەنسىز - دە ، مۇئەللىم ؟

— ماڭا يانىسەنغۇ ، داڭگال . مەن كىم ؟ مەن مۇئەللىم . ساڭا مۇئەللىم پايلاقچى بولماي ، باتۇر پاكار پايلاقچىلىق قىلاتتىمۇ ئەمىسە ، ماڭ ، سېنى تېگىشلىك جايغا ئاپىرىمەن !

مۇئەللىم ئۇنىڭ سول مۈرىسىدىن سىلىكىپ تۇتتى . نۇرى غەزەپ بىلەن ئۇنى سىلكىۋەتتى . قاتتىق سوغۇقلاردىمۇ تەنتەربىيە كىيىمى بىلەنلا يۈرىدىغان قاۋۇل مۇشتلاشچى مۇئەللىم ئاچچىق كۈلدى :

— مۇئەللىم ئوقۇغۇچىسىغا مۇشت ئاتسا كۈلكىلىك بولىدۇ . بىلەمسەن ، مەن ئۇرۇمچىدە ئالاھىدە تەربىيىلەنگەن چامباشچىمەن . خۇددى شىڭ دۇبەندەك گۆشكۈپلىق ئادەممەن . خېمىرغا ئايلانماي دېسەڭ ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭ !

مۇشۇ مۇئەللىمنىڭ ئۆزى ئادەم بەدىنىدىكى ئاجىز نېرۋا تۈگۈنلىرىنى باللارغا سۆزلەپ بەرگەن . تومشۇقتا ، قولاقنىڭ ئاستىدا باسسىلا ئاغرىيدىغان تۈگۈنلەر بار ، بۇ ئاجىز جايلارنى نۇرى جىق سىنىغان . مۇئەللىمنىڭ بەدىنىدە بۇ تۈگۈنچىلەر يوقمۇ يە ؟ باتۇرلۇقنى سىنايدىغان پەيت مانا مۇشۇغۇ !

— نەگە ئاپىرىسىز ، مۇئەللىم ، تۈرمىگىمۇ ؟

— ھازىرچە ئىشخانىغا تاپشۇرىمەن .

— نېمىنى ؟

— خەتنى ، كىمنى تىللىغىنىڭنى !

— بايا دېدىمغۇ ؟

— يالغان ئېيتتىڭ ، ماڭا راست گەپ كېرەك !

— ئۇنىڭدىن باشقا جاۋاب يوق بولسىچۇ ؟

— ئۇ چاغدا مەن سېنى زۇۋان كىرگۈزىدىغان جايغا ئاپىرىپ بېرىمەن !

— ئۇنداق قىلماڭ ، ھەيدەر ئەپەندىم ، مەن بىر يېتىم بالا !

— ھەممە چاتاق يېتىم باللاردىن چىقىدۇ .

— ئۇنداق دېمەڭ ، دارىلئىتام ، دارىلئاجىزىنلارنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇۋاتىدۇ . بۇ ئۇيۇشمىنى شېڭ دۇبەن ئۆزى قۇرغان ، مۇئەللىم !

— گەپدانلىق قىلماي ماڭ ، سەندىن ھېساب ئالىدىغان چاغ كەلدى ، نۇرى ، ئەمدى ياۋاش بول ! — مۇئەللىم ئۇنىڭ سول مۈرىسىدىن يەنە قامالالاپ تۇتۇپ چىشلىرىنى كىرىشتۈردى ، — بىلىپ قوي ، بىز ئۇزۇن بولدى ، سېنى كۆزەتكىلى ، ھېساب بەرمەي قۇتۇلالمايسەن !

— ماقۇل ، تۈرمە سوغۇق بولۇشى مۇمكىن ، كىيىملىرىمنى ئېلىۋالاي !

ئۇ ئېڭىشىپ چاتىرىنى كەردى - دە ، پۈتۈن كۈچىنى ئوڭ قولىغا يىغىپ تۇرۇپ مۇئەللىمنىڭ ئېڭىكىنىڭ تۆۋىنىگە چەنلەپ تۇرۇپ ئۇردى . مۇئەللىم «ھىھ !» دېدى - دە ، كارىۋاتلار ئارىسىغا ئۇچۇپ كەتتى . نۇرى زالغا چىقتى . ئۇنىڭغا ناتونۇش ئىككى ئادەم ئېسىلدى ، بۇلار پۇقراچە كىيىنگەن ئىشپىيونلار ئىدى . نۇرى بىرىگە بىر مۇشت ئېتىۋىدى ، يەنە بىرى ئۇنىڭ چاتىرىسىغا تېپىۋەتتى ، نۇرى مۈكچىيىۋىدى ، ئۇنىڭ گەجگىسىگە ئېغىر بىر نەرسە قاتتىق تەگدى . ئۇ دۈم چۈشتى ، دەسسەلدى . شۇ چاغدا ئوقۇغۇچىلار ياتاقلىرىدىن چىقىشتى . ئۇلار ھېچنېمىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئىككى يات ئادەمنى قارا - قويۇق ئۇرۇپ خېمىر قىلىۋەتتى . ھەيدەر مۇئەللىمگە ئۇزۇندىن بېرى غەزەپلىنىپ يۈرگەن باللار ئۇنى شۇنچىلىك قاتتىق ئۇردىكى ،

ئۇنىڭ بەدەنلىرى تىتىلىپ، تىنىقى توختاشقا ئازلا قالدى. قارام، ئۈمىدۋار يىگىتلەر كۈندىن - كۈنگە زورىيىۋاتقان، قارا كۈچىنى ئىشلىتىدىغان يەر تېپىلغىنىغا خۇش. ئۇلار باشقىنى بىلمەيدۇ، بىلىشنىمۇ خالىمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىك ساۋاقدىشىنى ئىككى يات ئادەم مۇشۇ ھەيدەر دېگەن سېرىق ماشكىنىڭ گېپى بىلەن بىكاردىنلا ئۇرغان. ئۇرغانىكەن، ئۇنىڭ جازاسى بولىدۇ - دە، ھەقىقەت دېگەن مانا مۇشۇ. ھەقىقەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىش مەكتەپ تەربىيىسىنىڭ مېغىزى ئەمەسمىدى. بالىلار تەربىيىنىڭ مەھسۇلاتىنى كۆرسىتىدىغان بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرەتتىمۇ، ئۇرالمىغانلار ئارماندا تېخى. زالدا ئۈچ گەۋدە قانغا مىلىنىپ ئۆلۈكتەك ياتماقتا.

— قاننى تازىلا، پالاس، چېلەك!

— مۇردىلارنىچۇ؟

— مەكتەپكە ئېپتايلى!

— بالا تاپىمىز بېشىمىزغا، قارا، مۇنۇ پاناقنىڭ تاپانچىسى باركەن ھوي!

— مۇنۇ ھەيدەرنىڭمۇ باركەن تېخى!

— ئېلىۋالايلى، بۇلارنى قاراڭغۇ چۈشكەندە سايغا تاشلىۋېتەيلى!

— ئۆلمىدى بۇلار، ھوشىغا كېلىدۇ تېخى!

— پۇت - قولىنى باغلاپ، ئاغزىغا پىراستىنا تىقىپ قويايلى!

— دىمىقىپ ئۆلسە قاتىل بولۇپ قالمايلى يەنە!

ئوقۇغۇچىلار ئۈچ «جەسەت» نى يىغىشتۇرۇش توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقان ئاشۇ پەيتتە، نۇرى گىمنازىيىنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىپ ئالدىراپ كېتىپ باراتتى. ئۇ كۆككۆۋرۈككە بېرىپ ئوڭغا بۇرۇلدى، ئۇ سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ يېنىدىكى رەخىمجاننىڭ ئۆيىگە ئالدىراپ كېتىپ باراتتى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ

مۇرىسىگە بىرى قولىنى قويدى:

— نەگە ماڭدىڭ شائىر! يەنە ئىش ئىزدەپ ماڭمىغانسەنھە؟

— تەس كۈنگە قالدىم، زۇنۇن ئاكا! — دېدى نۇرى مۇساباييوفلار تېرە زاۋۇتىنىڭ تېخنىكى، تولىمۇ مېھرىبان، خېلى بىلىملىك بۇ ئادەمگە دەرھال راست گېپىنى قىلىپ، — ماڭا ياردەم لازىم ئاكا، ماڭا ھازىرلا ياردەم لازىم.

— يۈر، باغنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدۇق. بۇ باۋۇدۇن بايلارنىڭ قورۇسى ئىشەنچلىك، نېمە ئىش بولدى، ماڭا سۆزلەپ بەرگىن.

ئۇلار چوڭ دەرۋازىدىن تاشقىرىقى ھويلىغا، ئاندىن كېيىن ئىچكەركى ھويلىغا كىرىپ تاختاي پەلەمپەي بىلەن قاڭالتىر ئۆگزىلىك ئۆينىڭ پېشايۋىنىغا كۆتۈرۈلدى. ئۆينىڭ ئىشىك، رېشاتكا، دېرىزە قاپقىلىرى ھاۋا رەڭ سىرلانغان، ئۆينىڭ ئالدىدىكى بوك دەرەخلىك ئارىسىدىن بىر ئۆستەڭ سۇ ئېقىپ تۇراتتى.

— بۇ ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئۆيى! — دېدى زۇنۇن تېپىپ ئۆينىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكىنى ئاستا چېكىپ، — بۇ ئادەم ناھايىتى ياخشى، باي بولغىنى بىلەن كەمبەغەللەرگە ئامراق.

ئۇلارنى كاستۇم - بۇرۇلكا كىيگەن، ياللىڭۇاش، بۇدۇر چاچ، ئاق يۈزلۈك بىر ئادەم كۈلۈپ تۇرۇپ قارشى ئالدى:

— قېنى، قېنى مەرھەمەت ماستىر، زاۋۇتتىن كېلىشىڭىزمۇ؟

— شۇنداق ئەپەندىم. مۇنۇ يىگىت نۇرى، شائىر ھەم بىلىملىك بالا. گىمنازىيىنىڭ ئوقۇغۇچىسى. زاۋۇتنىڭ ئېچىدىتىش سېخىدا بىر - ئىككى ئاي ئىشلەپ ئىرادە تاۋلىغان تېخى!

— پاھ، قالتىس يىگىتكەن، قېنى ئۆيگە!

ئۇلار ئۆيگە كىردى. كۆك سىرلانغان قوش دېرىزىگە كۆزنى

چاقىدىغان پەردىلەر تارتىلغان . تەكچىلىرىدە غۇنچىدە ئېچىلغان ئاجايىپ گۈللەر ، ئۇدۇلدىكى تامغا ئېسىلغان گىلەمنىڭ گۈللىرىدىمۇ بىر گۈزەل تەبىئەت مەنزىرىسى بار ئىدى . ئەينەكلىك ئىشكاپ كىتابلار بىلەن تولغان ، نۇرىغا ھەممىلا نېمە يېڭى ، غەلىتە تۇيۇلدى . غۇلجىنىڭلا ئەمەس ، شىنجاڭنىڭ ئەڭ چوڭ بېيى مۇسابايوفلار توغرىسىدا بالىلار ياتاقتا ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ھېكايىلەرنى سۆزلىشەتتى . نۇرى ئۆزىمۇ تېرە زاۋۇتتا ئىشلىگەندە بۇ ئائىلە توغرىسىدا ئىشچىلار ۋە تېخنىكلاردىن ، بولۇپمۇ مۇشۇ ماستىر زۇنۇن ئاكىدىن نۇرغۇن گەپلەرنى ئاڭلاپ ، زاۋۇت ۋە باي توغرىسىدا ، ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ، چەت ئەللەردىكى تىجارەتلىرى توغرىسىدا تولۇق چۈشەنچىگە ئىگە بولغانىدى . ئەنۋەر ئەپەندىنىمۇ كۆرگەن ۋە ئۇ ئادەمنىڭ باۋۇدۇن بايغا ۋارىسلىق قىلىپ كەمبەغەللەرنىڭ باللىرىنى مەكتەپ قورۇسىدا ئوقۇتۇپ ، چەت ئەللەرگە چىقىرىپ ، مىللەتپەرۋەرلىك قىلىۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى . ئۇ بۈگۈنكى ئىشنى بۇ ئىككى ئادەمگە سۆزلەپ بەردى ۋە سۆزىنى :

— مېنى ئەمدى ئىشپىيونلارنى ئۇردى دېگەن جىنايەت بىلەن قولغا ئېلىشى مۇمكىن ، مەن ياتاقتىن ھازىرلا قېچىپ چىقتىم ! — دەپ ئاخىرلاشتۇردى .

ئەنۋەر ئەپەندىم تېلېفوندا بىرى بىلەن سۆزلەشتى ۋە :

— دەرھال خەۋىرىنى بېرىڭ ! — دېدى . ئۇ نۇرىغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ :

— سىز راستىنلا دادىڭىزنىڭ خېتىنى ئوقۇپ غەزەپلەنگەنمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— ياق ، — دېدى نۇرى بۇ ئادەملەرگە يالغان ئېيتىشنى خالىماي ، — مەن ئۇنىڭغا يالغان ئېيتقان . راست گەپ مۇنداق ئىدى...

ئۇ سەبىخە توغرىسىدا ، ئىنىسى ، دادىسى ، نىزەرخان غوجام

ۋە غوجامنىڭ مۇھاپىزەتچىسى مۇسا توغرىسىدا ھەمدە سەبىخەنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن قەسەم بېرىپ «بوغۇزلايمەن !» دەپ ۋارقىرىغانلىقى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى . ئەمما ئون ئالتە دوستى توغرىسىدا ئېغىز ئاچمىدى .

ئۇلار نۇرىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئېغىر سۈكۈت ئىچىدە جىمىپ قېلىشتى .

— خەلق مۇشۇ ھالدا ! — دېدى ئاخىر زۇنۇن ماستىر ئېغىر ئۇھ تارتىپ ، — مەن بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغانىدىم .

— خەتەرلىك كۈن ، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندىمۇ ئاستا ئۇھ تارتىپ ، — ناۋادا ئۈچىسىنىڭ بىرىلا ئۆلۈپ قالسا ئامانلىق ساقلاش باشقارمىسى بىر جان ئۈچۈن ئون جاننىڭ بېشىغا چىقىدۇ . ئۆلمىگەن بولسىمۇ سېنى ساق قويمايدۇ ئۇلار . مانا تېلېفون كەلدى .

ئۇ تېلېفوننى ئالدى ۋە قارشى تەرەپنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ بولۇپ :

— ئاز - تولا پۇل خەجلەپ ، تاياق يېگەن ساقچىلارنى يوقلاپ قويۇڭلار ! — دېدى ۋە ئۆيدىكىلەرگە ، — مەكتەپنى ئەسكەرلەر قورشىۋاپتۇ . ئۈچ ياريدارنى دوختۇرغا ئەكېتىپتۇ . تەلىيىڭ بار ئىكەن بالا . زۇنۇن ماستىرغا يولۇقۇپ قاپسەن . ھازىرچە مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرغىن ، بىز ھەرىكەت قىلىپ كۆرەيلى . سەن گۇناھسىز ئىكەنسەن ، مۇھىمى شۇ !

— ئارقاڭغا ئادەم كىرمىگەندۇر - ھە ؟

— ياق ، مەكتەپ ئەھۋالىنى بىلگۈچە مەن چىقىپ كەتتىم .

— ئانداق بولسا مانا قاراڭغۇ چۈشتى . ئۇلار سېنى ئىزدەپ سەھراغا چىقىپ داداڭغا يەنە بىر پالاكەتچىلىك يەتكۈزمىسە بولاتتى .

— بۇمۇ بار گەپ ! — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى بېشىنى لىڭشىتىپ ، — مەن ئادەم چىقارتىپ ئۇلارنى خەۋەرلەندۈرۈپ

قوياي . هوشيار بولسۇن ، قەيەر دېدىڭا ، قانچە كىلومېتىر ، ھە ، ماقۇل ، ماشىنىغا بىردەملىكلا يول ئۇ .

ئۆيگە خىزمەتچى ئايال لۆڭگە ، مىس چۆگۈن ، چىلاپچا كۆتۈرۈپ كىردى :

— ئاۋۋال تائام ! — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى ، ئورنىدىن ئالدىرىماي تۇرۇپ ، — قېنى ، قول چايقايلى .

ئەتىسى ھەممە ئىدارىلەرگە ئۇقتۇرۇش تارقىتىلدى :

«گىمنازىيىنىڭ ئوقۇغۇچىسى نۇرى زىياۋۇدۇن جەمئىيەت ئامانلىقنى ساقلىغۇچى ئىككى نەپەر ساقچى ۋە ئۇلارغا ياردەملەشكۈچى مۇئەللىم ھەيدەرنى يولسىزلىق بىلەن ئېغىر ياريدار قىلىپ قېچىپ كەتكەن . ئۇنىڭ بەلگىلىرى مۇنداق : كۆك رەختتىن شىرىغان چاپان ، گەلەپى شىم كىيگەن ، پۇتىدا تەتۈر باشلىق باجىنگىر ، قاش ـ كىرپىكلىرى قويۇق ، قاڭشارلىق ، ئاق سېرىق ، بويى بىر مېتىر سەكسەن سەككىز سانتىمېتىر ، قاۋۇل ، گەۋدىلىك ، بۇرۇتى خەت تارتقان ، ئون يەتتە ياشتا . تۇتۇپ بەرگۈچىلەر مۇكاپاتلىنىدۇ ! »

— پاھ ، ئۈچ ساقچىنى ئۇرغان بولسا نوچىكەن ئۇ !

— غېنى ئوغرىنىڭ ئۆزىكەنا كاساپەت !

— ئۇنى قوغداپ قالغانلارغا مانا مەن مۇكاپات بېردمەن !…

نۇرى تۇيۇقسىزلا تىلگىنىگە ئېرىشتى . بىرلا ئېلان بىلەن ئۇنىڭ داڭقى چىقتى ، ئۇ بىر سىرلىق ئادەمگە ئايلىنىپ قالدى . ساقچىلار ماشىنىلار بىلەن كۈندە ئۇياق ـ بۇياققا چاپاتتى . گىمنازىيىنىڭ ئون نەچچە ئوقۇغۇچىسى قولغا ئېلىندى ، بىر نەچچە مۇئەللىم سوراققا تارتىلدى…

قەھرىتان قىش باشلاندى . 1940 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ئىلى ۋادىسى قېلىن قار بىلەن چۈمكىلىپ كوچىلار

تارايدى ، دەرەخلەر مۇكچەيدى ، ئادەملەر قېلىن جۇۋا ، پىيما ، قۇلاقچىلارنى كىيىشىپ ، قار بىلەن تولغان كوچىلاردا تەستە مېڭىشاتتى .

غۇلجا شەھىرىنىڭ قارادۆڭ كوچىسىدا يېزىلىقلار ھارۋىلىرى بىلەن كېلىپ چۈشىدىغان نۇرغۇن سارايلار بار . سارايلارنى دېھقانلار «دەڭ» دېيىشىدۇ . بۇ دەڭلەرنىڭ ھويلىلىرى ھارۋىلار ، ئېغىللىرى ئاتلار بىلەن تولۇپ كېتىدۇ . سارايىنىڭ مەش قويۇلغان ، بورا سېلىنغان سۇپىلىق ئۆيلىرىگە ئادەملەر تىقىلىشىپ ، ئاچچىق موخوركا چېكىشىپ ، ئاچچىق چاي دەملىشىپ ، خۇرجۇن ـ قاچىلىرىنى باشلىرىغا قويۇشۇپ راھەتلىنىپ يېتىشىپ جاھاننىڭ چوڭ گەپلىرىنى قىلىشىدۇ . مانا شۇنداق ئۆيلەرنىڭ بىرىدە پاكار ، پالكۆز ھاشىم پوچى دېگەن ئادەم پو ئاتماقتا .

— نۇرى دېگەن كىم دەمسىنا ؟ — دېدى ئۇ نۇرى توغرىسىدىكى ۋەقەنى ئاڭلاپ ، — ئۇ مېنىڭ بالام ، مېنىڭ بولمىسا چېرىكلەر بىزنىڭ مەھەللىگە چىقىپ ، بىزنىڭ ئۆينى ئاختۇراتتىمۇ ؟…

— ئون چېرىك چىقىپ مەھەللىمىزنىڭ يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئەركەكلىرىنى بىزنىڭ ئۆينىڭ ئالدىغا ئۆستەڭ بويىدىكى چىملىققا يىغدى . قورقۇپ جان چىقاي دېدى .

— نۇرىنىڭ دادىسى كىم ؟ — دېۋىدى ، مەن چىقاي دېيىشىمگە مېنى جەينەكلەپ قويۇپ مۇختەر باي مەيدىسىگە ئۇرۇپ يۈگۈرۈپ چىقتى :

— مانا مەن ، نېمە گېپىڭ بار ؟ — دېدى ئۇ گۆلىيىپ .

— بالاڭ ھۆكۈمەتكە قارشى ، سەن بىلەمسەن ـ بىلمەمسەن ؟

— ھۆكۈمەتكە قارشى بولسا بالامنى ئىزدەپ تۇت !

— بالاڭنى ئۈچ كۈنگىچە تاپىسەن ، بولمىسا سېنى سولايـ

مىز !

— مەن بالامنى ئۇستىخىنى مېنىڭ ، گۆشى سىلەرنىڭ دەپ مەكتەپكە تاپشۇرۇپ بەرگەن . مەكتەپتىن سورىمامسەن !

— گېپىڭ خېلى چوڭغۇ ، ئاۋازىڭمۇ توڭ - توڭ چىقىدىغۇ !

— هە ، خۇدايىم بەرگەن !

— بالاڭنى تېپىپ بېرەمسەن ، يوق !

— سەن تېپىپ بېرەرسەن ، قورقۇتۇپ قاچۇرۇۋەتكەندىكىن !

— ۋۇي هايۋان ، قارا تېخى !

— هايۋان دېگەن سەندەك هاۋشىيدۇ !

— باغلا بۇنى !

— ۋاي غېنى ئوغرى كەلدى !

— بىرى نەق شۇ چاغدا قارنى توزۇتۇپ ، ئات چاپتۇرۇپ كىرىۋىدى ، ئەسكەرلەر تىرىپىرەن بولۇشۇپ تىكىۋەتتى . كۆلە كۆل ئۇچەيلىرىمىز ئۈزۈلگۈدەك بولدى .

— سەن غېنى ئوغرىنى كۆرگەنمۇ ؟

— نېمە دەيدىغاندۇ ماۋۇ ، بىللە ئوغرىلىق قىلغان دېگەنە ، ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ بىر ئۇيۇر يىلقىسىنى ئوغرىلىغاندا ، مەن ئايغاقچىلىق قىلغان ، ها - ها - ها...

— سېنى نېمىشقا سولىمىدى ئەمىسە ؟

— بېشى ئونمۇ سولايدىغانغا... غېنىكامنىڭ يېنىدىن نېرى كەتمەيدىغان تۇرسام !

— هازىر غېنىكاڭ نەدە ؟

— جالاپخانىدا ، ئاۋۇ توپا دەڭدە جالاپخانا بار ، بىلەمسەن ؟

— يالغان گەپ قىلما هەي پالكۆز .

— ئەزبىرايى ، پۇلۇڭ بارمۇ ، ئاپىرىپ قويىمەن !

ئىشىك ئۈزۈلدى . ئۆيگە ئاختۇرغۇچىلار كىردى . ئۇلار

ئادەملەرنى بىر - بىرلەپ سىنچىلاپ قاراپ ، يانلىرىنى ، خۇرجۇن - قاچىلىرىنى ئاختۇرغىلى تۇردى . ئادەملەر قورقۇشۇپ چەكچىيىپ قېلىشتى . هاشىم پوچى خۇددى سادىن قورققان چۈجىدەك شۈمشىيىپ بۇلۇڭغا كىرىۋالدى .

— نەدىن كەلدىڭ ؟

— بايتوقايدىن .

— قايسى مەھەللىدىن ؟

— تۆۋەنكى ئۈندىن .

— هە ، ئېتىڭ نېمە ؟

— هاشىم...

ياندىكى ئادەملەر ۋارقىراشتى :

— نۇرنىڭ دادىسى ، هېلىقى ساقچىلار ئىزدەۋاتقان نۇردىنىڭ !

— راستما ؟

— راست...

— غېنى ئوغرى ئۇنىڭ دوستىكەن تېخى !

— راستما ؟

— راست ، راست ، يالغان ئېيتقان بولسام خۇدا ئۇرسۇن !

— ئەمىسە ، ئاكاڭ هازىر نەدە ؟

— جالاپخانىدا .

— يۈر ، بىزنى شۇ جالاپخانىغا باشلاپ بارغىن .

— تۇراتتىمۇ ئۇ يەردە مىلجىڭلىق قىلىپ ، هەرقاچان قاۋاقخانىدىدۇر !

— قايسى قاۋاقخانىدا ؟

— مەن نەدىن بىلەي... قاۋاقخانا ، جالاپخانا دېگەنلىرىڭگە دارىپ باقمىسام !...

هاشىم پوچىنى بىر ئەسكەر بىلەن بىر مەھەللە ئاكتىپى سارايدىن نوقۇشلاپ هەيدەپ چىقتى .

«غېنى ئوغرى تۆرمىگە سولانغانلارنى قۇتقۇزغىلى ئادەملە-
رىنى باشلاپ شەھەرگە كىرىپتۇ» دېگەن خەۋەر ئۈرۈمچىگە يې-
تىپ بارغاندىن كېيىن، ئامانلىق ساقلاش باشقارمىسى نۇرغۇن
ساقچى ئەمەلدارلىرىنى ئۈرۈمچىدىن غۇلجىغا ئەۋەتتى. ئۇلار
كەلگەندىن بېرى ھەر كۈنى مۇشۇنداق ئاختۇرۇش، تۇتۇش،
قىيناپ سوراق قىلىش كۆپەيمەكتە ئىدى. بۇ ئىشنىڭمۇ سەۋەب-
چىسى نۇرى بولدى. نۇرى مۇسابايوفلارنىڭ ياردىمى بىلەن تۇتۇ-
لۇشتىن ئامان قالدى. لېكىن ئۇنىڭ توغرىسىدا گەپ ـ سۆز
تارقالدى. ئوقۇغۇچىلار سولاندى، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىلقا،
كۈنەس تاغلىرىدا بۇلاڭچىلىق قىلىپ يۈرگەن غېنى ئوغرى
راستلا بىر قېتىم تۆرمىگە ھۇجۇم قىلىپ ئالتە ئوقۇغۇچىنى
قۇتقۇزۇپ قېچىپ كەتتى. بۇ قېتىم ئەسكەر ئۆلمىدى، لېكىن
پاتىپاراقچىلىق ئەۋج ئالدى. غۇلجا شەھىرىنىڭ توغرا كۆۋرۈك،
ئۈچدەرۋازا كوچىلىرىدا ساقچىلار قوراللىنىپ بەزىدە ئاتلىق،
بەزىدە پىيادە ھەيۋە كۆرسىتىپ يۈرۈشتى. لېكىن ئۇلار ئىزدى-
گەن نۇرى ئىسىملىك ئوقۇغۇچى بۇ كۈنلەردە مۇسا بايوفلار تېرە
زاۋۇتىنىڭ بىرىنچى سېخىدا ئازگاللارغا ھاك تۆكۈپ تېرە ئاش-
لايدىغان ئىشچىلار ئارىسىدا ئىشلەۋاتاتتى. ئۇ ئۇزۇن بۇرۇت
قويۇۋالغان، سېرىق چاچ، گەپ قىلمايدىغان ناتونۇش بىر ئادەم
قىياپىتىدە ئىدى. ئەنۋەر ئەپەندى بىلەن زۇنۇن ئەپەندى ئۇنى
ئاشۇنداق گىرىملەپ، ئاشۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇپ:
—— ئىسمى توماس، مىللىتى گېرمان. مۇشۇ زاۋۇتنى
قۇراشتۇرغان ھېلىقى گېرماننىڭ تۇغقىنى! —— دەپ تونۇشتۇر-
دى. بۇنىڭدىن ئوتتۇز نەچچە يىل بۇرۇن كېلىپ ھۇسەنباي تېرە
زاۋۇتىنى قۇراشتۇرۇپ، نۇرغۇن تېخنىك، ماستىر ۋە ئىشچى-
لارنى يېتىشتۈرۈپ قويۇپ كېتىپ قالغان گېرمانىيىنىڭ مايىن
دەرياسى بويىدىكى فرانكفورت شەھىرىدىن كەلگەن تېخنىكنى
ھەممىلا ئادەم ھۆرمەتلەيتتى. شۇڭا نۇرى بۇ يەردە ھۆرمەتكە

ئىگە ئىدى. ئۇ ئاخشىمى قورۇ ئىچىدىكى تاختايلىق ياتاقتا سىم
كارىۋاتتا ياتاتتى. چىراغ ئۆچۈرۈلگەندىلا يالغان چاچ بىلەن بۇ-
رۇتنى ئېلىۋېتىپ يۈز ـ كۆزىنى يۇيۇپ ئارام ئالاتتى. لېكىن
ئۇنىڭغا ئارام يوق ئىدى. ئۇنىڭ خىيالىدىن ئۇنىڭ ئۈچۈن ئازاب
تارتىۋاتقان ساۋاقداشلىرى، قېرىنداشلىرى، يىراقتىكى سەبىخە
بىر مىنۇتمۇ نېرى كەتمەيتتى. ئۇ زۇنۇن ماستىر بىلەن يالغۇز
ئۇچراشقاندىلا:
—— قاچانغىچە نىقابلىنىمەن؟ —— دەپ سورايتتى. ماستىر
كۈلۈپ تۇرۇپ:
—— قاچان تۆرمىگە كىرىمەن دەپ سورىمايدىكەنسىنا؟ ——
دەپ چاقچاق قىلاتتى ۋە شۇ كۈنى شەھەردە بولغان يېڭى ئىشلارنى
قىسقا قىلىپ سۆزلەپ بېرەتتى.
كۈندۈزى قاتتىق سېختا ئەمگەك قىلىش، بىرمۇ ئادەم
بىلەن گەپلەشمەسلىك، كېچىلىرى ئازاب بىلەن خىيال سۈرۈش
نۇرىنىڭ جېنىغا تولىمۇ پاتتى. نە ـ نەلەردىن كەلگەن ئورۇسلار
بىرنېمىلەرنى دەپ قاقاقلىشىپ كۈلۈشىدۇ، سۆرۈن چىراي،
ھەيۋە قىلىپ تاپانچا ئېسىپ يۈرىدىغان ئەسكەرلەر ئۇشقىتىپ،
غادىيىپ، كىشىلەرگە مەنسىتمەسلىك نەزىرىدە قاراپ قويۇپ
يۈرىشىدۇيۇ، بۇ زېمىننىڭ ئۆزىدىن كۆكلەپ چىققان، ھاياتتىن
ئۈمىدى چوڭ بىر يىگىت غەم تاغلىرى ئاستىدا ئۈن ـ تىنسىز
ئازاب چېكىدۇ. ھايات مۇشۇنداق ئادالەتسىزلىك ئۈستىگە قۇ-
رۇلغانمۇ ـ ھە؟ باشقىلار نە ـ نەلەردىن كېلىپ ھۆكۈم سۈرىدۇ-
يۇ، بۇ يەرگە كىندىك قېنى تۆكۈلگەن، بۇ يەرگە پۈتۈن
مېھىر ـ مۇھەببىتى باغلانغان، بۇ زېمىن ئۈچۈن جېنىنى
ئاتىغان ئوغۇل ـ قىزلار جازالىنىدۇ. ئۇلار جېنىغا، مۇھەببە-
تىگە، ئىنسانىي غۇرۇرىغا ئىگە بولالمايدۇ. ئۇلار گەپ قىلالماي-
دۇ، كۈلەلمەيدۇ، ئۆز يېرىدە يوغان چامداپ ماڭالمايدۇ. ئۇلار
كوچىلاردىكى لالما ئىتلاردىنمۇ خار، قەھرىتان قىشتا تېرەك

ئۇستىدە دۈگدىيىپ ئولتۇرغان توڭ قاغىدىنمۇ بىچارە .

… بىچارە سەبىخە ئۆلۈۋېلىشقىمۇ چارىسىزكەن ، ئۇنىڭ گۇناھى بۇ دۇنياغا تۆرەلگىنىمۇ ، خۇدا بەرگەن گۈزەل ھۆسنىنى قىيما ـ چىيما قىلىپ نابۇت قىلمىغىنىمۇ ياكى گۈزەل ھاياتنى تەسەۋۋۇر قىلغىنى ۋە شۇ ھاياتتىن ھەممە ئادەم بەھرىمەن بولسىكەن دەپ ئويلىغىنىمۇ ؟…

نۇرى زاۋۇتتىن بېشىنى ساڭگىلىتىپ ، سارغۇچ قىسقا جۇۋىسىنىڭ ياقىسى بىلەن قۇلاقلىرىنى يېپىپ ، ئاق پىيما كىيگەن ئاياغلىرىنى قېلىن قاردا ئاستا يۆتكەپ ياتاققا كېتىۋېتىپ ، تۇمان باسقان ، قەھرىتان ھاۋاغا نۇرغۇن سوئاللارنى ئاغزىدىن چىقىۋاتقان ھور بىلەن بىللە چىقىرىۋەتتى . لېكىن ئۇنىڭغا نە دەرەخ ، نە تاملار ياكى جاپاكەش زېمىن جاۋاب بەرمىدى .

ئۇ ياتىقىغا كىرىپ مۇز گۈللىرى بىلەن بېزەلگەن دېرىزە قاپقاقلىرىنى ئەتتى ، ئىشىكنى ئىچىدىن تاقىدى ۋە مەشكە كۆمۈرنى جىق سېلىپ قويۇپ كارىۋاتقا ئۈگدىسىغا ياتتى ـ دە ، خىياللاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قولىغا كىتاب ئالدى . چېرنىشېۋسكىينىڭ «نېمە قىلىش كېرەك» دېگەن رومانىنىڭ لاتىن يېزىقىدىكى ئۆزبېكچىسىنى ئىككى كۈندىن بېرى ئوقۇۋاتقان ئىدى . چېرنىشېۋسكىي تۈرمىدە يېتىپ ئون بىر ئايدا يېزىپ چىققان بۇ رومان نۇرىنىڭ نۇرغۇن سوئاللىرىغا جاۋاب بەرمەكتە ، ئۇنى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يول تېپىپ ئىلگىرىلەشكە ئىلھاملاندۇرماقتا ئىدى . راخمانوف قانداق ئادەم ؟ ئۇ نېمىشقا ئازابقا ئامراق ؟ ئاستىغا تاش قويۇپ ، ھەتتا مىخ قېقىپ يېتىشنى ياخشى كۆرىدۇ . ئۇ پۈتۈن ئىنسانىيەت تارتىدىغان ئازابنىڭ تەمىنى تېتىپ كۆرۈشكە ئۆز ـ ئۆزىگە قەسەم بەرگەن . مۇشەققەت بەزىلەر ئىنتىلىدىغان بىر پەللىكەن . ئازابنى ئىزدەيدىغانلارمۇ بولىدىكەن ، ئۇ «كۆكۈيۈن» دېگەن رومانىمۇ ئوقۇغان ، تۈرمە ئازابى ئارتۇر ئۈچۈن راھەت . «ئىنسان مەڭگۈ بۆشۈكىدە يېتىۋەرمەيدۇ» دەپ يازغان چېرنىشېۋسكىي . نۇرىمۇ ھازىر ئازابتا ،

ئۇ بۆشۈكتىن ئۆمىلەپ چىقتى ، ئانىسىنىڭ ئەركىلىتىشلىرى ، دادىسىنىڭ ئۇنى ئوقۇتىمەن دەپ جاپا تارتىشلىرى ھازىر ئۇنىڭدىن يىراقتا قالغان . ئۇ بەلكى ھازىر باشقىلارنىڭ بەختى ئۈچۈن جاپا چېكىۋاتىدىغاندۇر . ئۇ دېگەن باشقىلار كىم ؟ سەبىخەمۇ ، ياق . نۇرى سەبىخە ئۈچۈن ھېچ ئىش قىلمىدى تېخى . كىچىككىنە سىڭلىسى ئۈچۈنمۇ ؟ ياق ، ئۇ ھازىر باشقىلارغا قۇربان بېرىشكە ھاجەتمەن ئەمەس . ئۇنداق بولسا ئۆزى ئۈچۈنمۇ ؟ ئۆزىنىڭ كەلگۈسى ، مەرتىۋىلىك ، ھۆرمەتلىك ئادەمگە ئايلىنىشى ئۈچۈنمۇ ؟ رۇسۇلوف ئۇنىڭغا : «زادىلا ئۆزىنى ئويلىمايدىغان ، پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ بەختىنىلا ئويلايدىغان ئادەملەرمۇ بار» دېگەنىدى . نۇرى ئۇنىڭغا ئىشەنمىگەن ، ئۇ ھازىرمۇ شۇنداق ئادەملەرنىڭ بارلىقىغا ئىشەنمەيدۇ . نۇرى قىساس ، ئىنتىقام ئۈچۈن جېنىنى تىككەن . ئۇنىڭ قولىدىن شۇ ئىشلا كېلىدۇ . «قىساس ئېلىش ئۈچۈن ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇش كېرەك» دەيدۇ نۇرى . ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى ھازىرقى ھاكىمىيەتنىڭ ئەتىۋارلىقلىرى . ھاكىمىيەت ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىنى يۆلىمەكتە ، قوراللاندۇرماقتا ، مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ، نۇرىنىڭ دېگەنلىرى توغرا . نۇرىلار شۇنداق قىلىشقا قەسەم ئىچىشكەن . بۇ ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ خەلققە زۇلۇم سالمايدىغان ، ھەممە ئىشتا ھەقىقەتنى قوغدايدىغان ، ئادەملەرنىڭ خۇشال ـ خۇرام ، باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈشىگە ياردەم بېرىدىغان ، زېمىنىمىزنىڭ مول بايلىقى ، گۈزەل قوينىدىن پايدىلىنىپ يوقسۇزلۇق ، جەبىر ـ زۇلۇم ، ئادەمنى ئادەم ئېزىش ، بوزەك قىلىش تامامەن تۈگىگەن جەمئىيەت قۇرۇش ئۇلارنىڭ ئارزۇسى ئىدى . بۇ خىل جەمئىيەتنىڭ ئىسمى سوتسىيالىزم بولۇشى كېرەك ئىكەن . بۇ ئىسىمنى رۇسۇلوف بەك ماختايتتى . ئۇ دۇنيادا بەختىنىڭ بۆشۈكى بىرلا : سوۋېت ئىتتىپاقى سوتسىيالىستىك دۆلەت دېگەن گەپنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى . بۇنداق ئادىل دۆلەت ئەمىسە نېمىشقا شىڭ دۇبەندەك بىر جاللاتنى قوغدايدۇ . غوجانىياز ، ما جۇڭيىڭلار شىڭ شىسەي بىلەن تازا تىركىشىۋاتقاندا ئۇ ئۇلۇغ دۆلەت

شېڭ شىسەينى قوللىدىغۇ ، بۇ نېمە ئۇچۇن ؟ شېڭ شىسەينى چۈشەنمىدىمۇ ، ئۇنىڭ ئەپت - بەشىرىسىنى تونۇپ يەتمىدىمۇ يە ؟ شۇنداق بولسا بىز سوۋېت ئىتتىپاقىغا شېڭ شىسەينىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلساق بولىدىكەنغۇ ؟... ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ پىكىرلىرى چىگىش يىپقا ئايلىنىپ كەتتى . مانا مەش ئۇستىدىكى چەينەكمۇ قاينىدى ، ئۇ چاي ئىچىشى كېرەك .

ئۇ چەينەككە قول سوزۇۋىدى ، بىرى ئىشىكنى چەكتى . ئۇ ئالدىراپ - تېنەپ چاچ ، بۇرۇتلىرىنى كىيدى ۋە ئىشىكنى ئاچتى .

— ئوي ، ئوي ، ئوي ! — ئىككى مەڭزى ئاناردەك قىزارغان ، كۆزلىرىنىڭ چۆرىسى كۆكەرگەن ، پوكۋاي ياغلىققا ئورالغان چىرايلىق ، ياش رۇس ئايال قولىنى ئۇۋۇلىغىنىچە ئۆيگە كىرىپ مەشكە قوللىرىنى قاقلىدى ۋە كۆزلىرىنى ئوينىتىپ :

— تى توماس لىژىش ، رابوتايىش ، نى ئىگرايىش ! چتوستوبوي[1] ؟ ! — دېدى ۋە سېرىق چاپىنىنى سېلىۋېتىپ شوخلۇق بىلەن تولۇق كۆتۈرۈلگەن كۆكسىنى نۇرىغا كۆز - كۆز قىلىپ قاتتىق كېرىلدى ھەمدە نۇرىنىڭ بوينىغا بىردىنلا گىرە سالدى ۋە :

— ئوچىن خارۇشۇ ، كراسىۋىي چېلاۋېك[2] ، — دەپ ، ئۇنىڭ مەڭزىگە سۆيۈۋالدى .

— سىن بۇندا يالغۇز ياتاسىن ، خوتۇن يوق ؟ — دېدى ئۇ ئۇيغۇرچە .

— يوق ! — دەۋەتتى نۇرى تۇيۇقسىز چاندۇرۇپ .

— سىن ئۇيگورچە بىلەدى ؟

— بىلەدى .

— مىن رۇس ، سىن گېرمان - نونېمىس ، سىن گىتلېر

① سەن توماس ياتىسەن ، ئىشلەيسەن ، ئوينىمايسەن ، ساڭا نېمە بولدى ؟
② نېمىدېگەن ياخشى ، چىرايلىق يىگىت .

بالا .

— ياق ، ياق ! — دېدى نۇرى گېزىتلەردە پۈتۈن خەلق تىللاۋاتقان فاشىستىنىڭ «بالىسى» بولۇشقا قاتتىق نارازىلىق قىلىپ ، — گىتلېر پلوخوي[1] ، فاشىست ، ساباك !

— گىتلېر ساباك ، سىن ساباك !

رۇس قىزى شوخلۇق بىلەن نۇرىنىڭ بۇرنىنى چىمدىپ بۇرۇتنى تارتىۋىدى ، چالا - بۇلا بېكىتىلگەن بۇرۇت ئاجراپ كەتتى . رۇس قىزى قاقاقلاپ كۈلۈپ :

— يالگان ، يالگان ! — دەپ ئۇنىڭ يالغان چېچىنىمۇ يۇلۇۋالدى ، — ئويگور ، يالگان نېمىس ، — دەپ قاقاقلاپ كۈلگىنىچە نۇرىنى كارىۋاتقا بېسىۋالدى . ئۇنىڭ تولۇق كۆكسى نۇرىنىڭ بەدىنىگە تېگىش بىلەن ئۇنىڭ بەدىنى «جۇغ» قىلدىدە ، ۋۇجۇدىدا تولىمۇ يېقىملىق ، تولىمۇ تەشنالىق ۋە تولىمۇ سىرلىق بىر ئېقىم پەيدا بولدى . ئۇ ئايالنى ئىتتەردى ۋە يالۋۇردى :

— جېنىم زىنا ، مەن ئۇيغۇر ، نېمە دېسەڭ شۇنى قىلاي ، مېنى پاش قىلمىغىن !

— سىن ئىشپىيون ؟

— ياق .

— سىن نېمە ، ئېيت ، مىن ئېيتمايدى .

— مېنى ھۆكۈمەت تۇتماقچى .

— بىلدى ، بىلدى . مىن دادا ستالىن ئاتتى ، ئاپا ، ئاكا بۇندا قاچتى . بىلورۇس ، كۇلاك ، بىلەدى ؟

— بىلەدى زىنا ، سەن مەكتەپتە ستروژنا[2] ؟

— مىن ستروژنا ، ئاپا باكادى . ئاكا مانتيور !

— ماقۇل زىنا ، مېنى ھېچكىمگە ئېيتما بولامدۇ ؟

① گىتلېر پلوخوي — گىتلېر يامان ، ئەسكى .
② ستروژنا — تازىلىق ئىشچىسى .

— نېمە بېرەرسەن ؟

— سورىغىنىڭنى بېرىمەن .

— ئاندا . مەن مانداي··· سەن چىرايلىق ، خارۋشۇ ، مەن ئەر يوق ، سەن مەن ئەر بولادى···

رۇس قىزى زىنا ئۇيغۇر يىگىتى نۇرىنى تېگىگە بېسىۋېلىپ شۇنداق سۆيدىكى ، نۇرى ھاياتىنى ھازىرلا بىلىۋاتقاندەك ، لەززەت دېگەن ئۇقۇمنى ئەمدىلا ئاڭلاۋاتقاندەك شېرىن سۆيۈشتىن ئەندىكىپ «ئاھ» دەپ كەتتى···

قىبلىدىن قارا بوران چىقىپ قارلارنى ئاسماندا ئۇچۇرۇپ دەھشەتلىك شۇۋىرغان پەيدا قىلدى . دەرەخلەر ھازىرلا يەرنى سۆيىدىغاندەك ئېگىلەتتى ، نۇرىنىڭ دېرىزە قاپقىقىنى ياش ئۇجمە دەرىخى تىنىمسىز سۆيمەكتە ، قاپقاق غىڭشىماقتا .

رۇس قىزى زىنا ئۇيغۇر يىگىتى نۇرىنى خىيال ئالەمىدىن رېئال ھاياتقا قايتۇرۇپ كەلدى···

17

مۇسابايوف زاۋۇتى غۇلجا شەھىرىدىكى ئەڭ چوڭ زاۋۇت . بۇ زاۋۇتنىڭ ماستىر ، تېخنىكلىرى خەلق ئىچىدە ھۆرمەتكە ئىگە . «مۇسابايوف زاۋۇتىنىڭ بوغالتىرى» دېسە كىشىلەر ئۇ ئادەمگە ئۆزلۈكىدىن ھۆرمەت بىلەن قارايدۇ . گەرچە بۇ زاۋۇتتا چەم ، تۈرلۈك رەڭلىك كازۇل ، چىگرىن ، بولغارا ، پالۋال ، مەسكاپ ، ئات تېرىسىدىن ئىشلەنگەن ئاننا ، گامبورك ، شاۋرۇن قاتارلىق تېرە مەھسۇلاتلىرى ھەم مەسكاپ ، چىگرىن ، سېرىق پالۋالدىن تىكىلگەن ئۆتۈك ، چېتىك ، سەندەل ، باللار كىيىملىرى ؛ بىرىچكا ھارۋا ، پوچتا ھارۋىسى ، كالاسكا ھارۋىلارنىڭ خامۇت - شلىيەلىرى ، ئېگەر - جابدۇق ، ھەرخىل رىمۇنلار (تاسما پوتىلار) ئىشلەپچىقىرىلسىمۇ ، بۇ مەھسۇلاتلار شۇ يىللاردىكى تۇرمۇشنىڭ يېڭىلىقلىرى ھېسابلىناتتى . بۇ مەھسۇلاتلارنى قەشقەر ، خوتەن ، يەكەن ، قاغىلىق ، گۇما ، مارالبېشى ، ئاقسۇ ، كۇچا ، شىخو ، ئالتاي ، ماناس ، چۆچەك قاتارلىق شەھەرلەردە مەخسۇس مۇسابايوفلارنىڭ تىجارەت شىركەتلىرى بازارغا سالاتتى . كېيىنچە ، مۇسابايوفلار شىركەتلىرى ئۇ ماللارنى قازاقىستاندىكى قارايەرمەنكىسى ، سىمپالاتىنسكىي يەرمەنكىسى ، سىبىرىيىدىكى ئومىسكى ، بارناۋۇل يەرمەنكىلىرى ، نىژنى نوۋگورت ، موسكۋا ، پېتربۇرگ ، قازان ، ئۇفا ، تاشكەنت ، ئالمۇتا ، بىشكەك شەھەرلىرىدىمۇ بازارغا سېلىپ چەت ئەلدىن رەخت ، ماشىنا ۋە سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ئەكىرىدىغان بولدى . دېمەككى ، بۇ زاۋۇتنىڭ نامى مۇسابايوفلار سودا - تىجارىتىنىڭ ھەممە تارمىقى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن مۇسابايوف زاۋۇتىنىڭ ئادەملىرى جەمئىيەتتە يۇقىرى مەرتىۋىگە ئىگە ئىدى . نۇرىمۇ مانا ھازىر شۇ مەرتىۋىگە ئىگە بولۇش ئالدىدا .

نۇرى قىشنى ھەم پەرىشان ، ھەم كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزدى . زىنا ئۇنىڭ قەلبىنى باسقان غەم تاغلىرىنى ئىللىق تۇمان بىلەن چۈمكەپ كۆزدىن يوقاتقان چاغلارمۇ ، غەم تاغلىرى يالىڭاچلىنىپ ئۇنىڭ يۈرىكى ئۆرتەنگەن چاغلارمۇ بولدى . ئۇ قەھرىتان قىشنى ئاشۇ ياتىقىدا زىنا بىلەن پات - پات ئۇچرىشىپ ئۆتكۈزۈۋالدى . مانا ھازىر تەبىئەت يېڭىلاندى : چىمەن ، چېچەك پەسلى يېتىپ كەلدى . سېرىق چاچ ، سېرىق بۇرۇت «گېرمانىيىلىك يىگىت» ھازىر ھېلىقى ھاك - كىسلاتا پۇرىقى دىماغنى يارىدىغان سېختىن ئىشخانىغا يۆتكىلىپ چىقتى . ئۇ ھازىر باش بوغالتىرنىڭ ياردەمچىسى . ئۇ ھازىر «ئۇيغۇرچە» ، رۇسچە سۆزلىيەلەيدۇ . ئىشچىلار ھەيران قېلىپ : «نېمىس دېگەن ئەقىللىق خەقكەن زادى ، قاراڭلار ، مۇنۇ توماس دېگەن گېرمان بىر قىشتىلا ئۇيغۇرچە سۆزلىيەلەيدىغان بوپتۇ» دېيىشتى . نۇرى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ

كۆلۈپ قوياتتى . ئۇنىڭ تۇرمۇش كومېدىيىسىدە رول ئېلىش
ماھارىتى ئۆسمەكتە ئىدى .

ئۇ ئىشخانىدىن چىقىپ زاۋۇتنىڭ يېنىدىكى يول بىلەن
قىبلىگە ، كەڭرى دالاغا قاراپ ماڭدى . قارىياغاچ ، سۆگەتلەرنىڭ
ئەتراپى يېشىل ئەتلەستەك رەڭگە كىرىپ قىرلاردا سېرىقچې-
چەك ، كاككۇك گۈللىرى ئېچىلغان ، چۈمۈلىلەر ئالدىرىشىپ
بىرنېمىلەرنى توشۇماقتا ، قوڭغۇزلار تېزەكلەرنى كۈمىلاچ قى-
لىپ دۆگىلەتمەكتە ، چېكەتكىلەر سەكرەشمەكتە ، دەرەخلەرنىڭ
يېڭىدىن يوپۇرماق چىققان شاخلىرىدا قارغۇجىلار چۇرۇقلاشماق-
تا ، ھۆپۈپ تام تۆپىسىدە يەر چوقۇپ تەبىئەتنى كۈيلىمەكتە ···
قىشتىن بېرى قار ئاستىدا ياتقان ، شۈۋىرغان ھۇۋلىغان ئانا
تۇپراق ئۆز بەدىنىدە يېڭى باھارنىڭ تەپتىنى سېزىپ راھەتلىنىپ
كېرىلمەكتە . تەبىئەت يېڭىلانغان ، زېمىن كۆلگەن ، ئىللىق ،
شوخ شاماللار ھالاۋەت ۋە راھەت كۈيىنى ياڭراتماقتا ···

لېكىن نۇرىنىڭ قەلبىدە يەنىلا بوران ھۇۋلىماقتا ، قەھرى-
تان چىرقىرىماقتا . ئۇ دادىسىنى ، ئۇكىلىرىنى ، قېلىن قارىيا-
غاچلىق بېغىنى ، تورغايلار ماكانى ـــ كەڭ ئېتىزلىرىنى ،
قېلىن چىغ ـ تېۋىلغىلارنى ، چوڭقۇر توغانلىرى ، يۇمشاق ـ
يۇمران چىمەنلىرى بىلەن كىشىگە شېرىن ھېسسىيات ھەدىيە
قىلىدىغان ئېرىق قىرلىرىنى ، قۇلىقىغا كاككۇك گۈلى قىستۇ-
رۇپ ياۋاش كاللىلارغا مىنىۋېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ كاللىلارنى
ئوتلاقتا ھەيدەپ ماڭىدىغان پادىچىلارنى ، كاللىلارنىڭ مۆرەشلى-
رى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، تايلارنىڭ قىيغىتىشلىرى ، قوي ـ
قوزىلارنىڭ سەكرەشلىرى ، خورازلارنىڭ تاجىلىرى بولەكچىلا
قىزىرىپ ، قىن ـ قىنىغا پاتماي چىللاشلىرى ··· باھار بىلەن
پەيدا بولىدىغان يېزا يېڭىلىقلىرىنىڭ ھەممىسىنى يۈرىكى ئېچى-
شىپ ، كۆزىگە ياش كەلگۈدەك ھالەتتە سېغىنماقتا ئىدى . ئۇ
ئىختىيارسىز كەينىگە بۇرۇلۇپ كۈنچىقىشقا قارىدى . ئۇ ياقتا ـــ

قىرىق نەچچە كىلومېتىر يىراقتا ئۇنىڭ ھېلىقى يېزىسى ، دادى-
سى ئۇنى ھەر كۈنى ، ھەر سائەت سېغىنماقتا . مانا ، بەش ئاي
بولدى نۇرى بۇ يەردە مۆكۈنۈكلۈك . دادىسى بىخەۋەر . بىچارە
دادا ھازىر نېمە غەمدە ، ئۇنىڭ غەم ـ ئەلەمگە كۆنگەن گەۋدىسى
مۈكچەيگەنمىدۇ ، ئۇنىڭ بىر قېتىممۇ قانغۇدەك راھەت كۆرمى-
گەن ، مۇشەققەتكە كۆنگەن قەلبى ساقمىدۇر ؟ ···

ئىنسان ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ ، ئۆز تارىخىنى ئۆزى
يارىتىدۇ ، ياكى ئۆلمەس ، ياكى ئەرزىمەس تارىخى بىلەن خاتىرە
قالدۇرغانلار مىليارد ـ مىليارد . لېكىن ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچى-
لىكى ئىز ـ دېرەكسىز . بىرلىرى ھايات چېغىدا كىشىلەرگە تاغ
بولۇپ كۆرۈنىدۇ ، لېكىن ۋاپات بولغاندىن كېيىن چالمىغا ئايلى-
نىپ قالىدۇ . بەزىلىرىچۇ ، ئەكسىچە ھايات ۋاقتىدا چالمىدەك
ئاياغ ئاستىدا پۇتلىشىپ يۈرىدۇ . لېكىن ئۆلگەندىن كېيىن يىل-
لار ، ئەسىرلەر ئۇنى تاغقا ، ھەتتا قارىساڭ بۆكۈڭ چۈشكۈدەك
بۈيۈك تاغقا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ . بەلكى نۇرىنىڭ دادىسىمۇ ،
چوڭ دادىسىمۇ ، ھەتتا ئۇزىمۇ بىر پارچە چالمىدۇر ، داڭگال
دېگەن لەقەم بەلكى ئۇنىڭ سۈپەت بەلگىسىدۇر ، ئۇنىڭ قىلغان ـ
ئەتكىنى بەلكى بىر شېرىن خىيال ، تاتلىق چۈش بولۇشىمۇ
مۇمكىن . ئۇنىڭ دادىسىدىن پەرقى تاغقا ئايلىنالايدىغان ئادەم
بولۇشنى ئارزۇ قىلغانلىقى . دادىسى باللىرىنى بېقىپ قاتارغا
قوشۇشتىن باشقىنى خىيال قىلمايدۇ . مۇتلەق كۆپچىلىك ئادەم-
لەرگە ئوخشاش نۇرىنىڭ دادىسىمۇ قاياققا ، نېمە ئۈچۈن كېتىپ
بارغىنىنى بىلمەيدىغان بىر ئاق كۆڭۈل كارۋان . ئاق كۆڭۈللەر
بەختسىز بولىدۇ ، ئاق نەرسىنى چاڭ ـ توزان ۋە ئىپلاسلىقلار
ئوڭايلا بۇلغايدۇ ، شۇڭا ئاق كۆڭۈللەرنىڭ قەلبى بىر دۇنيا ـــ
تارتقۇلۇقنىڭ خاتىرە دەپتىرى . بۇ دەپتەرنىڭ بەتلىرى قان ۋە
كۆز يېشى بىلەن بويالغان . بۇ بەتلەرنى بەختسىزلەرلا ۋاراقلاپ
باقىدۇ . بەخت ئىگىلىرىنىڭ بۇ بەتلەرگە قاراشقا رايى يوق .

هايات ئەنە شۇنداق، ئۆز بەلگىلىرىنى كىشىلەرنىڭ قەلبىگە، چىرايىغا ۋە تەقدىرىگە قالدۇرۇپ كېتىدۇ.

نۇرى زاۋۇت گۇدۇكى بىلەن خىيالدىن رېئاللىققا قايتتى. ئۇ زاۋۇتنىڭ ئېگىز تۇرخۇنىغا قارىدى. 1909 ـ يىلى دېگەن خەت ئۇنىڭ دىققىتىنى تارتتى. مۇسابايوفلارنىڭ دۇنيا هازىرقى زامان سانائىتىنىڭ مېۋىسىنى ئۇيغۇر هاياتىغا ئەكىرىشنى مەقسەت قىلغان سۆيۈملۈك ئوغلى باۋۇدۇن مۇسابايوف 1907 ـ يىلى موسكۋاغا بېرىپ رۇسىيە ئارقىلىق گېرمانىيىنىڭ فرانكفورت شەهىرىدىن A. E. G ئېلېكتر هەسسىدارلىق شىركىتى ۋە فرانسىيىنىڭ تۈرلۈك ئىستانوك ئىشلەپ چىقىرىدىغان تۇرنا (TOUrnee) شىركىتىدىن تېرە ئىشلەپ چىقىرىشقا كېرەكلىك ماشىنا، ئىستانوك، پارۋاي قازان، گېنېراتور، ئېلېكتر ماتور، مېتال قىرىش ئىستانوكى، رەندە ئىستانوكى، بۇرغىلاش ئىستانوكى، چاقلاش ئىستانوكى، كەپشەرلەش ماشىنىسىغا ئوخشاش ماشىنىلاشتۇرۇش ئۈچۈن كېرەكلىك كۆپلىگەن ماشىنىلارنى، زاۋۇتنى قۇراشتۇرۇشقا لازىم بولىدىغان تېخنىك، ماستىرلارنى توختام بىلەن تەكلىپ قىلىپ، شۇ يىلى فرانكفورتتىن غۇلجىغا قاراپ يولغا چىققان. ئۇ چاغدا قاتناش قىيىن ئىدى. چاررۇسىيە دۆلەت چېگراسىدىن ئاچىقىپ كېتىشكە توقسان كۈنلۈك مۆهلەت بەرگەن. شۇ مۇددەت ئىچىدە ئېلىپ چىقىپ كەتمىسە زاۋۇت رۇسىيىنىڭ بولىدۇ دېگەن شەرتنى قويغان. فرانكفورتتىن ئومسكى شەهىرىگىچە پويىزدا توشۇغان. ئومسكىدىن ئېرتىش دەرياسى ئارقىلىق پاراخوت بىلەن سىمپالاتىنسكى شەهىرىگە كەلتۈرۈلگەن. بۇ ئېغىر ماشىنا ـ ئۈسكۈنىلەرنى سىمپالاتىنسكى شەهىرىدىن قورغاس ئېغىزى ئارقىلىق غۇلجىغا توشۇش ئۈچۈن نە پويىز، پاراخوت، نە ماشىنا يوق ئىدى. باۋۇدۇنباي مانا مۇشۇ هەل قىلغۇچ پەيتتە ئۆز خەلقىگە مۇراجىئەت قىلغان. مىللەت غۇرۇرى، ۋەتەن هۆرمىتى تىلغا

ئېلىنىش بىلەن غۇلجىلىق هارۋىكەشلەر مەردانىلىك بىلەن مەيدىسىگە ئۇرۇپ ئوتتۇرىغا چىققان. ياۋروپا سانائىتىنى كۆتەك هارۋا بىلەن غۇلجىغا توشۇش تارىختا كۆرۈلمىگەن چوڭ مۆجىزە. يوللارغا ئىككى يۈز سەكسەن توققۇز چوڭ كۆۋرۈك ياسالغان. ئېغىر يۈك كۆتۈرىدىغان مەخسۇس هارۋىلار ياسىلىپ ماشىنىلار پارچىلانغان. بۇنداق هارۋىلارنىڭ چوڭلىرىغا ئون ئىككى ئۆكۈز، كىچىكلىرىگە ئالتە ئۆكۈز قېتىلغان. توقسان ئالتە قاۋۇل ئۆكۈز هارۋا سۆرىگەندىن باشقا، كارۋان هارۋىلىرى، ئېشەكلەر، هەتتا پىيادىلەرمۇ زاۋۇت كۆچۈرۈشكە قاتناشقان. توقسان كۈنلۈك سۈرۈك توشماي تۇرۇپ، ياۋروپا پارقازان سانائىتىنىڭ تۇنجى قەدىمى غۇلجا شەهىرىگە قەدەم قويغان. بۇ مۆجىزىنى مۇشۇ مىللىي غۇرۇرى كۈچلۈك غۇلجا ئەمگەكچىلىرى ياراتقان.

مۇسابايوفلارنىڭ سۇ كۈچى بىلەن هەرىكەتلىنىدىغان يەرلىك تېرە زاۋۇتىنىڭ ئورنىنى پار كۈچى بىلەن ماڭىدىغان زامانىۋى زاۋۇت ئىگىلەپ، مانا هازىر پۈتۈن شەهەرنى ئىشقا چىللاپ، ئاسمان ـ پەلەك تۇرخۇنى بىلەن هەممىگە تونۇلۇپ قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ. هازىر بۇ زاۋۇت ئۆز مەهسۇلاتلىرىنى شىنجاڭنىڭ هەممە شەهەرلىرىدە بازارغا سالغاندىن باشقا، دۇنيادا بازار تالاشماقتا.

XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئاتۇش شەهىرىنىڭ ئۈستۈنئاتۇش ئېكساق يېزىسىدىن چىقىپ قەشقەرگە كېلىپ رۇسىيە بىلەن تىجارەت قىلغانلىقى ئۈچۈن خەنزۇچە فۇشىڭخاڭ دەپ ئاتالغان بۇ ئائىلىگە مۇسابايوف دېگەن فامىلە قويۇلغانىكەن. مۇساباي قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئەرەبى، پارس، تۈركىي تىللاردا ئىلىم تەهسىل قىلغان هەم شۇ مەدرىسىگە مۇدەررىس بولغان بىلىملىك ئادەم بولغاچقا، كىشىلەر بۇ دەۋرنىڭ بىلىملىك ئادىمىنى مۇسا شەيخ دەپ ئاتىغان. مۇسابايىنىڭ قەشقەر شەهىرىنىڭ

زەرگەر كوچىسىدىكى كۆتۈپخانىسىدا ئۈچ مىڭ پارچىدەك ھەر
خىل تىللاردا يېزىلغان كىتابلار ساقلانغان .
— زاۋۇت بىزنىڭ نامىمىزدا ، — دېگەنىدى ئەنۋەر ئەپەن-
دىم نۇرىغا يېقىندا ، — لېكىن ئۇ خەلقىمىزنىڭ زاۋۇتى .
دورۇس ، بىز ھازىر شىنجاڭدىلا ئەمەس ، ئوتتۇرا ئاسىيادىمۇ
تەڭدىشى يوق باي . لېكىن بۇ بايلىق ھامان خەلقنىڭ . بوۋام
مۇساباي ، كىچىك دادام باۋۇدۇنبايلار دائىم خەلقنىڭ غېمىنى
يەيتتى . سەن دېگەندەك بىز كاپىتالىست ، بىز ئېكسپىلاتاتسىيە
بىلەن بېيىغان . قوشۇمچە قىممەت بىزنى باي قىلغان . لېكىن
زۆرۈر تېپىلغاندا ، مەن بۇ بايلىقنى خەلقنىڭ ھۆرلۈكى ئۈچۈن
تەقدىم قىلالايمەن !
نۇرى زاۋۇت تۇرخۇنىغا قاراپ تۇرۇپ ، ھازىرمۇ بۇ زاۋۇتتا
كاڭشىلداپ يۈتىلىپ كەچ كىرگىچە سۇ ، لايغا مىلىنىپ ئىشلەۋات-
قان ، مۈكچىيىپ ئولتۇرۇپ قول بىلەن ئاياغ كىيىم تىكىۋات-
قان ، ھەرخىل سېخلاردا تېرە پىششىقلاش ئەمگىكىنىڭ ئېغىر
جاپاسىنى تارتىۋاتقان ئىشچىلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . لې-
كىن ئۇلار نامرات بولغىنى بىلەن ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن خالىي
ئىدى . ئۇلارنىڭ بالىلىرى زاۋۇت مەكتەپ قورۇسىدا ئوقۇيتتى .
قىزلىرى كونسۇلخانا ئالدىدىكى مۇسابايوفلار ئاچقان قىزلار ھۈ-
نەر - سەنئەت مەكتىپىدە ئوقۇپ قوشۇمچە كىيىم تىكىش ، يۇڭ
شارپا ، پوپايكا ، پەلەي قاتارلىق نەرسىلەرنى توقۇش ، رېشىلىيە ،
گىلادىيە ، شتىيە ، كىرژۇژا ، كوكلاشكا ، كانىۋا ئىشلەش دې-
گەندەك قول ھۈنەرلىرىنى ئۆگىنەتتى . بۇنداق قىزلار ئىككى
يۈزدىن كۆپ . مۇسابايوفلار ئاتۇش يېزىلىرىدا ، قەشقەر شەھىرى-
دە ، غۇلجا شەھىرىدە XX ئەسىرنىڭ بېشىدىن تارتىپ ۋە ئۇنىڭ-
دىن بۇرۇن نۇرغۇن مەكتەپ ئاچقان ، نۇرغۇن يېتىم بالىلارنى
ئوقۇتقان ، ئۇلارنى چەت ئەللەرگە — ئىستانبۇل ، تاشكەنت
شەھەرلىرىگە چىقارغان … 1934 - يىلى ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان

ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىغا نەنمىندىكى چوڭ قورۇ -
جايىنى ئىئانە قىلغان ؛ تاتار مەھەللىسىگە ، كونسۇلخانا ئالدىغا
زامانىۋى مەكتەپ قۇرغان ۋە بارلىق خىراجىتىنى مۇسابايوفلار
ئۈستىگە ئالغان . 1935 - يىلى ئېلېكتر ئىستانسىسى بىلەن
ئۇن زاۋۇتىنى قۇرۇش ئۈچۈن غۇلجا خەلقىنىڭ پايدىسىنى دەپ
مۇسابايوفلار ئالتە مىڭ بەش يۈز پاي قوشقان . ھەر بىر پاي
ئەللىك دوللار ھېسابلانسا ، بۇ ئۈچ يۈز يىگىرمە بەش مىڭ دوللار
دېگەن سۆز . مۇسابايوفلار ئەمگەكچىنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە
بېيىغان . ئامېرىكىنىڭ مورگان ، روكفېللېردەك بايلىرى ،
جۇڭگونىڭ جياڭ جيېشى ، سۇڭ زىۋېن ، كۇڭ شياڭشىدەك كاتتا
بايلىرىمۇ ، رۇسىيىدىكى رومانوفلارمۇ ، دۇنيانىڭ ھەممە يېرىد-
كى كاتتا بايلارمۇ ئاشۇنداق خەلقنىڭ ئەمگەك تەرى ھېسابىغا
كۆكلەيدۇ . لېكىن خەلقنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ، دەردىگە
دەرمان بولىدىغانلىرى ئاز ، تولىمۇ ئاز . دۇنيادا ماددىي بايلىق
قالدۇرۇشنى ئىنسانىيەتنىڭ كۆپ قىسمى ئارزۇ قىلىدۇ ، لېكىن
ماددىي بايلىقى بىلەن ئادەملەرگە راخمانوفتەك شەپقەت ياغدۇ-
رۇشنى كۆزلەيدىغانلار تولىمۇ ئاز . مۇسابايوفلارنىڭ باغ قورۇ-
سى غۇلجا شەھىرىنىڭ ئەڭ گۈزەل يېرىدە . دەرۋازىدىن كىر-
سەڭ رېشاتكا بىلەن ئايرىلغان گۈزەل باغ ، ياپيېشىل چىمەن ،
بۈككىدە گۈللۈك . ئۆيەر - بۆيەرگە ئايرىم - ئايرىم ھەربىر
ئوغۇل ئۈچۈن قاڭالتىردا يېپىلغان ، ئاستى - ئۈستى تاختاي-
لىق ، تېلېفونلۇق ، زامانىۋى كرېسلو ، جابدۇقلار بىلەن بېزەل-
گەن ئۆيلەر سېلىنغان . ئۇ ئۆيلەردە ياشىغۇچىلار مۇنۇ بايلىق
ياراتقۇچىلاردەك ئېغىر ئىش قىلمايدۇ ، ئۇلارنىڭ قوللىرى يۇم-
شاق ، بەدىنى ئەتىر پۇرايدۇ ، چىرايلىرى سۈزۈك ۋە ئاپئاق .
ئۇلار خالىغىنىنى كىيەلەيدۇ ، يېيەلەيدۇ ، قىلالايدۇ ۋە ئوينىيا-
لايدۇ . ئۇلار ھېچكىمگە يېلىنمايدۇ . نۇرىدەك مۆكۈنۈپ - سۇ-
قۇنۇپ يۈرمەيدۇ ، سەبىخەدەك خورلانمايدۇ ، دادىسىدەك غەم -

غۇسسە يۇكىنى كۆتۈرمەيدۇ ، ئۇلارغا نە تەبىئەت ، نە جەمئىيەت ،
نە ھۆكۈمەت ھومايمايدۇ . ئۇلار ئىسكرىپكا ، رويال چېلىش ،
مەكتەپلەرگە كالاسكىدا بېرىشتىن باشقا ئىشقا قول ئۇ-
زارتمايدۇ ··· دۇنيا مانا مۇشۇنداق ، بىرلىرى ھاياتنىڭ مېغىزىنى
چاقىدۇ ، بىرلىرى زۇلۇم - جەبرىسىنى تارتىدۇ . بەلكى ھايات-
نىڭ قىزىقىمۇ ، لەززىتىمۇ مۇشۇ راھەت - پاراغەت بىلـەن جە-
بىر - جاپادا بولسا كېرەك ···
نۇرى خىيال بىلەن مېڭىپ ياتىقىغا قايتتى . ئۇنىڭ كۆپ
ۋاقتى خىيال دۇنياسىدا ، ئاز ۋاقتى رېئال دۇنيادا ئۆتۈۋاتىدۇ ،
ئۇ مانا شۇنىڭ ئۈچۈن ئازابلانماقتا ، غەزەپلەنمەكتە . چۈنكى ئۇ
ئادەتتە بۇلبۇلدەك سايراپ پاساھەتلىك ئىبارىلەرنى بايان قىلالاي-
دىغان ئانا تىلىدا كېكەچلەپ ، يېرىم - يارتا سۆزلەشكە مەجبۇر ،
زىنا بىلەنمۇ رۇسچە كېكەچلىشىپ سۆزلىشىدۇ ··· ئۇ بۇ خىل
ھاياتتىن تولىمۇ بىزار . ئۇ دوستلىرىنىڭ ھالىدىنمۇ ، ئائىلىسى-
نىڭ ھالىدىنمۇ خەۋەرسىز . بۇ خىل ھاياتنىڭ تۈرمىدىن نېمە
پەرقى ؟ ل . تولستوي «تىرىلىش» ناملىق كىتابىدا «پۈتۈن
روسىيە بىر چوڭ تۈرمە» دەپ يېزىپتىكەن . ھازىر پۈتۈن شىن-
جاڭ بىر چوڭ تۈرمە بولماي نېمە ؟ ئۇنىڭ جان كۆيەر ئادەملىرى-
نىڭ قايسىبىرى راھەتتە ؟ ئۆلگىنىمۇ ، ھايات قالغىنىمۇ جەبىر
جاپانىڭ قۇربانلىرىغۇ ؟
ئۇ غېنى ئاكىسىنىڭ كەينىگە كىرىپ تاغلارغا قېچىپ كەت-
كەن بولسا بوپتىكەن . سادىر پالۋاندەك ، پوگاچېيوفتەك ھايات
كەچۈرۈش ھازىرقى خىيال دۇنياسىدىن كۆپ مەنىلىك بولغان
بولاردى . ھازىر غېنى ئاكىسى نەدىكىن ؟ ئۇ قايسى بايلارنى
قاقشىتىپ يۈرىدىكىن ؟ قويۇق قارىغاي بىلەن قاپلانغان غوللار ،
كۆمۈش مارجانلارنى چاچرىتىپ ، ئويناقلاپ ئاقىدىغان شوخ تاغ
سۇلىرى ، باھار شامىلىدا يەلپۈنۈپ تۇرىدىغان يايلاق مايسىلى-
رى ، قىيغىتىشىپ يۈرۈشكەن تاي - قوزىلارنى كۆرۈپ شېئى-

رىي ھېسسىيات بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈش مۇنۇ تۈرمە تۈرمۇشىدىن
مىڭ ھەسسە ياخشى ئەمەسمۇ ، مانا باھار يېقىنلىقلىرىمۇ ئۇنىڭ
قەلبىدە خۇشلۇق پەيدا قىلالمىدى ، ئاۋۇ ئوتلۇق قۇياشمۇ ئۇنىڭ
قەلبىنى ئىللىتالمىدى ، ئۇ دېرىزىسىنىڭ يېنىدىكى شاخلارغا
قونغان قۇشلارغا سۆزلىدى ، ھايۋانلارغا شەرەت قىلدى ، ئۇنىڭ
سۆزلىگۈسى ، كىملەرنىدۇر ۋارقىراپ تىللىغۇسى كەلدى ، لې-
كىن ئۇنىڭ كانىيىدىن بىر غايىبانە قول بوغۇۋالغان ، ئۇنىڭ
ئارقىسىدا بىر شەپىسىز قارانچۇق بار ، ئۇ ئېغىرراق تىنىسىمۇ
ئۇنىڭ تىنىقى ھۆكۈمەتنىڭ داڭزىسىغا چۈشىدۇ . ئۇ سۆزلىيەل-
مەيدۇ ، كۈلەلمەيدۇ ، ناخشا ئېيتالمايدۇ ، ھەتتا «ئۇھ !» دەپ
قورساق بوشىتالمايدۇ . بۇنداق ياشاشنىڭ نېمە قىممىتى
بار ؟ ···
سىرتتا زىنا قاقاقلاپ كۈلۈپ ، بىرى بىلەن رۇسچە چاقچاق-
لاشماقتا . ئەنە ، ئوخشاش كىيىنگەن ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىغا
قاراپ يۈگۈرۈشمەكتە ، بېيرۇتتا ئوقۇپ كەلگەن ئابدۇراخمان
ئەپەندىنى ئادەملەر ئورىۋاپتۇ ، ئۇ نېمىلەرنى دەۋاتىدىكىن ؟ لى-
ۋان پايتەختىدە بەش يىل ئوقۇغان بۇ ئادەم دۇنيا توغرىسىدا
نېمىلەرنى بىلىدىكىن ؟ نۇرى كىتاب ، گېزىت ئوقۇيدۇ ، لېكىن
بۇ خىل ھايات ساڭا بىلىم بەرگىنى بىلەن ھايات لەززىتى بېرەل-
مەيدۇ . نۇرى ھازىر تەسەللىگە ، سىردىشىشقا تولىمۇ موھتاج ،
ئۇنىڭ بىرىگە ئۆز ئانا تىلىدا كۆڭۈل غەشلىكلىرىنى سۆزلىگۈ-
سى ، ھاياتىدا نېمىلا بولسۇن ، بىر ئۆزگىرىش پەيدا قىلغۇسى
بار ، لېكىن ئۇ ھېچنەرسىگە قادىر ئەمەس ···
ئۇ دېرىزىگە قاراپ ئۇزاق ئۆرە تۇردى . مانا ، ئىشىك ئېچى-
لىپ ئۆيگە زىنا كىردى . ئۇنىڭ قولىدا بولكا ، قورداق .
— تاماك ! — دېدى ئۇ كۆڭلەكچان ، جەلپكار كۆكسىنى
نۇرىنىڭ دۇمبىسىگە يېقىپ ، — يە ، بول ، خىيالدا نېمە پايدا !
ئۇ نۇرىنى قۇچاقلىدى ، نۇرى يەنە رېئال دۇنياغا قايتىپ

كەلدى .

— زىنا ، ھەي رۇس قىزى ، ساڭا كۆپ رەھمەت ، سەن بولمىغان بولساڭ بۇ دۇنيا قانچىلىك زېرىكىشلىك بولغان بولاردى !

— سىن مېنى ئالادىمۇ ؟

— ياق زىنا ، ساڭا دېدىمغۇ ، مەن ئۆيلىنەلمەيمەن .

— مېنى كىرى دەيدۇمۇ سىن ؟

— ياق ، ياق !

— مىن يىگىرما تۆت ياش ، سىن ئون توققۇز - يىگىرما ... سىن مىن ئۇكا .

ئۇ نۇرىنىڭ قويۇق چاچلىرىنى سىيپاپ ئۇنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۇندىمەكتە ، بەزلىمەكتە .

نۇرى ئالدىدا تۇرغان تەبىئىي ئىنساننىڭ ئۆزىدىن ئۇستۇن ئىكەنلىكىنى چۈشەندى . ئاددىي ئادەملەر بەزىدە ، ھەل قىلغۇچ مىنۇتلاردا ئۆزلىرىنىڭ كاتتا ئادەملەردىن ئۇستۇن ئىكەنلىكىنى ئاشۇنداق ئاددىي ئىشلار بىلەن ئىسپاتلاپ كۆرسىتىدۇ . ئۆزلىرىنى كاتتا ھېسابلايدىغان دەۋر قەھرىمانلىرى بەزىدە ئاددىي ئىشلاردا ئۆزلىرىنىڭ سۇنئىي نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ ، ياۋۇز قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ . ئاددىي ئادەملەردىكى تەبىئىيلىك مانا مۇشۇنداق چاغلاردا ئۆز گۈزەللىكىنى نامايان قىلسا ، كاتتا ئادەملەر بىچارە ھالدا ئۆزىنىڭ روھىي دۇنياسىنىڭ يالىڭاچلىقى بىلەن ئۇلارغا سېلىشتۇرۇلىدۇ - دە ، ھايات سەھنىسىدە كۈلكە ، مازاق ۋە نەپرەت دولقۇنى پەيدا قىلىدۇ .

ئۇ شۇ كۈنى كەچتە غۇلجا شەھىرىنىڭ ئاۋات جايى خىتاي بازىرىغا باردى . بۇ ئۇنىڭ بەش ئايدىن بېرى تۇنجى قېتىم كوچىغا چىقىشى ئىدى . ئۇ يەنىلا سېرىق چاچ ، سېرىق بۇرۇتلۇق گېرمان سۈپىتىدە كوچىغا چىقتى . ھەممە يەردە باھار يېشىللىقلىرى ، يالغۇز خىتاي بازىرىنىڭ توپادەڭگە ماڭىدىغان ۋە تەختىيۇز-

مەھەللىگە چىقىدىغان كوچىلىرىدا قويۇق ، ھارۋا مېيىدەك قارا پاتقاق لۆمشىپ تۇراتتى . ئۇچ دېھقان تىزىغىچە قارا پاتقاق كېچىپ يېتىپ قالغان ھارۋىسىنى مۇرىدىمەكتە . ئاتلار تېپىرلايتتى ، لايغا بولۇشقا پاتقان ھارۋا ئورنىدىن مىدىرلىمايتتى . يولنىڭ چېتىدىكى ھەم يېپيېقىلىق قارا ئىشىك ئېچىلدى - دە ، كىچىك پۇتلۇق بىر تەتەي بىر چېلەك يۇندىنى ھارۋىنىڭ ئوقىغىلا چاچتى . يۇندا ئادەملەرنىڭ يۈزىگە چاچرىدى .

— ھەي تەتەي ! — دەپ ۋارقىرىدى بىر دېھقان ، — كۆزۈڭ يوقمۇ ؟

— سىڭ كۇ ! — دەپ ئىشىكنى جالاقىدە ياپتى تەتەي .

— نېمە دەيدۇ ئۇ ؟

— رەھمەت دېدى ! ھا - ھا - ھا ...

دېھقانلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى . نۇرىمۇ بەدىنىگە غەم قوندۇرمايدىغان دېھقانلارغا قېتىلىپ كۈلدى . «ھايات مۇشۇنداق ، خۇشاللىق بىلەن غەم - قايغۇ ئارىلىشىپ كېتىكەن . سەن ئۇنى ئىزدىمىسەڭمۇ ئۇ سېنى ئىزدەپ تۇرىدۇ» ... نۇرى لاي ئۇستىدىن ئاۋايلاپ ئۆتۈپ قارا سۇ ئۇستىگە تاختاي كۆۋرۈك سېلىنغان قويۇق ئاشخانىلار بار يەرگە كەلدى . پەستە شارقىراپ سۇ ئاقماقتا . ئاشخانىلار بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىپ خېرىدار چاقىرماقتا . ئاشخانىلارنىڭ ئىچى ئادەم بىلەن تولغان ، مورىسىگە لۆڭگە سېلىۋالغان تاڭجاڭنىڭ ئاغزى تىنمايدۇ . بىردە تاماق بۇيرۇيدۇ ، بىردە «چىققان مېھمان مۇنچە پۇل» دەپ ۋارقىرايدۇ . نۇرى كىرىشىدى، ئۇ ئورۇن كۆرسەتتى :

— نېمە يەيسىز ؟

— دابەنجىڭ ، شى گۇڭگۇر ! — دېدى نۇرى يېڭى ئۇيغۇرچە ئۆگەنگەن چەت ئەللىكتەك دۇدۇقلاپ .

ساھىبخان سايراپلا كەتتى .

نۇرى جەينىكى بىلەن ئېڭىكىگە تايىنىپ ئولتۇردى - دە ،

ئەتراپقا قۇلاق سالدى . بۇلۇڭدا ئالتە ـ يەتتە ئادەم هاراق ئىچمەكتە . بىرى قوللىرىنى هاۋادا ئوينىتىپ شىڭ دۇبەننى تىللاپ سۆزلىمەكتە . نۇرى ئۇنى تونۇدى . ئۇ تەنتەربىيە مۇئەللىمى هەيدەر ئىدى . نۇرىنىڭ غەزىپى ئۆرلىدى ، لېكىن چاندۇرمىدى . بىر مەست ئۆرە تۇرۇۋېلىپ هاراق تولدۇرۇلغان هېجىرنى تۇتۇۋېلىپ ناخشا ئېيتماقتا :

ئاھ خېنىم داگەنزىدە
داسىلاڭ جۇلار قېنى .

— هەي ساراڭ ، ئېيتما دەيمەن ، هازىر ناخشا ئېيتىدىغان چاغمۇ ؟ ياۋروپادا گېرمانلار جوهۇتلارنى قىرغىن قىلىۋاتىدۇ . هەر كۈنى نەچچە مىڭ جوهۇت ئۆلۈۋاتىدۇ . جوهۇتمۇ ئادەم ، ئۇمۇ بىزدەك بىچارە مىللەت ، بىزچۇ ؟ ...

— سۆزلىمىسەم سۆزلىمەي ئەپەندى ، لېكىن سەن ، سەن دېگەن هاۋشىپ توختىمايدىغان ئىت !

مەست غۇلاچلىرىنى كېرىپ هەيدەر تەرەپكە ماڭدى . نۇرى هەيدەرنى بىر ئۇرسىكەن دەپ خۇدادىن تىلىدى ، لېكىن مەست سەنتۈرۈلۈپ ، يەر دەسسەپ تۇرالمايتتى . هەيدەر يالاڭ كىيىم كىيىپ بىلەكلىرىنى تۇرۇۋالغان ، هازىرلا مەيدانغا چۈشىدىغان بوكسچىدەك تۇراتتى . هېلىقى چاغدا ئۇرۇپ ـ دەسسەشلەر ئۇنىڭ بەدىنىدە قىلچىمۇ بەلگە قالدۇرمىغان ، ئۇ بۇرۇنقىدىنمۇ تىمەن ، هەيۋەتلىك ئىدى . ئۇ شىڭ دۇبەننى تىللىماقتا :

— ئالتە بۈيۈك سىياسەت دېگىنى قۇرۇق سۆز ، ئۇنىڭ پايدىسىنى بىز كۆردۇقمۇ ؟ مىللەتلەر باراۋەر دەيدۇ تېخى ، كىم بىلەن كىم باراۋەركەن ؟ يالىڭاچ يېتىمچىلار ئاۋۇ دۇكاندىكى جاڭگۈيدە بىلەن باراۋەرما ؟ قېنى ، كىم شىڭ دۇبەن بىلەن باراۋەركەن ؟

— يارايسەن باتۇر ، قەيسەر ، سالامەتلىكىڭ ئۈچۈن ئىچتىم !

نۇرىنىڭ تامىقى كەلدى ، ئۇ ئىشتىها بىلەن لەڭمەن يېدى . ئۇنىڭ ئالدىغا نەچچە دىۋانە كەلدى . ئۇ دىۋانىلەرگە پۇل بەردى . هېلىقى مەست ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ سالام قىلدى :

— بىزچە بىلەمسەن ؟

— بىلەدى ! — دېدى نۇرى كۈلۈپ ۋە مەستنى قولتۇقلاپ تالاغا ئېلىپ چىقتى .

— ئاۋۇ تولا سۆزلەيدىغاننى تونۇمسەن ؟ — سورىدى ئۇ مەستنى خالىي يەرگە تارتىپ .

— تونۇيمەن . ئۇ هەيدەر ماشكا .

— ئۇنى ئۇرۇپ دەسسىۋەتسەڭ ئەللىك دوللار بېرىمەن !

— دەسسىۋېتىمەن ، ئەكە پۇلۇڭنى !

نۇرى مەستنىڭ قولىغا پۇل تۇتقۇزدى ، مەست دەلدەڭشىپ ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى . نۇرى چاندۇرماي قاراپ تۇردى . ئۇ بېشىغا خۇرۇم شەپكە كىيىۋالغانىدى . ئۇ شەپكىسىنى كۆزىگە چۈشۈرۈۋېلىپ ئاشخانىنىڭ ئىچىگە قارىدى . مەست قولىغا هېجىرنى ئېلىپ هېلىقى جوزىغا باردى ۋە جەينىكى بىلەن هەيدەرنى نوقۇدى . هەيدەر سۆزىنى توختىتىپ بۇرۇلۇشىغا مەست ئۇنى مۇشت بىلەن ئۇردى . مۇشت هەيدەرنىڭ تۇمشۇقىغا تەگدى ، هەيدەر ئوڭدىسىغا چۈشتى . مەست ئۇنى دىسلىدى ، ئۇلار كاللا ـ موللاق بولۇشۇپ كەتتى . نۇرى قارادۆڭ تەرەپكە ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى .

ئۇ قىساستىن راهەت تاپتى . پۇل بىلەن قىساس ئالغىنىغا ئۆزىدىن خۇشال بولدى . بىردىنلا ئۇنىڭ يادىغا پۇل بىلەن قىساس ئېلىۋاتقان ئابدۇمەر مىڭبېگىدەك ئادەملەر كەلدى ـ دە ، ئۆز ـ ئۆزىدىن يىرگەندى . «بايلارنىڭ نېنى ئايلاندۇرۇپ قويىدىمۇ نېمە ؟ نېمە ئۈچۈن پۇل خەجلەپ قىساس ئېلىش خىيالىدا

بولدۇم ـ ھە ؟ »
ھايات شۇنداق ، ساپلىق بىلەن ساختىلىق خۇددى كىپەك
ئالتۇن بىلەن قۇمدەك بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەن . ساڭا
بىرى لازىم بولسا يەنە بىرىمۇ بىللە قولۇڭغا چىقىدۇ . قاسساپ
پاكىز قولىدىكى پىچاق بىلەن تىرىك جاننىڭ جېنىنى ئالىدۇ ،
شېرىن مېۋىلىك دەرەخ نىجاسەتنى ئوزۇق قىلىدۇ ...
تۇرمۇشنىڭ مەنتىقىسى شۇنداق . ھالال ئىشقا ھارام نىيەت
ئارىلىشىۋالىدۇ . مۇتلەق ساپ ياكى مۇتلەق سەت نەرسە
مەۋجۇت ئەمەس ...
ياشاشنىڭ يولىنى ھاياتتىن ئىزدەۋاتقان ياش يىگىت توخۇ
بازىرىدىن ئۆتۈپ لەڭزىبېشى دېگەن يەرگە كەلدى . ئۇ يەر چىدى-
مەنلىك ، قومۇشلۇق ، سۆگەتلىك . بۇلاق باشلىرى مەستلەرنىڭ
كۆڭۈللۈك ماكانى . باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىۋېلىشىپ ، چىدى-
مەنلىكتە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇۋېلىشىپ دۇتارغا ئەگىشىپ
ناخشا ئېيتىۋاتقانلار غەم ـ قايغۇ ئالىمىدىن ئاللىقاچان ھۇزۇر ـ
ھالاۋەت ئالىمىگە كىتىشكەن ، ئۇلار ئۇچۇن «ئۆلۈمدىن باشقىسى
تاماشا» . بىر چەتتە ئىككى ئادەم يالىڭاچ بولۇۋېلىشىپ
مۇشتلاشماقتا ، ئادەملەر ئۇلارنىڭ تاماشىسىنى كۆرۈشمەكتە ،
يەنە بىر نەچچە ئادەم كىچىككىنە قاپاق پىنەك بىلەن ھەدەپ نەشە
چەكمەكتە ، بىرلىرى خوراز چىلىلىغاندەك سوزۇپ كولۇشمەكتە .
نېرىدا بىر مەدداھ جەڭنامە ئوقۇماقتا ، يەنە بىرى ساپايىسىنى
چىرايلىق ئوينىتىپ زىكرى قىلماقتا ، ئۆستەڭ بويىدا بىر نەچچە
ئايال ئەرلەر بىلەن بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشمەكتە ... بۇ يەردە
ھەرخىل ئادەملەر ، ھەرخىل قىلىق ، ھەرىكەتلەر بار . نۇرى
بۇنداق يەرلەرگە بارمايدۇ . ئۇ بۇگۈن نېمە ئۈچۈنكى مۇشۇنداق
جايلارنى خالاپ قالدى . بىرى ئۇنى مۇرىسى بىلەن ئۇرۇپ ماڭ-
دى . نۇرى قاراپ قويۇۋىدى ، مەيدىسى ئوچۇق ، يۈزلىرى كۆ-
كەرگەن يىگىت يەيدىغاندەك گۆلەيدى :

ـــ قارايسەنغۇ ! ؟
نۇرى كولۇپلا قويدى . ئۇ بىر قىشنى ئۇن ـ تىنسىز كىتاب
ئوقۇپ ، خىيال بىلەن ئۆتكۈزگەن ئادەم ، شۇڭا ئۇ بۇ رېئال
دۇنيادىكى ئادەملەرگە ھەم ھەيران بولۇپ ، ھەم قىزىقىپ قارى-
ماقتا . بۇ ئادەملەر نۇرىغا يات ، چۈشىنىكسىز بىلىنمەكتە ئى-
دى . ئۇ راستلا باشقا بىر مىللەتكە ئايلىنىپ قالغاندەك ، راستى-
تىنلا بۇ ئادەملەردىن بارغانسېرى يىراقلىشىپ كېتىۋاتقاندەك
بىر سەزگۈدە ئىدى . لېكىن رېئاللىق ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېنىق .
ئالدىدىكى مۇنۇ ئادەملەر ئۇنىڭ خەلقى ، قارىماققا ئۇلار ئۆزلىرى-
نىڭ ئەكسىنى ئويلىمايتتى ، ئۇلار ئۈچۈن دۇنيادا تەڭسىزلىك
ۋە زۇلۇم مەۋجۇت ئەمەس . لەڭزىبېشى دەپ ئاتىلىدىغان بۇ
چىمەنلىك ئۇلار ئۈچۈن ھەم جەننەت ، ھەم دوزاخ . ئۇلار بىر
رومكا ھاراق بىلەن ھاياتنى مەدھىيىلەپ ، بىر پارچە نان زارلىقى
بىلەن ھاياتنى ھاقارەتلەشكە ئادەتلەنگەن ، ئاڭ ، غايە ۋە ئىرادى-
دىن مەھرۇم بولۇشقان بىر توپ سۆزلىيەلەيدىغان مۇردىلار ،
ئۇلار ئۆزلىرىدىن بىر قېتىممۇ «نېمىگە يارالدىڭ ؟ » دەپ سو-
راپ باقمىغان . ناۋادا بىرى : «ياشاشتىكى مەقسىتىڭ نېمە ؟ »
دېسە ، ئۇلار ئىككىلەنمەي : «يەپ ـ ئىچىپ ئويناش ! » دەپ
جاۋاب بېرەلەيدۇ . نۇرى مانا مۇشۇلارنىڭ پۇشتى ، بىر ئەزاسى ،
ئۇ بۇرۇت ۋە چېچىغا لايىق ياۋروپالىق ئەمەس ، گېرمانىيە ھازىر
ياۋروپانىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك بېسىۋالدى . ھەر بىر گېرمان
بالىسىدىن «سېنىڭ مەقسىتىڭ نېمە ؟ » دەپ سورىسا ، ئۇ
ئىككىلەنمەيلا : «دۇنياغا خوجا بولۇش ! » دەپ جاۋاب بېرىدۇ .
ئۇلار نېمە كويدا ، مۇنۇ نۇرىنىڭ ئادەملىرى نېمە كويدا ؟ ئۇلار
دۇنيانى ئۆزىنىڭ قىلماقچى ، باشقا ئەللەرنىڭ زېمىنىنى بېسىۋې-
لىپ ، ئۇ يەرلەرنىڭ خەلقىنى ، بايلىقىنى گېرمان مىللىتى
ئۈچۈن ئىشلەتمەكچى . نۇرى ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈنلا
ئاشۇنداق بىر ۋەھشىي نىيەتلىك ئادەملەرنىڭ قىياپىتىگە كىرى-

ۋالدى . لېكىن ئۇنىڭ خەلقلىرى گېرمان دېگەن مىللەتنىمۇ ،
گېرمانىيە دېگەن دۆلەتنى ۋە بۇ دۆلەتنى ياۋۇز روھ بىلەن
تەربىيىلەپ ، خەلقنىڭ قولىغا قورال تۇتقۇزۇپ يەر شارىنى ئە-
گىلىۋېلىشقا ئۈندەۋاتقان گىتلېر دېگەن كۆتمەك بۇرۇت ئادەمنى-
مۇ بىلمەيدۇ . ئۇلار ھەتتا گىتلېرنىڭ يولىغا ھەۋەسلىنىدىغان
شېڭ شىسەينىمۇ ، ئۇنىڭ جاللات ھۆكۈمىتىنىمۇ بىلمەيدۇ . ئۇ-
لار ئۆزىنىلا بىلىدۇ ، ئۇلارنىڭ دوستىمۇ ، دۈشمىنىمۇ ئۆزى .
بۇنداق ئادەملەرگە قورال تۇتقۇزساڭ ئۇلار قورالنى سېنىڭ
بېشىڭغا تەڭلەيدۇ ... ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئىنتىقام - قىساس
دېگەنلەرنىڭ شولىسىمۇ يوق ...

نۇرى ئۈمىدسىز ۋە روھسىي چۈشكۈن ھالدا قايتتى . ئۇ
چوڭ كوچىغا چىققاندا ئۇنىڭ يېنىدا ئىككى ئات قوشقان بىر
پەيتۇن توختىدى .

— نۇرى ، بول ، چىق ھارۋىغا !

ئۇ ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ خىزمەتچىسى ئەزىز ئىسىملىك خۇش-
خۇي ، ياسىنىپ يۈرىدىغان يىگىت ئىدى .

— بۈگۈن ئەنۋەر ئەپەندىم جۇ نازىرنى مېھمانغا
چاقىرغان ! — دېدى ئەزىز كۈلۈپ تۇرۇپ ، — بىلىسەنغۇ ،
ھېلىقى ئادەملەر ماختايدىغان جۇبىڭ دېگەن ئادەم .

— بىزمۇ كىرىمىزمۇ ؟ — دېدى نۇرى خۇشال
بولۇپ ، — مەن بىر كۆرسەم دەپ ئارزۇ قىلىپ يۈرەتتىم ئۇ
ئادەمنى .

— ئەنۋەر ئەپەندىم ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىنىڭ تىزىمـ-
لىكىنى بەردى . موسكۋادا ئوقۇۋاتقان ئىككى يىگىت بار ئىكەن ،
بىرى تاتار ، بىرى خەنزۇ ، ئۇلارنى رەخمجان ئاكا باشلاپ كەل-
گۈدەك . ئەنۋەر ئەپەندىم سېنى ئۆز سالاھىيتى بىلەن زىياپەتكە
كىرسۇن ! دەپ ئالاھىدە تاپىلىدى .

ئويناقلاپ تۇرىدىغان ئىككى بەرناۋۇل كالاسكىنى بىردىنلا

باغ قورۇغا ئېلىپ كەلدى ، باغ قورۇ باھار ھۆسنىگە تولغان :
ياپيېشىل چىمەنلىكلەر ، يالتىراپ تۇرغان يوپۇرماقلار ، ئاپئاق ،
ھال رەڭ چېچەكلەر ، ئېرىقلاردا ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇلار نۇرد-
نىڭ كەيپىياتىنى بىردىنلا ئۆزگەرتىۋەتتى . بايىقى كۆڭۈلسىز-
لىك ، ئۈمىدسىزلىكلەر سەھەردىكى تاغ تۇمانلىرىدەك تېزلا
تارقالدى . ھايات ئۇنىڭغا كۈلۈپ قارىدى .

ئەنۋەر ئەپەندى چىرايلىق كىيىنگەن ، تولىمۇ خۇشال ،
روھلۇق ئىدى . ئۇ نۇرىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ :

— بۈگۈن مۇنۇ يالغان بۇرۇت بىلەن چېچىڭىزنى ئېلىۋې-
تىمىز ، مەن سىزنى بۈگۈن بىر كاتتا كىشى بىلەن
تونۇشتۇرىمەن ! — دېدى .

زۇنۇن ماستىرمۇ چىرايلىق ياسىنىپ ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ
يېنىغا كەلدى .

— نۇرى ، ئەمدى ئارتىسلىق قىلمايدىغان بولدۇڭ ، —
دەپ قاقاقلاپ كۈلدى ئۇ ، — ياخشى ئارتىس بولىدىكەنسەن ،
غېرىبنىڭ رولىغا چىقساڭ بولىدىكەن ، ھا - ھا - ھا !...

نۇرى بەش ئايدىن بېرى تۇنجى قېتىم قاقاقلاپ كۈلدى .
ئۇ دېھقانغا خاس تارتىنچاقلىق بىلەن قورۇنۇپ :

— سىلەرگە رەھمەت ، سىلەر ياردەم قىلمىغان بولساڭلار
جېنىمنى ساقلاپ قالالمايتتىم ! — دېدى .

— سېنىڭ جېنىڭ بىزگىمۇ كېرەك ، ئىنىم ، — دېدى
ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ ، — سەن
قىلىدىغان ئىشلار تېخى كۆپ . ئۈستىمىزدە ئېغىر تاغ بار ، ئۇنى
ئاغدۇرۇپ خەلقىمىزنى يورۇق كۈنگە چىقىرىش سىلەردەك
ياشلارنىڭ ۋەزىپىسى !

ياش يىگىت تېخىمۇ روھلاندى . ئۇ كىتابلارنى جىق ئوقۇ-
دى ، كىتابلاردىكى كاتتا ئادەملەر ھايات ئادەملەرگە قارىغاندا
ئۇنىڭغا جىق گەپلەرنى قىلىپ بەردى . ئۇ ئۆزى چوقۇنىدىغان

مەشھۇر ئادەملەر بىلەن خىيال دۇنياسىدا نۇرغۇن قېتىم سۆزلەشتى . نۇرغۇن ئىشلاردا ئۇلارنىڭ دېگىنىنى سىناق قىلدى ، نۇرغۇن ئىشلارغا ئۇلارنىڭ دېگىنىنى ئۆلچەم قىلدى . لېكىن رېئال ھاياتتا ئۇ تېخى بىرەر مەشھۇر ئادەم بىلەن يۈز تۇرانە كۆرۈشمىدى . ئەلۋەتتە ، مۇتلەق كۆپچىلىك ئادەملەر ئاشۇنداق ياشايدۇ . لېكىن نۇرى ئىنقىلابقا ، كەشپىياتقا ياكى ئەھمىيىتى چوڭ بىر ئىشقا ئۆزىنى بېغىشلىغان ئادەملەرنى كۆرۈشنى ، ئۇلارنىڭ قولىنى تۇتۇپ بېقىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئۇنىڭ قارىشىچە ، ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆز كېيىمى بولغانغا ئوخشاش ، ئۆزىنىڭ ماڭىدىغان يولىمۇ بولۇش كېرەك ، گەرچە بۇ يوللار بىر ـ بىرىگە ئوخشاپ كەتسىمۇ مەيلى ··· ئۇ مانا شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىنى دائىم باشقىلار بىلەن سېلىشتۇراتتى ، ئۇ ھامان ئۆزىدىن ئۈستۈنلەرگە ئۆزىنى سېلىشتۇرۇپ ئۆزىنىڭ كەم ، خام ۋە ناچار تەرەپلىرىنى ئىزدەيتتى . ئۇ ھازىر ئەتراپتىكى ئادەملەردىن ئۆزىنى كەم ھېسابلىمايتتى . رۇسۇلوف غايىب بولغاندىن كېيىن ئۇ تېخىمۇ شۇنداق بولۇپ قالغانىدى . زۇنۇن ماستىر پىداكار ، غايىلىك ، لېكىن بىلىم ئېلىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم . رەخىمجان مەدەنىيەتلىك ، شىڭ دۇبەنگە ئۆچ ، لېكىن ئۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزم ۋە سوتسىيالىزمغا ئوخشاش نۇرى قىزىقىدىغان گەپلەرگە ئانچە قىزىقمايدۇ . ئۇ كۆپ ۋاقتىنى سودا ـ تىجارەتكە سەرپ قىلىدۇ ، نىيازخان غوجام بولسا مېھرىبان ، تەرەققىيپەرۋەر بولغىنى بىلەن شىڭ دۇبەن ئۈچۈن ئىشلىگەن ، ئۆزىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قېلىشلا ئۇنىڭ ئەڭ ئالىي ئارزۇسى بولغان . غېنى ئوغرى بولسا كۈچلۈك غەزىپى ، قاراملىقى بىلەنلا نۇرىغا ياقاتتى . نۇرى كىتابلاردا كۆرگەن ئادەملەر تېخى رېئال ھاياتتا ئۇنىڭغا ئۇچرىمىدى . «جۇبىڭ دېگەن نازىر قانداق ئادەمكىن ؟» دېگەن سوئال شۇڭا ئۇنىڭ قەلبىدە گوياكى قەپەسكە سولانغان تورغايدەك تىنىمسىز تېپىرلايتتى . ئۇ مۇكەممەل ،

ئۆزىدىن تولىمۇ ئۈستۈن ، كىشىلەر قەلبىدىن ئورۇن ئالالىغان بىر ئادەمنىڭ چىرايىنى كۆرۈشنى ، ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىشنى ، ئاۋازىنى ئاڭلاشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى . مەيلى ئۇ ئادەم قايسى دۆلەتتىن ، قايسى مىللەتتىن بولسۇن ، نۇرى ئۇنىڭ بىلەن دىدارلىشالىسىلا ئۆزىنى تولىمۇ بەختلىك بىلگەن بولاتتى . مانا ئۇ بۈگۈن جۇبىڭ ئىسىملىك ئادەم بىلەن كۆرۈشىدۇ ، بۇ ئادەم توغرىسىدا ياتاقتا ساۋاقداشلىرى بىلەن نۇرغۇن قېتىم سۆزلەشكەن :

— جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ داھىيسى ماۋزېدۇڭنىڭ ئىنىسىكەن ، ئىسمى ماۋ زېمىن !

— شىڭ شىسەي بىرلا مۇشۇ ئادەمدىن قورقىدىكەن !

— جۇبىڭ نازىرنىڭ كۈچى بىلەن چيۇسىلىڭ غۇلجىدىن ھەيدىلىپتۇ !

— جۇبىڭ نازىر توپتوغۇش ئالتۇن كېنىدىن چىققان ئالتۇنلارنى دۆلەت خەزىنىسىگە ئاپتۇ . بۇرۇن باشقىلار يەپ كېتەتتىكەن !

— مايتاغ نېفىتلىكىنى تۈزەپتۇ !

— يېڭى پۇلنىمۇ جۇبىڭ نازىر چىقىرىپتۇ !···

نۇرى ساۋاقداشلىرىدىن مۇشۇنداق يېڭىلىقلارنى ئاڭلىغان ، لېكىن ئۇ كىشىلەر ماختاپ يۈرگەن ئادەمنى بۇنداق ئاسانلا كۆرۈۋالىمەن دەپ ئويلىمىغانىدى .

ئەنۋەر مۇسابايوفنىڭ چوڭ ، تاختايلىق مېھمانخانىسى چەتئەل كرېسلولىرى ، گىلەملىرى بىلەن بېزەلگەن ، ئوتتۇرىدا بوشلۇق ، چۆرىدەپ كىچىك ـ كىچىك ئۈستەللەر قويۇلغان . ئۆي ئىچى ئېلېكتر نۇرىدا كۈندۈزدەك يورۇغان ، گۈللەر مېھمانلارغا سالام بېرىۋاتقاندەك ، پەردىلەر سۆزلەۋاتقاندەك ، گويا ھەممە نېمە ھاياجانلانغاندەك ، نۇرى بەش ئايدىن بېرى بىرىنچى قېتىم خىيال دۇنياسىدىن رېئال دۇنياغا قايتىپ كەلدى . ئۇ

هايات لەززىتى بىلەن قايتا ئۇچراشتى ، رېئاللىق خىيالدىن گۇ-
زەل ، جەلپكار ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولۇۋاتقاندەك ، يا-
شىماق ھەرقانچە قىيىن بولسىمۇ ئىنسان ھامان لەززەت تاپالايدى-
غانلىقىنى نۇرىغا كۆرسىتىپ قويماقچى بولۇۋاتقاندەك ، ئادەم-
لەر ، تەبىئەت ۋە سالقىن شامال ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىۋېلىپ
نۇرىغا روھ ، خۇشاللىق ، مەدەت بېرىۋاتقاندەك بىر خىل كەيپى-
يات پەيدا بولغانىدى . مانا ، ماشىنا كېلىپ توختىدى ، ماشىنى-
دىن قارا شىلەپە ، قارا كاستۇم - بۇرۇلكا ، ئاق كۆڭلەك كىيىپ
قارا گالستۇك تاقىغان ، توغرىلىق ، يۈزلىرى كەڭ بىر ئادەم
چۈشتى . ئۇ تەخمىنەن قىرىق ياشلار چامىسىدا ئىدى .
— جۇبىلىك نازىر ! — دېدى ئەنۋەر مۇسابايوف ئۇنىڭ
ئالدىغا مېڭىپ ، — ياۋسىلىك ، باقىيىف ! ...
نۇرى چوڭلارغا ئەگىشىپ چوڭلارنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ
كۆرۈشتى ، چوڭلارنىڭ قوللىرىمۇ ئاددىي ئادەملەرنىڭ قوللىرى-
دەكلىكەن ، كوممۇنىستلارنىڭ قوللىرىمۇ سىرلىق ئەمەسكەن .
ئۇلار نۇرىنىڭ قوللىرىنى خۇددى كونا تونۇشلىرىدەك چىڭ سىق-
تى . موسكۋادىن ، يەنئەندىن ، ئۈرۈمچىدىن كەلگەن بۇ مېھمانلار
بايتوقاي يېزىسىدىن كەلگەن جاپاكەش دېھقان بالىسىنى بۇرۇن-
دىنلا تونۇيدىغاندەك ، ئۇنىڭ بىلەن قوللىرىنى چىڭ سىقىپ
كۆرۈشمەكتە ئىدى . نۇرى ھاياجانلاندى . ئۇ مېھمانلارغا ئەگى-
شىپ ئازادە ئۆيگە كىرىپ ئىشىك تۈۋىدىكى كرېسلودا ئولتۇر-
دى . مۇسابايوفلار ئائىلىسىگە ئۇنىڭ قەلبىدە ھۆرمەت ۋە مىننەت-
دارلىق ھېسسىياتى ئۇرغۇدى . مۇسابايوفلار غۇلجىغا يېڭىلىق
ئەكەلگۈچى ، ئۇيغۇر ھاياتىغا دۇنيا يېڭىلىقلىرىنى ئېلىپ كىر-
گۈچىلەر . ئۇلار تۇنجى قېتىم پەننىي مەكتەپ ئاچتى ، ياۋروپا
سانائىتىنى ئۇيغۇر تۇرمۇشىغا ئېلىپ كىردى . غۇلجا شەھىرىگە
تۇنجى قېتىم تېلېفون ، ماشىنا ئەكىرگەنمۇ ئاشۇ باۋۇدۇنباي

بولدى . ماشىنا ئەكىرگەندە غۇلجىدىن ئۇنى ھەيدەيدىغان شوپۇر
تېپىلمىدى . ئۇلار ماشىنىنى ئۆكۈزلەرگە سۆرىتىپ ئۈرۈمچىگە
ئاپاردى . تېلېفوندا ئايالLar ئۇزاقتىن - ئۇزاق سۆزلىشىپ چى-
شىغا تەگكەچكە ، ھۇسەيىنباي تېلېفونلارنى ئۈزۈپ تاشلىغان
بولسىمۇ تاكى 1934 - يىلىغىچە (ھۆكۈمەت تېلېفون قويغۇچە)
غۇلجىدا مۇسابايوفلار قويغان تېلېفوندىن باشقا تېلېفون بولمىغا-
نىدى . مۇسابايوفلار زامانىۋى تېرە زاۋۇت قۇرغاندا ھېسابات
ئىشلىرىغا بوغالتىرلىق قىلىدىغان ئادەم تېپىلمىدى . مۇسابايوف-
لار ئائىلىسىنىڭ چېۋەر ئوغلى باۋۇدۇنباي قازان تاتارلىرىدىن
بوغالتىرلارنى ئەكەلدى . بوغالتىرلار بىلەن بىللە نۇرغۇن تېخ-
نىكلار ، ماستىرلار ، ئۇستىلارمۇ كەلدى . ئۇلار غۇلجىغا دۇنيا-
نىڭ ھەممە يېڭىلىقلىرىنى ئېلىپ كەلدى : ئىسكىرىپكا ، رويال ،
تېلېفون ، كرېسلو ، ئۈستەل - ئورۇنداقلار نۇرىغا ئوقۇغان
كىتابلىرىدىكىدەك ئۆز - تونۇش . دۇنيادا مودا بولۇۋاتقان يېڭى-
لىق ، ماركسىزم - لېنىنىزم ، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ تۇن-
جى ۋەكىلىمۇ مانا مۇشۇ ئۆيدە نۇرىغا چىراي كۆرسەتمەكتە .

18

مۇتائالى خەلپىتىم مەدرىسىدىن خاپا بولۇپ قايتتى . «تا-
لىپلارنىڭ ئارىسىغا بىر بۇزۇق يوشۇرۇنۇۋاپتۇ ! » دېدى گەيجاڭ
جۈمەدىن چىقىۋاتقاندا خەلپىتىمگە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ . بۇ گەپ
شەھەرنىڭ ئەڭ مۆتىۋەر خەلپىتىگە ئېيتىلغان بىر بەنەپ چالما
بولدى . خەلپىتىم بىرەر ئىشتىن خاپا بولۇپ قالسا سارغۇچ ئاق
بانارىس تونىدىكى چاڭنى قاقماقچى بولغاندەك سىلكىپ قويۇپ ،
كۆكرىكىنى ئالدىغا چىقىرىپ ، گەۋدىلىك بەستىنى ئالاھىدە ناما-
يان قىلىپ ئاسمانغا قاراپ غادىيىپ ماڭاتتى . خەلپىتىم ھازىر

شۇنداق قىلدى . ئۇنىڭ يوغان بۇرنى غەزەپتىن مەدىرلىدى ، يوغان كۆزلىرى قويۇق قاشلىرى ئاستىدا پالىلدىدى ، قويۇق ساقال - بۇرۇتى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترىدى . ئوڭايلىقچە گەپ قىلمايدىغان ، گەپ قىلسا تاغدىن تاش ئۆرلىغاندەك كۆچلۈك سادا پەيدا قىلالايدىغان تەسىرلىك بۇ ئادەم مەھەللە گەيجىڭىغا ئالىيىپ قويدى - دە ، ھېكىمبەگ غوجامغا قارىدى .

— ئاق ئۆرۈك پىشىپتۇ ، مەسۇم شاڭيونىڭكىگە چىقىپ كەلمەيمىزمۇ غوجام .

ھېكىمبەگ غوجام كەكە ساقىلىنى سىيپاپ قويۇپ بېشىدىكى گۈللۈك يېشىل دوپپىسىنى كەينىگە سۈرۈپ قويدى - دە ، ئاپئاق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ :

— لەۋەي ، ياخشى تەكلىپ خەلپىتىم ، ئابلا داموللا ، سالىجانباي ، روزى تەمبۇر ، جانى بوغازلارنىمۇ ئېلىۋالايلى . سەيلىمۇ بولسۇن ، نەغمىمۇ بولسۇن - دە ! — دېدى .

— ئۇنداق بولسا مەسۇم شاڭيوغا خەۋەر بېرەيلى .

— ياق خەلپىتىم ، ئۇ قوزا ، تۆگە قىمىزى تەييارلايمەن دەپ ئاۋارە بولۇپ يۈرمىسۇن .

— ئۇ نەرسىلىرى دائىم تەييار غوجام . يېڭى جايىنىڭ كەينىدىكى سۇ بويىغا كىگىز - گىلەم سالسىلا بولدى !

— لەۋەي ، لەۋەي . ئانداق بولسا ئەتىگەنلىككە بامداتتىن يېنىپلا ماڭايلى . ئىسسىقتا قالمايلى خەلپىتىم .

مۇتائالى خەلپىتىم بايىقى گەيجاڭنىڭ سۆزىنىڭ كۆڭلىدە پەيدا قىلغان غەشلىكىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈنلا غوجامغا بۇ گەپنى قىلىۋىدى ، ئىش چىڭىغا چىقتى . غوجام بىلەن خەلپىتىم ، مەرتى-ۋىلىك ئىككى زات مەدرىسىدىن چىقىپ كۈنچىقىشقا ، ئوردا مەھەللىگە قاراپ ياندىشىپ مېڭىۋىدى ، ئادەملەر ئىختىيارسىزلا ئۇلارغا يىراقتىن ئەگىشىپ مېڭىشتى .

— تالىپلار ئىچىگە بىر بۇزۇق يوشۇرۇنۇۋاپتۇ دېگىنى

نېمىسى ؟ — دېدى مۇتائالى خەلپىتىم بايىقى سۆزنى يەنە تەكرارلاپ ، — گەپ تاپماق ئاسان ، يىغىشتۇرماق تەس ، غو-جام . گەيجاڭنىڭ ئاغزى دۇئانىنىڭ ئالقىنىدەك يېپىلمايدىغان ئېغىز ئوخشىمامدۇ ؟

— لەۋەي ، ئېغىزى يۈگۈرۈكلەر زامانى بولۇپ قالدىمۇ بۇ زامان ؟

— باشقىسىغۇ مەيلى ، ئەبرازباينى دارىلئېتام ، دارىلئاجە-زىن قۇرۇپ مىڭدىن ئارتۇق ئىگە - چاقىسىزغا ئۆز يېنىدىن پۇل خەجلەپ غەمگۈزار بولغىنى ئۈچۈن «يوقسۇللارنى يىغىپ توپىلاڭ كۆتۈرمەكچى » دەپ يالغان گۇناھ چاپلاپ قولغا ئالدى . ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا ئۇرۇمچىگە ئەكېلىپ ئۆلتۈرۈپ پۈتۈن مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىۋالدى .

— قايسىسى ، ھېلىقى ئاقسۇغا ھاكىم بولغان يىگىتمۇ ؟

— ھەئە غوجام . ئەللىك توققۇز يېشىدا دېسىلە . قەشقەر-دىكى ئەڭ كاتتا تۆت باينىڭ بىرى نىياز غوجا ھاجىم ئۇ زاتنىڭ ئاتىسى بولىدۇ ، غوجام . ئۇ زات قازاندا جەدىتتە ئوقۇغان . ئىلىم - ئىرپان ، خەير - ساخاۋەتكە كامىل ئادەم ئىدى .

— ۋاي ئىسىت ، مۇنداق دەڭ خەلپىتىم .

— ياخشىغا كۈن يوق دېگەن مانا شۇ . گەيجاڭ كىمگە كۆز تىكىۋاتىدىكىن غوجام ؟

— سىز تائالىيە مەكتىپىنى قۇردىڭىز . نۇرغۇن يېتىم - يېسىرلارنى ئوقۇتۇپ ساۋاب تاپتىڭىز . ئۇنىڭ كۆزى سىزگە چۈشكەن بولمىسۇن يەنە لەۋەي ؟

— يېشىمىز يەتمىشتىن ئاشتى . قېرى كالا پىچاقتىن قورقمايدۇ ، غوجام . ئۆمرۈم باغۋەنچىلىك بىلەن ئۆتتى . ئۇلاق ئۇلاپ تەبىئەتنى كۆكەرتتىم . ئادەملەرنى نېمەت بىلەن خۇش قىلدىم . بۇ قىلغانلىرىم قىلمىش بولسا جان تەسەددۇق دېمەك-تىن باشقا چارە يوق !

— هۆكۇمەتكە قانداق ئادەم يارايدىكىنتاڭ ، خۇرجانىڭ
گېپىنى قىلساڭ يەنە بولمىسا ، خالىس ئىش قىلىپ ساۋاب تاپاي
دېسە يەنە گۇمان قىلسا ، ياڭ زېڭشىن ، جىن شۇرېنلارغۇ مەك-
تەپ دېسىلا بېشى ئاغرىيدىغان هۆكۇمەت ئىدى . ئاخۇن ، لاما ،
گىگەنلەرنىلا ياخشى كۆرەتتى . خەلقنىڭ كۆزى ئېچىلمىسا دەيت-
تى . نادان ئادەمنى پادا كالىنى باققاندەك كالتەك بىلەنلا باشقۇ-
راتتى . مۇنۇ دۇبىنىمىز ياخشى دېيىشىۋىدۇق . ئۇيۇشمىلارنى
قوللاپ مەكتەپ ئېچىپ ، ئويۇن قويۇپ ، يېتىم - يېسىرلارنى
كۇتۇپ ئوبدان قىلىۋىدۇق ، نېمە بولدى ، ئەمدى دۇبىنىمىزمۇ
خۇي كۆرسىتىۋاتامدۇ ، قانداق . يەنە تۆت - تۆت ئاۋازى كۆپە-
يىپ قالدىغۇ تاڭ ! ...

يېشى يەتمىشتىن ئاشقان ، لېكىن تولىمۇ تىمەن ، مەرتىۋى-
سى يۇكسەك ، لېكىن تولىمۇ ئاددىي ، يۇمشاق كۆڭۈل ئىككى
زات غوجامنىڭ ئوردا مەھەللىدىكى ئۆيىگە بارغۇچە جەمئىيەت ،
ۋەزىيەت ۋە هۆكۇمەت توغرىسىدا پاراڭلىشىپ ياندىشىپ ئاستا
مېڭىشتى . ئۇلارنى قوغداپ كېتىۋاتقاندەك بىر توپ ئادەم ئەگە-
شىپ بارماقتا . غوجام دەرۋازىسىغا ئەگىگەندە ، ئۇلار جايلىرىدا
توختاشتى . خەلپىتىم قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ، ئالدىغا سەل
ئېگىلىپ غوجام بىلەن خوشلىشىپ يولىنى داۋام قىلغاندىن كې-
يىن ، خەلپىتىمگە تاكى تاقىچىلىقتىكى ئۆيىگىچە ئەگىشىپ مې-
ڭىشتى . خەلپىتىم دەرۋازىسىغا بۇرۇلۇۋىدى ، ئۇنىڭ ئالدىدا
ئىسسىقتىمۇ سالۋار تۇماق كىيىگەن بىر ئادەم پەيدا بولدى ۋە
يۇكۇندى :

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، هۆرمەتلىك خەلپىتىم ، مەن
سىلىگە سالام بېرەي دەپ قەشقەردىن چىقىپ پىيادە يول مېڭىپ
بۇ يەرگە كەلدىم . خانلىق مەدرىسىدە مۇدەررىس ئىدىم . ئېشە-
مىزغا توپا چېچىشتى ، يۇرىكىمىزنى قان قىلىشتى ، سىلىدىن
پاناھ تىلىمەي ئىلاج بولمىدى !

— ئورنۇڭدىن تۇر ، گەپنى ئۆيگە كىرگەندە قىل ! —
دېدى خەلپىتىم يالۋۇرغۇچىنىڭ كەس - كەس يېرىلغان ، يالاڭ
ئاياغ پۇتلىرىغا قاراپ قويۇپ .

سەرگەردان ئورنىدىن تۇرۇپ قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ ،
تاشلانمىغان ، تۇكلىرى تاقىرلاشقان سالۋار تۇماق ئاستىدىن
خەلپىتىمگە مۆلايىم ، بىچارە كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ تې-
كىلىپ قارىدى .

— دىۋانە !

— ياق ، شا مەشرەپتەك ئاشىق !

— دەرۋىش !...

خەلپىتىم سۇتئاش يېيىشنى ياخشى كۆرەتتى . ھەر قېتىم
جۈمەدىن يانغاندا ئۆيدىكىلىرى ئۇنىڭغا ئوخشىتىپ سۇتئاش ئې-
تىپ قوياتتى . بۇگۇنمۇ كەڭ ھويلىنىڭ باغ ئىشىكى يېنىدىكى
يازلىق چايخانا سۇپىسىغا گىلەم ، كۆرپە سېلىنغان ، پاكىز داس-
تىخانغا نان ۋە چەينەك - پىيالىلەر قويۇلغان . خەلپىتىم سۇپىدا
ئولتۇرۇپ ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى مېۋىلىك باغقا قاراپ تاماق
يېيىش ، سۇرە يادلاش ۋە خىيال سۈرۈشنى ياخشى كۆرەتتى .
مانا ئۇ بايىقى جۇل - جۇل كىيىملىك ، باش - كۆزى توپا -
چاڭ ئادەمنى پاكىز سۇپىغا باشلاپ كەلدى ۋە كۆرپىنى كۆرسە-
تىپ :

— قېنى يۇقىرى ئۆت ، — دېۋىدى ، سەرگەردان قورۇن-
دى . خەلپىتىم بۇيرۇق ئاھاڭىدا ، — ئۆت ، ئالتە ئاي پىيادە
مېڭىپ چۆل - جەزىرە كېزىپ مېنى دەپ كەپسەن . كۆپىگە
چىق ، سەن دېگەن مېھمان ! — دېدى .

سەرگەردان كەس - كەس يېرىلغان ، قاپقارا قاسماق
پۇتلىرىنى جۇل - جۇل ماتا ئىشتاننىڭ پۇشقىقى بىلەن سۇر-
تۇۋىدى ، خەلپىتىم چاقچاق قىلدى :

— كۆمۈرنى كۆمۈر بىلەن ئاقارتاي دەمسەن ، ئېتىڭ نېمە

سىنىڭ ؟

— موللا تۇردى بىن يۇسۇپ تۇردى .

— پاھ ، ئىسمىڭ مىنىڭ چوڭ بوۋامنىڭ ئىسمى بىلەن باشلىنىپ ، يەنە شۇ تۇردى بىلەن ئاخىرلىشىدىكەن . قېنى تارتىنما ، چاي ئىچ ، غىزاغا باق .

موللا تۇردى داستىخانغا كەلگەن يۇمشاق توقاچ ، خام قايماق ، سۇتئاشقا ئىشتىھا بىلەن بېرىلىپ كەتتى . مۇتائالى خەلپىتىم ئۆزىگە خاس ، تەبىئىي مېھرىبانلىق بىلەن سەرگەردانغا ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ ئەستايىدىل سۆزلەشكە باشلىدى :

— مەن مانا ئالتىنچى ئەۋلاد خەلپەت بولىمەن . چوڭ بوۋام قورغاس مازارلىق موللا تۇردى دېگەن زات . ئۇنىڭ ئوغلى ئىبراھىم شەيخ ، ئىبراھىم شەيخنىڭ ئوغلى ئىسمائىل شەيخ ، ئۇنىڭ ئوغلى ئىسرائىل شەيخ ، ئۇنىڭ ئوغلى كامالىدىن ھاجى . كامالىدىن ھاجىم بوۋىمىز بايانداي ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ سادىر پالۋان بىلەن بىللە سېپىل پارتلىتىشقا لەخمە كولىغانلارنىڭ بىرى . كامالىدىن ھاجىمنىڭ ئوغلى ئابدۇۋەلى داموللام ، ئابدۇلمۇتائالى خەلپىتىم ، ئابدۇلئەزىز خەلپىتىم ئۈچ ئوغۇل . مەن يەركەنتتە ئابدۇراخمان دامولللامنىڭ قولىدا تەربىيىلەنگەن . ئۇ كىشى تەسەۋۋۇپتا كامال تاپقان زات ئىدى . ئۇسۇلى جەدىت بىزنىڭ بۇ يېرىمىزگە شۇ زاتنىڭ نامى بىلەن كىرگەن . بۇخارادا ئىلىم تەھسىل قىلغان نادىرخان دامولللامۇ ھازىر پەنجىم يېزىسىدا ، ئۇ زاتمۇ بىزدە مۇدەررىس .

— بىز خانلىق مەدرىسىدىكىلەر سىلى توغرۇلۇق دائىم سۆھبەتلىشىمىز . سىلىنىڭ مۇبارەك قولۇلىرىدىن چىققان «ئەمالى نەماز» ، «ئەبۇۋابىل ئەنبىيە» ، «تەقۋائىدۇل ئىئلال» ھەربىر تالىپقا ياد .

— بىزمۇ بۇ يەردە مەرھۇم ئابدۇقادىر دامولللامنىڭ مۇبا-

رەك نامىنى ھەر كۈنى يادلايمىز . مەرىپەتپەرۋەر ئالىمىمىز ئابدۇقادىر دامولللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرى خەلقنى دەپ ھىجرەتتىن قەشقەرگە قايتىپ كەلدى . ئۇ كىشى مىسىر ، ئىستانبۇل ، بۇخارا ، تاشكەنت ئالىملىرىدىن : «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىپ ، ئۇنى ئوقۇش زۆرۈر» دېگەن پەتىۋانى ئېلىپ كەلمىگەن بولسا ، مەرىپەتچىلىك ، ئىسلاھاتچىلىق بۇنچە كەڭ يول تاپالماس ئىدى . ئەپسۇسكى ، خەلقنىڭ ئاشۇنداق بىر ئەزىز ئوغلى ، ھەمراھباي ئىسىملىك بىر نائەھلىگە ئۈچ يۈز سەر كۈمۈش پۇلغا سېتىلغان ئەھمەت مەزىن ئىسىملىك بىر ۋەھشىي مۇرتەتنىڭ ئىپلاس قولىدا قەتل قىلىندى !

— مەن شۇ كىشىنىڭ شاگىرتى ئىدىم ، ھەزرەتلىرى ، ھىجرىيە 1343 ـ يىلى ماھى مۇھەررەمنىڭ 14 ـ كۈنى ، يەنى مىلادىيە 1924 ـ يىلى 8 ـ ئايدا بىز ئۇلۇغ ئۇستازىمىزدىن ئايرىلدۇق . قان يىغلاپ ، لەختە ـ لەختە زەردە يۇتۇپ ئۇستازىمىز بىلەن ۋىدالاشتۇق . ۋىدالاشقىنىمىزغا مانا بۇ يىل 1941 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئون يەتتە يىل بولاي دېدى ، بىز شاگىرتلىرىنىڭ تېخىچە كۆزى ياش .

— خۇش ، بۇ ياقتا يالاڭ ئاياغ قېچىپ چىقىشقا سىنى نېمە مەجبۇر قىلدى ؟

— ھەمراھباي ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى قولىدىكى قاتىللىق تىغىنى تېخى تاشلىمىدى . بىزدەك ئۇششاق ـ چۈششەك تالىپ ـ مۇدەررىسلەرنى سابىت دامولللىغا چېتىپ ھۆكۈمەتكە چاقتى ، بىزنى تۇتۇپ سولىدى ، قىينىدى ، ئۆلتۈردى . ئەزىزانە قەشقەردە بىزگە كۈن يوق ، پۈت دەسسىگۈدەك زېمىن قالمىدى . دەشتۇ چۆللەردە ئاچ ـ يالىڭاچ ، لالما ئىتتەك ھۇۋلاپ قاڭغىر قاقشاپ جان قويىدىغان ماكان ئىزدەپ سەرسان بولماقتىن باشقا يول قالمىدى ، ھەزرىتىم !

— بۇ يەردە پاناھلانسام دەمسەن ؟

— يىلتىز تارتسام دەيمەن . ئىلى سۇلتانى ئۇۋەيس مازد-
ـرى ، چاپچال مازار ، سەككاكى مازىرى ، تۇغلۇق تۆمۈرخان
مازىرىنى ساقلاپ ياتقان ئەزىز جاي ، نوزۇگۇمنى ساقلاپ قالالمد-
غان بىلەن سادىر پالۋاننى پالۋان قىلغان جاي . ھەزرىتىم ،
بىزگە بىر پاناھ جاي چىقىپ قالار ؟…

— سىنى تۇتۇشقا بۇيرۇق چىقارغانمىدى ؟

— ھەمراھلىرىمدىن يىگىرمە ئىككىسىنى تۇتتى . . ئون
ئالتىسىنى ئۆلتۈردى . گۇناھىمىزنى بىلمەيمىز . تۇغۇلغان كەل-
ـسىمۇ بۇلىغان ، ئورۇس كەلسىمۇ بۇلىغان ، خىتايمۇ شۇ … ياقۇپ
بەگمۇ بۇلاپ ھالىمىزنى قويمىغان . دادام رەھمەتلىك گوكوچىسىدا
موزدۇزلۇق قىلىپ ھېيتگاھنىڭ ئالدىغىمۇ يۈرەكلىك چىقالماي-
ـدىغان كاسىپ ئىدى ! …

— ئۇنداق بولسا مەن سىنى تائالىيە مەكتىپىگە تازىلىقچى
قىلىپ ئورۇنلاشتۇراي ، ئۇششاق - چۈششەك گەپ قىلماي نامد-
ـزىڭنى ئوقۇپ ، ئىبادىتىڭنى قىلىپ جان ساقلا . ھوي ھاپىز ،
مۇنۇ ئادەمنىڭ ئۇستۇبېشىنى يەڭگۈشلەپ ، مۇنچىغا چۈشۈرۈپ ،
تائالىيەدىن بىر ھۇجرا ئېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قوي .

مۇتائالى خەلپىتىم ئىككى قوشۇقلا سۇتئاش يەپ غىق تويد-
غاندەك بولدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بايىقى جۇل - جۇل
كىيىملىك ئادەمنىڭ غىزا يېيىشى نېرى كەتمىدى : ئۇ دۈمچىيد-
ۋېلىپ ئاچ بۆركۈت ئۆردەككە تۇتۇش قىلغاندەك ئاچ كۆزلۈك
بىلەن ساقاللىرىغا ئاش مىلەپ يەيتتى . ئالتە ئاي چۆللەردە يالاڭ
ئاياغ ماڭماق ، ئوقتىن قاچقان كېيىكتەك ھەربىر شەپىدىن چۆ-
چۈپ - ئالاقزادە بولۇپ ، ئاچ - زېرىن يۈرمەك ئاسانمۇ ؟ كۆن
ئالالمىغانلار خەلپىتىمنى تاپىدۇ . خەلپىتىم بۇنداق دەردمەنلەر-
گە زادىلا يۈقىرىدىن قاراپ باققان ئەمەس ، قولىدىن كەلسىلا
ئۇلارغا ياخشىلىق قىلغىنى قىلغان . ئۇ ۋەخپە يەرلەرنىڭ كىرد-
ـمى بىلەن ئىگە - چاقىسىز باللارنى ، يۆلەنچۈكى يوق ئاجىز -

غۇربىلارنى بېقىش ، تەربىيىلەش ئىشىنى تۈنجى بولۇپ تەشەب-
بۇس قىلدى ۋە ئەمەلدە ئىشلىدى . ئۇ ئابدۇقادىر داموللىنىڭ
يولىنى تۇتۇپ زامانىۋى مەكتەپ ئېچىش ، پەن - تېخنىكا بىلەن
شۇغۇللىنىش ، مۇتەئەسسىپلىك - نادانلىققا قارشى تۇرۇپ ، ئۆز
خەلقىنى ئويغىتىش ، ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇشقا ئۈندەپ مەس-
چىت - خانىقا ، مەدرىسىلەردە سۆزلىدى ۋە تەرغىبات قىلدى .
لېكىن ئۇ ھېچقاچان ، ھېچنەدە ھۆكۈمەتكە قارشى بىر ئېغىز
گەپ قىلمىدى . ئۇنىڭ نۇرغۇن يېقىنلىرى ، ئۇرۇق - تۇغقانلد-
ـرى تۇتۇلدى ، ئۆلتۈرۈلدى . لېكىن خەلپىتىم — ھەزرەت
دېيىلىپ ئەتىۋارلىنىدىغان بۇ زاتنىڭ ئاغزىدىن ھۆكۈمەتكە قارد-
ـتىلغان يامان سۆز چىقمىدى . ئۇ بارلىق نارازىلىق ، ئازاب ۋە
غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇشنى بىلەتتى . شۇنىڭ ئۇچۇن ئۇنىڭ گېپى
ئاز ، غېمى كۆپ . ئۇ زۇلۇمغا ئۇچرىغان ھەربىر جانغا ئۆزىگە
كۆيۈنگەندەك كۆيۈندى . يەتمىش نەچچە يىللىق ھاياتىدا بىرىگە
بىھۇدە ئازار بەرمىدى ، بىرىنىڭ قىلغا خىيانەت قىلىپ باقمد-
ـدى ، ئوقۇپ يۈرگىنىدە ، ئۇستازى تاتار داموللامنىڭ ئۆيىگە
ئىش قىلىپ بەرگىلى بېرىپ بىر دانە «شورا» ژۇرنىلىنى كۆ-
رۈپ قېلىپ قىزىقىپ ئېلىۋالغان . ئۇ شۇ قىلغىنىغا بىر ئۆمۈر
ئۆزىنى ئەيىبلەپ كەلمەكتە . كېيىن ئۇ «شورا»نىڭ بىرىنچى
سانىدىن باشلاپ ھازىرغىچە بولغان ھەممە سانلىرىنى يىغدى .
دەستە - دەستە كىتابلىرىنى شورانىڭ بىرنەچچە يۈز سانى بىلەن
قوشۇپ ھېلىقى ئۇستازى تەۋفىق خەلپىتىمگە بېرىپ گۇناھىنى
يۇيۇشقا تەييارلاندى ، نەق شۇ چاغ ئۇستازىنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەن
مەزگىلى بولۇپ قالدى . بىر سان «شورا»نى بىسوراق ئالغىنىغا
ئۇ ھازىر يەتمىشتىن ئاشقاندىمۇ ئۆزىنى ئەيىبلەيدۇ .

ئۇ نەچچىلەپ - نەچچىلەپ باغ قىلدى ، ئۇلاق ئۇلىدى .
نى - نى باغلارنى ۋەخپىگە بېرىۋەتتى . ئۇ ۋەخپە ، ئۆشرە -
زاكاتلارنى بىر تىيىن نېرى - بېرى قىلماي كۆپچىلىكنىڭ

ئىشىغا ئاتاشقا ئادەتلەنگەن . شۇڭا ئادەملەر خەلپىتىمگە تەگكەن
ئۆشرە ـ زاكات خەلققە تەگكەن ئۆشرە ـ زاكات دېيىشىدۇ . ئۇ
يەنە مەرتىۋە ، ئورۇن تالىشىشلارغا تولىمۇ ئۆچ . ئۇنىڭ خانىقا ـ
مەسچىتلەردە ئىمامەتچىلىك قىلىشىغا ئادەملەر خۇشتار ، لېكىن
ئۇ كىم بۇرۇن كەلسە شۇ ئىمام بولسا بولۇۋېرىدۇ (دىنىي
ساۋاتى بولسىلا) دەپ تۇزۇم بېكىتكەن . ئۇ ئۆزىنىڭ بىر قېرىن-
دىشىنى ياش بولسىمۇ ئىمام بولۇشقا تەكلىپ قىلدى . ئۆزى
ئۇنىڭغا «ئىختىدا» قىلدى . قېرىندىشى ياش ، ئىختىدا قىلغۇ-
چىلار چوڭ ، جامائەت غودۇڭشىدى ، خەلپىتىم : «كىچىك بول-
غىنى بىلەن بىلىمى چوڭ !» دەپ جامائەتنى قايىل قىلدى .
نامازدىن كېيىن چىراغپايدىكى چىراغنى مەزىن ئۆچۈرۈشى كې-
رەك ، بۇ بىر قائىدە . بىر كۈنى مەزىن پەگاھدىن قۇببىگە يېقىن
بېرىپ چىراغ ئۆچۈرمەك بولۇۋىدى ، خەلپىتىم ئىمامەتچىلىك
قىلىۋاتقان ياش قېرىندىشىغا :

— سەن چىراغقا يېقىن ، سەن ئۆچۈرگىن ! — دەپ
بۇيرۇق قىلدى . شۇنىڭدىن باشلاپ چىراغقا يېقىن ئولتۇرغان
ئادەم چىراغ ئۆچۈرىدىغان تۇزۇم پەيدا بولدى . خەلپىتىم سوپى ـ
ئىشان ، ئاخۇن ـ موللىلارنىڭ قاقتى ـ سوقتى قىلىشى ، ئادەم-
لەرنىڭ پۇت ـ قولىنى چۇشەيدىغان «يامان بولىدۇ»لارنىڭ
چەكلىمىلىرىنى قانچىسى ئۆچرىسا شۇنچىسىنى بىكار قىلدى .
ئۇنىڭ كۈچى بىلەن غۇلجا شەھىرىدە ئۇسۇلى جەدىت يۈز تې-
پىپ ، ئىلىم ـ ئىرپان ، پەن ـ مەدەنىيەت ئەتىۋارلاندى .

خەلپىتىم سەللىسىنى قوزۇققا ئىلىپ قويۇپ نېپىز دوپپا
كىيىپ چايخانىدىن ئالدى پېشايۋانلىق ئۆيگە قاراپ ماڭدى . ئۇ
تاختاي پەلەمپەيدىن كۆتۈرۈلۈپ زالغا كىردى . زالدا تۆت ئىشىك
بار ، ئەڭ چەتتىكىسى ئۇنىڭ قىرائەتخانىسى . ئۇ قىرائەتخانىسىغا
كىرسىلا جېنى يايراپ ، تېنى راھەتلىنىپ كېتىدۇ . مانا ئۇ
خانىسىغا كىردى . تاپسىغىچە گىلەم سېلىنغان ئۆينىڭ كۈنپې-

تىش تېمىغا جايناماز سېلىنغان . يان تاملارغا پاكار شىرەلەر
قويۇلغان . شىرەلەر ، ئويۇقلار كىتاب ـ ژۇرناللار بىلەن تول-
غان . خەلپىتىم «شورا» ژۇرنىلىنىڭ 1915 ـ يىل 23 ـ
سانىنى قولىغا ئالدى . ئۇنىڭ بېتىدە «جاۋاھىدىل ھېقان» ماۋ-
زۇلۇق بىر ماقالە تۇراتتى . خەلپىتىم بۇ ماقالىنى كۆپ قېتىم
ئوقۇغان . ئۇ يەنە ۋاراقلىدى ۋە ئاخىرىدىكى «··· پايدىلىق
(موفىد) ئەسەرلەردىن بەھرىۋار بولغان كىشىنىڭ ۋىجدانى كو-
نىلىقتىن يۈز ئۆرۈپ ، ئىسلاھات ، تەرەققىيات يولىدىن قايت-
ماس» دېگەن قۇرلارنى ئۇنلۇك تەكرارلىدى ۋە ئەسەر ئاپتورى-
نىڭ نامىنى ئاتاپ : «داموللا ئابدۇقادىر مۇدەررىسى كاشغەر
1914 ـ يىلى 19 ـ ئاپرېل» دەپ ئوقۇدى .

ھىجرىيە 1329 ـ يىلى ، مىلادىيە 1911 ـ يىلى بۇ زات
غۇلجا شەھىرىگە كەلگەندە ، مۇتائالى خەلپىتىم ئۇ كىشى
بىلەن كۆرۈشكەن . بۇخارادا سەككىز يىل ئىلىم تەھسىل
قىلغان ، ئەرەب ۋە ئەجەم ئەدەبىياتى بويىچە ئالىي دەرىجىدە
ئىلىم تەھسىل قىلغان بۇ كاتتا ئالىم مۇتائالى خەلپىتىمدىن
ئالتە ياشلا چوڭ بولغىنىغا قارىماي ، مول بىلىمى ، پەزىلىتى
ۋە كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەت ـ مۇددىئاسى بىلەن خەلپىتىمنى
ھەيران قالدۇرغان ۋە قايىل قىلغانىدى . مانا ، خەلپىتىم ھازىر
يەتمىش نەچچە ياشتا ، ئۇ ئابدۇقادىر داموللام بىلەن ئوتتۇز ئۈچ
ياش ۋاقتىدا ئەسرا بولغان . ئۇ زات ئەرەب تىلىدا يېزىپ چىققان
پاساھەت ۋە بالاغەتتە كامال تاپقان ، ئەرەب دۇنياسىدا يۇقىرى
ئابرۇي قازانغان «جاۋاھىدىل ھېقان» ناملىق مەشھۇر شېئىرىي
ئەسىرىنى خەلپىتىمگە ئۆز قولى بىلەن تەقدىم قىلغانىدى . مانا ،
كىتابلار ئىچىدە ئۇ زات يازغان ئاقايىت زۆرۈرىيە (زۆرۈر ئەقىدى-
لەر) ، ئىبادەت ئىسلامىيە (ئىسلام ئىبادەتلىرى) ، ئىلمىي
تەجۋىد (قىرائەت) ، سەرپ نەھۋى (مورفولوگىيە ـ سىنتاك-
سىس) ، مۇپتەھىل ئەدىب (ئەدەبىيات ئاچقۇچى) ، تەلىم سەب-

يان (گۆدەكلەرگە تەلىم) ، نەسەيـھول ئەتپال (ياش - ئۆسمۇرلەرگە نەسىھەت) دېگەن كىتابلىرىنىڭ تاشكەنت ، قازان باسمىلىرى تۇراتتى .

جۇل - جۇل كىيىنگەن ، بۆرىدەك ئاچ بىر ناتونۇش ئۆزىنى ئابدۇقادىر داموللىنىڭ شاگىرتى دېۋىدى ، خەلپىتىم ئاۋۋال ئىشەنمىدى ، ھەتتا يىرگەندى . لېكىن ناتىۋاننىڭ كۆزلىرىدە ھەقىقەت بار ئىدى ، ئۇنىڭ سالىمى چىن ، سۆزلىرىدە مەدرىسە پۇرىقى بار ئىدى . خەلپىتىم مۇساپىرغا پاسىبان بولۇشنى بۇرچ بىلدى - دە ، ئۇنىڭ بىلەن بولغان قىسقا سۆھبەتتىن بۇنىڭدىن يىگىرمە نەچچە يىل بۇرۇن كۆرۈشكەن ۋە بىر كۈنمۇ ئېسىدىن چىقارمىغان قەدىرلىك ئادەمنىڭ تەسىر - ئىماسىنى سەزدى .

ئۇ خاتىرىسىنى ئاچتى : «ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر . نادانلىق بىزنى توخۇ دان چاچقاندەك چېچىپ تاشلاپ ، ئىستىبداتقا قۇل قىلىپ بەرمەكتە . بىز ھازىر ئۆز بېشىمىزدا ئۆزىمىز ياغاق چېقىپ مېغىزىنى زالىملارغا يېگۈزىدىغان ، ئۆز گۆشىمىزنى ئۆز يېغىمىزدا قورۇپ قازان كاۋاپ بىلەن ئىستىبداتچىلارنى باقىدىغان بىچارە ساھىبخانىغا ئايلىنىپ قالدۇق ··· » . خەلپىتىم خاتىرىسىنى ئوقۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ۋە ئۆز - ئۆزىگە خىتاب قىلدى :

— بۇ گەپلەر بۇنىڭدىن يىگىرمە نەچچە يىل بۇرۇن ئېيتىلغان . ئەمما جاھان ھازىر مۇشۇنداق . كىم ئويغانسا ئۇنىڭ بېشىغا چوماق تېگىدۇ ، ياق ، جاھالەتنىڭ ئەجەل سائىتىمۇ يېقىن . خاتىرجەم بولسىلا داموللام ، تىلەكلىرى يورۇقلۇق كۆرىدۇ .

— بىرى سالامغا كەپتۇ ، خەلپىتىم ! — دېدى خىزمەتكار بوسۇغىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ .

— مېھمانخانىغا باشلا ! — خەلپەت ئورنىدىن ئاستاغىنە قوزغالدى .

زالدا ساقال قويۇۋالغان ، كەڭ كۆڭلەك ، ئاق مالىخاي كىيگەن بىر دېھقان تۇراتتى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خەلپىتىم ، — دېدى ئۇ ئالدىغا ئېڭىشىپ خوشامەت بىلەن دۇدۇقلاپ ، — مەن ئابدۇمەر مىڭبېگى بولىمەن .

— ھە ، كېلىڭ ، — دېدى خەلپىتىم قوللىرىنى ئېچىپ ، — بىلىمەن ، قاسىم مىرابتىن ئاڭلىغانمەن .

— شۇ ، شۇ ، ئۇ ··· — دەپ دۇدۇقلىدى ئابدۇمەر مىڭبېگى قاسىم مىرابنىڭ نامىنى ئاڭلاپ ، — قاسىم مىراب بىلەن ···

— قېنى ئۆيگە ، — دېدى خەلپىتىم گەپنى ئۈزۈپ ، — يۇقىرى ئۆتۈڭ .

مۇتائالى خەلپىتىم بۇ مىڭبېگىنىڭ قاسىم مىراب بىلەن چىقىشالمايدىغانلىقى ، چىۋ سىلىڭ بىلەن يېقىنلىشىمەن دەپ نۇرغۇن پۇل خەجلىگەنلىكى ، ھەتتا ئۇنىڭ ئوغلىغا ئۆگەي قىزىنى تەقدىم قىلغانلىقى ، تۇت - تۇت بولغان چاغلاردا نۇرغۇن ئادەملەرنى ھۆكۈمەتكە چاققانلىقى ، ھازىرمۇ لوزۇڭ بولىمەن دەپ ئۇياق - بۇياققا چېپىپ يۈرگەنلىكى ، مىڭبېگى بولۇۋېلىپ دېھقانلارغا ھەسسىلەپ سېلىق سېلىپ ئۆزىنى چىڭدىغانلىقى ، قول ئاستىدىكى مالاي - ئىشلەمچىلەرگە قىلغان يامانلىقلىرىنى بىلەتتى . شۇڭا ئۇنىڭغا ئارتۇقچە ئىلتىپات كۆرسەتمىدى .

— خوش مىڭبېگى جانابلىرى ، — دېدى خەلپىتىم ھېلىقى ئادەم ئىنجىقلاپ تەستە ئولتۇرۇپ ، تەرلىرىنى سۈرتۈپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن ، — بىز تەرەپكە قەدەم تەشرىپ قىلىپ قاپسىز ، سىزگە رەھمەت .

— جۈمەدىن يېنىپ سالام بېرەي دەپ كىرىشىم خەلپىتىم ، ئۇزۇندىن بېرى نىيەت قىلىپ يۈرەتتىم ، ئەپ كەلتۈرەلمەي يۈردۈم . بۈگۈن بىر مۇساپىرنى باشلاپ كىرىپ كەتكەنلى-

رىنى كۆرۈپ كىرسەم بولىدىكەن دېگەن يەرگە كەلدىم. بىز دېگەن دېھقان خەق، گەپنى ئەگىتمەي ئۇدۇللا قىلىمىز، چاي قۇيمىسىلا، بولدى، بولدى، دىدارلاشتىم. قوبۇل كۆرسىلە ئالدىمىزدا قۇربان ھېيت كېلىۋاتىدۇ، لايىقلىرى بولمىسىمۇ ئىككى پاقلان، ئىككى تاغار ئۇن، بىر تۇڭ قىچا يېغى، نان - توقاچ ئالغاچ كېلىۋىدىم...

خەلپىتىم بىردىنلا ئۆڭدى، ئۇنىڭ قاپىقى تۈرۈلدى:

— مېنىڭ ئۆيۈم دارىلئاجىزىن ئەمەسقۇ، مىڭبېگى، مەن ساخاۋەتكە قاراشلىق ئادەم ئەمەسمەن، خۇداغا شۈكرى، ئېلىكىم توق، ھاجىتىم يوق ئادەممەن!

— مېنىڭ كۆڭلۈم خەلپىتىم، قۇرۇق كىرىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمىدى!

— گېپىڭىز بولسا ئۇدۇللا قىلىڭ. ئەكەلگەن سوۋغا - سالاملىرىڭىزنى قايتۇرۇپ كېتىڭ!

— ئەمدى، ئەمدى...

— خاپا بولمەن مىڭبېگى، خاپا بولۇپ قالسام سىزنى رەنجىتىپ قويىمەن!

خەلپىتىم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ مىڭبېگىنى «ئۆيىدىن چىق!» دەيدىغاندەك ئەلپازدا قاتتىق - قاتتىق گەپ قىلدى.

— ھېچ بولمىسا...

— قويىڭىزنىڭ مايىقىنىمۇ ھويلامدا قالدۇرماڭ، بىلەمسىز، بۇ ئۆي چيۇسىلىڭىزنىڭ ئۆيى ئەمەس، مۇتائالى خەلپەتنىڭ تاقىچىلىقتىكى ئۆيى!

— بىلىمەن خەلپىتىم... بۇ، بۇ...

مىڭبېگى ئورنىدىن تۇردى، ئۇنىڭ لەۋلىرى قېلىن بېدە ساقىلى بىلەن قوشۇلۇپ تىترىدى...

— بۇ، مەنمۇ بىر ھاجەتمەن... خەلپىتىم ئەمىسە...

— ھە، نېمە ھاجىتىڭىز بار ئىدى؟

— زاكىرخان غوجام دوتەي بولغاندىن بېرى مەن كۆرۈشەلمەيۋاتىمەن. شۇ زات بىلەن كۆرۈشەي دېۋىدىم، ياردەم قىلسىلىكەن.

— زاكىرخان غوجام مېنىڭ يە تۇغقىنىم، يە ئاغىنەم بولمىسا، بۇ نېمە دېگىنىڭىز مىڭبېگى؟

— يۇرتنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ، داد ئېيتاي دېۋىدىم.

— يۇرتنىڭ يىغىسى؟ يۇرت سىزگە يىغلاپ بەردىمۇ ياكى سىز يۇرتنى قان يىغلاتتىڭىزمۇ؟

— بۇ، بۇ، بۇ نېمە دېگەنلىرىكىن؟...

— سىزنىڭ ئۈستىڭىزدىن مەھكىمە شەرئى، قازىكالان ھەر ئايدا دېگۈدەك شىكايەت ئاڭلاپ كېلىۋاتىدۇ. مەن شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنى تونۇيمەن!

— تۆھمەت، تۆھمەتلەرگە ئىشەنمىسىلە خەلپىتىم!

— خەلق تۆھمەت قىلمايدۇ. ئەكسىچە تۆھمەتنىڭ قۇربانى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ!

— ياق، ياق... بۇ...

— ئاسىيە خانىم ئىككى قىزى بىلەن ھازىر نېمە كۈندە؟ زىياۋۇدۇن دېگەن دېھقاننىڭ نارەسىدە بالىسىنىڭ قان قەرزى كىمنىڭ بوينىدا؟ زىياۋۇدۇن ۋە ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ تارتقانلىرىغا كىم سەۋەبچى؟ يۇسۇپ ئەپەندى، ئىمىن كاتىپ، قۇربان بوغالتىرلارنى كىم تۇتۇپ بەردى؟ يەنە...

— يالغان، ھەممىسى...

— قاسىم مىراب، مۇختەرباي ماڭا ھەممىنى دېدى. زاكىرخان غوجام سىزنى ئوبدان بىلىدۇ، مەندىنمۇ ئوبدان بىلىدۇ. توۋا ئىستىغپار ئېيتماي تېخى پارا كۆتۈرۈپ يۈرگىنىنى مۇنۇ مۇرتەدنىڭ! كۆزۈمدىن يوقىلىڭ!

ئابدۇمەر مىڭبېگى ھاياتىدا مۇنداق كەسكىن گەپ قىلىدىغان ئادەمنى كۆرمىگەن. ئۇ خۇددى بېشىغا ئون كالتەك تەگكەن-

ـدەك تەمتىرەپ ـ گاڭگىراپ ، ئازاب ، پۇشايمان ۋە غەزەپ كۈچى
بىلەن مۇكچەيدى . ئۇنىڭ كالپۇكلىرى لۆمۈلدىدى ، ئاۋازى چىق-
ـمىدى ، قويۇق چارساقىلى تىترىدى ، بېشى قايدى . ئۇ هاڭغىر-
قاي ئوچۇق تۇرغان ئىشىكنى تاپالـماي تامـلارنى سىيپىدى ،
چىپىلداپ ئېقىۋاتقان تەرىنى ئۇزۇن ئاق كۆڭلىكىنىڭ يېڭى
بىلەن سۈرتۈپ كەينىگە ــ ئۆينىڭ تۆرىگە داجىدى . دېهقانلار
ئۇنىڭ ئالدىدا ئاشۇنداق تىترەپ ـ مەڭدىگەندە ئۇ كېرىلىپ ئىچ ـ
ئىچىدىن خۇشال بولاتتى ، مانا بۈگۈن ئۆزى دەشنەم نىشانى
بولۇپ ، بىچارە هالغا چۈشۈپ قالغاندا ، ئۇنى ئەيىبلىگۈچى هۆر-
مەتلىك دىنىي زاتنىڭ چىرايىدا قىلچىمۇ هۈزۈرلىنىش ، مەغ-
ـرۇرلۇق ئالامەتلىرى سېزىلمىدى . خەلپىتىم مىڭبېگىگە خۇددى
ئۆزى بىلەن تەڭلا خورلۇق تارتىۋاتقاندەك بىلىندى . ئۇ توغرا
هېس قىلغانىدى . خەلپىتىم هېچقاچان بىرىنىڭ قايغۇ ، هاقا-
رەت ، ئازابلىرى هېسابىغا خۇشال بولغان ئەمەس . بىر كىشى
تارتىشقا تېگىشلىك جازاغا يولۇققاندىمۇ خەلپىتىم ئازابلىناتتى .
سەۋەبى ، جازالانغۇچى ئۇنىڭ نەزىرىدە بىر مۇسۇلمان ، هەرقان-
ـداق بىر مۇسۇلمان ئۇنىڭچە بۇ دۇنيانىڭ ئازابىنى تارتماسلىقى
كېرەك . چۈنكى خۇدا بۇ دۇنيانى بەندىلىرى ئۈچۈن نېمەت قى-
لىپ ياراتقان . خۇدا گۇناهكار بەندىلىرىنى چىن كۆڭلىدىن توۋا
قىلسىلا هەرقانچە گۇناهى بولسىمۇ كەچۈرىدۇغۇ !…
خەلپىتىم گاڭگىراپ ئېسىنى يوقاتقان مىڭبېگىگە :
ــ توۋا قىلىڭ مىڭبېگى ، توۋا قىلسىڭىز خۇدايىم سىزنى
كەچۈرىدۇ . قېنى ئولتۇرۇڭ ! ــ دېدى بىردىنلا يۇمشاپ .
مىڭبېگى خۇددى بىرى مۈرىسىدىن باسقاندەك لاسسىدە ئولتۇ-
رۇپ قالدى .
مىڭبېگى مىچىلداپ يىغلىدى :
ــ بەندىچىلىك ، ئىنسان نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ خاتا
قىلىدىكەن ، گۇناهقا پاتىدىكەن …

ــ ياشماق ، ياشاتماق ، كەچۈرمەك ، كەچۈرۈلمەك ئىس-
لامنىڭ ئۇلۇغ پەلسەپىسى . ياشا ، لېكىن باشقىلارنىڭ ياخشى
كۈن كۆرۈشىنىمۇ ئويلا ، قوللا . قولۇڭدىن كەلسىلا ياخشىلىق
قىل . كەچۈر هەم كەچۈرۈل . كەچۈرۈش كەچۈرۈلۈشنىڭ بې-
شى . كەچۈرگۈچىنى باشقىلارمۇ كەچۈرەلەيدۇ . بۇ بىر ئېسىل
پەزىلەت . ئەمەل تۇتقۇچىنىڭ قولى قاتىلنىڭ قولىغا ئوخشاپ
كېتىدۇ . هەق بىلەن ناهەق هەر كۈنى ئۇنىڭ قولىدا ئېلىشىدۇ …
سىز زاكىرخان غوجامدىن مەنسەپ تىلىمەكچىمۇ ؟
ــ بۇ ، بۇ … شۇنداق …
ــ راست گەپ قىلدىڭىز مىڭبېگى . مىڭبېگىلىك سىزنى
تولىمۇ ئېغىر گۇناهقا پاتۇردى . سىز بەلگىچە پاتتىڭىز . ئەمدى
ئۇنى ئاز كۆرۈپ كانايغىچە پاتاي دەمسىز ؟ ئاڭلىسام ، سىز بالا
چېغىڭىزدا مەدرىسىدە ئوقۇغانىكەنسىز . شۇنداقمۇ ؟
ــ ئىككى يىل ئوقۇغان … لېكىن هەپتىيەكتىن چىقالمى-
غان ، خەلپىتىم …
ــ بىلىمەن ، سىز بۇ يىل ئاتمىش ئىككى ياشقا كىردى-
ڭىز ، شۇنداقمۇ ؟
ــ شۇنداق ، شۇنداق خەلپىتىم .
ــ مەن سىزدىن ئون ياش چوڭ . مەن سىزنى بىلىمەن .
دادىڭىز قىرچىلىق قىلاتتى ـ هە ؟
ــ شۇنداق .
ــ بىر تال يىڭنىنى بىر قويغا ياراتقان ، ئورۇسنىڭ بىر
قاپ سەرەڭگىسىنى بىر توپاققا . دادىڭىز قىرچىلىق قىلىپ قا-
زاق ، موڭغۇللاردىن مال ئەكېلىپ ، مالنى يەرگە تېگىشىپ چوڭ
زېمىندار بولغان . سىز شۇ قاقتى ـ سوقتى هېسابىغا چوڭ
بولغان . ئەمگەكمۇ قىلمىغانغۇ دەيمەن ؟
ــ چالغا چاپالايمەن ، تام سوقالايمەن ، خامان سورىيالاي-
مەن …

— يەنە هارۋا هەيدىيەلەيسىز ، ئوغلاق تارتالايسىز ، قۇش بىلەن ئوۋچىلىق قىلالايسىز ، شۇنداقمۇ ؟

— خەلپىتىم ··· سىز ھەممىنى بىلىدىكەنسىزغۇ ؟ ···

— شۇنداق ، مەن غەيرىي يولغا ماڭغانلارنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلىشكە ئالاھىدە قىزىقىمەن . نىياز لوزۇڭ ، ھېلىقى ئالا بايتال سىزنىڭ ئاغىنىڭىزغۇ دەيمەن ؟

— مېنىڭ ئاتا - بوۋام يەكەنلىك ، ئۇ كىشى بىلەن يۇرتداش .

— سىز يۇرتۋازلىق قىلىپ يەرلىكلەرنى يامان كۆرسىز . شۇڭا سىزنى مۇختەر باي «قاشقالىق» دەپ تىللايدۇ . غېنى ئوغرى سىزنىلا تالايدۇ . تارانچىلار ياۋاش ، ئاق كۆڭۈل خەق . سىز ئۇلارنىڭ يەرلىرىنى ئىگىلەپ ، ئۇلارنى ئىشلىتىپ تېگىشلىك ھەققىنى بەرمەيسىز . ھۆكۈمەت بىر خو يەرگە بىر پۇت دەن قويسا سىز ئىككى پۇتتىن يىغىپ تەڭ يېرىمىنى ئۆزىڭىز ئالىسىز . بىر يىللىقچىغا باشقا جايلار ئۈچ خو بۇغداي ھەيدەپ بېرىدۇ . ياخشى يەرنى تېرىپ بېرىدۇ . سىزچۇ ، پېشىرقاپ كەتكەن ، قاقىر ئېڭىزغا تېرىپ بېرىسىز . مالاي بىچارە يازىچە ھالى قالمىغۇدەك تىرىشىپ ئىشلەپ ، كۈزدە ئارانلا بەش - ئالتە خو بۇغدايغا ئىگە بولىدۇ . سىز شۇنىمۇ تولۇق بەرمەي ھېيتتا ئالدىڭ ، تويدا ئالدىڭ دەپ بىرمۇنچە قەرز كۆرسىتىپ شۇلۇۋالىسىز . سىزگە ئىشلىگەن مالاينىڭ يىلىكى قۇرۇپ كېتىدۇ . نېمىشقا نامراتنىڭ ھەققىدىن قورقمايسىز ؟ بىر مالاي بىر يىلدا سىزگە قانچىلىك پۇل تېپىپ بەردى ، ئۇ قانچىلىك ھەق ئالالىدى ، بۇنى ھېسابلاپ كۆردىڭىزمۇ ؟ ···

پۇتۇن بەدىنىدىن قاڭسىق تەر چىقىۋاتقان مىڭبېگى ئولتۇرالماي قالدى :

— خەلپىتىم بۇ ··· بۇ ···

— سىز نامراتنىڭ ھەققىنى بۇلاپ ئېلىۋېلىپ چوڭلارغا

پارا بېرىسىز ، ئەيش - ئىشرەت قىلىپ خوتۇن ئالىسىز . ئاڭلىسام ، ھەر يىلى ئىككى - ئۈچ قېتىم خوتۇن ئالىدىكەنسىز ، راستمۇ ؟

— راست ، خەلپىتىم ··· چوڭ خوتۇن ئۆزى رازى ···

— ئۇنى رازى قىلغۇزغانمۇ ، نەپسىڭىزنى يوغانتىۋەتكەنمۇ ئاشۇ ھوقۇق ! — دېدى خەلپىتىم قوللىرىنى ھاۋادا شىلتىپ تۇرۇپ ، — سىز ئەتىۋارلىغان شۇ ھوقۇق - مەنسەپ سىزگە دوزاخنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بېرىدۇ . سىز چىيۇ سىلىڭ ، ئۇنىڭ ئۇرۇق - پۇشتىغا ئۆز قېرىنداشلىرىڭىزنى مال ئورنىدا سوۋغا قىلىپ تۇتۇپ بەرگەندە قوللىرىڭىز تىترىمىدىمۇ ؟ ۋىجدان ئازابى تارتمىدىڭىزمۇ ؟

— مەن توۋا قىلاي خەلپىتىم ، مەن توۋا قىلاي !···

ئابدۇمەر مىڭبېگى مىچىلداپ - ئېسەدەپ يىغلاشقا باشلىدى . خەلپىتىم ئۇنىڭ يىغىسىنى چۈشەندى : بۇ كۆز يېشىغا پۇشايماندىن نەپرەت كۆپرەك سىڭگەن . مىڭبېگى خەلپىتىمگە ئىچ - ئىچىدىن نەپرەتلەنمەكتە ، لېكىن ئۇ نەپرىتىنى كۆز يېشى بىلەن ئىپادىلەشكە ئادەتلەنگەن . كۆز يېشى ئۇنى بەزىدە كۈلكە - خۇشامەت ياكى ھەيۋە - پوپوزا بىلەن ئېرىشەلمىگەن نېمىگە ئېرىشتۈرەتتى . ئۇنىڭ ئەس - يادى مۇنۇ ھەقىقەت ، دىنىي كالامغا چىن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن دىندارنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشىپ ، ئۆزىنىڭ ئايرىلىپ قېلىش ئالدىدا تۇرغان مىڭبېگىلىك ئورنىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ يولىنى تېپىش ئىدى . ھازىر يېزىدا ، شەھەردە ئۇنىڭغا قارشى بىر زور كۈچ پەيدا بولغان . ئۇ ئامال قىلىپ ھۆكۈمەت ۋە دىنىنىڭ كۈچى بىلەن ئۆزىگە قارشى بۇ كۈچنى يىمىرىپ تاشلىشى كېرەك .

— خەلپىتىم ، مەن توۋا قىلاي ، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچەي ، مەن يامان يولدىن قايتىمەن !

— ئۇنداقتا مىڭبېگىلىكنى بېرىۋېتەمسىز ؟

— مەنغۇ تويغان بۇ مەنسەپتىن ، ھۆكۈمەت ئۇنىمايۋاتىدۇ . چۆرۈۋېتەي دېسەم بېشىمدىن قورقىمەن !

— سىزنىڭ نەرىڭىز ھۆكۈمەتكە ياراپ قاپتۇ ، ئويلاپ كۆرگەنسىز ؟

— شىبىڭ دۇبەنىنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقمەن — دە !

— بۇ گېپىڭىز راست . سىز شىڭ دۇبەنگە سادىق ، ئۇ سىزدىن پايدىلىنىپ ئۆزىنى ھىمايە قىلمايدىغانلارنى باستۇرىدۇ ، ئۆزىگە قارشىلارنى يوقىتىدۇ ، ئەمما بىلىپ قويۇڭ ، شىڭ دۇبەن بىرمۇ سادىق غالچىسىنى تىرىك قويمىغان . ئۇنىڭ قىلمىشلىرىدىنى غالچىلىرى تازا بىلىدۇ . ئۇ ئۆز قىلمىشىنى بىلىدىغانلارنى ھايات قويمايدۇ !

مىڭبېگى بىردىنلا تامدەك تاتىرىپ كەتتى ، ئۇنىڭ ساختىلىق نىقابى بىر دەقىقە يىرتىلدى ، ئۇ خەلپىتىمگە يالت قىلىپ ئالايدى .

خەلپىتىم دېرىزىگە قارىۋېلىپ قۇتلۇق شەۋقىنىڭ مىسرالىرىنى ئۈنلۈك ئوقۇدى :

دۇنيايى پانى بىۋاپا ، گۇمرادا يوق سىد قۇساپا ،
پىكرى خىيالدۇر جاپا ، مەردانىلەرگە يوق سەمەر .

(بۇ دۇنيادا مەڭگۈلۈك ۋاپا يوق ، يولدىن ئازغانلاردا راستچىللىق ۋە پاكلىق بولمايدۇ . ئۇلارنىڭ پىكرى — خىيالى ھەمىشە جاپا قىلىش بولۇپ ، مەردانە كىشىلەرگە پايدا كۆرسەتمەيدۇ .)

خەلپىتىم ئەمدى نەسىھەت ۋە ياخشى گەپنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى چۈشەندى . شىڭ دۇبەنىنىڭ يامان گېپىنى قىلىپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلدى . بۇ خىل ئادەملەرنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ — دە .

— پۇلى بارلار غېرىب — غۇربە ، يېتىم — يېسىرلارغا راپاۋەت كۆرسەتمەكتە . قەشقەردە ، يەكەندە ، ئاقسۇدا ، تۇرپان ، قۇمۇللاردا ، مۇشۇ بىزنىڭ شەھىرىمىزدە پۇلى بارلار پۇل چىقىرىپ ، كۆچى بارلار كۈچ چىقىرىپ قانچىلىغان مەكتەپلەرنى ، دارىلئېتام ، دارىلئاجىزىنلارنى قۇردى . ھازىر پۈتۈن شىنجاڭدا بۇ ئىش رەسىم — قائىدىگە ئايلاندى . ئاخىرقى نەسىھىتىم ، ماڭا ۋە باشقا كاتىپلارغا ئەكەلگەن سوۋغا — سالاملىرىڭىزنى دارىلئېتام ، دارىلئاجىزىنلارغا ئاپىرىپ بېرىڭ . ئەنە ئاۋۇ سۇدىن ئۆتسىڭىزلا مەن قۇرغان تائالىيە مەكتىپى ، قىبلىگە ماڭسىڭىز مەدرىسىنىڭ يېنىدا ئايخان مەكتىپى بار . مىڭ تىللا پارا بەرگەندىن ئون تىللا سەدىقە بەرگىنىڭىز پايدىلىق . مەن دېگەرگە چىقىمەن ، خاپا بولماڭ ، مىڭبېگى !

خەلپىتىم ئۇنىڭغا تالانىڭ ئىشىكىنى كۆرسەتتى . مىڭبېگى ئالدىغا ئېڭىشىپ پەگاھدىن كالىچىنى تەستە تاپتى ۋە ئۇنى ئالمان — تالمان پۇتىغا سېپىپ ھويلىدا تۇرغان ئىككى ئات قېتىلغان ، ئۇستى سايىۋەنلىك ھارۋىغا قاراپ ماڭدى . ھارۋىنىڭ كەينىگە بېدە ۋە ئىككى قوي ياتقۇزۇلۇپ تېڭىلغانىدى . پاقلانلار ئېچىنىشلىق ئاۋازدا مەرەشتى …

— سەندەك خەلپەتكە قوي ھارام ، ماڭا بۇنداق ئۆي ھارام . كۆرىسەن ، شىڭ دۇبەنىنىڭ تىغى كىمگە بالدۇر تېگەركىن . غالچىلىرىنى ئۆلتۈرۈشتىن بۇرۇن دۈشمەنلىرىنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىدۇ ئۇ . مەن شىڭ دۇبەننى سەندىنمۇ ياخشى بىلىمەن …

ئۇنىڭ سۆزلىرىنى مۈگىدەپ ئولتۇرغان ھارۋىكەش بىلەن چىۋىنقاپ يەر چاپچىپ رەللە بولۇۋاتقان بىر جۈپ ئاتتىن باشقا ھېچكىم ئاڭلىمىدى .

خەلپىتىم كىتابخانىسىغا قايتىپ كىرىپ دەستە — دەستە كىتابلار ئىچىدىن ناۋائىي ئۆز قەلىمىدە پۈتكەن «خەمسە»نى قولىغا ئالدى ۋە ئۆزىچە ئېيتتى :

— بۇ جەۋھەرنىڭ ياراتقۇچىسىمۇ ئىنسان ، ھازىر مۇنۇ ئۆيگە بەتبۇي پۇراق چېچىپ چىقىپ كەتكۈچىمۇ ئىنسان ، ئىككىلىسىلا بىر قان ، بىر دىن ، بىر تائىپىدىن . ۋەھالەنكى بىرى

ئىنسانىيەتكە جاۋاھىر ، دۇردانىلەرنى تەقدىم قىلىدۇ ، بىرى ئۆز
ئانىسىنى ئۆز قولى بىلەن بوغۇشنىڭ كويىدا . قايسىسى جىق ؟
ئېيتقىنە كېيىنكىلەر ! بىزنىڭ مىللىتىمىز قاچانمۇ ئاسارەت ـ
نادانلىق ۋە قالاقلىقتىن قۇتۇلۇپ ئۆزىنى ئۆزى چۈشىنىدىغان
بولار ـ ھە ؟ يۈسۈپ خاس ھاجىپ ، مەھمۇت قەشقەرى ، ئەخمەت
يۈكنەكى ، ناۋائىي ، لۇتفى ، سەككاكى ، زەلىلى ، غېرىبى ، نىزا-
رى ، موللا بىلال بىن موللا يۈسۈپ ، ئابدۇقادىر داموللا ۋە
ھازىرقى جان پىدا ئەزىمەتلەرنىڭ قايسىبىرى ئۆز خەلقىنىڭ
غېمىدە قاقشىماي ـ زارلىماي ياشىدى . بىزنى خارلاتقانمۇ ،
قاقشاتقانمۇ ، باشقىلارغا قۇل قىلىپ پۇت ـ قولىمىزنى باغلاپ
بەرگەنمۇ ئۆز ئادەملىرىمىز . بايىقىدەك نەپسى بالا ، كۆڭلى
قارا ، قولى قانلىق بەتنىيەتلەر .

بىزنىڭ خەلقىمىز ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلالمىغۇدەك ياۋا-
يى ، دۆتمۇ ؟ نېمە ئۈچۈن ياڭ زېڭشىن نادانلىقتا تۇتۇش ، ئۆز
گۆشىنى ئۆز يېغىدا قورۇش يولى بىلەن بىزنى باشقۇردى ؟ جىن
شۇرېنمۇ شۇ . مۇنۇ شېڭ دۇبەن دېگىنى ئاغزىدا ياخشى گەپنى
قىلدى : مىللەتلەر باراۋەر ، پارىخورلۇقنى يوقىتىمىز دېدى ،
پاك بولۇشنى ھەدەپ تەشۋىق قىلدى . لېكىن مىللەتلەر نەدە
باراۋەر ؟ ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا ، ئەسكەر ، ساقچىلار ئىچىدە
ئۇيغۇر بارمۇ ؟ ئاندا ـ ساندا بولغىنى بىلەن ھوقۇقى بارمۇ ؟
يوق ، زادىلا يوق . پارا ئالمايدىغان بىرمۇ پاك ئەمەلدارنى كۆر-
مىدۇق . شېڭ دۇبەننىڭ ئۆزىگە قاراشلىق بايلىقى شىنجاڭ بان-
كىلىرىنىڭكىدىن كۆپ ، ئۇ ئالتۇن دېگەننى قەغەزنىڭ ئورنىدا
ئىشلىتىدۇ . لېكىن ئىلىم ـ مەرىپەت ، نامراتلار پاراۋانلىقى
دېگەندەك ساۋابلىق ئىشلارغا بىر تىيىنمۇ بەرمەيدۇ . ئۇنىڭ
ھەممىلا ئەمەلدارلىرى ئېلىش ، باي بولۇش ، يېيىش ، ئىچىش ،
راھەت كۆرۈشنىلا ئويلايدۇ . كەلگۈندىلەر ئەزىز ، يەرلىكلەر
خار . ئۆي ئىگىسى ئاچ ، مېھمانلار توق ، يەر ئىگىسى مالاي ،

تالا مۇشۇكى خوجايىن ! بۇنداق تەڭسىزلىك جاھاننىڭ ھەممىلا
يېرىدە بارمىش . بىرلا سوۋېتتە يوقمىش . يوق بولسا رۇسلار ،
نوغايلار ، ئۆزبېكلەر ، قازاقلار ، قىرغىزلار ، ئۇيغۇرلار نېمىشقا
بۆرىدىن ئۈركۈگەن قويدەك ئۆز يۇرتىدىن بۇياققا قېچىپ كېلى-
دۇ ؟ ... خۇدايىم ، نېمىشقا ئۆزۈڭگە سادىق قۇللىرىڭنى بۇنچە
قاتتىق سىناققا سالىدىغانسەن ـ ھە ؟ بەدىنىمىز خورلۇققا چىدى-
غان بىلەن روھىمىز چىدىمايدۇ . كىم خەلقىنىڭ يىغىسىنى يىغ-
لىسا ئۇنىڭ ئۆلۈمى ئاسان . كىم خەلقنى ساتسا ئۇنىڭ ئوشۇقى
ئالچۇ ، كىم ھەق گەپ قىلسا ئۇنىڭ تىلى كېسىلىدۇ ، كىم
رەزىللىكنى كۆرۈپ قالسا ئۇنىڭ كۆزى ئويۇلىدۇ ...

خەلپىتىم كىتابلىرىغا شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتتىكى ، گويا
ئۇ ھازىرلا كىتابلار ئىچىدىن زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئەڭ ئوڭاي
يولىنى تېپىپ چىقىدىغاندەك ، گويا كىتاب بەتلىرىگە ئۇنىڭ
سوئاللىرىغا جاۋابلار يېزىلىدىغاندەك ، گويا كىتابلار ئىچىدىن
ئۇلۇغ ئەۋلىيالار چىقىپ ئۇنىڭ بىلەن بىر سەپ بولۇپ زۇلۇمغا
قارشى ئۇرۇش قىلىدىغاندەك ...

ئۇ كىتابلارنى ئوقۇۋېتىپ ئۆزىچىلا بۇقۇلداپ يىغلىدى ،
ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا مىڭلىغان ـ مىليونلىغان ھەسرەتلىك چىراي-
لار پەيدا بولدى . ئۇلارنىڭ ئاۋازىمۇ ، چىرايلىرىمۇ ئوخشاش :
بىزگە نىجاتلىق بەرگىن خۇدايىم ، بىزمۇ يەر يۈزىدىكى باشقا
ئىنسانلارغا ئوخشاش ئىمانىمىز ، غۇرۇرىمىز ۋە بەخت ـ سائادى-
تىمىز بىلەن ياشايلى ...

ئۇ كىتابلارنى ۋاراقلاۋېتىپ بۇرۇن ئۆتكەن ئۇلۇغلارنىڭ
نامىنى ئاتاپ ئۇلارغا بىر ـ بىردىن دۇئا قىلدى . ئىسلام دىنى-
نىڭ ئۇلۇغ تەلىمى بىلەن ئويغىنىپ ، ئۆز بەدىنىدە ساپ ئىنسا-
نىي خىسلەت يېتىلدۈرگەن ، پۈتۈن ھاياتىدا خەلقىگە ، باشقىلارغا
قىلچىمۇ زىيان سالمىغان ، ئۆلمەس تۆھپىلىرىنى بىر قېتىممۇ
مىننەت قىلماي ، مىننەت قىلىشنى نومۇس بىلىشكە ئادەتلەنگەن

تۆهپە - بايلىق يارانقۇچىلارنىڭ چىرايلىرىنى كۆز ئالدىغا كەل-
تۈردى . ئۇلارمۇ غەمكىن ، مىسكىن ، دەردلىك چىرايلىرى بى-
لەن ئۇنىڭ خىيال ئېكرانىدىن ئۆتتى . چۈنكى ئۇلارنىڭ خەلقى
غەمكىن ، سولغۇن ...

ئابدۇلمۇتائالى كامالى بۇ خەلقنى غەم - قايغۇدىن قۇتۇلدۇ-
رۇش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلدى ؟ خەلپىتىم ئۆزىگە سوئال قوي-
دى . ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ئەسلەپ ئۆتتى : ئۇ قورغاس مازار
يېزىسىدا تۇغۇلدى ، 1881 - يىلى كۆچ - كۆچتە دادىلىرى
بىلەن يەتتىسۇغا كۆچۈپ يەركەنتكە ئورۇنلاشتى . شائىر موللا
ئېلى ھاجى ، مەشھۇر ئىشان ۋە شائىر نىزامىدىنئاخۇنۇمدا ئوقۇ-
دى . بۇ شائىر - ئۇستازلاردىن شېئىر يېزىشنىمۇ ئۆگىنىپ ،
شېئىر خەلقنىڭ كۆز يېشىكەن دېگەن ئۇقۇمغا ئىگە بولۇپ ،
بىچارە كۆچمەنلەرنىڭ ئۆز يۇرتلىرىنى سېغىنىپ تۆككەن ياشلى-
رىنى بالىلىق ھېسسىيات بىلەن شېئىر قىلىپ يازدى . ئۇنىڭ
قوشاقلىرى ناخشىغا ئايلاندى ، ئۇ راسا بىلىمگە تەشنا بولۇپ
ئۆگەنگەن ، دىنىي بىلىملىرى ئۆزىگە ئاز تۇيۇلۇشقا باشلىغان
مەزگىلدە ، يەركەنتكە ئابدۇراخمان داموللام دېگەن تاتار ئالىم
كېلىپ مەكتەپ ئاچتى . ئۇ زات مۇتائالى كامالىغا : «بالام ، سەن
ئۇسۇلى جەدىتچە ئوقۇغىن ، ئىلىم - پەن خەلقىڭنى ئويغىتىدۇ »
دېۋىدى ، ياش مۇتائالى خەلقنى ئويغىتىشقا ئۆزىنى بېغىشلاپ ئۆز -
ئۆزىگە قەسەم بەردى . ئۇ بىرقانچە يىل ئوقۇپ 1895 - يىلى
ئانا يۇرتى غۇلجا شەھىرىگە قايتىپ كېلىپ ئەلا باي مەسچىتىگە
چۈشۈپ قىرىقتەك بالىنى يىغىپ ئوقۇتتى ۋە يۇرت چوڭلىرىنى
يىغىپ بالىلاردىن ئىملا ، تۆت ئەمەل ، جۇغراپىيىدىن بەش قىت-
ئە ، دۆلەتلەر ، دۆلەت مەركەزلىرى ۋە تاغ - دەريالاردىن ئىمتى-
ھان ئالدى . بۇرۇندىنلا دىنىي تەربىيە ئېلىپ كەلگەن بالىلارنىڭ
پەننىي بىلىمدىن تېزلا ساۋاتلىق بولغىنىنى كۆرگەن يۇرت چوڭ-
لىرى خۇشال بولۇشتى . ئابدۇقادىر ئاقساقال دېگەن زات باشلام-

چى بولۇپ تۆتكۆۋرۈك دېگەن يەردە مەكتەپ ئېچىپ بەردى .
مەكتەپتە تۆت سىنىپ ، تۆت مۇئەللىم ، بىر مۇدىر بولدى . بۇ
مەكتەپنىڭ نامىنى خەلپىتىمنىڭ نامى بىلەن تائالىيە مەكتىپى
دەپ ئاتاشتى . ياش مۇتائالى ئۆزىنىڭ پۈتۈن دىققىتىنى ، كۈچى-
نى شۇ مەكتەپكە بېغىشلىدى . بالىلار يىلدىن - يىلغا كۆپىيىپ ،
مەكتەپ پۈتتۈرگەن بالىلار يېزىلاردا پەننىي مەكتەپ ئېچىپ
ئىلى رايونىدا پەننىي مەكتەپ ئېچىش ، پەنگە يۈرۈش قىلىش
دولقۇنى پەيدا بولدى . بۇ چاغلار خەلپىتىمنىڭ ئۆزىنى بەختلىك
ھېسابلىغان چاغلىرى ئىدى . 1910 - يىلىغا كەلگەندە تاتارلار
كەشپۇلئەسرار داموللامنىڭ تەشەببۇسى بىلەن «نوغاي مەكتە-
پى » ۋە قىرائەتخانا ئاچتى ، 1910 - يىلى ئابدۇقادىر ئاقساقال
ۋاپات بولۇپ ، ئورنىغا نۇراخۇن ئاقساقال ئولتۇردى . بۇ كىشى
ئىلغار ھۆكۈمدار ئىدى . 1915 - يىلى مۇسابايوفلارنىڭ خىرا-
جىتى بىلەن چەت ئەلدە ئوقۇغان مەسئۇد ئەپەندى بىلەن ئابدۇ-
راخمان ئەپەندى باشلىق بىرقانچىلار غۇلجىغا قايتىپ كەلدى .
مەسئۇد ئەپەندى ئۆز ھويلىسىدا يېڭىچە دوختۇرخانا ئاچتى ،
مەھمۇت ئەپەندى شەھەرنىڭ توغرا كۆۋرۈك دېگەن يېرىدە مەك-
تەپ ئېچىپ يېڭىچە تەنتەربىيىنى يولغا قويدى . ئۇلار ئەلا باي
مەسچىتى يېنىدا يەنە «دەرنەك» (ئىلىم تەھسىل قىلىدىغان
جاي) قۇرۇپ ، يېڭىچە ئىلىمدىن لېكسىيەلەرنى ئۇيۇشتۇردى .
مۇتائالى خەلپەت بۇ چاغلاردا ئەڭ ئاكتىپ پائالىيەتچى بولۇپ ،
ئۆيىدىمۇ تۇزۇكرەك تۇرمايدىغان بولۇپ قالغانىدى . لېكىن با-
ھارنىڭ جۇدۇنى ، يازنىڭ مۆلدۈرى بولىدىكەن . شۇ چاغدا يېڭى-
دىن ئەلەم بولۇپ ئولتۇرغان ئىبراھىم ئىسىملىك ساقىلى شا-
لاڭ ، سېرىق چېشلىق ئادەم ۋە دوتەي يامۇلىنىڭ خىزمەتچىسى
ئادىلبەگ دېگەنلەر غۇلجىدا ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت زوراي-
ماقتا دەپ ياڭ زېڭشىنغا چاقۇ يوللىدى . نادانلىقتا ئامراق شىن-
جاڭ ھۆكۈمرانى دەرھال بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ناھىيىلەر ، يېزى-

لاردا ئەۋج ئېلىۋاتقان يېڭىچە مەكتەپلەر بىلەن مەدەنىيەت مايسى-
لىرىنى نابۇت قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . تەشەببۇسچىلاردىن
مەسئۇد ،ئابدۇراخمان ئەپەندىلەرنى قولغا ئېلىپ ئۈرۈمچىگە ئېي-
لىپ كەتتى . مۇتائالىنى ئىبراھىم ئەلەم : «بۇرنىنىڭ نوخولى-
سى ئۆسۈپ قالدى ، نوخۇلىسىنى ئالىمىز !» دېدى ۋە «مۇئەل-
لىم ئاۋۋال» ، «مۇئەللىم سانى» دەيدىغان تىل ۋە ھېساب
دەرسلىكلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى . جاھىل ، مۇتەئەسسىپ موللىلار
پۇرسەتچى چاقۇچىلار بىلەن بىرلىشىپ ، ھەممىلا جايدا «دىندىن
ئازدۇرغۇچىلارنى تازىلاش كېرەك !» دەپ چۇقان كۆتۈردى .
مۇتائالى خەلپەتنى «ھەممە ئىشنىڭ باشلامچىسى !» دەپ ئەيىب-
لەپ يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشتى . كونىلىق بىلەن يېڭىلىق
ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش تازا ئەۋج ئالدى . 1929 - يىلى رامزان
ئېيىدا ئادىلبەگ مەدرىسىدىن تەراۋىھ ئۆتەپ قايتقاندا بىرى ئۇنى
ئېتىۋەتتى . بۇ ئىشنى ھۆكۈمەت ئابدۇراخمان ، شاھى داموللام-
لاردىن كۆرۈپ ، ئۇلارنى مەشھۇر ناخشىچى ئېلاخۇن كۆككۆز ،
سۇلايمانلار بىلەن تۆمۈر قەپەسكە سېلىپ ئەسكەرلەر ھەيدەپ
ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كەتتى . مۇتائالى خەلپەتنى يېڭىچە ئىلىمنى
ياقلىغۇچى بايلار 1929 - يىلى ھەرەمگە ھەج قىلىشقا يولغا سېلىپ
قاچۇرۇۋەتتى .

خەلپىتىم ھاجى بولۇپ قايتىپ كەلگەندە ، شىنجاڭنىڭ سى-
ياسىي ھاۋاسى ئۆزگەرگەنىدى . 1930 - يىلى قۇمۇلدا ۋاڭ
ئوردىسىنىڭ پەيجاڭى غوجانىياز باشچى بولۇپ ھۆكۈمەتكە قارشى
قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈردى . ياڭ زېڭشىن ئوق يەپ ئۆلگەندىن
كېيىن تەختكە چىققان جىن شۇرېنمۇ غۇلىدى ، ئۇنىڭ ئورنىغا
چىققان شېڭ شىسەي ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويۇپ ،
ئىلىم - پەننىڭ يېڭى باھارىنى يەنە پەيدا قىلدى . ھاجى مۇتائالى
خەلپەتنىڭ ئۇ چاغلاردىكى خۇشاللىقىنى تىل بىلەن تەسۋىرلى-
مەك تەس . ئۇنىڭ قەلبى كەئبە سەيناسىدەك يورۇپ ، كۆزى

كۈندۈزى يۇلتۇز سانىغۇدەك روشەنلىشىپ كەتتى : ئۇ تائالىيە
مەكتىپىنى كېڭەيتىپ قۇرۇشقا ئۆزىنىڭ مەكتەپ يېنىدىكى چوڭ
قورۇ - جايىنى تەقدىم قىلدى . ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىنى سەك-
كىز يۈزگە يەتكۈزۈپ ، مەكتەپ ھۆكۈمەت ھېسابىغا ئۆتكۈچە
بولغان ئارىلىقتا ئەللىك - ئاتمىش نامرات بالىنىڭ يىللىق
تەمىناتىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى . ئۆز ئۆيىدە قىزلار سىنىپى
ئاچتى . ئۆزىنىڭ قىزلىرى ۋە باشقا قىزلارنى ئايالى زۆھرەخان
ئابىستەي (مۇئەللىمە) يېڭىچە ئىلىم - پەن ئۆگىنىشكە ئۇيۇش-
تۇردى ... مانا ھازىرغىچە ئۇ ئۆز قولى ، ئۆز خىراجىتى بىلەن
قانچىلىغان بالىلارنى ، بولۇپمۇ نامراتلارنىڭ بالىلىرىنى تەربىيى-
لەپ جەمئىيەتكە ئاڭلىق ئىنسان قىلىپ تەقدىم قىلدى .

ئۇنىڭ ھاياتى مائارىپ - تەربىيىلەش ، مەقسىتى خەلقنىڭ
سۇپىتىنى ياخشىلاش ، مىللىتىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش تۇرسا ،
ئابدۇمەر مىڭبېگىدەك ئېلىش ، بۇلاش ، ئېزىش ، دۇنيا توپلاپ
راھەت كۆرۈشنى ھاياتىنىڭ مەقسىتى قىلىۋالغان ھايۋان سۈپەت
بىر نەرسە ئۇنىڭغا سوۋغا تەقدىم قىلىشقا قانداق پېتىندى - ھە ؟

غەزەپتىن ئۇنىڭ لەۋلىرى ، ساقىلى تىنىمسىز تىترىدى .
ئىككى كۈندىن بېرى ئۇنىڭ سۈزۈك قەلبىدە قارا بۇلۇت پەيدا
بولۇۋالدى ، بۇ ھايات يەنە يامىنىغا ئۆزگىرەمدۇ نېمە ؟

ئابدۇمەردەكلەرنىڭ شاپاشلاشلىرى بوران شەپىسى . ئەخ-
لەتلەرنىڭ دەرەخ شاخلىرىغا قونۇۋېلىپ ئۆزلىرىنى ئالتۇن تاجقا
ئوخشىتىشى .

19

... ئەمما تاغ ھاياتى باشقىچە ، بۇ يەرنىڭ شاماللىرى ،
سۇلىرى ، ھەتتا گۈل - گىياھلىرىمۇ شوخ ، جانلىق ۋە شېئىر-

دەك ھېسسىياتلىق . بۇ يەردە ھەممىلا نېمە كۈلۈۋاتقاندەك ، ھەم-
مىلا نېمە خوجايىندەك ، ھەممىلا نېمە غەمسىزدەك ...

بۈك قارىغايلىقلار بىلەن قاپلانغان بەللەردىن كۆۋرەپ چۈشۈۋاتقان قار سۈيى يېغىدىن يېتىلىۋاتقان ياشلاردەك قىن - قىنىغا پاتماي ئويناقلايدۇ . يامغۇردا تولا يۇيۇلغان توق يېشىل ياپراقلار مۇھەببەت سەۋدالىقىدىكى قىزلارنىڭ كۆزلىرىدەك نۇرلۇق . ھەممىلا يەردىن ئىپار - ئەنبەر پۇرىقى كېلىدۇ ، بۇ يەرنىڭ قۇشلىرى سايرىمايدۇ ، سۆزلەيدۇ . سەھەر تۇرۇپ تاغ قىرغاۋۇللىرىنىڭ دورە بولۇپ ئويناشلىرىنى كۆرسەڭ ئۆزۈڭنى ئۇنتۇلغۇسىز بىر مەشرەپنىڭ ئىشتىراكچىسى ھېسابلايسەن : خورىزى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ يېشىل چىمەن ئۈستىدە قاناتلىرىنى كېرىپ ، بويۇن جالالىرىنى كۆپتۈرۈپ پىرقىراپ سايرىغىلى تۇرغاندا ، ئۇنى چۆرىدەپ بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ تەقەززالىق بىلەن تۇرۇشقان ئالا ، سېرىق ، كۆك مېكىيانلار خۇشاللىقتىن قاقاقلىشىدۇ ، مەست خوراز مۇھەببەت سەۋدايىلىقىنى ھەرىكەت بىلەن ئىپادىلەيدۇ ، تاغ جانىۋارلىرىمۇ مۇھەببەتكە تەشنا ئايغىرلاردەك ئۆرىدەپ توۋلىشىدۇ ، بۇقىلار مۈنبەت قارا تۇپراقنى مۆڭگۈزى بىلەن تۇرتۇپ دۈمبىسىگە تاشلايدۇ ، بۆرىلەر قانجۇقلىرىنى چىللاپ ھۇۋلىشىدۇ ، بورسۇقلار چىمەنلىكلەرنى تىلغاپ نەسىل ئۈچۈن ئالدىرىشىدۇ ...

نۇرى يۇمشاق چىمەن ئۈستىدە ئوڭدا يېتىپ تەبىئەت دۇنياسىدىن شېئىرى ھېسسىياتقا باي مىسرالارنى ئىزدەشكە ، تاغ سۈيىدەك تىنىمسىز يۈرەك تەلپۈنۈشىنى شېئىرغا ئوراپ سىغدىنىش ۋە ئازاب يالقۇنىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقا ئۇرۇناتتى . لېكىن ياپپېشىل ياپراقلار ، نازۇك گىياھلارنى سۆيۈشۈپ ئۇچۇپ يۈرگەن كېپىنەكلەر گۈلنى سالقىن تاغ شامىلىدەك سۆيۈپلا نېرى قېچىشاتتى . يۈرىكىنى چىمىلداتقان نازۇك ھېسسىياتلارمۇ مىسرا بولۇپ تىزىلماي شۇ كېپىنەكلەرنى دوراپ قاچاتتى .

شاماللارغا سىڭسۇن مېنىڭ ھېسسىياتلىرىم ،
تاغ سۈيىنىڭ شاۋقۇنىدەك پەريادلىرىم .
بەختىم گويا كۆكنى كەزگەن قىران بۈركۈت ،
نەلەرگىدۇر يوشۇرۇنغان دىل شادلىقىم ...

ئاخىرقى مىسرا مۇھەببەتنىڭ ئازاب كۈچىنى ياخشى ئىپادىلىيەلمىدى . ئۇنىڭ قەلبىدىكى سېغىنىش ، قاتمۇ قات تاغلارنىڭ نېرىسىدا ، چەكسىز چۆللەرنىڭ ئۇ چېتىدە ياشلىق كۆزلىرى بىلەن تەلمۈرۈپ تۇرغان بىر نازۇك جان ئىگىسىنى ئازابتىن قۇتقۇزۇشقا يول تاپالماي قىينالغان ئىسيانكار يۈرەكنىڭ ئىلتىجاسى بۇ مىسرالارغا زادىلا سىغمايتتى ...

ئۇ بىردىنلا دۈكۈرلىگەن ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئورنىدىن چاچراپ تۇردى ، بىرى يوغان ئاتنى ئۇنىڭ يېنىدىلا توختىتىپ ئۇنى بېلىدىن تۇتۇپ لىككىدە كۆتۈرۈپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئالدى ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ ، ئاتنى يۇقىرىغا قارىتىپ ئۆكىرەك تاشلىتىپ چېپىپ كەتتى . نۇرى تېپىرلىدى ، كېيىن ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ قاقاقلاپ كۈلدى .

— ھەي ، قىز بولۇپ قالغان بولساڭمىغۇ ، بەللىرىڭنى قارا ، ھا - ھا ...

— ھاي غېنىكا ، مېنى ئوغلاق قىلىۋالدىڭغۇ !

— قىمىز بىلەن پاقلان ، قىز بىلەن يوتقان ھا - ھا - ھا ! ...

يېشى قىرىقتىن ئاشقان ، بەستلىك ، بەدىنى تاشتەك چىڭ ، ئاۋازى توم ، قىلىقى قوپال بۇ ئادەم نۇرىنى ياخشى كۆرەتتى . نۇرى شەھەردە گېرمانچە بۇرۇت ، يالغان چاچلىرىنى يۇلۇپ تاشلاپ ئەنۋەر مۇسابايوفنىڭكىدە جۇبىلىك نازىر بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن يوشۇرۇنۇپ يۈرۈشنى قورقۇنچاقلىق ئىكەن دەپ

چۈشەنگەنىدى . لېنىن ، ستالىن ، ماۋ زېدۇڭ ، جۇئېنلەيلەر ،
چېن تەنچيۇ ، ماۋ زېمىنلارمۇ يوشۇرۇنماي ئاشكارا يۈرىدىكەنغۇ ،
دەپ ئويلىغانىدى . ئۇ جۇبىلىڭ بىلەن پاراڭلاشقاندىن كېيىن ھې-
لىقى قەسەم ئىچىشكەن دوستلىرى بىلەن دەريا بويىدا ئۇچراش-
تى . ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ ، غۇلجا قىزلىرىنى ئاشكارا ئاياغ
ئاستى قىلىپ يولدىن چىقىرىۋاتقان ئۇچقۇچىلاردىن بىرنەچچى-
سىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇشنى قارار
قىلىشتى . ئۇچقۇچىلارنى سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى تەربىي-
لەيتتى . ئۇلار بەش - ئالتە يۈز دوللار ئايلىق ئالاتتى . گىمنازى-
يە مۇئەللىملىرى ئاران ئەللىك - ئاتمىش دوللار ، باشلانغۇچ
مەكتەپ مۇئەللىملىرى ئوتتۇز - قىرىق دوللار ئەتراپىدا ئايلىق
ئالاتتى . ئۇچقۇچىلار يېشىل سوكنىدىن ھەربىيچە كىيىم كى-
يىپ ، يانلىرىغا قورال ئېسىپ مەيدە ، ئاتلىق ، بەزىدە ماشىنىدا
يۈرۈپ نەدە ئويۇن - تاماشا بولسا شۇ يەردە پەيدا بولاتتى . ئۇلاردا
پۇل جىق بولغاچقا ، ھەربىرى بىرنەچچىدىن رۇس ، تاتار ۋە
ئۇيغۇر قىزلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كۆڭۈل ئاچالايتتى . كىم ئۇلار-
غا كۆز ئالايتسا تاياق يەيتتى . ئۇلارغا ئاشنا بولۇش قىزلار
ئارىسىدا مودىغا ئايلانغانىدى . ئۇلار ھەر قېتىم گىمنازىيىگە «بو
فۇ مو فۇ» ئۆگەتكىلى كەلگەندە ، گىمنازىيىنىڭ قىزلار سىنى-
پىدىكى قىزلار ياسىنىپ - تارىنىپ ئۇلارغا ئۆزىنى كۆز - كۆز
قىلاتتى . باشقا مىللەت يىگىتلىرى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىش ،
مۇشتۇملىرىنى تۈگۈش بىلەنلا توختاپ قالاتتى . ئۇنى ئاز دەپ
ھەربىر ئۇچقۇچىنىڭ بىرنەچچىدىن رۇس ، تاتار ، ئۇيغۇر ، ئۆز-
بېك دوستلىرى بولاتتى . بۇ دوستلار ئۇلارغا قىز تونۇشتۇرۇش ،
ئۇلارنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئۆزلىرىنى بېغىشلىغان يالاقچىلار
ئىدى . لېكىن مۇشۇ يالاقچىلىقمۇ مودىغا ئايلانغانىدى . بۇ ئىشلار
ۋىجدانلىق غۇلجا يىگىتلىرىنىڭ غۇرۇرىغا تەگكەچكە ، پات - پاتلا
ئۇچقۇچىلار بىلەن مۇشتلىشىش بولۇپ تۇراتتى . لېكىن ھەر

قېتىمدا غۇلجا يىگىتلىرى زىيان تارتاتتى . نۇرىلار ئون تۆت
يىگىت دەريا بويىدا يەتتىدىن ئىككى گۇرۇپپا بولۇپ ئۇچقۇچىلار-
نى قاتتىق ئۇرۇش ، ھەتتا بىر نەچچىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشنى
قارار قىلىشتى .

ئىككى ئات قېتىلغان بىر خادىكقا ئۈچ ئۇچقۇچى بەش
قىزنى سېلىپ شەھەر سىرتىغا — قويۇق ئورمانلىققا قاراپ
قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ مېڭىشتى . نۇرىلار ئۇلارنىڭ پېيىغا چۈشۈپ
خادىكلار بىلەن ماڭدى . ئۇچقۇچىلار ئايرودروم يولىدىكى قويۇق
ئورمانلىققا كىرىپ كەتتى . نۇرىلار ئەتراپنى قورشىدى ، ئاخىر
ئۇچقۇچىلار راسا چالا مەست بولۇپ قىزلارنى قۇچاقلاپ سۆيگىلى
تۇرغاندا بېسىپ كەلدى - دە ، ئۇچقۇچىلارنى دەسسەپ - چەي-
لەپ ، بىردەمدىلا «خېمىر» قىلىۋەتتى ، قىزلارنىمۇ راسا ئۇر-
دى . ئۇلار ئورمانلىقتىن چىقىشىغا ئۇچقۇچىلارنىڭ مۇھاپىزەت-
چىلىرى پەيدا بولدى - دە ، ئېلىشىش باشلىنىپ كەتتى . ئۇي-
غۇر ، قازاق يىگىتلىرى بىلەن ئۇيغۇر ، تاتار يىگىتلىرى قان
بولۇشۇپ مۇشتلاشتى . ئۇلارنىڭ باش - كۆزلىرى يېرىلىپ
كىيىملىرى تىت - تىت بولۇپ تازا ھالسىرىغاندا ، ھېلىقى
مەلەق ياتقان ئۇچقۇچىلار دەلدەڭشىپ تاپانچىلىرىنى تەڭلىشىپ
ئورماندىن چىقتى . تاڭ - تۇڭ قىلغان ئاۋاز بىلەن نۇرىلارنىڭ
يېنىدىن «پىژىلداپ» ئوقلار ئۇچتى . بىر ئوق بىر يالاقچىنىڭ
مۇرىسىگە تەگدى . نۇرىلار ئېرىقلارغا شۇڭغۇدى . تازا مۇشۇ
چاغدا تاڭ - تۇڭ قىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى ، ئۇچقۇچىلار-
نىڭ ئىككىسى شۇئان يەر چىشلىدى ، ئاتقۇچىلار ئىككى ئادەم
ئىدى ، بىرى يوغان گەۋدىلىك غېنى ئوغرى ، يەنە بىرى ئۇنىڭ
دوستى قارا بۇرۇت يىگىت ئەكبەر پالۋان ئىدى . نۇرى ۋە
قېچىپ كېتەلمىگەن باتۇر ، ئابدانباي ئۈچى غېنىلارغا مىنگىشىپ
پەنجىم يېزىسى تەرەپكە قاچتى . ئۇلار پەنجىم غولىغا كەلگەندە
ھەربىرى بىردىن ئاتقا مىنىشتى . توغراسۇ يايلىقىدا ، بۇ يايلاق-

نىڭ قارىغاي ساي جىلغىسىدا ئۈچ يىگىت غېنى بىلەن ئەكبەرنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭكىدە ئون نەچچە كۈن مېھمان بولدى. مانا هازىر ئۇلار ئۇلاستاينىڭ ئۈستىدىكى گۈزەل تاغ قوينىدا. يېيىشى گۆش، ئىچىشى قىمىز، ئۇلارنىڭ ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىق تۇيغۇسى ئۇلارنى هايات لەززىتىگە تىنىمسىز ئۈندىمەكتە.

نۇرى غېنى ئاكىسىغا مىنگەشىپ قارىغايلار ئارىسىدىكى بىر كىگىز ئۆيگە كەلدى. نېرىدا تايلار قوشاغدالغان. بىر ئايال چاناشتىكى قىمىزنى نوغۇچ بىلەن ئىلەشتۇرمەكتە. بېشىغا تۆت بۇرجەك قارا بۆك كىيگەن كەكە ساقال بىر ئادەم بىر پاقلاننى مۆشتلاپ تېرىسىدىن ئاجراتماقتا، ئىككى ئىت ئۇنىڭغا تىكىلىپ ياتماقتا، ساماۋەر قاينىماقتا، نېرىدا قويلار ئوتلىماقتا، بىر قىز ئات چاپتۇرۇپ قارىغايلار ئاستىدا چىمەنلىكتە كۆڭۈللۈك ئوينىماقتا ··· بۇ خاتىرجەملىك بىلەن تولغان گۈزەل يايلاق مەنزىرىسى. نۇرى كۈلۈپ غېنى ئاكىسىغا قارىدى:

— يازنىڭ قالتىس گۈزەل ۋاقتى بۇ، ھە غېنىكا.

— چىرايلىق قىزلارلا كەم، — دېدى غېنى ھىجىيىپ، — كىرىم بار، چىقىم يوق، قازاق خوتۇنلىرىغا ئىش - پەش تارتىپ باقتىڭمۇ؟ ئۇلار تازا نازلىق. بىراق ··· ھا - ھا - ھا ···

ئۇلار ئۆيگە كىردى. شىرداقلار سېلىنغان كىگىز ئۆينىڭ كەرگىلىرىگە كەشتىلىك پەردىلەر (چىمىلدىقلار) تارتىلغان. داستىخانغا بوغۇرساق، كۆمبە، قايماق، قۇرۇتلار يېيىلغان. بىر ئادەم زوقى بىلەن دومبىرا چېرتىپ ئۆلەڭ ئېيتماقتا، يەنە بىرى ئالقىنىغا بېشىنى قويۇپ سۇنايلىنىپ ياتماقتا. غېنىلار كىرگەندە ئۇلار مىدىرلاپمۇ قويمىدى. غېنى ياتقان ئەرنىڭ پۇتىغا بىرنى تەپتى.

— قوپ ھەي ساراڭ قازاق، ئۆيۈڭگە كىم كەلدى، مىدىرلاپمۇ قويمايسەنغۇ؟

— غانى ئۇۋرى!

— يەنچۇ؟

— ئۇدا ئۇۋرى چىغار؟

— ئۇ دېگەن شېڭ دۇبەننىڭ ئورنىغا ئولتۇرىدىغان تۆرە ئاغاڭ!

— چىڭ دۇبەننىڭ ئورنى سارتقا تېيەما؟ قازاقتا تېيمەيجاتسا! ئولتىرىڭدار، ئاي كەمپىر، چايىڭدى ئاپكەل!

مەڭزىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان ئايال ساماۋەرنى كۆتۈرۈپ كىردى ۋە چاي تەييارلاشقا زوڭزايدى.

— قۇيە كېلىنچەك! — دېدى غېنى داستىخاندا يانپاشلاپ يېنىچە يېتىپ، — كېچىلىككە كۆڭلۈڭنى ئاچىمەن، ياخشى كۈت، ھە؟

— ۋۇي قۇرغۇر سارت!

ئايال يەر ئاستىدىن قاراپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

ئاز - ئازدىن دەملىنىپ، تىنىمسىز سۇنۇلىدىغان قازاق چېيى تولىمۇ لەززەتلىك، نۇرىغا بۇ چاي بەك يارايدۇ. ئۇ غېنى ئاكىسىنىڭ تەرلەپ تۇرۇپ ئىچىشىگە قىزىقىپ:

— ئون ئىككى پىيالە بولدى، غېنىكا، — دېدى.

— ئوتتۇزنى ئىچىمەن، بىر پاقلاننى يالغۇز يەيمەن. قىمىزدىنمۇ ئوتتۇز ئاپقۇر ئىچىمەن. غېنى ئاكاڭنىڭ كارامىتىنى مۇنۇ يەڭگەڭ شۇ چاغدا كۆرىدۇ تېخى!

نۇرى ئون نەچچە كۈندىن بېرى بۇ قوپال چاقچاقلارغا كۆنگەندى. بەش - ئالتە نەپەر قازاق يىگىت غېنىنىڭ پۇتۇن كېيىملىرىنى سالغۇزۇپ چىمەلتەك قوللىرىنى كۆرسىتىپ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ:

— غېنىكەڭ بۇرغاكەن، ئۆزى ئۆلكۈن، بىر نەكەسى كىشىلىك! — دېيىشكەندە، نۇرى نومۇس قىلىپ ئۆيدىن قېچىپ چىقىپ كەتكەنىدى، مانا هازىر ئۇ «قېلىن»لىشىپ قالدى.

غېنى ئاكىسى قىڭغىر ياقىلىق كۆك كۆڭلىكىنى يوقىرىغا

قايرىپ ، بەدىنىنى ئېچىپ قويۇپ ، چىپىلداپ تەرلەپ ئولتۇرۇپ
راست دېگەندەك پاقلاننىڭ يېرىم گۆشىنى يەپ بولدى . ئارقىدىن
ئىككى چۆچەك شورپا ئىچتى ـ دە ، كېكىرىپ قويۇپ ئىشىكتىن
كۆرۈنۈپ تۇرغان قارىغاي ئارىسىنى كۆرسىتىپ :

— كۆردۈڭلارمۇ ئاۋۇ ئېلىكنى ؟ — دېدى ـ دە ، قولىغا
ئوۋ مىلتىقىنى ئالدى ، — جانىۋارنىڭ ئەجىلى توشقان چېغى ،
قارا ، چەكچىيىپ تۇرۇشىنى .

— تەگكۈزەلمەيسەن !

— كۆزۈم كۆرمىگەن بولسا تەگكۈزەلمەيتتىم . ئارىلىق
كۆپ بولسا ئالتە يۈز مېتىر كېلەر ، مېنىڭ مىلتىقىم مىڭ
مېتىر ئېچىدىكىگە بولاڭخۇي !

— بەسلىشەيلى ئەمىسە ! — دېدى ئۆي ئىگىسى
قىزىقىپ ، — تەگكۈزەلىسەڭ تورۇق يورغام سېنىڭ ، تەگكۈ-
زەلمىسەڭ ئالا ئېتىڭنى بېرىسەن .

— ياق ، تەگكۈزەلمىسەم ئالا ئات سېنىڭ ، تەگكۈزەلىسەم
كېلىنچىكىڭ بىر كېچە مېنىڭ ، قانداق ؟

غېنى شۇنداق دېدى ـ دە ، يەردە سۇنايلىنىپ دۈم يېتىپ
كېيىكنى قورۇلغا ئالدى ۋە تەپكىنى باستى . گۈم قىلغان ئاۋاز-
دىن تاغلار جاراڭلىدى ، نە ـ نەلەردىن ئەكس سادالار كەلدى .
ئاتلار كىشنىشىپ ، قۇشلار پەرۋاز قىلىشتى ، كېيىك غايىب
بولدى .

— يىقىلدى !

— قاچتى !

ئىككى يىگىت توقۇقلۇق ئاتلارنى مىنىشىپ چاپتۇرۇپ كې-
تىشتى ، بىردەمدىن كېيىن بوغۇزلانغان كېيىكنى ئۆڭتۈرۈپ
قايتىپ كېلىشتى . ئوق كېيىكنىڭ نەق پېشانىسىگە تەگكەنىدى .

— غوجانىيازدەك مەرگەنىكەن ! — دېدى نۇرى خۇشال
بولۇپ ، — نېمىدېگەن قالتىس .

— غوجانىياز دېگىنىڭ كىم ئۇ ؟

— بىلمەمسىنا ؟ قۇمۇللۇق ئىنقىلابچى . ئاۋۋال تۇرپان ،
ئاقسۇ ، قەشقەرلەرنى ئېلىپ نام چىقارغان . كېيىن شېڭ دۇبەنگە
ئورۇنباسار رەئىس بولغان . شېڭ دۇبەن ئۇنى خائىن دەپ تۇر-
مىدە بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتىغۇ .

— ئادەم تېپىلماي مېنى شۇنىڭغا ئوخشاتتىڭما ، دۇبەننى
ئاتالمىغان ئۇنداق مەرگىنىڭنى كۆتۈر نېرى . مەن دېگەن ئەكبەر
باتۇرغا تەڭ مەرگەن !

— غوجانىياز قالتىس ئادەم غېنىكا ، ئۇنى شېڭ دۇبەن
ئالداپ كەتتى . ئۇ مامۇت سىجاڭنىڭ گېپىگە كىرىپ قەشقەردىن
ئۈرۈمچىگە كەلمىگەن بولسا قالتىس ياخشى بولاتتى . شېڭ دې-
گەن ھىيلىگەر ئۇنى مەنسەپ بىلەن ئالداپ ، يوقىلاڭ بەتنام
بىلەن جايلىدى .

— تۆمۈر خەلىپە دېگەن ئادەممۇ ئالدانغان ، نېمىشقا ئىب-
رەت ئالمىۋىدىكىن ...

— شېڭ دېگەن ھىيلىگەر نېمە ، ستالىننى ، ماۋ زېدۇڭنى
ئالدىيالىدى ، جياڭ كەيشىنىمۇ ئالدىدى تېخى ! مانا قارا ، گېر-
مانلار بۇ يىل 6 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا
تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىۋىدى ، شېڭ دەرھال ئۆزگەردى . ئۇ ئەم-
دى ستالىنغا ، ماۋ زېدۇڭغا قارشى چىققۇدەك ، جياڭ كەيشىگە
يۆلەنگۈدەك !

— سۆزلە نۇرى ھە ، خېلى جىق نەرسە بىلىسەن جۇمۇ ،
ستالىننىغۇ بىلىمەن ، ماۋزېدۇڭ دېگىنىڭ كىم ئۇ ؟

— جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ داھىيسى .

— تېخىمۇ تەسلەشتۈرۈۋەتتىڭغۇ ، ئۇمۇ مەرگەنمۇ ؟

— سىياسىي پارتىيىنىڭ داھىيسى ، — دېدى نۇرى بۇ
خىل تېمىدا سۆزلەشكە تولىمۇ ھەۋەسكار بولىغاچقا تېخىمۇ
جانلىنىپ ، — بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل بۇرۇن جۇڭگو كوممۇ-

نىستىك پارتىيىسى قۇرۇلدى .
— بىزگە ئوخشاش ھۆكۈمەتكە قارشى قەيسەرلەر دېگىنە ؟
— بىز دېگەن نېمە ، ئۇلار دېگەن پۈتۈن جۇڭگودا گومىن-
داڭنى ئاغدۇرۇپ سوتسىيالىزم قۇرۇش ، پۈتۈن دۇنيادا كوممۇ-
نىزم قۇرۇشنى مەقسەت قىلغان پارتىيە .
— نېمەزىم دېدىڭا ؟ ئۇ قانداق پادىشاھ ؟ — غېنى قىزى-
قىپ قوشۇمىسىنى تۈردى .
— سوتسىيالىزم .
— سوتى ··· يالىزىم دېگىنىڭ نېمە ئۇ ؟
— ئۇ دېگەن كىشىنى كىشى ئەزمەيدىغان ، ھەممە ئادەم
باراۋەر ، باياشات ياشايدىغان جەمئىيەت . ئىشچىلار ، دېھقانلارنىڭ
ھۆكۈمىتى !
— بايلارنى يوقاتسا ، بىزدەكلەر كىم بىلەن ئېتىشىدۇ ،
زېرىكىپ ئۆلىدىكەن - دە كىشى . ياق ، ئۇ بولمايدىغان پادىشاھ
ئىكەن !
— پۈتۈن دۇنيادا ئېزىلىش تۈگىسە ، زۇلۇم بولمىسا ،
ئادەملەر قولىدىن نېمە كەلسە شۇنى قىلىپ ، نېمە لازىم بولسا
شۇنى ئېلىپ ، خۇشال - خۇرام ، توق يەپ ، ياخشى كىيىپ ،
ئويناپ - كۈلۈپ ياشىسا بۇنىڭ نېمىسى يامان ؟
— جەننەت دېگىنە ، — دېدى غېنى كۈلۈپ ، — نان
قېپىلار يايراپ كېتىدۇ دېگىنە ، بىزدەك ئوغرىلار قىلىدىغان
ئىش يوق زېرىكىپ ئۆلىدۇ - دە ، خوتۇندىن نەچچىسى راۋا
بولىدۇ ئۇ چاغدا ؟
— نىكاھ ، ئائىلە بولمىغۇدەك ، كىم كىمنى خالىسا شۇ-
نىڭ بىلەن ئەر - خوتۇن بولىدىكەن . بالىلارنى جەمئىيەت باقى-
دىكەن . ئادەملەرنىڭ ئېڭى يۇقىرى بولىدۇ - دە ، ئالداش ،
خىيانەت ، بوزەك قىلىش ، تۇرمە ، جازا دېگەنلەر بولمايدۇ ،
ئەسكەر ، ساقچى ، سوت ، رەئىس ، دۇبەن ، شاڭيو ، مىڭبېگى

دېگەنلەرمۇ بولمايدۇ .
— پاھ ، پاھ ، قالتىسكەنا ، — دېيىشتى چارۋىچىلار
ئاڭلاپمۇ باقمىغان ئاجايىپ سۆزلەرگە قىزىقىپ .
— ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، خىتاي بولاما ؟
— مىللەت بولمايدۇ ، ئادەملا بولىدۇ .
— ئاڭلىدىڭمۇ بۆرىۋاي ، خوتۇنۇڭ غېنى بىلەن ئوينىسا
ساۋاپ يۇرمە ، كوممۇنىزم دېگەن شۇ . ھا - ھا - ھا ···
— يايلاقتا تازا باپكەن ، قويمۇ ، قىمىزمۇ ، خوتۇنمۇ كۆپ-
چىلىكنىڭ . نۇرغايشانىڭ ھالىغا ۋايكەن - دە ، بىر كېچىدە ئون
ئەرنى ئۇزاتسا ھا - ھا - ھا ···
ھەممىلا ئىشقا قوپال چاقچاق ئارىلاشتۇرۇشقا ئادەتلەنگەن
غېنى قاقاقلاپ كۈلدى - دە :
— بولۇشە ، كېيىكنى كاۋاپ قىلىش ، بۇگۈن مۇنۇ مىڭما-
رال غوللىرىدا ھېلىقى پادىشاھلىقنى قۇرىمىز ! — دەپ ۋارقى-
رىدى .
نەدىندۇر كەچتە ئۆلەڭچىلەر كېلىشتى . قىمىز ئىچىش ،
گۆش يېيىش ، ئىپارھىد ساپ تاغ ھاۋاسىدا نەپەسلىنىپ ئاۋازىنى
بولۇشىغا قويۇۋېتىپ ناخشا - ئۆلەڭ ئېيتىش ، ئاياللار بىلەن
ئەرلەر ئېيتىشىپ ئاۋۋال بىر - بىرىنى ماختىشىپ ، ئارقىدىن
بىر - بىرىنى چۆكۈرۈپ قىزىق قوشاق توقۇپ بەسلىشىش نۇرىغا
تولىمۇ كۆڭۈللۈك تۇيۇلدى . ئۇنىڭ مەيلى كىمگىلا بولسۇن
كوممۇنىستىك پارتىيە ، سوتسىيالىزم ۋە ئىككىنچى جاھان ئۇ-
رۇشى ، ياپونغا قارشى ئۇرۇش ، گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك
پارتىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش ، شىنجاڭدىكى يوشۇرۇن ئىنى-
قىلاب ۋە يوشۇرۇن ئاپەت ، خېيىمخەتەر ، ئومۇمەن جۇبىلىك نا-
زىردىن ئاڭلىۋالغانلىرىنى سۆزلىگۈسى كېلەتتى . ئۇ سۆزلەپ
كىشىلەرنى ئۆزىگە تارتىشنى مەقسەت قىلمىغان دېگەندىن كۆرە ،
ئۆزىنىڭ ھايات يولىغا رەڭ بېرىۋاتقان بىر يېڭى ئىدىيىنى شۇ

سۆزلەر بىلەن ئۆزلەشتۈرۈۋاتىمەن دېگەننى كۆپرەك ئويلايتتى .
ئۇ مۇشۇ كوممۇنىزم يولىلا ئۆز دۈشمەنلىرى بىلەن ئاخىرىغىچە
ئېلىشىش ۋە ئۇلارنى تارمار قىلىشنىڭ توغرا يولى دېگەن تونۇش-
قا كەلگەنىدى . چۈنكى نامراتلار ئىنتىلگەن بۇ يولغا نامراتلارنىڭ
قان - تەرى بىلەن هالاۋەت كۆرۈۋاتقانلار چىش - تىرنىقى بىلەن
قارشى چىقاتتى .

··· ناخشا - ئۆلەڭ ئېيتىلماقتا . گويا پۈتۈن تاغ ، قارىغايلار
جور بولماقتا ، قاراڭغۇ چۈشۈپ ، تاغنىڭ سوغۇق هاۋاسى ئادەم-
لەرنى كىگىز ئۆيلەرگە هەيدەۋاتقان بولسىمۇ ، شادلىق ، خۇشال-
لىق مەستلىكى تېخىمۇ كۈچەيمەكتە ئىدى .

غېنى تامبىلىدىن باشقا كىيىمىنى سېلىپ تاشلاپ ، يەلپۈ-
نۈپ تۇرغان چىم ئۈستىگە بىر ئەسكى توقۇمنى سېلىپ ، بېشىغا
ئېگەرنى قويۇۋېلىپ ئوڭدا يېتىپ خورەك تارتىپ ئۇخلىۋالدى .
ئۇ كۆزىنى ئېچىپ يېنىدا يانپاشلاپ سوغۇقتىن شۈمشىيىپ
ياتقان نۇرىغا :

— غوجانىياز دېدىڭما ، هېلىقى قۇمۇللۇقنى . قالتىس
مەرگەن دېگىنە ؟ — دېدى .

— قالتىس ، — دېدى نۇرى ئۇزاق ئەسنىۋېلىپ ، —
باتۇر - دە ! بىزدىن چىققان پوگاچيوف !

— پوگاچ دېگىنىڭ كىم ئۇ ؟

— پادىشاهقا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئورۇس دېهقان-
لىرىنىڭ باشلىقى .

— دېهقانمۇ ؟

— دېهقان . غوجانىيازمۇ دېهقان . قۇمۇلنىڭ تاراتۇ دېگەن
تېغىدىن چىققان دېهقان . ئۇنىڭ دادىسى مەمەت نىياز هاجى
دېگەن ئادەمكەن !

— تازا بىلىدىكەنسىنا ، — غېنى يوغان گەۋدىسىنى
چاققان كۆتۈرۈپ نۇرىغا قىزىقىپ قاراپ قويۇپ ، ئېگەرگە جەي-

نەكلەپ يېنىچە بولدى ، — سۆزلىگىنە ، غوجانىياز دېگەننى
باتۇر دەيسەن ، ئۇ چېلىشچىمۇ ، پەشۋاچىمۇ ، مۇشتلاشچىمۇ ،
چامباشچىمۇ ؟

— ئۇ دېگەن دېهقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داهىيسى . نەچچە
مىڭ دېهقاننى قوراللاندۇرۇپ جىن شۇرېن هۆكۈمىتىنى تىرىپىر-
ىەن قىلىۋەتتى . تۇرپان ، گۇچۇڭلارنى ئېلىپ ئاقسۇ - قەشقەر-
لەرگىچە باردى . شېڭ دۇبەن ئاخىر ئالداپ - سالداپ ، سوۋېت
ئىتتىپاقىنى ئەلچى قىلىپ غوجانىياز بىلەن كېلىشىم تۈزۈۋې-
لىپ ، غوجانىيازنىڭ قولى بىلەن قەشقەردە قۇرۇلغان سابىت
داموللا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمهۇرىيىتى»نى يوقىد-
تىپ ، بۇ جۇمهۇرىيەتنىڭ باشلىقى سابىت داموللىنى مامۇت
سىجاڭ ، غۇپۇر تۈەنجاڭ دېگەن ئەسكەر باشلىقلىرىغا بۇيرۇق
بېرىپ قولغا ئالغۇزدى . شېڭ دۇبەن غوجانىياز هاجىغا جەنۇبىي
شىنجاڭنى قوغداش قوماندانلىق شتابىنىڭ قوماندانى دېگەن چوڭ
ئۇنۋاننى بەردى !

— نېمىنى بەرسە ئېلىۋېرىدىكىنا بۇ غوجام ! — دېدى
غېنى خاپا بولۇپ ، — شېڭ بىلەن نېمىشقا يارىشىدۇ ، كۆتىگە
تەپمەي ئۇ هەزىلەكنىڭ !

نۇرى قاقاقلاپ كۈلدى :

— سوۋېت ئىتتىپاقى غوجانىيازغا قورال بەرگەن ، يۆلى-
گەن . غوجانىياز هاجىمۇ سوۋېت كونسۇلى ئاپرىسوفقا ئىشەنگەن -
دە ! ماهمۇت دېگەن بىر سوۋېت ئادىمى غوجانىيازغا قەسەم ئى-
چىپ تۇرۇپ ۋەدە بېرىپتىكەنمىش .

غېنى غوجانىياز توغرىسىدىكى بۇ گەپكە تولىمۇ قىزىقتى .
ئۇ يالىڭاچ ئولتۇرۇپ قىلچىمۇ مۇزلىمايتتى . نۇرى بولسا چاپان
بىلەن مۇزلىماقتا ئىدى . ئۇ كىگىز ئۆيگە كىرىپ كېتىشكە
ئالدىرايتتى ، لېكىن غېنى ئۇنى غوجانىياز توغرىسىدا ئۇزاقراق
سۆزلەپ بېرىشكە قىستىماقتا ئىدى . نۇرى شۈمشىيىپ ئولتۇرۇ-

ۋېلىپ بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن ئۆز يۇرتىدا قوراللىق قوزغى-
لاڭ كۆتۈرگەن غوجانىيازنىڭ ئومۇمىي ئىشلىرىنى سۆزلەشكە
باشلىدى . غوجانىياز 1907 ـ يىلىدىكى تورپاقلار قوزغىلىڭى
ۋە بەش يىلدىن كېيىن ، يەنى 1912 ـ يىلى تۆمۈر خەلىپە
باشلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان ۋە تۆمۈر خەلىپە ئۇ-
رۇمچىدە ئالدىنىپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغاندىن كېيىن ، يۇرتى-
دىن قېچىپ چىقىپ گۇچۇڭ ، مورى ، ئالتاي ، بورتالا تاغلىرىدا
ئوۋچىلىق قىلىپ بۇغا ، بۆكەن ئوۋلاپ ئىسھاق دېگەن نام بىلەن
تىجارەت قىلىپ يۈرگەن ، كېيىن ئائىلىسىگە ئۆزىنىڭ قاچقانلى-
قى سەۋەبىدىن خان ئوردىسىدىن زۇلۇم كېلىۋاتقانلىقىنى توق-
سۇنلۇق نىياز شىيەنزۇدىن (يېرىم ناھىيە باشلىقى) ئاڭلاپ قۇ-
مۇل ۋاڭىغا ئىككى دانە ياخشى ئات سوۋغا قىلىپ يۇرتىغا قايتىپ
كەلگەن ، ۋاڭنىڭ كەچۈرۈم قىلىشىغا ئېرىشىپ ، ئىككى يۈز
نەپەر ئوردا مۇھاپىزەتچى چېرىكلىرىگە مۇئاۋىن باشلىق بولغان .
ئۆزىنىڭ كاتتا مەرگەنلىكى ، باتۇر ، مەردلىكى بىلەن قۇمۇل
ۋاڭىغا ياراپ قالغان ، كېيىن زۇلۇم ۋە ھاقارەتكە چىدىماي
قوزغالغان سالى مەمەت نىياز دورغا ، ئابدۇنىياز مىراب ، ئابدۇل
دۇيجاڭ ، پازىل دورغا ، سەدەن قورمال ، ناسىر موتىسىپلارنىڭ
قوراللىق قوزغىلىڭىغا قاتناشقان ۋە 1932 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن
باشلاپ قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ باش قوماندانى بولۇپ
سايلانغان بۇ ئادەم توغرىسىدا ئاڭلىغان ، ئوقۇغانلىرىنى غېنى
ئاكىسىغا خۇددى مىڭ بىر كېچە ھېكايىلىرىنى سۆزلىگەندەك
زوق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى . نۇرى سۆزلەيتتى ، غېنى پۈتۈن
دىققىتى بىلەن ئاڭلايتتى . تىنىق ئاسماندا چەرخ يۇلتۇزلار جى-
مىرلايتتى ، ئاي قارامتۇل قارىغايلار ئۈستىنى ئاقۇچ نۇر بىلەن
سۆيۈپ ، يىراقتىكى تىك ، مۇزلۇق چوققىلارنى غىل ـ پال
يورۇتۇپ ، سۈزۈك ئاسماندا ئاستا ئۈزەتتى . شەرقتىن چىقىۋاتى-
قان سوغۇق ، مۇزدەك تاغ شامىلى ھەسەل ھەرىلىرىمۇ ئېغىز

تېگىشكە ئۈلگۈرەلمىگەن پۇراقلىق گۈللەرنىڭ ھىدلىرىنى ئەكې-
لىپ گۈزەل ئارزۇدا تېپچەكلىگەن قەلبلەرگە ھەدىيە قىلاتتى .
نەدىدۇر بۇغا ھۆركىرىمەكتە ، ئايغىر كىشنىمەكتە ، چارۋا ئىگى-
لىرىنىڭ ئەڭ راھەتلىك كۈنلىرىنى ھايات خاتىرىسىگە ناخشىلى-
رى بىلەن قالدۇرماقچى بولۇشقاندەك مالچىلار تېخىمۇ قىزىپ
ئۆلەڭ ئېيتىشماقتا ، كۆيۈۋاتقان قارىغايلار چاراسلىماقتا ، مەز-
زىلىك قوي گۆشى پۇراق چاچماقتا ، ئىشتىھاسى ئېچىلغان ئادەم-
لەر توختىماي يېمەكتە ، ئىچمەكتە ، كۈيلىمەكتە ، كۈلمەكتە
ئىدى .
نۇرى خۇددى مەست بولۇپ قالغاندەك توختىماي سۆزلى-
مەكتە . بۇنچە كۆپ ، يېڭى گەپلەرنى ئۇ نەدىن يىغدىكىن ؟ ئەل-
ۋەتتە ھەممە گەپ گىمنازىيىدە بولۇنىدىغان . ئۇلارنىڭ تېگى
قۇمۇللۇق ، ئۆزبېكىستاندا غوجانىياز ھاجىنىڭ غەمخورلۇقى بى-
لەن ئوقۇپ كەلگەن مۇئەللىمى ئۆز غەمخورچىسىنىڭ ۋاپاتىغا
قاتتىق قايغۇرۇپ ، بىگۇناھ ، ئادالەت ئۈچۈن جان تىكىپ كۆ-
رەش قىلغانلىقى ئۈچۈن ئىنسان ئاچ كۆزلۈكىنىڭ ئەڭ غالجىر
ۋەكىللىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن بۇ بۈيۈك ئىنسان غوجانىياز
ھاجى توغرىسىدا نۇرغۇن قېتىم سۆزلەپ بەرگەنىدى . نۇرى
سۆزلىگەندە ئۇستازىنى دوراپ گويا رومان ئوقۇۋاتقاندەك چىراي-
لىق ، تەسىرلىك جۈملىلەرنى ئىشلىتەتتى . غېنى ئاكىسىنىڭ
يېنىغا ئۆزى بىلەن بىللە تاغقا قېچىپ چىققان باتۇرمۇ ، ئابدانباي-
مۇ كېلىپ يانپاشلىدى .
... غوجانىياز ھاجى باش قوماندان بولغاندىن كېيىن خەلق-
نى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ جىن شۇرېن ئەسكەرلىرىگە زەربە بې-
رىپ ، خەلقنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇشقا قەسەم بەردى . تاراتۇ
دېگەن يەردە يىغىن ئاچتى . بۇ يىغىنغا قوزغىلاڭچىلار باشلىقلى-
رىدىن قۇربان دورغا ، سالى مەمەت نىياز دورغا ، ئابدۇنىياز
مىراب ، باقىنىياز دورغا ، سالى دورغا ، ناسىر موتىسىپ ... قا

ئوخشاش جان پىدا ئەزىمەتلەر قاتناشتى . ئۇلار تۆت ئىشنى قارار
قىلدى . بىرىنچى ، باش قوماندان غوجانىياز ھاجىغا قەتئىي بوي-
سۇنۇش ، كىم بويسۇنمىسا ئېتىش . ئىككىنچى ، سالى دورغا
بىلەن باقىنىياز دورغىنى تاشقى موڭغۇلىيىگە قورال - ياراغ
ۋە ياردەم تەلەپ قىلىشقا ئەۋەتىش . ئۈچىنچى ، يولۋاسقا نەسىھەت
قىلىپ بۆلگۈنچىلىك قىلماسلىققا قەسەم ئىچكۈزۈش . تۆتىنچى ،
شىنجاڭغا بىر قېتىم كېلىپ كەتكەن ماجۇڭيىڭنى يەنە تەكلىپ
قىلىپ جىن شۇرېن ئەسكەرلىرىگە ئالدى تەرەپتىن زەربە بې-
رىش ، غوجانىياز ئارقا يول بىلەن تۇرپانغا ئۆتۈپ قوشۇننى
كېڭەيتىش ... شۇنىڭدىن بېرى غوجانىياز دېگەن ئىسىمنى ھەم-
مىلا ئادەم بىلىپ كەتتى . «قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى» دېگەن
سۆز «غوجانىياز قوزغىلىڭى» دېيىلىدىغان بولدى . بىر تارىخ
بېتى بىر ئادەمنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدىغان ئىش تولىمۇ كەم
ئۇچرايدىغان ئىش . ئىسكەندەر يۈرۈشى ، چىڭگىزخان ئىستىلا-
سى ، ناپولېئوننىڭ ھەربىي يۈرۈشى ، ھازىرقى گىتلېرنىڭ تاجا-
ۋۇزى دېگەندەك ئىشلار مانا شۇنداق شۆھرەت ئىگىلىرىگە نەچچە
يۈز مىڭلىغان ئادەمنىڭ پائالىيەت خاتىرىسىنى بېغىشلاشتىن
كېلىپ چىققان .

غوجانىياز قۇمۇل تاغلىرىدا قانچە قېتىم جىن شۇرېن ئەس-
كەرلىرى بىلەن قانلىق جەڭلەرنى قىلدى . ئۇ ئەتراپىغا مىڭلى-
غان پىداكارلارنى توپلاپ تاياق - توقماق ، پالتا - گۈرجەكلەر
بىلەن ھۆكۈمەت ساقچى ئىدارىلىرىگە ، قوراللىق قىسىم گېزەر-
مىلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ خەلقنى قوراللاندۇردى . جىن شۇرېن
ئالاقزادە بولۇپ ئەڭ قاۋۇل ، ھەربىي تەلىم كۆرگەن گېنېراللى-
رىنى يۆتكەپ كېلىپ ، ئەڭ ياخشى قوراللار بىلەن قوراللانغان
ئەسكەرلىرىنى ئىشقا سالدى . قۇمۇل بىلەن ئۈرۈمچى ئارىلىقى-
دىكى يەتتە يۈز كىلومېتىردەك تاشيول باش - ئايىغى يوق
قوراللىق ئەسكەرلەر بىلەن تولۇپ كەتتى . قۇمۇل تاغلىرىنىڭ

ھەممىلا غول - جىلغىلىرىغا يۈرەكزادە بولۇپ ، شۇمشىيىشكەن
ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنىڭ ئىزى چۈشتى . لېكىن غوجانىياز
يېڭىلمىدى .

پاكار ، دوغىلاق ، كەڭ يەلكىلىك ، قويۇق ساقاللىرى تىك -
تىك بولۇپ تۇرىدىغان ، قويۇق قاشلىرى ھۈرپىيىپ تۇرىدىغان ،
كەسكىن ، چۈس - سەپرا ، ئاددىي - ساددا ، گېپى تۈز غوجانىياز
ھاجىنىڭ : «ۋۇي لومودى !» ، «ئىنىنەڭنى ، ۋۇي مۇرتەت !»
دەپ تىللاشلىرى ھەممىگە تونۇشلۇق بولۇپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ
ئادەت تىلىغا ئايلىنىپ قالدى . 1931 - يىلى غوجانىياز ئۆز
قىسىملىرىنىڭ قورالى ئاز ، ياخشى تەربىيە كۆرمىگەن تاغلىقلار-
دىن بولۇشىغا قارىماي قۇمۇل شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى . لېكىن
شەھەرنى ئالالمىدى . غوجانىياز ئاخىر سەددىچىن سېپىلىنىڭ
سىرتىدا ما بۇفاڭ تەرىپىدىن مەغلۇپ بولۇپ تەمتىرەپ يۈرگەن
ما جۇڭيىڭغا قۇمۇلنى قوغداۋاتقان لىيۇ شىزېڭ دىۋىزىيىسىنى
تارمار قىلىشقا تەكلىپ بەردى . ما جۇڭيىڭ تەكلىپنى قوبۇل
قىلىپ ، شىنجاڭغا يەرلىك خان بولۇشنىڭ پۇرسىتى كەپتۇ دەپ
ئويلاپ ، ھالىدىن كەتكەن بەش يۈز چېرىكىنى باشلاپ ، گەنسۇ -
شىنجاڭ چۆللىرىنى بېسىپ شىنجاڭغا يۈرۈش قىلدى . شىڭ-
شىڭشياغا كەلگەندە ، ئۇنىڭ ئارانلا ئىككى يۈز ئادىمى قالدى .
ئۇ بار - يوقى توقسان يەتتە تال قورال بىلەن ئىككى يۈز نەپەر
ئەسكىرىنى قوراللاندۇرۇپ ، تاغلىقلارغا قوشۇلۇپ قۇمۇل شە-
ھىرىگە ھۇجۇم قىلدى . لېكىن لىيۇ شىزېڭ قىسىملىرى قۇم
خالتىلىرى بىلەن تام ياساپ قاتتىق مۇداپىئەدە تۇردى . قوزغىلاڭچى-
لار شەھەر دەرۋازىسىنى پارتلىتىپ كۆرگەن بولسىمۇ شەھەرگە
كىرەلمىدى . ما جۇڭيىڭ دەرھال بارىكۆل شەھىرىگە ھۇجۇم
قىلىپ ئۇ يەرنى ئالدى ۋە بەش يۈز تال قورالغا ئىگە بولدى .
ئۇ ئەسكەرلىرىنىمۇ ، قورالىنىمۇ كۆپەيتىۋالدى ھەمدە ئۈرۈمچى-
دىن قۇمۇلغا ياردەمگە كېلىۋاتقان دو گوجى بىرىگادىسىنى غوجانى-

ياز بىلەن بىللە توسۇپ مەغلۇپ قىلىپ نۇرغۇن قورالنى غەنىي-
مەت ئالدى . بۇ ئۇرۇشتا غوجانىياز نۇرغۇن چىقىمدار بولدى ،
نۇرغۇن جاپا تارتتى ، ھەتتا ئالتە - يەتتە ئادىمى بىلەن قېلىپ
ئاتتىن ئايرىلىپ پىيادە يول ماڭغان چاغلىرىمۇ بولدى ، لېكىن
غەنىيمەت قورالنى ماجۇڭيىڭ ئېلىپ كۆلىگا — ئەنشى شەھى-
رىگە قاراپ تىكىۋەتتى . غوجانىياز بۇ چاغدا :
— ئىنىمەڭنى ، لومودى ، قارا كۆڭۈل ! — دەپ ئۇنى
ئارقىسىدىن تىللاپ قالدى .
··· غوجانىياز تاغلىقلىرىغا تاياندى . ئۇ يەنە تاغلىقلىرىغا
تايىنىپ ، موڭغۇلىيىنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆزىنى تۇزۇۋالدى .
1932 - يىلى كۈزدە پىچانلىقلار كۆتۈرۈلدى . تۇرپان ئاستاند-
دىن مەخسۇت مۇھىتى باشلىق يېڭى بىر قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلدى .
مەخسۇت مۇھىتى تۇرپان ئاستانىدىكى باي ئائىلىنىڭ ئوغلى .
ئۇلار موسۇل مۇھىتى ، مەخسۇت مۇھىتى ، مامۇت مۇھىتى ،
گوسۇل مۇھىتى دەپ تۆت ئاكا - ئۇكا ئىدى . بۇلاردىن مەخسۇت
مۇھىتى تەرەققىيپەرۋەر زىيالىي بولۇپ ، 1920 - يىللاردا سودا
قىلغاچ موسكۋاغا بېرىپ بىرنەچچە يىل تۇرغان ، سوۋېت ۋەتەن
سۆيەرلىرىنىڭ تەربىيىسى ۋە تەسىرى بىلەن ئويغىنىپ ئۆزىنى
خەلقنىڭ ئۇستىدىكى زۇلۇم تېغىنى ئاغدۇرۇشقا بېغىشلىغان .
ئۇ : «ھاياتىڭ خەلقىڭگە بېغىشلانسىلا ئۇنىڭ مەنىسى بولىدۇ »
دېگەن . ئۇ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ قېرىنداشلىرىدىن موسۇل
مۇھىتى ، مامۇت مۇھىتلارغا باي بولۇشقىلا بېرىلىپ كەتمەي ،
خەلقنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش لازىم دەپ
تاپىلىغان ۋە بۇرھان شەھىدىگە ئوخشاش يېقىنلىرىغا ئۆز نىيە-
تىنى ئېيتىپ قوللاشقا ئېرىشىپ ، يەتتە كىشىدىن تەركىب
تاپقان «قەلەمتىراچ » ناملىق تەشكىلات قۇرغان . ئاستانىدە ئې-
تىلغان بىرىنچى ئوق ئەنە شۇلارنىڭ . جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى-
نىڭ زۇلۇمى جان - جېنىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بۇ دېھقانلار

«غوجانىياز ھاجى پىچانغا كەپتەك » دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپلا تە-
رەپ - تەرەپتىن تاياق - توقماق كۆتۈرۈپ ئاستانىدىكى بىرنەچچە
ئۆيلۈك گۆرۈكەش ، جازانىخور ، ئەپيۇنكەش قارا پۈزۈللارنىڭ
ھويلىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ مال - مۈلكىنى بۇلاپ ، داڭزىلى-
رىنى كۆيدۈرۈپ ، بۇتلىرىنى چېقىپ ، تىرىپىرەن قىلىۋەتكەن !
— ھا - ھا - ھا ··· ياشاپ كەت تۇرپانلىقلار ، ئوغۇل
بالىكەن ! بىزمۇ شۇنداق باشلايمىز نۇرى ! ··· قېنى سۆزلە !
··· مەخسۇت مۇھىتى ئۇلارغا باش بولۇپ ، ھەش - پەش
دېگۈچە مالۇيجاڭ دېگەننىڭ بىر يىلڭ ئەسكىرىنى بىرنەچچە سائەت-
تىلا يوق قىلىپ ، بىرنەچچە يۈز تال مىلتىق ، نۇرغۇن ئوق -
دورىغا ئېرىشىدۇ !
— ياشاپ كەت ، ھە ! ···
مەرگەن ، ئوۋچىلارغا قورال تارقىتىلىدۇ . ئۇلار بىرنەچچە
كۈندىلا بىرنەچچە يۈز كىشىگە يېتىدۇ . تۇرپان ، توقسۇن ، پى-
چان دېھقانلىرى خۇش بولۇپ قوللىرىغا تاياق - توقماق ئېلىپ
ئاستانىدىكى مەخسۇت مۇھىتلارنىڭ كاتتا قورۇسىغا تەرەپ -
تەرەپتىن كېلىپ قوشۇلىدۇ . ئۇلار قۇمۇل تاغلىرىدىكى غوجان-
ياز ھاجىغا يۈسۈپ دېگەن شوپۇردىن خەت ئەۋەتىدۇ . ئۇلار راسا
كۆچىيىۋاتقاندا ، 1932 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا ···
— توققۇز يىل بۇرۇن دېگىنە !
— ھەئە شۇنداق . گۇچۇڭدىن تۇرپانغا ناھايىتى نۇرغۇن
ئەسكەر كېلىدۇ . ئۇلار تۇرپان كونىشەھەردىكى جىن شۇرېننىڭ
بىرلۈي ئەسكىرى بىلەن بىرلىشىۋالسا ئىش چاتاق بولاتتى .
شۇڭا قوزغىلاڭچىلار كېچىلەپ يۇرۇش قىلىپ يوغانتېرەك دېگەن
يەر ئارقىلىق كەلگەن مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرگە ھۇجۇم
قىلىدۇ .
— ياشا !
ئۇرۇش قاتتىق بولىدۇ . لېكىن دۈشمەننى توسۇيالمايدۇ ،

دۈشمەن تۇرپان شەھىرىگە كىرىۋالدى !

— ھەي، ئاپلا !

تاڭغا يېقىن مالۇيجاڭغا ئۇرۇمچىدىن يەنە ياردەمگە ئەسكەر كېلىدۇ. بەزىلەر قاچايلى دەيدۇ. مەخسۇت مۇھىتى ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق بېرىدۇ.

— ئوغۇل بالا !

تاڭ ئالدىدا قاتتىق ھۇجۇم بولىدۇ. دۈشمەن ئۇرۇمچىگە قاچىدۇ.

— ھوششەررە !

شۇ كۈنىلا خەلق ئىككى مىڭدىن ئارتۇق دۈشمەننى يوقىتىدۇ. بىرقانچە مىڭ تال مىلتىق، نۇرغۇن ئوق ـ دورا، ئات ـ هارۋا، كىيىم ـ كېچەكلەرنى ئولجا ئالىدۇ. خەلق قوراللىنىپ كۈچىيىپ كونىشەھەرگە ھۇجۇم قىلىدۇ. شەھەردە نەچچە مىڭ ئەسكەر بولغاچقا، ئىككى تەرەپنىڭ ئوقلىرى قوماچ قورۇغاندەك پاراسلاپ، قىقاس ـ چۇقان تۇرپان ئاسمىنىنى قاپلايدۇ. پىدائىيلار يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوققا قارىماي شەھەر سېپىلىغا ھۇجۇم قىلىپ دەرۋازىلارغا ئوت قويىدۇ. ئوت يالقۇنى ئاسمان ـ پەلەك ئۆرلەيدۇ. مالۇيجاڭ قورقۇپ كېتىپ ئوق ئېتىشنى توختىتىپ ئاق بايراق چىقىرىدۇ !

— ۋاي ئاناڭنى !

قوزغىلاڭچىلار نۇرغۇن ئولجا بىلەن تېخىمۇ كۈچىيىدۇ.

— پاھ، تۇرپانلىقلار قالتىسكەن جۇمۇ !

لېكىن پىچانغا ھۇجۇم قىلماق تەس بولىدۇ. ئۇ يەردە خىل قوراللانغان نەچچە مىڭ ئەسكەر بار ئىكەن. ئاق ئورۇسلارنىڭ بىر پولك ئەسكىرىمۇ پىلىموت، زەمبىرەكلەر، خىل مىلتىقلار بىلەن قوراللانغانىكەن. رۇسىيىدىن قېچىپ كەلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى نۇرغۇن سوقۇش كۆرۈپ پىشىپ كەتكەن خاۋارىجلاردە ! مەخسۇت مۇھىتى ئۆزىنىڭ قورۇسىنى قوماندانلىق شتابى قىلىپ ئۆزى قوماندان بولىدۇ. ماشىمىڭ دېگەن تۇڭگاننى شىجاڭ، ئىنىسى مامۇت مۇھىتىنى لۇيجاڭ قىلىپ تەيىنلەپ راسا تەييارلىق قىلىپ، تۇرپان، ئاستانا، قاراغوجا، لۈكچۈن، توقسۇن، سىڭگىم، مورتۇق دېھقانلىرىنى بىردىن پولك، باتالىيون قىلىپ باشلىقلىرىنى تەيىنلەپ، مەشىق قىلدۇرۇپ 1933 ـ يىلى 1 ـ ئايدا پىچانغا يۈرۈش قىلىپ ئون ئىككى كېچە ـ كۈندۈز جەڭ قىلىپمۇ پىچاننى ئالالمايدۇ !

— پاھ ! ۋاي كاپىرەي، ئورۇسلارنىڭ ئىتلىقىنى !

— ئۇرۇشنىڭ ئون بىرىنچى كۈنى قۇمۇل تەرەپتىن شىڭ زىخۇينىڭ نەچچە مىڭ ئەسكىرى پىچانغا تۇيۇقسىز ياردەمگە كېلىپ، ئارقا تەرەپتىن ئايروپىلان، تۆمۈر كوڭكىلارنىڭ ياردىمىدە مەخسۇت مۇھىتىلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ. مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئادەملىرى لەمجىن، خاندۇ، سىڭگىم ئېغىزلىرىدا توسۇپ زەربە بەرگەن بولسىمۇ، نۇرغۇن چىقىم تارتىدۇ، ئاخىر تۇرپاننى تاشلاپ توقسۇنغا چېكىنىدۇ. 1933 ـ يىلى مەخسۇت مۇھىتى ئىلاجىسىز مەسلىھەتچىلىرى ئىمىنباي ھاجى، لۈكچۈن ۋاڭى سايىتلارنى باشلاپ قاراغوجا قىسىملىرىنىڭ باشلىقى پولات پولكوۋنىكنىڭ مۇھاپىزىتىدە قۇمۇلغا غوجانىياز ھاجىنى ئىزدەپ ماڭىدۇ. مامۇت، ماشىمىڭلار ئەسكەرلەرنى يىغىپ قارا شەھەرگە كېتىدۇ…

مەخسۇت مۇھىتى بىرنەچچە يۈز ئادىمى بىلەن ئارقا يول، تاغ ئارىلاپ مېڭىپ بىر قونۇپ ئەتىسى قۇمۇلغا يېتىپ بارىدۇ. قۇمۇلنىڭ يېنىدىكى ئاستانە دېگەن يەردە شېڭ شىسەينىڭ قالدۇق ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان غوجانىيازنى تاپىدۇ. ئىككى باشلىق قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىدۇ. ئۇلار سۆھبەتلىشىدۇ، مۇڭدىشىدۇ، پىلان تۈزۈشىدۇ.

— كۈچىمىز ئاجىز، ماجۇڭيىڭنى تەكلىپ قىلايلى، — دەيدۇ بىرى.

— ئۇ لومودى ، قورال يىغىپ ، كۈچ توپلىغىلى چىققانىكەن ! — دەيدۇ غوجانىياز خاپا بولۇپ ، — شىنجاڭنى تۈگۈل قۇمۇلنىمۇ ئېلىشىپ بەرمەي تىكىۋەتتى . يەنە چىقسا يەنە شۇنداق قىلارمىكىن . موڭغۇلىيە ، سوۋېت بىزگە باش پاناھ بولغۇدەك ، شۇلارغا تاينايلى !

غوجانىيازنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قوراللىرى ، كىيىملىرى سوۋېتنىڭ ئىدى .

ئۇلار ئاخىر تۇرپانغا يۈرۈش قىلىدۇ . غوجانىياز ئۆزىنىڭ تۆت پولك ئەسكىرىنى ئېلىپ مەخسۇت مۇھىتلار بىلەن 1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ ئاخىرى يولغا چىقىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن خاندۇغا كېلىدۇ . ئاندىن لۈكچۈنگە ئورۇنلىشىدۇ . بىزنى ئاڭلىغان تۇرپان ، توقسۇن ، پىچان خەلقى تەرەپ - تەرەپتىن يېتىپ كېلىپ قوشۇن زورىيىدۇ . ئۇلار قارا شەھەرگە مامۇت مۇھىتنى تېز كەلگىن دەپ ئادەم ئەۋەتىدۇ . بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان شېڭ شىسەي نەچچە يۈزلىگەن ئاق ئورۇسنى ئېغىر توپ - زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللاندۇرۇپ ئەكېلىپ لۈكچۈنگە ھۇجۇم قىلىدۇ . ئۈچ كېچە - كۈندۈز قاتتىق جەڭ بولىدۇ . دۈشمەن تولىمۇ كۈچلۈك ئىدى . ئاخىر غوجانىيازلار شەھەرنى تاشلاپ چېكىنىدۇ . دۈشمەن شەھەرگە كىرىپ شەھەر ئاھالىسىنى دەھشەتلىك قىرىدۇ ، كوچىلاردا قانلار ئېرىق بولۇپ ئاقىدۇ . مەخسۇت مۇھىتى ، ھەمدۇللا داموللا شۇ ئۇرۇشتا شېھىت بولىدۇ !

— ھەي ئىست !

دۈشمەن مەخسۇت مۇھىتنىڭ بېشىنى كېسىپ لۈكچۈن ، ئاستانىلەردە دەرەخلەرگە ئېسىپ سازايە قىلىدۇ . غوجانىياز ھۆڭگىرەپ يىغلاپ :

— ھەي مەخسۇت ، سەن ئۆلگۈچە مەن ئۆلسەم بولماسمىدى — دەيدۇ .

— شېڭ دېگەن جاللات ! كۆرسەن تېخى ، كاللاڭنى ئۆز

قولۇم بىلەن كېسىپ سازايى قىلمىسام ! — غېنىنىڭ ئاۋازى تىترىدى .

شېڭ شىسەي ئۆيلەرگە ئوت قويۇپ ، خەلقنى قىرغىن قىلىپ پۈتۈن تۇرپاننى قانغا بويايدۇ . 3 - ئايدا ئۇرۇمچىگە چېكىنىش ئالدىدا شېڭ ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دېگەن ئېسىل شائىرنى ، پولاتقارى ، تۆمۈر جىسا قاتارلىق ئون يەتتە ئادەمنى ئۇيغۇرلار قويۇق ئولتۇراقلاشقان بېگىشەھەرگە ئاپىرىپ ، تۆت كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تىرىك تۇرغۇزۇپ ئەزالىرىنى بىر - بىرلەپ كېسىپ ، ئاندىن خەنجەر ۋە قىلىچ ئۇرۇپ قىيناپ ئۆلتۈرىدۇ . شۇنداق قىلسام خەلقنىڭ يۈرىكى مۇجۇلۇپ قوزغىلاڭ قىلالمايدۇ دەپ ئويلايدۇ ئۇ . لېكىن ! …

— مانا ئەمدى بىز قوزغىلىمىز ، قانغا قان ، جانغا جان ئالمىساق ئوغۇل بالا ئەمەس !

1933 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جىن شۇرېننىڭ ئەمەلدارلىرىدىن جاڭ شىن ، چېن دېلى ، جاۋ دېشۇ ، جىڭ رۇنچېڭ دېگەنلەر قوزغىلىپ جىن شۇرېننى غۇلىتىدۇ . جىن قاچىدۇ ، شېڭ ئورۇسلار بىلەن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن پايدىلىنىپ ھىيلە ئىشلىتىپ تەختكە چىقىۋالىدۇ . بۇ چاغدا كۆڭلىگە قىساس ئوتى تولۇپ تاشقان غوجانىياز ھاجى بىلەن مامۇت مۇھىتى 1933 - يىل 4 - ئاينىڭ ئاخىرى كۆكيار ئېغىزى ئارقىلىق شىمالىي شىنجاڭغا جازا يۈرۈشى باشلايدۇ . مورى ، گۇچۇڭلاردا شېڭ ئەسكەرلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىدۇ . ئۇلار تازا جازا يۈرۈشى قىلىۋاتقاندا ، تۇيۇقسىزلا كۆلىغا — ئەنشىگە قېچىپ كەتكەن ما جۇڭيىڭنىڭ زاكىر دېگەن نوغاي ئەلچىسى ماجۇڭيىڭ مورىغا كېلىۋاتىدۇ دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزىدۇ . غوجانىياز ھاجى :

— ئىنىنەڭنى ، يەنە نېمە قىلارىكىن ! — دەيدۇ خاپا بولۇپ ، باشقىلار ھەيران قالىدۇ :

— ئۇنىڭ ھازىر كۆچى زوركەن، بىرلىشىپ كاپىرلارنى قىرىمىز، سىلى خاپا بولدىلىغۇ؟

ھاجىم گەپ قىلماستىن:

— ئۇ لومودىنىڭ نىيىتى يامان، — دەپلا قويىدۇ.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئۇلار ئۇچرىشىدۇ. يىگىرمە ئۈچ ياشلىق، كۆزلىرى ئوينىپ تۇرىدىغان قاڭشارلىق تۇڭگان يىگىت:

— ھاجىم ئاتا، ئەمدى سىلى نەيزىنىڭ دەستىسى بولسىلا، مەن ئۇچى بولاي، مەن مورىنى ئىككى سائەتتە ئالدىم. گۇچۇڭنى تۆت سائەتتە ئالىمەن، ئۈرۈمچىنى ئالتە سائەتتە ئالىمەن، ئاندىن پۈتۈن شىنجاڭنى ئالىمەن. بەش يۈزمىڭ ئەسكەر توپلاپ، پۈتۈن جۇڭگونى ئالىمەن، ئاندىن ئورۇسلارنى يوقىتىمەن، چېگرامنى ھەرەمگە تۇتاشتۇرىمەن! — دەيدۇ.

— پاھ، ئىسكەندەر بولاي دەپتۇ-دە، بۇ تۇڭگان. ئېيتە قېنى، ھازىر ئۇ نەدە؟

••• ھەربىر ئادەم ئۆزىنىڭ ھايات خەرىتىسىنى ئۆزى سىزىپ چىقىدۇ. ماجۇڭيىڭنىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرىنى بىلمەيمەن. ئەمما غوجانىياز بۇ ئۇلۇغ زات ھايات خەرىتىسىنى سىزىپ بولۇپ بىز بىلەن خوشلاشتى. بىز ئۇنىڭ خەرىتىسىنى تونۇشتۇرۇۋېرەيلى. ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭغا ھۇجۇم قىلغاندا، غوجانىياز كېلىشىم بويىچە جىمسارغا ھۇجۇم قىلىدۇ. جىمساردىكى شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەر باشلىقى تەسلىم بولۇپ، قوراللىرىنى ئەتىسى تاپشۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. شۇ ئارىلىقتا ما جۇڭيىڭ كېچىلەپ كېلىپ جىمساردىكى تەسلىم بولغۇچىلارنىڭ نۇرغۇن قوراللىرىنى يىغىۋالىدۇ. غوجانىياز ماجۇڭيىڭنىڭ ئىنىسىنىڭ قۇرئان پەتىسىگە كەلگەندە قاتتىق غەزەپلىنىپ: «جىمساردىن ئېلىنۋالغان قوراللارنى قايتۇرۇپ بەرگىن» دەيدۇ. ماجۇڭيىڭ: «تىزىملىمىدۇق، كېيىن بېرەيلى» دەپ مۇجمەل جاۋاب بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن

غوجانىياز ماجۇڭيىڭدىن نەپرەتلىنىپ ئايرىلىشقا قارار قىلىدۇ. نەق شۇ چاغدا شېڭ شىسەينىڭ ئەلچىلىرى كېلىدۇ. ئۇنىڭ بىرى شېڭ شىسەينىڭ فۇگۇەنى ئەكبەر، يەنە بىرى مەھمۇت غوجا دېگەن ئۆزبېك ئىدى. ئەكبەر دېگىنى شېڭ شىسەينىڭ بىرلىشىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەھمۇت غوجا ئۈرۈمچىدىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن چىققانلىقىنى ئېيتىپ: «ماجۇڭيىڭدىن ئايرىلىپ، شېڭ شىسەي بىلەن بىرلەشكىنىڭلار ياخشى. ماجۇڭيىڭ ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ قۇيرۇقى، ئۇ خەتەرلىك»، «شېڭ بىلەن بىرلەشمىسىڭىز ياردەم توختايدۇ. بىز شېڭغىلا ياردەم بېرىمىز» دەيدۇ. غوجانىياز ئامالسىز ماقۇل بولىدۇ. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن شېڭ شىسەينىڭ ئون نەچچە نەپەر كېلىشىم قىلغۇچى ۋەكىلى كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ بىر ئادىمى بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ 1933 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئاخىرى كېلىشىم ئىمزالىنىدۇ. كېلىشىم بويىچە غوجانىياز بارىكۆلدىن تارتىپ قۇمۇل، تۇرپان، توقسۇن، پىچانلارنى قوشۇپ جەنۇبىي شىنجاڭنى باشقۇرىدىغان، شېڭ شىسەي شىمالىي شىنجاڭنى باشقۇرىدىغان بولىدۇ. خوجانىياز ھاجىغا جەنۇبىي شىنجاڭنى قوغدىغۇچى باش قوماندان دېگەن نام بېرىلىدۇ. مامۇت مۇھىتى بولسا بىرىگادا كوماندىرلىقىدىن 6 - دىۋىزىيىنىڭ قوماندانى بولۇپ كۆتۈرۈلىدۇ. غوجانىيازغا شېڭ شىسەي يەنە ئون مىڭ تال مىلتىق، ئوق - دورا، ئون مىڭ دانە ئات، ئېگەر - جابدۇق بېرىدۇ. 1933 - يىلى 6 - ئاينىڭ بېشىدا غوجانىياز ھاجى، مامۇت سىجاڭلار ئەسكەرلىرىنى باشلاپ گۇچۇڭ داۋىنى ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈپ كېتىدۇ. دەسلەپ ئارغىبۇلاق ئېغىزىنى ئالدىنقى سەپ قىلىپ ئۆزلىرى قارا شەھەرگە ئورۇنلىشىدۇ.

— پاھ، ماجۇڭيىڭ دېگەن تۇڭگانچۇ؟

— ئۇ زىنچۇەنزى دېگەن يەردە شېڭ شىسەي بىلەن ئۇرۇ-

شۇپ يېڭىلىپ ، گۇچۇك ، مورىلارنى تاشلاپ قېچىپ تۇرپانغا
چۇشۇپ كېتىدۇ . ئۇ بۇ مەغلۇبىيىتىنى غوجانىياز هاجىدىن
كۆرۈپ : «هاجى ئاتا»دىن «ژىنتامادى»غا بىراقلا كۆچىدۇ .
جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇرۇش ئوتىغا ئايلىنىدۇ . بىرىنچى بو-
لۇپ هېلىقى ماشىمىڭ دېگەن تۇڭگان غوجانىيازغا قارشى سو-
قۇش قىلىدۇ . ئۇششاقتال ئۇرۇشىدا ماشىمىڭ مەغلۇپ بولۇپ
تۇرپانغا قاچىدۇ . ماجۇڭيىڭ غوجانىيازنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا
ئۆتكىنىگە ، شېڭ بىلەن كېلىشىم قىلغىنىغا قاتتىق غەزەپلىنىپ
ئۇنى يوقىتىش ئۈچۈن ئەسكەر ئەۋەتىدۇ . بۇ ئۇرۇش ئارغىبۇلاق-
تىن تاكى يەكەنگىچە بىر يىلدىن ئارتۇق داۋام قىلىدۇ . قارا
شەهەر ، كورلا ، بۇگۇر ، كۇچا ، ئاقسۇلاردا قاتتىق سوقۇشلار
بولىدۇ . غوجانىياز سوقۇش قىلىپ چېكىنىۋېرىدۇ ، ئاخىر ئاق-
سۇغا كېلىپ توختايدۇ . ئاقسۇدا غوجانىيازغا باي شىجاڭ دېگەن
كىشى ئەسكەرلىرى بىلەن قوشۇلىدۇ . لېكىن ئۇلارنىڭ قورال ،
ئوق - دورىلىرى تۇگەشكە ئاز قالغان ، هەربىر ئەسكەردە بىر
تالدىن مىلتىق ، ئون تالدىنلا ئوق قالغانىدى . غوجانىياز ئاخىر
سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ياردەم ئېلىش ئۈچۈن موسۇل مۇهىتى ،
هەمدۇل ۋاجىدىلارنى قەشقەرگە — سوۋېت كونسۇلخانىسىغا
ئەۋەتىدۇ . سوۋېت تەرەپ مىڭ تال مىلتىق ، ئون ئىككى دانە
پىلىموت ، بىرقانچە يۈز ساندۇق ئوق ، گرانات ، تاپانچا ، دۇر-
بۇنلارنى بېرىدۇ . ئابلىراخۇن ئىسىملىك بولشېۋىك ئۆزى بىللە
كېلىپ بۇ قوراللارنى تاپشۇرۇپ بېرىپ ئەسكەرلەرنى روهلاندۇ-
رىدۇ . غوجانىيازنى خۇش قىلىۋېتىدۇ .
— سوۋېتنىڭ كۇچى دېگىنە ، هاجىمنى ئۆرە قىلغان ؟
— شۇنداق . ئۇ كىشى شۇ يولنى تاللىغان . باشقا يول
تاللاشقا ئىمكان يوق ئىدى . سوۋېت ئىتتىپاقىغا يۆلىنىش ئۇنىڭ
مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ئاساسى ئىدى . شېڭ شىسەيمۇ شۇن-
داق ئىدى . ئۇلارنىڭ تاللاش هوقۇقى قالمىغان ، بويسۇنۇش

هوقۇقىلا قالغانىدى . ئۇلارنى ماجۇڭيىڭ شۇنىڭغا مەجبۇر قىلغا-
نىدى . غوجانىياز ۋە مامۇت مۇهىتىلار قارايۇلغۇن دېگەن يەردە
قاتتىق ئۇرۇش قىلىدۇ . بۇ ئۇرۇشتا باي شىجاڭ قۇربان بولى-
دۇ . غوجانىياز قەشقەر ، يەكەنلەرنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرۇش
ئۈچۈن 1933 - يىلى 12 - ئايدا پۈتۈن زاپاس قوراللارنى
يۈزلىگەن تۆگىلەرگە ئارتىپ ئۈچتۇرپان قاقشال يولى بىلەن
قەشقەرگە قاراپ ماڭىدۇ ، تېز يۈرگەچكە بىر قونۇپلا ئاتۇشقا
كېلىدۇ . بۇ چاغدا قەشقەردە سابىت داموللام قۇرغان «شەرقىي
تۈركىستان ئىسلام جۇمهۇرىيىتى» بار ئىدى .
— پاھ ، قالتىسكەنغۇ ، هە ، سابىت داموللام دېگىنە ؟
— بىراق ئۇ جۇمهۇرىيەتنى سوۋېت ئىتتىپاقى خالىمايت-
تى . شۇنىڭ ئۈچۈن غوجانىياز هاجىم بۇ جۇمهۇرىيەتنىڭ پرېز-
دېنتى بولۇشنى رەت قىلىدۇ . سابىت داموللا غوجانىيازنىڭ
ئالدىغا ئاتۇشقا كېلىدۇ . غوجانىياز نېمىلا بولمىسۇن ئاخىر
قەشقەرگە بارىدۇ . لېكىن ئۇزۇن تۇرمايلا مامۇت سىجاڭنى ئەس-
كەرلىرى بىلەن ئېلىپ يېڭىشەهەرگە قوغلاپ كەلگەن تۇڭگانلار
بىلەن ئۇرۇشقا چىقىپ كېتىدۇ . بۇ ئۇرۇش ئون يەتتە كۈن
داۋام قىلىدۇ . سابىت داموللا مىڭدىن جىق ئەسكىرى تۇرۇپ
بىر ئەسكىرىنىمۇ ئۇرۇشقا سالمايدۇ .
— پاھ ، سابىت داموللىنىڭمۇ ئەسكىرى جىقكەن - هە ؟
ئۇنى كىم يۆلىگەن نۇرى ؟
— ئۇنى ئەنگلىيە كونسۇلى ، تۈركىيىنىڭ ئافغانىستاندى-
كى كونسۇلى يۆلىگەن . بۇ چاغدا قەشقەر رايونىدا بىرنەچچە
هەربىي كۈچ بار ئىدى . ئاساسلىقى : توقسۇنلۇق هارۋىكەش
تۆمۈر ئېلى 1932 - يىلىنىڭ ئاخىرى 1933 - يىلىنىڭ بېشىدا
كۇچالىق هەمدەمبەگ هاجى بىلەن بىرلىشىپ كۇچا دېهقانلار
قوزغىلىڭىنى قوزغاپ ، غوجانىياز هاجىلارنىڭ قۇمۇل قوزغىلى-
ڭىغا ماسلىشىپ كۇچا ، ئاقسۇلارنى ئېلىپ قەشقەرگە كېلىپ

توختىغان . ئۇنىڭغا ھېلىقى مامۇت سىجاڭ بىلەن قاراشەھەرگە
ئورۇنلاشقان ما شىمىڭنىڭ ما جەنساڭ (چولاق سىلىڭ) دېگەن
ئادىمى يۈزدەك ئەسكەر بىلەن قوشۇلغان . ئۇمۇ قەشقەرگە كەل-
گەن . ما زىخۇي دېگىنى شۇ . تۆمۈر ئېلى قەشقەردە ، ما زىخۇي
يېڭىشەھەردە تۇراتتى . شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قېچىپ
كەلگەن قىرغىز ، ئۆزبېك ، تاجىكلاردىن ئوسمان ئېلى ، ئوراز ،
جانىبېك قازى ، خال غوجا ، ھادى ، ھەيت مۇبارەك ، يۇسۇپجان
قۇربېشى ، سېيىتۋالدىجان دېگەنلەر جۇڭگو زېمىنىغا كىرىۋېلىپ
باسمىچىلىق قىلىپ يۈرەتتى . ئۇلارمۇ قەشقەردىكى ئەنگلىيە
كونسۇلىدىن باشپاناھلىق ئىزدەيتتى . ئۇلاردىن باشقا ، سابىت
داموللا دىنىي ئوقۇشنى ياخشى ئوقۇغان ئاتۇشلۇق دىندار ئىدى .
ئۇ ئادەم مىسىر ، تۈركىيە ، ئەرەبىستانلاردا زىيارەتتە يۈرگەندە ،
قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى ئاڭلىغان بولغاچقا دەرھال خوتەن-
گە قايتىپ ، بىر تەرەپتىن مۇدەررىسلىك قىلغاچ ، بىر تەرەپتىن
قوزغىلاڭغا تەييارلىق قىلغان . مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا شۇ
كۈنلەردە ئەمىر ساھىب (نۇرئەھمەد) ، شاھ مەنسۇر (ئابدۇللا
مەخدۇم) ، مۇھەممەت نىياز ئەلەم ۋە توقسۇنلۇق ئابدۇلخەبىر
ھاجى دېگەنلەر بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ خوتەننى
دەرھال ئىشغال قىلغان ، كونا ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ دىنىي
ئۆلىمالار ھاكىمىيەت ئىگىلىگەن . ئۇزۇن ئۆتمەيلا سابىت دامولла ،
جانىبېك قازى ، شاھ مەنسۇرلار قەشقەرگە كەلگەن . شاھ مەن-
سۇرنىڭ : «تۆمۈر دېگەن بىر ھارۋىكەش ، ئۇ بىكارغىلا پالاقلاپ
يۈرىدۇ ، قولىدىن چوڭ ئىش كەلمەيدۇ !» دېگەن گېپى تۆمۈر
ئېلىغا يەتكەن . شۇنىڭ بىلەن تۆمۈر ئېلى غەزەپلىنىپ خوتەن-
لىكلەرنى قورالسىزلاندۇرۇپ ، باشلىقلىرىنى نەزەربەند قىلىۋەت-
كەن . تۆمۈر ئېلى يەكەننى ئازاد قىلىش ئۈچۈن ھاپىز لۈيجاڭ-
نى ، ئوسمان ئېلى ئوراز تۇەنجاڭنى ئەۋەتكەن . يەكەن ئۇرۇش-
مايلا تەسلىم بولغان . لېكىن ئوراز تۇەنجاڭ تەسلىم بولۇپ

قەشقەرگە كېلىۋاتقان يەكەن ئەمەلدارلىرىنى بۇلاپ قىرغىن قىل-
غان . يەكەن ئەمەلدارلىرى يېڭىشەھەردىكى ما زىخۇينىڭ ھىما-
يىسىگە ئۆزىنى ئاتقان . قەشقەردە : تۆمۈر ئېلى ، ئوسمان ئېلى ،
ما زىخۇيلار بىر - بىرىگە قارشى ئۈچ ھەربىي كۈچ بولۇپ
شەكىللەنگەن . ئۇلار بىر - بىرىدىن ئۈستۈنلۈك تالاشقان . تۆ-
مۈر ئېلى ما زىخۇيدىن تامغا تارتىۋالغاندا ، بۇ ھارۋىكەشنى
ئۆزلىرىنىڭ باشلىقى ھېسابلاپ يۈرگەن تۇڭگانلار بۇنى قاتتىق
ئار ئالغان . ئوسمان ئېلى ئۆزىنى قەشقەرنىڭ ئازاد قىلغۇچىسى
ھېسابلاپ تۆمۈرنى ياراتمىغان ۋە ئاچچىقلاپ تاغقا قاراپ ماڭغان .
تۆمۈر ئۇنى قوغلاپ يوقىتىشقا ما زىخۇينى بۇيرۇغان . ما زىخۇي
ئاستىرتىن ئوسمان بىلەن بىرىكىۋالغان . تۆمۈر ما زىخۇينىڭ
ئەسكەرلىرىنى كۆزەتكىلى بېرىپ ، قايتىش يولىدا ما زىخۇينىڭ
ئەسكەرلىرىنى توختىتىپ ۋاقتىدا كېلىشمىدىڭ دەپ تەنقىد
قىلغان . شۇ يەردىلا تۇڭگانلار تۆمۈر ئېلىنى ئېتىۋەتكەن .
«قەشقەرنى كىم پەتھى قىلغان» دېگەن تالاشنىڭ ئاخىرى تۆمۈر
ئېلىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئاخىرلاشقان . قەشقەر ما زىخۇينىڭ
قولىدا قالغان . خەلق چىدىماي ئوسمان ئېلىگە ئادەم ئەۋەتكەن .
ئوسمان ئېلى سوقۇش قىلىپ ما زىخۇينى قوغلاپ چىقارغان .
ئوسمان ئېلى قەشقەرنى ئىككى قېتىم پەتھى قىلغان «غازى
ئوسمان پاشا» دېگەن ئۇنۋانغا ئىگە بولغان . ئۆزبېك ، ئۇيغۇر
ھەربىي باشلىقلىرىمۇ ئوسماننىڭ باش قوماندان بولۇشىنى ئېتى-
راپ قىلغان .
— پاھ ، مۇنۇ ئۇيغۇرلار ئۇيغۇرنى ئۆلتۈرۈپ قىرغىزنى
كۆتۈرگەن دېگىنە؟ تۆمۈر ئېلىگە ۋابال بوپتۇ . ئۇنىڭ ئادەملى-
رىمۇ قىرغىزغا بويسۇنۇپتۇمۇ؟
— ھەئە شۇنداق . ··· مانا شۇ چاغدا سابىت دامولла
نەزەربەندتىن بوشايدۇ . ئۇ : «مۇسۇلمانلار بىر - بىرىمىزنى
قىرمايلى . مېنى سولىغان تۆمۈر ئېلى مۇسۇلمان ، ئۇنى ئۆل-

تۇرگەن تۇڭگانلار مۇسۇلمان ، تۇڭگاننى قوغلىۋەتكەن قىرغىز مۇسۇلمان . بىز نېمىشقا بىر بولۇپ شىڭ دېگەن دىنسىزغا قارشى تۇرمايمىز !» دەيدۇ .

— توغرا ، قەنتتەك گەپ !

سابىت دامولللىنىڭ گېپى باشقىلارغا ياراپ كېتىدۇ . ئۇنى ئوسمان ئېلى ، يۇسۇپجان قۇربېشى ، سېتىۋالدىجان دېگەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ھەربىي باشلىقلار ھىمايە قىلىدۇ . شۇ كۈنلەردە ئوسمان ئېلىنى ئۆز قىرغىز كاتتىۋاشلىرى گۇناھ تېپىپ جازالاپ ، يەكەنگە ھادى دېگەن بىلەن قوشۇپ پالىۋېتىپ ئوراز دېگەننى تىكلىۋالىدۇ . سابىت دامولla مۇشۇ ئۈچ كۈچنىڭ ياردىمى ۋە ئۆزبېك بايلار ، ئۇيغۇر دىندارلار ، چوڭ سودىگەرلەرنىڭ قوللىشى بىلەن 1933 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى جاكارلايدۇ ۋە غوجانىياز ھاجىنى پرېزدېنتلىققا تەكلىپ قىلىپ ئاتۇشقا ئالدىغا كېلىدۇ . غوجانىياز ھاجى ئىپادە بىلدۈرمەيدۇ . سەۋەبى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پىكرى بولماي تۇرۇپ ئۇ گەپ قىلالمايدۇ - دە . ئەمەلىيەتتە بۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ تولىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ئۆزبېك ، قىرغىز باندىتلىرى ۋە يەرلىك دىندارلار ئىكەنلىكىنى غوجانىياز بىلىدۇ .

غوجانىياز ھاجى 1934 - يىلى 1 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا قەشقەرگە كېلىپ روزى ھېيت نامىزىنى ئۆتەيدۇ . خەلق ئۇنىڭغا دۇئا قىلىشىپ يىغلاپ تۇرۇپ ئامانلىق تىلەيدۇ . لېكىن ئۇ تېزلا ماموت سىجاڭ باشلىق ئاساسلىق ھەربىي كۈچىنى قاغىلىق تەرەپكە ماڭغۇزۇۋېتىپ ، ئۆزى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بەرگەن سەكسەن مىڭ قويىنىڭ ئورنىغا قورال ئېلىش كويىدا يۈزدەك ئادەم بىلەن ئاتۇش ئارقىلىق ئاغۇ ، تىگۈرمىتى تەرەپكە كېتىدۇ .

بۇ چاغدا ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە يېگىرمە مىڭدىن كۆپ ئەسكەر بىلەن ھۇجۇم قىلىپ ئوتتۇز ئۈچ كۈن ئۈرۈمچىنى

قورشىۋالغان ، كېيىن سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ تانكا ، زەمبىرەكلەر بىلەن قىلغان ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي مەغلۇپ بولۇپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان مەزگىل ئىدى . ماجۇڭيىڭنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ سابىت دامولla ، يۇسۇپجان ، ئورازلار شەھەرنى تاشلاپ قاچىدۇ . ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە كىرىدۇ . شۇ چاغدا يۇسۇپجان قۇربېشى تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ماجۇڭيىڭغا ئېغىر زەربە بېرىدۇ . ماجۇڭيىڭ غالجىرلىشىپ قەشقەرنى ئىككى قېتىم قىرغىن قىلىدۇ . بۇلاپ - تالاپ قانغا بويايدۇ . ئۇ يەنە غوجانىيازنى قوغلاپ تار دېگەن يەردە ئېتىشىدۇ . نۇرغۇن يېزىلارنى ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈپ ئادەملەرنى ئۆلتۈرىدۇ . غوجانىياز ھاجى يەتمىش يەتتە ئادىمى بىلەن ئۇلۇغچاتقا قېچىپ بارىدۇ ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قالغان قورالنى ئېلىۋېلىشقا چېگرا قاراۋۇلنىڭ باشلىقى ئىسھاقبېكتىن ياردەم سورايدۇ . غەلىتە ئىش ، مۇئەللىمنىڭ دېيىشىچە ، غوجانىياز ھاجى شۇ يەردە تۇرغان چېغىدا ، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ئىسھاقبېك ، ئاتىشبېكلەر ئارقىلىق غوجانىياز ھاجىنى تۇتۇشنى پىلانلىغانىكەن . بۇ بەلكى غوجانىياز سابىت دامولللىنىڭ ھۆكۈمىتىگە باشلىق بولۇشنى قوبۇل قىلدى دېگەن گۇمان بىلەن بولغان ئىش بولسا كېرەك . لېكىن ئىسھاقبېك ، ئاتىشلار بۇ ئىشنى چىپاق قازىنىڭ ئۆيىدە مېھماندارچىلىق ئۈستىدە ئىجرا قىلماقچى بولغاندا ، چىپاق قازى قارشى چىقىپ : «دىن ئۈچۈن جاپا چېكىۋاتقان ئىنقىلابچىنى ھەرگىزمۇ تۇتۇپ بەرمەيمەن !» دەپ قوغداپ قالغان . غوجانىياز ئۇلۇغچاتتا تۇرۇۋاتقاندا ، سوۋېت كونسۇلى بىر تاتار ئادەمنى ئەۋەتىپ غوجانىياز ھاجىغا : سابىت دامولla ، زىرىپ قارىيھاجى ، جانىبېك قازى ، سۇلتانجان باشلىق ئون ئۈچ كىشىنى قولغا ئېلىشنى بۇيرۇپ ، شىڭ شىسەينىڭ يازغان خېتىنى غوجانىيازغا تاپشۇرغان . غوجانىياز ھاجى ئەركەشتامدا بىرنەچچە كۈن تۇرغاندىمۇ ، سوۋېت ئادەملىرى سابىت دامولللىنى ئەنگلى-

يىنىڭ جاسۇسى، تۈركىيىنىڭ ئافغانىستاندىكى كونسۇلىدىن قورال ئالغان دەپ نۇرغۇن قېتىم ئەيىبلىگەن...

ئاخىر ئىسھاقبېك، چىپاق قازىلار غوجانىياز ھاجىنى تاغ يولى، بوستانتېرەك دېگەن يەر بىلەن يېڭىسارنىڭ بىر كەنتىگە ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدۇ. غوجانىياز ھاجى شۇ يەردىن سابىت دامولل‍نى تۇتۇشقا ئادەم ئەۋەتىدۇ ۋە ئوسمان ئېلىنى قويۇپ بېرىش توغرىسىدا خەت يازىدۇ. بۇ چاغلار ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى شاھ مەنسۇر ۋە ئەمىر ساھىبلار بىلەن قاتتىق ئۇرۇشىدۇ. شاھ مەنسۇر بىلەن ئەمىر ساھىب ئۆلىدۇ، ئەسكەرلىرى قىرىلىپ تۈگەيدۇ!

— ساپلا ئۇيغۇرلار ـ ھە؟

— خوتەندە باش قوماندان بولۇپ تۇرۇۋاتقان مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا ئىككى ئىنىسى ۋاپات بولۇپ، ئەسكىرى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ھىندىستانغا قېچىپ كېتىدۇ. غوجانىيازنىڭ پولك باشلىقى ئابدۇغوپۇر يەكەندە سابىت دامولل‍لارنى قولغا ئالىدۇ. سابىت دامولل‍نىڭ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ئاتمىش كۈن ئۆمۈر كۆرۈپ كەچ كۈزدىكى مامكاپ گۈلىدەك توزۇپ كېتىدۇ. غوجانىياز بىلەن مامۇت سىجاڭلار يەكەن دەرياسىنى بويلاپ تەكلىماكان ئىچىدىكى تەبىئىي توغراقلىق بىلەن ئاقسۇغا قايتماقچى بولىدۇ. بۇنى ئاڭلاپ ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى كېچىلەپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىدۇ. غوجانىياز تاسلا قالىدۇ جېنىدىن ئايرىلغىلى. ئۇ ئەتىسى ئەسكەرلىرىنى يىغىپ ئاقسۇغا يولغا چىقىدۇ. 1934 ـ يىلى 4 ـ ئايدا تەييارلىق قىلىپ ئاقسۇدىن ما جۇڭيىڭنى جازالىغىلى مارالبېشىغا بارغاندا، ئەنگلىيە كونسۇلى قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلىغا: «خەلقئارا قائىدىنى بۇزۇپ، ئەسكەر چىقاردىڭلار!» دەپ نارازىلىق خەت تاپشۇرىدۇ.

— رۇس ئەسكەرلىرى راست كىرگەنمىكەن؟

— شۇنداق. ئۇلار غوجانىيازنىڭ ئەسكەرلىرىگە قوشۇلۇۋالغانىكەن!

— ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى قىرىۋېتىدىغان چاغ كەپتىكەن، ھەتتىگىنەي، ئىنگلىز دېگەن قانداق ھېجىقىز ئۇ! — غېنى غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى، — ھە، قېنى سۆزلە، ئەجەب جىق بىلىدىكەنسىنا!...

— ما جۇڭيىڭ قەشقەرنى ئىگىلەيدۇ. لېكىن ئۇ ما خۇسەن دېگەن يەزنىسى ۋە باشقا باشلىقلار بىلەن سەن ـ پەن دېيىشىپ قالىدۇ. ئۇ سوۋېتنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىپ ئىككى يۈزدەك ئەسكىرى بىلەن يىگىرمە سەككىز تۆگىگە ئالتۇن ـ كۈمۈش ئارتىپ سوۋېتقا قورال سېتىۋالىمەن دەپ كېتىدۇ ـ دە، ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىدۇ. ما خۇسەن پوسكامنىڭ نېرىسىنى ئىگىلەيدۇ. مامۇت سىجاڭ قەشقەرنى ئىگىلەيدۇ. ئوسمان ئېلىنىڭ ئادەملىرى ئافغانىستانغا قېچىپ كەتكەچكە، ئۇ مامۇت سىجاڭدىن پاناھ تىلەپ قەشقەرگە كېلىشىگىلا مامۇت سىجاڭ ئۇنى شېڭ شىسەيگە تۇتۇپ بېرىدۇ.

— نېمىشقا ـ ھە؟ ئۇ غوجانىيازغا يېقىن ئىكەنغۇ؟

— 1934 ـ يىلى 1 ـ ئايدا غوجانىياز ئۇنى قوبۇل قىلىپ ماختىغان بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دۈشمىنىنى ئۇ قوغدىمايدۇ ـ دە! ئوسمان ئېلى تېخى بۇلتۇرلا سابىت دامولل‍لار بىلەن تۈرمىدە بار ئىكەن، توختىبېك، مۇھەممەت سالى قازى ئوخشاش بەش كىشىمۇ بىللىكەن دەپ ئاڭلىدىم.

— غوجانىياز ھاجى ئۇلارنى تۇتۇپ بېرىپ ئۆزى ساق قالالىدىمۇ؟ ئۇنىمۇ تۇتتىغۇ ئاخىر؟...

— شۇنداق، شېڭ دەسلەپتە ئۇنى جەنۇبىي شىنجاڭنى قوغدىغۇچى قوماندانلىق شتابىنىڭ باش قوماندانى قىلىپ بېكىتكەن بىلەن ئايىغى ئۇنداق بولمىدى. چۈنكى شېڭ شىسەي ئۇرۇمچىدىكى چارروسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرىنىمۇ ئۆزىگە

ھاكىمىيەت ئېلىپ بەرگەن ، شۇنچە يانتاياق بولغىنىغا قارىماي
ئۆلتۈردى ، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى تارقىتىۋەتتى ئەمەسمۇ ؟ ئالاي-
لۇق ، يۇسۇپجان ، سېتىۋالدىجان پولكى ئاقسۇغا يۆتكىلىپ سە-
پەرگە چىققاندا ، سوۋېت ئايروپىلانلىرى ئۇلارغا تۇيۇقسىز ھۇ-
جۇم قىلدى . يۇسۇپجان مەككىگە قېچىپ كەتتى ، ئۆزبېك ئىشان
يۇسۇپجاننىڭ مال - مۈلكىنى قەستلەپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ،
قالغانلىرى تارمار بولدى . ئەمدى قالغىنى ما خۇسەن بىلەن
مامۇت مۇھىتىنىڭ ئەسكەرلىرى ، خالاس .

غوجانىياز ھاجى گارنىزون قوماندانى نامى بىلەن ئاقسۇدا
بىر مەزگىل تۇردى . شېڭ شىسەي قەشقەردە تۇرۇۋاتقان مامۇت
سىجاڭ قىسمىغا ليۇ بىڭ دېگەننى قوماندان قىلىپ ، مامۇت
مۇھىتىنى مۇئاۋىنلىققا چۈشۈرۈپ ، قوشۇمچە 6 - دىۋىزىيىنىڭ
باشلىقى قىلىپ قويدى .

شېڭ شىسەي غوجانىياز ھاجىنى ئالداپ يوقىتىش ئۈچۈن
مەركىزىي ھۆكۈمەتكە تەستىقلاتمايلا ئۆلكىگە مۇئاۋىن رەئىس
دەپ ھاجىغا ئۇقتۇرىدۇ ۋە ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىدۇ . غوجانى-
ياز ئۈرۈمچىگە بېرىشقا ئۇنىمايدۇ . سوۋېت كونسۇلى ئاپرېسوف
ئاتايىن ئاقسۇغا كېلىپ غوجانىياز ھاجىغا نەسىھەت قىلىپ ئۇي-
غۇرچە ، خەنزۇچە ، رۇسچە توختامنامە - كاپالەتنامە يازىدۇ ۋە
ئۇنى ئۈرۈمچىگە بېرىشقا قاتتىق دەۋەت قىلىپ ھاياتىغا كېپىل-
لىك بېرىدۇ . مامۇت سىجاڭ بۇ ئىشنى قەتئىي رەت قىلىدۇ
ھەم غوجانىياز ھاجىغا تۆمۈر خەلپە پاجىئەسىنى مىسال قىلىپ
كۆرسىتىدۇ . لېكىن غوجانىياز ھاجى ئاخىر 1934 - يىلى 8 -
ئايدا ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ . شېڭ شىسەي ئۇنى خاتىرجەم قىلىش
ئۈچۈن ئۇنىڭ يېنىدا ئەزىمخان تۆرە ، قاسىم ئەپەندى ، ئابدۇكې-
رىمخان مەخسۇم ، ئاق موللا قاتارلىق مۇھىم ئادەملەرنى بىللە
ئىشلەشكە قويىدۇ . غوجانىياز ھاجى شىنخەي ئىنقىلابىدىن تار-
تىپ بىرمۇ ئۇيغۇرنى ھاكىمىيەت بېشىغا ئورناتمىغان ياڭ ، جىن
ھۆكۈمەتلىرىنى بىلەتتى . شېڭ شىسەي ئۇلارغا ئوخشىمايتتى .

تۈنجى بولۇپ ئۆلكىگە ئۇيغۇردىن مۇئاۋىن رەئىس قويدى . نازىر-
لار ، مۇشاۋىرلار ، دوتەيلەردىن ئۇيغۇرلار كۆپ بولدى . ھەممىلا
ئورۇندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن مەسلىھەتچىلەر ، خادىملار
بار ئىدى . بۇنى كۆرۈپ ئۇ خاتىرجەم بولدى . لېكىن ئۇ بارا -
بارا ئۆزىنىڭ نامى بار ، ھوقۇقى يوق قۇرۇق جازا ئىكەنلىكىنى
بىلىپ ئۈرۈمچىگە كەلگىنىگە پۇشايمان قىلدى . ئۇ كۈنلىرىنى
سىرتقا چىقىپ ئوۋچىلىق قىلىش ، شاھمات ئويناش ، ئانچە -
مۇنچە سودا - سېتىق قىلىش بىلەن ئۆتكۈزدى .

شېڭ شىسەي مامۇت سىجاڭدىن خاتىرجەم بولالماي ئۇنى
ئۈرۈمچىگە كېلىشكە تەكلىپ قىلىپ قايتا - قايتا تېلېگرامما
يوللىدى . لېكىن ئۇ كەلمىدى . 1937 - يىل 4 - ئاينىڭ 2 -
كۈنى ئۇ ھەربىي ھوقۇقىنى ئابدۇنىيازغا تاپشۇرۇپ بېرىپ چەت
ئەلگە چىقىپ كەتتى .

— ئۇ تولىمۇ سەزگۈر ئادەم ئىكەن - دە !

— شېڭ شىسەي ما خۇسەن قىسىملىرىنى تازىلاشقا تۇتۇش
قىلغاندا ، ئابدۇنىياز بىلەن ما خۇسەن بىرلىكىپ شېڭ شىسەيگە
قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى . قەشقەر ، ئاقسۇ ، كۇچالاردا قاتتىق
سوقۇشلار بولدى . شېڭ شىسەي مەغلۇپ بولدى . ئۇ ئاخىر
سوۋېتقا يالۋۇردى . سوۋېت كۈچلۈك ئەسكەر كىرگۈزۈپ بۇ
«ئىسيانچى»لارنى ئاخىر باستۇردى .

شېڭ شىسەي شۇ يىلى ، يەنى 1937 - يىل 10 - ئاينىڭ
12 - كۈنى ئۈرۈمچىدە غوجانىياز ھاجىنى قولغا ئالدى . جاڭ
شىلىڭ ، ما شاۋۋۇ ، مەنچۇكجاپ ئوخشاش ھەر خىل مىللەتتىن
سەككىز يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى بىراقلا تۇتقۇن قىلدى . غوجانى-
ياز ھاجىنى شېڭ شىسەي يىغىن دەپ چاقىرىپ ، ئوتتۇزدەك
ئەسكىرىنى قورالسىزلاندۇرۇپ قولغا ئالدى . ئۇنى «خائىن»
دېدى . پۈتۈن ھاياتىنى خەلقىنىڭ ئۈستىدىكى جەبىر - زۇلۇمنى
يوقىتىشقا بېغىشلىغان ، خەلقىگە كۆڭلىنىڭ سېرىقىنى كۆرسىتىش-

نىلا مەقسەت قىلغان قەيسەر ئادەم كىمگە خائىنلىق قىلىشى
مۇمكىن ؟ ئۇنىڭ هايات يولى ، ئۆمۈر خەرىتىسى مانا مۇشۇنداق .
ئۇ ۋىجدانىغا ، خەلقىگە ، ھەتتا بېشىنى سىلىغان سوۋېت ھۆكۈ-
مىتىگە خائىنلىق قىلمىدى . بىزنىڭ خەلق ئۇچۇن جېنىنى ئاتى-
غان يۈزلىگەن ــ مىڭلىغان پىدائىيلىرىمىز زالىملارنىڭ ، جاللات-
لارنىڭ ئايىغى ئاستىدا مانا مۇشۇنداق چەيلەندى .

غوجانىياز ھاجى تۈرمىدە بىر يىلچە ياتتى ، كېسەل بولۇپ
كەتتى . كونسۇل ئاپرېسوف ئۇنى قۇتۇلدۇرالمىدى . موسكۋادىن
كەلگەن سوراقچىلار ئۇنى سوتلاپ «ياپون» جاسۇسى دەپ ئېلان
قىلدى . ھاشىم ھاجى دېگەن جاللات ئادەملىرى بىلەن غوجانىياز-
ھاجى باشلىق بىر يۈز سەككىز ئادەمنى سىرتماق سېلىپ ئۆل-
تۈردى . ئۇنىڭ جىنايەت پاكىتىنى ئويدۇرغانمۇ ، سوراق قىلغان-
مۇ ، دارغا ئاسقانمۇ ئۆز ئادەملىرىمىز . بىزنىڭ ئادەملىرىمىز-
نىڭ قولىدىن بىرلا ئىش كېلىدۇ . ئۇ بولىسمۇ ئۆزىنى سېتىش ،
ئۆلتۈرۈش ! ...

غېنى مىچىلداپ يىغلىدى ، ئۇنىڭ يالىڭاچ بەدىنىدىكى ئۇ-
يۇل ــ ئۇيۇل مۇسكۇللىرى گويا ئوق تەگكەندەك سىلكىنەتتى :

ــــ قىساس ئالىمەن . شېڭ دېگەننىڭ كاللىسىنى ئۆز
قولۇم بىلەن ئالىمەن !

تاغ ھاۋاسى ئاجايىپ ، ھاۋادا بىردىنلا چاقماق چېقىلدى ،
ھاۋا گۈلدۈرلەپ شارقىراپ يامغۇر قۇيۇۋەتتى .

20

ئىلقا شەھىرى قاش دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جاي-
لاشقان تولىمۇ گۈزەل ، يېقىملىق ، كۆڭۈللۈك شەھەر . بولۇپمۇ
ياز ئايلىرىدا ئاساۋ ئاتتەك بەڭۋاش دەريانىڭ كۈيلىرى كۆچە-

يىپ ، نە ــ نەلەردىكى شېرىن ئۇيقۇلارنى قاچۇرىدۇ . بوك ئور-
مانلار ، قېيىنلارنىڭ ئاپئاق غوللىرى پەسىل شادلىقىدا مەغرۇر-
لىنىپ يالت ــ يۇلت قىلىپ يىراقتىن كۆزنى چاقىدۇ . شەرق-
تىن غەربكە سوزۇلغان چوڭ كوچا ۋە دەريا بويىغا سازلىقنى
ئارىلاپ كەتكەن چىغىر يوللاردا خىلمۇ خىل كىيىنگەن ئۇيغۇر-
لار ، قازاقلار ، تاتارلار ، تۈركلەر ، موڭغۇللار ، رۇسلار ۋە سۇر-
لۇك چېرىكلەر ئۆزلىرىنى يۇرت غۇرۇرى بىلەن مەغرۇر تۇتۇپ
گىدىيىپ ماڭىدۇ . كونا بازار ، تۈرك مەھەللە ، سار مەھەللە
ۋە دەريا بويىدىكى شائىر ل . مۇتەللىپ مەھەللىسى بولغان
چىغلىقمەھەللە ، دۆربىلجىن مەھەللىلىرى ھەممىگە تونۇش .
چۈنكى بۇ يەردىن مەردلەر چىققان ــ دە !

... مانا ئۇچ ئاتلىق ، مەڭزلىرى قىمىز ، گۆشتىن قىزار-
غان ، كۆزلىرى تولىمۇ نۇرلۇق غېنى ، نۇرى ۋە ئابدانبايلار
شەھەرنىڭ غەربىدىكى ئازگال ــــ سايدىن ئاتلىرىنى ئويناقلى-
تىپ چىقىپ كېلىشتى . يوغان كۆزلىرى پولتىيىپ ، هازىرلا
چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك قىلىپ تۇرىدىغان ، يۈزى كەڭ ،
مەڭزى دۆڭ ، ئاق سېرىق ، گەۋدىلىك ئادەم ــــ غېنى ئۆزىدەك
يوغان ئالا ئاتقا مىنگەن . ئۇ ئات ئۇستىدە خۇددى كرېسلودا
ئولتۇرغاندەك راھەتلىنىپ ئولتۇرماقتا . دۇمبىسىدىكى مىلتىقى-
نىڭ ئىستوۋۇلى چۈچىلىق ئاق قىرغىز قالپىقىنىڭ ئۇچىدىن
غىل ــ پال كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . ئۇ قىڭغىر ياقىلىق كۆك كۆڭلى-
كىنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋەتكەن . ئۇ يېنىدىكى جىرەن غونانغا
مىنگەن نۇرىغا :

ــــ مەشەدە ئەپەندىچىلىك قىل ، نۇرى ، هايىت دېسەك
ئەكبەر بىلەن پاتىخ تەييار ، ساڭا پاشىمۇ زىيان سالالمايدۇ .
ھېلىقى ھەيدەر دېگەن ھېجىقىزنى ئۆزۈم جايلايمەن ! ــــ دېدى
ۋە ئۆزىچىلا ، ــــ پاھ ، پاھ ، ساناپ باقسام غوجانىياز ،
نىزەرخان غوجا ، تۇرداخۇنباي ، مەخسۇت مۇھىتى ، يەنە تۆ-

مۇر ئېلى ، ئوسمان ئېلى ، سابىت داموللا ، شاھ مەنسۇر … بىز خەقتىن يىگىرمە بىر ئەزىمەت شېھىتنىڭ قولىدا ئۆلۈپتۇ … ئۇلارنىڭ قىساسىنى ئالىمىز دەيدىغان ئوغۇل بالىدىن قانچىسى بار ـ ھە ؟ ئاخشام ئاڭلىدىڭغۇ ، ئىسبوسىنىنىڭ كاللىسىنى تاغدا قارىغايغا ئاسقانىكەن ، ئوغلى ئەكبەر قىساس ئالىمەن دەپ ئۇلاستايدا چېپىپ يۈرگىنىنى ! بىرگە ئون ، ئونغا يۈزنىڭ كاللىسىنى ئېلىش كېرەك . مانا مەن شۇنداق قىلىمەن !

ئۇلار ئاخشام ئۇلاستاي يېزىسىغا تاغدىن چۈشۈپ ئەكبەر باتۇرنىڭ ئۆيىدە قوندى . قارا بۇرۇت ، زىلۋا يىگىت ئەكبەر دادىسى ئىسبوسىنغا ئەگىشىپ ئون ئىككى يېشىدىن باشلاپ قولىغا قورال ئېلىپ ئوۋچىلىق ، ئوغرىلىق قىلىپ داڭق قازانغان . شېڭ ھۆكۈمىتى نۇرغۇن قېتىم ئۇلارنىڭ پېيىنى قىرقىشقا ئادەم قويدى . ئۇلار نۇرغۇن ئېتىشتى ، ئون يىل ، يىگىرمە يىل دېگەن ئۇلاستاينىڭ تاغ غولىدىن چۈشىدىغان شوخ سۇيىدەك تېز ئۆتۈپ كەتتى . دادا موڭغۇل ئاشنىسى بىلەن كۆڭۈل ئېچىۋاتقاندا ، ئۆيى بىلەن كۆيدۈرۈلۈپ ئۆلتۈرۈلدى . ئوغلى ئەكبەر ھازىر تاغ يولۇسىغا ئايلاندى ، ئۇنىڭ يۈرىكى قاپ ، كۆزى بۈركۈت . كۆزى يەتكەنگە ئۇنىڭ ئوقى يېتىدۇ ، كۆڭلىگە پۈككەنگە ئايىغى تەييار . ئۇ قورقۇش ، ئىككىلىنىش دېگەنلەرنى ئاللىقاچان ئۇنتۇپ بولغان . ئۇ بايلارنىڭ ئۈيۈر ـ ئۈيۈر يىلقىلىرى ، قورۇ ـ قورۇ قويلىرىنى ھەيدەپ كېلىپ نامرات مالچىلارغا بۆلۈپ بېرىۋېتىدۇ ياكى ئىلقا ناھىيە يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى پاتىخ مۇسلىموف دېگەن كۆتمەك بۇرۇت ، ئوتتۇز نەچچە ياشلىق نوغايغا ئۆتكۈزىدۇ ـ دە ، قورغاس چېگراسىغا ئاپىرىپ ئورۇس ماللىرىغا تېگىشىپ ، ئەكەلگەن گەزماللىرىنى كەمبەغەللەرگە تارقىتىپ بېرىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ خەلق سۆيىدىغان يىگىت . شۇڭا ئۇنىڭ ئۆيىدىن مېھمان ئۈزۈلمەيدۇ . ئىككى خوتۇنى كۈن بويى مېھمان كۈتىدۇ . ئۇ دومبىرا چېرتىپ ئۆلەڭ ئېيتىدۇ . ئۇ سىرىقمايغا تېرىق ملەپ يېيىشنى قانچە ياخشى كۆرسە ، ئۆلەڭنىمۇ شۇنچىلىك ياخشى كۆرىدۇ . شۇڭا غېنىمۇ ئۇنىڭ بىلەن يېقىن دوست . ئۇلار ئاخشام شېرىكلىشىپ ئوغرىلاپ ـ بۇلاپ كەلگەن ئىككى يۈز ئاتنى چېگرىدىن ئۆتكۈزۈپ قورالغا ئالماشتۇرۇش توغرىسىدا پاتىخ بىلەن مەسلىھەتلىشىشنى قارار قىلدى . بۇ ئىشنى غېنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى . نۇرى گۆش يەپ تويۇنۇپ ، يېنىچە يېتىپ ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىغانىدى . بايىقى غېنىنىڭ قىساس ئالىمەن دېگەن سۆزلىرى ئاخشامقى سۆھبەتنىڭ ئاخىرى ئىدى .

مانا ، ئۇلار دۆربىلجىن مەھەللىسىدىكى كۆك سىرلانغان چوڭ دەرۋازىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپ ئاتلىرىنى موم ياغاچلارغا قاڭتۇرۇشتى ـ دە ، ھويلىغا قاراپ مېڭىشتى . دەرۋازىسى جەنۇبقا قارىغان بۇ قورۇنىڭ ھويلىسى تولىمۇ چوڭ ، جەنۇبىي سازلىق ، نېرىسى دەريا ئىدى . تاغ تېرەكى ، قارىغاي ، ئارچىلار بۇ ھويلىغا ئالاھىدە ھۆسن قوشقان . لاپاس چوڭ ، ئىككى قەۋەت ئىدى . ئىككىنچى قەۋەت تېرە ، يۇڭ ۋە مۈڭگۈزلەر بىلەن تولغان ، سازلىقتا تۆگىلەر ئوتلىشىپ يۈرەتتى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم غېنىكا ! — يىگىرمە ياشتىن سەللا ئاشقان بىر يىگىت تاختاي پەلەمپەيدىن يۈگۈرۈپ چۈشتى . ئۇ يېشىل كۆڭلەك ، قارا ئىشتان كىيگەن ، يالاڭۋاش ، تولىمۇ چاققان ، كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان يىگىت ئىدى .

— سالام خەمىت ! — دېدى غېنى ئۇنىڭ قوللىرىنى قىسىپ ، — ئاكاڭ يوقمۇ ؟

— ئىدارىسىدە غېنىكا ، مەن ھازىرلا باشلاپ كېلىمەن . قېنى ئۆيگە .

ئىلقىنىڭ ئەڭ كاتتا بېيى ، ھەممىلا يەردە گېپى ئاقىدىغان دىرېكتور پاتىخ مۇسلىموف توغرىسىدا نۇرى رەخىمجان ئاكىسىدىن ئاڭلىغانىدى . ئاسىيە ھەدىسىمۇ ، سەبىخەمۇ ئۇنىڭ گېپىنى

تولا قىلغانىدى . مانا پېشايۋاندا چاچلىرى سېرىق ، ئۇزۇن ،
مەڭزى قىزىل ، لەۋلىرى ئالۇچىدەك ، زىلۋا بىر ئايال پەيدا
بولۇۋىدى ، نۇرىنىڭ بىردىنلا پۈتۈن بەدىنى تونۇرغا چۈشكەن
قۇرۇق پاخالدەك دەرھال ئوت ئالدى . ئۇنىڭ ئالدىدا سەبىخەنىڭ
چوڭايتىلغان سۈرىتى تۇراتتى .
— ھە ، گۈلگىنە ، ماڭا بىر قاراپ كۈلگىنە ، پاھ ، پاھ ،
ئەكەلگىنە قولۇڭنى ، ئېرىڭ يوق چاغدا بىر تۇتۇۋالاي ، —
دېدى غېنى پەلەمپەيدىن كۆتۈرۈلۈۋېتىپ ، — بولە ، ھېلىقى
قولدىما دېگەن نوغاي نېرىنىغا تۇتۇش قىل . ۋودكا - پودكا
دېگەنلىرىڭ باردۇر - ھە !
نۇرى مۇسابايوفلار ، سابىر ھاجىيوفلار ۋە نېزەرخان غوجى-
لارنىڭ ئۆيلىرىدە كۆرگەن كرېسلو ، سىم كارىۋات ، ئۈستەل -
ئورۇندۇق ۋە تام مەش ، تام سائىتى ، ھەرخىل گىلەملەرنى
ناھىيە مەركىزىدىكى تاتار ئۆيىدە تۇگەل كۆردى . لېكىن بۇ
نەرسىلەر ھازىر ئۇنى ئانچە قىزىقتۇرماس بولۇپ قالغانىدى . ئۇ :
بىرلىرى ھەشەمەت ئىچىدىن ، بىرلىرى جۇل - جۇل ، ئاچ -
زېرىنلىق ئىچىدىن خۇشاللىق تاپىدىكەن ، ئۇلارنىڭ بېرىدىغان
لەززەتلىرىنىڭ تەمى ئوخشاش بولىدىكەن . ئادەملەر ياشاش ئۇ-
چۇن تىرىشىسىلا دۇنيادا بۇنچە كۆپ نارازىلىق ، غەزەپ - نەپرەت
ۋە كۆز يېشى ، قان تۆكۈلۈش پەيدا بولمىغان بولارىدى . ئىنسان
ياۋايىلىشىپ بىر - بىرىنىڭ قېنىنى شوراشقا باشلىغاندىن كې-
يىنلا ، ئىنسانلارنىڭ ئارزۇسىغا قارشى نەرسىلەر كۆپىيىشكە
باشلىغان . گۇرۇھ ، ئۇرۇق ، سىنىپ ، مىللەت ، دۆلەت دېگەن-
لەرمۇ ئىنسانلار ئىجاد قىلغان ، بىر - بىرىگە قارشى تۇرىدىغان
مەنىۋى قورال ئىكەن . ئىنسانلار بۇ قوراللىرىنى چۆرۈۋەتسە
دۇنيا گۈزەللىككە تولارىدى ، ئۇيغۇر ، ئورۇس ، خەنزۇ ، تاتار ،
قازاق ... دەيدىغان ئاتالما كۆپ خىل ، لېكىن بىر - بىرىگە
ئوخشاپ كېتىدىغان روھىي ئالاھىدىلىكلەرلا ئۇلارنى ئارىلاشتۇ-

رۇپ دوست قىلالايدىكەن . ئۇيغۇر بايلىرى ، رۇس بايلىرى ،
خەنزۇ ياكى قازاق بايلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ نامراتلىرىنىڭ ئارزۇ -
ئىستەكلىرى ئوخشاپ كېتىدىكەن . ھەممە مىللەت ، ھەممە دۆ-
لەت ، دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە بايلار بايلارنىڭ ، نامراتلار نامرات-
لارنىڭ ھالىغا يېتىپ يىغىسىنى يىغلايدىكەن ... دەپ ئويلىدى .
بايىقى تاتار ئايال غېنى ئاكىسىنىڭ چاقچاقلىرىغا كۈلكە بىلەن
جاۋاب بېرىپ ئائىلە خىزمەتچىسىنى :
— گۆھەرىيە ، بول ، پىچاقنى ئال ، سۈپۈرگىنى تاشلا ! —
دەپ ئىشقا بۇيرۇغىنىنى ئاڭلاپ ، نۇرىنىڭ گۆھەرىيە ئىسىملىك
تاتار ئايالغا تولىمۇ ئىچى ئاغرىدى . چۈنكى ئۇ يوغان ھويلىنى
شىۋاق سۈپۈرگە بىلەن سۈپۈرۈۋاتقانىدى ، مانا ئەمدى گۆش
پارچىلاپ ، ياڭيۇ ئاقلاشقا تۇتۇندى ، خۇددى ئاپىسى رەيھان-
گۈلدەك ، يېقىنى ئاسىيە ئاپپايدەك .
ئۇ كرېسلودا چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئاسىيە ، سەبىخە توغ-
رىسىدا ئويلاشقا باشلىدى .
سىرتتا بىرى غىڭشىپ تاتارچە ناخشا ئېيتماقتا :

ئەي تۇۋغان تىل ، ئەي ماتۇر تىل ،
ئەتكەم - ئەنكەمنىڭ تىلى .
دۇنيادا كۆپ نەرسە بىلدىم ،
سىن تۇغان تىل ئارقالى .

نۇرى ئابدۇللا توقاينىڭ بۇ شېئىرلىرىنى يادلىۋالغان . سە-
بىخە بۇ بىر كۇپلېتنى ياخشى كۆرەتتى . گارمون چېلىپ جىرلى-
سا ئۇنىڭ ئاۋازى يېقىملىق ، زىل ، ھېسسىياتلىق چىقاتتى . شۇ
گارمون ، شۇ ناخشىلىرى ئۇنىڭ بېشىغا بالا بولدى .
— پاتىخ كەلدى ! — دېدى گۈلگىنە ئۇزۇن كۆڭلەك
كىيىپ قايتىدىن ياسىنىپ پەيدا بولۇپ ، — ئۇ بىر ئورۇس

بىلەن كىرىۋاتىدۇ .

پاتىخ مۇسلىموف — ئاق سېرىق ، قاڭشارلىق ، كۆتمەك بۇرۇت ، ئوتتۇرا بوي ئادەم غېنى بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى . ئۇنىڭ بويى غېنىنىڭ مۈرىسىگە كېلەتتى . غېنى — سۇرلۇك ، گەۋدىلىك ، ئاۋازى بوم ئادەم ئۇنىڭغا :

— شۇنداق چىرايلىق خوتۇننى تاشلاپ كېتىۋېرەمسەن ھەي نوغاي ! — دەپ چاقچاق قىلىۋىدى ، گەپكە ئۇستا پاتىخ :

— نوغاي دېگەن ئورۇستىن ئۆگەنگەن . نىكولاي شۇنداق چىرايلىق نېمىس خوتۇنى يېكاتىرىنانى تاشلاپ كەتكەن يەردە بىزگە نېمىدى؟ راستمۇ ئىۋان؟ — دېدى .

— راست ئايتاسىن ، بۇ ئوگرىما؟

— ئوغرى ، بايقىمىساڭ زىنارىڭنى ئوغرىلاپ قاچىدۇ !

ئۇلار كۈلۈشتى . «زىنا» دېۋىدى ، نۇرى ئالدىدىكى كۆكرەكلىرى ئايالالارنىكىدەك دۆڭ ، مەيدىسى يۇڭ ، يوغان كۆك كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان ئىۋان ئىسىملىك رۇس يىگىتكە ھەسەت بىلەن قىزىقىپ قارىدى .

— بۇ ئورۇسنىڭ بال فېرمىسى قالتىس ، — دېدى پاتىخ ئىۋاننى غېنىغا تونۇشتۇرۇپ ، — چادىرتالدا پۈتۈن بىر غولنى بۇنىڭ ھەرىلىرى ئىگىلەپ بولدى . يىلىغا تۆت يۈز تۇڭ ھەسەل ئالىدۇ بۇ ئورۇس . ئۇستا مەرگەن ، چىۋىننىڭ بېشىنى چەنلىيەلەيدۇ !

ئۇلار يەنە كۈلۈشتى . پاتىخ گەپدان ، خۇشخۇي ، كىبىرلىك ئادەم ئىكەن . ئۇ نۇرىغا قاراپمۇ قويمىدى . نۇرىنىڭ ئاچچىقى تۇتتى . غېنى بۇنى سېزىپ قالدى :

— بۇ يىگىت نۇرى ئەپەندىم بولىدۇ ، تونۇشۇپ قوي پاتىخ . ئىشلىرىمىز ۋۇجۇدقا چىقىپ قالسا بۇ بالا ئۇيغۇرلاردىن چىققان ستالىن بولالايدۇ !

— پاھ ، — دېدى پاتىخ نۇرىغا مەنسىتمىگەندەك مىيىقىدا كۈلۈپ قاراپ قويۇپ ، — ستالىننى دورىمىسۇن ، مۇنۇ ئورۇسنىڭ يېنىدىلا دەۋېرەي ، بىز نوغايلار ستالىن ياشىسۇن دەپ ۋارقىرىمايمىز . نېمشقا دەمسىنا؟ ئۇ ئون تۆت مىللەتكە رېسپۇبلىكا قۇرۇپ بەردى . بىرلا تاتارغا يوق . بىز رۇسلارنى قىرىق يىل سورىغان خەق . قازان بىزنىڭ پايتەختىمىز بولغان . قىرىم بىزنىڭ ئىدى . تاتارلارنى بىكاردىنلا سىبىرغا ھەيدىدى ، قازاقىستانغا قوغلىدى ، دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە تېرىقتەك تارقىتىۋەتتى . لېكىن بىز ھازىرمۇ ئۇيغۇرلارنى مەدەنىيەتلىك قىلىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىمىز !

— بولدى ، نوغىيىم قاقشىما ، مەن ساڭا تاتارىستان قۇرۇپ بېرىمەن !

تاتارلارنىڭ تۆھپىسىنى ئاڭلاپ نۇرى جىم تۇرالمىدى :

— پاتىخ ئاكا راست ئېيتىدۇ . بىزگە مەدەنىيەت ئۆگەتكەن مۇشۇ تاتارلار . ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە بىرمۇ پەننىي مەكتەپ بولمىغان . خەنزۇلارغا شۆتاڭ ئېچىپ بەرگەن . ئۇيغۇرلاردا دىنىي مەكتەپلا بار ئىدى . مۇساجارۇللا ئۇسۇلى جەدىتنى بىزگە تاراتتى . مۇسابايوفلار قازان تاتارلىرىدىن نۇرغۇن ياخشىلىق كۆردى . ئۇلارنى ئەكېلىپ غۇلجىغا ئورۇنلاشتۇردى . ئۇنىڭ تېخنىك ، بوغالتىر ۋە باشقۇرغۇچىلىرى تاتار ئىدى . مۇتائالى خەلپىتىم تاتار موللىدا ئوقۇپ ئىلغار ئىدىيىلىك بولغان . ھەتتا تۇرپاندىن مەخسۇت مۇھىتىمۇ موسكۋاغا بېرىپ ھەبىبۇللا ئەپەندى ، گۇلەندەم ئابىستەي ، ئەلى ئىبراھىم ، ھېسامىدىن ئەپەندى قاتارلىق ئالتە نەپەر مۇئەللىمنى ئۆز خىراجىتى بىلەن ئەكېلىپ ، ئۆز يېنىدىن ئايلىق بېرىپ ، مەكتەپ ئېچىپ بەرگەن . ئۇلار نۇرغۇن ئۇيغۇر بالىلىرىغا ئىلىم ـ پەن ئۆگەتكەن .

— يالغۇز بىزنىڭ قاشقىلا نوغايلار كەلمەپتىكەن ـ دە . شۇنىڭ ئۈچۈن قاشلىق دېسە خەقلەر تېلىقىپ كۈلىدۇ . ئەينەك

دېگەننى كۆرمىگەن قاشلىق خوتۇنغا ئېرى شەھەردىن ئەينەك ئاچىقسا، ئەينەكتىن ئۆزىنى كۆرۈپ توقال ئاچىقىپسەن دەپ، ئېرى بىلەن سوقۇشقان ...

— شامنى چوكا ياغ دەپ يەپ بولغان، سەرەڭگىنى قىزىل باش (كاپىر) دەپ قويۇپ قويغان قاشلىق!

— مۇردىنى كۆمگىلى ئەكېتىۋاتقاندا ئالدىدىن توشقان چىقىپ قالسا، مۇردىنى تاشلاپ قويۇپ توشقان قوغلىغان قاشلىق!

— بىر قاشقالىق قىمارۋاز ئۇتتۇرۇۋېتىپ قاشلىقنىڭ ئىشكى ئالدىدا ئولتۇرسا، خوتۇنى چىقىپ: «ھەي قاشقالىق، بىزنىڭ ئىشكتە قەرزىڭ بارمىدى دەپتىكەن»، قاشقالىق: «بار ئىدى» دەپتۇ. «قانچە؟» دېسە، قاشقالىق: «بىر قېتىم» دەپتۇ. خوتۇن: «ۋۇي بېشىنى يەيدىغان، شۇنىمۇ قەرز ئالغان بارمۇ، يۈر، مەن بېرىۋېتەي» دەپ قاشقارلىقنى ئۆيىگە ئەكىرىپ «قەرز»نى تۆلىۋېتىپتۇ. ھا ـ ھا ـ ھا ...

پاتىخنىڭ بۇ چاقچىقى غېنىنىڭ يېغىرىغا تەگدى.

— ۋودكا، جۇنلىرىڭ يوقمۇ، ئولتۇردىسەنغۇ پىخسىق نوغاي! — دېدى ئۇ گەپنىڭ تېمىسىنى يۆتكەپ.

ئۆيگە بىردەمدىلا كاتلىت، كاۋاپلار كىردى. بوتۇلكىلار تىكلەندى. ئادەملەر بىردەمدىلا ئۇنغا يەتتى. يېيىشتى، ئىچىشتى، ۋارقىراشتى، كۈلۈشتى، ھەتتا ئاغزىنى بۇزۇپ بىر ـ بىرىنى تىللاشتى. مېھماندارچىلىقنىڭ شۇ كۈنلەردىكى ئەڭ يېڭى مودىسى — قاتتىق مەست بولۇش، يالىڭاچ بەدەن، يالىڭاچ گەپ ۋە يالىڭاچ پىكىرلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىپادىسىنى تاپتى.

نۇرى ئىچمەي تۇرۇۋېلىۋىدى، غېنى ئېغىز ئاچتى:

— ئەتىدىن باشلاپ سەندىن ئايرىلىمەن. سەن مۇشۇ يەردە ئەپەندىچىلىك قىلىسەن. پاتىخنىڭ دېگىنى دېگەن بولىدۇ. راستمۇ پاتىخ. ھە، ئاڭلىغانسەن، ئۇ ھەئە دېدى!

— خەمىت بىلەن بىللە تۇرىسەن، ئەتىلا بىللە بار، مۇئەللىم بول، ئوتتۇز دوللار ئايلىق ئالىسەن. تاماقىڭ، ياتقىنىڭ بىكار.

— ئىچە ئەمدى نازىڭنى قويۇپ!

نۇرى ئىچتى، يېدى، مەست بولدى. ئۇ قاش دەرياسىدىن ئۈزۈپ ئۆتىمەن دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇ باشقىلار توسسىمۇ ئۇنىمىدى، غېنى شاپىلاق بىلەن بىرنى قويۇۋىدى، دەريا بويىدىكى تال ئاستىدا ئوڭدا ياتتى. شۇ ياتقىنىچە ئويغانمىدى. ئۇ ئەتىسى سىم كارىۋاتتا ئويغاندى. ئۆيدە پەرتۇق تارتقان گۆھەرىيە ئاپپاي ئۆي يىغىشتۇرۇۋاتاتتى. ئۇ:

— ئاخشام ئاسىيە كېلىپ باشلىرىڭنى سىلىدى، ئويغانمىدىڭ! — دېدى.

— ئاسىيە؟ قايسى ئاسىيە، سەبىخەنىڭ ئاپىسىما، ئۇ ھازىر نەدە؟

نۇرى كارىۋاتتىن پومزەكتەك سەكرەپ چۈشتى.

— سەن تېخى بىلمەمسەن، ئاسىيە ھازىر تۈرك مەھەللىدە، قىزى پەرىخە سار مەھەللىدە!

— سەبىخەچۇ؟

— ئۇ قىزى ئۇرۇمچىدە يوقاپ كېتىپتۇ.

— نېمە؟!

نۇرى خۇددى تۇيۇقسىز كالتەك يېگەندەك چۆچۈپ كەتتى. ئۇ قايتىلاپ يەنە سورىدى:

— يوقىلىپ كېتىپتۇ دېدىڭىزما؟

— ھەئە، تۇيۇقسىزلا. ئاشۇ قىزنىڭ دەردىدە ئاسىيە ئاپئاق باش موماي بولۇپ قالدى!

«يوقىلىپ» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى نۇرىغا ئايان. نىزەرخان غوجا، غوجانىياز ھاجىم، مەخسۇت مۇھىتى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئۆز خەلقى ئۈچۈن جان پىدا بولغانلاردىن ناھايىتىمۇ

نۇرغۇن ئادەملەر «يوقىلىپ» كەتتى . شىڭ شىسەينىڭ قىلغان
ئىشى ئىككى ، بىرى ، مائارىپ ، پەن ـ تېخنىكا ، سانائەت ۋە
مەدەنىيەتكە ئوخشاش يېڭىلىقلار ، يەنە بىرى ، تۈرمە . تۈرمىگە
كىرگەنلەر ئەڭ يارامىلىق ئادەملەر . يوقىلىپ كەتكەنلەر خەلقنىڭ
دەردىگە دەرمان بولىدىغان قەيسەرلەر ، كىمدەكىم كىچىككىنە
تىلغا ئېلىنسا ، كۆزگە كۆرۈنسە ئۇ دەرھال يوقىلىپ كېتىدۇ .
ئۈچ يىلنىڭ ئالدىدا شىڭ شىسەي موسكۋانى مەخپىي زىيارەت
قىلىپ ستالىن بىلەن كۆرۈشكەن . ئۇ «خەلققە بەخت يارىتىد-
مەن» دەپ قەسەم ئىچىپ ، سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك
پارتىيىسىگە ئەزا بولغان . جۇ بىڭ نازىر بىلەن بىللە كەلگەن
ھېلىقى خەنزۇ كوممۇنىست بۇ ئىشلارنى سۆزلىگەندە نۇرى ئاڭ-
لىغان . ھەتتا شىڭ دۇبەننىڭ پارتىيە ئەزالىق كىنىشكا نومۇرى
185911 ئىكەنلىكىنىمۇ يادىدا ساقلىۋالغان . ئۇ جۇ بىڭ نازىر-
نىڭ دېيىشىچە ، سوۋېت ئىتتىپاقىنى ، ستالىنىنىمۇ ئالداپ ئۆزد-
نىڭ بىر جاللات ئىكەنلىكىنى ئاشۇ نومۇر بىلەن يوشۇرغان .
ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ھەممە مىللەتنىڭ ئەڭ ئېسىل ئوغۇل ـ
قىزلىرىنى ئۆلتۈرمىگەن بىرمۇ كۈنى يوق . ئۇ ھەر كۈنى ھەم-
مىلا جايدا ئادەم ئۆلتۈرىدۇ . ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن
ئون مىڭدىن كۆپ ئادەم ئۆلتۈرىدۇ . بىرىگە گۇمان چۈشسىلا
ئۇنىڭ قانلىق تىغى يېتىپ بارىدۇ . ئۇنىڭ خاھىشى باشقىلارنىڭ
ھايات كەچۈرۈش ياكى يوقىلىشىنىڭ ئۆلچىمى . دېگەن يېرىدىن
چىققانلار ھايات كەچۈرىدۇ ، چىقمىغانلار ياكى چىقالمىغانلار يو-
قىلىدۇ . ئۇنىڭ ئالداش ، قايمۇقتۇرۇش ، بىخۇدلاشتۇرۇش ئۇ-
سۇلى تولىمۇ قالتىس . نەچچە مىڭ ئەسكىرى بار ئەزىمەتمۇ ،
سەبىخەدەك ئاغزىدىن ئانىسىنىڭ سۈتى تېمىپ تۇرغان بىچارە
گۆدەكلەرمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئوخشاش ، ئۇلارنى ئالداپ ـ ماختاپ
خۇش قىلالايدۇ ، خالىغان چېغىدا ئۆلتۈرەلەيدۇ !
نۇرىنىڭ ئەسەبىيلىك كېسىلى يەنە تۇتتى ، چىشلىرى غۇ-

چۇرلاپ ، كۆزلىرى چەكچىيىپ ، قوللىرى تىترەپ ، يەرنى تې-
پىپ ۋارقىرىغۇسى ، يىغلىغۇسى ، بىرىنى تىللىغۇسى كەلدى .
ئۇ ئۆيدىن چىقىپ دەريا تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى .
دەريا ئۇنىڭ غەزىپىگە ماسلىشىپ ، شىددەت بىلەن مەۋج
ئۇرۇپ ، تېز دولقۇنلاپ ئاقماقتا . قاش دەرياسى باتۇرلۇقنىڭ ،
پاكلىقنىڭ سىمۋولى . ئۇ قانچە ـ قانچە چوققىلاردىكى قارلاردىن
ئېرىپ چىققان سۇ ، ئۇ قانچىلىغان ئىنسان ئايىغى باسمىغان
جىرالاردىن سىرغىپ چىقىپ قوشۇلۇپ ، چوڭىيىپ ، بوك قارد-
غايلارنى ، تىك غادايغان قورام تاشلارنى ، تەكەببۇر قويۇق توقاي-
لارنى ھەيران قالدۇرۇپ تاشتىن ـ تاشقا ، غولدىن ـ غولغا
سەكرەپ ئۆتۈپ باتۇرلۇق بىلەن چوڭايغان تاغ سۈيى . شۇڭا ئۇ
باتۇرلۇقنىڭ سىمۋولى . ئۇ ئۆتمىگەن توسۇق يوق ، ئۇ كەينىگە
يانغان ئەمەس ، ئۇ قىيىنچىلىق ئالدىدا شۈمشەيگەن ئەمەس ، ئۇ
بىر تەڭدىشى يوق قەھرىمان . ئۇ ئەڭ ئېسىل گۈللەرنىڭ ھىدى ،
ئەڭ شىپالىق ماددىلارنىڭ تەمى ، ئەڭ پاكىز دۇردانە تامچىلار-
نىڭ يىغىندىسى . شۇڭا ئۇنى ئىچسەڭ تېنىڭ يايرايدۇ ، جېنىڭ
روھلىنىدۇ ، ۋۇجۇدۇڭ چەكسىز راھەتلىنىدۇ . ئۇ تاغ ھاۋاسى-
دەك ، بوۋاقنىڭ قەلبىدەك ساپ ـ پاكىز .
نۇرى دەريا بويىدا ئۇزاق ئولتۇردى . ئۇ ھازىر بۇرۇنقىدىن-
مۇ ھېسسىياتلىق ، پىكرى چوڭقۇر ئون توققۇز ياشلاردىكى يى-
گىت . ئۇمۇ قاش دەرياسىنىڭ سۈيىدەك خەتەرلىك چوققىلار ،
چوڭقۇر ھاڭ ، تىك قورام تاشلاردىن سەكرەپ ئۆتۈپ ، ھاياتنىڭ
بالىلىق ـ گۆدەكلىك پەسلىدىن ئۆلغىيىپ ، ئۈمىد ـ ئارزۇ ۋە
غەيرەت ـ شىجائەتكە ئەڭ باي بولغان ياشلىق پەسلىگە قەدەم
قويدى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يىللار ئەقىل ـ ئىدراك يېتىلدۇردى ،
يەنە ھېچنەرسىدىن قورقمايدىغان باتۇرلارغا خاس خىسلەت يېتىل-
دۈردى . ئۇ يولۋاسقا ئوخشاش يالغۇزدىن ـ يالغۇز چۆل ـ دالىدا
ئۇخلىيالايدۇ ، ئۇچرىغانلا جانغا ھۇجۇم قىلالايدۇ . ئۇنى يىللار

ئەقىل ـ بىلىم بىلەن مۇكاپاتلىدى . ئۇ ھازىر ماركسىزم ـ
لېنىنىزم نەزەرىيىلىرى ، تارىخ ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ، ئېستېتىـ
كا ۋە تەبىئىي پەنلەرنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى خېلىلا مۇكەممەل
ئىگىلىدى . ئۇ يەنئەن ، نەنجىڭ ، موسكۋا ، بېرلىن ، لوندون ،
ۋاشىنگتون ، توكيو ، رىم ۋە ئۈرۈمچىنىڭ سىياسىي ھاۋاسى ،
تېرمومېتىرى ئۈستىدە ، دۇنياغا تونۇلغان ستالىن ، روزۋېلت ،
چېرچىل ، گىتلېر ، مۇسسولىن ، ماۋ زېدۇڭ ، جياڭ جيېشى
قاتارلىق كاتتا شەخسلەرنىڭ سىياسىي تەشەببۇسلىرى ۋە شەخـ
سىي خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا ئاڭلىغۇچىلارنى ھەيران قالـ
دۇرۇپ نەچچە سائەتلەپ سۆزلىيەلەيدۇ . شىنجاڭدا شىنخەي ئىنـ
قىلابىدىن كېيىن بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر ۋە ئۇنىڭ قاتناشقۇچىـ
لىرىنى بولسا بەش قولدەك بىلىدۇ . ناۋادا بىرى توساتتىنلا :
«تۆمۈر سىجاڭنى ئۆلتۈرگەن ما جەنساڭ قەشقەر كونىشەھەردىن
قانچىلىك بايلىق ئەكەتكەن ؟ » دەپ سوراپ قالسا ، ئۇ دەرھاللا :
«ئون نەچچە چارەك تىللا ، ئون نەچچە چارەك زىخچە ئالتۇن ،
يۈز توننا كۈمۈش » دەپ جاۋاب بېرەلەيدۇ . يەنە مەسىلەن ، «ما
جۇڭيىڭ جىمساردىكى شىڭ ئەسكەرلىرىدىن نەچچىلىك ئات ،
نەچچىلىك قورال ئېلىۋالغان ؟ » دېسە ، ئۇ دەرھاللا : «غوجانىياز
ھاجىم ئالماقچى بولغان بۇ قوراللار بىر مىڭ سەككىز يۈز
ئاتمىش تال مىلتىق ، ئىككى مىڭ تۇياق ئات . بۇ بايلىقنى ما
جۇڭيىڭ كېچىلەپ ئادەم ئەۋەتىپ ئېلىۋالغان ، ئۇنىڭ ۋاقتى
1933 ـ يىلى 4 ـ ئاي » دەپ جاۋاب بېرەلەيدۇ .

ئۇنىڭ تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى شۇنچىلىك تەرەققىي قىلـ
غان . نە ـ نەلەردىن چالا ـ بۇلا ئاڭلانغان ناخشىلارنىڭ تېكىستـ
لىرىنى شۇ ھامان تەكرارلىيالايدۇ . ئۇ ھازىر بۇرۇنقىدەك ياسىـ
نىش ، كىيىنىشلەرگىمۇ بېپەرۋالىشىپ قالغان . ئۇنىڭ كىيىـ
ۋالغىنى كۆك ماتا كۆڭلەك ، قېلىن قارا تىرىكە ئىشتان ، پۇتىدا
نەدىن تاپقانلىكىن ، سوۋېت ئەسكەرلىرىنىڭ باجىنگىرى بار . ئۇـ

نىڭ ئەقلى بىلەن بىللە يەنە مۇسكۇللىرىمۇ ، بويىمۇ ، كۈچىمۇ
يېتىلگەن . ئۇ بىرنەچچە قېتىم تاغلاردا قازاق يىگىتلەر بىلەن
چېلىشىپ نەتىجىگە ئېرىشىپ غېنى ئاكىسىدىن مۇكاپات ئالدى .
ئۇ ھازىر ئادەتتە كەمدىن ـ كەم گەپ قىلىدۇ . ئۇنىڭ يوغان ،
قارا كۆزلىرى دائىملا خىيالچان ، قارا بۇرۇتى ۋە قاپقارا قېشى
ئاپىسىنىڭكىدەك چىرايلىق بۇرنى بىلەن ماسلىشىپ ، ئۇنى كىـ
شىنىڭ ھەۋەسى كېلىدىغان ھۆسن ـ جامال ئىگىسى قىلىپ
يېتىلدۇرگەن . كۆكرەكلىرى كەڭ ، بېلى بەيگە ئېتىنىڭ بېلىـ
دەك ئىنچىكە ، كۆكرەك مۇسكۇللىرى بۆرتۈپ چىققان ، بويى
غېنى ئاكىسىنىڭ بويى بىلەن يېتىپ ـ قويۇپلا كېلىدىغان بۇ
يىگىتكە پاتىخ مۇسلىموفنىڭ سوغۇق مۇئامىلە قىلىشى ھەسەت ـ
كۈنچىلىكتىن بولغان . چۈنكى ئۇنىڭ ئۆيىدە بۇ خىل يىگىتلەرگە
كۆز ئۇزمەي قاراپ لەززەت ئالىدىغان قىز ـ چوكانلاردىن بىرـ
نەچچىسى بار ـ دە ! نۇرى دەرياغا قاراپ ئولتۇرۇپ ئۇزاق خىيال
سۈردى . ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە خىلمۇخىل ئاۋازلار ئايلىنىپ
يۈرەتتى : «مېنى قۇتقۇزۇڭ ! » بۇ زىل ، يېقىملىق ئاۋاز سەبىـ
خەنىڭ . «ھېسسىياتقا بېرىلمە ! » بۇ قەتئىي بۇيرۇق رۇسۇلوفـ
نىڭ . «قىلىدىغان ئىشىڭ كۆپ » بۇ زۇنۇن ئەپەندىنىڭ . «قىدـ
ساس ئال » بۇ غېنى ئاكىسىنىڭ . «بالام ، جېنىڭنى ئايا ! » بۇ
مېھرىبان دادىسى . «ھېچكىم قىلالمىغان ئىشنى سەن قىل » بۇ
مۇختەر چوڭ دادىسى . «ئىنقىلاب قارا كۈچكە ئەمەس ، ئەقىل ـ
پاراسەتكە موھتاج . جۇڭگې لياڭ ئەقلى بىلەن ئۆلمەس شەخس »
بۇ جۇبىڭ نازىرنىڭ گېپى ...

ئۇ كىمنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشى كېرەك ؟ ئۇنىڭ بەدىنىـ
دە يەنە بىر خىل يوشۇرۇن تەكەببۇرلۇقمۇ بار . ئۇ نېمىلا قىلسا
ئۆز ئەقلىم بىلەن قىلىمەن دەيتتى . ئۇ كىشىلەرگە ھەددىدىن
زىيادە مېھرىبانلىق قىلاتتى ، ئەمما ئۇ ئاغزىدا دېمىگىنى بىلەن
ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايتتى . بەزىلەر ئۇنىڭدىن ھەممىلا جەھەتـ

ته ئۇستۇن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغاندىمۇ ئۇ : «مەن كەلگۈسىدە ئۇنىڭدىن ئۇستۇن بولىمەن» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى بېرەتتى . ھەتتا جۇبىڭ نازىر بىلەن بىللە كەلگەن كوممۇنىست : «ستالىن جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىغا كەلگەندە بىز قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق» دېگەندە ، نۇرى ستالىنغا چوقۇنىدىغان ھېسسىياتى تولۇپ تۇرسىمۇ ئىچىدە : «ستالىنىنىڭ قولىنى تۇتۇپ قويغىنىغا ماختىنىۋاتىدۇ . مەن ئوردېن ئالىمەن ، چوقۇم» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەرگەن . بۇ خىيالدىن كېيىن ئۇيالدى ، لېكىن مەغرۇرلۇقىدىن رازى بولدى . مانا ھازىر قۇلىقى ئەتراپىدا ھەرىدەك غۇڭۇلداپ ئۇچۇپ يۈرگەن ئاۋازلاردىن ھېچقايسىسى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ ، ئۇنىڭ روھىي كۈچىگە ئايلىنالمىدى . ئۇ سەبدەخەگە ئۇيغۇرغا خاس پىسخىكا بىلەن : «قىزلىق نومۇسىڭدىن ئايرىلىپ يەنە ھايات يۈرەمسىنا» دەپ يىرگەنگەنىدى . كېيىن ئۇ : «ياق ، ئۇ ياشىشى كېرەك . بەدىنى بۇلغاندى ، لېكىن روھى پاك ، مەن ئۇنىڭ روھىي ئازابلىرىغا ھەمدەم بولالمىسام قانداق ئادەم بولىمەن ، بىر پاك يۈرەكنى ھېچبولمىسا ھىمايە قىلىشىم كېرەك ، بۇ مېنىڭ ئىنسانىي بۇرچۇم» دەپ ئويلىغان . ھازىر بولسا «يوقاپ كەتتى» دېگەن خەۋەر بىلەن ئۇ تۇنجى قېتىم ئابدۇمەرنىڭ ئۆيىدىن قايتقاندىكىدەك ، ئىككىنچى قېتىم ئۆز ئۆيىدە قۇچاقلاشقاندىكىدەك ، ئۈچىنچى قېتىم قىز غۇلجا شەھىرىدىن ئانىسى بىلەن كەتكەندىكىدەك — بىر يوشۇرۇن ئۇپراتقۇچى كۈچنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىماقتا : ئۇنىڭ يۈرىكى كۆكرىكىگە پاتماي ، پۈتۈن ۋۇجۇدى غالىلداپ تىترەپ ، خۇددى ھەممىلا يەر كۆيۈۋاتقاندەك سېزىلىپ ، جېنىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قىينالماقتا ئىدى .

— قايغۇرما يىگىت ! — دېدى بىرى ئۇنىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ . نۇرى كەينىگە قايرىلدى . خەمىت ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى .

— قايغۇرما ، — دېدى ئۇ قايتىلاپ ، — شېڭ دۇبەننىڭ زۇلۇمىغا ئۇچرىغان ساڭا ئوخشاش كىشىلەر ساناقسىز . ئاسىيە ئابىستەي بىزگە ھەممىنى سۆزلەپ بەردى . سېنىڭ ئەھۋالىڭنىمۇ بىلدۇق . بىز چوڭ ئىشلارغا باش قاتۇرايلى . سەن ئىنقىلاب يولىغا مېڭىپسەن ، مەنمۇ شۇ . دۇنيادا ياشىغانىكەنسەن ، خەلقىڭ بارىكاللا دېگۈدەك بىر ئىش قىلىشىڭ كېرەك . بىز تاتارلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىسەن ، سىلەردىنمۇ خار بىز . يەھۇدىيلەرگە ئوخشاش دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە سەرگەردان . بىزنىڭ خەلقىمىزمۇ ياخشى كۈن كۆرۈشكە تەشنا . شۇ تەشنالىقنى قاندۇرۇش مېنىڭ ئارزۇيۇم . يۈر ، مەن سېنى ئاسىيە ئابىستەيىنىڭكىگە باشلاپ باراي . پەرىخە دېگەن يەنە بىر قىزى بار ، ھەدىسىدىن ئېشىپ چۈشتى دېيىشىدۇ چوڭلار . بېرىپ مۇڭدىشىپ كەلگىن ، نۇرى .

خەمىت ئۇنى ئەمەلىيەتكە ئۈندىدى . ئۇ خەمىتكە ئەگىشىپ ئاۋۋال ئۆيىگە كەلدى . خەمىت ئۇنىڭغا بىر يېڭى چاقماق كۆڭلەك بىلەن شىبلىت ھەدىيە قىلدى .

ئاسىيە ئابىستەي ناھىيە بازىرىدىن خېلىلا يىراق — تۆرك مەھەللىسىدە بىر رۇس تىجارەتچىنىڭ ھويلىسىدا ئولتۇرىدىكەن . تامامەن پەن بىلەن قاشادالغان يوغان ھويلىنىڭ ئىتلىرى بەكمۇ قورقۇنچلۇق ئىكەن . ئورۇس بۇ يەتتە ـ سەككىز بۆرە ئىت بىلەن نىلقا جاڭگاللىرىدىن قاۋان ، تۈلكە ، تاغلىرىدىن كېيىك ، بۇغا ئوۋلايدىكەن . ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدى كەڭرى سازلىق — قاراسۇ ، غاز ـ ئۆردەكلەر ئادەمنىڭ مېڭىسىنى يەپ كەتكۈدەك غاقىلدىشىپ گەپنى ـ گەپكە قوشمايدىكەن . ئاسىيە ئابىستەينى نۇرى ھە دېگەندە تونۇيالمىدى . ئۇنىڭ چاچلىرى تامامەن ئاقارغان . چىرايلىق يۈزىگە چوڭقۇر قورۇقلار چۈشۈپ كۆزلىرىنىڭ چۆرىسى تورلاشقان ، قاپاقلىرى كۆكەرگەن ، لەۋلىرى ئۇمچەيگەن ، ئىككى قوۋزى خالتا بولۇپ ساڭگىلىغان . ئۇنىڭ بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل بۇرۇنقى ئەرلەرنى دەرھال ئۆزىگە

تارتالايدىغان گۈزەل چىرايىدىن زادىلا ئەسەر قالمىغانىدى . ئۇ نۇرنىڭ يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ :

— بىر قانتى سۇنغان قىرى غازمەن . سەبىدەمدىن ئايرىلدىم ، — دېدى ۋە نۇرنىڭ يۈزلىرىگە سۆيۈپ ، — سەبىخە ئۈچۈن ، ئارمانلىرىغا يېتەلمىگەن بىچارە قىزىم ئۈچۈن ! — دەپ هازا ئېچىپ يىغلىدى .

— نېمە تارتقۇلۇق بىزگە . تاتار بولغانىنىڭ گۇناھىمۇ ؟ دادام ، ئېرىم ئېتىلدى ، ئۆزۈم ، قىزىم خورلاندۇق . مانا ئەمدى قىزىمدىن ئايرىلدىم . ئىككى رۇس قىزى نۇرباغدىكى ئورنىمىزغا كېلىپ ، يۇر ، مەكتەپكە ئاپىرىمىز دەپ ئاچىقىپ كەتكەنچە قىزىم قايتىپ كەلمىدى . جىنايىتىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن شىڭ ، چيۇ دېگەنلەر زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىكەن . بىر يىل كۈتتۈم ، قىزىمدىن دېرەك بولمىدى . بىچارە قىزىم ، تەلەيسىز قىزىم ، سېنى قوغداشقا قۇربىم يەتمىدى ، سېنى ساقلاپ قالالىغۇدەك كۈچ تېپىلمىدى ...

نۇرنىڭ كۆزلىرىدىن مۇنبەت بۇلاقتەك سۇ قۇيۇلدى ، ئۇنىڭ لەۋلىرى تىترىدىيۇ ، ئاۋازى چىقمىدى ، ئۇنىڭ مۇشتۇملىرى ئۆزلۈكىدىنلا چىڭ تۈگۈلدى . ئۇ خەمتىنىڭ مۇرىسىگە بېشىنى قويۇپ :

— بىز نېمانچە بوزەك خەق ، بىچارە مىللەتلەر - هە ؟ نېمىشقا باشقىلار بىزنى خالىغانچە ئاياغ ئاستى قىلالايدۇ ؟ — دېدى ۋارقىراپ تۇرۇپ .

يىغا - زار بېسىلغاندىن كېيىن ئاسىيە ئۆز كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى : سەبىخە خېتىدە يازغىنىدەك ، ئۇلارنى زورلۇق بىلەن ئۈرۈمچىگە ئېلىپ بېرىشقان . نۇرباغ دېگەن يەردىكى بۇك - باراقسان ، ئوتتۇرىسىدىن ئۆستەڭ ئۆتىدىغان هويلىدىكى تاختايلىق بىر ئۆيگە ئەكىرىپ : «قىزلار ئوقۇيدۇ . سىز بۇ ئۆيدە تۇرۇپ تۇرۇڭ ، كېيىن رۇسچە تەرجىمان بولىسىز »

دېگەن . بىر هەپتىدىن كېيىن سەبىخەنى «مەكتەپكە ئاپىرىمىز» دەپ ئېلىپ كەتكەن . بىر يىلدىن كېيىن سەبىخە گۇمۇش ، سۈلغۇن ، خىيالچان هالدا پەيدا بولغان . «نەگە باردىڭ ، نېمە قىلدى ؟ » دېسە ئۇ يىغلاپلا تۇرغان . كېيىن ئاسىيە ئەھۋالنى بىلگەن : ئۇلار قىزنى زىياپەتكە ئەكىرگەن ، هاراق زورلىسا ئىچمىگەندىن كېيىن مېۋە سۈيى بەرگەن . قىز ئۇنى ئىچكەن ۋە هوشىدىن كەتكەن . قىز بىر كاتتا مېھمانخانىدا ئىككى كىشىلىك كارىۋاتتا قىپيالىڭاچ هالدا هوشىغا كەلگەن . ئۇنى مەخسۇس ئىككى ئايال ساقلىغان . ئۇنىڭ نامىدىن ئاپىسىغا : «هەربىي مەكتەپكە كىردىم . بىر يىلغىچە ئۆيگە قايتىشقا بولمايدىكەن» دەپ خەت يېزىشقان . ئاسىيە بىر شىركەتتە تەرجىمانلىق قىلغان . كىچىك قىزى پەرىخە سېستىرالار مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرگەن . كېيىن سەبىخە روھىي كېسەللەر دوختۇرخانىسىغا كىرىپ ئۈچ ئاي داۋالانغان . ئاخىرقى قېتىم قايتىپ كەلگىنىدە چىرايلىق ياسىنىپ ، تولۇپ - سەمرىپ كەلگەن . ئاسىيە : «نېمە قىلىسەن ئەمدى ؟ » دەپ سورىسا ئۇ : «غەربكە قاراشقا يۈزۈم قالمىدى ئاپا ، شەرققە ، تۇرپانغا بېرىپ مۇئەللىم بولايمىكىن» دەپ جاۋاب بەرگەن . ئەمما شۇ چاغدىمۇ ئۇنىڭ يېنىدا بىر ئايال مۇھاپىزەتچى بار ئىدى . بىر كۈنى بىر ماشىنا كەلدى . ئۈچ ئايال ئۇنى ماشىنا بىلەن ئېلىپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن سەبىخەدىن دېرەك بولمىدى . ئۇ كەتتى ، ئاسىيەمۇ نۇرباغدىن هەيدەلدى . ئۇ نەنلياڭدىكى تاتار ئۇيۇشمىسىغا باردى . ئۇلار ئۇنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى . يېرىم يىلنىڭ ئالدىدا ئۇ ئۇيۇشمىنىڭ ياردىمى بىلەن نىلقا ناھىيىسىگە قايتىپ كەلدى . سەۋەبى ، ئۇ قىزى توغرىسىدا سوۋېت كونسۇلىغا ، جۇبىڭ نازىرىغا ئەرز يازغان . شىڭ ئەرز يازغۇچىلارنى ساق قويمىغۇدەك دېگەن گەپنى ئاڭلاپ ئۈرۈمچىدىن قېچىپ كەلگەن ...

نۇرى يۈزە ئەھۋاللارنىلا بىلدى . ئانا قىزى ئۈچۈن نەچچە-

لىك ياش تۆكتى ، نەچچە - نەچچە كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى ··· بۇلار توغرىسىدا زادىلا تىنمىدى . ئۇ قازاندىن ئالمۇتىغا ، غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە ۋە ئۈرۈمچىدىن نىلقا ناھىيىسىگىچە بولغان ھايات سەپىرىدە دەرد - ئەلەمدىن باشقا ھېچنەرسە كۆرمىگەن . ئۇ ئىككى قىزىنى قاتارغا قوشۇش ئۈچۈن ھەرقانداق خورلۇق ، ئازابقا بەرداشلىق بېرىشكە ئادەتلەنگەن ئايال . ئۇ ئوۋايلىقچە بىرىگە ھال ئېيتمايدۇ ، ھەرقانچە يېقىن ئادەملىرىگىمۇ كۆڭلىنىڭ نازۇك سىرلىرىنى ئېيتمايدىغان ، سىر ساقلاش ئادىتى يېتىلگەن ئايال . مانا ئۇ نۇرىغا قاراپ ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۈلۈمسىرىدى :

— ئاپاڭغا ئوخشاش چىرايلىق ، داداڭدەك قاملاشقان يىگىت بوپسەن ! — دېۋىدى ، خەمىت :

— لېنىندەك بىلىملىك ، ستالىندەك ئېغىر - بېسىق ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

— ئورۇسلارنى دورىمىسۇن ئىلاھىم ! — دېدى ئاسىيە ھەسرەت بىلەن ئۇھ تارتىپ ، — ھەركىم ئۆز مىللىتىگە ئوخشىسۇن . ئۇيغۇرلار ئاق كۆڭۈل ، مېھرىبان ، كەڭ قورساق ، ياخشى خەق . ياڭ زېڭشىن ، جىن شۇرېن دېگەنلەر نېمىلەرنى قىلمىدى . ئالتۇن - كۈمۈش توپلاش ئۈچۈن خەلققە زۇلۇم سالدى ، ئۇيغۇرلار ئاچ - يالىڭاچ قالسىمۇ يەنە «غىڭ» قىلمىدى . بۇلارغا بىرمۇ باشلانغۇچ مەكتەپ ئېچىپ بەرمىدى . ئۆزىنىڭ بالىلىرىغا «شۆتاڭ» ئېچىپ بەردى ··· — ئاسىيە كونا ھۆكۈمەت ئۈستىدىن سۆزلىگىلى تۇرۇۋىدى ، خەمىت ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ :

— نۇرى سەبىخەنى ئىزدەپ ئۈرۈمچىگە بارىمەن دەيدۇ ، سىزچە بولارمۇ ؟ — دېدى ، ئاسىيە :

— خەتەرلىك . بۇرۇنقى ئۈرۈمچى يوق . گېرمانلار ئورۇسلارغا ھۇجۇم قىلىۋىدى ، شېڭ ئۆزگەردى . ئۇ سوۋېت ئا-

دەملىرىگىمۇ قول سېلىشنى باشلىدى . يەنئەندىن كەلگەن كومپارتىيە ئەزالىرىغىمۇ ئالايغىلى تۇردى . تۈرمىگە كىرگەن ئادەم ساق چىقالمايدۇ ، — دېدى .

— نۇرى خېيىمخەتەردىن قورقمايمەن ، — دەيدۇ .

— قاراملىق قىلىشقا بولمايدۇ . قاراملىقتىن كىم پايدا ئالالىدى ؟

— قاراملىق ئەمەس ، باتۇرلۇق قىلماقچى . مەنمۇ بىللە بارايمىكىن دەيمەن !

— جۇبىلىڭ نازىر ئىشلىك بولسا مېنى ئىزدە دېگەن ماڭا ، — دېدى نۇرى ، — شۇ كىشىگە يېلىنىپ كۆرەيمىكىن دەيمەن . شۇ كىشىنىڭ كۈچى بىلەن چيۇ سىلىڭ غۇلجىدىن يۆتكەلگەن ئەمەسمۇ ؟ ئاڭلىسام ، شېڭ شىسەي جۇ نازىردىن ئەيمەنگۈدەك . سەككىزىنچى ئارمىيە ئىش بېجىرىش ئورنى دېگەن ئىككى قەۋەتلىك بىنا بارئىكەن نەنلياڭ دېگەن يەردە . شۇ يەردە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ چېن تەنچيۇ دېگەن بىر باشلىقى بار ئىكەن . شېڭ دۇبەن ئۇنىڭدىن قورقىدىكەن . جۇبىلىڭ نازىر ، چېن دېگەن ئادەملەر ئارىلاشسا سەبىخەنىڭ دېرىكىنى ئالغىلى بولارمىكىنتاڭ .

ئۇلار ئۇزاق پاراڭلاشتى . چۈشكە يېقىن ئۆيگە پەرىخە كىرىپ كەلدى : زىلۋا ، قوڭۇر چاچ ، ئاق سۇزۇك يۈزلۈك ، لەۋلىرى ئېچىلاي دېگەن قىزىلگۈل غۇنچىسىدەك ، كۆزلىرى يوغان ، سارغۇچ ، ئىككى تال چېچى توم ھەم ئۇزۇن ، بىر جۈپ يېتىلگەن چىڭ كۆكسى نېپىز كۆك كۆڭلىكىنى كۆتۈرۈپ — ئويىناقلاپ تۇرغان بىر گۈزەل قىز پەيدا بولغاندا ، نۇرى خۇددى ئۇنىڭ ھەدىسىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندەك كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى .

— تونۇدىڭمۇ ، بۇ كىم ؟

— نۇرى ئاكام ! — دېدى قىز ھۇپپىدە قىزىرىپ ، —

ھەدەم گېپىنى جىق قىلاتتى ، — قىز يەرگە قارىدى .

— پەرىخەمۇ چوڭ بوپتۇ . ھەدىسىدەك چىرايلىق قىز بوپتۇ ، — دېدى نۇرى قىزدىن كۆزىنى قاچۇرۇپ ، — سەبىخە بولغان بولسا قانچىلىك خۇش بولۇپ كېتەرىدى ؟

ئاسىيەنىڭ يەنە كۆڭلى يېرىم بولۇپ ئاۋازى تىترىدى :

— خۇدايىم ئەمدى پەرىخەنى ساقلىسۇن ، چىراي دېگەن قىز بالىنىڭ دۈشمىنىكەنغۇ زادى ...

ئاھالىسى يىگىرمە مىڭدىن سەل - پەل كۆپرەك كونا بازار ، چىغلىقمەھەللە دېگەن كونا مەھەللىلىرى ۋە سوۋېتتىن قېچىپ كەلگەن تاتار ، رۇس ، تۇركلەر پەيدا قىلغان دۆربىلجىن ، تۇرك مەھەللە دەيدىغان تۆتلا مەھەللىسى ، بىرقانچە ئۇششاق كوچىلىرى بار بۇ يۇرت شەھەر دېسە شەھەر ، يېزا دېسە يېزىغا ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ جەنۇب ۋە شىمال تەرەپلىرى تاغ . دەريا ياقىلاپ شەرققە مېڭىۋەرسىڭىز قارىغاي ، سامىرسىن ۋە تاغ تېرىكى ، ئارچا تاللاردىن ھاسىل بولغان ئاجايىپ تەبىئىي توقايلىقلارنى ، دەريا ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولۇپ قالغان ئاجايىپ گۈزەل ئورمانلارنى كۆرىسىز . تاغلاردىن دەرياغا ئېقىپ چۈشۈۋاتقان سۇلارنى بويلاپ جەنۇبقا ماڭسىڭىز ، ئاجايىپ چىرايلىق غول - سايلىقلارنى كۆرىسىز . ئۇ يەرلەردە يازدا مال - ۋاران ، كېيىك ، بۇغا ، ئارقارلار دۈمبىلىرى ئارانلا كۆرۈنىدىغان چۆپلۈك ئارىسىدا ئوتلىشىپ ، قېلىن قارىغايلارنىڭ سايىلىرىدە راھەتلىنىپ يېتىشىدۇ . قاش دەرياسىنىڭ بويىدىكى قويۇق ئورمانلىقلار يېنىدىكى يېشىللىقلارغا ئاپئاق چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەر تىكىلگەن . يازنىڭ بۇ ئايلىرىدا ئۇ ئۆيلەردە ھۇزۇر - ھالاۋەتتىن باشقا نەرسە يوق ...

نۇرى ياز بويى يايلاق سەيلىسى قىلىپ قىزىرىپ - سەمىرىپ ، ئاياللار كۆزىگە ئوت كۆرۈنىدىغان بولۇپ ، نىلقا شەھىرىگە يەنە قايتىپ كەلدى . ئۇ ھازىر دەرياغا يېقىنلا سېلىنغان مەكتەپنىڭ تولۇقسىز سىنىپلىرىغا ئەدەبىيات دەرسى بېرىشكە

تەيىنلەندى . راست دېگەندەك ، پاتىخ مۇسلىموفنىڭ گېپى گەپكەن . ئۇ «مېنىڭ ئىنىم» دېۋىدى ، ھۆكۈمەت ئۇنىڭغا ئالاھىدە ياخشى مۇئامىلە قىلدى .

مانا ئۇ چىرايلىق كىيىنىپ ، تۈنجى قېتىم بۇدۇر ، قويۇق چاچلىرى بىلەن يالاڭۋاش بولۇۋېلىپ خەمىت بىلەن كوچا سەيلىسى قىلماقتا . ئۇلارغا ھەممىلا ئادەم زوقلىنىپ قارىماقتا ، ئاشخانىلار چىللاشماقتا .

— پاھ ! — نۇرىنىڭ يېنىدىن بىر رۇس قىزى ئۆتتۈۋىدى ، ئۇنىڭ بەدىنى «غۇز» قىلىپ قالدى ، — ئاداش ، يايلاق دېگىنىڭ ئادەمنى ۋەھشىي قىلىۋېتىدىكەن ، ئايال خەق كۆزۈمگە ئوت كۆرۈنىدۇ . كېچىلىرى زادىلا ئۇيقۇم كەلمەيدۇ .

— ئۆيلىنىۋالامسەن يە ؟ ھەدىسى ھېلىقىدەك بولدى ، سىڭلىسى راسا تولۇپتۇ . بالا بولۇپ كىرىسەن شۇ .

— ياق ، مەن ئۆيلەنمەيمەن . سەبىخە ماڭا قاراپلا تۇرغاندەك ، ھەربىر قەدىمىمنى نازارەت قىلىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ . مەن ئۇنىڭغا خىيانەت قىلالمايمەن .

نەق شۇ چاغدا ئىككى چېرىك بىر قازاق يىگىتنى قوغلاپ تار كوچىدىن چىقتى . يىگىت ئاشخانا ئالدىدىكى باغلاغلىق ئېتىغا يۈگۈرمەكتە ، چېرىكلەر قوللىرىغا تاپانچا ئېلىپ «تۇفى ، تۇفى ، زېي !» دېيىشىپ يۈگۈرۈشۈپ چىقىپ كېلىشمەكتە ئىدى . يىگىت نۇرى بىلەن خەمىتنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ «پۇتلىۋېتىڭلار !» دېدى . ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىشكە ئىككىسى ئىككى چېرىكنىڭ پۇتىغا پۇتلىۋەتتى ، چېرىكلەر مۈدۈرۈپ يىقىلىپ ئۆرە بولۇشىغا ئىككىسىنىڭ قۇلاق تۈۋىگە ئىككى مۇشت تەگدى ، چېرىكلەر ئوڭدا چۈشتى . ئۇلار ھوشىغا كەلگۈچە ھېلىقى قازاق يىگىت ئېتىغا مىنىپ تىكىۋەتتى . چېرىكلەر ئورنىدىن تۇرغاندا ئۇلارنى نۇرغۇن ئادەم قورشىۋالغان ، ئۇلار كىملەرنىڭ مۇشتلىرى تەگكەنلىكىنى ئاڭقىرالماي ھەممە ئادەم-

نى تىللىدى، لېكىن قورقۇپ - داجىپ، ساقچى ئىدارىسىگە قاراپ كېتىشتى.

كوچا سەيلىسى تولىمۇ كۆڭۈللۈك. گۈگۈم ۋاقتى، كىنوخانىنىڭ ئالدى ئادەملەر بىلەن تولغان، گازىر - پۇرچاق، موخوركا، قىمىز ۋە كاۋاپ بىلەن هاراق، بوزا ساتقۇچىلار ۋارقىراشماقتا. تىنچ هايات قانداق كۆڭۈللۈك - هە، بولۇپمۇ گۈگۈم ۋاقتىدا ...

ئەنە، توپ - توپ قىزلار نەدىندۇر كۈلۈشۈپ چىقىپ كېلىشتى. ئەنە، ئۇلارنىڭ چۆرىسىدە شوخ يىگىتلەر پەيدا بولدى، قىزلار بىلەن پىچىرلىشىش قانداق كۆڭۈللۈك - هە، بولۇپمۇ گۈگۈم ۋاقتىدا ...

شەرقتىن كېلىدىغان كەچكى شامال سېنى هۇزۇرلاندۇرىدۇ، سېنى هاياتتىن كۆپرەك لەززەت ئېلىشقا ئۈندەيدۇ. ئۇ سېنى سۆيىدۇ، ئەركىلىتىدۇ، ئەركىلەيدۇ، سەن گويا ئۇنىڭ سۆيگىنىدەك باغرىڭغا قول سالىدۇ، بولۇپمۇ گۈگۈم ۋاقتىدا ...

ياز مەنزىرىسى سېنى شېرىن خىياللار دېڭىزىغا ئۈندەيدۇ، سەن جېنىڭ راهەتلەنگەندە ئەڭ يېقىن ئادەملىرىڭنى ئەسلەيسەن: هازىر زىياۋۇدۇن نېمە قىلىۋاتىدىكىن، بەرا، دەرالارچۇ، ئۇنىڭ ئۇماق سىڭلىسىچۇ؟ نۇرى ئۇلارنى كۆرمىگىلى ساق بىر يېرىم يىل بولدى. ئۇلارنى خۇش قىلىپ يېزىسىغا بېرىپ ئۆستەڭ بويىدىكى چىغىرتماقلىقتا كىگىز پارچىسىنى سېلىپ، ئېغىناپ يېتىپ قاقاقلىشىپ كۈلۈشسە - هە، بولۇپمۇ گۈگۈم ۋاقتىدا ...

گۈگۈم بۈگۈننىڭ دەپنە مۇراسىمى، ئەتىنىڭ تولغىقى. بۇ قايسى شائىرنىڭ تاپقان گەپلىرىكىن؟

گۈگۈم ئۇلۇغ قۇياشنىڭ جۇدالىق بەلگىسى، تۈن هۆكۈمرانلىقىنىڭ ئەلچىسى. ئۇ ساڭا غەپلەت، جۇدالىق، لەززەت سوۋغا قىلىدۇ. سەن مۇشۇ گۈگۈمنىڭ يادنامىسىنى باغرىڭغا

بېسىپ كېلەچىكىڭ توغرىسىدا شېرىن چۈش كۆرىسەن. چۈشۈڭدە مەڭگۈ ئېرىشەلمەيدىغان شان - شەرەپ چوققىسىغا چىقالايسەن، يەنە بەزىدە تىك چوققىدىن سالغا تېشىدەك يىراقلارغا ئۇچىسەن ...

گۈگۈم بىلەن هاياتىڭنىڭ بىر بېتى ئاخىرلىشىپ، يېڭى بىر بەت — سۇبهى ئۈچۈن زېمىن تەييارلىنىدۇ. يورۇقلۇق قاراڭغۇلۇقتىن تۇغۇلىدۇ، گويا سەن ئاناڭنىڭ قاراڭغۇ قورسىقىدىن يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقاندەك. شۇڭا گۈگۈممۇ خاسىيەتلىك، ئۇنى هەرگىز قارغىما، ... بولۇپمۇ گۈگۈم ۋاقتىدا ...

21

1942 - يىلىنىڭ يانۋار ئېيى تولىمۇ قاتتىق سوغۇق بىلەن باشلاندى. قېلىن قار ئىلى زېمىنىنى قاپلىغان، يوللار ئېتىلگەن، ئۆيلەر گويا يەرگە چۆككەن، دەريا - ئۆستەڭلەر نەلەرگىدۇر غايىب بولغان ... قارىساڭ ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ ئاچچىق نۇرى كۆزۈڭدىن ياش ئاققۇزىدۇ، كەڭ دالانىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە ئارانلا ئۇچلىرى كۆرۈنۈپ قالغان چىغ، شىۋاقلار كۈنچىقىشنىڭ ئاچچىق شامىلىدا تىترەيدۇ، ... چوڭقۇر توغانلار قېنى، توشقانلار قىرىلىپ كېتەرمۇ؟ چىل بىچارىلەر نېمە يەر ئەمدى؟ خامانلاردىكى سامان - توپانلارمۇ يوققۇ - هە؟ ... هەممىلا يېرى قېلىن قار بىلەن چۈمكەلگەن هويلىسىدىن تىزغىچە قار كېچىپ دەرۋازا ئالدىغا ئارانلا چىققان زىياۋۇدۇن كۈنچىقىشقا قاراپ تۇرۇپ ئۆز - ئۆزىدىن سوئاللارنى سورىدى. لېكىن ئۇنىڭ سوئاللىرىغا هېچكىم: نە كۆزنى چاقىدىغان قېلىن قار، نە كۆزدىن ياش ئاققۇزىدىغان شامال، نە مۇنۇ قېلىن قاردا شاخلىرى ئېگىلىپ، بەللىرى مۈكچەيگەن دەرەخلەر جاۋاب بەرمىدى. ئۇ كورەك جۇۋىسىنىڭ يەڭلىرىگە قوللىرىنى تىقىۋې-

لىپ ، ئىگىكىنىڭ ئاستىدىن سالپاڭلىرىنى چىتىۋالغان ،قۇلاق-
چىنىڭ گادىرماچ يۇڭلىرى بىلەن بۇلتۇردىن باشلاپ قويۇۋەتكەن
ساقىلى ئارىلىشىپ پەيدا قىلغان يىرىك «سۇپۇرگە» ئۈستىدە
بىردەمدىلا پەيدا بولغان قار - مۇز مۇنەكلىرىنى تىلى بىلەن
يالاپ قويدى .

— نېمە بولدى - هە ؟ — دېدى ئۇ . ئۇنىڭ كىگىز پايپاق
بىلەن پۇرۇم چورۇق كىيگەن پۇتلىرى ۋە مايلىشىپ كەتكەن
قېلىن شالۋۇر ئىچىدىكى تىزلىرى سىرقىرىماقتا ئىدى . ئۇ
هويلا قارىنى كۈرەپ بولۇپ بىرمۇ ئادەم ئىزى چۈشمىگەن كوچى-
غا تۇنجى ئىز سېلىپ مەھەللىنىڭ سىرتىغا تەستە مېڭىپ چىق-
تى . ئۇ گويا مەھەللىنىڭ سىرتىغا چىقىپ قارىسا ئاۋرال تېغى-
نىڭ نېرىسىدىكى نىلقا ناھىيىسى كۆرۈنىدىغاندەك بويۇنلىرىنى
سوزۇپ شۇ تەرەپكە قارىدى . كۆن كۆتۈرۈلگەن يەردە ئاپئاق ،
تولىمۇ چوڭ قار دۆۋىسىدەك ئاۋرال تېغىلا كۆرۈندى ، ئۇنىڭ
ئوغلى تۇرۇۋاتقان نىلقا دېگەن جاي ئاشۇ كاتتا قار دۆۋىسىنىڭ
نېرىسىدا . زىياۋۇدۇن بۇ قەدەملىرى بىلەن بىر ئايدىمۇ ئۇ يەرگە
بارالمايدۇ .

— نۇرى ، نۇرمۇھەممەت ، جېنىم ساقام ، نەدىسەن ؟ دا-
داڭ ماغدۇرىدىن قالدى . قىرىق بەش ياشقا كىرمەي تۇرۇپلا
مۈكچەيدى ، ئۇ هاسىرايدۇ ، يۆتىلىدۇ ، تەرلەيدۇ ، تىترەيدۇ …
بۇ نەرسىلەر نەدىن پەيدا بولدى ؟ ئېغىر ئىش ، تاياق ، تۈرمە ،
يوقسۇزچىلىق پەيدا قىلدىمۇ ياكى ئاپاڭ بىلەن ئىنىڭنىڭ ئۆلۈمى
پەيدا قىلدىمۇ ؟ كۆز يېشىمنى بىرىگە كۆرسەتمىدىم ، ئەمما چاچ-
لىرىمدىكى ئاق ، بەدەندىكى سەتچىلىكنى يوشۇرالمىدىم . مىنەي
دېسەم ئات يوق . مانا ئەمدى مەن ئات ، ساپان سۆرىگۈدەك ئۆكۈز
يوق ، ئۆزۈم ئۆكۈز . ئېتىزدا ئەر ، قازان بېشىدا خوتۇن بولۇپ
تۆت يىلنى ئۆتكۈزدۈم . قىزىممۇ بەش ياشقا كىردى ، ئۇ يۈز -
كۆزىنى ئۆزى يۇيۇپ ، چېچىنى ئۆزى ئىچەلەيدۇ ، تىزىمدا ئولتۇ-

رۇشتىن ئۈيىلىدۇ . بەرا بىلەن دەرا مېنىڭ كاجلىقىمدىن مالاي
بولدى ، بەرا شەھەردە قورۇ خىزمەتچىسى ، دەرا مەھەللىدە مال-
چى ، خەقنىڭ مېلىغا ئوت چېچىپ ، بوغۇز بېرىپ ئىشلەۋاتىدۇ .
ئاناڭ نېمە دەۋاتىدىكىن ؟ سەن زىيەك تۆت بالامنى نېمە كۆنگە
قويدۇڭ ، مەن ئۇلارنى ئاق سۈتۈم بىلەن بېقىپ ، جېنىمنى
يۆگەك قىلىپ ئاسرىغان . سەن نېمە قىلىۋەتتىڭ ، «مالاي»
دېگەن قانداق يامان هاقارەت ، سەن ئۇنى بىلەمسەن ؟ دەپ مېنى
قارغاۋاتىدىغاندۇر - هە ؟ يەرنى سات دەيدۇ ، مەن ياق دەيمەن .
يەر سېتىش جان سېتىش دېگەن سۆز . يەر سېتىش پەسلىك …

دېھقان جان قايغۇسىدا ، شۇ تۇرقىدا دۇنيادا ياش تۆكۈۋات-
قانلار قانچە ، قان تۆكۈۋاتقانلارچۇ ؟ بۇ ئىشلارنى زىياۋۇدۇننىڭ
ئوغـلى نۇرى بىـلىدۇ : مۇشۇ كۈنـلەردە ، يەنى 1942 - يىل
1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى ، ئامېرىكا ، ئەنگلىيە
قاتارلىق يىگىرمە ئالتە دۆلەت ۋەكىللىرى ۋاشىنگتوندا «بىر-
لەشكەن دۆلەتلەرنىڭ ئورتاق خىتابنامىسى»گە ئىمزا قويۇپ ئوت
يالقۇنى ئىچىدە قالغان يەر شارىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ھەرىكەت
قىلىۋاتاتتى …

گېرمانىيە فاشىزمى 1941 - يىل 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى
سوۋېت ئىتتىپاقىغا بالىتىق دېڭىزىدىن قارا دېڭىزغىچە بولغان
ئىككى مىڭ كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا نەچچە يۈزمىڭ ئەسكەر ، ئۈچ
مىڭ يەتتە يۈزدىن ئارتۇق تانكا ، تۆت مىڭ توققۇز يۈزدىن ئارتۇق
ئايروپىلان بىلەن تۇيۇقسىز هۇجۇم قىلىپ ، توختىماي ئىلگىرى-
لەپ ، شۇ يىلنىڭ 11 - ئايلىرىدا موسكۋانى قورشىۋالغان .
كىيېۋ شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى بىر چوڭ ئازگالغا ئوتتۇز نەچچە
مىڭ يەھۇدىينى سولاپ قىرىپ تاشلىغان ، نەچچە مىڭلىغان پۇقرا
خانىۋەيران بولۇپ ھەممىلا يەرنى نالە - پەرياد قاپلىغانىدى …
رۇسلار موسكۋا يېنىدا قاتتىق جەڭ قىلىپ دۈشمەننىڭ بىر يۈز
ئاتمىش سەككىز مىڭ ئەسكىرىنى تالاپەتكە ئۇچرىتىپ ، ئۇنى

موسكۋادىن يۈز - ئىككى يۈز كىلومېتىر نېرىغا ھەيدىۋەتكەن ...

1942 - يىل 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىي قوماندانلىق شتابى 1 - ئاينىڭ 8 - كۈندىن باشلاپ ، توققۇز ئارمىيە ۋە بالتىق دېڭىز فلوتى ، قارا دېڭىز فلوتى ، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ھىمايىسىدە بىر مىليون بىر يۈزمىڭ ئەسكەر ، يەتتە مىڭ ئالتە يۈز ئەللىك ئىككى زەمبىرەك ، يەتتە يۈز يەتمىش تۆت تانكا ، مىڭ دانە ئايروپىلان بىلەن گېرمانىيە ئارمىيىسىگە ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم باشلاشنى قارار قىلغان . ھازىر موسكۋانىڭ نېرىسىدا تېخى تاڭ ئاتمىدى . ئۇ يەردىمۇ قار قېلىن ، سوغۇق قاتتىق . مىليون ئادەمنىڭ قولىدا قورال ، قەلبىدە نەپرەت ، غەزەپ ... ئۇلار زىياۋۇدۇن ئائىلە غېمىدە نالە قىلغىنىدەك داد - پەرياد قىلمايدۇ . ئۇلارنىڭ جېنى ئالىقىنىدا ، ئۇلار ۋەتەن ئۈچۈن ھەرقاچان ئۆلۈشكە تەييار ، شۇ تاپتا ياپونىيىنىڭ ئايروپىلان ، پاراخوتلىرى يىراق فىلىپپىن ئەتراپىدا ئامېرىكا ئايروپىلانلىرى ۋە پاراخوتلىرى بىلەن قاتتىق سوقۇشۇۋاتىدۇ ، جۇڭگو زېمىنىدا ياپونلار شەرقىي شىمالدىن شەرقىي جۇڭگو ، شىمالىي جۇڭگولارغا ئۆتۈپ جۇڭگو يېزىلىرىدا ، شەھەرلىرىدە قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ ، ئوت قويۇۋاتىدۇ ، غالجىر ئىتتەك ھەممىنى تالاۋاتىدۇ ... ستالىنىنىڭ ئاۋازى ھەممە ئادەمنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە : «بۇ بىر توپ جېنىدىن تويغان چىلبۆرىلەر ، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان يىرتقۇچلار نومۇسسىزلىق بىلەن ئۇلۇغ رۇس مىللىتىنى يوقىتىمىز ، پلېخانوف ۋە لېنىن ، بېلىنسكىي ۋە چېرنىشېۋسكىي ، پۇشكىن ۋە تولستوي ، گلىنكا ۋە چايكوۋسكىي ، گوركىي ۋە چېخوف ، چېچىنوف ۋە پاۋلوف ، رېپىن ۋە سۇرىكوف ، سوۋۇرۇف ۋە كوتۇزوفلارنىڭ مىللىتىنى يوقىتىمىز دەپ جار سالماقتا ... » ... يەر شارى ، تۆت چوڭ ئوكيان ، ئالتە قىتئەدە ئۇرۇش ۋەھىمىسى ... ھەر يىلى

ئون مىليوندىن كۆپ ، ئايدا مىليون ، كۈندە ئۈچ يۈز نەچچە مىڭ ئادەم يەر يۈزىدىن يوقالماقتا . مانا بۇ بۈگۈنكى دۇنيا . نۇرى خېتىدە بۇ گەپلەرنى يېزىپ ئاخىرىدا : «دادا ، مەن ھازىر چوڭ بولدۇم . سىزنىڭلا بالاڭ ئەمەسمەن ، خەلقنىڭ بالىسىمەن . شىڭ شىسەي گىتلېرغا ، ياپونلارغا ئەگىشىپ غالجىرلاشتى . ئۇ ھازىر ئالتە بۈيۈك سىياسىتىنى ئانچە ۋارقىرىمايدىغان بولدى . ئۇ ھەر كۈنى مىڭلاپ ئادەمنى تۈرمىگە تاشلىماقتا ، ئۆلتۈرمەكتە . سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ، يەنئەندىن كەلگەن جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئادەملىرىنى ھازىر ھەدەپ يوشۇرۇنچە قولغا ئالماقتا . ئۇمۇ بىر چىلبۆرە ، ئۇنى يوقاتمىساق ئانداقمۇ خەلقنىڭ ئوغلى بولالايمەن» دەپ يازغانىدى . ئۇنىڭ خېتىنى بەرا ھازىر ئاغرىقچان بولۇپ قالغان مۇختەر بايغا ، زىياۋۇدۇنغا ئوقۇپ بېرىۋىدى ، مۇختەر باي تىزلىرىغا ئۇرۇپ :

— ئوغۇل بالا ، ئۇ ئەمدى باشقىنى قويۇپ مەرگەنلىكنى ئۆگەنسە بولىدۇ ، غوجانىياز ھاجىدەك مەرگەن بولمىسا بولمايدۇ . ئۇنىڭغا بىر مىلتىق ئېلىپ بېرەيلى ، — دېدى . لېكىن دادا بولغان ئادەم بالىغا قانداق چىدايدۇ . بىر يىلدىن ئاشتى ئۇ بالىسىنى كۆرەلمىدى ، بالىسى نەدە ، نېمە قىلىپ يۈرىدۇ ، ئۇنىڭ ئوغلىمۇ ئاۋۇ چوڭ قار دۆۋىسىدەك كۆرۈنىدىغان ئاۋرالنىڭ نېرىسىدا غېنى ، پاتىخ ، ئەكبەرلەر بىلەن بىرلىشىپ چېگراغا يۆلەپ - تېرە ، ئات - قوي يۆتكەپ قورالغا تېگىشىپ تاغلىقلارنى قورالاندۇرۇۋاتقۇدەك . بۇ گەپنى كىم تاپتىكىن ، ئابدۇمەرمىڭبېگى تۇنۇگۈنلا ئەسكەر باشلاپ كېلىپ ئۇنىڭ دېرىكىنى قىلدى ...

— شىڭ دۇبەنگە قارشى ئادەملەرنى ! — دېدى ئۇ جامائەتنى مەسچىتكە يىغىپ ، يوغان تۈلكە تۇماق ، قارا تاشلىق سەنسەن جۇۋا بىلەن كىشىلەرگە سۈرلۈك كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ ، قامچىسىنى پۇلاڭلىتىپ سۆزلەپ ، — تۇتۇپ

بېرىپ يوقاتمىساق يۇرت تىنچىمايدۇ!

«يوقاتمىساق» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ زىياۋۇدۇن چۆچۈپ كەتتى. كىچىك ئوغلىنى ئاتتى، ئەمدى چوڭىنى يوقاتقۇدەكما؟ ياق، زىياۋۇدۇن ھەرقانچە ئۆلەرمەن بولسىمۇ بۇ ئوغلى ئۈچۈن جېنىنى تىكىپ ئېلىشالايدۇ. يوقىتىشقا توغرا كەلسە مۇنۇ سەنسەن جۇۋا ئىچىدىكى قۇماينى يوقىتىش كېرەك. ئۇ خەلققە بالايىئاپەتتىن باشقىنى تىلىمەيدۇ. نۇرچۇ؟ ئۇ خەلقىم ياخشى كۈن كۆرسىكەن دېگەندىن باشقىنى ئويلىمايدۇغۇ، يامانىنى يوقاتماي ياخشىنى يوقاتسا، بۇ دۇنيادا ھەقىقەتنىڭ ئۇۋۇنىمۇ قالمىغان بولمامدۇ؟

مۇختەر باي جۇۋىسىغا يۆگىلىپ قاپىقىنى تۈرۈپ ئۈندىمەي ئولتۇردى. ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ كىچىك خوتۇنى بىلەن بولغان ئىش تەستە جىمىقتى. ئادەملەر كۆپرەك مۇختەر باينى جىمىلىدى، نەۋرىلىرى ئېغەككە تاقاشقان، يۇرت كاتتىسى بولىمەن دەپ يەڭ شىمايلاپ يۈرگەن ئادەم خەقنىڭ تۇڭلۇكىدىن ساڭگىلاپ يۈرسە قانداق بولىدۇ، سەت ئەمەسمۇ، دېيىشتى جامائەت. مۇختەر باينىڭ خوتۇنى: «شۇنچە دىخسىرىغان بولسا مەھەللىدىمۇ جىقتىغۇ غىڭ-پىڭ قىلمايدىغانلىرى» دەپ سېسىق گەپ قىلدى. تىكىلىپ قارىمايدىغان چوڭ كېلىنى بالىسىنى ئەركىلەتكەن بولۇپ: «جىق خوتۇن ئالىسەن-ھە، ساقام!» دەپ مۇختەر بايغا ئاڭلىتىپ تۈرۈپ دارىتمىلىدى. چوڭ ئوغلى ھەرقانچە گالۋاڭ بولسىمۇ ھارۋا قېتىۋاتقاندا چابدار ئات شوتىغا كىرمىۋىدى، توشۇك بىلەن ئۇرۇپ: «سەنمۇ ئايغىرلىق قىلىپ خەقنىڭ ئېغىلىغا چاپاي دەمسەن كۆتۈرەلمە!» دېدى. ھەممىلا ئادەم تەنە قىلىۋاتقاندەك، بالىلارمۇ مازاق قىلىۋاتقاندەك بىلىندى ئۇنىڭغا. ئۇ بىر ھەپتە ئۆيدىن چىقمىدى، بىردىنلا بەش ۋاخ نامازنى باشلىۋېلىپ ئىمامنىڭ يېنىدىلا يۈكۈنۈپ ئولتۇرىدىغان بولۇۋالغىلى مانا ھازىر يېرىم يىل بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ مىجەزىمۇ

ئۆزگەردى: گېپى ئاز، مۇلايىم بولۇپ قالدى. ناۋادا تارانچىلارنىڭ كاتتىۋېشى مۇتائالى خەلىپىتىم ئابدۇمەر مىڭبېگىگە: «بەندە دېگەن يېڭىلىدۇ، توۋا قىلسىلا بولدى. سىزدەك توۋا قىلمايدىغانلار جازالىنىشى كېرەك» دەپ مىڭبېگىنىڭ ئەرزىنى قايتۇرۇۋەتمىگەن بولسا، ئابدۇمەر مىڭبېگى مۇختەر باينى جازالاتماقچى ئىدى. ئۇ كۈنلەردە ئىمام، مېرا «قازى»لارمۇ ئەدەپ كېتىشتى.

— ئىسلام شەرىئىتىدە بۇ زىناخورلار چالما-كېسەك قىلىنىدۇ، — دېدى ئىمام بىر نەزىرىدە مۈكچىيىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، — زىناخور، خىيانەتچى، چېقىمچى، غەيۋەتخور، يالاقچىنىڭ ياتار يېرى دوزاخ!

— قازارەن ئىمامئاخۇنۇم، سىلى بىلەن مېنىمۇ ئايال سۈرەتلىك شەيتان ئازدۇرسا بۇ گەپنى دەمدىلا؟ — دېدى مېرا «قازى» ئىمامنىڭ يېغىرىغا تېگىپ، — غالچا، سۇخەنچى دېدىلە، قازارەن ئابدۇمەرنى يۇقىرىدىن يۆلەپ يەنە مىڭبېگى قىلىپ قويمىغان بولسا، سىلى چېقىمچى، خىيانەتچى، غالچا دەپ كىمنى كۆرسەتكەن بولاردىلە؟

— سىلى گەپ بۇرمىلاشقا ئۇستا، ئىلىپتەك گەپ سىلىنىڭ ئاغزىلىرىغا كىرسىلا توقۇناق بولۇپ چىقىدۇ.

— قازارەن، شۇ ئىلىپ سىلىنىڭ ئاغزىلىرىغا كىرىپ قالسا بىردەمدىلا ئېۋىپ كېتىدۇ!

بۇ گەپنىڭ يوشۇرۇن مەنىسىگە جامائەت چايلىرىنى پۇرقۇشۇپ كۈلۈشتى. مانا يادىغا يېتىۋىدى، زىياۋۇدۇن قەھرىتاندا تۇرۇپمۇ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى...

... «ياق، مېنىڭ بالامنى يوقىتالمايسەن، ئۇ ھازىر خەلقىنىڭ بالىسى، ئۇنى نەچچە مىڭ، نەچچە يۈز مىڭ ئادەم قوغداۋاتىدۇ...»

— بالاڭنىڭ نەدىلىكىنى بىلەمسەن زىيەك؟

— بىلمەن ، مىڭبېگى .
— نەدە ؟
— يەر يۈزىدە ، مىڭبېگى .
— نەدە دەۋاتىمەن ؟
— سىز نەنى بىلمىسىڭىز ئۇ شۇ يەردە .
— چاقچاق قىلما ، زىيەك باخشى !
— نەدىلىكىنى بىلسەم يېنىغا بېرىۋالماي ، ئەخلەت بولۇپ
كۆزىڭىزگە كىرىۋالاتتىممۇ ؟
— سەن نېمە دېمەكچى ؟
— دۇنيا ئۇزۇن ، غېنى ئوغرى تېخى هايات ، ئۇ سىزنىڭ
كۈزلىكىڭىزنى ياخشى بىلىدۇ جۇمۇڭ ، بۇ قېتىم كەلسە خادىكىـ
ڭىزنى سۆرىمەيدۇ ، ئۆزىڭىزنى سۆرەپ ماڭىدۇ .
— سەن مېنى قورقىتىمەن دەمسىنا ؟ شىلىڭ دۇبەنىنىڭ
قانچە مىڭ ئەسكىرى بار بىلەمسەن ؟ شۇنداق غوجانىياز ، گاسىـ
لىڭ ، سابىت دامولىلارنى بىر ـ بىردىن جايلىغان دۇبەن
سېنىڭ ئەخمەق قاشلىقىڭنى جايلىيالمامدا ؟ ئاز قالدى ، كۆردـ
سەن . بالاڭنىڭ كاللىسى سېپەر ئوغرىنىڭ كاللىسىدەك چوڭ
يولغا خادىغا سانجىلىپ نەچچە يىل سازايى بولمىسۇن يەنە !
— خۇدايىم كىمنى جازالاشنى ئۆزى بىلىدۇ !
— سەن بىر ئايغىچە بالاڭنىڭ دېرىكىنى بەرمىسەڭ ،
بالاڭنىڭ ئورنىدا تۈرمىگە كىرىسەن !
— هازىرلا ئەكەتكىن ، تۈرمەڭ بۇ يەردىن ياخشى ، مىڭـ
بېگى !
تىركىشىش ئاخىر مىڭبېگىنىڭ ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىشى
بىلەن ئاخىرلاشتى . مۇختەر باي لام ـ جىم دېمەي جىم ئولتۇرـ
دى . ئاخشام ئۇنىڭ : «مىلتىق ئېلىپ بەرسەك بولىدىكەن»
دېگىنى نېمىسى ـ هە ؟ ما خۇسەنىنىڭ ئەسكەرلىرىگە ئات باقار
بولغاندا ئۇ مىلتىق ئېتىشنىمۇ ئۆگەنگەنىكەن . ئۇ ئەمدى گەپ

ئەمەس ، مىلتىق ئىشلەيدۇ دېمەكچىمۇ يە ؟
زىياۋۇدۇن بالىسىنى ئويلاپ كېچىچە ئۇخلىيالمىدى ، شىدـ
ۋىرغان ئۇنىڭ قىبلىگە قارىغان پەنجىرىسىنى تېشىۋەتتى . ئۆگـ
زىدىكى بېدە ـ چۆپلىرىنى بېغىدىكى ئېرىققا تىقىپ قار بىلەن
كۆمۈپ دۆڭ ياسىدى . مۇنۇ سوغۇق شۇ شىۋىرغانىنىڭ غەزىپى ،
شىۋىرغان ئىلقىدىمۇ بولغانمىدۇ ؟ نۇرىنىڭ كىيىملىرى قانداقـ
كىن ، ئۇ هازىرمۇ كىتاب بىلەن بولۇپ پۇتىغا قېلىن پايتىما
ئوراشنى ئۇنتۇپ قېلىپ يۈرەمدىكىن . ئۇ ئەتىگەنلىكى قورۇق
نان بىلەن سوغۇق سۇ ئىچىپ ناشتا قىلىدىغان ، مۇنۇ قاتتىق
سوغۇقتا ئۇ قىلىقى قاملاشمايدۇ ـ دە !...
زىياۋۇدۇن شەرققە قاراپ ئۇزاق تۇردى . ئۇنىڭ ساقىلى
بىلەن قولاقچا سالپىڭىدىن پەيدا بولغان سۈپۈرگىسى بىر پارچە
مۇزغا ئايلاندى . ئۇنىڭ كۆزىلا توڭلىمىدى ، لېكىن مەڭزى كۆيـ
دى ، پۇتلىرى كۈيۈشتى ، شىللىسى قورۇلدى . ئۇ قانچىلىك
تۇردىكىن ، شەرققە قارىسا قارىغۇسى كېلىپ زادىلا يانغۇسى
كەلمىدى :
— جېنىم بالام ، سېنى تۇتۇپ كېتەرمۇ ، سېنى هېلىقى
بۆرگە ، چۆچۈن قاساپ تۇرىدىغان سېسىق ، زەي ئۆيلەرگە سولاپ
ئۇرۇپ قىينارمۇ ـ هە ؟ ...
ئۇ كۆز ياشلىرىنى باشقۇرالمىدى . ئۇنىڭ لەۋلىرى تىترەپ
ۋۇجۇدى سىلكىندى ، كۆكرىكى چىملداپ بېشى قايدى ، ئۇ
خۇددى قېتىپ قالغاندەك ئاۋرالغا قاراپ مۈكچىيىپ تۇراتتى .
— زىيەك ! — دېدى مۇختەر باي قارىگىر ئېتى بىلەن
ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ ، — نۇرى هازىر چوڭ يىگىت . غېنى
ئۇنى ساقلاۋاتىدۇ . قوزىنى يولۋاس ساقلاۋاتسا بۆرە يەپ كېتىدۇ
دەپ ئەنسىرىگىنىڭ نېمىسى ؟ مەن قاشقا ماڭىدىم . قاشتا غېنىدـ
نىڭ ئاكىلىرى ، ئەزەم دېگەن ئاغىنىسى بار . ئۇلار ئىلقىغا دائىم
بېرىپ تۇرىدۇ . بىر دېرىكىنى ئېلىپ كېلەي .

— مەنمۇ بارايمۇ يە ؟ — دېدى زىياۋۇدۇن قېرىنداشلىق-
نى يەتكۈزۈۋاتقان مۇختەر بايدىن رازى بولۇپ ، — قارىگەرنى
چانىغا قوشساق دەيمىنا !
— ئۆز قۇلىقىڭ بىلەن ئاڭلاي دەمسەن ، بوپتۇ . يۈر ،
چانا بىلەن بارايلى .
قەدىمكى مەھەللە — ئانا يۇرت ئۇلارغا تولىمۇ ئۆز . ئۇلار
ھەربىر ئۆي ، ھەربىر باغ ، ئوي - چوڭقۇر ۋە تاغۇ تاشنىڭ
ئۇجۇر - بۇجۇرلىرىغىچە بىلىدۇ . مانا ھازىر چەكسىز ئېتىزلار ،
يىراقلاردىن قار بىلەن چۈمكىلىپ سۇس قارا بوز بولۇپ كۆرۈ-
نىدىغان مەھەللىلەر ئۇلارغا سەھەرلىك سالىمى بىلەن يېقىنچى-
لىق بىلدۈرمەكتە . ساقىيۈزى ، تاھىر يۈزى ، بورچى ، ئاختام ،
قاش دەرياسىنىڭ نېرىسىدا سامىيۈزى ، تۇردىيۈزى ، ئاۋاكيۈ-
زى ، بەختىيار يۈزى ، ئەشرەپيۈزى … زىيەك بۇ يەرلەرنىڭ
قايسى مەھەللىسىدە باخشىلارنىڭ كەينىگە كىرىپ داپ چالمى-
دى . مۇختەر بايچۇ ؟ توي - تۆكۈن ، نەزىر - چىراغلارغا قارى-
گىر ئېتىنى ئوينىتىپ بېرىپ ، قوپال ، ھازىرجاۋاب چاقچاقلى-
رى بىلەن ھەرقاندىقىنى سەنلەپ تۇرۇپ نېمىلەرنى دېمىدى ؟ مانا
ئۇلار بىرى ئاتتا ، بىرى چانىدا ، جۇۋىلىرىغا ئورىلىپ ئولتۇرۇ-
ۋېلىپ يولسىز كېتىپ بارماقتا . ئۇلار نەدە يول بار ، نەدە
يوقلۇقىنى كۆزلىرىنى تېڭىپ قويسىمۇ دەپ بېرەلەيدىغان سىن-
چىلار . ئۇلار شۇنداق مېڭىپ تۈگمەنبېشى ، كۈزلەك ، يېڭىمە-
ھەللە ، كوسۇمبويى يېزىلىرىدىن ئۆتۈپ تاھىريۈزىنىڭ باش تە-
رىپىگە يېتىپ كېلىشتى . ئالدى تەرەپ چەكسىز سازلىق ، قارا
سۇلاردىن ھور كۆتۈرۈلمەكتە ، باشقا يەرلەر قار ئاستىدا ئۇيقۇ-
دا . ئۇلار ماڭا - ماڭا چۈشكە يېقىن ئېتى تەرلەپ ، ئۆزلىرى
قىروغا مىلىنىپ قاش دەرياسىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتۈپ نېرىقى قاتقا
دۆڭگە ياماشتى . بۇ يەرگە كەلگەندە قارىگەر ماڭالماي قالدى .
بۇنىڭدىن توققۇز يىل بۇرۇن قىران ۋاقتىدا تۆڭگان ئەسكەر

باشلىقىنى دۈمبىسىگە ئېلىپ مۇز داۋاندىن ئېشىپ ، تەكلىماكان-
نى كېزىپ خوتەنگىچە بارغان ، ئۇ يەردىن ئىگىسىنى ئېلىپ
دۈڭخۇاڭ ، قۇمۇل دېگەن يەرلەرنى ئايلىنىپ ئۈچ يىل يول
مېڭىپ مەھەللىسىگە قايتىپ كەلگەن قارىگەر مانا تۈنجى قېتىم
ئىككى يېنىغا قاراپ ، بۇرۇنلىرى كۆپكەن ، ھەممە يېرى مۇز ،
قىروغا مىلەنگەن ھالدا ئىگىسىگە يېلىنىپ قارىماقتا . ئۇنىڭ
ئادەم كۆتۈرگۈدەك ، چانا سۆرىگۈدەك ھالى قالمىغان ئوخشايدۇ .
ئون ئۈچكە قەدەم قويغان ئاتنىڭ يېلىنىشىغا مۇختەر باينىڭ
ئىچى ئاغرىدى :
— چانىنى سۆرە ، زىيەك !
ئۇ ئېتىنى يېتىلەپ ، زىياۋۇدۇن چانىنى سۆرەپ دۆڭدىن
چىقتى ۋە يېقىنلا يەردىكى مەھەللىگە قاراپ ماڭدى . ئاتنىڭ
پۇتلىرى ئالمىشىپ ، بېشى چۈشۈپ ، تۈكلىرى تىكەنلىشىپ تىتى-
رەشكە باشلىۋىدى ، باي ئېتىنىڭ تۈمشۇقىنى تۇتۇپ بېقىپ :
— قىشچە بوغۇز - يەم يەپ سەمرىپ كېتىۋىدى ، قىزىل-
ماي بولغان ئوخشايدۇ ، ئاپلا ! — دېدى .
ئۇنىڭ گېپى تۈگمەيلا ئات يەرگە گۈپ قىلىپ يىقىلدى
ۋە پۇتلىرىنى سۇنۇپ ئىنجىقلاشقا باشلىدى . ئاتنىڭ تىنىقى
تولىمۇ تېز ئىدى . زىياۋۇدۇن ئاتنىڭ كۆزىگە قارىدى :
— قارىسى تارتىشىپ كېتىۋاتىدۇ ، بولمىدى ، ئاكا !
— بولمىسا پىچاق ئۇرۇۋەت ! — دېدى مۇختەر باي
ئېتىغا تەتۈر قاراپ تۇرۇپ ، — بول ، ھارام بولۇپ قالمىسۇن !
باينىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى . زىياۋۇدۇن ئاتنىڭ بېشىنى
تىزىغا ئالدى . ئات جىم ياتاتتى . ئۇ تىنىقى ئاستىلاپ توختاشقا
ئازلا قالغان قارىگەرنىڭ ئېڭىكىنى قايرىپ تۇرۇپ ، ياغاچ ساپ-
لىق ، ئورغاقتىن سوققان پىچىقىنى ئاتنىڭ بوغۇزىغا سۈرتتى .
قارامتۇل قان ئاپئاق قارغا ئېقىپ چۈشتى . ئات ئازراقلا تېپىر-
لىدى - دە ، جان ئۈزدى .

— ئىست ، جانىۋىرىم ، — مۇختەر باي تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئېتىغا دۇئا قىلىپ بولۇپ ، پېشانىسىنى ئاتنىڭ قورسىقىغا قويۇپ ماچىلداپ يىغلاپ كەتتى ، — تاي چېغىڭدا قولۇمغا چۈشۈۋىدىڭ ، ياخشى ئات ئەر قانىتى دېگەن سۆزنى راستقا چىقاردىڭ . مەن سەندىن رازى ، قار قېلىن ، يول كۆلتۈك ، بىلىپ تۇرۇپ سېنى قىيناپ ئۆلتۈرۈپ قويدۇم ...

— سويۇۋەتمىسەك ، هازىرلا توڭلاپ قالىدۇ ، ئاكا !

— نېمە قىلساڭ قىلغىنا ، ئېگەر - جابدۇقنى يەش .

زىياۋۇدۇن كۆمۈشتىن شالدىرما قىلىنغان ، قۇشقۇن ، يۈگەنلىرىگىمۇ كۆمۈش ، مىس تۇگۇرمىلەر بېكىتىلگەن ئېگەرنى ئاتنىڭ دۈمبىسىدىن ئاخىرقى قېتىم بوشاتتى . مۇختەرباي ئېگەر - جابدۇقنى مۈرىسىگە ئارتىپ يېزىغا قاراپ ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ قېلىن قاردا ئارانلا مېڭىپ يۈرۈپ كەتتى .

زىياۋۇدۇن چاننى ئاتنىڭ بىر يېنىغا تىرەپ پۇتلىرىنى ئۆرە قىلدى - دە ، تېرىسىنى سويۇشقا باشلىدى .

مۇختەرباي جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان قارىگىر ئېتىنىڭ گۆشىنى ناتونۇش ئادەملەرگە خامتالاش قىلىپ تارقىتىپ بېرىۋەتتى - دە ، بىرىنىڭ ئۆيىدە چاي ئىچىپ تۇردىيۈزىگە قاراپ پىيادە ماڭماقچى بولدى .

— هېچبولمىسا بىر ئۆكۈز بولسىمۇ بېرىڭلار ! — دېدى زىياۋۇدۇن ئاتنىڭ قارتىسىنى ئالغان بىر كۆزىدە ئېقى بار ، تىترەپلا تۇرىدىغان دېهقانغا يېلىنىپ ، — چانا بىلەن تۇردىيۈزىگە يېتىۋالايلى - دە !

لېكىن دېهقان زادىلا ئۇنىمىدى . ئاخىر ئۇلار ئاتنىڭ تېرىسىنى بېرىدىغان بولۇپ بىر ئات رەنىگە ئالدى - دە ، چانا بىلەن يولغا چىقتى . كۆلتۈك قاردا ئۇ ئات مەھەللىنىڭ سىرتىغا چىقىپلا ماڭماي ، ئۇرسا چىچاڭشىپ تۇرۇۋالدى . ئاغىنە ئىككىسى ئاتنى ئۇرۇپ هاردى ، ئىككىلا مەھەللە يىراق ، ئوتتۇرىدا كەت-

كەنلا قارىياغاچلىق بار ئىدى . سوغۇق كۈچەيگىلى تۇردى . قولنى يەڭدىن چىقارغىلى بولمايتتى ، قىبلىدىن يەنە بوران كۆتۈرۈلدى . هېچنەرسىنى كۆرگىلى بولمايتتى . ئات غاللىداپ تىترەپ قار ئۇچقۇنلىرىنىڭ زەربىسىدىن شۈمشىيىپ تۆت پۇتىنى بىر يەرگە قىلىپ خارتىلداپ تۇراتتى .

— يانايلى ! — دېدى زىياۋۇدۇن .

— قىبلىگە ماڭغىلى بولمايدۇ ، كۆز ئاچالمايسەن ، ئالغا ماڭ ! — ئۇلار ئات ، چانا ، ئېگەر - جابدۇقنى قويۇپ قېلىن قاردا بىردە مۈدۈرۈپ ، بىردە ئۆمىلەپ مېڭىشقا باشلىدى .

— ئات ئۆلسە قانداق قىلىمىز ؟

— بىز ئۆلسەكچۇ ؟

— خەقنىڭ ئېتىنى تاشلاپ قويدۇق .

— مېنىڭ ئېگەر - جابدۇقلىرىمچۇ ؟ ئۇنداق ئون قوتۇر ئاتمۇ پاي بېرەلمەيدۇ ئېگىرىمگە .

زىياۋۇدۇن كەينىگە ياندى .

— نېمە قىلىسەن زىيەك ؟

— ئېگەر - جابدۇقنى قولتۇقماچ قىلىپ دۈمبەمگە تېڭىۋالىمەن !

زىياۋۇدۇننىڭ دۈمبىسىدە ئېگەر - جابدۇق ، مۇختەر باي ئارانلا پىخىلداپ قەدەم يۆتكەيدۇ ، زىياۋۇدۇن هەربىر قەدەم باسقاندا بالىسىنى بىر قېتىم يادىغا ئالىدۇ - دە ، بەدىنىدە هاياتقا بولغان بىر يوشۇرۇن كۈچ ئۇرغۇيدۇ . ئۇ ئاخىرقى كۈچىنى سەرپ قىلىپ بولسىمۇ تۇردىيۈزىگىچە چىداپ مېڭىشى كېرەك . مۇختەر باينىڭ مىدىرلىغۇدەك هالى قالمىدى :

— كۆتۈرۈۋالايمۇ ئاكا ؟

— نېمە ؟ مۇز داۋاندىن ئاشقان ئەركەكمەن ! — مۇختەرباينىڭ ئاۋازى ئارانلا چىقاتتى . زىياۋۇدۇن يەرگە كىرگۈدەك خىجىل بولدى :

— مېنى دەپ جاپاغا قالدىڭ ئاكا ، مەن رودىپاي ئەگەشمەگەن بولسام قارىگىر ...

— كاپشىما زىيەك ! ... — دېدى مۇختەرباي تىنىپ كەتكەن ئىرىققا بەلگىچە قارغا پېتىپ ئارانلا نەپەس ئېلىپ ، — ئازغان ئوخشايمىز ، يول قېنى ؟

— نەگە ماڭساڭ شۇ يەر يول ، ئەكەل قولۇڭنى .

— توختا ، بىر تىنىۋالاي ! ...

— مەن ئۈچۈن ...

— سەن نېمىدىڭ ، رەيھان ئۈچۈن ... مەن ئۇنىڭ قەبرىسىدە دۇم يېتىپ بالىلىرىڭغا ئۆزۈم ئىگە دەپ قەسەم ئىچكەن ...

— قەسەم ! ... ماڭايلى ئاكا ، مانا قاراڭغۇ چۈشكىلى تۇردى .

ئۇلار ئۇن - تىنسىز بىردە مۇدۇرۇپ ، بىردە ئۆمىلەپ ئالغا قاراپ مېڭىۋەردى . سوغۇق بارغانسېرى كۈچەيمەكتە ، كەينىدىن ئۇلارنى بوران ھەيدىمەكتە ، ئۇلار بوراننىڭ ئېقىشى بىلەن مېڭىۋەرسە مەھەللىگە بارىدىغىنىغا ئىشىنىدۇ ... ئۇلار مېڭىۋەردى .

قاراڭغۇ چۈشكەندە مۇختەرباي :

— ئۆي ، بىرى پانا قېقىۋاتىدۇ ! — دېدى . ئۇ قېرى قارىياغاچقا يۆلەنگىنىچە قاردا ئولتۇرۇۋېلىپ ھەدەپ ھاسىرايتتى ، — ماڭ زىيەك ، ئۇڭ تەرەپتە بىر ئۆي تۇرىدۇ ، مېنىڭ مىدىرلىغۇچىلىكىم قالمىدى ! ...

زىيەك ئاكىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ زوڭزايدى :

— ھاپاش بول ، بولە . مېنىڭ كۆتۈرگۈچىلىكىم بار !

زىياۋۇدۇن ئاكىسىنى ، ئاكىسى ئېگەر - جابدۇقنى ھاپاش قىلىپ بىرىنچى ئۆينىڭ ھويلىسى ئالدىغا كەلدى . غورۇ سېلىنغان ھويلا دەرۋازىسىدىن زىياۋۇدۇن ئۆمىلەپ ئۆتتى ، ئاكىسى قارغىلا يېنىچە ياتتى .

زىياۋۇدۇن زىغىر پاخىلى بىلەن يېپىلغان ھويلىغا كىرىپ ئۆزىگە ئېسىلىپ ھاۋشىغان دېھقان ئىتىغا پەرۋا قىلماستىن ئۆي ئىشىكىنى مۇشتۇمى بىلەن ئۇردى . ئۆيدىن يالىڭاچ بەدىنىگە كورەك جۇۋا يېپىنچاقلىغان ، كەكە ساقال ، ئېگىز ئادەم چىقتى .

— كېلىڭلار ، كېلىڭلار ! — دېدى ئۇ پۈتۈن بەدىنى قارغا مىلەنگەن ئىككى ئادەمنى كۆرۈپ ، — پاھ ، جۇدۇندا قاپسىلەر ، قاشقادىن چىققان مۇساپىرلارمۇ سىلەر ؟

— ئاۋۋال ئۆيۈڭگە كىرەيلى ، — دېدى زىياۋۇدۇن مۇختەربايىنى يۆلەپ كىرگۈزۈپ ، — قاشقانىڭمۇ نېرىسىدىن ...

ئىللىق ئۆي ، مورا ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان قاتتىق ئوتۇن زىياۋۇدۇنغا دەرھال ئۆز ئۆيىنى ئەسلەتتى . مۇختەرباي جۇۋا ، قولاقچا ، پىيمىسىنى يېشىپ سامان ياستۇققا جەينىكىنى قويۇپ كۈلدى :

— مەن ساقمۇ ھۇي !

ھەممىسى قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى . كاڭدا قاتار ئولتۇرۇشقان ناچار كىيىنگەن بەش بالا ، ئوچاقمانتىدا گۈپۈلدىتىپ سامان قالاۋاتقان ئانا ، بايىقى ئۇزۇنتۇرا يالىڭاچ ئەر (ئۇ ھازىر ياماق - ياماق ماتا كۆڭلىكىنى كىيىۋالغانىدى) ھەممىسى قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى .

— كاۋا پىشۇيۇۋاتىمىز ! — دېدى ئەمدىلا تىلى چىققان كەنجى ئوغلى تايتاڭلاپ كېلىپ دادىسىنىڭ تىزىدا ئولتۇرۇۋېلىپ ، — تۇيپان كاۋا ...

مۇختەرباي ئۆيگە سىنچىلاپ قارىدى . سۇپا ئۈستىدە گۈلسىز — تىتىلىپ كەتكەن بىر پارچە كىگىز ، كىگىز ئاستىدا زىغىر پاخىلى ، لىمتاقتا بىرنەچچە سامان ياستۇق ، بىر - ئىككى قۇراق كۆرپە ، كورەك جۇۋا ، كونا چەكمەن چاپان بار ئىدى .

— قاشقالىقمۇ سەن ؟

— نەدىكىنى ، بىندىرىن تارانچى !
— نېمانچە كەمبەغەلسەن ؟
— خۇدانىڭ بەرگىنى شۇ .
— مال - ۋارىنىڭ يوقمۇ ؟
— بىر ئات بار ئىدى ، كۆتۈرەلمە بولۇپ هارام بولدى ...
— توخۇ ، غازلىرىڭمۇ يوقمۇ ؟
— ئەي بولمىدىغۇ تاڭ ...
— يېرىڭچۇ ؟
— ئون خورى قالدى .
— ئارانلىما ؟
— دادام كۆچ - كۆچتە كېتىپتىكەن . ئەپۇ ئومۇمدىن كېيىن قايتىپ كەپتۇ .
— نېمە دېگىنى ئۇ ئەپۇ ئومۇم دېگەن ؟
— نەدىن بىلەي ، دادام كېلىپ يەرلەرنى تۇڭگانلارغا سېتىۋېتىپ چاي - تۇز قىلغان ئوخشايدۇ .
— ها - ها - ها ... يەرگە چاي - تۇز ئېلىپ ئىچكەن قاشلىق دەيمىزكەن - دە ... ئۈيۈڭدە يېگۈدەك گۆش - پۆش بارمۇ ، مەن بىر كۈن گۆش يېمىسەم تۇگەپ كېتىمەن جۇمۇ .
— بارمىكىنتاڭ ، هەي ئاپىسى ، بوجا - موجىلىرىڭ يوقمۇ ؟
— ۋىيەي ، بۇلتۇرلا تۇگىگەن ...
— بۇ يەرنىڭ بېيى كىم ؟
— تۇڭگانلار .
— ئۇيغۇردىنچۇ ؟
— ئاۋۇ نېرىدا يەهياۋاي ، مەيەردە شەمىكام ...
— هە ، ماڭ جۇگۇ ، شەمىكاڭغا ئېيت ، ئۇ قاتتىن مۇختەرباي ئېزىپ كېلىپ قاپتىكەن ، بىر پاقلان بەرسۇن دەيدۇ دە .

— ئۇنارمۇ ؟
— بارمامسەن ئاۋۋال ، تېزرەك بار دەيمەن .
مۇلايىم ئۆي ئىگىسى جۇۋىسىنى كىيىپ چىقىپ كەتتى . جوزا قويۇلۇپ ، مېهمانلارغا داغ سۇ قويۇلدى :
— چېيىڭلارمۇ يوقمۇ هۇي خالايىق ، نانچۇ ؟
— قوشنىلارغا بىر سېلىم چايغا بالا كىرگۈزسەم يوق دەپتۇ ، — دېدى ياماق - ياماق كۆڭلەك كىيگەن ، پاختىلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان يېڭى يوق پاختىلىق چاپان كىيىپ كىر ماتا ياغلىقنى ئېڭىكى ئاستىدىن باغلىۋالغان ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ، ئورۇق ، ۋىجىك ئايال گۇناهكاردەك تىرنىقىنى تاتىلاپ .
— هەتتەڭ ، قارىغىر مەشەدە ئۈلسىچۇ ، بۇلارغا سوقۇم بولاتتىكەن - دە !
تۇرپان كاۋىسى بىلەن داغ سۇ جوزىغا كەلدى . مۇختەر باي «كاۋا يېيىش گادايلىقنىڭ ئالامىتى» دېگەن پەتىۋاسىغا قاتتىق ئەمەل قىلاتتى . ئۇ هېچىردىكى داغ سۇدىن ئىچتى ، زىياۋۇدۇن بىر كېسىم كاۋا يېدى ، بالىلار بۇلىشىپ - تالىشىپ جوزىنى بىردەمدىلا قۇرۇقدىدى .
سىرتتىن دۇركۇرلىشىپ ئادەملەر كىرىشتى :
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۇختەرباي ، نېمانداق قامغاقتەك ئۇچۇپ هوي ...
— كۆزنى ئاچالمىدۇق ، شىۋىرغاندا ، — شەمىنىڭ لەقىمى «قارىغۇ» بولغاچقا مۇختەرباي قۇم ئارىشاڭدا تونۇشقان ئادەمگە چاقچاق قىلدى . ئۇلار كۇلۇشتى .
— قېنى ، يۇرۇڭلار ئۆيگە !
— ماڭالمايمەن . مەن دېگەندەك قىل ، بالىلارمۇ گۆشكە بىر تويسۇن .
— ماقۇل ئەمىسە ، يۇر هېبى ، قوي سويىمىز !

مۇختەرباي ئۇخلاپ قالدى. ئۇنىڭ خورىكىگە باللار ھەيران قىلىشتى. بىردەمدىن كېيىن نامرات دېھقان ھېيىنىڭ ئۆيىدىن قوي گۆشىنىڭ شورپا پۇرىقى تارقالدى. ئۇ شۇ ئاخشىمى بىر قوينىڭ گۆشىنى قازانغا سالغۇزۇپ، بىرنەچچە يىلدىن بېرى گۆشكە تويۇنمىغان نامراتنىڭ باللىرىنى گۆشكە تويغۇزدى. بايلار ئۆيىگە چىڭ تۇتۇپ تەكلىپ قىلسىمۇ بارماستىن، ئاشۇ سۇپىدا، قۇراق كۆرپە ئۈستىدە جۇۋىسىنى يېپىنىپ، سامان ياستۇققا بېشىنى قويۇپ باللارنىڭ ئارىسىدا قورۇنماي ياتتى.

— ماخۇسەننىڭ ئەسكەرلىرىگە ئات باقار بولۇپ ئايلاپ - ئايلاپ داق يەردە ياتاتتىم، — دېدى ئۇ ئۆي ئىگىسىنىڭ خىجىل بولغىنىنى بىلىپ، — سېنىڭ ئۆيۈڭ جەننەت، پاھ، نېمىدېگەن راھەت!

— نۇرغۇن سېخىيلىق قىلدىڭ ئاكا، بىر ئات، بىر قويىنى يېگۈزۈۋەتتىڭ - دە!

— تۇرداخۇن بايىنى خائىن قىلىپ پۈتۈن بايلىقىنى مۇسادىرە قىلىۋېدى، بايلىقى توزۇپلا كەتتىغۇ. شىڭ دۇبەن بايلارنى خائىن قىلىپ بايلىقىنى تارتىۋالىدىكەن. كىم بىلىدۇ، بىزمۇ خائىن بولۇپ تاپقان - تەرگىنىمىزنى شىڭ دۇبەننىڭ يانچۇقىغا سېلىپ بېرىمىزمۇ تېخى. ئۇنىڭدىن كۆرە بىز خەق يېسۇن، ھەي ئۇزۇنتۇرا، بىر چانا تېپىپ بىزنىڭكىگە بارغىنا، بىر كالا سوقۇم سويۇپ بېرەي، باللىرىڭ يېسۇن. ئىككى پارچە كىگىز، ئىككى چاي، بىر تاغار ئۇن بېرىمەن، قاچان بارىسەن؟

— ۋايتاڭ! ...

— تارانچى دېگەن شۇنىڭ ئۈچۈن نامرات. ئۈجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش دەپ ئاسمانغا قاراپ ياتقىنى ياتقان بۇ خەقنىڭ!

— ئۇنداق بولغاندىكىن ئەكېلىپ بېرەرسەن! ...

— ھا - ھا - ھا ...

— مۇنداق دە تېخى، خۇدايىم باشقا ئىش قىلماي ساڭىلا ئىشلىسە بولىدىكەن - دە، قانچە بۇغداي تەردىڭ؟

— ئىككى خو بۇغداي تەرگەن، ئاپىخان بېسىپ، ئارانلا ئالتە خو چىقتى! ...

— ئېڭىزغا تەرگەندىكىن شۇ.

— ئون خو يەرنىڭ تۆت خورىنى بىر قاشقالىققا بەردىم، قوناق تېرىدى، ئۇ ماڭا تۆت خو قوناق بەردى، بوز ياتقۇزغۇدەك يەر نەدە.

— كۆكتات - پۆكتات، قوغۇن - تاۋۇزچۇ؟

— تەرمىدۇققۇ تاڭ.

— بارى - يوقى يۈز سەككىز تال كاۋىمىز بار، شۇ! — ئايالى ھەسرەت بىلەن گەپ قوشتى.

— بىر سېۋەت ياڭيۇ، سەۋزىچۇ خوتۇن؟

— ۋىيەي، كۆچۈكنىڭ بىرنېمىسىدەك ...

— ھا - ھا ... ھى - ھى ...

— پەمىدۇر، لازا، چەيزە دېگەنلەرنىغۇ بىلمەيسىلەر، لەڭمەن، مانتا دېگەنلەرنىمۇ يەمدۇ باللىرىڭ؟

— بولسىغۇ يەيتتى، ئۈچ - تۆت يىلنىڭ ئالدىدا بىر لەڭمەن ئېتىۋىدى ... ئۇنتۇپ قالدىڭغۇ دەيمەن - ھە، خوتۇن!

— توخۇمىز يوق، ئىتىمىز بار ئىدى. كېپەك يوق ئاش ئېتىپ بېرەلمەي ئۆلۈپ قالدى.

— يازدا باللىرىڭ نېمە يەيدۇ، ئۇزۇكچىلىكنى قانداق ئۆتكۈزىسەن، يېڭى ئاشلىققا ئۇلاشقىچە دەيمىنا؟

— سۆك يەيمىز ... سۆك بىلەن كاۋا ...

— تېرىق تېرىپسەن - دە، ھە؟ — مۇختەربايىنىڭ ئاخىرقى سوئالى جاۋابسىز قالدى. ئاۋۋال ئۇزۇنتۇرا، ئاندىن مۇختەرباي خورەك تارتىشقا باشلىدى.

ئۆرۈلگىلى بولمايدىغان، بىر - بىرىگە يامىشىپ يېتىشقان

چوڭ - كىچىك ھەممىسى ئۇيقۇغا كەتتى. بىرلا زىياۋۇدۇن ئۇخلىيالمىدى. ئۇ مۇنۇ يەر ئىگىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى. ھازىر ئۇنىڭ قولىدا سەكسەن خو يەر بار. لېكىن تېرىيدىغىنى ئون خوغا ئارانلا يېتىدۇ. يەر بېجى — دەن بارغانسېرى كۆپەيمەكتە. بۇلتۇر ئون يەتتە خو دەن تۆكۈۋىدى، بۇ يىل يىگىرمە بىر خو بوپتۇ. دەننى تۆكۈپ بولۇۋىدى، ئارانلا ئالتە خو بۇغدىيى قالدى. كېلەر يىلى يېڭى ئاشقا يەتكۈچە يەيدىغىنىمۇ شۇ، ئۇرۇقمۇ شۇ. يەيدىغىنىغا ئارانلا يېتەر، ئۇرۇقنى قانداق قىلار؟ بىر ئېتى بار ئىدى، ھازىر ئۇمۇ يوق. ئۈچ - تۆت قويى بولىدىغان، ئۇمۇ تۈگىدى. ئەيسا شاڭيولارغا دادىسى مال - ۋاران قالدۇرغان، يەرنى بەردى، قوي، كالا - ئاتلارنى «بولدى» دەۋەتكىنى نېمىسى؟ كۈن كۆرۈش ئۈچۈن ئىككىلا يول قالدى. بىرى، يەر سېتىش، يەنە بىرى، دەۋا قىلىش. ھەر ئىككىسىلا نومۇس. قايسىسى يامانراق نومۇس؟ يەر ساتتى دېگەن سۆز ئاتا - بوۋىسىنىڭ — غازى ھاجىنىڭ نام - ئابرۇيىنى ساتتى دېگەن سۆز. ياق، بۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ. دەۋاچۇ؟ ئەيسا شاڭيو دېگەن ئۇنىڭ دادىسىنىڭ كىچىك ئاپىسىنىڭ چوڭ ئوغلى. دادىسىنىڭ، كىچىك ئاپىسىنىڭ روھى قورۇنمامدۇ؟ ئاندىن كېيىن دادىسىنىڭ روھىچۇ؟ خەقنىڭ گېپىچۇ تېخى؟ «ئۆلۈك، گەپ قىلىڭ دېسە گۇرگۇر، چېلىش، ئوغلاق دېسە بۆكە، داپ چېلىڭ دېسە گەدىش، جان باقالماي ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلىپ يۈرگىنىنى قارىمامدىغان؟» دېيىشىسە، بۇنداق گەپ چوماقتىنمۇ يامان. ئىنساپ قىلسا بېرەر، لېكىن ئىنساپ بولسا ئەيسا شاڭيوم يەرنىڭ دەنلىرىنى ماڭا دۆڭگەپ، مېنى باغلىتىپ سولىتىپ قويماس ئىدى...

ئۇنىڭ بوينىنى بىرنېمە چاقتى. ئۇ سىلاپ «بۇدرۇق»نى تۇتۇۋېلىپ مورا ئوچىقىغا تاشلىۋىدى، پۈتلىرىنى، باشلىرىنى

قىمىلداتقىلى تۇردى. «پاھ، بىچارە باللار، كاۋا بىلەن مۇشۇ پىتلارنى بورداپدىكەن - دە؟» ئۇ ئولتۇرۇۋېلىپ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى سىلاشقا باشلىدى. باللار تېپىرلىشىپ زادىلا جىم ياتمايتتى. كاڭدا ياتقان ئانا ھەممىنى سېزىپ ياتسا كېرەك، ھېلىدىن - ھېلىغا «ئۇھ» تارتاتتى. مانا مۇختەر بايمۇ قىمىرلاپ جۆيلۈدى: «رەيھان، ھەي رەيھان، ئالغىنا!» بىر تۇغقان ئاكىسىنىڭ ئاغزىدىن ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ ئىسمى چىققىنى نېمىسى؟ ئۇلارنىڭ چاتىقى بارمىدى يە؟ ياق، رەيھان ئۇنداق قىلىدىغان خوتۇن ئەمەستى، رەھمەتى زىياۋۇدۇنغا قانمايلا ئۆتۈپ كەتتىغۇ. پاھ، ئۇنىڭ ئېرىگە ئامراقلىقى ··· شۇنىڭ ئۈچۈن زىياۋۇدۇن نى - نى كېچىلەرنى ئۇيافقا - بۇيافقا ئۆرۈلۈپ ئۆتكۈزۈۋەتتى. تۆت يىلدىن بېرى ئۇنىڭ نەچچە قېتىم چۈشى بۇزۇلدى، ھەممىلا قېتىم رەيھان بىلەن. ئۇ ھازىرمۇ ئاخشامقى قوي گۆشى، شورپا كۆچى بىلەن يالاڭ ئىشتاندىن تۈگۈلۈك ئاچىدىغاندەك بولۇۋالغان تەمەخور ئەزاسىنى قولى بىلەن بېسىپ قويدى. ئۇنىڭ خىيالى يەنە تۈنجى توي ئاخشىمىغا قايتتى ··· تۆپە پەنجىرىدە قاغىدەك توپ ئادەم، ئۇنىڭ يېنىدا ئون بەش ياشلىق يۇرت گۈزىلى، ئەندىشىدە، ئېغىر تىنىپ ياتماقتا. ئۇ قىزنىڭ بېشىنى سىلىدى، قىز ئۇنىڭ كەڭ كۆكرىكىگە يۈزىنى ياقتى. ئۇ قىزنى ئاستا ئوڭدا قىلدى. ئۇنىڭ نەپسى بالا ئەزاسى ئۇنى ئالدىراتماقتا. ئۇ قىزنىڭ ئىشتىنىنى تارتتى. قىز ئىڭراپ تۇرۇپ:

— قورقىمەن، قورقىمەن! — دېدى پىچىرلاپ.

— بولە، زىيەك، مۇزلاپ ئۆلەي دېدۇق!

— ۋاي ئۆلەي، ۋاي چىدىمىدىم! ···

— قىز قانداق قىلار، ئۇ بىر ھاڭگا!

ئۇ قىزنى سىلاپ تۇرۇپ:

— قورقما، توي بولغاندىكىن··· — دېدى ۋە قىزنىڭ

باشلىرىنى سىلاپ، يۈزلىرىنى سۆيۈپ تۇرۇپ ياۋايىلىقىنى باشلىۋەتتى.

— ئاپا! — قىز قاتتىق چىرقىرىدى. پەنجىرىدە قىقاس كۆتۈرۈلدى، زىياۋۇدۇن ھودۇقۇپ قىزنى يۆلىدى، ئۇنىڭ قولى ھۆل بىرنېمىگە تەگدى. ئۇ قىزنىڭ بىھوش بولۇپ قالغىنىنى بىلدى ۋە دەرھال كىيىنىپ سىرتقا مېڭىپ:

— يەڭگە! — دېدى. «يەڭگە» كىرگەندىن كېيىن ھويلىغا چىقىپ ئاغىنىلىرىنى تىللىدى:

— ھايۋان، سەن خەق!

— سەنمۇ شۇ، زىيەك!

— كىچىككىنە قىزنى چىرقىرىتىۋەتتىڭ، ھاڭگا!

قىز ئەتىسى تامدەك تاتىرىپ، مىدىر - سىدىر قىلماي ياتتى. قىزدىن بىر ھەپتىگىچە قان كېلىپ ھاياتىدىن ئايرىلغىلى تاسلا قالدى، ئاياللار ئۇنى قانداق قۇتقۇزدىكىن، بۇنى زىيەك بىلمەيدۇ!...

زىياۋۇدۇن جۇۋىسىنى يېپىنچاقلاپ تالاغا چىقىپ ھويلىدا بىردەم ماڭدى. بوران ھۇۋلايتتى، قارلار ئۇچاتتى، دەرەخلەر ئۇشقىرتىپ غاراسلايتتى... «بالام شۇ تۇرقىدا نەدىكىن؟» ئۇ بالىسىنى ئويلىۋىدى، يەنە ھېلىقى بىچارە دادا ھالىغا قايتتى. ئۇنىڭ بەدىنىدە راھەتكە ئىنتىلىش ھېسى قالمىدى، قەلبىدە بىر خىل سېغىنىش، جۇدالىق، ئاتىلىق بۇرچ ھېسى يالقۇن بولۇپ يېنىشقا، بوران بولۇپ گۈركىرەشكە باشلىدى.

ھەي ئىنسان، ھاياتقا سەمىمىي مۇئامىلە قىلساڭلا ھەممە يەردە خۇشاللىق تاپالايسەن، غەم - غۇسسە يالقۇنلىرى ئىچىدىمۇ كۈلەلەيسەن، يەنە شۇنداقلا تاغدەك لەززەتنى ئۆز زىممەڭ ئادا قىلىدىغان ئىش ئۇچۇن چۆرۈپ تاشلاپ، غەم - قايغۇ ئىچىگە شۇڭغۇيالايسەن. سەمىمىي ئادەملەر ھېچنېمە ئىزدىمەيدۇ. بەختمۇ، بالايىئاپەتمۇ ئۇنى ئەگىشىپ يۈرىدۇ، قايسىسى چاققان

بولسا ئىنسان شۇنىڭ ئەسىرى...

زىياۋۇدۇن بۇ كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى.

ئەتىسى شەمى باي ئۇلارنى يەھيا مىڭبېگىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ باردى. مىڭبېگى ئېگىز، تارىمۇش، قارا ساقال، دوپپىسىنى كۆزىگە كىيىۋالىدىغان مەغرۇر ئادەم ئىدى. ئۇ مۇشۇ بەش يۈزنى سورايدىغان مىڭبېگى، يەرلىك ھۆكۈمران ئىدى. ئۇنىڭ ئۆيىمۇ كونىچە، ئېغىل، ئامبار، ئۆي ئىشكىلىرى، قۇچاق يەتمەيدىغان تۈۋرۈكلىرى بار ئۆي ئىدى. مېھمانلارنى مېھمانخانىنىڭ تۆرىگە — كېيىك تېرىلىرىدىن قىلىنغان كۆرپىلەرگە ئولتۇرغۇزۇپ بولۇپ مىڭبېگى دۇئادىن كېيىن تارانچى ئادىتى بويىچە گەپنى چاقچاقتىن باشلىدى:

— ھە، مۇختەرباي، قارىغىر مۇز داۋاندىن ئۆتەلىگەن بىلەن تۇز داۋاندىن ئۆتەلمەپتۇ - دە!

— ئۆتۈشىنىغۇ ئۆتتى، قاشلىقلار توشقان قوغلاپ ئاۋارە بولمىسۇن دەپ تەييار گۆش بولۇپ بەردى دەڭا!

— ھا - ھا - ھا... ھە، ھېلىقى قاشقالىق مىڭبېگى ھېلىھەم دوتەي بولىمەن دەپ چېپىپ يۈرەمدۇ؟

— تىنمايدۇ - دە، ئۇنىڭ كىرمەيدىغان تۆشۈكى يوق. ئاڭلىساق زاكىرخان غوجامنى قولغا كىرگۈزۈپ بوپتۇ. ھاكىم بولغۇدەك دېيىشىدۇ. غېنى بىلەن بىزنىڭ نۇرىلارنى تۇتۇپ بەرسىلا ئۇ ھاكىم بولالايدۇ جۇمۇڭ!

— ھوي، نۇرى دېگەن بالا سىزنىڭ بالىڭىزمۇ؟ مەن يېقىندا توققۇزتاراغا بارغانىدىم. ھاكىمنىڭ ئۆيىدە غېنى بىلەن ئىككىسىنى كۆرۈپ قالدىم. يېڭى ھاكىمغا نېزەرخان غوجامنىڭ ھېلىقى ئەپرىز بانۇم دېگەن خوتۇنى تېگىۋالدى دەڭا. يامان خوتۇنكەن. ھاكىمنىڭ مال - دۇنياسىغا كۆزى چۈشۈپ، يەتمىشتىن ئېشىپ ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان ئادەمگە ياتلىق بولۇۋالدى. بوۋاي ئۆلسە ھەممە بايلىقى ئۇنىڭ بولىدۇ - دە!

— ھە، ھە ... نۇرى شۇ يەرگە كەپتۇمۇ؟ — زىياۋۇدۇن بالىسىغا قىزىقىپ سورىدى.

— گەۋدىلىك، گەپدان، بىلىملىك يىگىتكىنا. غېنى ئۇنى ئۇيغۇردىن چىققان لېنىن دەۋاپتۇ. ئۇلار كېچىلەپ كۈنەس تەرەپكە يول ئالدى. قېچىپ يۈرگەن ئوخشايدۇ ئېھتىمالىم.

— شىڭ دۇبەن ئۇلارنى تۇتۇشقا نىلقىغا ئەسكەر چىقارغان ئوخشايدۇ.

— ھاي، ئاۋاك ئەپەندى!

ئۆيگە ئېگىز، قاشلىرى تولىمۇ قويۇق، قارا بۇرۇت بىر كىشى كىردى.

— لەۋەي!

— ھېلىقى خەتنى ئوقۇڭا، شۇ نۇرىنىڭ ماڭا يازغان خېتىكەن، مۇنۇ دادىلىرى ئاڭلىۋالسۇن.

ئەپەندى دالانغا چىقىپ كېتىپ خېلىدىن كېيىن كىردى ۋە تۆۋەندىكى خەتنى تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئوقۇدى: «ھۆرمەتلىك يەھيا مىڭبېگى ئاكا، ئەڭ يېڭى خەۋەرلەرنى بىلىپ تۇراي دېۋېدىڭىز، سىزگە تۈنۈگۈن ئۈرۈمچىدە بولغان بىر ئىشنى دەپ بەرمەكچىمەن: شىڭ دۇبەن ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لى يىڭچىنى ئۈچ يۈزدەك ئەسكەر بىلەن شىمالىي شىنجاڭدا تازىلاش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن غۇلجىغا يولغا سالغان. نىشان غۇلجا ناھىيىسى بىلەن نىلقا ناھىيىسى ئىكەن. بۇ قېتىم ئاساسەن ‹باندىت› تازىلاشنى مەقسەت قىلىدىكەن. ‹غېنىنىڭ ئاغىنىسى› ئەلۋەتتە ھوشيار بولۇشى كېرەك. نىلقىغا كەلسىڭىز پاتىخ مۇسلىموفقا يولۇقۇڭ، سىزنى بىخەتەر يەرگە ئاپىرىپ قويىدۇ. بىزنى خۇدايىم، خەلق، قار - بوران بىرلىشىپ قوغدايدۇ، خاتىرجەم بولۇڭ!»

— ھا - ھا - ھا...، — مۇختەرباي قاقاقلاپ كۈلدى، — ئوغۇل، ياشا، غوجانىياز، ماموت سىجاڭ، تۆمۈر سىجاڭلاردىن

ئۆتۈپ كەت نۇرى! غېنى، پاتىخ، ئەكبەر دېگەنلەر شۇڭقاردە، ھېلىغۇ ئۈچ يۈز كەن، ئۈچ مىڭ ئەسكەر كەلسىمۇ بۆرۈتى تەۋرەپ قويمايدۇ ئۇلارنىڭ!

تالادا قىقاس كۆتۈرۈلدى:

— كەلدىمۇ نېمە، شىڭ دۇبەننىڭ ئەسكەرلىرى؟

— ھا - ھا - ھا ... ھاۋا ئېچىلدى، پۈتۈن قاشلىق ئوۋغا ئاتلاندى. ئالدىمىز جاڭگال، كەينىمىز تاغ، تۈزلەڭ. توشقان، تۈلكە دېگەن قىم - قىم، ئېڭىشسەڭلا قولۇڭغا چىقىدۇ. قاشلىقنىڭ سوقۇمى توشقان، چىقىپ ئوۋلايمىزمۇ يە؟

— چىقساق چىقتۇق! — دېدى مۇختەرباي، — مىڭبېگى ئاداش، قېزاڭنى ئەكەلمەمسەن، ئوۋ دېگەنگە كۈچ كېرەك!

زىياۋۇدۇن بۇنچە جىق ئادەمنىڭ ئوۋغا چىققىنىنى كۆرمىگەن. يار بېشىدىن تۆۋەنگە قارىساڭ تاكى كۈنەس دەرياسى بويىدىكى ئورمانلىق، شىمال تەرەپكە ئاۋرال تېغى يوتىلىرىغىچە چوماق ئوينىتقان ئادەملەر، تىنىمسىز ھاۋشىۋاتقان ئىتلار.

— توشقان دېگەننىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتىدىغان بولدى - دە، بۇ قاشلىقلار. يائاللا، شىڭ دۇبەن مۇشۇنداق تۇت - تۇت قىلسا بىزمۇ توشقاندەك قورۇپ تۈگەرمىزمۇ؟

— ئاڭلىدىڭغۇ، بالاڭ بىزنى خۇدايىم، خەلق، قار - بوران قوغدايدۇ دەپ يېزىپتىغۇ! قورقما زىيەك، بالاڭ يۈز ئىتنى تېنىتەلەيدىغان تۈلكە بولۇۋالغان ئوخشايدۇ!

ھەممە ئادەم توشقان تۇتۇشنىڭ كويىدا، بىرلا زىياۋۇدۇن بالا غېمىدە. ئۇنىڭ خىيالى بالىسىدىلا قالغان. ھېلىقى لى يىڭچى دېگىنى ئۈچ يۈز ساقچى بىلەن غۇلجىغا كەلسە، غۇلجا ناھىيىسى بىلەن نىلقا ناھىيىسى مۇھىم نۇقتا بولسا ئۇ قانداق قىلار ئەمدى. بىچارە بالىسىنى تۇتۇۋالسا ياكى ئېتىۋەتسە زىياۋۇدۇن ئازابقا چىدىيالارمۇ؟ سوقۇش بولسىدى، بۇنداق ئەنسىزچىلىكتە ياشىغۇچە جەڭگە كىرىپلا كەتسە، ياكى ئوقتا ئۆلسە،

ياكى ئۆچىنى ئالسا ...

ئاكىسى مىڭبېگىنىڭ بىر ئېتىنى مىنىپ دەريا بويىغا قار توزۇتۇپ يۈرۈپ كەتتى . ئۇنىڭ ماڭغۇسى يوق . ئۇ شىمالدا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاۋرال تېغىغا قاراپ قېتىپلا قالدى . ئۇ تاغنىڭ نېرىسىدا ئۇنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلى بار ئەمەسمۇ ؟ ...

لى يىڭچى راست دېگەندەكلا غۇلجا شەھىرىگە كېلىپ ئۈچ كۈن ھەربىي ھالەت يۈرگۈزدى . ئىككى زاۋۇت ئەنسىز ھۆركىرىدى ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ، گىمنازىيە ۋە ھۇسەيىنباي زاۋۇتىدىن ئوتتۇزدەك ياشنى تۇتتى ، لېكىن ناھىيىلەرگە چىقالمىدى . تاغلار بولسا تامام ئېتىلگەنىدى . قېلىن قار راستلا مەردلەرنى قوغدىماقتا ئىدى .

1942 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى قارلار ئېرىپ كوچىلاردا ئەگىز ئېقىۋاتقان بۇ كۈندە ، شېڭ دۇبەننىڭ تۆتىنچى ئىنىسى شېڭ شىچىغا ئۆز ئۆيىدە تۇيۇقسىزلا ئوق تەگدى ، ئۇ ئۆلدى . شېڭ شىسەي دەرھال كېچىلەپ يىغىن ئاچتى . ئۇ ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقى بولشېۋىكلار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ مائۇزىرىنى ئۈستەلگە قويۇپ :

— بۇ چوقۇم ئورۇسلارنىڭ ئىشى ! يەنئەن بىلەن تىلى بىر ! — دەپ ۋارقىرىدى . ئۇنىڭ قىسقا بۇرۇتى ، قويۇق قاشلىرى تىك - تىك بولۇپ كەتكەن . ئۇ بارلىق گۇمانلىق ئادەملەرنى تۇتۇشقا بۇيرۇق بەردى . جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان بىر يۈز يىگىرمە نەچچە ئەزاسىنى بىر كېچىدىلا قولغا ئالدى . ئاندىن كېيىنلا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ، ئوفىتسېرلار مەكتىپىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بولغان ئوقۇغۇچىلار ، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ بۆلۈم باشلىقىدىن يۇقىرى

كادىرلىرى بولۇپ، ئالتە يۈز نەچچە ئادەمنى قولغا ئالدى ۋە ستالىنغا تېلېگرامما يوللاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خادىملىرىنى قايتۇرۇپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇ بىر كۈندىلا بۆرە جۇۋىسىنى كىيدى، ئالتە بۈيۈك سىياسەت، ماركسىزم - لېنىنىزم دېگەنلەرنى ئېغىزغا ئالماس بولدى. ئۇ ھەتتا سوۋېت ماشىنىسىدا ئولتۇرماستىن گېرمانىيە ماشىنىسىدا ئولتۇرىدىغان بولۇۋالدى. ئۇ بۇنىڭدىن كېيىنكى دۇنيانىڭ تەقدىرى گېرمانىيە بىلەن ياپونىيىنىڭ قولىدا بولىدۇ دەپ ھۆكۈم چىقاردى. ئۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە جياڭ جيېشىنى ئۆزىگە ئارقا تىرەك قىلىشنى زۆرۈر ھېسابلىدى. لېكىن ئۇ جياڭ جيېشىنى يامانلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشقانلىقى ئۈچۈن، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ 8 - پولكى جياڭ جيېشىنىڭ جازا يۈرۈشىگە تاقابىل تۇرۇش كويىدا شىڭشىڭشيادا تۇرغان، جياڭ جيېشىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگو كومپارتىيىسىگە مەدەت بېرىش مەقسىتىدە شىنجاڭدىن ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جيۇچۈەن ۋىلايىتى ئەتراپىدا خەندەك كولىتىپ قاتتىق مۇداپىئە تەييارلىغانىدى. سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ پولكوۋنىكى ماسىنكو ھەرقاچان ھوشيار بولۇش توغرىسىدا موسكۋادىن دائىم يوليورۇق ئېلىپ تۇراتتى. چۈنكى سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ چاغدا قىيىن كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. گېرمانىيىنىڭ ھاۋادىن بومباردىمان قىلىش پىلانى ئورال تاغلىرىغىچە بولغان كەڭ دائىرىدە بولغاچقا، ستالىن سوۋېت ئېغىر سانائىتىنى ئورالغا يۆتكىگەن بولسىمۇ، بۇ رايون يەنىلا خەتەرلىك رايون ئىدى. شۇڭا سوۋېت ئىتتىپاقى ئايروپىلانلىرىنىڭ زاپچاسلىرىنى ئەكېلىپ، ئۈرۈمچى ئەتراپىدىكى تۇدۇڭخابادا قۇراشتۇرۇپ ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىۋاتاتتى. مايتاغ نېفىتلىكىدىنمۇ ئۇرۇش ئۈچۈن ياخشى پايدىلىنىۋاتاتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا ئىشلەۋاتقان يىگىرمە نەچچە

مىڭ خادىمى بىرلا قىقاس بىلەن چىقىپ كېتىدىغان، بىرنەچچە يۈز ئادەمنى قولغا ئالسىلا قورقۇپ تىكىۋېتىدىغان ئاجىز كۈچ ئەمەستە. ستالىن ھەر ئامال بىلەن ئۆزىگە خائىنلىق قىلغۇچىنى جازالىيالايتتى. لېكىن ئۇ شۇ كۈنلەردە شېڭ شىسەي توغرىسىدا ئويلىنىشقا ۋاقىت چىقىرالمايتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن دىققىتى موسكۋا، ستالىنگراد، كىيېۋ، كۇرسكى ئۇرۇشلىرىغا قارىتىلغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ شېڭ شىسەي ستالىندىن ئۆلگۈدەك قورقاتتى. ئۇ يۈز ئۆرۈمەي دېسە، ستالىن غۇلىسا ئىشىم چاتاق دەپ ئەنسىرەيتتى. نەق شۇ دەككە - دۈككىچىلىك بولۇۋاتقاندا، ئامېرىكىنىڭ مۇئاۋىن پرىزدېنتى ۋىلسون سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە كەلدى. ئۇنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن 8 - ئۇرۇش رايونىنىڭ باش قوماندانى جۇ شاۋلياڭ بىلەن ھاۋا ئارمىيە باش قوماندانى خې جىڭۋۇلار ئۈرۈمچىگە كەلدى. شېڭ شىسەي ئۇلارنى پەۋقۇلئاددە چوڭ ئىلتىپات بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۇ جياڭ جيېشىنىڭ بۇ يېقىنلىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ جياڭ پرىزدېنتقا چەكسىز سادىق ئىكەنلىكى، كوممۇنىزم خەۋپىگە قارشى كۈرەشتە ئامېرىكىنىڭ ئەڭ جەڭگىۋار جان پىدالىرىدىن بولۇشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ ئارقا - ئارقىدىن نۇتۇق سۆزلىدى. شىنجاڭنىڭ قولدىن كېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەپ يۈرگەن جياڭ جيېشىغا شېڭ شىسەينىڭ بۇ سۆزلىرى ياغدەك ياقىدۇ - دە! جۇ شاۋلياڭ شېڭ شىسەينىڭ مۈرىسىگە ئۇرۇپ:

— جياڭ ۋېيىۋەنجاڭ سىزدىن شۇنى ئۈمىد قىلىپ يۈرەتتى. جۇڭگو خەلقىنىڭ ئېسىل پەرزەنتى ۋەتەن تۇپرىقىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدۇ، يارايسىز، يارايسىز! — دېدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ شېڭ شىسەي ھەربىي كىيىمنى زادىلا يۆتكىمەيدىغان بولۇۋالدى. ئاندا - ساندا كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، گالستۇك تاقاپ چوڭ - چوڭ سورۇنلارغا بېرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئەمەلدارلىرى بىلەن قاقاقلاپ كۈلۈپ ياۋروپا-

چە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىدىغان ئىشلارمۇ شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى. ئۇ كەسكىن، سۇرلۇك چىراي بىلەن، ھەربىيچە پاگون، مېداللارنى تاقىغان، يېنىغا تاپانچا ئاسقان، قوراللىق قىسىملار مۇھاپىزىتىدە ئۇيەر - بۇيەرگە بارىدىغان، ۋارقىراپ گەپ قىلىدىغان، نۇتۇق سۆزلىسىمۇ تاپانچىسىنى ئۈستەلگە قويۇپ قويىدىغان ھەيۋەتلىك، سۇرلۇك گېنېرالغا ئۆزىنى تەقلىد قىلىدىغان بىردىنبىر ئاسىيالىق بولۇپ قالدى ...

قارلار ئېرىدى، تاغ قاپتاللىرىدا ياپيېشىل چىمەنلەر كۈن نۇرىدا يالتىرىدى، قارىغاي ئارىلىرىدا بۇغا - ماراللار، كېيىك، تۈلكىلەر مەست بولۇشۇپ چۇقان سېلىشتى. غۇلجا باغلىرىدا باھار شادلىقىدا مەست بولۇشقان قۇشلار بەس - بەس بىلەن سايراشتى.

لېكىن، شىنجاڭ ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلىغان، نە ھاۋادا، نە ئادەملەرنىڭ چىرايلىرىدا شادلىقتىن ئەسەر يوق ئىدى.

22

ئەنۋەر مۇسابايوف دوتەي يامۇلىدىن پەرىشان ھالدا قايتىپ چىقتى. ئالتايدىكى ئالتۇن كان، مايتاغدىكى نېفىت، ھەربىي مەكتەپ، سودا شىركەتلىرىدىكى سوۋېت ئادەملىرىنىڭ دۆلىتىگە قايتىشى ھۆسەنبايلارغا مۇناسىۋەتسىز بولغىنى بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودىنى توختىتىسەن دېسە، ئۇلارغا كېلىدىغان زىيان تولىمۇ چوڭ بولىدۇ - دە. ئۇلارنىڭ موسكۋادىن تارتىپ ئالمۇتىغىچە بولغان بارلىق شىركەت، ۋاكالەتخانىلىرى تاقىلارمىش. بۇنداق بولغاندا، ئۇلار تېرە زاۋۇتىنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى، شۇنچە قوي، ئات، يۇڭ، قىممەتلىك مۈڭگۈزلەر ۋە تېرىلەرنى نەگە ساتىدۇ؟ زاۋۇتلار، سودا بىراقلا توختىسا

بۇنىڭدىن كېلىدىغان زىيانغا چىدىغىلى بولارمۇ؟ بۇ ئىش تۇيۇقسىز ئاسماندىن چۈشكەن بومبا، توپان سۇيى، يەر تەۋرەپ بايلىقنى يەر يۇتقاندەكلا بىر ئاپەت! يېڭى كەلگەن دوتەي، سىلىڭ قاپىقى يامان، ئاۋازى توڭ، گەپكە زادىلا قۇلاق سالمايدىغان ئادەم بولۇپ چىقتى. «كىم ئىجرا قىلمىسا ئېتىلىدۇ» ئۇنىڭ دەيدىغىنى شۇلا. ئۇنىڭغا پارا تەڭلەشمۇ ئۆزىگە ئوق ئاتقاندەكلا بىر ئىش. ئۇنىڭ بىلەن يېقىنلىشىشنىڭ يولى بارمىكىن. زاكىرخان دوتەيچۇ؟ كىشىلەر ئۇ ئادەم سىلىڭنىڭ ئېلىۋەتكەن تىرنىقى، ئۇنىڭ قارار قىلىش، بۇيرۇق قىلىش ھوقۇقى نېمە قىلسۇن، گەپ قىلىش ھوقۇقىمۇ يوق، دېيىشىدۇ. راست شۇنداق بولسا ئېغىز ئۈپرىتىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟... ئۇ تاشلەپكىدىكى كانتورىغا كىچىك ماشىنىسى بىلەن باردى. باش بوغالتىرى — تاتار كىشى بېشىنى ئۈستەلگە قويۇپ خىيال سۈرۈۋاتقانىكەن.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇردى بوغالتىر، — ئامال بولمىدى ئەپەندىم. ھۆكۈمەت تۆت يۈز سەكسەن مىڭ دوللار سېلىق سالدى. ئۈچ كۈنگىچە تاپشۇرمىساق تۈرمىگە تاشلىغۇدەك، بانكىدىن قەرز ئالدۇق. بىزنىڭ س س س ر دىكى پۇللارنى بۇياققا ئۆتكۈزمەيۋاتىدۇ. ئىشچىلارنىڭ ئايلىقى بىر چوڭ ئىش. ھەممە پۇلغا مال ئېلىپ بېسىپ قويدۇق. ئۈچ قېتىم ئوبوروت بولىدىغان ۋاقتى بولدى، نېمە ئىلاج، نەچچە مىليون دوللار ئىسكىلاتلاردا توپا بېسىپ ياتىدۇ...

— بولدى، بولدى، قويلار قانچە؟

— ئۈچ يۈز ئاتمىش مىڭ تۇياق.

— بازارغا سالساق دىرىنىڭ نەچچىلىكى تىرىلىدۇ؟

— قوي كاسات ئەپەندىم. غۇلجا كوچىلىرىغا قوي تىنىپ كەتتى، خېرىدار يوق.

— ئەمىسە، پۇل بولىدىغان نېمە بار؟

— يازلىق ئاياغلار توختام سۇدەك ئېقىۋاتىدۇ.

— ئالتۇن - كۈمۈشچۇ؟

— كاسات. ھايانكەشلەر، شېڭ دۇبەننىڭ خوتۇنىنىڭ ئادەملىرى دىرىدىن ئۈچ باراۋەر ئەرزىنىغا ئېلىپ، كۇلىغا — شاڭخەي، تيەنجىنلەرگە ئاپىرىپ ئون ھەسسىلەپ پايدىسىغا سېتىۋاتىدۇ.

— ئۇنداق بولسا بىزمۇ شۇ ياققا ئاپىرايلى، يول يامان، باندىت - بۇلاڭچىلار كۆپ دەمسىز، شېڭ دۇبەننىڭ ئادەملىرى قانداق ئاپىرىۋېتىپتۇ. بىزمۇ شۇنداق قىلىشنىڭ يولىنى تاپايلى، — ھەم سىياسەتكە، مەدەنىيەتكە، ھەم سودا ئىشلىرىغا قىزىقىدىغان گېپى يۇمشاق، پاكىز ياسىنىپ يۈرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ چىرايىدا ھېچكىم، ھېچقاچان بۇگۈنكىدەك پەرىشانلىق بايقىمىغان. ئۇ گويا كۆزلىرىدىن ياش ئەگىپ ھازىرلا يىغلىۋېتىدىغاندەك ئۆمسە ئىدى.

— ھەممىلا يەردە راھەت كۆرۈۋاتقانمۇ، بېيىۋاتقانمۇ ئاشۇ خەق! — دېدى ئۇ ئۇزۇن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ قاتتىق «ئۇھ» تارتىپ، — ئەسكەرلەر كۇلىدىن پىيادە چىققاندا ئۇلارغا ئەگىشىپ يول بويى ئەسكەرلەرنى مىلىچمال بىلەن تەمىنلەپ كېلىدىغان خولاڭزىچىلار بىر سېۋەت بىلەن چىقىپ، ھازىر بۇ يەردە چوڭ باي بولۇپ كېتىشتى. نەگىلا بارسا تيەنزىنلىك باي (تيەنجىن دېمەكچى)، ئۇلار يالاڭ ئاياغ چىقىشقان خولاڭزىچىلار ئىدى. بايلىق - ئەمەل شۇلاردىن ئاشمايدۇ. كۇلىدا دىۋانىچىلىق قىلىدىغانلىرى بۇ يەرگە چىقىپ چوڭ باي بولۇۋالىدۇ. ساراڭ شويىدەك ئېلىشىپ قالغانلىرىمۇ بۇ يەرگە چىقسا دوتەي بولۇۋالىدۇ. يوەن داخۇا، ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن، شېڭ شىسەيلەرنىڭ قايسىبىرى شۇنداق ئەمەس! ...

تېلېفون جىرىڭلىدى.

— ئەپەندىم، سىزگە، ھېلىقى بۇرۇنقى «يىڭ خاڭ خاڭ»

نىڭ باشلىقى تېلېفون بېرىپتۇ.

ئەنۋەر ئەپەندى تېلېفوننى ئاڭلىدى، لېكىن گەپ قىلمىدى. ئۇ تېخىمۇ قاتتىق خاپا بولدى:

— مەن ئۇنىڭغا ئاخشام شياڭگاڭ بىلەن سودا قىلىشنىڭ يولىنى تاپقىن دېۋىدىم، ئۇمۇ يوق بوپتۇ. شېڭ شىسەينىڭ خوتۇنى ئادەملىرى بىلەن فرانسىيە، ئىتالىيە، ئاۋستىرىيىلەرگە بېرىپ سودا قىلسا يول باركەنۇ، بىزگە بوسۇغىدىكى ئالمۇتىغىمۇ يول يوقكەن!

— مىللىي زۇلۇم دېگەن مانا مۇشۇ. شېڭ دۇبەن مىللەتلەر باراۋەر دەيدۇيۇ، بىر مىللەتنى خان، باشقا مىللەتلەرنى قۇل كۆرىدۇ!

— ئۇنىڭ ھەممە گېپى ئالدامچىلىق. مانا ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئادەملىرىگە كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىمۇ سېتىپ بەرمەيسەن دەۋاتىدۇ. يەنئەنلىك كوممۇنىستلارنى قويماي تۈرمىگە سالدى. ئۇ ھازىر ھەممە ياخشى گەپلىرىنىڭ تەتۈرىنى قىلغىلى تۇردى.

— ئەپەندىم، بۇنداق كېتىۋەرسەك زىيان كۈندىن-كۈنگە كۆپىيىدۇ.

— زىياننىڭ كارى چاغلىق. بىزنىمۇ تۈرمىگە سېلىپ ھەممە بايلىقىمىزنى مۇسادىرە قىلمىسىلا بولاتتىغۇ!

ئۇنىڭ كۆڭلى غەش، روھى چۈشكۈن، پەرىشان ئىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە تىل بىلەن ئىپادىلىگىلى بولمايدىغان بىر خىل كەمسىتىلىش زورايماقتا ئىدى. ئۇ بىرى بىلەن مۇڭدىشىشقا، ھايات، جەمئىيەت، ۋەزىيەت توغرىسىدا ئويلىغانلىرىنى بىرىگە ئوچۇق-يورۇق ئېيتىشقا تەشنا ئىدى.

ئۇ ئاغىنىلىرىنى بىرمۇبىر كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى. زور ئىشلار ھەققىدە سۆزلەشكۈدەك بىرمۇ ئاغىنىسىنى تاپالمىدى. ئۇ سودا، ئەخلاق ۋە ئاياللار توغرىسىدا سۆزلىشىشكە ئامراقلار-

دىن كۆپرەك دوست تۇتۇپتۇ. تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ يادىغا قازاق-قىرغىز ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، بالىلىقىدىن تارتىپ ئەسكەر بولغان، ھەربىي باشلىق بولغان ئىسھاقبېك ئىسىملىك قىرغىز كەلدى. يېقىندا ئۇنى شېڭ شىسەي ئۇيۇشمىنىڭ رەئىسلىكىدىن ئېلىپ تاشلىغان ھەمدە ئۇنى تۇتقۇدەك دېگەن خەۋەر خەلق ئېغىزىغا چىققانىدى. ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىش خەتەرلىك، شۇنداق بولسىمۇ ئەنۋەر ئەپەندى ماشىنىسىنى ئۇنىڭ ئۆيىگە — ۋاڭ قادىر بېغى تەرەپكە تارتتى.

ئىسھاقبېكنىڭ دەرۋازىسى ھىم ئىدى.

ئەنۋەر مۇسابايوف بىرنەچچە قېتىملا بىللە بولغان بۇ مەشھۇر ئادەمنىڭ دەرۋازىسىنىڭ تەڭگىسىنى شاراقلاتتى. ئۇنىڭ ئەخمەت ئىسىملىك مۇھاپىزەتچىسى دەرۋازىغا كېلىپ:

— كىم؟ — دېدى.

— مەن ئەنۋەر مۇسابايوف!

ئىشىك ئېچىلدى، ئەخمەت — قىرغىز يىگىت تاپانچىسىنى غىلىپىغا سالدى.

— ئىسھاقبېك بارمۇ؟

— مەرھەمەت! — دېدى يىگىت پېشايۋانلىق ئۆينى كۆرسىتىپ.

ئەنۋەر ئەپەندى كىرگەندە، ئىسھاقبېك — بۇرۇتلۇق، گەۋدىلىك، پەگەز قاپاق ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەسسالام، ئەنۋەر ئەپەندىم، تازا ياخشى كەپسىز، — دېدى ۋە ئۆزى بىلەن بىللە ئورنىدىن تۇرغان ئاق يۈزلۈك، قاراقاش يىگىتنى كۆرسىتىپ، — ئابدۇكېرىم ئەپەندى، ساۋەندە 1940-يىلدىن تارتىپ سۈرگۈن قىلىنغان، يېقىندىلا بۇ يەرگە كەلدى. ھازىر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىدە مۇپەتتىش، — دەپ تونۇشتۇردى. ئۇلار كۆرۈشۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن يەنە:

— بۇ كىشى ئەنۋەر مۇسابايوف ، ھەممىڭلار بىر ئاتۇش-
تىن ، شىنجاڭغا ياۋروپا سانائىتى بىلەن سودىسىنى تۇنجى بولۇپ
ئەكىرگەن مۇسابايوفلارنىڭ ئىلغار ئىدىيىلىك ئەۋلادى ، —
دەپ ئەنۋەر ئەپەندىنى تونۇشتۇرۇۋىدى ، ئەنۋەر ئەپەندى :
— تازا مەن ئىزدىگەن ئادەملەر بىلەن تېپىشتىم . ئەتى-
گەنلا غەم بىلەن ئۆيدىن چىقىۋىدىم ، مانا ئەمدى تولىمۇ خۇ-
شالمەن ، — دېدى .
بىرى ، سوۋېت ئىتتىپاقى بولشېۋىكلىرىنىڭ ، يەنە بىرى ،
جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ، ھەر ئىك-
كىسىلا شىڭ شىسەينىڭ زىيانكەشلىكىگە يولۇققان ، باشلىرىدىن
نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتكەن ئادەملەر ئەنۋەر مۇسابايوف-
نىڭ دەردىگە دەرمان بولاتتى ، ئەلۋەتتە .
ئۇلاردىكى ئورتاقلىق «زىيانكەشلىككە ئۇچراش» ئىدى .
ئەنۋەر مۇسابايوف ئىقتىسادىي زىيانغا ئۇچرىغان ، قالغان ئىككى-
سى بولسا ئىنسانىي ئەركىنلىك ، غايە ۋە مىللىي غۇرۇر ،
ھايات - مامات زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان . ئىسھاقبېك دادىسى
بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا سودا قىلىپ يۈرۈپ سوۋېت سوتسىيا-
لىزم تۈزۈمىنى ياقتۇرۇپ قالدى . ئۆز يۇرتىدىمۇ شۇنداق جەم-
ئىيەت بولۇشىنى ئارزۇ قىلدى ، ئون ئالتە يېشىدا چوڭبېغىش
قەبىلىسىگە بەگ بولۇپ سايلاندى - دە ، جەمئىيەتتىكى پائالىيە-
تىنى باشلاپ كەتتى . ئۇنىڭ تۇنجى پائالىيىتى سوۋېت ئىتتىپا-
قىغا قارشى باندىتلارنىڭ ئۇلۇغچات خەلقىغە پاراكەنچىلىك سېلى-
شىغا قارشى كۈرەش بولدى . ئۇ قېچىپ يۈرگەن باندىتلارنى
يوقىتىشقا رەھبەرلىك قىلىدىغان چېگرا مۇداپىئە جەڭچىلىرىنىڭ
بىر رەھبىرى بولۇپ قالدى . ئۇ بىرنەچچە يىل جەڭ قىلىپ
ئۇرۇش ماھارىتىنى ئۆگەندى . ئاتاقلىق بىر ئوفىتسېر بولۇش
سۈپىتى بىلەن 1928 - يىلى نەق ياڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلگەن يىلى
فرۇنزىغا ئوقۇشقا باردى . ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنى تېخىمۇ ياقتۇ-

رۇپ ، داڭلىق «سوۋېتپەرەس»لەردىن بولۇپ چىقتى . چېگرا
ئەترىتىنىڭ باشلىقى جىيەك قازى ئۇنى ئۆز ئەترىتىنىڭ كاتىپى
قىلىۋالدى . ئۇ جىيەك قازىنىڭ خەلققە سالغان ئېغىر ئالۋاڭ -
ياساق ، باج - سېلىقلىرىنى كۆرۈپ جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە
ئىچ - ئىچىدىن ئۆچ بولدى . ھەممىلا ئىشنى سوۋېت ئىتتىپاقى
بىلەن سېلىشتۇرۇشقا ئادەتلەندى . ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە بۇ چىرىك
ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىدەك ئادىل ، باياشات
ھاكىمىيەت قۇرۇش ئارزۇسى پەيدا بولدى . نەق شۇ چاغدا 1931 -
يىلى قۇمۇلدا دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى . ئىسھاقبېك
ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇپ جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ
ئاغدۇرۇلۇشىنى ئۈمىد قىلدى ۋە بۇ ئىنقىلابنىڭ پۈتۈن شىنجاڭ-
غا كېڭىيىشىنى ، ئۆزىنىڭ بۇ ئىنقىلابقا قاتنىشىپ خەلقى ئۈ-
چۈن زور ئىشلارنى قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇشنى ئارزۇ
قىلدى . 1933 - يىلى 3 - ئايدا كۇچادا تۆمۈر قوزغىلاڭ
كۆتۈردى . قەشقەر دوتىيى ماشاۋۋۇ بۇ توپىلاڭنى باستۇرۇشقا
چېگرا مۇداپىئە مەسئۇلى چىن دىشىڭنى بەلگىلىدى . چىن تۆت
يۈزدەك قىرغىزنى ئەسكەر قىلىپ ئۇلارغا تۆت يۈزدەك مىلتىق ،
ئىككى زەمبىرەك بېرىپ ئوسماننى لىيەنجاڭ قىلىپ يولغا سال-
دى . ئوسمان ئىسيان كۆتۈرۈپ چىننى ئۆلتۈردى . ئۇ تېزلا
زورايدى ۋە جىيەك قازىغا خەت يېزىپ باتۇر جەڭچىلەرنى ئەۋە-
تىشنى تەلەپ قىلدى . جىيەك قازى قەشقەرگە كېلىپ قەشقەرنىڭ
مەمۇرىي باشلىقى بولدى . ئىسھاقبېك پەيجاڭ بولدى . ئۇ سوۋېت
ئىتتىپاقىدەك ھاكىمىيەت قۇرۇشنى ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ ، بۇ
يەردە قۇرۇلغان ھاكىمىيەت ، «جۇمھۇرىيەت»لەر خەلقنى قىيى-
ناش ، خەلققە زۇلۇم سېلىشتىن باشقىنى قىلمىدى . ئاچ -
يالىڭاچ ، ساۋاتسىز خەلقنى قىيىن تۇرمۇشتا تۇرسىمۇ ئېغىر باج-
سېلىق بىلەن قىينىدى . ئىچكى ماجىرا ، قىرغىنچىلىق ئەۋج
ئالدى . ماجۇڭيىڭ كەلگەندىن كېيىن ئەھۋال تېخىمۇ يامانلاش-

تى . ئىسهاقبېك ئاخىر جىيەك قازىنىڭ ئۈستىدىن ئىسيان
كۆتۈرۈپ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ئەسكىري كۈچكە ئىگە بولدى-
دە ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ، جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن
دوست بولۇشنى ھەدەپ تەشەببۇس قىلىۋاتقان شېڭ شىسەينىڭ
ئادىمى ليۇبىڭغا ئەلچى ئەۋەتتى . ليۇبىڭ ئۇنى قارشى ئالدى .
ئۇ شېڭ شىسەينىڭ تەلىپى بىلەن باندىتلارنى تازىلاش كۈرىشىنى
ئېلىپ باردى . ئۇ ئۆزلۈكسىز غەلىبە قازىنىپ ئەسكەرلىرىنى
ئىككى پولكقا يەتكۈزدى . شېڭ ئۇنىڭغا تۆەنجاڭ ، لۇيجاڭ مەن-
سەپلىرىنى ، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىدىن بودلوف قاتارلىق
ئون نەچچە ئوفىتسېرنىمۇ بەردى . ئىسهاقبېك روھلىنىپ ئۆز
ئەسكەرلىرىنى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ تۈزۈمى بويىچە
تەرتىپكە سالدى ، مەشىق قىلدۇردى . ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى قىر-
غىز ، ئۇيغۇر ، تاجىك يىگىتلىرىدىن ئىدى . ئۇلار تېزلا ساپا-
لىق ، جەڭگىۋار قوشۇنغا ئايلاندى . خەلققە بالايىئاپەت بولۇپ
قالغان چېگرادىكى باندىتلارنى ئۇزۇل - كېسىل يوقاتتى ، ئىنا-
ۋىتى زورايدى . لېكىن شېڭ ئۇنىڭ يەنىمۇ زورىيىشىغا يول
قويمىدى . ئۇنى يات كۆرۈپ ئۇنىڭ لۇيىنى (بىرىگادىنى) تارقى-
تىۋېتىپ ، ئۆزىنى ئۇلۇغچات ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ
باشلىقى دېگەن قۇرۇق نام بىلەن يۇرتىغا قايتۇرۇۋەتتى . ئۇنىڭ
ئارمانلىرى كۆپۈككە ئايلاندى . بۇ ئۇنىڭ خەلقى ئۈچۈن جان پىدا
بولۇپ يېگەن تۇنجى زەربىسى ئىدى .

لېكىن ئۇ قولىدىكى ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى قالاق-
لىق ، نامراتلىق ۋە جەبرى - جاپادىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن
نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى . ئەللىك نەچچە مەكتەپ قۇرۇپ ئىككى
مىڭدىن جىق ياشنى ئوقۇتتى ، نۇرغۇن قىرغىز ياشلىرىنى قىر-
غىزىستانغا ئوقۇشقا چىقاردى . ۋابا كېسەللىگە قارشى نۇرغۇن
ئىشلارنى قىلدى . 1937 - يىلى ماخۇسەن بىلەن مامۇت سىجاڭ
قىسىملىرى بىرلىشىپ ئىسيان كۆتۈرۈپ پۈتۈن جەنۇبىي شىن-

جاڭ ئەنسىز چىلىكتە قالغاندا ، شېڭ ئالاقزادە بولۇپ ئىسهاقبېك-
نىڭ لۇيجاڭلىقىنى يەنە ئەسلىگە كەلتۈردى . ئىسهاقبېك سوۋېت
ئارمىيىسى بىلەن بىرلىشىپ ، ما خۇسەن ، مامۇت سىجاڭ ئىس-
يانىنى تېزلا تىنچىتتى ، ئارقىدىنلا 1938 - يىلى سىدىقبېك
باشچىلىقىدىكى بۆلگۈنچىلەر ئىسيان كۆتۈردى . ئىسهاقبېك ئۆز
ئارمىيىسى ئىچىدە پەيدا بولغان بۇ «شەرقىي تۈركىستان»چىلار-
نىمۇ ناھايىتى تېزلا بېسىقتۇردى . شېڭ شىسەي جەنۇبىي شىن-
جاڭ تىنچىغاندىن كېيىن يەنە ئىسهاقبېكتىن ئەنسىرىدى . 1937 -
يىلى «خائىنلارنى تازىلاش» ، 1940 - يىلى «توپىلاڭ كۆتۈرۈش
سۇيىقەستى ئەنزىسى»نى ياساپ چىقىپ ، كەڭ كۆلەملىك تۇتقۇن
قىلىشتا ئىسهاقبېككە ئاشكارا قول سالالمىغان بولسىمۇ ، باشقا
خىزمەتكە قويىمىز دەپ ئۇنى ئۈرۈمچىگە چاقىرتتى ، ئىسهاقبېك
كەلمىدى . ئاخىر غۇلجىغا ئىلى ۋىلايەتلىك قازاق - قىرغىز
مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى قىلىپ بەلگىلەپ لۇي-
جاڭلىقتىن قالدۇردى . بۇ چاغدا ئىسهاقبېك شېڭ شىسەينى
تولۇق چۈشەندى . شېڭ شىسەيگە تايىنىپ خەلقى ئۈچۈن بەخت-
لىك جەمئىيەت قۇرۇش بىر شېرىن چۈش ئىكەنلىكىنى تونۇپ
يەتتى . مانا ھازىر ئۇ نازارەت ئاستىدا ، ئۇ تۆت ياشلىق ئوغلى ،
بىر بەن ئەسكىرى بىلەن بۇ يەرگە كېلىپ خېلى جىق ئىشلارنى
قىلدى . لېكىن ئۇنىڭ ھەربىر قەدىمى پايلاقلىق . ھازىر ئۇنىڭ
لۇيى تارقىتىلغان ، ئۇنىڭ يېقىنلىرى يوقىتىلغان . خەلقى ئۈ-
چۈن ، خەلقنىڭ بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ھازىر ئۇنىڭ
جىنايىتىگە ئايلىنىپ قالغانىدى .

قىرىق ياشلىق قىران يىگىت ئەنۋەر مۇسابايوفنىڭ سوئالى
بويىچە ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ بولۇپ ئاخىرىدا :

— بىزنى ھامان يوقىتىدۇ . لېكىن بىز ئوڭاي يوقالماي-
مىز . سوۋېت ئىتتىپاقى ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقىنى تېزلا يوقى-
تىمەن دەپ كۆرەڭلىگەن گىتلېر قوشۇنلىرىنى غەربكە چېكىن-

دۇرمەكتە. يوقىتىمەن دېسىلا يوقىتالايتتىمۇ؟ بىزمۇ شۇنداق. مانا مۇنۇ ئەمدىلا يىگىرمە بىر ياشقا كىرگەن ئىنىم ئابدۇكېرىممۇ يوقىلىدىغانلار تىزىملىكىدە. ئۇنىڭ دادىسى ھاشىم ئاقساقالنى مەن ئوبدان بىلىمەن. ئادىل، خەلققە كۆيۈنىدىغان ئېسىل ئادەم ئىدى. شۇ ئادەمنىمۇ «توپىلاڭ كۆتۈرۈش سۇيىقەستىدە بولغان» دەپ تۈرمىگە سېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئابدۇكېرىمنىمۇ 1940 - يىلى خائىنىنىڭ بالىسى دەپ ساۋەنگە سۈرگۈن قىلدى. ئابدۇكېرىم ئوقۇغۇچى ۋاقتىدا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ قارىمىقىدىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە كوممۇنىزمچىلار بىلەن دوست بولغان. ئۇلارنىڭ مۇدىرى يۇ شيۇسۇڭ سوۋېت بولشېۋىكلار پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ئىدى، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى لىن جىلۇ بولسا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ئىدى!

— مەن مەكتەپتە لىن جىلۇدىن: ئالتە بۈيۈك سىياسەتنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى شىنجاڭدا كوممۇنىزم قۇرۇشمۇ دەپ سورىدىم. تەرجىمان تەرجىمە قىلىپ بېرىۋىدى، لىن جىلۇ: «دەرستىن چۈشكەندە ياتاققا كىرىڭ، جاۋاب بېرەي» دېدى. مەن ياتىقىغا كىردىم. ئۇ كىشى نۇرغۇن يېڭىلىقلارنى دەپ بەردى. مەن ئالتە بۈيۈك سىياسەتنىڭ ئالدامچىلىق ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ھەرگىزمۇ ماركسىزم - لېنىنىزم ئەمەس ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدىم. شېڭ شىسەيگە ئۆچمەنلىكىم كۈندىن - كۈنگە كۈچەيدى.

— لىن جىلۇ دېگەندەك، ئۇ مانا ئەمدى نىقابىنى ئېلىۋەتتى. تۈرمە بولشېۋىك، جۇڭگو كوممۇنىستلىرى، ئىلغار پىكىرلىك ياشلار، خەلق سۆيەر ئەربابلار بىلەن تولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ تەبىئىتى ئاشكارىلاندى. ئۇ باندىت، قاراقچى، جاللات!

ئەنۋەر ئەپەندى كۆزلىگىنىگە ئېرىشتى. ئۇ قولىغا قورال ئېلىپ مۇنۇ ۋەھشىي ھۆكۈمەتنى يوقىتىشنىڭ يولىنى تۇتقان پىداكارلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاشقا تەشنا ئىدى:

— مەن پۈتۈن ئەقلىمنى پۇل تېپىشقا سەرپ قىلغان. پۇل بولسىلا ھەممىنى قىلغىلى بولىدۇ، دەپ ئويلايتتىم. ئاتا - بوۋىلىرىم ئۆز پۇلى بىلەن مەكتەپ ئاچسا، چەت ئەلگە ياشلارنى چىقارسا، يوقسۇللارغا ئايلاپ - ئايلاپ سەدىقە تارقاتسا ئىچ - ئىچىمدىن خۇشال بولۇپ، مەن قالتىس ئائىلىنىڭ بالىسى، مېنىڭ ئائىلەم ئەڭ ئىلغار، تۆھپىسى چوڭ ئائىلە دەپ پەخىرلىنەتتىم. سىلەرنىڭ قىلغان ئىشلىرىڭلارنى ئاڭلاپ خىجىل بولۇۋاتىمەن. سىلەر خەلق ئۈچۈن جېنىڭلارنى تىكىپ قويۇپسىلەر. بىز ناھايىتى پۇل خەجلەشنىلا بىلىپتىمىز.

— سىلەر خەجلەۋاتقان بۇ پۇلنىمۇ ئەمگەكچى خەلق تاپقان!

ئابدۇكېرىم ھېسسىياتچان، گېپى ئوچۇق يىگىت ئىكەن. ئۇ ئەنۋەر ئەپەندىگە رەددىيە بولىدىغان بۇ گەپنى ئويلانمايلا دېۋىدى، ئىسھاقبېك ئۇزۇن بۇرۇتىنى بارماقلىرى بىلەن سىلاپ قويۇپ:

— ماركسىزم - لېنىنىزمنىڭ ئاددىي قائىدىسى شۇنداق، ئىشچى - دېھقانلار، زىيالىيلار ئاساسىي قوشۇن. ئۇلار ئاخىرقى مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن ئەنۋەر ئەپەندىلەرنىڭ مەنپەئىتىگىمۇ چېقىلىپ قويىدۇ، — دەپ كۈلدى.

— شېڭ دۇبەندەك زالىملار يېگۈچە، خەلق يېسە مەيلى، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى كۈلۈپ قويۇپ، — ھازىر بىزنىڭ دۈشمىنىمىز بىر. كەلگۈسىدە بولىدىغان ئىشلار ئۇ باشقا گەپ!

— توغرا، — دېدى ئىسھاقبېك كۈلۈپ تۇرۇپ، — شېڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنى يوقىتىش بىزنىڭ مەقسىتىمىز. ۋەزىپىمىز ھەممە خەلقنى ئويغىتىش، قولىغا قورال ئالغۇزۇش.

— قورال سېتىۋېلىشقا بارلىق پۇلۇمنى بېرىشكە مەن تەييار!

— ناھايىتى ياخشى، سوۋېت ئىتتىپاقى نەچچە ۋاقتىن

شىڭ شىسەينى قوراللاندۇرغانىدى ، ئالداندى ، ئەمدى بىزنى قوراللاندۇرىدۇ !

ئابدۇكېرىم هاياجان بىلەن ئىسهاقبېك توغرىسىدا سۆزلەپ كەتتى :

— تۈنۈگۈن ئىسهاقبېك ئاكىنىڭ مەنسىپىنى ئېلىۋەتتى . بىر كاتتا گارنىزون قوماندانى ، شىڭ شىسەينى ئىككى قېتىم خېيىمخەتەردىن قۇتقۇزغان قەيسەر ئادەم غۇلجىغا كېلىپ قازاق - قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىكى بىلەن قانائەتلىنىپ خەلقى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەۋاتسا ، مۇنۇ ئەرزىمەس ئىشتىمۇ ئۇ خاتىرجەم بولالمىدى ، جاسۇسلىرىنى ئۇيۇشمىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزدى . بۇ ئادەم ئائىلىسىنى ئۇلۇغچاتتا قالدۇرۇپ تۆت ياشلىق بىر بالىسى بىلەن سەرسان بولۇپ يۈرسە ، بۇ يەردىمۇ خاتىرجەملىك بەرمەيۋاتىدۇ . ئەمدى ئۇ ئىسهاقبېككە زەهەرلىك قولىنى سوزۇشى مۇمكىن ، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىشى ، ئائىلە ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا زىيانكەشلىك قىلىشى مۇمكىن . ئەمدى بۇ كىشى هاياتىنى قوغدىشى كېرەك !

— مەن هەممىگە تەييارلىق قىلىپ قويدۇم ، — دېدى ئىسهاقبېك هېچ ئىش بولمىغاندەك خاتىرجەم هالدا كۈلۈپ قويۇپ ، — هاياتىم پارتىزانلىق بىلەن ئۆتىدىغان ئوخشايدۇ !

— بىرلىرى پۇل غېمىدە ، بىرلىرى جان غېمىدە ، يەنە بىرلىرى بولسا خەلق غېمىدە ! — دېدى ئابدۇكېرىم هاياجانلىنىپ ، — بۇ ئادەم ئۆزىگە كېلىدىغان خەتەر ، زىيان بىلەن هېسابلاشمايدۇ ، خەلقىنىڭ ئۈستىدىكى غەم تاغلىرىنى ئاغدۇرۇشنىلا ئويلايدۇ ، بىزدە مانا مۇشۇنداق ئەزىمەتتىن يۈزى ، هېچبولمىسا ئوتتۇزى بولسىدى ، هەي ... جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مۇشۇنداق خەلقىدىن باشقىنى ئويلىمايدىغان ، ئۆلۈمدىن قىلچە قورقمايدىغان بىرنەچچە يۈزمىڭ پەرزەنتى بار . شۇڭا

ئۇ پارتىيە يېڭىلمەيدۇ !

— ئابدۇكېرىم ئۇكام راست ئېيتىدۇ ، — دېدى ئىسهاقبېك كۈلۈپ قويۇپ ، ئالدىرىماي ، خاتىرجەم سۆزلەپ ، — بىزگە هازىر هەممىدىنمۇ مۇهىمى ، ئاڭلىق هالدا ئۆزىنى ئىنقىلابقا بېغىشلىغان قەيسەر ئەزىمەتلەرنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا چىقىشى . كوممۇنىزم ، سوتسىيالىزمنى مەقسەت قىلمىسىمۇ مەيلى ، زۇلۇمغا ، خورلۇققا ، مىللىي كەمسىتىشكە قارشى كۆكرەك كېرىپ چىقسىلا بۇ خىل ئادەملەر بىزگە ئىنتايىن قىممەتلىك ئىدى .

— مەن تەپسىلىي هېسابلاپ كۆردۈم ، — دېدى ئابدۇكېرىم ئالدىراپ سۆزلەپ ، — ئوتتۇرىغا چىققان ئىنقىلابچىلاردىن ساتقىنلار كۆپكەن !

— ياق ، — دېدى ئىسهاقبېك كۈلۈپ قويۇپ ، — بۇغدايدىن بۇيا جىق ، قويدىن بۆرە جىق دېسەك يېڭىلىمىز ، خاتالىشىمىز ، گەپ خەلقىمىزنىڭ نادانلىقى ، خۇراپىيلىقىدا . تەقدىر شۇنداق ، ئۇ دۇنيا بىزنىڭ ، بۇ دۇنيا ئۇلارنىڭ دەپ نېمىلا قىلسا جىم تۇرۇپ بەرسەك ئاخىر نەسلىمىز قۇرۇيدۇ . شىنجاڭدا ئۇيغۇرلاردىن تۆت مىليونغا يېقىن نوپۇس بار . هۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا نەچچىسى بار . پەقەتلا بىرنەچچە غالچا ، جاسۇسلارلا بار . خەلقى ئۈچۈن جان كۆيدۈرىدىغان بىرمۇ ئادەم هۆكۈمەت ئورنىدا يوق . ئەسكەردىچۇ ؟ يوق ، مېنىڭ گارنىزونىمنى تارقىتىۋەتتى ، قىرغىز ، ئۇيغۇر ، تاجىك يىگىتلىرىنى هەربىيدىن بوشاتتى . تۆت مىليون خەلقنى بىرنەچچە يۈز شەرقىي شىماللىق سوراۋاتىدۇ . بۇ يەردىكى ئون ئۈچ مىللەتنىڭ ئون ئىككىسى قۇل ، بىرى خوجايىن . شۇ بىرىنىڭمۇ كۆپ ساندىكىلىرى بىزگە ئوخشاش زۇلۇم ئاستىدا . ۋىجدان ئىگىلىرى بۇ هېسابنى بىلىشى كېرەك !

ئۇلار يېرىم كېچىگىچە پاراڭلاشتى . هويلىدا ئىسهاقبېك-

نىڭ مۇھاپىزەتچىسى ھېلىدىن ـ ھېلىغا سىرتقا چىقىپ كۆزەتـ
چىلىك قىلاتتى . تۆت ياشلىق ئوغۇل سىم كارىۋاتتا ئۇخلاپ
قالدى . ئۇلار نېرىن يېدى ، ياۋروپادىكى ئۇرۇش ، جۇڭگو
زېمىنىدىكى ياپونغا قارشى ئۇرۇش ، 1941 ـ يىلى 12 ـ
ئايدا قوزغالغان تىنچ ئوكيان ئۇرۇشى ، 1941 ـ يىلى 1 ـ ئايدا
يۈز بەرگەن «جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى»دە جۇڭگو كوممۇنىستـ
لىرىنىڭ تارتقان زىيانلىرى ، ياپونلارنىڭ ۋەھشىيلىكلىرى ،
جياڭ جيېشى بىلەن شېڭ دۇبەننىڭ كوممۇنىستلارغا سېلىۋاتقان
زىيانلىرى ، ئۇرۇمچىدە ، غۇلجىدا بولۇۋاتقان ۋەھشىيلىكلەر ...
ھەممىنى سۆزلەشتى . ئاخىرىدا ئىسھاقبېك مېھمانلىرىنى ئۇزىـ
تىپ :

— مەن ئەتىگەنلىككە چاپچالدىكى دوستۇمنىڭ ئۆيىگە مۇنۇ
ئوغلۇمنى ئاچىقىپ ئوينىتىپ كېلىمەن . قازاق دوستۇم ماقاي
باي ئات كىرگۈزۈپتۇ . كۆرۈشكىچە ئامان بولايلى ! — دېدى
ۋە ئۇلار بىلەن بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ خوشلاشتى .

ئەنۋەر ئەپەندى ماشىنىسى بىلەن ئابدۇكېرىمنى ياتىقىغا
ئەكېلىپ قويدى .

ئۇ باغ قورۇدىكى ياسىداق ئۆيىگە كەلگەندە يېرىم كېچە
بولغانىدى . ئۇنىڭ زادىلا ئۇيقۇسى كەلمىدى . ئۇ ئۆزىنى تولىمۇ
تاكامۇل ، كاتتا ئادەم ھېسابلاپ يۈرگەنىكەن . بۈگۈن ھېلىقى
ئىككى ئادەمنىڭ قىرىق يىللىق ، يىگىرمە بىر يىللىق ھايات
يوللىرىدا نېمىلەرنى قىلىپ ، نېمىلەرنى ئويلىغانلىقلىرىنى ئاڭـ
لاپ ئۆزىنى تولىمۇ ئەرزىمەس ئادەم ھېسابلىدى . ئۇلارمۇ ئەنۋەر
ئەپەندىگە ئوخشاش باي بالىلىرى ئىكەنغۇ ، ئۇلار نېمىشقا بىر
قېتىممۇ شەخسىي پۇلى ، مېلى ، ئايالى ياكى بالىلىرى ۋە ئۇلارـ
دىن شەكىللەنگەن شەخسىي بەختى توغرىسىدا سۆزلەپمۇ قويمىـ
دى ؟ ئۇلار خەلقىدىن باشقا ھەممىنى ئۇنتۇغان ، شەخسىي پايدا ـ
زىيان بىلەن زادىلا ھېسابلاشمايدىكەن ، ھەتتا جانلىرى بىلەنمۇ

كارى يوقكەن . نەچچىلىك ياشسا شۇنچىلىك كۈرەش قىلىدىـ
كەن ، ئۇلار نە قورقۇشنى ، نە ئىككىلىنىشنى بىلمەيدىكەن .
راست ، بىر مىللەتنىڭ مۇشۇنداق ئوغۇللىرىدىن يۈزى ، ئەللىكى
بولسا مۇسابايوفلاردەك يۈزلىگەن بايلارنىڭ بولغىنىدىن ياخشى
ئەمەسمۇ ؟ بايلىقنى خالىغان ۋاقىتىدا ھەرخىل ئامال بىلەن مۇساـ
دىرە قىلىۋالالايدىكەن . ئەمما بۇنداق روھىي بايلىقنى يە مۇسادىرە
قىلغىلى ، يە كۆيدۈرۈۋەتكىلى بولمايدىكەن . شېڭ دۇبەننىڭ
قىزىقىدىغىنى بايلار بولغىنى بىلەن ، قورقىدىغىنى بىلەرمەن ،
جانبازلار ئىكەن . ئۇنىڭ تۈرمىلىرى تولۇپ كېتىپ شەخسىي
ئۆيلەر ، بۇتخانىلارنىمۇ تۈرمە قىلىۋاپتەك . لېكىن تۈرمە بىلەن
بۇ خىل خەۋپلىك روھنى يوقاتقىلى بولمىغۇدەك . بۇ خىل خەۋپـ
لىك روھ ھازىر غۇلجا شەھىرىدىمۇ بىخلاندى . ئۇ ئۆتكەندە ئۆز
ئۆيىدە موسكۋادىن كەلگەن ھېلىقى بولشېۋىك خەنزۇ يىگىتنىڭ
گەپلىرىنىمۇ ئاڭلىغان ، جۇبىڭ نازىرىنىڭ شىنجاڭ ، ئۇيغۇر ۋە
ئۇلارنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىنىمۇ ئاڭلىغان .
نېمىشقا بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ گەپلىرى ئوخشاپ كېتىدىغاندۇر ـ
ھە ؟ ئادەمنى ئادەم ئەزمەيدىغان ، ھەممە ئادەم باراۋەر ، نامراتـ
لىق ، ناھەقچىلىك ، دىل ئازارى بولمايدىغان جەمئىيەت قۇرارـ
مىش . بۇ بىر ئارزۇ . بىز ئۇلارچە ئەزگۈچى ، ناھەقچىلىكنىڭ
مەنبەسى ئىكەنمىز . ئىشسىزلارغا ئىش بەرسەك ، ئايلىق بەرسەك
بۇنىڭ نەرى ناھەقچىلىك بولىدىكەن ؟ ئادەملەر باراۋەر بولارـ
مىش . بۇ مۇمكىنمۇ ؟ شېڭ شىسەينى ئاغدۇرۇپ ئۇيغۇر دۆلىتى
قۇرساق ، ئافغانلاردەك ، تۈركلەردەك پادىشاھىمىز ، سۇلتان ،
ئەسكەرلىرىمىز بولسا بولمىدىمۇ ؟ سوتسىيالىزم ، كوممۇنىزم
دېگەنلىرى ئۇيغۇر دۆلىتىدىمۇ بولۇۋېرەتتىغۇ ؟ ئىسھاقبېكنىڭ
دېيىشىچە ، شىنجاڭ كەلگۈسىدە سوتسىيالىستىك جۇڭگونىڭ بىر
ئۆلكىسى ياكى قازاقىستان ، ئۆزبېكىستاندەك بىر رېسپۇبلىكىـ
سى بولارمىش ، ھەرگىز ئۇيغۇر دۆلىتى بولمىغۇدەك . ئابدۇكېـ

ـرىم دېگىنىنىڭ دېيىشىچە ، شىنجاڭ كەلگۈسىدە سوتسىيالىسـ-
ـتىك جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى بولارمىش . مەيلى ، نېمە بولسا
شۇ بولسۇن ، كەلگۈسىنى كەلگۈسىدە كۆرەيلى . هازىرچە شېڭ
شىسەينى يوقىتىش كېرەك . بۇ هايۋان بىزنىڭ تولىمۇ چىشىـ-
ـمىزغا تەگدى . بىزنى مىللەت قاتارىدا كۆرمىدى ، ئادەم قاتارىدا
كۆرمىدى ، خالىغىنىچە تالان - تاراج قىلدى ، ئۆلتۈردى ، بۇلىـ-
ـدى ، ئاياغ ئاستى قىلدى . ئەمدى پىچاق سۆڭەككە يەتتى . ئۇ
بىزنى ئاخىرقى بىر چىشلەم نېنىمىزدىنمۇ مەھرۇم قىلماقچى ،
بىزنى مىللەت سۈپىتىدە يوقاتماقچى ...

ئۇ غەزەپ - نەپرەت ۋە قارىمۇ قارشى پىكىرلەرنىڭ ئېلىـ-
ـشىشى بىلەن بىئارام بولۇپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى . يېڭىدىكى
نازۇك ، چىرايلىق ئايالىنى سىلاپ باقتى ، ئۇ شېرىن ئۇيقۇسىـ-
ـدىن ئويغانمىدى ...

ئۇنىڭ ئەمدىلا كۆزى ئۇيقۇغا كېتىۋىدى ، تاشقىرىقى ئۆيدە
تېلېفون جىرىڭلىدى . ئۇنىڭغا نە - نەلەردىن — ئۈرۈمچى
موسكۋا ، ئىستانبۇل ، تاشكەنتلەردىن دائىم تېلېفون كېلىدۇ ،
تېلېفوندا ئەلۋەتتە يېڭى خەۋەرلەر ، خۇشاللىقلار بولىدۇ - دە !
ئۇ كارىۋاتتىن چۈشۈپ سىرتقا ماڭدى ۋە تېلېفوننى ئالدى .
— هەئە ، بۇ مەن ئەنۋەر مۇسابايوف ! — دېدى ئۇ
تېلېفون بېرىۋاتقان ئايال كىشىگە ئەجەبلىنىپ ، — سىز كىم ،
بىزنىڭ تېلېفوننى قانداق بىلىۋالدىڭىز ؟
— ماڭا جۇبىلىڭ نازىر دەپ بەرگەن . سىزنىڭ ئۆيىڭىزدە
ئۇ كىشى نۇرى دېگەن بالىنى كۆرۈۋېتىكەنغۇ ؟
— هەئە شۇنداق ، نۇرى سىزنىڭ نېمىڭىز بولىدۇ ؟
— هېچنېمەم ئەمەس ، مەن ئۇنىڭغا ئۆز ۋاقتىدا ئاشىق
بولۇپ قالغان . ئۇ مېنىڭ تۇنجى سۆيگۈنۈم !
— قانداق دېگەن قىلىن قىز سىز - هە ، بىر ئادەمنى
يېرىم كېچىدە ئويغىتىپ ، تېتىقسىز گەپلەرنى قىلغىلى تۇردىـ-

ـڭىزغۇ ؟
— خاپا بولماڭ ئەنۋەر ئاكا ، مەن سىزنى مېھرىبان ، ئاق
كۆڭۈل ئادەم دەپ ئاڭلىغان . ئاڭلىغىنىم راست بولسۇن ئىلاـ-
ـهىم !
— راست بولسا نېمە دېمەكچىسىز ؟
— شۇ نۇرى سىزنىڭ زاۋۇتىڭىزدا دەپ ئاڭلىدىم . ئۇنىڭغا
ئەتە تېلېفون بەرسەم سىز ياردەم قىلامسىزكىن دېگەن .
— ئۇ هازىر يوق ، ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيمەن .
— ئاشىق - مەشۇقلارغا ياردەم بەرگەنلەر جەننەتتى بولىدۇ
ئاكا ، ياردەم قىلىڭ ، ئۇنى ماڭا تېپىپ بېرىڭ !
— مەن هازىرمۇ جەننەتتە قىزچاق ، گەپكە ئۇستىكەنسىز ،
ئېيتىڭىز نېمە ؟ هە ، سەبىخە دەمسىز ، توختاڭ ، يېزىۋالاي ،
مىللىتىڭىزچۇ ، تاتار دەمسىز ؟ سىز ئۇ يەردە ، دېمەكچى ئۈرۈمـ-
ـچىدە نېمە ئىش قىلىسىز ؟
— ئىشلەيدىغان يېرىم مەخپىي . تولا سۈرۈشتۈرۈۋەرمىـ-
ـگىنىڭىز ياخشى . مېنىڭ ئاپام بىلەن سىڭلىممۇ غۇلجىدا ...
— هە ، بىلدىم ، بىلدىم ، هېلىقى چاغدا سىزنى ئالمۇتىغا
يولغا سېلىۋەتكەندۇققۇ ، ئۈرۈمچىگە بېرىپ قاپسىزا ؟
— شۇنداق ، بۇ ئىش بىر هېكايە . بۇ هېكايىنى ئۇچراشـ-
ـقاندا ئېيتىپ بېرەي ، ماڭا ياردەم قىلالامسىز ئاكا ، ئۇنىڭ
ئاۋازىنى ئاڭلىسىلا بولاتتى !
— ۋەدە بېرەلمەيمەن ، ئەتە ، ياق ، ئۈچ كۈندىن كېيىن
كەچتە ، ياق ، بۈنداق كەچتە ئەمەس ، ئادەتتىكى كەچتە تېلېفون
بېرىڭ .
ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئايالى ئەنسىرەپ يۈگۈرۈپ چىقتى :
— ئەجەب ئۇزاق مۇڭداشتىڭىز ، بۇ قايسى ئاشنىڭىز ؟
— مەن ئېرىڭىزنىڭ ئاشنىسى ئەمەس ، باشقا بىر يىگىتـ-
ـنىڭ مەشۇقى !

— قانداق دېگەن لاۋزا خوتۇن بۇ !
— مەن دېگەن قىز ! ...

تېلېفوننى ئېرىنىڭ قولىدىن يۇلۇۋالغان ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئايالى ئېرىگە دوق قىلدى :

— قىز دېسە قىزنىقىپ كەتكىنىنى تېخى ، قىز بولامدۇ ، ئۇ دېگەن بىر ئەسكى كۆڭلەك ، نەچچىدىن ئاشقان ، ئاۋازىدىنلا بىلىپ بولدۇم !

يۈزى تۆۋەن ، گېپى ئاز ، ھەتتا چۈمۈلىدىنمۇ قورقىدىغان ، ئۆلۈك چۈجىگىمۇ ئىچ ئاغرىتىپ كۆز يېشى قىلىدىغان بىر قىزنىڭ ئادەملەر تىللىغۇدەك قېلىن ، گېپى ئوچۇق ، مەمەدانىغا ئايلىنىپ قالغىنىنى بۇ باي ئەر - خوتۇن چۈشەنمەيتتى . ھايات ئادەملەرنى تېز ئۆزگەرتىدۇ ، ئادەملەر بەزىدە ئۆزىمۇ نېمە ئۈچۈن ئۆزگىرىۋاتقىنىنى چۈشىنەلمەيدۇ .

بىر ھەپتىدىن كېيىن ئەنۋەر ئەپەندى ئىككى ئات قوشقان كالاسكىغا چۈشۈپ سالىجان ئىسىملىك باينىڭ بېغىغا 1942 - يىلىنىڭ تۈنجى باھار ئولتۇرۇشىغا باردى .

... ئۆستەڭ بويى ، ياپيېشىل چىمەنلىك ، ئالما - شاپتۇل ، ئۆرۈكلەر چېچەكلىگەن ، قۇشلارمۇ بۇ باغقا توپلىنىشقان . ئۇيغۇر بەزمىسى ، دۇتار چېلىنماقتا ، سەيدۇللا رەخمىتۇللايوف غۇلجىغا تۈنجى بولۇپ ئەكىرگەن ئىسكىرىپكىمۇ ھازىر ئۇيغۇر مۇزىكا ئەسۋابى بولۇپ قالغاچقا ئۇمۇ ئادەملەرگە مۇڭ بەرمەكتە ئىدى . ئويۇن باشلىنىپ كەتكەن . كىمخاپ تون كىيگەن ھېكىمبەگ غوجام قېلىن كۆرپىدە قازى بېگىم بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ . پاشىشاپ بېگى ، خەزىنىچى بەگ ۋە مەشرەپكە كۆنگەن ئىلى بايلىرى غوجامنى چۆرىدەپ چىمەنگە ياراشقان گىلەملەر ئۈستىدىكى يېكەندازلاردا يەكتىنىز بولغان . غۇلجىنىڭ ئەڭ كاتتا سازچىلىرى روزى تەمبۇر ، زىكرى ، داڭلىق ناخشىچىلىرىدىن ئابدۇۋەلى جارۇللا ، جانى قاتارلىقلار غۇلجا ناخشىلىرىغا ئۈنىنىڭ بارىچە

ۋارقىراشماقتا . غوجامنىڭ بېشى ساڭگىلىغان ، ئۇنىڭ يېنىدىكى مۇتائالى خەلپەت ، ئېلىخان تۆرە ، ئابلا داموللا ، تېيىپ شەڭگەن ۋە داڭلىق بايلار غوجامنى دوراپ مۇڭلانغان . ئەنۋەر ئەپەندى ئولتۇرۇش قائىدىسى بويىچە بىر بۇرجەكتە غىپلا قىلىپ ئولتۇردى . غۇلجىنىڭ ئەڭ چوڭ بېيى ، پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەڭ كاتتا پۇلدارى ، بىر قېتىمدا شىڭ شىسەي ئۇنىڭ ئىككى چوڭ باكتىكى لىق ئالتۇننى ئېلىپ كەتكەندىمۇ چىراي ئۆزگەرتىپ قويمىغان بۇ ئادەم مەشرەپكە كېچىكىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن تۆۋەندە ئولتۇرۇشى كېرەك . «بۇ خىل گۈزەل ئەخلاقنى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ پەزىلىتى ياراتقان ، لېكىن شۇ مىللەت ھازىر خار !» ئەنۋەر ئەپەندىگە پىكىر قىلىش ئىلھامى كەلگەن چېغى ، ناخشا تىڭشاۋېتىپ «مۇشۇ ناخشىلارنىڭ خوجىسى ، ئاجايىپ پەزىلەتلەرنىڭ ئىجادچىسى بولغان بىر ئۇلۇغ مىللەت ھازىر ئاسارەتتە !» دېگەنىنىمۇ ئويلاپ ئۈلگۈردى ...

ئۇ ناخشا تۈگەش بىلەنلا ئورنىدىن تۇرۇپ قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام قىلغاندىن كېيىن :

— كېچىكىپ قالدىم . ھەرقانداق جازاغا تەييارمەن ! — دېدى . ئادەملەر غوجامغا قارىدى . غوجام كۈلۈپ :

— لەۋەي ، بۈگۈنكى قازى مۇتائالى خەلپىتىم ! — دېدى . ئۈچىسىغا ئەت رەڭ ، ئۆرە ياقا پەشمەت ، بېشىغا يېشىل دۇخاۋا بۆك كىيگەن گەۋدىلىك ئادەم بېشىنى كۆتۈردى - دە ، ئەنۋەر ئەپەندىگە قاراپ كۈلۈپ قويۇپ :

— ئۆتتۇق ، گۇناھىدىن ئۆتتۇق . ئەپەندىم جەمئىيەت ئىشى بىلەن كېچىككەن گەپ ھەرقاچان ! — دېۋىدى ، غوجام :

— لەۋەي ، سىلىمۇ پارا يەپ قويدىلىمۇ يە ؟ — دەپ چېقىشتى .

— ئەنۋەر ئەپەندىم پارا بەرگەن بولسا ماللىرى بېسىلىپ ، سىرتنىڭ ئىشىكلىرى ئېتىلىپ قالماس ئىدى ، — دېدى ئاۋازى

توم ، بويى پاكار بىرى چاقچاقچى گېپىنى تارتىۋالىدىغاندەك
ئالدىراپ سۆزلەپ ، — ئۆزى دەپ باقسىكەن ، نېمىشقا كېچىك-
تىكىن ؟
— ئاڭلىغانسىلەر ، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى ئالدى-
رىماي ، — ئىسھاقبېك بالىسىنى ، مۇھاپىزەتچىسىنى ئېلىپ
چاپچال بىلەن چېگرادىن قېچىپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ . شېڭ دۇبەن-
نىڭ ئاچچىقى كېلىپ ئۇنىڭ ئۇلۇغچاتتىكى دادىسىنىڭ ، ئۆزى-
نىڭ پۈتۈن بايلىقىنى مۇسادىرە قىلىپ ، يېقىنلىرىدىن ئون يەتتە
ئۆيلۈكنى قولغا ئاپتۇ . خوتۇنى ، ئىنىسى ، ئوغلىنى ئۇرۇمچىگە
ئەكېلىپ تۈرمىگە ساپتۇ . ساقچىلار كېچىدىن بىرى بىرقانچە-
مىزنى سوراق قىلىپ ، سەنلەر بىلىسەن دەپ قىستاپ ھالىمىزنى
قويمىدى ، ئۇنى - بۇنى قىلىپ يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە ئارانلا
قۇتۇلدۇق !
— قۇتۇلدۇم دەپ بىخەستەلىك قىلمىسىلا ، ئەپەندىم ،
شېڭ دۇبەننىڭ چىشىغا ئازراقلا تەگكەنلىكى ئادەم ھايات قالماي-
دۇ . ئاڭلىساق ئىسھاقبېكنىڭ يۇرتداشلىرى ، ساۋاقداشلىرى ،
قېرىنداشلىرىنىمۇ سولاپتەك !
— ھازىر شېڭ شىسەي دەككە - دۈككىدە ئۇخلىيالماي
كېچىچە ئەپيۇن چەككۇدەك !
— توۋا ، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرىمىز دەيدىكەنۇ ، ئۆ-
زى خىيانەتنىڭ چوڭىنى قىلىدىكەن . ئەپيۇنكەشلەرنى ئاتىدىكە-
نۇ ، ئۆزى پورۇقلىتىپ چېكىدىكەن !
— ئاغزى بىلەن ئارقىسىنىڭ تايىنى يوق ئادەم ئەمەل
تۇتۇپ يۇرت سورايدىغان چېغى ، ھېلىقى سەھرالىق ئابدۇمەر
مىڭبېگى ھاكىم بوپتەك !
— راستىما ، پاھ ، ئۇ ئەمدى قامچىسىنى شىلتىيدىكەن -
دە !
— نېمىگە ھەيران قالىسىزۇي ، ساراڭ شويى يۇرت سورى-

ۋىدى ، نېمىلەرنى قىلمىدۇق . ئون نەچچىمىز ئۇنىڭ لەگلىكىنى
ئۇچۇرىمىز دەپ شەھەردىن باياندايغىچە ئات چاپتۇرۇپ قوڭلار
يېغىر بولۇپ كەتمىدىمۇ !
— شۇنىڭ ئۈچۈن دۈمچىيىپ قاپتىكەنسىز - دە !
— ھە ، شۇنىڭ كاساپىتىدىن چاچ چۈشۈپ كەتكەن گەپ !
— ھا - ھا - ھا …
— ھى - ھى - ھى !…
ھەرقانداق كۆڭۈلسىزلىكنى كۆلكىگە ئايلاندۇرۇشقا ماھىر
غۇلجا چاقچاقچىلىرى ساراڭ شويىغا يۈلەپ بىر - بىرىنىڭ
لەقەملىرىنى! ئىما قىلىپ چاقچاق باشلىۋەتتى . ئەنۋەر ئەپەندى
كۈلۈپ تېلىقىپ قالدى . ئۇنىڭ قەلبىدىكى غەم - قايغۇ بۇلۇتلى-
رى بىردەمدىلا تارقىلىپ ، كۆڭۈل ئاسمىنىدا باھار قۇشلىرى
سايرىدى . تۇنجى باھار مېھمانلارنى خۇش قىلىش ئۈچۈن ھەممە
تۆكمىسىنى كۆرسەتمەكتە . سەلكىن شامال ، ئىللىق قۇياش ،
ياپيېشىل جاھان ، مۇڭلۇق ناخشا ، كۆڭۈللۈك چاقچاق ، كاۋاپ ،
سامسا ، قورداق ، مېۋە - چېۋە ، مەززىلىك گۆشلەر بىلەن
ئېچىلغان ئىشتىھا مېھمانلارنىڭ ياشاش ، ھالاۋەت كۆرۈش ۋە
لەززەتلىنىش ئارزۇسىنى كۈچەيتىپ ، روھىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە
قانائەت ۋە پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنى ئۇرغۇتماقتا ئىدى . «بىز
خەق راھەتلىنىشنى ياخشى كۆرىمىز ، شۇڭا مېھرىبان ، مېھمان-
دوست ، كەڭ قورساق . شۇڭا بىزدىن باشقىلار پايدىلىنىدۇ .
تېرىمىزگە كىرىۋالىدۇ . بىز ھوقۇق ، ھاكىمىيەت ئىگىگە ئىگە
بولالمىدۇق ، شۇڭا باشقىلارنىڭ باشقۇرۇشىنى ھاقارەت بىلمەي-
مىز . شېڭ دۇبەن ھەممىنى ھاكىمىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇ-
رىدۇ . ئۇنىڭ مېڭىسىدە ھاكىمىيەتتىن باشقا ھېچنېمە يوق .
مېڭىسىدىكى بۇ ئالىي ئېتىقاد ، مۇقەددەس ئىخلاس ئۇنىڭ تەبى-
ئىتىنى بەلگىلىگەن . ھاكىمىيەتكە پايدىلىقلا نەرسە بولسا ئۇ
ئەتىۋارلايدۇ ، ھاكىمىيىتىگە قىلچىلىك زىيانلىق ، خەۋپلىك

هەتتا گۇمانەن خەۋپلىك نەرسىلا بولسا ، ئۇ ئۇنىڭ كىم ، نېمە
ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئۇنى يوقىتىدۇ . ئۇنىڭغا ساداقەت ،
سەمىمىيلىك دېگەن نېمىلەرمۇ ۋاقتى كەلگەندە بىر تىيىن .
ساداقەت يارىغان بولسا بىچارە ئىسهاقبېك دۆلىتىدىن قېچىپ
كەتمىگەن بولاردى ، بىچارە هازىر نەلەردە تەمتىرەپ يۈرد-
دىكىن ... » ئەنۋەر ئەپەندى مۇڭلۇق ناخشا ، يۈرەككە تېگىدىغان
سازنىڭ تەسىرىدىن يەنە مۇڭلاندى ، ئىسهاقبېك بىلەن بولغان
سۆهبەتلىرىنى ئەسلەپ ، ئۇلار قالدۇرغان خاتىرىلەرنى يۇقىرىقى
گەپلەر بىلەن يادلىدى . ئۇنىڭ خىيالىغا بىردىنلا تېلېفون بەر-
گەن سەبىخە ئىسىملىك قىز كەلدى . قىزغا ئۇ ئىككىنچى قېتىم
تېلېفوندا : «مەن ئۇنى تاپتىم ، نۇرى قولىغا قورال ئاپتۇ . ئۇ
قىساس ئۈچۈن ئاتلىنىپتۇ !» دەپ جاۋاب بېرىۋىدى ، قىز تېلې-
فوندا يىغلاپ تۇرۇپ : «مەن ئۇنىڭ ئاۋازىنى بىرلا ئاڭلىۋالسام
بولاتتى . بۇ مېنىڭ ئەڭ ئالىي ئارزۇيۇم !» دېدى . ئادەملەر
نېمىلەرنى ئارزۇ قىلمايدۇ - هە ، ئىسهاقبېك ، ئابدۇكېرىم ،
نۇرىلار خەلقنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ ، ئەن-
ۋەر مۇسابايوف بولسا سودا ئىشلىرىنىڭ گۈللىنىشىنى ئارزۇ
قىلىدۇ ، هېلىقى قىز بولسا سۆيگەن يىگىتىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭ-
لاشنى ، يەنە بىرلىرى تويغۇدەك تاماق ، يەنە بىرلىرى هەتتا بىر
ئېغىز ياخشى گەپ ...

ئۇسسۇل باشلىنىۋىدى ، هېكىمبەگ غوجىنىڭ ئۇسسۇلچى-
سى بىرىنچى بولۇپ مەيدانغا چۈشتى . ئۇنىڭ پۇت ، قول ، باش ،
قاش ، كۆز ، بەللىرى هەرىكەت ماهارىتى كۆرسىتىپ ئالقىشلان-
دى . ئۇ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ مۇتائالى خەلپىتىمگە خۇشكەتتى
قىلىۋىدى ، خەلپىتىم قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئۆزرىخاهلىق
ئېيتتى .

— هېچبولمىسا يورغىلاپ بېرىڭ ، ئۇنىمۇ بىلمىسىڭىز
قاتىراپ بېرىڭ ، — دەپ «تۆگە» دېگەن لەقەمگە بېشارەت بەردى

غوجام .

— ئاياغ يۈگۈرۈكى باشقا ، بۇرۇن يۈگۈرۈكى ئاشقا دېگەن
ماقال چىقتى غوجام ، هازىر بۇرۇن ئىشلەيدىغان زامان ، پۇراش
هەممىدىن قالتىس ، راستمۇ شەڭگەن ئاداش ؟ — خەلپىتىم
«ماشكا» لەقەملىك شەڭگەنگە هۇجۇم قىلدى .

بىر بۇرۇن سانسىز ئەيىبنى هەممىدىن تاپتى پۇراپ ،
يەتتە قات يەردىن قۇسۇر ، كۆكتىكى ئايدىن گۇناه .
دېدى تاغ ماڭمايدىكەن ، دەريا پەقەت تىنمايدىكەن ،
كۈن نېچۈن ئۆلمەيدىكەن ، تاپتى ئۇ سايدىن گۇناه .
نە ئۈچۈن ئوغۇل تۆرەلدى ، بۇ قۇرساقتا هەي ئانا ،
نە ئۈچۈن ئۈيغۇر ياراتتىڭ بۇ جاهانغا ئەي خۇدا .
نە ئۈچۈن بەردىڭ ئۇنىڭغا شۇنچە كەڭرى يەر - زېمىن ،
مەن پۇراپ تاپتىم ئۇنىڭدىن يەرگە سىغماس چوڭ گۇ-
ناه ...

بىردىنلا ئۇسسۇل ئويناش شېئىر ئوقۇشقا ئايلىنىپ كەت-
تى . مۇتائالى خەلپىتىم ، ئابلا داموللىلار ئاجايىپ شېئىرلارنى
ئوقۇدى ، موللا بىلال ، نەسۇها شېئىرلىرى ئوقۇلدى . يېڭىدىن
مەيدانغا چىققان شائىرلار ماختالدى . لۇتپۇللا مۇتەللىپنى هەم-
مىلا ئادەم ماختاشتى . بولۇپمۇ مۇتائالى خەلپىتىم ئالاهىدە ماخ-
تىدى .

كۈلكە ، مۇلاهىزە ۋە يەنە ساز بىلەن كۈن قىيسايدى .
ئولتۇرۇشنىڭ قائىدىسى بويىچە روزى تەمبۇر تەمبۇرنى مۇقام
پەدىسىگە ئالدىرىماي چېكىشكە باشلىۋىدى ، پۈتۈن ئادەم جى-
مىپ ، خۇددى مەسچىتتە ناماز ئوقۇۋاتقاندەك هالەت پەيدا
بولدى :

كەل ئەي دىلبەر ، بايان ئەيلەي ساڭا بىر ـ بىر جۇدالىقنى ،
نىهايەت رەھىم ئېتىپ ئالدىڭ ئۆزۈڭگە ئاشنالىقنى .
تامامۇ خانۇ ـ مانىمدىن كېچىبا بىر سېنى دېدىم ،
ئۆزۈڭدىن ئۆزگە بىلمەيدۇ ، ئۆزۈڭ سالغان جۇدالىقنى...

روزى تەمبۇرنىڭ «مۇشاۋىرەك» مۇقامى ھەممە دىلغا ھۇ-
زۇر ، مۇڭ ۋە سېغىنىش ئوتى ياقتى . ئادەملەر كىمنىدۇر
سېغىنماقتا ، يۈرىكى كىمگىدۇر تەلپۈنمەكتە . ئەلۋەتتە ھەممىلا
ئادەم ھايات مۇساپىسىنىڭ بىر بېكىتىدە شېرىن چۈشتەك بىر
سەرگۈزەشتكە ئېرىشكەن بولىدۇ . بۇ سەرگۈزەشت ئۇنىڭ ھايا-
تىنىڭ ئەڭ مەخپىي سىرى ، ئەڭ شېرىن ئەسلىمىسى ۋە ئەڭ
سېغىندۇرىدىغان خاتىرىسى ھېسابلىنىدۇ . ئۇ شۇ بېكەتتە يۈرە-
كىنىڭ نازۇك رازلىقى بىلەن مەست بولغان ياكى مەڭگۈلۈك
جۇدالىق قارا تامغىسى بېسىلغان بىر پاجىئەنىڭ بىردىنبىر شا-
ھىدى بولغان بولىدۇ ، ياشلىقىڭدا بىرىگە كۆيگەنسەن ياكى شۇ
كۆيۈك ۋىسال تېپىپ سەن ھايات لەززىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى
چوققىسىغا يامىشىپ چىققانسەن ۋە ياكى ھەممە ئىش ئارمان
بولۇپ قالغان بولىدۇ . «ئاۋازىنى بىرلا ئاڭلىۋالسام !» دېگەن
قىز ئىلتىجاسىغا قانچە كېچىلەر ، قانچە سېغىنىشلار ۋە قانچى-
لىك كۆز يېشى سىڭگەن ـ ھە ! ئۇنى مۇقامدا ئېيتىلغاندەك
ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ ـ دە !
باي ئوغلىنىڭ يادىغا بىردىنلا ئۇنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىش
ئۈچۈن زۇنۇن ماستىر بىلەن كىرگەن ھېلىقى چىرايلىق يىگىت
كەلدى .

— ياخشىلىق قىلساق ئەرزىيدۇ ، گىمنازىيىدىكى تۆت
يۈزدىن جىق بالىنىڭ كۆزىكەن ، تولىمۇ ئۆتكۈر ، تولىمۇ ئەقىل-
لىق بالا دەپ رەخمجان ماڭا ماختاپ بەرگەن ، — دېگەنىدى
زۇنۇن ماستىر بالا يوق يەردە .

ئۇ ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە ئىككى كۈن تۇردى . ھەر
قېتىم ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنىڭ يېنىغا كىرگەندە ، ئۇ كىتابقا بېرى-
لىپ كەتكەن ھالدا ئىدى . گېپى ئاز ، خىيالچان ، تەمبەل يىگىت
ھازىر نىلقا ، كۈنەس ، توققۇزتارالاردا قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈر-
گەنمىش . ئۇنىڭ گۇناھى — ئۇ قاتىلمىش . ئۇ ئىككى ئۈچقۇ-
چىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ قاچقانىكەن . دېمەك ، ئۇنىڭدا مىلتىق
بار ئىكەن ـ دە ! ئۇ ھۆكۈمەت بىلەن ئېلىشىشقا جان تىككەنلەر-
دىن ئىكەن ـ دە ! قىزنىڭ ئۇنىڭغا شۇنچە ئاشىق بولۇشى بىكار
ئەمەسكەن . قىز ئۇنىڭغا جېنىنى ئاتاپ قويغان ، ئۇ بولسا
خەلقىگە ...
ھەممىگىلا ئېرىشىپ قەلبىدە نازۇك خاتىرىلەردىن ئىزنا
قالمىغان ئادەملەر باشقىلارنىڭ ھالىغا يەتمەيدۇ ، لېكىن ئەنۋەر
ئەپەندى ئۇنداقلاردىن ئەمەس . ئۇ باي بالىسى بولغىنى بىلەن
نۇرغۇن ئارمانلىرىغا يېتەلمىگەن ، نۇرغۇن ھەسرەتلىك خاتىرى-
لىرى ھازىرمۇ ئۇنىڭ قەلب جاراھىتى بولۇپ دەۋاسىز تۇرماقتا .
ئۇ دەردى بارنىڭ ھالىغا يېتەلەيدۇ . شۇڭا ھېلىقى ناتونۇش
قىزنىڭ يىغانلىرى ئۇنىڭ قەلب دەپتىرىگە يېزىلدى ـ دە ...
مانا مۇقام ئاخىرلاشتى . ئەمدى ئومۇمىي ناخشا باشلاندى . ئۇي-
غۇر ناخشىلىرىنىڭ ھەممىسىگىلا خەلقنىڭ يۈرەك ساداسى ئارى-
لىشىپ كەتكەن ئوخشايدۇ . مانا غۇلجا كوچا ناخشىلىرى ئېيتى-
لىۋىدى ، ئەنۋەر ئەپەندى ناخشىنىڭ ھەربىر مىسراسىنى ئەگى-
شىپ تەكرارلىغىلى تۇردى . ناخشا ئەمەس ، گويا خەلقى ئۇنىڭغا
ھال ئېيتىۋاتىدۇ . بۇ زېمىندا ناخشا بىلەن خەلق مۇڭى ، ھەتتا
دەريا ـ ئۆستەڭلەر شاۋقۇنى بىرلىشىپ كەتكەندەك ... ناخشا بۇ
زېمىنىنىڭ ئانا تىلىغا ياكى ھەممە ئىشلار خاتىرىلەنگەن چوڭ
يىلنامىسىگە ئايلىنىپ كەتكەندەك ...
بۇ زېمىندا كىملەر ناخشا ئېيتمىدى ، كىملەر قان تۆكۈپ
جان بەرمىدى . سادىر پالۋان ، ئەلاخان پالۋانلار ئۆتكىلى تېخى

يۈز يىل بولمىدىغۇ؟ ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ، ئېلاخۇن كۆك كۆز
دېگەن ناخشىچى قەپەسكە ئولتۇرۇپ ئۆكۈز هارۋىسىدا ئۈرۈمچىد-
گە بارغۇچە ناخشا ئېيتقانىكەنغۇ، لېكىن ناخشا، يىغا - زار،
كۆز يېشى بىلەن هېچ ئىش پۈتمەيدۇ، خەلق ناخشىدىن قورال
تۇتۇشقا ئۆتىدىغان چاغ يېتىپ كەلدى. قىرغىزلار قورال تۇتۇپ-
دى، شېڭ شىسەي ئالاقزادە بولدى، غوجانىياز هاجى خەلقنى
قوزغىۋىدى، شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېلىندى. ئەمدى
سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ ئۇنىڭغا هومايغىلى تۇردى، ئىلى خەلقى
قوزغىلىشى كېرەك، مەن ئۇنى قىلالامدىمەن؟ ياق، ئەنۋەر
ئەپەندى ئۇنى قىلالمايدۇ. ئىسهاقبېكچۇ؟ ئۇ قىلالايدۇ! لېكىن
غۇلجىدىن بىر غوجانىياز هاجى چىقسا بولاتتى. مۇنۇلاردىن
قايسىسى چىقالايدۇ؟ ياق، بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇنداق ئادەم يوق.
ئاۋۇ ئېلىخان تۆرە دېگەن ئەنجانلىقنىڭ گەپلىرى قالتىسكەنا،
پاه، بۇ ئادەمنىڭ قوزغاش ئىقتىدارى يۇقىرىدەك قىلىدۇ.
بەلكى ئۇ چىقار، ياق، ئۇ بىر دىندار. مىلتىق ئاتالايدىغان
مەرگەن، سىياسەتنى ياخشى بىلىدىغان ئىسهاقبېكتەك بىرى
چىقسا بولاتتى. بۇنداق ئادەم نەدىكىن، ئۇنداق ئادەمنى
تاپالىسام ئىككى بوچكا ئالتۇننى قورال ئال دەپ بېرەتتىم...

غۇلجا شەهرىنىڭ ئەڭ كاتتا ئادەملىرى قاتناشقان تۇنجى
باهار ئولتۇرۇشى دادامتۇ مەهەللىسىدىكى باهار گۈزەللىكى بى-
لەن بېزەلگەن باغدا گۇگۇم ۋاقتى بىلەن ئاخىرلاشتى.

شۇ كۈنىلا بۇ ئىش ئالاهىدە خەۋەر بولۇپ ئۈرۈمچىگە —
نەق شېڭ دۇبەننىڭ مەهكىمىسىگە يېتىپ كەلدى. شېڭ دۇبەن
ئادىتى بويىچە تاپانچىسىنى يالىڭاچلاپ ئۈستەلگە قويدى.

— كېلىڭلار! — دېدى ئۇ خەۋەرچىگە. ئۇنىڭ خانىسىغا
ليۇبىڭدى ئىسىملىك ساقچى مەسئۇلى ئېهتىيات بىلەن كىرىپ
ئىشىكتە تۇرۇپ چاس بەردى.

— دەرهال ئۆزۈڭ مالڭ! — دېدى شېڭ دۇبەن بېلىدىكى

هەربىي كەمەرگە تايىنىپ تىك تۇرۇپ، — بۇگۈنلا ماڭ، هازىر
خەتەرلىك رايون قەشقەر بىلەن خوتەن ئەمەس، قۇمۇل بىلەن
تۇرپانمۇ ئەمەس. غۇلجا بىلەن ئالتاي! ئۇ يەردىكى ئۇيغۇر بىلەن
قازاق! هەربىر ئىنىڭ هەربىر قەدىمىنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇشىمىز
كېرەك. رۇسلارنىڭ ئادەملىرى چۆچەك ئارقىلىق، غۇلجا ئار-
قىلىق كىرىپ مەخپىي هەرىكەت قىلماقتا. قورال ئەتكەسچىلى-
رى بولۇۋالغان ك گ ب ئادەملىرى هەدەپ ئۇيغۇر، قازاقلارنى
قوراللاندۇرماقتا. سەن يېتەرلىك ئادەم بىلەن غۇلجىغا بارغىن.
قىزلارنىمۇ ئېلىۋال، هېلىقىدەك!

ماي ئېيىنىڭ ئاخىرى غۇلجا شەهرىگە ساقچىلار يېغىپ
كەتتى. غۇلجا ئاسمىنىدىكى قارا بۇلۇت قويۇقلىشىپ يەنە ۋەهى-
مە، تۇت - تۇت باشلاندى. ئالاهىدە تىلغا ئېلىنغان «دادامتۇدى-
كى قارا يىغىن» قاتناشچىلىرى جان ساقلاش ئۈچۈن تەرەپ -
تەرەپكە پىتىراپ كېتىشتى.

23

— قىز قەلبى ئەۋرىشىم تال چىۋىقى، يىگىتلەر ئۇنى
خالىغان تەرىپىگە ئېگەلەيدۇ. قاراڭ ئاسىيە ئابىستەي، قىزىڭىز
پەرىخە نېمانچە غەمكىن، ئۇنىڭ يۈرىكى هازىر ئوتتا، قاراڭ
كۆزلىرىدىكى يالقۇننى!

كىتابقا ئامراق، هېسسىياتچان قېرى قىز مۇئەللىم، ئاسى-
يەنىڭ ئۆيىگە كېلىپ هازىرلا چىقىپ كەتكەن پەرىخە توغرىسىدا
گەپ قىلىۋىدى، ئاسىيە پەرۋاسىزلا:

— ئوهۇي، كىچىككىنە قىزنى ئۇنداق دېمىسىڭىزا، ئۇ
هەدىسىنى سېغىنىپ شۇنداق مۇڭلۇق بولۇپ قالدى، — دېدى.

— ياق ئابىستەي، مېنىڭ كۆزلىرىم خاتالاشمايدۇ، مەن

قىزىڭىزنىڭ كۆزلىرىدە باشقا بىر نەرسىنى كۆرۈپ قالدىم . قىز بىرىگە قاتتىق كۆيمەكتە .

گىمنازىيىنى يىگىرمە تۆت يېشىدا تۈگەتكەن بۇ مۇئەللىم قىز قارىمۇتۇق ، مەڭزلىرى دۆڭ ، پاناقراق بولغىنى بىلەن گەپكە تولىمۇ ئۇستا ، ئاش ئېتىشنى ياخشى بىلمىگىنى بىلەن كىتاب ئوقۇپ خاتىرە يېزىشقا ماھىر ئىدى . ئۇنىڭ باشقا ئادەملەرنى كۆزىتىش ئىقتىدارىمۇ يۇقىرى ئىدى . ئۇ نۇرىلاردىن بىر يىل بۇرۇن مەكتەپ پۈتتۈرگەن بولسىمۇ خىزمەتكە تېخى بۇ يىل ئورۇنلاشتى . نىلقا بازىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئاسىيە بىلەن بىللە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى . ئۇ مەكتەپتە ئىككىلا ئايال ئوقۇتقۇچى بولغاچقا ، ئۇلار تېزلا سىرداش دوستلاردىن بولۇپ قېلىشتى . يېقىندا ئاسىيە ئۇنى ئۆيىگە ئەكېلىۋالدى . يېڭىدىن يەرلىك ماللار شىركىتىگە خىزمەتكە كىرگەن قىزى پەرىخە بۇ «قېرى قىز »نى يامان كۆرەتتى . ئانىسى :

— نېمانداق قىلىسەن ، قىزىم ؟ — دەپ سورىسا ، پەرىخە تۇمشۇقلىرىنى ئۈچلاپ :

— سەت ، قىزلار دېگەن سەت بولسا بولمايدۇ . يەنە كېلىپ تېخى نۇرى ئاكام كەلگەندە غىلجىڭشىپ... ، — دەپ جاۋاب بەردى .

نۇرى بۇ ئۆيگە پات - پات كېلىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاشكارا خىزمىتى يەرلىك ماللار شىركىتىنىڭ جانلىق مال بۆلۈمىدە مال سېتىۋالغۇچى ئىدى . ئۇ چارۋىچىلاردىن ئات - قوي سېتىۋېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتكۈزۈپ ، ئۇ ياقتىن مال ئەكېلىدىغان بىر توپ ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا يۈرەتتى . پاتىخ ئۇنى بەزىدە رۇسچە تەرجىمان دېسە ، بەزىدە كاتىپ دەپ قوياتتى . ئىشقىلىپ ئۇ ئايدا قىرىق بەش دوللار ئايلىق ئالاتتى . ئۇنىڭ كۆپ ۋاقتى قىرلاردا ئۆتەتتى . ناھىيە بازىرىغا كەلسىلا ئاسىيەنىڭكىگە كېلىپ ئولتۇرۇپ كېتەتتى . ئۇنىڭ چىرايى كۈندىن - كۈنگە تولۇپ ، نۇرلى-

نىپ ، چىرايلىق كۆزلىرىدىكى جىلۋە ، سېھرىي كۈچ ئاشماقتا ئىدى . ئۇ كىگىز ئۈستىدە پۈتلىرىنى سۇنۇپ كىتابقا بىرلا قارىۋالسا ، سائەت - سائەتلەپ گەپ قىلماي ئولتۇرالايتتى . سوئاللارغا قىسقا - قىسقا : «ھەئە » ، «ياق » دېگەندەك جاۋابلارنىلا بېرەتتى . قېرى قىز ئۇنىڭ بىلەن مۇنازىرە قىلىشقا ئامراق ئىدى . ئۇ نەزەرىيە ، تارىخ ۋە تەبىئىي پەنلەردىن ھەرخىل سوئاللارنى سوراپ نۇرىنىڭ ئاغزىنى ئاچاتتى . ئۇلار تالىشا - تالىشا ئاخىر نۇرى ئۆيدىن چىقىپ كەتكەندىلا ۋاڭ - چۇڭ بېسىلاتتى . ئۇنىڭ ھازىرقى ئۆزگەرتىۋالغان ئىسمى ۋاپى ، مىللىتى تاتار ئىدى . چۈنكى ھازىرمۇ ئۇنىڭ ئىزىدا ئادەم بار ئىدى ، تېخى مانا يېقىندىن بېرى ناھىيىگە ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ساقچىلار يىغىپلا كەتكەچكە ، ئۇ خېلىدىن بېرى ناھىيىگە كەلمەي ، ئۇلاستاي تەرەپلەردە مۆكۈنۈپ يۈردى . پەرىخە ئۇنىڭغا تولىمۇ ئامراق ئىدى ، ئۇ دەسلەپ ھەدىسى توغرىسىدا يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى . كېيىنچە ئۆزى توغرىسىدا ، جەمئىيەت توغرىسىدا كۆپرەك سۆزلەپ بېرىدىغان بولۇۋالدى . ئۇلار ئارىلاپ ياشلارنىڭ يىغىلىشلىرىغا بىللە باراتتى . ئۇنى نۇرى ئەكېلىپ قوياتتى . ئۇلارنىڭ سىرتتا نېمىلەرنى دېيىشىپ ، نېمىلەرنى قىلىشىدىغانلىقىنى ئاسىيە بىلمەيتتى . ئاسىيە بىرلا نەرسىنى بىلەتتى : نۇرىدەك يىگىتلەرنى ھەرقانداق قىز ياخشى كۆرۈپ قالاتتى : «چىرايى ، مىجەزى ۋە ئەخلاقى گۈزەل يىگىت » دەيتتى ئاسىيە نۇرىنى باشقىلارغا ماختاپ . ئۇ بىچارە قىزى سەبىخەنىڭ بەختسىزلىكى بىلەنلا ئۆرتىنەتتى . خۇدا قوشقان بىر جۈپلەرنى مۇرادىغا يەتكۈزمىگەن جەمئىيەتنى ، جەمئىيەتنىڭ ھۆكۈمدارلىرىنى كېچىلىرى كۆز يېشى بىلەن قارغاپ - تىللايتتى ...

قېرى قىزنىڭ گېپى ئۇنى غەپلەتتىن چۆچۈتۈپ سەگىتتى :
«پەرىخە ھەدىسىدىنمۇ چىرايلىق ، ھېسسىياتچان قىز بولدى . ئۇلار قاراڭغۇ كوچىلاردا يانداشىپ بىللە مېڭىشىدۇ ، نۇرىدەك

يىگىتلەرنىڭ بىلەكلىرى ئۇنىڭ بەدىنىگە تەگكەندە ئۇ ھەممىنى
ئۇنتۇپ يىگىتكە بېرىلىپ كېتىشى ، ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ
قويۇشى مۇمكىنغۇ ؟ » دېمىسىمۇ ئۇ ھازىر ھەدىسىنىڭ گېپىنى
قىلمايدىغان بولۇۋالدى . ئۇنىڭ تاتارچە جىرلاشلىرى ، گىتار
چېلىشلىرى ، ئەرزىمەس ئىشلارغا قاقاقلاپ كۈلۈشلىرى گويا
قىرو كۆرۈپ غايىب بولغان كاككۇكتەك نەلەرگىدۇر يوقالغان .
ئۇ ھازىر غەمكىن ، خىيالچان . بىر تال بارمىقىنى چىرايلىق
لەۋلىرى بىلەن چىشلەپ دېرىزىگە جەينىكى بىلەن تايىنىپ دەريا-
نىڭ نېرىسىدىكى قاقاس تاغقا قاراپ بىر تۇرۇۋالسا ، ۋارقىرىسى-
مۇ ئاڭلىماي قېتىپ قالىدۇ ... قىزىدىكى شۇنچە ئۆزگىرىشلەر-
نى ئانا بولغان ئاسىيە بايقىماي ، يات بىردىنىڭ بايقىغىنى
نېمىسى ـ ھە ؟ قىزى ناۋادا نۇرىغا كۆڭۈل بېرىپ مۇشۇ ھالغا
چۈشۈپ قالغان بولسا بۇ خىيانەتقۇ ؟ ھەي پەرىخە ، ھەدەڭ سەبىخە
تېخى ھايات ، ئۇنى ھېلىقى چىۋ زۇڭسىلىڭنىڭ بالىسى دورا
بىلەن مەست قىلىپ ئاياغ ئاستى قىلغان . شېڭ شىسەينىڭ
قېيىنىنىسى چىۋ يۇشيۇڭ شېڭ شىسەيگە ئوخشاش خوتۇنباز . ئۇ
دادىسى ، ھەدىسى ۋە يەزنىسىنىڭ كۈچى بىلەن چەكسىز
ھوقۇق ، مال ـ دۇنياغا ئىگە بولۇۋالغان . ئۇ مەخسۇس ئىككى
مۇھاپىزەتچىنىڭ ياردىمى بىلەن گۈزەل قىز سەبىخەنى يېرىم
يىل مەخپىي ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ خوتۇن قىلدى . ئۇنىڭ قىزغا
كۆڭلى چۈشۈپ قالدى . شۇڭا ئۇنى باشقا قىزلاردەك ئۆلتۈرۈۋەت-
مىدى . سەبىخە قىساس ئېلىش ئۈچۈن چىۋغا سۇنئىي يېقىنچى-
لىق قىلدى . ئۇنىڭغا يالغان ئەركىلەپ ، نەپرىتىنى يوشۇرال-
دى . چىۋ يۇشيۇڭ شىنجاڭ ئوفىتسېرلار مەكتىپى سىياسىي
بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى بولغاچقا ، سەبىخەنى بۇ مەكتەپنىڭ «ئالاھى-
دە دىپلوماتىيە» سىنىپىغا ئوقۇشقا كىرگۈزۈپ بىر يىل ئوقۇت-
تى . سەبىخە مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ شۇ مەكتەپنىڭ رۇس تىلى تەرجىما-
نى نامى بىلەن ھەربىي كىيىم كىيىپ كوچىلاردا ئاشكارا يۈردى .

لېكىن ئۇنىڭ قەدەملىرى چەكلەنگەنىدى . ئۇنى باشقىلار : شېڭ
شىسەينىڭ مالىكوۋا نامىلىق ئاشنىسىغا ئوخشىتىپ «سېرىق چاچ
پەرى» دېيىشتى . ھەممىلا ئادەم ئۇنى ئىشپىيون دەپ بىلىشەت-
تى . ئۇ خورلۇق دەستىدىن نېرۋىلىرى بۇزۇلۇپ ساراڭلار دوخ-
تۇرخانىسىغا كىرىپ چىققان بولسىمۇ ، قىساس ئېلىش ئۈچۈن
دۈشمەنلىرىنىڭ ئارىسىدا يۈرەتتى . بەزىلەر ئۇنى پۇل ئۈچۈن
ئىشپىيون بولۇپ كەتتى دېيىشمەكتە . مەيلى ئۇ ھۆسن ـ جامالى
بىلەن ئادەملەرنى جەلپ قىلىدىغان ئىشپىيون بولۇۋالغان بول-
سۇن ياكى ھېلىقى ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە مەكتىپىدە ئوقۇپ
چىقىپ ئاسىيە چۈشەنمەيدىغان يېڭى كەسپلەرنى ئىگىلەپ شېڭ
دۇبەن ئۈچۈن ئىشلەۋاتقان بولسۇن ، ئاسىيە ئۇنىڭ بۇلارنى قى-
ساس ئېلىش ئۈچۈن قىلىۋاتقىنىنىلا بىلەتتى . ئۇنىڭ قەلبىدە
قىساستىن باشقا نەرسە يوق ، ئاسىيە بۇنىڭغا ئىشىنىدۇ . ئۇنىڭ
بەدىنى بۇلغانغان بىلەن روھى پاك ، ئۇ ئانىسىغا بىر قېتىم :
«ئاپا ، مەن بىر قېتىم ئۆلۈپ تىرىلدىم . باشقا بىر بەدەندە
مېنىڭ روھىم ياشىماقتا ، ھەممە يەردە كۈلۈپ تۇرغان بەدەن
ھەممىلا جايدا قان يۇتۇپ يىغلاۋاتقان بىر روھنى يوشۇرماقتا .
ئاپا ، مەن ھەقىقىي ئۆلۈمنى كۈلۈپ تۇرۇپ كۈتۈۋالىمەن . سەن-
مۇ مېنى كۈلۈپ تۇرۇپ دەپنە قىل ، چۈنكى مەن ئىنتىقام
ئالماي تۇرۇپ ھەرگىز ئۆلمەيمەن» دېگەنىدى . بۇ گەپلەرنى ئۇ
ئېلىشىپ قالغان كۈنلىرىدە ئازاب بىلەن دېگەن ، لېكىن بۇ
گەپلەر ئۇنىڭ يۈرىكىدىن چىققان پەردازسىز گەپلەر ئىدى . ئۇ
نۇرنى يادلاپ قانچىلىك يىغلىدى ، پەرىخە ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ
قانچىلىك يىغلىشىپ بەردى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە نۇرىمۇ ھازىرغىچە
ئۇنى سېغىنىپ كەلمەكتە . ئۇ ھەر قېتىم بۇ ئۆيگە كېلىپ
سەبىخەنىڭ سۈرىتىنى كۆرگەندە ، ئۇنىڭ چىرايىدا چەكسىز ئا-
زاب ، سېغىنىش ۋە مۇھەببەت بەلگىلىرى ئوقچۇيدۇ . ئاسىيە
بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭغا قارىيالماي ھويلىغا ياكى باغقا چىقىپ

ئۆرتىنىپ يىغلايدۇ ··· پەرىخە ئاشۇنداق بىر ھەدىسىگە ئاسىيلىق قىلارمۇ؟ نۇرىمۇ بەدەن تەلپىگە بېرىلىپ ۋىجدان تىزگىنىنى قويۇۋېتەرمۇ؟ ياق، ئۇلار ئۇنداق ئەمەس، ئۇنداق بولۇشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. بۇ مۇنۇ قېرى قىزنىڭ كۈنداشلىقىدىن پەيدا بولغان يامان غەرەزلىك بىر پەرەز. ئاسىيەنىڭ قىزى پەرىخە ئۆز ھەدىسى سەبىخەنىڭ سۆيگەن يىگىتىگە كۆيۈپ قالمايدۇ ···

ئاسىيە ئىشخانىسىدا بالىلارنىڭ تاپشۇرۇق دەپتىرىنى كۆرۈۋېتىپمۇ، ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ ئورۇس بولكىسىنى توغراۋېتىپمۇ، ھويلىدىكى ئوچاقتا سۈت سورۇۋېتىپمۇ قىزى ۋە نۇرى توغرىسىدا ئويلىدى. نۇرى ھازىر ئۇنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىۋالغان. ئۇ ياخشى تاماق ئالدىغا كەلسىمۇ، بىر كۆڭۈللۈك سۆھبەت باشلانسىمۇ ياكى بىر ئەر كىشى چىرايلىق ياسىنىۋالغان بولسىمۇ دەرھال نۇرىنى ئەسلەيدىغان، بىرەر ساقچى بىرەر ئادەمنى تۇتۇۋالسا ياكى شەھەردىن بىرەر يامان خەۋەر چىقسىمۇ ئۇ ئەنسىز ئانىلاردەك ئىختىيارسىز ھالدا: «نۇرى» دەپ ئۆندەرەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە يات بىر يىگىتكە ئانىلىق مېھرى پەيدا بولغانىدى. پەرىخە بىلەن نۇرىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئاكا ـ سىڭىل مۇناسىۋىتى دەپ پەخىرلىنىپ خاتىرىلەيتتى. بۈگۈن مانا ئۇنىڭ سۈپسۈزۈك خىيال ئاسمىنىدا تۇيۇقسىز قارا بۇلۇت پەيدا بولۇپ، ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاقتى. ئىلاھىم مۆلدۈر يېغىپ مېھىر ـ مۇھەببەت مايسىلىرى كاردىن چىقمىغىيدى ··· لېكىن ھايات رەھىمسىز، رېئاللىق بىرخىل تەلۋە كۈچ، ئۇنىڭ باش ئەگدۈرۈش كۈچى تولىمۇ يۇقىرى، قورقۇنچلۇق. رېئاللىق ھامان ئىنسان خاھىشىنى مەنسىتمەيدۇ، خارلىيالايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاياتنىڭ مۇھەببەت بابىدا ئەقىلدىن ئازمايدىغان ئادەملەر كەم بولىدۇ. ھېسسىيات سېنى يۈزسىزلىككە قىستىغاندا سەن ئۇنىڭ قولى

بولۇپ قالىسەن. پۇشايمان دېگەن ئاتالما شۇنىڭ ئۈچۈن پەيدا بولغان ـ دە!

مانا قىزى كىردى. ئۇنىڭ قاپىقى كۈندىكىدەك تۈرۈلگەن، چىرايلىق يۈزىدە پەرىشانلىق، جىددىيلىك ئالامەتلىرى سېزىلىپ تۇراتتى.

— پەرىخە قىزىم، مىجەزىڭ يوقمۇ نېمە؟

— ياق!

— نېمانداق سوغۇق مىجەز بولۇپ قالدىڭ قىزىم؟

— نەدىكىنى!

— ئاپاڭدىن يوشۇرما قىزىم، ھەرقانداق ئىش بولسا ماڭا دە، مېنى قىينىما، مەن ھازىر ئەنسىزچىلىكتە قالدىم.

— نېمىشقا ئاپا؟ — قىزنىڭ چىرايىدا مەجبۇريي تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇنىڭ يوغان قوي كۆزلىرى غەمكىن ئىدى.

— سەن بىرىگە كۆيۈپ يۈرەمسەن قانداق؟

— قويغىنا! — دېدى قىز قىپقىزىل بولۇپ، ھەتتا ئۇنىڭ بويۇنلىرى، قۇلاقلىرىمۇ قىزىرىپ كەتتى ···

قىز ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئانا ئارقىسىدىن كىرىپ:

— كىم ئۇ؟ — دېدى بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا.

— ھېچكىم! — قىز دېرىزىگە قارىۋالدى.

— نۇرىمۇ؟

قىز خۇددى بىرى بېشىغا چوماق بىلەن ئۇرغاندەك سىلكىنىپ قاتتىق ۋارقىراپ ئىككى قۇلىقىنى ئېتىۋالدى.

— دېمە، دېمە! — ئۇ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئانا قىزىنى قۇچاقلىدى، قىز ئانىسىغا خۇددى بوۋاقتەك يامىشىپ سىلكىنىپ يىغلاپ تۇرۇپ:

— جېنىم ئاپا! ··· — دېدى، — راست شۇنداق ···

ئانا ـ بالا يىغلىشىۋاتقاندا ئۆيگە قېرى قىز كىردى:

— نۇرى، بۆرىۋايلارنى تۇتۇپ كېتىپتۇ! — دېدى ھاسد-

راپ تۇرۇپ، — قوللىرىنى باغلاپ ماشىنا بىلەن ئېلىپ مېڭىپتەك، خەمىت، ئەكبەر باتۇرلار قۇتۇلدۇرغىلى ئاتلىق قوغلاپ كېتىپتەك!

پەرىخە — ئون ئالتە ياشلىق، گۈزەل، ھېسسىيات كونتروللۇقىدىن ئايرىلغان قىز بىرلا چىرقىرىدى - دە، ھوشىدىن كەتتى. ئۇنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ، كۆزىنىڭ قارىسى تارتىشىپ، كالپۇكلىرى كۆكىرىپ، پۈتۈن بەدىنى غالىلداپ تىترەمەكتە، ئانا ئۇنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، يۈزىنى يۈزىگە يېقىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي:

— پەرىخە، پەرىخە! جېنىم قىزىم!... — دەپ قىزىنىڭ ئېڭەكلىرىنى تىترەپ تۇرغان بارماقلىرى بىلەن سىلىماقتا ئىدى. قېرى قىز شۇم خەۋەر ئەكىرگىنىگە مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپ:

— يالغان... ئىغۋا... — دەپ كېكەچلىمەكتە ئىدى.

— ئۆلۈك ئىلاھىم، سوغۇق سۇ ئەكېلىڭ! — دېدى ئاسىيە ئۇنى سىلكىپ.

يۈزىگە سوغۇق سۇ سېپىلگەندىن كېيىن پەرىخە ھوشىغا كەلدى. ئۇنى سۇپىغا ياتقۇزۇپ قويۇپ ئىككى ئايال تەگەشكىلى تۇردى:

— ئەتەي چىشىغا تېگىپ نېمە قىلاي دەيسەن ھوي قارا كۆسەي!

— ھوشىدىن كەتكۈدەك خەۋەرمىدى، ئەجەب نازۇككىنا، بۇ تاۋى بوشاڭ!

— ئالىقىنىمدا چوڭ بولغان، ساڭا ئوخشاش ئوچاقمانتىدا كۆچۈكتەك يۇندا ئىچمىگەن بۇ!

— تايىنلىق، سەن موزايلارنىڭ ھالىڭلار چوڭ بولغىنى بىلەن كۇنۇڭلار ئىتتىن بەتتەر!

— بولدى ئاپا، مەن ھېچنېمە بولمىدىم! — دېدى پەرىخە

تېخىمۇ يامان گەپ قىلىشقا تەمشىلىۋاتقان ئانىسىنى قۇچاقلاپ سۆزلىگۈزمەي ۋە قېرى قىزغا قاراپ:

— خۇشال بولۇپ كەتمەك زەينەپ ھەدە، ئۇلارنى خەمىت ئاكام قۇتقۇزۇپ كېلىدۇ! — دېدى.

— نېمىگە خۇش بولاتتىم، زەينەپ مىللەتنىڭ داشقىلى ئەمەس، گۈلتاجى! بىلەمسەن، گۈلتاجى!

— ۋاي قاراگۇل يەي، سېنى ئۆتۈك مايلاشتىن باشقىغا ئىشلەتكىلى بولمايدۇ! — دېدى ئاسىيە كۈلۈپ، — ماڭ سۈتنى ئەكىر، خام قايماق سېۋەتتە!

ئۇلار بىر دەمدىلا ئەپلىشىپ بىللە ئولتۇرۇپ چۈشلۈك چاي ئىچىشتى. ئاسىيەگە قىزىنىڭ نۇرىغا ئاشىق بولۇپ قالغانلىقى مەلۇم بولۇۋىدى، ئۇنىڭ ھېچنېمە يېگۈسى كەلمىدى: «قانداق قىلىپ چەك قويۇش كېرەك. قۇرۇق ئوتۇنغا ئوت تۇتاشتى، ئۇنى ئۆچۈرگىلى بولارمۇ، بۇ ئوتۇن كۆيۈپ تۈگىسە بۇنىڭ ئازابىغا چىدىغىلى بولارمۇ؟ ...» ئانىنىڭ خىيالى سوئاللار بىلەن تولدى.

شۇ كۈنى كەچ پەرىخە ۋاقتىدا قايتىپ كەلمىدى. ئانا دەككە - دۈككىدە ئۆي بىلەن بوسۇغا ئارىلىقىدا سانسىز قاتىرىدى. تىرىق قىلسىلا سىرتقا يۈگۈردى، قىزدىن دېرەك بولمىدى. ئۇ ئاخىر غېمىدە يوق كىتاب ئوقۇۋاتقان قېرى قىزغا يىغلاپ تۇرۇپ:

— يۇر، پاتىخ مۇسلىموفنىڭ ئۆيىگە بارايلى. قىزنى شۇلار بىلىدۇ! — دېدى.

— نېمانچە، ۋايىيەي، كەلمەمدۇ! — دېدى قېرى قىز غېمىدە يوق كىتابتىن باش كۆتۈرمەي.

— بوپتۇ، ئەمىسە ئۆزۈم باراي! — دېدى ئانا ئالدىراپ سىرتقا مېڭىپ، — بۇ دۇنياغا زارلاپ يىغلىغىلى تۆرەلگەن بولغاندىكەن! ...

قاراڭغۇ چۈشتى. ئاسىيە ئىلقا شەھىرىنىڭ تار، دەرەخلىك
كوچىلىرى بىلەن ئالدىراپ مېڭىپ غەربكە بۇرۇلغاندا، ئۇنى
تۇيۇقسىزلا بىر ئەنسىزچىلىك چىرمىۋالدى، گويا قىزىنى ئەس-
كەرلەر تۇتۇپ كەتكەن، گويا پەرىخەمۇ سەبىخەنىڭ كۈنىگە قال-
غان. ناۋادا شۇنداق بولسا ئۇنىڭغا بۇ دۇنيا هارام. قاش دەريا-
سىنىڭ بويىغا بېرىپ قىرغاقتىن بىرلا سەكرىسە ھەممە تارتقۇ-
لۇقتىن قۇتۇلىدۇ. دادىسى، ئېرى، قىزى، مانا ئەمــدى كەن-
جىسى — ئاخىرقى ئۈمىدى يەنە شۇ تەقدىرگە دۇچ كەلسە،
دۇنيادا ئۇنىڭدىنمۇ بەختسىز ئىنسان يوق بولغان بولىدۇ - دە.
ئېرى ئاخىرقى قېتىم:

«قىزلىرىم سىزگە قالدى. ئۇلارنى بەختلىك قىلىڭ، بۇ
مېنىڭ ئاخىرقى ئۈمىدىم» دېگەنىدى. تاتار بولماق تولىمۇ تەس-
كەن. ئۇلار ئۆز يېرىگە سىغمىدى، مانا ئەمدى شىنجاڭمۇ ئۇلار-
غا تار كەلمەكتە. ئانا قىزلىرىنى ئوقۇتىمەن دەپ بىرىگە توقال
بولدى، قارا كۆڭۈل مىڭبېگى ئۆز پايدىسى ئۈچۈن ئۇنىڭ سۆ-
يۈملۈك قىزىنى چيۇنىڭ ئوغلىغا تۇتۇپ بەردى. قىزى خورلان-
دى، بەخت دېگەن خورلۇق ئەمەستە، ئۇ هازىر تىرىك دوزاختا.
مانا ئەمدى ئاخىرقى ئۈمىدى بولغان پەرىخەمۇ خەۋپكە دۇچ
كەلدى. بىرەر ئىش بولمىسا بۇ قىزى ھەرگىز ئانىسىنى ئەنسى-
رىتىپ بۇنداق كەچ قالمايتتى. ئۇ يۈگۈردى. ئۇنىڭ كۆزىگە
ئىتلارمۇ كۆرۈنمىدى. ئىككى ئىت يەۋېتىدىغاندەك هاۋشىپ تاپ
بېسىپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ كۆڭلىدىن قورقۇشمۇ كۆتۈرۈلگەن.
ئىتلارغا پۈتىدىن تۇپلىيىنى سىلىۋېلىپ ئاتتى، توپا - تاش
چاچتى، ئاخىر ئىتلار يىراقلىدى. ئۇ يالاڭ ئاياغ يۈگۈردى،
ئاخىر ھىم ئېتىكلىك يوغان دەرۋازىغا كېلىپ دەرۋازىنى قاتتىق
ئۇردى:

— گۆھەرىيە، ۋاي گۆھەرىيە!

يان ئىشىك ئېچىلدى، ئاسىيە خۇددى ساراڭ بولۇپ قالغان-

دەك:

— پەرىخە، پەرىخە ! — دەپ دۇدۇقلىدى .

— قورقما ، قورقما ! — دېدى گۆھەرىيە ئۇنى قۇچاق-
لاپ ، — قىزىڭ بار ، ئۇ خەمىتلەر بىلەن ئۇلاستايغا كەتتى !

— نېمىشقا ، نېمە بوپتۇ ؟

— ئۆيگە كىر ، قورقما ، مەن دەپ بېرەي !

ئۇ ئاسىيەنى هويلىغا ئەكىردى ۋە دەرۋازىنى ئەتتى .

شۇ كۈنى «تازىلىغۇچى» ساقچىلار ئۇلاستايغا ماشىنا بىلەن
ماڭغانىكەن . ئارقىدىن خەمىت باشلىق ياشلار ئاتلىنىپ تاغ يولى
بىلەن تەڭلا يولغا چىقىپ شۇ ياققا مېڭىپتۇ . ناۋادا نۇرى ،
بۆرىۋايلار تۇتۇلۇپ قالسا ، ئۇلار ماشىنىغا هۇجۇم قىلىپ ئۇلار-
نى قۇتقۇزماقچىكەن . ساقچىلار ئۇلارنى ساقلىغان ئىككى قازاق
يىگىت بىلەن بىر موڭغۇل بوۋاينى تۇتۇپ كەپتۇ . بۇ گەپ
كوچىغا «ۋاي نۇرىلارنى تۇتۇپتۇ» دەپ تارقىلىپتۇ . خەمىتلەر
قوغلاپ ئىلقىدىن ئۆتۈپ قاراسۇ ئەتراپىغا كەلگەندە ، ماشىنىغا
قارا مىلتىقلار بىلەن هۇجۇم قىپتۇ . شوپۇر ئۆلۈپتۇ . ساقچىلار
ماشىنىدىن چۈشۈپ ئېتىشىپتۇ . ئاتلىقلار مەھەللە خەلقىنىڭ
ياردىمىدە ئۆيلەرگە مۆكۈنۈپ يۈرۈپ تۆت ساقچىنى ئۆلتۈرۈپ
ھېلىقىلارنى قۇتۇلدۇرۇپتۇ . ئۇلارنىڭ بىرى ئېغىر ياردار كەن .
ئىلقا ساقچى ئىدارىسى بۇ ئىشنى ئاڭلاپ شەھەرگە خەۋەر قىلغا-
نىكەن ، شەھەردىن بۇياققا قاراپ ئىككى ماشىنا ئەسكەر مېڭىپ-
تۇ . ئورۇس نىكولكا ھېلىقى ساقچى ماشىنىسىنى ھەيدەپ كۈن
ئولتۇرغاندا ئىلقىغا كىرگەنىكەن ، يىگىتلەر چىقىدىغان ئەسكەر-
لەرنىڭ هۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ماشىنا بىلەن ئۇلاس-
تايغا مېڭىپتۇ . پەرىخە ئۇنىمىغانىغا قارىماي يىگىتلەرنىڭ ئارد-
سىغا كىرىپ بىللە كېتىپتەك .

— ياشا قىزىم ، مۇشۇنداق قىلىپ قۇربان بولۇپ كەتسەڭ-
مۇ مەن رازى ! — دېدى ئانا گۆھەرىيەنى قۇچاقلاپ ، — پاتىخ

ئەۋزى شەھەردىن ئەسكەر ماڭغىنىنى قانداق بىلگەندۇر ـ ھە ؟

— ساقچىنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ ئادەملىرى بار . بۇلار ھەممىنى بىلىپ تۇرىدۇ .

— ئىلاھىم بۇ شىڭ دېگەنگە زاۋاللىق كېلىپ ، خەلق كۈنىنىڭ سىرىقىنى كۆرسىدى .

ئۇلار تاڭ ئاتقۇچە تىك ـ تىڭلاپ ئۇخلاشمىدى ، ماشىنىلار ئۆتتى ، لېكىن «تاڭ» قىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلانمىدى .

ئاسىيە بىر كېچە ئۇيقۇسىز ، ئەنسىزچىلىك تارتىپ ئەتىگەنلىكى كۈندىن بۇرۇن ئۆيىگە قايتتى . ئاھ ، ئانا بولماقنىڭ تەسلىكى ، ئۇ قىزىم ئۆيگە قايتىپ كەلدىمىكىن دېگەن ئۈمىدتە ھاياجان بىلەن ھويلىغا كىردى ـ دە ، دېرىزىدىن قارىدى . قىرى قىز سۇپىدا ، قىزى باغقا قارىغان كارىۋاتتا راستىلا ئۇخلاۋاتاتتى . ئانا ھاياجان بىلەن ئۆيگە ئۆزىنى ئاتتى .

— جېنىم قىزىم ، قايتىپ كەپسەن دېگەنبىلەن ! — دېدى ئۇ قىزىغا ئۆزىنى ئېتىپ . ئۇ سېرىق چاچ قىزنىڭ يۇزلىرىنى سىيپاپ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە تاتلىق ئۇخلاۋاتقان قىزىغا غۇۋا تاڭ يورۇقىدا سىنچىلاپ قارىدى .

— سەبىخە ! — ئانا ھەيران بولۇپ ۋارقىرىۋەتتى . ئۆيدە راستىلا سەبىخە ئۇخلاۋاتاتتى . ئۇنىڭ چىرايلىق ، لېكىن سۇلغۇن چىرايى پەرىخەنىڭكىدىن پەرقلىنەتتى . پەرىخە يېڭىلا ئېچىلغان قىزىلگۈل بولسا ، سەبىخە ئېچىلغىنىغا يېرىم كۈن بولغان ، شۇڭا سىنچىلاپ قارىسا ياپراقلىرىدا سۇلغۇنلۇق ئىزنالىرى بايقىلىدىغان گۈل ئىدى . ئۇ قىزىنىڭ يۇزىگە يۇزىنى يېقىپ :

— قانداقمۇ ئاپاڭنىڭ بۇ زەي ئۆيىنى تاپالىغانسەن ، مېنىڭ نىلقىدا ئىكەنلىكىمنى قانداقمۇ بىلگەنسەن ؟ — دېگەندەك سوئاللارنى سورىغىلى تۇردى . سەبىخە تاتلىق ئۇيقۇدىن ئويغانمىدى ، قىرى قىز ئويغاندى ، ئۇ :

— دېمىدىممۇ قايتىپ كېلىدۇ دەپ ، يېرىم كېچىدە كەل-

دى ، ئىشىكنى ئېچىپ بەردىم كىردى ـ دە ، ياتتى . لام ـ جىم دېمىدى .

— قارا خوتۇن ، بۇ پەرىخە ئەمەس ، سەبىخە !

— نېمە ؟ ھە راست ، پۇتىدا ئۆتۈك ، تاك ـ تاك قىلغان راست . قاراڭ ، قىزىل ھەربىي ئۆتۈككەن !

— ھەربىي ؟

— ھەئە قاراڭ ، ئاۋۇ يېپەك كۆڭلىكىنىڭ ئېسىللىكىنى ، يە فرانسىيىنىڭ ، يە ئەنگلىيىنىڭ رەختى . مەن كىتابلاردىن ئوقۇغان پول شولكىۋاي ··· قاراڭا ، ئاۋۇ ياستۇقنىڭ ئاستىدىن ئۇچى كۆرۈنۈپ تۇرغان نېمە ؟ پورتمال دەمسىزا ، ياق ، تاپانچىنىڭ قىپى !

سەبىخە ئويغىنىپ ، دەرھال ياستۇقنى يۇكلەپ كۆكسىگە بېسىپ ئانىسىغا ئەركىلىدى :

— جېنىم ئاپا ، كەلگىنە ، ۋاي ـ ۋۇي ، چاچلىرىڭ تامام ئاقىرىپ كۆزلىرىڭ ئولتۇرۇشۇپ ، يۇزۇڭنى قورۇق چىرماپ بوپتۇغۇ ···

ئۇ ئاپىسىنىڭ يۇزىگە يېنىشلاپ ـ يېنىشلاپ سۆيدى . ئۇنىڭ ئاپئاق بويىندا چىرايلىق ئالتۇن مېدالئون پۇلاڭلاپ تۇراتتى ، قۇلاقلىرىدىمۇ كۆزلىرى ئاجايىپ چىرايلىق ئالتۇن ھالقا يالت ـ يۇلت قىلاتتى . كارىۋاتنىڭ يېنىدا بىر خۇرۇم چامادان تۇراتتى .

— بۇ يەرنى قانداق تاپتىڭ قىزىم ؟

— ئىزدىگىلى بىر يىل بولدى . سەنمۇ كەتتىڭ ، مەن دېرىكىڭنى ئېلىشقا ھەممە يەرگە خەۋەر بەردىم .

— كىم دەپ بەردى بۇ يەرنى ئەمىسە ؟

— تاپتىم شۇ ! — دېدى ئۇ قىرى قىزغا قاراپ قويۇپ ، — بۇ ھەدىمىز ، ياق ، ئەپۇ قىلىڭ ، ئىسمىڭىزنى سورىماپتىمەن !

— زەينەپ ، ئاپاڭ ئاسىيە ئابىستەي بىلەن بىللە باشلانغۇچ

مەكتەپتە ئابىستەي !
— ھە ، زەينەپ مۇئەللىم ، — دېدى سەبىخە بۇرۇن
ئانىسى بايقىمىغان ، ئۆزگە سۈپەت بېرىدىغان بىر خىل تەلەپ-
پۇزدا ، — سىزگە رەھمەت ، ئاپامغا ھەمراھ بولۇپ يالغۇزلۇقد-
نى بىلىندۈرمەپسىز !
— بىز دېگەن ھەدە - سىڭىل ، بىرىمىز سېرىق ، بىرىمىز
قارا بولساقمۇ !
— سېرىق مودەن ، قارا مودەن بىر چۈنەكتە ئۆسكەندەك !
— ھە راست ، پەرىخە قېنى ئاپا ، ئۇنى بەكمۇ سېغىندىم .
— سىڭلىڭ چوڭ بولۇپ بويۇنچاق ئۇزىدىغان بولۇپ
قالدى .
— ھا - ھا - ھا ···
— ھى - ھى - ھى ···
— ئاپا ، بىز دېگەن ساپ تاتار ئەمەس ، سەن تاتار ، بىز
ئۇيغۇر ، بىزنى موزاي دېسەڭ بولمايدۇ !
— ھە ، ئەمدى ئاپاڭدىن تاناي دەمسىنا ، سەنمۇ موزاي ،
داداڭ دېگەن نوغايلاشقان ئۇيغۇر ئىدى .
ئانا خاپىلىقى سەھەردىكى جىلغا تۇمانلىرىغا ئوخشايدۇ ،
قۇياش نۇرىنى كۆرۈش بىلەنلا تارايدۇ . مانا ئۇنىڭ كېچىدىن
بېرىقى ھارغىنلىقى ، خاپىلىقى بىراقلا يوقالدى . ئۇنىڭ ھازىر
ئىشەنچىسى تولۇق ، پەرىخەمۇ تۇيۇقسىزلا لوڭقىدە پەيدا بول-
دۇ - دە ، ئۇنىڭ شادلىقى پۈتۈن بولىدۇ .
ئۇلار خۇشال - خۇرام ئەتىگەنلىك چاي ئىچىشتى . ئاسىيە
بىلەن قېرى قىز ئىشقا ماڭغاندىن كېيىن سەبىخە چامادانىدىن
كىچىككىنە بىر نەرسىنى ئېلىپ سىپىرلارنى جىت - جىت
قىلغۇزۇپ بىر يەرگە خەۋەر بەردى . ئۇ ئانىسىغا ئۆزىنىڭ قانداق
ۋە نېمىشقا كەلگەنلىكىنى ئېيتالمايدۇ - دە . ئۇنىڭ ۋەزىپىسى
نىلقىدا پەيدا بولغان قورال لىق توپىلاڭچىلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگى-

لەپ ، ھۆكۈمەتنىڭ ئۇلارنى يوقىتىشىغا ياردەم قىلىش . بۇ
قوراللىق توپىلاڭچىلار ئىچىدە نۇرىمۇ بار . سەبىخە نۇرىنى بىر
كۈنمۇ ئەسلىمەي ، سېغىنماي قالغىنى يوق . ئۇ ئۆزىنىڭ ساپ
مۇھەببەتكە جېنى بىلەن سادىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىش
ئۈچۈن بۇ خەتەرلىك ئىشقا تۇتۇش قىلغان . ئەلۋەتتە ئۇنىڭ
ھەربىر قەدىمىگە زەن سېلىپ تۇرۇۋاتقان مەخسۇس ئادەممۇ بار .
ھازىر ھەممىلا يەردە ئىشپىيون - جاسۇس . سەبىخە ئۆزىنىڭ
قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن بۇ قېتىم
چيۇ يۇشيۇڭغا يېلىنىپ يۈرۈپ مۇشۇ ليۇبىڭدې ئالاھىدە قىسىم-
لىرى بىلەن بىللە كەلگەن . ئۇ ئۆزىنىڭ ھەر ئىككى ياققا سادىق
ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشى ، ئارتىسلىقنى ياخشى قاملاشتۇرۇشى
كېرەك . لېكىن ئۇنىڭ ساداقىتىنى نۇرى چۈشىنەرمۇ ؟ ئۇيغۇر ،
مۇسۇلمان ئەقىدە - ئەخلاقى ساداقەتنى ئۆلۈم بىلەن ئۆلچەيدۇ .
چيۇنىڭ ھالاۋەت ئىشتىھاسىنى قاندۇرغىنىدىن ئۆلگىنى ياخشى
ئىدى . لېكىن ئۇ ئۆلۈم بىلەن ھېچكىمدىن قىساس ئالالمايدۇ -
دە ! بەدىنى ئانىسىنىڭكىدەك خورلاندى ، لېكىن ئۇنىڭ روھى
پاك . نۇرى شۇنداق پىكىر قىلالىسا ياخشى بولاتتى . ئاشىق -
مەشۇقلۇق ئىككى بەدەننىڭ قوشۇلۇشىلا بولۇپ قالسا تولىمۇ
قىممىتى يوق نەرسە بولۇپ قالىدۇ . مۇھەببەت ئىككى روھنىڭ
قوشۇلۇشى ، ئىككى يۈرەكنىڭ قوشۇلۇشى ئەمەسمىدى ؟ نۇرى
بۇنى بىلىدۇ . ئۇ سەھرالىق مۇھەببەتنىڭ قەدرىگە يېتەلەيدۇ .
لېكىن سىڭلىم نېمىشقا ئانىسىنى بىئارام قىلىپ ئۇلارنى قوغدى-
غۇچى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىققاندۇر . ئۇنى زورلىغان كۆچ قىساس
بولسا كېرەك ، مەن شۇنداق بولۇشىنى تىلەيمەن ···
قىزلارغا خاس كۈنداشلىق ئۇلارنىڭ مۇھەببەت ئىزھار قى-
لىش ئۇسۇلىنىڭ بىرى ، يەنە ئۆز سۆيگىنىنى چۈشىنىش ئۇ-
سۇللىرىنىڭ بىرى . سەبىخە — ئۇن توققۇزغا ئەمدىلا كىر-
گەن ، لېكىن تۇرمۇشنىڭ شېرىن لەززىتىدىن كۆرە زەھەرلىك

ھىدىنى كۆپرەك پۇرىغان ئايال ، ھايات پاجىئەلىرىنى تېخى تۇر-
مۇش تەجرىبىسىگە ئايلاندۇرۇش باسقۇچىغا ئۆتمىگەن . ئۇ يەنىلا
نۇرغۇن ئىشلارنى ئاددىي ئويلايتتى . «نۇرى سىڭلىم بىلەن چى-
قىشىپ قالغان بولسىچۇ ؟ ئۇلارنىڭ بىر - بىرىنى ياخشى كۆ-
رۇش ھوقۇقى بار ، لېكىن سەبىخە نۇرى ئۈچۈن ياشاۋاتىدۇ ،
ئۇ ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ سەبىخەگە خىيانەت قىلىشىغا يول قويماي-
دۇ . ئىلاھىم پەرىخە ئۇنى مەن ئۈچۈن قوغدىغان بولسۇن ،
ئىلاھىم ئۇ ھەدىسى ئۈچۈن ئۆز ۋىجدانى بۇرچىنى ئادا قىلىۋاتقان
بولسۇن ، ئىلاھىم ئۇنىڭ خىيالىدا سەبىي بالىلىق سەزگۈسىدىن
باشقا نەرسە بولمىسۇن ، ئىلاھىم ئۇ ھېلىقى ھەدىسىگە ئەركىلەپ
كېچىسىمۇ ھەدىسىنىڭ قولىنى ئىككى قولى بىلەن چىڭ تۇتۇپ
ياتىدىغان مېھرىبان قىزچاق بولسۇن ، ئىلاھىم ئۇ ھەدىسىنىڭ
نۇرىغا تۇنجى مۇھەببىتىنى بېغىشلاپ بۇ مۇھەببەتنى ھاياتى بى-
لەن قوغداشقا بەل باغلىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالمىسۇن ... »

سەبىخەنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار تۆكۈلدى . ئۇ
ئىختىيارسىز ھالدا كىچىككىنە تاپانچىسىنى ئوقلىدى ۋە قۇلۇپ-
لىدى . ئۇ سىڭلىسى خىيال سۈرىدىغان دېرىزىگە جەينىكى بىلەن
تايىنىپ ، سالقىن ياز شامىلىدا ئىرغاڭلاپ ، ياپېشىل ياپراقلى-
رىنى كۈن نۇرىدا يالتىرىتىپ تەبىئەت گۈزەللىكى بىلەن ئىنساز-
لارغا ھۇزۇر بېرىۋاتقان تېرەكلەرنىڭ توپ شاخلىرىغا قارىدى .
دەرەخلەر شادلىنىپ ئوينىماقتا ، دەريا شاۋقۇنى گويا ئۇنىڭغا
مەدھىيە ، تاغ شامىلى گويا ئۇنىڭغا ھەدىيە ...

ئۇلار ھازىر قايسى تاغدا ، قايسى غولدا ، قايسى قارىغاينىڭ
دالدىسىدا يۈرەكئالدى بولۇپ ئۆزىنى تۇتقىلى كېلىدىغان ئەس-
كەرلەرنى ساقلاپ ياتىدىكىن . ليۇ بىڭدېنىڭ ئەسكەرلىرى ھەر-
بىي مەشىقتە شىڭ دۇبەندەك يېتىلگەن ، ئۇلار مۇشتلىشىش ،
ئات ئويۇنى ، مەرگەنلىك ۋە ھەتتا يىراقنى ، قاراڭغۇدا نىشاننى
كۆرۈش ئوخشاش تەرەپلەردە يېتىلگەن ياشلار . ئۇلار ۋەزىپىلى-

رىنى ياخشى ئورۇندىسا نۇرغۇن پۇل مۇكاپات ئالىدۇ ، دەرىجى-
سى ئۆسىدۇ . شۇڭا ئۇلار «باندىت تازىلاش»قا جېنىنى تىككەن .
ئۇنىڭ ئۈستىگە «تاغ تىلى»نى ياخشى بىلىدىغان يەرلىك يول
باشلىغۇچىلار ئۇلارنى باشلاپ كەتتى . ئۇلار كۆرۈنگەن نىشانغا
ئوقلىرىنى تەگكۈزەلەيدۇ ، ئىزغا چۈشكەننى تۇتماي قويمايدۇ .
ناۋادا ئۇلار نۇرىنى ئېتىۋەتسە ، سەبىخە مۇشۇ تاپانچىسى بىلەن
ليۇ بىڭدېنى ياكى جاڭ دېگەن باشلىقنى بەش ئادىمى بىلەن
ئۆلتۈرىدۇ . نۇرى ئۈچۈن ئۈچىنىڭ جېنىنى ئالىدۇ . چيۇ يۇ-
شيۇڭ دېگەن قاۋاندىن قىساس ئېلىشنى باشقىلارغا قالدۇرۇپ ،
بىرگە بەش ، بىرگە ئۈچنى ئۆلتۈرۈپ ئاندىن ئۇ دۇنياغا سەپەر
قىلىدۇ . ئۇ زادى ئىككىلەنمەيدۇ . ... ياق ، ئۇلار ئۆلمىسۇن ،
تۇتۇلمىسۇن ، ئىلاھىم مۇشۇ ئىككى ماشىنا ئەسكەر تامام يوقال-
سۇن ، يەنە قانچىسى كەلسە شۇنچىسى يوقالسۇن ، تاكى شىڭ
دۇبەن يوقالغانغا قەدەر ئىلى پەرزەنتلىرى غالىب چىقىۋەر-
سۇن ...

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار تۆكۈلدى . ئۇنىڭ كۆڭ-
لى پەرىشان ، تولىمۇ يېرىم ، بەكمۇ تىت - تىت بولماقتا . ئۇ
مۇھەببەت ئۈچۈن جان پىدا بولۇشنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ
پەخىرلىك ئىش ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىمۇ ، ئۆز سۆيگىنى-
دىن ئايرىلىپ قېلىشنىڭ قانچىلىك ئازاب ئىكەنلىكىنى تېخى
ئويلاپ كۆرمىگەن . ئۇ ئاياغ ئاستى بولغان چاغلىرىدا ئۆلۈۋېلىش-
نى ئويلىغان . لېكىن ئۇ ئۆلۈۋالسا ئۇنىڭ مۇھەببەتكە سادىق
ئىكەنلىكىنى كىم ئىسپاتلاپ بېرىدۇ ؟ ئۇ نۇرىغا ئۆزىنىڭ بىر
پاك مۇھەببەت ئۈچۈن ھايات ياشاش يولىنى تاللىۋالغىنىنى ھە-
رىكىتى بىلەن ئىسپاتلاپ بېرىشى كېرەك . لېكىن ئۆزى ياردەم
قىلىۋاتقان بۇ قارا كۈچ نۇرىغا چۈشىنىش ئىمكانىيىتى بەرمىسى-
چۇ ؟ ... «نۇرى ئۆلۈپ كەتسە ناۋادا» دېگەن چۈشەنچە ئۇنىڭ
تەسەۋۋۇر ئاسمىنىدا يالت قىلىۋىدى ، ئۇنىڭ تومۇرلىرى قې-

تىپ ، يۈرىكى توختاپ قالغاندەك ، ۋۇجۇدىدا ئۇ ئىلگىرى زادىلا كۆرمىگەن بىر ئۆزگىرىش پەيدا بولدى . «ياق ، ئۇ ئۆلسە ئاسماندا قۇياش يوقالغان ، يەر يۈزىدە مۇھەببەت قالمىغان ، ئاسمان ـ زېمىنمۇ ، مېنىڭ قەلبىممۇ مەڭگۈلۈك تۈن ـ زىمىستان ئىچىدە قالغان بولىدۇ . مەن ئۇ چاغدا ئىنتىقام ئېلىشقىمۇ تاقەت قىلالماي ، ئۇنىڭ جەستى ئۈستىدە قانغا مىلىنىپ ياتقان بولىمەن ، خۇدايىم بىزنىڭ تۇپلىرىمىزنى قوشۇۋېتىدۇ ـ دە ، بىز يېرىم ئەسىردىن كېيىن چاڭ ـ توزانغا ئايلىنىپ قۇيۇنلاردا بىللە ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ كائىناتنى بىللە ئايلىنىمىز . ياق ، ئۇ ئۆلمىسۇن ، ئاۋۋال مەن ئۆلەي ، ھازىرلا قورالنى دۈشمەنلىرىمگە قارىتاي ياكى يول باشلىغۇچى بولۇپ ئۇلارنىڭ يېنىغا بارغاندا نۇرىنىڭ ئىسمىنى بار ئاۋازىم بىلەن ۋارقىراپ ، ئاندىن كېيىن تاپانچام بىلەن يېنىمدىكى ئەسكەرلەرنى ئاخىرقى بىر تال ئوقۇم قالغۇچە ئاتاي . شۇ چاغدا نۇرى ھەممىنى چۈشىنىدۇ . ئۇلار مەن ئۈچۈن قىساس ئالىدۇ . مەن شۇنداق قىلاي ، چوقۇم شۇنداق قىلىمەن ! ... »

ئۇ بىردىنلا كۈلۈمسىرەپ ، روھلىنىپ دېرىزىدىن سۈپىغا قايتىپ كەلدى . ئۇ سۈپىدا ئوڭدا يېتىپ ئەمدىلا شېرىن خىيالغا بېرىلىۋىدى ، ھويلىدا ئادەملەر دۈكۈرلەشتى . ھويلىغا ئىتتىك چىقىۋىدى ، قوشنا ئورۇسنىڭ ئىككى ئوغلى دىشلۇ ھارۋىدىن ھەسەل ھەرە ساندۇقلىرىنى چۈشۈرۈۋاتقىنىنى كۆردى . ئۇ رۇس قوشنىسىنىڭ چوڭ ئوغلى قاملاشقان ، كۆك كۆز يىگىت بۇدۇر چاچلىرىنى سىلكىپ قويۇپ سەبىخەگە :

— دوبرى ئۇترو[1] ! — دېۋىدى . سەبىخەمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ :

— دوبرى ئۇترو ! — دېدى . رۇس يىگىت سەبىخەگە

① دوبرى ئۇترو — ئەتىگەنلىكىڭىز خەيرلىك بولسۇن .

كۆز ئۈزمەي تىكىلىپ :

— سەنمۇ سىڭلىمدەك چىرايلىقكەنسەن ، يۈر ، مەن سېنى تاڭبالىغا — غۇلجىنىڭ ئەڭ گۈزەل يېرىگە ئاپىرىپ ئوينىتىپ كېلەي ! — دېدى . سەبىخە قىزىقىپ سورىدى :

— نېمە بىلەن بارىمىز ؟

— مۇشۇ ھارۋا بىلەن .

— قانچە سائەتتە بارىمىز ؟

— ئون سائەت !

— ۋاي - ۋۇي ، نېمانچە يىراق ؟

— ھارۋىغا چىقىپ مېنىڭ يېنىمدا ئولتۇرساڭلا يول قىسقا بىلىنىپ قالىدۇ .

— تېخىمۇ ئۇزۇن بىلىنىپ كېتەرمىكىن !

— سەن كولە بىلەن بىر سائەت ماڭغاندىن كېيىن بىلىسەن .

— سېھىرگەرمۇ يا سەن ؟

— ياق ، مەن بىر ماگنىت .

— بىراق مەن تۆمۈر پارچىسى ئەمەس ، مەن بىر تاش !

— ياق ، سەن بىر زىننەت بۇيۇمى ، سېنى ماگنىت تارتالايدۇ .

— ياق ، مەن بىر تاش .

— سىڭلىڭمۇ شۇنداق دېگەن ، بىراق ئاخىر تارتىلدى .

— نېمە ، سەن نەدىن بىلىسەن ؟

— ئۇ نۇرى بىلەن ھازىر تاغدا ، بىزنىڭ بال فېرمىنىڭ يېنىدا . بىر چېدىردا تۇرىدۇ .

— يالغان ! ...

— مەن كۆزۈم بىلەن كۆردۈم . خەمتلەر بېرىدىكى غول ئېغىزىدا . نۇرى ، ئەكبەرلەر تاغ ئىچىدە ...

— بىر چېدىردا تۇرسا نېمە بولاتتى ؟

— ئۇلار سۆيۈشتى ، مەن كۆردۈم !
سەبىخەنىڭ بېشىغا يەنە تاياق تەگكەندەك بولدى .
— قاچان ماڭىسەن ؟
— ھازىر .
— ماقۇل ، سەن بىلەن بىللە ماڭىمەن ئەمىسە !

ئۇ ئانىسىغا : «مەن پەرىخەنىڭ يېنىغا كەتتىم . ئەتىلا قايتىپ كېلىمەن» دېگەن خەتنى قالدۇرۇپ رۇس يىگىتنىڭ ھەسەل ھەرە ساندۇقلىرى بىلەن باكلار قاچىلانغان دىشلۇ ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ ئىلقا بازىرىدىن چىقىپ كۈنچىقىشقا قاراپ يۈرۈپ كەتتى . ياپيېشىل ئورمانلار ، تۆپىلىكلەر ، تۇرۇپ - تۇرۇپ ھۆسن كۆرسىتىدىغان قاش دەرياسىنىڭ قىرغاقلىرىدىكى قىيا تاشلار ، بۇژغۇنلۇق دولقۇنلار ، قارىغاي ، ئارچىلار ئاستىدىكى چىمەنلىكلەرگە تىكىلگەن ئاپئاق كىگىز ئۆيلەر ئۇنىڭ نازۇك ھېسسىياتلىرىنى قوزغاپ ، قەلبىدە تىل بىلەن چۈشەندۈرگىلى بولمايدىغان غىدىقلىنىشلار پەيدا بولماقتا . ئويناقلاپ تۇرىدىغان بىر جۈپ شوخ قارا ئات تۆت چاقلىق ھارۋىنى يېنىك ئوينىتىپ بىردە چىمەنلەر ئۈستىدە ، بىردە چاڭ - توزانلىق تاشلىق سايلار ئىچىدە ئېلىپ ماڭماقتا . رۇس يىگىت ھېلىدىن - ھېلىغا سەبىخەگە چاقچاق قىلىدۇ ، تۇيۇقسىز ئادەم يوق يەردە بوينىغا گىرە سېلىپ سۆيۈۋېلىشقا تەمشىلىدۇ ، تۇرۇپلا تازا مەنزىرىلىك يەرلەرگە كەلگەندە ئاتلىرىنى توختىتىپ ، سەبىخەنى ھارۋىدىن قۇچاقلاپ - ۋارقىرىتىپ يەرگە ئالىدۇ . سەبىخە بۇ ئىشلاردىن خاپا ئەمەس . چۈنكى بۇ بەدەن ئۇنىڭغا يات ، ئۇنىڭ كۈلكىسىمۇ ئادەتلەنگەن يالغان كۈلكە . ئۇنىڭ بۇ بەدىنىگە نېمىلەر تەگمىدى ، ئۇنى كىملەر قۇچاقلىمىدى ؟ ئۇ سامساق پۇرايدىغان ، باشنى قايدۇرىدىغان ئەپيۇن پۇرىقى گۇپۇلدەپ تۇرىدىغان سەتتىن - سەت ئادەملەرگىمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ ، مۇشۇ بەدىنىدىن لەززەتلىنىشكە يول قويغان . ئۇلارغا سېلىشتۇرغاندا ، بۇ رۇس يىگىت

ماۋۇ تاغ سۈيىدەك پاكىز ، تاغ گۈللىرىدەك خۇشبۇي ئەمەسمۇ ؟ ... مانا يىگىت سەبىخەنى رۇسلارغا خاس قىزغىنلىق بىلەن قۇچاقلىۋىدى ، سەبىخە نازلاندىيۇ ، قارشىلىق قىلمىدى . يىگىت ئۇنى ئۇزاقتىن - ئۇزاق سۆيدى . سەبىخە سۆيۈلۈۋاتقاندا نېمىشقىدۇر يەنە نۇرىنى ئەسلىدى ۋە ئىختىيارسىز ھالدا :

— نۇرى ! — دەۋەتتى . رۇس يىگىت ئۇنى دەرھال قويۇۋېتىپ ئۆزىدىن يىراق ئىتتەردى :
— سەنمۇ نۇرى دەيسەن ، سىڭلىڭمۇ ئۇنىڭ .

قىز بىردىنلا قارىغاي تۈۋىدە ئولتۇرۇپ يىغلىۋەتتى . سولدا دەريا شارقىراپ ئاقماقتا . قاپتاللاردىكى قېلىن قارىغايلار سۇس ، كۆپكۆك تۇمان بىلەن قاپلانغان . رۇس يىگىت كاۋكاز تاغلىرىنى ئەسلىدى - دە ، ئۇنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى . ئۇنىڭ سەبىخەگە قوشۇلۇپ يىغلىغۇسى كەلدى . لېكىن ئۇ غىڭشىپ رۇسچە ناخشا ئېيتتى .

ئېتۇرۇسكايا پرىرودا ، ئېتۇرودىنامايا ![1]

سەبىخە بىردىنلا ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ رۇس يىگىتكە ئېسىلىپ ئۇنى قۇچاقلاپ ئۆپكىدەپ يىغلىدى . يىگىت ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ ھېسداشلىق بىلەن : «يىغلىۋال» دېدى .

يۇقىرىدىن لىق ئەسكەر باسقان بىر ماشىنا چۈشۈپ سۇ بويىدا توختىدى . تاغدىن دەرياغا چۈشۈۋاتقان شوخ ، مۇزدەك سۇدا ئەسكەرلەر يۈزلىرىنى يۇدى . ئۇلار خۇددى لايغا باقام ئېتىپ چىققاندەك ، ھەممىسىلا پاتقاقتا مىلەنگەن ، روھى چۈشكۈن ، خاپا ۋە چارچاپ ھالىدىن كېتىشكەنىدى . ئۇلار خەنزۇ تىلىدا كىمنىدۇر تىللايتتى :

[1] ئۇ رۇس يەرلىرى ، مېنىڭ سۆيۈملۈك ۋەتىنىم .

— تامادى ، سىلا دوشاۋ رېن ، زامىن ۋېي شېي سۇڭ مىڭ ![1]

— جېشيې تۇفى جېن لىخەي ![2]

— خۇيچۇ ، شو تامىن چۇەن سىگۇاڭ ![3]

— دۇي ![4]

سەبىخە ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى چۈشەندى . لېكىن رۇس يىگىت چۈشەنمىدى :

— ئەسكەرلەر قاچتىمۇ ، غەلىبە بىلەن قايتتىمۇ ؟

— نەنىڭ غەلىبىسى ، زارلانماقتا !

ئەسكەر ئىچىدىكى بىر ئوفىتسېر سەبىخەنىڭ يېنىغا كەلدى :

— نەگە ؟

— تاغقا !

رۇس يىگىت چۆپ يەۋاتقان ئاتلىرىغا نۇقتا سېلىۋاتقاندا :

— ئەتىگىچە نەق يېرىنى ئېنىقلاپ خەۋەر قىلىڭ ! — دېدى ئوفىتسېر بۇيرۇق ئاھاڭىدا . ماشىنا تېزلا يۇرۇپ كەتتى .

سەبىخە هارۋىغا چىققاندا رۇس يىگىت سورىدى :

— ئۇ سېنى تونۇمدۇ ؟

— ياق .

— ئۇ نېمە دېدى ؟

— نەگە بارىسەن دېۋىدى ، بال قېرىمىغا دېدىم .

رۇس يىگىت ئاتلىرىنى قامچىلىدى . ئاتلار چىمەنلىك ئۇستىدە هارۋىنى سىلىق تەۋرىتىپ يۇرۇپ كەتتى .

---

① ئاناڭنى ، شۇنچە ئادەم ئۆلدى ، بىز كىم ئۈچۈن جېنىمىزنى ساتىمىز .
② بۇ باندىتلار بەك يامانىكەن .
③ كېتەيلى ، ئۇلارنى ئۆلۈپ تۈگىدى دەيلى .
④ توغرا .

بىردىنلا هاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپ ، تاغ ئىچىدە ئەكس سادا جاراڭلاپ ۋەهىمە پەيدا بولدى . نىكولكا هارۋىنىڭ ئالدىغا برېزېنتتىن قىلىنغان سايىۋەننى بېكىتىپ سەبىخەگە :

— يامغۇر ياغسىلا تاغ يولى ئېتىلىدۇ . هارۋا زادى ماڭالمايدۇ . ئالدىمىزدا بىر قازاق ئۆيى بار ، شۇ يەرگە يېتىۋالايلى ! — دېدى - دە ، ئاتلىرىنى ئۆكىرەڭ تاشلىتىپ تۆپىلىككە ، ئوڭ تەرىپىدە تاغدىن چۈشۈۋاتقان بىر ئۆستەڭ سۇ ئاقىدىغان ، سول تەرىپى بۇك قارىغايلىق غول بىلەن جەنۇبقا قاراپ ئىتتىك يۇرۇپ كەتتى . ئۇلار ئەمدىلا غول ئېغىزىغا كىرىۋىدى ، يامغۇر خۇددى چېلەكتىن سۇ قۇيغاندەك شارقىراپ ياغقىلى تۇردى . تاغ هاۋاسى تولىمۇ سىرلىق ، بايىلا كىشىنى ئۆمۈر بويى ياشىسام - هە ، دېگۈزگەن گۈزەل قاپتاللار بىردەمدىلا كىشىگە مىنۇت تۇرغۇسىز بىزارلىق تۇيغۇسى تەقدىم قىلدى ، سۇپسۇزۇك ، تاشلارنىمۇ مەرۋايىتقا ئايلاندۇرۇپ ئوقچۇپ ئېقىۋاتقان شوخ سۇلىرى مانا بىردەمدىلا بوتقىدەك قويۇقلىشىپ سۇرلۇك ئاقماقتا ، هەممىنى يۇتۇۋېتىدىغاندەك هەيۋە قىلماقتا . رەڭگارەڭ تاغ گۈللىرى سالپايغان ، چىمەنلەر شۇمشەيگەن ، يوللاردا تاشقىن ئاقماقتا ··· ئاتلار تىرەجەپ قامچىنىڭ زورى بىلەن بويۇنلىرىنى سوزۇپ هارۋىنى داۋانغا سۆرىمەكتە . «نۇرى نېمە قىلىۋاتىدىغاندۇر ، — دەپ ئويلىدى سەبىخە كۆڭۈلسىز تەبئەتتىن زېرىكىپ نىكولكىغا يېقىن شۇمشىيىپ ئولتۇرۇۋېلىپ ، — ئاپام بىچارىچۇ ؟ » ئۇلار بىر چاتقاللىقتىن چىقىشىغا يولدا چاقلىرى پاتقاققا پېتىپ قالغان بىر ماشىنا ئۇچرىدى . ماشىنا ئاچچىق گۈركىرەيتتى ، لېكىن چاقلار پاتقاقنى بۇرمىلاپ بارغانسېرى چۆكمەكتە ئىدى . لايغا مىلەنگەن ئوندەك قوراللىق ئەسكەر چاقلارنىڭ ئەتراپىدا ئۆمىلىشىپ يۇرۇشەتتى . برېزېنت بىلەن هىم يېپىلغان كوزۇپتىن تىللاش ، جۆيلۈش ، نالە - پەرياد ئاڭلانماقتا . دېمەك ياردارلار بار ئىكەن - دە .

— چاتاق ! — دېدى نىكولكا ، — هارۋىنى تاشلاپ ، ئاتلارنى مىنىپ قاچايلى !

— نېمىشقا ؟

— بۇلار ئاتلىرىمىزنى تارتىۋالىدۇ ! — ئۇ هارۋىدىن چۈشۈپ ئاتلارنىڭ شىلىيا - قامۇتلىرىنى يېشىشكە باشلىغۇندى ، ئىككى ئەسكەر يۈگۈرۈپ كەلدى :

— ئەكەل ئاتلارنى ، ماشىنا سۆرىتىمىز !

— مەن تاغقا بارادى !

— تامادى خۇندەن ![①]

— ساباك !

— دا ![②]

ئىككى ئەسكەر نىكولكىنى ئىككى مۇشت ئۇردى . نىكولكا پاتقاققا يىقىلدى . ئۇلار ئاتلارنى سىلكىپ تارتىۋالدى . شۇ چاغدا ياندىكى تۆپىلىكتىن «ۋاڭ !» قىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى - دە ، ماشىنىنىڭ يېنىدا ئاپتومات تۇتۇپ غادىيىپ تۇرغان بىرى چىرقىراپ دومىلىدى . ئەسكەرلەر كوكاتلىق ، ئېرىقلارغا ئۆمىلىشىپ تاغقا قارىتىپ مىلتىق - ئاپتومات ئېتىشقا باشلىدى . تاغدىن قايتا ئوق ئېتىلمىدى . ئەسكەرلەر قانغا مىلىنىپ ياتقان سەپدىشىنى پۇتىدىن سۆرىشىپ ئەكېلىپ كوزۇپقا تاشلىدى . هاۋا قاتتىق قاراسلاپ ، يالت - يۇلت قىلىپ چاقماق چېقىۋىدى ، ئەسكەرلەر يەنە كوكاتلىقتا ئۆمىلەشتى . هەركىم ئۆز جېنىنىڭ هەلەكچىلىكىدە قالغانىدى . نىكولكا سەبىخەنىڭ قولىدىن سۆرەپ سۇ بويىغا قاراپ چاتقال ئارىلاپ يۈگۈردى . يەنە چاقماق ، نەگىدۇر قاراسلاپ چاقماق چۈشتى ، ئىككى ئەسكەر ئاتلارغا يۈگۈرۈۋىدى ، نەدىندۇر يەنە ئوق چىقىپ بىرى يىقىلدى . ئەسكەرلەر

① ئاناڭنى ، ئەبلەخ !

② ئۇر !

نەلەرگىدۇر مۆكۈشتى . بىردەمدىلا ئىككى ئەسكەر ئۆلدى . ماشىنا پاتقاقتا ، ياردارلار چىرقىرىماقتا ، يامغۇر شارقىراپ ياغماقتا . رۇس يىگىت بىلەن سەبىخە ئاتلارنى يېتىلەپ قېلىن چاتقاللىق ئىچىگە كىرىۋالغاندىن كېيىن نىكولكا :

— ئەمدى كېلەلمەيدۇ ! — دېدى .

سەبىخە كۈلدى : «هەربىي مەكتەپتە شىردەك ھۆركىرىشىپ يۈرگەن ، چامباشچىلىق ، قارىغا ئېتىش ۋە ئات ئۇستى ماھارىتىدە يېتىلگەن ئەسكەرلەرنىڭ مۇنۇ سىرلىق تاغقا كېلىپ شىردىن چاشقانغا ئايلىنىپ قالغىنىنى قارىمامدىغان ... ياق ، بۇلار باندىتلارنى تازىلىيالمىغۇدەك ، سىرلىق تاغ ، سىرلىق تەبىئەت نۇردىلارغا ياردەم قىلىۋېتىپتۇ . خۇدايىم قاچان ئەسكەرلەر كەلسە شۇ كۈنى يامغۇرلىرىڭنى تۆكۈۋەت ! ... »

ئۇلار ياۋىداق ئاتلىرىنى ئۆكىرەڭ تاشلىتىپ چىلىق - چىلىق سۇغا مىلىنىپ ، غالىلداپ تىترىشىپ سۇنىڭ ئۇ قېتىدىكى قاپتالغا — چوڭ قارىغاينىڭ ئاستىغا كېلىۋالدى . قارىغاي ئاستى قۇرۇق ئىدى . سەبىخە قارىغاي دالدىسىدا كىيىملىرىنى سىيلىپ سىقماقتا ، نىكولكا چاتقال ئارىسىدا ماشىنىنى كۆزەتمەكتە ، ئاتلار غېمىدە يوق ئوت يېمەكتە . غول بىردىنلا جىمىغان ، جەنۇبتا بۇك قارىغايلىق ، سىرىق غول ئىچىدە ھەسەن - ھۈسەن كۆرۈنمەكتە ئىدى . رۇس يىگىت يالىڭاچ قىزغا قارىدى . قىز كىيىملىرىنى ئالدىراپ كىيمەكتە . نىكولكا قىزنىڭ بېلىگە بىر نەرسىنى تاڭغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ كىچىككىنە تاپانچا ئىدى . نىكولكىنىڭ تېنى جۇغ قىلىپ قالدى : قىزمۇ رۇس يىگىتنىڭ قورالغا كۆز سالغىنىنى كۆرۈپ قالدى .

«جاسۇس ، — دېدى يىگىت ئىچىدە ، — نېمە تولا جاسۇس تولا ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىمۇ ، بۇ يەردىمۇ شۇ . بايا ئۆلگەن ئەسكەرنى مۇشۇ قىز ئاتتىمۇ ، چاقماق چاقتى ، ئۇ يىقىلدى . ئۇنداقتا بۇ قىز كىمنىڭ جاسۇسى ؟ ... »

ئۇلار قېلىن ئورمان ئىچىدە ئېھتىيات بىلەن مېڭىپ يايلاققا كۆتۈرۈلدى . ئۇلار بىر قازاق ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ :

— قۇداي قوناق ! — دېۋىدى ، كالا سېغىۋاتقان كېلىنچەك پەرۋاسىزلا :

— كېلىڭلار ! — دېدى .

ئۇلار ئاچ ، غالىلداپ تىترەشمەكتە ئىدى . كىگىز ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن ئۆي ئىگىسى چاڭغىراقنى قايرىۋەتتى ، داستىخان سېلىپ كۆمبە نان قويدى . ئاندىن ساماۋاردىن پىيالىگە چاي قۇيۇپ ، ئۇنىڭغا ياغاچ قوشۇق بىلەن خام قايماق قوشۇپ مېھمانلارغا سۇندى . سەبىخە :

— چىشە ، چايىڭىز ئۆتە تاتلىقكەن ! — دېۋىدى ، قازاق ئايال كۈلۈپ قويۇپ :

— قازاقشادى بىلەدىكېنسىن ، ئورۇس تۇرۇپ قايدان ئۈيرەنگەنسىن ؟ — دەپ سورىۋىدى ، سەبىخە كۈلۈپ :

— مەن ئورۇس ئەمەس ، ئۇيغۇر ! — دېدى .

— نۇرى دەيتىن بىر سارت جىگىت بار ، ئۇدا ئورۇسماكىن دېسەم ئۇيغۇرمىن دەيدۇ . ئويباي ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئورۇس بولۇپ كەتەمە ؟

— جوق ، جوق . قاراڭىز ماناۋ ئورۇس ئۇيغۇر بولۇپ كەتتى .

— مىن ئويگور ! — دەپ كۈلدى نىكولكا .

سەبىخە «نۇرى» دېگەن ئىسىمنى قازاق ئايالنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاپ دەرھال :

— نۇرى دېگەن جىگىت بۇندا كېلەما ؟ — دەپ سورىدى .

— كەزىر كەلمەيدۇغۇي ، ئۇلار قايتىپ كەتتى . تاۋدا ئۇلاردى ئۇستاۋغا كەلگەن ئەسكەرلەر بار .

— ئۇستايالاربا ؟

— جوق . ئۇلار قايدا جۇر ، ئەسكەر قايدا جۇر !

سەبىخە چاي بىلەن ئىسسىپ كىگىز ئۆيدىن چىقىپ بۇك قارىغايلىق چوققىلارغا قارىدى : گويا بۇ بۇك قارىغايلىق چوققىلار بىر - بىرى بىلەن بوي تالاشماقتا ، گۈزەللىك تالاشماقتا . كەچكى شەپەق تاغ قاپتاللىرىدا سەيلە قىلىپ يۈرگەن ئاپئاق بۇلۇتلارغا ھەل بەرگەن ، قارىغايلار يامغۇردا يۇيۇنۇپ تېخىمۇ گۈزەللەشكەن ، سېرىق ، قىزىل ، كۆك ، سۇۋەسرەڭ تاغ گۈللىرى قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ ئادەملەرگە كۈلۈشۈپ قارىشىپ ، كەچكى تاغ شامىلىدا رىتىملىق تەۋرەنمەكتە . گۈزەللىك يەنە تاغقا كۆچكەن ، كىشىنىڭ بۇنداق يەرلەردە بىر ئۆمۈر ياشىغۇسى كېلىدۇ . ئۈرۈمچىنىڭ تار ، ۋەھىمىلىك كوچىلىرى ، ھۆكۈمەتنىڭ سۈرلۈك ئىدارىلىرى ، بەللىرىنى رىمۇن بىلەن چىڭ باغلاپ قوراللىرىنى كۆز - كۆز قىلىپ ماڭىدىغان ئەسكەرلەر ، ئوفىتسېرلارنىڭ سوغۇق ، يىرگىنچلىك چىرايلىرى ، ئەمەلدارلارنىڭ ياراشمىسىمۇ مودا قوغلىشىپ كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ ، گالىستۇك تاقاپ ، چاچلىرىنى مايلىشىپ سۈنئىي ھىجىيىپ ، بىر - بىرىنى ماختىشىپ يالغاندىن قاقاقلاپ كۈلۈشلىرى ... ئەمەلدارلارنىڭ خېنىملىرىنىڭ لەۋلىرىدىكى گىرىملەر ، سەتلىكىنى زادىلا يوشۇرالمىغان ئېسىل زىبۇ زىننەتلىرىنى بىر - بىرىگە كۆز - كۆز قىلىشلىرى ...

ئىنسانلار گۈزەل دەپ پەيدا قىلىۋالغان ھەممە يالغان نەرسىلەر سەبىخەنىڭ خىيال ئېكرانىدىن بىرمۇبىر ئۆتتى - دە ، مۇنۇ كۆز ئالدىدىكى تەبىئەت گۈزەللىكىنىڭ سىرلىق سېھرىي كۈچى بىلەن ناھايىتىمۇ تېزلا توزاڭغا ئايلاندى . گۈزەل تەبىئەت ئۇنىڭغا گۈزەل ھايات تەسەۋۋۇرى ئاتا قىلغاندا ئۇ يەنە ئىختىيارسىزلا :

«نۇرى نېمە قىلىۋاتىدىكىن ، ئۇمۇ تەبىئەت گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلىنىپ شېئىرىي ھېسسىيات بىلەن ھاياجانلىنىۋاتامدى-

كىن ... ،» — دېدى ئۆز - ئۆزىگە .

قاپتالدىن تۆت ئاتلىق چىقىپ كەلدى . ئۇلار يېقىن كېلىپ نىكولكىنى تونۇپ ۋارقىراشتى :

— نىكولكا ، ئىزدراستى ![1]

ئۇلار كېلىپلا سەبىخەگە قاراپمۇ قويماي نىكولكىغا :

— ماشىنىغا ئوت قويۇۋەتتۇق ، كۆيدى ، پارتلىدى . ئەسكەرلەر تاغقا چىقىپ ئاسمانىنى ياردار قىلدى . مىڭ پاي ئوق ئاتتى ، بىر چىۋىنمۇ ئۆلمىدى ! — دېدى .

— چېرىك ئاتىدۇ تاشقا ، سادىر ئاتىدۇ باشقا !

— ئىككى ماشىنا كۆيۈپ كەتتى ، ئۈچ ماشىنا قاچتى !

— بىز پارتىزانلار كەلدۇق ، قوي سوي !

— بۈگۈن خاتىرجەم ئۇخلايلى ، غول ئېغىزىدا بىزنىڭ ئادەملەر بار . قورقما ، ليۇ بىڭدې بىزدىن قورقمىسىمۇ پاتقاقتىن قورقىدۇ !

— ها - ها - ها !...

— هو - هوي !...

ئىككى قازاق ، ئىككى ئۇيغۇر يىگىت دۇمبىلىرىدىن ئوق مىلتىقلىرىنى ئېلىشىپ چاقچاق بىلەن كىگىز ئۆيگە كىرىپ كەتتى . سەبىخە كەينىدىن كىرىپ :

— سالام ، پارتىزان يىگىتلەر ! — دېدى . يىگىتلەر چىرايلىق قىزغا قارىشىپ ، خۇددى هازىرلا ئۆزىنى ئاتىدىغاندەك هەۋەسى بىلەن يېقىنچىلىق قىلىشتى .

— سىڭلىمىز ئەجەب باتۇركەنا ، تاغقا ئورۇس بىلەن چىققىنىنى .

— بىز بىلەن بىللە پارتىزانلىق قىلامسىز ؟

— نىلقا تاغلىرى بىزنى قوغدايدۇ ، قورقماڭ ، قىزچاق !

---

① ياخشىمۇسەن .

سەبىخە بۇ نۇرى بىلەن دېمەتلىك ، شوخ ، قەيسەر يىگىتلەردىن زوقلاندى . ئۇلاردىن نۇرىنى سورىماقچى بولدىيۇ ، كۆڭلى غەش بولىدىغان خەۋەر ئاڭلاشتىن قورقتى . چۈنكى نىكولكىنىڭ «ئۇلار سۆيۈشتى» دېگەن گېپى ئۇنىڭ قۇلىقى تۈۋىدىن زادىلا نېرى كەتمەيۋاتاتتى .

— سىلەر ماڭا ئوخشايدىغان بىر قىزنى كۆردۈڭلارمۇ ؟

— ياق ، تاغدا قازاق قىزلىرىدىن باشقا قىزلار يوق !

— پاتىخ ئاكىنىڭ ئىنىسى خەمىتلەر بىلەن چىققان ياشلار نەدە ؟

— ئۇلار نەدىكىن ؟ هە ، هېلىقى ياردەمگە كەلگەنلەرمۇ ؟

— ئۇلار غول ئېغىزىدا ، چادىر تال ، تاڭبالى تەرەپلەردە .

— هەممىلا يەردە بار . بىز چېچىلىپ كەتتۇق سىڭلىم !

قاراڭغۇ چۈشتى . تاغ سوغۇقى باشلاندى . سەبىخە ئەرلەرنىڭ ئارىسىدا يېتىشى كېرەكمۇ ؟ نىكولكا هارۋىسىدىن خەۋەر ئالغىلى بىر قازاق يىگىت بىلەن سايغا چۈشۈپ كەتتى . سەبىخەگە ئۇ نېمە ئۈچۈندۇر سوغۇق مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇۋالدى . سەبىخە قازاق ئايالنىڭ يېنىغا بېرىۋالدى ، قازاق ئايال قازانغا گۆش سالماقتا ئىدى . سەبىخە بىردەم ئوتتۇن كەسلىدى ، بىردەم بىر موزاي بىلەن ئېيتىشتى . ئۇنىڭ ئەس - خىيالى نۇرىدا ئىدى . تاغقا شۇنى دەپ چىققان ، ئۇ هازىر بىختەركەن . ئەسكەرلەر بىكارلا نۇرغۇن زىيان تارتىپ قايتىپتۇ . ئۇلار يالغان سۆزلەپ ئۇرۇمچىدىكى باشلىقلىرىنى ئالدىشى مۇمكىن . لېكىن نىكولكا سەبىخەدىن گۇمانلانغان بولسا ، بۇ ئورۇس گۇماننى باشقىلارغا دېسە سەبىخەنىڭ ئىشى چاتاق . ئۇ قايتىپ كېتەلمەي ياكى نۇرى بىلەن سىڭلىسىنى كۆرەلمەي بىكارلا جاپا تارتىدۇ ، ئۇنى ئاز دەپ ئۇنىڭدىن گۇمانلانسا ... نىكولكىغا راست گەپنى دېسىچۇ ؟ ياق ، ئۇ ئىشەنگۈدەك يېقىن ئەمەستە . گەپ ياساپ باقسىچۇ ؟ قانداق بىر هېكايە توقۇغىلى بولار ؟ ...

ئۇ سېغىنىش ، ئەندىشە ۋە ئەنسىزچىلىك ئىچىدە قاراڭغۇنى كۈتۈۋالدى .

كىگىز ئۆيدە گۆش يەۋېتىپ ھەممىلا ئادەم ئۇنىڭغا گۇمان بىلەن سوغۇق مۇئامىلە قىلىۋاتقىنىنى ئۇ سېزىپ قالدى . ئۇنىڭغا ھېچكىم گەپ قىلمايتتى ، ھەممىسىلا نەپرەت بىلەن سوغۇق مۇئامىلە قىلماقتا ئىدى . ئاخىر قاراڭغۇدا ياشلار سىرتتا ئولتۇرۇشۇپ سەبىخەنى سوراق قىلدى .

— سەن ئۇرۇمچىدىن ئەسكەرلەر بىلەن كەلگەنمۇ - ھە ؟ — دېدى ئۇيغۇر يىگىت قىزنى «سەن»لەپ ، — ئېيتە ، ۋەزىپەڭ نېمە ؟

— مەن ئاپامنى دەپ نىلقىغا كەلگەن . تاغقا سىڭلىمنى دەپ كەلدىم ، ۋەزىپەم يوق !

— تاپانچاڭ نەدىن كەلگەن ؟

— تاپانچام يوق ، بۇ دېگەن گىرىم قاچىسى !

— يالغان ، مەن كۆردۇم ! — دېدى رۇس يىگىت .

— راست گەپ قىل ، بولمىسا !

بەش تەلۋە يىگىت ئۇنى نوقۇشلاپ ، ۋارقىرىشىپ راست گەپ قىلىشقا قىستىماقتا . قىز نېمە قىلارىنى بىلمەي قاراڭغۇدا شۈمشىيىپ ئولتۇرۇۋېلىپ تاپانچىسىنى كۆكرىكىگە توغرىلاپ نالە قىلدى : «خۇدايىم نېمىگە ياراتتىڭ ، خورلۇغىلىمۇ ؟ نەگىلا بارسام خورلۇق ، دەشنەم ، ئازاب ، مەنچىلىك قىزلار ئوقۇماقتا ، ئوينىماقتا ، ئاتا - ئانىسىغا ئەركىلىمەكتە . مەن نېمىگە تەلمۈرسەم شۇنىڭ خورلۇقىنى تارتىمەن . مېنى ھىمايە قىلىدىغان بىرمۇ ئادەم يوق ، خورلايدىغانلار شۇنچە كۆپ ، ھەممىلا ئادەم راست گەپ قىل دەيدۇ ، راست گەپ نەدە ؟ مېنىڭ بىچارە يۈرىكىم يالغان نەرسىلەر بىلەن تولغان تۇرسا ، راست گەپنى نەدىن تاپىمەن ! »

ئۇ تاپانچىسىنىڭ ئۇچىنى يۈرىكىگە توغرىلىدى . تىترەپ

تۇرغان بارماقلىرى بىلەن تەپكىسىنى سىلىدى . بىرلا باسسا بۇ دۇنيانىڭ ئازابلىرى تۈگەيدۇ .

ئۇ ئىستىقبال ، گۈزەل ھايات ، غايە - ئارزۇ دېگەن نېمىلەرنىڭمۇ يالغان ، ئالدامچىلىق ئىكەنلىكىنى ، بۇ دۇنيادا پاناھسىز يېتىملارغا ئۇ نەرسىلەر يات ئىكەنلىكىنى ، ھەتتا سەبىخەدەك نە ۋەتىنى ، نە ئاتىسى ، نە مۇھەببەت يۆلەنچۈكى بولمىغان بىچارىلەرگە بىرلا ئۆلۈم يولىدىن باشقا يولنىڭ يوقلۇقىنى ئۇ بۈگۈن تولىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدى . ئۇ دۇنياغا خاتا يارىلىپ قالغان . شۇڭا بىگۇناھ خورلانماقتا . ھەممىلا ئادەم ئوق ، تاياق تەڭلەيدىغان بۆرە قانجۇقىغا ئايلىنىپ قالغان بۇ قىز ئەگەر راست گەپ قىلىشقا توغرا كەلسە پاك ، گۇناھسىز ، ياشاشنىلا ئارزۇ قىلىدىغان بىر قىز دېسە بولىدۇ . ئۇنىڭ ھېچكىمگە پىننە قاسىرىقچىلىك زىيان سېلىش نىيىتى يوق . ئۇمۇ ئارزۇغا ، مۇھەببەت تەشنالىقىغا باي بىر قەلب بىلەن دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل نەرسىلەرنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا . مانا بۇ راست گەپ . لېكىن بۇنداق گەپكە كىم ئىشىنىدۇ ؟ مۇنۇ قولىدا مودىدىن قالغان مىلتىقلىرى بار تەلۋە يىگىتلەر نېمىلەرنى ئارزۇ قىلىدۇ ؟ بەلكى ئۆزلىرىمۇ بىلمەس . بۇ دۇنيا ئۇلار ئۈچۈن بەلكى بىر ئويۇن مەيدانى ، ئۇلار ئاڭلىغان ، ئويلىغانلىرىغا ئىشىنىپ بىزنىڭ تۇتقان يولىمىز ئەڭ توغرا ، بىز زالىم ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغالغان پىدائىيلار ، بىز ئۆلسەك شېھىت ، قالساق غازى ، شۇڭا ھېچنېمىدىن قورقمايمىز دەپ ئويلىشار ، ئۇلار شۇڭا تۇرگۇن ، شۇڭا بىر بىچارە قىزغا كۈچ كۆرسىتەلەيدۇ ...

يىگىتلەر ۋارقىرىماقتا . قىز بولسا تۈگۈلۈنۈپ ئولتۇرۇۋېلىپ بۇقۇلداپ يىغلىماقتا . ئۇنىڭ يۈرەك - باغرى تاغ يامغۇردەك مول ، زەربىلىك كۆز ياشلىرى بىلەن ئېرىمەكتە ، ۋۇجۇدى قاتتىق بوراندا قالغان يالغۇز بىر تۈپ چۆل يۇلغۇنىدەك يەرگە

باش ئۇرۇپ سىلكىنمەكتە ...
يىگىتلەردىن بىرى بىردىنلا :
— بولدى ، ۋارقىرىمايلى ، بىز ئادەم قىينايدىغان شىلىڭ
شىسەينىڭ ساقچىلىرى بولمىساق ، باشلىقلىرىمىزغا تاپشۇرۇپ
بېرەيلى ! — دېدى .
— باغلايلى ئەمىسە ، بولمىسا بۇ قېچىپ كېتىدۇ .
— ياق ، مەن ئۇنى باقىمەن ، قاچمايدۇ ! — دېدى باياتىن
ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ نېرىدا ئولتۇرغان قازاق ئايال ئۇلارنىڭ
يېنىغا كېلىپ ، — سىلەرنىڭ نەرىڭلار يىگىت ، بەش يىگىت بىر
قىزنى بوزەك قىلىۋاتىسىلەر ، ۋۇي نومۇسنى بىلمەيدىغان چىلـ
بۆرىلەر !
قازاق ئايال سەبىخەنى يۆلەپ تۇرغۇزدى :
— يۈر قىزىم ، بۇلارنىڭ چوڭىغا راست گەپ قىل . ئۇ
غەرەز ئۇقىدىغان ياخشى ئادەم .
— ئۇ كىم ؟
— ئەكبەر باتۇر !

24

ئۇنىڭ ھەربىر سۆزى ھۆكۈم ، ئويلىغىنى قانۇن ، دېگىنى
دېگەن ، قىلغىنى قىلغان . يۈزلىگەن ، مىڭلىغان ئادەملەر ئۇنىڭ
بۇيرۇقىنى كۈتمەكتە . بۇيرۇقىنىڭ ئىجراسى يۈزلىگەن ، مىڭـ
لىغان ئادەملەرنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ : يە يوقىلىدۇ ،
يە پاراغەت تاپىدۇ . شۇنداق ، ئۇ مۇشۇ زېمىنىنىڭ — پۈتۈن
جۇڭگو تۇپرىقىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدىغان شىنـ
جاڭنىڭ پادىشاھى ، ئەڭ زور ھوقۇقدارى . شەرقىي شىمالنىڭ
كەييۈەن دېگەن يېرىدىكى بىر زېمىندارنىڭ ئوغلى گۇاڭجۇ ،

ياپونىيىلەردە ئوقۇپ ، جاڭ زولىن ، جياڭ جيېشىلاردىن ياخشىـ
لىق تاپالماي ، شىنجاڭغا كېلىپ قارامىلىق ، ھىيلە ـ نەيرەڭ
ۋە زورلۇق ، ۋەھشىيلىك بىلەن بۇ ئورۇنغا ئېرىشكەن . شىڭ
شىسەي مانا ھازىر قىرىق بەش ياشلىق پادىشاھ . ئۇنىڭ يىرىك
بۇرۇتى ، تىك ، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى بۆرتۈپ چىققان
يوغان كۆزلىرى مېڭىسىدەك توختىماي ئىشلەپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭ
كۆزلىرىنىڭ نېمە دېگىنىنى پەقەت ئۇنىڭ مەخپىي ئىشلىرىنى
بەجانىدىل بېجىرىدىغان ئادەملىرىدىن لى يىڭچى ، لىيۇبىڭدېغا
ئوخشاش بىرقانچىسىلا چۈشىنەلەيدۇ ...
مانا ئۇ كەڭ ، گىلەم سېلىنغان دۈبەن ئىشخانىسىدا ئۇـ
زۇن ، كەڭرى ئۈستەلنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان يۆلەنچۈكلۈك
يۇمشاق ئورۇندۇقتا ھەربىيلەرگە خاس قىياپەتتە تىك ئولتۇـ
رۇپ ، تېلېفوندا نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي ئىشلار خادىمى
بىلەن سۆزلەشمەكتە :
— چۈشىنىمەن ، جيۇچۈەندىكى مۇداپىئە تەدبىرلىرىنىڭ
جياڭ ۋېييۈەنجاڭنىڭ ئالدىن كۆرەرلىكى ، دانالىقىنىڭ ئىسپاتى
ئىكەنلىكىنى ھازىر تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندىم . شۇنداق ، قايـ
مۇققانمەن . خەلق بەختى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلغۇچىلار
ياخشى گەپلەرنىلا ئىزدەيدىكەن . بۇ بىر كەسپىي كېسەل . كومـ
مۇنىزم ، ماركسىزم ـ لېنىنىزم دېگەنلەر مېنى قايمۇقتۇرۇپ
قويدى . ئەمەلىيەت ماڭا جۇڭگونى قۇتقۇزىدىغان ھەقىقىي يول
ئۈچ بۈيۈك سىياسەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى . قۇرۇق
سەپسەتىلەردىن رېئاللىققا ياندىم . جياڭ ۋېييۈەنجاڭنىڭ ئۈچ
بۈيۈك سىياسىتى يولىدا ئاخىرىغىچە كۈرەش قىلىشقا تەييارمەن !
— شۇنداق . ئامېرىكا مۇئاۋىن پرېزىدېنتى ۋىلسون ئەپەنـ
دى ، قوماندان جۇشاۋلياڭ ، ھاۋا ئارمىيە سىلىڭى خې جىڭۋۇلار
جياڭ ۋېييۈەنجاڭنىڭ شەخسىي ۋەكىلى سۈپىتى بىلەن ماڭا ۋېيـ
يۈەنجاڭنىڭ غەمخورلۇقىنى تولۇق يەتكۈزدى . شۇنداق ، مەن

نېمىلا بولمىسۇن شىنجاڭنى ئورۇسلارغىمۇ، ئىنگلىزلارغىمۇ،
ياپونىيىلىكلەرگىمۇ تارتقۇزۇپ قويماي ھەر خىل ئاماللار بىلەن
ساقلاپ قالدىم. ھازىر كەڭ كۆلەمدە سوۋېت، جۇڭگو كومپارتى-
يىسى، ياپونىيە، پانتۈركىزم سۈيىقەستچىلىرىنى تازىلاۋاتى-
مەن. جياڭ ۋېييۈەنجاڭغا پاك - پاكىز، تىنچ، گۈللەنگەن
شىنجاڭنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە تىرىشىۋاتىمەن! رەھمەت،
رەھمەت!

تېلېفوننى قويۇپ تۇرۇشىغا سول تەرەپتىكى تېلېفون جى-
رىڭلىدى:

— ھە، لى يىڭچى! غۇلجا تاغلىرى راستىلا تىنچىدىمۇ؟
ليۇ بىڭدې تولۇق تازىلاندى دېگەن بىلەن، ئاخشاملا قورغاس،
چۆچەك ئېغىزلىرىدىن يىگىرمە تۆت نەپەر گۇمانلىق ئادەم كىر-
گەن. پاناھلانغۇچىلار، تىجارەتچىلەر، تۇغقان كۆرگىلى كەلگەن-
لەر بولسۇن، قاتتىق نازارەت قىلىنسۇن، ھەربىر ئېغىز سۆ-
زى، ھەربىر ھەرىكىتى ئەنگە ئېلىنسۇن! ئەمىسە ھېلىقى تىزىم-
لىكنى كىرگۈزۈۋەت.

ئىشىك تىرىقلاپ ئاستا ئېچىلدى. شېڭ دۇبەن ئامېرىكىدا
ياسالغان تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ كىرگۈچىگە ئۇستا مەرگەن-
نىڭ كۆزى بىلەن تىكىلدى. ئەسكەر ئۇنىڭغا تىك تۇرۇپ،
تامدەك تاتىرىپ چاس بەردى.

— ئەكەل!

ئەسكەر گىلەم ئۈستىدە ئاۋايلاپ مېڭىپ تىترەپ تۇرغان
قوللىرى بىلەن قاتتىق مۇقاۋىلىق دەپتەرنى شېڭ شىسەيگە سۇن-
دى ۋە كەينىچە مېڭىپ ئىشىككە كەلدى. شېڭ شىسەي بېشىنى
سۇرلۇك لىڭشىتقاندىن كېيىنلا كەينىگە بۇرۇلۇپ چىقىپ كەت-
تى. شېڭ شىسەي تاپانچىسىنى ئۈستەلگە قويۇپ دەپتەرنى ئې-
چىپ تىزىملىككە قارىدى: بۈگۈن بوغۇپ ئۆلتۈرۈلىدىغان يەت-
مىش ئۈچ ئادەمنىڭ تىزىملىكى ئۇنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ

قوشۇمىسىنى تۈرۈپ موي قەلەم بىلەن: «تىرىك كۆمۈلسۇن!»
دەپ يازدى ۋە كۇنۇپكىنى بېسىۋىدى، ئىشىكتە پاكار، توشقان
كۆز، پاگونلىرىدا ئالاھىدە بەلگىلىرى بار ئوفىتسېر پەيدا بول-
دى: ئۇمۇ بايىقى ئەسكەردەك، لېكىن خېلى دادىل مېڭىپ شېڭ
شىسەينىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى. شېڭ
دەپتەرنى ئۇنىڭ ئالدىغا تاشلىدى. كىرگۈچى دەپتەرگە بىرلا
قارىدى - دە:

— بولىدۇ! — دەپ چاس بەردى.

— بىلەمسەن، سۇڭ مېيلىڭ خانىم جياڭ ۋېييۈەنجاڭغا
ۋەكىل بولۇپ كەلمەكچى. بىرىنچىدىن، ئۇنىڭغا ئەڭ يۇقىرى
ھۆرمەت بىلدۈرۈلىدۇ. ئىككىنچىدىن، كۈچ - قۇدرىتىمىز نا-
مايان قىلىنىدۇ. پۈتۈن ئارمىيە مانېۋىرغا تەييارلانسۇن!

— خوپ! بولىدۇ! — ئۇ يەنە چاس بەردى.

— ھازىر ئىككى خەۋپ مەۋجۇت: سوۋېت ئىتتىپاقىلىق-
لارنى شىنجاڭدىن قوغلاۋاتىمىز. نەق مۇشۇ پەيتتە سۇڭ مېيلىڭ
كەلمەكچى. سوۋېت ئىتتىپاقى بىزگە بېسىم ئىشلىتىشى، بىزنى
جازالىشى مۇمكىن. بۇ بىر چوڭ خەۋپ. ھازىر ئالتايدا، تاش-
قورغاندا بۇنىڭ ئىپادىسى كۆرۈلمەكتە. يەنە بىرى، جياڭ جيې-
شى ھاۋا ئارمىيىسىنى ئەۋەتىپ بىزنى بومباردىمان قىلىپ ئاغ-
دۇرمىچىلىق قىلىشى مۇمكىن. دوستۇڭ دۈشمىنىڭگە ئوخشاش-
لا خەۋپلىك. ئەخمەق ئادەملەرلا دوستىغا ئىشىنىدۇ. دانا ئادەم
ھەرقانداق ساداقەتنى دۈشمەنلىشىشنىڭ باشلىنىشى دەپ قارايـ-
دۇ. ئېھتىيات، ھوشيارلىق ۋە كەسكىنلىكنى ئۇنتۇپ قال-
مايدۇ.

— شۇنداق!

— لى يىڭچى، ئىككىمىز قېرىنداش، شەرقىي شىماللىق
كونا دوست. سېنىڭ ساداقىتىڭگە گۇمانىم يوق. سەن ئۆزۈڭگە
ئالما!

— دۆبەن جانابلىرى ، سىزنىڭ بىخەتەرلىكىڭىز مېنىڭ
بەختىم ، سىزنىڭ ھاكىمىيىتىڭىزنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ئۈ-
چۈن كۈرەش قىلىش مېنىڭ ئەڭ ئالىي بۇرچۇم !

شىڭ شىسەي مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى . بۇ كۈلكىنى ھازىر
لى يىڭچى تۇگۇل شىڭ دۆبەننىڭ ئۆزىمۇ چۈشەنمەيتتى . ئۇ
ھېچقاچان بىرەر ئىشنى ئالدىنئالا ئويلىۋېلىپ ئاندىن بىر تەرەپ
قىلغان ئەمەس . ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىگە زەررىدەك زىيانلىق بولى-
دىكەن ، ئۇ سەزگەن ، ھېس قىلغان ھامان شۇ مىنۇتنىڭ ئۆزى-
دىلا بۇ ئاپەتنى يوقىتىشقا ھۆكۈم قىلىپ ئادەتلەنگەن . ئۇ تېز
ھۆكۈم ، تېز ئىجرا قىلىش يولى بىلەن ھەر كۈنى ، ھەر ئايدا ،
قانچە ئادەم ئۆلتۈرىدۇ ، بۇ سانىنى ئۇ بىلمەيدۇ . خۇددى ئۇنىڭ
شەخسىي خەزىنىسىگە ھەر كۈنى ، ھەر ئايدا ، ھەر يىلى قانچە
مىڭ سەر ئالتۇن كىرىدىغىنىنى بىلمىگىنىدەك ، ئۆلگەنلەرنىڭ
سانىنى بەلكى بايىقى پاكىنەك توڭگۇز كۆز ئادەم بىلەر ، ئالتۇن-
لىرىنىڭ سانىنى شىڭ دۆبەننىڭ ياسانچۇق خوتۇنى چيۇيۇفاڭ
بىلگىنىدەك ...

دۆبەننى ئەسنەك تۇتتى . ئۇ بىر كۈنۈپكىنى باستى ۋە
ياندىكى كىچىك ئۆيگە ماڭدى . ئۈچىسىغا ئۇزۇن قارا چاپان ،
بېشىغا ئۈچلۈق «موزا» كىيىپ بۇرۇتىنى چاشقاننىڭ قۇيرۇقى-
دەك قىلىۋالغان قىرىق ياشلار چامىسىدىكى ئالاھىدە كۈتكۈچى
سىرتتىن ئىشخانىغا ، ئاندىن كېيىن كىچىك ئۆيگە كىردى .
شىڭ دۆبەن ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن قوش كىشىلىك فرانسىيە
كارىۋىتىدا سوزۇلۇپ ئەسنەپ ياتاتتى . كۈتكۈچى تۈچتىن
ياسالغان چىلىمغا ئەپيۇن سالدى ـ دە ، ئۇنىڭغا ئوت يېقىپ شىڭ
دۆبەنگە ئاپىرىپ بەردى . دۆبەن يېنىچە يېتىپ چىلىمنىڭ نەيچى-
سىنى شورىدى . كۆكۈچ ئىس ئۇنىڭ بۇرۇتلىرى ئارىسىدىن
غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ خۇددى ئانا ئەمچىكىگە ياماشقان ئاچ
كۈچۈكتەك چىلىم نەيچىسىگە ياماشقانىدى . ئۇنىڭ كۆڭلى ئىس

بىلەن قايتىدىن قىرانىغا قايتقاندەك بولدى . ئۇ كۈتكۈچىگە قا-
راپ قويدى . كۈتكۈچى چىقتى ، يىپەك ئىچ كۆڭلەك كىيگەن ،
كۆكسى تىك ، ئۇن يەتتە ياشلىق زىلۋا ، سۈتتەك ئاق ، چىرايلىق
قىز ئۆيگە كىردى ـ دە ، دۆبەننىڭ يېنىغا كېلىپ ئەركىلەپ
يۈزلىرىنى ، كۆكرىكىنى نازۇك قوللىرى بىلەن سىيپاشقا باش-
لىدى . دۆبەن ئىسقا قېنىپ ، جاپا ـ مۇشەققەتلىك ، جىددىي
ھايات رېئاللىقىدىن خان ـ پادىشاھلارغا خاس راھەت ـ پاراغەت ، مەند-
ۋى تەسەللى ئالىمىگە قايتىپ كەلدى . ئۇ مانا مۇشۇ راھەت ـ
پاراغەت ، شانۇ شۆھرەت ئۈچۈن شۇنچە ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن
بولدى ۋە بولماقچى . ئىنسان ئۆزىنىڭ شەخسىي ھالاۋىتى ئۈچۈن
ھالاۋەت ۋە بەخت تەمەسىدە يۈرگەن مىڭلىغان ، يۈزمىڭلىغان
كىشىلەرنى ئۆلتۈرەلەيدۇ ، ئۇنىڭ تەمەسى چەكسىز زورايغاندا ...

ئۇ ھالاۋەت بوسۇغىسىدىن ئەمدىلا تەختىراۋانغا قەدەم قويۇ-
ۋىدى ، تېلېفون ئەنسىز جىرىڭلىدى . ئۇ ئەندىكىپ ئالاھىدە
«شۇم خەۋەر» يەتكۈزىدىغان تېلېفوننى ئالدى :

— نېمە ؟ سوۋېتنىڭ ئون بەش تانكىسى چۆچەكتىن ئۈ-
رۈمچىگە قاراپ يولغا چىقتى دەمسىنا ؟ شىخوغا كەلگۈچە نېمىشقا
خەۋەر قىلمىدىڭ ، دەرھال توسۇڭلار !

ئۇ ئۆينىڭ ئىچىدە ئەسەبىيلىشىپ قولىنى كەينىگە قىلىپ
ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭدى ، «سوۋېت ئاخىر تانكا كىرگۈزدى . ستالىن
مېنى جازالىماقچى !» دېگەن سۆزنى قايتا ـ قايتا تەكرارلىدى .
ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ستالىننىڭ سۈرلۈك چىرايى ، قويۇق ، ئۆزى-
نىڭكىدىن توم ، چارلاشقان بۇرۇتى ، يوغان ، سىرلىق كۆزلى-
رى ، پاكارراق ، دوغىلاق مەزمۇت گەۋدىسى ، ئاستا ـ سالماقلىق
گەپ قىلىشلىرى بىرمۇبىر كەلدى . ئۇ 1938 ـ يىلى موسكۋاغا
بېرىپ ستالىن بىلەن مەخپىي كۆرۈشكەن . ئۇ ستالىننىڭ ئۆزى-
نىڭ ساداقىتىنى بىلدۈرۈپ ئاخىرىدا :

— شىنجاڭنى تاشقى موڭغۇلىيىدەك سوتسىيالىستىك دۆ-

لەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا ياردەم بەرسىڭىز ، — دەپ تەلەپ
قويدى ۋە بۇ ئىشنىڭ ئىسپاتى ئۈچۈن ئۆزى بولشېۋىكلار پارتى-
يىسىگە كىرىپ ئۆمۈربويى ستالىنغا سادىق بولۇپ ، سوتسىيا-
لىزم ۋە پۈتۈن دۇنيادا كوممۇنىزمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن
كۈرەش قىلىشقا قەسەم بېرىشكە تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى .
ستالىن ئۇنى ماختىدى ، لېكىن جاۋاب بەرمىدى . شېڭ دۇبەن :
— جۇڭگونى ياپونىيە بېسىۋالىدۇ . ياپونلار سوۋېت ئىتتى-
پاقىغا چوڭ تەھدىت . موڭغۇلىيە ، شىنجاڭ دۆلەتلىرى قىزىل-
بايراقنى ھاۋادا جەۋلان قىلدۇرۇپ ، ياپونىيىنىڭ تاجاۋۇزىغا
قارشى ئالدىنقى سەپ قاراۋۇلى بولۇشقا ھەرقاچان تەييار ! —
دېدى .

ستالىن «بولىدۇ» دېمىدى . ئۇ شىنجاڭنى شېڭ دۇبەننىڭ
«سوتسىيالىستىك» دۆلىتى قىلىپ قۇرۇپ بېرىشكە نېمىشقا
قوشۇلمىدى ، بۇنى شېڭ دۇبەن چۈشىنەلمىدى . شىڭ دۇبەن
موسكۋادا قەسەم بېرىپ بولشېۋىكلار پارتىيىسىگە كىردى . ئۇ-
نىڭ قولىغا 185911 – نومۇرلۇق پارتىيە ئەزالىق كىنىشكىسىنى
بەردى . ئۇ تاكى 1941 – يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە گېزىت تەشۋىقاتى
ۋە نۇتۇقلىرىدا ، شىنجاڭ قانۇن كادىرلار مەكتىپىدە ، شىنجاڭ
ئىنستىتۇتىدا قىلغان لېكسىيىلىرىدە ماركسىزم – لېنىنىزم ،
ۋ ك پ (ب) تارىخى ۋە ستالىننىڭ ئۇلۇغ پەزىلەتلىرى توغرىسى-
دا سانسىز قېتىم سۆزلىدى .

1941 – يىلىنىڭ ئاخىرى گېرمانىيە موسكۋا بوسۇغىسىغا
ھۇجۇم قىلىپ كەلگەندە ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۈمىدىنى
ئۈزدى . ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ستالىنغا ئاسىي-
لىق قىلىش قارارىغا كەلدى ۋە جياڭ جيېشىنىڭ ھىمايىسىگە
يېلىندى . جياڭ جيېشى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىغا قارشى كۆ-
رەش قىلىۋاتقان بۇنداق شارائىتتا ، شېڭ ئۇنىڭ تەلىپىگە ماسلى-
شىش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگو كومپارتىيىسىگە

قارشى كۈرەش قىلمىسا بولمايدۇ – دە . ئۇ ئىنىسى شېڭ شىچى-
نىڭ سۇيىقەستكە ئۇچرىغانلىقىنى باھانە قىلىپ «12 – ئاپرېل
توپىلاڭ قوزغاشنى قەستلەش ئەنزىسى»نى ياساپ چىقتى . مانا
ھازىرغىچە تۆت ئايدىن كۆپ ۋاقىت بولدى ، بۇ باھانە بىلەن
تۇرمىلەر ئادەمگە تولدى . ستالىن بۇ ئىشلارنى بىلدى ، ئەمدى
جازالىماي قالمايدۇ – دە . شۇنداق ، گىتلېرنىڭ نەچچە يۈز مىڭ
كىشىلىك قوشۇنىنى موسكۋادىن چېكىندۈرەلىگەن ستالىن شېڭ
دۇبەننىڭ بىرنەچچە ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى بىردەمدىلا
تارمار قىلىۋەتمەمدۇ ؟

1933 – يىلىنىڭ ئاخىرىدا ما جۇڭيىڭ يىگىرمە مىڭ ئەس-
كەر بىلەن ھۇجۇم قىلىۋىدى ، تاسلا قالدىغۇ گۇم بولغىلى .
سوۋېت ئارمىيىسى كىرمىگەن بولسا تۈگەشكەن بولاتتى . ما
خۇسەن ، مامۇت شىجاڭ ئەسكەرلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا ھۇجۇم
قىلغاندىمۇ شېڭ دۇبەن تاسلا قالغان ، يەنىلا سوۋېت ئىتتىپاقى
ئەسكەر كىرگۈزۈپ ئۇنى ساقلاپ قالدى . ئۇ شەرقىي شىمال
پىدائىيلار قوشۇنى بولسۇن ، ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بولسۇن ،
ھەتتا غوجانىياز ، ئىسھاقبېك قىسىملىرى بولسۇن ، ھەتتاكى
يۇسۇپجان قۇربېشى ، سېتىۋالدىجان ئوخشاش سوۋېتقا قارشى
باندىتلار قىسىملىرى بولسۇن ، ھەممىسىدىن ئۇستىلىق بىلەن
پايدىلاندى ، ئۇلارنى ئۇستىلىق بىلەن يوقاتتى . ئۆزىنىڭ يېغىدا
ئۆزىنىڭ گۆشىنى قورۇدى . بۇ ئىشلاردا سوۋېت ئىتتىپاقى
ئۇنىڭ كۈچلۈك قوغدىغۇچىسى بولۇپ بەردى . ستالىن بولمىغان
بولسا شېڭ دۇبەن ئاللىقاچان گۇم بولاتتى . لېكىن ياخشىلىققا
يامانلىق قايتۇرۇش شېڭ دۇبەننىڭ ھايات پەلسەپىسى . ئۇنداق
قىلمىسا ، ئۇنىڭ ھاكىمىيىتى مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ . ئۇ-
نىڭ ھاكىمىيىتى مەۋجۇت بولالمىسىلا ، ئۇنىڭ ھايات ياشىغىنى-
نىڭ نېمە ئەھمىيىتى ...

شىنجاڭدا خەۋپ ھازىر بىرلا . ئۇ بولسىمۇ قۇمۇلدا تۇرۇش-

لۇق سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ 8 ـ پولكى تېخىچە بار . ئۇ گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىگە تاقابىل تۇرۇش ئۇچۇن شۇ يەرگە جايلاشقان قىسىم . مانا ئەمدى شېڭغا تاقابىل تۇرىدىغان كۈچكە ئايلىنىپ قالدى .

ئۇ ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ ، ئاخىر تېلېفوننى قولىغا ئېلىپ بىر نومۇرنى بۇرىدى :

— كىم ، سەن چۈي جىچىڭما ، ھە ، مەن شېڭ دۇبەن . سەن نېمە قىلىپ يۈرىسەن ، شىخوغا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئون بەش تانكىسى يېتىپ كەلدى ، بىلەمسەن ؟ ياق دەمسىنا ؟ ماناس ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى تۇرۇپ بۇنداق چوڭ ئىشنى بىلمەمسىنا ؟ ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئېتى نېمىدى ، ھە ، شۇنىڭغا ھازىرلا ئېيت : بۇيرۇق بېرىمەن . ئىككىڭلار مەسئۇل بولۇپ ماناس دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىنى كۆيدۈرۈۋېتىڭلار . نېمە ، پۈتكىنىڭگە ئەمدىلا بىر يىل بولغان تۇرسا دەمسىنا ؟ سەن ناھىيە ھاكىمى ، مەن كىم بىلەمسەن ؟ شېڭ دۇبەن ساڭا مەسلىھەت سېلىۋاتقىنى يوق ، بۇيرۇق بېرىۋاتىدۇ . ئۈچ سائەتكىچە كۆيدۈرۈلسۇن !

ئۇ تېلېفوننى جاققىدە قويۇپ ، بىر كۇنۇپكىنى باستى . يەنە بىر ئوفىتسېر ئىشىك تۈۋىدە پەيدا بولۇپ چاس بەردى .

— ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ مۇدىرى كىم ئىدى ، خەۋەر قىل ، دەرھال كەلسۇن !

ئۇ شۇنچىلىك جىددىيلەشتىكى ، ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىنى قورشىۋالغاندىمۇ بۇنچىلىك جىددىيلەشمىگەنىدى . ھازىرلا توپ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىدىغاندەك ، يەنە ھازىرلا ھاۋادا سوۋېت ئايروپىلانلىرى گۈركىرەيدىغاندەك ، ئەگىشىپلا غۇلجا ، ئالتاي ، قۇمۇل ، تاشقورغان تاغلىرىدىن نەچچە مىڭ ئاتلىق باستۇرۇپ كېلىدىغاندەك ؛ خوتەن ، قەشقەر ، ئاقسۇ ، قۇمۇل ، تۇرپان ، غۇلجا ، چۆچەك ، ئۈرۈمچى ياشلىرى ، دېھقانلىرى قوللىرىغا تاياق ـ

توقماق ، ئارا ـ گۈرجەك ، پالتا ـ بازغان ، تاش ، پىچاقلىرىنى ئېلىشىپ ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ جەنۇب ، شىمال سېپىل دەرۋازىلىرىغا ئوت قويۇپ ئەتىياز كەلكۈنىدەك گۈركىرەپ كېلىدىغاندەك ۋەھىمە پەيدا بولدى :

— جۇگې لياڭ نەدىسەن ، ليۇ بېيغا كۆرسەتكەن ئەقىللىرىڭ ھازىر ماڭا دورا ، ئۆلگىنىڭگە بىرمىڭ يەتتە يۈزنەچچە يىل بولغان بولسىمۇ تىرىلسەڭچۇ ، سۇن ۋۇكۇڭمۇ تاشنىڭ ئاستىدا شۇنچە يىللار يېتىپ ئاخىر چىققانغۇ !

ئۇ خۇددى ئالجىپ قالغاندەك ئەسەبىيلىشىپ كىملەرنىدۇر ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاشقا باشلىدى :

— ھەممىسى مېنى يوقاتماقچى ، ستالىنمۇ ، جياڭ جېيشىمۇ ، مۇنۇ شىنجاڭلىق ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئۇيغۇر ، قازاق ھەتتا خەنزۇلارمۇ شۇ !

تېلېفون جىرىڭلىدى . ئۇ ئەسەبىيلىشىپ تىللاپ تېلېفوننى ئالدى :

— نېمە ؟ ئون بەش تانكا ماناس كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ ئۈرۈمچىگە قاراپ كېتىۋاتىدۇ دەمسىنا ؟ سەن چۈي جىچىڭ ناھىيىگە ھاكىم بولىمەن دېگۈچە مابەنزە ئاچ ، ۋۇي ھەزىلەك !

ئۇ تېلېفوننى جالاققىدە قويدى ـ دە ، ۋارقىرىدى :

— ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ، ئىسمى نېمىدى ، كەلدىمۇ ؟

سىرتتىن ئوفىتسېر كىيىمىدە ، ئېگىز ، ئورۇق بىرى كىرىپ ئىككى پۇتىنى جۈپلەپ چاس بەردى :

— مەن شۇ ، ھۆرمەتلىك دۇبەن جانابلىرى !

— چوڭكۆۋرۈكتىن شەھەر ئىچىگىچە — ھەممە يول بويلىرىغا توپچىلار قىسمىنى ئورۇنلاشتۇرغىن ، تانكىلار قۇمۇلغا قاراپ ماڭماي ئۈرۈمچىگە بۇرۇلسىلا توپقا تۇتۇلسۇن !

— بولىدۇ ، دۇبەن جانابلىرى !

تۇفى ، ئادەمنى بىزار قىلىدىغان قاراڭغۇ تۈن . ھەممە جان
شېرىن ئۇيقۇدا ، پوست تۇرغانلارمۇ بەلكى ئۆرە تۇرۇپ مۈگدە-
ۋاتقاندۇر ، بىرلا شېڭ شىسەي ئىسمىلىك بۇ «يەرلىك خاقان»
ئۇيقۇسىز . ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن كارىۋاتمۇ ، نازىنىن قىزمۇ
ئۇنىڭغا ئۇزۇن مۇددەتلىك تۈن لەززىتى بېرەلمىدى . ئۇنىڭ
ۋۇجۇدىنى بىرخىل ئەندىشە ، ۋەسۋەسە ، تەھدىت قىينىماقتا . ئۇ
قانچە دەپتەرگە ئېتىلسۇن ، ئېسىلسۇن ، كۆمۈلسۇن دېگەندەك
ئىمزالارنى قويۇپ ، قانچىلىغان رەھىمدىل ئادەملەرنى ئازابلىمى-
دى ؟ بۇ سان ئۇنىڭغا مەلۇم ئەمەس ھەم لازىممۇ ئەمەس . ئۇنىڭغا
لازىمى ھازىر روھىي مەلھەم — تەسەللى ، ھېسداشلىق ۋە
ئۈمىد بېغىشلاش . ئۇ يەنە قانچىلىك ھۆكۈم سۈرىدۇ ، ئۇنىڭ
شۇنچە ئادەمنىڭ جېنى بەدىلىگە تىكلەنگەن تەخت - قەسرىسى
نەچچە ۋاقىت ئۆرە تۇرىدۇ ؟ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان
ۋەھىمە نەدىن كەلدى ، قانداق پەيدا بولدى ؟ گىتلېر ، مۇسسو-
لىن ، ستالىن ، روزۋېلت ، چېرچىل ۋە جياڭ جيېشىلارمۇ شۇ
تاپتا شېڭ دۇبەندەك ئۆرە يۇرەمدىغاندۇر - ھە ؟

قىرىق نەچچە ياش ئىنساننىڭ راسا ھالاۋەت پەسلى ، لېكىن
شېڭ دۇبەن شۇنچە كۆپ ئالتۇن ، شۇنچە ھوقۇق (ھەممىگە
قادىر) ، شۇنداق گۈزەل بەدەن (ئۆزىچە) ئىگىسى تۇرۇپ ، ئاۋۇ
كوچىدا ياتىدىغان قاسماق دىۋانىچىلىكمۇ خاتىرجەم ئۇخلىيالماي-
دۇ ، ھاياتتىن لەززەت ئالالمايدۇ ، ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان جىنايەت-
چىدەك ، ۋەسۋەسە ۋە ۋەھىمە ئىچىدە جان قىينايدۇ . ئەملى
چوڭنىڭ دەردى چوڭ ، پۇلى كۆپنىڭ غېمى كۆپ ، ھۆسنى
بارنىڭ دۈشمىنى كۆپ دېگەن گەپلەرنى قايسى ناكەس تاپقان ؟
شېڭ دۇبەن ئازابلىنىش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر ھوقۇق - مەنسەپ
مەستانىسى بولغانمىدى ؟ تەلپۈنگىنىگە ئېرىشكۈچى ئۆزىنى بەخت-
لىك ھېسابلايدىكەن ، بەخت دېگەن مۇشۇ ئازابمۇ ؟ ...

ئۇ كارىۋىتىدا ئۇيقۇ دورىسى ئىچىپ ئۇخلىمىغا ياتتى ،

كۆزى ئەمدىلا ئۇيقۇغا كېتىۋىدى ، ئۇنى بىرى كارىۋاتتىن سىلـ-
كىپ تارتىپ يەرگە چۈشۈردى . ئۇ راستىلا يەردە ياتاتتى . ئۇ
چۆچۈپ :

— كىم ؟ — دەپ ۋارقىرىۋىدى ، ئىشخانىغا ئىككى ئەس-
كەر يۈگۈرۈپ كىردى . ئۇ ئۇخلاش كىيىمى بىلەن چىقىپ :

— يوقال ! — دېدى .

ئۇ بىردە يېتىپ ، بىردە مېڭىپ مىڭ تەسلىكتە تاڭ ئاتقۇزدى .

ئۇ ئىشخانىسىنىڭ دېرىزىسىنى ئېچىپ جەنۇبىي گۈلزارلىق-
قا قارىدى . تاڭ قۇياشى يېشىل شاخلارنىڭ ئۈستىنى قىزغۇچ
نۇرلار بىلەن بېزىگەن ، تەبىئەت ھەرقانداق سۇلغۇن كۆڭۈلنىڭ
تەسەللى ۋە شادلىق كۈيىنى ئېيتالايدىكەن . تەبىئەت گۈزەللىكى-
گە قاراپ ئۇنىڭ تاشقا ئايلانغان يۈرىكىدىمۇ ئىنسانىي ھاياجان
ئۇچقۇنى يالت قىلدى — قۇياش ئۇنى كۈلدۈردى : قەلبىدە
ھايات لەززىتى ، ھايات ئۈمىدى ئۇچقۇنلىدى . ئۇ مەخسۇس چاھ-
باشچى كىيىمى بىلەن قولىغا مەشىق قىلىچىنى ئېلىپ ئەتىگەن-
لىك مەشىققە ماڭدى . لى يىڭچى دەرەخ سايىسىدە ئۇنىڭغا
دوكلات بەردى :

— سوۋېت تانكىلىرى تۇدۇڭخابادىكى سوۋېت ئايروپىلان
زاۋۇتىغا يۈرۈلۈپ كەتتى !

— بىلەتتىم ، شۇ يەرگە بارىدۇغۇ ئورۇسلار ! — دېدى
شېڭ دۇبەن كۈلۈپ قويۇپ ، — بۈگۈن نازىردىن يۇقىرى
مەمۇرىي ئەمەلدارلار ، پولك باشلىقىدىن يۇقىرى ھەربىي ئەمەل-
دارلار دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ زالىغا يىغىلىدۇ . بىلىدىغانسەن ؟

— بىلىمەن ، دۇبەن جانابلىرى !

— بىخەتەرلىككە ئالاھىدە دىققەت قىلىنسۇن . يىغىنغا
كىرگۈچىلەر قاتتىق تەكشۈرۈلسۇن . بەكە ، ئاچقۇچ ئېلىپ كى-
رىشمۇ مەنئى قىلىنسۇن !

— بولىدۇ ، دۇبەن جانابلىرى !

فرانسىيىدە ئىشلەنگەن كىچىك ماشىنا جەنۇب ـ شىمال دەرۋازىلىرى ئارىلىقىدىكى دۆبەن مەھكىمىسى جايلاشقان سۇرلۇك قورۇدىن بىر ماشىنا قوراللىق قىسىمنىڭ ھىمايىسىدە جەنۇبىي تۆپىلىك كوچىسىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

پەردىلىرى ھىم ئېتىلگەن ماشىنىنىڭ كەينىدە يازلىق ھەربىي كۆڭلەك كىيگەن ، پاگون تاقاپ قورال ئاسقان «شىنجاڭ پادىشاھى» سۇرلۇك ، قاپىقى سېلىنغان ، قويۇق چاچلىرى چۇۋۇلغان ، يوغان بورتۇپ چىقىقان كۆزلىرىدە ۋەھىمە ، تەكەببۇرلۇق ئارىلاشمىسىدىن پەيدا بولغان سۇرلۇك ئىپادە چاقناپ تۇرغان ھالەتتە ئولتۇراتتى . ماشىنىنىڭ ئالدىدا ۋە ئۇنىڭ يېنىدا تاپانچىسى يالىڭاچلانغان ، ئالاھىدە سىناقلاردىن ئۆتكەن ئىككى مۇھاپىزەتچى سەگەكلىك بىلەن ئولتۇراتتى .

ماشىنا تۆمۈر دەرۋازىلىق ، سېپىل تاملىرىدەك ئېگىز قورۇق تاملار ئۈستىگە سىم تارتىلغان قورۇ ئالدىدا توختىۋىدى ، بىر قوراللىق ئەسكەر دەرۋازىنى ئاچتى ۋە قېتىپ تۇرۇپ چاس بەردى .

قارىياغاچ ، تال ۋە نېرىدا مېۋىلىك دەرەخلىرى بار چوڭ ھويلىدا ئۈستى قاڭالتىر بىلەن يېپىلغان كاتتا ئۆي ۋە كاھىش بىلەن يېپىلغان يەنە ئىككى ئۆي بار ئىدى . كاتتا ئۆيدە دۆبەن ، كاھىشلىق كۆپ ئېغىزلىق ئۆيدە مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر ، نېرىدىكى يەنە بىر كاتتا بىنادا دۆبەننىڭ ئاتا ـ ئانىسى ، ئىنىلىرى تۇراتتى . ئۇنىڭ ئۈچىنچى ئىنىسى شېڭ شىجى قوماندانلىق قىلىدىغان مۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ بىر باتالىيونى مەخسۇس بۇ قورۇنى ساقلايتتى . 1935 ـ يىلى شېڭ دۆبەن تۆت ئىنىسى ، سىڭلىسى شېڭ شىنۇڭلارنى ئاتا ـ ئانىسى بىلەن بىللە لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ كەييۈەن شەھىرىدىن شىنجاڭغا كۆچۈرۈپ كەلگەندىن بېرى ، بىرنەچچە جايغا كاتتا قورۇ ـ جاي سېلىپ ئورۇنلاشتۇرغانىدى . لېكىن ۋەزىيەت جىددىيلىكى سەۋەبىدىن ،

مۇشۇ چوڭ قورۇدا بىرىنچى دەرىجىلىك كۈتۈشتە تۇرماقتا ئىدى . بولۇپمۇ بۇ يىل 3 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان تۆتىنچى ئىنىسى شېڭ شىجى سۇيىقەستكە ئۇچراپ ئېتىلغاندىن كېيىن ، ئۇ گۇمانلىنىدىغانلىكى ئادەملەرنى تۇتۇپ ئالتە يۈز نەپەر سوۋېتپەرەس ، جوڭگو كومپارتىيىسىپەرەس ئادەمنى تۈرمىگە تاشلىغان ۋە ئۆلتۈرگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ كۆڭلىدە تېخى قىساس ، ۋەھىمە ساقىندىلىرى بار ئىدى . ئۇ ھازىر ھېچكىمگە ، ھەتتا ئىنىلىرى ۋە خوتۇنى — ئۆزىنى ئۈستۈرگەن باشلىقى چيۇ زۇڭجۈن گېنېرالنىڭ قىزى چيۇيۇفاڭغىمۇ ئىشەنمەيتتى .

ئەنە چيۇ يۇفاڭ گۈللۈك ئىچىدىن چاچلىرى ئالاھىدە ياسالغان ، بېشىغا فرانسۇز خېنىملىرىنىڭ ئېسىل شلەپىسىنى سەل قىڭغىر كىيىپ ، مۇرىسىگىچە يېڭى يوق ، يالت ـ يۇلت ھەل بېرىلگەن يىپەك كۆڭلەكتە كۆكسىنى ئالاھىدە كۆتۈرۈپ ، جۈپ كۆكسى ئوتتۇرىسىدا «زىناق» پەيدا قىلىۋالغان ، ئاپئاق مەيدىسىدە بوينىغا ئېسىلغان فرانسىيە مېدالىئونىنىڭ ئالماس تاشلىرى جۇلالىنىپ تۇرغان ھالەتتە ئېرىگە قاراپ كۈلۈپ ، ئويناقلاپ چىقىپ كەلدى ۋە :

— جىنيۇڭ ، كەلدىڭىزما ! — دېدى .

— بەك چارچىدىم . مەكتەپكە بارمىدىڭىزمۇ ؟

— قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرلىقى قانچىلىك بىر ئىش . سىزگە بىر مىنۇت ھەمراھ بولۇش ئۈچۈن بۇجاڭلىق مەنسىپىدىنمۇ ۋاز كېچەلەيمەن !

— ياخشى ! — شېڭ دۆبەن بىر ھەپتىدىن بېرى كۆرمىگەن ئايالىنىڭ قولىنىڭ دۈمبىسىنى سىلاپ قويدى . چيۇ يۇفاڭ ئېرىنى قولتۇقلاپ پەلەمپەي بىلەن كاتتا ئۆيگە كۆتۈرۈلدى .

ئۇ زالدا تۇرغان مۇھاپىزەتچىگە :

— ھېچكىم كىرمىسۇن ، بوۋايلار كەلسىمۇ كىر-

گۈزمە ! — دېدى .

ئۇ ئېرىنى قولتۇقلاپ قېلىن گىلەملەرنى دەسسەپ يەنە شۇ فرانسىيەدىن كىرگۈزۈلگەن يۆلەنچۈكلىرى نەقىشلىك ، يۇمشاق خۇرۇمدا تاشلانغان ، ئازادە كرېسلوغا ئولتۇرغۇزدى . چىرايلىق ياسانغان بىر قىز پەتنۇستا ئىككى ئىستاكان «كافې» ئەكىردى - دە ، ئۇنى ئەينەكتىن قىلىنغان ئالاھىدە ئۈستەلگە ئاستا قويۇپ تەزىم قىلىپ كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

— جىنيۇڭ ، بۈگۈنكى دوكلاتىڭىز تولىمۇ ياخشى بولدى ! — دېدى خوتۇنى مەدھىيە خۇمار ئېرىنىڭ تىزلىرىغا قولىنى قويۇپ ، — مېنىڭ دوستۇم لېنا ھاياجانلىنىپ : ئېرىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك ناتىقكەن . «شېڭ دۇبەن ياشىسۇن !» دەپ شوئار توۋلىۋېتىشتىن ئۆزۈمنى ئارانلا تۇتۇپ ئولتۇردۇم ! دېدى مېنى قۇچاقلاپ !

— نەدىكىنى ، تەييارلىقسىز ، مۇنداقلا ئۈچ چوڭ مەسلەك ماركسىزم - لېنىنىزمدىن ئۈستۈن دېگەن بىرلا گەپنى چۈشەندۈرۈپ قويدۇم — شۇ .

— قانداق چۈشەندۈرۈشتە گەپ . دۇنيادا يېڭى مودا بولۇۋاتقان ماركسىزم - لېنىنىزمنى سۈن جۇڭشەننىڭ ئۈچ مەسلىكىگە يەتمەيدۇ دەپ ھۆكۈم قىلىش سىزنىڭلا قولىڭىزدىن كېلىدۇ . سىز زامانىمىزدىكى ئەڭ كاتتا ناتىق ، دىپلومات ، ھەربىي ئالىم !

— ھەربىي ئالىم دېسىڭىز بولىدۇ . گۇاڭجۇ شياۋگۈەن ھەربىي مەكتىپىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن گوسۇڭلىڭ دېگەن مىلىتارىستنىڭ قارىمىقىدا ئارانلا لىيەنجاڭ بولالىدىم . ھېلىمۇ ياخشى ، قېيناتام چيوزۇڭجۇنىڭ غەمخورلۇقىغا ئېرىشىپ سىز بىلەن توي قىلدىم . بىللە ياپونىيىگە باردۇق . ئاتىمىز بىزگە ئالاھىدە كەڭتاشا ئۆي - جاي قىلىپ بەردى !

— سىز قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ، مەن توكيو

ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇدۇق . شۇ قالتىس چاغلار ئىدى . ئۆيىمىزدە سىز ماركسىزم - لېنىنىزم توغرىسىدا كۆرزۈكتىكىلەرگە نۇتۇق سۆزلەيتتىڭىز !

— گوسۇڭلىڭ دېگەن مىلىتارىست بىزگىمۇ ياخشى قارىغان . ئۇ جاڭ زولىن بىلەن سوقۇشمىغان بولسا ئۇنداق تېز ئۆلمەيتتى . جياڭ جيېشىنىڭ ئەلىمى جېنىمغا تەگدى . بىر قېتىم ئاشىنىسى بىلەن تانسا ئويناپ قويۇۋىدىم ، ئاچچىقى كېلىپ مېنى ئۆستۈرمەيلا قويدى . ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنى جۇڭگودىن ئارانلا بىز ياڭ جيې ، ۋاڭ شۇچاڭ ئۈچەمىزلا پۈتتۈردۇق . ياڭ جيې سەنمۇبۇدا چوڭ ھەربىي ئەمەلگە ئېرىشتى ، ۋاڭ شۇچاڭ خېبېي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولدى . مەن ئۇلاردىن ياخشى پۈتتۈرگەن . ماڭا ھېچنېمە تەگمىدى . تەلىيىم باركەن ، شىنجاڭغا كەلدىم . جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىدە مەندەك بىر ھەربىي بىلىمى بار ئادەم يوقكەن . ئۇ مەندىن قابىلىيەت ، ئىرادە جەھەتتە قورقتى . لېكىن غوجانىياز ، ماجۇڭيىڭلارغا ئاخىر مېنى سالدى . مەن ئىككى پولك ئەسكەرگە ئىگە بولۇۋالدىم . ئاپرېل ئۆزگىرىشىدە چىن رۇنچىڭنىڭ شەرقىي شىمال پىدائىيلىرىدىن ئۈستىلىق بىلەن پايدىلاندىم . ھەربىي تاكتىكا ، ھەربىي بىلىم ئاخىر مېنى سىياسىي سەھنىگە ئېلىپ چىقتى . سىياسىي سەندىن ھەربىي تېررورلۇقنى تەلەپ قىلىدۇ . چىن رۇنچىڭ تۇرماق ، ماڭا قول - قانات بولغان ئاق ئورۇس ئەسكەر باشلىقلىرىنىمۇ ، ھەممىسىنى يوقاتتىم . خەقلەر مېنىڭ بۇ ئىشلىرىمنى قاتىللىق دېيىشىدۇ !

— ياق ، بۇ دېگەن دانالىق !

— يۇفاڭ ، بۇ قېتىم سۇڭ مېيلىڭ كاتتا ئەربابلار بىلەن كېلىدۇ . سىز سۇڭ مېيلىڭدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلماڭ . جياڭ جيېشىنىڭ نۇرغۇن ئادەملىرىنى سىياسەت ئېھتىياجى بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتتىم . گومىنداڭنىڭ نۇرغۇن كاتتىلىرىنى قولغا ئال-

دىم . ئۇلار ئەرز قىلىشى مۇمكىن . جياڭ جيېشى ئاغزىدا : «شىڭ شىسەي شىنجاڭدەك چوڭ زېمىننى ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئۇ بىر باتۇر» دەپ ماختىغىنى بىلەن ، ئۇ ھېلىگەر ۋاقتى كەلگەندە مېنى ئايروپىلان بىلەن بومباردىمان قىلىشى مۇمكىن . مەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى قارىتىۋېلىش ئۈچۈن ئەللىك مىڭ سەر ئالتۇن تەقدىم قىلماقچىمەن !

— نېمانچە جىق !

— بىزگە جان كېرەك ، يۇفاڭ ، بۇ قېتىم سۇڭ خېنىم بىلەن بىللە جۇشاۋلياڭ ، خې جىڭۋۇ ، ماۋ باڭچۇ ، لياڭ خەنساۋ ، دۇڭ شەنگۇاڭ ، چىڭ ۋەنلى ، ۋۇ زىشياڭ دېگەنلەر كەلگۈدەك . بۇلار تولىمۇ كاتتا ئادەملەر ، ھەربىي ، دىپلوماتىيە ، سىياسەت ۋە ھىيلە - نەيرەڭدە ھەربىرى بىر جۇگې لياڭ . كىم بىلىدۇ ، ئۇلار قانداق نەيرەڭ بىلەن كېلىدۇ ، ئەمما مەن بىر نەرسىگە ئىشىنىمەن : شىنجاڭنى قولۇمدا چىڭ تۇتۇپ تۇردۇم ، ئۇنى ۋەتەن زېمىنىغا يەنە قوشىمەن . بۇ تۆھپەمنى ھېچكىم ھېسابقا ئالمىسىمۇ جياڭ جيېشى قەدىرلەيدۇ . ئۇنىڭ ۋەتەن كۆز قارىشى بەك ئۇلۇغ . تاشقى موڭغۇلىيىنى ئورۇسلار مۇستەقىل دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ بەردى . جياڭ جيېشى بۇنىڭغا قەتئىي قارشى . قولىدىن كەلسە ئۇ بالقاش كۆلىنىڭ بېرىسىدىكى يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئورۇسلاردىن تارتىۋېلىپ ۋەتەن قوينىغا قوشۇۋالغان بولاتتى .

— سىز بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭمۇ موڭغۇللاردەك مۇستەقىل بولىمىز دەۋاتقىنىنى ئۇنتۇماڭ .

— ئۇخلىماي چۈش كۆرۈش . بۇ خەق بۇ يەردە ئۆسكەن گىياھ ، توغراق ، قارىياغاچ . ئۇنىسىلا ھېساب ئەمەس ، دۆلەت بولالىغۇدەك ئىقتىدار ، قابىلىيەت بولسا بولىدۇ . بۇلاردا يە بىرەر سىياسەتچى ، يە بىرەر ھەربىيشۇناس باشلامچى بولمىسا ، بارى - يوقى بىرنەچچە مەرگەن ، قارام - تەلۋىلەر . ئۇلار

ئۇۋچىلىقتا يارايدۇ ، دۆلەت قۇرۇش قولىدىن كەلمەيدۇ . دۆلەت قۇرغانلار ساپلا ھەربىي داھىيلار : ئىسكەندەر ، چىڭگىزخان ، ناپولېئون ، گىتلېرلارنىڭ قايسىبىرى ھەربىي ئەمەس . ئاددىيسى ، تۈركىيە داھىيسى مۇستاپا كامالمۇ شۇ . ھەربىي بىلىمى يوق ، ھەربىي كۈچى يوق مىللەت دۆلەت بولالايتتىمۇ . ستالىن ماڭا دۆلەت قۇرۇپ بېرىشكە ئۈنىمىدى ، ئۇيغۇرلارغا ئۈناتتىمۇ ؟ ئۇلارغا دۆلەت قۇرۇپ بەرسە بۇخارا خانلىقى ، ئابلەي خان ئالاش ئوردىچىلىرى كۆتۈرۈلۈپ تۈركىيە بىلەن بىرلىشىپ ستالىننىڭ تەختىگە تەھدىت سالىدۇ . ستالىن ئۇيغۇر ، قازاقلارنى قوراللاندۇرۇپ مېنى جازالاشقا سېلىشى مۇمكىن . مەن بۇنىڭغا تولىمۇ ھوشيار ، شۇنىڭ ئۈچۈن جياڭ جيېشىغا يېقىنماقچى بولۇۋاتىمەن . ئورۇسلار تاجاۋۇز قىلسىلا جياڭ جيېشى ئامېرىكىنى ئارىغا سالىدۇ . ستالىن روزۋېلتنىڭ دېگىنىنى قىلىدۇ ، خوتۇن !

— جىنيۇڭ ، يەنە بىر قېتىم دەپ قوياي ، سىز يېتىلگەن سىياسەتچى ، ھەربىيشۇناس ، دىپلومات ! جياڭ جيېشى ئورنىنى سىزگە بەرسە سىز پۈتۈن ئاسىيانى ۋەتەن زېمىنىغا قوشالايسىز . چاۋشيەن ، ياپونىيە ، ۋيېتنام ، لائوس ، كامبودژا ، سىنگاپور دېگەنلەر جۇڭگولۇق بولماي نېمە ؟ سوۋېتنىڭ ئورال دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى يەرلىرىمۇ بىزنىڭ . بىز دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ، ئەڭ باي ، ئەڭ قۇدرەتلىك دۆلەت بولۇشىمىز كېرەك . سىز شۇنداق دۆلەتكە پادىشاھ بولۇشقا مۇناسىپ !

شىڭ شىسەي ئون نەچچە يىللىق قەدىناس خوتۇنىنىڭ مۇشۇنداق چوقۇنۇشلىرى ، ماختاشلىرىنى ياقتۇراتتى . ئۇ بارلىق ئاياللار مۇشۇنداق ماختاشسا دەپ ئارزۇ قىلاتتى . ئۇ دۇنيادىكى گۈزەل ئاياللار ۋەكىلى ، دانا ئاياللار تىپى ھېسابلايدىغان خوتۇننى باغرىغا چىڭ باستى .

لېكىن ، 1942 - يىلى سېنتەبىر ئېيىدا لەنجۇدىن قوزغال-

غان مەخسۇس ئايروپىلان ئۈرۈمچى ئايرودرومىغا قونغاندا ، ئاي-روپىلاندىن گۈزەل ، سالاپەتلىك سۇڭ مېيلىڭ چۈشۈش بىلەن شېڭ شىسەي ئۇنىڭ ئاق پەلەي كىيگەن تولىمۇ نازۇك ، سۇتتەك ئاق ، سىرلىق قوللىرىنى تۇتقاندا ، ئۆز ئايالىنىڭ تولىمۇ تۆۋەن ، پۇل ، ئابرۇي ۋە راھەت - پاراغەتتىلا تالانتى بار ، سالاھىتى ، گۈزەللىكى ، نازاكىتى يوق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . سۇڭ مېيلىڭ تولىمۇ سەزگۈر دىپلومات ئىدى .

ئامېرىكىدا ئوقۇپ جۇڭگوچە ئاياللار ئالاھىدىلىكىنى يوقاتقان ، ھەتتا ئادەتتىكى سۆزلىرىگىمۇ ئىنگلىز تىلى ئارىلىشىپ كەتكەن سۇتتەك ئاق ، مۇئامىلىسى سىلىق بۇ ئايال گۈزەللىكتە ، ئۆزىنى تۇتۇش ۋە ئۆزىنى گەۋدىلەندۇرۇشتە ۋاڭ جىڭۋېينىڭ ئەڭ گۈزەل ، داڭلىق ئايالىنى بىكارلا يېڭىۋەتمىگەنلىكىنى شېڭ شىسەي چۈشەندى . ئۈرۈمچىنىڭ شىمالىدىكى ئايرودروم بىلەن دۇبەن مەھكىمىسى مېھمانخانىسىنىڭ ئارىلىقىدا شەھەر خەلقى ، ئوقۇغۇچىلار ، ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچى - ئوفىتسېرلىرى يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا تولغان . شېڭ دۇبەن سۇڭ مېيلىڭنى كۈتۈۋېلىشنى ئالاھىدە داغدۇغا بىلەن ئالدىنئالا بىر نەچچە قېتىم مەشىق قىلغان بولۇشىغا قارىماي ، بىرەر يېرىدە چاندۇرۇپ قويۇشتىن ۋەھىمە قىلاتتى .

— سۇڭ خېنىم ، بىزنىڭ بۇ چېگرا شەھەر مانا مۇشۇنچىلىك ، خەلقىمىزمۇ چوڭ سورۇن كۆرمىگەن ، كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا ، كۈتۈشىمىز ئاددىيلا بولۇپ قالدى ! — دېدى ئۇ ئىككى سائەت تەقەززا بولۇپ كۈتۈپ خاپا بولغىنىنى چاندۇرماي ، — ۋاقىت قىس ، كۈتۈۋېلىش تەييارلىقىمىز چولتا بولۇپ قالدى .

— گەپ رەسمىيەتتە ئەمەس ، سەمىمىيەتتە . جياڭ ۋېيۈەنجاڭ سىزنىڭ سەمىمىيلىكىڭىزگە قايىل !

«ئون يىل دۈشمەنلەشتىم ، قارا ، بۇ خوتۇننىڭ گەپكە

ئۇستىلىقىنى ، سەن سەمىمىي دۈشمەن دېمەكچىمۇ ؟ ياق ، ئۇ دېمەكچى ، ۋەتەندىن يۈز ئۆرۈمىدىم . بۇنىسى راست . ئەمما ئۇنىڭغا يۈزسىزلىك قىلدىم . لېكىن ۋەتەننى ساتمىدىم . مانا بۈگۈن شۇ تۆھپەم مېنىڭ ساداقىتىم بولماقتا ...»

شېڭ شىسەي شاڭخەيدە ، نەنجىڭدا سۇڭ خېنىمنى كۆرگەن . ئۇ چاغلاردا شېڭ شىسەي سىياسىيغا قارىغاندا قىزلارغا كۆپرەك كۆڭۈل بولىدىغان ، يېتىلگەن خوتۇن بېدىكى ئىدى . شۇ چاغلاردا جياڭ جيېشىدەك ھەممىگە قولى يېتىدىغان كاتتىلارنى كۆزگە ئىلماي ، چىراي ۋە بەدەن گۈزەللىكى ، ياۋروپا ئېڭى ۋە مودىسى بويىچە ئۇستۇنلۇك تالىشىپ يۈرگەن خېنەنداۋلىق ئېسىلزادە بىر قىزغا شېڭ شىسەي ئىچ - ئىچىدىن كۆيۈپ ، تەمە ۋە ھەۋەس بىلەن تامشىپ ئۇخلىيالمىغانىدى . مانا بۈگۈن بۇ ئايالنىڭ دۆلەت رەھبىرى سەنئىتىدە كامالەت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۆزىنى بەختتىن تولىمۇ يىراق بىر بىچارە ھېس قىلدى :

— سۇڭ خېنىم ، چىراي — ھۆسن - جامالىڭىز بىلەن جۇڭگو زېمىنىدىكى بىرىنچى گۈزەل ئىدىڭىز . سىز جۇڭگودا پەيدا بولغاندىن كېيىنلا ۋاڭ جىڭۋېي خانىمى گۈزەللەر سەھنىسىدىن ئۆزلۈكىدىن چۈشۈپ قالغانىدى . بىلمەيتىمەن ، دۆلەت ئىشىدىمۇ نۇرغۇن دۆلەت ئەربابلىرىدىنمۇ ئارتۇق قابىلىيەت ئىگىسى ئىكەنسىز . جياڭ ۋېيۈەنجاڭ بىكارلا سىزگە شۇنچە كۆپ قۇربان بېرىشتىن ئىككىلەنمىگەنىكەن . قايىلمەن ، قايىلمەن ، دۇنيادا ئەڭ بەختلىك ئەر جياڭ ۋېيۈەنجاڭ ئىكەن !

شېڭ شىسەي شۇنىڭدىن كېيىن سۇڭ مېيلىڭ بىلەن بىر نەچچە قېتىم مەخپىي سۆزلەشتى . ئۇ سۇڭ مېيلىڭنى ئاشۇرۇپ ماختىدى ، ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ھۆرمەت ۋە ھەۋەس جۇغلانمىلىرىنى ئىپادىلىدى . ئۆزىنىڭ ساداقىتى ۋە ھېسسىيات ساپلىقىنى بىلدۈردى . سۇڭ خېنىممۇ شېڭ دۇبەننىڭ ئەرلەرگە خاس

جاسارىتى ، ھەربىي ، سىياسىي ۋە دىپلوماتىيىدىكى تەدبىرچانلىقى ، كەسكىنلىكى ۋە مۆلچەرلەش قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرىلىقىنى ماختىدى . شىڭ دۇبەن ھېچكىمگە ھازىرقىدەك ئېرىمىگەن : ئۇ بارلىق غەم ـ ئەندىشىلەرنى ئىختىيارسىز ئۇنتۇپ ، شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسىنى تەسىس قىلىش ، گومىنداڭ شىنجاڭدا ھەربىي قوشۇن تۇرغۇزۇش ، گومىنداڭنىڭ خادىملىرى شىنجاڭغا كېلىپ قۇرۇلۇشقا ياردەم بېرىشكە ئوخشاش چوڭ ئىشلارغا تېزلا رازىلىق بىلدۇردى . سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئورنىنى گومىنداڭ ، ستالىنىنىڭ ئورنىنى جياڭ جيېشى ئىگىلىدى . بىرلا سۇڭ مېيلىڭنىڭ ئورنىنى چيۇ يۇفاڭ ئىگىلىيەلمىدى . شىڭ دۇبەن مۇشۇنىڭ ئۈچۈنلا ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرتەندى .

سۇڭ مېيلىڭ قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپىنى زىيارەت قىلدى ، بۇ مەكتەپ ئۇنىڭ ئۆيى ۋە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ يېنىدىلا ، شۇنداق بولسىمۇ شىڭ دۇبەن بىر روتا ئەسكەر بىلەن مەخسۇس ماشىنىدا سۇڭ مېيلىڭنى ئۇزاتتى . كەچقۇرۇن ئۇ ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن ھەربىي مانېۋىر ئۆتكۈزدى . 8 ـ ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانى جۇ شاۋلياڭ ئۇنىڭ كونا باشلىقى ۋە جياڭ جيېشىنىڭ ئىشەنچلىك كاتتىۋاشلىرىدىن بىرى سۈپىتىدە :

— بۇرادەر ، بۇ نېمە قىلغىنىڭىز ، ھەيۋىنى كىمگە كۆرسىتىۋاتىسىز ؟ ئۇنتۇپ قالماڭ ، جياڭ ۋېييۇەنجاڭ نەچچە يۈز ھەربىي ئايروپىلاننى بىرىنچى دەرىجىلىك ئۇرۇش تەييارلىقى ھالىتىدە تۇتۇپ تۇرۇۋاتىدۇ . سۇڭ خېنىم ۋېييۇەنجاڭ ئۈچۈن بىر دۆلەت . ناۋادا سۇڭ خېنىم ئۈچۈن كىچىككىنە تەھدىت پەيدا بولىدىكەن ، ۋېييۇەنجاڭ قېشىنى مىدىرلىتىپلا قويسا ، سىزنىڭ ئۈرۈمچىڭىز بىر مىنۇتتىلا كۆل دۆۋىسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ ! — دېۋىدى ، شىڭ تەمتىرەپ :

— ھەربىرلىرىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن . ئورۇسلارنىڭ قولىدىن ھەرقانداق يامانلىق كېلىدۇ . ئۇلار ھەدەپ يەرلىك خەلقلەرنى قۇترىتىۋاتىدۇ ، قوراللاندۇرۇۋاتىدۇ . مەن شۇلارغا ھەيۋە كۆرسەتمەكتىمەن ! — دېدى .

لېكىن ئۇ يالغان ئېيتتى . ئۇ سۆھبەتتە قويۇلغان بەزى مەسىلىلەرگە ھەربىي مانېۋىر ئارقىلىق جاۋاب بەرمەكچىدى . بۇ نىيىتى ئاشكارىلىنىپ قالدى .

ھەرقانداق بىر قۇدرەتلىك ئادەمنىڭمۇ ئۆزىدىن ئۈستۈن رەقىبى بولىدۇ . ھېچبولمىسا مەلۇم جەھەتتە ، مەلۇم مەسىلىدە بىرى ئۇنىڭدىن ئۈستۈن بولىدۇ . ناپولېئون يەتتە يۈز نەچچە مىڭ ئەسكىرىنى موسكۋادىن چېكىندۇرگەندە ، روسىيە پادىشاھىنى ياكى روسىيە دۆلىتىنى ئەمەس ، كوتۇزوفنى تىلغا ئالغان . گىتلېرمۇ ئوخشاشلا موسكۋا بوسۇغىسىدا ئىككى يۈز نەچچە مىڭ ئەسكىرىدىن ئايرىلىپ تۈنجى قېتىم تۇمشۇقىغا يەپ بۇرنى قانىغاندا ، سوۋېت ئىتتىپاقى ياكى بولشېۋىكلار پارتىيىسىنى ئەمەس ، ستالىنىنى تىللىغان ···

شىڭ دۇبەن ھازىر كىمنى تىللىشى كېرەك ؟ ئۇنىڭ بوسۇغىسىدا بىر تەڭدىشى يوق ئايال تۇرماقتا . ئۇ ھەممە جەھەتتە ئۆزىنىڭ ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بولدى . شىڭ دۇبەن ئەمدى ئۆزىنى تولىمۇ بىچارە ، يارامسىز ھېس قىلدى . سۇڭ مېيلىڭ ئۇنى ھېچنېمىگە زورلىمىدى ، گەپلىرىدە جياڭ جيېشىنىڭ پىكرى مۇنداق دېگەن سۆزنىمۇ ئىشلەتمىدى . ئۇ پەقەت شىڭ شىسەينىڭ ياشلىقى ، ياپونىيىدىكى چېغىدا جاڭ شۆلياڭغا قارشى گەپلەرنى قىلغانلىقى ، جياڭ ۋېييۇەنجاڭنىڭ كۈنچىلىكى كۈچلۈك ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ ، ئۇنىڭ چىرايلىق ئاشنىسى بىلەن تانسا ئوينىغانلىقى ، بۇ خىل قارامىلىق ھەممىلا ئەرلەردە بولۇۋەرمەيدىغانلىقى ، قارامىلىق قەھرىمانلىقنىڭ بىر خىل ئىپا-

دىسى ئىكەنلىكى ، ئۆزىنىڭ ئامېرىكىدا سىياسەتچىلەر بىلەن
كۆپ ئارىلىشىش جەريانىدا بىر سىياسەتچىنىڭ دىپلوماتىيە ،
بىلىم ۋە تىل ـ ھەرىكەت سەنئىتىدە يېتىلىش زۆرۈرلۈكىنى
ھېس قىلغانلىقى ، شىنىڭ دۇبەن جۇڭگودا تارىخ بېتىدىن ئورۇن
ئېلىشقا مۇناسىپ ئادەم ئىكەنلىكى ئوخشاش گەپلەرنىلا قىلدى :
«قىرىق نەچچە ياش دېگەن تازا قىران چاغ . ئامېرىكا زۇڭتۇڭى
روزۋېلت 1933 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئامېرىكىنىڭ
32 ـ نۆۋەتلىك زۇڭتۇڭى بولغاندا نەق ئەللىك ياشتا ئىدى .
قاراڭا مۇنۇ ئوخشاشلىقنى ، سىزمۇ 1933 ـ يىلى 3 ـ ئايدا
تەختكە چىقتىڭىز ، روزۋېلت زۇڭتۇڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ـ ھە .
شۇيىلى گىتلېرمۇ تەختكە چىققان دەڭا !» دېگەن سۆزنى سىلىق ـ
يۇمشاق ئېيتىپ ، ئۇزۇن قاشلىرىنى ئۇينىتىپ ، چىرايلىق بۇر-
نى بىلەن گۇزەل لەۋلىرىنى ھېچبىر ئايال زاتى قاملاشتۇرالماي-
دىغان بىرخىل نازاكەت بىلەن مىدىرلىتىپ قويۇپ ، شىڭ شى-
سەينىڭ تىزىغا ئاستا ، دەل تەلەپ قىلغان ۋاقىتىدا ئالىقىنى
بىلەن ئۇرۇپ قويدى : شۇنچە نۇرغۇن گۇزەللەر ، ھەتتا موسكۋا
تەربىيىسىدە يېتىلگەن رۇس قىزلىرىمۇ شىڭ دۇبەنگە مۇنداق
سېھىرلىك لەززەت بېرەلمىگەنىدى . سۇڭ مېيلىڭ ئۇنىڭ روھى-
نى تېزلا ئەسىر قىلىۋالدى . ئۇنىڭدا ماختاپ ـ ئۇچۇرۇش يولى
بىلەن يېتىدىغان بىرەر مەخپىيەتنىڭ بارلىقى ياكى راستىنلا
شىڭ شىسەيگە قىزىقىپ ئاياللارغا خاس شەخسىي ھېسسىياتىنى
ئىپادىلەش ئىستىكى پەيدا بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمىدى . لې-
كىن شىڭ دۇبەن ھازىر ئۆزىنى ھوقۇق ۋە ئەمەلگە ئىنتىلىشتە
دۇنيا مىللەتلىرى ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان جۇڭگو-
لۇقلاردىن چىققان ياۋروپاچە ئەركىن پىكىر قىلىشنىڭ ئۈلگىسى
ھېسابلاپ خاتالاشقانلىقىنى سەزدى . بۇ ئۈلگە سۇڭ مېيلىڭ
بولۇپ چىقتى . ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق بىر ئەر سىرتقى گۈزەل-

لىكىگە قايىل بولسا ، ئۇنىڭ بىلەن مۇڭداشقان ھەرقانداق بىر
ئادەم ئۇنىڭ ئاياللار گۈزەللىكىنىڭ تۈپ بەلگىسى بولغان ئە-
دەپ ، خۇلق ۋە ھېسسىيات ئىپادىلەش ۋاستىلىرىدىن ئۇستىلىق
بىلەن پايدىلىنىشىغا ھەيران قالاتتى ، مانا بۇ شىڭ دۇبەنىنىڭ
خۇلاسىسى .
ئۆزىنىڭ ئۇستۇن ۋە كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىش
ئۈچۈن ئۇ ھەر خىل زىياپەت ، ئۇچرىشىش ، ئېكسكۇرسىيىلەردە
ئالدىن تەييارلىق قىلغىنى بويىچە نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىپ باق-
قان بولسىمۇ ، زادىلا كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلمىدى . ئۇ
خۇددى كۈلكىلىك ئىش قىلىپ قويغاندەك ، باشقىلار ئۇنى مەس-
خىرە قىلىۋاتقاندەك ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇ-
رۇپ يۈرگەن ۋۇ جۇڭشىن دېگەن سىياسەتچى ، ئۇنىڭ ھەربىي
كۈچىنى كۆزگە ئىلمايدىغان جۇ شاۋلياڭ دېگەن گېنېرال ، ئۇ-
نىڭ قىرغىنچىلىقى ئۇستىدىن غەزەپلەنگەن باشقا ئەمەلدارلار
ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن قاراۋاتقاندەك بىلىنىشكە باشلىدى ، سو-
ۋېت ھەربىي ، سىياسەتچىلىرى ئۇنى مۇنداق ئوسال ئەھۋالغا
چۈشۈرۈپ قويمىغانىدىغۇ ! قىسقىسى ، يەنئەن ۋە نەنجىڭدىن كەل-
گەن زىيالىيلارنى يىغىۋېلىپ ، سولاپ ئۆلتۈرۈپ تازىلاشقا باش-
لىغاندىن بېرى ، شىڭ دۇبەنىنىڭ ئۇستىدىن ئەرز ـ شىكايەت
قىلغۇچىلار كۆپىيىپ كەتكەنىدى . شۇلارنىڭ سۇڭ مېيلىڭغا
شىكايەت قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئايالى چيۇ يۇفاڭنى
سۇڭ مېيلىڭنىڭ كەينىگە سېلىپ قويدى . لېكىن مەركىزىي
ئاگېنتلىقنىڭ مۇخبىرى چىڭ ۋەنلى ئۇنى بىلىپ قالدى بولغاي ،
مازاق قىلغاندەك تەلەپپۇزدا :
— مەركىزىي ئاگېنتلىق شىنجاڭ توغرىسىدا ئەتراپلىق
مەلۇماتقا ئىگە ، يېڭى ئەھۋاللارمۇ بىر كۈن ئۆتمەي كونا بولۇپ
قالىدۇ ! — دېدى .

— خۇددى بىزنىڭ ھاۋا قىسىملىرىمىزدەك تېز ! — دەپ قوشۇمچىلىدى ھاۋا ئارمىيە سىلىڭگى خې جىڭۋۇ .

ناۋادا سۇڭ مېيلىڭ كەلمىگەن بولسا شېڭ شىسەي بۇلارنى ئوڭايلا ئۇجۇقتۇرالايتتى . بۇ ئىشتا ئۇنىڭ قولى بەكمۇ ئەپلىك . لېكىن قىلىچ بىلەن دار نېمىنىڭ بەلگىسى ؟ غالىب — كۈچلۈكلۈكنىڭمۇ ياكى رەزىللىك ، ۋەھشىيلىكنىڭ بەلگىسىمۇ ؟ رەزىللىك ، ۋەھشىيلىك دېگەن مەۋجۇتمۇ ؟ كۈچلۈكلەر ئاجىزلارنى ئوزۇق قىلىدۇ . دۇنيادا ھېچنېمە يېمەيدىغان نېمە بار ؟ چۈمۈلە چېغىدا كۈچى يەتكەننى يەيدۇ ، ياۋاش دېيىلىدىغان قويمۇ چىرايلىق گۈل - گىياھلارنى يەيدۇغۇ . گىتلېرنىڭ ياۋروپاغا ھۆكۈمران بولۇۋېلىشى ، ياپونلارنىڭ تىنچ ئوكيان ۋە جۇڭگو زېمىنىدىكى قىرغىنچىلىقى ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئۇلۇغۋار ئىش . مېنىڭ قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزۈپ ئۆزۈمگە زىيانلىق ، ھاكىمىيىتىمگە خەۋپلىك ئۇنسۇرلارنى تازىلىشىم ھەم ئۆزۈمچە ئۇلۇغ ئىش . باشقىلارنىڭ ئەرز قىلىشى ، مېنى ئاغدۇرۇش كويىدا بولۇشى مانا بۇ ھەقىقىي ۋەھشىيلىك ، دۇنيادا ۋەھشىيلىك بار دېيىلسە ، مانا مۇشۇ خەۋپ تازا ۋەھشىيلىك . بۇ خەۋپكە يەل بېرىۋاتقان رۇسلار ، قولىغا تۇتۇرۇۋق ئېلىپ رۇسلارنىڭ سەنىمىگە دەسسەۋاتقان ئۇيغۇر ، قازاقلار ھەمدە يەنئەن كوممۇنىستلىرى ۋەھشىي ئۇنسۇرلار . مۇنۇ شېڭ دۇبەننى مازاق قىلىۋاتقان ئادەملەرمۇ ئاشۇ ۋەھشىيلەرگە ھېسداشلىق قىلغۇچىلار . جياڭ جيېشىنىڭ ئايروپىلانلىرى جيۇچۇەندە بۇياققا قاراپ ئۇچۇشقا تەييار تۇرمىغان بولسا ، مۇنۇ سۇڭ مېيلىڭ دېگەن ھېيلىگەر خوتۇن يۇمشاق سۆزلىرى بىلەن شېڭ دۇبەننىڭ روھىغا خوجايىنلىق قىلىۋالمىغان بولسا ، شېڭ دۇبەن بۇنچىلىك خىيالغا ۋە مۇلاھىزىگە بېرىلمىگەن بولاتتى ...

ئۇ ئازاب بىلەن كۈلۈپ قويدى :

— گىتلېرمۇ موسكۋا بوسۇغىسىغا تېز كەلگەن ، تېز چېكىنىۋاتىدۇ !

— ئۇنىڭ چېكىنىشى ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن !

— بەزىدە چېكىنىشمۇ ئىلگىرىلەشنىڭ داۋامى بولۇپ قالىدۇ !

— ئىلگىرىلەش چېكىنىشتىنمۇ يامان ئاقىۋەت بېرىپمۇ قالىدۇ !

— شېڭ دۇبەننىڭ سوتسىيالىزمدىن ئۈچ بۈيۈك سىياسەتكە ئۆتۈشى زور ئىلگىرىلەش !

— چېكىنىپ ئىلگىرىلەش !

— ياق ، ئىلگىرىلەپ چېكىنىش !

— ھا - ھا - ھا !

— ھى - ھى - ھى !

— بىز ئەمدى ھەقىقىي بىر ئائىلە !

— جياڭ ۋېييۈەنجاڭنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشى ئۈچۈن !

— سۇڭ خېنىمنىڭ سالامەتلىكى ، سىشى تەيخۇدەك ، ۋۇزېتيەندەك دۆلەت تىزگىنىنى چىڭ تۇتۇشى ئۈچۈن !

— جياڭ ۋېييۈەنجاڭنىڭ كۆز - قۇلىقى بولۇشىدىن ئەقىل - پاراسىتىگە ئايلىنىشى ئۈچۈن !

— XX ئەسىردىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئايال ئۈچۈن !

— روزۋېلت زۇڭتۇڭنىڭ خانىمى ئاننا سۇڭ خېنىمغا ھەيران قالسۇن ، مۇشۇ غەلىبە ئۈچۈن !

زىياپەت شۇنچىلىك خۇشال ، قىزغىن كەيپىياتتا ئېرىشتى ، بۇ كەيپىيات سۇڭ مېيلىڭغا مەنسۇپ . شېڭ دۇبەن بۈگۈن ئازراق ئارىسالدىلىقتىن كېيىن ھەقىقىي كۈلدى . بۇ ھەم سۇڭ مېيلىڭغا مەنسۇپ . بىر ئادەمنىڭ قەلبىدىكى ۋەھىمىنى شادلىق بىلەن ئالماشتۇرالىغان ئايال ئۇلۇغ بولماي نېمە بولسۇن .

چيۇيۇفاڭ ھېچقاچان شىڭ دۇبەنگە بۇگۇنكىدەك يېقىمسىز كۆرۈنمىگەن . ئۇ نېمىشقا بۇگۇن فرانسىيە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ كىيىمىنى سېلىۋېتىپ سىشى تەيخۇدەك كىيىنىۋالدىكىنە ؟ ئۇ سۇڭ مېيلىڭ بىلەن چىراي ۋە تەبىئىي كۇلكىدە بەسلىشەلمىگىنى ئۈچۈن شۇنچە چۇشكۇن كۆرۈنسە كېرەك !

زىياپەت قىزىماقتا . يېيىلمەكتە ، ئىچىلمەكتە ، ماختالماقتا : ئۆردەك تىلى ، كەكلىك كاۋىپى ، بېلىق تۇخۇمى ، ئۇلار گۆشى ، شوتلاندىيە ۋىسكىسى ، روسىيە ۋە جۇڭگونىڭ ئەڭ داڭلىق هاراقلىرى ··· زۇڭتۇڭ ، ۋېيىيۇەنجاڭ زىياپەتلىرىدىن زادىلا كەم ئەمەس مول داستىخانلىق زىياپەت ئۈستىلى شادلىق بىلەن مەدھىيىلەندى . مانا تانسا ، شىڭ دۇبەن يىگىرمىنچى يىللاردىكى قىران چاغلىرىغا يانغان ، سۇڭ مېيلىڭ شۇنداق يەڭگىل ، ئەۋرىشىم تانسا ئوينايدىكەن ، شىڭ دۇبەن مەڭزىنى ئۇنىڭ مەڭزىگە ياقالىغان بولسا ياكى كىشىنى مەست قىلىدىغان سىرلىق ئەتىر ئادىكالون پۇراقلىرىنى كارىۋاتتا پۇرىيالىغان بولسا ··· ھەرقانداق ئادەمنىڭ قولى يەتمەيدىغان شاخلارمۇ بولىدىكەن ـ ھە ! تەييار خۇلاسىلەر بىلەن قانائەتلىنىپ قالغان جۇڭگولۇقلار هاياتقا يېڭى سوئال قويۇشتىن تولىمۇ قورقىدۇ . بولمىسا : «جياڭ ۋېيىيۇەنجاڭ سۇڭ مېيلىڭدىن شۇنچە قېرى ، شۇنچە كۆرۈمسىز ، شىڭ دۇبەن جياڭ جيېشىدىن ھەممە جەھەتتە ئۈستۈن ، بىرلا مەنسەپ پەرقىنى دېمىسە ، شۇنداق تۇرۇپ قانداق بىر كۇچ شىڭ دۇبەننىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىرىپ ، گۈزەل خېنىمنى باغرىغا بېسىشتىن مەھرۇم قىلىپ تۇرىدۇ ؟» دەپ سوراشقا بولاتتىغۇ !

زىياپەت ئاخىرلاشتى ، تانسىمۇ تۈگىدى ، لېكىن شىڭ دۇبەننىڭ ئازابلىق خىياللىرى ئاخىرلاشمىدى ، تۈگىمىدى ؛ شۇڭا ئادەملەردە ئارمان تۈگىمەيدىكەن ـ دە ! بەلكى جياڭ ۋېيىيۇەنجاڭ خوتۇن ـ بالىلىرىدىن مەڭگۈلۈككە ۋاز كېچىپ ، مىڭ تەستە

ئېرىشكەن بۇ سۇڭ مېيلىڭ بىلەن ئۆزىنى ئارمانسىز ھېسابلىسا كېرەك . ئۇنىڭمۇ يېڭى ئارمانلىرى پەيدا بولغان بولسا كېرەك . ئىنسان قانائەتنىڭ قۇلى ئەمەس . مەڭگۇ تاكى ئۆلگۈچە ئارمان قوغلىشىپ يۈرىدىغان بىر تەلۋە ئوۋچى . شىڭ دۇبەن بۇگۇن ئارمان قۇچىقىدا ۋەھىمىدىن خالىي ، لېكىن ئۇنىڭ ئارمان ـ ئارزۇلىرى ئۇنى يېڭى تەۋەككۇلچىلىك ، تەلۋىلىككە ئۈندىمەكتە : ئۇ شۇ تاپتا سۇڭ مېيلىڭ ياتقان ئۆيگە ئوغلاش كىيىمى بىلەن كىرىسچۇ ؟ ···

قاراملىق خۇشاللىقنىڭ قېرىندىشى ، يەنە پۇشايمانغا ھامىلدار بىر قىلىق . ئەللىككە يېقىنلاشقان ئادەملەرگە تۇرمۇش ھامان كېپىنكىسىنى تەقدىم قىلىدۇ . پاھ ، سۇڭ خېنىم سۇت بىلەن بەدىنىنى يۇيۇۋاتقان بولسا ، تەلۋىلىك پاجىئە بىلەن ئاخىرلاشمىسۇن ! ···

ھېسسىيات ، تەلۋىلىك ئۇنىڭغا پۇشايماندىن باشقا ھېچنېمە قالدۇرمىدى . ئەتىسى ئايروپىلان يەردىن كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ، شىڭ شىسەي قاتتىق پۇشايمان بىلەن لېۋىنى چىشلەپ قالدى : ئەمدى مۇنۇ بىر مىليون ئالتە يۈزمىڭ كۋادرات كىلومېتىر يەرنىڭ خوجايىنى شىڭ دۇبەن ئەمەس ، جياڭ جيېشى بولۇپ قالىدۇ . مۆرىتى كەلگەندە ئۇ ئەمدى شىڭ شىسەينى يۆتكەپ ئەكېتىدۇ ، ھەتتا ئۆلتۈرۈۋېتەلەيدۇ . جياڭ جيېشىنىڭ ھېلىقى دەيلى دېگەن جاللىتى جۇنتۇڭنىڭ ئۈچ يۈز نەچچە مىڭ جاسۇسى ئارقىلىق شىڭ دۇبەندەكلەرنى ئوڭايلا جايلاشتۇرۇۋېتەلەيدۇ . ئۇ رۇسلارنىڭ ك گ ب سىدىن قېلىشمايدۇ !

ـــ جىنيۇڭ ، نېمە بولدىڭىز ؟ چىرايىڭىز ئۆمسە ··· ـــ ئايالى ئۇنى قېتىپلا قالغان يېرىدە جەينىكىدىن ئاستا تۇتۇپ مۇلايىملىق بىلەن ئۆزىگە تارتتى ، ـــ چارچاپ كەتتىڭىز ، يۇرۇڭ ، هازىرلا جەنۇبىي باغ قورۇغا ياكى نەنسەنگە كېتەيلى ،

بىر - ئىككى كۈن دەم ئېلىڭ !

— ئايرىلىپ قالدىم ··· — دېدى شىېڭ باش - ئاخىرى يوق گەپنى قىلىپ ، — تۇگىدى ···

— كىمدىن ؟ نېمە تۇگىدى ؟

— شىنجاڭ قولدىن كەتتى خوتۇن ··· ئەمدى تېپىرلىغان بىلەن ھېچ ئىش پۈتمەيدۇ . پۇتلىرىم باغلاندى ، پىچاق كانىيىمغا تاقاشتى ! ···

— شۇنچە ئارمىيە تۇرۇپما ؟

— ھە ، شۇنچە ئارمىيە بىلەن ئەسىرگە چۈشتۈم ، ··· ناپولېئونغا ئوخشاش ... ناپولېئوندەك !···

خوتۇنى ئۇنىڭ نېمە دېگىنىنى چۈشەنمىدى .

25

— ئارا - گۇرجەك بايلىق ئەمەس ، ئۇنى قۇچاقلاپ نالە قىلساڭ غېمىڭ ئازىيامدۇ ؟ ھەي زىيەك ، ھەممە بۇغدىيىڭ دەنگە كەتتى ، سەنغۇ نېمىلا بولمىسۇن يەر ئىگىسى ، ئۆيۈڭدە كىگىز ، ئورا ئىچىدە ئاشلىقىڭ بار . سەن ئۆستەڭدە ياتقان بولمىغىنى بىلەن يەنە يەتمىش - سەكسەن خو يېرىڭ بار ، ئاق ياتقان بوزلىرىڭنى شۇۋاق بېسىپ يېتىپتۇ . ئون خولۇق بېغىڭدىكى سەككىز يۈز ئون ئالتە تۈپ قارىياغىچىڭمۇ چوڭ بايلىق . يېگىلى ، كىيگىلى بولمىغان بىلەن ، خېرىدارى بولمىغان بىلەن كۆڭلۈڭ ئاۋۇندۇ . گايىتنىڭ نېمىسى بار ؟ ئابدۇمەرگە يەنە يىللىق ئىشلىگۈدەك ، بالىسى قويچى ، خوتۇنى يۇندىپۇرۇش ، ئۆزى يىللىقچى بولغۇدەك . ئىشلىگەنگە باي بولسا شۇ بولاردى . ئىشلىگەنسېرى پېتلىرى كۆپەيدى . ئوتقا تۇتۇپ كۆڭلىكىنى قاقسا قوماچ قورۇغاندەك ۋاراسلايدۇ . ھەي بىچارە ، ئالتىنچى ئاينىڭ تومۇزىدىمۇ شالۋۇر كىيىپ يۈرسە پېتلىماي

قانداق قىلسۇن . ئايالى گۈلپىرىزنىڭ كۆڭلىكى ياماقنى تولا سېلىپ ئەسلى رەڭگىنى يوقىتىپ قويۇپتۇ : كۆك شاتىۋارمىدى ، قىزىل شاتىۋارمىدى ؟ ئۇنىڭ پۇتلىرى يالاڭ ئاياغ مېڭىۋېرىپ تارمۇشقا ئايلىنىپتۇ . بوشراق تاشلارمۇ ئۇنىڭ تاپىنىدا قۇم بولۇپ كېتىدىكەن ···

— گۈلپىرىز سېغىزغا سېزىك بولۇپ سايىتنى تۇغدى ، باتۇر بولارمىكىن دېسەك ئۇ بالىسىمۇ قويچى بولدى .

— رەيھاندەك خوتۇنلار باتۇر تۇغىدۇ ، ھەي زىيەك ، خوتۇنۇڭ نېمىگە سېزىك بولۇۋىدى ؟ ھە راست ، سىگىرغا دېۋىدىڭ ، ھە ؟

مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆت يۈز يىللىق قېرى قارىياغاچ يازنىڭ تومۇزلىرىدا يىگىرمە توققۇز ئۆيلۈك تارانچى مەھەللىسىگە سايىۋەن ، دېھقانلار سەھەر تۇرۇپ چىغ ، تېۋىلغا ئېلىپ ، ئېتىزلىرىنى ئايلىنىپ قايتىپ كېلىدۇ - دە ، ئاتلىرىنى ئۆستەڭ بويىدىكى قېرى سۆگەتلەرگە باغلاپ قويۇپ ، ئاشۋاختىلىق ئەتكەن چايلىرىنى ئىچىشىپ ، شاملىرىنى چاينىشىپ قېرى قارىياغاچ ئاستىغا كېلىدۇ . پۇتلىرىنى سۇنۇپ ، بېشىنى بورتۇپ چىققان يىلتىزلارغا قويۇشۇپ ئوڭدا يېتىپ پاراڭغا چۈشىدۇ . شەھەردىن يېڭى خەۋەر ئاچىققانلىرى ئاغزى - ئاغزىدىغا تەگمەي سۆزلەيدۇ - دە ، يىللاپ - يىللاپ شەھەر يۈزى كۆرمىگەنلىرى ھەيران بولۇشۇپ :

— پاھ ، مانا قارا - ھە !

— دابەنجىڭ دېگىنىڭ بىر تەڭنە كېلەمدۇ ؟ — دەپ سورىشىدۇ . سۆزلىگۈچىمۇ ئاشخانىدا ئادەمنىڭ كۆپلۈكى ، تاڭجاڭنىڭ يېڭىلمەي شۇنچە ئادەمگە ئاش جوۋۇپ پۇلنىڭ نەق سانىنى دەپ ۋارقىرايدىغانلىقى ، كوڭكا دېگەنگە ئاسمان - پەلەك تېرە بېسىپ كوچىدىن توپا توزۇتۇپ ماڭغاندا ، ئاتلارنىڭ ئۈركۈپ - قېچىپ جان ئالغىلى تاسلا قالغانلىقى ، جۈمە نامىزىغا

ھېلىمئاخۇن مەسچىتىگە كەلگەن ئادەمنىڭ كۆپلۈكى ... گە
ئوخشاش ئىشلارنى سۆزلەيدۇ .
لېكىن ، ھازىر شەھەرگە كىرگەنلەرمۇ يوق . يازدا قۇم
ئارىشاڭدا بولغان ئىشلار تولا دېيىلىپ كونىراپ كەتتى . گايىتنىڭ
ئۆي بىساتى ، بار - يوقى يېرىم پارچە كىگىز بىلەن قازان -
قومۇچ ، تۆت سامان ياستۇقنى چانىغا بېسىپ مەھەللىدىن ئاب-
دۇمەر مىڭبېگىنىڭ كۈزلىكىگە كۆچكەنلىكى بۈگۈنكى يېڭى
گەپ . پاراڭ گايىت ھەققىدە بولۇۋىدى ، ئۇنىڭ مۈكچەك ، ئېگىز
گەۋدىسى ، گۈلپىرىز ئىسىملىك خوتۇنىنىڭ بىر كۆزىدىكى ئې-
قى ، كىچىككىنە پوقىقى ۋە كۆڭلىكىنىڭ سىرتىدا پۇلاڭلاپ
تۇرىدىغان خالتىدەك بوش ئەمچىكى ۋە ئۇلارنىڭ پىت - سىركى-
لىرى توغرىسىدا گەپ قىزىپ كەتتى .
— ھەي ، ئابدۇمەر بۇ يىل يىگىرمە تۆت خو بۇغداي
تېرىپتۇ دەيدۇ ، راستىمدۇ ؟
— نېمە دەيدۇ ماۋۇ ، قىرىق تۆت خو !
— ياقەي ، يىگىرمە تۆت !
— كۆتۈرمە ئېرىقنىڭ نېرىسى ئالتە شاڭ ، ھەر بىرى ئون
پۇتتىن قانچە ؟ كۆزلەكنىڭ نېرىسى ! ...
— قانچە تېرىسا تېرىيدۇ - دە ، ئالاھەزەل ، — دەپ
گەپنى تارتىۋالدى مىرا «قازى» بوم ئاۋازدا سۆزلەپ ، — ئۇمۇ
مەزەمزات تەيجى ھېكىمدەك ھۆكۈمەتنىڭ سېلىقىنى سەككىز
ھەسسە ئاشۇرۇپ ئېلىۋاتسا ! ...
— نېمە دېدىڭ ، مىرا ھۇي ، نېمە ھېكىم ؟
— مەزەمزات تەيجى ھېكىم !
— پاھ ، ئىسمىلا بىر سۇرىكەنغۇ ئۇنىڭ . سەككىز ھەسسە
دېگىنە ؟
— ئۇ دېگەن خالزاتخاننىڭ ئارا ئۆستەڭلىك قولى خەلپە-
نىڭ قىزىدىن تاپقان ئوغلى . بۇ يىل 1942 - يىلى 6 - ئاي

بولسا ، ئۇنىڭ ئۆلگەن يىلى 1864 - يىلى . ئۆلگىلى يەتمىش
سەككىز يىل بوپتۇ - دە . ئابدۇمەر شۇنىڭ يولىنى تۇتتى . خەي
پۇلى ، سەي پۇلى ، چۆپ ئۇچى ، يەر دېنى ، يول پۇلى ، خەيرد-
يە ، ئۆشرە - زاكات ... ۋاي - ۋۇي ، دېھقانىنىڭ سېلىقى
ھازىرمۇ ئوتتۇز ئىككى خودىن كەم ئەمەس . مەزەمزاتمۇ زالىم-
لىق قىلىپ خانغا يارىغان ، ئابدۇمەرمۇ شۇ . ھاكىمنىڭ ئورۇن-
باسارى بولۇپ بىكار ئۆسمىدى ...
— زالىم بولسا ئۆزىگە ، بىزگە نېمىدى ؟
— زالىملىقنى خوتۇنىغا قىلمايدۇ ، ساڭا قىلىدۇ ئۇ .
يەتتە خو يېرىڭگە ئون خو سېلىق سالسا نېمەڭنى بېرىسەن ؟
— ئۇنىڭ بۇغدىيى قەۋەتلا بوپتۇ .ئورمىچى سالار ھەرقا-
چان . بىز بېرىپ بۆلۈۋالايلى ، ھېچبولمىسا ئون خورىنى .
شۇ چاغدا مەھەللىنىڭ شىمالىدىن قاشاڭ قېرى بايتالغا
سىڭايان ئولتۇرۇپ مەھەللە ئىمامى قارىياغاچ تۈۋىگە كەلدى :
— پاھ ، مىڭبېگىنىڭ ئۆيىگە چىققان مېھمانلارنىڭ كۆپ-
لۈكى ، ماشىنا بىلەن دوتەي ، كالاسكا ، خادىك ، يورغا ئاتلار
بىلەن شەھەر بايلىرى كۆتۈرۈلۈپ چىقتى . قوغۇنلۇقنىڭ بارد-
ڭىدا ئولتۇرۇپ ساناۋىدىم ، ماشىنا يەتتە ، كالاسكا يىگىرمە
چىقتى .
— ئېشەكچۇ ، ئىمام ! — دېدى ھاسىسىغا تايىنىپ مال-
خىينى سىڭايان كىيىپ ئۆيىدىن ئەمدىلا چىققان مۇختەر
باي ، — ئېشەكتىن نەچچىسى چىقتى ؟
كۆپچىلىك قاقاقلاپ كۈلۈشتى .
مۇختەرباي ھەممىلا تەرەپتىن بولتۇرقىغا يەتمەيتتى : قېرد-
لىق ئۇنىڭغا بالدۇرلا يەتكەن . ساپان ئۆكۈزلىرىدىن ئىككىسى ،
مىنىشلىك ئاتتىن ئىككىسى ۋە هارۋا ئېتىدىن بىرى بىر قىشتىلا
ئۆلۈپ ، ئەتىياز ئارانلا بىر ئات قوشى ، بىر ئۆكۈز قوشى چىقد-
رالىدى . ئىككى بالىسى ساپان تۇتتى . ئادەممۇ ياللىيالمىدى .

بۇ ئىش ئۇنىڭغا قاتتىق ئەلەم قىلدى. ئۇنى ئاز دەپ ئايالى پارالىچ بولۇپ ئۈچ كېلىنىكەچ كىرگۈچە غىز - غىزلىشىپ ئۇنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى قويمىدى.

مانا هازىر يېڭى بۇغداي پىشىشقا يەنە بىر ئايدەك ۋاقىت بار، ئۇنىڭ ئۆيىدە ئۇن تۈگىگەن. ئوزۇقلۇققا قالدۇرۇلغان بۇغداي بۇنداق بۇرۇن تۈگەپ باقمىغان، بۇ ئىش ئۇنىڭغا تولىمۇ ئەلەم قىلدى. ئۇ ئامالسىز دەريا بويىدىكى باي تۇغقانلاردىن ئۆزى هارۋىسىنى سۆرەپ بېرىپ ئىككى تاغار بۇغداي ئاچىقتى.

— بايلار كەمبەغەللىشىپ، كەمبەغەللەر باتراقلىشىپ، باتراقلار لالمىلىشىپ مەهەللىنىڭ پەركايى ئۈچتى. ئادەمنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپ قاشقالىق مىڭبېگى بولدى، ئەمدى مۇئاۋىن هاكىم بولۇپ، ئۆزۈكچىلىكتە كاتتا چاي قىلىپ بايلىقنى كۆز - كۆز قىلىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان. هېلىقى غېنى دېگەن ئوغرى ئۈچەكتىن چىقماي كەتتا، مۇنۇ ئابدۇمەرنىڭ بۇرنىنىڭ بېزىنى ئالىدىغان گەپ ئىدى!

— ئابدۇمەر مىڭبېگى ئۇ قاتتىن هېۋىز باينىڭ قىزىنى توقاللىققا ئاپتۇ. شەهەردە يەنە بىر نوغاي توقىلى باردەك تېخى!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مۇختەر باينىڭ چارلىششقا باشلىغان ساقاللىرى ئاستا تىترەپ، قېلىن لەۋلىرى كۆكەردى:

— ئادالەت كەتسە كاساپەت ئەدەيدۇ. چورۇق هېكىم تىرىلسىدى، پارىخور ئەمەلدارلارنى دەررىگە بېسىپ راسا ساۋىسا بولاتتى. پاھ، بىر دېهقانغا بىر دورغا بىگۇناھ زۇلۇم سالسا، يۈزبېگىگە قىرىق، مىڭبېگىگە يىگىرمە دەررە ئۇرغۇزۇپ، بۇنداقلارنى يۈزبېگى، مىڭبېگى قىلغاندىكىن مېنىمۇ يىگىرمە دەررە ئۇرۇڭلار دەپ يېتىپ بەرگىنىنى دېمەمسىلەر؟ چورۇق هېكىم تىرىلسە، ئابدۇمەرگە يۈز دەررە بۇيرۇيتتى. دەررىنى ئۆزۈم ئۇرۇپ ئۇمۇرتقىسىنى ئۇزۇۋېتەتتىم ئۇنىڭ!

— ئۇنىمۇ قىلدۇق، بۇنىمۇ قىلدۇق، ئۇنداقمۇ دېدۇق،

بۇنداقمۇ دېدۇق، پايدا تاپمىدۇق. ئىت هۈرىدۇ، كارۋان يۈرىدۇ، شۇنداق گەپ!

— پاھ، قاشقالىق! ئۇنىڭ مۈڭگۈزىگە تاياق تەگسە سىنىڭ تۈيىقىڭ سىرقىراۋاتامدۇ؟ دېگىنىڭ راست، ئابدۇمەر ئاكاڭ ئافاق غوجا بوۋاڭدىن دۇئا ئېلىپ چىققانىكەن ئەمەسمۇ، ساقىسى ئالچۇ چۈشۈۋاتىدۇ. سەنمۇ بېيىپ كەتتىڭ، هېچكىم سېنى قۇناخۇن قاشقالىق دېمەيدۇ، قۇناخۇن ئىمام دەيدۇ. ئالا خورجۇننى يۇدۇپ چىقىشىسەن، ئۆزۈڭ ئۆتمەي بايلىرىمىزنىڭ گەجگىسىگە دەسسەيسەن!

— ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە ئۇر توقۇمىنى دېگەن شۇ، — دېدى ئىمام مۇختەر بايغا تۈنجى قېتىم يېنىپ، — تيەنجىنلىكلەر سېۋىتىگە قورچاق سېلىپ بىر ئەپكەش بىلەن چىقىپ، كەتكەندە يۈز دوڭخەنغا ئالتۇن بېسىپ كېتىۋاتىدۇ. كاپىرلار قېنىمىزنى شورىسا نېمە قىلالايمىز، ئۆز دىن قېرىنداشلىرىمىز بىر قوشۇق ئاشىنى ئوشۇق يېسە چىدىمايمىز ئالاهازەل!

— چىدىغاچقا سەن مەهەللىنىڭ بېيى بولغانسەن. بىزنىڭ هويلىنىڭ مالىيى ئىدىڭ، مانا هازىر مەهەللىنىڭ بېيى بولدۇڭ. قىزلىرىمىز ئوغۇللىرىڭ بىلەن قاچتى، تارانچى باللىرى ئۆيۈڭدە مالاي. پۈتۈن يۇرت ساڭا ئىقتىدا قىلىدۇ. يەنە نېمە چىدىمىدى، پىدىمىدى دەپ تىلىڭنى چاينايسەن!

— خاپا بولمىسىلا بېگىم، دېگەنلىرى راست. مەنمۇ هازىر قاشقالىق ئەمەس، تارانچى غوجام، ئىككى كېلىن، ئىككى كۈيئوغۇل تارانچى، نەۋرىلەرمۇ شۇ. موماي بىلەن ئىككىمىزلا يېڭسارچە گەپ قىلىمىز. غوجام، زاغرا يېمەيمىز، ئېشەك مىنمەيمىز، شاما چاينايمىز، تارانچى بولماي نېمە بىز!

كۆپچىلىك يەنە قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى.

— خالزاتخان هېكىمنىڭ دەۋرىدە، — دېدى مىرا «قا-

زى» بوم ئاۋازدا ۋارقىراپ سۆزلەپ، — جاھانگىرخان غوجام مانجۇلارغا قارشى تىغ كۆتۈرۈۋىدى، شىنجاڭ بويىچە ئىككى مىڭ ئۆيلۈك ئەنجانلىقنى قوغلاپ چىقاردى. مانجۇلارنى قوغلىماي دىن قېرىنداشنى قوغلىدۇق. تېخى مانجۇلارنىڭ دىن قېرىنداشلىرىمىزنى يوقىتىشىغا مەدەت بېرىمىز دەپ ئىككى مىڭ تارانچى دۈمبىمىزگە ئەللىك جىڭدىن ئاشلىق ئارتىپ بىر مىڭ ئۈچ يۈز چاقىرىم يولنى پىيادە مېڭىپ غۇلجىدىن ئاقسۇغا ئاپاردۇق، مۇزداۋاندا ئۆلگەنلەر، تالا - تۈزدە يېتىپ توڭلاپ قالغانلار تېخىمۇ كۆپ. مانجۇلارنى دەپ جېنىمىزنى تىكتۇق. ئۆز دىن قېرىنداشلىرىمىز زۇلۇمغا قارشى تىغ كۆتۈرسە ئۇلارنى يوقىتىشقا ياردەم قىلدۇق.

— پاھ، پاھ، ماۋۇ خەقنى ۋۇي، بۇ ئىش قاچان بولغان مېراكا؟

— مۇتائالى خەلپەم سۆزلىگەندە خاتىرەمدە قالغان، 1825 - يىلىغۇ دەيمەن!

— ياق، خاتالاشتىلا مېرا قازى، — دېدى ئىمام، — سىلى دېگەن 1825 - يىلى جاھانگىر غوجامنى بېيجىڭغا ئاپىرىپ ئۆلۈم جازاسى بەرگەن چاغ. ئىككى مىڭ تارانچى ئەللىك جىڭدىن ئاشلىق يۈدۈپ مانجۇ ئەسكەرلىرىگە ياردەم قىلغان چاغ 1830 - يىلى. ئالتە شەھەرنىڭ تۆتىدە ھەممە خەق مانجۇغا قارشى قوزغالغان گەپ. مانجۇلار ئوتتۇز مىڭدىن جىق ئەسكەر ئەكېلىپ قىرغان گەپ. شۇ ئوتتۇز مىڭ ئەسكەر ئاقسۇدا تۇرغان گەپ. ئۇلارنىڭ قورسىقىنى دەپ كۇچادىن بىر مىڭ ئادەم، ئىككى يۈز ھارۋا، بەش يۈز ئات، بىر مىڭ بەش يۈز كالا، مىڭ ئېشەك بىلەن ئاقسۇغا ئاشلىق توشۇغان گەپ. ئىككى مىڭ تارانچى مانا شۇ چاغدا، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، بۇنىڭدىن بىر يۈز ئون ئىككى يىل بۇرۇن غۇلجىدىن مۇزات يولى بىلەن پىيادە ئاشلىق يۈدۈپ توشۇغان، ئۆزىنىڭ ئۆزى! ...

— سەن كىمدىن ئاڭلىغان، قۇناخۇن ئىمام؟

— مۇتائالى خەلپەم، زېرىپ قارىھاجىم، تىيپىزات خەلپەم، ... مەن دېگەن يېزىۋالغان گەپ، ئۆزىنىڭ ئۆزى ...

— يارايسەن قاشقالىق، گېپىڭ جايىدا، مانجۇلار بىز خەقنى يوقاتسۇن دەپ ئاشلىق توشۇدۇق. بۇ گەپنى مۇزاتتىن ئاشقۇچە مەنمۇ ئاڭلىغان. ھازىرمۇ مانا ئابدۇمەر شىڭ دۇبەنگە ياردەم قىلىپ دېھقانىنىڭ سېلىقىنى كۆپەيتىۋاتىدۇ. ئىلقىدىكى غېنى، نۇرىلارنى تۇتۇشقا نەچچە ماشىنا ئەسكەر كەلدى. تاغدا يول باشلىغانلارمۇ ئۇيغۇر، قازاق!

— غوجانىياز ھاجىمنى تۇتۇپ بەرگەنمۇ، سوراق قىلغاندىمۇ، دارغا ئاسقانمۇ ئۇيغۇرمىش!

— سابىت داموللا، زېرىپ قارىھاجىملارنى تۇتۇپ بەرگەندىمۇ ئۇيغۇرمىش!

— تارانچىمۇ، قاشقالىقمۇ؟ — مۈگدەپ ياتقان بىر دېھقان چۆچۈپ ئويغىنىپ سورىدى.

— قاشقالىقمۇ، تارانچىمۇ بار ...

— ھا - ھا - ھا ...

كۆپچىلىك ئەمدىلا كۇلۇشكە مەھەللىنىڭ بېشىدا تۆت ئاتلىق ئادەم پەيدا بولدى. ئادەملەر ياتقان يەرلىرىدىن تىك بولۇشتى. بىر - بىرىگە قارىشىپ، تۇيۇقسىز ساغا يولۇققان چۆجىلەردەك مۇختەر بايدىن پاناھ تىلىشىپ قاراشتى. مۇختەر بايمۇ تامدەك تاتىرىپ يېنىدا كۇلۇمسىرەپ تۇرغان زىياۋۇدۇنغا قارىدى. زىياۋۇدۇننىڭ چاچ - ساقاللىرى ئاقارغان، قوۋۇزلىرى ئىچىگە كىرىپ كۆكرىكىدىكى قۇرۇق ئۇستىخانلىرى تېرە ئىچىدە تالا - تالا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ يىل تەرگەن ئاشلىقىنىڭ تايىنى يوق، بىر بالىسى ئىمامغا مالاي تۇرغان، ھازىر يەيدىغىنى تۈگىگەن، ئەھۋالى تولىمۇ يامان ئىدى. مۇختەر باي تامدەك تاتىرىپ:

— قاچ زىيەك! — دېدى.

— نېمىشقا ھۆي؟

— قاچ دەيمەن!

زىيەك ئورنىدىن تۇرۇپ قېرى قارىياغاچنىڭ يېنىدىكى پاكار قورۇق تامدىن باغقا سەكرىدى. ئاتلىقلار يېتىپ كەلدى. ئىككى يايى دۈمبىسىگە مىلتىق، يانپىشىغا قىلىچ ئېسىۋالغان. قارا مالخايلىق پاكار يايى مۇختەر بايغا تىكىلدى:

— زىيەك قېنى، قاچقان شۇمۇ؟

— زىيەك نىلقىدا، بالىسىنىڭ يېنىدا، نوچى بولساڭ شۇ يەرگە بار!

— ئۇنداق بولسا ماڭ، سەن ساقچىغا كىرىپ باشلاپ بارىسەن!

— نېمە، سېنى ئۆيۈمگە باشلىمىغان ئوغۇل بالىزە يايلاققا باشلامدىمەنا؟

— ماڭ، تولا سۆزلىمە!

يايى ئىككى ساقچىغا قاراپ قويۇۋىدى، ساقچىلار ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى. ئۇلاردىن بىرىنىڭ قولىدا زەنجىرلىك بىرنېمە بار ئىدى. مۇختەر باي بۇ نەرسىنى خوتەندىكى چېغىدا جىق كۆرگەن. ئۇ كويزا ئىدى.

— ھەي يايى مۇنۇلارغا دە، بېشىغا بالا تاپمىسۇن. مېنىڭ تۆت ئوغلۇم مىلتىق ئېتىشنى بىلىدۇ. ئۇۋ مىلتىقلىرىمۇ تەييار. مۇنۇ مەھەللىدىن تىرىك چىقالمايسىلەر. بولۇپمۇ سەن يايى، سەن تۇردى پېتەكنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. سەن مەشەدىلا ئۆلىسەن. مۇنۇ يىگىتلەر ھەرگىز مېنى پارقىراپ تۇرۇپ ئۇزىتىپ قويمايدۇ. ئېيت ماۋۇلارغا.

— تا شو سا؟① — دەپ سورىدى بىر ساقچى. پېتەك

① ئۇ نېمە دەيدۇ؟

ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى دېدى: «ئۇ بىز تۇتىدىغان زىيەك يوق ئىكەن. بۇلار بىزگە تۇتۇپ بېرىشكە ۋەدە بەردى» دېدىم دەپ قىلغان سۆزىنى كۆپچىلىككە ئۆرۈپ بەردى. خەنزۇچە گەپنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان تارانچى دېھقانلىرىغا ساقچى خەنزۇنىڭ: «كىم نىلقىدىكى ئوغرىلارغا ياردەم بەرسە ئېتىلىدۇ، كىم زىياۋۇدۇننى تۇتۇپ بەرسە يۈز دوللار، ئوغلى نۇرىنى تۇتۇپ بەرسە بەش يۈز دوللار مۇكاپات بېرىلىدۇ. ئۇلارنى يوشۇرغانلارمۇ ئېتىلىدۇ» دېگەنلىرىنى تەرجىمە قىلىپ بەردى. مۇختەرباي تۆت ئاتلىقنى ئۆيىگە ئەكىرىپ قايماق، مايلىق توقاچ بىلەن مېھمان قىلدى. ئۇ چېرىكلەرگە نۇرىنى تىللاپ بەردى.

زىياۋۇدۇن باغدىن چۈشىنقاپ تۇرغان ھارۋا ئېتىنى يېشىپ مىندى - دە، باغ ئارىلاپ قېچىپ مەھەللىدىن دەريا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئىختىيارسىزلا يىگىت ۋاقتىدا رەيھانگۈلنى ئېلىپ قېچىش ئۈچۈن دوستى بىلەن ساقلىغان جىغانلىققا كەلدى. ئاتنى ئوتقا باغلاپ قويۇپ يۇمشاق چىمەن ئۈستىدە دۈم ياتتى. ئۇنىڭ باش تەرىپى يار بېشى، ئاياغ تەرىپى قاراسۇ، قويۇق جىغانلىق. ئوڭ يېنىدا يار ئاستىدىن چىقىدىغان مۇزدەك بۇلاق سۈيى. بۇلاق سۈيى بىلەن قاراسۇ قوشۇلغان يەردە ھازىرمۇ چار بېلىقلار قىزغۇچ كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئويناپ يۈرەتتى. نۇرى بالا ۋاقتىدا مۇشۇ يەردە كىيىملىرى ھۆل بولۇپ كەتسىمۇ چىقماستىن بېلىقلار بىلەن ئوينىشاتتى. رەيھانگۈل بالىسىنىڭ رايىغا بېقىپ ئېڭىكىگە تايىنىپ سۇ بويىدا ئۇزاقتىن - ئۇزاق ئولتۇراتتى. ھەي بۇلاق، سەن زىياۋۇدۇننىڭ تۇنجى ۋە ئاخىرقى مۇھەببىتىگە گۇۋاھ، ئۇنىڭ تۇنجى ئوغلىنىڭ ئانا يۇرتىغا قادىماستىن ساڭا باغرىنى ياققىنىغا ھەم گۇۋاھ، بۈگۈنچۇ؟ زىياۋۇدۇننىڭ ھېچكىمگە كۆرسەتمىگەن كۆز ياشلىرىغا گۇۋاھ بولماقچىمۇ؟ زىياۋۇدۇننىڭ ئاتا - بوۋىلىرى مۇشۇ بۇلاق سۈيىنى ئىچىپ، شۇ سۇدا ئېپتار قىلىپ سەككىز ئەۋلاد مۇشۇ يەرنىڭ

خوجايىنى بولۇپ ئالەمدىن ئۆتكەن . ئۇلارنىڭ نەۋرە ـ ئەۋرىلىرى ئەمدى بۇ يەردە دەسسىگۈدەك يەرگە زار . بالىسى نە ـ نەلەردە سەرگەردان ، مانا ئۆزى ئاچ ، خار ۋە قاچاق . ئۆز ئانا يۇرتىدىن ئۇنى قېچىشقا زورلاۋاتقان قانداق بىر كۈچ ـ ھە ؟ ئانا تۇپراققا بولغان مۇھەببەتمۇ ياكى بىزارلىقمۇ ؟ ئۆز يېرىڭدە كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈشـــمۇ گۇناھ ، بىر پارچە قاتتىق نان ، كاۋا ـ ياڭيۇ قوردىقى بىلەن خۇشال بولۇشمۇ چەكلەنگەن ، بالاڭنى ھىمايە قىلىشمۇ جىنايەت ، گۇناھسىز باغلاندىم دېيىشمۇ قىلمىش ! ... بۇمۇ ھايات بولامدۇ ؟ بۇنداق ياشىغاننىڭ ئۆلۈمدىن نەرى ياخشى ، كەلگۈسى ياخشى دەيدۇ بالىلىرى ، راست ، كەلگۈسى بارمۇ زادى ؟ زىياۋۇدۇن ئۇچۇن ھەممە نېمە ئۆتمۈش : مۇھەببەت ، ئىنسانىي ئەرك ، ئاتىلىق بۇرچ ۋە ياشاش ھوقۇقى ... مۇشۇنداقلا ئىلى دەرياسىدا ئېقىپ ئۆلسە ئۇنى ئازابلاۋاتقان قىساس ئوتلىرى بىراقلا ئۆچىدۇ . لېكىن كىشىلەر ، ھەي زىيەك ، سەنمۇ ئەرمۇ ، سەنمۇ ئاتىمۇ ، سەن ئالا قانجۇقمۇ يەتمەيسەن . قانجۇق يۇلتۇزلارغا قاراپ ھۇۋلاپ ھال ئېيتالايدۇ ، سەن بولساڭ تاشلانغان ئەسكى شالۋۇر دېيىشمەمدۇ ؟ ياق ، مەن تېخى ياشايمەن ، بۇلاق بويىدا تېخى شادلىنىمەن ، بالىلىرىمنىڭ تويىنى ، نەۋرىلىرىمنىڭ خۇشال كۈلكىلىرىنى كۆرىمەن ...

ئۇ جىغانلىقتىن قاراسۇ بويىغا كەلدى . قارا سۇدا بېلىقلار ئوينىماقتا . سۈپسۈزۈك بۇلاقلار قوشۇلۇپ ئادەمنى ئەندىكتۈرگىدەك مۇزلىغان قارا سۇغا تىزغىچە كىرىپ جىم تۇرغان چار بېلىققا ئىككى قولى بىلەن تاشلاندى ، لېكىن تۇتالمىدى ، سۇ لېيىدى ، بېلىقلار ئۈركىدى . ئۇنىڭ قورسىقى ئېچىپ باشلىرى قايدى . ئۇ سۇغا قاراپ كۈلۈپ قويدى :

— تۇتمىسام ، توختا سېنى !

ئۇ جىغاننى يېرىپ چىشى بىلەن بىر ئۇچىنى ئۇچلاپ نەيزە ياسىدى . تىنچ ، راھەتلىنىپ ياتقان بېلىقنىڭ بېشىغا نەيزىسىـ

نىڭ ئۇچىنى توغرىلاپ :

— سەن شىڭ دۇبەن ، — دېدى ـ دە ، نەيزىسىنى بېلىقنىڭ بېشىغا سانجىدى . سۈزۈك سۇدا قان رەڭگى پەيدا بولدى . مانا ھوشسىز بېلىق سۇ بېتىدە لەيلىدى . ئۇ بېلىقنىڭ قارنىنى ياغاچ بىلەن ياردى ـ دە ، دۆڭدە كۈنگە قاقلىنىپ چوغقا ئايلانغان تاشقا چاپلىدى . بىردەمدىن كېيىنلا بېلىقنىڭ قېنى قاچتى . ئۇ ئىشتىھا بىلەن يېدى .

كەچقۇرۇن ئۇ دەريا بويىدىكى ئورمانلىققا كەلدى . ئورماندا قىرغاۋۇل خورازلىرى چۇرقىرىشاتتى ، مېكىيانلىرى ۋاكىلدىشاتتى ، ياۋا توڭگوزلار خارتىلدىشاتتى ، توشقانلار يۈگۈرۈشەتتى ، قۇشلار نەغمە ـ ناۋا قىلىشاتتى . جەنۇبتا چارچىماس ئىلى دەرياسى دولقۇن ياساپ ، كۆۋرەپ ھەيۋەت بىلەن ئاقاتتى . قىرغاقلاردىكى مەجنۇنتاللار ھىلىدىن ـ ھىلىغا ئېگىلىپ تەزىم بىلەن دەريانى سۆيەتتى . دەريانىڭ ئاق دولقۇنلار سەكرىشىپ تۇرغان ئوتتۇرىسىدا بۇنداق سۆيگۈ يوق ، نەلەردىندۇر ، يىلتىزلىرى بىلەن قومۇرۇلغان دەرەخلەر ئېقىپ كەلمەكتە . دەريانىڭ ئۆزىلا بىر ھاياتكەن ، ئەنە ، بىر ئات ئۆلۈكى ئېقىپ ئۆتتى . بىر چۆكۈپ ـ بىر لەيلىگەندە زىيەك ئاتنىڭ بېشى بىلەن يايلىنى كۆردى . ئۇ قاراسۇدىن تۇتۇۋالغان بېلىقلىرىنىڭ قارنىنى تاشتىن ياسىۋالغان پىچاق بىلەن يېرىپ تال شاخلىرىغا ئېسىپ قويۇپ ، زىرە ، بۆلجۈرگەن ، قاراقات ۋە ياۋا ئالمىلاردىن ئېتەك ـ ئېتەكلەپ تېرىپ كەلدى . ئۇ كۈلۈپ :

— ئۆيۈمدىن جاڭگال ياخشىكەن . ئىككى ئوغۇل مالاي بولسىمۇ ئاچ ئەمەس . قىزىم مۇختەر ئاكامغا ئامانەت . خەير جانىۋار ، مەھەللەڭگە قاراپ ماڭ ، ئوقۇرۇڭ سېنى چىللاۋاتىدۇ ! — دېدى ـ دە ، ئاتنىڭ بېشىنى جەنۇبقا توغرىلاپ ، ساغرىسىغا شاپىلاقلاپ قويدى ، — ماڭ ، تېز ماڭ ـ چاپ جانىۋار ! — دېدى نەيزىسىنى ئاتنىڭ چېۋىسىغا سانجىپ قوـ

يۇپ . ئات چۆچۈپ ، چىچاڭشىپ قۇيرۇقىنى تىك قىلىپ يۇگۇرۇپ كەتتى .

ئۇ بىكارچىلىقتا ئادەتلەنمىگەن : شاخلارنى تاش پىچاق بىلەن قىيىپ تاللاردىن سېۋەت توقۇدى ، چىمەنلىكتە كەپە ياسىدى . يۇمشاق چۆپلەر بىلەن ئۇنى ياپتى ...

ئۇ دەريا بويىدا سەھەرنى كۈتۈۋالدى . نۇرى دادىسىغا تاش قورال دەۋرى توغرىسىدا ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بەرگەن . مانا ئۇ شۇ دەۋرگە قايتتى . ئىنسان ھايۋانغا ئايلانسا خاپىلىق ، غەم - غۇسسە بولمايدىغان ئوخشايدۇ . مانا زىيەك بۇ كېچە راھەتلىنىپ ئۇخلىدى ، ئۇنى دەريا پەپىلەپ ئۇخلاتتى ، قۇشلار نەغمىسى ئويغاتتى . تەبىئەت ، ياپيېشىل جاھان قۇچاقلاپ ھۇزۇرلاندۇردى .

ۋەھشىيلىك جەمئىيەتتە ، گۈزەللىك تەبىئەتتە ، ئىنسان قالتىس نەرسىلەرنى ئىجاد قىلىش جەريانىدا ئۆمرىنى قىسقارتىدىكەن . تېز ماڭىمەن دەپ ماشىنا ئىجاد قىلىۋاتقان ، نەيزىنى ياراتماي مىلتىق ياساۋاتقان ، پايدا قوغلىشىپ بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈۋاتقان . نېمىشقا مۇنۇ قۇشلاردەك ، توشقانلاردەك تەبىئەتنىڭ بەرگىنىگە شۈكرى قىلىپ جىم ياشىمايدۇ - ھە . مۇشۇ تۇرقىدا ، زىيەك دەريا بويىدا راھەتلىنىپ ياتقاندا يەر يۈزىدە قانچە ئادەم ئۆلۈۋاتىدىغاندۇر ، بەلكى ئۆلۈۋاتقان ئادەملەر ھايۋانلاردىن كۆپ بولسا كېرەك !...

ئەنە ، يىراقتىن سالچىلار كۆرۈندى . سال قىرغاق بويلاپ كەلمەكتە . سالدا چاي قايناۋاتسا كېرەك ، ئىس چىقماقتا . تېخى قويلارمۇ باركەن ، مانا كارامەت .

سال زىياۋۇدۇننىڭ يېنىغىلا كېلىپ قىرغاققا سۈركىلىپ توختىدى . ئىككى سالچى تالدىن قىلىنغان توم ئارغامچىلارنى تاغ تېرەكلىرىگە باغلىدى .

— ئالامەت يەركىنا ، پاھ ، راھەت سېنىڭكەن - دە ! — دېدى بىرى ۋە بېلىقلارنى كۆرسىتىپ ، — بېلىقئالغۇچكەنسەنغۇ

ھەي دارازا ؟ باللار ، چۈشەيلى ، شەھەردە بۇنداق يەر يوق . كەچ كىرگۈچە تاماشا ، كەچقۇرۇن يولغا چىقساقمۇ زايومكا دېگەن ئەنە !

ئوندەك ئادەم خۇشال ۋارقىرىشىپ يەرگە چۈشتى . بىردەمدىلا قازان ئېسىپ ، قوي سويۇپ ، دەريا بويىنى ئاۋاتلاشتۇردى . بىرلىرى ھاراقمۇ ئىچىپ ناخشا ئېيتىشتى ، بىرلىرى چىمەنلىكتە چېلىشىشقا چۈشتى . چېلىشىشنى كۆرسە تەنلىرى يايراپ كېتىدىغان زىياۋۇدۇن ئۆزىنى تۇتالمىدى .

— قېنى ، نوچىراق بىرىڭلار چىقساڭلارا ! — دېدى ئۇ ئىشتاننى تىزىغىچە تۈرۈپ ، — ئۇزۇن بوپتىكەن ، سېغىنىپ قالدىم .

ساقال - بۇرۇتىغا ئاق كىرگەن ، بەللىرى سەل مۈكچەيگەن دېھقان ئون نەچچە يىگىتنى بىر - بىرلەپ باستى . كۈچى بارلارنىڭ پەمى يوقكەن ، پەمى بارلىرى زىياۋۇدۇندەك كۈچلۈك ئەمەسكەن . زىياۋۇدۇن بىردەمدىلا ھۆرمەت تېپىپ ، ئۇلار بىلەن دوست بولۇپ كەتتى .

ئۇلار بىللە گۆش يەپ ، جاڭگال مېۋىلىرىگە تويۇپ كەچقۇرۇن شەھەرگە قاراپ سال بىلەن يۈرۈپ كەتتى . دولقۇنلۇق دەريانىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا سال بىلەن ماڭماق تولىمۇ راھەتكەن . زىياۋۇدۇن غىڭشىپ ناخشا ئېيتقىلى تۇرۇۋىدى ، بىرى :

— ناخشىدا مېنى يېڭەلمەيسەن جۇمۇ دارازا ! — دېدى .

— ئاۋۇشتا يېڭەلەيمەن .

— ئاۋۇشنىڭ نېمە ھۆي ؟

— يەتتە ئاۋۇشچۇ ؟

— ئاۋە قېنى ؟

زىياۋۇدۇن قولىغا ھېجىر تاۋاقنى ئېلىپ داپ قىلىپ ئاۋۇشقا باشلىدى :

ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن
قارا مىلتىقنىڭ ئوقى.
يۇرتمۇ يۇرت تىنەپ يۈرگەن،
ئاتا ـ ئانىنىڭ يوقى.

قۇچاق يەتمەس قارىغايلار تاغنىڭ كۆركى ئىدى. مانا ئەمدى ئادەملەر ئۇلارنى يىقىتىپ، كالىنىڭ بۇرنىدىن چۇلۇك ئۆتكۈزگەندەك بېشىدىن تېشىپ بىر ـ بىرىگە قوشاقداپ چېتىپ سۇدا ماڭدۇرغان چانا قىلىۋالغان. بېشىدا بىر پالاقچى، قۇيرۇقىدا بىر پالاقچى پالىقىنى قىمىرلىتىپ بەرسىلا بۇ جانىۋار هارۋا ئېتىدەك يولدىن چىقماي ماڭىدىكەن. سال بىلەن مېڭىۋەرسە ئالەمنىڭ چېتىنى كۆرەمدىكىن كىشى ...

زىياۋۇدۇن ناخشا ئېيتىۋېتىپ خىيال شامالىرى بىلەن نە ـ نەلەرگە ئۇچتى. ئۇ ناخشىنىڭ ئاخىرىدا ئېغىر «ئۇھ» تارتتى ۋە: «نۇرى بالام، نەدىسەن؟» دەپ نالە قىلدى. دەردلىك ئادەمگە جەننەت بولمىسا كېرەك. نەگىلا بارسا دەردى بىللە بارىدىكەن. دەرد بار يەردە خۇشاللىق نېمە قىلسۇن، قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن زىياۋۇدۇننى يەنە بالا غېمى باستى.

ئۇ سال ئۈستىدە بىر كېچە يېتىپ ئەتىگەنلىكى شەهەرگە كىردى. شەهەر باشقىچە بىر هايات. هاجىبولۇس مەهەللىسى، دۆڭمەهەللە، شەهەر ئىچى، ئودا مەهەللە، هەتتاكى تېرەكمازار، تاقىچىلىق ... هەممىلا كوچىلاردا ئادەملەر كوچىلارغا سۇ چېچىۋاتقان. كوچىنىڭ ئىككى چېتى ئېقىن سۇ، سۇۋادان تېرەكلىك، ئۇلۇغ ئېچىلغان دەرۋازا، يان ئىشىك ۋە يالغۇز ئىشىكلەردىن گۈللەر بىلەن تولغان پاكىز هويلىلار، پاكىز كىيىنگەن شەهەرلىكلەر كۆرۈندۇ. يەلپۈنۈپ تۇرغان پەردىلەر، چىرايلىق سىرلانغان سالاسۇنلار، سىلىق مېڭىپ ئەپكەشتە سۇ ئەكىرىپ كېتىۋاتقان خىزمەتچىلەر ... كىشىگە «بەخت شەهەرد-

كەن» دېگۈزىدۇ.

مانا ئۇ كوچىغا سۇ چېچىۋاتقان، ئاق خەسىدىن ئىشتان ـ كۆڭلەك كىيگەن يېشىل دوخاۋا بۆكلۈك مويسىپىتكە سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئۇ كىشى كۆركەم قامىتىنى تىك تۇتۇپ، — ئۇكام سېنى تونۇۋاتىمەن، ئېسىم قۇرسۇن، ئىسمىڭ تىلىمنىڭ ئۇچىدىلا.

— زىيەك باخشى! ...

— ياق، ها ـ ها ـ ها ... زىياۋۇدۇن، مۇختەر باينىڭ ئىنىسى.

— نۇرى سېنىڭ ئوغلۇڭغۇ، ئۇ شائىر ئوغلۇڭ هازىر نەدە؟

— نەدىلىكىنى مەن سىلىدىن سورىغىلى كەلدىم مۇتائالى خەلىپىتىم. نىزەرخان غوجام رەهمىتىنىڭ ياتقان يېرى جەننىتى بولغاي. ئۇ مۇبارەك زات بېشىڭلارغا كۈن چۈشسە مۇتائالى خەلىپىتىمنى ئىزدەڭلار دەپ ۋەسىيەت قالدۇرغانىدى.

— رەهمەت هۆرمىتىڭگە زىياۋۇدۇن، قېنى يۈر، ئۆيگە كىرەيلى.

مۇتائالى خەلىپىتىمنىڭ ئۆيى دەردمەنلەرنىڭ دادىخاسى. مانا زىياۋۇدۇنمۇ هويلىدىكى كەڭرى چايخانىدا يۇمشاق كۆرپە ئۈستىدىن ئورۇن ئالدى. ئۇ يالاڭ ئاياغ، قاپقارا پۇتلىرىنى نەگە يوشۇرۇشنى بىلمەي خىجىل بولۇپ قورۇنۇۋىدى، خەلىپىتىم:

— هە، پۇتلىرىڭ ئارتۇقلۇق قىلىۋاتامدۇ؟ مەيلى، سۇنۇپ ئازادە ئولتۇرغىن، سېنىڭ پۇتۇڭ ئابدۇمەر مىڭبېگىنىڭ پۇتىدىن مىڭ هەسسە پاكىز. سەن پاكىز تۇپىمىزدىن باشقىنى دەسسىمەيسەن، ئۇ مۇرتەد خەلقىمىزنىڭ بېشىغا، مىڭلىغان شېهىتلارنىڭ سۆڭەكلىرىگە دەسسەپ يۇقىرىغا ياماشماقتا! ...

— مەنمۇ شۇ خەلىپىتىم، مېڭىپ يۈرگەن سۆڭەكمەن.

ئۇنىڭ پۇتلىرى نەگىلا بارسام بېشىمدا .
— بىلىمەن ، ئوبدان بىلىمەن زىياۋۇدۇن . ئۇ تۆھمەتچىـ
لەرگە يان بېسىپ سېنى سولىدى . غېنى باتۇر ئۇنىڭغا چىدىماي
سېنى قۇتقۇزدى . بىر ـ ئىككى ئەسكەرنى ئۆلتۈردى . شۇنىڭ
بىلەن تۇت ـ تۇت باشلىنىپ بىرەر يۈز ئادەم تۈرمىگە كىردى .
يىگىرمە نەچچە ئادەم ناھەق ئۆلۈپ كەتتى ، سېنىڭ بالاڭ نۇرى
تېخىچە سەرسان .
— شۇنداق . ئۇلار مېنى تۇتۇشقا چىققانىكەن ، قېچىپ
كەلدىم .
— ئىزىڭغا چۈشكەن ماشكا يوقتۇر ـ ھە ؟
— يوق . مەن سال بىلەن قېچىپ كەلدىم .
— نەچچىنچى قېتىم قېچىشىڭ بۇ . ھە ، گۇناھسىزلار
جازالىنىپ ، قان قەرزگە بوغۇلغانلار تەخت سورايدىغان ناھەقچىـ
لىك قاچانغىچە داۋاملىشار ؟ قالماقلار كۆن بەرمىۋىدى ، ئىمىن
غوجا مانجۇلارغا تەۋەلىك بىلدۈرۈپ قالماقتىن قۇتۇلدى . غالدان
سىرىن ، داباجى ئامورسىنالار يوقالدى . لېكىن مىڭ رۇي جاڭـ
جۈن ، ئاگۇيلەر كەلدى . ئىمىن غوجا تەۋەلىك بىلدۈرگىنى ،
جەنۇبىي شىنجاڭدا قوزغالغان ئۇيغۇرلارنى باستۇرغانلىقى ئۈچۈن
ۋاڭلىق ئەملى بىلەن مۇكاپاتلاندى . ۋاڭ ، گۇڭ ، تەيجى ، بېيـ
سى مەنسەپلەر ئۈچۈن بىزنىڭ ئادەملىرىمىز ئۆز ئادەملىرىنى
قىردى ، خەلقنىڭ سىلىقىنى كۆپەيتتى . مۇسا گۇڭ ۋاقتىدا بىر
كىشىلىك يەرگە تۆت خو تۆلىنىدىغان سېلىق ئورانىزىپ دەۋرگە
كەلگەندە ئون ئالتە خوغا كۆتۈرۈلۈپ ، خانغا بېرىدىغان ئومۇمىي
ئاشلىق توقسان ئالتە مىڭ خودىن يۈز مىڭ خوغا چىقتى . ئۇ
بۇ تۆھپىسى بىلەن گۇڭ مەنسىپىگە ئېرىشتى . ئۇنىڭ ئوغلى
مېلىكىزاتمۇ گۇڭ بولۇپ دادىسىنىڭ ئىشىنى ھەقدادىغا يەتكۈزـ
دى . خۇشنىزات گۇڭ ، خالزاتخان تەيجى دادىلىرىدىنمۇ ئاشۇرۇـ
ۋەتتى ، مەزەمزات تەيجىنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە دېھقانىنىڭ تۆت

خولۇق سېلىقى ئوتتۇز ئىككى خوغا يەتتى . دېھقانىنىڭ تۆلىگۈـ
دەك ھالى قالمىدى :

ئالۋاڭ ـ سېلىقى تولا
قۇياي دېسەم ئېشىم يوق .
بۇ ھوسۇلنى قۇيمىساق
تىرىكلىكتە بېشىم يوق .

— مانا بۇدېھقانىنىڭ زارى . 1759 ـ يىلدىن 1864 ـ
يىلىغىچە بولغان يۈز يىلدەك ۋاقىت ئىچىدە خەلقىمىز خارلىـ
نىپ ، يىلدىن ـ يىلغا زۇلۇم كۆپىيىپ پىچاق سۆڭەككە يەتتى .
ئاخىر ئىلى جاڭجۇنى چاڭ چىننىڭ دەۋرىدە خەلق قوزغالدى .
ھەي زىياۋۇدۇن ، شېڭ دۇبەن ياڭ ، جىن دېگەنلەردىنمۇ زالىم .
ئۇ بىزگە مەكتەپ ئېچىپ ، مەدەنىيەت ، ئىلىم ـ پەن ئۆگىنىشكە
يول ئېچىپ ، خەلق تۇرمۇشىدىمۇ كەڭچىلىك قىلىپ ياخشىلىق
قىلغاندەك قىلغىنى بىلەن ، بېرىپ ـ بېرىپ ئۆزىنىڭ ئورنىنى
چىڭىتتى ، يانچۇقىنى چىڭدىدى . مانا خەلق ئەمدى ئۇنى چۈشەنـ
دى . ئۇمۇ مانجۇلار بىلەن ئوخشاش : ئۆز خەلقىنى ھۆكۈمەتكە
قۇل قىلىپ بەرگەنلەرگە مۇكاپات بېرىدۇ ، ئۇنداقلارنى كۆتۈرـ
دۇ . ئابدۇمەر چىۋۇ سىلىڭنىڭ ئوغلىغا ياراپ قېلىۋىدى ، قارا ،
ھازىر مۇئاۋىن ھاكىم . چورۇق ھېكىمدەك ئادىل ئادەملەر ھاـ
زىرمۇ بار ، لېكىن ئۇلار ھۆكۈمەتنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ !
خەلپىتىم زىياۋۇدۇننى ئۆيىدە ئۈچ كۈن باقتى . ئۇنىڭغا
كىيىم ـ كېچەك ۋە پۇل بەردى . ئۇنى ئۆزىنىڭ چۈلۇقايدا
يېڭىدىن پەيدا قىلىۋاتقان چوڭ مېۋىلىك بېغىغا قاراشقا ئەۋەـ
تىپ ، بالىسىنىڭ خەۋىرىنى بېرىشكە ۋەدە قىلىپ كۆڭلىنى خاـ
تىرجەم قىلدى .
چۈلۇقاي غولى تاغدىن چۈشىدىغان كاتتا ئۆستەڭ بىلەن

كۆكلەيدىغان ھاۋالىق ، مەنزىرىلىك گۈزەل جاي . بۇ يەرنىڭ ئالما ، ئۆرۈك ، شاپتۇللىرى ئۈششۈك ، قۇرت ۋە قۇرغاقچىلىق كېسەللىرىگە يولۇقمايدۇ . شەرقىي شىمالدىكى مۇنبەت ئېدىرلىقلار ، جەنۇبتىكى كەڭرى ، قارامتۇل تۇپراقلىق تۈزلەڭلىك ھەرقانداق گۈل - گىياھ ، مېۋە - ئاشلىقنى بالادىن ساقلايدۇ . بۇ يەردە غۇلجىنىڭ باشقا سازلىق يەرلىرىدەك پاشا - چىۋىنلارمۇ شالاڭ . ھېكىمبەگ غوجامنىڭ يانچىلىرى ھېسابلىنىدىغان دېھقانلار يوقسۇزچىلىق ئازابىدىنمۇ ئۇنچىلىك دادلىمايدۇ ، چۈنكى غوجام رەھىمدىل — دېھقاننىڭ ھالىغا يېتىدۇ : «خۇرجاننىڭ ھالى نېچۈك ؟» دېگەن سۆز ئۇ ئادەمنىڭ ئانا تىلىغا ئايلانغان . بۇنىڭ سەۋەبى ، مۇتائالى خەلپىتىمدەك شەرىئەت يولىدا ھالاللىق بىلەن ماڭىدىغان ئادەملەر غوجامنىڭ يېقىن دوستلىرى . ئۇلار نېمىلا قىلمىسۇن ئۆزىگە «ھالال» ، «ئىنساپ» دېگەن سۆزلەرنى ئۆلچەم قىلىدۇ . مۇتائالى خەلپىتىم غوجامغا :

— باغ قىلىش ساۋابلىق ئىش . باغ قىلىمەن ، مېۋە ساتمايمەن . غوجام ئون خو يەر بەرسىلا ، مېۋىلىك باغ قىلىپ قوياي ، — دېۋىدى ، غوجام :

— لەۋەي ، خاننىڭ يېرى ئۇ . قىلسىلا ، خالىغان يەردىن تاللىۋالسىلا ، — دەپ جاۋاب بەردى .

خەلپىتىم ئۇلاقچىلىققا ماھىر ، كەتمەن بىلەن ئېرىق - چۆنەك ئېلىپ تەر تۆكۈشكە ئامراق . ئۇ ئادەم بۇلتۇر ئەتىياز چىقىپ بىرنەچچە تالىپنى يانداپ قورۇق چۆرۈپ ، چۆنەك تارتىپ تاللانغان ئالما ، ئۆرۈك ، شاپتۇل كۆچەتلىرىنى تىكتى ، بۇ يىل ئۇلىدى ، مانا ھازىر ئون خولۇق يەر مېۋىگە كىرمىگەن بولسىمۇ چىرايلىق باغ بولدى . چۆنەك ئارىلىرىغا قوغۇن تېرىۋىدى ، مانا ھازىر قوغۇن - تاۋۇزلىرى پىلەك ئارىسىدا شۇنداق قويۇق ، سۈزۈك ، سايىنىڭ تېشىدەك ياتماقتا .

زىياۋۇدۇن شارقىراپ ئېقىپ تۇرىدىغان تاغ سۈيى بويىغا

كەپە قىلدى . تاغ تېرىكى ، قارىياغاچلار سايىسىگە سۈزۈك تاشلارنى تىكلەپ ئوچاق ياسىدى ، ئۇ يەنە بىر قەشقەرلىق مۇساپىر بىلەن بۇ باغنىڭ خوجىسىغا ئايلىنىپ قالدى . قەشقەرلىق مۇساپىر قويۇق ساقاللىق ، مەيدە يۇڭلىرى بۇدۇر ، قارا قاش ، قاڭشارلىق ئادەم ؛ تولىمۇ مۇڭداشقاق ، سىلىق - يۇمشاق ، بېشىدىن جىق ئىش ئۆتكەن ئادەم ئىكەن . 1934 - يىلى ئەتىيازدا ما جۇڭيىڭ قەشقەر شەھىرىنى قىرغىن قىلىپ ، بۇلاپ - تالاپ ، ئوت قويۇپ بالايىئاپەت پەيدا قىلغاندا ، بۇ ئادەم قەشقەردىن يېڭىسارغا ماموت سىجاڭنىڭ يېنىغا بوۋاق قىزىنى قۇچاقلاپ قېچىپ بارغانىكەن . ماموت سىجاڭ يىغلاپ كېتىپ :

— قەشقەردىن ، تۇرپاندىن ، قۇمۇل ، ئاقسۇ ، غۇلجىدىن بىرمۇ ما جۇڭيىڭدەك ئەسكىرىي باشلىق چىقمىدى . ئۇيغۇرلاردىن ياقۇپبەگچىلىك ، ئىسھاقبېكچىلىك ، شېڭ شىسەي ، ماجۇڭيىڭچىلىك ھەربىي بىلىمى بار ئادەم چىقمىدى . مەنمۇ ، غوجانىياز ھاجىممۇ بۇ ساھەدە يېتىلمىگەن . بىزدە غەزەپ ، ئۆچمەنلىك ، باتۇرلۇق يېتىلگەن . لېكىن ھەربىي بىلىم يوق . ئۇكام ، بالىلىرىڭلارنى ئەسكەر قىلىڭلار ، ئۇلار مىلتىق ئېتىشنى ، ئۇرۇش قىلىشنى ، دۈشمەننى يېڭىشنى ئۆگەنسۇن . شۇنداق قىلمىساق ، بىز ھەممە يەردە ، ھەرقاچان بوزەك ! — دېگەنىكەن .

— ھەي سەپەر ئاخۇن ، سەن مىلتىق ئېتىشنى بىلەمسەن ؟

— مەن ماخۇسەننىڭ ئەسكەرلىرىدىن ئون نەچچىنى ئۆلتۈرگەن .

— ئەسكەر بولغانمۇ سەن ؟

— ھەئە . يېڭىسارغا ئىسھاقبېك كەلگەندە ، مەن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۇلۇغچاتقا كەتكەن . 1937 - يىلى ئىسھاقبېك لۈيىدە ئەسكەر بولۇپ ماخۇسەن ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇشقان .

— بۇياققا قانداق قىلىپ چىقىپ قالدىڭ ؟

— قېچىپ چىقتىم . شېڭ شىسەي ئىسھاقبېكنىڭ لۈيىنى

تارقىتىۋەتتى . ئىسھاقبېكنى غۇلجىغا يۆتكىدى . مەن مۇزداۋازدىن ئېشىپ ئىسھاقبېكنى پاناھ تارتىپ بۇ يەرگە چىقتىم . ئۇ كىشى يوق ئىكەن .

— قىزىڭ نەدە قالدى ؟

— ئۆلۈپ كەتتى . دادام ، ئاپام ، ئىككى ئىنىم ، بىر سىڭلىم ، ئايالىم بىلەن چوڭ ئوغلۇم قىرغىندا ئۆلدى . ماجۇڭيىڭ باغرىمنى قان قىلدى . سەككىز جاننىڭ قىساسىنى دەپ بۇ يەرگە كەلدىم . بىرگە ئونىنىڭ جېنىنى ئالمەن ، سەكسەننىڭ جېنىنى ئالمىسام مەن ئەر ئەمەس !

— يارايسەن سەپەر ، ئىككىمىز ئوخشاشكەنمىز . مەنمۇ ساڭا ئوخشاش قىساس ئۈچۈن ياشاۋاتىمەن !

ئۇلار كەپىدە ئولتۇرۇپ ، سالقىن تاغ شامىلىدا راھەتلىنىپ بېشىدىن ئۆتكەنلىرىنى بىر - بىرىگە سۆزلەپ بېرىشتى . سۆزلىگەنسېرى ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە ھۆرمىتى ، مېھرى ئاشتى . مانا ئۇلار ئايغا قاراپ ئولتۇرۇپ بىر - بىرىنىڭ يىرىك قوللىرىنى تۇتۇشۇپ قەسەم ئىچىشتى : «ھامىنى بىر ئۆلۈم . پەسلىك بىلەن ياشىغاندىن مەردلىك بىلەن ئۆلگەن ئەلا . ياشقا زورلاپ دەرد تۆككەندىن غەزەپ بىلەن دۈشمىنىڭگە ئېتىلغىنىڭ ئەلا ... »

سەپەر سەككىز يىل سەرگەردان بولۇپ ، كۆرمىگىنى قالمىغان ئادەم ئىكەن . ئۇنىڭ تارتقانلىرى زىياۋۇدۇنىڭكىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ، زىيانلىرىمۇ شۇنداق . ئۇنىڭ ئۈستىگە سەپەر دىن ۋە پەندە خېلىلا بىلىملىك ، تارىخ بىلەن ياخشى تونۇش ئادەم ئىدى . بىر ۋەقەنى سۆزلەشتىن بۇرۇن يىل ، ئاي ، كۈنلىرىنى تولۇقى بىلەن دەيتتى ، ئۇنىڭ چوقۇنىدىغان ئادىمى ئابدۇقادىر داموللا ئىدى . ئۇ ئىككى گەپنىڭ بىرىدە «داموللام مۇنداق دېگەن» دەپ سۆزلەيتتى . ئۇ يەنە نۇرغۇن شېئىرلارنى يادقا بىلەتتى ، بەش ۋاخ نامازنى قازا قىلمايتتى . زىياۋۇدۇن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ناماز ئوقۇيدىغان بولۇۋالدى .

بىر كۈنى ئۇلارغا مۇتائالى خەلپىتىمنىڭ خىزمەتكارى قوش ئېغىزلىق ئوۋ مىلتىقىدىن بىرنى ئەكېلىپ بەردى . سەپەر نەدىن تاپتىكىن ، بىردەمدىلا گۆڭگۈرت تېپىپ كەلدى . ئۇنىڭغا كۈل ۋە بىر نېمىلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ دورا قىلدى ، قوغۇشۇننى ئېرىتىپ يەرگە قۇيۇپ ئوق ياسىدى ، تۆت تال قارىداپ كەتكەن جەزدىن پىستان ياسىدى ...

ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىش يوق . تونۇر ياساپ نان ياقتى ، ئوچاق بېشىغا چىقىۋالسا بىردەمدىلا ھەرخىل تاماقلارنى قىلالايتتى ، زىياۋۇدۇن ئوتۇن يېرىش ، ئوت قالاشتىن باشقىغا يارىمايتتى . ئۇنىڭ ئۆيدە قىلىپ ئۆگەنگەن تۆشۈك ئىشلىرى سەپەرنىڭ ئالدىدا كۈلكىلىك بولۇپ قالدى . زىياۋۇدۇن سەپەرنى كۆرمىگەن بولسا ئۆزىنى دۇنيادىكى ئەڭ بەختسىز ۋە جاپاكەش ئادەم ھېسابلىغان بولاتتى . مانا ئۇ ئۆزىدىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىغان سەپەردەك ئادەملەرنىڭ بارلىقىنى بىلدى . سەپەرگە سېلىشتۇرغاندا زىياۋۇدۇن ياغ ئىچىدىكى بۆرەك ئىدى . ئۇنىڭ يالغۇز قەشقەردىن غۇلجىغىچە پىيادە مېڭىپ تارتقان جەبىرسىلا زىياۋۇدۇننىڭ بىر ئۆمۈر تارتقان جەبىرسىدىن ئېشىپ چۈشەتتى . بىچارە سەپەر ھازىرمۇ يالاڭ ئاياغ يۈرەتتى ، ئۇنىڭ تاپىنى گايىتنىڭ ئايالىنىكىدىنمۇ قاتتىق ۋە قېلىن ئىدى . ئۇ ھېكايە سۆزلىگەندە :

— مۇزاتتىن يالاڭ ئاياغ ئاشتىم ، بىر ھەپتە چۆپتىن باشقا ھېچنېمە يېمىدىم ، بىر ئاي تاغ ئۆڭكۈرلىرىدە ياتتىم ... — دەيتتى .

ئۇنىڭ ھەربىر سۆزى بىر ھېكايىنىڭ ماۋزۇسى ئىدى .

— تاغ كەپتىرى كاۋىپى بەلەن ، قالسىلا ، تېرەك بېشىغا ئىككىسى قوندى ، — دېدى ئۇ گۆشسىز ئۇستىخان كۆكرىكىگە قوش ئېغىزلىق مىلتىقنىڭ پاينىكىنى تىرەپ ئوڭدا يېتىپ ، — ھېلى ئىككىسى يەرگە چۈشىدۇ .

مىلتىق گۈم قىلىپ ئېتىلدى ، ئىككى كەپتەر يەرگە پۇلاڭ-

لاپ چۈشتى .

ئۇلار كەچتە كەپتەر كاۋىپى بىلەن ئوزۇقلاندى . مانا ئۇ نېمە بىلەن ياسىدىكىن بىر راۋاب ياسىۋېلىپ چالغىلى تۇرۇۋۇدى ، زىياۋۇدۇن ئولتۇرالماي قالدى . ئۇ تۇۋاقنى داپ قىلىپ ئۇنىڭ راۋابىغا تەڭكەش قىلدى . سەپەر مۇڭلۇق ئاۋازى بىلەن راۋابقا تەڭكەش قىلىپ قەشقەر ناخشىلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى :

ئاتاسى بار ، ئاناسى بار ،
تاۋاردىن ئەتىۋار باللا .
ئاتاسى يوق ، ئاناسى يوق ،
كوچىدا خارۇ زار باللا ...

ئۇنىڭ ناخشىسى يۈرەكنى ئېزەتتى . ئۇ قوغۇنلۇقتا ئىشلەۋېتىپمۇ ، شاخ چاتاۋېتىپمۇ ، يېرىم پارچە كىگىز سېلىنغان كەپە ئىچىدە كەچقۇرۇنلىرى بولىدىغان سوغۇقتا تىترەۋېتىپمۇ بۇ خىل مۇڭلۇق ، دەردمەن ناخشىلىرىنى توختىماي ئېيتاتتى . ئۇ گوياكى ناخشىسى بىلەن زامان ئۈستىدىن شىكايەت قىلاتتى . ئىچ - ئىچىگە پاتمايۋاتقان ئەلەملىرىنى ، تارتقۇلۇقلىرىنى خەلقىگە توختىماي سۆزلەيتتى .

— سەپەر نەچچىدە سەن ؟

— قىرىق ئىككى .

— مەن قىرىق ئۈچ .

— قارا ، ئىككىمىز راسا كۈچكە تولغان چېغىمىزدا بوۋاي بولدۇق .

— ياق ، بوۋاي بولغاندا كۈچكە تولدۇق .

— ھا - ھا - ھا ...

— ھى - ھى - ھى ...

— كۈلۈشنى ئۇنتۇماپتىمىز - ھە ؟

— دۇنيادا مەندىنمۇ دەردى كۆپ ئادەم بارمىدۇ ؟ دەيتتىم . سەن يېڭىپ چىقتىڭ .

— مەندىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىغىنى بارمىدۇ ؟

— چىقىدۇ جۇمۇ سەپەر . دۇنيادا دەردمەنلەر تولىكەن . بىز ھەر ھالدا تۈرمىدە ئەمەس . مەن تۈرمىدە ياتقان . قېچىپ يۈرۈش تۈرمىدە ياتقاندىن راھەت . چۈنكى ، بۆرگە تالىمايدۇ ، كۈننىڭ سىرتقىغا قانىسەن ، غەم - قايغۇلاردىن خېلىلا خالىي بولىسەن . تۈرمىدە سېسىقچىلىق ، پاسكىنىچىلىق ، ئاچارچىلىق سېنى ئەجىلىڭدىن بۇرۇن ئۆلتۈرىدۇ . گۇناھىڭ بولسا مەيلى دەيتتىڭ ، ياتقۇدەك گۇناھىڭ يوق ، ھالال ياشىدىڭ . ھاراملار كىرمەي سەن كىرىپ قالساڭ ئەلەم قىلىدىكەن .

— بۇ دۇنيا شۇنداقكەن . گۇناھسىزلار قىرىلىدىكەن ، قىينىلىدىكەن ، ھەممىلا ھۆكۈمەت ئوخشاشلا پۇقرانى يونۇيدىكەن . سابىت داموللام ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇۋىدى ، خۇش بولۇپ ئەمدى بۇ دۇنيادا جەننەت كۆرىدىغان بولدۇق دىسەك ، نەدىكىنى ؟ ئۇ باشلىغان ئۇرۇشنىڭ سېلىقى ماشاۋۇنىڭكىدىن ئېشىپ كەتتى . ئېشەك بىلەن ئوتانچىلىق قىلىپ جان ئېتەتتۇق . شۇ ئېشەكنى ھاشارغا تۇتۇپ بەردۇق . سېلىق دەستىدىن مۇكچىيىپ ، كاپىر بولسىمۇ سېلىقى يوق ھۆكۈمەت كەلسىكەن ، دەپ تىلىدۇق .

— نامراتلارنى كۆزلەيدىغان ھۆكۈمەتمۇ بولامدۇ زادى ؟

— سوۋېت شۇنداقمىشقۇ ؟

— ئۇنداق بولسا ئادەملەر نېمىشقا بۇ يەرگە قېچىپ كېلىدۇ ؟

— بايلار قېچىپ كەلگەنمىشيا ؟

— نەدىكىنى ، تولىسى يالاڭتۆشلەر .

تاغ سۈيى شارقىراپ ئاقماقتا . ئۇلار يۇمشاق چىمدىن قىلىنغان ياستۇقلىرىغا باشلىرىنى قويۇپ ئوچۇق دالىدا ئاسمانغا

قاراپ يېتىپ مۇڭداشماقتا . ئۇلارنىڭ تەقدىرى ، ئارزۇسى ۋە
كەچۈرمىشلىرى ئوخشاش . ئۇلار يارالغىنىدىن تارتىپ ئاشۇ قا-
ۋۇل بىلەكلىرىدىن باشقا ھېچكىمگە تايانمىغان . نامراتلىق ئىچىد-
دىن بەخت ۋە خۇشاللىق ئىزدىگەن . نە بايلىق ، نە مەنسەپ ،
نە چوڭ پايدا تەمەسىدە بولمىغان . يارىلىپ قالغاچقىلا ھاياتلىق
ئۈچۈن تىرىشىپ ھالال يول ئىزدىگەن پاكىز قەلب ئىگىلىرى .
سۆيۈملۈك بالىلىرىغا بەخت ئىزدەش دۇنيادىكى ئاتا - ئانىلارنىڭ
بۇرچى . ئۇلار شۇ بۇرچنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ھاياتنىڭ مۇشكۇل
يولىنى تاللىۋالغانلار . لېكىن زامان ھۆكۈمرانلىرى ئۇلارغا بۇ
يولدا مېڭىشقىمۇ يول بەرمەيۋاتىدۇ . زامان نېمانچە رەھىمسىز - ھە ؟
يۇلتۇزلار تىنىق ئاسماننى بېزىگەن . ئەنە ئاۋرال تېغى
ئۈستىدە تولۇن ئاي پەيدا بولدى . خۇدايىم بەندىلىرىنى دەپ بۇ
مۆجىزاتلىرىنى ، ئوتلۇق قۇياشنى ياراتقان . لېكىن ئىنسانلار
ئۇلاردىن تەڭ بەھرىمەن بولۇشنىڭ ئورنىغا ئۇنى ئۆزىنىڭ قىلى-
ۋېلىش ئۈچۈن باشقىلارنى ئۆلتۈرمەكتە ، سولىماقتا ، قىيناماق-
تا . سەپەر ھېچنەرسىنى ئويلىمىسا كېرەك ، مانا ئۇنىڭ خورىكى
باشلاندى . لېكىن زىياۋۇدۇن زادىلا ئۇخلىيالمىدى : ئۇنىڭ يۇل-
تۇزلىرى نەدە ؟ ئۈچ ئوغلى ، بولۇپمۇ سۆيۈملۈك ئوغلى نۇرى
ھازىر نەدە ؟ ئۇنىڭ پېيىگە چۈشكەن ئەسكەرلەرنى ئىلاھىم يەر
يۇتقاي . بەرا بىلەن دەرا مەيلى كىشىنىڭ ئۆيىدە مالاي بولسىمۇ
خەۋپتىن خالىي . كىچىك قىزى ئەتىۋارلىق . ئۇنىڭ دادىسىدىن
قالغان چوڭ قورۇ - جايى ، قويۇق ئورمانلىق بېغى ، باغقا زور
ئۈمىد بىلەن تېرىغان قىچىسى پىشىشقا ئاز قالدى ، شورىلار تازا
ئېتىلمىگەن ، موزاي - تايىنچىلار باغقا توشقانمىدۇ ؟ بۇغدىيى
تېخى گەجگە سۈيى بىلەن ، بۈيىسىمۇ ئوتالمىغان . بەرا بىلەن
دەرا ھۆددىسىدىن چىقالارمۇ ؟ غول ئېرىقنىڭ ياقىسىدىكى ياۋا
بېدە ئارىلاش چۈجگۈن ئوت كەم بولسا بەش يۈز باغ چىقاتتى .
خەق ئات باغلاپ تۈگەتكەنمىدۇر ؟ ...

ئۇ بالىسىنى ، بىساتىنى ھەتتا ئىگىسىز قالغان سەككىز
مېكىيان ، قىزىل خورىزى ، ئالا قانجۇقى ، دالىنىغا ئۇۋۋا سالغان
قارلىغاچلار ۋە قىزىلگۈل ئارىسىغا ئۇۋۋا سالغان بۇلبۇل بالىلىرى-
نىڭ بىخەتەرلىكى ... ھەممىلا ئىشنى ، ئۆزىدىن پاناھ تىلەيدىغان
ھەممىلا نېمىنى بىر - بىرلەپ ئەسلەپ چىقتى . ياق ، ئۇ بۇ
دۇنيانى ئوڭايلا تاشلاپ كەتمەيدۇ . ئۇنىڭ ھاياتى نۇرغۇن جان
ئىگىلىرىگە چېتىلغان ، ئۇلارنى نائۈمىد قويۇش ئۇنىڭ ئۈچۈن
جىنايەت . مەيلى قاچسۇن ، مۆكۈنسۇن ، ئۇ ھايات تۇرۇشى
كېرەك ...
سالقىن تاغ شامىلى ئۇنى ئۇخلىتىپ قويىدى . ئۇ سەھەر
تۇردى . سەپەر ئاللىقاچان ئېدىرلىققا چىقىپ بۇيا يۇلماقتا ئىد-
دى . ئۇ قوغۇنغا كۆمۈش ئۈچۈن چۈچۈكبۇيا ئەمەس ، ياۋا بۇيا
يىغماقتا ئىدى .
چۇلۇقاي غولى يازدا ئىلى بايلىرىنىڭ سەيلە - تاماشا قىلى-
دىغان جايى . مانا بۇ يەرنىڭ شېرىن مېۋىلىرى پىشىدىغان چاغ
يېتىپ كەلدى . باغلاردىن كېچىلىرى دۇتار - تەمبۇر ، ناخشا
ئاۋازى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرىدۇ . ھېكىمبەگ غوجامنىڭ بېغى
بۇنداق ياز كۈنلىرىدە ھەر كۈنى دېگۈدەك قىزىپ كېتىدۇ .
سويۇلۇۋاتقان قوي ، توشۇلۇۋاتقان قىمىز ، مېۋە - چېۋە ، ناخ-
شا ، كۈلكە ۋە مۇڭلۇق ساز كىشىگە دۇنيادا غەم - قايغۇ يوق
ئىكەن دېگەن تەسىراتنى ھەدىيە قىلىدۇ ، ھەرقانداق غەملىك
دىللاردىمۇ ياز كۈنلىرىدە ھايات شادلىقى پەيدا بولىدۇ .
— پاھ ، بەلەن يەركەن جۇما بۇ ! — دېدى سەپەر كېچىدە
ئىلى ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ يېتىپ ، — تەمبۇر دېگەن بۇ يەرنىڭ
بۇلبۇلى بىلەن ئوخشاشكەن جۇما . ناخشا ئاڭلاپ يېتىپ ئۆيلەن-
گۈم كېلىۋاتىدۇ . ئۆيلەنسەم يەنە بالا تاپىمەن . يەنە قىرىق يىل
ياشىسام بالىلىرىمۇ ئوتتۇز ياشقا كىرىدۇ ، نەۋرە كۆرەلەيمەن
تېخى .

— نەۋرە؟ مېنىڭ ئوغلۇم نۇرى يىگىرمە ياشقا ماڭدى. مەن بۇ يېشىمدا تازا بوينى كۆپكەن يىگىت ئىدىم.

— خوتۇن كۆرمىگىلى نەچچە يىل بولدى؟

— ئۇزۇن بولدى ...

— ماڭا مانا توققۇز يىل بولدى. خوتۇن خەقنىڭ قولىنى تۇتۇپ باقمىدىم.

— مەن ئۇنتۇپلا كەتتىم.

— سەن ئۇنتۇغان بىلەن ئاۋۇ نېمەڭ ئۇنتۇيالمايدۇ. تۈنۈگۈن ئەتىگەن چېتىڭغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى ...

— ساراڭ قاشقالىق، شۇنىڭغىمۇ قارامسەن؟

— مەن قالىمىسام ئۇ نېمەڭ قالايدىكەن، تۈنۈگۈن ئاۋۇ يەرگە دىۋانە ئېشىكىنى باغلاپ قوياپتىكەن، مادىكەن، ھەي ...

— بىز تارانچىلار ئېشەكنى مىنمەيمىزۇ، خوتۇن قىلار-مىزمۇ؟ كاپىر قاشقالىق، ئەسكى خۇيۇڭ باركەنغۇ ھوي؟

— تارانچىلار قىلمامدا؟

— ئۇ ئىشنى قىلمايدۇ، دىۋانىلىك قىلمايدۇ، خوتۇن قويۇۋەتمەيدۇ.

— بىزنىڭ قەشقەردە قىلىدۇ جۇما.

— سېنى ئۆيلەپ قويمىساق بولمىغۇدەك. تارتىشىدىغان ھېچنېمەڭ يوقكەن، ئۆيلەن، بالا تاپ، مەن ساڭا ئون خو يەر بېرەي، ھەققىنى تاپقاندا بەر، ۋەسۋەسچىلىك ئۆتۈپ كەتسە بىزنىڭ مەھەللىگە كېتەيلى. بىزنىڭ مەھەللىنى تۈنۈگۈن دۆڭدە ئولتۇرۇپ كۆرسەتتىمغۇ، ئاۋۇ قارا - قۇرۇم كۆرۈنگەن تاغنىڭ ئاستىدا.

— بەلەن گەپ قىلدىڭ، سوقۇش بولۇپ قالسا جەڭگە كىرىمەن. سوقۇش كۈنچىقىشتىمۇ، كۈنپېتىشتىمۇ بولۇۋاتقۇ-دەك، بۇ يەرگىمۇ كېلىدۇ جۇما، بالاڭنى قورالىق ئەزىمەتلەرنىڭ ئارىسىدا دېدىڭما، مەن شۇلارغا قېتىلىۋالسام

بولاتتى.

— مەنمۇ قېتىلىمەن. ئۆز قولۇم بىلەن [illegible]رنەچچىسىنى دوزاخقا ئۇزاتمىسام پۇخادىن چىقمايمەن. [illegible]نىكنى ئۆ-گىتىپ قويە، ھە راست، تاغقا چىقىپ بىر [illegible] كۈن ئوۋ ئوۋلاپ كەلمەيمىزمۇ؟

— خەلپىتىمگە دەپ كۆرىلى جۇما.

— خەلپىتىم شۇ تۇرقىدا غوجامنىڭ [illegible] شەھەر بايلىرى تۈگەل چىققان ئوخشايدۇ. تۈنۈگۈن [illegible] بار-دىم. ھېكىمبەگ غوجام، مۇتائالى خەلپىتىم، [illegible] يۇف، سالىجانباي، روزى تەمبۇرلەرنى كۆردۈم، [illegible]رنى تونۇيالمىدىم، ئوندەك كالاسكا، [illegible] بىلەن چىقىدۇ!

— بېرىپ كۆرۈپ كەلمەيلىما؟

— يۇر، ئاستا قورۇق ئاتلاپ بارىمىز. [illegible] پەيزى قىلىمىز.

يالاڭ ئاياغ، قاۋۇل گەۋدىلىك ئىككى ئەر باغدىن چىقىپ ناخشا ئاڭلانغان تەرەپكە قاراپ بالىلاردەك يۈگۈرۈشۈپ كې-تىشتى.

ئۇلار چىتلانغان قورۇق تامنىڭ سۇڭگۈچىدىن ئۆمىلىشىپ باغقا كىردى ۋە ئۆرۈكلەرنىڭ ئارىسى بىلەن ئۆمىلىشىپ مېڭىپ گازۋاي لامپىلار يورۇقىدا ئويۇن - تاماشا بولۇۋاتقان يەرگە قاراپ تۇردى.

قىپقىزىل گىلەملەر ئۈستىگە كۆرپىلەر سېلىنغان، ماتۇق ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇشقان شەھەر بايلىرىنىڭ ئالدىدىكى ئاپئاق داستىخان پاقلان گۆشلىرى، كاۋاپلار، قاتلىما، پېتىر توقاچ، قايماق، ھەسەل ۋە مېۋە - چېۋىلەر بىلەن تولغان. مېھمانلارنىڭ يۈزلىرى يالتىراپ، كۆزلىرى چاقناپ، [illegible] كۆڭلەكلىرىنىڭ ياقىلىرى ئېچىۋېتىلگەن. ئۇلارنىڭ قوللىرى[illegible] ئالتۇن ئۈزۈكلەر، بىلەكلىرىدە سائەت، پۇتلىرىغا كىيگەن [illegible]

پاقلىرىمۇ يالتىراپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يالاڭ ئاياغ، جۇدەڭگۇ، كىيىملىرى جۇل - جۇل ياكى ياماق چۈشكەن بىرمۇ ئادەم يوق. تەمبۇرچى بىلەن دۇتارچى قارىمۇ قارشى ئولتۇرۇۋېلىپ باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ ساز چالماقتا. باشقىلار «مۇڭ» ئالماقتا ئىدى. سەپەرنىڭ نەزىرىدە بۇ ئادەملەر «مۇڭ»نىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيتتى. مۇڭ تۇرمۇشتىن كېلىدۇ - دە، ئۇلارنىڭ قەلبىدە جاراھەت يوق، قوللىرىدا قاداق يوق، يۈرىكىدە قىساس ئوتى يوق. بۇ خىل ئادەملەر «مۇڭ»نى سىرتتىن ئىزدەيدۇ، لېكىن مۇنۇ ئۆمىلەپ كەلگەنلەرنىڭ يۈرىكى «مۇڭ» بىلەن تولغان، مانا سەپەرنىڭ يۈرىكى پارتلىماقچى. ئۇ ئۆپكىدەپ يىغلاشقا باشلىۋىدى، زىياۋۇدۇن ئۇنىڭ ئاغزىنى ئالىقىنى بىلەن توسۇۋالدى:

— غىڭشىما، بىلىپ قالسا سەت بولىدۇ!

— ئىچىمگە ئوت ياقتى بۇ تەمبۇر دېگىنىڭ!

مانا ساز توختىدى. ئاق رەڭلىك يىپەك كۆڭلەك كىيگەن، يەڭلىرىنى تۈرۈۋالغان، چاچ قويۇپ بېشىغا يېشىل گۈللۈك دۇخاۋا بۆك كىيگەن، قارا بۇرۇت، چىرايلىق بىرى سۆز ئالدى:

— بۇ ناخشىلارنى خەلقىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن زۇلۇم پەيدا قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن تەسىرلىك، راستمۇ روزىمكا؟

— شۇنداق ئەپەندىم. دەرد - ئەلەم بولمىسا ناخشا بولمايدۇ.

— مۇقاملارمۇ شۇنداقكەن، خەلقنىڭ كۆز يېشى مۇقام بولغان چېغى!

— دېمىسىمۇ ئادەم كۈلىدىغان بىرمۇ گەپ يوق - ھە؟

— زۇلۇم كۆپەيگەنسېرى ناخشا كۈچىيىدىكەن، غوجامۇ مۇڭلىنىپ، بېشى چۈشۈپ تىڭشىدى، غوجامنىڭ نېمە غېمى بارىكىنتاڭ؟

— لەۋەي، خۇرجانىڭ غېمى مېنىڭ غېمىم ئەمەسمۇ؟

كۈندە قانچە ئادەم تۇتۇلۇۋاتىدۇ، قانچە ئادەم ئۆلتۈرۈلۈۋاتىدۇ؟ كىم بىلىدۇ، بىز ئەتىلا تۇتۇلىمىزمۇ تېخى، بۇلار غەم بولماي خۇشاللىقمۇ ئۇكام؟

— غېمى يوق ئادەم بولمايدۇ - ھە غوجام. ئەگەر پۇلى بارنىڭ غېمى بولمىسا، مۇنۇ ئەنۋەر ئەپەندىمنىڭ غېمى بولمىسا بولاتتى. مانا قاراڭلار، بۇ كىشى ھەممىدىن مۇڭلۇق.

— شېڭ شىسەي ھەممىلا ئادەمنى يۈرەكئالدى قىلىۋەتتى، مىدىر قىلغۇدەك يەر قالمىدى. نەگىلا قارىساڭ ساقچى، نەگىلا بارساڭ پايلاقچى!

— بايقاڭلار، بۇ يەردىمۇ پايلاقچى بولۇپ قالمىسۇن يەنە.

مەشرەپ - ئولتۇرۇشلارنىمۇ تەشكىلات دەيدىغان بولۇۋالدى بۇ ھۆكۈمەت. يە مانا ئەمىسە دەپ بىر تەشكىلات پەيدا بولمىدى.

— گەپ ساتالايدىغانلار كۆپ، مىلتىق ئاتالايدىغانلار ئاز. ئىلى - ئۇلاستايدا پاتىخ نوغاي، غېنى باتۇر، ئەكبەر باتۇرلار قوللىرىغا قورال ئاپتەك.

— ھېلىقى گىمنازىيىنىڭ نۇرى دېگەن ئوقۇغۇچىسى قالتىسكەن دېيىشىدۇ، ئۇ ھازىر ئۇلاستايدىكىلەرنىڭ باشلىقى بولۇپ قاپتەك!

— رەخمجان بىلەن ئەنۋەر ئەپەندىم ئۇنى تازا بىلىدۇ. قولىدىن ئىش كېلىدىغان بالا - ھە، ئەنۋەر ئەپەندىم؟

— تولا ياخشى. ئاشۇنداق يىگىتتىن يۈزى بولسىدى، شېڭ شىسەي ئوڭايلا غۇلايتتى.

— ھازىر ئۇلارنىڭ ئادەملىرى كۆپىيىپ يۈزگە يېتىپتەك!

— ئۇلارغا قورال سېتىۋېلىشقا پۇل ياردەم قىلمىساق بولمىدى.

— ئەنۋەر ئەپەندىم ئون مىڭ قوي ئاتاپ قويدى، مەنمۇ بەش يۈزمىڭ دوللار ئاتىدىم.

— ياشاپ كېتىڭ رەخمجان ئەپەندىم . ئۇنداق بولسا مەنمۇ يۈزمىڭ سوم ئاتىدىم .

— ئەتراپنى چارلاپ كېلىڭلار ، بالاغا قالمايلى يەنە !

— لەۋەي ، شۇنداق قىلىڭلار . ئاستاراق گەپ قىلايلى ··· تۆت ـ بەش ئادەم چارلاشقا قوپۇۋىدى ، زىياۋۇدۇن بىلەن سەپەر ئىبرىققا چۈشۈپ ئۈملەپ قاچتى .

— مەن بايلارغا بەك ئۆچلۈك قىلاتتىم . مۇنۇ بايلار بولىدىكەن جۇما !

— مەن سەكسەن خو يېرىمنى ئاتىدىم ! — دېدى بالىسى توغرىسىدىكى مەدھىيە بىلەن جانلىنىپ ، ئاتىلىق غۇرۇرى قايىنىغان زىياۋۇدۇن ھاياجان بىلەن ، — سەنچۇ ، سەن نېمەڭنى ئاتىدىڭ ھەي قاشقالىق !

— جاننى ئاتىدىم ، ئىسسىق جاننى ئاتىدىم .

— مىلتىق ئېتىشنى ئۆگەت . قوغۇن پىشسا سېتىپ مىلتىق ئالايلى . قېچىۋەرگەن بىلەن بولمايدىكەن ، ئىككىمىز قوراللىنىپ ئىككىدىن تۆت ئەسكەرنى ئۆلتۈرسەكمۇ ھېساب .

— نېمە دەيدۇ ، ئۇندىن يىگىرمىنى ، ياق ، ئەللىكتىن يۈزنى ئۆلتۈرەيلى . بىردىمىز يۈزدىگە تېتايلى بۇ قانخور ھۆكۈمەتنىڭ !

《故乡 母亲》历史长篇小说定稿人员：阿布都许库尔·吐尔地，伊明·艾合买提，阿布来提·努尔东，阿布都克力木·热合曼，买买提伊明·吾守尔，阿扎提·苏里坦，苏里坦·阿西木，尼加提·穆合力斯

责任编辑：阿不都热合满·艾拜
麦苏提·哈力提
责任校对：阿布列孜·阿巴斯
外力·再丁
封面设计：夏迪耶·阿西木

图书在版编目(CIP)数据

故乡一母亲:维吾尔文/祖尔东·沙比尔著. 一乌鲁木齐:新疆青少年出版社,2000-11

ISBN 7-5371 - 2970 - 3

Ⅰ. 故… Ⅱ. 祖… Ⅲ. 长篇小说一中国一当代一维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. 1 247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(1999) 第 69552 号

故乡—母亲(维吾尔文)

(历史长篇小说)

(1)

祖尔东·沙比尔 著

新疆青少年出版社出版

(乌鲁木齐市胜利路 100 号 邮编:830001)

新疆新华书店发行 新疆新华印刷厂印刷

850×1168 毫米 32 开 18.5 印张

2000 年 11 月第 1 版 2006 年 12 月第 6 次印刷

ISBN7—5371—2970—3/I·988 定价:26.00 元

(三册书总定价:78.00 元)

如有印刷装订问题请直接同出版社调换

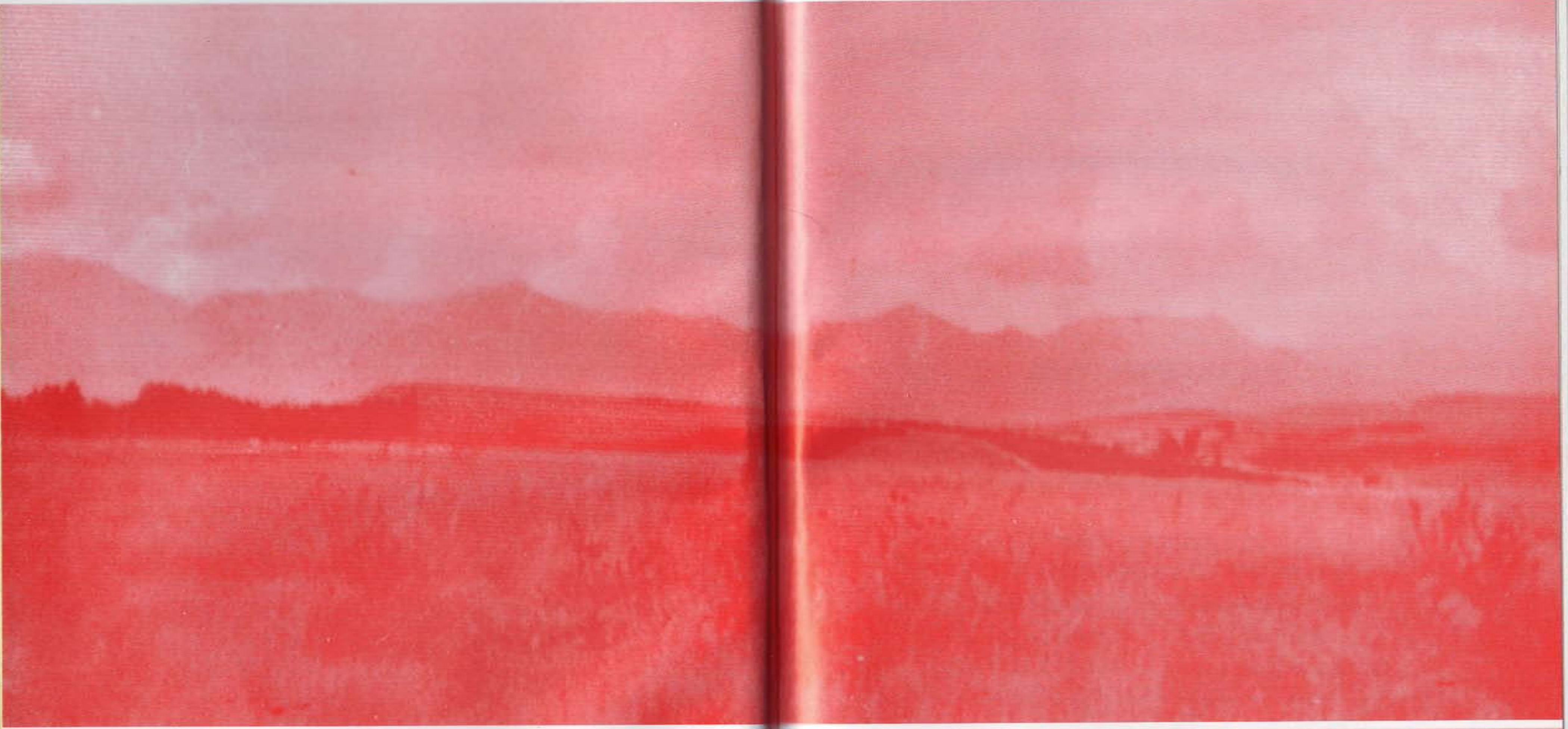

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلغان

زوردۇن سابىر ئەسەرلىرى

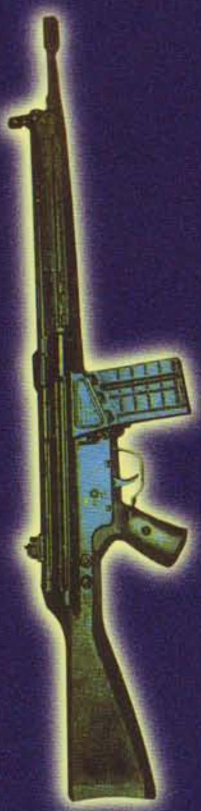

1. ئانا يۇرت ① (تارىخىي رومان)

2. ئانا يۇرت ② (تارىخىي رومان)

3. ئانا يۇرت ③ (تارىخىي رومان)

4. ئاتا (رومان)

5. گۈلەمخان (پوۋېستلار)

6. قەرزدار (ھېكايىلەر)

ISBN 7-5371-2970-3

9 787537 129701 >

ISBN 7 - 5371 - 2970 - 3 / I · 988

(民文)套价(78.00元). 单价: 26.00元